2001
ژىل
2 - فېۋرال
جۇمە
№ 2
(4138)

يېڭى ھايات

Йеңи һаят

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي - سىياسىي گېزىت. 1970 - ژىلى 1 - يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ

ئاستانا. قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پارلامېنت ۋە ھوكۇمەت ئويلىرى.

قازاقستان مىللىي ئىدېيەسىنىڭ بەش پرىنسىپى

يېقىندا جۇمھۇرىيەت پرېزىدېنتى نۇرسۇلتان نازاربايېۋ ئوزىنىڭ پايتەخت ئاستانادىكى قارارگاھىدا قازاقستان مىللىي ئىدېيەسىنىڭ بەش پرىنسىپىنى بايان قىلدى.

قازاقستان رەھبىرى كوپ مىللەتلىك خەلقنىڭ باراۋەرلىگىنى بۇ پرىنسىپلارنىڭ بىرىنچى تەركىۋى دەپ ھېساپلايدۇ.

ئۇنىڭ ئىككىنچى تەركىۋى «مىللەت - بۇ قازاقستان دولىتىنىڭ پۇخرالىرى، شۇنىڭ بىلەن بىللە باشقا خەلقلەرنىڭ كامىستىلماسلىغى ئۇچۇن قازاق خەلقىگە جاۋاپكەرلىك ژۇكلىنىدىغانلىغىدىن» ئىبارەت بولىدۇ. باشقا خەلقلەر بولسا قازاق مىللىتىنىڭ ئوزىنى ئىپادىلىشىگە نىسبەتەن چۇشەنگەن ھالدا، مۇناسىۋەتتە بولۇشى كېرەك».

ئەندى مىللىي ئىدېيەنىڭ ئۇچىنچى تەركىۋى- دىنىي جەھەتتىكى تەڭلىك. «خۇدا بىر، ئەندى ئۇنىڭغا بولغان يوللار ھەر خىلدۇر»، - دەپ تەكىتلىدى نۇرسۇلتان نازاربايېۋ.

مىللىي ئىدېيەنىڭ تورتىنچى تەركىۋى - خەلقتە قانۇنغا رېايە قىلىشىنى تەربىيلەش ۋە بەشىنچى تەركىۋى - ئىختىساتتىن ئىبارەت.

قازاقستان تۇدېي ئاگېنتلىغى.

قازاقستان مۇستەقىللىغىنىڭ 10 ژىللىق مەرىكىسى ئالدىدىن

ئاستانادا قازاقستان پرېزىدېنتى نۇرسۇلتان نازاربايېۋنىڭ رىياسەتچىلىگى ئاستىدا مەملىكەت دولەت ئورگانلىرى رەھبەرلىرىنىڭ ئىشتىراكى بىلەن كېڭەشمە بولۇپ ئوتتى. كېڭەشمىدە پرېزىدېنت تەرىپىدىن جاكالانغان قازاقستان مۇستەقىللىغىنىڭ ئون ژىللىغىغا بېغىشلانغان ژىل دائىرىسىدە ئوتكۇزۇلۇدىغان چارە - تەدبىرلەرنىڭ كونسېپىسىيەسى مۇھاكىمە قىلىندى.

دولەت رەھبىرى «ھەممىدىن ئاۋال ئادەملەر توغرىلىق، ئۇلارنىڭ ھاياتىنى قانداق قىلغاندا تېخىمۇ ياخشىلاش ھەققىدە ئويلاش كېرەك» ئېكەنلىگىنى تەكىتلىدى. بۇنىڭغا ئاساسەن، ھەر بىر مىنىسترلىك بىلەن ئىدارە تېگىشلىك دەۋىرگە ھەرىكەت پلانىنى ئىشلەپ چىقىشى لازىم. ھازىرنىڭ ئوزىدىلا بىر پۇتۇن پروگراممىدا دائىرىسىدە بارلىق دولەت تارماقلىرىنىڭ پائالىيىتىنى ئۇيغۇنلاشتۇرۇشقا قارىتىلغان كونسېپىسىيە تەييارلاندى. باش مىنىسترنىڭ ئورۇنباسارى ئىمانغالى تاسماغامبېتوۋ رەھبەرلىگىدە مەخسۇس كومىسسىيە قۇرۇلدى. مەجلىستە مەزكۇر كومىسسىيە كېڭەشمە ئىشتىراكچىلىرىنى ھوججەتنىڭ ئاساسىي قائىدىلىرى بىلەن تونۇشتۇردى، ئۇ ئۇچ ئاساسىي بلوكقا: ئۇمۇمىي مىللىي، جۇمھۇرىيەت مىقياسىدىكى ۋە خەلىق ئارا دەرىجىدىكى بلوكلارغا بولۇنگەن.

ن. نازاربايېۋ بىيىل ھەر خىل مىنىسترلىكلەر بىلەن مەھكىمىلەرنىڭ رەھبەرلىرى، شۇنداقلا بارلىق دەرىجىلەردىكى ھاكىملار ئوز دىققىتىنى بەش ئاساسىي يونىلىشكە مەركەزلەشتۇرۇلۇشى لازىملىغىنى بىلدۇردى. بىرىنچى يولىنىش ئىشسىزلىق مۇئامىلىرىنى ھەل قىلىشقا، ئىشلىمەيۋاتقان كارخانىلارنى ئىشقا سېلىشقا تەئەللۇق. دولەت رەھبىرى «ئىنفلىيەتسىيە جەريانلىرىغا» دىققەت بولدى. ئۇنىڭ تەكىتلىشىگە قارىغاندا، «ئۇتكەن ژىلى مەملىكەتتە بىر قاتار ئوزۇق - تۇلۇك مەھسۇلاتلىرى باھالىرىنىڭ، كوممۇنال خىزمەتلەر ۋە سالامەتلىكنى ساقلاش خىزمەتلىرىنىڭ ھەققى ئوسۇپ كەتكەنلىگى تەشۋىشلەندۇرمەي قويمايدۇ».

پرېزىدېنت قويغان ۋەزىپىلەرنىڭ ئۇچىنچى بلوكى جىنايەتچىلىككە ۋە پارىخورلۇققا قارشى كۇرىشىش بويىچە چارىلەرنى كۇچەيتىشتىن ئىبارەت.

تورتىنچى بلوك سالامەتلىكنى ساقلاش ۋە مائارىپ ئىشىنى ياخشىلاشقا قارىتىلغان. بەشىنچى بلوك «ئىنسان ئامىلىغا» بېغىشلىنىشى لازىم. قازاقستاننىڭ مۇستەقىللىق ژىلىدا، نازاربايېۋنىڭ سوزلىرىگە قارىغاندا، تەمىناتى ناچارلارغا، ناكالارغا، باللارغا ۋە ئىجتىمائىي جەھەتتىن يالغۇز قالغان ئادەملەرگە چوڭ كوڭۇل بولۇش كېرەك.

قازاقستان تۇدېي ئاگېنتلىغى.

ئامانگېلدى گاز كانىنى ئوزلەشتۇرۇش بويىچە لايىھىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش باشلاندى

يېقىندا قازاقستان جۇمھۇرىيىتى باش مىنىسترىنىڭ بىرىنچى ئورۇنباسارى دانىيال ئاخمېتوۋ قازاقستاننىڭ جەنۇبىدىكى ئامانگېلدى گاز كانىنى ئىشلەش - ئېچىش مەسىلىلىرى بويىچە خۇلاسە كېڭەشمىنى ئوتكەزدى.

بارلىق مەنپىيەتدار تەرەپلەرنىڭ ئىشتىراكىدا گاز كانىنى ئىشلەش ۋە ئاۋاتلاشتۇرۇشنىڭ ئاخىرقى ۋارىانتى قارالدى. ئېيتىلغان پىكىرلەرنى، شۇ جۇملىدىن، مۇستەقىل ئېكسپېرتلارنىڭ پىكىرلىرىنى ھېساپقا ئالغان ھالدا، لايىھىنىڭ ئىختىسادىي نەتىجىدارلىغى، ئۇنىڭ جەنۇبىي قازاقستاننىڭ ئېنېرگىيە سىستېمىسىنىڭ تۇراقلىق ئىشلىشى ئۇچۇن زورۇر ئېكەنلىگى ئېتىراپ قىلىندى. كېڭەشمىدە لايىھىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا دەرھال كىرىشىش قارار قىلىندى.

جۇمھۇرىيەت ھوكۇمىتى تەرىپىدىن لازىملىق مەبلەغنىڭ بىر قىسمىنى ئاجرىتىش قارار قىلىندى، بۇ «كازترانس گاز» شىركىتى تەرىپىدىن لايىھىگە بولىنىدىغان مەبلەغ بىلەن بىر قاتاردا، بارلىق ئىشلارنىڭ تەننەرقىنىڭ خېلە كوپ قىسمىنى تەشكىل قىلىدۇ. مۇنداق شارائىتتا يېقىنقى ۋاقىت ئىچىدىلا گاز كانىنى ئوزلەشتۇرۇشنى كېلەچەكتە مالىيە بىلەن تەمىنلەش ئۇچۇن ئىنۋېرستورلارنى جەلىپ قىلىش بويىچە ئىشلار داۋاملاشتۇرۇلىدۇ.

لايىھىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنىڭ مۇددىتى موشۇ ژىلنى قوشۇپ ھېساپلىغاندا ئىككى ژىلغا بەلگۇلەنگەن. 2002 - ژىلنىڭ ئاخىرىدا گاز ئىشلەش بويىچە ئۇستانوۋكىلارنى ئورنىتىش ۋە گاز پروۋودىنى قۇرۇش ئىشلىرى ئاياقلاشتۇرۇلۇشى لازىم، مەزكۇر گاز پروۋودى ئامانگېلدى كانىنى قازاقستاننىڭ جەنۇبىدىكى ماگىسترال گاز پروۋودلىرى سىستېمىسى بىلەن باغلاشتۇرىدۇ.

گاز كانلىرىنى تەرەققىي ئەتكۇزۇش بىلەن بىر قاتاردا شۇنداقلا بۇ رېگىوندا گېولوگىيەلىك تەكشۇرۇش ئىشلىرىنى كۇچەيتىش قارار قىلىندى، چۇنكى بۇ يەردە تەببىي گاز زاپاسلىرى نۇرغۇن، يېڭى كانلارنىڭ تېپىلىش ئېھتىمالى ناھايىتى ژۇقۇرىدۇر.

قازاقستان تۇدېي.

تۇركىيە تۇركىي تىللىق دولەتلەر رەھبەرلىرىنىڭ نوۋەتتىكى ئۇچرىشىنى ئوتكۇزۇشنى نىيەت قىلماقتا

تۇركىي تىللىق دولەتلەر رەھبەرلىرىنىڭ نوۋەتتىكى يەتتىنچى ئۇچرىشىشىنى تەييارلاش بويىچە كاتىۋاتىنىڭ مەجلىسىنى ئوتكۇزۇش فېۋرال ئېيىنىڭ ئاخىرىغا پلانلانغان، بۇ توغرىلىق ئازېر - پرېسىس ئاگېنتلىغىغا دىپلوماتىك مەنبەلەردىن مەلۇم بولدى. كاتىبات مەجلىسىدە تۇركىي تىللىق دولەتلەرنىڭ ئېكسپېرتلىرى بىيىل 26 - ئاپرېل كۇنى ئىستامبۇلدا بولۇپ ئوتىدىغان ئۇچرىشىش كۇن تەرتىۋىنىڭ ئاساسىي نۇختىلىرىنى بەلگۇلەيدۇ.

تۇركىي تىللىق ئەللەر لىدېرلىرىنىڭ ئالدىنقى ئۇچرىشىشلىرىدىكى تەجرىبىنى ھېساپقا ئالغان ھالدا، بۇ قېتىمقى ئۇچرىشىشنىڭ كۇن تەرتىۋىگە تۇركىي تىللىق دولەتلەرنىڭ سىياسىي - ئىختىسادىي رېسۇرىسلىرىنى توشۇشقا باغلىق، مەسىلەن باكۇ - جىيغان نېفت پروۋودى ئوخشاش رېگىونال ئىختىسادىي لايىھىلەرگە ئىشتىراك قىلىشقا باغلىق مەسىلىلەر كىرىدۇ دەپ تەخمىن قىلىش مۇمكىن.

تۇركىي تىللىق ئەللەر لىدېرلىرىنىڭ ئۇچرىشىشلىرىنى مۇنتەزىم رەۋىشتە ئوتكۇزۇپ تۇرۇش زورۇرىيىتىنى تۇركىيەنىڭ دولەتمىنىسترى ئابدۇخالىق مېخمېتچاي ئوتكەن ژىلى ئاۋگۇستتا باكۇدا ئەزەربەيجان پرېزىدېنتى گېيدار ئەلىيېۋ بىلەن ژۇرگۇزگەن مۇزاكىرىلىرى ۋاقتىدا تەكىتلىگەن ئېدى. بۇ ۋاقىتتا شۇنداقلا تۇركىيە مىنىسترى ئوز ھوكۇمىتىنىڭ سابىق س س س رىنىڭ تۇركىي تىللىق ئەللىرى بىلەن ئالاقىلارغا، شۇنداقلا بۇ دولەتلەردە تۇركىيە تىجارىتىنى تەرەققىي ئەتكۇزۇشكە كوپىرەك كوڭۇل بولۇش نىيىتى توغرىلىق خەۋەر قىلغان ئېدى. تۇركىيە تەرەپنىڭ ئىستامبۇلدا تۇركىي تىللىق ئەللەر رەھبەرلىرىنىڭ نوۋەتتىكى ئۇچرىشىشىنى ئوتكۇزۇش تەشەببۇسى بۇنى ئىسپاتلايدۇ.

رېيتېر ئاگېنتلىغى.

ئوزبەكستانغا 100 مىڭ توننا قازاقستان ئاشلىغى يەتكۇزۇلۇپ بېرىلدى

ئوزۇق - تۇلۇك شىركىتى مەتبۇئات خىزمىتىنىڭ خەۋەر قىلىشىغا قارىغاندا، 2000 - ژىلى ئوكتەبر - دېكابر ئايلىرىدا ھوكۇمەتلەر ئارا كېلىشىم بويىچە شىركەت ئوزبەكستانغا دولەت رېسۇرىسلىرىدىن 100 مىڭ توننا بۇغداي يەتكۇزۇپ بېرىش شەرتنامىسىنى ئوز ۋاقتىدا ۋە سۇپەتلىك ئورۇنلىدى.

بۇ مۇناسىۋەت بىلەن يېقىندا ئوزۇق - تۇلۇك شىركىتىگە ئوزبەكستاننىڭ تاشقى ئىختىسادىي ئالاقىلار مىنىسترلىگىدىن تەشەككۇرنامە كەلدى. جۇملىدىن، ئۇنىڭدا مىنىستر ئەلىيېر غەنىيېۋ شەرتنامە - كېلىشىمنىڭ مۇۋاپپەقىيەتلىك ئورۇنلىشى قازاقستان بىلەن ئوزبەكستان ئوتتۇرىسىدىكى ئوز ئارا پايدىلىق ھەمكارلىقنى تېخىمۇ تەرەققىي ئەتكۇزۇشكە ۋە كېڭەيتىشكە خىزمەت قىلىدىغانلىغىغا ئىشىنىدىغانلىغىنى ئىزھار قىلىدۇ. مەتبۇئات خىزمىتى شۇنداقلا شىركەتنىڭ يەنە بىر كېلىشىمىنى ئورۇنلاش يولىدا پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتقانلىغىنى تەكىتلىدى. كېلىشىم بويىچە ئىرانغا بېرىلىدىغان 100 مىڭ توننا بۇغداينىڭ دەسلەپكى 50 مىڭ توننىسى ماڭغۇزۇلدى.

ئورۇق - تۇلۇك شىركىتى 350 مىڭ توننا ئاشلىقنى، شۇ جۇملىدىن 100 مىڭ توننىدىن ئوزبەكستان بىلەن ئىرانغا ۋە 150 مىڭ توننا ئاشلىقنى روسسىيەگە ئېكسپورت قىلىش كېلىشىمىنى تۇزگەن ئېدى. قازاقستان روسسىيە، ئىران، ئوزبەكستان ۋە بېلورۇسسىگە ئاشلىق يەتكۇزۇپ بېرىۋاتىدۇ.

مەرھەمەت خالىس ئىختىسادىي ياردەم قولىنى سۇنغۇچىلارغا بىزنىڭ ھېساپ چوتىمىز:

р/с 406467897 ТОО "Висал"
РНН600400099802 МФО 190501719,
код 719 АГФ ОАО Банк
"Центр Кредит"

مەدەنىيەت يېڭىلىقلىرى

قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ خىزمەت كۆرسەتكەن سەنئەت ئەربابى، كومپوزىتور ئىكرام مەسىموۋ.

كومپوزىتورنىڭ ئىجادىي كېچىسى بولۇپ ئۆتتى

ئۇيغۇر كومپوزىتورلىرى توغرىلىق سۆز قىلىنغاندا، ئالدى بىلەن كۆز ئالدىمىزغا قۇددۇس ئاكا غوجامىياروۋ كېلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە قۇددۇس ئاكا ئۇيغۇر پەرزەنتلىرى ئىچىدىن بىر قاتار تالانتلىق شاگىرتلارنى تەربىيىلىدى. مانا ئەشۇنداق چوڭ ئۇستازنىڭ تەربىيىسىنى كۆرگەن شاگىرتلارنىڭ بىرى، كومپوزىتور ئىكرام مەسىموۋنى بىلمەيدىغان ئۇيغۇر كامدىن-كام ئۇچرايدۇ. بۈگۈنكى ۋاقىتتا يەتمىشتىن ئاتقىغان ئىكرام ئاكا پۈتكۈل ھاياتىنى، خۇددى ئۇستازىغا ئوخشاش ئۇيغۇر سەنئىتىگە بېغىشلىدى. ئىجادىي پائالىيىتى ئۇيغۇر تىياتىرى بىلەن زىچ باغلىق بولغان ئىجاتكار «ناۋا» ئانسامبلىنىڭ تەشكىللىگۈچىسى ۋە دەسلەپكى بەدىئىي رەھبىرى، تىياتىرنىڭ دىرېكتورى سۈپىتىدىمۇ مىللىي سەنئىتىمىز تەرەققىياتىغا مۇناسىپ ھەسسە قوشتى.

قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ خىزمەت كۆرسەتكەن سەنئەت ئەربابى، ئىكرام مەسىموۋ ئۆز ئىجادىيىتىدە ئۇرغۇنلىغان ژانىرلارغا مۇراجىئەت قىلدى. بولۇپمۇ، ئۇنىڭ «تاشۋاي» سىمفونىيەسى، «سادىر پالۋان»، «ئىپارخان» سىمفونىيەلىك پوئېمىلىرى، «ئانارخان» ئوپېرېتتىسى ئوخشاش مۇرەككەپ ئەسەرلىرى ئالاھىدە ئەھمىيەتكە ئىگە. كومپوزىتورنىڭ تالانتى ئەجايىپ تېز. ئەسەرلىرى 50 - ژىللىرى كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ئۇ دەسلەپ مەريەم سېيىتوۋانىڭ شېئىرىغا يېزىلغان «ئارزىگۈل» ناخشىسى بىلەن تونۇلۇپ، كۆپلىگەن سەنئەت مۇخلىسلىرىنىڭ ئالقىشىغا سازاۋەر بولغان ئىدى. يېقىندا كومپوزىتورنىڭ ئىجادىي كېچىسى بولۇپ ئۆتتى.

ئىجادىي كەچ قازاقستان جۇمھۇرىيىتى دولەت ئاكادېمىيەلىك ئوركېستىرىنىڭ (دىرىژېرى قازاقستان خەلق ئارتىستى تولېپبېرگېن ئەبراشېۋ) ئورۇنلىشىدىكى ئىكرام مەسىموۋنىڭ «تاشۋاي» سىمفونىيەسى بىلەن ئېچىلدى. ئاندىن مەزكۇر كونسېرت پروگراممىسىنى ئېلىپ بارغۇچى تۇردىبۇۋىي ئابلىزوۋا دولەت فىلارمونىيەسىنىڭ كونسېرت زالىغا ژىغىلغان تاماشىبىنلارنى كومپوزىتورنىڭ قىسقىچە تەرجىمە ھالى ۋە ئىجادىي پائالىيىتى بىلەن تونۇشتۇرۇپ ئۆتتى. شۇنىڭدىن كېيىن نوۋەت ئۇيغۇر سەنئەتكارلىرىغا بېرىلدى. سەھنىدە كۆپلىگەن ناخشىچىلارنىڭ ئىجراسىدا ئىكرام مەسىموۋنىڭ ناخشىلىرى ياڭرىدى. كومپوزىتورنىڭ خەلق ئارىسىدا ئاممىباپلىقتا ئايلانغان «ئىنتىزار»، «چارىن ناخشىسى»، «راۋاۋىم»، «شەرىق قىزىغا» قاتارلىق ناخشىلىرى ياڭرىدى. ئەندى ئىكرام مەسىموۋنىڭ شائىر ئابدۇمېجىت دولەتوۋنىڭ شېئىرىغا يازغان «بىچارە بولمايلى»، «كەلگىنە يار كەلگىنە»، «ئەيلىمە» قاتارلىق يېڭى ناخشىلىرى بولسا، ئۇنىڭ ھېلىمۇ تىنىماي ئەمگەك قىلىۋاتقانلىقىنى ئىپادىلىدى.

بۈگۈن بىزنىڭ ئارىمىزدا ئىكرام مەسىموۋ كەبى كومپوزىتورلارنىڭ يولىنى داۋام قىلىدىغان ياشلار بارمۇ؟ بۇ سوئالغا جاۋابىنى بىز، شۇ كۈنى كومپوزىتورنىڭ ئىجادىي كېچىدە ئۆز ھۈنىرىنى نامايىش قىلغان «دەرۋىشلەر» تويىدىن تاپتۇق. ئۇيغۇر ئېستىرادا سەنئىتىنى ژۇقۇرى پەللەرگە كۆتىرىۋاتقان تالانتلىق ياش كومپوزىتورلار ئادىلجان جانباقىيېۋ، دىلمۇرات باھاروۋنىڭ ئىجادىي ئىزدىنىشى سۆزىمىزگە ياخشى ئىسپات بولالايدۇ. چۈنكى تالانتلىق ياشلار ھازىرنىڭ ئۆزىدە بىر قانچە زامانىۋىي ئەسەرلەرنى يارىتىپ، ئۇلار ئىجات قىلغان ناخشا-سازلار خەلق ئارىسىدا ئاممىباپلىقتا ئايلانماقتا.

ئاخىرىدا شۇنى قوشۇمچە قىلىش كېرەككى، ئىكرام مەسىموۋنىڭ كېيىنكى ئون-ئون بەش ژىل ئىچىدىكى ئىجادىيىتى «ئون ئىككى مۇقام» ئەنئەنىلىرىنى تەتقىق قىلىش، ئۆگىنىش، ئۆزلەشتۈرۈش بىلەن ئۆتتى. ئۇ مىللىي مۇزىكا دۇردانىمىزنى تېخىمۇ بېيىتىپ، «ۋىسال» ۋە «ئىنتىزار» ناملىق مۇقاملارنى ياراتتى. ھەر قانداق كومپوزىتورنىڭ قولىدىن كېلەۋەرمەيدىغان بۇ خىل مۇرەككەپ ژانىردا ئەسەر يارىتىش ئارقىلىق، ئۇ مىللىي سەنئىتىمىزگە چوڭ بىر يېڭىلىق كىرگۈزدى.

مەزمۇنلۇق ۋە تەسىرلىك ئۆتكەن ئىجادىي كەچ ئۇيغۇر تىياتىرى ئارتىستلىرىنىڭ ئىجراسىدا ئىكرام مەسىموۋنىڭ شائىر خېلىل ھەمرايېۋنىڭ سۆزىگە يازغان «ۋىسال» مۇقامى بىلەن ئاياقلاشتى.

بەختشات سوپىيېۋ.

ئۇيغۇر تىياتىرىنىڭ بىر توپ ناخشىچىلىرى.

پ. ئەخمەتوۋ چۈشەرگەن سۈرەتلەر.

ئىدرىگىڭ بولسا، ھەر قانداق يەردە پاراۋەن ياشاشقا بولىدۇ

ھازىر قەيەرگىلا بارماڭ، تورت ئۇيغۇر ژىغىلغان يەردە ئۆز ئارا سوھبەت ماۋزۇسى بېلگىيەگە ياشاش ئۈچۈن كەتكەنلەرگە كېلىپ تاقىلىدۇ. ھەممىنىڭ پىكرىمۇ ھەر خىل. بىرلىرى يېقىندا بېلگىيەدىن قايتىپ كەلگەنلەرگە ھەسداشلىق بىلدۈرۈپ، ئۇلارنىڭ كېيىنكى تەغدىرىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقى توغرىلىق ئويلىرىنىڭ تەخمىن-مۇلاھىزىلىرىنى ئېيتىشسا، يەنە بىرلىرى ئۇ ياقتا قالغانلاردىن كەتكەنلەرنىڭ كېلىۋاتقانلىقى، بەزىلىرىنىڭ ھېچ ئېمىدىن خىجالەتتى يوق ياشاۋاتقانلىقى توغرىلىق كەپلەرنى قىلىدۇ.

ھەر نېمە دېمەيلى، بېلگىيە تەرەپ قاچاق ستاتۇسىنى سورىغانلارنىڭ دەسلەپكى ئوتتۇز ئۈچ ئادەمنى قايتۇرۇپ، بۇنىڭدىن كېيىن قاچاقلارنى قوبۇل قىلمايدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

ئوچۇقىنى ئېيتىش كېرەككى، بۇ مەسىلە ئۈستىدە ياۋروپىدىمۇ خېلە بەس-مۇنازىرىلەرنىڭ بولغانلىقى ئېنىق. جۈملىدىن، بېلگىيەنىڭ ئۆزىدە قازاقستانلىقلارنىڭ قايتۇرۇلۇشىغا نارازىلىق بىلدۈرۈپ، مىتىنگلار ئۆتكۈزۈلۈپتۇ. بەزى بىر غەيرى-رەسمىي مەلۇماتلارغا قارىغاندا، ئۇ يەردە نەق ئۇيغۇرلارنىڭ قايتۇرۇلۇشىغا قارشى چىققان.

بىز دەسلەپكى ئوتتۇز ئۈچ ئادەم (ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئۈچ ئۇيغۇرنىڭ بولغانلىقى ئېنىقلاندى) قايتۇرۇلغاندىن كېيىن بېلگىيە ئىچكى ئىشلار مىنىستىرلىكىنىڭ ۋەكىلى كاتارىنا سىمىتى بىلەن ئۇچراشتۇق. ئۇنىڭ سۆزلىرىگە قارىغاندا، بېلگىيەگە كەتكەنلەر ئۇ يەرگە بېرىپ، ئۆزلىرىنىڭ قازاقستاندا مىللىي ئېتىقادى بويىچە تەقىپلىنىۋاتقانلىقىنى ئېيتقان. موشۇنى ئايدىڭلاشتۇرۇش ئۈچۈن كاتارىنا سىمىتى قازاقستانغا كېلىپ، بۇ يەردىكىلەرنىڭ، جۈملىدىن، ئۇيغۇرلارنىڭ ھاياتى بىلەن تونۇشتى. ئۇ توپلىغان مەلۇماتلار ئاساسىدا بېلگىيە ھۆكۈمىتى بۇنىڭدىن كېيىن قازاقستانلىقلارنى قوبۇل قىلماسلىق ۋە ئۇلارنى قايتۇرۇش توغرىلىق خۇلاسىگە كەلدى ۋە ژۇقۇرىدا ئېيتقىنىمىزدەك، يانۋار ئېيىنىڭ بېشىدا دەسلەپكى ئوتتۇز ئۈچ ئادەم قايتۇرۇلدى.

گېزىتلاردا موشۇ مەسىلە ھەققىدە ماتېرىياللار بېسىلغاندىن كېيىن ئاھالى ئارىسىدا «ئەگەر بېلگىيەدە قاچاق ستاتۇسى بېرىلمەي، ئۆزبېلىگە قايتۇرۇلسا، ئۇلار باشقا ياۋروپا ئەللىرىگە كېتەلەيدۇ» دېگەن پاراڭلارمۇ تارقالدى. توغرا، ئامما قاچاق ستاتۇسى بويىچە دۇبلىن كونۋېنتسىيەسىنىڭ قائىدىلىرىگە بىنائەن، ئەگەر سىزگە بېلگىيەدە ئۇنداق ستاتۇس بېرىلمىگەن بولسا، سىزنىڭ ياۋروپا ئىتتىپاقىغا ئەزا باشقا مەملىكەتلەردىنمۇ ستاتۇس سوراشقا ھوقۇقىڭىز يوق. بۇنىڭدىن شۇنداق خۇلاسە چىقىرىشقا بولىدۇكى، ئەگەر سىزنىڭ بېلگىيەدە قېلىش مۇمكىنچىلىكىڭىز بولمىسا، ئۇنىڭ ئارقىلىق باشقا ئەللەرگە كېتىشىڭىزمۇ كېرىكى بولمىسا كېرەك.

بۇ يەردە شۇنىمۇ قوشۇمچە قىلىش كېرەككى، ھازىر موشۇ مەسىلىگە مۇناسىۋەتلىك ھەر خىل تەخمىنلەرمۇ پەيدا بولماقتا. مەسىلەن، بېلگىيە قازاقستانلىقلارنى مەجبۇرىي قايتۇرۇشنى توختىتىشى مۇمكىن، دېگەن تەخمىنلەرمۇ يوق ئەمەس. بۇنى يېقىندا مىگراتسىيە بويىچە خەلق ئارا تەشكىلاتمۇ تەستىقلەيدۇ. ئامما ئۇلار بۇ مەسىلىگە مۇناسىۋەتلىك ئاساسلىق مەلۇماتلارغا ئىگە ئەمەس. ھەر ھالدا، بىزنىڭ ئويىمىزچە، بېلگىيەگە كەتكەنلەرنىڭ ئۇ يەردە قېلىپ ياكى قالماسلىقى بۇ يەردىن ئۇ ياققا ئادەملەرنىڭ بېرىشىنىڭ توختىتىلىشىغا باغلىق.

قىسقىسى، ھۆرمەتلىك گېزىتخان، بېلگىيە مەسىلىسى بويىچە يەزى بىر تەپسىلاتلار ئەينە شۇنداق. راستىنى ئېيتقاندا، كىمنىڭ پاراۋەن تۇرمۇش كەچۈرگۈسى، پەرزەنتلىرى كېلەچىكىنىڭ پارلاق بولۇشىنى خالىغۇسى كەلمەيدۇ. ئامما ئۆزەڭنىڭ ئىدرىگىڭ بولسا، ئەڭ مۇھىمى خاھىشىڭ بولسا، ھەر قانداق يەردە پاراۋەن ياشاشقا، مىللىي مەدەنىيەت، ئۆرپ-ئادەت، ئەدەبىيات-سەنئەتنى رىۋاجلاندۇرۇشنىڭ مۇمكىن ئىكەنلىكىنى ئەستىن چىقارماسلىقىمىز ئەۋزەلدۇر.

شوھرەت مەسىموۋ.
ئالمۇتا شەھىرى.

نىشان - مەخسەتلىرى ئالدىدا

ياركەنت شەھىرىدىكى «شەرىق» مەھەللىسىنىڭ جامائەتچىلىكى قاسىمجان ۋەلىيېۋنى ژىگىت بېشى قىلىپ سايلىغاندىن كېيىن بىر-بىرىمىز بىلەن يېقىندىن ئارىلىشىپ، ئۆز ئارا مۇناسىۋىتىمىز قويۇقلاشتى. بولۇپمۇ، ئانا تىلىمىزدا چىقىدىغان گېزىتلىرىمىزگە مۇشتىرى توپلاش مەزگىللىرىدە بېرىش-كېلىشىمىز تېخىمۇ قويۇقلىشىپ كەتتى.

قاسىمجاننىڭ ئېغىر-بېسىق مىجەزى، مېھماندوستلىقى، كەمتەرلىكى، ۋەدىسىگە ۋاپادار خىسلەتلىرى ئۆزىگە مۇجەسسەملەشكەن، شۇ ئەپەيلى ئۇ يۇرتداشلىرىنىڭ چوڭ ھۆرمەت ۋە ئىشەنچىسىگە مۇيەسسەر بولغان ئىنسان.

ق. ۋەلىيېۋ ئەسلى ئۇيغۇرلار دىيارىنىڭ داشۇگۇر يېزىسىدا 1940 - ژىلى كەمبەغەل دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. يېزا مەكتىۋىدە ساۋادىنى چىقارغان قاسىمجان ۋەلىيېۋ غۇلجا شەھىرىدىكى يېزا ئېگىلىكى تېخنىكۇمىغا ئوقۇشقا چۈشىدۇ. بىراق مەزكۇر بىلىم يۇرتىنى تاماملاپ چىقىش مۇمكىنچىلىكى بولمايدۇ. يەنى 1959 - ژىلى ئانا ۋەتەننى تەرك ئېتىپ، قازاقستان دىيارىغا كۆچۈپ چىقىشقا مەجبۇر بولىدۇ. پانفىلوۋ ناھىيەسىگە قاراشلىق پەنجىم يېزىسىغا ئورۇنلاشقان ۋەلىيېۋلار ئائىلىسى ئېگىلىكنىڭ ھەر خىل ساھالىرىدا ئىشلەيدۇ. قاسىمجان ئېگىلىكنىڭ ئىشلەپ [illegible] يېزىسىدىكى كەچكى ياشلار مەكتىۋىدە بىلىم ئالىدۇ. قولىغا شاھادەتنامە ئالغان ياش ژىگىت قورغاس يېزىسىدىكى ئىككى ژىللىق يېزا ئېگىلىكى تېخنىكۇمىغا چۈشۈپ ئوقۇيدۇ. ئوقۇشنى مۇۋاپپەقىيەتلىك تۈگىتىپ ئېگىلىكتە تراكتورىست، قۇرۇلۇشچى بولۇپ ئىشلەپ، كولخوزنىڭ ئىختىسادىنى كۆتىرىشتە ئۆزىنىڭ بىر كىشىلىك ھەسسىنى قوشىدۇ.

1975 - ژىلى قاسىمجانلارنىڭ ئائىلىسى ياركەنت شەھىرىگە كۆچۈپ كېلىدۇ. بىر ئەنچە كەسىپنى ئېگىلىگەن يېزا ژىگىتى كومۇناللىق زاۋۇدىغا تراكتورىست بولۇپ ئىشقا كىرىدۇ. مەزكۇر چوڭ كارخانىدا 1995 - ژىلغىچە ئەمگەك قىلىدۇ. موشۇ ئۆتكەن ۋاقىت ئىچىدە تىرىشىپ ئىشلەش جەريانىدا زاۋود كوللېكتىۋىنىڭ ئىلغار ئىشچىلىرى قاتارىدا تىلغا ئېلىنىدى. بىراق، كېيىنكى ژىللىرى بازار ئىختىسادىغا كۆچۈش مۇناسىۋىتى بىلەن كۆپلىگەن كارخانىلار قاتارىدا مەزكۇر زاۋودمۇ ئىختىسادىي بوھرانغا ئۇچراپ، ئىش پائالىيىتىنى توختاتتى. ئۇرغۇنلىغان ئىشچىلار كېتىپ قالدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا قاسىمجانمۇ بار ئىدى. بىراق ئۇنىڭ ئۈچۈن مەھەللە جامائەتچىلىكىنىڭ ئىشى يېتىپ تۇراتتى.

1996 - ژىلى «شەرىق» مەھەللىسىنىڭ جامائەتچىلىكى قاسىمجان ۋەلىيېۋنى يەكدىللىق بىلەن مەھەللىگە ژىگىت بېشى قىلىپ سايلايدۇ. مەزكۇر مەھەللە شەھەردىكى چوڭ مەھەللىلەرنىڭ بىرى، ئىككى يۈز ئائىلىنى ئۆز تەركىۋىگە ئالىدۇ. مەھەللە ئۇرغۇنلىرىنىڭ مۇھتاجلىرىدىن، تەلەپ-ئىستەكلىرىدىن چىقىش ئوڭاي ئەمەس. بۇ ئىشنى ھەقسىز، مىننەتسىز ئاتقۇرۇش ھەر بىر ئادەمنىڭ قولىدىن كېلەۋەرمەيدۇ. قاسىمجان بولسا، بەش ژىلدىن بېرى چوڭ ئىشەنچنىڭ ھۆددىسىدىن شەرەپ بىلەن چىقىۋاتىدۇ. ھازىر مەھەللە ئاھالىسى ئارىسىدا ئۆز ئارا ئىناقلىق، ئىتتىپاقلىق ئۈستۈن، يۇرتدارچىلىق ئىشلىرى ياخشى يولغا قويۇلغان، توي-تۆكۈن، نەزىر-چىراقلارنى ئۆتكۈزۈش بىر قېلىپقا چۈشۈپ، ئىنچىكىلەشتى. مەھەللە ئاھالىسى ناھىيەلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى تەرىپىدىن ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇۋاتقان چارە-تەدبىرلەرگە پائال قاتنىشىۋاتىدۇ. باي تارىخىمىزنى، ئەدەبىيات-سەنئىتىنى، مەدەنىيىتىمىزنى، مىللىي گېزىتلىرىمىزنى تەرغىپ قىلىش، مىللىي ئۆرپ-ئادەتلىرىمىزنى تىكلەش، بېيىتىش جەھەتتىن قاسىمجان ۋەلىيېۋنىڭ ئېلىپ بېرىۋاتقان ئىشى چوڭدۇر.

شۇنداقلا مەھەللە ژىگىت بېشى يۇرتتا ياشلار مەسىلىسىگىمۇ ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈۋاتىدۇ. ئۇ مەھەللە ياشلىرىنى ياخشى ئىشلارغا دەۋەت قىلىۋاتىدۇ، بۇ ئىشقا مەسئۇل قىلىپ، تىرىشچان، ئەمگەكسۆيگۈچ ئابدۇرېشىت توختىيېۋنى سايلىدى. ھازىر ئۇلارنىڭ ئۆز ئالدىغا كاسسىسى بار. ژىغىلغان مەبلەغنى مەدەنىيىتىمىزنى رىۋاجلاندۇرۇشقا دائىر سوۋاپلىق-خەيرخاقلىق ئىشلارغا خىراجەت قىلىۋاتىدۇ.

ئۇمۇمەن، ئادەملەرگە خىزمەت قىلىشتەك ئالىيجاناپ ئىشنى قولغا ئالغان ژىگىت بېشى ق. ۋەلىيېۋنىڭ ئالدىدىكى نىشان - مەخسەتلىرى تېخىمۇ چوڭ.

ئابدۇكېرىم تودىياروۋ.
پانفىلوۋ ناھىيەسى.

ئەۋلاد تور بېكىتى www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

«چاگموزا يۇسۇپخان» داستانىغا يوشۇرۇنغان تارىخ

رىال ھاياتتا چوڭقۇر يىلتىز تارتقان رەزىل - خۇنۇك ھادىسىلەرنى سەنئەتلىك تونۇش ۋە ئەكس ئەتتۈرۈش ئارقىلىق ئىجتىمائىي ھادىسىلەرنى تىپىكلەشتۈرۈپ، زىددىيەتلەرنى ئەڭ ئۆتكۈر، ئەڭ ئاچچىق ھالدا پاش قىلىشنىڭ بەدىئىي ئۇسۇللىرىدىن بىرى ھەجۋىي قىلىش ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشىدۇ.

19 - ئەسىر ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ ئاتاقلىق شائىرى موللا بىلال نازىمنىڭ«چاگموزا يۇسۇپخان» ناملىق داستانى ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزدىكى ھەجۋىي ئەسەرلەرنىڭ مۇنەۋۋەر ئۈلگىسى.

شائىر ئۆز داستانىدا بەدىئىي ئەدەبىياتنىڭ ساتىرا ئېلېمېنتىدىن ماھىرلىق بىلەن پايدىلىنىپ، خەلق ئاممىسىنىڭ نىسپىي نادانلىغىنى دەستەك قىلىۋېلىپ، يەرلىك فېودال كۈچلەر بىلەن ئەكسىيەتچى دىندارلارنىڭ ياردىمىدە خەلقنىڭ مال - مۈلكى ۋە ھاياتىغا ئېغىر زىيان كەلتۈرگەن، سىرتتىن كەلگەن غوجىلارنىڭ ئالدامچىلىغىنى پاش قىلىدۇ.

داستان مەيدانغا كېلىشنىڭ ئالدىدا ئوتتۇرا ئاسىيەنىڭ ۋەزىيىتى مۇنداق ئىدى:

17 - ئەسىردىن باشلاپ، 19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىغىچە بولغان 200 يىلدەك ۋاقىت ئىچىدە، ئۇيغۇر خەلقى ھەر خىل قىياپەت ۋە ھەر خىل ناملار بىلەن سىرتتىن كەلگەن ئالدامچى غوجىلارنىڭ دەردىنى ئۆلگىدەك تارتقانلىغى تارىخنىڭ ھېلىمۇ يادىدا.

ھىجرىيىنىڭ 967 - يىلى (مىلادى 1560 - يىلى) تەختكە چىقىپ، 1000 - يىلى (مىلادى 1592 - يىلى) ۋاپات بولغان، يەكەن سەئىدىيە خانلىغىنى ئادىللىق بىلەن باشقۇرغان ئابدۇرېشىت خاننىڭ ئىككىنچى ئوغلى ئابدۇكېرىم خاننىڭ دەۋرىدە ماۋەرائۇننەھىردىن يەكەن خانلىغىغا كەلگەن غوجا ئىسھاق گۇرۇھى (بۇ گۇرۇھ ئۆزىنى «ئىسھاقىيە» دەپ ئاتىغان)بىلەن ماۋەرائۇننەھىردىن كېلىپ قەشقەردە پائالىيەت ئېلىپ بارغان، غوجا ئىسھاقنىڭ ئىنىسىنىڭ ئوغلى مۇھەممەت يۇسۇپ گۇرۇھى (بۇ گۇرۇھ ئۆزىنى «ئىشقىيە» دەپ ئاتىغان) ئوتتۇرىسىدىكى جېدەللەر ئۇلغىيىپ، ئاخىرىدا بىر - بىرى بىلەن سىغىشالمايدىغان سىياسىي رەقىپكە ئايلاندى. قارا تاغلىقلار دەپ ئاتالغان غوجا ئىسھاق گۇرۇھى بىلەن ئاق تاغلىقلار دەپ ئاتالغان مۇھەممەت يۇسۇپ گۇرۇھى ھەددى ھېساپسىز دىنىي مۈلۈك، جۇملىدىن، ۋەخپىيەر، دۇكان، تۈگمەن، كارخانىلارغا ئىگە بولۇۋېلا قالماستىن، سوفىزمغا خاس ئۇسۇل بىلەن كەڭ تۈردە مۇرت توپلاپ، «ئىتتىقات» ئۈچۈن جەڭ قىلىدىغان قۇراللىق كۈچ تەشكىل قىلدى. ئۇلارنىڭ ئالقىنىدىكى يەكەن خانلىغىدا يەرلىك ھاكىمىيەتلەرنىڭ ئۆز ئارا كۈرىشى بارغانسىرى ئۇلغىيىپ، يېغا تۈگمەي، خەلققە زور بالايىئاپەت كەلتۈردى.(81 - 315 - بەتلەر).

بۇ ئىككى گۇرۇھ يەكەن خانلىغىنىمۇ ئىككىگە بولۇۋەتتى.ئابدۇرېشىت خاننىڭ كىچىك ئوغلى ئابدۇللا خان قارا تاغلىقلارنى قوللاپ، ئاق تاغلىقلارنى چەكلىدى. بۇ چاغدا قارا تاغلىقلارغا غوجا ئىسھاقنىڭ ئوغلى مۇھەممەت يەھيا (شادى غوجا دېگەن نام بىلەن مەشھۇر) رەھبەرلىك قىلاتتى. ئابدۇللاخاننىڭ چوڭ ئوغلى، قەشقەرنىڭ ھاكىمى يولۋاس خان ئاق تاغلىقلارنى قوللىدى. بۇ چاغدا ئاق تاغلىقلارغا ئاپپاق غوجا رەھبەرلىك قىلاتتى. ئاق تاغلىقلارنىڭ يەكەن خانلىغىغا سىڭىپ كىرىشىدىن قورققان ئابدۇللاخان ئاق تاغلىقلارنى قاتتىق قىرغاندىن كېيىن،ئۇرغۇن ئەمىرلەر ئۇنىڭ ئوغلى يولۋاس خان تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى.«ھەممە كىشى بىزار بولغان ئەھۋالدا، 1667 - يىلى ئابدۇللا خان تەختتىن ئىلاجسىز ۋاز كېچىپ، ئەرەبىستانغا ھەج قىلغىلى كەتتى». نەتىجىدە، ئاق تاغلىقلار بىلەن قارا تاغلىقلار ئوتتۇرىسىدا تەسىر دائىرە تالىشىپ، قانلىق ئۇرۇشلار بولدى.ئاخىرىدا،1668 - يىلى ئاق تاغلىقلار ۋە ئەمىرلەر يولۋاس خاننى خان قىلىپ تىكلىدى. يولۋاس تەختكە چىققاندىن كېيىن قارا تاغلىقلارنى ۋە ئۇلارنىڭ بالا - چاقىلىرىنى پاجەلىك تۈردە قىردى. بۇ ئىككى گۇرۇھنىڭ يەكەن خانلىغىنىڭ تەختىنى تالىشىش كۈرىشى شۇ دەرىجىگە يېتىپ باردىكى، جۇڭغارلارنىڭ ھوكۇمرانلار گۇرۇھىدىكى قارىمۇ - قارشى ئىككى تەرەپنى ئۆزلىرىگە يۆلەك قىلدى. 1670 - يىلى ئابدۇللا خاننىڭ ئىنىسى ئىسمائىل خان بولدى. ئىسمائىل قاراتاغلىقلارنى قوللاپ، يولۋاسنىڭ ئوغۇللىرىنى ئۆلتۈردى. ئاق تاغلىقلارنى بېسىقتۇردى. ئاق تاغلىقلارنىڭ سەردارى ئاپپاق غوجا قەشقەردىن قېچىپ چىقىپ، يوشۇرۇن ھالدا كەشمىرگە بېرىپ، بۇ يەردىن تىبەتكە ئۆتۈپ، دالايلاما بىلەن كۆرۈشۈپ،ئۇنىڭ قوللىشىغا ئېرىشتى.دالايلاما جۇڭغارلارنىڭ قونتەيجىسى غالدانغا خەت يېزىپ، ئاپپاق غوجىغا ياردەم بېرىشنى ئېيتتى. 1678 - يىلى ئاپپاق غوجا يول باشلاپ ماڭغان غالداننىڭ 12 مىڭ ئاتلىق ئەسكىرى مۇزارت ئارقىلىق تەكرىتاغدىن ئۆتۈپ،جەنۇبىي ئۇيغۇرلار دىيارىغا كىردى.ئاق تاغلىق غوجىلارنىڭ پۈتۈن كۈچى بىلەن ماسلىشىشى ئارقىسىدا غالدان قوشۇنلىرى يەكەن خانلىغىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىدى. ئاپپاق غوجا قەشقەردە غالداننىڭ ھوكۇمرانى بولۇپ، قارا تاغلىقلارنى رەھىمسىز قىردى. گۇناھسىز ئۆلتۈرۈلگەن ئادەملەرنىڭ قېنى تۆكۈلدى. بۇ ھەقتە «تەزكىرەئى غوجىگان» دا « تۆكۈلگەن قانلاردىن تۈگمەن چۆگىلەتتى» دەپ يېزىلغان. ئاق تاغلىق ۋە قارا تاغلىق غوجىلارنىڭ دەھشەتلىك كۈرىشى داۋاملاشقان بىر ئەسىردىن كۆپرەك ۋاقىت جەريانىدا، ئۇلار يەكەن خانلىغىنى بەرباد قىلىپلا قالماستىن، قانچە مىڭلىغان ئادەملەرنىڭ جېنىغا زامىن بولدى!قانچە مىڭلىغان ئادەملەرنى خانىۋەيران قىلدى! بۇلارنىڭ ھەممىسىگە ماۋەرائۇننەھىردىن كەلگەن غوجىلار سەۋەبچى بولدى.

دېمەك، ئۇرغۇنلىغان غوجىلار ھەر خىل قىياپەت،ھەرخىل ناملار بىلەن ئۇيغۇرلار دىيارىغا كېلىپ،خەلقىمىزگە ئۇنتۇلغۇسىز بالايىئاپەتلەر ئېلىپ كەلدى.شائىر موللا بىلال نازىم خەلق قوزغىلاڭلىرىدىن ئۆز مەنپەئەتى ئۈچۈن پايدىلانغان، خەلقنىڭ نادانلىغى ۋە ئېتىقادىدىن پايدىلىنىپ، بايلىق توپلىغان، ئۆز مەخسەتلىرىگە يېتىش ئۈچۈن قاتىللىق قىلىشتىن يانمىغان، خەلققە بالايىئاپەت بولغان، سىرتتىن كەلگەن غوجىلارنىڭ تىپىك ئوبرازىنى بەدىئىي ئەدەبىياتنىڭ ھەجۋىيدىن ئىبارەت ئالاھىدە ئۇسۇلى بىلەن يارىتىپ، خەلق ئاممىسىنىڭ غوجىلارغا بولغان ھوشيارلىغىنى ھەسسىلەپ ئۆستۈرۈشنى تەشەببۇس قىلغان.بۇ مەنادىن ئالغاندا،شائىرنىڭ «چاگموزا يۇسۇپخان» داستانى ئۆز دەۋرى ئۈچۈن ئالاھىدە رىال ئەھمىيەتكە ئىگە ئىكەنلىگىنى چۈشىنىۋېلىش ئانچە تەس ئەمەس. شۇنداقلا بىلال نازىمنىڭ ئۆز دەۋرىدىكى ئاكتۇئال مەسىلىلەرنى خەلق مەيدانىدا تۇرۇپ، توغرا بىر تەرەپ قىلغانلىغىدىن ئىبارەت بۈيۈك قىممىتىنى بىلگىلىمۇ بولىدۇ.

بىلال نازىم «چاگموزا يۇسۇپخان» داستانىنى مىلادىيە 1882 - يىل 4 - يانۋار دۈشەنبە كۈنى يېزىپ،تاماملىغان. داستاندا بايان قىلىنغان ۋاقىئەلىك شۇ چاغدىكى ئىلى ۋىلايىتىنىڭ كەتمەن يېزىسىدا يۈز بەرگەن بولۇپ، داستاننىڭ ئاخىرىدا ئېيتىلغاندەك، ئەسەر يېزىلىشتىن 44 يىل (1838 - يىللىرى) بۇرۇن يۈز بەرگەن. شائىر ئۆز داستانىنى ھەقىقەتەنمۇ شۇ چاغدا بۇرۇن يۈز بەرگەن رىال ۋاقىئەلىك ئاساسىدا يازغانلىغىنى داستاندىكى ۋاقىئە ۋە ئوبرازلاردىن بىلگىلى بولىدۇ.

داستاندىكى ئابدۇشېرىپ ئاخۇننىڭ ئاتىسى مۇھەممەت كادايى تارىختا ئۆتكەن رىال شەخس. تارىخىي مەلۇماتلارغا قارىغاندا،مۇھەممەت كادايدىن ئىككىسى ئىلىغا كەلگەن. ئۇنىڭ بىرى «كۆچارنىڭ ھاكىمبەگى ھادى باينىڭ مۇتتەۋەرى كادايى مۇھەممەت بولۇپ، ئۇ «يوشۇرۇن ھالدا ئىلگىرى - ئاخىر ئىلىغا بېرىپ، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىنى قارشى ئالغان (81، 353 - بەتلەر) بۇ ۋاقىئە چىڭ سۇلالىسىنىڭ تەكرىتاغنىڭ جەنۇب - شىمالىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش جەريانىدا بولغان، يەنە بىرى، تۇنجى قېتىم ئىلىدا خانىقا بەرپا قىلىپ، ئۇنىڭغا خەلىپە بولغان كادايى مۇھەممەتتىن ئىبارەت. ئارائۇستەڭلىك خۇداقۇلى خەلىپە (1814 - يىلى ئىلىغا ھاكىمبەگ بولغان خالىزات خاننىڭ قېيناتىسى شەھەردە سوپىلىق ئىشانلىقنىڭ بولمىغانلىغىنى ئەيىپلەپ، بەدەخشانلىق ئىشان شاھ ئەۋلىيانى ئالدۇرۇشنى تەكلىپ قىلىدۇ. ئەلچىلەر سوغا - سالام بىلەن بارغان بولسىمۇ، ئىشان شاھ ئەۋلىيانى ئېلىپ كېلەلمەيدۇ.ئىشان شاھ ئەۋلىيا مۇرت ۋە تالىپلىرىنىڭ ئۇرغۇنلىغىنى، ئۇلاردىن بوشانالمايدىغانلىغىنى ئېيتىپ، ئۆز ئورنىغا تىجارەت بىلەن ئىلى تەۋەسىگە كەتكەن شاگىرتى كادايى مۇھەممەتنى كۆرسىتىپ، ئەلچىلەرگە كادايى مۇھەممەتكە قارىتىپ خەت يېزىپ بېرىدۇ. ئەلچىلەر قايتىپ كەلگەندىن كېيىن كادايى مۇھەممەتنى چوڭ كۈرەدىكى ئۇيغۇر دېگەندىن تېپىپ، ئىشان شاھ ئەۋلىيانىڭ خېتىنى بېرىدۇ. لېكىن كادايى مۇھەممەت: «بۇ ئىشنى پىرىم ئۆزى كېلىپ باشلاپ بەرمىسە، مېنىڭ ھەددىم ئەمەس» دەپ ئۇنىمايدۇ. ئەلچىلەر قەشقەر ئارقىلىق ئىككىنچى قېتىم ئىشان شاھ ئەۋلىيانى غۇلجىغا ئېلىپ كېلىدۇ. مەميار يۈزىنىڭ يۈز بېگى ئىشان شاھ ئەۋلىياغا قول بېرىپ، شەھەر ئىچىدىكى باغلىق قوراسىنى خانىقا قىلىش ئۈچۈن تەقدىم قىلىدۇ. ئىشان شاھ ئەۋلىيا غۇلجىدا ئۈچ ئاي تۇرۇپ، خانىقاغا شاگىرتى كادايى مۇھەممەتنى خەلىپە قىلىپ قايتىپ كېتىدۇ. كادايى مۇھەممەت ۋاپات بولغاندا، خۇددى داستاندا دېيىلگەندەك شەھەرنىڭ غەربىدىكى قەبرىستانلىققا قويۇلۇپ، بۇ قەبرىستانلىقنى «خەلىپەم قەبرىستانلىغى» دەپ ئاتايدۇ. داستاندا تىلغا ئېلىنغان كادايى مۇھەممەت دەل موشۇ ئىككىنچى كادايى مۇھەممەت بولۇپ، ئابدۇشېرىپ ئاخۇن ئۇنىڭ ئوغلى ئىدى.

داستاندا تىلغا ئېلىنغان باقى ھاكىمبەگ شۇ چاغدىكى ئىلىنىڭ ۋاقىتلىق ھاكىمبېگى ئىدى. خوشنىزاتخاننىڭ ئوغلى خالزاتخان تاجى ھاكىم (خەلق تەيجى سوزىنى «تاجى» دەپ قارىغان)1818 - يىلى ھاكىمبەگ بولىدۇ. لېكىن ئۇ ئاق ئۇستەڭ قۇرۇلۇشىغا ياخشى رەھبەرلىك قىلالمىغانلىقتىن، شاغبەگلىككە (مۇئاۋىن ھاكىمبەگ) چۈشۈرۈلۈپ، باقى ئاخۇن ھاكىمبەگ بولىدۇ. داستاندىكى ۋاقىئەلىك دەل خالزاتخان ھاكىمبەگ بولغان مەزگىلدە يۈز بەرگەن. دېمەك، شائىر ئىلى ۋىلايىتىنىڭ كەتمەن يېزىسىدا يۈز بەرگەن ۋاقىئەنى ئاساس قىلىپ، «چاگموزا يۇسۇپخان» داستانىنى يېزىپ چىققان.

كلاسسىك شائىر بىلال نازىم 1882 - يىلى يانۋاردا بۇ داستاننى روياپقا چىقاردى. مەزكۇر ئەسەر شائىرنىڭ 60 يېشىدا تاماملانغان. ۋاھالەنكى، ئۇ شائىرنىڭ ئۇزۇن ژىللىق ئىزدىنىش جەريانىنىڭ مەھسۇلى بولغاچقا ئۆزى بۇ ھەقتە:

بىلال بۇ زاماندا ئېدىلەر كىچىك،
كىچىكلىكتە ئەيلەر ئېدى پىتىك.

دەپ نەزمە پۈتكەن. قىياس قىلىش تەس ئەمەسكى، داستان ۋاقىئەلىگە پىششىق بولغان شائىرنىڭ كورگەن - بىلگەنلىرىنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ قالدۇرغان خاتىرىلىرى داستانغا ئاساس سالغان. شائىر «غازات دەر مۇلكى چىن» داستانىدىكى چەتتىن كەلگەن ئۇمەرخان غوجا بىلەن چاگموزا يۇسۇپخاننىڭ ئورتاقلىغى شائىرنىڭ ئىجادىيەت مۇساپىسىدە چاگموزا يۇسۇپخاندىن ئىبارەت ئەپسانىيەتچى، ھارام تاماق، ئەلنى قاقتى - سوقتى قىلغۇچى، دىنىي ئالدامچى ئوبرازىنى ئىزچىل ئىپادىلەپ كەلگەنلىكىدىندۇر.

ئىشتىپ غوجام كەلگەننى غازىلار،
كى ئىخلاپ ئېيتىپ قىش - ياز باردىلا.
غوجاملا قولىنى قىلىپ تاۋاب،
زىيارەت قىلىشىپ ئالىشىپ ساۋاب.
كى ئۇرغۇن كىشىلەر ئالالا چىقىپ،
يۈرەك يارغۇدەك شارى غەۋغا چىقىپ.
تامام چوڭ - كىچىكلەر قىلىپ گىريەزار،
ئۆزىنى يەرگە تاشلاشىپ بولۇر بىقارار...
غوجامنىڭ تونىنى ئۆززۈپ تويمادى،
ئۆززۈپ تىرمالاپ ھېچ گىريە قويمادى.

«غازات دەر مۇلكى چىن» داستانىدا سىرتتىن كەلگەن ئالدامچى غوجىلارنى خەلق ئەينە شۇنداق نادانلارچە داغدۇغىلار بىلەن كۈتۈۋېلىشقان ئىدى. ناھايەت، «چاگموزا يۇسۇپخان» داستانىدا چاگموزا يۇسۇپخاندىن ئىبارەت ئىككىنچى ئالدامچىنى بولسا تېخىمۇ داغ - دۇغا بىلەن كۈتۈۋېلىشتى.

چاگموزا يۇسۇپخاندىن ئىبارەت يات، مۇساپىر ئالدامچى ئىلىدا شەخسىيەتىدىن ئالقىنغان ھالدا، كۈچلۈك ھوكۇمدارلار، قازى - كاللانلارنىڭ ھىمايىسىغا ئېرىشىپ، موللا - شەيخلەر «ئاپپاق غوجىنىڭ تاۋۇغى» غا ئۇلاشقان قەلەندەرلەردەك ئەتراپىغا توپلاشتى. ئۇنىڭ قانداقتۇر سېھىر - كارامەتلىرىنى بازارغا سېلىشىپ، ئەلنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىشتى:

كى داردامتۇر، غالجات، دولاتتۇ، ئىلى،
خونۇخاي، ئىككى بۇغرا خەلقى خىلى.
خوتۇن - قىزلىرىنى بېرىشىپ نىياز،
بۇ چاگموزا بىرلا دېيىشىپ راز.
ئېلىپ يۈردى چاگموزىنى ئويمۇ - ئۆي،
كى خەلق نەزىر ئەيلەپ توگە،
ئات،قوي.

ئەسەر ئىدىيەسى ھەجۋىي خۇسۇسىيەت ۋە ساتىرىك ئېلېمېنتلار بىلەن بارا - بارا پەلسەپىۋى پەللىگە كوتىرىلىدۇ. ئالدانغان ئاۋامنىڭ بۇ بۇززۇق نەپسانىيەتچىگە بار مۈلكىنى توكۇپ، ئات - كالىلىرىنى بېرىپ، قىز - ئاياللىرىنى سوغا قىلىشى ھەجۋىي ئۇستە ساتىرا قامچىسى بىلەن بىر دەۋرنىڭ ئالدامچىلىقلىرىغا يەمچۈك بولغان خەلقنىڭ پاجەلىك دۇنياسىنى پەلسەپىۋى يۇكسەكلىكتە ئايان قىلدى.

بۇ داستاننىڭ تارىخىي ئەينەنلىكى بىز ئىزدىگەن ھەجۋىي خۇسۇسىيەتلەرنىڭ تېخىمۇ كەڭ كولەملىك ئىپادىسىدۇر. ئەسەر بەدىئىي قۇۋۋىتىدىكى ھەجۋىي خۇسۇسىيەت، ساتىرىك ئېلېمېنتلارنىڭ ئەڭ كۈچلۈك نامايەندىسى بولۇپ، بۇ چاگموزا يۇسۇپخاننىڭ پاجەلىك تەغدىرىنى كەۋدىلەندۈرگەن.

ئۇيۇقسىز يۈز بەرگەن بىر ۋاقىئە ئۇنىڭ سىرىنى ئاشكارىلاپ قويىدۇ. ئابدۇشېرىپ ئاخۇن ئىسىملىك خۇشچاقچاق ئادەم مال ئېلىپ، تىجارەت قىلىش ئۈچۈن غۇلجا شەھىرىنىڭ جەنۇبىدىكى يېزىلارغا بېرىشىدا، يولدا ئۇنىڭغا ئىككى ئادەم ھەمرا بولىدۇ، شېرپاخۇن ئۇلارنىڭ يۇسۇپخان غوجىنىڭ خىزمىتىنى قىلىپ، دۇئاسىنى ئالغىلى كېتىۋاتقان كىشىلەر ئىكەنلىگىنى بىلىدۇ. خۇشچاقچاق شېرپاخۇن بۇ ئىشنىڭ ئاخماقانە ھەركەت ئىكەنلىگىنى سېزىپ، ئۇلارغا مۇنداق چاقچاق قىلىدۇ:

شېرپاخۇن ئوينىپ دېدى:
ھەي كىشى،
مېنىڭ بىرلە باردۇر غوجامنىڭ ئىشى.
بېرىپ مەن غوجامنى تۇتارمەن!
- دېدى،
كى ئەجدىھار سۆپەتلىك يۇتارمەن!
دېدى.

ھېلىقى ئىككى كىشى چاگموزىنىڭ يېنىغا بارغاندىن كېيىن، چاگموزىنىڭ «شەھەر تەرەپتە نېمە خەۋەرلەر بار» دېگەن سوئالىغا، شېرپاخۇن ۋە ئۇنىڭدىن ئاڭلىغانلىرىنى ژىغلاپ تۇرۇپ سوزلەپ بېرىدۇ.

چاگموزا «ئابدۇشېرىپ» دېگەن ئىسىمنى ئاڭلىغاندا، ژۈرىگى ئېغىپ، رەڭگى ئوڭىدۇ. ئەسلىدە ئۆزىنى «غوجا» دەپ ئاتىۋالغان بۇ ئالدامچى قوقەندىكى بىر سودا- سېتىقچى بولۇپ، شېرىپباي ئىسىملىك بىرىدىن 10 مىڭ تەڭگە قەرز پۇل ئېلىپ، قايتۇرالماي، بۇ تەرەپكە قېچىپ كەلگەن ئىدى.چاگموزا غۇلجىلىق شېرىپ باينى قوقەنلىك شېرىپ باي دەپ ئويلاپ، ئۇ مېنى ئۆتقىلى كەپتۇ دەپ قورقىدۇ. سىرىنىڭ پاش بولۇپ، بۇ راھەتلىك تۇرمۇش،مال - دۇنيا ۋە شوھرەتتىن ئايرىلىپ قېلىشتىن ئەنسىرىگەن چاگموزا يۇسۇپخان شېرىپ باينى ئولتۇرۇۋېتىش قارا نىيىتىگە كېلىدۇ. ئۇ ئۆز يېقىنلىرىدىن دولەتنەزەر، شەيخباقى، شەيخ مەدەكلەرنى چاقىرتىپ، بۇ ئىشنى ئۇلارغا تاپشۇرىدۇ. بۇ قولچۇماقچىلار چاگموزىنىڭ تاپشۇرىغىنى ئالغاندىن كېيىن، مازارغا چۈشۈپ بىر ئويدە مېھمان بولۇۋاتقان ئابدۇشېرىپنى تېپىپ، ماللىرىنى تاغدىكى مالچىلارغا ئاپىرىپ ساتسا ئۇرغۇن پايدا ئالىدىغانلىغىنى ئېيتىپ، ئۇيدىن ئالداپ ئېلىپ چىقىدۇ. بۇ ئۈچ نەپەر قارا نىيەت يېرىم يولغا كەلگەندە، ئابدۇشېرىپ ئاخۇننىڭ بويىنىغا سالما (سىرتماق) سېلىپ، ئاتتا سورىتىدۇ.بۇنىڭ بىلەن توختاپ قالماي، تېخىمۇ ۋەھشىلىك بىلەن ئابدۇشېرىپ ئاخۇننىڭ بېشىنى تاش بىلەن ئۇرۇپ ئولتۇرىدۇ. ئاخىرى جەسەتنى تاغ كامىرىغا يوشۇرۇپ، ماللىرىنى ئۈچى بولۇشۇپ ئېلىپ قايتىدۇ:

كى يەنچىپ بۇلار تاش بىلەن بېشىنى،
تېنى ئۇستىگە دوۋلەپ تېشىنى.
كى تاغنىڭ كامارىغا مەدخۇن ئېتىپ،
ئۈچى مالىنى تەقسىم ئەيلەپ ئېتىپ،

تاغ باغرىدا مال بېقىپ ژۈرگەن بالىلار يېشىل جەللە كىيگەن، يېشىل سەللە ئورىغان بىر ئادەمنىڭ تاغ ئوڭكۈرى ئالدىغا كېلىپ، نالە- زار قىلغانلىغىنى كورىدۇ. بالىلىرىدىن بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان كىشىلەر تاش دوۋىسىنى ئېچىپ، ئابدۇشېرىپ ئاخۇننىڭ جەسىدىنى كورىدۇ. ئۇلار ئەھۋالنى تولۇق يېزىپ، ئادەم ئەۋەتىپ، باقى بەگكە مەلۇم قىلىدۇ. باقى بەگ ئىلى چاكجۇنىغا بېرىپ، ئەھۋالنى تولۇق ئېيتىدۇ. ئامالسىز قالغان چاكجۇن ئەسكەر چىقىرىپ، چاگموزا باشلىق ۋە ئۇنىڭغا خىزمەت قىلغان شەيخ يۈز بېشى ۋە باشقىلارنى تۇتۇپ، كورەككە كەلتۈرىدۇ. چاكجۇن چاگموزا باشلىق بىر قانچە ئادەمنى ئولۇم جازاسىغا بۇيرۇپ،ئىجرا قىلدۇرىدۇ. ئابدۇشېرىپ ئاخۇننىڭ جەسىتىنى غۇلجا شەھىرىگە ئېلىپ كېلىپ، ئاتىسىنىڭ يېنىغا دەپنە قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن خەلق بۇ بالايىئاپەتتىن قۇتۇلۇپ قالىدۇ.

قىسقىسى، تەركىي دۇنيا، نەپسانىيەتچى، ئالدامچى كۈچلەرگە بولغان ھېساپسىز غەزەپ - نەپرەت خەلق رايىنىڭ شائىر مۇددىئاسىدىكى ئورتاقلىق بولۇپ، خەلقنىڭ يەتكىلى بولمايدىغان ئارمىنى شائىر قەلىمى ئارقىلىق مەخسەتكە يېتىدۇ. داستان ۋاقىئەلىكى بولۇپ ئۆتكەن ئىشلار ئاساسىدا ۋۇجۇتقا كەلگەن بولسىمۇ، ئەينى چاغدىكى رىاللىق ۋە رىالىزم ئەدەبىيات پرىنسىپى بويىچە دەلىللىگىنىمىزدە، بۇ خەلق رايىنىڭ، شائىرنىڭ سۇبىيېكتىۋ ئېڭىدا قارار تېپىشى ياكى ھەل بولۇشى دەپ قىياس قىلساق تېخىمۇ توغرا بولىدۇ.

ئابدۇرېشىت ھېلىم ھاجى.

ئىنسانىيەت تارىخى ـ ھەقىقەت ئۈچۈن، ئازاتلىق ئۈچۈن كۈرەش تارىخىدۇر...

ئۇيغۇرلار ـ ئاسىيا قىتئەسى بويىچىلا ئەمەس، دۇنيا بويىچمۇ ئەڭ قەدىمىي، ئەڭ مەدەنىيەتلىك خەلقلەرنىڭ بىرسى بولۇپ ھېساپلىنىدۇ. ئۇلار ئۇزلىرىنىڭ يېتۈك ئەقىل ـ پاراستى ھەم سوغۇلماس تالانتى بىلەن ئەجايىپ مەدەنىيەت دۇردانلىرىنى يارىتىپ، ئىنسانىيەتنىڭ مەدەنىي تەرەققىياتىغا ئۇچمەس توھپىلەرنى قوشقان خەلق.

ئۇيغۇرلار، كېيىنكى مىڭ يىل ئىچىدە 8 قېتىم ئۇزلىرىنىڭ مىللىي دولەتلىرىنى قۇرۇپ، مۇستەقىل مىللەت سۈپىتىدە ياشاشقا مۇيەسسەر بولالىغان. يەن ـ مەدەنىيەت ساھاسىدا ئۇيغۇرلارنىڭ 400 دىن ئارتۇق كلاسسىك ئەدىپلىرى ۋە ئالىملىرى بار. ئۇلار خۇددى ئاسماندىكى يۇلتۇزلارغا ئوخشاش چاقناپ تۇرىشىدۇ. مىللىتىمىزنىڭ ئاتاقلىق دولەت ئەرباپلىرى ـ يۈزلەپ، مىللىي قەھرىمانلىرى مىڭلاپ سانىلىدۇ.

موشۇلارنىڭ ھەممىسى ـ بىزنىڭ مىللىتىمىز ئەقىل ـ پاراسەتلىك، غەيرەت ـ شىجائەتلىك، ھەم تالانتلىق ھەم سۇباتلىق، مىللىي غۇرۇرى ئۇستۇن، جەڭگىۋار مىللەت ئىكەنلىكىنى كورستىپ بېرىدۇ. بۇ توغرىلىق ۋەتەندە بولۇن، چەت ئەللەردە بولۇن كوپ سوزلەندى ۋە كوپ يېزىلدى.

بۇ ئەھۋال، ياشلىرىمىزدا ئوز مىللىتى بىلەن پەخىرلىنىش ھېسسىياتىنى قوزغاش بىلەن بىللە، «بىز ـ قالتىس مىللەت ئىكەنمىز» ـ دەپ، ئوز ـ ئوزىدىن قانائەتلىنىپ، ئالغا بېسىشقا ئىنتىلمەيدىغان، پاسسىپلىق كەيپىياتىنى پەيدا قىلىپ قويىدى. بۇنداق كەيپىيات ـ مىللىي ئازاتلىق ئىشلىرىمىزنى ئىلگىرى سۈرۈشتە پايدىسىز، سەلبىي رول ئوينىماقتا. بىزنىڭ ئالدىمىزدا كۈچلۈك دۈشمەن تۇرىدۇ. بۇ دۈشمەننى يېڭىش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن ئوز ۋۇجۇدىمىزدىكى مەنىۋىي ئاجىزلىقلارنى يېڭىشىمىز كېرەك. مىللىتىمىزنى مەنىۋىي جەھەتتە، ساغلام مىللەتكە ئايلاندۇرىشىمىز كېرەك. بۇ ھەرگىزمۇ پۈتۈن مىللەتنى ئەيىپلىگەنلىك ئەمەس. مەن ئوزەم سويگەن مىللىتىمنى «يامان» دېيىشتىن ژىراقمەن. پەقەت، ئوز مىللىتىمنى روھىي جەھەتتە ساغلام، ئازاتلىق يولىدا كۈرەش قىلىشقا قابىل، جەڭگىۋار مىللەت سۈپىتىدە كورۈشنى خالايمەن.

* * *

ئەتراپىمىزغا نەزەر سېلىپ قارايدىغان بولساق، بىز ئۇيغۇرلارنىڭ قېرىلىرى نەزىر ـ چىراق، توي ـ تۇكۇنلەردە، ئوينىڭ توردە ئولتۇرۇپ، ئالدىغا قويۇلغان ئازۇ ـ نېمەتلەرنى ھۇزۇرلىنىپ يېيىشىپ، قىزىق پاراڭ ۋە كۇلكە ـ چاقچاقلار بىلەن، ۋاقتىنى چاغ ئوتكۈزۈۋاتقانلىقىنى، ئەرتەيۇ ـ كەچ مەسچىتلەرگە بېرىپ ئىبادەت قىلىشىپ، شۇ بىر كۈنلۈك ھاياتىدىن مەمنۇن بولغان ھالدا، ئويلىرىگە قايتىشۇاتقانلىقىنى كورىمىز. ئوتتۇرا ياشلىقلىرىمىز: كۈندۈزى ئۇزلىرىنىڭ تىرىكچىلىكى، خىزمەت ياكى كەسپلىرى بىلەن شۇغۇللىنىپ، كەچتە تېلېۋىزور كورۇپ «دۇنيا چېمپىيۇناتى»نى تاماشە قىلىشۇاتقانلىقىنى، ئايدا بىر قېتىم «كومپانىيە»ئەزالىرى جەم بولۇشۇپ،مەشرەپ ياكى زىياپەتلەرنى ئويۇشتۇرۇپ، ۋاختىنى چاغ ئوتكۈزۈۋاتقانلىقىنى كورىمىز.ياشلىرىمىز بولسا، كۈندۈزى ئوقۇشتا ياكى ئىشتا بولسىمۇ، كەچتۈرۈنلىغى دىسكوتېكا ياكى تانسخانىلەرگە بېرىپ، زامانىۋىي «روك» مۇزىكىسىغا ئويناپ «كوچا سەيلىسى» قىلىشىپ، خوشال كەيپىياتتا ياشاپ، ھايات كەچۈرۈۋاتقانلىقىنى كورىمىز!..

شۇنداق قىلىپ، چوڭ ـ كىچىك ئۇيغۇرلىرىمىزنىڭ ھەممىسىلا كوڭلى خۇش، ھېچبىر غەمسىز ھايات كەچۈرۈۋاتماقتا!

ئەسلىدە بولسا، بىزنىڭ ئەھۋالىمىز ئۇنچە مەز بولغىدەك دەرىجىدە ئەمەس، تەغدىرىمىز ناھايىتى ئېغىر، بىر مىللەت بىز. بىراق، ئوزىمىز ـ نادان، روھىمىز ئولۇك، دىلىمىز ئەما بولغىنىمىز ئۈچۈن، بېشىمىزغا چۈشكەن پالاكەتنىڭ ئېغىرچىلىغىنى سەزمەيۋاتىمىز، ئۇنىڭدىن قۇتۇلۇش يولىنى ئىزدىمەيۋاتىمىز!

ئوزىمىزنىڭ ئەھۋالىمىزنى ئويلاپ باقايلىچۇ: بۈگۈن بىز ئۇيغۇرلار ئوز ۋەتىنىمىزدە ھوقۇقسىز قۇل. مىللىي ئىلغان ياشلىرىمىز ئىشسىز ـ ئاشسىز. يۈز مىڭلىغان ئوغۇل ـ قىزلىرىمىز ـ زىندانلارغا بەنت، خۇددى قۇشخانىغا ئەۋەتىلگەن مالدەك خالىغانچە ئېلىپ چىقىپ ئولتۈرۈۋاتىدۇ! پاك ـ مەسۇم قىزلىرىمىز ئىچكى خىتايدىكى پاھىشەخانىلارغا سېتىلىپ، خىتايدىن ئېشىپ، چەت ئەللىكلەرگە خوتۇن بولۇۋاتىدۇ! ئانىنىڭ قوسىغىدىكى بوۋاقلار دۇنياغا كوز ئاچماي تۇرۇپ ئولتۈرۈلۈۋاتىدۇ، تىرىك تۇغۇلغانلىرى ئوكۇل سېلىنىپ ياكى قايناق سۇدا تۇنجۇقتۇرۇپ ئولتۈرۈۋاتىدۇ!

ئەندى، چەت ئەللەردە، شۇ جۈملىدىن ئوتتۇرا ئاسىيە دولەتلىرىدە ياشاۋاتقان ئۇيغۇرلار بولسا، بۇ ئەللەردە مۇساپىر، كەلگىندى ئىنسانلار ھېساپلىنىپ، يەكلىنىۋاتىدۇ.

ھەي، ئۇيغۇرۇم! سەن ئوز ۋەتىنىڭدە ھوقۇقسىز قۇل، چەت ئەللەردە مۇساپىر. خورلانغان مىللەت سەن! دۇنيادا سېنىڭدەك ھوقۇقسىز، ھىمايىسىز مىللەت يوق! شۇڭا سەن باشقا مىللەتلەردەك، غەمسىز، ئويناپ ـ كۈلۈپ ژۈرمەي قۇتۇلۇش يوللىرىنى ئىزدىشىڭ كېرەك.

بىراق، سەن نادان، جاھىل، ئىنسان بولغانلىغىڭ ئۈچۈن، ئوزەڭنىڭ پالەچلىك ئەھۋالىڭنى سەزمەيۋاتىسەن، نېمە سەۋەپتىن موشۇ پاجەلىك تەغدىرگە گىرىپتار بولۇپ قالغانلىغىڭنى بىلمەيۋاتىسەن. بۇ تەغدىردىن قۇتۇلۇش يولىنى تاپالمايۋاتىسەن! بىلىپ قوي، سېنىڭ ھەممە بەختسىزلىگىڭ ـ ۋەتەنسىز ـ ئانىسىز بولۇپ قالغانلىغىڭدا!

ۋەتەندىشىڭ شوھرەت ھوشۇر يازغىنىدەك: ۋەتەننى چىن ژۈرەكتىن سويەلمىگەنلىگىڭدە. ـ «ھەر قانداق ئىنسان ۋەتىنىنى سويىدۇ، چۈنكى، ئىنساننىڭ ۋۇجۇدى ـ شۇ ۋەتەننىڭ بىر پارچىسىدۇر. يەنى ۋەتەن تۈپرىغىدىكى سۇ، ھاۋا، ئوزۇق تۈلۈكتىن تورەلگەن ۋۇجۇتتۇر. ئىنسان ۋەتىنىنى سويىدۇ، چۈنكى، ۋەتەن ـ ئىنساننىڭ رىزىق تاۋىغىدۇر. ئىنسان موشۇ تاۋاقتىكى رىزىققا تايىنىپ هايات كەچۈرىدۇ. ئىنسان ۋەتىنىنى سويىدۇ، چۈنكى، ۋەتەن ـ ئىنساننىڭ ئويىدۇر. ئىنسان موشۇ ئويىنىڭ ئىچىدە دەم ئالىدۇ، ئىبادەت قىلىدۇ، ئىسسىق ـ سوغىدىن پانالىنىدۇ. ئىنسان ۋەتىنىنى سويىدۇ. چۈنكى ۋەتەن ـ ئىنسان ئۈچۈن تەۋەرۈكتۇر. ئۇنىڭدا ئاتا ـ بوۋىلارنىڭ ياققان چېرىغى، مۇقەددەس مازارى باردۇر. ئىنسان ـ ۋەتىنىنى سويىدۇ. چۈنكى ۋەتەن ـ ئىنسانغا ئامانەتتۇر. ئۇنىڭدا كەلگۈسى ئەۋلاتلارنىڭ رىسقى، ھاياتى ۋە بەخىت ـ سائادىتى باردۇر!

دېمەك، ۋەتەن ـ ئانىدۇر، ۋەتەن قاندۇر، ۋەتەن ـ جاندۇر، ۋەتەن ئىماندۇر! ئىنساننى تۇغۇلىشىدىلا باغرىغا ئېلىپ، ئىسسىق قۇچىغىدا پەپىلەپ ئوستۈرىدىغان، ئولگەندىمۇ ئوز باغرىغا ئالىدىغان بۇ مۇقەددەس تۇپراقنىڭ ئەڭ توغرا سۈپىتى: ئانىدۇر، بۇ ـ ئانىلارنىڭمۇ ئانىسى، تا، قىيامەتكىچە ئولمەيدىغان تىرىك ئانىدۇر!»

شۇڭا، مۇستەقىل ۋەتىنىدە ياشاۋاتقان ئادەم ـ ئانىنىڭ قۇچىغىدا غەمسىز ياشاۋاتقان بەختىيار بالىغا ئوخشايدۇ. بۇ قۇچاقتا ئۇنىڭغا ئوزۇق بار، ھارارەت بار، بېقىش ـ پەپىلەش بار. مۇستەقىل ۋەتىنى بولمىغان ئادەم ـ كوچىدا تېنەپ ژۈرگەن ئىشتتەك قەدىرسىز، خور ئىنساندۇر (مەيلى ئۇ باي بولسۇن ياكى گاداي ـ بەرىبىر!) شۇنداق ئىكەن، ھەر ـ بىر ئىنسان ۋەتىنىنى سويۈشى كېرەك. ۋەتەننى سويۈش ـ ئالىجاناپلىقنىڭ ئىپادىسى ئەمەس، نورمال بىر ئىنسانلىقنىڭ ئىپادىسى ـ خالاس! ـ خوش، ۋەتەننى ئانا دېدۇق: ئۇنداق بولسا، ئىشغالىيەتتىكى ۋەتەنچۇ؟ ـ ئىشغالىيەتتىكى ۋەتەن ـ باسقۇنچىغا دۇچ كەلگەن ئانىغا ئوخشايدۇ. مۇستەملىكە ـ بەختى كاژ ئانا، مۇستەملىكىچى ـ ۋەھشى باسقۇنچى تىمسالىدۇر، بىزنىڭ ۋەتىنىمىزدە خىتاينىڭ مىللىي ئاسسىمىلەتسىيە سىياسىتىگە قارشى ئېلىپ بېرىلىۋاتقان كۈرەش ـ ۋەتەن ئانىنىڭ نومۇسىنى قوغداش ئۈچۈن كورستىۋاتقان قارشىلىغى !ئىشغالىيەتتىكى ۋەتەن ـ باسقۇنچىغا دۇچ كەلگەن ئانا بولغانلىغى ئۈچۈنلا ـ ئافغانلار دۇنيادىكى ئەڭ كۈچلۈك ئارمىيە ھېساپلانغان روسسىيە ئارمىيەسىگە قارشى كوكرەك كېرەلىدى! ئىشغالىيەتتىكى ۋەتەن ـ باسقۇنچىغا دۇچ كەلگەن ئانا بولغىنى ئۈچۈن، چېچەنلەر، روس تانكىلىرىنىڭ ئالدىغا ئوزلىرىنى ئاتالىدى! ئىشغالىيەتتىكى ۋەتەن ـ باسقۇنچىغا دۇچ كەلگەن ئانا بولغىنى ئۈچۈن ـ پەلەستىنلىكلەر، بوسنىيەلىكلەر كۈرەش مەيدانىدا بەدەل سۈرۈشتە قىلىپ ئولتارمىدى!

ئۇنداقتا، بىزنىڭ ئانىمىز ـ ئۇيغۇرستان قانداق ئەھۋالدا؟ جاۋاپ بېرىشكە ۋىجدانىمىز ئۇيۇلىدۇ!

توغرا، بىزنىڭ ئانىمىز پاجەلىك قىسمەتكە دۇچ كەلگەندىن بېرى، پەرزەنتلىرى ئىچىدە، كوكسىنى قالقان قىلىپ، بۇ ئانىنى ھىمايە قىلغانلار، دۈشمەن بىلەن ئېلىشىپ، شېھىت بولدى: يەھىيا غوجا، ئىپارخان، جاھانگىر غوجا، ياقۇپبەگ، سۇلتان ئەلا، غوجىنىياز ھاجى، سابىت داموللا، ئەخمەت ئەپەندىلەردىن تارتىپ، بۈگۈنگىچە ۋەتەن ئانىنى قۇتقۇزىمەن ـ دەپ ئەزىز جانلىرىنى پىدا قىلغان مىللىي قەھرىمانلىرىمىز ـ ئەينە شۇ خىلدىكى ئالىجاناپ ئىنسانلار جۈملىسىدىندۇر.

ۋەتەن ئانىسى، مىللىتى خورلىنىۋاتسا، شۇنى خورلۇق ـ دەپ ھىس قىلماي، ھايۋانلاردەك يەپ ـ ئېچىپ، شۇنىڭ بىلەن ئوزىنى بەختلىك ـ دەپ ئوتكەن شەخسلەرمۇ بولدى. تارىختىن مىسال ئالساق: ئىمىن ۋاڭ، غازى بەگ، نىياز ھېكىم، بۇشۇر بەگلەر، ئۇلار كىتاپ تىلى بىلەن ئېيتقاندا ـ مۇناپىقلار، خەلق تىلى بىلەن ئېيتقاندا، ئىمانسىز خۇمسىلاردۇر.

دۈشمەننىڭ شۇنچىلىك ۋەھشىلىكلىرىگە قارىماي، سويۈملۈك ئانىمىز ـ ئۇيغۇرستان تېخىچە دۈشمەنگە تەسلىم بولماي، ئوز مەۋجۇتلىغىنى ساقلاپ تۇرۇۋاتقان ئىكەن، بۇ شان ـ شەرەپ ھەممىدىن ئاۋال، قەھرىمان، كۈرەشچان خەلقىمىزگە، يۈز ۋىللار بويى ئالدىنقىلىرىمىزنىڭ ئىزىنى كەيىندىكىلىرى بېسىپ، مىللىي ئازاتلىق كۈرەشنى داۋاملاشتۇرۇپ كېلىۋاتقان ھەقىقىي ۋەتەنپەرۋەر مۇجاھىتلىرىمىزغا مەنسۇپ!

ئەپسۇسكى، بۈگۈن بىز ئوزىمىزنى تازا ۋىجدان، كامىل ئىمان ئىگىسى ـ دەپ ئېيتالمايمىز. چۈنكى بىز بۈگۈنگىچە ۋەتەن ئانىمىزنى باسقۇنچىنىڭ ئىپلاس پەنجىسىدىن قۇتقۇزالمىدۇق. بۇ ئانىمىز ھېلىمۇ ياۋۇز دۈشمەن تەرىپىدىن تارتىشلانماقتا! گاھ ئۇرۇپ ـ ھوشسىزلاندۇرۇپ، گاھ سىلاپ ـ سىپاپ ئالدىماقتا! بۇ ۋىجدانلىق ئانا بولسا، باسقۇنچىنىڭ يۈزىگە تۈكۈرمەكتە، كاچىتىغا سالماقتا! ـ «قېنى سىلەر، ئوغۇللىرىم، مېنى قۇتقۇزۇڭلار!»ـ دەپ پەريات قىلماقتا! بۇ ئانىنىڭ دەردىنى چۈشىنىش ئۈچۈن ئالىم بولۇش شەرت ئەمەس: ئانىسىنى تونۇيالىغىدەك ئەقىل، تانىمىغىدەك ۋىجدان بولسىلا كۇپايە!

ئىنساننىڭ ئىنسانلىغى ـ ئۇنىڭ جىسمىدا ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ روھىدا. ئۇ، ئىنسانلىق روھى بىلەن باشقا جانلىقلاردىن ئالاھىدە پەرىقلىنىدۇ. شۇڭا ئىنساننى بەركامالىق ـ ساغلام تەن بىلەن ئالىيجاناپ، پاكىز روھنىڭ قوشۇلۇشىدۇر. ئادەم ـ ئېتىقاتسىز، غايىسىز، سويگۇ ـ مۇھەببەتسىز ھايات كەچۈرسە بولمايدۇ. شۇڭا، بۈيۈك مەرىپەتچىمىز ئابدۇقادىر داموللام: ـ «ئىنسان ـ دۇنياغا ياشاش ئۈچۈن كېلىدۇ. لېكىن بۇ ياشاش ـ غايىلىك، مەنىلىك بولۇشى لازىم» دەپ ئېيتقان ئىدى. بۇ ئىنتايىن توغرا، چۈنكى، ئىنسان غايە ۋە ئۈمۈت بىلەن ياشىغاندىلا ـ ھايات ئۇنىڭغا قىزىق ۋە مەنىلىك تۇيۇلىدۇ. غايە ۋە ئۈمۈتتىن ئايرىلغان ھايات ـ خۇددى توختام سۇغا، ئۈمۈر بولسا، لەيلەپ ژۈرگەن يوپۇرماققا ئوخشاپ قالىدۇ! دۇنيادا ئارمانسىز ئادەم بولمايدۇ، بىراق، ئارماندا ئارمان بار. ئۇلۇق ئادەملەر ـ ئۇلۇغۋار ئارزۇلار بىلەن ياشايدۇ: پۇچەك ئادەملەر ـ پۇچەك ئارزۇلار بىلەن ياشايدۇ، پەرىق مانا شۇ! بىزچە، ۋەتەنپەرۋەرلىك، پىداكارلىق، ساپ نىيەتلىك، ئالىيجاناپلىق، سادىقلىق كەبى ئېسىل خىسلەتلەر ـ ھاياتنىڭ مىزانى بولۇشى كېرەك. شۇ چاغدىلا ياشىغان ھاياتنىڭ قىممىتى بولىدۇ. ئەندى ئىنقىلاپچىلارغا قويۇلىدىغان تەلەپ تېخىمۇ ئېغىرىراق. ھەر ـ بىر ئىنقىلاپچى ـ ھەممىدىن ئاۋال ئىنقىلاۋىي غايىگە ئىگە بولۇشى شەرت. تارىخنىڭ، ئوزى ياشاۋاتقان دەۋرىنىڭ موشۇ ئەۋلاتقا نېمە تەلەپ قويىۋاتقانلىغىنى دۇرۇس چۈشىنىشى كېرەك. (تارىختا ھەر ـ بىر ئەۋلاتنىڭ ئوز ۋەزىپىسى بولىدۇ) ئەشۇ چۈشەنچىگە تايىنىپ، مەن كىم ئۈچۈن، نېمە ئۈچۈن ياشايمەن؟ ھاياتتا قايسى نىشانغا قاراپ ئىلگىرىلىشىم، قايسى مەخسەتكە يېتىشىم كېرەك؟ دېگەن مەسىلىلەرنى ئىدىيەدە ھەل قىلىپ، ئايدىڭلاشتۇرىۋېلىشقا توغرا كېلىدۇ. پەقەت، مەخسەت ـ نىشان ئېنىق بولغاندىلا، ئاندىن ھاياتنى توغرا ئىزغا چۈشەرگىلى بولىدۇ.

تارىخ ـ بىز موشۇ ئەۋلاتقا ۋەتىنىمىزنىڭ مۇستەقىللىغى ئۈچۈن كۈرەش قىلىش ۋەزىپىسىنى ژۈكلىگەن. بىز ئۈچۈن، بۇنىڭدىن ئارتۇق شان ـ شەرەپلىك ۋەزىپە يوق.ئۇيغۇرستاننىڭ قاچان ئازات بولۇشى ـ تارىخى شەرت ـ شارائىتلارغا باغلىق.بىراق، موشۇ مەخسەت يولىدا كۈرەش قىلىپ ياشاش ـ ئۇلۇق بەخىت ـ سائادەتدۇر! دېمەك،بىزنىڭ غايىمىز ئېنىق، ئۇ: ۋەتىنىمىزنىڭ مۇستەقىللىغى، مىللىتىمىزنىڭ ئازاتلىغى ئۈچۈن كۈرەش قىلىشتىن ئىبارەت! مانا بۇ ـ بىزنىڭ غايىمىز، بىزنىڭ ياشاش مەخسىتىمىز. ئەگەر، ئىنساندا موشۇنداق ئالىيجاناپ ئىنقىلاۋىي غايە بولمايدىغان بولسا، ئۇنىڭ ھاياتىنىڭ قىممىتى، ياشاشىنىڭ مەنىسى بولمايدۇ، ئۇنىڭ ھاياتى ـ نىشاندىن ئاداشقان كېمىدەك بېھۇدە لەيلەپ، مەنىسىز ئوتۈپ كېتىدۇ.

ـ ئەگەر، مېنىڭ پائالىيىتىم: ۋەتىنىمنىڭ مۇستەقىللىغى يولىدىكى ئۇلۇق كۈرەشكە بىر ئۇلۇش قوشالمىسا، مەن ئوز ھاياتىمنى مەنىسىز دەپ ھېساپلىغان بولاتتىم! ـ ھەر بىر ئىنقىلاپچى موشۇنداق ئېنىق غايىگە ئىگە بولۇشى كېرەك. غايە ئېنىق بولغاندىن كېيىن، ئەشۇ مەخسەتكە يېتىش ئۈچۈن، كۈرەش قىلىش ۋەزىپىسى ئالغا قويۇلىدۇ. كۈرەش بولسا، مەخسەت يولىدا ھەممىنى قۇربان قىلالايدىغان پىداكارلىق روھىنى، ھەر قانداق قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ ئوتەلەيدىغان پولات ئىرادىنى تەلەپ قىلىدۇ. يازغۇچىمىز زوردۇن سابىر يازغىنىدەك: «ۋەتەن مۇھەببىتى سىزدىن قۇربان بېرىشنى، سىز ياخشى كورگەن نەرسىلەردىن ۋاز كېچىشنى تەلەپ قىلىدۇ. ئەگەر قۇربان بېرەلىسىڭىز، مۇھەببەتنىڭ سىزگە قويغان تەلۈنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايسىز.»

ئوزى ئىنقىلاۋىي غايىگە ئىگە بولماي تورۇپ (ئاساسىي شەرتنى ھازىرلىماي تۇرۇپ) ئىنقىلاۋىي سەپكە قاتناشقان كىشىلەر ـ بۇ سەپكە تەسادىپى كېلىپ قالغان كىشىلەردۇر. ئۇلار ھېچ ۋاقىتتا تۇراقلىق ئىنقىلاپچى بولالمايدۇ. ھامان بىر كۈنى سەپتىن چۈشۈپ قالىدۇ. ياكى يارامسىزلىغى ئىسپاتلىنىپ، شالاپ چىقىرىۋېتىلىدۇ!

ھەقىقىي ئىنقىلاپچىلارنىڭ نەزەرىدە: كۈرەش ـ پىداكارلىق ـ ئىرادە. بۇلار بىر پۈتۈن چۈشەنچە. كۈرەشتە پىداكارلىق ۋە ئىرادىنىڭ مۇھىملىغى توغرىسىدا پىشقەدەم زاتلار كوپ تەكىتلىگەن ھەم ئوز ئەمەلىيىتى بىلەن قەھرىمانلىق ئولگىسىنى كورستىپ بەرگەن:

ـ «ھاياتنىڭ ماھىيىتى ـ كۈرەش، ئوز تەغدىرى، ئوز ھوقۇقلىرى ئۈچۈن كۈرەش قىلالمىغان خەلق ـ ئوزىنى ئوزىتۇپ، يوقىلىشقا يۈز تۇتىدۇ» (ھىرودوت).

ـ «بىر مىللەت، باشقىلارنىڭ قۇلى بولۇپ ياشىغىنىدىن كورە ـ ئولگىنى مىڭ ئەۋزەل» ـ (مۇستافا كامال).

ـ ئىنسانىيەتنىڭ تارىخى ـ ھەقىقەت ئۈچۈن، ئازاتلىق ئۈچۈن كۈرەش تارىخىدۇر. كۈرەشسىز ۋە قۇربانسىز ئازاتلىققا ئېرىشىش مۇمكىن ئەمەس»ـ (ئە . قاسىمىي).

ـ «مۇستەقىللىق ـ ئۇ ھەم پىداكارانە ھەم ئەقىلانە كۈرەش قىلالىغان مىللەتنىڭ ھەققى».

ـ «ئوز ۋەتىنىڭنىڭ ۋاقىتلىق ئەمەس بەلكى مەڭگۈلۈك شان ـ شوھرىتى ئۈچۈن كۈرەش قىلىپ ياشساڭ ـ ئۇنىڭدىنمۇ چوڭ بەخت بولامدۇ» ـ (ن. چېرنىشېۋسكىي).

ـ «ئازاتلىقنى ھېچ كىم بىزگە ھەدىيە قىلىپ بەرمەيدۇ. ئۇنى بىز كۈرەش قىلىپ، بەدەل بېرىپ، تارتىۋېلىشىمىز كېرەك» ـ (ئابدۇخالىق ئۇيغۇر).

ـ «ۋەتەن ئۈچۈن كۈرەشتىلا ئادەم بەختلىك بولىدۇ» (بىلال ئەزىزى).

ـ «ئىنقىلاۋىي ئەدىپلەر ئەلۋەتتە ئىنقىلاپ بىلەن بىللە ياشىشى كېرەك. ئىنقىلاۋىي ھېسسىياتنى دايىم ئوزىگە ھەمرا قىلىشلىرى كېرەك.» (لۇشۈن)

ـ «يازغۇچى ـ مىللەتنىڭ ئەقلى،ۋىجدانى ھەم نومۇسى» (م.گوركىي).

ـ « ۋەتەن ـ مىللەت ئۈچۈن خىزمەت قىلمىغان ئالىمنىڭ، يازغۇچىنىڭ نېمە كېرىكى بار؟ ئادالەتسىز، ناھەقلىق ئالدىدا سۈكۈت قىلىپ تۇرغان يازغۇچى ـ ئۇ خەلقنىڭ ۋىجدانى ئەمەس، ئۇنىڭ بەدىنىگە ئورنىشىپ قالغان ئوق پارچىسىدۇر»، «بىر زىيالى، فىزىكا ياكى خېمىيەدىكى بىر قانۇنىيەتنى بىلمىسە، ئۇ ـ ئەيىپ ئەمەس، ئاما ئوزىنى بېقىپ ئوستۈرگەن ئانىسى ـ مىللىتىنىڭ دەردىنى بىلمىسە، بۇ ـ ۋىجدانسىزلىقنىڭ ئالامىتىدۇر» (نۇرەلى قابۇل).

ـ ھازىر ھەقىقىي مەنادا ئىنقىلاپ بولۇۋاتىدۇ. شائىرلار سۈنىڭ ئېقىمىغا قارشى ئۈزىشىمىز كېرەك. مەيلى، بۇ يولدا قىينىلايلۇق، يەكلىنىپ قالايلۇق، بىر كۈن كېلىپ، ھەق ئىشىمىز بەربىر غەلىبە قىلىدۇ!» (رەسۇل غامزاتوۋ).

ھازىر بىزنىڭ ۋەتىنىمىز خاراپلاشقان، خەلقىمىز ھوقۇقسىز، قاششاق، نادان ھالەتتە بولسىمۇ، بىز كۈرەش قىلىپ، باسقۇنچى دۈشمەنلەرنى قوغلاپ چىقارغاندىن كېيىن، ئېلىمىز مۇستەملىكىچىلىك ـ قۇللۇق زەنجىرىدىن قۇتۇلۇپ، ئازات، گۈزەل ئەل بولىدۇ. شۇ چاغدا بۈگۈنكى پۇشايمانلار شاتلىق بىلەن، ژىغلار خوشاللىق كۈلكە بىلەن ئالمىشىدۇ، ئۇ گۈزەل كۈنلەر ژىراق ئەمەس!

چولپان تۇرسۇن.

ئەۋلاد گۈزۈرىسى www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

يېڭى كىتاب

«ئېچىنىش چاقىرىقى»

يېقىندا «ژالىن» ـ «ئەلىم» نەشرىياتىدىن يازغۇچى ئابدۇكېرىم غەنىيېۋنىڭ «ئېچىنىش چاقىرىقى» ناملىق كىتابى نەشر قىلىندى. ئۇنىڭدا مۇئەللىپنىڭ سابىق كېگەش ئىنتىپاقىنىڭ قەھرىمانى مەسىم ياقۇپوۋقا بېغىشلىغان «بىر دەقىقە ۋە مەڭگۈلۈك» ناملىق پوۋېستىنىڭ يېڭى ۋارىيانتى، 1937 ـ 39 ـ يىللاردىكى تەقىپلەش قۇربانلىرىنىڭ ھاياتىغا بېغىشلانغان قىسسىلىرى، ئاتاقلىق يازغۇچى ـ شائىرلار ـ سەبىت مۇقانوۋ، مۇختەر ئەۋېزوۋ، جامال بوساقوۋ، ھېزمەت ئابدۇللىن، خېلىل ھەمرايېۋ ۋە ئىليا ـ بەختىيالارنىڭ ئۆمرى ۋە ئىجادىي پائالىيەتلىرى توغرىلىق خاتىرىلىرى ئورۇن ئالغان.

شائىر ئا. غەنىيېۋنىڭ يەنە بىر كۆزگە چۈشىدىغان ئەسەرلىرى ـ ئۇنىڭ ئاخىرقى يىللاردا يازغان بىر تۈركۈم شېئىرلىرى بىلەن ئۇيغۇرلارنىڭ خەلق رىۋايەتلىرى ئاساسىدا يازغان «قەلبىنۇر ۋە ئوغلان باتۇر»، «جاھان شاھ ۋە مەلىكە پەرى»، «ئازناۋۇر ۋە شەمشىنۇر» ناملىق كەڭ كۆلەملىك داستانلىرىدۇر.

بىزنى خوشال قىلىدىغان يەنە بىر نەرسە شۇكى، مۇئەللىپ قازاق خەلقىنىڭ ئۇلۇق كلاسسىك شائىرى ئاباي قۇنانبايېۋنىڭ ئەقلىيا سوزلىرىنى تولىغى بىلەن ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىپ، ئۆز كىتابىغا كىرگۈزگەن.

شەمشىدىن ئايۇپوۋ.

نەشرىياتلار توھپىسى

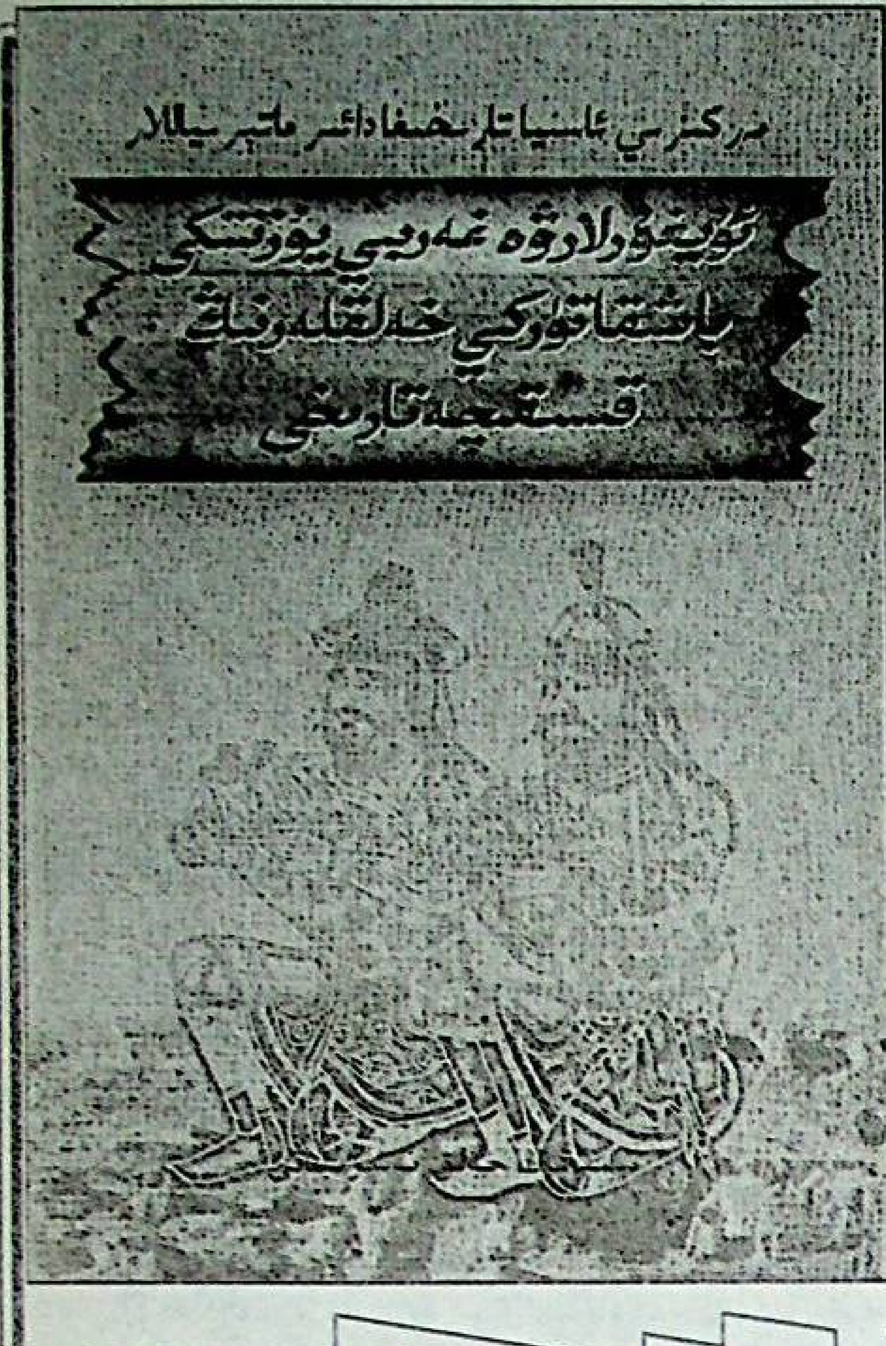

ئۇيغۇرلارنىڭ قىسقىچە تارىخى

مەلۇمكى، 1991 ـ يىلى ئالمۇتىدا «غىلىم» نەشرىياتىدىن رۇس تىلىدا «كراتكايا ئىستورىيا ئۇيغۇروۋ» («ئۇيغۇرلارنىڭ قىسقىچە تارىخى») دېگەن ئىلمىي ئەمگەك قازاقىستان س س ر پەنلەر ئاكادېمىيەسى ھۇزۇرىدىكى ئۇيغۇرشۇناسلىق ئىنستىتۇتى تارىخ بۆلۈمىنىڭ ئىلمىي خادىملىرى ۋە موسكۋا، لېنىنگرادلىق ئالىملارنىڭ ئىشتىراكى بىلەن نەشر قىلىنغان ئىدى. بۇ كىتابنىڭ مۇئەللىپلەر كوللېكتىۋى: ك. م. ئىسخاقوۋ (كىرىش سۆز)، ب. ئا. لىتۋىنسكىي، ت. ئا. شىركوۋا (1 ـ 2 ـ بابلار)، ل. ئا. بوروۋكوۋا (3 ـ باب، 1 ـ پاراگراف)، ك. م. ئىسخاقوۋ(3ـ باپ، 2 ـ، 4 ـ، 5 ـ، پاراگرافلار)، س. ك. كلياشتورنىي (3 ـ باپ، 2 ـ، 3 ـ پاراگرافلار) پ. ئا. لىتۋىنسكىي (3 ـ باپ، 5 ـ پاراگراف)، د. ئا. ئىسىيېۋ (4 ـ باپ)، م. ئى. ئېرزىن (5 ـ باپ)، د. ئا. ئىسىيېۋ (6 ـ باپ، 1 ـ پاراگراف)، ئا. ش. قادىربايېۋ (6 ـ باپ، 2 ـ پاراگراف) بولۇپ، مەسئۇل مۇھەررىرلىرى قازاقىستان س س ر پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ مۇخبىر ئەزاسى غ. س. سەدۋاقاسوۋ ۋە تارىخ پەنلىرىنىڭ نامزاتى ك. م. ئىسخاقوۋلار. مەزكۇر كىتابنىڭ ئالاھىدىلىكى شۇنىڭدىن ئىبارەتكى، سوۋېت شەرقشۇناسلىقىدا تۇنجا قېتىم قەدىمىي زاماندىن 14 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىغىچە بولغان دەۋرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئۇيغۇرلارنىڭ قىسقىچە تارىخى بايان قىلىنغان. ئۇنىڭدا ئۇيغۇرلار دىيارىدىكى جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ قانۇنىيەتلىرى كۆرسىتىلگەن، ئىپتىدائىي ـ جامائە تۈزۈمىنىڭ تارىخى، سىنىپىي مۇناسىۋەتلەرنىڭ پەيدا بولۇشى ۋە تىكلىنىشى تەتقىق قىلىنغان.

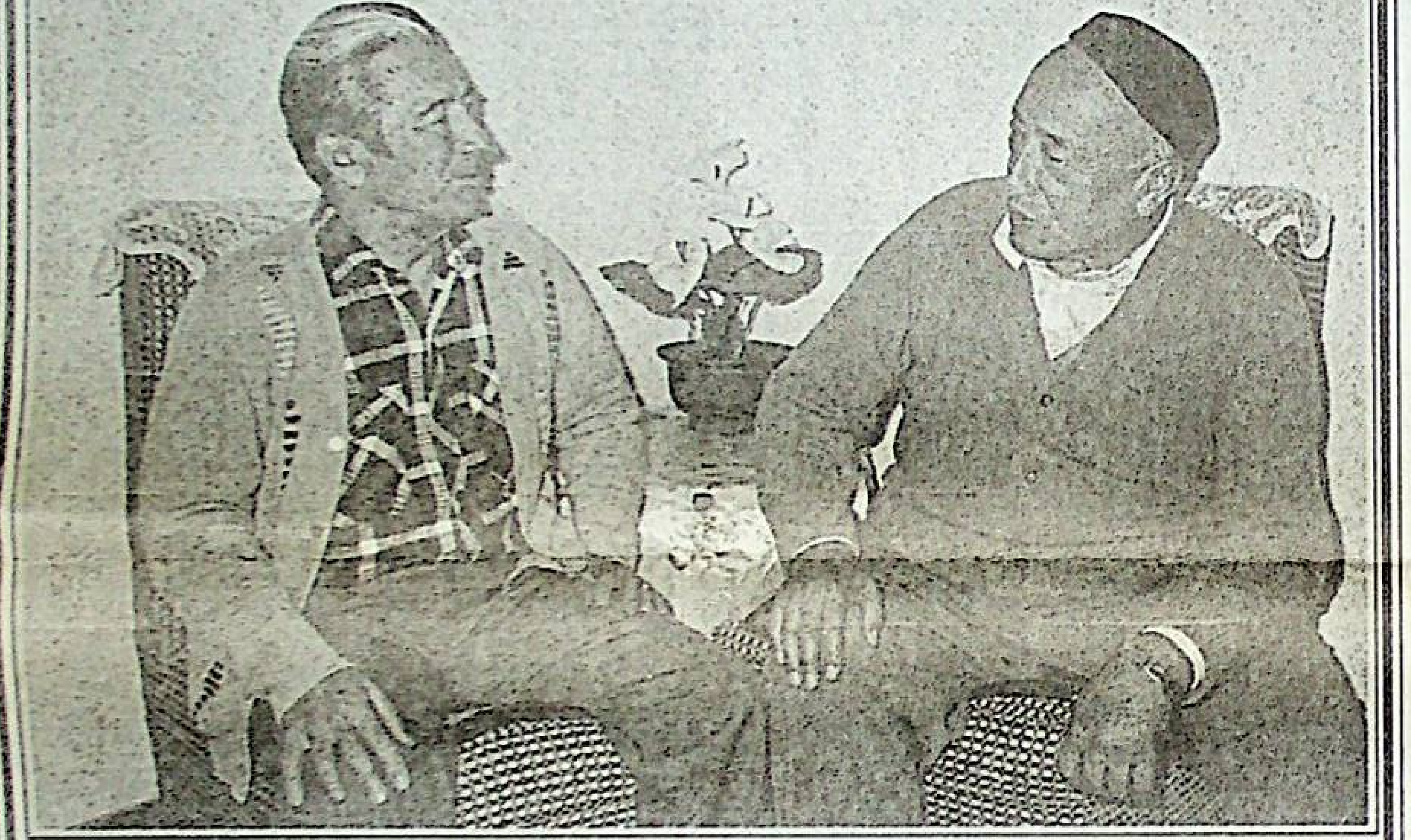

كىتابتا شۇنداقلا ئۇيغۇرلارنىڭ كېلىپ چىقىشى؛ ئېتنىك تارىخى مەسىلىلىرى تەپسىلىي ئەكس ئەتتۈرۈلگەن، ئۇيغۇر قاغانلىقىغا، ئىدىقۇت ئۇيغۇر دۆلىتىگە ۋە قاراخانىيلار سۇلالىلىرىنىڭ ھاكىمىيەت تەشكىلىي شەكىللىرىگە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىلگەن.

ھەر بىر خەلقنىڭ تارىخى ئۆز ئالاھىدىلىكىگە ئىگە نادىر تارىختۇر. ئەينە شۇ تارىخنىڭ نادىرلىقى ۋە ئالاھىدىلىكلىرىدىن مىللەتنىڭ تەكرارلانماس خۇسۇسىيەتلىرى ۋە ماددىي مەدەنىيىتى، تىلى شەكىللىنىدۇ. چوڭ ۋە كىچىك خەلقلەر بولمايدۇ، ئۇ ياكى بۇ ئېتنوسنىڭ سانى ـ بۇ ھەل قىلغۇچى ئامىل ئەمەس،بەلكى پەقەتلا تارىخىي قېلىپلاشقان نەرسە بولۇپ، ئۇ مىللىي ئاڭ سېزىمىنىڭ ۋە مىللىي مەدەنىيەتنىڭ تەرەققىيات دەرىجىسىگە ھېچ قانچىلىك دەرىجىدە تەسىر قىلمايدۇ. نەق ئەينە شۇ نۇقتىدىن قارىغاندا، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تارىخىمۇ ئۆز ئالاھىدىلىكىگە ئىگە نادىر، قەدىمىي تارىختۇر، ئۇيغۇرلار ئىنتايىن باي تارىخ ۋە مەدەنىيەتكە ئىگە خەلق ئىكەنلىكىنى ياققال ئىسپاتلايدىغان، ۋۇقۇرىدا بىز تەكىتلىگەن «ئۇيغۇرلارنىڭ قىسقىچە تارىخى» دېگەن ئىلمىي ئەمگەك 2000 ـ يىلى ش ئۇ ئا ر دا «شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى» تەرىپىدىن بەش مىڭ نۇسخىدا بېسىلىپ چىقتى.

«ئۇيغۇرلارنىڭ قىسقىچە تارىخى» كىتابىنى ئۇيغۇر تىلىغا ئۇيغۇر سايرانى تەرجىمە قىلغان. ئۇيغۇر سايرانى ئۇيغۇرلار دىيارى ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئىنقىلاۋىنىڭ پائال ئىشتىراكچىلىرىنىڭ بىرى، پېشقەدەم ژۇرنالىست، دىپلومات (ئۇ 50 ـ يىللىرى خ خ ج نىڭ ئالمۇتىدىكى كونسۇلخانىسىدا ۋىتسې كونسۇل لاۋازىمىدا ئىشلىگەن)، تارىخچى ۋە تەرجىمان بولۇپ، كېيىنكى يىللىرى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ ۋىتسې پرېزىدېنتى لاۋازىمىدا ئىشلەپ، خەلقىمىزنىڭ قەدىمىي تارىخىنى، مەدەنىيىتىنى تەتقىق قىلىش ئىشلىرىغا ئۆزىنىڭ ئەجىر سىڭدۈرۈپ، چوڭ تۆھپە قوشقانلىقىنى تەكىتلەمەي مۇمكىن ئەمەس. ئۇيغۇر سايرانى ئىلگىرىمۇ روسسىيە ۋە سابىق س س س ر ئۇيغۇرشۇناسلىرى ۋ.ۋ.بارتولدنىڭ، ۋ. ۋ. رادلوۋنىڭ، د.ئى.تىخونوۋنىڭ، س. گ. كلياشتورنىينىڭ، ئا. گ. مالياۋكىننىڭ ئۇيغۇرلار تارىخىغا ئائىت ژىرىك ئەمگەكلىرىنى تەرجىمە قىلىپ كەڭ جامائەتچىلىككە ھاۋالە قىلغان ئىدى.

ئۇيغۇرستان تارىخىنى تەتقىق قىلغۇچىلار ۋە تارىخقا قىزىققۇچىلار ئۈچۈن مەزكۇر كىتابقا مەشھۇر تارىخچى ئۇيغۇرشۇناس ئالىم س. گ. كلياشتورنىينىڭ «شەرقىي تۈركىستاندىكى تۈركىي خەلقلەرنىڭ تارىخى»، «تېرخىن مەڭگۈ تېشى»، «(تېرخىن مەڭگۈ تېشى) 14 ـ قۇرنىڭ شەرھى» قاتارلىق ئىلمىي ئەمگەكلىرىمۇ كىرگۈزۈلۈپ مەركىزىي ئاسىيە تارىخىغا دائىر ماتېرىياللار تۈركۈمىدە «ئۇيغۇرلار ۋە غەربىي يۇرتتىكى باشقا تۈركىي خەلقلەرنىڭ قىسقىچە تارىخى» دېگەن ئۇمۇمىي نام بىلەن نەشر قىلىنغان. كىتابنىڭ مەسئۇل مۇھەررىرى ئەركىن شېرىپ.

مەزكۇر ئەسەرنى تەھرىرلەش جەريانىدا ئۇنىڭ ئەسلى سىستېمىلىق پرىنسىپى ۋە ئۇسلۇبىنى ئەينەن ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن بەزى خەتايچە ئېلىنغان ئاتالغۇلار ئۆزگەرتىلگەن ۋە بىرلىككە كەلتۈرۈلگەندىن باشقا، قالغان ئاتالغۇلار ئاساسسىز ئۆزگەرتىلمىگەن.

قىسقىسى، قازاقىستان پەنلەر ئاكادېمىيەسى ئۇيغۇرشۇناسلىق ئىنستىتۇتى تەييارلاپ 1991 ـ يىلى نەشر قىلىنغان بۇ ئەمگەكنىڭ تارىخىي ۋەتىنىمىزدە ئۆز ئانا تىلىمىزدا بېسىلىپ كەڭ كىتابخانلارغا ھاۋالە قىلىنىشى مەدەنىي ھاياتىمىزدىكى چوڭ ۋاقەلەرنىڭ بىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

يادىكار سابىتى.

سۈرەتتە: (ئوڭدىن سولغا) كىتاب تەرجىمانى ئۇيغۇر سايرانى ۋە كىتاب مۇئەللىپلىرىنىڭ بىرى مۇنىر ئېرزىن.

(ئۈرۈمچى، 1993 ـ يىل، ئۆكتەبر.)

ئانا ۋەتەن ـ ئالتۇن دىيار

«قورغاس» ۋە قەدىمىي ئۇيغۇر شەھىرى «قاياس» ھەققىدە

قورغاس ناھىيەسى غۇلجا شەھىرىنىڭ غەربتەرىپىگە جايلاشقان بولۇپ، سۈيى مول، يېرى مۇنبەت، شۇنداقلا تارىخى ئۇزۇن قەدىمىي قەلئە شەھەردۇر. قورغاس شەھىرىنىڭ بەرپا بولۇشى ۋە قورغاس دېگەن نامىنىڭ كېلىپ چىقىشى ھەققىدە تارىخىي ماتېرىياللاردا ھەر خىل يېزىلغان. «غەربىي يۇرت تارىخىدىن خاتىرىلەر» ناملىق كىتابتا: «قورغاس ـ جۇڭغار تىلى بولۇپ، مال يايلىقى (ئوتلاق) دېگەن ئۇقۇمنى بىلدۈرىدۇ»، دەپ ئىزاھلىغان. ۋۇقۇرىدىكى خاتىرىگە ئاساسلانغاندا، قورغاس شەھىرىنىڭ بەرپا بولۇشى ۋە قورغاس نامىنىڭ كېلىپ چىقىشى جۇڭغارلار دەۋرى (17 ـ ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمى) بىلەن چەكلىنىپ قالىدۇ. بۇ تارىخىي فاكتلارغا ئۇيغۇن ئەمەس. **بەزى تارىخىي ماتېرىياللاردىن مەلۇمكى،قورغاس جۇڭغارلار دەۋرىگە ئەمەس، بەلكى ئۇيغۇر خانلىقى (646 ـ 846) دەۋرىگە مەنسۇپ شەھەر بولۇپ، مىڭ يىلدىن ئوشۇق تارىخقا ئىگە.**

ھوججەتلىك فاكتلارغا ئاساسەن، قورغاس بۈيۈك ئۇيغۇر ئالىمى مەھمۇد قەشقەرىي «تۈركىي تىللار دىۋانى»دا تىلغا ئالغان قاياس شەھىرىنىڭ ئىزى، دەپ پەرەز قىلىشقا بولىدۇ. فونېتىكىلىق ئۆزگىرىشلەر ئارقىلىق «قاياس» سۆزى «قۇياس»قا كېيىنرەك «قورغاس» قا ئۆزگەرگەن بولۇشى مۇمكىن. «ي» ھەرپى بىلەن «ر» ھەرپىنىڭ ئالمىشىشى ئۇيغۇر تىلى شېۋىلىرىدە داۋاملىق ئۇچرايدىغان ھادىسە.

«تۈركىي تىللار دىۋانىدا» مۇنداق خاتىرىلەنگەن.

«قاياس ـ نوخسى ۋە جىگىل شەھىرىنىڭ ئېتى، ئۈچ قورغان موشۇ نام بىلەن ئاتىلىدۇ. بىرىنچىسى ساپلىغ قاياس، ئىككىنچىسى «ئورۇڭ قاياس»، ئۈچىنچىسى «قارا قاياس» (3 ـ توم 236 ـ بەت). شۇ تومنىڭ 241 ـ بېتىدە يەنە مۇنداق يېزىلغان. «كەيكەن ـ قاياستىن ئىلى ۋادىسىغا ئاقىدىغان ئىككى دەريانىڭ ئېتى. ئۇنىڭ بىرسى «كىچىك كەيكەن» دېيىلىدۇ، بۇ كىچىك. يەنە بىرسى«ئۇلۇق كەيكەن دېيىلىدۇ. بۇ چوڭدۇر» (كەيكەن ـ قورغاس ناھىيەسىدىكى كېگەن ئېغىزىدىن باشلىنىپ، ئىلى ۋادىسىغا ئېقىپ چۈشىدىغان چوڭ سۇ بولۇپ، ھازىرمۇ «چوڭ كېگەن»، «كىچىك كېگەن» (كەيكەن) دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يەردە ھازىر كېگەن مال فېرمىسى بار).

مەھمۇد قەشقەرىي قاياس شەھىرىنى ئۆز ئەسەرىدە بىر قانچە جايدا تىلغا ئېلىپ ئۆتكەن. مەسىلەن، «قۇياسلىق، قۇياسلىق ئەر، قۇياسلىق ئادەم، قۇياس شەھىرىدىن بولغان ئادەم» (3 ـ توم). «چىگىل ـ ئۈچ تۈرك قەبىلىسىنىڭ نامى: بىرىنچىسى بارسخاننىڭ توۋەن تەرىپىدىكى «قۇياس» شەھەر چېتىدە ياشايدىغان كوچمەنلەر» (1 ـ توم). «نوخسى» قوياستا ياشايدىغان بىر تۈرك قەبىلىسى. «نوخسى چىگىل» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

تارىخىي خاتىرىلەرگە ئاساسلانغاندا، ۋۇقۇرىدا تىلغا ئېلىنغان نوخسى، چىگىل ۋە بۇلاق قەبىلىلىرى ـ ئۇيغۇرلارنىڭ تاشقى توققۇز قەبىلىسىدىن بولغان قارلۇقلارغا تەۋە ئۈچ چوڭ قەبىلە بولۇپ،ئۇيغۇر خانلىقى ۋە كېيىنكى دەۋرلەردە قۇرۇلغان قاراخانىلار دۆلىتىنىڭ ئاساسىي ئاھالىلىرىدىن ئىدى. قاياس شەھىرى بولسا، ئەينى ۋاقىتتا قاراخانىلار دۆلىتىنىڭ مەركىزىي ئورۇنلىرىدىن بىرى بولۇپ، قاياس ۋىلايىتى دەپ ئاتىلاتتى». («قاراخانىلار دۆلىتىنىڭ قىسقىچە تارىخى» 66 ـ بەت). بۇ يەردىكى قاياس (قۇياس) ۋىلايىتى مەھمۇد قەشقەرىي ئۆز ئەسەرىدە تىلغا ئالغان ئۈچ قورغان شەھىرىدىن تەشكىل تاپقان بولۇشى مۇمكىن.«ساپلىغ قاياس»ھازىرقى قورغاس چىگىسخوزىنى، «ئورۇڭ قاياس» ھازىرقى قورغاس ئاقسۇنى، «قارا قاياس» ھازىرقى قورغاس چىلپەگزىنى كورسەتسە كېرەك. «ساپلىغ» سوزى قەدىمىي ئۇيغۇر تىلىدا ساپ، سۈزۈك، پاكىز مەناسىدا بولۇپ، ھازىرقى قورغاس سۈزۈك سۇ (چىگىسخوزا) بازىرى نامىغا، «ئورۇڭ» چىگىلچە «ئاق» دېگەن سوز بولۇپ، («تۈركىي تىللار دىۋانى» 1 ـ توم، 48ـ بەت) ھازىرقى قورغاس ئاقسۇ يېزىسى نامىغا توغرا كېلىدۇ. قارا قاياس قەدىمىي ۋاقىتلاردا «قارا بۇلاق»، «قارا سۇ» دەپ ئاتالغان چىلپەگزىنى كورسەتسە كېرەك.

«قاياس شەھىرى چىڭگىزخان ئىستىلاسىدىن كېيىنمۇ چاغاتاي ۋە ئۇنىڭ ۋارىسلىرى تەرىپىدىن پايتەخت قىلىنغان. ئەينى ۋاقىتتا، قۇياس (قاياس) ئىنتايىن ئاۋات، گوزەل شەھەر بولۇپ، چىڭگىزخاننىڭ ئىككىنچى ئوغلى ئىمپېرىيە بويىچە چوڭ ئابرويغا ئىگە بولغان چاغاتاي ياز پەسلىنى «قۇياس» دېگەن جايدا ئۆتكۈزگەن. چىڭگىزخاننىڭ يەتتىنچى نەۋرىسى بولغان شوھرەتلىك خان ـ تۇغلۇق تۆمۈرنىڭ جەسىتىمۇ قۇياس شەھىرى تەۋەسىگە دەپنە قىلىنغان بولۇپ، تارىخىي فاكت سۈپىتىدە ھازىرمۇ قورغاس ئوقارلىقتا قەد كۆتىرىپ تۇرماقتا.

قۇياس شەھىرىنىڭ كونا ئورنى ئېھتىمال مىلادى 13 ـ ئەسىردە ئالمابالىق قاتارلىق شەھەرلەر تۆمۈرلەڭ (ئاقساق تۆمۈر) تەرىپىدىن ۋەيران قىلىنغاندا ھەمدە 17ـ ئەسىردە جۇڭغار خانى غالدان قوشۇنلىرى تەرىپىدىن ئاخىرقى قېتىم ۋەيران قىلىنغاندا بىرگە ۋەيران بولغان بولۇشى مۇمكىن.

ئابدۇساتتار ناسىرىي.

«شىنجاڭ ياشلىرى» ژۇرنالىدىن ئېلىندى.

ۋاقىت

ئەدىبلەر ئۈچۈن: ۋاقىت ئالتۇن دېمەكتۇر.
تېببىي ئالىملار ئۈچۈن: ۋاقىت ھايات دېمەكتۇر.
پېداگوگلار ئۈچۈن: ۋاقىت بىلىم دېمەكتۇر.
ھەربىي ئالىملار ئۈچۈن: ۋاقىت غەلىبە دېمەكتۇر.
پەيلاسوپلار ئۈچۈن: ۋاقىت ھەقىقەتنىڭ قىزى دېمەكتۇر.
ئىستېتىك شۇناسلار ئۈچۈن: ۋاقىت تۇرمۇشنىڭ ئۆمۈتى دېمەكتۇر.
تارىخشۇناسلار ئۈچۈن: ۋاقىت ئادىل سوتچى دېمەكتۇر.
ئىشچىلار ئۈچۈن: ۋاقىت سۈرئەت دېمەكتۇر.
دېھقانلار ئۈچۈن: ۋاقىت ئاشلىق دېمەكتۇر.
سودىگەرلەر ئۈچۈن: ۋاقىت پۇل دېمەكتۇر.
شوفېرلار ئۈچۈن: ۋاقىت مۇساپە دېمەكتۇر.
مۇخبىرلار ئۈچۈن ۋاقىت خەۋەر دېمەكتۇر.

يارقىن سىمالار

ئەركسۇيەر شائىرە ۋە مۇقامچى

ئامانىسا بېگىم (1523 — 1557) ھاياتىدىن بىز ئۇ ياشىغان دەۋردە ئۇيغۇر ئاياللىرىنىڭ قانچىلىك دەرىجىدە ئازاتلىقلىقى ۋە مەدەنىيەتلىك ئىكەنلىكىنى ياققال كورۈۋالالايمىز. چۈنكى كوممۇنىستىك ئىدېئولوگىيە ئۇۋج ئالغان دەۋردە ئىسلام دىنىغا بارلىق توقى ئىلەتلەرنى ئارتىپ، گويا ئوتمۇشتە ئۇيغۇر ئاياللىرى پەرەنجە ئىچىدە بولۇپ، جەمئىيەت ئىشلىرىغا تامامەن ئارىلاشتۇرۇلمىغان، ئاياللارنى: «چېچى ئۇزۇن، ئەقلى قىسقا» دەپ ھاقارەتلەپ، ئۇلارنىڭ بارلىق پائالىيىتىنى ئۆي ئىشلىرى، ئوچاق بېشى بىلەن چەكلەپ كەلدى، دېگەن قېلىپتىكى سوزلەر بىلەن چەكلىنەتتى. لېكىن، ئەينە شۇ ئىسلام راسا ئۇۋج ئېلىپ، ئوز ئىدېئولوگىيەسىنى ئىنسان پائالىيىتىنىڭ بارلىق ساھالىرىغا قانات يايدۇرۇشقا باشلىغان ئوتتۇرا ئەسىر دەۋرلىرىدە ئۇيغۇر خەلقى ئامانىسا بېگىم، زىبۇننىسا بېگىم، ماھلەر ئايىم نادىرە، دىلشاد، ئەنبەر ئاتىن، ئۆۋەيسى، مايىمخان، نازۇگۇم ۋە كوپلىگەن باشقا ئەركسۇيەر، تالانتلىق شائىرە ھەم سەنئەتكارلارنى مەيدانغا ئاتقانلىقىنى ئالاھىدە تەكىتلەش ئورۇنلۇقتۇر.

ھە، بىز بۇ ماقالىمىزدا ئەينە شۇ شائىرە، سەنئەتكار ۋە ئەڭ مۇھىمى — ئەركسۇيەر قىزلىرىمىزدىن ئامانىسا بېگىم توغرىلىق ئىككى ئېغىز سوز قىلماقچىمىز. ئامانىسا يەركەنت خانلىقىنىڭ ئىككىنچى خانى سۇلتان ئابدۇرېشىتخان(1533 — 1570 — يىللىرى) زامانىدىكى ئاتاقلىق شائىرە، مۇقامشۇناس — سەنئەتكار ۋە ئېتىكا — ئېستېتىكا بويىچىمۇ قەلەم تەۋرەتكەن ئەدىپ سۇپىتىدە ئېتىراپ قىلىنغان قىزلىرىمىزنىڭ بىرى بولۇپ ھېساپلىنىدۇ.خوتەنلىك ئەدىپ ئىسمەتۇللانىڭ«تاۋارىخى مۇسقىيۇن»ناملىق كىتاۋىدا ۋە يازغۇچى تۇرسۇن يۇنۇسنىڭ«مەلىكە ئامانىسا خانىم» دېگەن تارىخىي رومانىدا (ش ئۇ ئار «ياشلار — ئوسمۇرلەر نەشرىياتى»، ئۈرۈمچى، 1996—يىل) ۋە باشقا مەنبەلەردە تەكىتلىنىشچە، ئامانىساخان تەكلىماكان ياقىسىدىكى يېزىلارنىڭ بىرىدە ياشايدىغان مەھمۇد دېگەن كىشىنىڭ قىزى ئىكەن. ئامانىسانىڭ دادىسى مەھمۇد توغرىلىق تۇرسۇن يۇنۇس مۇنداق يازىدۇ: «مەھمۇد ئۇستاز ياشلىق دەۋرىدە ئۇلۇقبېكنىڭ «زىچى كۆرىگانى» ناملىق كىتابىنى تەتقىق قىلىپ ئىلمىي نۇجۇم ئالىمى دەپ داڭق چىقارغان ۋە ھەممە ساھادا كامالەتكە يەتكەن كاتتا مۇدەررىس ئىدى، — دەپ سوز باشلىدى قېدىرخان ئۇستاز، — (قېدىرخان ئابدۇرېشىتخان ئوردىسىدىكى مۇقامچىلارنى تەييارلاش ئۇستازى، مۇدەررىس، ئاتاقلىق سەنئەتكار، ئامانىسانىڭ بولغۇسى ئۇستازى — يا. س.) ئۇ كىشى فەلەكىيات ئىلمىدىن باشقا ئارىستوتېل، ئەبۇ ناسىر فارابى ۋە ئومەر ھەييام پەلسەپىلىرىدىن دەرس بەرگەندى، شۇڭا مىرزا ئەبۇبەكرىنىڭ ئەتراپىدىكى تەركىدۇنياچى تەسەۋۋۇرۇپچىلار سۇلتان ئەبۇبەكرگە ئۇنى يامان كورسىتىپ، دەھرىيلىكنى تەرغىپ قىلدىڭ دېگەن گۇناھ بىلەن زىندانغا تاشلىغاندى، كېيىن ئۇنى تالىپلىرى قۇتقۇزۇپ چىقىپ يەنە ئىلىم تەھسىل قىلىش ئىشتىياقى بىلەن تەركىدۇنياچىلارنىڭ قەدىمى يەتمەيدىغان يۇرتنى ئىزدەپ، تارىم دەرياسىنىڭ يۇقىرىقى ئېقىنىدىكى بىر بازارغا جايلاشتۇرغاندى، ئۇيەردە بىر مەزگىل ياشىغاندىن كېيىن مەھمۇد ئۇستاز بىلەن بىر نىيەتتىكى ئىلىم — مەرىپەتچىلەر ياردەملىشىپ «مەدرىسەئى نەقشبەندىيە» ناملىق نەقشبەندى يولىنى تەرغىپ قىلىدىغان بىر مەدرىس بىنا قىلدۇرۇپ نۇرغۇن تالىپلارنى ئوقۇتۇشقا باشلىدى...» («مەلىكە ئامانىسا خانىم»، 30 — بەت.) دېمەك، ئامانىساخانىنىڭ كېلەچەكتە تالانتلىق شائىرە، ئاتاقلىق مۇقامشۇناس بولۇپ يېتىشىدە ئاتىسى مەھمۇد ئۇستازنىڭ تەسىرى زور بولغانلىقىنى بايقاۋېلىش تەس ئەمەس.

تارىخىي كىتاپلاردا قەيت قىلىنىشچە، ئابدۇرېشىتخان شىكار مەزگىلىدە ئامانىسانىڭ جامالى، شېئىرى ۋە خەتتاتلىق ماھارىتى، مۇزىكا ئىستېداتىغا قايىل بولۇپ ئوردىغا ئېلىپ كېلىپ، مۇقام رەتلەش، ئىسلاھ قىلىش ئىشلىرىغا جەلىپ قىلغان ۋە بۇ جەرياندا ئۇ قېدىرخان ئۇستاز ئوخشاش مۇقام پېشىۋالىرىدىن دەرس ئېلىپ، ئۆزىنىڭ مۇقام ئىجرا قىلىش ماھارىتىنى تېخىمۇ تاكامۇللاشتۇرغان.

ئابدۇرېشىتخان ئامانىساخانىنى دەسلەپ كورگەندە ئۇنىڭ مۇقام ئىجرا قىلىش ئۇسلۇبىغا تاڭ قالدۇ. «ئامانىسا ساتارنى قولىغا ئېلىپ، ھاياجاندىن گۈل ياپراقلىرىدەك تىترەۋاتقان نېپىز لەۋلىرىنى يەڭگىل چىشلەپ كۆلۈمسىرەپ قويدىدە، ئاندىن نازۇك، ئىنچىكە بارماقلىرى بىلەن ساتارنىڭ پەدىسىنى بېسىپ، كامالچىسىنى زىل تار ئۈستىدە ئوينىتىشقا باشلىدى... مۇقام ساداسى دولقۇنلىنىپ، بارغانسىرى ئەۋجىگە كوتىرىلمەكتە ئىدى. سورۇن ئەھلىنىڭ ژۇرەك تارىمۇ ئۇنىسىز جاراڭلاپ ئاھاڭ دولقۇنلىرى بىلەن تەڭ دولقۇنلىناتتى. مۇقام ئەڭ ژۇقۇرى ئەۋجىگە كوتۇرۇلگەندە ئاخىرقى ئىككى مىسرا شېئىر بىپايان ئاسماندا، چەكسىز دالالاردا ئەكس سادا ھاسىل قىلغاندەك بولدى:

سەڭا يۈز شۇكۇر ياراب، بىزگە ئادىل پادىشاھ قىلدىڭ،
فەقىر — مىسكىنگە ئابدۇرېشىتخانىي پاناھ قىلدىڭ.
نەفسى كېچە — كۈندۈز قىل دۇئا تەڭرى قۇددۇسقا،
كى شاھىڭ ھەققىدە قىلماي دۇئا قاتتىغ گۇناھ قىلدىڭ...

— قىزىم، بۇ غەزەلنى ئالدىڭدا ئولتۇرغان مېھماننى تونۇماي تۇرۇپلا ئوقۇۋاتىسەن، شۇنداققۇ دەيمەن؟ بۇ كىشى ...

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان مەھمۇد ئۇستازغا دەرھال كوز قىسىپ قويۇپ سوزلىمەسلىككە بېشارەت بەردى. مەھمۇد ئۇستاز شاھنىڭ مەخسىتىنى چۈشىنىپ شۈك بولۇپ قالدى. سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بىر پەس ئويلانغاندىن كېيىن خۇش خۇي كەيپىيات بىلەن ئامانىسانىڭ ساتارنى قولىغا ئېلىپ:

— ئەزىز خېنىم، بۇ چالغۇ ئەسۋابلىرىنى مەھمۇد ئاكىنىڭ ياسىغانلىقىدا شۇبھە يوقتۇر. لېكىن بايىقى غەزەللىرىدىكى نەفسە دېگەن شائىرە كىمكىن؟ ئۇ غەزەلنى قەيەردىن ئۆگىنىۋېدىلە؟

ئامانىسا بۇ كەپنى ئاڭلاپ قاقاقلاپ كولۇپ تاشلىدى — دە پەرۋا قىلماستىن سوزلەۋەردى:

— ياتلارنىڭ غەزەللىرىنىمۇ ياد ئېتىپ ئوقۇمدىكەن كىشى؟ مەن ئەزەلدىن ھەزرىتى ئەلشىر نەۋايى، فۇزۇلى، سەئىدىن قەشقىرى، ئابدۇراخمان جاملارنىڭ شېئىرلىرىدىن ئوزگە شېئىرنى ئوقۇمايمەن. نەفسى مېنىڭ تەخەللۇسۇم بولىدۇ.

— قانچە ياشقا كىردىلە؟ — سورىدى ئابدۇرېشىتخان.

— قىزىم ئون ئۈچ ياشقا كىردى، — ئالدىراپ جاۋاپ بەردى مەھمۇد ئۇستاز.» (شۇ كىتاب، 21 — 22 — بەتلەر).

ھە، 13 ياشقا كىرگەن قىزنىڭ مۇنداق مۇكەممەل، ھەقىقەتەنمۇ نەپىس شېئىرلارنى يېزىشى ھەر قانداق ئادەمنى ھەيران قالدۇرىدۇ، بېئىختىيار ئۇنىڭغا مەھلىيا قىلىدۇ. كىچىكىدىنلا مەشھۇر سەنئەتكار ۋە ئالىم ئاتىسىدىن ۋە ئانىسىدىن خەلق ناخشا — مۇقاملىرىنى ئۆگەنگەن ئامانىسا ئابدۇرېشىتخان ئوردىسىدا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ كلاسسىك ناخشا — مۇزىكا قامۇسى «12 — مۇقام» تەتقىقاتىغا ئەستايىدىل كىرىشىپ، شۇ دەۋردىكى ئاتاقلىق مۇقامشۇناس ئۇستاز قېدىرخاننىڭ يېتەكچىلىكىدە مۇقاملارنى ئىسلاھ قىلىش، مۇقام مەتىنلىرىنى (تېكىستلىرىنى) رەتلەپ تەرتىپكە سېلىش، ئوز ئېلى ۋە شۇنداقلا ھىندىستان، ئىران، ئىراق، تۈركىيە، ئاۋغانىستان ئوخشاش خوشنا

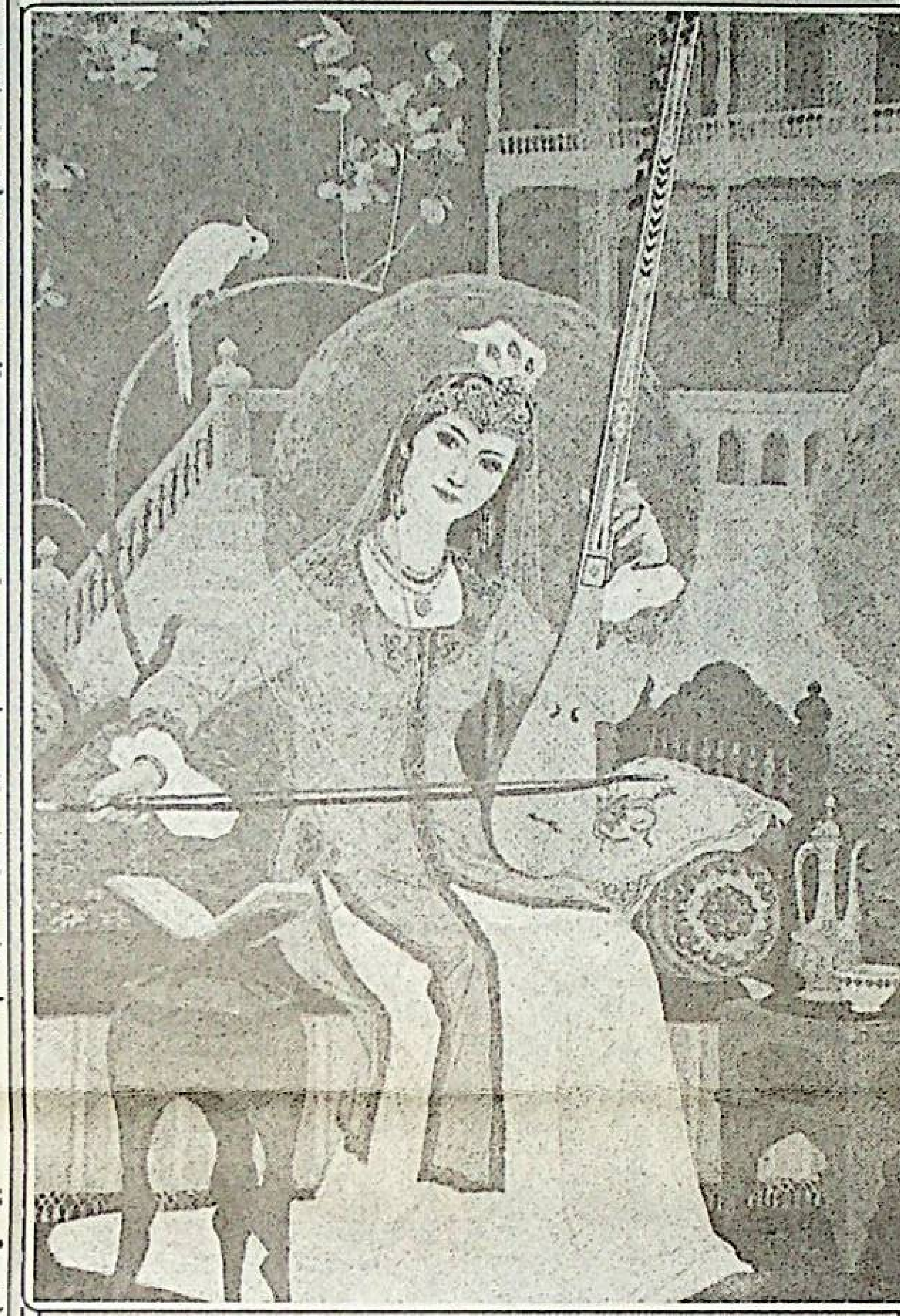

ئەللەردىن كەلگەن تالىپلارغا مۇقام ئۆگىتىش ئىشلىرىغا جان دىلى بىلەن كىرىشىدۇ.

ئابدۇرېشىتخان ئاڭلىق، تەرەققىيپەرۋەر، شېئىرىيەتتىنمۇ، ئىلىم پەندىنمۇ خەۋىرى بار ئادەم بولغانلىقتىن، جاھالەتپەرەس تەركىدۇنياچىلارنىڭ قەتئىي قارشى تۇرىشىغا قارىماي، پايتەخت ياركەنت شەھرىنىڭ ئوتتۇرىسىغا رەسەتخانا (ئوبسېرۋاتورىيە) مۇنارىنى سالدۇرغان، رەسەتخانا كۇتۇپخانىسىدا ئومەر ھەييامنىڭ فەلەكىيات ۋە ئىلمىي نۇجۇم ھەققىدىكى كىتاپلىرى، شۇنداقلا ئەبۇ ئەلى ئىبىن سىنا، ئەبۇ ناسىر فارابىلارنىڭ، دۇنيادىكى كوپلىگەن ژىرىك شائىر، ئالىم ۋە باشقا مۇتەپەككۇرلەرنىڭ ئەسەرلىرى بولغان. ئابدۇرېشىتخاننىڭ پەرمانى بىلەن خاندانلىقتا فەلەكىيات، ئىلمىي نۇجۇم ۋە مۇقامدىن ئىبارەت ئىلىم — مەرىپەت ئىشلىرىنى جىددىي رىۋاجلاندۇرۇش مەخسىتىدە ياركەنتتە ئالىي ئىلىم — مەرىپەت مەدرىسلىرىنىڭ سانى ئۈچ يۈزگە يەتكۈزۈلگەن. شۇنداقلا مىرزا ئەبۇبەكرى زامانىدا ۋەيران بولغان مۇنەججىم، مۇنەققىش ۋە شائىرلارنى، مېمارلارنى، سەنئەتچىلەرنى، خەتتاتلارنى، مەشھۇر مۇدەررىس ۋە تېۋىپلارنى ئوردىغا تەكلىپ قىلغان. بۇ ئىشلارنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن سۇلتان ئابدۇرېشىتخان غەزىنىدىكى ئالتۇن — كۈمۈشلەرنىڭ كوپ ئۈلۈشىنى سەرىپ قىلغان. ئىلىم — پەن، مائارىپ ۋە مەدەنىيەت — سەنئەتنىڭ گۈللىنىشى بىلەن خاندانلىقمۇ گۈللەندى، ئەل — يۇرت باياشاتلىشىپ كەتتى. ئامانىسا ئوز زامانىسىنىڭ ئومۇمىي قىياپىتىنى مەدھىيلەپ:

نەگە بارسام كۆي — غەزەل ياڭرايدۇ قەلئە باغدا ھەم،
ھەمما ياقتا داپ ئۇسسۇل، سەھرايى قىشلاق تاغدا ھەم. —

دەپ باشلانغان غەزەلنى يېزىپ ئاھاڭلىرى بىلەن ئەل ئىچىگە تارتىدۇ.

ئامانىساخان شۇ دەۋردىكى مەرىپەتلىك مۇقام ئەللامىسى سانالغان قېدىرخان ئۇستاز ۋە باشقا ئاتاقلىق شائىر، مۇقامشۇناسلار بىلەن ھەمكارلىشىپ، مەشھۇر ئەدىپلەرنىڭ مۇزىكا سەنئىتى ھەققىدىكى ئەسەرلىرىنى جىددىي ئۆگىنىپ، نەزەرىيەنى ئەمەلىياتتا قوللىنىپ، ئۇيغۇر مۇقاملىرىنى تەرتىپكە سېلىش ئارقىلىق سەنئىيە دەۋرى مەدەنىيىتى گۈللىنىشكە سالماقلىق ھەسسە قوشقان شائىرە ۋە مۇقامشۇناس سۈپىتىدە ئېتىراپ قىلىنغان ئىدى. ئامانىسانىڭ مۇنداق ئەجايىپ يۈكسەك پائالىيىتى تەركىدۇنياچى ئىشانچىلىقنى تەرغىپ قىلغۇچىلارنىڭ، ئوردىدىكى كۈنچى خانىشلارنىڭ كۈچلۈك قارشىلىقىغا ئۇچرىغانلىقىغا قارىماي، ئابدۇرېشىتخاننىڭ داۋاملىق ۋە ئەستايىدىل قوللاپ — قۇۋۋەتلىشى نەتىجىسىدە ئىزچىل داۋاملاشتۇرۇلدى.

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئامانىسانىڭ ئەجايىپ نەپىس شېئىرلىرىغا، جاراڭلىق ۋە ھەر قانداق ئادەمنىڭ قەلبىنى ئۆزىگە مەھلىيا قىلىدىغان مۇڭلۇق مۇقاملىرىغا، ئۇنىڭ ئەقىل — پاراسىتىگە بېپەرۋا بولالمىغان ئىدى. ئۇ بۇ تەبىي گوزەل شائىرەنى ئوز نىكاھىغا ئېلىپ، بۇ خاندانلىقتىكى مۇقام تەتقىقاتى ۋە ئۇنى ئىسلاھ قىلىش بىلەن بارلىق ئىلىم — مەرىپەت ئىشلىرىنى رىۋاجلاندۇرۇشقا زور تۇرتكە بولدۇ، دەپ قارىدى. ئابدۇرېشىتخان بەزىلەرنىڭ ئامانىسا بېگىم خان جەمەتى ئەمەس،بەلكى ئۇ توۋەنكى قاتلام بىر قەمبەغەلنىڭ قىزى،دەپ جىددىي قارشىلىق قىلغىنىغا قارىماي،ئوز ئىرادىسىدىن قايتمايدۇ. ئۇ ئىلىم — مەرىپەت ئەھلىنىڭ خانزادىلەر قاتارىدىن ئورۇن ئېلىپ ئوردا ئىشلىرىغا بىمالال ئارىلىشالايدىغان بولۇشى ئۈچۈن تۈنجى قېتىم يول ئېچىشنى، يەنە بىر تەرەپتىن، ئابدۇرېشىتخان ئىلىم — مەرىپەت ئەھلىنى خانزادىلەردىن پەس كورۇپ، توۋەن تەبىقە — تائىپىلەر قاتارىدا خارلاشقا خاتىمە بېرىشنى قارار قىلدى.

ئامانىساخان ئابدۇرېشىتخاننىڭ نىكاھىغا ئوتۇپ، ئوردا ھاياتىغا قەدەم تاشلاپ، ئۇنى كورەلمەيدىغان پىتنە — پاساتچىلارنىڭ، ھەر قانداق تەرەققىيات، ئىلىم — مەرىپەتكە جان — دىلى بىلەن قارشى چىققۇچى تەركىدۇنياچىلارنىڭ توسالغۇلۇقلىرىغا قارىماي ئومرىنىڭ ئاخىرىغىچە ئۇيغۇر مۇقاملىرىنى تەرتىپكە سېلىش ئىشلىرىنى پۇتكۇل ۋۇجۇدى بىلەن ئەمەلگە ئاشۇرۇپ، سەنئىيە مەدەنىيىتىنىڭ گۈللىنىشىگە چوڭ ھەسسە قوشتى. ئۇ ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ بوۋىسى دەپ ئاتالغان «ئون ئىككى مۇقامنىڭ» ھازىرقى مۇكەممەل ھالەتكە كەلتۈرۈلۈشىگە ئىنتايىن چوڭ ئەجىر سىڭدۇرگەنلىكىنى قەيت قىلىشىمىز كېرەك. مەلىكە ئامانىسا بىلەن قېدىرخان ئۇستازلار رەھبەرلىكىدە مۇقام تېكىستلىرىنى ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدىبلىرىنىڭ، بولۇپمۇ ئەلشىر نەۋايىنىڭ شېئىرىيەت دۇردانىلىرى بىلەن ئالماشتۇرۇپ، ئۇنىڭ تىل ساپلىقىنى، مەزمۇنىنى تېخىمۇ ياخشىلىدى.

ئابدۇرېشىتخاننىڭ جىددىي كۈچ سېلىشى بىلەن ئوردىدا مەلىكە ئامانىساخان، قېدىرخان ئۇستازلارنىڭ بۇ پائالىيىتى ئۇيغۇر مىللىي مەدەنىيىتى، مۇقام مەدەنىيىتى ئۈچۈن مۇستەھكەم ھۇل سالغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. بىر ئوچۇم سوپى — ئىشانلار مۇزىكا سەنئىتىگە قارشى چىقىپ، ئويۇن — تاماشا ۋە مۇزىكىغا «مەكرۇ» دېگەن قالپاق كىيدۇرگەنلىكى بېجىز ئەمەس ئىدى. ئۇلار «خانىقا مۇقاملىرى» دەپ ئاتالغان سوپى — ئىشانلارنىڭ زىكرى — تەلقىنىنى رىۋاجلاندۇرۇپ، ئۇيغۇر كلاسسىك «ئون ئىككى مۇقامىنى» بىر چەتتە قالدۇرۇپ قويغان بولاتتى.

مەلىكە ئامانىسانىڭ«ئىشرەت ئەنگىز»ناملىق بىر ژۇرۇش مۇقام ئىجات قىلغانلىقى مەلۇم. بۇ توغرىلىق تۇرسۇن يۇنۇس مۇنداق يازىدۇ: «... ئارىدىن بىر نەچچە ھەپتە ئوتكەن مەزگىلدە چاھار باغنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ھۇرىيەت مەيدانىغا مىڭدىن ئارتۇق ئېسىلزادىلەر توپلاشتى. ئالىم ۋە پازىللار ئوردا مۇغەننىلىرى (ناخشىچى قىزلار) ۋە خانلىق مۇقام مەدرىسىنىڭ تالىپلىرى جەملىشىپ ئېلىپ بېرىلغان مۇقام بەزمىسىدە ئامانىسانىڭ بۇلبۇل ناۋاسىغا تەقلىد قىلىپ ئىجاد ئەتكەن يېڭى مۇقامى ئورۇنلاندى:

ئارەزىڭنى باغ ئارا چۈن كوردى ھەيران بولدى گۇل.
بەرگىسىز قالدى ئىدىڭكىم، بەس پەرىشان بولدى گۇل.
بادەدىن گۇل — گۇل كورۇپ ئول يۈزنى، ئانىڭ ھەجرىدىن.
چاك — چاك ئولغان كوڭۇلدەك تەھ — بەتەھ قان بولدى گۇل.

ئامانىسانىڭ كۆيى ناۋاسى ژۇقۇرى پەللىگە كوتۇرۇلگەندە قىز — ژىگىتلەر مۇقام نەغمىسىگە جور بولۇپ ساماغا چۈشتى. مۇقام نەغمىسى بىلەن شوخ ساما ئۇسسۇللىرى بىر — بىرىگە گوش بىلەن ياغدەك يېپىشىپ، ماسلىشىپ كەتكەنىدى. مەيدان قاينام — تاشقىنغا چومدى، مەيداننى چورىدەپ ئولتارغان سورۇن ئەھلى ھاياجانلانغانلىقىدىن ئوزىنى باسالماي «ئاپىرىن» دەپ ۋاقىراشتى. ئامانىسا ئاخىرقى مىسرانى ئوقۇپ توگەتكەندىن كېيىن، خانزادە — نازىنىنلار ئامانىسانى قۇچاقلاپ، ھاياجانغا تولغان ياش ئۈنچىلىرى بىلەن ئۇنى مۇبارەكلىدى.

— مۇھتەرەم ئەزىزلەر، — دەپ ئۈنلۈك سوزلىدى سۇلتان سورۇن ئەھلىگە قاراپ، — بۇ يېڭى مۇقام خوشاللىق تۇيغۇسى ئۇرغۇپ تۇرىدىغان كاتتا مۇقام بوپتۇ. ئەزىزلەرنىڭ بۇ يېڭى مۇقامغا نام قويۇپ بېرىشىنى سورايمىز.

سورۇن ئەھلى ئىچىدە ھەرە ئۇۋىسىدەك غۇڭشىغان ئاۋازلار مەيداننى بىر ئالدى. بەزىلەر «شادىيانە مۇقامى» دەپ نام قويۇشسا، يەنە بەزىلىرى «بۇلبۇل ناۋاسى» دەپ ۋاقىراشتى. لېكىن ئاخىرىدا «بۇلبۇل ناۋاسى» دېگۈچىلەر بارغانسېرى كوپەيگەن بولسىمۇ سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بېشىنى چايقاپ خىيال سۇرگەن ھالدا جامائەتكە يۈزلەندى:

— ئەزىز بۇرادەرلەر، مېنىڭچە بۇ يېڭى مۇقامغا «ئىشرەت ئەنگىز» دەپ نام قويساق قانداق بولار؟

قېدىرخان ئۇستاز گويا گوھەر تېپىۋالغاندەك خوشال بولۇپ مەھمۇد ئۇستاز بىلەن ئامانىسانىڭ قۇلىقىغا بىر نېمىلەرنى پىچىرلىدى، ئامانىسا رازىمەنلىك بىلەن كۈلۈمسىرەپ بېشىنى لىڭشىتىپ ماقۇل بولغاندىن كېيىن قېدىرخان ئۇستاز سۇلتاننىڭ ئالدىغا كېلىپ تەۋازۇ بىلەن ئېگىلدى:

— بۇ نام ناھايىتى ياخشى قويۇلدى ئۇلۇغ شاھىم، «ئىشرەت ئەنگىز» دېگەننىڭ مەنىسى خوشاللىق قوزغاش دېمەكتۇر...

قېدىرخان ئۇستاز سوزلەۋېتىپ، قېشىدا ئولتارغان ئەمىرزادىلەرگە سوئال نەزەرى بىلەن كوز تاشلىدى. مېھمانلارمۇ بۇ نامنى مۇۋاپىق كورۇپ بېشىنى ئېگىپ قويدى. سورۇن ئەھلى ئىچىدە غۇلغۇلا يەنە ئەۋجىگە كوتۇرۇلۇپ ھەممىسى «ئىشرەت ئەنگىز» دېگەننى تەكىتلىدى. سۇلتان يەنە سوزىنى داۋام ئەتكۈزدى:

— بىز « ئىشرەت ئەنگىز» مۇقامى ئارقىلىق تەركىدۇنياچىلىقتا ۋەيران بولىۋاتقان كىشىلەرنى ژىغا — زارە دۇنياسىنىڭ روھىي كىشەنلىرىدىن ئازات ئېتەيلى،» (« مەلىكە ئامانىساخان» تارىخىي رومان، 138 — 139 — بەتلەر.)

تارىخچىلارنىڭ ئەسەرلىرىدە تەكىتلىنىشچە، مەلىكە ئامانىساخان شۇنداقلا «دىۋان نەفسى» تۈركۈمىدە ئەجايىپ گوزەل شېئىرلارنى، «ئەخلاقى جەمىلە» (گوزەل ئەخلاق، ئاياللار ئەخلاقىغا دائىر مەسىلىلەر)، «شۇرۇلقۇلۇپ» (قەلبلەر كېڭىشى) ناملىق ئېتىكىلىق ئەسەرلەرنى يازغانلىقى مەلۇم. ئامانىسا 1557 — يىلى تۇغۇتتا قازا بولغان. ئامانىساخان خەلقىمىز تارىخىدا ئەينە شۇنداق ئەجايىپ نەپىس شائىرە، مەشھۇر مۇقامشۇناس ۋە ئەخلاقشۇناس ئالىمە سۇپىتىدە ئالاھىدە ئورۇن ئالىدۇ.

يادىكار سابىتى.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com

● تارىختىن ئۇچۇر

ئۇيغۇر تىبابەتچىلىك تارىخىدىكى مەشھۇر تېۋىپلار

ئۇيغۇر خەلقى ئۆزىنىڭ ئۇزۇن تارىخىدا ئەدەبىيات، سەنئەت، مەدەنىيەت ساھالىرىدا مەشھۇر نامايەندىلەرنى دۇنياغا تونۇتتى. مەھمۇد قەشقىري، يۈسۈپ خاس ھاجىپ بالاساغۇنى، مىرزا ھەيدەر دوغلاتى، ئەلشىر ناۋائىي كەبى كۆپلىگەن شائىر، پەيلاسوپ، مۇتەپەككۇر ئالىملىرىمىز خەلقىمىزنىڭ پەخرىگە ئايلىنىپ، ھەر بىر ئۇيغۇرنىڭ قەلبى تۆرىدىن ئورۇن ئالغان. شۇنداقلا خەلقىمىز ئىچىدىن مەشھۇر ھۆكۈما - تېۋىپلارمۇ چىققان، ئۇلارنىڭ تىبابەتچىلىك ساھاسىدىكى كۆپلىگەن ئەسەرلىرى ھازىرمۇ ئۆز ئەھمىيىتىنى يوقاتمىدى. تۆۋەندە، ھۆرمەتلىك كىتابخان، ئەينە شۇ مەشھۇر تېۋىپلاردىن بىر نەچچىسىنى تونۇشتۇرىمىز.

قاراخانىلار دەۋرىدە ئۆتكەن مەشھۇر تىبابەتشۇناس، تېۋىپ ۋە مۇدەررىس ئىمادىدىن قەشقىري ئۇيغۇر تىلىدا «شەرھى ئەلقانۇن»، «شەرھى شىپا» ناملىق ئەسەرلەرنى يېزىپ، ئىبن سىنانىڭ «ئەلقانۇن فىت تىببىي» دېگەن ئەسەرىگە ئىزاھ بەرگەن. شۇ ئارقىلىق ئىبن سىنانىڭ تەلىماتلىرىنى شەرىققە تارقىتىش، ئۇيغۇر تىبابەتچىلىكىنى ئىلگىرلەپ تەرەققىي ئەتكۈزۈشكە تۆھپە قوشقان.

شۇ دەۋردە ئۆتكەن مەشھۇر تېۋىپ ئىبلى مۇھەممەت ئىمىن ياركەنت «زىيائۇل قۇلۇپ» (قەلب نۇرلىرى) ناملىق تىبابەتچىلىك كىتاۋىنى يازغان. بۇ كىتابتا ئىبن سىنانىڭ «ئەل قانۇن فىت تىببىي» ناملىق نادىر ئەسەرى قەشقەردىكى ئۆز زامانىسىنىڭ مەشھۇر ئالىي ئوقۇش يۇرتى بولغان «مەدرىس ساجىيە» (ئۇر چاچقۇچى مەدرىس) دە ئوقۇتۇش دەستۇرى قىلىنغانلىقى كۆرسىتىلگەن. كېيىنچە مىلادى 1057 - ژىلى ئاتۇشتا ئۇنىڭ شوبە دارىلفۇنۇنى بولغان «ساج» مەدرىسىنىڭ ھەر خىل پەنلەر قاتارىدا ئىبن سىنا تىببىي تەلىماتلىرىدىن دەرسلەر ئوقۇلۇپ، كۆپلىگەن مۇنەۋۋەر تېۋىپلار يېتىشىپ چىققان ئىدى.

يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ «قۇتاتغۇ بىلىك» ناملىق چوڭ ھەجىمدىكى داستانى 11 - ئەسىردىكى ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ ئەڭ ياخشى ئەنمۇنىسى، مەدەنىيەت غەزنىمىزدىكى بىباھا گوھەرلەرنىڭ بىرى. خەلقىمىزنىڭ ئىپتىخارى يۈسۈپ خاس ھاجىپ «قۇتاتغۇ بىلىك» ئەسەرىدە تېۋىپلار بىلەن قانداق مۇناسىۋەتتە بولۇش ھەققىدە توختىلىپ، تېۋىپلارنىڭ پۈتۈن كىشىلەرگە داۋا قىلىدىغانلىقى، ئۇلارنى ئەزىز كورۇپ، ئۇلارغا يېقىن تۇتۇش، ھورمەتلەشنى ئالاھىدە تەكىتلەپ كورسەتكەن. يۈسۈپ خاس ھاجىپ يەنە، ئۇيغۇر تىبابەتچىلىكىنىڭ ئاساسىي نەزەرىيەۋى ئىلمى بولغان 4 خىلىت يەنى سەپرا، قان، بەلغەم، سەۋدا ھەققىدىمۇ توختالغان ھەمدە كېسەللىكنىڭ ئىگىزدىن كىرىدىغانلىقىنى قايتا - قايتا تەكىتلەپ، ئوزۇقلىنىشتا ئىمىلەرگە دىققەت قىلىش لازىملىقىنى ئىنچام، چۈشىنىشلىك قىلىپ شەرھلەپ بەرگەن:

«كېسەل كالىدىن كىرەر، ئۇنى چىڭ كۆزەت،
يېگىن ئاشنى تەگشەپ، ئاز - ئاز يە پەقەت،»
«ئىمزانى يە ئۆلچەپ، يېمە تولا كوپ،
ئەقىل بىر ئەزىز سوز ئېيتتى بۇڭا خوپ:
تولا يېگۈچىنىڭ ئىشى سىگمىغاي،
ھەزىم بولمىسا ئاش ھەر يان ئاغرىغاي.»
«سېرىق يۈز، يادىكۆ، ئۆزىنى خار قىلۇر.»
«ئىچغىزدىن كىرۇر ئاش بىلەن بۇ كېسەل،
قېرىتۇر كىشىنى يېشىدىن ئەۋەل.»
«تولا كوردۇم ئەمدى ئەزىز كىشىلەر،
كېلىنى ژىغالماي بولۇپ كەتتى يەر.»
«كېسەل دەردى ئەرگە كېلىدىن كىرۇر،
ئۇنىڭ دورىسى ھەم ئىچغىزدىن بولۇر.»
«تىرىك بولسا ئادەم ئۇ كېسەل بولۇر،
تېۋىپلار كېسەلگە داۋا قىلۇر.»
«ئۇلارنى سەن ياخشى كورۇپ، تۇت يېقىن،
ئۇلاردۇر كېرەكلىك، كۆزەت سەن ھەقىن.»

«تۈركىي تىللار دىۋانى»نىڭ مۇئەللىپى مەھمۇد قەشقىري ئۇيغۇر خەلقىنىڭ 11 - ئەسىردە ئۆتكەن ئۇلۇغ ئالىمى، ئۇ مەشھۇر تىلشۇناس، ئېنىسكلوپېدىست بولۇپلا قالماستىن، تىبابەتچىلىكتىنمۇ خەۋىرى بار ئىدى. ئۇنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى» ئېرىنى، ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمىي تىببىي ئىلمى، تىبابەتچىلىك تارىخى جەھەتتىكى يەنى، ئاتا - بوۋىلىرىمىزنىڭ ئىشلەپ چىقىرىش كۈرەشى جەريانىدا تەبەت ۋە كېسەللىكلەر بىلەن كۈرەش قىلغانلىقى، ھەر خىل داۋالاش تەدبىرلىرىنى ئىجات قىلغانلىقى ۋە تۈرك، ئۇيغۇرلار ماكانلاشقان رايونلارنىڭ يەر، سۇ، ھاۋاسى، خەلقلەرنىڭ تۇرمۇش، ئۆرپى - ئادەتلىرى، غىزالىنىش ئەھۋاللىرى، بۇ جايلاردا ئۆسكەن ئۆسۈملۈكلەر، مەدەن، دورا - دەرمەك بايلىقلىرى، شاراپ تەييارلاش ئۇسۇللىرى قاتارلىقلار بىلەن ژىغىپ ئېيتقاندا، كېسەللەرنى داۋالاش ۋە دورىگەرچىلىك ئىلمى توغرىسىدىكى ئۆرغۈن ماتېرىياللار بىلەن تەمىنلەيدۇ.

مەھمۇد قەشقىري يەنە شۇ دەۋردە خەلق ئىچىدىكى كېسەللىكلەردىن قان بېسىمى كېسەللىكى، ماخاۋ كېسەللىكى، ئۇيقۇسىزلىق، بەزگەك، ئاق كېسەل، ئىچ ئۆتكۈ، زۇكام، باش ئاغرىقى، چىش ئاغرىقى، چاپلاشقاق كېسىلى، قوساق ئاغرىقى، قېرىندا سېرىق سۇ ژىغىلىپ قېلىش كېسەللىكى، سېرىق چېچەك كېسەللىكى، ئۇسمۇرلەرنىڭ تېرىنىغا ئاق داغ چۈشۈش كېسەللىكى قاتارلىق ھەر خىل كېسەللەرنى داۋالىغانلىقى: قوساق ئاغرىقىنى ئىكىر بىلەن داۋالىغانلىقى، «ئاكىت» دەپ ئاتالغان بىر خىل دورىنى زەپەر بىلەن قوشۇپ ئايالارنىڭ يۈزىدىكى داغنى داۋالىغانلىقىنى بىر - بىرلەپ بايان قىلغان. يەنە ھەر خىل كېسەللەرنى داۋالاپ ساقايتىشتا ھەسەل، زەپەر، مېھرى گىياھ، ئىپار ۋە ھايۋان، ئۇچار قاناتلار ھەمدە ھەر خىل ئۆسۈملۈكلەردىن پايدىلانغانلىقى توغرىسىدا تەپسىلىي مەلۇمات بەرگەن.

ژۇقۇرقىلاردىن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۆزىگە خاس، مۇكەممەل سىستېما ۋە ئۇزۇن مۇددەتلىك تارىخقا ئىگە بولغان تىبابەتچىلىك ئىلمى ۋە ئۇلۇغ ئالىمنىڭ تىبابەتچىلىكتىن خېلى ژۇقۇرى دەرىجىدە خەۋىرى بارلىقىنى كورۇپ ئالالايمىز.

ئۇيغۇر ئالىمى ئاتاقلىق تىلشۇناس، لوغەتشۇناس ۋە تېۋىپ جامالىدىن قەرشى ئالمىلىقتا تۇغۇلغان بولۇپ،قاراخانىيلار دەۋرىدە قەشقەردىكى مەدرىسە ساجىيەدە مۇدەررىسلىك قىلغان.تىبابەتچىلىك ئىلمىدىن دەرس ئۆتكەن. مىلادىنىڭ 1282 - ژىلى «سوراھ» ناملىق ئەرەبچە ئىزاھلىق چوڭ لوغەت ئىشلىگەن ھەمدە لوغەتكە نەچچە مىڭ تىببىي ئاتالغۇ كىرگۈزگەن. بۇ ئەسەر مىلادى 1910 - ژىلى ھىندىستاندا بېسىلىپ دۇنياغا تارقىتىلغان. مۇئەللىپ ئەسلىدە قەشقەردىكى« مەدرىس ساجىيەنىڭ» كوپ مىقداردىكى كىتابلار ساقلانغان، چوڭ كولەملىك كىتاپ غەزنىسىگە ئىگەنلىگىنى قەيت قىلغان.

مەشھۇر ئۇيغۇر تېۋىپى نورۇز ئاخۇنۇم (؟- 1379) ھەم تېۋىپ ھەم يېتىشكەن دورىگەر بولۇپ، قەشقەر، يەركەنت، خوتەن قاتارلىق جايلاردا كېسەلگە دىاگنوز قويۇش، داۋالاش ۋە دورىگەرچىلىك تېخنىكىسى ئارقىلىق زور شوھرەت قازانغان، ھەمدە ئۆرغۇن شاگىرت يېتىشتۈرگەن. ئۇنىڭ ئۆنۈملۈك دورا ئۆسخىلىرى ۋە دورا ياساش ئۇسۇللىرىنى تېۋىپ ۋە دورىگەرلىرىمىز تا ھازىرغىچە قوللىنىپ كەلمەكتە.

ئۇيغۇر ئالىمى، مەشھۇر تېۋىپ ئالائىدىن مۇھەممەت خوتەنىي ھىجرى 901 - ژىلى خوتەندە «قەۋائىنولئىلاج»ناملىق تىببىي ئەسەرنى يازغان ۋە ئۆرغۈن تېۋىپلارنى تەربىيىلەپ يېتىشتۈرگەن.

ئالىم مىرزا ھەيدەر دوغلاتى يازغان «تارىخى رەشىدى»دە ئىلى ھاكىمى خىزىر غوجىنىڭ ۋەزىرى قەمەدىدىن دېگەن كىشىنىڭ غۇلجا تەۋەسى بويىچە داڭ چىقارغان تېۋىپ ئىكەنلىكى تەكىتلەنگەن.

«دەستۇرلئىلاج» ناملىق چوڭ تىببىي ئەسەر سەئىدىيە خانلىقى دەۋرىدە يەركەنتتە پارسچىدىن چاغاتاي تىلىغا تەرجىمە قىلدۇرۇلغان قىممەتلىك ئەسەرلەردىن بولۇپ، كىتاپ 24 باپ، 256 بولۇمگە بولۇنگەن، جەمى 840 بەت.

مەشھۇر تېۋىپ ئىبلى ئىبك مۇرادىيك قەشقىري «ئەغراز تىببە» ناملىق تىببىي ئەسەر (قولىيازما)نى ھىجرىيە 1150 - ژىلى قەشقەردە يازغان.

مەشھۇر تېۋىپ سېيت مۇختەر بۇلاقبەگ «تىببىي شىفا» ناملىق ژىرىك تىببىي ئەسەرنى ھىجرىيە 1251 - ژىلى قەشقەردە يازغان. كىتاپ 104 باپقا بولۇنگەن.

مەشھۇر تېۋىپ سوپى ئاخۇنۇم مەھەممەت ئىمىن ئىبنى كىپەك تونۇلغان جامائەت ئەربابى، قەشقەردە مۇندىن 140 ژىل بۇرۇن ئۆتكەن. كېسەل داۋالاش ۋە دورىگەرلىكتە داڭ چىقارغان ھەمدە ئۆرغۇن شاگىرتلارنى يېتىشتۈرگەن. سوپى ئاخۇنۇمنىڭ دادىسى، بوۋىسى ۋە تورت ئەجدادىمۇ ئۇيغۇر تىبابەتچىلىكى بىلەن شۇغۇللانغان. «شىفا ئۇلقۇلۇپ» (دىللار شىپاسى)ناملىق تىببىي ئەسەرنى ھىجرىيە 1156 - ژىلى يازغان.

يەركەنتلىك مەشھۇر تېۋىپ سۇپۇرگە ھاجىم كۆز كېسەللىكلىرىنى داۋالاشتا داڭ چىقارغان بولۇپ، 80 ياشلىرىغىچە تېۋىپچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان. ئۇ سوپى ئاخۇنۇمنىڭ زامانداشى ئىدى.

بەرقى تەجەللى قاغىلىق ناھىيەسىدىن بولۇپ، يېقىنقى زامان ئۇيغۇر ئالىمى، شائىر ۋە ماھىر تېۋىپ بولۇپ، ئۇنىڭ ئۆنۈملۈك داۋالاش ئۆسخىلىرى ھازىرغىچە قوللۇنۇپ كېلىنمەكتە.

ئۇيغۇر تىبابەتچىلىكى نەزەرىيەۋى ۋە ئەمەلىي تىبابەتچىلىك دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ. ئۇ ئۆزىگە خاس مۇكەممەل، سىستېمىلىق نەزەرىيەۋى ئاساسقا ئىگە. يەنى تورت چوڭ ماددا (ئاناسىر ئەربەئە) نەزەرىيەسى، مىزاج نەزەرىيەسى، تورت خىلىت نەزەرىيەسى، ئەزالار نەزەرىيەسى، قۇۋۋەت نەزەرىيەسى ۋە ساقلىقنى ساقلاش زورۇر قائىدىلىرى، كېسەللىك سەۋەبلىرى، كېسەللىكلەرنى تۈرلەرگە ئاجرىتىش، كېسەللىكلەرگە دىئاگنوز قويۇش (ئىلمى تەشخىس) نەزەرىيەلىرى، داۋالاش قائىدە پرىنسىپلىرى، ئۇسۇللىرى، يېمەك - ئىچمەك، كۈتۈش ھەققىدە ۋە مۇكەممەللەشكەن دورا ئىلمى، ياسالما ئۆسخىلىرى ئىلمى ھەققىدە بىر ژۈرۈش نەزەرىيەلىرى بار.

كلىنىك جەھەتتە كېسەللىكلەر ئىلمى (تېرە كېسەللىكلىرى، چېقىق - سۇنۇقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.) باللار كېسەللىكلىرى ئىلمى، ئاياللار كېسەللىكلىرى ئىلمى، بەش ئەزا كېسەللىكلىرى ئىلمى قاتارلىق ھەر قايسى مەخسۇس بولۇم پەنلىرىگە ئايرىيدۇ. ئۇ، ئۇزۇن مۇددەتلىك تەرەققىيات ۋە كىلىنىك ئەمەلىياتلىرى جەريانىدا تەدرىجى شەكىللەنگەن بولۇپ، ئۈزلۈكسىز تولۇقلىنىش ئارقىلىق ئۆز مەزمۇنىنى بېيىتقان ۋە ھەر قايسى كلىنىك بولۇملەرگە خاس بولغان نەزەرىيە ۋە كلىنىك داۋالاش ئىلمى بولۇپ سىستېمىلاشقان. تۇرپاندىن تېپىلغان ئارخېئولوگىيەلىك تارىخى ھۆججەتلەرگە قارىغاندا، بۇنىڭدىن 1000، 1400 ژىل ئىلگىرىلا ئۇيغۇر تېۋىپلىرى كېسەللىكلەرنى تېرە كېسەللىكلىرى، كۆز كېسەللىكلىرى، قۇلاق، بۇرۇن ۋە بوغۇز كېسەللىكلىرى، چىش كېسەللىكلىرى، نېرۋىغا تەئەللۇق كېسەللىكلەر، نەپەس ئېلىش ئەزا كېسەللىكلىرى، ژۈرەك كېسەللىكلىرى، ھەزىم قىلىش ئەزالىرى كېسەللىكلىرى، ھەر تۇرلۇك ئىچكى كېسەللىكلەر، سۈيدۈك يولى ۋە جىنسى ئەزا كېسەللىكلىرى، جەزاسىم (مىكروب، ۋىرۇس) كېسەللىكلىرى ۋە تازىلىق، كېسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ھەققىدىكى نەسىھەتلەر قاتارلىق 12 چوڭ تۈرگە ئايرىغان.

يەنە بىر ژۈرۈش مۇقىم دورا ئۆلچەملىرى بولغان. بۇ ئۇيغۇر تىبابەتچىلىكىنىڭ مۇندىن ئون نەچچە ئەسىر ئىلگىرىلا خېلە ژۇقۇرى دەرىجىدە تەرەققىي قىلغانلىقىنى، مۇكەممەل سىستېما بولۇپ شەكىللەنگەنلىكىنى كۆرسۈتۈپ بېرىدۇ.

ئۇيغۇر تىبابەتچىلىكى ئادەم بەدىنىنىڭ بىر پۈتۈنلۈكىنى ئالاھىدە تەكىتلەش بىلەن بىرگە تەبەت دۇنياسىنىڭ ھاياتلىققا دايىم زىچ تەسىر قىلىپ تۇرىدىغانلىقىنى ئالاھىدە كۆرسىتىدۇ.

«ئۇيغۇر تىبابەت قامۇسى»دىن تەييارلىغان يادىكار سابىتى.

دانالار سالامەتلىك ۋە ئاغرىق - سىلاق توغرىلىق

* كوپ يېگۈچىلەرنىڭ تامىغى دەرد بولىدۇ، تامىغى دەرت بولغان كىشى دايىم كېسەلچان بولىدۇ. يۈسۈپ خاس ھاجىپ.

* كوڭۇل مەملىكەتنىڭ پادىشاھى ساقلىقتۇر. بەدەننىڭ ساغلاملىقى ۋە ساغلاملىقنىڭ بۇزۇلۇشى كوڭۇلنىڭ ساغلاملىقى بۇزۇلۇشىغا باغلىقتۇر. مەملىكەتنىڭ تەرەققىي قىلىشى ۋە خاراب بولۇشى پادىشاھنىڭ ئادىل ياكى زالىم بولۇشىغا باغلىق. پادىشاھ مەملىكەتتىن ئىبارەت بەدەننىڭ جېنىدۇر، كوڭۇل بەدەن مەملىكەتنىڭ پادىشاھىدۇر. ئەلشىر ناۋايى.

* ساقلىقنى خالىساڭ كوپ يېمە، ئىززەت خالىساڭ كوپ دېمە. ئەلشىر ناۋايى.

* كېلىنگىنى كۆزەتسەڭ، بېشىڭغا پايدىلىق، ئاشنى ئاز يېسەڭ، ئىگىزىڭغا لەززەتلىك. يۈسۈپ خاس ھاجىپ

* ئەزەر سال، كوپ يېگەن كىشى كېسەلچان بولىدۇ، چىرايى سېرىق، ماغدۇرسىز، ئېتىبارى يوق بولىدۇ. يۈسۈپ خاس ھاجىپ.

* ئىپسەنلىكنى تىلىسەڭ، كېسەلسىز بول. «ئاز» ناملىق دورىنى يېگىن، ساق ياشىغىن، ئەي بەگزاد، ھالاۋىتى ئۇزۇن خاتىرجەملىكنى تىلىسەڭ، «تىل» ناملىق گوشنى يېگىن، ساق ياشا، ئەي زات. يۈسۈپ خاس ھاجىپ.

* بىمارلار باشقا دىندا بولسىمۇ،ئۇنى يوقلاشقا تېگىشلىك...دوست - يارەنلىرىڭ كېسەل بولۇپ قالسا، ئۇلارنى يوقلاپ، ھال سورا، ئامما،ھال سوراشنى بىر كېسەلگە ئالاھىدە قىلما، بىمارنىڭ ئالدىغا كىرگەندە چىرايىڭنى ئوچۇق تۇت، دىلكەشلىك، ئۇلپەتچىلىك ۋە شەپقەت بىلەن مۇئامىلە قىل، يېگى كىيىم بىلەن كىر، كىر كىيىم بىلەن كىرمە، كۈلۈپ كىرىپ، ئۇنىڭ يېنىدا ئولتار. موللا مۇھەممەد سادىق قەشقەرىي.

* ئەگەر ئۇزۇن ئۆمۈر كورۇشنى ئارزۇ قىلساڭلار، ئۆمۈتۋار بولۇڭلار ۋە جېنىڭلارنى ئاياپ ئۆلۈمدىن قورقىدىغان قىلىقلارنى قىلماڭلار، شۇنداق بولغاندا ئىززەت، دولەت سەرمايىسىنى قولغا كەلتۈرەلەيسىلەر. ئۇلۇغلۇق ئىككى نەرسىدە بولىدۇ، بۇنىڭ بىرى، ياخشى نام قالدۇرۇپ، دۇنيادىن كەتمەكلىكتە، يەنە بىرى، خالايىققا مەقبۇل بولۇپ، ئۆمۈر سۈرمەكلىكتە. ئافراسىياپ.

* ئەي ئوغۇل، ئادەمنى ھايۋاندىن ئايرىيدىغان پەرىق شۇكى، مىزاجىغا يارىشا يېيىش كېرەك. كىشى قىرىق ژىل ياشاپ، ئۆز مىزاجىنى بىلمىسە، ئىمە دېسە دېسۇن، ئۇ تامامەن ھايۋاندۇر. يۈسۈپ خاس ھاجىپ.

* كىشىگە ئېھسانلىق كېرەك، مال كېمىيىپ قالمايدۇ، قۇش ئۇچۇن ھايات كېرەك، دان كېمىيىپ قالمايدۇ. يۈسۈپ خاس ھاجىپ.

* بىمار دەردى ئەلەم پەيدا بولغان ۋاقىتتا شۈكۈر قىلغاي، بىراق ئۆزىگە ئۆلۈم تىلىمىگەي. بىمار ئۆز گۇناھلىرىغا تۆۋۋا قىلغاي، دوست ۋە ھەمسۆھبەتلىرىدىن رازىلىق تىلىگەي، قېرىنداش ۋە پەرزەنتلىرىگە: «مۇسىبەتكە سەۋر قىلىڭلار» دەپ ۋەسىيەت قىلغاي. موللا مۇھەممەد سادىق قەشقەرىي.

قازاقستاننىڭ قۇراللىق كۈچلىرى زامانىۋىيلاشتۇرۇشقا مۇھتاج

قازاقستاننىڭ قۇراللىق كۈچلىرى 2000 ـ ۋىلى مەملىكەتنىڭ جەنۇبىدا كىمدىن بولۇشىدىن قەتئىي نەزەر، ھەر قانداق خۇرۇپقا زەربە بىرىشقا تەييار تۇرغان ئىدى.ـ بۇ توغرىلىق يېقىندا ئاستانادا بولغان مەتبۇئات كونفېرېنسىيەسىدە قازاقستان قۇراللىق كۈچلىرى باش شتابى باشلىغىنىڭ بىرىنچى ئورۇنباسارى گېنېرال ـ مايور مالىك سەپەروۋ بىلدۈردى.

شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، م. سەپەروۋنىڭ سۆزلىرىگە قارىغاندا، قازاقستاننىڭ قۇراللىق كۈچلىرى زامانىۋىيلاشتۇرۇشقا مۇھتاج.

«يېقىنقى ۋاقىتقا باش شتاب تەرىپىدىن بىر قاتار مۇھىم ۋەزىپىلەر قويۇلدى، ئۇلاردىن بىرىنچىسى ـ ئەڭ قىسقا مۇددەت ئىچىدە ھەر قانداق جايغا يەتكۈزۈلۈشى مۇمكىن بولغان ھەرىكەتچان كۈچلەرنى تەرەققىي ئەتكۈزۈش»، ـ دەپ بىلدۈردى گېنېرال.

قازاقستان جۇمھۇرىيىتى قۇراللىق كۈچلىرىنىڭ ئىككىنچى ۋەزىپىسى، م. سەپەروۋنىڭ تەكىتلىشىچە «جۇمھۇرىيەتنىڭ ھاۋا بوشلۇغى ئۈستىدىن رادىولوكاتسىيە بايقاش سىستېمىسىنى ئۆزۈچ ئالدۇرۇشتىن ئىبارەت بولىدۇ.»

ئۈچىنچى ۋەزىپە ـ ھەربىي ئوكرۇگلارنىڭ مەشىي تارماقلىرىنى تەرەققىي ئەتكۈزۈشتىن ئىبارەت.

تۆرتىنچى ۋەزىپە ـ ھەربىي تېخنىكىنى زامانىۋىيلاشتۇرۇشتىن (بىرىنچى نۆۋەتتە، ئالاقىنىڭ رەقەملىك ۋە ئوپتىكا ـ تالالىق سىستېمىلىرىغا كۆچۈشتىن) ئىبارەت.

بەشىنچى ۋەزىپە ـ قازاقستان قۇراللىق كۈچلىرىنىڭ ئابرويىنى ئۆستۈرۈش بويىچە چارە ـ تەدبىرلەرنى ۋۇرگۈزۈشتىن ئىبارەت.

شۇنىڭ بىلەن گېنېرال م. سەپەروۋ: «قازاقستان قۇراللىق كۈچلىرى ئېھتىمالى جەنۇپتىن بولۇشى مۇمكىن بولغان خۇرۇپقا تاقابىل تۇرالايدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن»، ـ دەپ بىلدۈردى.

2001 ـ ۋىلغا بەلگۈلەنگەن بيۇدژېتتا قۇراللىق كۈچلەرنىڭ ئېھتىياجلىرى ئۈچۈن 25 ملليارد تەڭگە ئاجرىتىلغان،(ئىشلەپ چىقىرىلغان ئومۇمىي مەھسۇلاتنىڭ 1 پائىزى)،2000 ـ ۋىلى قۇراللىق كۈچلەر بيۇدژېتتىن مالىيە بىلەن تەمىنلىنىشى 17 ملليارد تەڭگىنى تەشكىل قىلغان ئىدى.

قازاقستان تۇدىيى.

روسسىيەگە قەرىز پۇل بېرىش ئەقىلگە مۇۋاپىق ئەمەس

«سىستېمىسىنىڭ ئۆزى مەبلەغنى مەخسەتكە مۇۋاپىقسىز پايدىلىنىشنى رەغبەتلەندۈرىدىغان مەملىكەتكە قەرىز بېرىش توغرا بولمىسا كېرەك. بىز روسسىيە ئۈچۈن كرېدىت يولىنى ئېچىپ، تىجارەتچىلىكنىڭ تەرەققىياتىنى چاپسانلىتىشنى ۋە بازار ئىختىسادىنى ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈشنى نىيەت قىلغان ئىدۇق. لېكىن بۇ مەخسەتلەرنى قولغا كەلتۈرۈش تېخىچە مۇمكىن بولمىدى.» بي بي سي ئاگېنتلىغى ئاقش پرېزىدېنتى جورج بۇشنىڭ «نيۇ ـ يورك تايمىس» گېزىتىگە بەرگەن ئىنتېرۋيۇسىدىن موشۇ نەقىلنى كەلتۈرگەن. ج. بۇش ۋلادىمىر پۇتىن پارتخورلۇققا خاتىمە بېرىپ، بىر قاتار مىقياسلىق ئىختىسادىي ئىسلاھاتلارنى ۋۇرگۈزمىگىچە، ـ روسسىيە فېدېراتسىيەسىنى مالىيە جەھەتتىن قوللاپ ـ قۇۋۋەتلەشنى توختۇتۇشنى قولغا كەلتۈرىدىغانلىقىغا ئىشارە قىلغان. ئۆتكەن ۋىلى نويابىردا «كوممېرسانت دېنگى» ۋۇرنالى روسسىيە فېدېراتسىيەسىنىڭ 1998ـ 2000 ـ ۋىللىرى ئۈچۈن پارىژ كلۇبىغا(بۇنىڭغا بىر نەچچە غەرىپ دولىتى ئەزا) بولغان قەرىزنى تولەش مەسىلىسىدە يۈز بەرگەن ۋاقەنى ئەسلىدى. 2000 ـ ۋىلى يازدا ئاقش كونگرېسسى قەرىزنى سەل كىچىك تۈرۈپ تولەش ھەققىدىكى كېلىشىمنى بىكار قىلىشقا ئۇرۇنغان ئىدى. بۇ ۋاقىتتا ۋەزىيەتنى پرېزىدېنت كلىنتوننىڭ ئارىلىشىشى بىلەن ئىجابىي ھەل قىلىش مۇمكىن بولغان ئىدى. روسسىيە فېدېراتسىيەسى ھوكۇمىتىدىكى مەنبەنىڭ خەۋەر قىلىشىغا قارىغاندا، «ج. بۇشنىڭ ھاكىمىيەت ئۈستىگە چىقىشى، سوزسىز، پارىژ كلۇبى بىلەن بولىدىغان مۇزاكىرىلەرنىڭ بۇزۇلۇش ئېھتىمالىنى ئاشۇرىدۇ. لېكىن بۇ بىز ئۈچۈن جىددىي زەربە بولمايدۇ.بۇ پەقەتلا پاشا چاققاندەك بىر ئىش،خالاس». ۋۇرنالنىڭ تەكىتلىشىچە، مۇنداق خاتىرجەملىكنىڭ ئاساسىدا 2001 ـ ۋىل بيۇدژېتىغا پلانلانغان قوشۇمچە كىرىملەر تۇرىدۇ.

(ن س ن ئاگېنتلىغى.)

روسسىيە بىلەن ختاي ئاقشنىڭ مۇداپىەسىنى سۇندۇرۇشقا تەييار

ئاپ ن ئاگېنتلىغى ئالدىن ـ ئالا پەرەز قىلغىنىدەك، روسسىيە بىلەن ختاي ئەگەر ئاقش تا راكېتىغا قارشى مۇداپىە سىستېمىلىرى ئۆزۈچ ئالدۇرۇلغان تەغدىردە قانداق بىرلەشكەن ھەرىكەتلەرنى قىلىش توغرىلىق مۇزاكىرىلەرگە كىرىشىش ئالدىدا تۇرىدۇ.

شۇنى ئەسلىتىپ ئوتۇش ئورۇنلۇقكى، ئۆتكەن ۋىلى ئىيۇلدا ۋلادىمىر پۇتىننىڭ ختايغا قىلغان سەپىرى ۋاقتىدا ئا ق ش نىڭ راكېتىغا قارشى مۇداپىە دولەت سىستېمىسىنى ئۆزۈچ ئالدۇرۇشقا قارشى قارىتىلغان بىرلەشكەن دېكلاراتسىيە ئىمزالانغان ئىدى. ئا پ ن ئاگېنتلىغىنىڭ مەلۇماتلىرىغا قارىغاندا، بۇنىڭدىن ھەر ئىككى تەرەپ ئامېرىكىلىقلارنىڭ تەشەببۇسىغا جاۋابەن، روسسىيە فېدېراتسىيەسى بىلەن خ خ ج راكېتىغا قارشى مۇداپىەنىڭ بىرلەشكەن سىستېمىسىنى قۇرۇشى مۇمكىن، دەپ كېلىشكەن.

ئەندى، ئا ق ش نىڭ يېڭى پرېزىدېنتى راكېتىغا قارشى مۇداپىەنىڭ دولەت سىستېمىسىنى قۇرۇش پلانىدىن ۋاز كېچىش نىيىتىدە ئەمەس ئىكەنلىگى ئوزۇل ـ كېسىل روشەنلەشكەندە، روسسىيە بىلەن ختاي ئېنىق قەدەملەرنى تاشلاشقا كىرىشتى، ئۇ ئامېرىكىنىڭ بۇ تەشەببۇسىغا مۇناسىپ جاۋاپ بېرىشكە ئىمكانىيەت بېرىدۇ.

فېۋرالنىڭ دەسلەپكى ئون كۈنلىگىدە موسكۋادا بېيجىننىڭ روسسىيە فېدېراتسىيەسىدىن قۇراللارنىڭ يېڭى سىستېمىلىرىنى سېتىۋېلىش مەسىلىلىرى بويىچە روسسىيە ـ ختاي مۇزاكىرىلىرى، شۇنداقلا ئەگەر ئا ق ش تا راكېتىغا قارشى مۇداپىە دولەت سىستېمىسى ئۆزۈچ ئالدۇرۇلغان تەغدىردە ئىككى مەملىكەتنىڭ بىرلىشىپ تاشلايدىغان قەدەملىرىنى كېلىشىش بويىچە مەسىلىھەتلەر بولۇپ ئوتىدۇ. بۇ توغرىلىق ئاپ ن ئاگېنتلىغىغا ھەربىي ـ دىپلوماتىك مەنبەلەردىن مەلۇم بولدى.

مۇزاكىرىلەرنىڭ ئاساسىي پۇنكتى ۋاشىنگتون تەرىپىدىن راكېتىغا قارشى مۇداپىە دولەت سىستېمىسىنى ئۆزۈچ ئالدۇرۇشنى باشلىغان تەغدىردە بىرلىشىپ ھەرىكەت قىلىشنى كېلىشىشتىن ئىبارەت بولىدۇ. ئا پ ن مەنبەلىرىنىڭ تەكىتلىشىگە قارىغاندا، روسسىيە ختاينىڭ قىتئەلەر ئارا باللىستىكىلىق راكېتىلىرىغا ئاقشنىڭ راكېتىغا قارشى مۇداپىەسىنىڭ مەۋجۇت ۋە ئىستىقبالدىكى سىستېمىسىنى ئوتۇقلۇق يېڭىشكە ئىمكانىيەت بېرىدىغان تېخنولوگىيەلەرنى خ خ ج غا بېرىش ئىمكانىيىتىنى قاراشتۇرماقتا. بۇ يەردە سوز رىيال نىشانلارغا راكېتىدىن ھۇجۇم قىلىش توغرىلىق،ئاگاھلاندۇرۇش سىستېمىلىرى توغرىلىق كېتىپ بارىدۇ. ھازىرقى ۋاقىتتا ختاينىڭ ھەربىي ـ سانائەت كومپلېكسى بۇ خىلدىكى تېخنولوگىيەلەرگە ئېگە ئەمەس.

ئېلىپ بېرىلغان تەتقىقاتلارنىڭ نەتىجىلىرىگە قارىغاندا، روسسىيەنىڭ ستراتېگىيەلىك مەخسەتلەر ئۈچۈن بەلگۈلەنگەن راكېتا ئەسكەرلىرىنىڭ جاۋاپ زەربىسى ئامېرىكىلىقلارغا ھەتتا راكېتىغا قارشى مۇداپىەنىڭ ئىستىقباللىق ۋاستىلىرى بىلەنمۇ رىيال ھۇجۇم قىلىۋاتقان ھەربىي بلوكلارنى كاپالەتلىك يوق قىلىشقا ئىمكانىيەت بەرمەيدۇ. ئەگەر بېيجىن روسسىيەنىڭ يېڭى ھەربىي تېخنىكىسىنى ئالىدىغان تەغدىردە ختاينىڭ قىتئەلەر ئارا راكېتىلىرىنىڭ خېلە كوپ قىسمى شۇنداقلا ئا ق ش تەۋەسىدىكى نىشانلارغا كاپالەتلىك ھالدا يېتەلەيدۇ. شۇنداق قىلىپ، قارشى تەرەپ راكېتىغا قارشى مۇداپىە دولەت سىستېمىسىنى ئۆزۈچ ئالدۇرغان شارائىتتىمۇ، خ خ ج نىڭ ستراتېگىيەلىك كۈچلىرى يادرو ھۇجۇمىنى توختىتىش بويىچە ئىمكانىيەتنى ساقلاپ قالالايدۇ، بۇ بولسا ستراتېگىيەلىك تۇراقلىققا ئىمكانىيەت بېرىدۇ.

(ئا پ ن).

ئافغانىستاندا ئۆلۈم جازاسى جارىي قىلىندى

«تالىپلار» رەھبەرلىكى ئافغانىستاندا ئىسلام دىنىدىن ۋاز كېچىپ باشقا دىنىنى قوبۇل قىلغانلار، شۇنداقلا مەملىكەت تەۋەسىدە مۇسۇلمانچىلىقتىن باشقا دىنلارنى تەرغىپ قىلغۇچىلار ئۈچۈن ئۆلۈم جازاسىنى جارىي قىلدى. كابۇلدىن ئېلىنغان خەۋەرلەرگە قارىغاندا، بۇ ھەقتە «شەرىئەت» رادىوسى ئارقىلىق «تالىپلار»ھەرىكىتىنىڭ رەھبىرى موللا مۇھەممەد ئومار تەرىپىدىن ئېلان قىلىنغان. باشقا دىنلار، جۈملىدىن خرىستىئان ۋە ئىئۇدائىزم دىنلىرى، موللىنىڭ تەكىتلىشىگە قارىغاندا، «مۇسۇلمانلارنى ئېزىقتۇرۇپ، ئىسلامنىڭ پاكلىقىغا داغ چۈشۈرۈشكە ئۇرۇنماقتا»، ـ دەپ خەۋەر قىلىدۇ ئىتار ـ تا س س ئاگېنتلىغى. ئىلگىرى تالىپلار ئاياللارنىڭ ئىشلىشىنى،ئەندى 8 ياشقىچە بولغان قىزلارنىڭ مەكتەپكە بېرىشىنى مەنئىي قىلغان ئىدى.

خاتىرە

ئۈ - ئارزۇ - ئارمانلار بىلەن ياشىغان

ئۆيىمىزنىڭ تۆۋرىگى، كويۇمچان ئاتا، شائىر ۋە ۋۇرنالىست ئىۆرائىم باراتنىڭ ۋاپات بولغىنىغا بىر ۋىل تولدى.

بىز ئۈچۈن قەدىرلىك ئاتىمىز ئىۆرائىم بارات ياشلىغىدىن تارتىپلا ئوز خەلقىنىڭ ئازاتلىغى، مۇستەقىللىغىنى ئارمان قىلغان ۋە بۇ يولدا بىر كىشىلىك ھەسسە قوشقان ئىنسان ئىدى. 1944 ـ ۋىلى دادىمىزنىڭ «ئاتسېكەن تاڭ» ناملىق شېرىدا:

ئاقار دەريا سۇلىرى،
دولقۇن ئۇرۇپ ئۇن قاتماس.
ۋۇرگىمگە دەرت تولدى،
قاچانغىچە تاڭ ئاتماس.

دەپ يازغان ئىدى.

ئاز ئۆتمەستىن، ئۇيغۇرلار دىيارىنىڭ ئۈچ ۋىلايىتىدە ھەقىقەتەنمۇ مۇستەقىللىق تېگى ئېتىپ، شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلدى. دادىمىز ئەينە شۇ 1944 ـ ۋىلى پارتلىغان مىللىي ـ ئازاتلىق ھەرىكەتكە ئىشتىراك قىلغانلارنىڭ بىرىدۇر.

1949 ـ ۋىلى قىزىل ختاي كوممۇنىستلىرى ئالدامچىلىق بىلەن ۋەتىنىمىزگە كىرىۋالغاندا، ئاتىمىز ئالتاي ۋىلايىتىدە مەدەنىيەت ساھاسىدا ئىشلەۋاتاتتى. كېيىنىرەك ئۈرۈمچى شەھىرىگە چاقىرتىلىپ، ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىدە، بىر ئاز ۋاقىت شىنجاڭ ناخشا ـ ئۇسسۇل ئانسامبىلىدا ۋە باشقىمۇ مەسئۇل خىزمەتلەردە ئىشلىدى.

قازاقستان دىيارىغا كوچۇپ چىققاندىن كېيىن سودا ساھاسىدا ئىشلەش بىلەن بىللە ئىجادىي پائالىيىتىنى داۋاملاشتۇردى. ئۇنىڭ «ئۇيغۇر ئاۋازى» ۋە «يېڭى ھايات» گېزىتلىرىدا ھەر خىل ماۋزۇلارغا بېغىشلانغان ماقالىلىرى ۋە كوپلىگەن شېئىرلىرى بېسىلدى. شۇنداقلا 1996 ـ ۋىلى «كەچ كۈز» ناملىق كىتاۋى نەشر قىلىندى.

مەرھۇم ئاتىمىز چوڭ ئارزۇ ـ ئارمانلار بىلەن ياشىغان، ئوز خەلقىنىڭ ئىستىقلالىيىتىنى ئارزۇ قىلغان ئىنسان ئىدى. سىزنىڭ بۇ ئارمانلىرىڭىزغا ئىلاھىم بىزگە يېتىش نېسىپ بولىدۇ، دەپ ئۈمۈت قىلىمىز.

رەپىقىسى ۋە پەرزەنتلىرى.

بىن لادىن دىپلوماتىك كوزىرغا ئايلانماقتا

ئافغان تالىپلىرى ئا ق ش نىڭ يېڭى رەھبەرلىكى بىلەن مۇزاكىرىلەرنى ۋۇرگۈزۈشكە ۋە ۋاشىنگتون بىلەن نورمال مۇناسىۋەتلەرنى ئورنىتىشقا تەييار ئىكەنلىكى توغرىلىق بىلدۈردى. «ئازاتلىق» رادىوسىنىڭ خەۋەر قىلىشىغا قارىغاندا، تالىپلار تاشقى ئىشلار مىنىسترلىگىنىڭ رەھبىرى ۋەكىل ئاخمېد مۇتا ۋەكىلنىڭ تەكىتلىشىچە، نيۇ ـ يوركتا «تالىپلار» ۋەكىلى بار، ئۇنىڭغا جورج بۇش مەمۇرىيىتى بىلەن ئالاقە ئورنىتىش ۋەزىپىسى تاپشۇرۇلغان. مۇتاۋەكىل تالىپلار خەلقئارا تېررورىست ئوساما بىن لادىننى بېرىپ بېرىشنى نىيىتىدە ئەمەس، چۈنكى بىن لادىننىڭ ئەيۋى ئىسپاتلانمىغان، ئەندى ئۇ ئافغانىستاندا مېھمان سۈپىتىدە تۇرۇۋاتىدۇ، ئۇنى ۋاشىنگتون ئا ش ق قا نىسبەتەن بىر قاتار تېررورلۇق ھەرىكەتلەرنى ئويۇشتۇرغانلىقىدا ئەيىپلىمەكتە. تالىپلار ۋەكىلى ئا ق ش بىلەن روسسىيە فېدېراتسىيەسىنى ئافغانىستاندىكى گۇمانىتارلىق ھالاكەتنىڭ ئەيىپكارلىرى دەپ ئاتىدى، چۈنكى موشۇ مەملىكەتلەرنىڭ تەشەببۇسى بويىچە تالىپلارغا قارشى جازا چارىلىرى كۈچەيتىلگەن ئىدى.شۇنىڭ بىلەن بىللە، مۇتاۋەكىل مۇسۇلمان مەملىكەتلىرىنى ئافغانىستانغا يار دەم بېرىشكە چاقىردى، دەپ خەۋەر قىلىدۇ ر ئى ئا ئاگېنتلىغى.

خرۇششېۋنى ئورنىدىن ئېلىشقا پائال ئىشتىراك قىلغانلارنىڭ بىرى ۋاپات بولدى

«ئېخو موسكۋى» رادىوسىنىڭ خەۋەر قىلىشىغا قارىغاندا، س س س ر دولەت بىخەتەرلىكى كومىتېتىنىڭ سابىق رەئىسى ۋلادىمىر سېمىچاستنىي مېيىسىگە قان كېتىپ ۋاپات بولغان. 1958 ـ 1959 ـ ۋىللىرى سېمىچاستنىي ۋ ل ك س م مەركىزىي كومىتېتىنىڭ بىرىنچى كاتىۋى بولۇپ ئىشلىگەن.1961ـ ۋىلدىن 1967ـ ۋىلغىچە ئۇ س س س ر مىنىسترلار كېڭىشى ھوزۇرىدىكى دولەت بىخەتەرلىكى كومىتېتىنىڭ رەئىسى بولۇپ ئىشلىگەن. سېمىچاستنىي 1964 ـ ۋىلى ئۆكتەبىردە نىكىتا خرۇششېۋنى ك پ س س مەركىزىي كومىتېتىنىڭ بىرىنچى كاتىۋى ۋە س س س ر مىنىسترلار كېڭىشىنىڭ رەئىسى لاۋازىملىرىدىن ئېلىپ تاشلاشقا پائال ئىشتىراك قىلغۇچىلارنىڭ بىرى سۈپىتىدە تارىخقا كىرگەن. «فىگۇرى ئى لىتسا» ۋۇرنالىغا بەرگەن ئىنتېرۋيۇسىدا سېمىچاستنىي خرۇششېۋنىڭ ئېلىپ تاشلىنىشى توغرىلىق ھېچ قاچان ئوزىنىڭ ئوكۇنمىگەنلىگىنى، لېكىن «ئىككى ـ ئۈچ ۋىلدىن كېيىن برېژنېۋنى تاللاشتا خاتالاشقانلىغىمىزنى ئېتىراپ قىلغان ئىدۇق»،ـ دەپ بىلدۈرگەن ئىدى. 1967ـ ۋىلى لېونىد برېژنېۋ سېمىچاستنىينى س س س ر دولەت بىخەتەرلىكى كومىتېتىنىڭ رەئىسى لاۋازىمىدىن ئىستىپاغا چىقىرىپ، ئۇنى ئۇكرائىنا س س ر مىنىسترلار كېڭىشى رەئىسىنىڭ بىرىنچى ئورۇنباسارى لاۋازىمىغا يوتكىدى. ئۇنىڭ ئورنىغا دولەت بىخەتەرلىكى كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىكى لاۋازىمىنى يۈرىي ئاندروپوۋ ئېگىلىدى. 2001 ـ ۋىلى 1 ـ يانۋاردا سېمىچاستنىي 77 ياشقا كىرگەن ئىدى.

(ن س ن ئاگېنتلىغى.)

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 65359, республиканская общественно-политическая газета, регистрационное свидетельство №603 -- Г. Выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан 17 марта 1999 г.

تېلېفون: 33 ـ 84 ـ 59

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى ـ جاۋاپكەرلىگى چەكلەنگەن «ۋىسال» شىركىتى.
تىراژى 1450 زاكاز 9698

ئالمۇتا، 480044 ئىيەك يولى كوچىسى 50 بىنا، 8 ـ قەۋەت، 813 ـ خانە

يېڭى ھايات

باش مۇھەررىر ي. ئازاماتوۋ.

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقەسى تەھرىراتىمىزنىڭ مەۋقەسى بولۇپ ھېساپلانمايدۇ. تەھرىراتتىن ماتېرىياللار قايتۇرۇلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

ئەۋلاد كۇتۇپخانىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

يېڭى ھايات

Йеңи һаят

2001
ژىل
17 ـ مارت
شەنبە
№ 3
(4139)

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي ـ سىياسىي گېزىت. 1970 ـ ژىلى 1 ـ يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ

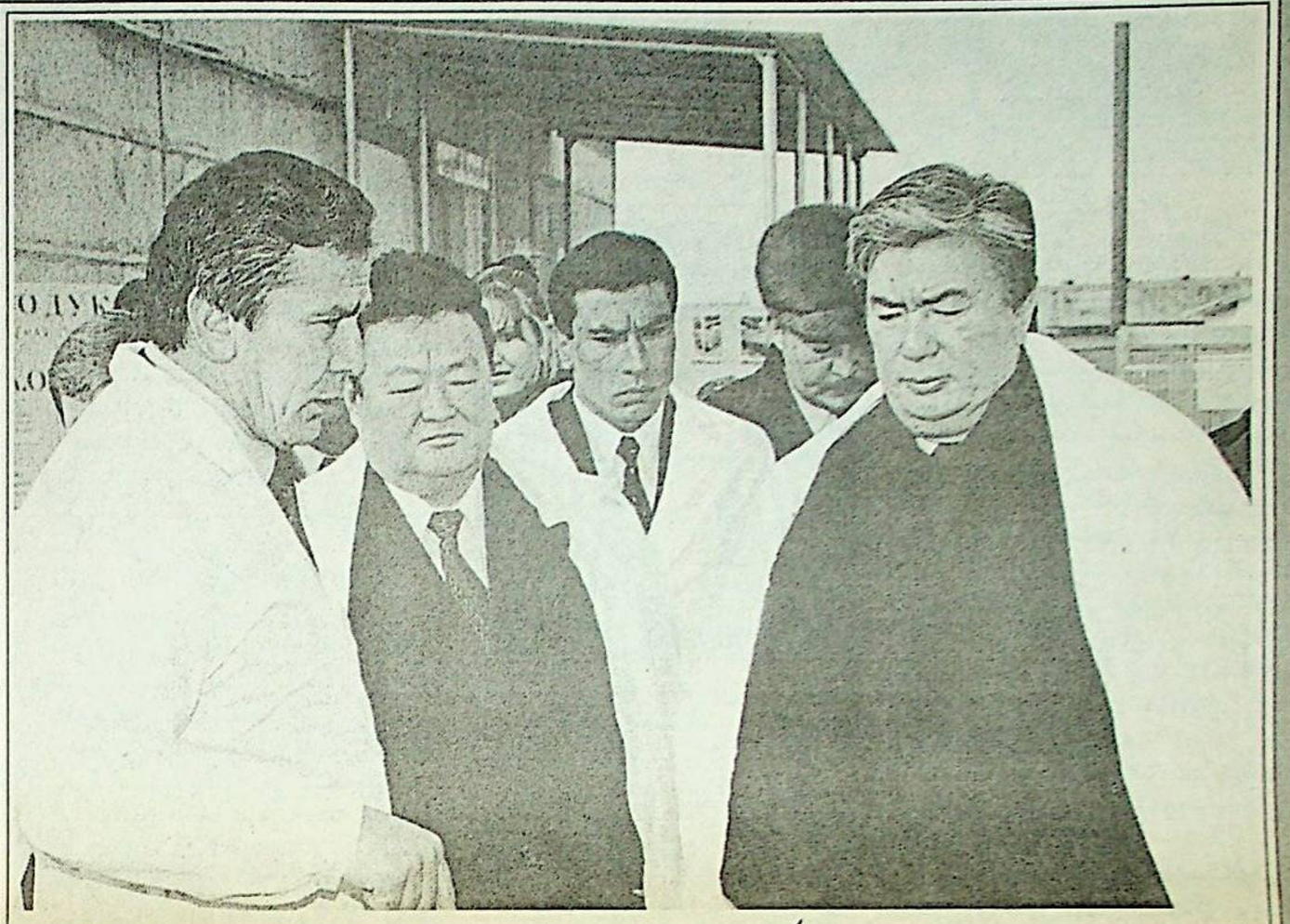

باش مىنىستر «بېنت» ئاكسىونېرلىق جەمىيىتىنى زىيارەت قىلدى

يېقىندا قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ باش مىنىستىرى قاسىمژومارت توقايېۋ ئالمۇتا ۋىلايىتىدە ئۇچ كۈنلۈك ئىش بابىدىكى سەپەردە بولدى.

ھوكۇمەت باشلىغىنىڭ سەپىرى تالدىقورغان شەھىرىدىكى كوپ باللىق ۋاسىلىي ياكۇشىنىڭ ئائىلىسىنى زىيارەت قىلىشتىن باشلاندى. شۇ كۈنى ئۇ شەھەرلىك پروكۇراتۇرىدا ۋە شەھەرلىك ئىچكى ئىشلار بولۇمىدە بولۇپ، قانۇن قوغداش ئورگانلىرىنىڭ ئىش پائالىيىتى بىلەن تونۇشتى. ئەتىسى ق. توقايېۋ قاراتال ناھىيەسىنىڭ ئېگىلىكلىرىدە، تالدىقورغان ۋە تېكىلى شەھەرلىرىنىڭ سانائەت كارخانىلىرىدا، يەتتىسۇ دولەت ئۇنىۋېرسىتېتىدا، ب. رىموۋا نامىدىكى ۋىلايەتلىك دراما تېاترىدا بولدى.

سەپەرنىڭ ئاخىرقى كۈنى ھوكۇمەت رەھبىرى ۋە ئۇنىڭغا ھەمرا بولغانلار ئىلى ناھىيەسىنىڭ ئېگىلىكلىرى بىلەن كارخانا، مەھكىمىلىرىنى زىيارەت قىلدى. باش مىنىستر ئىلغار چەت ئەل تېخنولوگىيەسى بىلەن جابدۇلغان «بېنت» ئاكسىونېرلىق جەمىيىتىنىڭ، «بېنت ـ ئاناكا» قۇش سويۇش زاۋودىنىڭ ئىش پائالىيىتى بىلەن تەپسىلىي تونۇشتى. زاۋودنىڭ ئىشلەپ چىقىرىش سېخلىرىنى زىيارەت قىلىش داۋامىدا قاسىمژومارت توقايېۋ مۇنداق كارخانىلارنىڭ ۋىلايەت ئىختىسادىغا كەلتۈرۈۋاتقان پايدىسىنىڭ سالماقلىق ئېكەنلىگىنى ئالاھىدە قەيت قىلدى.

مەلۇمكى، بۇ زاۋودتا سائاتىغا 6 مىڭ قۇش گوشى قايتا ئىشلىنىدۇ ۋە ئۇ ژىلىغا 10 مىڭ توننا ھەر خىل قۇش گوشى مەھسۇلاتلىرىنى ئىشلەپ چىقىرىش قۇۋىتىگە ئېگە. شۇ نەرسە دىققەتكە سازاۋەركى، بۇ زاۋود ئالمۇتا ۋىلايىتىدىكى بارلىق قۇش فابرىكىلىرىدىن كەلتۈرىدىغان توخۇلارنى قايتا ئىشلەش ۋە ئون يەتتە تۈرلۈك مەھسۇلات ئىشلەپ چىقىرىش قۇۋىتىگە ئېگە. بۇ ئىشنىڭ قانداق ئورۇنلىنىدىغانلىغىنى زامانىۋىي تېخنولوگىيە لىنىيەلىرىدىن كورۇشكە بولىدۇ. بۇ لىنىيەلەردە توخۇنىڭ ئىچكى ئورگانلىرىدىن تارتىپ، پۇت ـ تىماقلىرى بىلەن قاناتلىرىغىچە ناھايىتى چىرايلىق بېزەلگەن ئايرىم ـ ئايرىم پاكېتلارغا قاچىلىنىدۇ. زاۋودنىڭ قۇرۇلۇشىغا 200 مىللىون تەڭگە سەرىپ قىلىندى. زاۋود ئىشقا قوشۇلغاندىن بېرى يەنە 110 ئادەم ئىش بىلەن تەمىنلەندى.

«بېنت» ئاكسىونېرلىق جەمىيىتىنىڭ پائالىيىتى پەقەت قۇش گوشىنى قايتا ئىشلەش بىلەنلا چەكلەنمەيدۇ. شۇڭلاشقىمۇ قاسىمژومارت توقايېۋ بۇ يەردە ئىشلەپ چىقىرىلىۋاتقان باشقا مەھسۇلات تۈرلىرىگىمۇ ئالاھىدە دىققەت بولدى. «بېنت» ئاكسىونېرلىق جەمىيىتىدىكى زاۋودلارنىڭ بىرىدە ئىشلەپ چىقىرىلىۋاتقان پولات ترۇبىلار م د ھ ئەللىرىنىڭ بىرىدىمۇ يوق ۋە ئۇ دۇنياۋىي ستاندارت تەلەپلىرىگە تولۇق جاۋاپ بېرىدۇ. بۇ ترۇبىلار 1994 ـ ژىلدىن تارتىپ خەلىق ئارا كاتالوگقا كىرگۈزۈلگەن. ترۇبىلارنىڭ ئىشلەش قەرەلى ـ 50 ژىل. ئەندى چەت ئەللەردە ياسىلىۋاتقان مۇنداق ترۇبىلارنى 10 ـ 12 ژىلدا يوتكەشكە توغرا كېلىدۇ. شۇڭلاشقا بولسا كېرەك، «بېنت» ئاكسىونېرلىق جەمىيىتىنىڭ بۇ مەھسۇلاتى چەت ئەللەردە ئالاھىدە باھالىنىدۇ.

ـ بارلىق پارامېترلىرى بويىچە بۇ ترۇبىلارغا تەڭلىشەلمەيدىغان چەت ئەللەرنىڭ ترۇبىلىرىنى، ئۇلارنىڭ قىممەت بولۇشىغا قارىماي، سېتىۋېلىشقا ئىنتىلىشى بار، ـ دېدى «بېنت» ئاكسىونېرلىق جەمىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى دىلمۇرات قۇزىيېۋ باش مىنىستر قاسىمژومارت توقايېۋقا. ـ ئەگەر جۇمھۇرىيەتتە بۇ ترۇبىلارنى كەڭ پايدىلىنىش قولغا ئېلىنسا، پرېزىدېنت ن. نازار ـ بايېۋ ئالغا سۈرگەن ئىمپورتنى ئالماشتۇرۇش پروگراممىسىنىڭ ئەمەلىياتتا ئوز ئەكسىنى تېپىشىغا قوشۇلغان چوڭ توھپە بولار ئېدى.

بۇ ۋە باشقىمۇ تەكلىپ ـ پىكىرلەرنى دىققەت بىلەن تىڭشىغان باش مىنىستر «بېنت» ئاكسىونېرلىق جەمىيىتىنىڭ پرېزىدېنتىغا كەلگۈسىدىمۇ موشۇنداق ئاكتىۋ پائالىيەت ئېلىپ بېرىشنى ۋە ئۇنىڭ ھوكۇمەت تەرىپىدىن قوللاپ ـ قۇۋەتلەشكە ئېگە بولىدىغانلىغىنى تەكىتلىدى.

«بېنت» ئاكسىونېرلىق جەمىيىتىنىڭ مەھسۇلاتلىرى بىلەن ئەتراپلىق تونۇشقان باش مىنىستر بۇ يەردە ئىشلەپ چىقىرىلىۋاتقان مەھسۇلاتلار سۈپىتىنىڭ ناھايىتى ياخشى ئېكەنلىگىگە تولۇق كوز يەتكۈزدى ۋە ئاكسىونېرلىق جەمىيەت كوللېكتىۋىغا، جۇملىدىن، ئۇنىڭ پرېزىدېنتى دىلمۇرات قۇزىيېۋقا تېخىمۇ چوڭ ئۇتۇقلار تىلىدى.

شۇنىڭدىن كېيىن باش مىنىستر موشۇ يەردە ئۇيۇشتۇرۇلغان ۋىلايەتنىڭ ئالمۇتا رېگىونىدىكى ناھىيەلەردە ۋە قاپچاغاي شەھىرىدە يېتىشتۇرۇلۇۋاتقان مەھسۇلاتلار كورگەزمىسىنى زىيارەت قىلدى.

باش مىنىسترنىڭ بۇ سەپىرىدە ئۇنىڭغا ئالمۇتاۋىلايىتىنىڭ ھاكىمى زامانبېك نۇرقادىلوۋ ۋە بىر قاتار مىنىسترلىكلەر بىلەن ئىدارىلەرنىڭ رەھبەرلىرى ھەمرا بولدى.

(ئوز مۇخبىرىمىز).

مەرھەمەت خالىس ئىختىسادىي ياردەم قولىنى سۇنغۇچىلارغا بىزنىڭ ھېساپ چوتىمىز:

p/c 406467897 ТОО "Висал"
РНН600400099802 МФО 190501719,
код 719 АГФ ОАО Банк "Центр Кредит"

قىسقا خەۋەرلەر

تۇركىيە 25 مىللىارد ئاق ش دوللىرىغا مۇھتاج

تۇركىيەنىڭ باش مىنىستىرى بيۇلېنت ئېجېۋىت ھازىرقى مالىيە بوھرانچىلىغىنى يېڭىش ئۈچۈن ھوكۇمەت 25 مىللىارد دوللار قەرىز ئېلىشنى نىيەت قىلىۋاتقانلىغىنى تەكىتلىدى. ھازىرچە ھوكۇمەتنىڭ كىمدىن نېسىيگە پۇل ئېلىشنى كوزلەۋاتقىنى نامەلۇم، لېكىن، بەزىبىر خەۋەرلەرگە قارىغاندا، بۇ خەلىق ئارا بانكىلار كونسورسىۇمى بولۇشى مۇمكىن. تۇركىيە بانك سىستېمىسىنىڭ تۇراقسىزلىغى تەشۋىش پەيدا قىلماقتا. ھازىر تۇركىيە ھوكۇمىتى بىلەن خەلىق ئارا ۋالىيۇتا فوندى يېڭى ئىختىسادىي سىياسەتنى ئىشلەپ چىقىشنى كوزلىمەكتە.

تۇركىيەدىكى بوھران قىرغىزستانغا تەسىر يەتكۈزىدۇ

تۇركىيەدىكى سىياسىي بوھران ئىختىسادىي بوھرانغا ئايلىنىپ، قىرغىزستانغىمۇ تەسىر يەتكۈزدى. بۇ يەردە يۈزلىگەن تۇركىيە كارخانىلىرى ئىشلەيدۇ. مالىيە ساھاسىدا يۈز بەرگەن بوھران ئەندى قەرىزنى بىر تەرەپ قىلىشقا ئىمكانىيەت بەرمەيدۇ. ئىلگىرى تەرەپلەر 40 مىللىون دوللارلىق قەرىزنى تولەشنى كېيىنغا قالدۇرۇشنى ۋە پروتسېنت ستاۋكىسىنى ئازايتىشنى نىيەت قىلغان ئېدى. ئەندى تۇركىيەدىن مەبلەغ ئېلىش پلانىمۇ يوققا چىقتى. ئەگەر تۇركىيە ئاكسىيەلىرىنىڭ ئارقىسىدىن قازاقستاننىڭمۇ باھالىق قەغەزلىرى پاخاللىشىشقا باشلىسا، ئۇ چاغدا بۇ قىرغىزستانغىمۇ تەسىر يەتكۈزىدۇ.

ش ئۇئار دىكى تەبىىي ئاپەت

خ خ ج نىڭ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونىنىڭ شىمالىدا ۋە شەرقىدە ئاخىرقى 50 ژىل ئىچىدە يۈز بەرگەن، 2000 ـ ژىلى ئوكتەبرنىڭ ئاخىرىدىن توختىماي داۋام قىلىۋاتقان كۈچلۈك بوران ۋە قاتتىق سوغ ئاقىۋېتىدىكى تەبىىي ئاپەت مىقىياسى تېخىمۇ كېڭەيمەكتە. تەبىىي ئاپەت قازاقستان بىلەن چېگارىداش ش ئۇ ئار نىڭ ئىلى، ئالتاي ۋە تارباغاتاي ۋىلايەتلىرىنى، شۇنداقلا سانجى تۇڭگان، بايىنغولىن موڭغۇل ئاۋتونوم ئوبلۇسلىرىنى ۋە قۇمۇل ۋىلايىتىنى ئوز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، بۇنىڭ نەتىجىسىدە 31 ئادەم ھالاك بولغان ۋە 33 ئادەم دەرەكسىز يوقاپ كەتكەن، 120 مىڭ تۇياق مال ئولگەن. تاغلىق جايلاردا قېلىنلىغى 2,5 مېترغا يېتىدىغان قېلىن قار ۋە كۈچلۈك بوران 20 مىڭغا يېقىن تۇرۇشلۇق ئوينى ۋەيران قىلدى ۋە بەزى ئاۋتومو ـ بىل يوللىرىنىڭ قاتنىشىنى پالەشلەشتۇردى. ھاۋا رايىنىڭ بۇ قەغىشلىرى 1 مىللىوندىن ئوشۇق ش ئۇ ئار لىقنىڭ ھايات پائالىيىتى ئۈچۈن جىددىي قىيىنچىلىقلارنى تۇغدۇرۇپ، ئەندى ئۇلارنىڭ 350 مىڭغا ئوزۇق ـ تۇلۇك ۋە دورا ـ دەرمەك يېتىشمەسلىگى خوۋۇپىنى پەيدا قىلدى، 17 مىللىون چارۋا مالنى قىشتىن ئامان چىقىرىش جىددىي خوۋۇپ ئاستىدا تۇرىدۇ. تەبىىي ئاپەتنىڭ يەتكۈزگەن ئوتتۇرا ئىختىسادىي زىيىنى ھازىرنىڭ ئوزىدىلا 250 مىللىون يۇۋەنگە (30,2 مىللىون ئا ق ش دوللىرى) يەتكەن.

بېجىن بىلەن ۋاشىنگتون ئىنسان ھوقۇقلىرى توغرىلىق

خىتاي بىلەن ئا ق ش ئوتتۇرىسىدا ئىنسان ھوقۇقلىرى توغرىلىق مەسىلە بويىچە مۇنازىرىلەر يەنە كۈچەيدى. يېقىندا بېجىندا خىتاي ھوكۇمىتى دوكلادنى ئېلان قىلدى، ئۇنىڭدا ۋاشىنگتون ئەدىلىيە نورمىلىرىنى ئاياق ئاستى قىلغانلىغىدا، ئىرقىي كامسىتىشتا، شۇنداقلا ئا ق ش تا بايلار بىلەن كەمبەغەللەر ئوتتۇرىسىدىكى پەرىقنىڭ بارغانسىرى تېخىمۇ ئوسۇۋاتقانلىغىدا ئەيىپلىنىدۇ. دوكلادتا ئىنسان ھوقۇقلىرى مەسىلىسىدە ئا ق ش ئالدى بىلەن ئوزلىرىگە دىققەت بولۇشى لازىم ئېكەنلىگى تەكىتلىنىدۇ. ئا ق ش دولەت دېپارتامېنتىنىڭ ئىنسان ھوقۇقلىرى بويىچە ئېلان قىلىنغان ھەر ژىللىق ھېساۋىتىغا بېجىن ئەينە شۇنداق ئىنكاس قىلغان. ئاق ش دولەت دېپارتامېنتىنىڭ بۇ ھېساۋىتىدا خىتاي بىلەن ئىراق ئاھالىسىنىڭ پۇخرالىق ھوقۇقلىرىغا ئاممىۋىي رەۋىشتە خىلاپلىق قىلىۋاتقانلىغىدا ئەيىپلىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ب م ت نىڭ ئىنسان ھوقۇقلىرى بويىچە ئالىي كومىسسارى مېرى روبىنسون خ خ ج غا قىلغان رەسمىي سەپىرى ۋاقتىدا خىتاي تۈرمىلىرىدە ئازاپ چېكىۋاتقان مۇخالىپلارنى ھىمايە قىلىپ سوزگە چىققان.

تالىپلار يادىكارلىقلارنى ۋەيران قىلماقتا

ئاۋغانستاننىڭ «تالىپلار» ھوكۇمران ھەرىكىتىنىڭ لىدېرى موللا موھەممەد ئومەر ئاۋغانستان تەۋەسىدىكى ئىسلامدىن ئىلگەركى دەۋىرنىڭ بارلىق ئارخىتېكتۇرىلىق تارىخىي يادىكارلىقلىرىنى يوقىتىشنى قارار قىلدى. رەھبەرنىڭ پەرمانىغا مۇۋاپىق، «خۇدا بىر، ئەندى بۇ ھەيكەللەرنىڭ ھەممىسى ئۇلارغا چۇقۇنۇش ئۈچۈن بەلگۈلەنگەن ۋە بۇ توغرا ئەمەس. ئۇلارغا ھازىرمۇ، شۇنداقلا كېلەچەكتىمۇ ھېچ كىم چوقۇنماسلىغى ئۈچۈن ئۇلارنى يوقىتىش لازىم». ب م ت نىڭ مائارىپ، پەن ۋە مەدەنىيەت مەسىلىلىرى بويىچە يۇنېسكو تەشكىلاتى ئاۋغانستاندا مەدەنىيەت ھالاكىتىنىڭ ئېھتىمال بولۇشىغا تەشۋىشلىنىدىغانلىغىنى بىلدۇردى. ئاۋغانستاندىكى كوپلىگەن تارىخىي ئوبيېكتلارنىڭ بىنا قىلىنغىنىغا ئىككى مىڭ ژىلدىن ئوشۇق ۋاقىت بولغان.

قەغەز چىقىرىش يولغا سېلىنىدۇ

ئانگلىيەنىڭ «كۈنك ستوپ گرۇپپ» شىركىتى ئۇنىڭ پرېزىدېنتى ج. پاتېلنىڭ رەھبەرلىگى ئاستىدا ئوزبەكستاندا ئەلا سورتلۇق قەغەز ئىشلەپچىقىرىشنى يولغا سېلىشقا ياردەم قىلدى. ھازىرچە تۇنجا تۇركۇم قەغەز چىقىرىلدى، ئېكسپېرتلارنىڭ پىكرىچە ئۇنىڭ سۈپىتى فىنلەندىيە قەغىزىدىن قېلىشمايدۇ. يېڭى «نامبۇم» فابرىكىسىنىڭ قۇۋىتى ـ ژىلىغا 10 مىڭ توننا قەغەز ئىشلەپ چىقىرىشقا مولجالانغان. ياغاچ سېللىيۇلوزىسىنى يەتكۈزۈپ بېرىشتە قىيىنچىلىق بولمىسىمۇ، بۇ يەردە پاختا لىنتىسىدىن ئوز سېللىيۇلوزىسىنى ئىشلەپ چىقىرىشنى يولغا سېلىشنى قارار قىلدى. ھازىرنىڭ ئوزىدىلا ئىختىساسلاشتۇرۇلغان سېخ قۇرۇلۇشى باشلاندى.

بىز بۇ توغرىلىق يازغان

ئۆتكەن ژىلى، گېزىتلىرىمىزنىڭ بىر نەچچە ساندا ئالمۇتىدا ئىككى پولتسىيە خادىمىنى ئۆلتەرگەنلىكىدە ئەيىپلەنگەن تورت چەت ئەل پۇخراسىنىڭ شەھەرنىڭ ئەڭ ئوتتۇرىسىدا پولتسىيە خادىملىرى بىلەن بولغان توقۇنۇش نەتىجىسىدە ھالاك بولغانلىقىنى ۋە ئۇلارغا ھەمرا بولدى دېگەن تەخمىن بىلەن قولغا ئېلىنغان ئايشەم ئەيىندىنىڭ ۋە ئۇنىڭ ئىككى پەرزەنتىنىڭ تەغدىرى توغرىلىق ئەتراپلىق يېزىلغان ئېدى. گېزىتتا بېرىلگەن ماقالىلارنىڭ بىرىدە ئەيىپلەنگۈچى بۇ ئايالنىڭ ئەسلى ئىسمى ئايشەم ئەيىندىن ئەمەسلىكى، ئاتا - ئانىسى ئەزەن چاقىرىپ قويغان ئىسمىنىڭ تامامەن باشقا ئېكەنلىكى توغرىلىقمۇ ئېيتىلغان ئېدى. ئەندى ھازىر، تەركەۋ تولۇق تامام بولغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئىسمى ئايشەم ئەيىندىن ئەمەس، بەلكى نازۇگۇم تۇرسۇنمەمەت ئېكەنلىكىنى ئۇچۇق ئېيتىشقا بولىدۇ.

يېقىندا، ئەينە شۇ نازۇگۇم تۇرسۇنمەمەت ئازاتلىققا چىقتى. موشۇ مۇناسىۋەت بىلەن مۇخبىرىمىز نازۇگۇم تۇرسۇنمەمەت ھەم ئۇنىڭ ئادۋوكاتى گۈلنۇر جالالوۋا ۋە نازۇگۇمنىڭ ئىككى پەرزەنتىنى ۋاقتىلىق بېقىپ تۇرغان دىلبىرىم ساماساقوۋا بىلەن ئۇچرىشىپ، سوھبەتلەشكەن ئېدى.

گېزىتخانلار دىققىتىگە ئەينە شۇ سوھبەتنى ھاۋالە قىلدۇق.

مېھرىۋان جانلار يوقلۇغىمنى بىلىندۇرمىدى ...

گۈلنۇر جالالوۋا: نازۇگۇمغا نىسبەتەن قازاقىستان جۇمھۇرىيىتى جىنائىي ئىشلار كودېكسىنىڭ 325 - ماددىسىغا مۇۋاپىق جىنائىي ئىش قوزغالغان ئېدى. يەنى نازۇگۇم ساختا ھوججەتلەردىن پايدىلانغانلىقىدا ئەيىپلەندى. بۇ ماددا بويىچە، ئەسلى ئاخچا جەرىمانى سېلىندۇ ياكى ئالتە ئايغىچە ئەركىنلىكىدىن مەھرۇم قىلىنىدۇ. ئەگەر سوت بولغان بولسا، بۇ جىنائىي ئىشنىڭ چوڭ ۋاڭ - چۇڭ پەيدا قىلغانلىقىنى ۋە دولەت مەخپىيىتى كوزدە تۇتۇلۇپ، باشقىچە يونىلىش ئېلىشى مۇمكىن ئېدى. لېكىن، تەلىيىمىزگە يارىشا، ئۇنداق بولمىدى.

نازۇگۇم قاماققا ئېلىنغان دەسلەپكى كۈنلەردىن باشلاپ، ئۇ ئەركىنلىككە چىققىچە بىر كۈننى بوشقا ئوتكۈزمىدىم. قىسقىچە ئېيتسام، نازۇگۇم تۇرسۇنمەمەت ئامىنستىيەگە چۇشتى. قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى 2000 - ژىلنىڭ 29 - دېكابىر كۈنى ئىمزالىغان «دولەت مۇستەقىللىقى توغرىلىق دېكلاراتسىيەنىڭ قوبۇل قىلىنغىنىغا ئون ژىل تولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن ئامىنستىيە توغرىلىق» پەرمانىغا مۇۋاپىق، نازۇگۇم تۇرسۇنمەمەتنىڭ ئۈستىدىن قوزغالغان جىنائىي ئىش تولۇق يېپىلىپ، ئۇنىڭغا ئەركىنلىك بېرىلدى.

ئەلۋەتتە، مەن بىرىنچى نوۋەتتە «نازۇگۇم» جەمىيەتلىك فوندىنىڭ پرېزىدېنتى دىلبىرىم ساماساقوۋاغا، شۇنداقلا قازاقىستاننىڭ ئىنسان ھوقۇقى بويىچە بيۇروسى دىرېكتورىنىڭ ئورۇنباسارى ژېمىس تۇرماغامبېتوۋاغا ئالاھىدە مىننەتدارلىغىمنى ئىزھار قىلغان بولار ئېدىم.

بىراق، نازۇگۇم تۇرسۇنمەمەت قاماققا ئېلىنىپ، تۇرمىدە ياتقان ۋاقىت جەريانىدا ئەھۋال سورىغان بىرمۇ ئادەم بولمىدى. راست، بىر ياش ژىگىت كېلىپ، «ئاز بولسىمۇ ياردەم بولسۇن» دەپ 8 مىڭ تەڭگە ئىئانە قىلدى. ئۇ پۇلنى نازۇگۇم ياتقان تۇرمىنىڭ دۇكىنىغا ئوتكۇزۇپ، كۆپتانتىسيەسىنى ھېلىقى ژىگىتنىڭ ئۆزىگە تاپشۇردۇم. نازۇگۇم شۇ دۇكاندىن ئۆزىگە كېرەكلىك نەرسىلەرنى ئېلىپ تۇردى. باشقا ھېچ كىم ئەھۋال سوراپ كەلمىدى. مەيلى، ئەھۋالمۇ سورىمىسۇن، پەقەت غېۋەت قىلمىسا بولغىنى.

دىلبىرىم ساماساقوۋا:

- نازۇگۇمنىڭ پەرزەنتلىرى قۇدرەت بىلەن ئەسمەنى ۋاقىتلىق بېقىۋېلىشقا ئالغان ۋاقتىتا«مەن ئۇيغۇرلارنىڭ لىدىرى» دەپ مەيدىسىگە ئۇرۇپ ژۈرگەن بىرى گېزىت مۇخبىرىغا «دىلبىرىم ساماساقوۋا تۇرمىدە ياتقان ئايالنىڭ ئىككى پەرزەنتىنى قانداقتۇر بىر ھېلىگەرلىك ئۇسۇل بىلەن ئېلىۋالدى»، دەپ ئېيتىپتۇ. ئۇنىڭ بۇ سوزلىرى ئائۇدىو كاسسېتىغا يېزىۋېلىنغان، ئۇ كاسسېتا مېنىڭدە بار. شۇ ۋاقىتتا بۇ قانداق بولغىنى. ئەگەر مەن قانۇنغا خىلاپلىق قىلىپ («ھېلىگەرلىك ئۇسۇل» دېگىننى مەن شۇنداق چۇشىنىمەن»). ئىككى نارېسىدىنى بېقىۋالسام، قانۇن قوغداش ئورگانلىرى ئالىقاچان ماڭا ئەيىپ تاڭغان بولار ئېدى. شۇنداقلا «دىلبىرىم رېكلاما ئۇچۇن، ئاخچا ژىغىش ئۇچۇن ئىككى بالىنى بېقىۋالدى»، دېگەن پاراكلارنىمۇ ئاڭلاپ ژۈرىمەن. بۇ مېنىڭ شەنىمگە بولغان ئوتتۇر ھاقارەتتۇر. شۇنداقلا «مەن تۇرمىدىكى ئۇيغۇر ئايالىنىڭ ئىككى بالىسىنى بېقىۋالدىم، ئۇلارنىڭ تامىغى ئۇچۇن ئاخچا كېرەك»، دەپ يۇرتمۇ يۇرت ئارىلاپ، ئاخچا ژىغىپ ژۈرگەندەك مەنمىش. بۇنىڭدىن ئارتۇق ھاقارەت بولمسا كېرەك. يەنە شۇ «لىدېرنىڭ ئېيتىشىچە، ئىككى ئايال سۇلتانقورغان مەسچىتىگە بېرىپ، «دىلبىرىم ساماساقوۋانىڭ بېقىۋالغان باللىرىغا ياردەم بېرىڭلار»، دەپ 40 مىڭ تەڭگە سوراپتەكمىش. بۇنىڭغا كۇمانلانغان مەن بۇ ئىشنىڭ ئاق - قارىسىغا يېتىش ئۇچۇن سۇلتانقورغان دىنىي باشقارمىسىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى، مەھەللىنىڭ باش ژىگىت بېشى ھېممەت ئاكا يۇسۇپوۋقا مۇراجەت قىلدىم. ئۇ مەسچىتتا «ساماساقوۋانىڭ بېقىۋالغان ئىككى بالىسى ئۇچۇن» دەپ ھېچ كىم ياردەم سوراپ كەلمىگەنلىكىنى ۋە بۇ مەخسەت ئۇچۇن ھېچ كىمگە ئاخچا بەرمىگەنلىكىنى ئېيتتى.

خۇداغا شۇكرى، مېنىڭ تۇرمۇش شارائىتىم قۇدرەت بىلەن ئەسمەنى ھېچ كىمنىڭ كوزىگە قاراتماي بېقىشقا يار بېرىدۇ. ئۇنىڭغا مەخسۇس كومىسسىيەنىڭ كوزى يەتكەندىن كېينلا، ئىككى پەرزەنتنى بېقىۋېلىشقا رۇخسەت بەرگەن.

نازۇگۇم بىلەن قۇدرەت.

ئەينە قۇدرەتتى ئوزەڭلار كورۇۋاتىسلەر (ئېيتماقچى، بىزنىڭ بۇ ئۇچرىشىشىمىزغا قۇدرەتمۇ قاتناشتى). ئانىسى نازۇگۇم بىلەن ئۇچراشقاندا، ئوپكە - ئوپكىسىنى باسالماي ژىغلاپ كورۇشتى. ئەسمەمۇ خېلىلا كوزگە كورۇنۇپ قالدى. ئەسلى «نازۇگۇم»فوندىنىڭ نىزامنامىسىدا ئېيتىلغاندەك، ئانا بىلەن بالىغا غەمخورلۇق قىلىش ئاساسىي مەسىلەرنىڭ بىرى. مېنىڭ قۇدرەت بىلەن ئەسمەنى ۋاقىتلىق بېقىۋېلىشىمغا تۇرتكە بولغانمۇ ئەينە شۇ نەرسە.

بالىلىرىڭىزنى ياخشى بېقىپتىمەنمۇ؟ (دىلبىرىم ھەدە باياتىن بېرى ئوپكىدەپ ژىغلاپ ئولتارغان نازۇگۇم تۇرسۇنمەمەتكە كولۇمسىرەپ مۇراجەت قىلدى):

نازۇگۇم تۇرسۇنمەمەت:

- باللىرىمغا مېنىڭ يوقلۇغۇمنى بىلدۇرمىگىنىڭلار ئۇچۇن مىڭ رەھمەت...

گۈلنۇر جالالوۋا:

- نازۇگۇم ھازىرچە دىلبىرىمنىڭ ئويىدە تۇرۇۋاتىدۇ. مېنىڭچە، نازۇگۇمنىڭ ئۇچىنچى بىر ئەلگە كەتكىنى ياخشى. ئاتا - ئانىسى بىلەنمۇ چۇقۇم خەۋەرلىشىمىز.

ئىبراھىم باراتوۋ.
ئالمۇتا شەھىرى.

ھېلىمۇ يادىمدا

شاھىتنىڭ گۇۋالىغى

ئوز ھاياتىڭدا سادىر بولغان، ئوزدىڭ بېۋاستە شاھىتى بولغان، بەزى ئادەمنىڭ ژۈرىكىنى مۇجۇيدىغان، دەھشەتلىك ۋە شۇنىڭ بىلەن بىللە ئېچىنىشلىق ۋاقەلەر ئۇنتۇلمايدىكەن. ئوتمۇشتە سادىر بولغان مۇنداق ھادىسىلەر يادىڭغا كەلگەندە، بىئىختىيار ئازابلىنىپ كېتىدىكەنسەن.

مەن ئوزۇم شاھىدى بولغان ئەينە شۇنداق ۋاقەلەرنىڭ بىرى توغرىلىق سوزلەپ بەرمەكچىمەن. 1947 - ژىلى مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ «ئىنقىلاۋىي شەرقىي تۈركىستان» گېزىتى ئىدارىسىنىڭ ھېساۋات بولۇمىگە ئىشقا كىرىپ ئىشلىدىم. 1948 - ژىلى غۇلجىدا ئېچىلغان 1 - نوۋەتلىك بۇخگالتېرلارنى تەييارلاش كۇرسىغا كىرىپ ئوقۇپ 1950 - ژىلى ھەربىي گوسپىتالغا بۇخگالتېر ۋەزىپىسىگە بەلگۈلىنىپ ئىشقا ئەۋەتىلدىم. قىزىل خىتاي كوممۇنىستلىرى بىر پاي ئوق ئاتماي ئالدامچىلىق يولى بىلەن ئۇيغۇرلار دىيارىغا كىرىۋېلىپ بۇ گوھەر زېمىنغا غوجايىنلىق قىلىشقا باشلىغان دەۋر ئېدى. باسقۇنچى خىتايلار 1951 - 1952 - ژىللىرى ئۇچكە قارشى دېگەن بەدنام ھەرىكەتنى باشلاپ، يەرلىك كادىرلاردىن ئوچ ئېلىشقا، ئۇلارنى ھەر خىل ئۇسۇللار بىلەن جازالاپ يوقىتىشقا باشلىدى. ھەر كۈنى مەجلىس، ھېچ قاچان قىلمىغان جىنايەتنى پاش قىلىش، ئىنخرار قىلدۇرۇش ئوخشاش كۈرەش ژىغىنلىرى ئوۋج ئېلىپ كېتىۋاتقان قورقۇنۇچلۇق، دەھشەتلىك كۈنلەر ئېدى. مەنمۇ كوپلىگەن مەسئۇل كادىرلار بىلەن بىر قاتاردا«چوڭ يولۋاس» ئاتىلىپ «جاھىل ئونسۇر» قالپىقى بىلەن ئازاپ چېكىۋاتاتتىم. ئەينە شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە 30 - 35 ياشلار ئەتراپىدىكى بىر تېببىي خادىم (ئىسمى مۇسا قاسىم بولسا كېرەك) كۈرەشكە بەرداشلىق بېرەلمەي زەھەر ئىچىپ، 2 - 3 كۈن ئازابلىنىپ ۋاپات بولدى. بىر ئىشچى ئايال بۇ ھېچ كۇناسى يوق مومىن بىر ئادەمنىڭ جەسىدىنى گوسپىتال قوراسىنىڭ مۇز توڭلىغان كولىگە يالاڭاچ تاشلىغانلىقىنى خەۋەر قىلدى. بۇ دەھشەتتىن خەۋەر تاپقان مەرھۇمنىڭ ئايالى 9 - 10 ياشلار چامىسىدىكى قىزى بىلەن كېلىپ، جەسەتنى دەپىن قىلىش ئىمكانىيىتى يوقلىغىنى ئېيتىپ، 2 دانە ئاق پروستىن، 2 پارچە سوۋۇن ئېلىشقا رۇخسەت سورىدى. مەن بۇ ئەھۋالغا ئىنتايىن ئېچىنىپ، ئەرزىسىگە قول قويۇپ زاپخوزغا ئەۋەتسەم، ئۇ ناھايىتى خاپا بولۇپ: ئۇستىڭىزدە كۈرەش مېڭىۋاتسا، بۇ نېمە قىلغىنىڭىز؟ بۇنىڭ ئۇچۇن ئۆزىڭىز جاۋاپ بېرىسىز، دەپ ئاچچىقلاپ چىقىپ كەتتى. بېچارە ئايالنىڭ جەسەتنى پروستىنىغا يوگەپ ھارۋۇغا سېلىپ، قىزى بىلەن يېتەكلىشىپ گوسپىتال قوراسىدىن ژىغلىشىپ چىقىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كورۇنۇشى مانا 50 ژىلغا يېقىن ۋاقىت ئوتكەن بولسىمۇ، تا ھازىرغىچە ژۈرىكىمنى ئېزىپ ئازاپلايدۇ... نېمە دېگەن مۇدھىش دەۋر!

ھەربىي گوسپىتال بۇخگالتېرى نازىلە يۇسۇپوۋا.

ماۋچىلارنىڭ بۇ ژىللىرى ئۇيغۇرلار دىيارىدا ئېلىپ بارغان بەدنام 3 كە قارشى، 5 كە قارشى دېگەن مۇدھىش ھەرىكەتلىرى ھەربىي گوسپىتالدا ئىنتايىن ئېغىر، دەھشەتلىك ئېلىپ بېرىلىپ، كوپلىگەن بېگۇنا ئادەملەرنىڭ ھالاك بولۇشىغا، ئاساسسىز تۇرمىلەرگە تاشلىنىپ ئازابلىنىشىغا سەۋەپچى بولدى. گوسپىتالنىڭ باشلىقى پولكوۋنىك، باش دوختۇر نىغمەت ئىنھامجانوۋ ئەينە شۇنداق ئاساسسىز ئەيىپلىنىپ كۈرەشكە ئېلىنىدى. مۇنداق ھاقارەتلەر ئېغىر كېلىپ، نىغمەت ئاكا ئىنفاركت بولۇپ ئاغرىپ ئاغرىقخانىدا يېتىپ قالدى. ئۇنىڭغا ئايالى شادىيە ھەدىنى كورۇشتۇرمىدى. مەن بىر ئامال قىلىپ ئۇلارنىڭ كورۇشۇشىگە ياردەم قىلالاتتىم.

گوسپىتالنىڭ باشلىقى پولكوۋنىك، چوڭ دوختۇر نىغمەت ئىنھامجانوۋ.

گوسپىتالدىكى بىر تۈركۈم كادىرلار بىلەن مېنى «چوڭ يولۋاس» دەپ ئەيىپلەپ قولغا ئېلىپ، ئەركىنلىكىمدىن مەھرۇم قىلىپ، جىسمانىي ئىشقا سالدى.

خىتايلار مۇنداق بەدنام سىياسىي ھەرىكەتلەرنى كەينى - كەينىدىن ژۈرگۈزۈپ، ئۇيغۇرىستاندىكى يەرلىك خەلقنى جازالاپ ئولتۇرىشىنىڭ سەۋەۋى نېمە؟ بۇنىڭ ئاساسىي سەۋەۋى، يەنى بىزنىڭ كۈنايىمىز شەرقىي تۈركىستان - ئۇيغۇرىستاننىڭ ئازاتلىقى، مۇستەقىللىقى ئۇچۇن كۈرەش قىلغانلىقىمىزدىن ئىبارەت ئېدى. خالاس. خەلقىمىز قىزىل خىتاي كوممۇنىستلىرىنىڭ ئۇيغۇرلار دىيارىدا قىلغان ۋە ھازىرمۇ قىلىۋاتقان مۇدھىش جىنايەتلىرىنى ھېچ ئۇنۇتمايدۇ. جىنايەتچى كوممۇنىست خىتايلارغىمۇ جاۋاپ بېرىدىغان كۈنلەر كېلىدۇ.

نازىلە يۇسۇپوۋا.

1948 - ژىلى غۇلجا شەھرىدە ئېچىلغان بۇخگالتېرلىق كۇرسىدا ئوقۇغانلار.

ئەۋلاد كۇتۇپخانىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

بىز پەخىرلىنىدىغان ئەجدادلىرىمىز

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ كۆپ ئەسىرلىك شانلىق تارىخىدا قەھرىمان قىز - ئاياللار، شائىرەلەر، مائارىپچىلار، مەدەنىيەت ۋە دۆلەت ئەربابلىرى ئالاھىدە ئىز قالدۇرغان. ئۇيغۇرلار ئىپارخان، مەلىكە ئامانىسا بېگىم، زىبۇننىسا، مايىمخان، نادىرە، شۇنداقلا يېقىنقى زامان تارىخىمىزدا، 1944 - يىلى ئۇيغۇرلار دىيارىدا پارتلىغان مىللىي - ئازاتلىق ئىنقىلابىنىڭ قەھرىمانى رىزۋانگۈل ھاشىم قىزى ئوخشاش نامايەندىلىرى بىلەن ھەقلىق يوسۇندا پەخىرلىنىدۇ. بىز، ھۆرمەتلىك گېزىتخان، 8 - مارت خەلقئارا ئاياللار بايرىمى مۇناسىۋىتى بىلەن ئەينە شۇ ئەجايىپ نامايەندىلىرىمىزدىن بىر ئەچچىسى توغرىلىق قىسقىچە مەلۇمات بېرىشنى لايىق كۆردۇق.

ئۇيغۇر تارىخىدىكى مەشھۇر ئاياللار

جۇۋا

324 - يىلى تۇغۇلغان.

كۇسەنلىك، بۇددا دىنى بىلىملىرىدە كامالەتكە يەتكەن، تىببىي ئىلىمنىمۇ پىششىق ئىگىلىگەن بىلىملىك ئايال. ئۇ مەشھۇر تەرجىمە ئۇستازى كۇمراجىۋانىڭ ئانىسى.

ئۇ كۇسەن خانىنىڭ سىڭلىسى،ئەقىللىق ھەم گوزەل مەلىكە ئىدى. ئۇ ھىندىستانلىق ۋەزىرنىڭ ئوغلى كۇمراتانغا ياتلىق بولغان. توي قىلىپ 2 باللىق بولغاندىن كېيىن، راھىبە بولغان ھەم ئېرىدىن سانسكرىت تىلىنى ئۆگىنىپ، پۈتۈن زېھنى بىلەن بۇددىزىمغا بېرىلگەن. كېيىن ئۇ 9 ياشلىق ئوغلى كۇمراجىۋانى ئېلىپ، ئورغۇن جاپا - مەشەققەتلەرنى باشتىن كەچۈرۈپ ھىندىستانغا بېرىپ ئوقۇغان.ئۇ يەردە ھىنايانا مەزھىپى تەلىماتلىرىنى ئۆگەنگەن. جۇۋا ئوغلى كۇمراجىۋانى ھىندىستاندا ئوقۇتۇپ، داڭلىق بۇددا دىنى ئالىمى ۋە تەرجىمە مۇتەخەسسىسى قىلىپ يېتىشتۈرۈپلا قالماي، بەلكى ئۆزىمۇ شۇ دەۋرلەردىكى ئىجتىمائىي توسالغۇلارغا قارىماي ئىلىم تەھسىل قىلىپ، ئۇيغۇر ئاياللىرىنىڭ تىرىشچان، جاپا - مەشەققەتتىن قورقماس روھىنى نامايەن قىلغان.

ئۇ يەنە تىبابەتچىلىك ساھاسىدىمۇ كۆزگە كۆرۈنۈپ،ئۆزىنىڭ كېسەل كۆرۈش ئەمەلىي تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلەپ «جۇۋا ئىچكى بەش ئەزا توغرىسىدا» ناملىق كىتاب يېزىپ، ئىچكى بەش ئەزانىڭ فۇنكسىيەسى، ھەر خىل كېسەللىكلىرى ۋە ئۇنى داۋالاش ئۇسۇللىرىنى تەپسىلىي چۈشەندۈرگەن.

ئورخۇن خاتۇن

ئۇ 7 - ئەسىردىكى تۇغلا ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ قۇرغۇچىسى بوساتىنىڭ ئانىسى.ئۇنىڭ تۇغۇلغان ھەم ۋاپات بولغان ۋاقتى توغرىسىدا يازما خاتىرىلەر يوق. ئۇ ھەققەتەن داڭلىق سىياسىئون بولۇشقا مۇناسىپ. ختايلارنىڭ «كونا تاڭنامە» ۋە «يېڭى تاڭنامە»دىكى خاتىرىلەرگە ئاساسلانغاندا، ئورخۇن خاتۇن پەم - پاراسەتلىك، تەدبىرلىك ئايال بولۇپ، ئىچكى قىسمىدا يۈز بەرگەن ئەرىز - داۋالارنى ئادىللىق بىلەن بىر تەرەپ قىلاتتى. ئوغلىنىڭ ھاكىمىيەت ئىشلىرىغا مەسلىھەتچىلىك قىلىپ ۋە بىۋاستە ئارىلىشىپ، سىياسونلارغا خاس ئىقتىدارىنى نامايەن قىلغاندى. ئانا - بالا ئىككىيلەننىڭ ھاكىمىيەتنى ئۇيۇشتۇرۇپ باشقۇرۇشى بىلەن ئەينى دەۋردىكى ئۇيغۇر دىيارى گۈللەنگەن ئىدى.

ئورخۇن خاتۇن ئەينى دەۋردىكى ئۇيغۇر قەبىلىلىرىنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇش، يېڭىدىن قۇرۇلغان تۇغلا ئۇيغۇر خانلىقىنى مۇستەھكەملەشكە توھپە قوشۇپ، ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ قۇرۇلۇشى ئۈچۈن ئاساس سالغان.

پىيى مەلىكە

داڭلىق سەنئەتكار

690 - يىلى تۇغۇلغان.

ئۇ ئەسلى قەشقەرلىك سەنئەتكار بولۇپ، تارىخىي خاتىرىلەردە ئۇنىڭ ئەسلى ئىسمى يېزىلمىغان. پەقەتلا، قەشقەرخان جەمەتىدىن ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدىغان پىيى فامىلىيەسى بىلەن تىلغا ئېلىنغان.ئۇ، قەشقەردە خان جەمەتى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن ھەم بۇددا دىنى ئىلىملىرى، سەنئەت بىلىملىرىنى ئۆگىنىپ، تالانتلىق سەنئەتكار بولۇپ يېتىشىپ چىققان. ئۇ 715 - يىللىرى ئەتراپىدا چاڭئەنگە بېرىپ، شۇ يەردىكى ئوقۇتۇش مەركىزىدە سەنئەت ئوقۇتقۇچىسى بولغان. ئۇ تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە سەنئەت تەلىم - تەربىيە ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىپ، نۇرغۇن ئوقۇغۇچىلارنى تەربىيىلەپ، ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن تېگىشلىك توھپە قوشقان. ئۇيغۇرلار دىيارىنىڭ سەنئىتىنى ختايغا تونۇتقان ھەم تارقاتقان. ئۇ نۇرغۇن ناخشا، مۇزىكىلارنى ئىجات قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئىجادىيەتلىرى دەۋرىمىزگە يېتىپ كېلەلمىگەن.

سىلىغ تېگىن

ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقى دەۋرىدە ئۆتكەن راھىبە، شائىرە. ئۇ 6 كۇپلېت، 27 مىسرالىق بىر شېئىرنى قالدۇرۇپ كەتكەن. ئۇنىڭ باشقا ئەسەرلىرى بىزگىچە يېتىپ كېلەلمىگەنمۇ ياكى بىر پارچىلا شېئىر يازغانمۇ؟ بۇ ھازىرچە بىزگە نامەلۇم. بىراق ئۇنىڭ بۇ شېئىرىنىڭ تارىخىي قىممىتى زور بولۇپ، ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقى دەۋرىدىكى دىنىي ئېتىقات، ئەدەبىيات، ئاياللارنىڭ دۇنيا قارىشى ھەققىدە چۈشەنچىگە ئېرىشىشىمىز ئۈچۈن مۇھىم تەتقىقات ماتېرىيالى بولۇپ ھېساپلىنىدۇ.

شىياۋ گۇەنيىن

(1039 - 1075).

شائىرە، سازەندە، ئۇ ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقى دەۋرىدىكى ئۇيغۇر ئەمەلدارلىرىنىڭ ئەۋلادى. دادىسى شىياۋخۇي قىتان خانلىقىنىڭ باش ۋەزىرى بولغان. شىياۋ گۇەنيىن قىتان خانى ياللۇغ خوڭجىغا خانىش بولغان. ئەينى ۋاقىتتا قىتانلار ختاي مەدەنىيىتىنىڭ تەسىرىگە كۆپرەك ئۇچرىغان بولغاچقا، شىياۋ گۇەنيىنمۇ ختايچە ئىسىم قوللانغان ھەم شېئىرلىرىنىمۇ ختايچە يازغان. ئۇنىڭ «يۇخۇلىندا پەرمان بىلەن يېزىلغان شېئىرلار»، «كۆكۈل ئوردىسىغا قايتىش»، «نامىدىن جۇدا بولۇش»، «ئۆتمۈشنى ئەسلەش» قاتارلىق شېئىرلىرى بار.

6. شىياۋ سىبىي - تۇغۇلغان ۋاقتى نامەلۇم، 1121 - يىلى ۋاپات بولغان.

شىياۋ سىبىي شىياۋ گۇەنيىن بىلەن بىر جەمەتتىن بولۇپ، ئۇمۇ قىتان خانلىقىدا خانىش بولغان. قىتان خانلىقىنىڭ ئاخىرقى دەۋرلىرىدە ياشىغان. «ھەجۋىيات»، «تارىخنى كۈيلەش»تىن ئىبارەت 2 پارچە شېئىرى بار.

ئامانىساخان

(1534-1567).

ئاتاقلىق مۇقامشۇناس، شائىرە، يەكەن سەئىدىيە خانلىقىنىڭ 2 - خانى ئابدۇرېشىتخاننىڭ خانىشى. ئۇ مەھمۇت ئىسمىلىك ئوتۇنچىنىڭ قىزى بولۇپ، دادىسى ئۇنى كىچىكىدىن ئەقىللىق ھەم بىلىملىك قىلىپ تەربىيىلىگەن ئىدى.(مەھمۇت ئوز زامانىسىنىڭ ئىلغار،مەرىپەتپەرۋەر زاتلىرىنىڭ بىرى ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇماسلىقىمىز كېرەك. - رېد.) ئامانىساخان شائىرە، سازەندە ھەم خەتتات بولۇپ يېتىشىدۇ. ئۇ 34 يېشىدا تۇغۇتتا ۋاپات بولغان. ئامانىساخان موشۇ قىسقىغىنا ھاياتىدا «دىۋان نەفىسە»، «ئەخلاقى جەمىلە» (گوزەل ئەخلاق)، «شۇرۇھۇلقۇلۇب» (قەلبلەر شەرھى) قاتارلىق كىتاپلارنى يازغان. ئۇ يەنە «ئىشرەت ئەنگىز» (شاتلىق قوزغىغۇچى) ناملىق مۇقام ئىجات قىلغان. ئۇ ئوردىدا 12 مۇقامنى رەتلەش، قېلىپلاشتۇرۇش ئىشلىرىغا رىياسەتچىلىك قىلغان. ئۇيغۇر 12 مۇقامىنىڭ رىۋاجلىنىشى ۋە بۈگۈنگىچە ساقلىنىپ كېلىشىنى ئامانىساخانىڭ توھپىسىدىن ئايرىپ قاراشقا بولمايدۇ.

زىبۇننىسا

(1639 - 1709).

شائىرە، دېھلىدا تۇغۇلغان. ئۇ ھىندىستان موغۇل ئىمپېرىيەسىنىڭ قۇرغۇچىسى بابۇر مىرزىنىڭ چەۋرىسى ئەبۇزەپەر مۇھەممەد ئەۋرەڭزىپ ئالەمگىرنىڭ قىزى. ئۇ ئوردىدا مەشھۇر ئالىملاردىن ئەترابلىق تەلىم ئېلىپ، شائىرە ھەم سازەندە بولۇپ يېتىشتى. ئۇ ئومۇر بويى توي قىلماي ئۆتكەن. ئۇ گەرچە ئوردا مەلىكىسى بولسىمۇ، ئامما خەلقىنىڭ قايغۇسىنى ۋە شاتلىقىنى كۈيلەيدىغان،ئەركىن مۇھەببەتنى، ئاياللار ئازاتلىقىنى تەشەببۇس قىلىدىغان نۇرغۇن شېئىرلارنى «زىبۇننىسا» (گوزەل، چىرايلىق) تەخەللۇسىدا، ئوز دەۋرىنىڭ ئادەتى بويىچە ئەرەپ، پارس تىللىرىدا يازغان. پارس تىلىدا يېزىلغان بىر قىسىم شېئىرلىرى 1940 - يىلى تاجىكىستاندا «مەجمۇئەيى شېئىرھا» دېگەن نام بىلەن نەشر قىلىندى. ئۇنىڭ يەنە تۈرك تىلىدا يېزىلغان بىر قانچە پارچە شېئىرىمۇ بار.

چىن مودەن

(1740 - 1760).

قۇمۇلنىڭ باغراش يېزىسىدا تۇغۇلغان. دادىسى ۋاڭنىڭ چارۋىچىسى ئىدى. ئۇنىڭ ئەسلى ئىسمى شەرۋانەم، ئوردىدىكىلەر ئۇنىڭ گوزەللىكىنى مودەنگۈلگە ئوخشىتىپ «چىن مودەن» دەپ ئاتاشقان. قۇمۇل ۋاڭى يۈسۈپ ئۇنىڭ گوزەللىكىنى ئاڭلاپ، ئۇنى ئوردىغا قالدۇرماقچى بولغان. ئوردىغا كىرگەندىن كېيىنمۇ سويگەن ژىگىتى بىلەن ئىچچىپ كەتكەن، ئوردا لەشكەرلىرى ئۇلارنى قوغلاپ بېرىپ، ئېلىشىش جەريانىدا قىرىپ تاشلىغان. شۇنداق قىلىپ، چىن مودەن ئەركىن مۇھەببەت، ئىنسانىي ھوقۇقىنى قوغداش يولىدا كۆرەش قىلىپ قۇربان بولغان.

مايسخان

خەلق قوزغىلىڭىنىڭ باشچىسى. 1765 - يىلى 14 - فېۋرال كۈنى چىڭ سۇلالىسىنىڭ زۇلمىغا قارشى ئۇچتۇرپان دېھقانلار قوزغىلىڭى (جىگدە يېغىلىقى) پارتلىدى. قوزغىلاڭغا رەخمىتۇللا بەگ ۋە ئەسمىتۇللا بەگ ئاكا - ئۇكا ئىككەيلەن باشچىلىق قىلدى. مايسخان شۇ ئىككەيلەننىڭ سىڭلىسى ئىدى. ئۇ، قوزغىلاڭغا ئاكتىپ قاتناشتى. قوزغىلاڭ 8 - ئايدا پاجەلىك مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، ختاي قوشۇنلىرى قوزغىلاڭچىلارنى دەھشەتلىك تۈردە قىرغان ھەم ئىلىغا سۈرگۈن قىلغان. قوزغىلاڭ مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، مايسخان چىلك قوشۇنلىرىنىڭ ياۋۇزلىغىدىن قېلىچە قورقۇپ قالماي، 100 دىن ئارتۇق ئەر - ئايالنى تەشكىللەپ، تاغ - تۈز، ئورمان، جاڭگاللاردا يوشۇرۇنۇپ پارتىزانلىق ئۇرۇشنى ئۈچ ئاي داۋاملاشتۇرغان. ئاخىرى مايسخان باشلىق 7 ئايال قوزغىلاڭچى قورشاۋدا قېلىپ، دۈشمەنگە باش ئەگمەي، تاغدىن سەكرەپ قۇربان بولغان. قوزغىلاڭنىڭ داۋامى بولغان بۇ جەڭ «مايسخان جېڭى» دەپ ئاتالغان. ئۇچتۇرپان خەلقى مايسخان باشلىق 7 قىزغا ئۇلار قۇربان بولغان ئاتتوقاي تاغ تىزمىسى باغرىدا ھەيۋەتلىك قەبرە ياساپ، ئۇنى «يەتتە قىزلىرىم» دەپ ئاتاپ، ئۇزلىرىنىڭ قەھرىمان قىزلىرىنى ياد ئېتىپ كەلمەكتە.

نازۇگۇم

(1800 - 1830).

نازۇگۇم ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قەيسەر جەڭچىسى ھەم ماھىر قوشاقچىسى. ئۇنىڭ ئەسلى ئىسمى جولپانگۈل بولۇپ، قەشقەردە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن. موللا بىلال نازىمىنىڭ يازغانلىرىغا قارىغاندا،ئۇ ئوقۇغان، بىلىملىك قىز بولۇپ،بۇغداي ئوڭلۈك، قارا كوز، قارا قاشلىق، نازۇك بەدەن بولغاچقا، قەشقەر خەلقى ئۇنى نازۇگۇم دەپ ئاتىغان.

نازۇگۇم 1826 - يىلدىكى مانجۇ - ختاي ئىستىبداتىغا قارشى خەلق قوزغىلىڭىغا قاتنىشىپ،قوزغىلاڭ مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن،ئىلىغا سۈرگۈن قىلىنغان. ئىلىدا موڭغۇل ئەمەلدار ئۇنى مەجبۇرلاپ خوتۇنلۇققا ئالماقچى بولغاندا، نازۇگۇم توي كېچىسى ئەمەلدارنى ئۆلتۈرۈپ، قېچىپ كەتكەن. قومۇشلۇقتا ئالتە ئاي يوشۇرۇنۇپ ژۈرۈپ، ئاخىرىدا چېرىكلەرنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغان. ئۈچ ئاي زىندانغا سولانغاندىن كېيىن قىلىچ بىلەن چېپىپ ئۆلتۈرۈلگەن.

نازۇگۇم ئۆزىنىڭ ئازاپ - ئوقۇبەتلىرى، قايغۇسى،مۇھەببەت - نەپرىتى ۋە ئارزۇ - ئۈمۈتلىرىنى ئىپادىلەپ نۇرغۇن قوشاقلارنى توقۇغان. خەلق ئۇنىڭ قوشاقلىرىنى تا بۈگۈنگىچە ئوقۇپ كەلمەكتە.

مايىمخان

(1812- 1830).

غۇلجا شەھىرىنىڭ شىمالىدىكى دادامتۇ يېزىسىدا دېھقان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئۇ ئەقىللىق، ناخشا خۇمار قوشاقچى قىز ئىدى. مايىمخان زالىملارنىڭ زۇلۇملىرىغا قارشى، ئەكسىيەتچىل ئەمەلدارلارنىڭ خەلققە سالغان زۇلۇم - ستەملىرىنى پاش قىلىدىغان نۇرغۇن قوشاقلارنى توقۇغان ھەم خەلق ژىغىلغان سورۇنلاردا ناخشا قىلىپ ئېيتقان. خەلق مايىمخاننىڭ قوشاقلىرىنى ئېغىزدىن چۈشەرمەي ئوقۇپ ژۈرگەن. زالىم يۈز بېشى ھامۇتبەگ بۇنى ئاڭلاپ، شەئەنگە يەتكۈزگەن، شۇنىڭ بىلەن مايىمخان يامۇلغا سولىنىپ،ئىنسان قىلىپىدىن چىققان قەبىھ ئۇسۇللار بىلەن ۋەھشىلەرچە قىيناپ سوراق قىلىنغان.ئامما مايىمخان پىسەنتمۇ قىلماي مۇستەبىت ھوكۇمەت، باسقۇنچى زالىم ئەمەلدارلارغا قارشى قوشاقلارنى توختاتمىغان. ئۇ يامۇلغا سولىنىپ، بىر يىلدىن كېيىن 1830 - يىلى قىلىچ بىلەن چېپىپ ئۆلتۈرۈلگەن.

مېھرىبانۇ

19 - ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدىكى قۇمۇل ۋاڭى، ئۇ ئەسلى ئىللىق بولۇپ، قۇمۇل ۋاڭى بېشىرغا ياتلىق بولۇپ كەلگەن. 1869 - يىلى بېشىر ۋاڭ ئولگەندىن كېيىن خوتۇنى مېھرىبانۇ قۇمۇلغا ۋاڭ بولغان.

ئۇ مەزگىللەردە ئۇيغۇرلار دىيارىدىكى ۋەزىيەت داۋالغۇش ھالىتىدە تۇرىۋاتاتتى. بەيىەنغۇ يېغىلىقى يۈز بېرىپ، بېشىر ۋاڭ ئۆلتۈرۈلۈپ، مېھرىبانۇ بەيىەنغۇ تەرىپىدىن تۇتقۇن قىلىنىپ، كورلىدا بىر مەزگىل تۇرغان. بەيىەنغۇ يېغىلىقى ئاياقلاشقاندىن كېيىن، مېھرىبانۇ قۇمۇلغا قايتىپ كېلىپ، ئېرىنىڭ ئورنىغا ۋاڭ بولۇپ، يېغىلىقتا خاراپ بولغان قۇمۇل شەھىرىنى قايتا قۇرۇشقا كىرىشكەن. خەلققە پايدىلىق سىياسەتلەرنى يولغا قويۇپ، قىسقا مەزگىل ئىچىدە خەلقنىڭ ھال - ئەھۋالىنى خېلە ياخشىلىغان. ئۇ يەنە ئىلىم - مەرىپەت ئىشلىرىغىمۇ كوڭۈل بولۇپ، ئىلىم ئەھلىنى ھورمەتلەپ، مەدرىس، كۇتۇپخانا قۇرۇلۇشى، مۇئەسسەسە ھەم ماتېرىيال بىلەن تەمىنلەش ئىشلىرىغىمۇ ئەھمىيەت بەرگەن. 1882 - يىلى ئۇ ۋاڭلىق ئورنىنى كۈيئوغلى شاھ مەخسۇتقا ئوتكۈزۈپ بەرگەن.

راھىلە

ئۇيغۇرستان يېڭى زامان تارىخىدىكى تۇنجى ئايال ئوقۇتقۇچى. ئۇ 1860 - يىلى ئۇستۇن ئاتۇشنىڭ ئىكساق كەنتىدە مەرىپەتپەرۋەر، تەرەققىيپەرۋەر ھاللىق ئائىلىدە دۇنياغا كەلدى. دادىسى مۇھەممەت سۇلتان خەلپىتىم ئوقۇمۇشلۇق، بىلىملىك كىشى بولغاچقا، قىزىنى ياخشى تەربىيلىگەن. راھىلە دىنىي ھەم پەننىي بىلىملەرنى پۇختا ئىگىلىگەن. مەرىپەتپەرۋەر ئاكا - ئۇكا مۇساباييۇلار 1885 - يىلى ئاتۇش ئىكساقتا قۇرغان يېڭى مەكتەپ «ھۇسەينىيە مەكتىۋى»نىڭ قىزلار سىنىپىغا ئوقۇتقۇچىلىققا تەكلىپ قىلىنغان. فېئودالىزم دەۋرىدە قىز - ئاياللارنىڭ پەن - بىلىملەرنى ئىگىلىشى ھەم ئىجتىمائىي خىزمەتلەرگە قاتنىشىش ئاسان ئىش ئەمەس ئىدى.موشۇنداق شارائىتتا، راھىلە مائارىپ سېپىدە 32 يىل ئوقۇتقۇچىلىق قىلىپ، ئۇيغۇر يېڭى مائارىپىنىڭ بىردىن - بىر ئايال سەركەردىسىگە ئايلاندى ھەم ئۇيغۇر يېڭى مائارىپىنىڭ ئاساسچىلىرىدىن بىرى بولۇپ قالدى.

ئايخان ئانا

ئۇ، مەرىپەتپەرۋەر ئانا، يېڭى زامان تارىخىمىزدىكى توھپىكار شەخسلەرنىڭ بىرى. ئۇ 1888 - يىلى غۇلجا شەھىرىدە تۇغۇلغان. غۇلجىدا دىنىي ۋە پەننىي مەكتەپلەردە ئوقۇغان. 1933 - 1934 - يىللىرى دادىسى ۋە يولدىشىدىن قالغان مىراس تەئەللۇقاتىنى سەرپ قىلىپ، غۇلجىنىڭ قازانچى مەھەللىسىدە يېتىم باللار ئۈچۈن مەخسۇس مەكتەپ سالدۇردى.بۇ مەكتەپ «غۇلجا خەيرىيەت مەكتىۋى» دەپ ئاتالدى. لېكىن جامائەتچىلىك كېيىن بۇ مەكتەپكە«ئايخان ئانا مەكتىۋى» دەپ نام بەردى. ئوقۇغۇچى سانى بارا - بارا 300گە يەتتى. باللارنىڭ پۈتۈن تەمىناتىنى ئايخان ئانا ئۈستىگە ئالدى. ئوقۇغۇچىلارغا فورما كىيگۈزدى، بۇ مەكتەپ ھازىرغىچە 60 يىلدىن ئارتۇق تارىخقا ئىگە بولۇپ قالدى.

ئۇيغۇر ئاياللىرىنىڭ باتۇرلۇق، ئەرلىك سويەرلىك ۋە قەھرىمانلىقىنىڭ ئۆلگىسى سۈپىتىدە تىلغا ئېلىنغان بۇ قىز - ئاياللارنىڭ مەيلى ئەسەرلىرىدە بولسۇن، ياكى ئىش - پائالىيەتلىرىدە بولسۇن، ئۇمۇمەن، مۇستەبىت ھاكىمىيەتكە ۋە زالىم ئەمەلدارلارنىڭ زۇلۇمىدىن شىكايەت قىلىش، ئەركىن مۇھەببەتكە، ئىنسانىي ئەركىنلىككە ئىنتىلىش ۋە زۇلۇمغا قارشى كۆرەش قىلىش روھى ئەكس ئېتىپ تۇرىدۇ. ئۇلار ئوز دەۋرلىرىدىكى ئىلغارلىقتا، ئەركىن ئىدىيەگە ۋەكىللىك قىلىدۇ.

ئاسىيە مۇھەممەت سالىھ،
ش ئۇ ئار ئۇنىۋېرسىتېتى ئوتتۇرا ئاسىيە مەدەنىيىتى تەتقىقات ئورنى تەتقىقاتچىسى.

«شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلىنىڭ 2000 - يىللىق 2 - سانىدىن ئېلىندى.

باشقا نەشرلەر سەھىپىلىرىدىن

مايكل ۋىنچېستر

شەرىق قىزارماقتا

« ژىتىم قالدۇرۇش كېرەك، ئامالسىز قالغان چاشقان سىياقى ئۇجۇقتۇرۇلسۇن. ئېتىزلاردىكى بۇغدايىنى يەپ تۈگىتىدىغان پارازىتلارنى قىرغاندەك يوقىتىش كېرەك».

ئانچە چوڭ بولمىغان رېستوران ئادەملەر بىلەن تولغان ـ چۈش مەزگىلى. ماڭا قارشى تەرەپتە كوز ئەينەكلىك قارا قومچاق ئادەم ئولتىرىدۇ، ئۇ مىيىغىدا كۈلۈپ ئولتىراتتى، قولىدا توخۇ گوشى... ھەقىقەتەنمۇ موشۇ ئادەم ختاي رەھبەرلىكى «يوق قىلىش، قىرىپ تاشلاش، تۈپ يىلتىزىن قومۇرۇپ تاشلاشنى» نىيەت قىلىۋاتقان، ھېچ قانداق مۇرەسسەگە كېلىش مۇمكىن بولمايدىغان «رەھىمسىز تېررورىستلارنىڭ» بىرىمىكىنە دېسەم، زادىلا ئىشەنگىم كەلمەيدۇ.

«قولى ئۇزۇن» ختاي بىخەتەرلىك خىزمىتىنىڭ ۋە رازۋېدكا ئاپپاراتىنىڭ خادىملىرى ئۈچۈن بۇ سوئالغا بېرىلىدىغان جاۋاپ روشەن. مانا 20 ژىلدىن ئوشۇق ۋاقىتتىن بۇيان مېنىڭ قارشىمدا ئولتارغان بۇ ئادەم تۈرمىلەردە، ئەمگەك بىلەن تەربىيىلەش لاگېرلىرىدا يېتىپ، سوراقلاردا ئازاپ چەككەن.

مانا ھازىرمۇ ختايلارنىڭ ئۇنى نوۋەتتىكى قېتىم تۈرمىگە تاشلاش ياكى بولمىسا ئۇنى بىرە ـ تولا يوقىتىۋېتىشى تۇرغانلا گەپ (ئېھتىماقچى، ئادەم ھايات بولسا ـ مۇئامما بار، ھايات بولمىسا ـ مۇئاممامۇ يوق...). ئۇنىڭ ـ ئىسمى تورغۇن، ئۇنى «تېررورىست» دەپ ئاتاشقىمۇ،«مۇستەقىللىق ئۈچۈن كۈرەشچى» دەپ ئاتاشقىمۇ بولىدۇ (بۇ سىز كىم تەرەپ بولۇشىڭىزغا بوغلىق). ئۇ ئۇيغۇر، پايانسىز شىنجاڭنىڭ ختاي خەلق جۇمھۇرىيىتى ھاكىمىيىتىدىن مۇستەقىللىقنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن بولغان ھەرىكەتنىڭ ۋېتېرانى،جۈملىدىن، تورغۇن. خۇددى ۋەتەنداشلىرى ئوخشاش ئوز ۋەتىنىنى ختايچە «شىنجاڭ» سوزى بىلەن ئەمەس،بەلكى شەرقىي تۈركىستان دەپ ئاتاشنى ئەۋزەل كورىدۇ.

ئۇلارنىڭ مۇۋاپپىقىيەتكە ئېرىشىشى ناتايىن بولسىمۇ، تورغۇن ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرى ختاينىڭ ھاكىمىيەت ئورۇنلىرىنى خېلىلا تەشۋىشلىنىشكە مەجبۇرلىدى. ئاخىرقى ئون ژىل ئىچىدە ئاساسىي جەھەتتىن ئۇيغۇرلار ياشايدىغان شىنجاڭ خېلە ئېۋولىيۇتسىيە يولىنى بېسىپ ئوتتى. ئەگەر ئىلگىرى بېجىڭنى يەرلىك ئاھالى بىلەن ختاي كوچمەنلەرى ئوتتۇرىسىدا مىللىي ئوچمەنلىك ئاساسىدا پات ـ پات بولۇپ تۇرىدىغان توقۇنۇشلار تەشۋىشلەندۈرگەن بولسا، ھازىرقى ۋاقىتتا ئوپپوزىتسىيە ھەقىقىي ئوچۇق كۈرەشكە چىقتى. شىنجاڭ مەدەنىيەت ئىنقىلاۋى ئاياقلاشقان دەۋردىن كېيىن ختاي رەھبەرلىكىنىڭ ئەڭ چوڭ مۇئاممالىرىنىڭ بىرىگە ئايلاندى. ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى پارتلاشلار، سۇيىقەستلەر ۋە بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرىگە ئامموۋى تۈردە قاماش، شەپقەتسىز ھوكۈملەر ۋە ئورغۇنلىغان ئولۇم جازالىرى بىلەن جاۋاپ بەردى.

1997 ـ ژىلى غۇلجا شەھرىدە قوزغىلاڭ پارتلىدى، بۇنىڭ نەتىجىسىدە توققۇز ئادەم ئولگەن ۋە يۈزلىگەن ئادەملەر يارىدار بولغان.(بۇ يەردە مۇئەللىپ ختاي ھاكىمىيەت ئورۇنلىرىنىڭ ساختا مەلۇماتلىرىدىن پايدىلانغان. قانلىق فېۋرال ۋاقەسىدە ختايلار يۈزلىگەن ئادەملەرنى قىرىپ تاشلىدى، مىڭلىغان ئادەملەر يارىدار بولدى، تۈرمىلەرگە تاشلاندى ـ رېد.) بېجىن رەسمىي دائىرىلىرىنىڭ «بىر ئوچۇم جىنايەتچىلەر بىلەن ئوكتىچىلەر» توغرىلىق بىلدۈرۈشلىرىگە قارىماي غۇلجىدا يۈز بەرگەن ۋاقەلەر شىنجاڭدىكى نارازىلىق يەرلىك ئاھالىنىڭ چوڭ قوللاپ ـ قۇۋۋەتلىشىگە ئېگە بولغانلىقىنىڭ يارقىن ئىسپاتى بولۇپ ھېساپلىنىدۇ. ئىيۇلدا خ ك پ ژۇقۇرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلىرى ش ئۇ ئاردىكى مۇئاممانى ختاينىڭ دولەت بىرلىكىگە بولغان ئەڭ چوڭ خوۋۇپ دەپ ئاتىدى. ھېچ قانداق ئەڭ شاد ـ خوراملىق تەرغىباتمۇ بۇ بىلدۈرۈشنى يۇمشىتالمىدى.

تورغۇننىڭ ئۇيغۇر يەر ئاستى ھەرىكىتى توغرىلىق خېلە كوپ بىلىدىغانلىقى بىلىنىپ تۇرىدۇ.

تورغۇن بىلەن ئۇچرىشىش ئوڭاي بولمىدى. تورت مەملىكەتتە بولۇشقا ۋە تېلېفون قوڭغۇرىغىنى كۈتۈپ ئاددىي مېھمانخانىلاردا نۇرغۇن ۋاقىتنى ئولتىرىشكە توغرا كەلدى. ئېھتىماقچى، مەن بىكارلا كۈتۈپتىمەن. ئەگەر تېلېفون جىرىڭلىغان تەغدىردىمۇ، بۇ نوۋەتتىكى ئالاقچى،ياكى شىنجاڭدىن چىقىپ كەتكەن بىر ئۇيغۇر بولۇپ چىقاتتى. ئۇ ماڭا ختايلارنىڭ ھەر خىل مۇدھىش قىلمىشلىرى توغرىلىق سوزلەپ بېرەتتى، لېكىن بۇ يەردە مەسىلە شۇنىڭدىكى، ئۇ ۋەتەننى كام دېگەندە 20 ـ 30 ژىلدەك كورمىگەن بولۇپ چىقىدۇ.

ئاخىرى مەن كونا ئاۋغان مافىيەسىگە دۇچ كەلدىم. رەخىم ئالاقچى ئىدى. ئوز ۋاقتىدا ئۇ غەربىي ئاۋغانىستاندا كوممۇنىستلارغا قارشى كۈرەشكەن. ھازىر بولسا ئۇنىڭ ئايالى ۋە ئىككى بالىسى بار، شۇنىڭ بىلەن بىللە پارىس قولتۇغىنىڭ بىر رايونىدا ئائىلەۋىي تىجارىتىمۇ بار، لېكىن ئۇ «دىن ئۈچۈن مۇقەددەس ئۇرۇش» بويىچە قېرىنداشلىرى بىلەن ئالاقىنى ئۈزمىگەن ۋە بارلىق ئىشلاردىن خەۋەردار ئىدى. بىر ـ ئىككى قېتىم تېلېفون قىلىش، بىر نەچچە كىشىگە تاپشۇرۇق بېرىش ـ ۋە مەن ئاخىرى سەييارىدىكى ئەڭ تارىمىغى كوپ ۋە نەتىجىدار مەخسۇس خىزمەت ئورنى تەرىپىدىن ئىزدىلىۋاتقان ئادەم بىلەن ئۇچراشتىم.

تورغۇن ئاساسىي جەھەتتىن ئۇيغۇرلار كوپ ياشايدىغان جەنۇبىي شىنجاڭدا تۇغۇلغان. ئۇ بالا ۋاقتىدىلا ئۇيغۇرلار بىلەن ختايلارنىڭ تامامەن بىر ـ بىرىگە ئوخشىمايدىغان ئىككى خىل خەلق ئىكەنلىكىنى بىلگەن. ئۇ ئېچكىرىدىن كەلگەن ختاي كوچمەنلىرىنىڭ ئاساسىي قىسمىنىڭ ئۇيغۇرلارنى قالاق،خوراپىي ۋە پاسكىنا خەلق دەپ ھېساپلاپ، ئۇلارغا نىسبەتەن ئوچمەنلىك بىلەن قارايدىغانلىقىنى ئوز تەجرىبىسىدە چۈشەنگەن.

ئۇ ئون بەش ياشقا توشقاندا ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى بىلەن دەسلەپكى توقۇنۇشى يۈز بېرىدۇ. ئاغىنىلىرى بىلەن ئۇ ساقچىلار ئۇچاستكىسىدىن قۇرال ئوغرىلايدۇ. «بۇ ئەقىلسىزلىك ئىدى، ـ دەپ ئەسلەيدۇ تورغۇن. ـ بىزگە زۇلۇم سېلىۋاتقان ختايلارنى ئېتىپ تاشلاش ئۈچۈن «كالاشنىكوۋ» ئاۋتوماتلىرىنى ئوغرىلىغان ئىدۇق».

تورغۇننىڭ بۇ «قەھرىمانلىقى» ئۇنىڭغا دەسلەپكى تۈرمە مۇددىتىنى بەلگىلىدى،ئۇنىڭ كوپ قىسمى يالغۇز كامېرىدا ئوتتى. تۈرمىدە ئۇ ئىسلام ئولىماسى بىلەن تونۇشىدۇ ۋە ئالىم ئۇنىڭغا ئاللاغا بولغان مۇھەببەت ئۇرۇقىنى چاچىدۇ. ئۇ چاغدا ۋە ھازىرمۇ تورغۇنغا ئەينە شۇ ئىسلام مەدەت بەرمەكتە. «بىزنىڭ كۈچىمىز بىزنىڭ ئېتىقاتىمىزدا»، دېدى ئۇ ماڭا.

80 ـ ژىللارنىڭ ئاخىرلىرىدا تورغۇن قەشقەردىكى مەدرىسە تالىپى زەيدىن يۈسۈپ يولباشچىلىق قىلغان يوشۇرۇن گۇرۇپپىغا قوشۇلىدۇ. زەيدىن بىر نامرات يېزىدىكى دېخاننىڭ ئوغلى بولۇپ، بۇ يەردە بىر نەچچە قېتىم كوممۇنىستلارنىڭ زوراۋانلىقلىرىغا قارشى غۇلغۇلىلار پارتىلىغان ئىدى. ئاۋغان مۇجاھىتلىرى ئوز يېرىگە بېسىپ كىرگەن كاپىرلارغا قارشى ئېلىپ بېرىۋاتقان مۇقەددەس ئۇرۇشتىن ئىلھاملانغان زەيدىن مەسىلەكداشلار گۇرۇپپىسىنى توپلاشقا باشلايدۇ. ئاۋال ئۇ بارىندا،

مۇھەممەد پەيغەمبەر

ئاندىن ئۇنىڭ سىرتىدا پائالىيەت ژۈرگۈزىدۇ. بۇ ھەرىكەت ئىشتىراكچىلىرىنىڭ سانى ئوسكەنسىرى، قۇرال زاپاسلىرىمۇ كوپىيىشكە باشلايدۇ. قۇرالنى قاراكۇم بازاردىن ۋە كونتراباندا يولى بىلەن يېقىن پاكىستاندىن سېتىۋالغان. تەخمىنەن شۇ چاغدا ئۇيغۇر ياشلىرى ھەربىي تەييارلىقتىن ئوتۇش ئۈچۈن شەرقىي ئاۋغانىستانغا كىرىشكە باشلايدۇ. ئەلۋەتتە، بۇ يەردە ۋاقىتنىڭ توغرا كېلىشى تەسەددىپىي ئەمەستۇر.

«بارىن تەشكىلاتىنىڭ تەرەپدارلىرى كوپ ئىدى، ـ دەپ ئەسلەيدۇ تورغۇن، ـ مەدرىسە تالىپلىرى شىنجاڭ شەھەرلىرىگە بېرىپ كىشلەرنى جىھاتقا چاقىردى. كوپلىگەن ئادەملەر، خۇددى ماڭا ئوخشاش، ۋاقتى ـ سائاتى كەلمىدى، دەپ تەكىتلەپ، مۇنازىرىلىشەتتى». ۋاقتى ـ سائاتى كەلدىمۇ ياكى كەلمىدىمۇ، لېكىن1990 ـ ژىلى 5 ـ ئاپرېل كۈنى بارىن بەرى ـ بىر «پارتلىدى». ئەتىمالىم، قۇرال ئىزدەپ، ئويمۇ ـ ئويى تىنتىش قىلغان ساقچىلارنىڭ ھەرىكىتى كىشىلەرنىڭ سەۋرى ـ تاقىتىنى تاق قىلدى. توپلىنىپ قالغان نارازىلىق ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى بىلەن ئۈچ كۈنلۈك قۇراللىق توقۇنۇشقا ئايلاندى، ئۇنى باستۇرۇش ئۈچۈن مۇنتەزىم ئارمىيە بىلەن ساقچىلار ئىشتىراك قىلدى.رەسمىي مەلۇماتلار بويىچە، 22 ئادەم، شۇ جۈملىدىن زەيدىن، ئۇنىڭ يېقىن سەپداشلىرى، شۇنداقلا بىخەتەرلىك كۈچلىرىنىڭ بىر نەچچە خادىمى ئولتۇرۇلگەن. (ئەمەلىياتتا ختاي مۇنتەزىم ئارمىيەسى بارىندا رەھىمسىز قىرغىنچىلىق ئۇيۇشتۇرۇپ، بوشۇكتىكى باللارغىمۇ رەھىم قىلمىغان ـ رېد.) ئىسيانچىلار ۋە ئۇلارغا ھېسداشلىق قىلغۇچىلار تاققا قاچقان، ئاما ختاي ئارمىيە قىسىملىرى ۋېرتولىيوتلاردا قوغلاپ ئۇلارنى تۇتقان. تورغۇن بۇ توقۇنۇشقا قاتناشمىغان،لېكىن شۇنىڭغا قارىماي شىنجاڭنىڭ ھەر خىل شەھەرلىرىدىكى مىڭلىغان ئادەملەر قاتارىدا ئۇلارنى كېيىنكى بىر نەچچە ھەپتە ئىچىدە بۇ ئىسيانغا ئارىلاشقانلىقىدا گۇمان بىلەن قولغا ئالدى.

ختاي كوممۇنىستلىرى ھاكىمىيەت ئۈستىگە كېلىپ دەسلەپكى قېتىم ئىسلام ھەرىكىتى خ خ ج نىڭ دولەت تۈزۈمىگە ئوچۇق قارشى چىقىشقا جۈرئەت قىلدى.

لېكىن بارىندىكى ۋاقەلەر كوزگە كورۇنمەيدىغان ئۇرۇشنىڭ باشلىنىشىغا كىرىشمە بولغان ئىدى. ھەتتا«ئەكسىل ئىنقىلاۋىي قۇراللىق ئىسياندىن» (ختاي ھاكىمىيەت ئورۇنلىرىنىڭ ئىبارىسى) ئىككى ژىل ئوتكەندىن كېيىنمۇ ئەھۋال ناھايىتى مۇرەككەپ بولدى.

تورغۇننىڭ تەكىتلىشىچە، ئۇنى بىر نەچچە قېتىم، ئاۋال قەشقەردە، ئاندىن ش ئۇ ئار پايتەختى ئۈرۈمچىدە سوراق قىلغان. بۇنىڭ ھەممىسى تورغۇن ئۈچۈن ختاي جىنايەتچىلىرى بىلەن بىللە بىر نەچچە ژىللىق ئەمگەك بىلەن ئوزگەرتىش لاگېرلىرىدا ئازاپ چېكىش بىلەن ئاياقلاشتى. ئۇنىڭ بىلەكلىرىدە تا ھازىرغىچە كويزىلارنىڭ ئىزى قالغان: ئۇنىڭ قوللىرىنى شۇنداق كەينىگە قايرىغانكى، بىر قولى ئاسمانغا قا ـ راپ تۇراتتى، ئەندى يەنە بىرى بولسا، ئۇرىسىدىن ئېگىلىپ، بىرىنچىسى بىلەن قوشۇلۇپ قالغان.

شىنجاڭ دولەت بىخەتەرلىكىنىڭ رەھبەرلىكى «ئىسلام پارتىيەسىگە» خاتىمە بېرىلدى دەپ پەرەز قىلغان، لېكىن بۇ قاتتىق خاتالىشىش ئىدى. «تەشكىلاتنى ئۈزۈل ـ كېسىل يوقىتالمىدى، ـ دەيدۇ تورغۇن،ـ بەزىلەر بارىندىن قاچتى، باشقىلارنى بەرى ـ بىر قويۇپ بېرىشتى ۋە ئۇلار بىزنىڭ ئىشىمىزنى داۋاملاشتۇردى». 1992 ـ ژىلى ئۈرۈمچىدە سائەت مېخانىزملىق بومبا قويۇلغان ئاۋتوبۇستا يۈز بەرگەن پارتلاشتىن ئالتە ئادەم ھالاك بولدى. بۇ يەردە شۇ نەرسە دىققەتكە سازاۋەركى، پارتلاش چاغان بايرىمى ۋاقتىدا يۈز بەرگەن. بۇ پارتلاش مۇنداق ھەرىكەتلەرنىڭ دەسلەپكى قالغىچى بولدى. 1997 ـ ژىلى باھاردا مۇنداق پارتلاشلار بېجىنغىمۇ يېتىپ باردى.

ئوز ۋاقتىدا بارىندا مۇستەقىللىق ئۈچۈن كۈرەش باشلىغانلار تېخىمۇ جۈرئەتلىك بولۇپ، ئۇنىڭدىن تاشقىرى، بارغانسىرى يەرلىك ئاھالىنىڭ كەڭ قوللاپ ـ قۇۋۋەتلىشىگە ئېگە بولدى. نېمىشكە؟ ئەگەر شىنجاڭدا بولۇپ قايتىسىڭىز، بۇنى چۈشىنىش تەس ئەمەس.

ئۇ يەرگە يېتىپ بېرىش ئۈچۈن، كونا ئاۋتوبۇستا قاراقورۇم ئارقىلىق پاكىستاننىڭ شىمالىي بويىچە ۋە سەييارىدىكى ئەڭ چوڭ ۋە ئېگىز تاغلار جايلاشقان جايلاردا ئۈچ كۈن مېڭىشقا توغرا كەلدى. 70 ـ ژىللىرى ختايلار بىلەن پاكىستانلىقلارنىڭ بىرلىشىپ كۈچ چىقىرىشى نەتىجىسىدە سېلىنغان قاراقورۇم ئاۋتوموبىل يولى ماڭا ئاجايىپ زور ئىنشائەتتەك تۇيۇلدى. پات ـ پات يۈز بېرىپ تۇرىدىغان تاغدىن تاش ـ شېخىللارنىڭ غۇلاپ چۈشۈشلىرى ۋە قار كوچۈشلىرىنى ھېساپقا ئالغان ھالدا، بۇ ئاۋتوموبىل يولىنى مۇناسىپ ھالەتتە تۇتۇپ تۇرۇش ئۈچۈن، پاكىستانغا بىر پۈتۈن ئىنژېنېر قۇرۇلۇش باتالونى تەلەپ قىلىنىدۇ.

چېگارا 5000 مېتر ئېگىزلىكتە كۈنجراپ داۋانى ئارقىلىق ئوتىدۇ. ھەتتا يازدىمۇ بۇ يەردە قار ياغىدۇ. ئاسىيادىكى ئەڭ خاتىرجەمسىز ئەللەر ـ پاكىستان، ئاۋغانىستان ۋە تاجىكىستاننىڭ چېگارىلىرى تۇتۇشىدىغان بۇ يەرگە بىر نەزەر تاشلاش بىلەنلا، نېمە ئۈچۈن ختاي ھەربىيلىرىنىڭ ھازىر شۇنچىلىك ئۇرغۇن ۋاقىت ۋە مەبلەغنى چاپسان ھەرىكەت قىلىدىغان كۈچلەرگە ۋە چېگارىغا يېقىن شارائىتتا ئۇرۇش ھەرىكەتلىرىنى ژۈرگۈزۈشنى مەشىق قىلىشقا سەرىپ قىلىۋاتقانلىقىنى چۈشىنىشكە بولىدۇ. ختاي خەلق ئازاتلىق ئارمىيەسىنىڭ (خ خ ئا ئا) ھازىرقى ۋاقىتتا ئىككى مۇئاممالىق جايى بولۇپ،ئۇلاردا يېقىن ئارىلىقتا توقۇنۇش ئەۋج ئېلىشى مۇمكىن. بىرىنچىدىن، جەنۇبىي ختاي دېڭىزىدىكى سپراتلى تالاش ئاراللىرى. ئىككىنچىدىن ـ شىنجاڭ ـ بۇ خېلىلا ئۇرۇش ھەرىكەتلىرى ئېنىق يۈز بېرىدىغان زونا بولۇپ، بۇ يەردە ختاي ئارمىيەسگە ئىچكى تەرتىپسىزلىكلەرنى ۋە پارتىزانلار پائالىيىتىنى باستۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ.

ئاۋتوبۇستا تاغدىن كۈن ئىسسىق قەشقەرگە چۈشكەندە، مەن: كوچىلاردا قۇراللىق ساقچىلارنى، مۇھىم ئەھمىيەتلىك بىنالارنى مۇھاپىزەت قىلىۋاتقان ئارمىيە قىسىملىرىنى كورىمەنمىكىن دەپ ئويلىغان ئىدىم. لېكىن قەشقەر سەييارىدىكى ئون مىڭلىغان باشقا شەھەرلەرگە ئوخشاشلا، تىنچ شەھەردەك كورۇنەتتى. كوچىلاردا بىرمۇ ئەسكەر كورۇنمەيدۇ، ئاندا ـ ساندا ساقچىلارنىڭ قۇرالسىز ژۈرگەنلىكى بايقىلىدۇ. سودىگەرلەر بىلەن ھونەرۋەنلەر كوپ بولغان بۇ ھەقىقىي ئۇيغۇر شەھرى ئوتمۇشنىڭ يارقىن، كوركەملىك كارتىنىسىنى، مەركىزىي ئاسىيانىڭ چاپسان توگەۋاتقان تاشقى دۇنيادىن بېكىنىۋالغان مەدەنىيىتىنى گەۋدىلەندۈرەتتى. شەھەرنىڭ مەركىزىي مەيدانىدا ھېيتكا مەسچىتى قەد كوتىرىپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ ھويلىسىدا سالقىن سايىدا بوۋايلار ئولتىرىپ ياتاتتى.شەھەرنىڭ كونا قىسمىنىڭ كوچىلىرىدا ئېشەك ھارۋىلار قاتنايدۇ.

لېكىن مۇنداق خاتىرجەملىكنىڭ تاشقى كورۇنۇشى ئالدامچى ئىدى. شىنجاڭنىڭ خۇددى باشقا شەھەرلىرىدىكىگە ئوخشاش، بۇ يەردە ئۇيغۇر مۇستەقىلچىلىرى بىلەن بىخەتەرلىك كۈچلىرى ئوتتۇرىسىدا كوزگە كورۇنمەيدىغان ئۇرۇش كېتىپ باراتتى. ئەتراپتا ھېچ قانچىلىك سېزىلمەگەندەك، دەھشەت ۋە ئەسەبىيلىك ئالامەتلىرى بىلىنگەندەك قىلاتتى. ئادەملەرنىڭ كوپچىلىكى ئوچۇق سوزلەشتىن ئەيمىنەتتى ـ ھەممىلا يەردە ھاكىمىيەتنىڭ ئاگېنتلىرى بىلەن خەۋەر بەرگۈچىلىرى تولۇپ كەتكەن.لېكىن بومبا قويغۇچىلارنى بۇمۇ توختىتالمايدۇ. ئۇلار كوپىنچە ئاددىي سائات مېخانىزمى بىلەن پارتلاش قۇرۇلمىسىنى پايدىلىناتتى، بۇنىڭدا ئۇلار پلاستىكلىق پارتلىغۇچىغا قارىغاندا كوپرەك دىنامىتتىن پايدىلىنىدۇ.لېكىن دىنامىتمۇ ـ ناھايىتى ئەجەللىك نەرسە. مەن كېلىشتىن ئۈچ كۈن ئىلگىرى شەھەرنىڭ مەركىزىدە تاكسى پارتلىتىلغان، ئۇنىڭدا ختاي شوفېر بولغان. ھاكىمىيەت، ياكى ساقچى ئورۇنلىرى بىلەن قانداقتۇ باغلىق بولغان ئۇيغۇرلارنىڭ ھاياتى بارغانسىرى ئەرزەنلىمەكتە. 1996 ـ ژىلى ماي ئېيىدا بىر ئاخشىمى ھېيتكا مەسچىتىنىڭ 73 ياشلىق ئىمامىنى پىچاق سېلىپ ئولتەرگىلى ئاز قالغان، ئۇنى بۇ لاۋازىمغا ھوكۈمەت تەستىقلەپ، تايىنلىغان.

ئىسلامچىلارنىڭ ھەرىكەتلىرىگە جاۋاۋەن ئاممۇۋى رەۋىشتە ئادەملەرنى قولغا ئېلىش ئىشلىرى ژۈرگۈزۈلۈپ، پات ـ پاتلا كومېندانت سائاتى جارىي قىلىنىدۇ. پەقەت قەشقەردىلا 1996 ـ ۋە 1997 ـ ژىللىرى بىر نەچچە مىڭ ئادەم قولغا ئېلىنغان.

كوپلىگەن شەھەرلەردە تەرتىپسىزلىكلەرنى باستۇرۇش ئۈچۈن مەخسۇس ئوگۈتۈلگەن چوڭ ئارمىيە گارنىزونلىرى بار، ئادەتتە شەھەر سىرتىغا ئورۇنلاشقان ۋە تەۋلىكتە 24 سائات بويى جەڭگىۋار تەييارلىقتا تۇرىدىغان ھەربىيلەر سالماقلىق مەۋقەدە تۇرىدۇ.

شىنجاڭدا مەركىزىي ھاكىمىيەت ئورۇنلىرىغا نىسبەتەن قارشىلىق قىلىشنىڭ ئوسۇشىنى بىر قاتار ئوز ـ ئارا باغلىق بولغان سەۋەپلەر بىلەن چۈشەندۈرۈش مۇمكىن. توقۇنۇشنىڭ ئاساسىدا ئىسلام دىنىغا ئېتىقات قىلىدىغان تۈركىي تىللىق ئۇيغۇرلار بىلەن مەركىزىي ئاسىيانىڭ بۇ قىسمىدا ھوكۈمرانلىقنى ئورنىتىلغانلىقىغا ئانچە ئۇزاق بولمىغان ختايلار ئوتتۇرىسىدىكى ئېتنىكلىق، مەدەنىي ۋە دىنىي پەرىق تۇرىدۇ. دەسلەپكى قېتىم ختايلار بۇ يەردىكى چوللەر بىلەن ۋادىلاردا قېدىمىي ئىپەك يولى دەۋرىدە، ئېرامىزدىن ئىلگەرىكى 2 ـ ئەسىردىن كېيىن پەيدا بولغان. پەقەت 1757 ـ 1759 ـ ژىللىرى مانجۇر چىڭ خاندانلىقى بۇ رېگىوننى ئوزىگە بويسۇندۇرالىدى، كېيىنرەك ختايلار تەرىپىدىن «شىنجاڭ» دەپ ئاتالغان، تەرجىمە قىلغاندا «يېڭى تەۋە» دېگەن مەنانى بىلدۈرىدىغان بۇ يەرلەرگە ئوزلىرىنىڭ سىياسىي ھاكىمىيىتىنى تارقاتتى.

لېكىن شۇنىڭدىن كېيىنمۇ ئۇيغۇرلار دىيارىدا كوپلىگەن قېتىم قانلىق قوزغىلاڭلار پارتلاپ تۇردى، ياقۇپ بەگ رەھبەرلىكىدىكى ئەينە شۇنداق قوزغىلاڭلارنىڭ بىرى ختايلارنى بۇ دىياردىن تولۇق قوغلاپ چىقىرىشقا ۋە 1865 ـ ژىلدىن 1877 ـ ژىلغىچە داۋام قىلغان مۇستەقىللىقنى ئورنىتىشقا ئېلىپ كەلگەن ئىدى. خە

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

رەئىس ماۋغا قارشى

ختاي مەركىزىي ھاكىمىيىتىگە قارشى قوزغىلاڭلار 20 - ئەسىرنىڭ 30 - 40 - يىللىرى يۈز بەردى. ئەينە شۇ 40 - يىللىرى س س س ر نىڭ ياردىمى بىلەن ئۇيغۇرلار مۇستەقىل دۆلىتىنى - شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنى قۇردى. 1949 - يىلى ستالىن ئۆزىنىڭ سىياسىي مەنپىيەتلىرى بەدىلىگە ئۇيغۇرلارنىڭ مۇستەقىللىقىنى ماۋغا قۇربان قىلدى. مانا شۇنىڭ بىلەن ئۇيغۇرلار مۇستەقىللىقىنىڭ قىسقا تارىخى ئاياقلاشتى.

1949 - يىلى ختايدا كوممۇنىستلارنىڭ غالىبىيىتى شىنجاڭ تارىخىدا يېڭى سەھىپە ئاچتى، يەنى جىددىي «ختايلاشتۇرۇش» يۈز بەردى، (ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى رەسمىي رەۋىشتە «ختاي دۆلىتىنىڭ پۈتۈنلۈكىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن ئۇنىڭ قورۇلۇش ماتېرىيالىغا پەقەت ئازىراق قوم قوشۇۋاتقانلىقىنى ئېيتىشنى ياخشى كۆرىدۇ»). 50 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىسىدىن باشلاپ 90 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىسىغىچە ئۇيغۇرلار دىيارىغا ئالدىنقى پۈتكۈل 2000 يىلدىكىگە قارىغاندا ختاي كۆچمەنلىرى ھەممىدىن ئۇرغۇن ئورۇنلاشتى. بۇ ئىقتىسادىي جەھەتتىن ھاياتىي مۇھىم، لېكىن ستراتېگىيەلىك جەھەتتىن خۇۋۇپلۇق رېگىوننى تۇتۇپ تۇرۇشنى كۆزلىگەن، ياخشى پىلانلانغان، دۆلەت تەرىپىدىن ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇۋاتقان ئىچكى مۇستەملىكىچىلىك پروگراممىسى.

بۇ پروگراممىنىڭ پىونېرلىرىنىڭ بىرى - يېرىم ھەربىيلەشتۈرۈلگەن تەشكىلات - شىنجاڭ ئىشلەپ چىقىرىش قۇرۇلۇش ئارمىيەسى - بىڭتۇەن بولدى. شىنجاڭنى ختايلاشتۇرۇش باشلانغان ئۇ يىللىرى، بىڭتۇەننى كورېيە ئۇرۇشىدىن قايتقان ھەربىيلەر ئوترەدلىرى تەشكىل قىلدى. ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى بۇ «دېخان - ئەسكەرلەرنى» بوز يەرلەرگە ئورۇنلاشتۇردى. كېيىنرەك ئۇلارنىڭ سەپلىرى «ئەمگەك بىلەن تەربىيلەش» ئۈچۈن پالانغان «سىنىپىي دۈشمەنلەر»، جىنايەتچىلەر، شۇنىڭدىن كېيىن بولسا، ئۇلۇغ «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دەۋرىدە خۇڭۋېيبىڭلار بىلەن تولۇقلاندى. ئەتىجىدە 1950 - يىلى ختايلارنىڭ سانى ئۇيغۇرلار دىيارى ئاھالىسىنىڭ 5 پائىزىغا يەتتى. ھازىر بولسا، ختايلار بۇ يەردىكى ئاھالىنىڭ 40 پائىزىدىن ئوشۇغىنى تەشكىل قىلىدۇ (ھەممىسى بولۇپ ئۆلكىدە 17 مىللىوندىن ئوشۇق ئادەم ياشايدۇ.) لېكىن كۆپلىگەن ئۇيغۇرلار ئەمەلىيەتتا ھازىر ئاھالىنىڭ 50 پائىزىدىن ئوشۇغىنى ختاي كۆچمەنلىرى تەشكىل قىلىدىغانلىقىنى تەكىتلەيدۇ.

ختايلارنىڭ كۆپلەپ شىنجاڭغا كۆچۈرۈلۈشى ئۇيغۇرلار ئارىسىدا مەدەنىي ۋە ئېتنىكىلىق جەھەتتىن ختايلار ئىچىدە يوقاپ كېتىش رېئال خوۋۇپىغا باغلىق جىددىي تەشۋىشلىنىشنى پەيدا قىلدى. س س س ر پارچىلانغاندىن كېيىن 1991 - يىلى مەركىزىي ئاسىيانىڭ كۆپلىگەن چوڭ ئېتنىك توپلىرى (قازاقلار، قىرغىزلار، تاجىكلار، ئۆزبەكلەر) ئۆزلىرىنىڭ مۇستەقىل دۆلەتلىرىگە ئىگە بولدى. لېكىن 8 مىللىون ئۇيغۇر ئىلگىرىكىدەكلا ئۆز ئىستىقلالىيىتىگە ئىگە بولالمىدى. (بۇ يەردە مۇئەللىپ ئۇيغۇرلار سانىنى ختاينىڭ ساختا رەسمىي مەلۇماتلىرىغا ئاساسلىنىپ بەرگەن، ئەسلىدە ئۇيغۇرلارنىڭ سانى بۇنىڭدىن ئىككى ھەسسە ئوشۇق، - رېد.). تارىخنىڭ ئەمرى بىلەن ئۇلار بۇ جۇغراپىيەلىك «ئۆلۈك زونىغا» قامىلىپ قالغان بولۇپ، ئۇ يەردىن ئۇلارغا كېتىدىغان جايمۇ يوق، ئەندى ئۇلار «ئۆيىنىڭ» بوسۇغىسىغا 1,2 مىللىارد ختاي سەرەمجان ئورۇنلاشقان. جۈملىدىن، ئۇيغۇرلارنىڭ كۆپچىلىكى ختايلارنىڭ ئۇيغۇرلار «ئۆيىگە» خېلە ئۇزاققا «پېتىردە» تۇرۇشنى نىيەت قىلىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلماقتا ۋە بۇ ئاساسسىز ئەمەس.

ئەينە شۇنداق شارائىتتا ختايدا 90 - يىللىرى ماۋ دەۋرىنىڭ ھاكىم مۇتلەق تۈزۈمىنىڭ ئۇمۇمەن سەل يۇمشىتىلىشىدىن كېلىپ چىققان ۋاقىئەلەر يۈز بەردى. مەملىكەت تاشقى دۇنيا ئۈچۈن ئىشىكلىرىنى ئاچتى. بۇ شىنجاڭدا ئىسلامنىڭ رىۋاجلىنىشىغا ۋە مەركىزىي ئاسىيە ئەللىرى بىلەن بولغان ئالاقىلارنىڭ ئوسۇشىگە ئېلىپ كەلدى، بۇ ھال بولسا پايدىلىق سودا قىلىشنى بىلدۈرەتتى، ئەندى شۇنىڭ بىلەن بىللە - «يېڭى ئىدىيەلەر» ئېقىمى، سەئۇدىيە ئەرەبىستاندىن ۋە پارس قولتۇقى رېگىونىدىن مەسچىتلارنى سېلىش ئۈچۈن پۇل، پاكىستاندىن ۋە باشقا ئەرەپ ئەللىرىدىن دىن تەرغىباتچىلىرى، شۇنداقلا كونتراباندا يولى بىلەن قورال كېلىشكە باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا سابىق س س ر ئىتتىپاقى تەركىبىدىكى قازاقىستان، ئۆزبېكىستان ۋە باشقا جۇمھۇرىيەتلەرنىڭ ئىستىقلالىيەتكە ئىگە بولۇشى ئۇيغۇرلار ئۈچۈن: دەرىجىدىن تاشقىرى كوممۇنىستىك دۆلەتلەرمۇ پارچىلىنىپ كېتىشى مۇمكىن ئىكەنلىكى توغرىلىق ئاددىي ۋە چۈشىنىشلىك ياخشى خەۋەر كەلدى.

ئەينە شۇ 90 - يىللىرى ئاساسىي جەھەتتىن سودىدىن پەيدا بولغان شىمالىي شىنجاڭدىكى ئىقتىسادىي يۈكسىلىش، ئىككى ئەتىجىنى پەيدا قىلدى: بىرىنچىدىن، ئىقتىسادىي پاراۋەنلىكنى قولغا كەلتۈرۈش پۇرسىتىدىن پايدىلىنىش ئۈچۈن ئاھالىسى زىچ ئىچكىرى ئۆلكىلەردىن ئۇيغۇرلار دىيارىغا ختايلار كۆپلەپ كۆچۈپ كېلىشكە باشلىدى؛ ئىككىنچىدىن، ئەندى ئاساسىي جەھەتتىن ختايلار جايلىشىۋالغان ئۆلكىنىڭ باي شىمالىي ۋە ئۇيغۇرلار كۆپ ياشايدىغان نامرات، قالاق جەنۇپ ئوتتۇرىسىدىكى باراۋەرسىزلىك تېخىمۇ يارقىن سېزىلىشكە باشلىدى. تىل قىسىنچىلىقىنى ھېس قىلىش (ختاي دۆلەت تىلىدا ئەركىن سۆزلىشەلەيدىغان ئۇيغۇرلار ئانچە كۆپ ئەمەس)، مەلۇماتى ئانچە ۋۇقۇرى بولمىغان ۋە ئاساسىي جەھەتتىن ئىشسىز ئۇيغۇر ياشلىرىنىڭ ئەڭ رادىكال ئىدىيەلەرگە مۇراجىئەت قىلىدىغانلىقى ئەجەپلىنەرلىك نەرسە ئەمەس.

تورغۇن ۋە ئىلگىرى بارىندا مەركەزگە قارشى كۆرەشكەنلەر، بارغانسېرى خېلە ئۇرغۇن ئىجتىمائىي قوللاپ - قۇۋۋەتلەشكە ئىگە بولۇشقا باشلىدى. ھاكىمىيەت ئورۇنلىرىنىڭ رەسمىي مەلۇماتلىرىدا تەكىتلىنىشىگە قارىغاندا، بەزىبىر ئىماملار ۋە روھانىي ئۇستازلار مەسچىتلاردا مۇسۇلمانلارنى جىھاتقا دەۋەت قىلىشقا باشلىغان. ئۇيغۇر مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن ستۇدېنتلىرى رادىكال ئىدىيەلەر ئۈچۈن ئەڭ ياخشى زەمىن بولدى. ھەتتا ئايرىم ئەمەلدارلارمۇ مۇستەقىلچىلەر ھەرىكىتىگە نىسبەتەن ھېسداشلىق بىلدۈرگەنلىكىدە بايقالغان. بۇ فاكت 1996 - يىلى 22 - مايدىكى رەسمىي «شىنجاڭ دېيلى» گېزىتىنىڭ باش ماقالىسىدا دىققەت نەزەرىنىڭ سىرتىدا قالمىغان، ئۇنىڭدا «سىياسىي تېررور، سۇيىقەست قىلىش ۋە باشقا تېررورلۇق پائالىيەتلەرگە تەئەللۇق بولغان پارتىيە ئەزالىرىنى ۋە ئەمەلدارلارنى قاتتىق جازالاشقا» چاقىرغان.

توقۇنۇش تەرەققىياتىنىڭ كېيىنكى باسقۇچلىرىنى يېتەرلىك دەرىجىدە ئېنىق بايقاش مۇمكىن: بارىندا يۈز بەرگەن ۋاقىئەلەردىن كېيىن بىر قاتار پارتلاشلار يۈز بەردى.1992 - يىلى فېۋرالدا ئۈرۈمچىدە، ئاندىن قەشقەردە، ئاقسۇدا، كورلىدا پارتلاشلار يۈز بەردى. ئىسيانچىلار ئەڭ قولايلىق نىشانلارنى تاللاپ ئالاتتى. كېيىنكى باسقۇچ ئۇيغۇر قوراللىق ئوترەدلىرىنى شەكىللەندۈرۈشتىن ئىبارەت بولدى. قارشىلىق دولقۇنى بارغانسېرى ئوسۇشكە باشلىدى. 1996 - يىلى ساقچىلارغا ھۇجۇم قىلىش، ئەمەلدارلارغا ۋە ختايپەرەس كەيپىياتتىكى روھانىيلارغا سۇيىقەست قىلىش باشلاندى. ئاندىن مۇستەقىلچىلەر ئىنفراستروكتۇرا ئوبيېكتلىرىغا: تۆمۈر يوللارغا ۋە تروبوپروۋودلارغا كۆچتى.

بۇلارنىڭ ئارقىسىدا ئېنىق قانچە تەشكىلات تۇرغانلىقىنى، ئەتىمال، ھېچ كىم ئېنىتىپ بېرەلمىسە كېرەك. ختايلارنىڭ ئۆزلىرى ھازىرچە بۇ ئىشلارغا ئىككى تۈپنىڭ: «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام پارتىيەسىنىڭ» (بارىن ۋاقىئەلىرىگە باغلىق بولغان تەشكىلات) ۋە تېخى يېقىندا پەيدا بولغان ئاللا پارتىيەسىنىڭ (ئەرەپچە «ھىزبوللا») تەئەللۇق ئىكەنلىكىنى ئېنىقلانغانلىقىنى بىلدۈرمەكتە. ئۇنىڭدىن تاشقىرى، بېيجىن مۇستەقىلچىلەر «ئۈچىنچى ئەللەردىن»، شۇ جۈملىدىن ئا ق ش تىن ياردەم ئېلىۋاتىدۇ، دەپ بىلدۈرمەكتە. 1989 - يىلى ئاۋغۇستتا ختاينىڭ شۇ ۋاقىتتىكى جامائەت بىخەتەرلىكى مىنىستىرلىكىنىڭ رەھبىرى ۋاڭ فېين رەسمىي بىلدۈرۈش قىلدى، ئۇنىڭدا «شىنجاڭدىكى تۇراقسىزلىقنىڭ ئاساسىي سەۋەبى ئا ق ش ۋە بەزى باشقا ئەللەرنىڭ ختاي دۆلىتىنىڭ پۈتۈنلىكىنى پارچىلاش ۋە ۋەيران قىلىش ئۇرۇنۇشلىرىدىن ئىبارەت»، دەپ تەكىتلەنگەن ئىدى. 1997 - يىلى مەتبۇئاتتا، ئەتىمال، جەمىيەتنى جىپسلاشتۇرۇش ئۇرۇنۇشىدا بولسا كېرەك، شىنجاڭ سېپاراتچىلىرىنىڭ ھەرىكەتلىرىگە ئا ق ش مەركىزىي رازۋېدكا باشقارمىسىنىڭ ئالاقىدار ئىكەنلىكىگە ئىشارە قىلىندى.

بېيجىن مەۋجۇت مۇئاممالارنى تاشقىرىنىڭ ئارىلىشىشىغا ئارتىپ قويۇشقا قانچىلىك ئۇرۇنمىسۇن، شىنجاڭدا ئىچكى ئارازىلىق يېتەرلىك دەرىجىدە ئۇرغۇن ئىكەنلىكى فاكتى بار، رەسمىي ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى ئۆز قىيىنچىلىقلىرىنىڭ پەيدا بولۇشىنى ئەينە شۇنىڭدىن ئىزدەشى كېرەك. كۆزگە كۆرۈنمەيدىغان ئۇرۇشنى بىر ياكى ئىككى پارتىيە ئەمەس، بەلكى قانداقتۇ خېلە چوڭ قارشىلىق كۆرسىتىش پارتىيەسىگە بىرلەشكەن كۆپلىگەن ئۇششاق يەرلىك توپىلارنىڭ ئېلىپ بارىدىغانلىقىنى ئىستىسنا ئەمەس.

شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا بېيجىن ھاكىمىيەت دائىرىلىرى رېگىوندىكى ۋەزىيەتنى نازارەت ئاستىدا تۇتۇپ تۇرۇش ئۈچۈن بارغانسېرى كۆپلىگەن چارىلەرنى كۆرمەكتە. ئۇلار 1991 - يىلدىن باشلاپ ئۇيغۇرلار دىيارىدا ئىسلامنىڭ تەسىرىنى چەكلەشكە ئۇرۇنماقتا، جۈملىدىن، تاشقىرىدىن قارىغاندا بۇ مۇسۇلمان دىنىنى بارغانسېرى ئاكتىپ تەقىپلەشتەك كۆرۈنمەسلىكى كېرەك، ئەكسى ھالدا بۇ يېقىن شەرق ئەللىرى بىلەن بولغان دىپلوماتىك مۇناسىۋەتلەردە ناچار ئاقىۋەتلەرنى ئېلىپ كېلىشى مۇمكىن. مۇنداق چەكلەش رويخەتتىن ئۆتمىگەن يۈزلىگەن مەسچىتلارنىڭ يېپىلىشى، بەلگۈلەنگەن دائىرە سىرتىدا لابالاردىن (ئاۋازنى كۈچەيتىش ئاپپاراتلىرى) پايدىلىنىشنى مەنئىي قىلىش، بالىلار بىلەن ياشلارغا قۇرئان ئوقۇشنى ئۆگىتىشنى مەنئىي قىلىش چارىلىرىنى كوزدە تۇتىدۇ.

شۇنداقلا مۇستەقىلچىلارنى تاشقىرىنىڭ قوللاپ - قۇۋۋەتلىشىدىنمۇ كېسىپ تاشلاش مۇھىم، بۇنىڭ ئۈچۈن بېيجىن دىپلوماتىك ساھادىمۇ پائال چارىلەرنى كوردى. ختاي رەھبەرلىكى ئەزالىرىنىڭ، خ خ ج پىرېزىدېنتى جىياڭ زېمىننىڭ، باش مىنىستىر لى پېڭنىڭ ۋە مۇداپىئە مىنىستىرى چى خاۋتىيەننىڭ پاكىستانغا، قىرغىزىستانغا ۋە قازاقىستانغا ۋۇقۇرى دەرىجىدە قىلغان سەپەرلىرى ئەينە شۇ مەخسەتنى كوزلىگەن ئىدى. 1994 - يىلدىن باشلانغان ئۇزاققا سوزۇلغان دىپلوماتىك جەريان، ئاخىرقى ھېساپتا ختاينىڭ خوشنىلىرىنى مۇخالىپلارغا باش - پانا بېرىش - قىلىپلاشقان ۋەزىيەتتىن چىقىشنىڭ ياخشى يولى ئەمەسلىكىگە ئىشەندۇردى. 1997 - يىلى مايدا، مەسىلەن، پاكىستان قاراقورۇم ئارقىلىق شىنجاڭدىن قىشتا قاچقان 12 ئۇيغۇر ياشلىرىنى بېيجىننىڭ بىسىمى ئاستىدا ختاي ھاكىمىيەت ئورۇنلىرىغا قايتۇرۇپ بەردى. بەزى بىر مەنبەلەرنىڭ تەكىتلىشىگە قارىغاندا، قايتقاندىن كېيىن بىر نەچچە ئادەم ئېتىپ تاشلانغان. قازاقىستان، ئۆز نۆۋىتىدە، ئۇنىڭ تەۋەسىدىكى ئۇيغۇرلار تەشكىلاتلىرىنىڭ پائالىيىتىگە بولغان چەكلىمىلەرنى تېخىمۇ كۈچەيتمەكتە.

لېكىن «سۇغا چوكۇۋاتقانلارنى قۇتقۇزۇش - چوكۇۋاتقانلارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ قوللىرى بىلەن بولىدىغان ئىش». ھەتتا خوشنا دۆلەتلەر ھۆكۈمەتلىرىنىڭ ھەمكارلىشىشىدىمۇ ھەممە نەرسە ئاخىرقى ھېساپتا پەقەت ختاي رەھبەرلىكىگە باغلىق. مەسىلەن، قازاقىستاندا 250 مىڭ ئۇيغۇر ياشايدۇ، ئۇلارنىڭ كۆپچىلىكى 60 - يىللىرى ختاي كوممۇنىزمىدىن قاچقانلار (ئۇنىڭدىن تاشقىرى، بۇ يەردە 19 - ئەسىردە ياقۇپ بەگ قوزغىلىڭىنى قانغا پاتۇرغان چىڭ سۇلالىسىنىڭ زۇلۇمىدىن پانا ئىزدەپ كەلگەن ئۇيغۇرلارنىڭ ئەۋلادلىرىمۇ ياشايدۇ). ئۇلارنىڭ خ خ ج دىكى ئۆز قېرىنداشلىرىنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىغا نىسبەتەن «رەھىمدىللىق بىلدۈرۈشتىنمۇ» كۆپرەك ئازاپلىنىۋاتقانلىقى ئەجەپلىنەرلىك ئەمەس. قىرغىزىستاندا 50 مىڭغا يېقىن ئۇيغۇر ياشايدۇ. پاكىستاندا ھۆكۈمەت سىياسىتىنىڭ قانداق بولۇشىدىن قەتئىي نەزەر، زۇلۇم ئاستىدا ئېزىلىۋاتقان « دىنداش قېرىنداشلارغا» خوشاللىق بىلەم «ياردەم» بېرىشكە تەييار ئەشەددىي رادىكال ئىسلامچىلار ئاز ئەمەس. كۆپلىگەن ئۇيغۇرلار ھەربىي تەييارلىقتىن ئوتكەن ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى ئۇرۇشقا ئىشتىراك قىلغان ئافغانىستان. بۇ ئايرىم مۇئامما.

ئۇيغۇرلار دىيارىدا ۋەزىيەتنىڭ ئوۋج ئېلىشى بېيجىننى ئىچكى بىخەتەرلىك كۈچلىرىنىڭ ئاپپاراتىنى مۇستەھكەملەشكە. ئىسيان پەيدا بولغان تەغدىردە ھەر دايىم ئالدىنقى سەپتە بولىدىغان ساقچى ئورگانلىرىنى كۈچەيتىشكە مەجبۇر قىلماقتا. بىڭتۇەندىكى يەرلىك ساقچى كۈچلىرى ياخشى قوراللانغان ۋە ئىسيانلار ھەم ئىچكى تەرتىپسىزلىكلەر شارائىتىدا ھەرىكەت قىلىشقا ئۆگىتىلگەن. مۇنتەزىم ئارمىيەنىڭ 12 دىۋىزىيەسى، شۇ جۈملىدىن چاپسان ھەرىكەت قىلىدىغان قىسىملار ھەرىكەتكە تەييار. ئۇنىڭدىن تاشقىرى، جامائەت بىخەتەرلىكى باشقارمىسىنىڭ ۋە دۆلەت بىخەتەرلىكى مىنىستىرلىكىنىڭ بارلىق يەرلەردە تىمىسقىلاپ يۈرىدىغان رازۋېدكا ئاگېنتلىرىنىڭ تارمىقى مەۋجۇت. ئۇلار ئۆزىنىڭ مەۋجۇتلىقىنى ئانچە بىلىندۈرمەيدىغانلىقىغا قارىماي، زورۇرىيەت تۇغۇلغاندا چاپسان ۋە قەتئىي ئېھتىيات ھەرىكەتلەرنى قىلىشنى تەمىنلەيدۇ. مۇستەقىل ئانالىتىكلارنىڭ بىرىدىمۇ ئىسيانچىلار تەرىپىدىن ئافغانىستاندا، تاجىكىستاندا ياكى كەشمىردە قوللىنىلغان ستراتېگىيە مەزكۇر ھالەتتە تولۇق مەغلۇبىيەتكە مەھكۇم بولىدىغانلىقىدا شۈبھە يوق.

1996 - 1997 - يىللىرى بېيجىن نۆۋەتتىكى قېتىم «كايكىلارنى چىڭىتىشقا» باشلىدى. پۈتكۈل مەملىكەت مىقياسىدا جىنايەتچىلىككە قارشى «ياندا» («دەھشەتلىك زەربە») ئوپېراتسىيەسى يۈرگۈزۈلدى. ئۇيغۇرلار دىيارىدا ئۇنىڭ ۋەزىپىسى يەر ئاستى مۇستەقىلچىلار ھەرىكىتىنى يوقىتىش بولغانلىقىنى چۈشەندۈرۈشنىڭ ھاجىتى بولماسا كېرەك. ئۆلكىنىڭ بارلىق جايلىرىدا، چوڭ ۋە كىچىك شەھەرلەردە. يېزىلاردا ئۇمۇمىيۈزلۈك قولغا ئېلىشلار يۈز بەردى. مىڭلىغان ئادەملەر قولغا ئېلىنىپ، سوراق قىلىندى. بىخەتەرلىك كۈچلىرىنىڭ خەۋەر قىلىشىغا قارىغاندا، مارت ۋە ماي ئايلىرى ئىچىدە ئۇلار 11 توننا پارتلاش ماددىسى، 100 مىڭدىن ئوشۇق دېتوناتور ۋە 683 دانە ئوق ئاتىدىغان قورال مۇسادىرە قىلغان، ئۇنىڭدىن تاشقىرى قاراڭغۇ بازاردا قانۇنسىز قورال سېتىش بىلەن شۇغۇللانغان 83 نۇختا يوقىتىلغان.

ئەتىمالىم، ھاكىمىيەت ئورۇنلىرىنىڭ قىسمى ئۇيغۇر ياشلىرىنىڭ بىر قىسمىنى قورال ئېلىپ تاغلارغا قېچىشقا مەجبۇر قىلغان بولسا كېرەك.

مەن ئۆلكە پايتەختى ئۈرۈمچىدە تونۇشقان خالىد قولغا ئېلىنغانلاردىن ئىكەن. ئاساسىي جەھەتتىن ئۇيغۇرلار ياشايدىغان قەشقەردىن ۋە يىراق جايلاشقان ئۈرۈمچى - بۇ ئىقتىسادىي جەھەتتىن چاپسان تەرەققىي ئېتىۋاتقان، ھەشەمەتلىك ئاسمان پەلەك ئىمارەتلەر سېلىنىۋاتقان. ھازىر ئۇنىڭ ئۇزىدە ئاھالىسىنىڭ 85 پائىزى ختايلاردىن ئىبارەت بۇ شەھەردە ئۇيغۇرلارنىڭ كۆپچىلىكى، ئەھۋالغا قارىغاندا، چاقىرغۇچى (بازار - ماگازىنلاردا)، كاۋاپچىلار ياكى پۇل ئالماشتۇرغۇچىلار بولۇپ ئىشلىشى مۇمكىن.

خالىد - ياش ئۇيغۇر (ئۇ ۋىگىرمە ياشتىن ئاشقان). بۇ يەردىكى ئالىي ئوقۇش ئورۇنلىرىنىڭ بىرىدە ئوقۇغان. ئۇ بېيجىندا كېتىپ بارغان چېغىدا، ئارقىسىدىن سەزدۈرمەي ماشىنا كېلىپ توختىغان. ئىككى ئادەم چىقىپ ئۇنىڭ ئىسمىنى ئاتىغان. ۋىگىت چاقىرىلغان ئىسمىنىڭ ئۆزى ئىكەنلىكىنى تەستىقلىگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ قوللىرىنى كەينىگە قايرىپ، ئاۋتوموبىلغا سېلىپ، كوزلىرىنى تېڭىپ سوراق قىلىش ئۈچۈن مەركەزگە ئېلىپ كەتكەن. ئىككى ئاي داۋامىدا ئۇنى ئۇرۇپ، قىيناپ سوراق قىلغان. ئۇنىڭ جىنايىتى: ئۇ ستۇدېنت ئاغىنىلىرى بىلەن «شەرقىي تۈركىستاننىڭ» مۇستەقىللىقى ئىدىيەسىنى مۇھاكىمە قىلغان.

ھازىرقى ۋاقىتتا بېيجىننىڭ، ئەتىمالىم، ھەققەتەنمۇ ئۇيغۇرلار دىيارىدىكى ۋەزىيەتنى نازارەت ئاستىدا تۇتۇپ تۇرۇشى ئۈچۈن ئادەملەر ۋە مەبلەغ يېتەرلىك بولسا كېرەك. لېكىن قولغا ئېلىشلار، ئەمگەك بىلەن تەربىيلەش لاگېرلىرى ۋە ئۆلۈم جازالىرى خەلقنىڭ غەزەپ - نەپرىتىنى پەيدا قىلماقتا. دەرت - ئەلەم ۋە ئۇچمەنلىكنى باشتىن كەچۈرۈۋاتقان، قوللىرىغا قورال ئېلىپ ئۆز مۇستەقىللىقى ئۈچۈن كۆرۈشۈشكە تەييار تۇرغان، تەغدىرى ئابۇت قىلىنغان ياكى سۇندۇرۇلغان كۆپلىگەن ئۇيغۇر ياشلىرى، - خ خ ج رەھبەرلىكىنىڭ ئالدىدىكى مۇئاممىسى مانا شۇنىڭدىن ئىبارەت.

ئەندى نېمە بولىدۇ؟

ئۇيغۇرلار دىيارىدىكى ۋاقىئەلەرنىڭ تەرەققىياتى بېيجىن ئۈچۈن ئەڭ «ياخشى» ستسېنارىيى، - بۇ شىمالىي ئىرلاندىيا ۋارىيانتى، توختىماي داۋام قىلىۋاتقان، لېكىن ئانچە چوڭ بولمىغان، ئۇيغۇرلارنىڭ بىر قىسمى تەرىپىدىن قوللاپ - قۇۋۋەتلىنىۋاتقان مۇستەقىلچىلىق پائالىيەت، بىراق نازارەت قىلىنىدۇ.

تورغۇن ۋە ئۇنىڭ مەسلەكداشلىرى ئىنتىلىۋاتقان ۋە بېيجىن ئۇنى ھەتتا مۇھاكىمە قىلىشنىمۇ خالىمايدىغان ئەڭ «ناچار» ستسېنارىيى، - بۇ كەڭ ئېتنىكىلىق قارىمۇ - قارشىلىق ئۇيمىنىغا غۇلاش ۋە ئاخىرقى ھېساپتا كەڭ مىقياسلىق ھەم ۋاقىت بىلەن چەكلەنمىگەن زورلۇق - زومبۇلۇق ياردىمى بىلەن ئۆز مەيدانى بويىچە دۇنيانىڭ كۆپلىگەن ئەللىرىنىڭ مەيدانىدىن ئېشىپ كېتىدىغان بۇ رېگىوننى تۇتۇپ تۇرۇش زورۇرىيىتىدە توقۇنۇشنى تېخىمۇ ئوۋج ئالدۇرۇش بولىدۇ.

(«رېسپۇبلىكا - 2000» ھەپتىلىگىنىڭ بىيىلقى 1 - فېۋرال سانىدىن ئېلىندى).

ھازىرقى ئۇيغۇر روھىيەت قۇرۇلمىسى توغرىلىق بەزى ئويلار

كىشىلەر دايىم گىرۋەككە ئىنتىلىدۇ. لېكىن گىرۋەككە يېقىنلاشقانسېرى بىر خىل يوشۇرۇن ۋەھىمە ئۇلارنى قىيناشقا باشلايدۇ. «گىرۋەك»، «پاسىل»،«مەنزىل» قاتارلىق ئۇقۇملارنىڭ ھەممىسى ئىنسانلاردا ئۈمىت ۋە تەلپۈنۈشنى قوزغاشتىن باشقا، يەنە ئاللىقانداق تەشۋىش ۋە تېڭىرقاش تۇيغۇلىرىنىمۇ كەلتۈرۈپ چىقىدۇ. شۇ نەرسە ئايانكى، گىرۋەكنىڭ بۇ تەرىپى زامان جەھەتتىن بۈگۈنگە مەنسۇپ بولسا، ئۇ تەرىپى كەلگۈسىگە تۇتاشقان بولىدۇ. كەلگۈسى ئەينە شۇ غايەۋىي گىرۋەكتىن باشلىنىدۇ.

ئىنسانىيەت داۋالغۇش ۋە زىددىيەتلەرگە تولغان، تەرەققىيات ۋە پىكىر ئىنقىلاۋى بىلەن خاراكتېرلەنگەن، پاجە ۋە ئاچچىق كۆز يېشى ئىچىدىن ئىنسان قىممىتىنى قايتا مۇئەييەنلەشتۈرگەن قايناق بىر دەۋرنى 20 - ئەسىرنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈپ، يېڭى ئەسىرنىڭ سىرلىق گىرۋىكىگە قەدەم تاشلىدى. شەك - شۈبھىسىزكى، يېڭى ئەسىرنىڭ كەسكىن رىقابىتى ۋە رەھىمسىز رېاللىقى ھەر قايسى مىللەتلەردىن ئالدىن - ئالا ئۆز - ئۆزىنى دەڭسەپ كۆرۈشنى، ئۆزىگە يېتەرلىك روھىي كۈچ ھازىرلاشنى، شۇنىڭدەك ئۆز كەلگۈسىگە نىسبەتەن مۇكەممەل لايىھە ۋە ئويغاق تەسەۋۋۇرنىڭ بولۇشىنى تەلەپ قىلماقتا.

بۇنىڭدىن يۈز يىل مۇقەددەم، يەنى ئۆتكەن ئەسىرنىڭ ئەڭ ئاخىرقى چارىكىدە كۆپلىگەن مىللەتلەر ئۆزلىرىنىڭ20- ئەسىردىكى تەرەققىيات لايىھىسىنى ۋە مەۋجۇتلۇق تەسەۋۋۇرىنى جىددىي رەۋىشتە مۇھاكىمە قىلىشقاندى. ھىندىستاندىكى گاندى جەمەتىنىڭ مىللىي - ئازاتلىق كۈرەشلىرىدە ئوينىغان يېتەكچىلىك رولى بىلەن جاۋاھىرلال نېھرونىڭ«ھىندىستاننىڭ بايقىلىشى» ناملىق مەشھۇر ئەسەرىدىكى ئىدىيە سىستېمىسى ئەمەلىيەتتە ھىندىستان مىللىي بۇرژۇئازىيەسى ھەمدە يېڭى مۇتەپەككۇرلەرنىڭ 19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدىكى ھىندى مىللىتىنىڭ كەلگۈسى تەغدىرى ھەققىدىكى ئازابلىق تەسەۋۋۇرلىرىنى ئىزەك قىلغان ئىدى. يەھۇدىي تىرىلىش ھەرىكىتى پېشۋالىرىنىڭ ئۆتكەن ئەسىرنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە ئوتتۇرىغا قويغان «مىللىي تىرىلىش» تەسەۋۋۇرى 20 - ئەسىردىكى ئوتتۇرا شەرقنىڭ داۋالغۇپ تۇرغان ۋەزىيىتىنى ئالدىن - ئالا مۇئەييەن دەرىجىدە بەلگىلەپ قويغان ئىدى. مېيجى يېڭىلىققا كۆچۈش ھەرىكىتىدىن كېيىنكى ياپونىيە كەسكىن رەۋىشتە ئۆزىدىكى ئاسىيەچە تۇرغۇنلۇققا خاتىمە بېرىپ، غەربتىن ئۆگىنىشنى تەشەببۇس قىلىپ، 20 - ئەسىرنىڭ يېڭى لايىھىسىنى تۈزۈپ چىققان ئىدى. بۇنىڭ نەتىجىسىدە ئىككىنچى جاھان ئۇرۇشىدا بىر مەھەللىك ئەسەبىي تەنتەكلىكتىن كېيىن خارابىگە ئايلانغان بۇ ئارال دۆلىتى ناھايىتى تېزلىكتىلا ئۆزىنى ئۆكتۈشلەش پۇرسىتىنى يارىتىپ، «خەيرى - خوش، ئاسىيە» دېگىنىچە، ئاسىيەنى تاشلاپ، ئالغا ئۈزۈپ كەتتى؛ ئەپيۇن ئۇرۇشىنىڭ قاتتىق زەربىسى خىتايلارنى ئۆزلىرىنىڭ تىنىپ، قېتىپ كەتكەن روھىيەت چۆكمىسى ھەققىدە قايتا ئويلىنىشقا مەجبۇر قىلدى. 1898 - يىلغا كەلگەندە كاڭ يۇۋېي، تەن سىتوڭ قاتارلىق كىشىلەر قانۇن ئۆزگەرتىش ھەرىكىتىنى قوزغىدى. لياڭ چىچاۋ، چېن يەنلۇ قاتارلىق مۇتەپەككۇرلار يېڭى ئەسىرگە ھالقىش ئالدىدا تۇرغان خىتاي جەمئىيىتىنىڭ كەلگۈسى تەسەۋۋۇرى ھەققىدە ئازابلىق ئىزدىنىشلەرنى ئېلىپ باردى. دەرۋەقە، ئۇلارنىڭ ئىدېيولوگىيە جەھەتتىكى دادىل تەشەببۇسلىرى شىنخەي ئىنقىلاۋىدىن كېيىنكى 4 - ماي ھەرىكىتى ئارقىلىق ۋۇقۇرى پەللىگە كۆتىرىلگەن يېڭى ئىنقىلاۋى ۋە يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتىگە چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتتى...

ۋاھالەنكى، بىزنىڭ مىللىتىمىزدە ئۆتكەن ئەسىرنىڭ مۇكەممەل لايىھىسى بولمىدى. يېڭى دېڭىز يولى ئېچىلغاندىن كېيىنكى پۈتكۈل شەرقنىڭ جۈملىدىن، مۇسۇلمان شەرقىنىڭ زەئىپلىشىشى ناھايىتى زور دەرىجىدە ئوتتۇرا ئاسىيە ۋە تارىم ئويمانلىقىنىڭ روھىي غېرىپلىقىنى يەنىمۇ ئاشۇردى. جامالىددىن ئافغانىينىڭ ئىسلاھات تەشەببۇسلىرى بىلەن كەلگۈسى ھەققىدىكى ئالدىن تەسەۋۋۇرى ئىسلام دۇنياسىنىڭ بىردەك ئېتراپ قىلىشىغا ئېرىشەلمىدى. تاتارىستان ۋە قىرىم گىرۋەكلىرىدىن باشلىنىپ، ئوتتۇرا ئاسىيە ئارقىلىق دىيارىمىزغا يېتىپ كەلگەن جەدىتىزملىق پىكىر ئېقىمى پۈتكۈل مىللىتىمىزنىڭ يېڭى تارىخىي دەۋرىدىكى ئىدېيولوگىيە ئاساسىغا ئايلىنالمىدى. ئۆز كېلەچىكىگە نىسبەتەن ھېچ قانچە ئالدىن كۆرەرلىكى يوق، مۇكەممەل لايىھىسى بولمىغان بۇ مىللەت تىنەپ - تەمتىرىگەن پېتى يېڭى ئەسىرگە كىرىپ كەلدى. بوران - چاپقۇنلۇق20 - ئەسىر ئۇلارنى گويا تۈۋى يوق قاماقتىنى ئۇچارغاندەك،ھەر ياققا ئۇچاردى. ئوتتۇرۇقسىز كويلارغا سالدى. ئۇلار پۈتكۈل دۇنيادىكى كۆپلىگەن خەلقلەر ئۆز تەغدىرى ئۈچۈن كۈرەشۋاتقان، ئۆز كەلگۈسىنى قۇرۇۋاتقان مۇھىم تارىخىي پۇرسەتنى - موشۇ ئەسىرنىڭ دەسلەپكى ئوتتۇز يىلىنى قولدىن بېرىپ قويدى. سېھىرگەرلەرنىڭ سىرلىق ئەپسۇنلىرىنىڭ سېھرىي كۈچى تۈگەپ، بىھۇشلۇق دورىسى ئۈنۈمىنى يوقاتقاندىن كېيىن، 30 - يىللارنىڭ داۋالغۇپ تۇرغان شىددەتلىك ئېقىمى ئۇلارنىڭ كۆزلىرىنى ئالا چەكمەن قىلىۋەتتى. ئۇلار تېخى ئۆزىنىڭ مەنىۋىي مۇۋازىنىتىنى تولۇق دەڭسەپ كۆرۈشكە ئۈلگەرمەيلا ئۆزىنى تارىخنىڭ شىددەتلىك ئېقىمىغا تاپشۇردى. بۇ ئېقىم ئۇلارنى گاھ ئۆرلىتىپ، گاھ چۆكتۈرۈپ ئۆز يۆنىلىشىگە قاراپ ئېلىپ كەتتى. چوڭ قايىنامغا كىرىپ قالغان بۇ تەنھا قولۋاق ھەر قانچە قىلىپمۇ ئۆز يۆنىلىشىنى بەلگىلەلمىدى. ھەم بەلگۈلەشكىمۇ قۇربى يەتمىدى. شۇنداق قىلىپ، ئۇلار «پۈتۈن دۇنيادىكى ئېزىلگەن مىللەتلەرنىڭ غەمگۇزارى ۋە باشپاناھى»دەپ ئاتالغان ئەشۇ سوۋېتچە ئەندىزە بىلەن ستالىنچە ئىجتىمائىي فورمىغا تاكى 1960 - يىللارغىچە سودايىلارچە چوقۇندى. بۇ خىل ئېتىقات سىياسىي مۇقە جەھەتتىن تولۇق ئىنكار قىلىنىپ، «رېۋىزىيونىزم» قالپىقى كىيدۈرۈلگەندىن كېيىن پۈتكۈل مىللەتنىڭ روھىيەت مۇۋازىنىتى يەنە بىر قېتىم بۇزۇلدى. نەتىجىدە 1960 - 1970 - يىللاردا ئېلىپ بېرىلغان «سىنىپىي كۈرەش» دولقۇنلىرى بىلەن «مەدەنىيەت زور ئىنقىلاۋى»نىڭ تەتۈر قۇيۇنلىرى ھارغان، زورۇققان، ئۆز كەيپىياتىنى ئۆزى تەڭشەپ تۇرۇش ئىقتىدارىنى يوقاتقان بۇ مىللەتنى روھىي جەھەتتىن بوھرانغا پاتقۇزۇپ، بىر مەيدان پسىخىكا نورمالسىزلىقى ھالىتىگە دۇچار قىلدى. 1980 - يىللاردىن باشلاپ، «ئىشىك» سىرتقا ئېچىۋېتىلگەندىن كېيىن، گويا يېڭىلا ئۇيقۇدىن ئويغانغان ئادەمدەك تېڭىرقاش، ئېچىرقاش، ھەممە نەرسىگە قىزىقىش ھېسسىياتى بىلەن ئۇلۇغ ئوكيان ئارقىلىق ئېقىپ كىرگەن غەربىي مەدەنىيىتى بىلەن كەڭ كۆلەمدە ئۇچرىشىش پۇرسىتىگە ئېرىشتى. شۇنداقلا قەلبىدىكى روھىي جاراھەتلىرىنى ساقايتىپ، ئۆز- ئۆزىنى قايتىدىن تونۇشقا تۇتۇش قىلدى. 1980 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلانغان مىللىي مەدەنىيەت ۋە مىللىي روھنى قايتا تونۇش دولقۇنى1990 - يىللاردا ۋۇقۇرى دولقۇنغا كۆتىرىلىۋاتقان بىر تارىخىي شارائىتتا، موشۇ ئەسىرمۇ ئۆز خاتىمىسىگە باش قويدى.

شۇنداق، يېڭى بىر ئىرانىڭ گىرۋىكى كۆرۈندى،ئىنسانىيەتنىڭ خوشاللىقى بىلەن ئازابلىرى گىرەلىشىپ كەتكەن، شاۋقۇن - سۈرەنگە تولغان 20 - ئەسىر ئاخىرلاشتى. شەخس، ئىجتىمائىي توپ ۋە پۈتكۈل مىللەتنىڭ ئەڭ چوڭقۇر دەرىجىدە ئۆز - ئۆزىنى قايتا تونۇشى زورۇر بولۇپ قالدى. مىللىي روھنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىغا تىنغان چۆكمە ھالەت جىددىي تەۋرەشكە دۇچ كەلدى.تارىم ئويمانلىقىغا دۈملەنگەن تىنىدۇرما روھ يېڭى ئىراغا قەدەم بېسىش ھارپىسىدا ئۆزى ھەققىدە ئەڭ يېڭى دىئاگنوزنى ئاشكارىلىدى...

كۈن ساناپ كۈچىيىۋاتقان رىقابەت ئېڭى ئىلگىرى بىز كۆنۈككەن روھىي قۇرۇلمىنىڭ ئىچكى تەكچۈكلۈغىنى بۇزۇپ تاشلىدى. مىللىي روھتىكى چۆكمە قاتلام نۆۋەتتىكى مەدەنىيەت توقۇنۇشىدا جىددىي تەۋرەشكە دۇچ كەلدى. مەۋجۇتلۇق بىلەن تەرەققىياتنى ئۆز مەخسىتى قىلغان ھەر قايسى ئىجتىمائىي بىرلىكلەرنىڭ مەدەنىيەت رىقابىتىدىكى كۈچ سېلىشتۇرمىسى جەريانىدا گاڭگىراش ھالىتىدە تۇرغان مىللىتىمىز سىرتقى مەدەنىيەتلەرنىڭ توختالسىز رادىئاتسىيەسىگە نىسبەتەن ئۆزىدە يېتەرلىك روھىي ئېنېرگىيە ھازىرلاشنىڭ زورۇرلىگىنى ھېس قىلدى.

بىر مىللەت مەدەنىيىتىنىڭ چۆكمە قاتلىمى ھامان شۇ مىللەت روھىيىتىنىڭ ئىچكى يوشۇرۇن ماھىيىتىنى تەشكىل قىلىدۇ. ئۇ گويا چوڭقۇر دېڭىز تېگىگە توپلانغان ۋە قاتما ھاسىل قىلغان تىنىدۇرما ھالىتىگە ئوخشايدۇ. مىللىي روھتىكى چۆكمە قاتلام بىر مىللەتنىڭ ئۇزاق مۇددەتلىك مەدەنىيەت تەرەققىياتى داۋامىدا ئاستا - ئاستا ۋە تەدرىجىي يوسۇندا ھاسىل بولىدۇ. ئۇ، بىر مىللەتنىڭ مەدەنىيەت پسىخىكىسى ۋە روھ قۇرۇلمىسىدا سىرتقى پۇرسىت ياكى ئۈزە ھادىسە سۈپىتىدە ئەمەس، بەلكى ئىچكى ھەرىكەتلەندۈرگۈچى كۈچ ۋە يوشۇرۇن ئېنېرگىيە سۈپىتىدە رول ئوينايدۇ.

مىللىي روھنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىغا تىنغان بۇ خىل تىنىدۇرما مىللەتلەرنىڭ ئوخشىمىغان مەدەنىيەتلەر بىلەن بولغان تىنىمسىز سۈركىلىشى ۋە جىددىي كۈچ سىنىششى داۋامىدا نىسبەتەن تۇراقلىق ۋە زاپاس ئېنېرگىيە ھالىتىدە تۇرىدۇ. بىر مىللەت رەھىمسىز رىقابەتكە دۇچ كېلىپ،كەسكىن تاللاشقا دۇچ كەلگەن ھەل قىلغۇچى پەيتتە، ئۆز ۋۇجۇدىنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىغا يوشۇرۇنغان ئەشۇ زاپاس ئېنېرگىيەسىنى قېزىپ چىقىرىدۇ. چۆكمە ھالەتتە قاتقان، تىنىپ كەتكەن بۇ خىل زاپاس ئېنېرگىيە تاشقى تەسىرلەرنىڭ تىنىمسىز غىدىقلىشى داۋامىدا ئۈزلۈكسىز يوسۇندا ئۆزىنى بېيىتىپ، تولۇقلاپ ۋە يېڭىلاپ تۇرۇشنى ئىزدەيدۇ. ئۇ پەقەت رىقابەتكە قاتنىشىش، رەھىمسىز سىناقنى قوبۇل قىلىش داۋامىدىلا ئاندىن ئۆزىنى ھەرىكەتچان ئاكتىپ فونكسىيەگە ئىگە قىلىدۇ.

نەچچە مىڭ يىللىق سەرسان - سەرگەردانلىق بىلەن توختالسىز ھالاكەتلىك سىناقلار جەريانىدا يەھۇدىي مىللىتى ئۆز مەۋجۇتلىقىنى قانداق بىر كۈچ بىلەن كاپالەتكە ئىگە قىلىپ كەلدى؟ دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىغا پىتراپ كەتكەن، پۈت تىرەپ تۇرغىدەك ماكانغا ئىگە بولالمىغان بۇ سەرسان مىللەت قانداق قىلىپ ئۆزىنىڭ 20 - ئەسىردىكى يېڭى ھاياتلىق ماكانىنى قۇرۇپ چىقالمىدى؟

شۇنىسى ئېنىقكى، يەھۇدىي مىللىتىنىڭ تەرەققىيات ئەندىزىسى بىلەن قايتا قۇرۇش روھى بىر خىل ئېچىۋېتىلگەن، ھەر قانداق شەكىلدىكى رىقابەتنى كۈتۈۋېلىشقا تەييار تۇرىدىغان، جەڭگىۋار ھالەتتىكى مەڭگۈ ئويغاق قۇرۇلمىدۇر. يەنە كېلىپ، بۇ خىل قۇرۇلما ئۆزىنىڭ ئىچكى مۇۋازىنىتىنى ھەر ۋاقىت مۇۋاپىق ئۆلچەمدە تەڭشەپ تۇرىدىغان، رىقابەتكە ئاكتىپ قاتنىشىش ئارقىلىق ئۆز مەۋجۇتلىقىنى تەرەققىياتتىن ئىزدەيدىغان جانلىق فورمىنى ھاسىل قىلغان. موشۇ ۋەجىدىن يەھۇدىي مىللىتى ئۆزلىرىگە مۇقەددەس كىتاب«تەۋرات» نازىل قىلىنغان، مۇساغا ئەگىشىپ، مىسىر فىرئەۋنىنىڭ زۇلمىدىن قاچقان ئەشۇ ژىراق ئۆتمۈشتىن باشلاپلا مۇنداق بىر ھەقىقەتنى چوڭقۇر ھېس قىلغان: بىز خۇدانىڭ تاللىشىغا مۇيەسسەر بولغان مىللەت، بىزنىڭ روھىي چوڭقۇرلىغىمىزدا مەڭگۈ قۇرۇمايدىغان مەنىۋىي كۈچ (ئېنېرگىيە) ساقلىنىپ تۇرىدۇ. بىز ئەڭ زور تىرىشچانلىقىمىز بىلەن ئەشۇ ئېنېرگىيەنى يېڭى تەركىپلەر بىلەن سۇغىرىپ، باشقىچە ھاياتىي كۈچكە ئىگە قىلىشقا كۆنۈككەن. چۈنكى «خۇدا» ئۆزىنىڭ ئەڭ ئەزىز بەندىلىرىگە ئەڭ ئېغىر ئازاپلارنى سېلىپ، ئۇلارنى سىنايدۇ. شۇڭلاشقا تارىخ بىزنى تاشلاۋەتكەن. ئۇ بىزنى ئۆزى كېلىپ تاللىمايدۇ، بەلكى بىز ئۇنى تاللايمىز. دادىل قەدەملەر بىلەن ئۆز كېلەچىكىنى تاللاش، رىقابەتنى تولۇق قوبۇل قىلىش، رەھىمسىز رېاللىقنى ئېتىراپ قىلىش ... مانا بۇ يەھۇدىي مىللىتىنىڭ مەۋجۇتلۇق تىلسىمىدۇر. ئەگەر بىر مىللەتنىڭ روھىي ماھىيىتىگە ئۇرۇق بولۇپ تېرىلغان، زاپاس ئېنېرگىيە سۈپىتىدە ساقلانغان مەنىۋىي جۇغلانما يېڭى تەركىپلەر بىلەن بېيىتىلمىسا، ساپ مىنېرال ماددىلار بىلەن سۇغىرىلمىسا، سىرتقى قوزغىتىشقا ئۇچرىمىسا، ئۇ خۇددى دەريالارنىڭ تۆۋەن ئېقىمىدىكى ھاۋا تۈزلەڭلىكلىرىگە تىنغان لاتقىغا ئوخشاش يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن چىرىپ، سېسىپ كېتىدۇ.

سۇي، تاڭ دەۋرىدە بىر مەھەل گۈللىنىشكە ئېرىشكەن خىتاي مەدەنىيىتى ئېمىشقا مىڭ، چىڭ دەۋرىگە كەلگەندە پەيدىن - پەي زەئىپلىشىشكە باشلىدى؟ قېدىمىي دۇنيادا شەرقتىكى غايىۋىي «جەننەت» سۈپىتىدە تەسەۋۋۇر قىلىنغان ھىندىستان قانداق قىلىپ يېقىنقى زامانغا كەلگەندە ئۆزىنى - ئۆزى باشقۇرۇش ئىقتىدارىنى يوقاتقان مۇستەملىكە جەمئىيىتىگە ئايلىنىپ قالدى؟ شۇنىسى ئېنىقكى، خىتاي ۋە ھىندىستان جەمئىيىتىنىڭ يېقىنقى زامان مەنىۋىي چۈشكۈنلىكى بىلەن مەدەنىيەت پاجەسى ئەمەلىياتتا بۇ ئىككى قېدىمىي ئەلنىڭ ئۆز ۋۇجۇدىدىكى چوڭقۇر ئېنېرگىيە بىلەن مەنىۋىي تىنىدۇرمىنى يېڭى تەركىپلەر بىلەن سۇغىرىپ تۇرۇش ئىمكانىيىتىنى يوقاتقانلىقىدىن كېلىپ چىققان ئىدى. تېخىمۇ توغرىراقى، بۇ ئىككى مەدەنىيەتنىڭ چۆكمە قاتلىمى خۇددى خۇاڭخې، گانگ دەريالىرىنىڭ قىنىغا توپلانغان قاتمۇ - قات لاتقىغا ئوخشاش بىر خىل دىمىق كەيپىيات ئىچىدە تىنىپ، چىرىپ كەتكەن ئىدى. شۇنداقلا، ئامېرىكا قىتئەسى بايقالغاندىن كېيىنكى 400 يىل مابەينىدە يەرلىك خەلق ئىندىئانلارنىڭ پەيدىن - پەي ھالاكەتلىك تەغدىرگە دۇچ كېلىشى ۋە تارىخ سەھنىسىدىن سىقىپ چىقىرىلىشى بىزگە رىقابەتتىن ئۆزىنى قاچۇرۇش، رەھىمسىز رېاللىقنى قوبۇل قىلماسلىقتەك پاسسىپ مىللىي پسىخىكىسىنىڭ پاجىئەلىك ئاقىۋىتىنى كۆرسىتىپ بەردى.

دەرۋەقە، مىللىتىمىز ئەسىر ھالقىش ھارپىسىدا ئۆز تارىخىدىكى ئەڭ كەسكىن ۋە زور چوڭقۇر دەرىجىدىكى تاللاشقا دۇچ كەلدى. شۇنداقلا كۆز ئالدىدىكى مەۋجۇت رېاللىقنىڭ تەخىرسىزلىكىنى ھېس قىلىشقا باشلىدى. كۈن ساناپ كۈچىيىۋاتقان رىقابەت ئېڭى بىز كۆنۈككەن روھىي قۇرۇلمىنىڭ ئىچكى تەكچۈكلۈگىنى بۇزۇپ تاشلىدى. مىللىي روھتىكى چۆكمە قاتلام نۆۋەتتىكى كەسكىن مەدەنىيەت توقۇنۇشىدا جىددىي تەۋرەشكە دۇچ كەلدى. مەۋجۇتلۇق بىلەن تەرەققىياتنى نىشان قىلغان ھەر قايسى ئىجتىمائىي بىرلىكلەرنىڭ مەدەنىيەت رىقابىتىدىكى كۈچ سېلىشتۇرمىسى جەريانىدا گاڭگىراش ھالىتىدە تۇرغان مىللىتىمىز سىرتقى مەدەنىيەتلەرنىڭ توختالسىز رادىئاتسىيەسىگە نىسبەتەن ئۆزىدە يېتەرلىك روھىي ئېنېرگىيە ھازىرلاشنىڭ زورۇرلىكىنى ھېس قىلدى.

بوران - چاپقۇنلۇق موشۇ بىر ئەسىر ئۇلار ئۈچۈن ئەندىلىكتە بىر مەيدان چۈشكە ئوخشاش غۇۋا مەنزىرىگە ئايلاندى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ كلاسسىك مەدەنىيىتىدىن ئېمىلەرنى تاشلاپ، ئېمىلەرنى داۋاملاشتۇرۇشنى تېخى تولۇق دەڭسەپ كۆرمەيلا، 1930 - يىللاردا كۆتىرىلگەن يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتىنىڭ كۈچلۈك دولقۇنىغا دۇچ كەلدى. ئوتتۇرا ئاسىيادىكى مىللەتلەرنىڭ رۇس مەدەنىيىتىگە بولغان قىزىقىشى ئۇلارنىمۇ موشۇ قاينامغا جەلىپ قىلدى. نەتىجىدە سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى تىكلەپ بەرگەن رۇسچە مائارىپ ۋە مەدەنىيەت ئەندىزىسى مەدەنىيەت تەرەققىياتىمىزدىكى ئاساسىي مېلودىيەگە ئايلىنىپ، مىللىي روھتىكى چۆكمە قاتلام تەۋرىتىۋېتىلدى. شۇنداقلا قوبۇل قىلىش بىلەن داۋاملاشتۇرۇش ئوتتۇرىسىدىكى تەكشۈك ھالەت بۇزۇپ تاشلاندى. نەتىجىدە رۇسچە سۆز - ئاتالغۇلار خۇددى توسمىنى بۇزۇپ كىرگەن كەلكۈندەك تىلىمىزنىڭ لۇغەت تەركىبىنى مالىماتاڭ قىلىۋەتتى. تىلىمىز تەبىئىي پەن ئاتالغۇلىرىنى ياساش ئىقتىدارىدىن مەھرۇم قالدى. موشۇنداق ئەسەبىي قىزغىنلىق چارەك ئەسىردىن كۆپرەك ۋاقىت داۋاملاشقاندىن كېيىن تۇيۇقسىزلا كەسكىن ئىنكار قىلىنىپ، يۆنىلىش باشقا ياققا بۇرالدى. پۈتكۈل مەملىكەت مىقياسىدا كۆتىرىلگەن بىر مەيدان سىياسىي دولقۇن ھەر قايسى مىللەتلەرنىڭمۇ مەدەنىيەت جەھەتتە ئورتاق بىر كەۋدىگە ئۇيۇشۇشىنى جىددىي تەلەپ قىلدى. بۇنىڭ بىلەن مىللىتىمىزنىڭ مەدەنىيەت پسىخىكىسىدا يەنە بىر مەيدان دەۋرەش يۈز بېرىپ، ئۆزىنىڭ مەدەنىيەت مۇۋازىنىتىدىكى ئىچكى تەكشىكىنى يوقاتتى. شۇنداق قىلىپ، ئۆز يۆنىلىشىنى قارار قىلىشقا ئۈلگۈرمەيلا، شىددەتلىك ئېقىمغا قوشۇلۇپ،سۆرەپ كېتىلگەن بۇ تەنھا كېمە مەۋج ئۇرۇپ تۇرغان كەڭ دېڭىزدا گاھ چۆكۈپ، گاھ لەيلەپ، نامەلۇم يۆنىلىشكە قاراپ ئاستا - ئاستا ئۈزۈشكە باشلىدى. مانا موشۇنداق نىشانسىز سەپەر جەريانىدا پەقەت بىرلا خىل مەدەنىيەت تېپىنىڭ تىنىمسىز زەرەتلىشىگە ئۇچراش، كۆپ خىل مەدەنىيەتلەرنىڭ مۇۋاپىق مىقداردىكى ئىجابىي ئۈرتكىسىدىن چەتتە قېلىش نەتىجىسىدە مىللىتىمىزنىڭ روھىيەت قۇرۇلمىسى ۋە پسىخىك كەيپىياتىدا قېيداش، رېاللىقتىن ئۆزىنى قاچۇرۇش، رىقابەتتىن ئۈركۈش،ئۆز ۋۇجۇدىدىكى ھاياتىي كۈچىدىن گۇمانلىنىش قاتارلىق پاسسىپ روھىي ھالەتلەر پەيدا بولدى.

شۇنى تەكىتلەپ ئۆتۈش كېرەككى، ئوخشاشمىغان مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيەتلىرى ئۆزىنىڭ مۇئەييەن خۇسۇسىيەتلىرى ۋە ئوخشاش بولمىغان تارىخىي شارائىتتىكى تەرەققىيات ئالاھىدىلىكى بىلەن ئوخشاشمىغان مەدەنىيەت سىستېمىلىرىغا مەنسۇپ بولىدۇ. ئوخشاشمىغان مەدەنىيەت سىستېمىلىرىغا تەۋە بولغان بىر قانچىلىغان مىللەتلەرنىڭ ئورتاق بىر سىياسىي كەۋدىگە ئۇيۇشۇشى، ئۇلارنىڭ مەدەنىيەت جەھەتتىمۇ بىرلىككە كەلگەنلىكىدىن دەرەك بەرمەيدۇ.ئۇلارغا مەدەنىيەت جەھەتتىن ئورتاق بىر قېلىپ بېكىتىش، ئورتاق بىر روھىي ھالەتنى ئۆلچەم قىلىش كۆپىنچە ھاللاردا ئەكس تەسىر پەيدا قىلىپ، قېيداش پسىخىكىسىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ.سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى يىمىرىلگەندىن كېيىنكى ھەر قايسى مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيەت كەيپىياتىدا يۈز بەرگەن جىددىي داۋالغۇشلار بۇ ئۇقتىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. ئەسىرلەردىن بۇيان رۇس مەدەنىيىتىنىڭ كۈچلۈك رادىئاتسىيەسىگە ئۇچرىغان، ئۆزىدىكى سىرتقى تەسىرگە بولغان قارشىلىق كۈچىنى يوقاتقان، چوڭ رۇس مەدەنىيىتىنىڭ قوشۇمچە مەھسۇلاتىغا ئايلىنىپ قېلىشقا ئازلا قالغان ئوتتۇرا ئاسىيە مىللەتلىرى سابىق كېڭەش ئىتتىپاقى پارچىلانغاندىن كېيىن قانداق ئىنكاسلارنى بىلدۈرۈشتى؟ ئەزەربەيجان جۇمھۇرىيىتى نېمە ئۈچۈن بىر يىلغا قالمايلا سلاۋيان يېزىغىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، لاتىن يېزىقىغا كۆچۈشنىڭ لايىھىسىنى ئوتتۇرىغا قويدى؟ ئۆزبېك زىيالىيلىرى نېمىشكە ئاللىقاچان ئۆزۈمۈلاشقان «ماتېماتىكا»، «ئاسترونومىيە» قاتارلىق رۇسچە سۆز - ئاتالغۇلارنىڭ ئورنىغا «مۇشكۇلات»، «پەلەكىيات» قاتارلىق پارسچە سۆز - ئاتالغۇلارنى قوللىنىشنى تەشەببۇس قىلىشتى؟..

مانا بۇ ئۇزۇن مۇددەتلىك سىرتقى غىدىقلاشقا، زەرەتلىنىشقا ئۇچرىغان، ئۆزىنىڭ ئىچكى تەكچۈكلىگىنى يوقاتقان، پاسسىپ، ئىككىلەمچى ھالەتكە چۈشۈپ قالغان مەدەنىيەت قۇرۇلمىسىنىڭ ئۆزىنى قايتا بايقىغاندىن كېيىنكى پسىخىك ئىنكاسى ئىدى. بۇنداق قېيداش روھىي ھالەتتە ئۇلارنى بىر قۇتۇپتىن يەنە بىر قۇتۇپقا سەكرەشكە مەجبۇر قىلاتتى. شۇڭلاشقا ئۆز ۋۇجۇدىغا قانداق قىلىپ يېتەرلىك روھىي ئېنېرگىيە ھازىرلاش، سىرتقى مەدەنىيەتلەر بىلەن بولغان ئالاقە مۇۋازىنىتىنى قانداق تەڭشەش،21 - ئەسىرنىڭ كۈچلۈك رىقابىتى ۋە رەھىمسىز رېاللىقىنى قانداق كۈتۈۋېلىش مىللىتىمىزنىڭ نۆۋەتتىكى ئەڭ زورۇر كۈن تەرتىۋى ئىدى.

(داۋامى بار).

ئەۋلاد كۇتۇپخانىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

قېرىنداشلىق رىشتىلىرى

بۈگۈن بىز ھورمەتلىك گېزىتخان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، نىمشېھىت ئارمىيەداموللا، تېيىپجان ئېلىيېۋ، ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر، ئابدۇكېرىم غوجا، ئوسمانجان ساۋۇت قاتارلىق مەشھۇر ئۇيغۇر شائىرلىرىنىڭ ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە بولغان شېئىرلىرىنى دىققىتىڭلارغا ھاۋالە قىلدۇق. بۇ شېئىرلاردا ۋەتىنىمىز ئۇيغۇرستاندا گومىنداڭ ئەكسىيەتچى، باسقۇنچى ھوكۇمىتىنىڭ ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن قىزىل خىتاي كوممۇنىستلىرىنىڭ «تورت كىشىلىك گۇرۇھ» دەپ ئاتالغان دەۋرىدىكى خەلقىمىزگە قىلغان زورلۇق - زومبۇلۇق ھەرىكەتلىرىگە قارشى دادىل نارازىلىق بىلدۈرۈلگەن بولۇپ، ئۇلاردا جاپاكەش، قەھرىمان ۋە شۇنىڭ بىلەن بىللە ئاق كۆڭۈل - ساددە خەلقىمىزنىڭ پىغانى، مۇڭ - زارى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

تەھرىرات.

پىغان

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر

ئويغان

ئەي پەقىر ئۇيغۇر ئويغان،
ئويقۇڭ يېتەر،
سەندە مال يوق،
ئەندى كەتسە جان كېتەر.

بۇ ئولۇمدىن ئوزۇڭنى قۇتقازمىساڭ،
ئاھ سېنىڭ ھالىڭ خەتەر، ھالىڭ خەتەر، ھالىڭ خەتەر.
قوپ دېدىم، بېشىڭ كوتەر،
ئويقۇڭنى ئاچ، رەقىبىڭ باشىنى كەس، قانىنى چاپ.
كوز ئېچىپ ئەتراپقا ئوبدان باقمىساڭ،
ئولسەن ئارماندا بىر كۈن ئانىباپ.

ھېلىمۇ جانسىزغا ئوخشايدۇ تېنىڭ،
شۇڭا يوقمۇ ئانچە ئولۇمدىن غېمىڭ.
قىشقارسام قىمىرلىمايلا ياتسەن،
ئويغانماي ئولمەكچىمۇ سەن.

شۇ قېتىم كوزۇڭنى يوغان ئېچىپ ئەتراپقا باق،
ئوز ئىقبالىڭ ھەققىدە ئويلا ئۇزاق.
كەتسە قولدىن بۇ غەنىمەت پۇرسىتى،
كېلەچەك ئىشىڭ چاتاق، ئىشىڭ چاتاق.

ئېچىنار كوڭلۇم ساڭا ئەي ئۇيغۇرۇم،
سەپدىشىم، قېرىندىشىم، بىر تۇققۇنۇم.
كويۇنۇپ ھالىڭغا ئويغاتسام سېنى،
ئاڭلىمايسەن زادى نېمە بولغىنى؟

كېلىدۇ بىر كۈن پۇشايمان قىلسەن،
ئەكتىگە شۇ چاغدا گەپىڭ تېگىگە يېتسەن.
خەپ دېسەڭ ئۇ چاغدا ئۇلگەرمەي قالار،
شۇندا ئۇيغۇر سوزىگە تەن بېرسەن.

نىمشېھىت

ئالدىدا

ۋەسلىدىن ئوزگە كېرەك ئەمەس ماڭا ۋەتەن ئالدىدا،
ئارزۇيۇم سەنلا ئېرۇر سەن تەن بىلەن جان ئالدىدا.
ھۆر گۈلى رەنا ئېرۇر سەن باغۇ - بوستان ئالدىدا،
تا زىيارەت قىلمىسام مەن سېنى ئىمكان ئالدىدا.

يۈزلۈرۈم شەرمەندە بولسۇن تاڭلا سۇبھان ئالدىدا،
سەن ئېدىڭ دۇنيادا بىر ھوسنى گوزەل نازۇك بەدەن.
ئىككىمىزدە باغلىنىش گۇياكى ئەردى جانى تەن،
ئاھ گوزەل يار ئويىنغان قەشقەر، كۇچار، يەركەنت، خوتەن.

نېمىلەر بولدىكىن ئېپلاس ئاياقتا پاك ۋەتەن،
سەن ئۇچۇن كوزگە كورۇنمەس قانچە قۇربان ئالدىدا.
مەن ئۇ چاغدا سەندىن ئايرىلماقنى كۇتمىگەن،
ئېھتىيات قىلغىن رەقىپتىن دېسە ھەرگىز كۇتمىگەن.

چۈنكى ئىسسىق ۋە سوغۇق ئۇ چاغ بېشىمدىن ئوتمىگەن،
ئارىما قىلنى ئەپەندى قەۋرىدە ئۇركۇتمىگەن.
باشقا قامچا تەگمىگەندى يولدا كارۋان ئالدىدا،
ۋا دەرىخا قايسۇ كۈندۇر شۇم رەقىپ باستى ئاياق.

گۈل كەبى نازىنىنلار ئۇستىگە سالدى تاياق،
مەن قۇچاغىڭدا تۇرۇپ تارتتىم ئەجەپ دەردى پىراق.
نېمىتىڭ لەززەتلىرىدىن ئايرىلىپ قالدىم يىراق،
ھۆر تىلەمچىدەك قىسىلدىم كۆزدە خامان ئالدىدا.

ژىغلىدىم شۇندىن بۇيان كۈندۈز - كېچە بېدار بولۇپ،
رەھىمسىز ئوكەيگە قالغان قىز ژىنتىمدەك خار بولۇپ.
ھەۋزى كەۋسەرنى كېچى بارمۇ تامچە سۇغا زار بولۇپ،
تارلىشىپ كەتكەن جاھانغا سىغمايىن بىمار بولۇپ.

بويىنى باغلانغان موشۇكتەك ساڭىدا چاشقان ئالدىدا،
مەيلى مەن بارغۇنچە ژىرتقۇچلۇق بىلەن خەلقىمنى ئال.
مەيلى مەھكۇم بېشىدا قانلىق قىلىچىڭ پارقىراپ،
مەيلى ۋەھشىلىك بىلەن ئادەمچىلىك ئاڭنى يوقات.

ئىنتىقام ئالغىم سېنىڭدىن تا جېنىم تەندە ھايات،
ھېچ قاچان ئادەم يېگىلمەس ۋەھشى ھايۋان ئالدىدا.
تارت قولۇڭنى ۋەھشى دۇشمەن تېخى جېنىم تېنىمدا،
ئىنشائاللا پات يېقىندا سېنى قىلغۇم تار - مار.

ئەي پەلەت چاپسان يوقال گوزەل يېرىمنى قىلما تار،
سەن قارا زۇلمەتنى يوقاتسام ساائادەت تاڭ ئاتار.
كۈن ئۆرىن كورسەتمىگەن سەن پەردە ئاسمان ئالدىدا،
مەن بارۇرمەن ئەي نىگارىم سەن ئۈمۈتنى ئۈزمىگىن.

دۇشمىنىڭنى ئۇر پەقەت ھەر كىمگە نە يۈركوزمىگىن،
ئالدىنىپ دۇشمەن بىلەن ئەيش - ئىشرەت تۈزمىگىن.
شۇم رەقىپكە بالىلىرىمىنىڭ مېۋىسىنى ئۈزگۈزمىگىن،
پات يېقىندا تېپشارمىز گۈل - گۈلستان ئالدىدا.

تېيىپجان ئېلىيېۋ

تېۋىلغا

سوز ئېچىپ ياغاچلارنىڭ خىسلىتىدىن،
زوخلۇنۇپ ماختاشقاندا تېۋىلغىنى.
كىم بىرسى ئۇنى ياغاچ دېدى،
ئەمەسمىش ياخشى ئەمەس ئېگىلگىنى.

ياق ئۇنىڭ ئېگىلگىنى ئەيىپ ئەمەس،
گەپ شۇندا ئېگىلىشكە بەرداشلىقى.
تارتقىنى زوقىمىزنى شۇكى ئۇنىڭ،
ھەققەت تەسۇرىگە ئوخشىغىنى.

ئابدۇكېرىم غوجا

ھەيكەل

بىر ھەيكەل تۇرۇپتۇ باغدا تىك تەنھا،
ئۇستىدە يېپىنچا قولدا ياراق.
مەن ئۇنى توناتتىم، تونامىدى ئۇ،
چۈنكى ئۇ ئېگىزدە مەن پەستە يىراق.

ئىككىمىز ئۇچراشقان پادا باققاندا،
دەل موشۇ مەيداندا كېرىپ كەڭ قۇچاق.
بۈگۈن ئۇ ئۇتۇپتۇ تورگە بىر ئوزى،
مەن پەستە قاپتىمەن چاققاندا ياڭاق.

ئايرىلماس قوشماق بىز دېگىنى قېنى؟
ئەجابا ئۇنتۇغاق بوپ قالدى قانداق.
مىڭ ئەپسۇس ئىچىدە تۇرىمەن ئويدا،
كوزۇمدىن ئوت يېنىپ دىلىمدا پىراق.

ئارسلان

پىغان

نېتەي زېرىكتىم، بۇ مىسكىن قۇللۇقتىن،
قۇمدەك ساناقسىز ئازاپتىن شۇملۇقتىن.
يارىم ئېيپ كەلگىن سەن ماڭا بىر ئېكەك،
راسلا تولپارنى قۇتقازسۇن قۇللۇقتىن.

جەڭگە بارايلى مەگۇستىمەي توھمەتنى،
جەڭگاھ ئايرىيدۇ مەرتنى ھەم نامەرتنى.
رەقىپ كۇتمىسۇن مېنىڭدىن يالۋۇرۇش،
نومۇس، ساتقۇنلار ئالدىدا ئاھ ئۇرۇش.

ئانا زېمىنغا قان توكۇش مەن ئۇچۇن،
ۋىجدان شامىنى مەڭگۇ نۇر ياندۇرۇش.
خورلۇق تارتقۇچە ھور قانچە پۇتىدا،
ئولسەم جەڭچىدەك ئولەي جەڭ ئوتىدا.

ئولەي، ئولەيلى ھەققەت يولىدا،
ياشار مۇڭگىمىز زېمىنىنىڭ مۇڭگىدا.
چاقنار شەبنەمگە ئايلىنىپ سۇزۇك ياش،
ئاخىر پارلىغان كۇمۇش تاڭ نۇرىدا.

مەغرۇر بۇ ئولۇم ئويغىتار قەھرىنى،
قوزغاپ ۋەتەننىڭ قايغۇلۇق قەھرىنى.
لېكىن كەلمىدىڭ بەرمىدىڭ ھەم جاۋاپ،
تالدى كوزلىرىم يولۇڭغا كوپ قاراپ.

سەۋرىم كۇتكەندە كورۇندۇڭ بارخاندا،
ناخشاڭ زارىن قاندا قان تامچىلاپ.
ئوينا كەچكىنۇر سورەرگەن كىشەندە،
كۆلەر زوقلىنىپ پايلاقچى چوشەندە.

كەتتىم، يۇتتى ھەم سايەڭدە گۇندىپاي،
ئوتتى قايغۇلۇق ئويقۇدا ھەممە جان.
سويگۇ ئىنتىقام ئوينىدى كوكسۇمدە،
كوككە ئورلىسەم قېشىمدا ئەگىم ئاي.
ناخشاڭ كەلگەندە دات چېكىپ ژىراقتىن،
ئاقتى ژۇرۇگۇم ئېزىلىپ پىراقتىن.

ئوسمانجان ساۋۇت

ژۇرۇگۇمنى تۇتمەن ساگا

بەختى يار ئوغلۇڭ مەن پەقەت ساڭا خاس،
سەن مېنى بىر ئۇيۇل زەر ھەل دەپ سانا.
بەرگىڭ مەن قەدرىڭ مەن ۋەسلىڭگە تۇتاش،
كورستەي ژۇرىگىم قولۇمدا مانا.
سەن ئۇچۇن جوش ئۇرغان قايناق ئەقىدەم،
زېھنىمنى ئۇشلايدۇ بولمەن دانا.
ياشايمەن سويگۇ ۋە پەخىر ئىلكىدە،
خىسلىتىم سويگۇمگە سەن بولدۇڭ ئانا.
ژۇرۇگۇم قولۇمدا تۇتىمەن ساڭا،
ئانا يەر بىر ئېسىل ئالەم سەن ماڭا.
سايىدەك خىيالالار قوزغىغان ھەۋەس،
بىر قىيا قارىسا گەر مېنى ياتقا.
بىقارار جاپالار سەۋرىنى يېگىپ،
قىستىسا ئوكۇنۇش نامى پەرياتقا.
گوزەلگە قارىسام تەئەججۇپ ئىچرە،
زەرنى باس ئەجنەبى ياكى سەيياھقا.
قۇيۇلغاي كوزلۇرۇم بولۇپ گۇناھكار،
ئىنسانلىق سۇيىتىم چىقسۇن بەرباتقا.
ژۇرۇگۇم قولۇمدا، تۇتىمەن ساڭا،
ئانا يەر بىر ئېسىل ئالەم سەن ماڭا.
چېكىرسىز ئويۇمنىڭ چېكىسى تولا،
غەيرى ئوي ئورۇلسا بولارمۇ تالقان.
ئېزىتقۇ جىلۋىلەر ئۇزگەن ئوقلارغا،
سەن بەرگەن مۇھەببەت بولدى قالقان.
بەلگۇسىز پۇتكۇچى ئولۇمگە بەلگە،
سېنىڭدە ئاققان تەر قاپارغان ئالقان.
سەندىكى ھەر قانغا پۇتۇلگەن بەختىم،
ھاياتى تۇرلارنى ۋەسلىگە تامغان.
ژۇرۇگۇم قولۇمدا تۇتىمەن ساڭا،
ئانا يەر بىر ئېسىل ئالەم سەن ماڭا.
تاج - تىللا بىر قىلىپ ئېگەلمەس مېنى،
ئومرۇمنىڭ ۋەزنى ھەم جىلاسى سەندە.
قۇللۇقنى سوكەممۇ قار قاپقارىلا،
قۇلۇڭ مەن ئەبەدى بىر ساڭا بەندە.
تەبەسسۇم تارتاي يۇلتۇزلارغا مەن،
يالاڭغول كەپمەن قىلمەن كەندە.
نەپسىم ئايرىلماس ئىپار ھاۋاڭدىن،
دېمەككە تاغدەك زور قۇدرەت بار مەندە.
ژۇرۇگۇم قولۇمدا تۇتىمەن ساڭا،
ئانا يەر بىر ئېسىل ئالەم سەن ماڭا.
بەخت ئۇچۇن مىزان بار ھەركىمدە تەغدىر،
بۇ چىگىش مىڭ پۇتاق تالاي خىل دەرەق.
ئىش رىتىمدە ئۇلچەيدۇ بەزىلەر ئۇنى،
بەختىم قېپ قېلىپ ئاسمانچە ژىراق.
بەزىلەر دەيدۇكى بەخت دېگەن شۇ،
ئايىنمۇ لەت قىلغان ئاي تەن سىياق.
ئالەمنىڭ ھېكمىتى ئالەمنى ئېمىش،
ئوزگىنى تاڭلايغا تاشلايدۇ قىيا.
مەن دەيمەن بەخت سېنىڭ ۋەسلىڭنى،
ئىشقىمنى تاۋلايدۇ سەن سالغان پىراق.
بەختتۇر كېچىلەر باسقاندا سېنى،
جىسمىڭنى پىلىك قىپ ياندۇرسام چىراق.
ژۇرۇگۇم قولۇمدا تۇتىمەن ساڭا،
ئانا يەر بىر ئېسىل ئالەم سەن ماڭا.

ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر

ئىز

ياش ئىدۇق ئۇزۇن سەپەرگە ئاتلىنىپ ماڭغاندا بىز،
ئەمدى ئاتقا مىنگىدەك بوپ قالدى ئەينە نەۋرىمىز.
ئاز ئىدۇق مۇشكۇل سەپەرگە ئاتلىنىپ چىققاندا بىز،
ئەمدى چوڭ كارۋان ئاتالدۇق قالدۇرۇپ چوللەردە ئىز.
قالدى ئىز چوللەر ئارا، گاھى داۋانلاردا يەنە،
قالدى نى - نى ئارسلانلار دەشتى چولدە قەبرىسىز.
قەبرىسىز قالدى دېمەڭ، يولغۇن قىزارغان دالادا،
گۈل چېچەككە پۇركىنۇر، تاڭنا باھاردا قەبرىمىز.
قالدى ئىز، قالدى مەنزىل، قالدى ئۇزاقتا ھەممىسى،
چىقسا بوران كوچسە قۇملار ھەم كومۇلمەس ئىزىمىز.
توختىماس كارۋان يولىدىن گەرچە ئاتلار بەك ئورۇق،
تاپقۇسى ھېچ بولمىسا، بۇ ئىزنى بىر كۈن نەۋرىمىز، يا ئەۋرىمىز.

ئابدۇرېھىم ئابدۇللا

سۇنۇق قىلىچ

ئالدىمدا بىر سۇنۇق قىلىچ ياتىدۇ،
بىلمەيمەن قايسۇ زاماندىن.
قىلىچنىڭ يېرىمى تۇپراق ئاستىدا،
يېرىمى ئالماستەك تۇرىدۇ چاقناپ.
بۇ قەدىم جەڭلەرنىڭ يالدامىسىنى،
ھاياجان ئىلكىدە ئالدىم ئاۋايلاپ.
تىترىدى قوللۇرۇم، توندى ژۇرەك،
ھىلال ئاي ئەگمىسىدەك ئەگرى قىلىچنى.
زاتىمىنىڭ ھىدلىرى كەلدى كوپۇلدەپ،
بىلمىدىم قاي ھالدا نەپەس ئېلىشنى.
قىلىچنىڭ بىسىدا قۇياش جىلۋىسى،
بالقىدى ئىپتىخار بالقىدى زەررۇ.
جاراڭلاپ سۇنغاچقا جەڭدە ئارمانسىز،
سۇزۇك سۇنۇغىدا كولىدۇغۇ روھ.
تاۋلانغان بۇ قىلىچ ئېگىلمەس بولۇپ،
جەسۇرلار ۋەتىنىنىڭ ئوچاقلىرىدا.
قەسەم سۇيى ئىچكەن چىقىپ ئوچاقتىن،
ئاھۇ كوز مەدەتكەر بۇلاقلىرىدىن.
كەلتۇرگەن قىلىچنى بۇ تىك داۋانغا،
ۋەتەننىڭ سويگىسى جەڭلەرگە چىللاپ.
سۇنغان چېغىدىمۇ رىشتى ئۇزۇلمەي،
تەۋرىرۇك تۇپراقنى ئاپتۇ قۇچاغلاپ.
ئويلىدىم شۇنداقمۇ قىلىچلار باركەن،
بىر قېتىم قىنىدىن چىقالمايدىغان.
باسسا ياۋ پاسكىنا ئاياق،
قىساس قەھرى بىلەن چاقنىمايدىغان.
خىيالچان تىكىلدىم سۇنۇق قىلىچقا،
ئەينەكتەك تىغىدىن كورۇندى جەڭگاھ.
بۇ قىلىچ شىر سۇيەت بىر ئەر قولىدا،
دۇشمەنگە ۋەيلۇندىن بەرمەكتە ئەگا.
چىقىدۇ شۇۋىرغان ئوق ئۇزى سادا،
ئۇنۇتتىڭ زەربىدە قالقان قالتىرار.
تەككەندە گەزلەشكەن ھەر بىر قىلىچقا،
بۇ قىلىچ بىسىدىن چاقماق يالتىرار.
ئاھ قىسمەت! جەڭ ئارا سۇندى ئۇ قىلىچ،
جەڭگاھنى لەرزىگە سالدى شۇ سادا.
تاغلاردىن - تاغلارغا ئورۇلدى ئەكس،
ھەر تاغدا بىر قىلىچ سۇنغاندەك بۈگۈن.
قۇياشمۇ قارايدى سۇنغاندا قىلىچ،
زەپەرنىڭ يۈزىگە تارتىلدى نىقاپ.
باتۇر ئات ئۇستىدىن غۇلىدى باشسىز،
كىشنىدى دۇلدۇلى زارلىق چىرقىراپ.
قېنى ئۇ باھادىر، قارىدىم كوككە،
قېنى ئۇ قىلىچقا مۇناسىپ ئەر دەپ.
قۇياشتىن، ئۇرلاردىن ئىزدىدىم ئۇنى،
ئۇنىڭدەك ئوغلاننى يۈرتمايدۇ يەر دەپ.
قېرى يا قىياغا ئايلىنىپتۇ ئۇ،
قىلىچنىڭ دەستىسى قاپتۇ ئىلكىدە.
تەنتەنە قىلىدۇ ئەرلىك تەسۇرى،
مەرمەردەك يالتىراپ تۇرغان چېتىدە.
شېھىتنىڭ بويىنىدىن تەپچىگەن قانلار،
دەرياغا ياقۇتتەك چوشەر تامچىلار.
ئوقچىدى يۈزۈمگە دەريانىڭ سۈيى،
بىلدىمكى ئۇ مېنى ئويغا قاچۇرار.

يۈسۈپجان ئەخمىدى

زىمىن قەسىدىسى

ئەي سەن تاغلار غادايمىغىن بەس،
زىمىن ئۇلۇق، زىمىن مۇقەددەس.
ئوز ئوقىدا ئايلانسا زىمىن،
ئايلانماستا ھەددىڭ ئۇن ئەمەس.
يامان بولساڭ تەكەببۇر تاغلار،
مۇئەللەقتە تۇرۇپ باق بىر پەس.
تۇرالمايسەن ھامان ئاستىڭدا،
نارمۇ قايناپ تۇرار بۇ پەقەت.
بېشىڭ كوككە تاقاشماس ئېدى،
گەر تۇرمىسا زىمىن كوترىپ.
ئېغىرىڭنى كوتەرگەن زىمىن،
ئېتەلمەسمۇ سېنى چوكۇرۇپ.

مەھەممەت ئېلى زۇنۇن

چالا تەككەن ئوق

ۋا دەرىخا، ئوقنى تەككۇزدۇق چالا،
شۇ تۇپەيلى باغرىمىز قانلىق يارا.
قامچا كالتەك ئاستىدا قالدۇق يەنە،
قوش بىلەن سورەمگە مەھكۇم ئۇن سالا.
قەھرىمىزدىن ئوت چېچىلدى قانچە رەت،
قېپ - قىزىل يانغىنغا چومدى تاغ - دالا.
كويمىدى يانغىندا سىرتماق نە ئۇچۇن،
نە ئۇچۇن بىز بۇ بالاغا مۇپتىلا.
ئەندى بىلسەك ئوقنى تەككۇزدۇق چالا،
ھەممىدىن بەتتەر ئېكەن سۇلھى سالا.
ۋا دەرىخا ئوقنى تەككۇزدۇق چالا،
ھەممىدىن يامان ئېكەن سۇلھى سالا.

تەخمىن

كۇتۇلمىگەن قەدەم

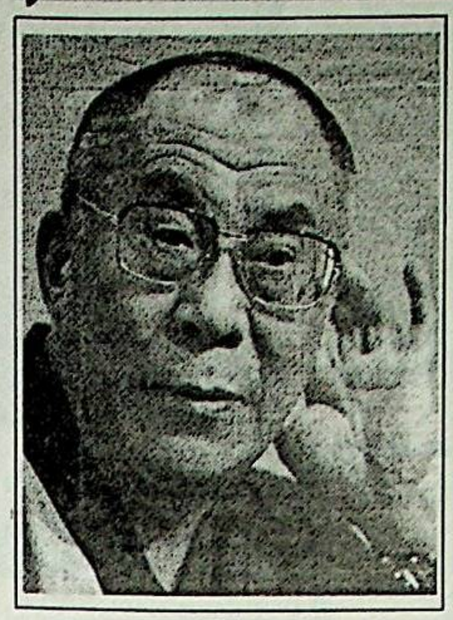

هىندستان هاكىمىيەت ئورۇنلىرىنىڭ كارمايا لاماغا باش پانا بىلەن بىللە قاچاق ستاتۇسىنى بەرگەنلىگى غەلىتى كورىنىدۇ. هىندستاننىڭ ئوزى گۇجا ـ جارات ئولكىسىدە يۇز بەرگەن قاتتىق يەر تەۋرەشتىن كېيىنكى دەهشەتتىن ئەندىلا هوشىغا كەلگەندەك بىر ۋاقىتتا تاشلانغان بۇ قەدەم تېخىمۇ چۇشىنىكسىز كورىنىدۇ، چۇنكى ئۇ خوشنىلارنىڭ بىرى ـ خىتاينىڭ ئەتىمالىم سەلبىي ئىنكاسىنى پەيدا قىلىشى مۇمكىن.

كارماپا لاما ـ بېجىندىمۇ ۋە مۇهاجىراتتىكى هوكۇمەت خىزمىتىنى ئورۇنلاۋاتقان دالاي لاما دائىرىلىرىدىمۇ تىبەتنىڭ بۇددىزىم ئالىي دائىرىدىكى بىردىن ـ بىر ئالىي روهانى شەخىس سۇپىتىدە ئېتىراپ قىلىنغان ئېدى. ئۇ تىبەت روهىي رەهبەرلىرىنىڭ ئىچىدە دالاي لاما ۋە پانچېن لامىدىن كېيىنكى ئۇچىنچى سەخىس بولۇپ هېساپلىنىدۇ. ئۇنىڭ 1999 ـ ژىلى خىتاي قارىمىغىدىكى تىبەتتىن هىندستانغا ـ دالاي لامىنىڭ قارارگاهىغا قېچىشى ـ بېجىن ئۇچۇن هەقىقىي كاچاتقا ئۇرغانلىق بولغان ئېدى. كارماپالاما ئاخىرقى ۋاقىتلارغىچە هىندستاندا هوقۇقسىز تۇرغان ئېدى، چۇنكى ئۇنىڭ هىندستان تەۋەسىدە بولۇشىنىڭ هەر قانداق رەسمىي ستاتۇسىنى قانچىلىك دەرىجىدە بولمىسۇن ئېتىراپ قىلىش خوشنىنىڭ جاۋاپ ئىنكاسىنى پەيدا قىلاتتى. دالاي لامىنىڭ ئاپپاراتىدا، دەپ خەۋەر قىلىدۇ بى ـ بى ـ سى، هىندستان هاكىمىيەت ئورۇنلىرىنىڭ قارارىنى تەبرىكلىدى. دالاي لامىنىڭ دىنىي ئىشلار ۋە مەدەنىيەت بويىچە مەسلىهەتچىسى تاشى ۋاڭدى تىبەت لىدېرلىرى هىندستاننىڭ هاكىمىيەت ئورۇنلىرىدىن نەق ئەينە شۇنداق قەدەم تاشلايدىغانلىغىنى كۇتكەنلىگىنى تەكىتلىدى. ئانگلىيە ئاگېنتلىغى شەرهىلىگۇچىلىرى بۇ مۇئامماغا مۇناسىۋەتلىك «هىندستاننىڭ ئادەتتىن تاشقىرى ئېهتىياتلىق سىياسىتى» توغرىلىق ئاتاپ ئوتتى. ئېهتىمال، بۇ مەسىلىدە مەۋجۇت ئەهۋالنى ئوزگەرتمەي داۋاملاشتۇرۇش ۋە دارامالدىكى (دالاي لامىنىڭ قارارگاهى ئورۇنلاشقان جاي) موناسترلارنىڭ بىرىگە ئورۇنلاشقان كارماپالامىنى بايقىماسقا سېلىش تېخىمۇ ئېهتىيالىق بولغان بولار ئېدى، يەنە كېلىپ ئۇ هېچ قانداق ئىغۋاگەرلىك بىلدۇرۇشلەرنىمۇ قىلىۋاتقىنى يوق.

ئېيتماقچى، دېهلى بىلەن بېجىننىڭ مۇناسىۋەتلىرى ئانچىمۇ ماختىغىدەك ئەمەس. دالاي لاما مەمۇرىيىتىنىڭ هىندستانغا ئورۇنلىشىش فاكتىنىڭ ئوزى خ خ ج نىڭ نارازى بولۇشى ئۇچۇن باهانە بولۇپ هېساپلىنىدۇ. تىبەت لىدېرىنىڭ تامامەن كۇرەشنىڭ تېچلىق ئۇسۇللىرىغا سادىق بولۇشىغا قارىماي، بەرىبىر ئوزلىرى ئۇچۇن ئېغىر بولغان مەملىكەتنىڭ تەۋەلىك پۇتۇنلۇگى مۇئامماسىنى قوغداۋاتقان خىتاي رەهبەرلىگىدە بىر خىل هىس ـ تۇيغۇلارنى پەيدا قىلىدۇ. تەيۋەن بىلەن بولغان تالاشنىڭ هەل قىلىنمىغانلىغىنى، شۇنداقلا مەملىكەتنىڭ يەنە بىر رايونى ـ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونىغا نىسبەتەن خېلە جىددىي كوكۇل بولۇنۇۋاتقانلىغىنى هېساپقا ئالغاندا، ئازىراق بولسىمۇ تىبەت سېپاراتچىلىرىنى (مۇستەقىلچىلىرىنى دەپ ئوقۇڭ ـ تەرجىماندىن) قوللاش، خىتاينى تەشۋىشلىنىشكە مەجبۇرلايدۇ. ئېيتماقچى، بەزى مەلۇماتلارغا قارىغاندا، نەق ئەينە شۇ تىبەتتىن كەلگەنلەردىن هىندستان ئارمىيەسى تەرىپىدىن گىمالاي تاغلىرىدىكى خىتاينىڭ راكېتا ئېتىش ئۇستانوۋكىلىرىنى يوقىتىشقا قارىتىلغان بۇزغۇنچىلار ئوترەدلىرى شەكىللەندۇرۇلمەكتە. رېگىوندا يادرو قۇرالىنىڭ بولۇشى يېنىۋاتقان ۋە يوشۇرۇن توقۇنۇش ۋەزىيىتىنى تېخىمۇ كۇچەيتمەكتە. خ خ ج بىلەن بېۋاستە چېگارىداش كەشمىر مۇئەمماسى ئەينە شۇنداق توقۇنۇشلۇق ۋەزىيەتنىڭ بىرىدۇر. جاممۇ ۋە كەشمىر شتاتلىرىنى نازارەت قىلىدىغان هىندستان هەربىي هاۋا كۇچلىرى ئورۇنلاشقان گۇجارات شتاتى قاتتىق يەر تەۋرەشتىن جىددىي زىيانغا ئۇچرىغاندىن كېيىن، بۇ يەردە (جاممۇ، كەشمىردە) سېپاراتچىلارنىڭ پائالىيىتى ئاكتىۋلاشتى. ئەگەر دېهلى پاكستاننى مۇسۇلمان ئىسيانچىلىرىغا ياردەم بەرگەنلىگىدە ئەيىپلەۋاتقانلىغىنى هېساپقا ئالىدىغان بولساق، خ خ ج مۇ بۇ رېگىوندا هىندستانغا زىيان يەتكۇزۇش مەخسىتى بىلەن بەزى بىر قەدەملەرنى تاشلىشى مۇمكىن، دەپ پەرەز قىلىشقا بولىدۇ. خىتاينىڭ بۇ رېگىوندا ئاۋغانستاننى س س س ر بېسىۋالغان مەزگىلىدىن تارتىپ ژۇرگەزگەن ئاكتىۋ سىياسىتى ياخشى مەلۇم. بۇ رېگىوندىكى دولەتلەرنىڭ مۇناسىۋەتلىرىدە شۇنچىلىك چوڭ زىددىيەتلەر بىلەن توقۇنۇشلارنىڭ مەۋجۇت بولۇشى، يېقىندا يادرو قۇرالىنى سىناق قىلغانلىغى ئۇچۇن ئىلگىرى قويۇلغان چەكلىمىلەرگە قارىماي ۋاشىنگتوننىڭ دېهلىغا هەربىي ژۇكلەرنى يەتكۇزۇپ بېرىشنى قارار قىلىشى، تەسەددىپىي ئەمەس، دەپ پەرەز قىلىشنى پەيدا قىلىدۇ. ئاۋغانستاندىكى 1979 ـ 89 ـ ژىللاردىكى ئۇرۇش ئاياقلاشقاندىن كېيىنكى دەۋىردە بايقالغان ئا ق ش بىلەن پاكستان ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتلەردىكى سوغاقچىلىق، ئەتىمالىم، ئامېرىكا ـ هىندستان هەمكارلىغىنىڭ كولەمىگە ۋە مەخسەتلىرىگە تەسىر يەتكۇزگەن بولسا كېرەك. توغرا، نېمىشكە خىتاينى چىقىۋېلىش ئۇچۇن مۇنداق تامامەن ماس كەلمەيدىغان پەيت تاللاۋېلىنغانلىغى، بەرى ـ بىر چۇشىنىكسىز. ئەتىمالىم، بۇ يەردە سوز بۇرۇنقى، ئالدىن ـ ئالا تۇزۇپ قويۇلغان پلان توغرىلىق بولۇۋاتسا كېرەك. ياكى بولمىسا، هىندستاننىڭ مىگراتسىيە مەهكىمىلىرى باشقا ئىجرائىي مەهكىمىلەردىن شۇنچىلىك مۇستەقىلكى، ئۇلار هەتتا مەملىكەتتىكى ئەهۋال بىلەنمۇ هېساپلاشمايدۇ.

ماسۇد ئالىموۋ.

«دېلوۋايا نېدېليا» گېزىتىدىن.

روسسىيەنى «قارا تىزىمغا» كىرگۇزۇشتى، ئەندى بېن لادېن بولسا ئۇنىڭدا بىرىنچى ئۇرۇندا تۇرىدۇ

ئا ق ش مەركىزى رازۋېدكا باشقارمىسىنىڭ ئا ق ش يېقىنقى ۋاقىتلار ئىچىدە دۇچ كېلىشى مۇمكىن بولغان گلوبال خوۋۇپلار مۇئامماسىغا خوۋۇپ تۇغدۇرۇش مۇمكىن بولغان «ئىشەنچىسىز» ئەللەرنىڭ تىزىمى كەلتۇرۇلگەن. مەزكۇر تىزىمغا روسسىيەمۇ كىرگەن، چۇنكى، ئا ق ش مەركىزىي رازۋېدكا باشقارمىسى دىرېكتورىنىڭ پىكرىچە، پۇتىن دەۋرىدىكى ئۇنىڭ كېلەچىگى هازىرچە يېتەرلىك دەرىجىدە قاراڭغۇ كورۇنمەكتە. ئاق ش تا شۇنىڭغا شۇبهە قىلمايدۇكى، روسسىيە سوۋېت دەۋرىنىڭ بەزى بىر خۇسۇسىيەتلىرىنى، شۇ جۇملىدىن ئۇنىڭ هەربىي قۇدرىتىنى ۋە سىياسىي تەسىرىنى ئەكسىگە كەلتۇرۇشنى خالايدۇ، دەپ خەۋەر قىلىدۇ ن ت ۋ تېلېكانالى. روسسىيەنىڭ خىتاي بىلەن بولغان ئالاقىلىرى ۋە باشقا ئامىللار... ئامېرىكىلىقلارنى ناهايىتى جىددىي تەشۋىشلەندۇرمەكتە. روسسىيە قۇرالىنى ئاساسىي ئىمپورت قىلغۇچىلار خ خ ج بىلەن هىندستان بولدى. ئامېرىكىنىڭ ئېتىراز بىلدۇرۇشىگە قارىماي، ئىران روسسىيە قۇرالى ئۇچۇن يەنە بىر ئىستىقباللىق بازارغا ئايلىنىشى مۇمكىن. بى ـ بى ـ سى ئاگېنتلىغىنىڭ خەۋەر قىلىشىغا قارىغاندا، ئوتكەن ژىلى نويابرنىڭ ئاخىرىدا موسكۋا ۋاشىنگتونغا بەش ژىلدىن بۇيان كۇچكە ئېگە بولغان ئىرانغا ئادەتتىكى قۇراللارنى سېتىشقا ياساق سېلىشنى مەنىي قىلىش قارارى توغرىلىق خەۋەر قىلغان. دۇنياۋىي قۇرال ئىشلەپ چىقىرىشنىڭ 50 پائىزغا يېقىنى ئاق ش نىڭ ئۇلۇشىگە توغرا كېلىدۇ. روسسىيەنىڭ دۇنياۋىي قۇرال ـ ياراق بازىرىدىكى ئۇلۇشى 10 ـ 12 پائىزدىن ئاشمايدۇ ۋە خىتاي بىلەن هىندستاننىڭ چەكلىك بيۇدژېتلىرى بەدىلىگە ئۇنىڭ خېلە ئوسۇپ كېتىشى ناتايىن، دەپ يازىدۇ «ن ۋ ئو».

ن س ن ئاگېنتلىغى.

خىتايدا هەر بەشىنچى گودەك قوغۇشۇن بىلەن زەهەرلەنگەن

ئەهۋالغا قارىغاندا، خىتايدا ياشايدىغان هەر بەشىنچى گودەك قوغۇشۇننىڭ دائىمىي زەهەرلىك تەسىرىگە مۇپتىلا بولماقتا. خىتاينىڭ هەر خىل جايلىرىدىن كەلگەن بالىلارنىڭ قېنىنى تەكشۇرگەن شاڭگاڭ ئالىملىرى ئەينە شۇنداق خۇلاسىغا كەلگەن.

تەتقىقات جەريانىدا ئوز ئاتا ـ ئانىلىرى بىلەن شاڭگاڭغا كوچۇپ كەلگەن بىر ياشتىن 17 ياشقىچە بولغان 457 بالىنىڭ قېنى تەكشۇرۇلگەن. مەلىكە مارگارېت نامىدىكى ئاغرىقخانا مۇتەخەسسىسلىرى تەرىپىدىن تەكشۇرۇلگەن بالىلارنىڭ 18 پائىزىنىڭ قان تەركىۋىدە قوغۇشۇن مىقدارىنىڭ ناهايىتى ژۇقۇرى ئېكەنلىگى بايقالغان. بارلىق ئانالىزلار بالىلار كېلىپ ئىككى هەپتە داۋامىدا ئېلىنغان.

ئالىملارنىڭ پىكرىچە، قوغۇشۇننىڭ ئورگانىزمغا كېلىشىنىڭ ئاساسىي مەنبەلىرى، زەهەرلەنگەن سۇ ۋە ئەنئەنەۋىي تىببىي دورىلىرى بولغان، ئۇلاردا كوپ قېتىم ئېغىر مىتاللار تېپىلغان ئېدى. ئۇنىڭدىن تاشقىرى، سۇپىتى ناچار ئويۇنچۇقلار، تاماق تەييارلاش ئۇچۇن پايدىلىنىدىغان بېنزىن هولىرى، بالىلار ئوينايدىغان مەيدانلارنىڭ پاسكىنىلىغى ۋە سانائەت كارخانىلىرى ئەتراپىدىكى هاۋا مەلۇم رول ئوينىغان.

خىتايدا ئادەملەرنىڭ قوغۇشۇن بىلەن زەهەرلىنىشلىرى هەققىدىكى مەلۇماتلار بىر نەچچە قېتىم كەلگەن، لېكىن ئۇلار ئاساسىي جەهەتتىن بېجىن بىلەن شاڭخەيگە تەئەللۇق ئېدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، شاڭگاڭغا نۇرغۇن كوچۇپ كېلىۋاتقان خىتاينىڭ جەنۇبى قىسمىدىمۇ خۇددى شۇنداق ۋەزىيەت قېلىپلىشىۋاتقانلىغى مەلۇم ئەمەس ئېدى.

كوچۇپ كەلگەندىن كېيىنكى ئىككى ـ ئۇچ ئايدىن كېيىن بالىلارنى تەكرار تەكشۇرۇشتىن ئوتكۇزگەن بارلىق هادىسىلەردە دېگىدەك، ئۇلارنىڭ قېنىدىكى قوغۇشۇن تەركىۋى نورماللاشقان. توغرا، تەكرار تەكشۇرۇشكە بالىلار تولۇق كەلمىگەن.

موسكۋا بىلەن بېجىننىڭ ئا ق ش تا ئۇمۇمىي شىپىونلىرى بولىدۇ

هەربىي ساهادىكى روسسىيە ـ خىتاي ئالاقىلىرى سۇپەت جەهەتتىن يېڭى دەرىجىگە كوتىرىلمەكتە.

خ خ ج مەركىزىي هەربىي كېڭىشى رەئىسىنىڭ ئورۇنباسارى گېنېرال ـ پولكوۋنىك جاڭ ۋاننيانىنىڭ روسسىيە فېدېراتسىيەسىگە ئىش بابىدىكى سەپىرى نەتىجىسىدە ئا ق ش بويىچە رازۋېدكا ئەخباراتىنى مۇنتىزىم رەۋىشتە ئالماشتۇرۇشنى باشلاشنىڭ زورۇرىيىتىگە مۇناسىۋەتلىك روسسىيە تەرەپ بىلەن مەۋقەنى كېلىشىش مۇمكىن بولدى.

بۇ يەردە سوز بىرىنچى نوۋەتتە خ خ ج بىلەن روسسىيە مەخسۇس خىزمەت ئورۇنلىرى بىلىدىغان ئامېرىكىنىڭ ستراتېگىيەلىك ۋە ستراتېگىيەلىك ئەمەس راكېتىغا قارشى مۇداپىە مۇئامماسى بويىچە ماتېرىاللار توغرىلىق كېتىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن تاشقىرى، بېجىن موسكۋادىن ۋاشىنگتۇن بىلەن تەيۋەن ئوتتۇرىسىدىكى هەربىي ۋە هەربىي ـ تېخنىكىلىق ئالاقىلار توغرىلىق ئەخبارات ئېلىشقا، شۇنداقلا روسسىيە كائىنات فوتورازۋېدكىسىنىڭ تەيۋەن تەۋەسىدىكى بىر قاتار ستراتېگىيەلىك ئوبيېكتلار توغرىلىق ماتېرىاللارغا ئېگە بولۇشقا ناهايىتى مەنپىيەتدار.

ئەگەر بۇ خىلدىكى هەمكارلىق رېاللىققا ئايلانسا، ئۇ چاغدا هەر ئىككى تەرەپ بىربىرىگە ناهايىتى پايدىلىق بولغان بولار ئېدى. روسسىيە مەركىزىي يېرىم شاردىكى ئەڭ چوڭ (كۇبابىك لۇردېس دېگەن جايدىكى) مەركىزىي ئېلېكترونكۇق رازۋېدكىسىغا ئېگە، ئۇ ئا ق ش بويىچە ئېلىنىدىغان بارلىق رازۋېدكا ئەخباراتىنىڭ 75 پائىزغا يېقىنىنى بېرىدۇ. خىتاينىڭ ئوز نوۋىتىدە، قوشما شتاتلاردا ئېلىپ بېرىلىۋاتقان يادرو ۋە لازېر قۇراللىرىنى، شۇنداقلا، يېڭى فىزىكىلىق پرىنسىپلارغا ئاساسلانغان قۇراللارنى كەشىپ قېلىش ساهاسىدىكى ئىلغار كەشپىياتلارغا ئېگە بولۇش ئىختىدارى بار. ئەمەلىياتتا ئامېرىكىنىڭ بارلىق چوڭ ئىلمىي ـ تەتقىقات مەركەزلىرىدە ئېتنىك خىتايلار ئارىسىدا ئاگېنتلىرىنىڭ بولۇشى خ خ ج دا مۇنداق ئىمكانىيەتنى پەيدا قىلدى.

نەق ئەينە شونىڭ نەتىجىسىدە خىتاي رازۋېدكىسى ئوز ۋاقتىدا ئا ق ش تا بىر قاتار ئەڭ زامانىۋىي يادرو قۇراللىرىنى، شۇ جۇملىدىن نېيترون بومبىسى ۋە ئادەتتىن تاشقىرى كىچىك يادرو پارتلاش قۇرۇلمىلىرى تېخنولوگىيەسىنى (ئادەتتىكى سۇمكىچىلىك) ئوغرىلاش مۇمكىن بولغان.

ئا پ ن.

مۇهىم ئېقىم مەسىلىلىرى

پاكستان هىندستاننى تالىپلار بىلەن تەڭپۇڭلاشتۇردى

پاكستان هەربىي مەمۇرىيىتىنىڭ رەهبىرى گېنېرال پېرۋېز مۇشارراف خەلىق ئارا بىرلەشمىنى ئاۋغانستاندىكى تالىپلار هوكۇمىتىنى ئېتىراپ قىلىشقا چاقىردى. «نوۋوستى» روسسىيە ئەخبارات ئاگېنتلىغىنىڭ خەۋەر قىلىشىغا قارىغاندا، پېرۋېز مۇشارراف ئەپىيۇن ئوستۇرىشكە، دىنىي ئېكسترېمىزمنىڭ تارقىلىشىغا قارشى چىقىۋاتقان ۋە ئاياللارغا بىلىم بېرىشنى جارىي قىلىشقا تەييارلىق قىلىۋاتقان تالىپلارنىڭ سىياسىتىدە ئىجابىي ئوزگىرىشلەرنىڭ يۇز بېرىۋاتقانلىغىنى هىس قىلىۋاتقانلىغىنى تەكىتلىگەن. ئۇنىڭدىن تاشقىرى، گېنېرال شۇنداقلا ئەمەلىياتتا ئاۋغانستاننىڭ تولۇق تالىپلار نازارىتى ئاستىدا تۇرىۋاتقانلىغىنى ئەسلىتىپ ئوتكەن. ئەندى پاكستان بولسا غەرىپتە ۋەزىيىتى تۇراقسىز ئاۋغانستاننىڭ ۋە بۇنىڭغا قوشۇمچە شەرىقتە هىندستاندىن خوۋۇپنىڭ بولۇشىغا يول قويۇش مۇمكىن ئەمەس. ئۇ شۇنداقلا پاكستاندا خەلىق ئارا تېررورىست ئۇساما بېن لادېن ئۇستىدىن مۇسۇلمان نەزەرىيەچى ئەقەئىدلىرىنىڭ سوت ژۇرگۇزىشىنى تەكلىپ قىلغان، شۇنداقلا تالىپلارنىڭ بۇ ئېدىيەنى قوللاپ ـ قۇۋەتلەۋاتقانلىغىنى تەكىتلىگەن. موشۇ ژىلنىڭ بېشىدىن باشلاپ پاكستان خەلىق ئارا بىرلەشمە تەرىپىدىن تالىپلارنىڭ ئېتىراپ قىلىنىشى ئۇچۇن ئاكتىۋ هەرىكەت قىلماقتا. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئامېرىكا رازۋېدكىسىنىڭ ئىشتىراكى بىلەن تەييارلانغان «2015 ـ ژىلغىچە بولغان دەۋىردىكى ئالەمشۇمۇل تېدېنسىيەلەر» ناملىق دوكلادتا 15 ژىلدىن كېيىن هىندستان، روسسىيە فېدېراتسىيەسى ۋە خىتاي يېڭى گېوستراتېگىيەلىك ئىتتىپاق تۇزىدىغانلىغى ئېيتىلغان. جۇملىدىن هىندستان «ئالىي رېگىونال دولەت» رولىدا مەيدانغا چىقىدۇ، ئەندى پاكستان بولسا، تېخىمۇ تارقاق، يالغۇز قالدۇرۇلغان ۋە خەلىق ئارا مالىيە ياردىمىگە يېقىندى» دولەتكە ئايلىنىدۇ.

ن س ن ئاگېنتلىغى.

بىرلىرى ئاللانىڭ ئەلچىسى مۇهەممەدكە، بىرلىرى ئىساغا، ئەندى بىرلىرى بولسا هېچ نەرسىگە ئىشەنمەيدۇ

كودا ئەخبارات ئاگېنتلىغىنىڭ خەۋەر قىلىشىغا قارىغاندا ئوكسفوردتا نەشىر قىلىنغان ئاخىرقى «خرىستىانلىقنىڭ دۇنياۋىي قامۇسى» دۇنيادا ئاساسىي دىنلاردىن بولغان خرىستىان، ئىسلام، بۇددا دىنلىرىغا قانچىلىك ئادەمنىڭ ئېتىقات قىلىدىغانلىغىنى ئېنىقلىغان. قامۇسنى تۇزگۇچىلەرنىڭ باها بېرىشىگە قارىغاندا، هازىر ئەڭ كوپ ساندىكى ئادەم خرىستىان دىنىغا ئىشىنىدۇ: خرىستىان دىنى سەييارىمىزنىڭ بارلىق ئاهالىسىنىڭ تەخمىنەن ئۇچتىن بىر قىسمىنى بىرلەشتۇرىدۇ. ئوتكەن يۇز ژىللىقتا مۇسۇلمانلار سانى يەتتە پروتسېنتقا ئوسكەن ـ هازىر سەييارە ئاهالىسىنىڭ 20 پائىزى مۇسۇلمانلار. ئىندۇ ـ ئىستلارنىڭ سانى مۇسۇلمانلارنىڭكىگە يېقىنلاشماقتا. شۇنى تەكىتلەش مۇمكىنكى، ئۇلارنى ئەمەلىياتتا پەقەتلا هىندستانلىقلار تەشكىل قىلىدۇ. ئەندى مۇسۇلمانلار بىلەن خرىستىانلار بولسا دۇنيانىڭ بارلىق ئەللىرىدە بار. لېكىن ئوتكەن ئەسىردە خۇداغا ئىشەنمەيدىغانلار ئەڭ كوپ ـ 256 هەسسە ئوسكەن! قامۇسنىڭ مەلۇماتلىرىغا قارىغاندا، سەييارىدا دىنغا ئىشەنمەيدىغانلار يۇز ژىل ئىلگەركى ئۇچ مىللىوننىڭ ئورنىغا ـ 768 مىللىونغا يەتكەن...

باش مۇهەررىر ي. ئازاماتوۋ.

يېڭى هايات

ئالمۇتا، 480044
ئىپەك يولى كوچىسى
50 بېنا، 8 ـ قەۋەت،
813 ـ خانە

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى ـ جاۋاپكەرلىگى چەكلەنگەن «ۋىسال» شىركىتى.
تراژى 1500 زاكاز 9698

تېلىفون: 33 ـ 84 ـ 59

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 65359, республиканская общественно-политическая газета, регистрационное свидетельство №603 -- Г.
Выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан 17 марта 1999 г.

گېزىتىمىز سەهىپلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقىەسى تەهرىراتىمىزنىڭ مەۋقىەسى بولۇپ هېساپلانمايدۇ. تەهرىراتتىن ماتېرىاللار قايتۇرىلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

ئىقلا كەرۇپىسى
www.ewlat.org
www.uygurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي تەسەر ۋە قوليازمىلار قامىتىرى.

2001
ژىل
28 ـ ئاپرېل
شەنبە
№ 4
(4140)

يېڭى ھايات

Йеңи һаят

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي ـ سىياسىي گېزىت. 1970 ـ ژىلى 1 ـ يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ

«ئۇيغۇر مېتسېناتلىرى كلۇبى» قۇرۇلدى

مەلۇمكى، يېقىندا مىللىي مەدەنىيىتىمىزنىڭ بىر توپ جانكويەرلىرىدىن ئىبارەت «ئۇيغۇر مېتسېناتلىرى كلۇبىنى» تەشكىل قىلىش بويىچە تەشكىلىي كومىتېت ئەزالىرى «مىللىي مەدەنىيىتىمىزنىڭ تەرەققىياتى ـ ئوزىمىزنىڭ قولىدا» شىارى ئاستىدا كارخانا، مەھكىمە ۋە كوئوپېراتىۋلار رەھبەرلىرىگە، تىجارەتچىلەرگە ۋە قازاقستاندىكى بارلىق ئىش بىلەرمەن ئۇيغۇرلارغا مۇراجىەت قوبۇل قىلغان ئېدى. مۇراجىەتتە تەكىتلەنگىنىدەك، «ئۇيغۇر مېتسېناتلىرى كلۇبىنىڭ» تەسىس ژىغىنى 31 ـ مارت كۇنى ئالمۇتىدىكى «راخات ـ پالاس» مېھمانخانىسىدا بولۇپ ئوتتى. ئۇنىڭغا جاي ـ جايلاردىن كەلگەن كارخانا، مەھكىمە ۋە كوئوپېراتىۋلار رەھبەرلىرى ئوتتۇرا ۋە كىچىك تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان شەخسلەر، شۇنداقلا جەمىيەتلىك تەشكىلاتلارنىڭ،فوندلارنىڭ رەھبەرلىرى، ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركەزلىرىنىڭ رەئىسلىرى، ئۇيغۇرلار زىچ جايلاشقان مەھەللىلەرنىڭ ژىگىت باشلىرى، زىيالىلار قاتناشتى.

«ئۇيغۇر مېتسېناتلىرى كلۇبىنى» ئېچىشقا بېغىشلانغان ژىغىننى ئالمۇتا شەھەرلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسى ماگېلان شەرىپوۋ ئېچىپ، سوزنى مەزكۇر كلۇبنى تەشكىل قىلىش تەشەببۇسكارلىرىنىڭ بىرى ـ «بېنت» ئاكسىونېرلىق جەمىيىتىنىڭ ۋە سانائەتچىلەر، تىجارەتچىلەر ۋە يېزا ئېگىلىگى خادىملىرى جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر ئاسسىوتسىاتسىيەنىڭ پرېزىدېنتى دىلمۇرات قۇزىيېۋقا بەردى.

ـ بۇگۇن بىز مىللىي مەدەنىيىتىمىز ھاياتىدىكى مۇھىم ۋاقىەنىڭ گۇۋاچىسى بولۇۋاتىمىز، ـ دېدى د. قۇزىيېۋ. ـ تەشكىل قىلىنىدىغان «ئۇيغۇر مېتسېناتلىرى كلۇبى»نىڭ ئاساسىي مەخسىتى ئەدەبىيات، مۇزىكا، تېاتر، ئەمەلىي سەنئەت، ئىلىم ـ پەن ۋە مائارىپ ساھالىرىدا چوڭ ئۇتۇقلارغا يېتىشىۋاتقان، مەدەنىيىتىمىز تەرەققىياتىغا سالماقلىق ھەسسە قوشۇۋاتقان، ئېلىمىزدا ۋە خەلىق ئارا مىقىياستا كەڭ تونۇلغان ئادەملىرىمىزنى، تالانتلىق ياشلىرىمىزنى ماددىي جەھەتتىن رەغبەتلەندۇرۇشتىن ئىبارەت. مۇكاپاتقا تەۋسىيە قىلىنغان ئەمگەكلەر تەركىۋىدە سالاھىيەتلىك مۇتەخەسسىسلەر بار جەمىيەتلىك ئېكسپېرتلار كېڭىشىنىڭ مۇھاكىمىسىدىن كېيىن «ئۇيغۇر مېتسېناتلىرى كلۇبىنىڭ» مۇكاپاتلىرىنى بېرىش بويىچە جەمىيەتلىك كومىتېتقا كېلىپ چۇشىدۇ ۋە مۇكاپاتلانغۇچىلارنى شۇ كومىتېت ئېنىقلايدۇ.

«ئۇيغۇر مېتسېناتلىرى كلۇبىنى» قۇرۇش بويىچە تەشكىلىي كومىتېت ئەزالىرىنىڭ بىرى، سەنئەتشۇناسلىق پەنلىرىنىڭ نامزىتى ئەخمەتجان قادىروۋ مەزكۇر كلۇبنىڭ ئاساسىي مەخسىتى ۋە يونىلىشلىرى توغرىلىق ئەتراپلىق ئېيتىپ ئوتتى. ناتىقنىڭ پىكرىچە، مۇكاپاتلار بەش ساھا ـ ئەدەبىيات، مۇزىكا، تېاتر، ئەمەلىي سەنئەت، ئىلىم ـ پەن ۋە مائارىپ بويىچە بېرىلىدۇ. ھەر بىر ساھا ئىككى مۇكاپاتتىن ئىبارەت.بىرىنچى مۇكاپاتنىڭ مىقدارى ـ 500 مىڭ تەڭگە، ئىككىنچى مۇكاپات ـ 200 مىڭ تەڭگە.

ژىغىندا سوزگە چىققان «ئالماتى تېمىر بېتون» ئا ز م ك ئاكسىونېرلىق جەمىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى ئەخمەتجان شەردىنوۋ مىللىي مەدەنىيىتىمىزنى قوللاپ ـ قۇۋەتلەش مەخسىتىدە قۇرۇلۇۋاتقان «ئۇيغۇر مېتسېناتلىرى كلۇبىغا» ھەر بىر ئۇيغۇر تىجارەتچىسى ئەزا بولۇپ كىرىشى كېرەكلىگىنى ئالاھىدە تەكىتلىدى. ناتىقنىڭ پىكرىچە، بۇ مۇكاپاتلارنى ھەر ژىلى تۇراقلىق بېرىپ تۇرۇش كېرەك. شۇڭلاشقا مەبلەغ مەنبەسىنىڭ تۇراقلىق بولۇشى مۇھىم ئەھمىيەتكە ئېگە. مەزكۇر كلۇبقا بۇ قېتىم ئەزا بولغانلار، سوزسىز، كەلگۈسى ژىللىرىمۇ ئوزىگە تېگىشلىك بەدىلىنى تولىشى شەرت.

ئەخمەتجان شەردىنوۋ بىر نومىناتسىيە بويىچەبېرىلىدىغان مۇكاپات خىراجىتىنى (700 مىڭ تەڭگە) تولۇغى بىلەن ئوز زىممىسىگە ئالىدىغانلىغىنى ئالاھىدە تەكىتلىدى. ئۇنىڭ بۇ تەشەببۇسىنى يارىكەنت شەھىرىنىڭ ھاكىمى رىزايدىن ئەيسايېۋ قوللاپ ـ قۇۋەتلەپ، پانفىلوۋ ناھىيەسى تىجارەتچىلىرىنىڭ يەنە بىر ساھا بويىچە مۇكاپاتپۇلىنى ئوز ھوددىسىگە ئالىدىغانلىغىنى بىلدۇردى. شۇنداقلا «ئاگرس ـ كونتراكت» ئاكسىونېرلىق جەمىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى ئابدۇللام ھوشۇروۋمۇ «ئۇيغۇر مېتسېناتلىرى كلۇبىغا» 700 مىڭ تەڭگە ئىانە قىلدى.

ژىغىندا مەزكۇر كلۇبنىڭ ئېچىلىشىنى قوللاپ ـ قۇۋەتلەپ سوزگە چىققان شەخسىي دېخان ئېگىلىگىنىڭ باشلىغى مارات ساتتاروۋ چېلەك تىجارەتچىلىرى نامىدىن 300 مىڭ تەڭگە، «سانتېخسېر ـ ۋىس» شىركىتىنىڭ دىرېكتورى تەلئەت ھەمرايېۋ ـ 300 مىڭ تەڭگە، ئۇيغۇر ناھىيەسى «سالامەت» ئىشلەپ چىقىرىش كوئوپېراتىۋىنىڭ رەئىسى روزاخۇن ناسىروۋ ـ 200 مىڭ، قاھار ئىمىنوۋ «پانا» خەيرىخاھلىق فوندى نامىدىن ـ 200 مىڭ، «زائىر» تۇرىستىك شىركىتىنىڭ پرېزىدېنتى ئاسىمجان زىلاۋدىنوۋ ـ 150 مىڭ، كوللېكسىونېر ئازات ھېكىمبەگ ـ 150 مىڭ. رەسسام ئەخمەتجان ئەھەتبا ـ قىيېۋ بىلەن ئاسسىوتسىاتسىيە دىرېكتورلار كېڭىشى ئىجرائىي كومىتېتىنىڭ دىرېكتورى قۇرۇانجان دولەتوۋ بىرلىشىپ 70 مىڭ،تىجارەتچى غەيرەت زائىتوۋ50مىڭ تەڭگەھەر ژىلى ئىانە قىلىدىغانلىغىنى ئېيتتى. دىلمۇرات قۇزىيېۋ ئوزىنىڭ ئىنىلىرى بىلەن يەنە بىر نومىناتسىيە خىراجىتىنى تولۇغى بىلەن ئوز ئۇستىگە ئالدى. سوزگە چىققان باشقىمۇ ناتىقلار «ئۇيغۇر مېتسېناتلىرى كلۇبىغا» ئەزا بولۇپ كىرىش تىلىگىنى بىلدۇرۇپ، ئوزلىرىنىڭ خاھىشى بويىچە مەلۇم مىقداردا بەدەل تولەيدىغانلىغىنى تەكىتلىدى.

ژىغىن قاتناشقۇچىلىرى بىر ئېغىزدىن سانائەتچىلەر، تىجارەتچىلەر ۋە يېزا ئېگىلىگى خادىملىرى جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر ئاسسىوتسىاتسىيەسى يېنىدا «ئۇيغۇر مېتسېناتلىرى كلۇبىنى» قۇرۇش توغرىلىق قارار قوبۇل قىلدى.شۇنداقلا ژىغىندا تەركىۋى12 ئادەمدىن تەركىپ تاپقان «ئۇيغۇر مېتسېناتلىرى كلۇبىنىڭ» مۇكاپاتلىرىنى بېرىش بويىچە مۇستەقىل جەمىيەتلىك كومىتېت قۇرۇلدى ۋە كومىتېت رەئىسى بولۇپ دىلمۇرات قۇزىيېۋ سايلاندى.

(ئوز مۇخبىرىمىز).

مەرھەمەت خالىس ئىختىسادىي
ياردەم قولىنى سۇنغۇچىلارغا
بېزنىڭ ھېساپ چوتىمىز:

р/с 406467897 ТОО "Висал"
РНН600400099802 МФО 190501719,
код 719 АГФ ОАО Банк "Центр Кредит"

دولەت رەھبىرى بەزى ھوكۇمەت ئەزالىرىنى تەنقىتلىدى

يېقىندا ئاستانادا دولەت رەھبىرى ھۇزۇرىدا ۋىلايەتلەر ھاكىملىرى ۋە مىنىسترلىكلەر بىلەن مەھكىمىلەر رەھبەرلىرىنىڭ ئىشتىراكىدا بولۇپ ئوتكەن كېڭەشمىدە بەزى بىر ھوكۇمەت ئەزالىرىنىڭ نامىغا قاتتىق تەنقىتلەر ئېيتىلدى.

جۇملىدىن، ن. نازاربايېۋ: ھوكۇمەت «ۋاقىلەر ئېقىمىدا ئۇزمەكتە ۋە ئىختىسادىي بوھران ۋاقتىدا بولغان مەخسەتچانلىق كۇرەش يوق»، ـ دەپ تەكىتلىدى.

پرېزىدېنت سېلىق ژىغىش ئىشىنىڭ ئاجىزلاشقانلىغىنى بىلدۇردى. «رېگىونلاردا يېنىك ئابروي قازىنىش ئۇچۇن پۇل تەخسىم قىلىشقا نىسبەتەن بولغان ئىنتىلىش پەيدا بولدى»، ـ دەپ تەكىتلىدى دولەت رەھبىرى.

پرېزىدېنت 2000 ـ ژىلى 197چوڭ كارخانىنى ئەكسىگە كەلتۇرۇش بويىچە پروگراممىنىڭ ئورۇنلانمىغانلىغى ئۇچۇن ھوكۇمەت نامىغا تەنقىدى پىكىر قىلدى.

ئالمۇتا ھاكىمى ۋىكتور خراپۇنوۋ ۋە شەرقىي قازاقستان ھاكىمى ۋىتالىي مېتىتى نامىغا ئۇلارنىڭ «بىر نەچچە ئوبيېكتلار بويىچە قەرىز پۇل ئالىدىغانلىغى» ئۇچۇن تەنقىدىي پىكىر ئېيتىلدى. «ئەگەر ئىختىسادىي بوھران يۇز بەرسە قەرىزنى قانداق قايتۇرىسىلەر؟» ـ دەپ غەزەپ بىلەن سورىدى پرېزىدېنت.

پرېزىدېنت ھوكۇمەتكە ئارتۇق مەبلەغنى، شۇ جۇملىدىن ۋىلايەتلەردە پەيدا بولغان مەبلەغنى ئىجتىمائىي مۇئاممالارنى ھەل قىلىش ئۇچۇن پايدىلىنىشنىڭ ئېنىق پلانىنى قوبۇل قىلىش ۋە چەت ئەلگە چىقىپ كەتكەن پۇلنى قانۇنىيلاشتۇرۇش ھەرىكىتى جەريانىدا چۇشىدىغان مەبلەغدىن پايدىلىنىش پروگراممىسىنى ئىشلەپ چىقىش ۋەزىپىسىنى تاپشۇردى.

شۇنداقلا ن. نازاربايېۋ ھوكۇمەت ئەزالىرىغا نۇرغۇنلىغان چەت ئەل كوماندىروۋكىلىرى ۋە ئالمۇتىغا كوپ بېرىپ كېلىۋاتقانلىغى ئۇچۇن تەنقىتلىدى.

2000 ـ ژىلى ۋە 2001 ـ ژىلىنىڭ ئۇچ ئېيىدا، پرېزىدېنتنىڭ مەلۇماتلىرىغا قارىغاندا، ژۇقۇرى دەرىجىلىك دولەت ئەمەلدارلىرى چەت ئەل كوماندىروۋكىلىرىدا 600 كۇندىن ئوشۇق بولغان. بۇنىڭدا، پرېزىدېنتنىڭ تەكىتلىشىگە قارىغاندا، مىنىسترلار ۋلادىمىر شكولنىك، ۋاقسېبىك كۇلېكېيېۋ، كەرىم مەسىموۋ ۋە دولەت بانكىسىنىڭ رەئىسى گىرىگورىي مارچېنكو ھەممىنىڭ ئالدىدا بولغان.

بۇ ۋاقىت ئىچىدە ژۇقۇرى دەرىجىلىك دولەت ئەمەلدارلىرى ئالمۇتىدا 750كۇن كوماندىروۋكىدابولغان، شۇ جۇملىدىن پەقەت بىر مىنىستر ئايگۇل ساماكوۋا ـ107 كۇن بولغان.

ن. نازاربايېۋ بۇ مەسىلىنى بىر تەرەپ قىلىشنى ۋىتسې پرېمىيېر ئۇراز جاندوسوۋقا تاپشۇردى.

«كوماندىروۋكىلار ئۇچۇن بولغان خىراجەتنى 50 پائىزغا قىسقارتىش مۇمكىن ۋە ئۇنىڭدىن قالىدىغان مەبلەغنى باشقا مەخسەتلەرئۇچۇن پايدىلىنىش كېرەك، ئەگەر كوماندىروۋكا ھېچ قانداق نەتىجە بەرمىسە، ئۇنداقتا خىراجەتنى ئۇنى سەرىپ قىلغان كىشى تولىشى كېرەك» ـ دەپ تەكىتلىدى ن. نازاربايېۋ.

پرېزىدېنت شۇنداقلا نۇرغۇنلىغان چەت ئەل سېمىنارلىرىغا بېرىشنى، «پايدىسى يوق كونفېرېنسىيەلەرگە» ئىشتىراك قىلىشنى ۋە دولەت ئەمەلدارلىرىنىڭ چەت ئەللەردە ئوقۇشلىرىنى قىسقارتىشنىڭ زورۇرىيىتىنى ئاتاپ كورسەتتى.

قازاقستان تۇدېي.

بىزنىڭ سوھبەت

ھەركىمنىڭ خاتىرجەم ياشىغۇسى كېلىدۇ...

ئاۋستىرىيەنىڭ «مېدلايىف» شىركىتى ۋەكىللىرىنىڭ روسسىيە ۋە مۇستەقىل دۆلەتلەر ھەمدوستلۇغى مەملىكەتلىرىنىڭ پۇخرالىرنى چەت ئەللەرنىڭ غەمسىزلەندۈرۈش شىركەتلىرىدە ئۆز ھاياتىنى غەمسىزلەندۈرۈشكە تەكلىپ قىلىۋاتقانلىقى ھەققىدە مەتبۇئاتلاردا، رادىو، تېلېۋىدېنىيېلاردا ئېلان قىلىپ، تونۇشتۇرۇۋاتقانلىقى ھەممىگە مەلۇم بولسا كېرەك. موشۇ مۇناسىۋەت بىلەن بىز گېزىتخانىلارنى مەزكۇر شىركەتنىڭ ئىش - پائالىيىتى ھەققىدە تونۇشتۇرۇپ ئۆتۈش مەقسىتىدە يېقىندا «مېدلايىف» شىركىتىنىڭ قازاقستان بويىچە ۋەكىلى تاتيانا پېتروۋا بىلەن ئۇچرىشىپ، سوھبەتلەشكەن ئېدۇق. شۇ سوھبەتنى دىققىتىڭلارغا ھاۋالە قىلىدۇق:

- «مېدلايىف» شىركىتى ئاۋستىرىيە مالىيە - كرېدىت كونتېرنا قارىمىقىدا دۆلەت قانۇنلىرى ئاساسىدا رويخەتكە ئېلىنغان شىركەت. ئۆز نىزامنامىسىغا باغلىق شىركەتنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى دەللاللىق خىزمەت قىلىش، چەت ئەللەردە غەمسىزلەندۈرۈش شەرتنامىلىرىنى تۈزۈش ھەم شۇنىڭغا باغلىق مەسلىھەت ئىشلىرى بويىچە پائالىيەت ئېلىپ بېرىشتىن ئىبارەت. باشقىچە ئېيتقاندا، خېرىدارلارغا ئۆز ئاخچىسىنى پايدىلىق ئىشلارغا ئىشلىتىشكە ياردەملىشىدۇ. شەرتنامە تۈزگەن ئادەم بانكىتا ئېچىلغان ھېساپ - چوتىدا مەبلەغ توپلايدۇ ۋە پروگرامما مۇددىتى ئاياقلاشقاندا توپلانغان ئاخچىنى ھەم ئۇنىڭ ئۆسۈمىنى ئالىدۇ. ئۆسۈم مىقدارى يېۋروپىنىڭ يېتەكچى بانكىلىرىنىڭ دەرىجىسىگە مۇۋاپىق (يىلىغا 5 - 6 پائىز) كېلىدۇ.

ئەندى، غەمسىزلەندۈرۈش پروگراممىسى كۈچكە ئېگە بولغاندا، شەرتنامە تەبىي ھالدىكى ئۆلۈم، ھالاكەتكە ئۇچراشقا باغلىق پاجەلىك ئۆلۈم، ئىش ئورنىدا ناكا بولۇش ئوخشاش ئەھۋاللاردا تېگىشلىك غەمسىزلەندۈرۈش تۆلەملىرىنى كاپالەتلەندۈرىدۇ. بىرىنچى ۋە ئىككىنچى ئەھۋالدا شىركەت پروگراممىسى غەمسىزلەندۈرگۈچىنىڭ تۇققانلىرىنى (ۋارىسلىرىنى) قوغدىسا، ئەندى ناكا بولغاندا ئۇنىڭ ئۆزىنى تەمىنلەيدۇ. مىسال سۈپىتىدە تەبىي ئۆلۈمنى ئالايلى، خېرىدارلار يىلىغا ئىككى مىڭ ئاق ش دوللار بەدەل تۆلەپ 15 يىللىق مۇددەتكە غەمسىزلەندۈرۈش پروگراممىسىنى ئاچتى دەيلى، پروگرامما مۇددىتى ئاياقلاشقاندىن كېيىن ئۇ 50 مىڭ ئا ق ش دوللىرى ۋە قوشۇمچە ئۇنىڭ موشۇ يىللاردىكى ئۆسۈمىنى ئېلىشى مۇمكىن. شۇنىمۇ ھەم ئېيتىپ ئۆتۈشىم كېرەككى، ئەگەر شىركەت بىلەن شەرتنامە تۈزگەن خېرىدار بىرىنچى يىلىلا ئاغرىپ، ئاقىۋەتتە ۋاپات بولۇپ قالسا، مۇنداق ئەھۋالدا ئۇنىڭ ۋارىسلىرى نېمىگە ئېگە بولىدۇ؟ دېگەن سوئال تۇغۇلۇپ قېلىشى مۇمكىن. بىرىنچىدىن، ئۇلار خېرىدار ئەمەلىياتتا سەرىپ قىلغان ئاخچىنى (2مىڭ ئاق ش دوللىرى) ۋە ئۇنىڭغا قوشۇمچە سېلىنغان ئاخچىنىڭ يىللىق ئۆسۈمىنى ئالىدۇ. ئىككىنچىدىن «تەۋەككەلچىلىك دەرىجىسى» دەپ ئاتىلىدىغان قوشۇمچە بىر قېتىملىق تۆلەمنىمۇ ئالىدۇ. بىز كەلتۈرگەن مىسال ئۈچۈن ئۇنداق تۆلەم مىقدارى ئۈچ مىڭ ئا ق ش دوللىرىنى تەشكىل قىلىدۇ. دېمەك، ۋارىسلار خېرىدار سالغان 2 مىڭ ئا ق ش دوللىرىنى ۋە قوشۇمچە 3 مىڭ ئا ق ش دوللىرى مىقدارىدا بىر قېتىملىق تۆلەمنى ئالىدۇ.

ۋۇقۇرىدىكى سوزۇمگە دەلىل بولۇش ئۈچۈن بىر مىسالنى ئېيتىپ ئۆتمەكچىمەن: بۇنىڭدىن ئىككى يىل ئاۋال، يەنى 1999 - يىلى سېرگېي ئىۋانوۋ شىركەت بىلەن شەرتنامە تۈزۈپ، 2 مىڭ ئا ق ش دوللىرىنى خەلىق ئارا بانك ئارقىلىق ئىككى يىللىق مۇددەت بىلەن ئەۋەتىدۇ. بىراق ئۇ شۇ يىلى ئاۋغۇست ئېيىدا ئاۋتو - موبىل ھالاكىتىگە ئۇچراپ، ئومۇرتقىسى قاتتىق زەخىملىنىش نەتىجىسىدە ئىككى قېتىم ئوپېراتسىيە قىلىنىپ، بىر يىلغا يېقىن دوختۇرخانىدا داۋالىنىدۇ. بىراق ساقايغان بولسىمۇ، ناكا بولۇپ قالىدۇ. ئۇ ناكالىق گۇۋاھنامىسىنى ئېلىپ، شىركەتكە خەۋەر بېرىدۇ. نەتىجىدە س. ئىۋانوۋ كامپانىيە تەرىپىدىن بىيىل 8 - مارت كۈنى 12 مىڭ 240 ئا ق ش دوللىرى ياردەم پۇلىنى تاپشۇرۇپ ئالىدۇ.

خۇلاسىلاپ ئېيتقاندا، ۋىراقنى كوزلەيدىغان، بالا - چاقىسىنىڭ كېلەچىكىنى ئويلايدىغان ئادەملەرنىڭ مەزكۇر فىرمىغا يولۇقۇپ، ھاياتىنى غەمسىزلەندۈرىدىغانلىغىغا ئۇمۇت باغلايدۇ، دەپ ئويلايمەن. مەرھەمەت، كېلىڭلار، بىز خىزمەتىڭلاردا.

سوھبەتنى ۋۇرگۈزگەن
يالقۇن سەمەدىي.

يۇرت رازى - خۇدا رازى

بۇنىڭدىن قىرىق بەش يىل ئىلگىرى بەش ئائىلىدىن باشلانغان كورنىي - كىگانت مەھەللىسىنىڭ ئۇيغۇر ئاھالىسى ھازىر ئۈچ يۈز ئائىلىدىن ئاشتى. ئۆتكەن يىللار ئىچىدە يۇرت ئادەملىرى بىر - بىرىگە ھەمدەم بولۇپ، ئۆزلىرىنىڭ ئىناقلىقى بىلەن كۆپكە تونۇلدى. يۇرت ئادەملىرىنىڭ ئۆملىكىدىن بۇ مەھەللىدە كۆپچىلىكنىڭ كۈچى، ھامىيلارنىڭ ياردىمى بىلەن مەسچىت سېلىنىپ، مۇسۇلمان ئەھلىنىڭ قۇتلۇق دەرگاھىغا ئايلاندى. مەھەللىدە ساخاۋەتلىق ئىشلىرى بىلەن كۆپچىلىككە تونۇلغان ياشلار ئۆرغۈن. ئاتىلار سوزىنى ئەقلىنىڭ كوزى، دەپ چۈشىنىدىغان مەھەللە ياشلىرى ئۆز يۇرتىنى قەدىر تۇتماقتا، ئۇلارنىڭ ياخشى ئىشلىرى دائىم داۋامىنى تاپماقتا. بۇنىڭغا مىسال، يېقىندا، يەنى قورۋان ھېيتى ھارپىسىدا، خۇشيار ھاجىم ھوسمانوۋنىڭ پەرزەنتلىرى مەسچىتنىڭ ئىچىنى، ياش تالىپلار ۋە ئايالار دىنىي بىلىم ئالىدىغان قوشۇمچە خانىسىنى يېڭى گىلەملەر بىلەن يېڭىلاپ، مەسچىت قومىنى يەنە بىر قېتىم خوشال قىلدى.

ئۇيغۇرلاردا: «قويىنۇڭدىن توكۇلسە - قونچۇڭغا» دېگەن ئىبارە بار. مەھەللە مەسچىتىنىڭ ئىمامى زەيناۋدۇن ھاجىم ئاھالىغا مۇراجىئەت قىلىپ، ئىشىنغان گىلەملەرنى، خوشنا يۇرتلارنىڭ مەسچىتلىرىگە تەخسىم قىلىش ھەققىدە كەپ قوزغىغاندا، كوپچىلىك ئۇنىڭ پىكرىگە قوشۇلدى.

كوپچىلىكنىڭ قۇۋەتلىشى بىلەن زەيناۋدۇن ھاجىم، ئۇرۇم ھاجىم، مۇختەر ھاجىم، كەرىم ھاجىم قاتارلىقلار ئەمگەكچىقازاق ناھىيەسىنىڭ تەشكانساز يېزىسىغا بېرىپ، 12 پارچە گىلەمنى مەسچىتقا سوغا قىلدى. شۇ كۈنى تەشكەنسازلىقلار كورنىي - كىگانت مەھەللىسىدىن كەلگەن مېھمانلارغا دەستىخان يېيىپ، ھورمەت بىلدۈردى. مەسچىتتا قۇرئان ئوقۇلدى، ئاندىن زەيناۋدۇن ھاجىم مەسچىت ئەھلى ئۈچۈن ئېلىپ كەلگەن دىنىي كىتابلارنى تارقاتتى. ئاق كوڭۇل بىلەن ئەمەلگە ئاشۇرۇلغان ساۋابلىق ئىشقا يۇرت ئادەملىرى رازى بولدى.

مۇختەر ئابدۇراخمانوۋ.
ئەمگەكچىقازاق ناھىيەسى.

جۇمھۇرىيەتلىك ئولىمپىادا

ئولىمپىادا بولۇپ ئۆتتى

يېقىندا پاۋلودار شەھرىدە مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ جۇمھۇرىيەتلىك ئولىمپىادىسى بولۇپ ئۆتتى. ھەر يىلقىدەك بىيىل مۇ مەزكۇر ئولىمپىادىغا ناھىيەلىك، ۋىلايەتلىك ئولىمپىادىلاردا غالىپ چىققان ئوقۇغۇچىلار ئىشتىراك قىلدى. ئۇنىڭدا ئۇيغۇر تىلى ۋە ئەدەبىياتى پەنلىرى بويىچە ئۇيغۇر، پانفىلوۋ، ئەمگەكچىقازاق ناھىيەلىرى ۋە ئالمۇتا شەھرىدىكى ئۇيغۇر مەكتەپلىرىنىڭ 10 - 11 - سىنىپلىرىدىن، ھەممىسى بولۇپ 14 نەپەر ئوغۇل - قىزلار مۇسابىقىغا چۈشتى. ئولىمپىادا قاتناشقۇچىلىرىنىڭ بىلىمى ئىككى تۇردە، يەنى يازما ئىش ۋە ئېغىزچە سوئال - جاۋاپلار ئارقىلىق تەكشۈرۈلدى. مۇسابىقا ئاخىرىدا قازىلار - (ژيۇرى) ئالمۇتا دولەت ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە فاكۇلتېتىنىڭ دېكانى، پېداگوگىكا پەنلىرىنىڭ نامزىتى، پروفېسسور تۇرسۇن ئەلايېۋ (رەئىس) بىلەن ئى. ئالتىنسارىن نامىدىكى قازاقستان بىلىم ئاكادېمىيەسى ب. ئەلاخۇنوۋا نامىدىكى ئۇيغۇر تىلى ۋە ئەدەبىياتىنى ئوقۇتۇش لابوراتورىيەسىنىڭ باشلىغى، پېداگوگىكا پەنلىرىنىڭ نامزىتى، دوتسېنت ئالىيەم ئارزىيېۋا جۇمھۇرىيەتلىك ئولىمپىادىنىڭ ئۇيغۇر تىلى ۋە ئەدەبىياتى پەنلىرى بويىچە يەكۈنىنى چىقاردى.

شۇنداق قىلىپ، ئون تورت قارا كوزۇمىز كۈچ سىناشقان مەزكۇر مۇسابىقىدا 11 - سىنىپلار بويىچە بىرىنچى ئورۇننى پانفىلوۋ ناھىيەسىنىڭ پەنجىم يېزىسىدىكى ئا. روزىباقىيېۋ نامىدىكى ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇچىسى گۈلزىيە تېيىپوۋا، ئىككىنچى ئورۇننى ئۇيغۇر ناھىيەسىنىڭ ئاۋات يېزىسىدىكى م. ئىسكەندەروۋ نامىدىكى ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇچىسى دىلروزا ئابدىرىموۋا، ئۈچىنچى ئورۇننى ئۇيغۇر ناھىيەسى داردامتۇ ئوتتۇرا مەكتىۋىنىڭ ئوقۇغۇچىسى تۇرسۇناي ھاكىموۋا ئېگىلىدى. 10 - سىنىپلارنىڭ نەتىجىسى بويىچە بىرىنچى ئورۇنغا ئەمگەكچىقازاق ناھىيەسىنىڭ غەيرەت يېزىسىدىكى ئى. ساتتاروۋ نامىدىكى ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇچىسى ئۇسرەت مەسىموۋ، ئىككىنچى ئورۇنغا ئەمگەكچىقازاق ناھىيەسىنىڭ بايسېيىت يېزىسىدىكى ئى. تايىروۋ نامىدىكى ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇچىسى ساھىبەم مۇختەروۋا، ئۈچىنچى ئورۇنغا ئالمۇتا شەھرى ئا. روزىباقىيېۋ نامىدىكى 153 - ئۇيغۇر ئوتتۇرا مەكتىۋىنىڭ ئوقۇغۇچىسى راناي قۇربانوۋا ئېگە بولدى.

(ئۆز مۇخبىرىمىز).

يىللار ۋە ئادەملەر

ئۇ كۈنلەر نەسىپ بولسىكەن...

بىر قولى يوق بۇ ئادەم بىلەن مېنىڭ تەسادىپىي ئۇچرىشىشىمغا پەقەت ئۇرۇش ۋە ئەمگەك ۋېتېرانى مىرزىگۇل ناسىروۋنىڭ 80 يىللىق يۇبىلېيىغا بىللە سەپەر قىلىشىمىز سەۋەپ بولدى.

تەلئەت ئىساقوۋ 1944 - يىلى نويابىردا گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھوكۈمەتكە قارشى مىللىي - ئازاتلىق كۈرىشىگە ئىشتىراك قىلغان سەپداشلاردىن بولۇپ چىقتى. ئۆزى توغرىسىدا گەپكە ئېغىز ئاچىدىغان، ئۇ: «بىز ۋېگىرمىدەك ياشلارنى كىچىك بوغرا يېزىسىدىن غۇلجا شەھرىگە ئېلىپ كەلگەن يېزا باشلىغىمىز ھەربىي باش شتابقا مۇراجىئەت قىلىپ، تىزىمغا ئالدۇردى. بىز يېڭىدىن تەشكىل قىلىنغان تۇرغانجانىنىڭ روتىسىدا دۈشمەنگە قارشى جەڭ مەيدانىغا ئاتلاندۇق. ئۇ كۈنلەردىكى جۇشقۇن، ھاياجان پەيتلەرنى قويۇۋېرىڭ. ئىككى - ئۈچ كۈندىلا يېزا - سەھرالاردىن خۇددى ئىلى دەرياسى دولقۇنىدەك ئۆركەشلەپ كەلگەن پىدائىيلار بىزگە غەيرى تەبىي كۈچ - قۇۋەت ئاتا قىلدى!..» دەپ، ئوتمۇشنى ئەسلىدى.

دەرۋاقە، ئەرك - ئازاتلىق تۇغىنى كوكتە مەردانىلارچە يەلپۈلدەتكەن ئىسيانكار دەملەر كىمنى ئىختىيارسىز تەۋرەتمىسۇن! ئۇ تەسەۋۋۇر قىلغان كۈنلەر تارىخىمىزدىكى ئۇت، مۇبارەك شانلىق دەقىقە يەنى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان 12 - نويابىر ئېدى.

- شۇ ۋاقىتنىڭ زامانىۋىي ھەربىي تېخنىكىسى بىلەن قوراللانغان، ئىككى مىڭدىن ئوشۇق پىيادە ئەسكەرنى، ھاۋا ھەربىي كۈچلىرىنى ھەرىكەتلەندۈرۈپ، شەھەرنىڭ لەڭشاڭ، ھەرەمباغ ۋە ئايرودروم قاتارلىق جايلىرىدا كۈچلۈك مۇداپىئە قۇرۇپ، جان تالىشىپ، كۈرەش قىلىۋاتقان دۈشمەن ئاسانلىقچە تەسلىم بولار ئەمەس. ئارا كۈندە بىر قېتىم دېگىندەك ئارقا سەپتىن قوزغىنىدەك يېتىپ كېلىدىغان سا- موليوتلار پاراشيۇتلار ئارقىلىق ئۇلارنى ئوق - دورا ۋە يېمەك - ئىچمەكلەر بىلەن تەمىنلەپ تۇراتتى. بۇ مەزگىلدە تۇرغانجانىنىڭ روتىسى يەنى 1944 - يىلى دېكابىر ئېيىنىڭ ئاخىرىدا مىرزىگۇل ناسىروۋ باشقۇرغان باتالىون تەركىۋىگە ئۆتىدۇ.

1945 - يىلى يانۋارنىڭ ئاخىرى ھەربىي باش شتاب تەرىپىدىن دۈشمەن ئويېكتىغا قارشى ئاخىرقى ھەل قىلغۇچى ھۇجۇم قىلىش پەرمانى بېرىلدى. لەڭشاڭدىن دۈشمەننىڭ بىر قىسمى تار - مار بولۇپ، قالغان قىسمى ھەرەمباغ قورغىنىغا چېكىنىدۇ. شىددەتلەنگەن ئوت ژۇرەك جەڭگىۋار پىدائىيلار قورغاننىڭ ھەر تەرىپىدىن، مولدۇردەك يېغىپ تۇرغان ئوققا پىسەنت قىلماي، قاتتىق جەڭ قىلىش ئاقىۋىتىدە قورغاننى بېسىپ كىرىدۇ. ئەتىسى ئايرودرومغا ھۇجۇم باشلايدۇ. ئايرودروم شەھەرنىڭ كۈن پېتىشىدىكى ئوچۇقچۇلۇق مەيدانىدا بولغىنى ئۈچۈن دۈشمەن ئىستېھكامىدىن يېغىپ تۇرغان ئوق يېقىنلىشىشقا ئىمكانىيەت بەرمەيتتى. روتا كوماندىرى بىرىنچى ۋزۋود جەڭچىسى تەلئەت بىلەن يەنە بىر جەڭچىگە پۇتەيىنى ئۇجۇقتۇرۇش ۋەزىپىسىنى تاپشۇرىدۇ. قوللىرىغا گراناتا ئېلىپ، ئومۇلەپ ئىلگىرىلىگەن ۋىگىتلەر پۇتەيگە 15 قەدەمچە قالغاندا، گراناتىلىرىنى شىلتىپ ئاتىدۇ. پۇتەي، چاڭغا كومۇلگەن بولسىمۇ، كوتۇلمىگەندە تەلئەتنىڭ ئوڭ قولىغا تەككەن ئوق ئۇنىڭ غالىپ قامىتىنى پۇكىدۇ. تىزلىكتە ھەربىي گوسپىتالغا يەتكۈزۈلگەن تەلئەتنىڭ قولىدىكى ئىششىق يامانغا ئايلىنىپ، ئۇنى ھالاكەتكە ئېلىپ بارىدىغانلىغىنى بايقىغان تەجرىبىلىك دوختۇر قولىنى غولىدىن بىرتولا كېسىپ، ئۇنىڭ جېنىغا ئارا بولىدۇ.

جەڭگىۋار تەلئەتنىڭ تېگى - تەتى ۋەتىنىمىزنىڭ تارىم ۋادىسىدىكى ئاقسۇ ۋىلايىتى ئېكەرچى مەھەللىسىدىن ئېكەن. 1757 - 1759 - يىللىرى مەنچىڭ خانى چيەنلوڭ قوتلۇق زېمىنىمىزنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن ئىلى تەۋەسىدە بوز يەر ئېچىش بانىسىدا ئالتە شەھەردىن كوچىرىلگەن ئۇيغۇرلار قاتارىدا مەمەتقۇلى بوۋاي ئائىلىسى بىلەن ئاقسۇدىن تەڭرى تاغنىڭ شىمالىي باغرىدىكى غالجاتقا ئورۇنلاشقان ئېكەن. تەلئەت ئەشۇ مەمەتقۇلى بوۋاينىڭ بەشىنچى ئەۋلادى، يەنى ئىسھاقنىڭ ئوغلى بولۇپ، 1925 - يىلى تۇغۇلغان. ئاتىسى ئىسھاق غالجاتتا ئەجداتلىرىنىڭ دېھقانچىلىق كەسپىگە ۋارىسلىق قىلىپ، ئۆي - ئوچاق بولۇپ، 1930 - يىلىغا كەلگەندە سابىق كېڭەش ئىتتىپاقىدا يۈز بەرگەن ئاچارچىلىق تۈپەيلى، ئائىلىسى بىلەن غۇلجىغا ئوتۇپ، خونىخاي مازارغا كوچۇپ كېلىدۇ. كېيىنرەك كىچىك بوغرا يېزىسىغا ئورۇنلىشىدۇ...

ئاغرىقخانىدا ئۈچ ئاي يېتىپ، ئاياق بېسىپ چىققان تەلئەت ھەربىي قىسىمغا كېلىپ، ئالدىنقى سەپكە ئەۋەتىشنى ئىلتىماس قىلىدۇ. بىراق ئۇنىڭ رايىغا ئۇنىمىغان كوماندىر ئۇنى غوجىلىق ئىشقا تايىنلاپ، مەزكۇر قىسىمدا ئېلىپ قالىدۇ. بىر قولىنىڭ يوقلىغى تەلئەتنى ھېچ قانداق ئوكۈنۈچ ھېسسىياتىغا چومدۇرۇپ، بىئارام قىلمايدۇ. ئەكسىچە ئۇ قولىنىڭ ئەل - يۇرت، ئەرك - ئازاتلىق بەدىلىگە ئاتا قىلىنغانلىغى تۈپەيلى ئۆزىدە ھامان مەغرۇر كەيپىيات ۋە مەمنۇنىيەت ھېس قىلىدۇ. ئۇنىڭ ئوستىگە كوكسىگە قادالغان «پىدائىي» ۋە «باھادىرلىق» مېدال - ئوردېنلار ئۇنىڭغا روھىي مەدەت بەرمەي قالامدۇ. 1947 - يىلى ئىيۇندا «ئىنقىلاۋىي ياشلار» تەشكىلاتىدا غوجىلىق بولۇم خىزمەتچىسى بولۇپ، ئاندىن گىمنازىيەگە كىرىپ ئوقۇيدۇ. ئوقۇشنى تاماملاشقا بىر يىل قالغاندا كادىرلارنى تەييارلايدىغان كۇرسقا ئەۋەتىلىدۇ.

خوشاللىقنىڭ سايىسى خاپىلىق، بەختىنىڭ كولەڭگىسى - كاساپەت بولغىنىدەك، ئەخمەت ئەپەندىم باشلىق مىللىي ئىنقىلاپ رەھبەرلىرى ھالاكەتكە ئۇچراپ، 1949 - يىلى ئوكتەبىردە چاقىرىلمىغان مېھمانلار - خىتاي خەلىق ئازاتلىق ئارمىيەسىنىڭ ۋەتىنىمىزگە بېخودلەك، بىمالال كىرىپ كېلىشى مىللىي ئۇيغۇرلار قاتارىدا تەلئەتنىڭ كېلىنى بوغىدۇ. ئىلاج، كادىرلار مەكتىۋىدە ئوقۇپ چىقىپ، ھەر خىل ئىشلاردا ئىشلەيدۇ.

1958 - يىلى پۇتكۈل ئۇيغۇر دىيارىدا ۋۇرگۈزۈلگەن «يەرلىك مىللەتچىلەرگە قارشى» دېگەن بىر بەنبالاغا دۇچ كېلىپ، «يەرلىك مىللەتچىلەر» قاتارى قارىلىنىپ، «جىسمانىي ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش» ئۈچۈن ئەمگەك لاگېرىغا ئەۋەتىلىدۇ.

- تۇۋۋا!، - دېدى سوھبەت شۇ يەرگە كەلگەندە كوكسىگە ئالقىنىنى قويغان تەلئەت، - زادى بىز، «ئوكچى - مىللەتچى» بولۇپ، نېمە ئىش قىلدۇقكىن دەپ، دەسلەپ رەللە بۇلۇپ ۋۇردۇم. كېيىن ئاڭقىرىغىدەك بولسام، خىتايلارنىڭ غەرەزى باشقىكەن. ئەزەلدە، گومىنداڭ چېرىكلىرىگە ئوق ئاتقان بىزدەكلەرنىڭ، يەنى ئوتۇپ، يېتىلگەن مىللىي كادىرلارنىڭ يىلتىزىنى قۇرۇتۇش ئېكەن... «بورىنىڭ ھېرىس قىلغىنىدىن، تۈلكىنىڭ ھىجايغىنى يامان» دەپ، يۇرتىمىزغا دەسلەپ قىزىل خىتاي ئارمىيەسى كىرىپ كەلگەندە داپ - دۇمباق، ئۇسسۇل بىلەن قارشى ئالغىنىمىزدىن ئوركۇلۇپ كېتەي، نېمە دېگەن نادانلىق... ئۇ لېۋىنى چىشلەپ، سەل جىم ئولتارغاندىن كېيىن، - پەلەك ئوڭغا تارتىپ، ھوماي قۇشى باشقا قونغىدەك بولسا، مونۇ ئامان قالغان ئىككىنچى قولۇم بىلەن قورال تۇتۇپ، دۈشمەنگە قارشى ئوزەمنى قۇربان قىلىشقا تەييار. ئۇ كۈنلەر نەسىپ بولسىكەن بىزگە! - دېدىدە، كوزلىرىگە لىققىدە كەلگەن ياشنى يوشۇرۇپ، سىگايان باقتى...

شوفيورنىڭ: «غېنى باتۇر مازارىغا يېقىنلاشتۇق!» دېگەن سوزى دىققىتىمىزنى بولدى. بىز ماشىنىدىن چۈشۈپ، تەۋەرۈك قەبرىگاھقا دۇئا - تەبىر قىلىپ، يولىمىزنى داۋاملاشتۇردۇق...

مەسۇمجان زۇلپىقار،
يازغۇچى.

ئەۋلاد گۈزۈرپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

ش ئۇ ئار نىڭ يەر ئاستى بايلىقلىرى

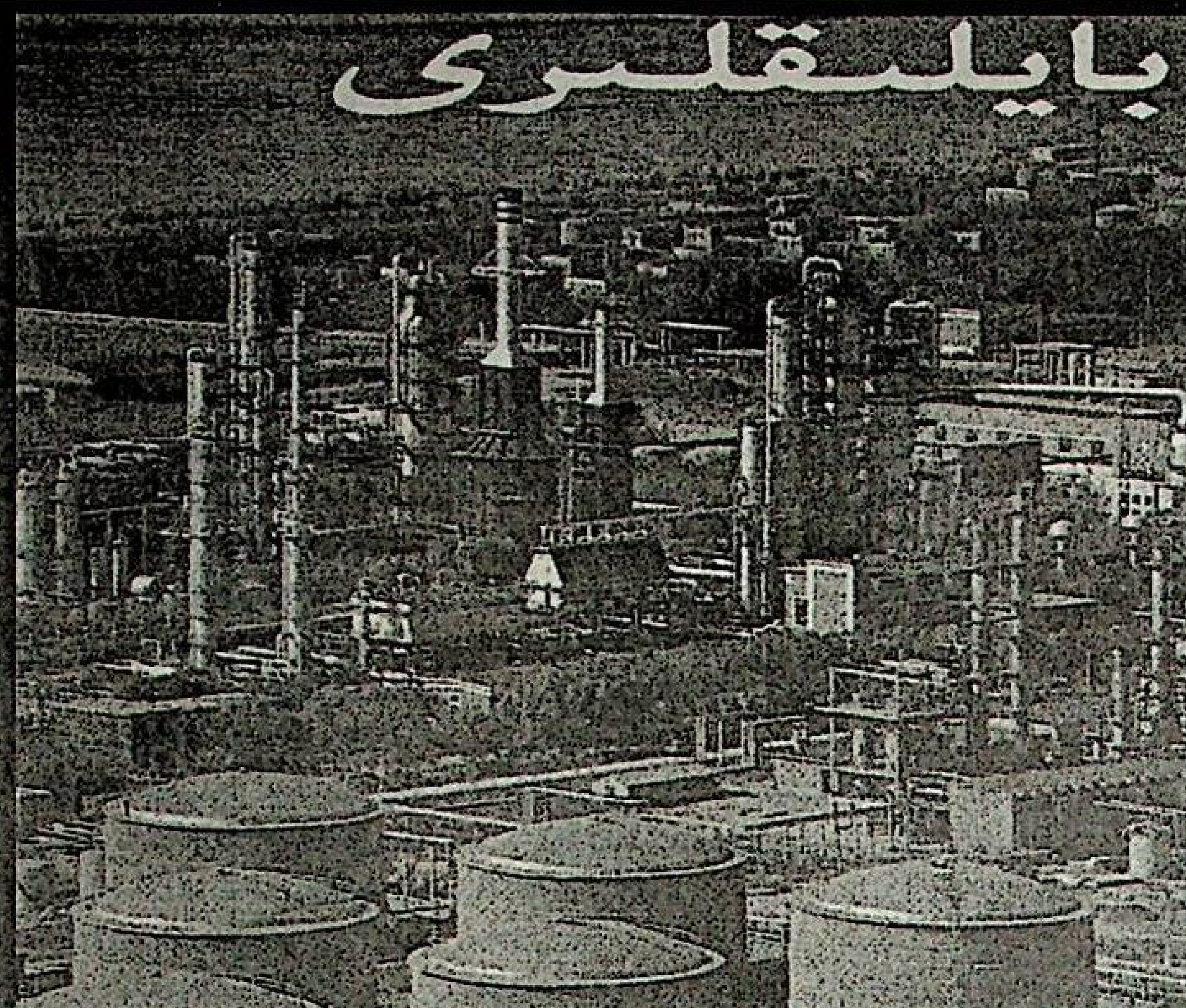

خىتايدىكى ئالاقىدار ئورگانلار 12 - فېۋرال كۈنى مۇنداق دەپ خەۋەر قىلدى: «1500 نەپەر پەن - تېخنىكا خادىملىرىنىڭ 15 ژىللىق تەكشۈرۈشى نەتىجىسىدە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونىدا يېڭىدىن زور مىقداردا يەر ئاستى بايلىقلىرى - ئالتۇن، كۈمۈش، مىس، قوغۇشۇن ۋە كالىيون قاتارلىق قىممەت باھالىق كان مەھسۇلاتلىرى تېپىلدى».

خىتاي پەن - تېخنىكا مۇتەخەسسىسلىرىنىڭ بىلدۈرۈشىچە، پەن - تېخنىكا ئالىملىرى ش ئۇ ئار دا كان مەھسۇلاتلىرى بەلۋېغىدىن 41 نى بايقىغان. دەسلەپكى قەدەمدە ئالتۇننىڭ مىقدارى 8 ملليون 950 مىڭ توننا، مىس مىقدارى 6 ملليون 970 مىڭ توننا، قوغۇشۇن مىقدارى 10 ملليون 800 مىڭ توننا، كالىيون مىقدارى 500 ملليون توننىغا توغرا كېلىدىغانلىقىنى مۆلچەرلىگەن. ش ئۇ ئار دا رەڭلىك مېتاللاردىن - ئالتۇن، مىس، قوغۇشۇن، نىكېل، تانتال، سىزىي قاتارلىقلارنىڭ سانائەت زاپاس مىقدارى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، بۇلاردىن باشقا يەنە سىماب، قەلەي قاتارلىق كان نۇقتىلىرىمۇ كۆپلەپ تېپىلغان. خىتاي ئالىملىرى ش ئۇ ئار نىڭ دۇنيا ئېتىراپ قىلغان كان بايلىقلىرى ناھايىتى مول، ئەڭ مۇھىم كان بايلىقى رايونى ھېساپلىنىدىغانلىقىنى ئىقرار قىلغان. خىتاينىڭ ش ئۇ ئار دىن قېزىۋالغان كان مەھسۇلاتلىرىنىڭ ئومۇمىي قىممىتى ئۆتكەن ژىلى 22 مىللىارد يۈەنگە توغرا كەلگەن. بۇ ئۆلكىنىڭ كان مەھسۇلاتلىرى بايلىقى چەت ئەل شىركەتلىرىنى ئۆزىگە جەلىپ قىلىپ، ئۇن نەچچە دۆلەتنىڭ 20 دىن ئوشۇق كان مەھسۇلاتلىرى شىركەتلىرى ش ئۇ ئار بىلەن ئۆز - ئارا سودا ئالاقىسى قۇرغان. بۇلاردىن ئاۋستىرالىيە شىركىتىنىڭ پەقەت ئىلى ۋىلايىتى بىلەن ھەمكارلىشىپ قازغان كان بايلىقلىرىدىن كىرگەن كىرىمى 29 ملليون ئامېرىكا دوللىرىغا يەتكەن.

ھازىرقى ۋاقىتتا ئالتۇن زاپاسى ئەڭ كۆپ رايونلاردىن بىرى بولغان ئالتاي ۋىلايىتى بېيىلقى قىش مەۋسۇمىدە قار ۋە بوران ئاپىتىگە ئۇچراپ، ئېغىر زىيانغا ئۇچرىدى. ھەتتا كۆپلىگەن ئاھالى ئۆيسىز، ماكانسىز قالدى. لېكىن خىتاي ھۆكۈمىتى ئالتاي ۋىلايىتىنى ئاپەتتىن قۇتۇلدۇرۇشتا «قىزىل كرېست» جەمئىيىتىدىن ياردەم تەلەپ قىلدى.

پاجىئە

ئەختەم ئۇسمان

ئۆزبەكىستاندىن نۆۋەتتىكى دەھشەتلىك خەۋەر كەلدى: بېيىل 28 - فېۋرال كۈنى جۇمھۇرىيەت ئىچكى ئىشلار مىنىسترلىگىنىڭ تەرگەۋ تۈرمىسىدە، 56 ياشىدا ئاتاقلىق يازغۇچى ۋە جەمىيەت ئەربابى، ئۆزبەكىستان ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ سابىق رەھبىرى ئىمىن ئۇسمان ئۆلدى. بۇ كەرىمۇۋ ھۆكۈمىتىنىڭ ئۆزبەكىستان زىيالىلىرىغا بەرگەن نۆۋەتتىكى خائىنلارچە زەربىسىدۇر.

ئەسلى كېلىپ چىقىشى ئۇيغۇر ئىمىن ئۇسمان، ئۆزبەكىستان زىيالىلىرىنىڭ ئەڭ يارقىن ۋەكىللىرىنىڭ بىرى بولۇپلا قالماي، بەلكى شۇنداقلا يۈكسەك ئەخلاقىي پەزىلەتلىك، ھەقىقىي ۋەتەنپەرۋەر، دېموكراتىك ئېتىقاتتىكى ئىنسان ئىدى.

ئىمىن ئۇسمان ئۇيغۇرىستاندا (ش ئۇ ئار) تۇغۇلغان. ئۇيغۇرلار دىيارىغا قىزىل خىتايلار قەدەم باسقاندىن كېيىن ئۇ بالا چېغىدا ئائىلىسى بىلەن ئۆزبەكىستانغا كۆچۈپ چىقىدۇ ۋە بۇ يەردە ئۆزىنىڭ ئىككىنچى ۋەتىنىگە ئىگە بولىدۇ.

ئىمىن ئۇسمان ئۆزبەكىستاندىكى ئەڭ ئاممىباپ يازغۇچىلارنىڭ بىرىگە ئايلانغان بولۇپ، ئۇ كۆپلىگەن روماننىڭ، قىسسەلەرنىڭ ۋە ھېكايىلەرنىڭ مۇئەللىپى ئىدى. ئۆزگىچە قۇرۇش ژىللىرى ئۇ ئېكولوگىيە ماۋزۇسىغا يېزىلغان پۇبلىستىكىلىق ماقالىلىرى بىلەن كەڭ دائىرىدە ئېتىراپ قىلىنغان ئىدى.

ئۆزبەكىستان مۇستەقىللىققا ئىگە بولغاندىن كېيىن ئىمىن ئۇسمان جوشقۇن ئىجادىي ۋە جامائەتچىلىك پائالىيىتىنى داۋاملاشتۇردى ۋە شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنى باشقۇردى.

ئۆزىنىڭ ئۇيغۇر بولۇشىغا قارىماي، ئۇ ئۆزبەك خەلقىنىڭمۇ مۇناسىپ پەرزەندى ئىدى، ئۆزبەك خەلقىنىڭ تەغدىرى، ئۇنىڭ كېلەچىكى ۋە ھازىرقى ئەھۋالىغا يازغۇچى ھېچ قاچان پەرۋاسىز قاراپ تۇرمىغان ئىدى.

بۇ چوڭ يوقىتىش، دىكتاتورلۇق تۈزۈم تەرىپىدىن يازغۇچى، ئەجايىپ ئىنسان، دېموكراتىيە ۋە ئادەم ھوقۇقلىرى ئۈچۈن كۈرەشچى ئۆلتۈرۈلدى.

ئۆزبەكىستاندىكى مۇستەقىل ئىنسان ھوقۇقلىرى تەشكىلاتىنىڭ بېيىل 13 - مارتتىكى (ئوم ئى ھ ت) خەۋەرىگە قارىغاندا، ئىمىن ئۇسمان 2001 - ژىلى 11 - فېۋرال كۈنى ملىتسىيە خادىملىرى تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ، ئىچكى ئىشلار مىنىسترلىگىنىڭ تەرگەۋ تۈرمىسىگە قامالغان، بۇ تۈرمە تاشكەنت شەھىرىدىكى ئىچكى ئىشلار باشقارمىسىنىڭ بۇ خىلدىكى پودۋال تۈرمىسىدىن، جۇمھۇرىيەت ئىچكى ئىشلار مىنىسترلىگىنىڭ تەرگەۋ تۈرمىسىدىن، تاشكەنت تۈرمىسىنىڭ مەخسۇس پودۋاللىرىدىن كېيىن قامالغانلارغا نىسبەتەن رەھىمسىزلىكى بويىچە شۆھرەت قازانغان.

يازغۇچى قولغا ئېلىنغاندىن كېيىن ئىمىن ئۇسماننىڭ ئادۋوكاتى ئەخمەتجان ساۋۇتوۋقا تەرگەۋچى زاكرۇللايېۋ «ھازىرچە 244 - ماددا، 1 - پۇنكت بويىچە ئەيىپ قويۇلغانلىقىنى (جامائەت بىخەتەرلىكىگە ۋە جەمىيەت تەرتىپىگە خورۇپ تۇغدۇرىدىغان مەزمۇندىكى ماتېرىياللارنى تەييارلاش ۋە تارقىتىش)، كېيىن يەنە باشقىمۇ ماددىلار، مەسىلەن، 159 (كونستىتۇتسىيە تۈزۈمىگە قەست قىلىش) ۋە باشقىلار بويىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن.

18 - كۈندىن كېيىن، 2001 - ژىلى 1 - مارتتا ئەتىگەنلىكى ملىتسىيە خادىملىرى يازغۇچىنىڭ جەستىنى ئۆيىگە ئېلىپ كەلدى. ھوقۇق قوغداش ئورگانلىرىنىڭ 50 - 60 خادىمى پوتكول كۆارتالىنى قورشاۋالدى، ئۆيىگە ھېچ كىمنى يېقىن كەلتۈرمىدى ۋە جەسەتنى ئېچىشقا ھەم كۆرۈشكە رۇخسەت قىلمىدى. جەسەتنى تەسادىپى كۆرۈش مۇمكىن بولغان ئۇنىڭ تۇغقانلىرىنىڭ بىرىنىڭ گۇۋالىق قىلىشىچە، مەرھۇمنىڭ بېشىنىڭ ئارقا تەرىپى جىددىي زەخمىلەنگەن. بىر سائەتتىن كېيىن ملىتسىيەنىڭ تەلىۋى بىلەن يازغۇچىنىڭ جەسىدى ملىتسىيەنىڭ ئىشتىراكى ۋە تولۇق نازارىتى ئاستىدا ئالدىراشلىق بىلەن دەپنە قىلىنغان. ھە دېگەندە ئۆلۈم سەۋەبىنى ئۆزىنى ئۆلتۈرىۋالغان دەپ ئاتاشتى، ئاندىن تىببىي سېراۋكىسىدا مېيىيە ئىشىغى توغرىلىق يېزىق پەيدا بولدى... بۇنىڭ ھەممىسى ئىمىن ئۇسماننىڭ ئۆزىنى ئۆزى ئۆلتۈرىۋالغانلىقى توغرىلىق تەخمىنىنىڭ قوپال ئالدامچىلىق ئىكەنلىكىدىن باشقا نەرسە ئەمەسلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈن يازغۇچى ئىمىن ئۇسماننىڭ ۋاپات بولۇش ھالىتىنى ھەر تەرەپلىمە، تولۇق ۋە ئوبيېكتىپ تەكشۈرۈش ھەم مەرھۇمنىڭ جەسىتىنى كۆرىدىن ئېلىپ ئېكسپېرتىزا قىلىش - ئۆلۈم سەۋەپلىرىنى ۋە بەدىنىنىڭ زەخمىلىنىش خاراكتېرىنى ئېنىقلاش ئۈچۈن لازىمدۇر.

يازغۇچى ئىمىن ئۇسماننىڭ تاشكەنتتە ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنى باشقۇرغانلىقى توغرىلىقمۇ ئۇنتىماسلىقىمىز كېرەك. خ خ ج شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدا ئۆزىنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرى بار. ئۇ شۇنداقلا ش ئۇ ئار غا پات - پات بېرىپ تۇراتتى ۋە ئۇ يەردىكى ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ياخشى مەلۇم ئىدى. «رەسمىي خىتاي ھاكىمىيەت ئورۇنلىرىنىڭ خىتاينىڭ سىرتىدا، بولۇپمۇ مەركىزىي ئاسىيادە ئۇيغۇر زىيالىلىرىنىڭ پائالىيىتىگە نىسبەتەن سەلبىي مۇناسىۋەتتە ئىنكاس قىلىدىغانلىقىنى» ھېساپقا ئالغان ھالدا، ئىمىن ئۇسماننىڭ قولغا ئېلىنىشى ۋە ھالاك بولۇشىنىڭ تاشقى سىياسىي تەخمىنىمۇ نەزەردىن چىقىرىشقا بولمايدۇ.

بۇنىڭدىن تەرگەۋچى زاكرۇللايېۋقا سوئاللار پەيدا بولىدۇ ۋە بەزى نەرسىلەرنى ئەسلىتىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ:

1. دۇنيا ئەمەلىياتىدىن مەلۇمكى، تەپتىش قىلغان تەرگەۋچى دېلونىڭ ھەر تەرەپلىمە، تولۇق ۋە ئوبيېكتىۋ تەكشۈرۈلۈشى ئۈچۈن ئەيىپلەنگۈچىنى پاش قىلىدىغان ۋە ئاقلايدىغان، شۇنداقلا ئۇنىڭ جاۋاپكەرلىكىنى يېنىكلىتىدىغان ۋە ئېغىرلىتىدىغان ئەھۋاللارنى ئېنىقلىشى لازىم، تەرگەۋچى ئىسپاتلاش ۋەزىپىسىنى ئەيىپلەنگۈچىگە ژۈكلەش ۋە قىسىم كورسىتىش، پوپوزا قىلىش ۋە باشقا قانۇنسىز چارىلەر يولى بىلەن ئەيىپلەنگۈچىدىن كېرەكلىك گۇۋالىق ئېلىش ھوقۇقىغا ئىگە ئەمەس، ئەندى ئەمەلىياتتا گۇمانلانغۇچى ۋە ئەيىپلەنگۈچى ئىمىن ئۇسمانغا قانۇندا بەلگۈلەنگەن ۋاستىلار ۋە ئۇسۇللار بىلەن ئۆزىنى ھىمايە قىلىش، شۇنداقلا ئۇنىڭ شەخسى ھوقۇقلىرىنى - ئۇنىڭ ھاياتىنىڭ - سالامەتلىگىنىڭ بىخەتەرلىكىنى قوغداش ئىمكانىيىتىنى تەمىنلىمىگەن.

2. جىنائىي ئىشلار ھوقۇق دائىرىسىگە مۇۋاپىق - گۇۋالىق بېرىشكە مەجبۇرلاش، يەنى گۇمانلانغۇچىغا، ئەيىپلەنگۈچىگە پوپوزا قىلىش يولى بىلەن پىسخىكىلىق ياكى جىسمانىي تەسىر قىلىش، گۇۋالىق بېرىشكە مەجبۇرلاش مەخسىتى بىلەن ئۇرۇش، قىيناش، ئازاپلاش، بەدەننى زەخمىلەندۈرۈش ياكى باشقا قانۇنسىز ھەرىكەتلەرنى قىلىش مەنئى قىلىنىدۇ. ئەمەلىياتتا يازغۇچى ئىمىن ئۇسمانغا نىسبەتەن قانداق قانۇنسىزلىق ھەرىكەتلەر قوللىنىلدى؟ ئەگەر ئۇنداق ئەمەس بولسا، ئۇ چاغدا نېمىشكە يازغۇچى، گويا «ئۆزىنى ئۆلتۈرىۋالدى»؟ ئۇمۇمەن ئۆزىنى ئۆلتۈرىۋېلىش ھادىسىسى بولغانمۇ؟

3. «مۆھتەرەم» زاكرۇللايېۋ، سىز تەرگەۋ ژۈرگۈزگەن ۋاقىتتا، تەرگەۋ ئاستىدىكىلەرنىڭ ئۆلۈۋاتقانلىقى بىرىنچى قېتىم ئەمەس. مەسىلەن، 1999 - ژىلى ئىيۇندا («دىنىي ئېكستېرىمىزمدا») گۇمانلانغان 42 ياشلىق پەرھات ئۇسمانوۋ تۈرمىدە ئۆلگەن، تەرگەۋنى سىز ئېلىپ بارغان، ھە، ئۇ چاغدىمۇ ئۆزىنى ئۆزى ئۆلتۈرىۋېلىش بولغانمۇ؟

4. ئۆزبەكىستان جۇمھۇرىيىتى جىنائىي ئىشلار كودېكسىنىڭ 159 - ماددىسى بويىچە ئەيىپ (مەۋجۇت دۆلەت تۈزۈمىنى كونستىتۇتسىيەگە خىلاپلىق ھالدا ئۆزگەرتىشكە، قانۇنىي سايلانغان ياكى تايىنلانغان ھاكىمىيەت ۋەكىللىرىنى ھاكىمىيەتتىن چەتلەشتۈرۈشكە، ياكى ھاكىمىيەتنى قولغا ئېلىشقا نىسبەتەن، ياكى ئۆزبەكىستان جۇمھۇرىيىتى تەۋەلىكىنىڭ كونستىتۇتسىيەگە زىت ھالدا پۈتۈنلىكىگە خىلاپلىق قىلىشقا نىسبەتەن ئوچۇق چاقىرىش، شۇنداقلا بۇنداق مەزمۇندىكى ماتېرىياللارنى تارقىتىش) ئىمىن ئۇسمانغا ئەيىپلەنگۈچى سۈپىتىدە قويۇلۇشى مۇمكىن ئەمەس. چۈنكى جىنايەت تەركىۋى، تېگىشلىك چاقىرىقلاردىن تاشقىرى، باشقۇرۇش ئاقىۋەتلىرىگە نارازى، ئۇ ياكى بۇ سەۋەپ بىلەن ژىغىلغان ئادەملەر توپىنى ئەمەس، ئەڭ كام دېگەندە، جامائەتچىلىكنىڭ بولۇشىنى پاش قىلىشى لازىم. پىكىر، سۆز ۋە ئېتىقات ئەركىنلىكىنىڭ كونستىتۇتسىيەلىك ھوقۇقىنى «جىنائىي» ئەمەلگە ئاشۇرغان دەپ باھا بېرىش ئۈچۈن ھەتتا جامائەتچىلىك ئالدىدا ئېيتىلمىغان بولسىمۇ، لېكىن شۇنىڭغا قارىماي، ئورۇن ئالغان ۋە تېگىشلىك ئىجتىمائىي ئاقىۋەتلەر يۈز بېرىشى بىلەن شۇنداق بولىدىغان تېگىشلىك ماھىيەتتىكى ئىدېئولوگىيەلىك مەھسۇلاتنىڭ (ئەسەرنىڭ) بولۇشى زۆرۈر!

سۇدىيا، پروكورور، تەرگەۋچى ۋە ئېنىقلىغۇچى گۇمانلانغۇچىنىڭ، ئەيىپلەنگۈچىنىڭ شەنىنى ۋە قەدىر - قىممىتىنى ھۆرمەتلىشى لازىم؛ ھېچ كىم ئۆزىگە جىسمانىي، مەنىۋىي ئازاپلارنى سالىدىغان، قىيناش، زورالۇق قىلىش، باشقىمۇ ئادەمنىڭ شەنىنى ۋە قەدىر - قىممىتىنى ھاقارەتلەيدىغان مۇئامىلىگە دۇچار بولۇشى مۇمكىن ئەمەس.

6. ئەيىپلىك ئەمەس پرېزۇمپىيەسىگە مۇۋاپىق، گۇمانلانغۇچىنىڭ، ئەيىپلەنگۈچىنىڭ ياكى سوتلانغۇچىنىڭ جىنايەت قىلغانلىقىدا ئەيۋى قانۇندا كۆزدە تۇتۇلغان تەرتىپتە ئىسپاتلانمىغىچە ۋە سوت ھۆكۈمى بىلەن قانۇنىي كۈچكە كىرگەنلىكى بېكىتىلمىگىچە، ئۇ كىشى ئەيىپسىز دەپ ھېساپلىنىدۇ.

گۇمانلانغۇچى، ئەيىپلەنگۈچى ياكى سوتلانغۇچى ئۆزىنىڭ ئەيىپسىزلىكىنى ئىسپاتلىمايدۇ. نېمە ئۈچۈن يازغۇچى ئىمىن ئۇسمان سوتنىڭ تۇختامىسىز ئىسلام ئېكستېرىمىستى، تېررورىست - ۋاخخابىت دەپ ئېلان قىلىندى؟

7. ئىسلامدا 73 ئېقىم مەۋجۇت، ۋاخخابىتلار ئۇنىڭغا ھېچ قانداق مۇناسىۋەتلىك ئەمەس، چۈنكى ۋاخخابىزم ئىسلامنىڭ ئېقىمى بولۇپ ھېساپلانمايدۇ. سەئۇدىيە ئەرەبىستاندا ۋاخخابىزم رەسمىي ئىدېئولوگىيە بولۇپ ھېساپلىنىدۇ. ۋاخخابىزم ئىدېيەلىرى ھىندىستاندا، ئاۋغانىستاندا، ھىندونېزىيەدە ۋە ئافرىكىنىڭ بەزى ئەللىرىدە تارقالغان، ۋاخخابىزم - قانۇنغا خىلاپلىق ھادىسە ئەمەس. ۋىجدان ئەركىنلىكىگە مۇۋاپىق، ھەر قانداق ئادەم ھەر قانداق دىنغا ئېتىقات قىلىشى مۇمكىن. ئەگەر قۇراللىق ئارمىيە قۇرۇلغان بولسا، ئۇ چاغدا ۋاخخابىزم ئېكستېرىمىزم بولىدۇ.يازغۇچى ئىمىن ئۇسمان قانداق ئارمىيە ۋە قانداق قۇراللىق كۈچلەرگە قوماندانلىق قىلغان؟

8. ئەگەر شۈبھەنى يوقىتىشتىكى بارلىق ئىمكانىيەتلەر تۈگىگەن بولسا، ئەيىپتىكى بارلىق شۈبھىلەر گۇمانلانغۇچىنىڭ، ئەيىپلەنگۈچىنىڭ ياكى سوتلانغۇچىنىڭ پايدىسىغا ھەل بولۇشى لازىم. شۇنداقلا قانۇننى قوللىنىشتا پەيدا بولىدىغان شۈبھىلەرمۇ گۇمانلانغۇچىنىڭ، ئەيىپلەنگۈچىنىڭ ياكى سوتلانغۇچىنىڭ پايدىسىغا ھەل بولۇشى لازىم. نېمە ئۈچۈن سىز ئارقىلىق ئۆزبەكىستان جۇمھۇرىيىتى ھوقۇق قوغداش ئورگانلىرىنىڭ ۋەكىللىرى قانۇننىڭ بۇ قائىدىسىنى ئىنكار قىلىدىڭلار؟

9. جىنائىي ئىشلار - پروسېسسۇئال ۋەزىپىسى جىنايەتنى چاپسان ۋە تولۇق پاش قىلىشتىن، ئەيىپكارلارنى تېپىشتىن ۋە جىنايەت قىلغان ھەر بىر ئادەمنىڭ ئادالەتلىك جازالىنىشى ۋە ئەيىپسىز بىر ئادەمنىڭمۇ جاۋاپكەرلىككە تارتىلماسلىقى ۋە ئەيىپلەنمەسلىگى ئۈچۈن قانۇنلارنى توغرا قوللىنىشتىن، جىنائىي ئىشلار بويىچە ئىش تەرتىۋى قانۇنچىلىقىنى مۇستەھكەملەشكە، جىنايەتنىڭ ئالدىنى ئېلىشتىن، شەخسنىڭ، دۆلەتنىڭ ۋە جەمىيەتنىڭ مەنپىيەتلىرىنى ھىمايە قىلىشتىن ئىبارەت.

قانداق بانە - سەۋەپلەردىن پەيدا بولغانلىقىدىن قەتئىي نەزەر، قانۇنلارنى ئېنىق ئىجرا قىلىشتىن ۋە ئۇلارغا رىئايە قىلىشتىن ھەر قانداق چەتنىلىش، جىنائىي ئىشلار ھوقۇقىنىڭ قانۇنلىرىغا خىلاپلىق قىلىش بولۇپ ھېساپلىنىدۇ.

ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ يازغۇچىنىڭ ئۆلۈمىدە ئېچىلمىغان سىرلار ئىنتايىن ئورغۇن، ھوقۇق قوغداش ئورگانلىرىغا، تەرگەۋچىگە بېرىلىدىغان سوئاللار ئورغۇن، يازغۇچى ئىمىن ئۇسماننىڭ ئۆلۈمى قەستەن قىلىنغان قاتىللىقمۇ ياكى...

«مۆھتەرەم» زىكرۇللايېۋ، بۇ سوئاللارغا جاۋاپلارنىڭ يوقلىغى: سىزنىڭ بىۋاستە ئىشتىراكىڭىزدا ئېغىر جىنايەت قىلىندى - يازغۇچى ئىمىن ئۇسمان ئۆلتۈرىلدى دېگەننى بىلدۈرىدۇ، خالاس!

باشقا نەشرلەر سەھپىلىرىدىن

ئۆزىنى ئۆزى ئۆلتۈرۈشمۇ ياكى قاتىللىقمۇ؟!

(«رېسپۇبلىكا - 2000» گېزىتىنىڭ 10 - سانىدىن ئېلىندى.)

دۇنيادا، ئۆز شەخسىي ھاياتىنى ئويلىمايدىغان ئادەم يوق بولسا كېرەك. ھەممە ئادەم ئائىلە ـ بالا ـ چاقىلىرى بىلەن تىنچ، خاتىرجەم، باياشات ياشاشنى ئارزۇ قىلىدۇ. ئامما بىر شەخسنىڭ ھاياتى جەمئىيەتتە كۆپچىلىك ھاياتى بىلەن چەمبەر چاس باغلىنىدىغانلىغىنى بىلىش، ۋەتەن ئازات، خەلق ئەركىن، جەمئىيەت پاراۋەن بولغاندا، كۆپچىلىك قاتارىدا شەخسنىڭمۇ تۇرمۇشى تىنچ، غەم ـ تەشۋىشسىز، ئۆز ھالال ئەمگىكى بەدىلىگە خوشال ۋە باياشات ئۆتۈشنى بىلىش، ۋەتەن، مىللەت مەنپىيەتىنى ئۆز مەنپىيەتىدىن ئەلا بىلىش، زۆرۈر تېپىلغاندا ئۆز مەنپىيەتىنى ۋەتەن، مىللەت مەنپىيەتى ئۈچۈن قۇربان قىلىش ـ مانا بۇ چىن ئىنسانىي خىسلەتلىك، ئالىي جاناپ ئادەمنىڭ گۈزەل پەزىلىتىدۇر. مانا شۇنداق پەزىلەتكە ئىگە ئىنسان ئۆز بىلىمىنى، ئەقىل ـ پاراستىنى ئەل ئازاتلىقى، پاراۋەنلىكىگە سەرپ قىلىدۇ. بۇ خىل ئىنسانلار ھاياتىدا ئەل ھۆرمىتىگە قانداق سازاۋەر بولغان بولسا، ھاياتىدىن كۆز يۇمغاندىن كېيىنمۇ ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئېلىنىپ، نامى ئۆز خەلقى قەلبىدە مەڭگۈ ساقلىنىدۇ.

بۇنىڭ ئەكسىچە، پەقەت ئۆزىنىلا ئويلاپ، «باشقىلار نېمە بولسا ـ بولمامدۇ. مەنلا ئامان بولسام، راھەت ـ پاراغەتتە ياشىسام بولدىغۇ» دەيدىغان شەخس خەلق ئۈچۈن ئەڭ خەتەرلىك شەخس بولۇپ، بۇنداقلارنىڭ قولىدىن ھەر بالا كېلىدۇ. يەنىمۇ مۇھىمراغى ئۇ بىرەر سىياسىي تەشكىلات لىدېرى بولۇپ قالىدىغان بولسا، ئۆزىنى ئەڭ بىلىمدان، قالتىس سىياسەتچى ھېساپلاپ، «ھەممىنى مەن بىلىمەن، ھەممە مېنىڭ ئاغزىمغا قاراپ، دېگىنىمنى قىلسۇن» دەيدۇ. باشقىلارنىڭ پىكىر ـ تەكلىپلىرىنى قوبۇل قىلمايدۇ. ۋەزىيەت تەقازىزاسى بىلەن ۋەتەن داۋاسىنى خەلق ئارادا بىرلىشىپ، ھەرىكەت ئېلىپ بېرىشقا دەۋەت قىلسا، ئۆزىنى چەتكە تارتىپ، ھەر خىل بانە ـ سەۋەبلەر بىلەن ئۇلارنى قارىلاپ، ئۆزىنى ئاقلاشقا ئۇرۇنىدۇ. بۇنداقلا گەرچە ئۆزىنى ۋەتەن ئىستىقلالىيىتى يولىدا كۈچەپ پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتقاندەك كۆرسەتكىنى بىلەن، ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭ كىمنى ياقلاپ، كىمنىڭ پايدىسىغا خىزمەت قىلىۋاتقىنىنى ھەر بىر ئاڭلىق ئادەم پەرىق قىلالايدۇ. تەبىيكى بۇنداقلار كەڭ ئاممىدىن ئايرىلىپ، يېتىم قالىدۇ ۋە خەلق غەزىۋىگە ئۇچرايدۇ.

نادانلىق كاساپىتى بىلەن جاھالەت پاتقىقىغا پاتقىنىمىزدىن، پەقەت ئۆز بېشىمىزنى ئويلايدىغان شەخسىيەتچىلىك بالاسىغا گىرىپتار بولۇپ، بىرلىك، ئىتتىپاقىمىزنىڭ بۇزۇلۇپ، بىر دىل، بىر نىيەتتە بولالماي، ئۆز ئارا زىتلىشىپ، پارچىلىنىپ كەتكىنىمىزدىن، قابىلىيەتلىك رەھبەرلىرىمىزگە ئەگىشىپ ماڭمىغىنىمىز ۋە ئۇلارنى ساقلاپ قالالمىغىنىمىزدىن، بېپەرۋالىغىمىز تۈپەيلىدىن، ئۆز ئىچىمىزدىن چىققان خائىنلارغا يول قويغانلىغىمىزدىن، دۇنيادا باھاسىنى ھەرگىز ئۆلچەپ بولماس ئىسىل بايلىغىمىز بولغان، تارىخىي ئەزەلدىن ئۆزىمىز ياشاپ كېلىۋاتقان، كەلگۈسى ئەۋلاتلىرىمىزنىڭمۇ ياشاپ، كامال تېپىش باش پاناسى بولغان ئەزىز، مۇقەددەس ۋەتىنىمىزدىن ئايرىلدۇق. ئىككى ئەسىردىن بۇيان دۇنيادا ئەڭ ياۋۇز، ئاچكۆز بىر دۆلەتكە قارام بولۇپ، ھەممە ئىنسانىي ھوقۇقىمىزدىن ئايرىلىپ، قۇللۇق ئازاۋىنى تارتىپ كېلىۋاتىمىز. ھەددىدىن ئاشقان زۇلۇم ـ خورلۇق، ئۆلۈم خەۋپىدىن قېچىپ، ئەزىز ۋەتىنىنى تەرك ئېتىپ، چەت ئەللەردە مۇساپىرلىق دەردىنى تارتىۋاتىمىز.

جاپاكەش خەلقىمىز قۇللۇققا قارشى باش ئېگىپ، جىم ياتقىنى يوق ئەلۋەتتە. مۇستەملىكچىلەرگە قارشى يەنى ۋەتىنىنىڭ مۇستەقىللىقى يولىدا 400 قېتىمدىن ئوشۇق ئازاتلىق كۈرىشىنى ئېلىپ بارغىنى تارىخىمىزدىن مەلۇم. بولۇپمۇ، 20 ـ ئەسىردە قان كېچىپ، قۇربانلار بېرىپ، ئىككى قېتىم مۇستەقىل دۆلەتلىرىمىزنى قۇرغان بولساقمۇ، مۇستەقىللىغىمىزنى ساقلاپ قالالمىدۇق. بىز بۇنىڭ سەۋەۋىنى كۆپىنچە خىتاي ۋە سوۋېت ئىمپېرىيەلىرىدىن كۆرىمىز، بۇ تاشقى ئامىل. ئامما يەنە بىر ئىچكى مۇھىم ئامىل ـ ئۆزىمىز ئىكەنلىكنى تولۇق ۋە چوڭقۇر ھېس قىلمايمىز.

بىز مانا شۇنداق ئېغىر نوقسان ۋە سەۋەنلىكىمىز سەۋەۋىدىن، ئەجايىپ قولايلىق پۇرسەتلەرنى قولدىن بېرىپ قويدۇق. بولۇپمۇ، 1944 ـ يىلدىكى مىللىي ـ ئازاتلىق ئىنقىلاۋىمىز تارىخىمىزدىكى بىر ئوڭۇشلۇق زور ئىنقىلاپ بولۇپ، ھۆكۈمىتىمىزنىڭ توغرا رەھبەرلىكى، كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ قىزغىن قوللاپ ـ قۇۋۋەتلىشى نەتىجىسىدە مىللىي ئارمىيەمىز بىر يىل ئىچىدە ئۈچ ۋىلايەتنى تولۇق ئازات قىلىپ، غەلبىسىرى ئىلگىرىلەپ، ئۆلكىنىڭ مەركىزى ـ ئۈرۈمچى شەھىرىگە 150 كىلومېتىر قالغان ئىدى، يەنى ماناس دەرياسى بويىغا كەلگەن ئىدى. شۇ چاغدىكى گومىنداڭنىڭ ئۈرۈمچى شەھىرىدىكى ھەربىي كۈچى بارى ـ يوقى 6 مىڭ ئەسكەر بولۇپ، گومىنداڭ قوماندانى جۇشياۋ لىياڭ 8 سائەت ئىچىدە جياڭ جېشىغا ئۈچ قېتىم تېلېگرامما يوللاپ، «ئىچكى جەھەتتە كارغا كېلىدىغان ھەربىي قوشۇن كامچىل، سىرتتىن ياردەم بېرىدىغان ھەربىي قوشۇن يوق، ئۈرۈمچى خوۋۇپ ئىچىدە قالدى ... ئۆزەمنى قۇرۋان قىلماقتىن باشقا چارە قالمىدى. ئالىلىرى تېزلىكتە ئەقىلانە تەدبىر كۆرۈشلىرىنى سەممىي ئۆتۈنىمەن» دەپ، قاخشاپ نالە قىلغان ئىكەن. (ئۈرۈمچىدە بېسىلغان «ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ـ ئازاتلىق ئىنقىلاۋىغا دائىر چوڭ ئىشلار خاتىرىسى» كىتاۋىنىڭ 143 ـ بېتىگە قارالسۇن).

شۇ چاغدا ۋەتىنىمىزنىڭ شىمالىي ۋە جەنۇبىي مۇھىم قاتناش تۈگۈنى بولغان ئاقسۇ شەھىرى ئازات قىلىنغان ئىدى. جەنۇپتا ھەرىكەتلىنىۋاتقان قىسىملىرىمىز 1945 ـ يىلى 8 ـ ئايدا تاشقۇرغاننى ئازات قىلىپ، ئىككى لىنىيە بويىچە ئويتاغ لىنىيەسى قەشقەرگە، قىزىل تاغ لىنىيەسى ياركەنتكە ۋۇرۇش قىلىپ، 8 ناھىيەنى ئازات قىلغان ئىدى، قەشقەر بىلەن ياركەنت ۋىلايەتلىرى مۇھاسىرىگە ئېلىنىپ، جەنۇپتا خەلقىنىڭ چوڭ كۆتىرىلىشى پارتلىنىش ھالىتىگە كېلىپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمىتى پۈتۈنلەي مەغلۇبىيەت گىرداۋىغا چۈشۈپ قالغان ئىدى.

ئەگەر مىللىي ئارمىيە ھۇجۇمنى شىددەت بىلەن داۋام قىلدۇرغان بولسا، پۈتۈن ئېلىمىز بىر يىلمۇ قالماي، تولۇق ئازات بولاتتى. نېمە ئۈچۈن شۇنداق بولمىدى؟ ھەممىگە مەلۇمكى، خەلقىمىزنىڭ ئەشەددىي دۈشمىنى ستالىن يول قويمىدى. شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتىدىكى بىر قىسىم كىشىلەر ستالىننىڭ بېسىم بۇيرۇغىغا ئەمەل قىلىپ، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن بىتىم تۈزۈشكە مەجبۇر بولدى، بۇ تارىخىمىزدىكى زور خاتالىققا يول قويغانلىق بولدى...

بىتىم تۈزۈش ئالدىدىكى ۋەزىيەت ۋە بىتىمنىڭ تۈزۈلۈش جەريانى

«1945 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنىدىن 11 ـ كۈنىگىچە رۇزۋېلت، چېرچىل، ستالىنلار يالتىدا يىغىن ئېچىپ، مەخپىي كېلىشىمگە قول قويىدۇ. 30 ـ ئىيۇن كۈنى گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرى سۇڭ زىۋېن، جياڭ جىڭگو، لىيۇزېرۇڭلار موسكۋاغا بېرىپ، يالتا مەخپىي كېلىشىم توغرىسىدا ستالىن باشچىلىغىدىكى رەھبەرلەر بىلەن سوھبەت ئۆتكۈزىدۇ. 7 ـ ئىيۇل كۈنى جياڭ جېشى موسكۋاغا سۇڭ زىۋېنغا ئارقىمۇ ـ ئارقا ئىككى پارچە مەخپىي تېلېگرامما ئەۋەتىپ،

بىز ئەجداتلىرىمىزغا ۋارىسلىق قىلىۋاتىمىزمۇ؟

تاشقى موڭغۇلىيەنىڭ ئۇرۇشتىن كېيىنكى مۇستەقىل بولۇشىغا يول قويۇشقا بولىدۇ، لېكىن كېڭەش ئىتتىپاقى شەرقىي ـ شىمالىي زېمىنىمىزنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقى، مەمۇرىي پۈتۈنلىكىنى ئېتىراپ قىلىشى، جۇڭگو كومپارتىيەسى ۋە شىنجاڭ توپىلىڭىغا قايتا ياردەم بەرمەسلىكى كېرەك، دەپ بىلدۈرىدۇ. 9 ـ ئىيۇن كۈنى سۇڭ زىۋېن ۋەقەرىدىكى يول ـ يورۇق ئاساسىدا ستالىنغا: ـ كېڭەش ئىتتىپاقى ئەگەر جۇڭگونىڭ شىنجاڭ توپىلىڭىنى بېسىشقا ياردەم بېرىش قاتارلىق مەسىلىلەردە ۋەدە بەرسە، جۇڭگو ھۆكۈمىتى تاشقى موڭغۇلىيە مەسىلىسىدە يول قويىدۇ، ـ دەيدۇ. ستالىن: ـ مەيلى يەنەئەن، شىنجاڭ بولسۇن بىردەك جياڭ جېشى رەھبەرلىكىگە بويى سۇنىدۇ. كېڭەش ئىتتىپاقى شىنجاڭ ۋە يەنەئەننى بىردەك جياڭ جېشى رەھبەرلىك دائىرىسىدىكى جاي دەپ قارايدۇ، ـ دېگەن. 13 ـ ئاۋغۇست كۈنى گومىنداڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرى ۋاڭ شىجى بىلەن مولوتوۋ ئىككى دۆلەتنىڭ «جۇڭگو ـ كېڭەش دوستلۇق، ھەمكارلىق شەرتنامىسىنى ۋە بۇنىڭغا دائىر كېلىشىملەرنى ئىمزالايدۇ. بۇ كېلىشىمدە گومىنداڭ ھۆكۈمىتى تاشقى موڭغۇلىيەنىڭ مۇستەقىللىغىنى ئېتىراپ قىلىدۇ. كېڭەش تەرەپ شىنجاڭ مەسىلىسىدە جۇڭگونىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلىشىش نىيىتى يوق ئىكەنلىكىنى تەكىتلەيدۇ. 26 ـ ئاۋغۇستتا جياڭ جېشى جاڭ جىجۇڭنى «غۇلجا ۋاقەسىنى» مۇھاكىمە قىلىپ، ھەل قىلىش يۈزىسىدىن شىنجاڭغا بېرىشقا بۇيرۇق چۈشۈرىدۇ. 6 ـ سېنتەبىر كۈنى كېڭەش ھۆكۈمىتى جۇڭگو ھۆكۈمىتىگە شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمىتى ھەر مىللەت خەلقىنى قاتناشتۇرسىلا، ئالاھىدە ئىشلاردا كېرەك بولسىلا، شىنجاڭ مەسىلىسىنى ھەل قىلىشقا بولىدۇ، ـ دەپ ئىپادە بىلدۈرىدۇ. 13 ـ سېنتەبىر كۈنى جاڭ جىجۇڭ ئۈرۈمچىگە كېلىپ، جۇشياۋلياڭ، ۋۇجۇڭشىن قاتارلىقلار بىلەن ھەربىي، سىياسىي، دىپلوماتىيە، تەمىنات مەسىلىلىرى ئۈستىدە تەپسىلىي مۇزاكىرىلىشىدۇ. ھازىرقى ئەھۋالدىن قارىغاندا، ھەربىي كۈچ ئارقىلىق مەسىلىنى ھەل قىلىشتىن قىلچە ئۈمۈت يوق، سىياسىي يول بىلەن ھەل قىلىشتا ئەڭ ياخشى چارە ۋاستىچى كېڭەش ئىتتىپاقى دەپ قاراپ، دەرھال لىيۇزېرۇڭنى ئۈرۈمچى شەھىرىدىكى كېڭەش مۇۋەققەت كونسۇلى يېۋسىيېۋ بىلەن كۆرۈششكە ئەۋەتىدۇ. جاڭ جىجۇڭ ئۆزىمۇ يېۋسىيېۋ بىلەن كۆرۈشىدۇ. يېۋسىيېۋ ئىپادە بىلدۈرۈپ، ـ بۇ پۈتۈنلەي شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ ئىچكى ئىشى، كېڭەش ـ جۇڭگو موسكۋادا شەرتنامە ئىمزالىغاندا شىنجاڭنىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلاشمايدىغانلىغىنى رەسمىي بايان قىلغان. ئەڭ ياخشى چارە تىنچ يول بىلەن ھەل قىلىش، ـ دېگەن. جاڭ جىجۇڭ يېۋسىيېۋدىن ئىككى تەرەپ ۋەكىل ئەۋەتىپ، رەسمىي سوھبەت ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن ئاۋال غۇلجا تەرەپنى ھەربىي ھەرىكەتنى دەرھال توختىتىشقا دەۋەت قىلىپ، تىنچ ئۇسۇلدا ھەل قىلىشنى خالايدىغانلىغىنى سورىغاندا، يېۋسىيېۋ ـ شەخسەن ئۆزى شۇنى خالايدىغانلىغىنى، ئەڭ ياخشىسى بۇ ئىشنى جۇڭگو ھۆكۈمىتى كېڭەش ھۆكۈمىتى ئالدىغا قويسا، ئاسانراق ۋە ئۈنۈملۈك بولۇشىنى ئېيتىدۇ. جاڭ جىجۇڭ شۇ كۈنى جياڭ جېشىغا تېلېگرامما يوللاپ، ـ ھازىر بۇ يەردىكى ئەھۋال جىددىي، غۇلجا قىسىملىرى ئالغا ئىلگىرىلەشنى توختاتمىسا، ئۈرۈمچىنى ساقلاپ قىلىشقا ئىشەنچ قىلغىلى بولمايدۇ، كېڭەش ئىتتىپاقىنى ئوتتۇرىغا چاقىرىپ، ياراشتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىشنى تەۋسىيە قىلىدۇ».

گومىنداڭ پارتىيە، ھۆكۈمەت، ئارمىيە بىرلەشمە يىغىنى چاقىرىپ، شىنجاڭ مەسىلىسىنى مۇھاكىمە قىلىدۇ. بەيچۇڭشى يىغىندا مۇنداق دەيدۇ: ـ ھازىر باندىتلار شىخونى ئىگىلەپ، ئۈرۈمچىگە قىستاپ كەلدى. جەنۇبىي شىنجاڭدا تاشقۇرغان، باي ناھىيەلىرى قولدىن كەتتى. شىمالىي شىنجاڭدا ـ ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي ۋىلايەتلىرىنى باندىتلار ئىگەللىۋالدى. گەنسۇغا ئۆتۈشىدىغان يولدىكى يەتتە قۇدۇقتا باندىتلار كىرىپ، چىقىپ ۋۇرىدۇ. ئۈرۈمچى يېتىم قالدى. پۈتكۈل شىنجاڭ خوۋۇپ ئىچىدە قالدى، ـ دەيدۇ. 17 ـ سېنتەبىر كۈنى كېڭەش ئىتتىپاقىنىڭ جۇڭگودىكى باش ئەلچىسى پېتروۋ كېڭەش ھۆكۈمىتى بۇيرۇغىغا بىنائەن گومىنداڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىگە مۇنۇلارنى ئۇختۇرىدۇ: «يېقىندا بىر مۇنچە مۇسۇلمانلار ئۆزلىرىنى شىنجاڭدىكى قوزغىلاڭچىلار ۋەكىلى دەپ، غۇلجىدىكى كېڭەش كونسۇلخانىسىغا ئىلتىماس سۇنۇپ، كېڭەش تەرەپ ئوتتۇرىغا چۈشۈپ ۋاستىچى بولۇپ، يۈز بەرگەن توقۇنۇشنى ياراشتۇرۇپ قويۇشنى ئۈمۈت قىلىدىغىنىنى ئاستىرتىن بىلدۈردى، ھەمدە قوزغىلاڭچى خەلقنىڭ ئەسلىدە جۇڭگودىن ئايرىلىش نىيىتى يوق، ئۇلارنىڭ مۇددىئاسى مۇسۇلمانلار شىنجاڭدىكى كۆپ سانلىقنى ئىگىلەيدىغان جايلاردا ئاپتونومىيەنى يولغا قويۇش مەخسىتىگە يېتىشتىن ئىبارەت» دەپ، بىلدۈرگەن. پېتروۋ يەنە كېڭەش تەرەپ چېگرا رايوننىڭ تىنچ، تەرتىپلىك بولۇشىغا كۆڭۈل بۆلىدۇ، جۇڭگو خالىسا ۋەزىيەتنى ئوڭشاشقا غۇلجىدىكى كونسۇلنى جۇڭگو ھۆكۈمىتىگە ھەمكارلىشىشقا ئەۋەتمەكچى، ـ دەيدۇ».

ھۆرمەتلىك گېزىتخان! بۇ قۇرلارنى ئوقۇغان ئادەمدە تەبىي ھالدا بۇ ئاستىرتىن ئۆزلىرىنى شىنجاڭ قوزغىلاڭچىلىرى ۋەكىلى دەپ، گومىنداڭ بىلەن ياراشتۇرۇپ قويۇشنى سورىغان، ھەتتا جۇڭگودىن ئايرىلىش نىيىتى يوق، مەخسەت ئاپتونومىيە ئىدى، دېگەن مۇسۇلمان زاتلار كىملەر بولدىكىن، ـ دېگەن سوئال تۇغۇلىدۇ.

«خىتاي تاشقى ئىشلار مىنىستىرى جياڭ جېشىدىن يول ـ يورۇق سوراپ، دەرھال كېڭەش ئىتتىپاقى ياردەملىشىشنى خالىسا، ھۆكۈمىتىمىز تولىمۇ مىننەتدار بولىدۇ. ۋاقە تۇغدۇرغۇچىلار ۋەكىل ئەۋەتىپ، جاڭ جىجۇڭ بىلەن كۆرۈشۈشنى غۇلجىدىكى كونسۇل ئۇختۇرۇپ قويسا، ـ دەيدۇ. 19 ـ سېنتەبىر كۈنى تاشقۇرغان ئارمىيەسى يېڭىسارغا ھۇجۇم قىلىش بىلەن قەشقەر خوۋۇپ ئىچىدە قالغانلىغىدىن ئو جۇڭشى لىيۇزېرۇڭنى يېۋسىيېۋ بىلەن كۆرۈشۈشكە ئەۋەتىپ، تېچلىق سوھبەتكە تەسىر يېتىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئامال قىلىپ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ۋاقەلەرنى كەڭەيتمەسلىكنى سورايدۇ. يېۋسىيېۋ دەرھال موسكۋاغا يەتكۈزۈشنى بىلدۈرىدۇ. گومىنداڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرى ۋاڭ شىجى لوندوندا مولوتوۋ بىلەن كۆرۈشۈپ، شىنجاڭ غۇلجا ۋاقەسى ھەققىدە سوھبەتلەشكەندە، مولوتوۋ: ـ بۇ ۋاقە ۋاقىتلىق ھادىسە، ئۇزۇن ئۆتمەي بېسىقىدۇ، ـ دېگەن. 3 ـ ئۆكتەبىر كۈنى يېۋسىيېۋ لىيۇزېرۇڭ بىلەن ئۇچرىشىپ، ئۈچ ۋىلايەت تەرەپ سوھبەت ۋەكىللىرىنى بېكىتىپ بولۇپتۇ. ۋەكىللەرنىڭ كېلىش ۋاقتىنى بېكىتكىلار، ـ دەيدۇ. 9 ـ ئۆكتەبىر كۈنى يېۋسىيېۋ گومىنداڭ ھۆكۈمىتىگە ئۈچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى 12 ـ ئۆكتەبىر كۈنى ماناس ئارقىلىق ئۈرۈمچىگە كېلىشىنى ئۇختۇرىدۇ. 10 ـ ئۆكتەبىر كۈنى ھۆكۈمەت ئاقسۇغا ھۇجۇم قىلىۋاتقان ھەربىي قىسىملارغا بۇيرۇق ئەۋەتىپ، تېچلىق سوھبىتى باشلانغانلىغىنى، ئۇرۇشنى توختىتىپ، 10 كىلومېتىر چېكىنىشنى، كېڭەش ئىتتىپاقىنىڭ ھەربىي خادىملىرىغا قورال ـ ياراقلارنى ئېلىپ، ئىلىغا قايتىشنى ئۇختۇرىدۇ. شۇ كۈنى كېڭەش ھەربىي مەسلىھەتچىسى دېسكوۋ ئاقسۇدىن غۇلجىغا قايتىدۇ. باي ناھىيەسىنى ساقلاۋاتقان مويدىن غوجا تېكەسكە چېكىنىدۇ. 15 ـ 16 ـ ئۆكتەبىر كۈنلىرى ئۈچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى: ـ «بىز، شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ۋەكىللىرى مەركىزىي ھۆكۈمەت ۋەكىللىرى بىلەن تەڭ ئورۇندا تۇرۇشىمىز كېرەك، بولمىسا سوھبەت ئۆتكۈزمەي، ئىلىغا قايتىمىز، ـ دەيدۇ».

ۋەكىللىرىمىزنىڭ مانا بۇ قەتئىي مەۋقەسىدىن بىز، ئىلىدىكى كېڭەش كونسۇلىغا ئاستىرتىن ئۆزلىرىنى شىنجاڭ قوزغىلاڭچىلىرى ۋەكىلى دېگەن بىر مۇنچە مۇسۇلمانلارنىڭ ھۆكۈمىتىمىز ۋەكىللىرى ئەمەس، بۇ پەقەت كېڭەش تەرەپنىڭ سىياسىي ئويۇنى ئىكەنلىكىنى بىلدۈرمەمدۇ؟!

«بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان جاڭ جىجۇڭ دەرھال يېۋسىيېۋ بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۈچ ۋىلايەت ۋەكىللىرىنىڭ بۇنداق سالاھىيىتىدىن ۋاز كېچىشنى ئىلتىماس قىلىدۇ. يېۋسىيېۋنىڭ كېلىشتۈرۈشى بىلەن ۋەكىللىرىمىز ۋاقىتىنچە «خەلق ۋەكىلى» سالاھىيىتى بىلەن سوھبەتكە قاتنىشىشقا رازى بولىدۇ. 17 ـ ئۆكتەبىر كۈنى ئۈچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى جاڭ جىجۇڭ بىلەن كۆرۈشۈپ، ئاۋال مەركەزنىڭ مەسىلىنى تىنچ يول بىلەن ھەل قىلىش توغرىسىدىكى كونكرېت پىكىر لايىھەسىنى بېرىشنى سورايدۇ. 18 ـ ئۆكتەبىر كۈنى جاڭ جىجۇڭ ئۆز ۋەكىللىرى بىلەن ۋاقەنى ھەل قىلىش توغرىسىدىكى كۆرسەتمە لايىھەسىنى تۈزەيدۇ ۋە پىكىر ئېلىش كېڭەش كونسۇلىغا، ھەم تېلېگرامما ئارقىلىق جياڭ جېشىغا مەلۇم قىلىدۇ. شۇ كۈنى لىيۇزېرۇڭ ئارقىلىق رەھىمجان سابىرھاجىغا ھەم لايىھەنى تاپشۇرىدۇ. رەھىمجان سابىرھاجى لىيۇزېرۇڭغا مۇنداق دەيدۇ: **«بىز ئۈرۈمچىگە شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىگە ۋاكالەتەن ۋەكىل بولۇپ كەلدۇق. مەركەز بىزنى قوزغىلاڭچى خەلقنىڭ ۋەكىلى دەپ قاراۋاتىدۇ. بۇ ئەسلى ئارزۇيىمىزغا ئۇيغۇن كەلمەيدۇ. بىز مەسئۇلىيەتنى ئۈستىمىزگە ئالالمايمىز. غۇلجىغا قايتىپ، يول ـ يورۇق سورىغاندىن كېيىن كېلىپ، سۆزلىشەيلى» دەيدۇ. ئەخمەتجان قاسىمىي: ـ «ھازىر پۈتكۈل دۇنيا تېچلىنىشقا باشلىدى. بىز ھەر قانداق جايدا قان تۆكۈلۈپ، تېچلىقنىڭ بۇزۇلۇشىنى ھەرگىز خالىمايمىز»، دەيدۇ.**

22 ـ ئۆكتەبىر كۈنى ۋەكىللىرىمىز غۇلجا شەھرىگە قايتىپ كېلىدۇ. شۇ كۈنى ھۆكۈمەت 113 ـ نومۇرلۇق قارار بىلەن ھەر يىلى 12 ـ نويابىر كۈنىنى ئىنقىلاۋىي بايرام كۈنى قىلىپ بەلگۈلەيدۇ، ھەم 114 ـ نومۇرلۇق قارار بىلەن: 1. مارشاللىق ھەربىي ئۇنۋان تەسىس قىلىش، 2. ھەربىي كومىتېت تەسىس قىلىش، ئىلىخان تۆرىنى رەئىسلىككە، ئىسھاقبەگنى، پالىنوۋنى، ئەخمەتجان قاسىمىنى، كېرىم ھاجىنى كومىتېت ئەزالىقىغا تايىنلاش، 3. ئىلىخان تۆرىگە مارشاللىق ئۇنۋانىنى بېرىش، 4. ھەربىي كومىتېتقا ھەربىي ئىشلارغا بىر تۇتاش رەھبەرلىك قىلىش ھوقۇقىنى بېرىش، 5. پالىنوۋ ئوتتۇرا يونىلىشكە، ئىسھاقبەگ جەنۇبىي يونىلىشكە رەھبەرلىك قىلىش بەلگۈلىنىدۇ.

ھۆكۈمىتىمىزنىڭ مانا بۇ قارارىدىن ھېچ قانداق تەسلىمچىلىككە يول قويماسلىق قەتئىي ئىرادىسى يارقىن كۆرۈنىدۇ.

13 ـ نويابىر كۈنى ۋەكىللەر ئىككىنچى قېتىم ئۈرۈمچىگە بارىدۇ. 14 ـ نويابىر كۈنى جاڭ جىجۇڭ ھەقىقىي يۈكسەك دەرىجىدىكى ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى تەلەپ قىلىش قانۇنىي ھەرىكەت دەپ، ئون بىر ماددىلىق تەلەپنامىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ.

ماخمۇت ئەكرەم.
تاشكەنت شەھرى.
(داۋامى بار).

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

تارىخ سەھىپىلىرىدىن

بەزى ئاتالغۇلار ۋە مەراسىملار ھەققىدە

مەن بۇ ماقالامدا بەزى ئاتالغۇلار، ئۇيغۇر تۇرمۇشىدا قېدىمىي ئۇتمۇشتىن سىڭىپ، ئەنئەنىگە ئايلانغان مەراسىملار ھەققىدە توختىلىپ ئۇتمەكچىمەن.

نېمىشكە ئۆزگىلەردەك ئۆز مەدەنىيىتىمىز، تۇرمۇشىمىز، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىمىز ۋە رىۋايەتلىرىمىزدىن ئاساس ئالماستىن، باشقا خەق نېمە دەپ داپ داراڭلاتسا ئۇسسۇلنى ئۇيغۇرچە دەپ قالايمىقان دەسسەيمىز؟

«تۇرا» ھەققىدە ئالماسبېك خېلە چوڭقۇرلاپ تارىخنى يېزىپ باقتى. ئۇيغۇرلارنىڭ ۋە دۇنيانىڭ تارىخىدىن ئەڭ بولمىغاندا ئىپتىدائىي مەلۇماتى بار كىشىلەرگە مەلۇمكى، شەرىقتە ھىنگاندىن، غەربتە قارا دېڭىزغىچە كوچۇپ، قونۇپ يۈرگەن خەلق قەبىلىلەردە تۇر مۇنارغا ئىس سېلىش بىلەن، بۇ كەڭ ئاسىيەنىڭ 4 دىن 3 قىسمىدا تۇرمۇنارى قاپلاپ كەتكەنلىكتىن تۇرلار ئېلى ـ تۇرانىيە دەپ ئاتالغان. مۇنداق مۇئامما ھېچ قانداق بىر قۇشنىڭ ياكى قوتازدەك يوقاپ كەتكەن ھايۋاننىڭ نامى ئەمەس، ھازىرقى پەشتاقلار ھەممىسى قېدىمىدىكى تۇر مونارلىرىنىڭ سۈيەتلەنگەن ئۆلگىسى.

بىزدە «خان، بەگ، خاقان» دېگەن ئاتالمىلاردىن بۇرۇن «ئاقساقال» ئاندىن ئون ئۇيغۇر قەبىلىلىرى بىرلەشمىسىنىڭ سايلام بىلەن سايلانغان باشلىقىنى «ئۈلۈق» دېگەنىكەن. ئۇنىڭغا «بوساق» ناملىق كىشى «ئۈلۈق بوساق» يەنىي ئون قەبىلىنىڭ باشلىقى دېگەن مەنادا قوللانغان بۇ نامۇ كېيىنرەك ئەل بوساق، ئەل ماساقىمۇ ئاتالغان. نامى باشقا بولسىمۇ، ھەر بىر قەبىلە بىر ماساق، بىر ئوق، ئون ئوق، ئون ئۇيغۇر ـ ئون ئۇيغۇردىن كېلىپ چىقىپ، چوڭ ئىسىملىك كىشىگە كەلگەندە مىلادىيدىن 22 ئەسىر ئىلگىرى چوڭ ئۈلۈق ـ ئۈلۈقۇم، چوڭ ئۈلۈقۇم، ئۈلۈق چوگام دېگەندەك نامىلار ھەر قايسى قەبىلەر ئارىسىدا ژۇرگۈزۈلگەن، تومۇرى ئون ئوق ـ ئون قەبىلە ئۇيۇشقانلارنىڭ ئورتاق قوماندانىنىڭ نامى بولغانىكەن. ھازىرمۇ «ئەل مساقتىن بېرى»، «مونۇ يەرلىك، ياكى مۇسۇلمانمەن» دېگەندەك ئىبارىغا ئايلانغان. ئون ئوق قەبىلىلىرى مىلادىيدىن 40 ئەسىر بۇرۇن ئاتىغان «ئۈلۈق» ئاتالمىسى، پارچىلىنىش يۈز بەرگەندە، سىر بىلەن تاردۇ بىر بولەك، ئونىغۇر بىلەن ئوتىغۇر بىر بولەك، ياغلاقار، ئادىزلار ـ ئۇيغۇر نامىنى ساقلاش بىلەن بۇ ئىككى ـ ئۈچتىن بولۇنگەن قەبىلىلەر باشلىقىنى «بەگ» دېگەن. بۇ ئۈلۈق دېگەندىن چوڭراق ئەمەلدارنى بىلدۈرگەن. كېيىن يەنە ئون ئوق مىلادىيدىن 21 ئەسىر ئىلگىرى بىرلەشكەندە، «چوڭ ئۈلۈق» ئەۋلاتلىرى مىراسخورلۇق تۈزۈمىنى قوبۇل قىلىپ، بۇنىڭدىن 4 مىڭ يىل بۇرۇن «خان»، «تەگرىقۇت»، «خاقان» (بۇنى چەت ئەللىكلەر تىلى كەلمەي قاغان دەۋالسا، بىزنىڭكىلەرمۇ ئۇ ئاتالمىنىڭ پېشىغا ئېسىلىپ، پۈتى يەرگە تەگمەي قالدى).

«تەگرىقۇت» ئاتالمىسىدىن بۇرۇن تەگرىتاغ ـ ئوتۇكەن دەپ ئاتالغان. كېيىن بۇ ئىككى نام بىر تاغنىڭ نامى بولۇپ، خىتايلار تەگرىنى ـ تەننا، تاغنى سەن ـ شىيەن دېگەنلىكتىن مەنا تەرجىمىسى تەننا سەن ـ بىزنىڭكىلەر ئۆزگەرتىپ «تىيانشان» دەۋالغان. شۇ قېدىمىي زاماندا تارىم ۋادىسىدا ياشىغان ئەجداتلىرىمىز شەھەر، يېزا نامى بىلەن ئۆزلىرىنى ئاتاتتى. تەكلىماكاننى قوم باسقاندا (تەخمىنەن 10 مىڭ يىل بۇرۇن) سارى ئېرماق ـ سارى ئوگۈز ـ خۇاڭخې دەرياسى، ئوردوس يايلىغىنىڭ شىمالىدا بوش يايلاقلاردا ھازىرقى موڭغۇللارنىڭ، ياقۇت، خاقاس، قىرغىزلارنىڭ، مانجۇرلارنىڭ ئەجداتى قىتانلارنىڭ شالاڭ ئورۇنلاشقان قەبىلىلىرى بولغان ئىكەن. كوپ يەرلەر بوش تۇرغان، مانا شۇ جايغا قېدىمىي ئارىيانلاردىن ھىندستانغا، تارىم ۋادىسىغا كەلگەنلەر، تەكلىماكان پەيدا بولۇپ، موشۇ يەردىن ماللىرىنى ھايداپ ھىنگان تاغلىرىغىچە بارغان ئون ئوق ـ دەسلەپتە ئۆزلىرىنى «ئۇيغۇر» دەپ ئاتىسا، غەرب ۋە خىتاي كارۋانلىرى ئون قەبىلىلىكلەر دېگەندە، ئاقىبەت، خاقان ـ قاغانغا، تەگرى تاغ ـ تىيانشانغا ئايلانغاندەك تۇرپان، قۇمۇلدىن ئورخۇن، سېلىنگا بويلىرىغىچە ياشىغانلار ھۇنلار ـ دەپ ئاتالغان. ھۇنلار ـ باياقى ئون ئوق ئەللىرىدىنمۇ كۆچمەلىك كەلگەن، ئالدىن ئۈچ قەبىلە: غويان، لان، سىبى ئاقساقاللىرى «تەگرىقۇتلۇقنى» تەشكىل قىلىپ، شەرىققە ئاۋال كەلگەنلىكتىن، كېيىن كەلگەن ئون ئوق بىلەن بىرلىشىپ، ھۇنلار ھوكۇمرانلىغىنى تەشكىل قىلغان. شۇڭلاشقا غويان قەبىلىسىدىن چىققان تومەن، ئۇيغۇر (ئون ئۇيغۇرنىڭ ئاساسلىق باش قەبىلىسى) ئاقساقالىنىڭ قىزىنى ئېلىپ، مەتيا ـ ئوغۇزخاننى تاپقان. شۇڭلاشقا ئوغۇزخان «ئۇيغۇرلىرىم» دېگەن، «مەتيا» دېگەن ئىسىم يەكەنلىكلەردە ھازىرمۇ كوپ. شۇ مەتيانى خىتاي تارىخچىسى «مەتە» دېگەن. سىماچەننىڭ: «ھۇنلارنىڭ بۈگۈنگىدىن (مىلادىيدىن) 22 ئەسىر بۇرۇن «چوڭ ژۇي» دېگەن ئاقساقالى ـ خاقانى ـ بولغان. ھۇنلار شۇنىڭ ئەۋلادى» دېگەن سوزدە «چوڭ» دېگەن خاس ئىسىمنى تەرجىمە قىلمىغان. «ئۈلۈق» دېگەننى خىتايلار ژۇي ـ ۋېيىدادى ـ دېگەن ئېرۈكلىق بىلەن مەنا تەرجىمىسىنى كەلتۈرگەن.

ھەر قانداق ئۇمۇملاشقان ئاتالغۇلاردا (دۇنيا بويىچە) مىللىي مەناسى بار، مەنتىقىلىق ئاساسقا ئىگە. مەسىلەن،نۇر روز ـ «نۇر» دېگەن يورۇقلۇق، «روز» راۋۇ ـ رۇس، تۇپ ـ تۇز دېگەن مەنادىكى قېدىمىي سوز. «ز» ھەرىپى «س غا»، «گ» ھەرىپى «ق»غا، «ر» ھەرىپى «ي» غا ياكى «ي» ھەرىپى «ر»غا ئۆزگىرىشى ئۇيغۇر تىل گرامماتىكا تارىخىدا كورۇلۇپ كېلىۋاتقان ھال! ئەگەر نوروز بايرىمىنى ئىرانلىق پارسلار ياراتقان، يەنى بايرام دەپ قوبۇل قىلغان بولسا، نېمىشكە ئۇيغۇر ـ ئوغۇز قەبىلىلىرى «نوروز بايرىمى» دەپ ئاتىدى؟ «نەۋروز» دېگەن سوزنىڭ ئىككى سوزنىڭ بىرىكمىسى، يەنى «نەۋ» باھار دېگەننى، «روز» دېگەن بايرام دېگەننى ئۇقتۇرسا،شۇنىڭدا بىزنىڭ ئەجداتلىرىمىز قاپاق باشلارچە باھار بايرىمى دېدىمۇ؟ ياق! بىزنىڭ ئەجداتلىرىمىز ئېخى ئىران ـ تۇران باشمۇ ـ باش سوقۇش قىلغىنىغا 2600 يىل ۋاقىت ئوتتى. شۇنىڭدىن كېيىن، يەنى ئىسلام دىنىغا كىرگەندىن كېيىن پارس، ئەرەپ مەدەنىيىتىنى خوشامەتكۆي ئاخۇنۇم، ئىماملار تەرىپىدىن قوبۇل قىلىشقا باشلاپ، تىلنىمۇ ئەدەبىياتقا خوشامەتكۆي ئاخۇنلاردەك بەزى شائىر ۋە ئەللامىلار ئۇيغۇر تىلىغا (جۈملىدىن تۈركىي تىلىغا) مەجبۇرىي كىرگۈزدى. بولۇپمۇ، سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان ئىسلام دىنىنى ئۇيغۇر ـ ئوغۇز خەلقلىرىگە تېز ئوزلەشتۈرۈش ئۈچۈن «دولەت دىنى» دەپ ئېلان قىلىپ، مەجبۇرىي مۇسۇلمانچىلىقنى ژۇرگۈزدى. ھەتتا قەشقەر شەھەر ئىچىگە سەللە ئورۇماي، بېشىغا باش كىيىم كىيىپ كىرگەنلەرنىڭ مىڭىسىگە تاقا مىقىنى قاقتۇرغان ئىكەن. شۇنداق ھوكۇمرانلىق تۈپەيلى تۇرمۇشقا ئەرەپ، پارس تىللىرى توگەل، بەزى يات مەدەنىيەت ـ ئورپە ـ ئادەتلىرىمۇ كىرگەن. شۇنىڭ ئۈچۈن مونۇ تۆنۈگۈنكى 10 ـ ئەسىردىكى ئۇيغۇر تىلىنى، خېتىنى ھازىر بىز بىلمەيمىز ھەم چۈشەنمەيمىز.

موبۇنچۇر خاقان ئۇيغۇر تىلىنى دولەت تىلى قىلىپ، ھىنگاندىن ئۇرالغىچە خاقانلىق تۈزۈگەندە، ئۇيغۇر تىلىدا ھەممىنى سوزلىشىدىغان قىلغان ئىكەن. بۇ ھەقتە رۇس، تۈرك ۋە ئۇيغۇرشۇناس ئالىملار ـ رادلوۋ، مالوۋ، تېخونوۋ، كۆملوۋلارنىڭ كىتابلىرىدا ناھايىتى ياخشى سوزلەر سەلبىي كوز قاراشتا قەيت قىلىنغان.

ئەندى مەخسەتكە كەلسەك، شامان دىنى پۈتكۈل دىنلارنىڭ ئاتىسى 20 مىڭ يىلنىڭ ئالدىدىلا ئوتقا چوقۇنۇشتىن، ئەلنى بىر ئىزگۈ يول ۋە تەرتىپكە سېلىش ئۈچۈن ئىختىرا قىلغان شامان (شام ياققۇچى) (ئۇيغۇرلار باخشى دېگەن، شىماللىق ياقۇت، خاقاسلار ھازىرغىچە قامان ـ شامان دەيدۇ)، باخشىلار تەرىپىدىن تۈن بىلەن كۈندۈزنىڭ تەڭلەشكەن نۇر تاياقچىسىنىڭ تۇپ ـ تۇز بولغىنىنى ۋە باھارنىڭ باشلىنىشىنى، ئەتىيازلىق دېخانچىلىق ئىشلىرىنىڭ باشلىنىشى ۋە چارۋا ماللارنىڭ يايلاققا چىقىشىنى ـ خۇرسەنلىكنى مۇبارەكلەش يۈزىسىدىن «نۇر روس ـ نۇر روز» دەپ بايرام ئوتكۈزۈشنى قوبۇل قىلغان! ئىران ئىسسىق ماكان.ئۇلارچە باھار بايرىمى قىلىش ۋاقتى مارتنىڭ ئاخىرىغا ئەمەس، فېۋرالنىڭ بېشىغىلا توغرا كېلىدۇ. ئەندى ئەرەپلەرگە بولسا، قىش نېمە، باھار، ياز نېمە؟ مارتنىڭ ئاخىرى ـ باھار پەقەت ئۇيغۇرلارغا قېدىمىدىن تۇرا (تۇرانىيەلىك) ئوغۇز ـ قىپچاق، سىكىل، سوغدى، ساك، ھۇن دەپ ئاتالغان ئەللەرگە خاس! ئەندى نورۇز دېگەننىڭ نېمىلىكىگە بۇ پولاتتەك ئىسپات!

بىزدە بەزى تارىخچىلار «بورۇز («نۇۋرۇز») بايرىمىدىن ئىرانلىق زەردۇش دىنىنىڭ ئىختىراچىسى زارا ئاستۇر تەرىپىدىن بەكىتىلگەن» دېگەن ئۇندۇرمىنى دۇنياغا تارقاتتى. ئەندى زارا ئاستۇر كىم؟ ئۇنىڭ دەپ ئاتىلىۋاتقان «ئاۋېستا» كىتاۋى 2500 يىلنىڭ مەسۇلى ئېكەنلىكىنى ئىسپاتلىسا نېرى بارالمايدۇ. چۈنكى بۇ ئۇيدۇرما تارازا باسالمايدۇ. «ئاۋېستا»نىڭ ئاساسى «گاتا». «گاتانى مېدىيەلىكلەردىن (قارا دېڭىز بىلەن كاسپىي ۋە ئارال ئارىسى) شىمالىي ئىرانىمۇ ئوز دائىرىسىدە ئوتتوپ تۇرغان بەش ـ ئون مىڭ يىل ئاۋۋاللا شامانلار تەرىپىدىن ئون مىڭلىغان كالا تېرىسىگە قېدىمىي سوغدا يېزىغىدا يازغان كىتاپتىن يارالغان. شۇ ئاۋېستادا ئىران تىلى يوق، ئۇيغۇر ـ تۈرك، يەنى تۇرالار تىلىدا، تۇرانىيە جۇغراپىيەسى قامتاما قىلىنغان ھالدا يېزىلغان. ئەسلى زارا ئاستۇر ئوزىمۇ مېدىيەلىك. ئېنىق پارس ئەمەس. «زارا» ئوز ئىسمى «ئاستۇر» دېگەن «توكچى» مەناسىنى بىلدۈرىدۇ. نامىدىن مەلۇمكى ئۇ كارۋان بېشى بولغان سوزامپاي ئۆز ۋە باش، قاكشالىق، بەستى بىلەن بېشى يوغان ئادەم ئىكەن. ئۇ «گاتا» (شۇ مەزكىلدە ساكيامۇنىمۇ بۇددانى ياراتقان) ئوتقا چوقۇنىدىغان كوپ قاتلاملىق پەلسەپە ئاساسىدا دىن ياراتقان. بۇ دىنىنىڭ كەڭ تارىلىشىغا كورول(فارائون ھېساۋىدىكى) كىروس شەرىققە ژۇرۇش قىلىش ئۈچۈن شەرىقنىڭ دىنىنى دولەت دىنى قىلىپ، شۇ ئارقىلىق زارا ئاستۇر دىنىغا ۋارىس بولۇپ قالغان. بۇددىنىمۇ مىلادىيدىن 5 ئەسىر بۇرۇن پەقەت شەرقىي ھىندستان ۋە نېپالدىن ئوزگە يەرگە تارىمىغان ئىدى. ئاق ھۇن خاقانى قانىشقا بۇددا دىنىنى دولەت دىنى قىلىپ دۇنياغا تاراتقان.بۇددا دىنىنىڭ ئىختىراچىسى سىدرىخاتخانى كېيىن ساكيامۇن دەپ (ئەرەپلەردىن ئىختىراچىلىرىنى پەيغەمبەر دېگەندەك) ساك ـ (مېدىيەدىن تاكى ئوتتۇرا ئاسىيە، ئۇيغۇرىيەنىڭ ئالتە شەھەر ئەترابىغىچە ساك دەپ ئاتالغان قەبىلەر نامى)«يامۇن» دانىشمەن يەنى ساكلارنىڭ دانىشمىنى دېگەن مەنادىكى ئادەم ئىكەن. ئاق ھۇن قانىشقا خاقان بۇ ئوز ئادىمىمىز دېگەن ئاساسىدىمۇ بۇددا دىنىنى دولەت دىنى دەپ ئېلان قىلغان. شۇ ئوز زامانىسىدىن «گاتا»، «ئاۋېستا» كىتاپلىرىدا نورۇز، تۇرا دېگەن ئاتالمىلار بار ۋە شۇ دەۋردىن تارتىپ پۈتكۈل تۈركىي مىللەتلەر نورۇز بايرىمىنى تويلاپ ئوتكەن.

دېمەكچىمەنكى، نورۇز بايرىمى پارسچە ئاتالما ئەمەس، بەلكى ئۇيغۇرچە ئاتالما. ئۇيغۇرلارنىڭ ئەجدادى تۇرالار بەكىتكەن بايرام!

ئەندى موشۇ پىكرىمىزنى ئېنىقلاشقا ئاسترونومىيە ئىلمىغا ئائىت كالېندار مەسىلىسىنى مىسالغا ئېلىشقىمۇ بولىدۇ. يېڭى يىل بىرىنچى يانۋاردا تەبەتتە 22 ـ دېكابىردىكىدەك، 21 ـ مارتتىكىدەك ۋە 22 ـ ئىيۇندىكىدەك چوڭ ھادىسە بارمۇ، يىل بېشى قىلغىدەك، پۈتكۈل دۇنيانى ئىخرار قىلغىدەك نېمە خىسلەت بار؟ پەقەت شامانلار بەكىتكەن دىنى كوز قاراشنىڭ، تەگرىۋازلىقنىڭ بىرىنچىلىگىنى، تەبىئەت شۇناسلىقتىكى بىرىنچىلەردىن بولۇپ بايرام، كۈن تەرتىۋى ھەم خەلق ئاڭنى ژۇگەنلەشتەك دەسلەپكىلەردىن بولۇپ قائىدە ـ قانۇن چىقىرىشتىمۇ(مەيلى، ئۇ كوپىنچە سىتىخىيەلىك ھال دېگەن تەغدىردىمۇ) ئەڭ بۈرۈنقى دانىشمەن، تورت فىرىز: ئوت، ھاۋا، سۇ، تۇپراقنى ئاساس قىلىپ، كوكنى چوڭ تەگرى،تورت فىرىزنى كىچىك تەگرىلەر تۇتۇپ، ئىنسانلارنى بىر تەرتىپكە كەلتۈرۈشتىكى پائالىيەتلىرىنى يوقا چىقىرىش ئۈچۈن، (مەيلى مۇكەممەل كالېندار ۋە خىرىستيان دىنى دېگەن تەغدىردىمۇ) ئوزلىرىنى بىرىنچى ئورۇنغا كوتىرىشتىن ئوزگە نېمە بار؟

بىزنىڭ ئەجداتلىرىمىزدىن قالغان 22 ـ دېكابىرغا توغرا كېلىدىغان «كۈزلۈك بايرام»، 21 ـ مارتقا توغرا كېلىدىغان «نورۇز بايرىمى»، 22 ـ ئىيۇنغا توغرا كېلىدىغان «سۈمۈز بايرىمى»كۈنلىرىنى ئاقىۋەت ئەۋلاتلىرىمىز بايرام قىلار دېگەن ئۈمىدنى ئۈچۈق ئېيتالايمەن!..

رەخىم ھەبىبىي.

تارىخىي مەنبەلەرنىڭ كۆرسىتىشىچە، قامۇس، خىتايچە «سىيخەي» ـ دە شىمالىي دىلار يەنى شىمالىي ئۇيغۇرلار دېگەن مەنانى بىلدۈرىدىغان نام بىلەن يېزىپ كەلگەن. (مىلادىيدىن بۇرۇن 7 ـ ئەسىردە). بۇلارىي، لۇ، چىن، ۋى، سۇڭ، شىڭ قاتارلىق ئالتە بەگلىكنى شەكىللەندۈرگەن. موشۇ ئالتە بەگلىك 7 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە بىر ـ بىرى بىلەن بىرلىشىپ، قېرىنداش ئۇيغۇرلار، قىزىل دى، ئاق دى، ئېگىز دى دەپ ژۇرگۈزۈلگەن. كېيىنرەك تارىخچىلار تىل، ئۆرپى ـ ئادەتلىرىنى تەكشۈرۈپ، ئىككى گرۇپپىغا، يەنى قىزىل دى، ئاق دى ياكى (قىزىل ئۇيغۇر، ئاق ئۇيغۇر)لارغا بولۇپ، ئوغۇز قەبىلىلىرىگە مەنسۇپ دەپ يازغان.

مىلادىيدىن ئىلگىرى 209 ـ يىلغا كەلگەندە باتۇر ئوغۇزخان ھۇن ئىمپېرىيەسىنى تەسىس ئەتكەندە، مەزكۇر دىلارنى باشقىلار قاتاردا ھۇن ئىمپېرىيەسىنىڭ تەركىۋىگە ئېلىپ، بىرگە ياشاپ كېلىدۇ. بىراق مىلادى 1 ـ ئەسىرگە كەلگەندە ھۇنلار ئىچكى، تاشقى نىزاھلار تۈپەيلى پارچىلانغاندا، ئاق دىلارمۇ ئايرىلىپ، ئوز ئالدىغا خانلىق قۇرۇپ، مۇستەقىل ياشايدۇ. دېمەك، بۇلار ھۇنلاردىن بولۇنۇپ چىققانلىغى ئۈچۈن بەزى تارىخچىلار ئاق ھۇن دېيە يەنە باشقىلىرى توققۇز ئوغۇزلار دەپ ئاتاپ كەلگەن.

ئاق دىلار كىملەر؟

ئاق دىلارنىڭ چىرايى شەكلى ئاق، سۆزلۈك بولغاچقا روما تارىخچىسى فېرو كوفس دىلارنى ئاق ھۇنلار دەپ ئاتىغان.ئاق دىلار ئىران ساسانىلار سۇلالىسى بىلەن بىرلىشىپ (مىلادى 226 ـ 651 ـ يىللىرى) ھوكۇم سۈرگەن. ئۇلار بىر ـ بىرى بىلەن ئوچەكىشىپ، ئاق دىلارنىڭ خانى ئاق سۇۋارخانىنى يېڭىدۇ. كېيىنرەك ئىران شاھى يېزدىگىر خانلىق تەختىگە چىققاندا يەنە ئوز ئارا ئۇرۇش قىلىپ، ئاق دىلارنىڭ خانى ئاق سۇۋارخانىنى ھالاك قىلىدۇ.

جۈملىدىن، ئاق دىلار خانى تۇرئامانخان ئىمپېراتور بولغاندا، (مىلادى 450 ـ 502 ـ يىللىرى) ناھايىتى كۈچەيگەن ئىدى. ئىران شاھى يېزدىگىر ئاق دىلارغا قارشى ئىككى قېتىم ئۇرۇش باشلايدۇ. بۇ ئۇرۇشلاردا تۇرئامانخان تەرىپىدىن تار ـ مار قىلىنىدۇ. شۇنداقلا يېزدىگىردىن كېيىن ئىرانغا شاھ بولغان پېيروزخان ھوكۇمرانلىق قىلغان زاماندا ئاق دىلارغا قارشى ئۇرۇش نەتىجىسىدە ئاق دىلار يەنە غالىپ كېلىدۇ، شاھ پېيروزخان ئاق دىلارغا ئەسىرگە چۈشىدۇ. لېكىن، پېيروزخاننىڭ ئىتتىپاقداشى، روما ئىمپېرىيەسىنىڭ ئىمپېراتورى زېنوئون تەرىپىدىن ئاق دىلارغا تولۇپان ھېساۋىدا پېيروزخان ئۈچۈن ئەۋەتىلگەن باھالىق بويۇملار بەدىلىگە پېيروزخان ئەسىردىن بوشۇتۇلىدۇ. ئامما، (مىلادى 457 ـ يىلى) پېيروزخان شەرقىي روما ئىمپېرىيەسىنىڭ ئىراندا تۇرۇشلۇق ئەلچىسى يوسىپۇ ھەمرالىغىدا ئىرانغا ئالتۇن ياردەم قىلىپ، ئاق دىلارغا قارشى ئۇرۇش باشلايدۇ. بىراق، بۇ ئۇرۇشتىمۇ ئىران ئەسكەرلىرى تاقابىل كېلەلمەيدۇ. ئاق دىلار غالىپ كېلىپ، يەنە شاھ پېيروزخاننى ئەسىرگە ئالىدۇ. ئەندى قايتىدىن ئەسىرگە چۈشكەن شاھ پېيروز كۆمۈچ پۇل بىلەن لىق تولغان قاپلار ژۈكلەنگەن 30 خېچىر سېلىق بېرىشنى ئوز ئۈستىگە ئالغان بولسىمۇ، ئەمەلىياتتا 25 خېچىرغا ژۈكلەنگەن كۈمۈچ پۇلنى بېرەلىگەن. شۇنداقلا قۇباد ئىسىملىك ئوغلىنى كۆرۈگە قويۇپ، ئىككى يىل تولۇق سېلىق تولەپ تۇرغان. مىلادى 424 ـ يىلى روما ئىمپېرىيەسىنىڭ ياردىمى بىلەن 3 ـ قېتىم ئاق دىلارغا قارشى ئۇرۇش باشلايدۇ. ئىران قوشۇنلىرى چېكىنىدىن ئوتۇشى بىلەن ئاق دىلار دۈشمەنگە قارشى تەييارلانغان ئۈستى نىقاپلانغان چوڭقۇر ئورەكلەرگە (ئورا) بايقىماي ئارقا ـ ئارقىدىن چۈشكەن ئىران قوشۇنلىرى ھەم شاھ پېيروزمۇ ھالاك بولىدۇ.

مانا موشۇنداق پاجىئەلىك يوسۇندا ھالاكەتكە ئۇچرىغان ئىرانلىقلار يەنىمۇ ئېغىر سېلىق تولەشكە مەجبۇر بولىدۇ ھەم مەرۋەشاھجاھان شەھىرىنىمۇ ئىستىلا قىلغان ئاق دىلار غەلىبىدىن كېيىن كابۇلنى(ئاۋغانستان)، ھىندستاننىڭ پەنجاپ ۋادىسىنى ئېگىلەيدۇ. كېيىن قارا قورۇمدىن ئوتۇپ، خوتەن، يەكەن، قەشقەر، كۇچار قاتارلىق خانلىقلارنى ئاۋارلاردىن تارتىپ ئېلىپ، ئاۋار ئۇيغۇر خانلىغىنى سىقىپ چىقىرىپ، يەرلىك خەلقنى ئازات قىلىدۇ. دېمەك، پەزىلەتلىك، جەڭگىۋار تەشكىلاتچى، باتۇر تۇرئامانخان خانلىق قىلغان دەۋردە (مىلادى 450 ـ 502 ـ يىللىرى)ئاق دى(ئوغۇزلىرى)نىڭ زېمىن دائىرىسى ئىچكى ئوتتۇرا ئاسىيە، ئىراننىڭ شەرقىي قىسمى، ھىندستاننىڭ شىمالىي قىسمى ۋە تارىم ۋادىسىنىڭ بىر قىسمى كىرگۈزۈلگەن ئىدى.

ئىسمائىل ئەنۋەرىي،
تارىخچى.

ھازىرقى ئۇيغۇر روھىيەت قۇرۇلمىسى توغرىلىق بەزى ئويلار

(ئاخىرى، بېشى ئوتكەن ساندا)

قۇتۇلغىلى بولمايدىغان بىر خىل بوھران تۇيغۇسى ئۇلارنىڭ ئۇزىگە بولغان روھىي بېسىمنى كۇچەيتىپ باردى. جەمىيەتنىڭ ئاساسىي ئېقىمدىن ئايرىلىپ قېلىشتەك رەھىمسىز رىياللىق ئۇلارنىڭ روھىي دۇنياسىدا بوشلۇق ھاسىل قىلىپ، مەھرۇملۇق ئازاۋىنى يەنىمۇ ئېغىرلاشتۇردى. پسىخىكا نورمالسىزلىقى بۇ مىللەتنىڭ نوۋەتتىكى مەنىۋىي كېسلىنى ئاشكارىلاپ قويدى.

جاۋاھىرال نېھرو مەشھۇر ئەسەرى«ھىندستاننىڭ بايقىلىشى»دا، ھىندى مىللىتى ئېغىر ھالدىكى پسىخىكا كېسلىگە گىرىپتار بولدى. بۇنى ئۇلارنىڭ 300 ژىلدىن بۇيانقى روھىي بوھرانى كەلتۇرۇپ چىقاردى، دەپ يازغان ئىدى.

دەرۋەقە، ئىنسانىيەت مەدەنىيەت تارىخىدا مەلۇم بىر مىللەتنىڭ مەدەنىيىتىنى ئۇزىنىڭ تەرەققىيات ئىقتىدارىنى يوقاتقاندىن كېيىن، خېلە ئۇزۇن مەزگىلگىچە تەدرىجىي زەئىپلىشىش، ھالسىراش ۋە تىركىشىش باسقۇچىنى بېشىدىن كەچۇرىدىغانلىقى ھەممىگە مەلۇم. قىدىمىي يۇنان مەدەنىيىتىگە بىۋاستە ۋارىسلىق قىلغان رىم مەدەنىيىتىنى رىم ئىمپېرىيەسىنىڭ پارچىلىنىشىغا ئەگىشىپ، تەخمىنەن مىڭ ژىلغا يېقىن تەدرىجىي زەئىپلىشىش جەريانىنى بېشىدىن ئوتكەزگەنلىكى دەل شۇنىڭ جۇملىسىدىندۇر. ئۇنداقتا مىللىي روھتىكى زەئىپلىشىشنىڭ سەۋەۋى نەدە؟ ئارنولد تويىنبي «تارىخ تەتقىقاتى» ناملىق ئەسەرىدە مۇنداق دەپ يازىدۇ: «زەئىپلىشىش - ئىجادىيەت كۇچىنىڭ يوقاتقانلىقىدىن،بولۇنۇش جەريانىنىڭ باشلانغانلىقىدىن ۋە ئۇزىنى ئۇزى بەلگۇلەش ئىقتىدارىدىن مەھرۇم قالغانلىقىدىن دەرەك بېرىدۇ. زەئىپلىشىشنىڭ سەۋەۋى ماددىدا ئەمەس، روھىيەتتە، سىرتقى ئامىللاردا ئەمەس، ئىچكى ئامىللاردا بولىدۇ. زەئىپلىشىش ئىچكى كېسەللىكتىن كېلىپ چىقىدۇ. بەلكى مۇقەررەر ھالدا ھادىسە سۇپىتىدىكى ماددىي سەۋەپلەردىن ئاۋال يۇز بېرىدۇ».

شۇنىسى ئېنىقكى، جەمىيەتشۇناسلىق ئىلمىنىڭ تەتقىقاتىدىن قارىغاندا، پسىخىكا نورمالسىزلىقى ھازىرقى يۇكسەك دەرىجىدە ئىجتىمائىيلاشقان جەمىيەتنىڭ مەھسۇلى. بۇگۇنكى زامانىۋىي دۇنيانىڭ رەڭمۇ - رەڭ ئىختىرالىرى ئىچىدە ياشاۋاتقان ھەر بىر شەخس، كوللېكتىۋ ۋە مىللەتنىڭ روھىي قاتلىمىدا مۇئەييەن دەرىجىدىكى پسىخىكا نورمالسىزلىقىنىڭ ئالامەتلىرىنى ھىس قىلغىلى بولىدۇ. بولۇپمۇ، غەربىي جەمىيىتى بۇ ئۇقتىنى مەلۇم جەھەتلەردىن مۇئەييەنلەشتۇردى. ھالبۇكى، ھازىرقى غەرب جەمىيىتىدە كورۇلۇۋاتقان پسىخىكا نورمالسىزلىقى ھادىسىسى بىلەن ئۇيغۇر جەمىيىتىدىكى پسىخىكا نورمالسىزلىقىنىڭ خاراكتېرى، خۇسۇسىيىتى ۋە كېلىپ چىقىش سەۋەپلىرى تۇپتىن ئوخشىمايدۇ. ئاۋادا غەرب دۇنياسىدا كورۇلۇۋاتقان پسىخىك نورمالسىزلىقنى يۇكسەك دەرىجىدە ئىجتىمائىيلاشقان جەمىيەت بىلەن ئادەملەر ئوتتۇرىسىدىكى ياتلىشىشنىڭ، ئېخمۇ توغرىراقى، ماددىي تويۇنۇش بىلەن **روھىي قاغجىراشنىڭ مەھسۇلى دېيىلىدىغان بولسا، ئۇ چاغدا ئۇيغۇر جەمىيىتىدە يۇز بېرىۋاتقان پسىخىك نورمالسىزلىقنى بىر خىل يوقىتىش ۋە مەھرۇملۇق تۇيغۇسىنىڭ بىۋاستە ئىپادىسى دېيىشكە بولاتتى.** ئۇزىنىڭ جەمىيەتنىڭ ئاساسىي ئېقىمدىن سىقىپ چىقىرىلىۋاتقانلىقىنى ئاستا - ئاستا ھىس قىلىش، ئوز كەيپىياتىنى ئۇزىنىڭ پسىخىكا قۇۋۋىتى بىلەن تەڭشەلمەسلىك،چوڭ كىلىمات ئالدىدا ئۇزىنى توۋەن ھېساپلاش قاتارلىق پسىخىكا ھالەتلەر مىللىتىمىزنىڭ روھىي قۇرۇلمىسىغا كۇچلۇك بېسىم ئېلىپ كەلدى.

لۇشۇن ئوز دەۋرىدە «ئا» ئوبرازى ئارقىلىق شىنخەي ئىنقىلاۋىنىڭ ئالدى - كەينىدىكى خىتاي دېخانلىرىنىڭ بېنورمال پسىخىك كەيپىياتىنى سىزىپ كورسەتكەن ئىدى. لاۋشىمۇ 40 - ژىللارغا كەلگەندە، «تورت ئەۋلات قېرىنداشلار» ناملىق ئەسەرىدە ياپونىيەنىڭ قانلىق تەجاۋۇزچىلىق ئۇرۇشىدىن ئۇزىنىڭ روھىي تەكۇپكۇرلۇكىنى يوقاتقان بىر تۇركۇم كىشىلەرنىڭ پاسسىپ روھىي ھالىتى بىلەن بېنورمال پسىخىك كەيپىياتىنى تەسۋىرلەپ بەرگەن ئىدى. مەزكۇر ئەسەردىكى لى سى ئانا ياپون ئەسكەرلىرىنىڭ خىتايلارنى ۋەھشىلىك بىلەن قىرغىن قىلغانلىقىنى كورۇپ، چىداپ تۇرالماي، قاتتىق ۋاقىرايدۇ: «قېنى، ئولتۇرۇڭلار، قىرىڭلار، لېكىن بىز ئۇنىڭدىنمۇ كوپ باللارنى تۇغالايمىز!...». مانا بۇ 1930 - 1940 - ژىللاردىكى ھايات - ماماتلىق ھالاكەتلىك تەغدىر كەلتۇرۇپ چىقارغان خىتايلارنىڭ خاراكتېرىدىكى پسىخىكا نورمالسىزلىقى ئىدى. بۇنداق بېنورمال پسىخىك ئۇسۇم ھېلىمۇ خىتايلارنىڭ قان تومۇرىدا داۋاملىق ساقلانماقتا. يېقىنقى ژىللاردىن بۇيان مەملىكەت ئىچىدە سەددىچىن سېپىلىنىڭ قىممىتىگە بولغان قايتا تونۇش دولقۇنى دەل موشۇنداق بېنورمال مەدەنىيەت پسىخىكىسىنىڭ داۋاملىشىۋاتقانلىقىنى كورسىتىپ بەردى. مەملىكەت ئىچىدىكى بىر نوپۇزلۇق گېزىت بىر نەچچە ژىلىنىڭ ئالدىدا ئامېرىكا ئالەم ئۇچقۇچىلىرىنىڭ ئالەم كېمىسىدە تۇرۇپ يەر شارىدىن پەقەت سەددىچىن سېپىلىنىلا كوز بىلەن كورەلىگەنلىكى ھەققىدە بىر خەۋەرنى باسقان. بۇ خەۋەر مەملىكەت مىقياسىدا سەددىچىن سېپىلىنىڭ تارىخىي قىممىتىگە قايتا باھا بېرىش قىزغىنلىقىنى كەلتۇرۇپ چىقارغان. ئورغۇنلىغان كىشىلەر كوپلىگەن ماقالىلارنى ئېلان قىلىپ، سەددىچىن سېپىلى خىتاي مەدەنىيىتىنىڭ روھى ۋە سىمۋولى دېگەن باھالار بىلەن كوككە كوتەرگەن. كېيىن بۇ خەۋەرنىڭ خاتا ئىكەنلىكى ئىسپاتلانغان...

ئەندى ئەسىر ھالقىش ھارپىسىدا تۇرۇۋاتقان مىللىتىمىزنىڭ نوۋەتتىكى پسىخىك قاتلىمىغا نەزەر تاشلىساق، كۇندىن - كۇنگە ئېغىرلىشىۋاتقان روھىي بېسىمنىڭ ئۇلارنىڭ پسىخىك تۇزۇلمىسىدە يوشۇرۇن بېنورماللىقنى شەكىللەندۇرۇۋاتقانلىقىنى ھىس قىلىمىز. پۇتكۇل مىللەتنىڭ روھىيىتىدە كورۇلۇۋاتقان تەكۇپكۇرسىزلىق ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىدا تۇرلۇك پسىخىك كېسەللەرنىڭ تۇرەلمىلىرىنى بىخلىتىپ قويىدىمۇ، قانداق؟ دەرۋەقە، قۇتۇلغىلى بولمايدىغان بىر خىل بوھران تۇيغۇسى ئۇلارنىڭ ئۇزىگە بولغان روھىي بېسىمنى بارغانسىرى كۇچەيتىپ باردى. جەمىيەتنىڭ ئاساسىي ئېقىمدىن سىقىپ چىقىرىلىشتەك رەھىمسىز رىياللىق ئۇلارنىڭ روھىي دۇنياسىدا بوشلۇق ھاسىل قىلىپ، مەھرۇملۇق ئازاۋىنى يەنىمۇ ئېغىرلاشتۇردى. پسىخىكا نورمالسىزلىقى بۇ مىللەتنىڭ نوۋەتتىكى مەنىۋىي كېسلىنى ئاشكارىلاپ قويدى.

ئوزىنى ئوزى بەلگۇلەش ئىقتىدارىنى يوقاتقانلىقىنى چوڭقۇر ھىس قىلىش، «تاشلاندۇق بالا»غا ئوخشاش روھىي غېرىپلىق ۋە ژىتىملىق ئازاۋىنى تارتىش، ئوزى بىلەن كۇچ سىنىشىۋاتقان چوڭ مەدەنىيەت تەپى ئالدىدا ئوزىنى كۇچسىز، ئەرزىمەس نەرسە دەپ قاراپ، كامسىندۇرۇش، بىر خىل قۇتۇلغىلى بولمايدىغان مەھرۇملۇق تۇيغۇسىغا مۇپتىلا بولۇش، قورقۇش ۋە ئەندىشە ئىچىدە كۇن ئوتكۇزۇش، ئوزى توقۇغان خام خىياللىرىغا ئوزى ئىشىنىپ قېلىپ، خۇددى كىچە قاراڭغۇلۇقتىن قورققان ئادەم ناخشا ئېيتىش ئارقىلىق ئوز قورقۇنچىنى يوقاتماقچى بولغىنىدەك، كوز ئالدىدىكى رەھىمسىز رىياللىققا پەرۋا قىلماسلىق ھالىتىگە كىرىۋېلىپ ئوزىنى بەزلەش، ئوزىنى چوڭ كىلىماتنىڭ يۇزلىنىشى بىلەن ئەمەس، بەلكى كوز ئالدىدىكى ئالىلقاچان كونۇككەن مۇھىتنىڭ تەلىۋى بىلەن ئولچەش،ۋىراقتىكى ئۇزىگە مەڭگۇ تالىق بولمايدىغان غايىۋي نەرسىلەرگە مەھلىيا بولۇپ ياشاش، ئوز ئورنىدىن چىقىپ كېتەلمەسلىك ...

مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى مىللىتىمىزنىڭ نوۋەتتىكى غەيرىي نورمال پسىخىك ھالىتىنىڭ مۇئەييەن بىر تەرىپىدۇر. يازغۇچى مەمتىمىن ھوشۇر «بۇرۇت ماجراسى» قاتارلىق بىر ژۇرۇش ھېكايىلىرى ئارقىلىق مىللىتىمىزنىڭ روھىيەت بوشلۇغىدىكى موشۇنداق پسىخىك بېنورماللىقنى چوڭقۇر يورۇتۇپ بەردى. نەچچە مىڭ ژىللاردىن بۇيان داۋاملىشىپ كەلگەن بۇرۇت قويۇش ئادىتى قانداقلارچە كىشىنى قورقۇنۇشقا ۋە ئەندىشىگە سالىدىغان، تاكى قىرقىۋەتمىگىچە كوڭۇل ئارامىغا چۇشمەيدىغان ۋەھىمىلىك نەرسىگە ئايلىنىپ قالدى؟

كورۇپ تۇرۇپتىمىزكى، پسىخىكا نورمالسىزلىقى كوپىنچە ھاللاردا ئادەمنىڭ ئوز روھىي تەكۇپكۇرلۇكىنى يوقىتىشىدىن كېلىپ چىقىدۇ. مىللىتىمىزنىڭ روھىي قاتلىمىدا كورۇلۇۋاتقان بىر قىسىم پسىخىك كېسەللىكلەرمۇ دەل ئۇلارنىڭ كۇچلۇك مەدەنىيەت رىقابىتى ئالدىدا ئوزىنىڭ پسىخىك مۇۋازىنىتىنى تەڭشەلمىگەنلىگىدىن، قېرىلارچە ئېھتىياتچانلىق بىلەن باللارچە تەنتەكلىككە مۇپتىلا بولغانلىقىدىن، ئوزىدىكى مەنىۋىي ئاجىزلىقلارنى يېڭەلمەيۋاتقانلىقىدىن كېلىپ چىققان. مىللەتنىڭ روھىيەت قۇرۇلمىسىدا بىخلاۋاتقان بۇنداق بېنورمال پسىخىك ئوسمىلەر ئۇلارنىڭ كەيپىياتىنى تىنىمسىز تاتىلاپ، غاجاپ، ۋۇجۇدىدىكى مەنىۋىي قۇۋۋىتىنى كۇنسايىن خورىتىپ، ئوز سايىسىدىن ئوزى ئۇركۇيدىغان، رىيال ئەمەلىيەتتىن ئوزىنى چەتكە ئالىدىغان، رىقابەتتىن قاچىدىغان پاسسىپ پسىخىك ھالەتنى پەيدا قىلىپ قويىدۇ.

بىر مىللەتنىڭ مەدەنىيەت ئېكولوگىيەسى شۇ مىللەتنىڭ جۇغراپىيەلىك سەھنىسى ھېساپلانغان تەبىئەت ئېكولوگىيەسى بىلەن زىچ باغلانغان بولىدۇ. تەبىي ئېكولوگىيەنىڭ بۇزۇلۇشى مىللىي مەدەنىيەت ئېكولوگىيەسىدە جىددىي بوھران كەلتۇرۇپ چىقىرىدۇ.تارىم ئويمانلىقىنىڭ كۇنسايىن ناچارلىشىۋاتقان ئېكولوگىيەلىك تەكۇپكۇرلۇكى مىللىتىمىزنىڭ نوۋەتتىكى مەنىۋىي يوقىتىشىنى يەنىمۇ ئېغىرلاشتۇرۇپ باردى.

ئېكولوگىيە مەسىلىسى دۇنيادا خاراكتېرلىك چوڭ ماۋزۇ بولۇپ قالدى. ئىنسانىيەت بىلەن تەبىئەت ئوتتۇرىسىدىكى ياتلىشىش ھازىرقى زامان ئادەملىرىگە تولدۇرۇۋالغۇسىز روھىي ئازاپلارنى ئېلىپ كەلدى. بۇزۇلغان تەبىئەت ئاخىرقى ھېساپتا ئۇلارنى ئارتۇغى بىلەن جازالىدى. ئىنسانىيەت ئوزى ئاپىرىدە بولغان، ئاۋۇغان، شۇنداقلا ئوز «جەننىتى»نى قۇرۇپ چىققان يەر شارىدا ئوزلىرىنى ژىتىم ۋە تەنھا ھىس قىلىدىغان بولدى.

مىلادىدىن ئىلگىرىكى 5 - ئەسىردە ھىرودېت مىسىرغا سەپەر قىلىپ قايتىشىدا مۇنداق بىر تەسىراتقا كەلگەن: «مىسىر نىل دەرياسىنىڭ سوغىسى». خۇددى شۇنىڭغا ئوخشاشلا تارىم ئويمانلىقىغا دۇملەنگەن ئۇيغۇر مەدەنىيىتىمۇ تارىم دەرياسىنىڭ سوغىسىدۇر. نەچچە مىڭ ژىللاردىن بۇيان قۇرۇم ۋە تەڭرىتاغلىرىدىن ئېقىپ چۇشكەن سانسىزلىغان دەريا - تارامىلار تارىم دەرياسىدا بىر - بىرىگە قوشۇلۇپ، ئىچكى قۇرۇقلۇقتىكى ئەڭ چوڭ دەريانى ھاسىل قىلغان. مانا موشۇ ئانا دەريا ئوزىنىڭ ئۇززۇلمەس ئېقىمىغا تايىنىپ، بۇ قاغجىرىغان چوڭقۇرلۇقنى سۇغۇرۇپ كەلگەن. يېرىم چەمبەر ھاسىل قىلىپ ئاقىدىغان تارىم دەرياسى تەكلىماكان چولىنى قوچاغلاپ ئوز ھاۋزىسىدا يېشىل كورىدور ھاسىل قىلغان. ئۇززۇندىن ئۇززۇنغا سوزۇلغان بۇ توغراقلىق كورىدور تەكلىماكان چولىنىڭ داۋاملىق كەڭيىشىنى كونترول قىلىپ، ئەتراپىدىكى بوستانلىقلارنىڭ مەۋجۇتلىقىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىپ كەلگەن.

تارىم ئويمانلىقى بىلەن جۇڭغار ئويمانلىقىنى قورشاپ تۇرغان تەڭرىتېغى، قۇرۇم تېغى ۋە ئالتاي تاغلىرى ئىچكى قۇرۇقلۇق چول ئىقلىمىغا مەنسۇپ بۇ ماكاننى ۋە ئۇنىڭ مۇھىتىنى ئەمدەپ تۇرغۇچى تەبىي تەڭشىگۇچ بولۇپ، ئۇلار جۇغراپىيەلىك جەھەتتىن بىر - بىرى بىلەن چەمبەرچاس باغلىنىپ كەتكەن. موشۇ تاغلارنىڭ چوققىسىدا قىش - ياز كەتمەيدىغان قار - مۇزلار گويا بىر توگىمەس قۇۋۋەتكە ئوخشاش تارىم ئويمانلىقىغا قاراپ ئاقىدىغان دەريا - تارامىلارنى زورۇر بولغان سۇ مەنبەسى بىلەن تەمىنلەپ كەلگەن. شۇڭلاشقا قۇملۇق، بوستانلىق ۋە تاغ تىزمىسىدىن ھاسىل بولغان ئۇچ قاتلاملىق جۇغراپىيەلىك مۇھىت بۇ رايوننىڭ ئۇزىگە خاس تەبىئەت ئېكولوگىيەسىنى شەكىللەندۇرگەن. مانا موشۇ تەبىي ئېكولوگىيەدە پارلاق تارىم مەدەنىيىتى يارىتىلغان ۋە بۇگۇنگىچە داۋاملىشىپ كەلگەن.

قەدىمدىن بۇيان تارىم ۋادىسىدا ياشاپ كەلگەن ئەجداتلىرىمىز پايانسىز قۇملۇقلار ۋە سۇر رەڭ بارخانلاردىن پەيدا بولىدىغان بىر خىل قورغاق ھېسسىياتى بىلەن زېرەكلىك كەيپىياتىنى تارىم دەرياسى ھاۋزىسىدىكى مۇنبەت بوستانلىقلارنىڭ يېشىللىق كويى بىلەن ئەمدەپ ۋە تەڭشەپ كەلگەن. شۇڭلاشقا تارىم ئويمانلىقىغا دۇملەنگەن ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ مەنىۋىي تىندۇرمىسى بىلەن بۇ رايوننىڭ تەبىئەت ئېكولوگىيەسى ئوتتۇرىسىدا بىر - بىرىنى شەرت قىلىدىغان ئەبەدىيلىك ئورگانىك باغلىنىش ھاسىل بولغان. ھالبۇكى، بۇنداق ئىچكى ئورگانىك باغلىنىش ھازىرقى زامانغا كەلگەندە، بولۇپمۇ، يېقىنقى يېرىم ئەسىردىن بۇيان ئېغىر دەرىجىدە بۇزۇپ تاشلاندى.

دەرۋەقە، بىر مىللەتنىڭ مەدەنىيەت ئېكولوگىيەسى، شۇ مىللەت ياشاپ كەلگەن جۇغراپىيەلىك رايوننىڭ تەبىي ئېكولوگىيەسى بىلەن زىچ باغلىنىشلىق بولىدۇ. تەبىئەت ئېكولوگىيەسىنىڭ بۇزۇلۇشى مەدەنىيەت ئېكولوگىيەسىگە بوھران ئېلىپ كېلىدۇ. تارىم ئويمانلىقىنىڭ كۇندىن - كۇنگە ناچارلىشىۋاتقان ئېكولوگىيەلىك تەكۇپكۇرلۇكى بۇ مىللەتنىڭ روھىيەت قۇرۇلمىسىغا ناھايىتى ئېغىر يوقىتىشلارنى ئېلىپ كەلدى.

ۋاھالەنكى، بىزدە تېخى چوڭقۇر دەرىجىدە ئېكولوگىيەلىك مۇھىتنى ئاسراش ئېڭى تۇرغۇزۇلمىدى. كۇندىن - كۇنگە ناچارلىشىۋاتقان تەبەت ئېكولوگىيەمىزنى ئوزگەرتىش، ياخشىلاش لايىھەسى كەسكىن كۇن تەرتىپكە قويۇلمىدى. موشۇ خاتالىقىمىز ئۇچۇن كەلگۇسى ئەۋلاتلار تولەيدىغان غايەت زور بەدەللەرنىڭ ۋەھىمىسى ھىس قىلىنمىدى. بۇ تۇپراقتا نەچچە مىڭ ژىللاردىن بۇيان ئەجداتلىرىمىز ياشاپ كەلگەن. بۇگۇن بىز ياشاۋاتىمىز. كەلگۇسى ئەۋلاتلىرىمىزمۇ چوقۇم بۇ يەردە ياشىشى كېرەك. سۇ مەنبەسىگە ئەگىشىپ ئۇ ياقتىن بۇ ياققا تىنىمسىز يوتكىلىپ، ئۇزۇن تارىخلارنى بېشىدىن كەچۇرگەن لوپنۇر كولى نېمە ئۇچۇن موشۇ ئەسىرىمىزدە، بىزنىڭ كوز ئالدىمىزدا قۇرۇپ كەتتى؟ تارىم دەرياسىنىڭ ھاۋزىسىدا ئەسىر - ئەسىرلەردىن بۇيان يېشىل كورىدور ھاسىل قىلىپ، تەكلىماكان قۇملۇغىنىڭ كەڭيىشىنى توساپ تۇرغان تەبىي توغراقلىقلار، قانداقلارچە نەچچە ئون ژىل ئىچىدىلا زور دەرىجىدە ۋەيران قىلىپ تاشلاندى؟ ئالتۇنتاغدىكى دۇنيادا كام ئۇچرايدىغان قىممەتلىك ياۋايى ھايۋانلارنىڭ نەسلى قانداق قىلىپ قۇرۇتۇۋېتىلدى؟ دۇنيانىڭ ئوگوزىسى دەپ ئاتالغان پامىر ئېگىزلىكىدىكى مۇزلۇقلارنىڭ ئورنى نېمە سەۋەپتىن بارغانسىرى ئېگىزلەپ كەتتى؟ نەچچە مېتىر چوڭقۇرلۇقتىلا كارىز سۇلىرى شىلدىرلاپ ئاقىدىغان بۇ زېمىندا نېمىشكە يەر ئاستى سۇ يۇزى يۇز مېتىرلاپ توۋەنلەپ كەتتى؟..

شەك - شۇبھىسىزكى، تەبەت ئېكولوگىيەمىزدىكى غايەت زور يوقىتىش مىللىتىمىزنىڭ نوۋەتتىكى روھىي مۇۋازىنىتىنىڭ تەكۇپكۇرلۇكىنىمۇ تەۋرىتىپ تاشلىدى. تەبىي مۇھىتتىكى قورغاقلىق، ژىلدىن - ژىلغا ئېغىرلىشىۋاتقان قۇملىشىش، تېرىلغۇ يەرلەرنىڭ ئۇنۇمسىزلىنىشى، سۇ مەنبەلىرىنىڭ ئازىيىشى، تەبىي ئاپەتلەرنىڭ كۇنسايىن كوپىيىشى، تارىختا ئەزەلدىن كورۇلۇپ باقمىغان غەلىتە، غەيرىي نورمال كېسەللەرنىڭ پەيدا بولۇشى، مەھسۇلاتلار سۇپىتىنىڭ ئوزگىرىپ كېتىشى قاتارلىق تۇرلۇك - تۇمەن بېنورمال ھادىسىلەر مىللىتىمىزنىڭ روھىي بېسىمنى بارغانسىرى ئېغىرلاشتۇرۇپ، تەبەت ۋە جەمىيەت بىلەن بولغان ياتلىشىشنى يەنىمۇ كۇچەيتىپ باردى. تارىختا لوپنۇر كولىنىڭ بىر قانچە قېتىم ئورۇن يوتكىشى ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى كوررەن قاتارلىق بىر قانچىلىغان پارلاق مەدەنىيەت ئوچاقلىرىنى ۋەيران قىلغان. لېكىن بۇ كول تارىم دەرياسىنىڭ تىنىغىدىن نەپەس ئېلىپ، سۇ مەنبەسىگە ئەگىشىپ داۋاملىق يوتكىلىپ تارىم مەدەنىيىتىنى موشۇ ئەسىرگە ئۇلىغان. موشۇ ئەسىرنىڭ باشلىرىدىلا (ئوتكەن 20 - ئەسىرنى دېمەكچى. تەھرىرات) ئاۋرېل ستېين، سۋېن ھېدىن قاتارلىق غەرب ئېكسپېدىيەچىلىرى لوپنۇر كولىدە ئۇيغۇر بېلىقچىلىرىنىڭ بىر ئادەم ئارانلا كوتەرگىدەك بېلىقلارنى قوچاغلاپ تۇرغان سۇرەتلىرىنى تارتىپ قالدۇرغان. ئارىدىن بىر ئەسىرمۇ ئوتمەيلا بۇ كولدە بېلىق تۇرماق، سۇمۇ غايىپ بولدى. بىز ئىپادىسىز رەۋىشتە تارىم سۇيىنىڭ بارا - بارا ئازىيىۋاتقانلىقىغا، ئەلمىساقتىن بۇيان قۇرۇماي كەلگەن قەدىمىي كولنىڭ ئەندىلىكتە ئەڭ ئاخىرقى بىر تامچە سۇيىنىڭمۇ قۇرۇغانلىقىغا شاھىد بولدۇق.

قىسقىسى، 20 - ئەسىردە ئېرىشكەن بارلىق خوشاللىقىمىز ۋە ئازاۋىمىز، ئەتىجىمىز ۋە يوقىتىشلىرىمىز، تەلپۇنىشلىرىمىز ھەم كاڭگىراشلىرىمىز، ئوكۇنۇشسىزلىقىمىز ھەم ئۇرۇنۇشلىرىمىزدىن ھاسىل بولغان مۇرەككەپ روھىي قۇۋۋىتىمىز بىلەن يېڭى 21 - ئەسىرگە قەدەم تاشلىدۇق. تارىخ ھېچ قاچان كوز يېشىغا ئىشەنمەيدۇ. ئۇنى پەقەتلا غالىپلار يېتەكلەپ ماڭىدۇ. 21 - ئەسىرنىڭ مۇرەسسەسىز رىقابىتى بىلەن رەھىمسىز رىياللىقى بارلىق خەلقلەرنىڭ ئالدىغا قىيچىپ قۇتۇلغىلى بولمايدىغان چوڭ سىناقنى ھازىرلىماقتا. بىزنىڭ ئەنە شۇ سىناقنى قوبۇل قىلماقتىن باشقا ئامالىمىز يوق. رىياللىقنى ئېتىراپ قىلىش - مانا بۇ بىزنىڭ مەيدانىمىزدۇر!

ئەسەد سۇلايمان،
ش ئۇئار ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ دوتسېنتى،دوكتور.

ئەۋلاد گۇۋاھىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

دولەت چېگارىسىنى قوغداش كۈچەيتىلدى

ياۋروپا مەركىزىي ئاسسىيادىكى ناركوتىك يەتكۈزۈلىدىغان يوللار ئەھۋالىغا جىددىي تەشۋىشلەنمەكتە، دەپ خەۋەر قىلىدۇ گودا ئاگېنتلىغى. ئالمۇتىدا بۇ توغرىلىق ياۋروپاكومىسسىيەسىنىڭ قازاقستاندىكى ۋە قىرغىزستاندىكى ۋەكىلى ۋولفگانگ مايېرفۇفېر بىلدۈردى. تۇنجى قېتىم مەركىزىي ئاسىيا ئەللىرىدە ياۋروپا ئىتتىپاقى ئەللىرى تەرىپىدىن ئىشلەنگەن ناركوتىكلارغا قارشى كۈرىشىش پروگراممىسى ئۈزۈچ ئالدۇرىلىدۇ. ئىككى ژىلغا مۆلجاللانغان پروگراممىنىڭ بيۇدژېتى 1 مىللىون 400 مىڭ دوللارنى تەشكىل قىلىدۇ. كاداپ دەپ ئاتىلىدىغان ئوپېراتسىيە: ئالمۇتا، بىشكەك، تاشكەنت ۋە ئاشخاباد ئايېروپورتلىرىدا، شۇنداقلا كاسپىي دېڭىزىنىڭ تۈركمەنباشى، ئاقتاۋ، ئاتىراۋ دېڭىز پورتلىرىدا ئەڭ زامانىۋىي نازارەت پۇنكتلىرىنى ئورنۇتۇشتىن ئىبارەت.

«بىز ئۇلارنى يېڭى تۈركۈمدىكى مەخسۇس ئاپپاراتۇرا بىلەن كۈچەيتىشنى كۆزدە تۇتىۋاتىمىز، ئۇ ژۈكتە ناركوتىكلارنىڭ بار ـ يوقلىغىنى چاپسان ۋە سۈپەتلىك ئېنىقلايدۇ»، ـ دەپ بىلدۈردى مايېرخۇفېر جانابلىرى، ئۇ تاموژنا خىزمىتىدە ئىشلەشنىڭ 10 ژىللىق تەجرىبىسىگە ئىگە.

ئېكولوگىيە

چۆلنىڭ نەپەسى

مانا بىر نەچچە كۈندىن بۇيان قىرغىزستاننىڭ جەنۇبىي رايونلىرى كۆلىمەڭ تۇمان بىلەن قاپلاندى. بۇ تۇمان زەررە قۇم ۋە چاڭ ـ توزاڭدىن ئىبارەت. ئۇنىڭ قېلىنلىغى شۇنچىلىك دەرىجىدىكى، مەسىلەن ئوشتا مەشھۇر مۇقەددەس سۇلايمان تاغ كۆرۈنمەيدۇ، دەپ خەۋەر قىلىدۇ كودا ئەخبارات ئاگېنتلىغى. مۇنداق ئەھۋال شۇنداقلا باتكەندە، ئۆزگەندە ۋە ھەتتا نارىندا بايقالدى.

مېتېورولوگلار بۇ غەلىتە تەبىئەت ھادىسىنى بۇ يەرگە ئىران ۋە تۈركمەنستاندىن كەلگەن قۇملۇق بوران بىلەن چۈشەندۈرمەكتە. ئەندى بەزى مەنبەلەر بولسا خوشنا خىتايىنى ئاتىماقتا. جۈملىدىن، بۇ خەۋەرلەر ئاھالىنىڭ بەزى بىر قىسمى ئارىسىدا جىددىي تەشۋىشلىنىشنى پەيدا قىلدى. چۈنكى خ خ ج شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونىنىڭ نەق موشۇ قىسمىدا خىتاينىڭ لوبنۇر راكېتا ـ يادرو پولىگونى ئورۇنلاشقان. لېكىن پاسكىنلاشقان ھاۋانىڭ رادىوئاكتىۋلىغىنى ئالچەش مۇنداق تەشۋىشلىنىشنىڭ ئاساسسىزلىغىنى كۆرسەتتى.

خىتايدىن كېلىۋاتقان خەۋەرلەرگە قار-
قۇم بورانلار مەملىكەتنىڭ غەربىي ـ
غاندا،
شىمال قىسمى ئۈچۈن ئەمەلىياتتا نورمىغا ئايلانغان. قۇم شۇنداقلا خىتاينىڭ پايتەختى ـ بېيجىنغىمۇ يېتىپ كەلگەن. بۇ سەييارىنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك ئىسسىشىنىڭ نەتىجىسى بولۇپ ھېساپلىنىدۇ.

يېقىندا ژىراق شەرىقتە چاڭ ـ توزاڭلىق بوران چىقتى، ئۇ روسسىيەگە خىتايدىن كەلگەن. مېتېورولوگلار مۇنداق بوران چىققان جايلاردا توپا ـ چاڭ يامغۇر ياغىدىغانلىغىنى پەرەز قىلماقتا. خاباروۋسك ۋە ئامۇردىكى كومسومولسك شەھەرلىرىدە قۇم بورانلىرى چىققان. ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى شەھەر ئاھالىسىنى بۇ ۋاقىتتا كوچىغا چىقماسلىقنى، دېرىزىلەرنى مەھكەم يېپىشنى ۋە ئاغزىغا مارلى تاقاشنى رەسمىي ئىلتىماس قىلدى. ئەگەر ژىراق شەرىقنى خىتاي قۇمى قاپلىسا، ياۋروپىنى ساخارا (سەھرايى كەبىر) قۇمى باسماقتا.

21 ـ ئەسىردىكى ۋەھشىلىكلەر

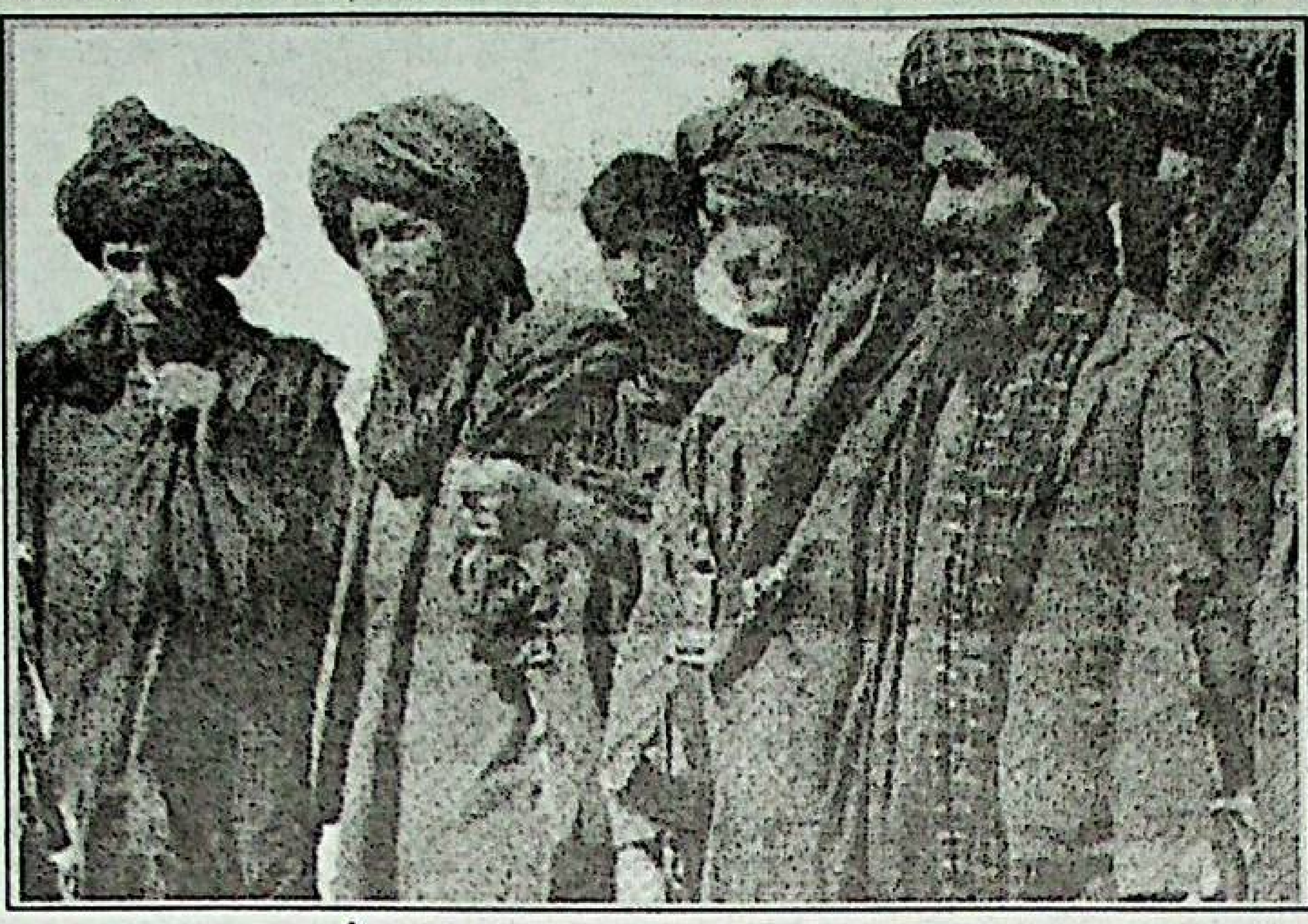

باشقا نەشرلەر سەھىپىلىرىدىن

تالىپلارنىڭ ئەسەبىيلىگى

دۇنيانىڭ تېلېۋىزىيون كاناللىرىنىڭ ئېكرانلىرىدا ئاۋغان تالىپلىرى تەرىپىدىن بۇددا دىنىنىڭ مۇقەددەس يادىكارلىقلىرىنى ۋەيران قىلىۋاتقان كادىرلىرى كۆرسىتىلدى.

فرانسىيەنىڭ «لې دوسې دېۋ كانار ئانشېنې» ژۇرنالىدىن تەكلىپ قىلىنىۋاتقان تۆۋەندىكى ماتېرىيال ئاۋغانىستاندا يۈز بېرىۋاتقان ۋاقىئەلەرنى چۈشىنىشكە ياردەم بېرىدۇ.

تالىپلار ئۆزلىرىنىڭ دىنىي ئەسەبىيلىكىدە ھەتتا ھەيكەللەرنى ۋەيران قىلىشقىچە بېرىپ يەتتى. مەملىكەتنىڭ مەركىزىگە جايلاشقان باميان ۋادىسىدىكى بۇددىنىڭ ئىككى چوڭ ھەيكىلى ئۇلارنىڭ غەزەپلىنىش ئوبيېكتىغا ئايلاندى. ئەلمىساقتىن مەشھۇر، ھىندىستاندىن، خىتايدىن ۋە ھەتتا تىبەتتىن مىڭلىغان ئادەملەر تاۋاپ قىلىپ كېلىدىغان، 4 ـ ئەسىردىكى بۇددا سەنئىتىنىڭ ئىككى دۇردانىسى جىددىي زەخمىلەندى.

1996 ـ ژىلى سېنتەبىردە، كابۇلنى تالىپلار ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، ھەربىي رەھبەرلەرنىڭ بىرى، قوماندان ئاخمادزاي سوغ قانلىق بىلەن: «بىز بۇددىلارنى يوقىتىمىز، چۈنكى ئىسلام ھەيكەللەرنى مەنئىي قىلىدۇ»، ـ دەپ تەكىتلىگەن ئىدى.

ب م ت نارازىلىق بىلدۈردى ۋە تالىپلارنىڭ ئالىي قوماندانى، سىرلىق موللا ئۆمار ئۆزىنىڭ «مەدەنىيەت لايىھىسىنىڭ مۇنداق تېپىنى» ماقۇللىمايدىغانلىغىغا ئىشارە قىلغان ئىدى. لېكىن سەل كېيىن: سامولېيوتتىن تاشلانغان بومبا ھەر ئىككى ھەيكەل ئورۇنلاشقان چوڭ تەكچىلەرنى زەخمىلەندۈرگەن ئىدى. بۇ ئەسەبىيلىك شۇنداق باشلانغان.

بۇددا يادىكارلىقلىرىنى ھاقارەتلەش پىدائىيلار قارشىلىق كۆرسىتىۋاتقان بۇ ۋادىغا تالىپلار تولۇق غوجايىن بولغان 1998 ـ ژىلى سېنتەبىردىمۇ داۋام قىلدى. ئارتىللېرىيەدىن ئوق ئېتىش ياكى پارتلاش ماددىلىرىدىن پايدىلىنىش بىلەن 15 ئەسىر داۋامىدا زەخمىلەنمىگەن باميان ھەيكەللىرى، ھازىر ناھايىتى دەھشەتلىك ھالدا: 35 ـ ئاسترلىق (ئۆلچەم بىرلىگى) بۇددا بېشىنىڭ يېرىمى يوق.يەنە بىر، دۇنيادىكى ئەڭ چوڭ 53 مېترلىق بۇددا ئۇنىڭ قىياپىتىنى يوقىتىش ئۈچۈن ئاۋتوموبىل پوكرىشكىلىرىنى كويدۈرۈش ئاقىۋىتىدە يۈزىنى تونۇش مۇمكىن ئەمەس دەرىجىگە كەلتۈرۈلگەن. ئارخېولوگلار ھەيكەللەر تۇرغان چوڭ ئويمانلىقنى زىنەتلەپ تۇرغان بۇددا ئويمىكارلىق رەسىملىرىنىڭ تەغدىرى ئۈچۈن تەشۋىشلەنمەكتە.

ئەرەپ تىلىدا «تالىپ» ـ «ستۇدېنت» دېگەن سۆز. ئەتىمالىم، سەنئەت تارىخىغا بۇ تامامەن تەئەللۇق بولمىسا كېرەك.

كابۇلدىن سالام

بېۋابا ۋە سىرلىق ئىسلام تالىپلىرى ئاۋغانىستان پايتەختىدىن ئامان قالغىنىنى بېمەنا ۋە دەھشەتلىك دوزاققا ئايلاندۇردى.

تېخى يېقىندىلا كابۇل ئاسمىنىدا ئۇچۇپ ژۈرگەن لەگلەكلەرگە... تالىپلار ئۇرۇش ئېلان قىلدى. ئېھتىماتچى، بۇ ـ ئاۋغانىستان باللىرى ئوينىشى مۇمكىن بولغان ئازغىنا ئويۇنچۇقلارنىڭ بىرى ئىدى. ھەتتا پۇخرالار ئۇرۇشىنىڭ ئەڭ دەھشەتلىك ۋاقىتلىرىدا، بومبىلاشلار ئارىلىقلىرىدىكى جىمجىتلىق پەيتلىرىدە ئۇ يەر بۇ يەردە ئاسماندا لەگلەكلەرنى كۆرۈش مۇمكىن ئىدى.

«ساقاللىقلار» لەگلەكلەر «جىنائىي» ئويۇن بولۇپ ھېساپلىنىدۇ دەپ قارار قىلدى. ئۇلارنىڭ ئەيىۋى ـ «بەسلىشىش ۋە باللارنى قۇرئان روھىدا تەربىيەلەشتە چەتلىتىشتىن» ئىبارەت.

ساقال قويۇش ۋە ...

... «ياخشىلىقتا قوماندانلىق قىلىش ۋە يامانلىقنى يوقىتىش» (رەسمىي نام) بويىچە باش شتابىنىڭ باشلىغى ئانىيائۇللا باداغىنىڭ بۇيرۇغىدىن: «ئەگەر ئەر كىشى ساقىلى چۈشۈرۈلگەن ياكى قىسقارتىلغان ھالەتتە بايقالسا، ساقىلى بۇرۇك ئۆسمىگىچە، تۈرمىگە قامىلىدۇ». ئۇزۇن ۋە ئورتىچە ئۇزۇنلۇقتىكى چاچ قويغانلارمۇ جازالىنىدۇ، چۈنكى ئانگلىيە ۋە ئامېرىكا مودىسىنى يوقىتىشنى بۇيرۇيدىغان يەنە بىر بۇيرۇق ئەيىپكارلارنى قاماشنى ۋە چاچلىرىنى چۈشۈرۈشنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇنىڭدىن كېيىن مەملىكەتنىڭ بارلىق چوڭ ياشتىكى ئەرلىرى پەيغەمبەرنىڭ «تالىپچە» تاشقى قىياپىتىگە يېقىنلىشىشى توغرىلىق بۇيرۇق چۈشۈرۈلگەن. مەمۇرىيەتنىڭ ئۆزى ئۆلگە كۆرسەتمەكتە. نازارەتچىلەر مۇنتەزىم رەۋىشتە شەرىئەتنىڭ تالىپلار يولغا قويغان تەبىرى، يەنى قۇرئانغا مۇۋاپىق، لېكىن ئۇلارنىڭ كۈچ چىقىرىشى بىلەن قايتىدىن ئىشلەنگەن ۋە تۈزىتىلگەن قانۇن تەلەپ قىلىدىغىنىدەك خىزمەتچىلەر قولتۇقلىرىدىكى ۋە باشقا جايلاردىكى تۈكلەرنىڭ پاكىزە چۈشۈرۈلگەنلىگىنى تەكشۈرۈپ تۇرىدۇ.

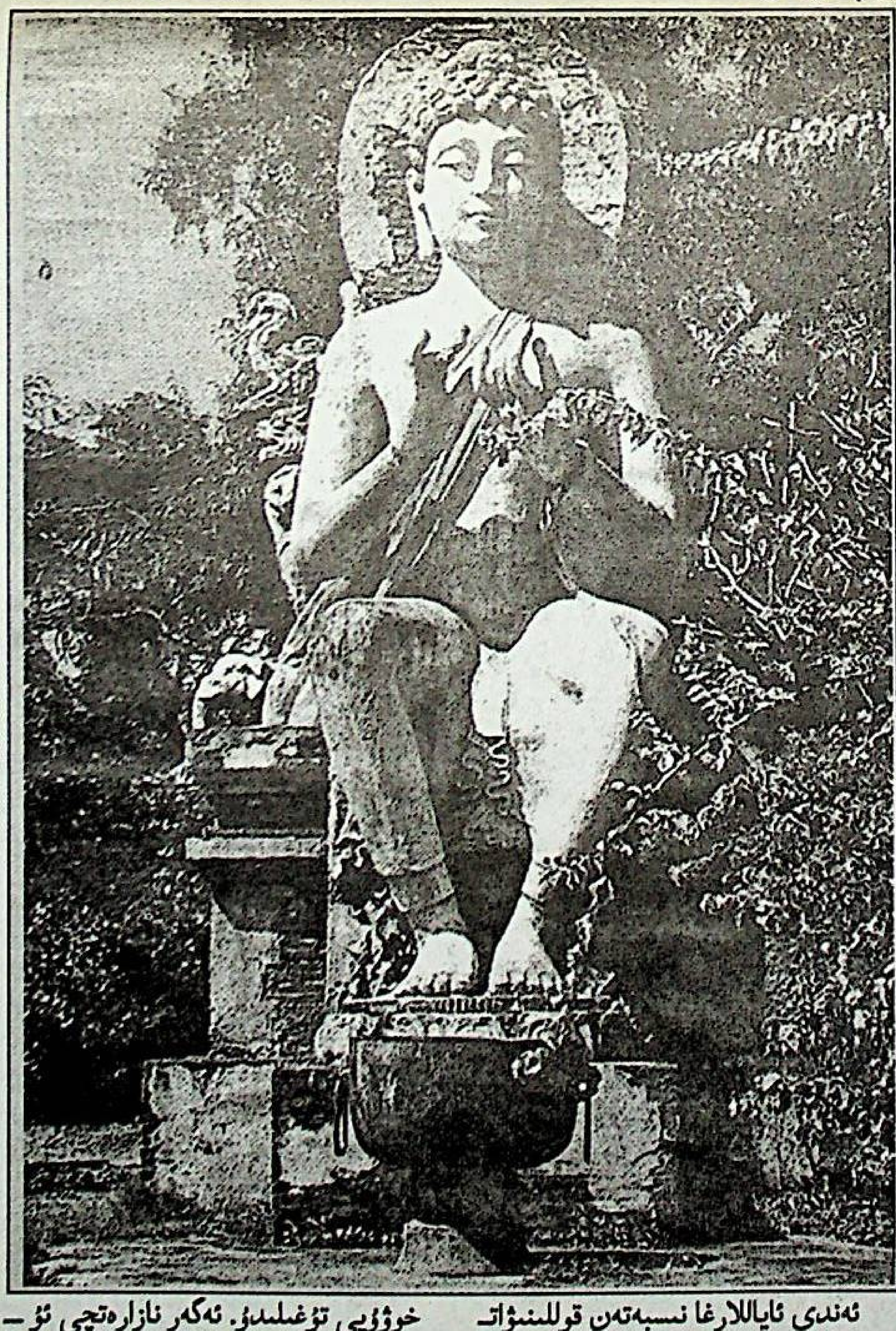

ئەندى ئاياللارغا نىسبەتەن قوللىنىۋاتقان يول ـ يورۇقلارغا توختىلىدىغان بولساق، ئۇلار ھەر خىل نازۇكلۇقلار بىلەن قىينالمايدۇ؛ ئۇلارغا ھەممە نەرسە مەنئىي قىلىنغان. ھەتتا پەرەنجىمۇ ئەيىپلەندى. ئاۋغان ئاياللىرىغا پەرەنجىگە قارىغاندا ساۋۇتقا يېقىنراق يەرلىك يېپىنچاقنى كىيىش قاتتىق بۇيرۇلدى. بۇ ئاۋغانچە پەرەنجە پۈتكۈل بەدەننى قېلىن رەخت بىلەن قاپلايدۇ، يازدا ئۇنىڭغا چىداش مۇمكىن ئەمەس ۋە ئۇ قېلىن رەخت تورى ئىچىدە كۆز، بۇرۇن ۋە ئاغزىنى يوشۇرىدۇ.

بۇ قاپ ئادەمنىڭ كۆرۈش مەيدانىنى چەكلەيدۇ، ئوقۇشنى ۋە مېڭىشنى قىيىنلاشتۇرىدۇ، نەپەس ئېلىشنى قىيىنلاشتۇرىدۇ ۋە شۇنداقلا تاماقلىنىشقا توسالغۇلۇق قىلىدۇ. بۇنىڭغا ھېچ قانداق يېنىكچىلىك قىلىنمىدى. ئەگەر ئايال كىشى ئىرانچە پەرەنجىدە بايقىلىپ قالسا، ئۇنىڭ ئۆيىگە بەلگۇ قويىلىدۇ، ئەندى يولدىشى بولسا جازالىنىدۇ. ئاۋتوبۇسلارنىڭ ۋە ھەر قانداق باشقا تۈردىكى ترانسپورتنىڭ كوندۇكتورلىرىغا پەرەنجە كىيمىگەن ياكى ئىرانچە پەرەنجە كىيىۋالغان ئاياللارنى توشۇش مەنئىي قىلىنغان. ئەكس ھالدا شوفېر تۈرمىگە قامىلىدۇ. ماشىنىچىغا كېيىم تىكتۈرۈشكە بېرىش مۇتلەق مەنئىي قىلىنغان. ماشىنىچىغا دەرھال قامىلىش خوۋۇپى تۇغىلىدۇ. ئەگەر نازارەتچى ئۇنىڭ ئىشخانىسىدا ئەڭ ئاددىي بىر مودا ژۇرنالىنى تېپىۋالسىمۇ ئۇنى شۇنداق جازا كۈتىدۇ. ئاياللار ھەتتا شەخسىي يۈرىدىك جاۋاپكەرلىككىمۇ ئىگە ئەمەس. ئەگەر بىر مەسىلە يۈز بەرسە ئۇنىڭ يولدىشى جاۋاپكەر ۋە ئۇ جازالىنىدۇ.

ئاياللار ئۈچۈن ھېچ قانداق ئاغرىقخانىلار يوق. قەمبەغەللەر ئۈچۈن كابۇلدا بىردىن ـ بىر شىپاخانا بار. بىر نەچچە يوشۇرۇن مەكتەپتە بىلىم ئېلىش مۇمكىن. ئەندى ئاياللار بۇنىڭدىن كېيىن دەرس بېرىش ھوقۇقىغا ئىگە ئەمەس. ئاياللارغا ئىجازەت بېرىلگەن بىردىن ـ بىر شۇغۇللىنىدىغان ئىش ـ بۇ نان يېقىش، ھەتتا بۇلتۇر يازدا تالىپلار بۇنىمۇ مەنئىي قىلغان ئىدى. قىسقىسى، كابۇلنى ئىشغال قىلغاندىن تۆرت ژىل كېيىن ئاۋغان موللىلىرى ھەممىنى مەنئىي قىلدى. مەنئىي قىلىش قىلىنمىغان، رۇخسەت قىلىش مەنئىي قىلىنغان. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئىسلامچى رەھبەرلەر ئاشكارە كۆڭۈل ئېچىشقا ئۈرخشىشى مۇمكىن بولغان ھەممە نەرسىنى مەنئىي قىلىپ ۋە كىنوتېياترلارنى يېپىپ، كونسېرتلارنى قويدۇرماي، شەھەرلەرنى توپ ئاساسىدىن «تازىلىدى». تالىپلار تېلېۋىدېنىيەنى يېپىپتى، ئۇ خېلىدىن بېرى قۇرئان سۈرىلىرى كۆرسىتىشلىرىدىن باشقا ھېچ نەرسە كۆرسەتمەيتتى، گېزىتلەرنى ئۆزلىرىگە ئىتائەتچان قىلدى ۋە ئۇنىۋېرسىتېتلاردا مەجبۇرىي بەش ۋاق ناماز ئوتەشنى جارىي قىلدى. ناماز ۋاقتىدا ئوز دۇكىنىدا ناماز ئۆتىمىگەن دۇكانچى 10 كۈنلۈك تۈرمە جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنىدۇ.

ھەر قانداق نەرسىنى بايراملاشقا بولغان قىلچىلىك ئىشارە ـ مەسخىرىۋازلىق دەپ قارىلىدۇ

«ژۈقۈرىدىن» بولغان يول ـ يورۇقلاردىن بىرىدە «ناغرا چېلىشنى، ناخشا ئېيتىشنى ۋە توي ئۇسۇللىرىنى ئويناشنى يوقىتىش» بۇيرۇق قىلىنغان. بۇنىڭغا ئەشەددىي جاۋاپكەرسىزلىك بىلەن يول قويغان ئائىلە باشلىغى قاماققا ئېلىش بىلەن جازالىنىدۇ. نېمىشقە؟ ـ دەپ سوئال قويۇشقا بولمايدۇ. چۈنكى شۇ بۇيرۇقتا «ئالجاناپ ئۆلىمالارنى» ھىمايە قىلىدۇ ۋە ئۇلارغا «مەنئىي قىلىنغانلارنى چۈشەندۈرۈشكە» ۋاكالەت بېرىدۇ.

كابۇلدا ئىجازەت قىلىنغان بىردىن ـ بىر سپېكتاكىل ـ بۇ ھەر جۈمە كۈنى ئىسلام جازالىرىنى ـ ئۆلۈم جازالىرىنى، پۇت ـ قوللارنى كېسىشلەرنى، چالما ـ كېسەك قىلىشلارنى ۋە باشقىلارنى قەدىمىي ستادىوندا ئىجرا قىلىنىشىغا ئىشتىراك قىلىش.

سىرلىق ئۆمار

ئاۋغان تالىپلىرىنىڭ رەھبىرى مۇھەممەد ئۆمار توغرىلىق ئۇنىڭ كىم دېگەندە 40 ياشقا كىرگەنلىكىدىن، ئۇنىڭ بىر كۆزى يوقلىغىنى ۋە ئۇ ئاۋغانىستاندا س س س ر ئەسكەرلىرىگە قارشى ئۇرۇشلاردا بىر كۆزىدىن ئايرىلغان بولۇشى مۇمكىن ئىكەنلىكىدىن باشقا دىققەتكە سازاۋەر ھېچ نەرسە مەلۇم ئەمەس. يەنە نېمىنى ئېنىقلاش مۇمكىن؟ كۆمانخور مۇھەممەد يەرلىك مەتبۇئاتقا بەرگەن ئىنتېرۋيۇلىرىدا ئانچە كوپ سۆزلىمەيدۇ. ئۇ ئىككى ياكى ئۈچ قېتىم پەقەت پاكىستانلىقلار ۋە ئىسلامچىلار بىلەن، يەنى ئۆمارنىڭ رىۋايىتىگە نىسبەتەن تەنقىدىي قارىمايدىغان ژۇرنالىستلار بىلەن ئۇچرىشىشقا رازىلىق بەرگەن.

بۇ 1994 ـ ژىلى ئاۋغان فۇندامېنتالىستلار ھەرىكىتىنىڭ رەھبىرى دەرىجىسىگىچە كۆتۈرۈلگەن ئەينە شۇ ئۆماردۇر. ھەدېگەندە ئۇنى ئىسلامابادنىڭ مەخپىي خىزمەت ئورۇنلىرى تەمىنلەپ تۇردى، ئاندىن رىياد بىلەن يامان بولۇپ ۋە ئوز يېرىدە قوشماشتىلارنىڭ ئەشەددىي دۈشمىنى مىللىاردېر ـ تېررورچى ئۇسام بىن لادېننى قوبۇل قىلىشتىن ئىلگىرى سەئۇدىيە ئەرەبىستانىنىڭ مالىيەۋىي ياردىمىگە تايىنىپ كەلگەن. 1996 ـ ژىلدىن باشلاپ موللا ئۆمار ئوزىنى ئەمىرئەل مومۇن، يەنى مۇسۇلمانلارنىڭ باش قوماندانى دەپ جاكالىدى. ئەندى ئۇ قۇرئاننى ئوز ئەندىزىسى بويىچە باشقىدىن ئۆزگەرتمەكتە.

ختايدا ئادەملەرنى قىيناش ئادەتتىكى ئىش

لوندوندىكى خەلىق ئارا كەچۈرۈم تەشكىلاتى ھېساۋات ئېلان قىلدى، ئۇنىڭدا ختاي تەۋەسىدە ئادەملەرنى ئۇرۇش ۋە قىيناشلارنىڭ ئۇنىلغان رويخەتكە ئېلىنغان ھادىسىلىرى كەلتۈرىلىدۇ، دەپ خەۋەر قىلىدۇ س ن ن ئاگېنتلىغى. ئادەملەرنى قىيناش ختاي پولىتسىيەسى ۋە تۈرمە مەمۇرىيىتى ۋەكىللىرى تەرىپىدىن كەڭ دائىرىدە قوللىنىلىدۇ. مەسىلەن، ھېساۋاتتا، پولىتسىيە تەرگەۋچىسى ياش ئايالنى پەھشىۋازلىقتا ئىخرار بولۇشقا مەجبۇرلاش مەخسىتى بىلەن، ئۇنىڭ ئاغزىغا نوسكىسىنى تىققان، ئاندىن ئۇنى ئاياق ئاستى قىلغانلىغى فاكتى كەلتۈرىلىدۇ. مەملىكەتنىڭ شەرقىدىكى ئەمگەك بىلەن تەربىيەلەش لاگېرلىرىنىڭ بىرىدە، مەمۇرىيەت تەرىپىدىن رۇخسەت قىلىنغان ئۇرۇپ ـ قىيناشتىن كېيىن مەھبۇسنىڭ ئولگەنلىكى ھادىسىسىمۇ دوكلادتا قەيت قىلىنىدۇ.

لېكىن، دەپ تەكىتلىنىدۇ ھېساۋاتتا، بۇ خىلدىكى جىنايەتلەردە پەقەتلا ختاينىڭ ھوقۇق قوغداش سىستېمىسىنىڭ ۋەكىللىرىلا ئەيىپلىك ئەمەس، ئادەملەرنى قىيناش ۋە خورلاشلارغا خۇسۇسىي كارخانىلارنىڭ كۈزەتچىلىرىمۇ، سېلىق ئىنسپېكتورلىرىمۇ، تەرتىپنى نازارەت قىلىش بويىچە جامائەتچىلىك تويلىرىنىڭ ئەزالىرىمۇ، تۇغۇتنى نازارەت قىلىش خىزمەتچىلىرىمۇ مۇناسىۋەتلىك، ئۇلار شىكايەت قىلغان خىرىدارنى ئۇرۇپ ھاقارەتلىشى مۇمكىن. مەسىلەن، مەملىكەتنىڭ جەنۇبىدا تۇغۇتنى نازارەت قىلىش خىزمىتىنىڭ ۋەكىللىرى 1998 ـ ژىلى ئوز ئايالىنىڭ قەيەردىلىگىنى ئېيىپ بېرىشتىن ۋاز كەچكەن 30 ياشلىق دېھقاننى ئۇرۇپ ئولتىرىۋەتكەن، ئۇنىڭ ئايالى پىلاندىن سىرت بالىغا ھامىلدار ئېدى. رويخەتكە ئېلىنغان ھادىسىلەرنىڭ يەنە بىرىدە شەھەر ئىستىراھەت باغلىرىنىڭ بىرىنىڭ خىزمەتچىلىرى چىملىقتا ماڭغانلىغى ئۇچۇن بىر ئادەمنى ئېلېكتر كالتەكلىرى بىلەن ئۇرۇپ قىيناغان.

بولۇپمۇ ختايدىن مۇستەقىل بولۇش ئۇچۇن كۈرىشىۋاتقان تىبەت ۋە ش ئۇ ئار ئوخشاش رېگىئونلاردىن ئادەملەرنى قىيناش قوللىنىۋاتقانلىغى توغرىلىق ناھايىتى ئورغۇن ئەرىزە ـ شىكايەتلەر كەلمەكتە. مەسىلەن، سېپاراتچىلارغا ياردەم قىلغانلىغىدا ئەيىپلەنگەن ئۇيغۇر زۇلپىقار مەمەت ھەتتا سۇديالارغا ئوز بارماقلىرىنى كورسەتكەن، ئۇلاردا تىماقلار يوق ئېدى: تەرگەۋچىلەرنىڭ ئۇنىڭدىن ئەينە شۇنداق ئۇسۇل بىلەن ئوزىگە ئوزى قارشى گۇۋالىق قىلىشقا مەجبۇرلىغانلىغىنى بىلدۇرگەن بولسىمۇ، سوت ھوكۇمى بىلەن قەتىل قىلىنغان. ختايدا مەنىي قىلىنغان فالۇنگۇن دىنىي مەزھىپىنىڭ ئەزالىرىمۇ ناھايىتى نازۇك قىيىن ـ قىستاقلارغا ئېلىنىدۇ. ئۇنىڭ ۋەكىللىرىنىڭ تەكىتلىشىگە قارىغاندا، ئاخىرقى بىر يېرىم ژىل ئىچىدە مەزھەپنىڭ 143 ئەزاسى قىيىن ـ قىستاقلاردىن ئولگەن. خەلىق ئارا كەچۈرۈم تەشكىلاتىنىڭ دوكلادى ختايغا خەلىق ئارا ئولىمپىيادا كومىتېتىنىڭ ئىنسپېكتورلىرى كېلىشىدىن ئىككى ھەپتە ئىلگىرى ئېلان قىلىنغان. ئۇلار مەملىكەتتىكى ۋەزىيەتنى ئوز ئورنىدا باھالىشى لازىم، چۇنكى ختاي 2008 ـ ژىلىنىڭ ئولىمپىيادا ئويۇنلىرىنى بېجىندا ئوتكۈزۈشكە تەلەپنامە بەرگەن. نەق ئەينە شۇ ئىنسان ھوقۇقلىرىغا رىئايە قىلىشتىكى ئىش ئەھۋالىنىڭ ناچار بولۇشى بېجىنغا 1993 ـ ژىلى 2000 ـ ژىل ئويۇنلىرىنىڭ غوجايىنى بولۇش ھوقۇقىغا ئېگە بولۇشقا ئىمكانىيەت بەرمىگەن ئېدى. ختاي ھوكۇمىتى مەملىكەتنىڭ ئاددىي پۇخراسى ئازاپ چېكىۋاتقان زورلۇقنى ژۇكەنلەشكە قارىتىلغان چارىلەرنى كورىۋاتقانلىغىنى بىلدۇرمەكتە، جۇملىدىن، ئاخىرقى ژىللىرى دولەتنىڭ ئاممىۋىي ئەخبارات ۋاستىلىرى ئەگەر مەسىلە سىياسىي جىنايەتلەر ئۇچۇن تەقىپلەشكە تەئەللۇق بولمىسا، ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى تەرىپىدىن ئادەملەرنى ئۇرۇش ـ قىيناش يۈز بەرگەن ھادىسىلەرنى يورىتىشتا خېلە ئەركىنلىككە ئېگە بولدى. مەسىلەن، 1998 ـ ژىلى ئوز قول ئاستىدىكىلەرگە قېچىشقا ئۇرۇنغاندا تۇتۇلغان مەھبۇسنى ئۇرۇشنى بۇيرىغان مەملىكەتنىڭ شەرقىدىكى كولونىيەلەرنىڭ بىرىنىڭ خادىمى 10 ژىللىق تۈرمە جازاسىغا ھوكۇم قىلىنغان، چۇنكى ئۇرۇش، قىيناش داۋامىدا مەھبۇس ئولگەن. لېكىن، دەپ تەكىتلىنىدۇ خەلىق ئارا كەچۈرۈم تەشكىلاتىنىڭ دوكلادىدا، ئەيىپكارلارنى مۇنداق جازالاش ھادىسىلىرى ناھايىتى ئاز، ئەندى ختاي قانۇنلىرى بولسا ئىنسان ھوقۇقلىرىغا مىقياسلىق خىلاپلىق قىلىش ئۇچۇن ناھايىتى ئورغۇن ئىمكانىيەتلەرنى بېرىدۇ.

«ختايدا ئادەملەرنى قىيناش ئۇلارنىڭ بۇ ھوقۇقلىرىغا خىلاپلىق قىلىش بىلەن باغلىق بولغان ئاساسىي مۇئامما بولۇپ قېلىۋاتىدۇ. بۇ ھالاكەتلىك ئەمەلىياتقا جەلىپ قىلىنغان رەسمىي شەخسلەرنىڭ دائىرىسى خۇددى ئۇلارنىڭ قۇرۇۋانلىرىنىڭ دائىرىسىگە ئوخشاش، دائىم ئوسمەكتە. ـ دېيىلىدۇ ھېساۋاتتا. ـ مەملىكەت ھوكۇمىتى مانا كوپ ژىللاردىن بۇيان بۇ مۇئاممانىڭ مەۋجۇتلىغىنى ئېتىراپ قىلماقتا، لېكىن ئەمەلىياتتا بولسا ئۇنى يوقىتىش ئۇچۇن ھېچ نەرسە قىلمايۋاتىدۇ».

لېنتارۇ.

ئالمۇتا شەھىرى كۈرنىي گىگانت مەھەللىسىدە ئىستىقامەت قىلىۋاتقان 95 ياشلىق زوراخان باراتوۋا. زوراخان ئانا 7 بالا، 30 نەۋرە، 32 چەۋرە ۋە 8 ئەۋرە كورگەن. نۇرانىي ئانا ھازىرمۇ تېتىك. ئوي ئىشلىرىدىن قول ئۈزمىگەن. يۇرتداشلىرى ئۇنى ھورمەتلەپ، يۇرت بەرىكىتى دەپ ئاتايدۇ.

رۇستەم يۇسۇپوۋ سۈرىتى.

ختاي ھەربىي خىراجەتلەرنى كوپەيتتى

بېجىن. يېقىندا ئېلان قىلىنغان ختاي ستاتىستىكا ئاگېنتلىغىنىڭ خەۋىرىگە قارىغاندا، ھازىرقى ۋاقىتتا ختاي خەلىق ئازاتلىق ئارمىيەسىنىڭ سانى 2,5 مىللىون ئادەمنى تەشكىل قىلىدۇ. 1990 ـ ژىلىدىن باشلاپ ختاي ئارمىيەسى 700 مىڭ ھەربىي خىزمەتچىگە قىسقارغان. ھەربىي خىزمەتچىلەرنىڭ سانىنى قىسقارتىش بىلەن بىللە مەملىكەتنىڭ مۇداپىئە خىراجەتلىرى ئوسمەكتە. ئاخىرقى دولەت بىيۇدجېتى مۇداپىئە خىراجەتلىرىنى 17,5 پائىز كوپەيتىشنى، تەخمىنەن 17 مىللىارد دوللارغا يەتكۈزۈشنى كوزدە تۇتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئېكسپېرتلارنىڭ بەرگەن باھاسىغا قارىغاندا، قۇراللارنى كەشىپ قىلىش ۋە زامانىۋىلاشتۇرۇشقا سەرىپ قىلىنغان مەبلەغلەرنى قوشۇپ ھېساپلىغاندا، رېئال ھەربىي بىيۇدجېت خېلىلا كوپ بولۇشى مۇمكىن.

قىرغىزىستان ئوپپوزىتسىيەسى بىرلىك سەپ تەشكىللىمەكتە

قىرغىزىستاننىڭ توققۇز سىياسىي پارتىيەسى بىرلەشكەن خەلىق ـ ۋەتەنپەرۋەرلىك ھەرىكىتىنى قۇرۇش توغرىلىق ئېلان قىلدى. ئوپپوزىتسىيەنىڭ قىلغان بىلدۇرۇشىگە قارىغاندا، يېڭى بىرلەشمە مەملىكەتتە باشقۇرۇشنىڭ دېموكراتىك شەكىللىرىنى ئورنىتىش ئۇچۇن، پۇخرانىڭ كونستىتۇتسىيەلىك ھوقۇقلىرىنى ۋە ئومۇمەن ئىنسان ھوقۇقلىرىنى ھىمايە قىلىش ئۇچۇن كۈرىشىدۇ.

يېڭى ھەرىكەتنى قۇرۇش توغرىلىق توۋەندىكى پارتىيەلەرنىڭ ۋەكىللىرى كېلىشىمنى ئىمزالىدى: ئاگرار ـ ئەمگەك پارتىيەسى، «ئار ـ نامىس» پارتىيەسى، «ئاتا ـ مېكېن» پارتىيەسى، «قايران ئەل» پارتىيەسى، كوممۇنىستىك پارتىيەسى، قىرغىزىستان كوممۇنىستلىرى پارتىيەسى، خەلىق پارتىيەسى، جۇمھۇرىيەت پارتىيەسى، «ئەركىندىك» پارتىيەسى.

«ئازاتلىق» رادىوسى خەۋىرى.

تۈركىيەدىكى ئىقتىسادىي بوھرانغا نارازىلىق

تۈركىيەدە ئىككى يۈز مىڭغا يېقىن ئادەم جىددىي مالىيە ـ ئىقتىسادىي بوھراندىن پەيدا بولغان نارازىلىق ھەرىكەتلىرىگە ئىشتىراك قىلدى. پەقەت مەملىكەتنىڭ پايتەختى ئانقارادا نامايىشلارنىڭ ئىشتىراكچىلىرى، ئاساسىي جەھەتتىن ئۇششاق سودىگەرلەر بىلەن تىجارەتچىلەر سانى 70 مىڭ ئادەمگە يەتتى. تۈركىيە تېلېۋىدېنىيەسىنىڭ خەۋەر قىلىشىغا قارىغاندا، نارازىلىق نامايىشلىرى جەريانىدا نامايىشچىلار بىلەن ھوقۇق قوغداش ئورگانلىرىنىڭ ۋەكىللىرى ئوتتۇرىسىدا جىددىي توقۇنۇشلار يۈز بەرگەن، ئۇنىڭ نەتىجىسىدە يۈزدىن ئوشۇق ئادەم زەرداپ چەككەن. نامايىشچىلار تەرتىپ ساقلىغۇچىلارغا تاختايلار بىلەن تاشلارنى ئاتقان. پولىتسىيە خادىملىرى بۇنىڭغا جاۋابەن كوزدىن ياش ئاققۇزىدىغان گاز قۇراللىرىنى قوللانغان ۋە سوغ سۇ چاچقان. نارازىلىق بىلدۇرگۇچىلەر بولېنت ئېجېۋىت باشچىلىغىدىكى ھوكۇمەتنىڭ ئىستېپاغا چىقىشىنى تەلەپ قىلدى. بېيىل فېۋرالدا ئوۋج ئالغان تۈركىيەدىكى مالىيەۋىي ـ ئىقتىسادىي بوھران ئۇچۇن باش مىنىستىر ئېجېۋىت بىلەن پرېزىدېنت سېزېر ئوتتۇرىسىدا پارىخورلۇققا قارشى كۈرىشىش ئۇسۇللىرى توغرىلىق زىددىيەتلەر سەۋەپ بولدى. بۇنىڭدىن كېيىن مىللىي ۋالىيۇتا قىممىتى ئۈچتىن بىر ھەسسىدىن كوپرەك چۈشۈپ كەتتى.

(«نېمىس دولقۇنى» رادىوسى).

ئالمۇتا شەھىرى درۇژبا مەھەللىسىدىكى مەشرەپ ئەھلى مەشرەپ بېگى

جامالىدىن سىيمەتوۋنىڭ

ئېغىر ئاغرىقتىن كېيىن ۋاپات بولغانلىغىغا قاتتىق قايغۇرۇپ مەرھۇمنىڭ ئائىلە ـ تاۋابىئاتىغا ۋە قۇم ـ قېرىنداشلىرىغا چوڭقۇر تەزىيە بىلدۇرىدۇ.

ختاي ئاق ش ئۇچۇن ئەڭ چوڭ خوۋۇپ تۇغدۇرىدۇ

ۋاشىنگتون. ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىنىڭ مۇداپىئە مىنىستىرى دونالد رامسفېلد مەملىكەتنىڭ ھەربىي دوكترىنىسىدا ئوستۈنلۈككە ئېگە نىشانلارنىڭ ئوزگەرگەنلىگى توغرىلىق ئېلان قىلدى. ئەندى ئامېرىكىنىڭ مۇداپىئە سىياسىتىدە ئاساسىي دىققەت ياۋروپىغا ئەمەس، بەلكى تېچ ئوكيان رېگىئونىغا بولىنىدۇ. ئا ق ش قا ئەڭ چوڭ خوۋۇپ تۇغدۇرۇشى مۇمكىن بولغان مەملىكەت ـ ختاي دەپ ئاتالدى. ئامېرىكا مۇداپىئە مىنىسترلىگىنىڭ ۋەكىللىرى، مۇداپىئە سىياسىتىنىڭ ئوزگەرتىلىشى ئارمىيەنىڭ ستراتېگىيەسىدە خېلە چوڭ ئوزگىرىشلەرگە ئېلىپ كېلىدىغانلىغى ۋە ياغلىۋاتىشتىن قۇراللىنىش توغرىلىق خەۋەرلەرنى ئىسپاتلىدى. ئا ق ش مۇداپىئە مىنىستىرى رامسفېلدنىڭ پىلانلىرىغا مۇۋاپىق، ئەندى ئاۋيانوسىتلارغا ئەمەس (سامولىيوتلار قونۇشى ۋە ئۇچۇشى ئۇچۇن ماسلاشقان چوڭ ھەربىي كېمە)، بەلكى «كوزگە كورۇنمەيدىغان» ستراتېگىيەلىك بومبىلىغۇچى سامولىيوتلارغا ئالاھىدە كوڭۇل بولىنىدۇ.

موسكۋا بىلەن بېجىن ئاق ش قا قارشى «دوستلۇقنى» تەييارلىماقتا

بېيىل ختاي بىلەن روسسىيە دوستلۇق ۋە ھەمكارلىق توغرىلىق يېڭى شەرتنامە ئىمزالايدۇ. «ئىنتېرفاكس» ئاگېنتلىغىنىڭ خەۋەر قىلىشىغا قارىغاندا، بۇ توغرىلىق خ خ ج تاشقى ئىشلار مىنىستىرى تاڭ جەسيۇن بىلدۇرگەن. ئۇنىڭ تەكىتلىشىچە، شەرتنامە بېيىل ئىيۇلدا خ خ ج رەھبىرى جياڭ زېمىننىڭ موسكۋاغا قىلىدىغان سەپىرى ۋاقتىدا ئىمزالىنىدۇ. مۇنداق شەرتنامە 1979 ـ ژىلغىچە ئەمەلدە بولۇپ، ئاندىن ئۇنى ختاي ئۇزارتىشتىن ۋاز كەچكەن ئېدى. «ئىزۋېستىيا» گېزىتىنىڭ يېزىشىچە، ئا ق ش مەركىزىي رازۋېدكا باشقارمىسىنىڭ باشلىغى جورج تېنېت روسسىيە بىلەن خ خ ج نى دەرىجىدىن تاشقىرى دولەت ستاتۇسىغا داۋا قىلىۋاتقان ئەللەر قاتارىغا كىرگۈزگەن. شۇنىڭ بىلەن بىللە بۇنىڭغا باشقا ئومۇتكارلار يوق. روسسىيە ـ ختاي مۇناسىۋەتلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئامېرىكا رازۋېدكىسى تەرىپىدىن ئا ق ش مەنپىيەتلىرىگە خوۋۇپ تۇغدۇرىدىغان ئامىل سۈپىتىدە قارالماقتا. مەركىزىي رازۋېدكا باشقارمىسىدا موسكۋا بىلەن بېجىن ئوتتۇرىسىدا تۈزۈلۈشى پىلانلىنىۋاتقان شەرتنامە «ئا ق ش سىياسىتىگە قارشى تاقابىل تۇرۇشتا دېپلوماتىك ھەمكارلىققا نىسبەتەن ئومۇمىي مەنپىيەتلەرنى ۋە ئىرادىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ، ئۇلار ئا ق ش نىڭ بۇ سىياسىتىنى، بولۇپمۇ راكېتىغا قارشى مۇداپىئەنىڭ يېڭى پروگراممىسىنى ئۇزلىرىنىڭ مەنپىيەتلىرىگە نىسبەتەن دۇشمەنلىك ھەرىكەت سۈپىتىدە ھېس قىلىدىغانلىغىنى» تەكىتلىمەكتە. بېيىل فېۋرالنىڭ ئاخىرىدا خ خ ج تاشقى ئىشلار مىنىسترلىگىنىڭ رەسمىي ۋەكىلى جۇ بانجاۋ: «ئالەمشۇمۇل ستراتېگىيەلىك تەڭپۇڭلۇقنى ۋە تۇراقلىقنى ھىمايە قىلىشقا قارىتىلغان ھەر قانداق تەكلىپلەر، ئۆگىنىشكە ۋە مۇھاكىمە قىلىشقا سازاۋەر»، ـ دەپ بىلدۇرگەن ئېدى. دىپلومات خ خ ج ياۋروپىنىڭ ستراتېگىيەلىك ئەمەس راكېتىغا قارشى مۇداپىئە پروگراممىسىنى قۇرۇش توغرىلىق روسسىيەنىڭ تەكلىۋىنى قوبۇل قىلغانلىغىنى تەكىتلىدى.

ن س ن.

تالىپلار بىر ئايالنى جامائەتچىلىك ئالدىدا ئۇرۇپ جازالىغان

تالىپلار ئافغانىستاننىڭ جاۋزجان ۋىلايىتىنىڭ مەركىزى ـ شىبىرغان شەھىرىدە ئوز ئېرىغا سادىق ئەمەسلىكتە ئەيىپلەنگەن بىر ئايالنى جامائەتچىلىك ئالدىدا جازالىغان.

زۇھرا ئىسىملىك بۇ ئايال ئېرىغا سادىق بولمىغانلىغى ئۇچۇن 100 قامچا ئۇرۇلغان. ئۇنىڭ ئويناشى ئىلگىرى جازالانغان، ئەندى ھامىلدار زۇھراغا بولسا تالىپلار يېڭىچىلىك قىلىپ، بالا تۇغۇلغىچە جازانى ئارقىغا سۈرگەن، پەقەت كوزى يورىغاندىن كېيىنلا ئۇنى كوپچىلىك ئالدىدا ئۇرغان.

تالىپلار ئوتتۇرا ئەسىر ئىسلام قانۇنلىرى بىلەن نورمىلىرىنى جارىي قىلىشنى داۋاملاشتۇرماقتا. تېخى يېقىندىلا ئۇلار مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ـ باللارغا يېڭى پەرمان چىقاردى. بۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار كوچىدىمۇ، مەكتەپتىمۇ ھەقىقىي ئىسلام باش كىيىمى ـ تىۇربان كىيىشى شەرت. كابۇل ئاھالىسىنىڭ گۇۋالىق قىلىشىغا قارىغاندا، باش كىيىمسىز باللارنى مەشغۇلاتلارغا كىرگۈزمەيدۇ. تالىپلارنىڭ ھاكىمىيەت ئۈستىگە كېلىشى بىلەن قىزلار مەسچىتلار ھوزۇرىدىكى قۇرئان ئۆگىنىش كۇرسلىرىدىن تاشقىرى بىلىم ئېلىشتىن تامامەن مەھرۇم قىلىنغان.

باش مۇھەررىر ي. ئازاماتوۋ.

يېڭى ھايات

ئالمۇتا، 480044 ئېيەك يولى كوچىسى 50 بىنا، 8 ـ قەۋەت، 813 ـ خانە

گېزىتنى ئەسىس قىلغۇچى ـ جاۋاپكەرلىگى چەكلەنگەن «ۋسال» شىركىتى. تىراژى 1238 زاكاز 9698

تېلېفون: 33 ـ 84 ـ 59

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 65359, республиканская общественно-политическая газета, регистрационное свидетельство №603 -- Г. Выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан 17 марта 1999 г.

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقەسى تەھرىراتىمىزنىڭ مەۋقەسى بولۇپ ھېساپلانمايدۇ. تەھرىراتتىن ماتېرىياللار قايتۇرۇلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

www.ewlat.org
www.uyghurkrap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

يېڭى ھايات

Йеңи һаят

2001
ژىل
26 ـ ماي
شەنبە
№ 5
(4141)

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىماىي ـ سىياسىي گېزىت. 1970 ـ ژىلى 1 ـ يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ

1 ـ ئىيۇن ـ خەلق ئارا بالىلارنى قوغداش كۈنى

پەيزۇللا ئەخمەتوۋ چۈشەرگەن سۈرەت..

ئەخبارات ئاگېنتلىقلىرى خەۋەر قىلىدۇ

لاۋازىمىدىن ئايرىلىپ قېلىشى مۇمكىن

قىرغىزستان پارلامېنتى قانۇنچىلىق بويىچە كومىتېتنىڭ رەئىسى ئازىمبېك بېكنازاروۋ يېقىندا «ئازاتلىق» رادىوسىنىڭ مۇخبىرىغا پارلامېنت پات ئارىدا پرېزىدېنت ئاسقار ئاقايېۋقا قارشى ئىمپېچمېنت (لاۋازىمىدىن ئېلىپ تاشلاش) رەسمىيىتىنى باشلىشى مۇمكىن ئېكەنلىكىنى بىلدۈرگەن. پارلامېنتنىڭ ئىسمائىل ئىساكوۋ رەھبەرلىك قىلىدىغان بېخەتەرلىك ۋە مۇداپىە مەسىلىلىرى بويىچە كومىتېتى يېقىندا خىتاي بىلەن قىرغىزستان ئوتتۇرىسىدىكى شەرتنامىنى مۇھاكىمە قىلىشقا باشلايدۇ. مەزكۇر شەرتنامىغا مۇۋاپىق قىرغىزستان خىتايغا ئوز تەۋەسىنىڭ 90 مىڭ كېگتارغا يېقىن يېرىنى بېرىدۇ. شەرتنامە 1999ـ ژىلى قىرغىزستان پرېزىدېنتى ئاسقار ئاقايېۋ ۋە خەرىجى رەئىسى جىياڭزېمىن تەرىپىدىن ئىمزالانغان ئىدى. ئىساكوۋ ۋە بېكنازاروۋنىڭ پىكرىگە قارىغاندا،بۇ شەرتنامە قىرغىز كونستىتۇتسىيەسىگە زىت كېلىدۇ، چۈنكى پەقەتلا پارلامېنتلا مەملىكەتنىڭ دولەت چېگارىسىنى ئوزگەرتىش ھوقۇقىغا ئېگە.

ئەمگەك ھەقىي بوھران بىلەن بىللە ئوسمەكتە

جۇمھۇرىيەت بويىچە ئوتتۇرا ھېساپتىكى ئەمگەك ھەققى 2001 ـ ژىلى فېۋرالدا 15516 تەڭگىنى ياكى ئوتەكەن ژىلنىڭ شۇ ۋاقتىدىكى بىلەن سېلىشتۇرغاندا 118پائىزنى تەشكىل قىلدى، دەپ بىلدۈردى قازاقستان جۇمھۇرىيىتى ئەمگەك ۋە ئاھالىنى ئىجتىمائىي ھىمايە قىلىش مىنىستىرلىگىنىڭ مەتبۇئات خىزمىتى.

نەتىجىدە ئەمگەك ھەققى دەرىجىسى ھايات كەچۈرۈش مىنىمۇمىدىن 3,4 ھەسسە، ئەڭ توۋەن ئەمگەك ھەققىدىن ـ 4,5 ھەسسە ئېشىپ كەتكەن. مالىيە ساھاسىدا ۋە سانائەت تارماقلىرىدا بەنت ئىشچى ـ خىزمەتچىلىرىنىڭ ئەمگەك ھەققى ژۇقۇرى. ئۇلارنىڭ ئوتتۇرا ھېساپتىكى ئەمگەك ھەققى، نىسبەتەن 39739 تەڭگىنى (ئوتەكەن ژىلنىڭ شۇ ۋاقتىدىكى بىلەن سېلىشتۇرغاندا 112,2 پائىز) ۋە 21650 تەڭگىنى (113,7 پائىز) تەشكىل قىلغان.سالامەتلىكنى ساقلاش، مائارىپ ۋە ئىجتىمائىي خىزمەت كورستىش ساھاسى خادىملىرىنىڭ ئەمگەك ھەققى نىسبەتەن 9463 تەڭگىنى (117,4 پائىز) ۋە 7675 تەڭگىنى (114,2 پائىز) تەشكىل قىلغان.

خىتايدا سانائەت ئىشلەپ چىقىرىش كولەمى ئوسمەكتە

بىيىل ئاپرېلدا خىتايدا سانائەت ئىشلەپ چىقىرىش كولەمى 2000 ـ ژىلى ئاپرېلدىكى بىلەن سېلىشتۇرغاندا 11,5پائىز ئوستى ۋە 226,6 مىللىارد يېۋەننى (27,4 مىللىارد دوللارنى) تەشكىل قىلغان. 2001 ـ ژىلى مارتتا بۇ كورسەتكۈچ 12,1 پائىزنى تەشكىل قىلغان.2001 ـ ژىلنىڭ بىرىنچى مەۋسۇمىنىڭ يەكۈنلىرى بويىچە ئىختىسادىي ئوسۇم 8,1 پائىزنى تەشكىل قىلغان. 2001 ـ ژىلنىڭ يەكۈنلىرى بويىچە ئېكسپېرتلار مەملىكەتنىڭ ئۇمۇمىي مەھسۇلات ئىشلەپ چىقىرىشىنىڭ ئوسۇشىنى 7,5 پائىز دەرىجىسىدە تەخمىن قىلماقتا. بۇ 2000 ـ ژىلدىكىدىن ئاز، ئۇ چاغدا ئۇمۇمىي مەھسۇلات ئىشلەپ چىقىرىش كولەمى 8 پائىزغا ئوسكەن ئىدى.

ئامېرىكا گېنېرالىنىڭ سەپىرى

يېقىندا ئاستانادا قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ مۇداپىە مىنىستىرى گېنېرال ـ پولكوۋنىك سات توقپاقبايېۋنىڭ ئا ق ش مەركىزىي قوماندانلىغىنىڭ باش قوماندانى گېنېرال توم فرېنكس بىلەن ئۇچرىشىشى بولۇپ ئوتتى. ئىككى مەملىكەتنىڭ قۇرالليق كۈچلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ھەمكارلىقنى داۋاملاشتۇرۇش، ئۇمۇمىي بېخەتەرلىك، تېررورىزمغا قارشى كۈرىشىش مەسىلىرى مۇھاكىمە قىلىندى. ت. فرېنكس قۇرالليق كۈچلەرنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن قازاقستان رەھبىرى ۋە مۇداپىە مىنىستىرى تەرىپىدىن قىلىنۋاتقان يېڭى ئىشلار بىلەن تونۇشتى.

ئاخىرقى قېتىم ئامېرىكا گېنېرالى قازاقستاندا ئوتكەن ژىلى سېنتەبىردە بولغان ئىدى. ئۇ مەركىزىي ئاسىيەگە قىلىنغان بۇ قېتىمقى سەپىرىدە شۇنداقلا قىرغىزستان، تۈركمەنستان، تاجىكستان ۋە ئوزبېكستانىنى زىيارەت قىلدى. قوشما شتاتلار بىلەن قازاقستان ئىككى تەرەپلىمىلىك ئوز ئارا پايدىلىق مۇناسىۋەتلەرگە قانائەتلىنىدۇ، ئۇلاردا رېگىونال تۇراقلىقلىقنى تەمىنلەش مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. ئا ق ش ۋە قازاقستان ھەربىي خىزمەتچىلىرىنىڭ ھەمكارلىغى رېگىوندا ئۇزاق مۇددەتلىك تىنچلىقنى ساقلاش ئىشىدا مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ.

ب م ت ۋە قازاقستان جۇمھۇرىيىتىدىكى دېموكراتىيە

جەنۇبىدە ب م ت ئادەملەرنى قىيناشقا قارشى كومىتېتنىڭ نوۋەتتىكى سېسسىيەسى بولۇپ ئوتتى. ئۇنىڭدا قازاقستان دېلېگاتسىيەسىنىڭ ئىنسان ھوقۇقلىرىغا رىايە قىلىش مەسىلىلىرى بويىچە ھېساۋىتى تەكشالدى. ب م ت كونۋېنسىيەسىنىڭ ھەر بىر ئىشتىراكچىسى (قازاقستان ئۇنىڭغا 1997 ـ ژىلى كىرگەن) تورت ژىلدىن كېيىن مۇنداق تەكشاشتىن ئوتىدۇ.

سېسسىيەدە سوزگە چىققان قازاقستان جۇمھۇرىيىتى پارلامېنت سېناتىنىڭ دېپۇتاتى ۋابايقان ئەبدىلدىن بەلەن ئەدلىيە مىنىستىرى ئىگور روگوۋ ب م ت دا ئىنسان ھوقۇقلىرىغا رىايە قىلىش مۇئاماسىي جىنائىي ئىشلار جەريانىدا تەركەۋ تۈرمىسىدىكى دېرىزە كوزىنىكىنىڭ كەڭلىكى ۋە مەھبۇس بىلەن تۇققانلىرىنىڭ كورۈشۈش ۋاقتىغىچە بولغان ئىنسان ھوقۇقلىرىنى ھىمايە قىلىش ۋە ئۇنىڭغا رىايە قىلىش قىسمىدا قارىلىۋاتقانلىغىنى تەكتىلىدى.

ب م ت كومىتېتىغا كىرىدىغان دۇنيانىڭ ئاتاقلىق يۇرىستلىرى بىلەن ھوقۇقشۇناسلىرى قازاقستانلىقلارنىڭ ھەمساۋاتلىرى ۋە دوكلادلىرىنى ئۇگىنىپ چىقىپ، قازاقستان دولەت رەھبىرىنى يارقىن سىياسىي ئەرباپ سۈپىتىدە خاراكتېرلەپ، پرېزىدېنت نۇرسۇلتان نازارباېۋنىڭ جۇمھۇرىيەت كۈچ تارماقلىرىنى يېقىندا ئاتەنقىتلىكەنلىگىنى ئالاھىدە تەكتىلىدى. قازاقستان رەھبەرلىگىنىڭ ئادەملەرنى قىيناشقا يول قويماسلىققا بولغان قەتئىي ئىرادىسىنى تەكتىلەپ، ب م ت كومىتېتى باشقا دولەتلەر بىلەن سېلىشتۇرغاندا خېلە پەرىق قىلىدىغان مەملىكەتتىكى دېموكراتىيەلەشتۈرۈش جەريانىغا قانائەتلىنىدىغانلىغىنى ئىزھار قىلدى. ئۇلار شۇنداقلا: جىنائىي ئىشلار قانۇنلىرىغا «قىيناش» ئاتالغۇسىنى كىرگۈزۈش، ھەمايىچىلارنىڭ مۇستەقىللىغىنى ئاشۇرۇش، پروكۇرورنىڭ رۇخسەتسىز ئادەملەرنى تۇتۇش مۇددىتىنى قىسقارتىش، زىيانغا ئۇچرىغانلارنى ھىمايە قىلىش ئوخشاش ۋە باشقا تەۋسىيەلەرنى ھۆ بەرگەن.

بىز خوشال بولۇپ شاتلىنىشتىن ژىراق، لېكىن قازاقستاننىڭ ھوقۇق سىستېمىسىغا ئىجابىي باھا بەرگەن ب م ت نىڭ ئوبىيېكتىۋ باھاسىنى ھورمەتلەيمىز، دەپ بىلدۈردى ئى. روگوۋ ئاستانادا بولۇپ ئوتكەن مەتبۇئات كونفېرېنسىيەسىدە.

خ خ ج تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىگى ئوز مەۋقەسىدە تۇرماقتا

خ خ ج تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىگى ئوز مەۋقەسىنى ھىمايە قىلىشنى داۋاملاشتۇرماقتا. بېجىن ئا ق ش نىڭ ئوزىنىڭ راكېتىغا قارشى مۇداپىە سىستېمىسىنى ئوۋج ئالدۇرۇشتىن ۋاز كېچىشنى تەلەپ قىلماقتا. بۇ توغرىلىق يېقىندا خىتاي تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىگىنىڭ رەسمىي ۋەكىلى خەۋەر قىلدى. خىتاي تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىگىنىڭ ۋەكىلى شۇنداقلا راكېتىغا قارشى مۇداپىە سىستېمىسىنى ئوۋج ئالدۇرۇش، راكېتىغا قارشى مۇداپىەنىڭ ئۇرۇش ھەرىكەتلىرى مەيدانى توغرىلىق مەسىلە ئاسىيە ئۇچۇن ھازىر بېجىندا ئا ق ش دولەت كاتتىبىنىڭ يارەمچىسى جېيمىس كېللى بىلەن ئوتكۈزۈلۈۋاتقان مەسلىھەتلەردە ئەڭ مۇھىم مۇئامالارنىڭ بىرى بولۇپ ھېساپلىنىدۇ، ـ دەپ بىلدۈردى.

ئەخبارات ئاگېنتلىقلىرىنىڭ مەلۇماتلىرىغا قارىغاندا، خ خ ج پايتەختىدە يېقىندا باشلانغان خىتاي ـ ئامېرىكا مەسلىھەتلىرىدە تەرەپلەر شۇنداقلا رېگىوندىكى بېخەتەرلىك ۋە تۇراقلىقلىق ماۋزۇسىدىكى مەسىلىلەرنى، خەيلىمۇ ئالدا تۇرۇۋاتقان ئامېرىكا سامولىيوتىنىڭ تەغدىرىنى ۋە باشقا مەسىلىلەرنى مۇھاكىمە قىلماقتا.

قىسقا خەۋەرلەر

* قازاقستان پرېزىدېنتى نۇرسۇلتان نازارباېۋ ئىلگىرى قوبۇل قىلىنغان «پۇلنى قانۇنلاشتۇرۇش مۇناسىۋىتى بىلەن پۇخرانىي كەچۈرۈم قىلىش توغرىلىق» قانۇنغا مۇۋاپىق پۇلنى قانۇنلاشتۇرۇش بويىچە ھەرىكەتنى ژۇرگۈزۈش توغرىلىق پەرمانىنى ئىمزالىدى. بۇ ھەرىكەتنى باشلاش 14 ـ ئىيۇنغا بەلگىلەنگەن. قانۇن بويىچە كاپىتالنى قانۇنلاشتۇرۇش جەريانى 20 كۈن داۋاملىشىدۇ.

* تەيۋەن پرېزىدېنتى تەختكە ئولتارغانلىغىنىڭ بىر ژىللىغى مۇناسىۋىتى بىلەن شەنبىلىك ئۇيۇشتۇرىدى. پرېزىدېنت چېن شۇيبەن مەخسۇس كېسىپ تايبەينىڭ مەركىزىي كوچىلىرىدا ئەخلەت ۋىققان. ئۇنىڭدىن تاشقىرى، شۇيبەن ئاۋتوموبىل ژۇرنىلىدىغان جايدا ماشىنىلارنى ژۇيۇشقا ياردەم قىلغان. بۇ ئاۋتوموبىل ژۇيۇش ئورنى ئۇ شەھەر باشلىغى بولغان ۋاقتىدا سېلىنغان.

* قىرغىزستان ھوكۇمىتى ئىيۇلدىن باشلاپ ئا ق ش، كانادا، ياپونىيە ۋە ياۋروپا ئىتتىپاقى ئوخرالىرى ئۈچۈن ۋىزا تۈزۈمىنى بېكار قىلىدىغانلىغىنى جاكالىدى. بۇ ئەللەرنىڭ ھەممىسى جۇمھۇرىيەتكە مالىيەۋىي يارەم بەرمەكتە. پرېزىدېنت ئاسقار ئاقايېۋ جۇمھۇرىيەت ئىختىسادىنى رىۋاجلاندۇرۇشقا تۈرتكە بېرىش ئۈچۈن قىرغىزستاننى ئوتتۇرا ئاسىيە شۆبېتسارىيەسىگە ئايلاندۇرۇشنى نىيەت قىلىۋاتقانلىغىنى تەكتىلەگەن.

* ئوزبېك تېررورىستى جۇمە نەمەنگەنى «ئىز ب ـ ئى ـ ئىسلامى تۈركستان» ناملىق يېڭى ئۇنىدامېنتالىستىك پارتىيەسىنى قۇرغان، ئۇنىڭ مەخسىتى پۈتكۈل ئوتتۇرا ئاسىيەنى، شۇنداقلا خ خ ج ـ نىڭ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونىنى ئىسلاملاشتۇرۇشتىن ئىبارەت.

* ئەرەپ دولەتلىرى ئىتتىپاقى كومىتېتى ئىسرائىل بىلەن بارلىق سىياسىي ۋە ئىختىسادىي ئالاقىلارنى توختىتىشنى قارار قىلغان.

* ستالىنگراد جېكى ژولگوگراد سېكسىيەسىنىڭ ژېتىرانلىرى ژولگوگرادقا ئىلگەركى«ستالىنگراد» نامىنى قايتۇرۇپ بېرىشنى ئىلتىماس قىلماقتا.ژېتىرانلار شەھەرنىڭ ئىلگەركى نامىنى ستالىنگراد جەڭى غالىبىيىتىنىڭ 60 ژىللىغىغا ـ 2003 ـ ژىلى 2 ـ فېۋرالغا توغرا كەلتۇرۇشنى تەكلىپ قىلماقتا.

* مەملىكىتىنىڭ ئەمگەككە قابىلىيەتلىك ئاھالىسىنىڭ مۇتلەق كوپچىلىگى 1998 ـ ژىلى يانۋاردىن باشلاپ جارىي قىلىنغان ئەمەلدىكى مەبلەغ توپلاش پېنسىيە سىستېمىسى توغرىلىق بىلدۈ. لېكىن ھازىرقى ۋاقىتتا ئەمگەككە قابىلىيەتلىك پۇخرانىڭ يېرىمىغا يېقىنى پېنسىيە فوندلىرىنىڭ چوپقات ئەزالىرى بولۇپ ھېساپلانمايدۇ، دەپ تەكتىلىدى پېنسىيە فوندلىرىنىڭ پائالىيىتىنى ئۈيغۇنلاشتۇرۇش كومىتېتىنىڭ رەئىسى ئالتىنبېك ئۇمبېتوۋ. پۇخرانىڭ يېڭى پېنسىيە سىستېمىسىغا قاتناشماسلىغىنىڭ سەۋەبلىرىنىڭ بىرى ئاھالىنىڭ مەبلەغ توپلاش سىستېمىسىنىڭ ئەۋزەللىكلىرى توغرىلىق يېتەرلىك دەرىجىدە خەۋەردار ئەمەسلىگى بولۇپ ھېساپلىنىدۇ، ـ دەپ تەكتىلىدى ئۇ.

مەرھەمەت خالىس ئىختىسادىي يارەم قولىنى سۇنغۇچىلارغا بىزنىڭ ھېساپ چوتىمىز:

p/c 406467897 ТОО "Висал"
РНН600400099802 МФО 190501719,
код 719 АГФ ОАО Банк "Центр Кредит"

قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ مۇستەقىللىكىگە 10 ژىل

«ئانىلار كۈنى» ھەققىدە مەنادا دوستلۇق، قېرىنداشلىق بايرىمىدۇر

بۈگۈندىن نۇچ ژىل ئىلگىرى، يەنى 1998 ـ ژىلنىڭ ئوكتەبىر ئىيىدا، ئەمگەكچىقازاق ناھىيەسىنىڭ كوكتوبە يېزىسىدا (ئىلگەركى ئۇيغۇر يېزىسى) ئۇيغۇر يۇرتلىرى ئارىسىدا دەسلەپكى قېتىم «ئۇيغۇر ئويى» جەمىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى مەھەممەتجان جانباقىيېۋنىڭ تەشەببۇسى ۋە يېزا ئاھالىسىنىڭ قوللاپ ـ قۇۋۋەتلىشى بىلەن «ئانىلار كۈنى» ئوتكۈزۈلگەن ئىدى.

ئەندى يېقىندا بولسا، مەھەممەتجان جانباقىيېۋ نۇۋەتتىكى «ئانىلار كۈنىنى» ئەمگەكچىقازاق ناھىيەسىنىڭ ئۇيغۇرلار زىچ ياشايدىغان ئون يېزىسىدا ئوتكۈزدى.

دەسلەپ يېگىشەر يېزىسىنىڭ ئاھالىسى «ئانىلار كۈنىنى» 1 ـ ماي ـ قازاقستان خەلقلىرى بىرلىكى بايرىمى كۈنى ئوتكۈزۈپ، ئۇنى ھەقىقىي مەناسىدا دوستلۇق ھەم قېرىنداشلىق بايرىمىغا ئايلاندۇردى. ئاندىن بىر كۈن ئوتۇپ، 2 ـ ماينى بۇ بايرەم ئاۋات يېزىسىدا ئوتتى. بۇ يۇرتمۇ ئانىلارغا ئاتاپ يېيىلغان كەڭ دەستىخان، ئەشۇ نۇرانىي مومىلار بىلەن ئانىلارنىڭ ئەۋرە ـ چەۋرىلىرى تەييارلىغان ئەستە قالارلىق ئويۇن ـ بەزمىلەر، مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئانىلارغا سوغا قىلغان گۈلدەستىلىرى، ساز ـ ناغمە ۋە ناخشا ـ ئۇسسۇللىرى يۇرت ئادەملىرىنى مەھلىيا قىلدى.

تويغا ـ توي ئۇلۇشىپ، خوشاللىق دەملەر 10 ـ ماي كۈنى ئەمگەك، ئىورنەك، بىرلىك، ئاقتوغاي يېزىلىرىغمۇ يەتتى. بۇ يۇرتلارنىڭ ئاھالىسى بىرلىشىپ «ئانىلار كۈنىنى» ئالمۇتا ۋىلايىتىدىكى ئەڭ گوزەل جايلارنىڭ بىرى، مېۋىلىك ھەم مەنزىرىلىك دەرەقلەر، ھەر خىل ئوسۇملۇك، گۈللەر بىلەن بېزەلگەن «دېھقانارىي» ئېگىلىك بېغىدا ئوتكۈزدى. باھار پەسلى ـ ماي ئىيىدا چېچەك چېچەكلىگەن شۇ باغدا ئانىلار تويى بولەكچىلا تۇس ئالدى.

ئانىلار بايرىمى 12 ـ ماي كۈنى تاشكەنتازدا داۋاملاشتى. بەرىكەتلىك دەستىخاندا ئاق يېغلىق تېڭىپ ئولتارغان نۇرانىي ئانىلارنىڭ چىرايىدا تەبەسسۇم. بىر دەقىقە ئۇلار ئوزلىرى تارتقان قىمىنچىلىقلارنى، ئېغىرچىلىقلارنى ئۇنتۇغاندەك، ھەممىسىنىڭ قەلبىدە بايرەملىك كەيپىيات ھوكۇم سۈردى. مۇبارەك تويغا يۇزلىگەن ئادەملەر قاتناشتى. يۇزدىن ئوشۇق ئانىغا سوغلار بېرىلدى.

ئانىلار تويى 13 ـ ماي كۈنى تاشتىقارا يېزىسىدا ئوتتى. تاشتىقارلىقلارمۇ باشقىلاردىن قېلىشمىدى. ئانىلار ئۇچۇن بارىنى توكۈپ تاشلىدى. بىر ئالاھىدىلىكى شۇكى، موشۇ يۇرتنىڭ پەرزەندى، قازاقستاننىڭ خىزمەت كورسەتكەن ئارتىستى مارات مەمەتباقىيېۋ ئانىلارغا بېغىشلاپ ناخشا ئېيتىپ، ئانىلارنى ئۇسسۇلغا تەكلىپ قىلدى.

يەكۈنلەپ ئېيتقاندا، ئون يېزىدا ئوتكۈزۈلگەن «ئانىلار بايرىمىگە» ئون مىڭدىن ئوشۇق ئادەم قاتناشتى. 1600 ئانىغا ئاق يېغلىق تېڭىلغاندا، ئەتراپ ئاقلىققا، پاكلىققا پۈركەنگەندەك بولدى. بۇ كۈرۈ ـ نۇشنى، كوزەللىكنى، پەرزەنتلەرنىڭ ئانىلارغا بولغان مېھىر ـ شەپقىتىنى تىل بىلەن ئېيتىپ يەتكۈزۈش مۇمكىن ئەمەس. ئانىلارغا بېرىلگەن ھەر خىل سوغلار، ئالقىشلار، تەبرىكلەرمۇ ئاز بولمىدى.

«ئۇيغۇر ئويى» فوندى بىلەن «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتى ژۇرناللىرىدىكى يۇرتلاردا «ئانىلار كۈنىنى» ئوتكۈزۈشكە پائال قاتناشقان، تەشكىلىي ئىشلارغا يېقىندىن ياردەم بەرگەن «پالتۇاي» ئاكسىونېرلىق جەمىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى كەرىم خۇدايبەردىيېۋ، ئاۋات يېزا ئوكرۇگىنىڭ ھاكىمى قاسىمالى تېمىرغالىيېۋ، تەشكەنساز يېزا ئوكرۇگىنىڭ ھاكىمى سۈيتلانا نىيازوۋا، پالتۇاي يېزا ئوكرۇگىنىڭ ھاكىمى سەكىن ئاقشالوۋ، سايماساي يېزا ئوكرۇگىنىڭ ھاكىمى يېرنار ماقاشېۋلارغا، تاشتىقارا يېزىسىنىڭ ئۇكىت بېشى رېھىمجان ئىبدىسمانوۋ، ئاۋات يېزىسىنىڭ ئۇكىت بېشى مەمەتىيار مەگسۇروۋ، تەشكەنساز يېزىسىنىڭ ئۇكىت بېشى رەخمەتجان ئازنىباقىيېۋ، بىرلىك يېزىسىنىڭ ئۇكىت بېشى تايىرجان ئىسمايىلوۋ، ئەمگەك يېزىسىنىڭ ئۇكىت بېشى قۇرۋانجان ئىلىباقىيېۋلارغا، ئانىلارغا ئاق يېغلىق، سوغلارنى ئېلىپ كەلگەن «ھاجىم ئانىلار» فوندىنىڭ پرېزىدېنتى تۇرغۇناي ھاجمىغا، شۇنداقلا رىسالەت ھاجىم، پەزىلەت ھاجىم، زورابۇۋى مەسۇمۇۋا، سانىيەم ھاكىمجان داۋوتوۋالارغا ئوز مىننەتدارلىغىنى ئىزھار قىلدۇ.

جۇمھۇرىيەت پرېزىدېنتى نۇرسۇلتان نازاربايېۋ قازاقستان خەلقىگە يوللىغان يېڭى ژىللىق تەبرىكىدە: «بىزنىڭ مۇستەقىللىكىمىزگە، بىرلىكىمىزگە ۋە ئىناق ھايات تىمىزغا ئون ژىل تولدىغان مۇشۇ ژىل يېگىلىنىشقا تولۇپ ـ تاشقان بەرىكەتلىك ژىل بولسۇن»، دېگەن ئىدى. بىز، ئۇيغۇرلارمۇ، قازاقستاننىڭ تەرەققىي ئېتىشىگە سالماقلىق ھەسسە قوشۇپ، مۇستەقىللىكنىڭ ئون ژىللىغىنى خوشاللىق ئىلكىدە قارشى ئېلىشىمىز كېرەك. شۇ ئەسنادا ئوتكۈزۈلگەن «ئانىلار كۈنى» بايرەملىرى خەلقلەر بىرلىگىنىڭ، ئىناقلىغىنىڭ يارقىن ئىسپاتى. مۇنداق تويلار، بايرەملەر بىر ـ بىرىگە ئۇلىشىپ ئوتىۋەرسۇن، چۇنكى، مۇنداق تويلار خەلقلەرنى تېخىمۇ يېقىنلاشتۇرىدىغانلىغى تالاشسىز.

مۇختەر ئابدۇراخمانوۋ.
ئەمگەكچىقازاق ناھىيەسى.

ئۇيغۇرلاردا قېيىمى زامانىدىن تارتىپ، ئادەمگە ئىسىم قويۇش بىر خىل مەراسىم توسىنى ئالغان بولۇپ، مەزكۇر مەراسىم قېيىمى ددۇرلەردە «كودەن» دەپ ئاتىلىپ، (بالىغا ئات قويۇش زىياپىتى) دېگەن مەنانى بىلدۈرىدۇ. ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ئۇمۇملاشقان ئىسىم قويۇش ئادىتى بويىچە بالا ئۇغۇلۇپ، ئۇچ كۈنگىچە (ھازىر بەزى يەرلەر يەتتە كۈنگىچە) ئىسىم قويۇش رەسىمىتىنى بەجىرىدۇ، ئىسىم قويۇشتا ئۇمۇمەن، بالىنىڭ ئاتا ـ ئانىسى ئويغە يۇرت، مەھەللە ئاقساقاللىرىنى، ئىمام، مەزىنلەرنى، ئۇرۇق ـ ئۇققانلىرىنى تەكلىپ قىلىدۇ. ئىسىم قويۇشقا بەلگۈلەنگەن ئادەم (ئاتا ـ ئانىنىڭ رازىلىغى بويىچە) بالىنىڭ ئۇلۇغلىغا ئەزەن چاقىرىپ «ئىسمىگىز ... بولسۇن» دەپ، بۇۋاقنى جەينامازغا ئوستىگە قويۇپ، دوگلىتىپ، ئاندىن يەنە قولىغا ئېلىپ، ئىسمىنى تەكرارلاپ، مۇبارەك بولسۇن دەپ بالىنىڭ ئىسمىنى تەكرار مۇبارەكلەيدۇ.

ئۇيغۇر خەلقى ھەر قايسى تارىخىي ئادەتلىرىدە ئوخشىمىغان ئىسىم ـ فامىلىلەرنى قوللانغان. پۈتكۈل دۇنيادىكى مىللەتلەر ھازىر 2796 تىلدا سوزلىشىدۇ. بۇ مىللەتلەرنىڭ ئىسىم ـ فامىلە قوللىنىشى ئادەتلىرىدە ئوخشاشلىقلار ۋە ئوخشىماسلىقلار مەۋجۇت. ئادەم ئىسىملىرى تىلمىز بايلىغىنىڭ بىر تەركىبى قىسمىدۇر. ھەر قايسى مىللەتلەر ئوز تارىخىدا ھەر خىل ئىسىملەرنى قوللىنىپ كەلگەن. ئادەملەر ئىسىملىرى ئىجتىمائىي ئالاقە جەريانىدا ئادەملەرنى بىر ـ بىرى بىلەن پەرقلەندۈرىدىغان ۋاستە بولۇشى بىلەن بىرگە ھەر بىر مىللەت ئوز تىلىدا مەلۇم بىر مەنانى بىلدۈرىدۇ. شۇنداقلا ئادەم ئىسىملىرى دەۋرىنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ئىگە. مەسىلەن: ئىسلام دىنىدىن ئىلگىرى ئۇيغۇرلار شامانىزم دىنىغا ئېتىقات قىلغان دەۋردە ئادەم ئىسىملىرى ئۇيغۇر تىلىنىڭ لۇغەت، يېزىلىق ئاملىرىنى ئاساس قىلغان ھالدا، يەلگۈلىك مەنانى ئىگە بولغان. مىسال، «ئەردەن بۇكۇ»، كولتېكىن، پانتېكىن، ئارسلان، تاش، تومۇر، كوك، ئاسمان، يەر ۋە باشقىلار.

ئۇيغۇرلارنىڭ ئىسلام دىنىدىن بۇرۇنقى دەۋرىدە ئىسىم قويۇش ئەنئەنىسىگە ئاساسەن ئادەم ئىسىملىرى تېخىمۇ كوپ خىل بولۇشقا قاراپ، تەرەققىي قىلدى ۋە توپ ئىسىملىك رولىنى يوقاتمىدى. مەسىلەن، توغ (توغلۇق)، ئوغۇز (ئوغۇزخان)، ئاي (ئايخان)، تۇر (تۇران) ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش كوپلىگەن ئىسىملار باردۇر.

قېيىمى توپ ئىسىملارغا باشقا تىللاردىن كىرگەن ئىسىملارنىڭ ئاھالىسى، كۇلتېكىن، ئوزمەن، ئىچچام، مەنىلىك، گوزەل بولۇشتەك ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە. مەسىلەن: شىرمەھەممەت، قۇتلۇق، يارمەھەممەت، دولقۇن، يالقۇن، ئۇچقۇن، غەيرەت، جەسۇر، غالىپ، ئازات، ئەركىن، بەختىيار، ئاينۇر، روشەنگۈل، نۇرلان، ئومۇت، ھۇرىيەت، پەزىلەت، جۇرئەت ۋە ھاكازىلار.

بۈنىڭدىن تاشقىرى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئىسىملىرىنىڭ ـ ئاسمان جىسىملىرى، يەر، جاي، مېتال قۇرالىرى نامىدىن ئىلىنغان ئىسىملار ـ يۇلتۇزلۇق، ئاي ـ گۈل، ھاۋاخان، ھەسەن ـ ھۇسەن، ئالتۇنگۈل، كۆمۈر، ئىسمالارنىڭ ئىجات قىلىش، روشەن، ئىچچام، مەنىلىك، گوزەل بولۇشتەك ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە. مەسىلەن: شىرمەھەممەت، قۇتلۇق، يارمەھەممەت، دولقۇن، يالقۇن، ئۇچقۇن، غەيرەت، جەسۇر، غالىپ، ئازات، ئەركىن، بەختىيار، ئاينۇر، روشەنگۈل، نۇرلان، ئومۇت، ھۇرىيەت، پەزىلەت، جۇرئەت ۋە ھاكازىلار.

بۈنىڭدىن تاشقىرى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئىسىملىرىنىڭ ـ ئاسمان جىسىملىرى، يەر، جاي، مېتال قۇرالىرى نامىدىن ئىلىنغان ئىسىملار ـ يۇلتۇزلۇق، ئاي ـ گۈل، ھاۋاخان، ھەسەن ـ ھۇسەن، ئالتۇنگۈل، كۆمۈر، مۇش ئاي، زۇمرەت، گوھەر، ياقۇت، ئالماس، تاشپۇلات، دىنار، تىللاخان، شەمشەر، پالتاخۇن.

ئۇچار قۇشلار ۋە ھايۋانلار نامىدىن: شۇكقار، سۇسەر، قوندۇز، ئارسلان، يولبارس. يېمەك ـ ئىچمەك، گۈل، گىياھ، دەل ـ دەرەخلەر نامىدىن: ھەسەلخان، ناۋاتگۈل، مايسىگۈل، غۇنچەم، تاجىگۈل، چىمەن، چۆلۇق، جەنەسته، بادام، زەيتۇنەم ۋە ھاكازىلار.

دەۋر ئوزگىرىشى بىلەن بارلىققا كەلگەن ئىسىملار: كومموۇنار، ئىسلاھەت، مەدەنىيەت، پىدا، غالىبىيەت، مەملىكەت، دوۋلەت قاتارلىقلار.

ئۇيغۇرلاردا ئەر ـ ئاياللارغا خاس سوزلەرنىڭ ئۇرغۇسى ۋە ئولىنىدىغان قوشۇمچىلار ئارقىلىق روشەن پەرقلىنىدۇ. ئادەتتە ئەرلەرگە قويۇلىدىغان ئىسىملار جاراڭلىق، ئورغۇلۇق نوقۇل مەناغا ئىگە بولۇش بىلەن تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا خاسلىق ھالدا مۇقىملاشقان. مەسىلەن: پولات، تومۇر، ئالماس، قادىر، قابىل، ئوتكۇر، باتۇر، دىلشات، سەمەت، ئىدرىس، ئوسمان، مامۇت، ۋاھاپ ۋە ھاكازىلار.

ئاياللارغا قويۇلىدىغان ئىسىملار نەپىس، يېقىملىق، رەڭدار، سىمۋوللۇق بولۇشتەك ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە. مەسىلەن: گۈلشات، مېھرىبان، قوندۇز، سەييارە، مۇدەنگۈل، غۇنچەم، دىلبەر، گۈلنار، گۈلچىھرە، ھۇرلىقا، گۈلباھار، مەلىكە، ھۇرىيەت، نۇرگۈل، نۇرانىيە ئوخشاش ئىسىملار.

ئۇيغۇرلاردا ئەرلەر ئىسىملىرىغا كوپىرەك ئاخۇن، جان، باي، بەگ، تاي قاتارلىق سۆيەت قوشۇمچىلىرى ئولانسا، ئاياللارغا بولسا، گۈل، خان، خانىم، قىز، بانۇم، نسا، بۇۋى، نۇر قاتارلىق سۆيەت قوشۇمچىلىرى ئولىنىدۇ. مەسىلەن، نۇراخۇن، ئومەرئاخۇن، تۇرسۇنجان، مۇساباي، ئاياللارغا ـ ئايىم قىز، جەننەت بۇۋى، ئامانگۈل، مېھرىبانۇم، قەمرىنسا، مېھرىئاي، مەلىكەئاي، گۈل قىز.

بەزىدە ئەرلەرگە خاس ئىسىملار ئاخىرىغا قوشۇلغان قوشۇمچىلار ئارقىلىق قىز ـ ئاياللار ئىسىملىرى ياسىلىدۇ. مەسىلەن، توختى، تۇرسۇن دېگەن ئەرلەر ئىسىملىرىغا قىزلار ئىسمىنى ياسىغۇچى قوشۇمچىلار ئۇلانسا، توختىگۈل، توختىخان، توختى قىز، تۇرسوناي، تۇرسۇنقىزلار شەكىللىنىدۇ.

ئۇيغۇرلاردا ئوتمۇش تارىخىي دەۋرلەردىن تارتىپ، ئەسلىنى ساقلاپ قېلىش ئۇچۇن ئەجدادلىرىنىڭ نامىنى ئەسلەپ تۇرۇش، ئۇنتۇلۇپ كەتمەسلىك ئۇچۇن ۋاپات بولغان بوۋىلىرىنىڭ، دادىلىرىنىڭ ئىسىملىرىنى بالىلىرىغا، نەۋرىلىرىگە قويۇش ئادەتكە ئايلانغان.

ھازىر ئۇيغۇرلاردا ئوزىنىڭ ئىسمى ئالدىغا ياكى ئاخىرىغا ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ ئىسمىنى قوشۇپ، ئىسىم ـ فامىلە قوللىنىدۇ. كوپ ۋاقىتلار جائلىق تىلدا فامىلە ئورنىغا لەقەمنى ئاتاش كوپ ئۇچرايدۇ. چۇنكى ئۇيغۇرلاردا لەقەم ئەجدادلاردىن ئەۋلادلارغا مىراس بولۇپ كېلىۋاتقان بولغاچقا، ھەر قانداق زامان، دەۋىرلەردىن تارتىپ، ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت جەھەتلەردە ئەجدادلارنىڭ پەرىق ئېتىشىنىڭ بىر خىل بىرلىك بولۇنمىلىرىنى ھاسىل قىلىپ كەلگەن ۋە كېلىۋاتىدۇ.

شاۋدۇن ئايۇپوۋ.
ئالمۇتا شەھىرى.

ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار نامىبىرى
www.uyghurkitap.com

باشقا نەشرلەر سەھىپىلىرىدىن

ھازىر مۇستەقىل، دېموكراتىك قازاقىستاندا ئاممىۋى ئەخبارات ۋاستىلىرى، بولۇپمۇ، ھەر خىل يۆنىلىشتىكى گېزىت - ژۇرناللار ئىنتايىن ئۇرغۇن. ئەينە شۇ كۆپلىگەن گېزىتلەرنىڭ ئىچىدە «رېسپۇبلىكا - 2000» گېزىتى ئالاھىدە ئورۇندا تۇرىدۇ. مەزكۇر گېزىتنى ھەقىقىي مەنادىكى ئىنتېرناتسونالىست، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ چوڭ دوستى، مەشھۇر جەمىيەت ئەربابى، خەلق ئارا مەيداندا تونۇلغان دېموكراتىك ئىدىيالار كۆرەشچىسى لىرا بايسېيىتوۋا باشقۇرىدۇ. ئۆتكەن ژىلدىن بۇيان مەزكۇر گېزىتتە ش ئۇ ئار دىكى ئىنسان ھوقۇقلىرىغا خىلاپلىق قىلىنىۋاتقانلىقى توغرىلىق خەلق ئارا كەچۈرۈم تەشكىلاتىنىڭ 92 بەتلىك دوكلادى، شۇنىڭدەك ھازىرقى ئۇيغۇرلار دىيارىدىكى ئەھۋال ھەققىدە، خەلقىمىزنىڭ تارىخى، مەدەنىيىتى توغرىلىق كۆپلىگەن مۇھىم ماتېرىياللار بېرىلدى ۋە داۋاملىق بېرىلىۋاتىدۇ. گېزىتنىڭ مۇنداق مەۋقەسى، ئەلۋەتتە بەزى يامان نىيەتتىكى كىشىلەرنىڭ نارازىلىقىنى، غەزەپ - نەپرىتىنى پەيدا قىلدى.

ئەينە شۇنداق ئادەملەرنىڭ بىرى ژۇرنالىست يۈرىي كىرىنىتسيانوۋتۇر. گېزىت بۇ جاناپقا ئۆز پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشقا ئىجازەت بەردى. ئۇ ئۆز ماقالىسىدا ئۇيغۇر خەلقىگە يالا چاپلاپ، خىتاي باسقۇنچىلىرىنىڭ ھازىرقى سىياسىتىنى ئاقلاشقا تىرىشىدۇ، خەلقىمىزنىڭ شەنىگە داغ چۈشۈرىدۇ. ئۇنىڭ ماقالىسىغا شۇ چاغدىلا لىرا بايسېيىتوۋا رەددىيە بەرگەن ئىدى. تۆۋەندە بىز، ھۆرمەتلىك گېزىتخان، يۈرىي كىرىنىتسيانوۋنىڭ ماقالىسىغا نىسبەتەن ئۆز كۆز قاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويغان، ئاستانادىن مەخسۇس «رېسپۇبلىكا - 2000» گېزىتىگە ماتېرىيال يازغان ژۇرنالىست ئولگا زاخاروۋانىڭ ماقالىسىنى دىققىتىڭلارغا ھاۋالە قىلدۇق.

تەھرىرات.

يۇرا سەددىچىن سېپىلدىن ھۇجۇم قىلدى..

«رېسپۇبلىكا - 2000» گېزىتىنىڭ بىر سانىدا «روسسىيسكايا گازېتانىڭ» تۇراقلىق مۇئەللىپلىرىنىڭ بىرى يۈرىي كىرىنىتسيانوۋ خىتايدىكى ئۇيغۇرلار توغرىلىق قاخشاتقۇچ (ئەتىمالىم، ئۇنىڭغا شۇنداق كۆرۈنگەن بولسا كېرەك) ماتېرىيال يازغان. توغرىسىنى ئېيتقاندا، مۇئامماتىنىڭ ئۆزى ھەققىدە ئەمەس، بەلكى ئۇزىنىڭ كالتا پەملىك ئۇختىسىدىن ۋەزىيەتنى چۈشەندۈرۈش ئۇرۇنۇشى بىلەن مەزكۇر «رېسپۇبلىكا - 2000» گېزىتىگە قانداقتۇ «ھۇجۇم» قىلىشنى نىيەت قىلدى. بۇنىڭ بىلەن قازاقىستانلىق كەسىپداشلىرى ئارىسىدىلا ئەمەس، بەلكى شۇنداقلا روسسىيەلىك قەلەمداشلىرى ئارىسىدىمۇ خىيلىلا كۈلكىگە قالدى ۋە يېڭى لەقەملەرگە ئېگە بولدى.

يۈرىي ئىۋانوۋىچ، ياكى ئىنتېرنېتتا «ئۇيغۇر» تەخەللۇسى ئاستىدىكى بىرى سىزنى كىرئىن جىيان دەپ ئاتىدى، ئاپىرىن. ھەقىقەتەنمۇ، بۇ مۇئەللىپ تەرغىپ قىلىدىغان يول شۇنچىلىك خىتايلاشتۇرۇلغانكى، ھەتتا بەزىدە - «يۈرىي ئىۋانوۋىچ قاچان قەلەم قەقىي ئېلىش ئۈچۈن خىتايغا بارىدىكىنە؟» دېگەن ئويمۇ كېلىدۇ. لېكىن بۇنىڭ ھەممىسى ھەزىل. يۈرىي كىرىنىتسيانوۋنىڭ «قازاقىستان-قانلىق توقۇنۇشلار ئورنى ئەمەس» دېگەن ماقالىسىدا بىر نەچچە قىزىقارلىق ئىزاھلار بولۇپ، ئۇلاردا مۇئەللىپ «رېسپۇبلىكا - 2000» گېزىتىنىڭ ئايرىم خۇلاسىلىرىنى، ئۇئمۇمەن ئۇيغۇر مىللىتىنى ئابرويسىزلاندۇرۇش ئۈچۈن پايدىلىنىشقا ئىنتىلىدۇ.

بۇ سىياسىي بۇيرۇتما بولغانمۇ ياكى يۈرىي ھەقىقەتەنمۇ موشۇنداق يولغا ئەمەل قىلامدۇ، بىز، تەبىيكى بىلمەيمىز. لېكىن بۇ مەسىلىدە جانابىي، ئېنىغراقى، يولداش كىرىنىتسيانوۋنىڭ سالاھىيىتى ۋە ھەيران قالارلىق دەرىجىدىكى خەۋەردارلىقى ئادەمنى تاڭ قالدۇرىدۇ.

ھە، ئوق ئېتىش باشلانغاندا جەنۇبىي پايتەخت ئېغىر سىناقنى باشتىن كەچۈرگەن ئىدى. ئېتىشىش چەتتە ئەمەس، بەلكى «خابار» تېلېمەركىزىنىڭ يېنىدا يۈز بەرگەن ئىدى. مەن ئۇ چاغدا ئالمۇتىدا ئىدىم، ھەتتا ئىنقىلاپ باشلىنىپ كىمدۇ بىرلىرى ستراتېگىيەلىك مۇھىم دۆلەت تېلېۋىدېنىيىسىنى قولغا ئېلىشنى نىيەت قىلىۋاتسا كېرەك دەپمۇ ئويلىغان ئىدىم. لېكىن ئۇنىڭ سەۋەپلىرى مەن ئويلىغاندەك ئەمەس، بەلكى باشقىچە بولۇپ چىققان ئىدى - بىر ئوچۇم قۇراللىق جىنايەتچى بىر نەچچە يۈز جەسۇر پولىتسىيە خادىملىرىغا تاقابىل تۇراتتى، ئۇلار ھەر قاچانقىدەك ۋاڭ - چۇڭسىز ھېچ نەرسە قىلالمايتتى. بوش تۇڭ قاتتىق جاراڭلايدۇ.

لېكىن ماھىيەت بۇنىڭدىن ئىبارەت ئەمەس. ھەقىقەتەنمۇ، ئالمۇتا ئۈچۈن بۇ تەگىدىشى يوق ۋاقىئە، ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈن ئەتىسى ئالمۇتا شەھەرلىك ئىچكى ئىشلار باشقارمىسىنىڭ باشلىغى ئالدىراشلىق بىلەن مەتبۇئات كونفېرېنسىيەسى چاقىردى. ئەندى دىققەت قىلىڭ! ئۇنىڭدا باشقارما باشلىغى قالمۇخامبېت قاسىموۋ تېررورىزمنىڭ مىللىتى بولمايدىغانلىقى توغرىلىق تېزىسقا قارىماي، سوز ئارا ھالاكەتكە مەھكۇم بولغان «باندىتلارنى» ئۇيغۇر تېررورىستلىرى دەپ جاكالىدى. بەزى تېلېكانالىلار، بۇنىڭ ئاقىۋەتلىرى ھەققىدە شۈبھىلەنمەي، ئۇيغۇر تېررورىستلىرى دېگەن تېرمىنغا ئېسىلىۋېلىپ، ئۇنى پۈتكۈل جۇمھۇرىيەتكە تارقاتتى. ئەندى ۋەزىيەت بولسا خۇددى قار دوۋىسىدەك تەرەققىي ئېتىشقا باشلىدى.

بىر نەچچە كۈندىن كېيىن ئۇيغۇر دىاسپورىسىنىڭ ۋەكىللىرى قاسىموۋنىڭ ھوزۇرىغا كېلىپ ئۇنىڭ پىكرىنىڭ ناتوغرا ئېكەنلىكى ھەققىدە ئىسپاتلىرىشنى ئىلتىماس قىلدى. ئۇلار ئالمۇتىدا ھوقۇق قوغداش ئورگانلىرى تەرىپىدىن ئۇيغۇرلارغا قارشى تەقىپلەش ھەرىكەتلىرى باشلانغانلىقىنى ئىسپاتلايدىغان بەزى بىر دەلىل - ئىسپاتلارنى ئېلىپ كەلگەن ئىدى. گېنېرال قاسىموۋنىڭ دەلىللىرى ئاددىي ئىدى - ئۇلار پولىتسىيە خادىملىرىغا ئوق ئاتقان، دېمەك، ئۇلار تېررورىستلار، ھەممىسى خۇددى ئاپتېكىدىكىدەك ئېنىق. ئەندى كېيىنىرەك بولسا، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئۇيغۇردىن بىرى بولغان، قالغان ئۇچى - ئۆزبېك، تۇرك ۋە قازاق. مانا سىزگە ئۇيغۇر تېررورىزمى. تولۇق ئىنتېرناتسونال. ئەندى پولىتسىيە ئالىي دەرىجىلىك قاتىل، «مەرگەن» دەپ ئېلان قىلىنغان بىچارە بولسا - سەككىز سىنىپلىق مەلۇماتى بار، ھەتتا ئىككى ئېغىز سوزنى ئوڭشاپ قىلالمايدىغان ئايال بولۇپ چىقتى. ھە، بۇنىڭغا تېخى يۈرىي ئىۋانوۋىچنىڭ ھۇجۇمى قوشۇلدى.

كىرىنىتسيانوۋ ئۆزىنىڭ «ئەجايىپ» ماتېرىيالىنى يېزىش ئالدىدا قۇرئاننى ئوقىدىمىكىن؟ ئايال كىشى ئېرىنىڭ ئارقىسىدىن ماڭىشى كېرەك. بۇ ئاددىي ۋە غەرەزسىز تېزىس، ئۇ بىبلىيەدىمۇ بار. ئۇنىڭ ھامىلدارلىقىنىڭ ئاخىرقى ئېيدا ئېرى بىلەن ئالمۇتىغا كەلگەنلىكىدە ھېچ قانداق بىر غەلىتىلىك يوق. ئەر بىلەن ئايال - بۇ ژىپ بىلەن يىڭنە.نازۇكۇم قارغۇلارچە يولداشىنىڭ ئارقىسىدىن ماڭغان. بۇنىڭدا مەن ھېچ قانداق جىنائىي بىر نەرسىنى كورمىدىم. ئەكسىچە، ئېغىر پەيتتە ئەر كىشىنى پسىخولوگىيەلىك يار - يولەكسىز قالدۇرۇش جىنايەت بولغان بولار ئىدى. ئۇنىڭدىن تاشقىرى، ئەگەر ئۇنىڭ ئېرى قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىگە تېررورلۇق ۋەزىپە بىلەن كېتىپ بارغانلىقىنى بىلگەن بولسا، ئۇ ئۆز ئائىلىسىنى باشقا بىر يەردە يېقىن ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ ئېگىدارچىلىقىغا قالدۇرغان بولار ئىدى، ئۇلارنىڭ نېمە ئۈچۈن ئىككى پولىتسىيە خادىمىنى ئېتىپ، تۇرغۇنلارغا قارىغاندا پولىتسىيە ئۇرغۇن شەھەردە جەڭ ئۇيۇشتۇرغانلىقىنى بىلمەيمەن، بىلىشىممۇ مۇمكىن ئەمەس. ۋەزىيەتتىن شۇ نەرسە چۈشىنىشلىككى - ياكى ئۇلار ئىش بىلمەيدىغانلار، ياكى ئەھۋال ئۇلارنىڭ پايدىسىغا بولمىغان.

مەن خىتاينىڭ دەرىجىدىن تاشقىرى دولەتكە ئايلىنىش ستراتېگىيەلىك پىلانلىرىغا ھەتتا سىز ۋە سىزگە ئوخشاشلارنىڭ تەرغىباتىغا قارىماي، شۈبھىلەنمەيمەن. خىتايلارنىڭ بەزى بىر تاشلىغان قەدەملىرىنى تەھلىل قىلىش كۈپايە قىلىدۇ.

ئەلۋەتتە، كىرىنىتسيانوۋ جاناپلىرى «رېسپۇبلىكا - 2000» گېزىتىدە بۇ ماۋزۇغا ئېلان قىلىنغان باشقا ماقالىلارنىڭ بەزى تەرەپلىرىگە ھېچ قانداق كوڭۇل بولمىگەن بولسا كېرەك. ئەندى ئەينە شۇ بەزى ئۇششاق نەرسىلەر - بۇ ناھايىتى مۇھىم بولۇپ، نەق شۇلار تارىخنى بەرپا قىلىدۇ.

مەسىلەن، چەت ئەل مەنبەلىرىدىن بىر نەچچە نەقىل كەلتۈرۈلگەن. مەن مەخسۇس يۈرىي ئىۋانوۋىچ ئۈچۈن ئۇلارنى يەنە بىر قېتىم تەكرار نەقىل كەلتۈرىمەن: «1992 - ژىلى دېكابىردا ئاتاقلىق فرانسۇز خىتايشۇناسى م. ژان 1988 - ژىلدىن باشلاپ مەملىكەتنىڭ غەربىي - شىمالىدا (قازاقىستان بىلەن چېگارىداش) توقۇنۇشلارنىڭ بولۇش ئېھتىمالىنى ئالدىن كورۇپ، بۇ رېگىوندا خىتاي قۇراللىق كۈچلىرىنى ئۇچ ئالدۇرۇش باشلاندى، دەپ تەكىتلىگەن ئىدى» (كونتىنېن دې پارى، 1992 - ژىل 17 - دېكابىر.)

«خىتاي ئارمىيەسى ئۇچ مىللىوندىن ئوشۇق ھەربىي خىزمەتچىگە ئېگە بولۇپ، دۇنيادىكى ئەڭ چوڭ ئارمىيە بولۇپ ھېساپلىنىدىغانلىقى ھېساپقا ئالماي مۇمكىن ئەمەس. پەقەت لەنجۇ ھەربىي ئوكرۇگىدىلا (قازاقىستانغا تۇتىشىدۇ) كام دېگەندە 200 مىڭ ئادەم بار. ئۇلار ئارمىيەسىنىڭ سەپەرۋەرلىككە كەلتۈرۈش رېزېرۋلىرىنى ھېساپقا ئالغان ھالدا، بۇ رەقەمنى جۇرئەتلىك ھالدا ئىككى ھەسسەكۆپەيتىش مۇمكىن. شۇنداق قىلىپ، سان بويىچە قازاقىستان قۇراللىق كۈچلىرى بىلەن سېلىشتۇرغاندا كام دېگەندە 10 - 15 ھەسسە ئوشۇق» (ماركوۋ. م، سېلىۋانوۋ. ل، خىتاينىڭ قۇرۇقلۇق ئەسكەرلىرى. چەت ئەل ھەربىي ئوبزورى،5سان،1993، 20 - 23 - بەتلەر). (بۇ يەردە مۇئەللىپلەر خىتاي ئارمىيەسىنىڭ تەركىۋىگە ئىشلەپچىقىرىش قورۇلۇش ئارمىيەسىنى - بىڭتۇەننى قوشقان تەغدىردە، ئۇنىڭ سانى تېخىمۇ ئوسكەن بولار ئىدى -(«يېڭى ھايات». ئىزاھىتى.)

خىتاي تەرەپ قازاقىستان بىلەن بولغان چېگارىدا شۇنچىلىك ئەسكەرنى(200مىڭ) تېچلىق شارائىتتا نېمە ئۈچۈن تۇتۇپ تۇرىدۇ؟ قازاقىستان تەرەپتىن تەجاۋۇز قىلىنىشىدىن قورقامدۇ؟ ھەي تاڭەي. خىتايغا خوشنا تۇرۇغلۇق پەقەت ئېسىدىن ئاداشقانلارلا ئۇنىڭغا ھۇجۇم قىلىشى مۇمكىن.

ئېھتىماقچى، شۇنى ئەستىن چىقارماسلىق كېرەككى، گىتلېر ھۇجۇم قىلىش ئالدىدا ستالىننىڭمۇ ئۇچ مىللىون ھەربىي خىزمەتچىسى بار ئىدى. ھازىر خىتاينىڭ ئەسكىرى شۇنچىلىك. بىزنىڭ 10 - 15 ھەسسە ئاز. بۇ 1995 - ژىلقى رەقەملەر. ئۇ چاغدا تېخى بىزنىڭ ئۇلۇق خوشنىمىز بىلەن ھېچ قانداق بىر مۇئامىلار يوق ئىدى. ئۇلار بىلەن يە دېموكرافىيەلىك، يە سىياسىي مۇئامىلار يوق ئىدى. مۇنداق رەقەملەركە ئېگە ئادەمگە پايتەختنىڭ ئاستاناغا كوچۈرۈلۈشى چۈشىنىشلىك بولىدۇ. مەنمۇ ھازىر جەنۇبىي پايتەختكە كەلگەن چېغىمدا، تاغلارنىڭ ئۇ تەرىپىدە، بۇ يەردىن بارى - يوقى بىر نەچچە يۈز چاقىرىم ژىراقلىقتا قۇراللىق ئەسكەرلەرنىڭ تۇرغانلىقىنى بىلگەن ھالدا كېچىلىرى ئۇخلالمايمەن.

ئېھتىماقچى، ئالمۇتىغا ھەتتا ھۇجۇم قىلمىسىمۇ بولىدۇ. بىزدە خىتاي سودىگەرلىرى شۇنچىلىككى، تەجاۋۇز قىلىنىدىغان تەغدىردە، ئۇلار ئۇشۇق كەپسىزلا يەنە ئىككى - ئۇچ دىۋىزىيەگە ئايلىنىشى مۇمكىن. ئېنىغراقى، ئۇنىڭغا ئايلىنىشى مۇمكىن ئىدى. ھازىر ئۇلار خېلىلا ئۇرغۇن. سىزسىز، مەن زادىلا خىتاي تەرەپنى ئۇرۇش ھەرىكەتلىرىگە تەييارلىق قىلىۋاتقانلىقىدا ئەيىپلەشنى خالىمايمەن، لېكىن خىتايپەرەستلىك سىياسەتنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش...

ئەندى ئاستانا توغرىلىق. پەقەتلا يەر تەۋرەشتىن چۆچۈپ كوچكەنمۇ؟ ئۇنداقتا لېنىن 1918 - ژىلى پايتەختنى كوچۈرگەندە فىنلاردىن ئەمەس، بەلكى فىنلەندىيە قولتۇغىدىن چىقىدىغان شامالدىن قورققان ئىكەن - دە، بىمەنە تەخمىن. يەنە بىر مەسىلە. گىتلېر تېخنىكىلىق ۋە ئىنتېللېكتۇئال جەھەتلەردىن ئۈستۈنلۈككە ئېگە بولماي تۇرۇپ س س س رغا ھۇجۇم قىلىپ موسكۋا بوسۇغىسىغا يېتىپ باردى.

مۇنداق دەھشەتنى يالغۇز قازاقىستانلىقلارلا باشتىن كەچۈرۈۋاتقىنى يوق. روسسىيە، ئۇز نوۋىتىدە، خىتاي بىلەن چېگارىداش پرىمورىي ئولكىسىنىڭ جەنۇبىي رايونلىرىنىڭ ھەر بىرىدە دائىمىي ياشايدىغان خىتايلارنىڭ سانى 10 - 15 مىڭ ئادەمگە يېتىدۇ، دەپ بىلدۈرمەكتە. لېكىن روسسىيە فېدېراتسىيەسى - بۇ ئاددىي مەملىكەت ئەمەس. رۇس ئارمىيەسى - ئەگەر ئۇ ۋەتەننى ھىمايە قىلىدىغان تەغدىردە دەھشەتلىك كۈچتۇر، ئاندىن تىزىمدا ۋېيېتنام، ھىندىستان، ياپونىيە، تەيۋەن ۋە كوپلىگەن باشقا دولەتلەر تۇرىدۇ. قازاقىستان، سېتىلغان ستراتېگىيەلىك مۇھىم ئوبيېكتلارنىڭ سانىنى ئەمەس، بەلكى ھەربىي ئىختىدارىنى ھېساپقا ئالىدىغان بولساق، بۇ تىزىمدا ئەڭ ئاجىز رەقىپ. بىزدە يادرو قۇرالى يوق. ئارمىيە كوچىلاردا خەيىر سوراپ ژۈرىدۇ ۋە ژۇرگۈزۈلىدىغان ئىسلاھات ئۇنى ياخشى تەرەپكە ئوزگەرتىشى ناتايىن. بىز ئۇرۇشۇشقا تەييار ئەمەس، ئەندى سودىلىششنى بىلمەيمىز.

شۇنىڭ بىلەن بىللە، خىتاي ئالىملىرىنىڭ تەتقىقاتلىرىغا قارىغاندا، «خ خ ج نىڭ ھازىرقى چېگارىلىرىدىكى تەبىي رېسۇرسلار بىلەن ئىختىسادىي ئىمكانىيەت ئەڭ ئوپتىمىستىكىلىق تەخمىنلەر بويىچە 1,5 مىللىارد ئاھالىنى تەمىنلەشكە قادىر» (پولىس، 6سان، 1992، 30 - بەت).

بۇنىڭغا ئىزاھاتنىڭ ھاجىتى يوق.

ئېھتىماقچى، تېخى يېقىندىلا مەلۇم بولۇشىغا قارىغاندا، خىتاي بىلەن بولغان چېگارىدا بىزنىڭ ئەسكەرلەردە بەزى بىر ئوزگىرىشلەر قىلىنغان. ئۇ يەردىن قازاقىستان ئەسكەرلىرىنىڭ ئىككى باتالونى ئېلىپ كېتىلگەن، بۇنىڭ قانچىلىك ئاخماقانە ئىش بولغانلىقىنى تەسۋىرلەپ ئولتارمايمەن.

خوش، سىزچە يولداش كىرىنىتسيانوۋ ۋەزىيەت قانداق ئىكەن؟ ھە، سىزخىتاي بىلەن بىر سەپتە ئەمەس، سىز پەقەتلا ئۇيغۇرلارغا قارشى، خالاس. ئېھتىماقچى، «روسسىيسكايا گازېتا» نېمىشقىدۇ ماقالىڭىزنىڭ شىنجاڭغا قىلغان سەپىرىڭىزدە ئۇيغۇر كەسپداشلىرىڭىزنىڭ تاشقى كورۇنۇشكە ھەيران قالغانلىقىڭىزنى تەكىتلەيدىغان قىسمىنى بەرمىگەن، مەن ماقالىڭىزنى ئەينە شۇ قىسمىنى نەقىل كەلتۈرۈشنى ئورۇنلۇق كوردۇم، سىز مۇنداق دەپ يازىسىز: «بۇ خاتىرجەم ۋە ئوزلىرىگە ئىشەشلىك ئادەملەر ھالسىزلانغان مەھبۇسلارغا تامامەن ئوخشىماتتى.بىزنىڭ سوھبىتىمىز ھەيران قالارلىق دەرىجىدە ئەركىن، چۈشىنىشلىك ھالدا ئوتتى. ئۇلارنىڭ كوزلىرىدىن مەن دەھشەتنىمۇ، غەزەپ - نەپرەتنىمۇ بايقىمىدىم، ئەندى بۇ بولسا ئىشەنچ تۇغدۇرىدۇ».

تەبىيكى ئىشەنچ تۇغدۇرىدۇ - ئادەملەر ئوزگەرگەندە. ھازىر ئىنقىلاپلارمۇ مۇمكىن قەدەر ئاز قان توكۈش شارى ئاستىدا ئوتمەكتە. ئىنسانىيەت، يۈرىي ئىۋانوۋىچ، ئۇلۇق ئوكتەبىر سوتسىيالىستىك ئىنقىلاۋى دەۋرىدىن كېيىن چوڭ قەدەم تاشلىدى.ئەندى سىۋىلىزاتسىيەلىك ياندىشىش - ئاساس. ئېسىڭىزدىمۇ، دون كورلېونى ئۇ مارىيو پيۈزو نېمە دېگەن؟ پورتفېللىق بىر يۇرىست ئوتلىغان ئاۋتوماتلىق ئادەملەردىن كوپرەك ئىش قىلىشى مۇمكىن. كوپچىلىك بۇنى چۈشەندى. ئەندى ھەقىقىي دەھشەت ۋە نەپرەت ھېچ قاچان كوزگە كورۇنمەيدۇ - ئۇلار ئادەمنىڭ ئىچىدە كوپلىگەن ژىللار ساقلىنىشى مۇمكىن ۋە ھېچكىم بۇ ئائىلىسىدە تەرتىپلىك ئادەم قەلبىدە ئىسيانچى ۋە ئىنقىلاپچى دەپ ئېيتمايدۇ. تېررورىست كورەشچىدىن ئەينە شۇنىڭ بىلەن پەرىقلىنىدۇ.

ئورنى كەلگەندە شۇنى ئېيتىش كېرەككى، سىز، دېموكراتىيە تەرەپدارى، كوممۇنىستىك ھاكىمىيەتنىڭ تېررور بىلەن شۇغۇللىنىشقا مەجبۇر بولغانلىقىنى بىلمەسلىكىڭىزمۇ مۇمكىن. ماركس - ئېنگېلس مۇخلىسلىرىنىڭ دۈشمەنلىرى ناھايىتى ئۇرغۇن بولغان. شەخسەن مەن تېررورنىڭمۇ ئىككى تەرىپى بار دەپ ھېساپلايمەن. مەسىلەن، كېگەش ھاكىمىيىتى ئادەملەرنى زورلۇق بىلەن مەكتەپلەرگە ھەيدىغان ئىدى. ئادەمگە ئېلىپبە ئوگىتىش - دەھشەتلىك جازا. سىز، يۈرىي ئىۋانوۋىچ، ئەلۋەتتە، ھازىر دېموكراتىيە ھېچ قاچان قۇراللىق قوزغىلاڭ يولى بىلەن كەلگەن ئەمەس، ھەممە نەرسە ھەر قاچان سىۋىلىزاتسىيەلىك ۋە كونستىتۇتسىيەلىك بولغان دېيىشىڭىز مۇمكىن. ياق، ئۇنداق ئەمەس، تارىخ مىساللىرى ئەكسى ھالنى كورسەتىدۇ. ھەتتا سىز سويىدىغان خىتايدىمۇ جىياڭ كەيشى دېموكراتىك ئامېرىكىلىقلارنىڭ ياردىمى بىلەن، ماۋنىڭ يۈزلىگەن ئادەملىرىنى ئېتىۋېتىپ، ئولكىلەرنىڭ بىرىگە ئورۇنلىشىۋالغان ئىدى.

سىز يەنە ماۋدىن كېيىنكى خىتاي ئەندى مەكتەپلەرنى، ئويلەرنى سېلىۋاتىدۇ، ئۇيغۇر رادىوستانسىيەلىرىنى قۇرۇشقا، ئۇيغۇر تىلىدا كىتاپلارنى بېسىشقا رۇخسەت قىلىۋاتىدۇ، تېلېۋىدېنىيى كورسىتىشلىرى يولغا قويۇلغان دەپ تەكىتلەيسىز. سىز كوممۇنىستلارنىڭ پايدىلىق بىر كەشپىياتى توغرىلىق ھېچ قاچان ئاڭلىمىغانمۇ؟ سېنزۇرا ھەر قانداق كۈچ چىقىرىشلارنى يوق قىلىشى مۇمكىن. يەنە شۇنداقلا، خ خ ج ھازىر چەتتىن چىرايلىق كورۇنۇشى مۇمكىن. ئۇلار ئەينە شۇنداق قىلىۋاتىدۇ.

«رېسپۇبلىكا - 2000»، يولداش كىرىنىتسيانوۋ، بۇ، ئەتىمالىم، قازاقىستاندىكى بىردىن - بىر، ھەقىقىي مۇستەقىل نەشر بولسا كېرەك. ئەگەر، سىز تەكىتلىگەندەك، ئۇيغۇر سېپاراتچىلىرىنىڭ، ئۆزبېك ئىسلامىستلىرىنىڭ،تۈركمەن باپتىستلىرىنىڭ ۋە ئاسقار ئاقايېۋنىڭ جېدەلچى دۈشمەنلىرىنىڭ ئۇچرىشىدىغان ئورنىغا ئايلانغان بولسا، ئۇ چاغدا سىزنىڭ ماتېرىيالىڭىز ھازىر سىز ئوقىۋاتقان مەزكۇر ماقالىغا قارىغاندا، باشقا ئاقىۋەتكە ئېگە بولغان بولار ئىدى. مەسىلە شۇنىڭدىن ئىبارەتكى، تېررورچىلار خائىنلىقنى كەچۈرمەيدۇ. ئەندى سىزگە بولسا گېزىت، ئۇنىڭدىكى ماقالىلاردىن بايقىشىمچە، ھەر قاچان كەڭ قۇچاق ئاچقان ۋە ھازىر «روسسىيسكايا گازېتا»نىڭ سەھىپىلىرىدىن ئورۇن ئالغان ماتېرىيالنى بېسىشقا ئىجازەت بەرگەن. ئەندى سىزنىڭ «رېسپۇبلىكا - 2000» گېزىتىنى قەستەن ھاقارەتلىگەنلىكىڭىزنى، شەخسەن مەن رېداكسىيەنىڭ پۈتكۈل كوللېكتىۋىنى ھاقارەتلىگەنلىك دەپ باھالايمەن. ئېھتىماقچى، ھاقارەتلەشلەر توغرىلىق. مەن سىزنىڭ «ئولمەس» ئەسىرىڭىزدىن ئاخىرقى قېتىم نەقىل كەلتۈرىمەن: «قازاقىستانغا باھالىق تەرغىبات كورسەتمىلىرى كېلىۋاتقان مىۋنخېننىڭ مەركىزىدە ئۇيغۇرلار قانلىق قىرغىنچىلىق ئويۇشتۇرغان بولسا، قانۇنغا ئىتائەت قىلىدىغان نېمىسلار نېمە دېگەن بولار ئىدى؟».. سىز بۇ گېزىتنىڭ ئارقىسىدا گېرمانىيە تۇرىدۇ دېمەكچىمۇ؟ يەنى،ئۇنى مالىيە بىلەن تەمىنلەيدۇ، ئۆز شەرتلىرىنى قويىدۇ... دېمەكچىمۇ؟.. سىز بۇنى سوتتا ئىسپاتلاشنى خالامسىز؟

لېكىن، كامسىتىلگەن خەلقنىڭ ئاھ - زارىنى چۈشىنىشتىن كورە، سەددىچىن سېپىلنىڭ ئارقىسىدا تۇرۇش ئوڭاي.

ئولگا زاخاروۋا.
ئاستانا.

(«رېسپۇبلىكا - 2000» گېزىتىدىن مەلۇم قىسقارتىشلار بىلەن ئېلىندى).

غېنى باتۇرنىڭ تۇغۇلغىنىغا 100 يىل تولۇشى ئالدىدىن

ئۇنتۇلماس

تاشكەنت،
«مۇساپىرلار بېغىدىكى» ئۇچرىشىش

1967 - يىلى ياز ئايلىرى ئىدى، تاشكەنتكە ئوقۇش-
قا بارغان مەن ۋە ئاغىنەم خەمىت دۇكانوۋ ئىككىمىز
دەم ئېلىش كۈنى بولسا كېرەك، «ئەسكى جۇۋا» بازىرى-
نىڭ يېنىدىكى «مۇساپىرلار بېغى» دەپ ئاتىلىدىغان، ئۇي-
غۇرلار يىغىلىدىغان موشۇ سەيناغا كېلىپ دەم ئېلىپ
ئولتىراتتۇق. بىر چاغدا: «غېنى باتۇر كەپتۇ!» دېگەن
ئاۋاز ئاڭلاندى، بۇ ئانچە چوڭ بولمىغان باغدىكى دەم
ئېلىۋاتقان ئۇيغۇرلارنىڭ ھەممىسى دېگىدەك ئاشۇ ئا-
ۋاز چىققان تەرەپكە تويلىششقا باشلىدى. بىزمۇ شۇ
تەرەپكە ژۈگەردۇق. قوش قويۇلغان ئىككى بەلدىگىدە
مويسەپتلەر قاتار ئولتارغان بولۇپ، ئەتراپتا ياشلار ئو-
رە تۇرۇشاتتى. خەمىت ئىككىمىز كېلىپ ھەممىگە سا-
لام بەردۇق، مويسەپتلەر بىلەن قول ئېلىشىپ كورۇش-
تۇق. ئاق چۇچۇنچەدىن كوينەك، شىم، بېشىدا بادام
دوپپا كىيگەن زور بەستلىك، لېكىن يېشى يېتىپ سەل
مۈكچىيىپ قالغان، قولىدا ھاسا تايىغى بار ئادەم قىزىق
بىر ۋاقەنى سوزلەۋاتقان ئىكەن. بۇ كىشىنىڭ خەلق
ئىچىدە رىۋايەتكە ئايلانغان ئەينە شۇ غېنى باتۇر ئىكەن-
لىكىنى بايقىغان ئىدىم... بىز كورۇشكەندە غېنىكام قو-
لۇمنى قاتتىق قىسىپ، كىمنىڭ بالىسى بولىسەن؟ پاھ،
چاچلىرىڭ پۇشكىنىنىڭكىگىلا ئوخشاپ كېتىپتا، دەپ
چاقچاق قىلدىدە. ماڭا سىنچىلاپ قاراپ، مېنى ئېغىز
ئاچقۇزماي: توختا. كوزلۇرۇڭگە قارىغاندا سەن تېيىپ
ھاجىكامنىڭ بالىسى دەيمەن، شۇنداقمۇ؟ - دېدى بىلـ
تۇر. مەن ھەئە دېيىشىمگە، ئۇ قولۇمنى قويۇپ بەرمەي،
- شۇ كوزۇڭدىن تونۇدۇم، - دەپ پېشانەمدىن سو-
يۇپ يېنىغا ئولتارغۇزدى.

- بۇنىڭ ئىسمى يادىكار، دادىسى تېيىپ ھاجى
سابىتوۋ جاللات شېڭ شىسەي تۈرمىسىدە يەتتە يىل ئا-
زاپ چېكىپ، تۈرمىدىن چىققاندىن كېيىن ئۇ تۇغۇلغان،
شۇنىڭ ئۈچۈن تېيىپ ھاجىكام بۇ ئوغلىنىڭ ئىسمىنى
يادىكار قويغان، - شۇنداقمۇ دەيمەن؟ - دەپ قوشۇپ
قويدى باتۇر.

مەن تۇنجا قېتىم غېنى باتۇرنى تورت - بەش ياش
ۋاقتىلىرىمدا كورگىنىم ئېسىمدا. غۇلجا دوڭ مەھەللە باي
كوچىسىدىكى 2 - قورا ئەسلى ئالىمجان كەيجاڭ (مە-
ھەللە باشلىقى) سالدۇرغان ئوي بولۇپ، بۇ ئويدە ئۈچ
ۋىلايەت ئىنقىلاۋى ئالدىدا مەلۇم ۋاقىت غېنى باتۇر
تۇرغان ئىكەن، كېيىن بۇ ئويدە بىز تۇردۇق. بىر كۈنى
50- يىللىرى بولسا كېرەك ئەتىمالىم، ئاق بوز ئاتلىق بىر
ئادەم ئويىمىزگە كەلگەندە ئاپام سۇلتانخاندىن بۇ ئېگىز
بەستلىك ئادەمنىڭ كىملىكىنى سورىغىنىمدا ئۇنىڭ غې-
نى باتۇر ئىكەنلىكىنى ئېيتقان ئىدى. بۇ كۈنى غېنى
باتۇر بىلەن دادام مۇڭدىشىپ، تاڭ ئاتقۇزغان ئىدى.
ئۇ چاغدا غېنى باتۇر ناھايىتى زور بەستلىك. قەددى
قامەتى كېلىشكەن. بېشىدىكى سۇسەر تۇمىقى ئۇنىڭغا
بولەكچە ياراشقان ئەللىك ياشلار چامىسىدىكى ئادەم
ئىدى.

... مانا باتۇرنى 17 يىلدىن كېيىن ئىككىنچى قې-
تىم كورۇشۇم. بۇ قېتىم باتۇر ماڭا سەل قېرىپ قالغان-
دەك تۇيۇلدى. لېكىن ئۇ ناھايىتى تېتىك، ھەر بىر سو-
زى دانىشمەنلەردەك ئورۇنلۇق ۋە ئوتكۇر، ھازىرجاۋاپ
بولۇپ، شۇنىڭ بىلەن بىللە تەمكىن، خوشچاقچاق ئا-
دەمدەك كورۇندى.

- ھە. يادىكار، سوزلە، بۇ يەرلەردە نېمە قىلىپ يۈرۈ-
سەن، - دېدى غېنىكام. مەن ئاغىنەم خەمىت ئىككى-
مىزنىڭ تاشكەنتكە ئوقۇشقا كەلگىنىمىزنى ئېيتتىم، -
شۇنداقمۇ، ياخشى بوپتۇ، ئوقۇغانغا نېمە يەتسۇن. «ئو-
قىغان ئۇزار، ئوقىمىغان توزار»، دېگەن خەلقىمىز، ئوقۇڭ-
لار باللىرىم، - دېدى غېنىكام ۋە بىر دەقىقە جىم بولۇپ
بىر ۋاقەنى ئەسكە ئېلىۋاتقاندەك كوزىنى يۇمۇپ تو-
رۇپ قالدى. ھەممە باتۇرنىڭ ئاغزىغا قاراپ، جىمجىت-
لىقنى بۇزماي شۇك ئولتىراتتى. غېنىكام ئارىلىقتىكى
سۈكۈتنى بۇزۇپ، بىر ۋاقە ئېسىمغا كېلىۋاتىدۇ، - دې-
دى. - 1944 - يىلى، كوكلەم ئايلىرى بولسا كېرەك.
مەن ئۇرۇمچى شەھىرىدىكى جاللات شېڭ شىسەينىڭ
4 - تۈرمىسىدە ياتقان مەزگىل ئىدى. بىر كۈنى مېنى
تۈرمە ھويلىسىغا بىر پەس كۈن كورۇشكە ئېلىپ چىقىش-
تى. پۇتۇمدا ئېغىر كىشەنلەر، بىر چەتتە ئاپتاپقا قاخلى-
نىپ تۇرسام، كۈندىپايلار مەھبۇسلارنى ئېتىزغا ئادەم
كېزەندىسىنى توشتۇۋاتقان ئىكەن. بۇ ۋاقىتتا تۈرمىلەر
خەلق ئىچىدە كوزگە كورۇنگەن، ئىلغار زىيالى، مىللەت-
پەرۋەر باي، مەرىپەتچى ئادەملەر بىلەن تولۇپ كەت-
كەن ئىدى. قارسام ژىراقتىن ئەپكەش كوتەرگەن تې-
يىپ ھاجىكامنى كوردۇم. ئۇنىڭ يېنىدا زىيا (زىيا سە-
مەدىي) ۋە يەنە بىرلىرى كېلىۋاتاتتى. ئۇلارنى كورۇپ،
خىتاي زالىملىرىغا بولغان ئوچمەنلىكىم تېخىمۇ ئېشىپ،
قاتتىق غەزەپلەندىم. بىزنىڭ زىيالىلىرىمىزنى ھايۋان
ئورنىدا خورلاپ، ئىشلىتىۋاتقانلىقى ئىنتايىن چوڭ ھا-
قارەت ئىدى... ئۇلار يېقىنلاشقاندا ئورنۇمدىن تۇرۇپ
سالام بەردىم ۋە ھەممىسىدىن چوڭى تېيىپ ھاجىكام-
غا: ھاجىكا ئەپكەشنى ماڭا بەر، سەن بىر دەم ئارام ئال،
مەن ئاپىرىۋېتەي، بۇ ئەبلەخلەر سېنىمۇ ئايىماپتۇ، - دې-
سەم، ھاجىكام: غېنەم ئادەمگەرچىلىكىڭگە رەخمەت،
ئوزەمنىڭ دەردىنى ئوزەمگىلا تارتاي، سەنمۇ ئوزەڭنىڭ
دەردىنى ئوزەڭ تارت، قارىغىنا ماڭا ئۇلارنىڭ بىلدۇر-
گەن ئىلتىپاتىنى، پۇت - قولۇمدا كىشەن، ئىككى يېنىڭ-
دا ئىككى «پەخرىي قاراۋۇل ھورمەت بىلدۇرۇپ تۇ-

رۇپتۇ» - دەپ كۈلدى. شۇندا مەن پات يېقىندا قاچـ
دىغانلىقىمنى ئىشارە بىلەن ئۇقتۇرۇپ، نېمە ئامانەت
سوزۇڭ بار دېسەم: ئويدىكىلەرگە بىزنىڭ تىرىك ئىكەن-
لىكىمىزنى ئېيتىپ قويساڭ بولغىنى، ئۇلار ھېچ نېمە-
دىن بىخەۋەر، - دېگەن ئىدى. ئارىدىن بىر جۇمە ئو-
تۇپ، تەدبىناس ئاغىنەم قازاق ژىگىتى قوسەن ئىككى-
مىز تۈرمىدىن قاچتۇق... دېدى باتۇر.

مەشھۇر يازغۇچى مەرھۇم زىيا سەمەدىي «غېنى با-
تۇر» رومانىدا غېنىكامنىڭ ئۇرۇمچى تورتىنچى تۈرمى-
سىدىن قانداق قاچقانلىقى ھەققىدە تەپسىلىي يازىدۇ.
«1944 - يىلى ئاپرېل ئېيىنىڭ بېشىدا ئامىمۇنى تە-
قسىپ ژۇرگۇزۇلۇپ ئۇرۇمچىنى دەھشەتلىك قورقۇنۇچ
بېسىۋالغان ئىدى. بۇ قېتىم كوزگە كورۇنەرلىك ھەربىي
- مەمۇرىي خىزمەتچىلەرنى سولاش بىلەن بىللە بىر چەت-
تىن ئېتىشقا باشلاپ، يەنە بىر تەرەپتىن، ياش كوچەت-
لەرنى قىرقىغاندەك ئوقۇغۇچى - ستۇدېنتلارنى تۇر-
كۈم - تۇركۇملەپ قامىغاشقا تۈرمىلەر يېتىشمەي ئوي
ئىمارەتلەر ۋە بۇتخانىلار «شوبە» تۈرمىلەرگە ئايلانغان
ئىدى. موشۇ «چاپ - چاپ بازاردا» قوللىرى بەنت
بولغان باش قاتىللار شېڭ شىسەي، لى يىڭچى، لى فۇ-
لىن، ليۇبىندى قاتارلىقلار كونا چاگگال ئىچىدىكى مەھ-
بۇسلار بىلەن شۇغۇللىنىشقا، شۇ قاتاردا غېنىنىڭ مەس-
لىسىنى بىر تەرەپ قىلىشقا پۇرسەتلىرى يەتمىسە كې-
رەك، ئەتىمالىم، ئۇنى ۋاقىتچە سۇرۇشتۇرۇپ كېتىشمە-
دى. موشۇ پۇرسەتتىن پايدىلانغان غېنى قېچىش ھە-
رىكىتىگە جىددىي كىرىشتى. ئۇ ۋە قوسەن ئىككىسى
كېچىلىرى ھەممە ئۇخلاپ قالغان چاغدا پۇتلىرىدىكى
كىشەنلەر باغلىرىغا ساماساق سۇركىشەتتى، تومۇرنى دات
يېگەندەك، ساماساقمۇ تومۇر ماددىسىنى ئاستا - ئاستا
چىرىتمىغانلىقىنى نەچچە قېتىملاپ تەجرىبىدىن ئوتكۇز-
گەن ۋە بۇ ئارقىلىق تورت قېتىم زىنداندىن قېچىشقا
مۇيەسسەر بولغان غېنى بۇ قېتىممۇ شۇ «ھۇنەرنى»
ئىشلىتىپ داۋام قىلدۇردى. موشۇ تېرىقىدە ئون بەش
كۈنچە ھازىرلىق كورۇلۇپ، بۇ ئارىلىقتا ئىككى قېتىم
كات ئاستىغا چۇشۇپ، تام ھۇلىغا ياتقۇزۇلغان خىشلار-
نى بوشتىپمۇ ئۇلگىرىشتى ۋە مومىدىن ئاز - تولا قورۇ-
تۇپ ئېلىشتى. مانا بۇگۇن تاۋاكەل قىلىنماق...

زىنداننىڭ ئادەتتىكى مۇدھىش كېچىسى. ئاندا -
ساندا جولۇپ، ئىڭرىغان مەھبۇسلارنىڭ دەرمانسىز ئا-
ۋازلىرىنى، قەيەردىندۇر، يەرنىڭ تېگىدىن چىققاندەك
ئاڭلىنىدىغان تومۇر ئىشكەلەرنىڭ جالاقلاپ ئېچىلىشى-
نى دېمىسە، ھايات بەلگىسى يوقتەك سېزىلىدۇ. پە-
قەت ئىككىلا كىشى ئويغاق - ھاياجان ئىچىدە ۋاقىت
كوتۇشۇپ جىم يېتىشىدۇ. ئۇلارنىڭ قوللىرى ئاخىرقى
دەقىقىغىچە تىنماي ھەرىكەتتە كىشەنلەرگە ساماساق
سۇركەش بىلەن بەنت.

- يا، خۇدا، ئوزەڭ مەدەت بەرگەيسەن! - دەپ تەڭ-
رىگە نىدا قىلدى غېنى.

- ئارۋاق، - دېدى قوسەن تىترەك ئاۋازدا.

- ئاتام سادىر پالۋاننىڭ روھى قوللىغاي! - دېدىدە
ۋۇجۇدىغا پۇتۇلگەن كۈچ - قۇۋەتنى ئىككى قولىغا جەم
لەپ، لېۋىنى چىشلىگەن ھالدا بىرىنچى كىشەننىڭ
چاتمىسىنى تولغاشقا كىرىشتى غېنى. چىنقىلىپ كۈچەش-
تىن ئۇنىڭ ئۇيۇل تاشتەك گىرەنلىرى كوپۇپ، تومۇرلى-
رى ئېتىلىپ كەتكەندەك، كوزلىرىدىن ئوت چاقناپ،
ئۇرغۇپ چىقىدىغاندەك ھالەتكە يەتتىمۇ، تولغاشنى
بوشاشتۇرمىدى ۋە ئاخىر تەلۋە كۈچ غالىب كەلدى -
بىرىنچى كىشەننىڭ بېغى ئۇزۇلدى... ئىككىنچى كى-
شەن بىرىنچىسىدىن، ئۇچىنچىسى ئىككىنچىسىدىن ئا-
سانىراق ئۇزۇلگەندەك سېزىلدى غېنىغا...

كويلىگەن توشۇك - سۇڭگۈچلەرنى تېشىپ، كىرىپ
- چىقىشنى مەشىق قىلىۋالغان غېنى بوشتىلغان خىش-
لارنى ھەش - پەش دېگىچە قومۇرۇپ چىقاردىدە، باش
پاتقىدەك كاما ئېچىپ، سىرتقا قارىغاندىن كېيىن، يەنە
بىر نەچچە خىشنى قومۇرۇپ، توشۇكنى كەڭەيتتىدە، ئا-
ۋال ئىككى قولىنى، ئاندىن بېشىنى چىقىرىپ، تايغان-
دەك تىرەجەپ ئالغا سوزۇلدى ۋە مەشەقەتسىزلا سىرت-
قا چىقىۋالدى، لېكىن پەمسىزەرەك قوسەن توشۇككە
كەپلىشىپ قالغاشقا ئۇنىڭ قولىدىن تۇتۇپ، پۇتلىرىنى
تامغا تىرەپ، تارتىۋىدى، ئۇچ - تورت خىش بىلەن قو-
سەن بىللىلا سۇغىرىلىپ چىقتى...» («غېنى باتۇر»
142 - 144 - بەتلەر).

- 1944 - يىلنىڭ ئاخىرى بولسا كېرەك، - دەپ
سوزىنى داۋام قىلدى غېنى باتۇر، - بىر كۈنى شەرقىي
تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ئىچكى ئىشلار نازارىتىگە بىر
ئىش بىلەن بارسام، نازىر رەخمىجان سابىرھاجىيېۋ تې-
يىپ ھاجىكام بىلەن ئىش يۇزىدە بىر مەسىلىنى مۇھا-
كىمە قىلىۋاتقان ئىكەن. تېيىپ ھاجىكام ئىچكى ئىشلار
نازارىتى 4 - بولۇمىنىڭ باشلىقى ئىكەن. قەدىناس تۇر-
مىداش بۇ قېرىنداشلىرىم بىلەن قۇچاقلىشىپ كورۇش-
تۇم. ھال - ئەھۋال سورىشىپ، رەخمىجانغا كوزۇمنى
قىسىپ قويۇپ، ھاجىكا ھېلىقى 4 - تۈرمە باشلىقى
لومۇدىنى قولىغا چۇشەردۇق، ئوچۇڭنى ئېلىپ بېرەيمۇ؟ -
دەپ كۇلسەم، ھاجىكام ئۇنىڭ قولىغا چۇشكىنى ياخشى
بوپتۇ، ئۇنى قانۇن بويىچە سوتلاش كېرەك، - دېدى.
مەنزە: ھەي ھاجىكا، ئۇ لومۇدىنى ئوزەم ئېتىپ تاشلاي-
مەن، ئۇ قانخورغا ئوقمۇ زايە، ئەندى ئوچۇڭنى ئېلىپ
بېرەي دېگىنىم، ئۇنىڭ تەتىينى ساڭا توتاللىققا چىتتۇي-
تەيمىكىن دەيمانا، - دەپ چاقچاق قىلدىم، رەخمىجان
بىلەن تېيىپ ھاجىكام ئىككىسى قاتتىق كۇلۇشەتتى،
ھەي غېنى موشۇ چاقچىقىڭ قىزىقتە، بىز مۇستەقىل،
ياش دولىتىمىزنى تىكلەشتە ھەر قانداق ئىشتا قانۇنغا
ئەمەل قىلىشىمىز كېرەك، شۇ چاغدىلا بىز باشقىلارنىڭ
ئىشەنچىنى قولغا كەلتۈرەلەيمىز، قارامىلىق قىلىپ ژۈرمە
يەنە، دېگەن ھاجىكامنىڭ بۇ سوزلىرى ھېلىمۇ يادىمدا. -
دەپ سوزىنى يەكۇنلىگەن ئىدى غېنى باتۇر.

ئالمۇتا،
رېداكسىيەدىكى ئۇچرىشىش

غېنىكام ژىگىرمە يىلدىن ئوشۇق تاشكەنتتە ئىستىقا-
مەت قىلدى. ئۇ يىللىرى ئوزبەكىستان كومپارتىيە -
سى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ بىرىنچى كاتىبى
بولۇپ جۇمھۇرىيەتنى ئۇزۇن يىللار باش-
قۇرغان شەرەپ رەشىدوۋ غېنى باتۇرغا ئالاھىدە
ھورمەت بىلدۇرۇپ ئوز ھوزۇرىدا قوبۇل قىلغانلىقىنى،
غېنىكامنىڭ 70 ياشلىق تەۋەللۇدىنىڭ جۇمھۇرىيەت
دائىرىسىدە تەنتەنىلىك نىشانلانغانلىقىنى، قەھرىمانىنىڭ
70 ياشقا تولغانلىقى مۇناسىۋىتى بىلەن ئوزبەكىستان
ئالىي كېڭەشى رىياسىتى ئۇنى پەخرىي يارلىق بىلەن
مۇكاپاتلىغانلىقىنى، ئۇنىڭ 70 يىللىق مەرىكە ژىغىنىغا
ئوزبەكىستان س س ر ئىجتىمائىي تەمىنات مىنىسترى،
باشقىمۇ ژىرىك دولەت ئەرباپلىرىنىڭ، يازغۇچى - شا-
ئىرلارنىڭ ئىشتىراك قىلىپ، خەلقىمىزنىڭ پەخرى غېنى
باتۇرغا ئالاھىدە ھورمەت بىلدۇرگەنلىكىنى بىلىمىز.

1977 - يىللىرى ياز ئايلىرى بولسا كېرەك. بىر كۈ-
نى غېنىكام «كوممۇنىزم تۇغى» گېزىتى رېداكسىيەسى-
گە كەلدى. مەن ئۇ چاغدا گېزىتنىڭ تەرجىمە بولۇمىدە
ئىشلەيتتىم. شائىر، ئەجايىپ كەمتەر ھېزىم ئاكا بەختىيا -
زوۋ بولۇم باشلىقى، تەرجىمە ئەللامىلىرى تۇرسۇن دەر-
يا، ئەنۋەر لوخمان، يازغۇچى مۇكلۇق باقىيېۋ ۋە مەن
تەرجىمان ئىدۇق. غېنىكام تۇرسۇن دەريا بىلەن ئەنۋەر
لوخماننى ياخشى تونۇيتتى.

باتۇرنى كورۇپ ھەممىمىز ئورۇنلىرىمىزدىن تۇردۇق،
ئالدىغا بېرىپ سەممىمىي كورۇشتۇق. ھوي تۇرسۇن، بىر
چاغلاردا دەريادەك ئېدىڭ، سوغۇلۇپ كولچەكتەكلا بو-
لۇپ كېتىپسەنغۇ؟! - دەپ چاقچاق قىلدى غېنىكام.
تۇرسۇن ئاكا بولۇمدىكىلەرنى تونۇشتۇرۇشقا باشلىدى.
نوۋەت ماڭا كەلگەندە، باتۇر تۇرسۇنىكامغا ئېغىز ئاچۇر -
مايلا: ھوي، سەنمۇ بۇ يەردىمۇ، ھاجىكامنىڭ ئوغلىغۇ
بۇ، دەپ قولۇمنى يەنە بىر قېتىم قاتتىق قىستى. ھال -
ئەھۋال سورىشىپ، غېنىكام ئوزىنىڭ ئالمۇتىغا كېلىش
مەقسىتىنى ئېيتتى.

- يېشىم يېتىپ قالدى، موشۇ غۇلجا يولىدا «سوت-
سىيالىستىك قازاقىستان» دېگەن بىر ماقالە بولۇپ، ئۇ يەر-
دە مېنىڭ قاشلىقلىرىم، بەش - ئالتە بۇرادىرىم ياشايدۇ.
ئاخىرقى ئومرۇمنى شۇ يەردە ئوتكەزسەم، ئەگەر باقىي
دۇنياغا سەپەر قىلغۇدەك بولسام، يۇرتداشلىرىم يول بو-
يىغا دەپنە قىلسا، ئويلاق - بۇياقتا ماڭغانلار دۇئا قىلىپ
ئوتەر، دەيمەن. شۇنىڭ ئۇچۇن گېزىتنىڭ باشلىقىغا كەل-
دىم، (ئۇ يىللىرى «كوممۇنىزم تۇغى» گېزىتىنىڭ جا -
ۋاپكەر مۇھەررىرى ئابدۇللا مەشۇروۋ ئىدى) ئۇ مېنى
قونايېۋقا ئاپارسا بولغىنى، قالغان ئىشنى ئوزەم توغرىلاي-
مەن. ئۇنى مەن 50 - يىللاردىن ياخشى تونۇيمەن، -
دېگەن ئىدى.

خەيرىيات، ئابدۇللا مەشۇروۋ بىلەن غېنىكام كورۇ -
شۇپ چىقتى، ئۇ مەركىزىي كومىتېتقا بېرىپ غېنىكام-
نى د. ئا. قونايېۋنىڭ قوبۇل قىلىشى ھەققىدە ئۇقـ-
شىپ كېلىدىغانلىقىنى ئېيتىپ بىر - ئىككى جۇمەدىن
كېيىن خەۋەرلىشىشنى جېكىلەپتۇ. مەن بىر ئون كۇنلەر-
دىن كېيىن يولۇقتىمەن، - دېدى غېنىكام، ئاندىن، ھاجى-
كامنىڭ بالىسى، مېنى ئۇزىتىپ قوي، ئاۋۇ ئېلېكتىر شو-
تاڭدىن چۇشۇشنى بىلمەيمەن، - دېدى. باتۇرنىڭ تاپ-
قۇر زېرەكلىكىگە شۇ چاغدا ھەيران قالغان ئىدىم، ئۇ لى-
فتقا بىر دەمدىلا «ئېلېكتىر شوتا» دەپ نام بەرگەن ئې-
دى. غېنىكام ئىككىمىز سەككىزىنچى قەۋەتتىكى لىفت
ئىشىكى ئالدىغا كېلىشىمىزگىلا ھەيەل قىلماي ئىشىك ئې-
چىلىپ، لىفتتىن بىر يازغۇچى ئاكىمىز چىقتى. ئۇ غېنى-
كامنى كورۇپ ئېگىلىپ سالاملاشتى. غېنىكام ئۇنىڭ
قولىنى قاتتىق قىسىپ تۇرۇپ، يادىكار بۇ پاكار كىم بو-
لىدۇ، دەپ چاقچاق قىلدى، مەن ئۇنىڭ ئىسمىنى ئا -
تاپ، يازغۇچى ئىكەنلىكىنى ئېيتتۇدىم، غېنىكام قاقاخ-
لاپ كۇلۇپ، ھە، مەن ئولۇپ ئۇچ - تورت يىلدىن
كېيىن غېنىكام ئانچە خىتاينى ئولتەرگەن، غېنىكام مۇن-
چە شەھەرنى ئالغان دەپ، بىرنى ئۇنىغا قوشۇپ يازىدى-
غان يازغۇچىلارنىڭ بىرى موشۇكەندە، - دېدى. ھېلى-
قى يازغۇچىمۇ ھودۇقۇپ كۇلۇپ، - ھەئە غېنىكا، مەن
شۇلارنىڭ بىرى بولىمەن، دېگەن ئىدى.

ئارىدىن بىر ئاز ۋاقىت ئوتۇپ، غېنىكام ك پ س س
مەركىزىي كومىتېتى سىياسىي بيۇروسىنىڭ ئەزاسى، قا-
زاقىستان كومپارتىيەسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ بىرىن-
چى كاتىبى دىماش ئاخمېت ئوغلى قونايېۋنىڭ ھوزۇ-
رىدا بولۇپ ئوز مەسىلىسى توغرىلىق پاراڭلىشىپ، ئو-
نى ئىجابىي ھەل قىلىپ چىقتى. غېنىكام قونايېۋنىڭ
ھوزۇرىدا بولۇپ بىر نەچچە كۇندىن كېيىن يەنە رېداك-
سىيەگە كەلگەن ئىكەن. بۇ قېتىم خېلە ئۇزاق پاراڭلاش-
تۇق. غېنىكام ئوزىنىڭ ھاياتىدا يۇز بەرگەن قىزىق ۋا-
قەلەرنى ناھايىتى ئوبرازلىق بىلەن بايان قىلىپ بىز-
نى كۇلدۇرگەن ئىدى. ئاخىرىدا مەن د. قونايېۋ بىلەن
بولغان ئۇچرىشىشى توغرىلىق سوزلەپ بېرىشىنى ئىل-
تىماس قىلدىم.

- مەن قونايېۋنى ئۇزۇندىن ياخشى بىلمەيمەن، -
دەپ سوزىنى باشلىدى غېنىكام. مەن دەسلەپ ئالمۇ-
تىغا كېلىپ داۋالانغاندا قونايېۋ بىلەن مېدېۋدىكى بىر
ساناتورىيدا بىر بولمىدە ياتقان. ئۇ يىللىرى دىماش ئا -
كادېمىيەنىڭ پرېزىدېنتى ئىكەن. كېيىن 1955 - يى-
لى س س س ر غا بىرە - تولا كوچۇپ چىققىنىمدا ئۇ
قازاقىستان س س ر مىنىسترلار كېڭەشىنىڭ رەئىسى بو-
لۇپ ئىشلەۋاتقان ئىكەن، بۇچاغدىمۇ ئۇنىڭ ھوزۇرىدا
بىر نەچچە قېتىم بولغانىمەن. مېنىڭ قونايېۋ بىلەن تو -
نۇشلىغىم شۇنداق ئىدى. ئىنىمىز ئابدۇللا مەشۇروۋ ئىك-
كىمىز بەلگۇلەنگەن كۇنى مەركىزىي كومىتېتقا قونايېۋ-
نىڭ ھوزۇرىغا باردۇق. قونايېۋنىڭ بولمىگە كىرىش ئۇ-
چۇن كوتۇپ ئولتارغانلار خېلە ئورغۇن ئىكەن. ئابدۇل-
لام سېكرېتارغا بېرىپ بىر نېمە دېۋىدى، ئۇ كىشى دەر-
رۇ ئىچكەركى بولمىگە، يەنى قونايېۋنىڭ كابىنېتىغا كى-
رىپ كەتتى ۋە ھەيەل ئوتمەيلا چىقىپ بىزنى كىرىش-
كە ئىجازەت بېرىپ، ئابدۇللامغا، - قونايېۋنىڭ ۋاقتى
قىس، سىلەرنى قوبۇل قىلىش ۋاقتى بەش مىنۇت، ۋا -
قىت توشقاندا، دەررۇ چىقىپ كېتىڭلار، - دەپ جېكى-
لىدى. مەن ئىچىمدە: ئاۋال كىرىۋالايلىچۇ، ئۇ يەردىن
قاچان چىقىشنى ئوزەم بىلمەمدىغۇ، دەپ ئويلىدىم. ئىشىك-
تىن كىرىشىمىزگىلا چوڭ كابىنېتنىڭ توردىكى ئۇستەل-
دىن تۇرۇپ قونايېۋ ئالدىمىزغا كەلدى. بىز قۇچاغلى-
شىپ كورۇشتۇق. مەن ئۇنىڭغا: بىرىنچى قېتىم كورۇش-
كىنىمىزدە ئاكادېمىيەنىڭ باشلىقى ئىكەنسەن، ئىككىن-
چى قېتىم كورۇشكىنىمىزدە مىنىسترلار كېڭەشىنىڭ رە-
ئىسى ئىكەنسەن، مانا ئەندى بولسا ك پ س س مەر -
كىزىي كومىتېتى سىياسىي بيۇرو ئەزاسى، قازاقىستان
كومپارتىيەسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ بىرىنچى كاتىبى،
ئىككى قېتىم سوتسىيالىستىك ئەمگەك قەھرىمانى بوپ-
سەن، مۇبارەك بولسۇن، - دەپ قولىنى قاتتىق قىستىم.
ئۇ ھاياجانلىنىپ، قىزىرىپ، قولىنى مۇرەمگە ئېلىپ يې-
نىغا ئولتارغۇزدى. بىر ئاز ھال ئەھۋال سورىشىمىزغىلا
ئابدۇللام ئۇستەل ئاستىدىن پۇتۇمنى دەسسەپ، تامدى-
دىكى سائەتقا ئىشارە قىلدى. مەن ئېرەڭ قىلمسام ئۇ
يەنە پۇتۇمنى ئوقۇپ سائەتقا ئىشارە قىلغىلى تۇردى.
ئاچچىغىم كېلىپ، - ھوي ئوكا، چوڭلار كەپ قىلىۋاتقان-
دا بىر ئاز جىم تۇر، - دېدىم. قونايېۋ نېمە بولدى
دېگەندەك ماڭا سوئال نەزىرىدە قارىدى. مەن بىزگە
بەش مىنۇت ۋاقىت بېرىلگەنلىكىنى ئېيتتىم. قونايېۋ
كۇلۇپ قويدى. بىز ئوتكەن ئىشلار توغرىلىق قىزغىن
پاراڭلىشىپ، ئارىدىن بىر سائەتقا يېقىن ۋاقىت ئوتۇپتۇ.
ئاخىرىدا قونايېۋ: ئاقساقال بۇ يەرگە كېلىش مەقسەت-
ڭىزنى ئاڭلاپ باقاي، - دەپ سورىدى. مەن تاشكە-
نتتىن كوچۇپ كېلىش نىيىتىمنى، «سوتسىيالىستىك قا-
زاقىستان» سوۋخوزىدا يۇرتداشلىرىم بىلەن تۇرۇش مەق-
سىتىمنى ئېيتتىم. قونايېۋ بولسا: ئاقساقال ئالمۇتىنىڭ
خالىغان يېرىگىدىن ئوي بېرەي، ئۇ سىرتتا نېمە قىلى-
سىز، ياكى بولمىسا ئۇيغۇرلار تۇرىدىغان مەھەللىرىگە ئوي
سالدۇرۇپ بېرەي دەيدۇ. مەن ئەندى ئاخىرقى ئوم-
رىمنى ئاشۇ يەردە ئوتكۇزۇشۇمنى ئىلتىماس قىلدىم. قو-
نايېۋ ئوزىگىزچە بولسۇن دەپ، دەرھال ئالمۇتا ۋىلايەت-
لىك پارتىيە كومىتېتىنىڭ بىرىنچى كاتىبى ئا. ئاسقاروۋ-
قا تېلېفون قىلىپ مېنىڭ ئوي مەسىلەمنى تاپشۇردى.
ئۇ كىشى ئەتە «سوتسىيالىستىك قازاقىستان» سوۋخوزىغا

ئۇيغۇر ئەۋلادى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

دەقىقىلەر

بېرىشىمىزنى تاپىلاپتۇ. قونايېۋ بىلەن سەممىي خوشلاشتۇق، ئۇ ھەر قانداق ئىش بولسا، تارتىنماي كېلىشىمىزنى ئېيتىپ، ئابدۇللامغا قاراپ: ياشانغان ئادەملەرنىڭ ئىلتىماسىنى يەردە قويماي ئىجرا قىلىش كېرەك. باتۇرنى ئېلىپ كەلگىنىڭىز ياخشى بوپتۇ، يەنە ئىلتىماس قىلسا ئېلىپ كېلىڭ، ـ دېدى. بىز قونايېۋنىڭ ھوزۇرىدىن چىقساق كىرىش ئالدىدا كۈتۈپ ئولتارغاندا ئېرەڭ قىلمىغان بەزىلەر ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ ئاللاھىدە كورۇشۇپ كەتتى.

ئەتىسى ئابدۇللامنىڭ ماشىنىسىدا «سوتسىالىستىك قازاقىستانغا» بارساق، بىز كەلگىچە چېلەك ۋە ئەمگەكچى قازاق ناھىيەلىك پارتىيە كومىتېتلىرىنىڭ بىرىنچى كاتىپلىرى كۈتۈپ تۇرغان ئىكەن. سوۋخوز دىرېكتورى بىزنى مەلىگە باشلىدى، مەن خالىغان جايغا قوزۇق قېقىلدى، بىر يازدا ئۇي قۇرۇلۇشى پۈتۈپ كۈزدە كوچۈپ كېلىدىغان بولۇپ كېلىشتۇق، ـ دېدى غېنىكام.

خىتايلارنىڭ غىزا بىلەن ئۆلتۈرۈش پىلانى

موشۇ سورۇندا مەن غېنى باتۇردىن تۈرمىچىدە شېڭ شىسەي تۈرمىسىدە ياتقان چاغلىرىدىكى بەزى سەرگۈزەشتىلىرى توغرىلىق سوزلەپ بېرىشىنى ئىلتىماس قىلدىم. غېنىكام سەل ئويلىنىپ قالدىدە، بۇ خىتايلارنىڭ زۇلۇم ـ ستەملىرىنى ئېيتىپ تۈگىتەلمەيسەن، جاللات شېڭ شىسەي دېگەن لومودىنىڭ ئادەملىرى 1937 ـ 1944 ـ ژىللىرى يۈز مىڭلىغان بېگۇنا، ئاق كوڭۇل ئادەملىرىمىزنى قولغا ئېلىپ، ئۇرۇپ ـ قىيناپ ئازاپلىدى. ئەينە شۇ پۈتكۈل ئۇيغۇرستان بويىچە تەقىپلەنگەن يۈز مىڭلىغان ئادەملەردىن ئامان قالغانلىرى ساناقلىقلا. ھازىر يادىمغا تۈرمىدە بولغان بىر ۋاقىە كەلدى. 1942 ـ 43 ـ ژىللىرى بولسا كېرەك. تۈرمىدە كامىرىدا يالغۇز ياتىمەن. مانا بىر ئايدەك بولدى، ماڭا تۇزلۇق بەسەيدىن (سۇيى بىلەن) باشقا ھېچ نەرسە بەرمەيدۇ. ئۈچ ۋاق بەسەي يەپ سېسىق كىكەردىم. تېنىمدە ماي قالمىدى، بىر ئۇستىخان، بىر تېرە بولۇپ، ئەرۋاھلارغا ئوخشاپ قالدىم. ئەينە شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە ماڭا يوغان بىر تاۋاقتا پېتىر مانتا، يوغان بىر چوگۈندە ئاچچىق دەملەنگەن چاي ئېلىپ كىردى. ئاغزىمدىن سېرىق سۇ ئېقىپ، بۇ مانتىنى يەپلاۋەتكىم كەلدى، لېكىن ئوزەمنى تۇتتۇم. مانتىدىن بىرنى يېدىم. قۇيرۇق مايدا ئېتىلغان بۇ شورپىلىق مانتا ئاغزىمدا ئېرىپلا كەتتى. قولۇمنى ئىككىنچى مانتىغا سوزۇپ، ئوزەمنى ئاران توختۇۋالدىم. تۇزلۇق بەسەي بىر ئايدىن ئوشۇق ۋاقىتتا مېنى تامامەن ئاجىزلاشتۇرۇپ، ئۈچەيلىرىمدە ماي قالماي، نېپىزلاپ كەتكەن.ئەگەر بىر تاۋاق مانتىنى يېسەم، ئۈچەيلىرىم يېرىلىپ، ئوگايلا جان بېرىمەن، خىتايلارغا مانا شۇ كېرەك. «غېنى ئوغرى ئوپقالىق قىلىپ، تاماقنى كوپ يەپ ئولدى»، ـ دەپ ئاكت يېزىپ قويىدۇ خالاس. مەن ئەينە شۇلارنى ئويلاپ، ئەپسىمنى باستىم، بىر پىيالە چاي ئىچتىم. قالغان مانتىلارنى ئاستا تەھگە تىقتىم، ئاشپەز خىتاي كىرىپ: ئايىنى (غېنى دېمەكچى ـ يا. س.) مانتىنى ياگۇرۇدىن (قوي گوشىدىن) ئەتتىم، ئوخشاپتىمۇ، خالساڭ يەنە ئەكىرەي، ـ دەپ ھېجايدى. مەن مانتانىڭ بەك ئوخشاپتۇ، مانا قالدۇرماي ھەممىسنى يەۋەتتىم، ـ دېسەم بەك خوشال بولۇپ قاقاخلاپ كۈلۈپ، تاۋاقنى ئېلىپ كېتىپ، يەنە مانتا ئەكەپتۇ. كوزىچە بىر مانتىنى يېگەندەك قىلدىم، ئۇ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن بۇ مانتىلارنىمۇ تەھنىڭ ئىچىگە تىقىۋەتتىم...ئەينە شۇنداق نەپسىمدىن كېچىپ ئامان قالغان ئىدىم. خىتايلار بۇنىڭ سىرىنى بىلەلمەي خېلىغىچە ھەيران بولۇپ ژۈرگەن ئىدى.

ئاق ئىشت، قارا ئىشت، بەرى بىر ئىشت

1978 ـ ژىلى بىر كۈنى تەرجىمە بولۇمىدىكىلەرنى ئابدۇللا مەشۇرۇۋ چاقىردى.ئۇ كىشى تەرجىمە بولىمىدىكىلەرنى مۇھىم بىر مەسىلىنى ھەل قىلىشتا، ياكى ناھايىتى ئالدىراشلىق ماتېرىياللارنى تەرجىمە قىلىش زورۇرىيىتى تۇغۇلغاندىلا ئوزىگە چاقىراتتى. بۇ قېتىممۇ شۇنداق بىر تەرجىمە قىلىدىغان ئىش چىقتىمىكىنە دەپ، ئۇنىڭ بولمىگە كىردۇق. ئۇ سالاملاشقاندىن كېيىن ئولتىرىشقا تەكلىپ قىلىپ، بۇلۇڭدىكى سېيفتىن بىر كونۋېرتنى ئالدى. موئۇ خەت موسكۋادىن، س س س ر تاشقى ئىشلار مىنىسترلىكىدىن كەپتۇ. ھازىر مەن سىلەرگە ئۇنى ئوقۇپ بېرەي، خەۋەردار بولۇپ قېلىڭلار، دېھىدە ئۇنى ئوقۇشقا كىرىشتى.

مەن بىلەن تەرجىمە بولىمىدە شۇ ژىللىرى ئىشلىگەنلەرنىڭ ھەممىسى، شۇنداقلا ئا. مەشۇرۇۋمۇ ۋاپات بولۇپ كەتتى. بۇ خەت توغرىلىق بىلىدىغانلاردىن مەنلا قالدىم. ئارىدىن ژىگىرمە ژىلدىن ئوشۇق ۋاقىت ئوتۇپ كەتكەنلىكتىن، ئۇ ھوججەتنى تولۇق ئېيتىپ بېرىشىم مۇمكىن ئەمەس، لېكىن ئۇنىڭ ماھىيىتى توۋەندىكىچە:

يولداش ئى. ۋ. ستالىننىڭ شەرقىي تۈركستان خەلقلىرىنىڭ قەھرىمانى غېنى باتۇر مەمەتباقىيېۋ بىلەن بولغان ئۈچرىشىشىنىڭ ستېنوگرافىيەلىك ھېساۋىتى

(ئۈچرىشىشقا شۇنداقلا س س س ر تاشقى ئىشلار مىنىستىرى ۋ. مولوتوۋ، ك پ س س مەركىزىي كومىتېتى خەلق ئارا بولۇمىنىڭ مەسئۇل خادىمى (ئىسمى يادىمدا يوق) ۋە بىر تەرجىمان ئىشتىراك قىلغان).

ئى. ۋ. ستالىن غېنى باتۇردىن شەرقىي تۈركىستاندا ئىنقىلاپنىڭ پارتلاش سەۋەبلىرىنى، ئۇرۇش جەريانلىرىنى سورىغان.

غېنى باتۇر ئەكسىيەتچى خىتاي گومىنداڭ باسقۇنچىلىرىنىڭ ئۇيغۇرلار دىيارىدىكى زۇلۇم ـ ستەملىرى،بولۇپمۇ ئاخىرقى ژىللىرى جاللات شېڭ شىسەينىڭ ئومۇمىيۈزلۈك قاتتىق دىكتاتۇرا ئورنىتىپ، خەلقنى دەھشەتلىك ئېزىپ، ئازىراق ساۋادى بار، كوزى ئوچۇق ئادەملەرنىڭ ھەممىسىنى تۈرمە ـ لاگېرلارغا قاماپ يوقاتقانلىقى، پىچاق سۇيەككە يەتكەندىن كېيىن خەلقنىڭ كوتىرىلگەنلىكى ھەققىدە قىسقىچە سوزلەپ بېرىدۇ. ستالىن غېنى باتۇرنىڭ بايانىنى دىققەت بىلەن ئاڭلاپ، كوممۇنىستلارغا، يەنى گوڭچەندىڭغا نىسبەتەن مۇناسىۋىتىڭىز قانداق، ئۇلارنى قانداق باھالايسىز؟ ـ دەپ سورايدۇ.

غېنى باتۇر ئىككىلەنمەيلا: ئاق ئىشت، قارا ئىشت، بەرى بىر ئىشت،چۈنكى گومىنداڭمۇ، گوڭچەندىڭمۇ ئوخشاشلا خىتايلار، مەن ئۇلاردىن ياخشىلىق كورمىدىم، ـ دەپ جاۋاپ بېرىدۇ. غېنى باتۇرنىڭ كوممۇنىستلارغا نىسبەتەن بەرگەن مۇنداق كەسكىن، چۇس، سەلبىي باھاسىدىن قاتتىق غەزەپلەنگەن مولوتوۋنىڭ چىرايى ئوزگىرىپ، قاپىغى تۈرۈلۈپ كەتتى، دېيىلگەن ئىدى ھوججەتتە، لېكىن يولداش ستالىن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئازاتلىققا بولغان تەشنالىقىنى چۈشەنگەن ھالدا، غېنى باتۇرنىڭ سوزلىرىنى ئاڭلىماسقا سالدى، ـ دەپ تەكىتلەنگەن ئىدى.

ئابدۇللا مەشۇرۇۋ بۇ ھوججەتنى ئوقۇپ بولۇپ، موسكۋادىن بۇنى گېزىتتە پايدىلىنىش ئىمكانىيىتى بولسا پايدىلانساڭلار دەپ ئەۋەتىپتۇ، بۇنى گېزىتكە بېرەلمەيمىز، لېكىن غېنىكامنىڭ ستالىننىڭ سوئالىغا بەرگەن جاۋابلىرىنىڭ جۈرئەتلىكلىكى مېنى ھەيران قالدۇردى دېگەن ئىدى.

ساۋاتسىز بولسامۇ، ئۇلار بىلەن بىر قاتاردا تۇردۇم

س س س ر تاشقى ئىشلار مىنىسترلىكىدىن كەلگەن غېنى باتۇرنى ستالىننىڭ قوبۇل قىلغانلىقى توغرىلىق ستېنوگرافىيەلىك ھېساۋات توغرىلىق خەۋەر تاپقاندىن كېيىن بۇ مۇھىم ۋاقىە ھەققىدە بىۋاستە غېنىكام ئوزىدىن سوراپ بېقىشنى قارار قىلدىم. مۇنداق پۇرسەت ئاز ۋاقىتتىن كېينلا كەلدى. غېنىكام نوۋەتتىكى قېتىم بىر ئىشلار بىلەن رېداكسىيەگە كەلگىنىدە سوز ئارا بۇ ھەقتە سورىدىم. غېنىكام سەل ئويلىنىپ تۇرۇپ: ئەشۇ ئورۇسنىڭ يازغىنى (موسكۋادىن كەلگەن ھوججەت) توغرا. مەن گومىنداڭ بىلەن گوڭچەندىڭنىڭ ھېچ پەرقى يوق، ئاق ئىشت قارا ئىشت، بەرى بىر ئىشت دېگىنىم راست.كېيىنكى ۋاقىەلەر مېنىڭ سوزۇمنى تولۇق ئىسپاتلىدى، ـ دېدى. مەن يەنە ژۇرنالىستلارغا خاس، ھېچ نەرسىنى قويماي سوراپ بىلىۋېلىش ئىنتىلىشىم بىلەن، ستالىن بىلەن بولغان ئۈچرىشىشتىن كېيىن نېمە بولغانلىقىغا قىزىقتىم. غېنىكام مىيىقىدا كۈلۈپ قويۇپ، ياللالا، بۇ يېزىقچى دېگەن خەخزە ژېپتىن ژىڭنىسىگىچە سوراپ بىلىۋالمىغىچە تىنچ تاپمايدۇ. خوپ، ئېسىمدە قالغىنىنى ئېيتىپ بېرەي. ئەتىسى چوڭ تىياترغا باردۇق.ماڭا تۇرسۇن رەھىمۇۋ (شۇ ژىللىرى ك پ س س مەركىزىي كومىتېتىنىڭ مەسئۇل خادىمى)، يەنە بىر كاتتىباش ئورۇس (ئۇمۇ مەركىزىي كومىتېت خادىمى بولسا كېرەك ـ يا. س.) ھەمرا بولدى. ئەڭ ئالدىنقى مېھمانلار ئۈچۈن بەلگۈلەنگەن ئورۇندا ئولتاردۇق. بىر ۋاقىتتا پەردە ئېچىلىپ ئويۇن باشلاندى. يېرىم يالاڭاچ قىز، ئوغۇللار چىقىپ بىر قىسملا لاۋزا قىلىقلارنى قىلىشقا باشلىدى. بۇ نېمە ئىش دېسەم، تۇرسۇن رەھىمۇۋ «ئۇيقىدىكى گوزەل»دېگەن مەشھۇر بالېت، ـ دېدى. تۇرسۇن ئۇكا مەن بۇ گوزەللىكىدىن زېرىكتىم، چىقىپ كېتەيلى دېسەم، ئۇيات بولىدۇ، دەپ ئۇنىمىدى. چىشىمنى چىشلەپ ئولتاردىم. بىرىنچى تەنەپۇستىلا تۇرسۇن ئۇكا سەن قالساڭ قال، مېنى يولغا سېلىۋەت،زېرىكتىم دېۋىدىم ئۇ ئاران ماقۇل بولدى. ئەندى ئۇنىڭ ئەتىسى بىر بايرام بولدى. مېنى قىزىل مەيدانغا، يەنە كېلىپ مىنبەرگە تەكلىپ قىپتۇ. مىنبەردە ستالىن باشلىق شۇ چاغدىكى بارلىق رەھبەرلەر بار. بۇ يەردە ھەربىي قولباشچىلارمۇ ئاز ئەمەس ئىدى. مېنى ۋوروشىلوۋ بىلەن بۇدىننىڭ (بۇديوننىي دېمەكچى) ئوتتۇرىسىغا تۇرغۇزۇشتى. ھە، ساۋاتسىز بولسامۇ ئەينە شۇلار بىلەن بىر پەس تۇرغىنىم بار، ـ دەپ باتۇر بىر ئۇلۇغ كىچىك تىنىدىدە: ئېھ، ئىست توكۇلگەن قانلار، مىڭلىغان، يۈز مىڭلىغان مەسۇم جانلارنىڭ ئىسسىق قانلىرى بەدىلىگە قولغا كەلگەن مۇستەقىللىقىمىزنى ئەينە شۇ بۇرۇتلۇق (ستالىننى دېمەكچى ـ يا. س.) ئەۋۇ لومودىنغا(ماۋنى دېمەكچى ـ يا. س.) تۇرۇۋان قىلدى. خەپ، بۇ ئىككى قىزىل پاچاق بىزنى يەنە ئالداپ كەتكىنىنى! مىڭ ئەپسۇس، بىزنى ئالداپ بارلىق رەھبەرلىرىمىزنىمۇ يوق قىلىشتى بۇ خۇمپەرلەر. بىر ئەركە نوۋەت، بىر يەرگە دېگەن. يەنە بىزگىمۇ نوۋەت كېلەر، ئۈمۈت بىلەن ياشاش كېرەك، ـ دەپ سوزىنى خۇلاسىلىغان ئىدى غېنى باتۇر.

يادىكار سابىتى.

تاغ بۈركۈتى

(قىسسەدىن پارچە)

ئانا تۇپرىغىمىزنىڭ غۇلجا شەھرىدە 1934 ـ ژىلى ئاپرېل ئوزگىرىشىدىن كېيىن لوزۇڭ نامى بىلەن تونۇلغان ئىبراھىم ئاكا شەنگەن يامۇلدا ئىشلەتتى. بىر كۈنى شەنگەن ئۇنى چاقىرتىۋېلىپ، تېكەس ناھىيەسىدىكى موخۇردى ئىسىملىك مۇڭغۇل ئوغرىنى تۇتۇپ كېلىشنى بۇيرۇيدۇ. بۇغداي ئوگلۇك، تىككىنە كەلگەن لوزۇڭنىڭ چىرايى ئوگۇپ كەتتى. چۈنكى ئۇنىڭ زور قامەت، قورقۇمسىز ئوغرى ئېكەنلىكىنى ھەر قايسىدىن ئاڭلىغان، ئۇنىڭدىن تاشقىرى ئىلىدىكى ھەربىي ـ مەمۇرىي ۋالى چۇسىلىنىڭ تېكەس ناھىيەسىنى زىيارەت قىلغىنىدا، ھەر قايسى بايلارنىڭ: «ئىلقىمىزنى ئوغرىسى بىلەن ھايداپ كەتتى. مال ـ ۋارانىمىزنى ئوغرىلاپ، ئەكەتتى...»، ـ دېگەن ئەرزە ـ شىكايەتلىرى بويىچە ئەشۇ موخۇردىنى قولغا ئالىدۇ. پايلاقچىلار ئۇنى قورشاپ ماڭغىنىدا، ياماتۇ كېمىسىگە كەلگەندە، كىشەننى چىقىپ قېچىپ كەتكىنىنى بىلەتتى. بۇلارنى ئەسلىگەندە، لوزۇڭنىڭ ژۈرىكى قىسىلىپ، ھالى تەڭ بولدى. «ياپىرەي، ئۇ كاساپەت چۇسىلىڭ چېرىكلىرىگە بويى بەرمىگەن قارام تۇرسا، تۇتۇپ كېلىشتە يالغۇز مېنىڭ چامىم كەلسۇنمۇ؟ بۇ بەك خەتەرلىك. ئاران ئاغزىم ئاشقا تېگىپ، بالا ـ چاقامنى ئاسراۋاتقىنىمدا، ئولگىم تاغ ـ ئوكگۈرلەردە قالمسۇن؟...»، ـ بۇلار خىيالىدىن ئوتىدېكەن، بېشىنىڭ ئىچىمۇ، تېشىمۇ قاتتى. شەنگەننىڭ ئەمرى ـ قانۇن، بەجا كەلتۈرمىسە، ئىشتىن قوغلىنىدۇ ياكى قاتتىق جازالىنىدۇ. ئىككىتاشىنىڭ ئوتتۇرىسىدا قالغان ئىبراھىم ئاكا يادىغا بىردىن يېقىن بۇرادىرى غېنى كەلدى. «توختا، ئۇ قالماققا ئەشۇ غېنى تاقابىل كەلمىسە... شۇنى ياندۇرۇالسام قانداق بۇلار؟...»ـ دېگەن خۇلاسىگە كەلگەن ئىبراھىم ئاكا سەھەر يولغا ئاتلىنىپ، كەچ قاش يېزىسىغا كېلىپ، قارا باغدىكى غېنىنىڭ ئويىگە كەلدى. كوپتىن بېرى ئاغىنە، ئىلپەت ھەم قوۋلىشىپ دېگىنىدەك، ئوتكەن غېنى ئىبراھىمغا قوي سويۇپ،مېھمان قىلدى. تېخى ئوتكەن ژىلىلا غېنى يامۇلدىن بوشىنىپ، ئۇنىڭ ئويىدە بولغىنىدا خېلە مۇڭداشقان ئىدى.

ـ ئاداش، «پارىخور بېيىماس، ئوغرى ئايىنماس»، ـ سەن ياخشى بىلسەن، مەن ئوزەمنىڭ غېمىنى ئەمەس، يۇرتتىكى ھەر قايسى يوقسۇللارنىڭ غېمىنى قىلىپ ژۈرۈپ، بىر نەچچە قېتىم قامالدىم. بەش ـ ئوننىڭ ۋاقىتلىق ھاجىتىدىن چىققىنىم بىلەن، بىر قانچىسىنىڭ قاغىشىغىمۇ قالدىم. يامۇلدا تولا يېتىپ، ئاياق ـ قولغا سېلىنغان كىشەن،كويزىلار خورلىغىدىن، ئۇنى چېقىپ، قېچىپ قۇتۇلۇپ، يەنە تۇتۇلۇش ئازاۋىدىن تويىدۇم. خويما ئۇيدان كېلىپ قاپسەن. ئوزەمنىڭمۇ كورگۈم كېلىپ قىلىۋېدى، دېدى، ـ غېنى.

غېنى ئوزىگە نىسبەتەن خاتىمىسىگە تەن بېرىپ، مېيىغىدا كۈلۈپ ئولتارغان لوزۇڭ گەپكە ئېغىز جۈپلىدى:

ـ مەنمۇ بۇلتۇر مەسلىھەتىمنى ئېيتقاندىم ساڭا. ھېلى بولسىمۇ، ئىنساۋىڭغا كەپسەن، ئەندى نېمە قىلاي دەيسەن؟

ـ ئاتلىنىپ، قۇمۇل قۇزغىلاڭچىلىرىغا قوشۇلۇپ كەتسەممىكىن، دېگەن يەرگە كەلدىم. ھەر قايسى كەپلەرگە قۇلاق سالسام، ئېچىق بېشىغا شېڭ شىسەي دېگەن خىتاي كېلىپ، غوجانىيازلار قەشقەردە مادارا تۇرۇۋاتقان ئوخشايدۇ. بۇ خىتايمۇ گوش كورسىتىپ، ئۇيىگە ساتىدىغان تۈرى بار. نېرىسىنى لوزۇڭلۇق قىلىۋاتقان سەن بىلمىسەڭ...

ئۇلار خېلىغىچە گەپلىشىپ، تۇگۇنى يېشىلمەس تېپىشماقنىڭ ئۈچىنى تاپالمىدى. ئاخىرى، بۇ خامان تۇرۇپ تۇرسۇن، دېگەن يەرگە كەلگەن لوزۇڭ ئوز غەرىزىگە كوچتى:

ـ ئاداش، غېنى، سەن تېكەسلىك موخۇردى دېگەن ئوغرىنى بىلمەسەن؟ ئېيىقتەك كېپتى بار نەرسە دەيدۇ. مابادا ئىككىمىز ئىز قوغلاپ بارساق، چامىمىز كېلەرمۇ؟

ـ ئوغرىنىڭ ئوغرىنى بىلمەيدىغىنى بولامدۇ؟ ئاتىنى ئاڭلاپ ژۈرىمەن. موخۇردى دېگىنىڭ بىر بېشى بار ئادەمدۇ. يە، يەتتە باشلىق يالماۋۇزمېكەن؟

ـ ئىبراھىم، شۇنى ئېيتىپ قوياي، «بەگ يالاقچىغا ئامراق، ئىشىت شاتىراقچىغا» دېگەندەك، سەن مېنى ئالا بايتال شاتىراق ئوخشاش ماشكا قىلاي دەپسەندە!؟ مەن ئۇنى شۇ پەيلى ئۈچۈن تۇۋۇسىغا تىقىۋەتكەن.

ئىبراھىم لوزۇڭ خىجىللىق ئىسكەنجىدە پۈكاندەك قىزاردى.

«ئالا بايتال» دېگىنى، ئىلگىرى ياڭ ـ جىڭ دەۋرىدە غۇلجىدىكى دۇتەي يامۇلدا بوك ئال، دېسە، باش ئالىدىغان نىياز لوزۇڭ ئىدى. ئۇ ئالا بايتال ئۇستىدە ئۈچ ئورۇم قانلىق سىم قامچىسىنى يەرگە سورىتىپ،لەڭ تولىمىگەنلەرنى، ئالدىدىن توغرا ئوتكەنلەرنى ئۇرۇپ ـ سوقۇپ،غۇلجىلىقلارنى بىزار قاخشاتقاچقا، ئۇنىڭغا «ئالا بايتال» دېگەن لەقەم سىڭىپ قالغان. بىراق، غېنىنى يايى بولۇشقا كوندۇرەلمىگىنى ھەم سولاپ ئازاپلىغىنى ئۈچۈن يامۇلدىن قېچىپ چىققىنىدا ئۇنى بىر كېچىسى خالى جايدا ئاتلىق كېتىپ بارغىنىدا ئالدىنى توساپ،غاز بوينىدىن ئېلىپ، كوتىرۋالىدۇ. ئىلگىرى ـ كېيىن غېنىغا دەخلە يەتكۈزمەسلىككە ئالتە قەسەم ئىچىپ، ئاران قۇتۇلغان ئېكەن. مانا بۇلار خىيالىدىن بىر ـ بىرلەپ ئوتكەن ئىبراھىم لوزۇڭ تەگسلىقتا قېلىپ، تېگرىقىدى. بۇ سەپەر بىللە ئاتلىنىپ، ئەمەلىي ئەھۋالنى بايقاپ كېلىش ئۈچۈن دەۋەت قىلدى. يېقىن ئاغىنىسىنىڭ كوكلىنى قىيغىسى كەلمىگەن ئاتاندىن، ياق دەي دېسە، يولۋاستەك قايتماس ئەرلىك غورۇرىنى يەر ئۇرغىنى ئېكەنلىكىنى ئويلىغان غېنى ئەتىسى كوز باغلىغان مەھەل يولغا ئاتلىنىپ، تاڭ ئاتماستا تېكەستىكى قادىر ئىسىملىك ئوغرىنىڭ ئويىگە چۈشتى. ئەسلىدە ئوغرىلار ئىچىدە خەۋەر تېلېگراف سىمىدىنمۇ تېز تارقىلىدىكەندە، لوزۇڭنىڭ يېنىغا كىشى ياندۇرۇپ، تېكەسكە كەلگىنىدىن ئۈچۈرئالغان موخۇردى ئۇلار چۈشكەن ئويدىن چىقىشىغا، «قويچى كېچىك تاپقىچە، توگىچى ئوتۇپ كېتىپتۇ» دېگەندەك، ئىشىك غاچچىدە ئېچىلىپ، موخۇردى كىرىپ كەلدى، ۋە:

ـ لوزۇڭ، شۇ سەن تۇتقىنى ماڭغاندا، ئوزەڭنىڭ سېسىق كوزەمدەك قولغا چۈشىدىغانلىقنى بىلمىدىمۇ؟ ـ دېدى.

ئىشككە پاتماي دېگىدەك كىرگەن ئۇنىڭ سۇرىدىن ئەيمىنىپ تۇرۇپ، قولى ئاگان كابورىغا ئۇزىتىلغان لوزۇڭنىڭ تىلى تۇتۇلدى. ئۇي توردە چازا قۇرۇپ، يوغان ئالقانلىرىنى تىزىغا قويغان ھالدا، ھېلى ئېتىلىشقا تەييار ئارسلاندەك ھېرىس قىلىپ ئولتارغان غېنىنى ئىما قىلغان موخۇردى:

ـ شۇ بوتلاقنى سەن كەينىڭگە سېلىپ كەلدىڭمۇ؟ ئېتى نېمە؟، ـ دېدى.

ـ ئېتىنى نېمە سورايسەن. ئىللىق ژىگىت!، ـ دېدى ھورىنى سەل باستان لوزۇڭ كالپۈكنى يالىغاندىن كېيىن.

ـ ھې، ئىللىق دەمدۇ!؟ ـ ئۇنىڭ جامالتاقتەك تېۋىلغا ساپلىق قامچىسىنى تۇتقان قولى بېلىغا چىقتى. موخۇردىنىڭ داتاگدىكى سوراقچىدەك غادايغان كېبرى غورۇرىغا تەككەن غېنى يەرگە تايانماي تەق تۇرۇپ، ئالغا سىلجىدى.

ـ ھە، مانا مەن ئىللىق! كوردىڭمۇ بورخان ـ بوتىڭدەك غادىيسەنغۇ!؟ مەرت بولساڭ، مەيدانغا چىق! يەردە ئېلىشامەن. ئات ئۇستىدە سوكىشامەن ئىختىيار سەندە!..

ـ شۇ كىشىنىڭ بىگزىسى چوڭ ئوخشايدۇ،ـ دېدى موخۇردى سېمىزلىقتىن ئۇستىرا تىلغاندەك كوزلىرىدە لوزۇڭغا تىكىلىپ، ـ شۇ، نېمە دېسە، مەن شۇ...

ـ سەۋرى قىلىڭلى پالۋانلار! ـ دېدى ئارىغا كىرگەن ساھىپخان، ـ ھەر قايسىڭلار ئالانىڭ ماڭا يەتكۈزگەن غايىبانە مېھمىنى، ئاۋۋال بىر پىيالە چاي ئوتلاپ، ئازغا ئېغىز تەگمىساڭلار، خاپا بولىمەن. موخۇردى.

ـ بولىدۇ. چاي ئىچىدۇ، ـ دەپ تورگە ئېيىقتەك قەدەم ئالدى. دەرھال جوزا قويۇلۇپ، سەھەر سويۇلغان كورە پاخلان گوشىدىن بىر لەگەن ۋە ئۈچ شىشە جۇن كەلتۈرۈلدى. ئاگىچە ھىجرلارغا قويۇلغان جۇندىن قولىغا ئالغان غېنى، ئەمىسە ئېلىشەيتۇق، ـ دېيىندە، ھېجرىدىكىنى كوتىرىپ قەترە قويماي ئىچىۋەتتى. موخۇردىمۇ ئىلىشۋەتتى. لوزۇڭ بىلەن ساھىپخان ئازىراق ئوتلاپ ئولتاردى، جۇن يەنە قويۇلدى.

مەسلىھەت بويىچە ئۇلار كۈچ سىناشاق بولىدى.

موخۇردى سېسىق بىر كېكىرىۋېتىپ، دېدى:

ـ شۇ ئىللىقتىن مەن يېگىلسا، ئالدىغا چۈشىدۇ. ئالپىرىپ شەنگەنگە سۇگلاپ بېرەمدۇ، چۇسىلىڭغا تۇتۇپ بېرەمدۇ، مەيلى. ئەندى. مەن يېگىدۇ بولسا، شۇ كىشى ماڭا ئولگىچە مالاي بولىدۇ...

60 گرادۇسلۇق جۇندىن بىر شىشە كوتىرىۋېتىپ، خۇرۇشىغا كەلگەن غېنى رازىلىق بېرىپ، قول ئېلىشتى. بەلكى، بىر ـ بىرلىرىنىڭ قوللىرىنى ئىسكەنجىدە قىسقاندەك قىسىشتى. شۇنىڭدىن كېيىن ئوگدىسىغا سۇنايلىنىپ، ئىككى ئاتلىق تولۇق تاشتەك ياتقان پالۋاننىڭ ئاياقلىرىنى موخۇردى قائىدە بويىچە چاتىرىغا قىسىپ، كىرىشتۇرۇلگەن قول بىلەكلىرىگە يوتىدىن ئېلىپ، كوتەرمەك بولىدى، ئىككى ـ ئۈچ نوۋەت جىننىڭ بارىچە كۈچەندى، ئۇنى يەردىن قوزغاش توگەل، قىمىرلىتالمىدى.

ـ شۇ، مەن چىدىمىدى، ـ دەپ تەسلىم بولغان موخۇردى كوتىرەم بولغان ئوكۈزدەك كالچاراپ ياتتى. غېنى:

ـ يا، خۇدا، مەدەت ئوزەڭدىن! ـ دېگەن پېتى ئۇنىڭ گەۋدىسىنى يەردىن ئوزۇپ، قەددىنى تىكلىۋېدى، موخۇردىنىڭ تۇرپان كاۋىسىدەك بېشى تورۇسقا توككىدە تەگدى، بىر مەزگىل خۇدىنى يوقىتىپ، ئېسىگە كەلىدىۋ، تامغا يولىنىپ، ئولتارغىنىچە، زىۋان سۇردى:

ـ سەن، شۇ ئات كوتەرگەن غېنى ئەمەسمۇ؟

ـ ھە، قۇمقازى كاللاڭغا ئەندى يەتتىمۇ؟.. ـ دېدى غېنى.

ئۇ كۈنى كەچ كىرگىچە ئۇلار ياڭلىۋاشتىن ئولتىرىدىكەن،غېنى ئاغىنىسى لوزۇڭنى سىرتقا ئىملەپ چىقتى:

ـ ئىبراھىم، مەن ساڭا باشتا ئېيتقان لەۋزەمدىن يانمىنىم يوق. موخۇردىمۇ بىر ئايماقنىڭ قوغاندا ساقىسىكەن. «غېنى تۇتۇپ بېرىپتۇ» دېگەن نامەرت، زەيپانە ئاتاقا قالغىچە، ئىشتان باققا بوغۇلۇپ، ئولگىنىم ئەۋزەل. مەن ھازىر موخۇردىنى قويىۋېتىمەن، كۈنىنى كورسۇن...

مەسىمجان زۇلپىقار.

(ئاخىرى، بېشى ئۆتكەن ساندا).

15 ـ نويابىر كۈنى جاڭ جىجۇڭ ۋەكىللەر بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۆز پىكرىنى بىلدۈردى. يېڭىسيىۋ جاڭ جىجۇڭنىڭ جاۋاپ پىكرىنى مەسىلىنى ھەل قىلىشنىڭ ئاساسى قىلىشقا بولىدۇ، ـ دەيدۇ. 17 ـ 18 ـ نويابىر كۈنلىرى سوھبەت داۋاملىشىپ، ئۈچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى مۇنۇ نۇقتىلاردا چىڭ تۇردى: 1. تولۇق ئەركىنلىك بېرىشنى تەلەپ قىلىش. ئۆلكە رەئىسىدىن تارتىپ مەمۇرىي ئەمەلدارلارنى خەلق سايلاش، 2. ھۆكۈمەت ئالاقە ھۆججەتلىرىدە ئۇيغۇر تىل ـ يېزىقىنى قوللىنىش. ئوتتۇرا، ئالىي، باشلانغۇچ مەكتەپلەردە دەرسلەرنى ئۇيغۇر تىل، يېزىقىدا يۈرگۈزۈش. 3. سودىگەرلەرنىڭ سىرتقا قاتناپ ئەركىن سودا قىلىش ئىمكانىيىتىنى يارىتىش، 4. مىللىي ئارمىيەنى تەشكىللەش، مىللىي ئالاھىدىلىكىنى ساقلاش.

سوھبەت داۋامىدا جاڭ جىجۇڭ يەنە ئوخشىمايدىغان تەكلىپلەرنى قويدى. 27 ـ نويابىر كۈنى ۋەكىللەر غۇلجا شەھىرىگە قايتىپ كەلدى. غۇلجىدا ۋەكىللەر قۇرۇلتىيى ئېچىلىپ، ۋەكىللەرنىڭ سوھبەت ئەھۋالىدىن دوكلادى ئاڭلاندى. قۇرۇلتايدا ـ شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ۋاقىتلىق ھۆكۈمىتىنى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتىگە ئۆزگەرتىش قارار قىلىنىپ، ئېلىخان تۆرە ـ رەئىس، ھېكىمبەگ غوجا ـ مۇئاۋىن رەئىس، ئابدۇرائۇپ مەخسۇم باش كاتىپلىققا سايلىنىدۇ. 25 ـ دېكابىر كۈنى ۋەكىللەر ئۈرۈمچى شەھىرىگە بېرىپ، جاڭ جىجۇڭ بىلەن كۆرۈشىدۇ، تۈزۈلگەن لايىھە پرىنسىپ جەھەتتىن قوبۇل قىلىنغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، ئۈچ مۇھىم تەلەپنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ: 1. سىياسىي ساقچىلارنى بىكار قىلىش؛ 2. غۇلجا ۋەقەسىگە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن يۆتكەپ كېلىنگەن قوشۇنلارنى كېلىشىم ئىمزالىنىپ، بىر ئايدىن كېيىن پۈتۈنلەي چېكىندۈرۈش؛ 3. يەرلىك ساقچىلارنى شۇ جايدىكى مۇسۇلمانلاردىن قۇرۇش. جاڭ جىجۇڭ بۇ ئۈچ ماددىغا قوشۇلمايدۇ. يېڭىسيىۋنىڭ ئارىغا چۈشۈشى بىلەن مەزكۇر تەلەپنى ھازىرغىچە توختىتىپ تۇرۇپ، ئۇنى بىر بىتىمنى مۇقۇم مۇھاكىمە قىلىشقا قوشۇلىدۇ. 29 ـ دېكابىر كۈنى ۋەكىللەر جاڭ جىجۇڭ بىلەن بىر نەچچە قېتىم تەكرار ـ تەكرار سوھبەتلىشىش، مۇھاكىمە قىلىش ئارقىلىق ھۆكۈمەت تەركىبىنى ۋە مىللىي ئارمىيەنى ئۆزگەرتىپ قۇرۇش ھەققىدە ئايرىم ئىككى قوشۇمچە ھۆججەت قوبۇل قىلىپ، بىر تەرەپ قىلىشقا قوشۇلىدۇ.

1946 ـ يىلى 2 ـ يانۋار كۈنى ئۈچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى جاڭ جىجۇڭ بىلەن ھۆججەتنىڭ رەسمىي نۇسخىسى ۋە قوشۇمچە ھۆججەتنىڭ بىرىنچىسىگە ئىمزا چېكىدۇ. ھەربىي قىسىملارنى ئۆزگەرتىپ قۇرۇش توغرىسىدىكى ئىككىنچى ھۆججەت كېيىنكە قالدۇرۇلىدۇ. 3 ـ يانۋار كۈنى جاڭ جىجۇڭ ئۆز ھۆكۈمىتىگە دوكلاد قىلىش ئۈچۈن چۇڭچىڭگە كېتىدۇ. 6 ـ يانۋار كۈنى جياڭ جېشى ئۇن بىر بىتىمنى تەستىقلەيدۇ. 28 ـ فېۋرال كۈنى كېڭەش ئەلچىسى گومىنداڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىگە بېرىپ، غۇلجا شەھىرىدىكى كېڭەش ئىتتىپاقى كونسۇلىنىڭ دوكلادىنى يەتكۈزىدۇ. ئۈچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى جاڭ جىجۇڭ ئۈرۈمچىگە قاچان قايتىدۇ. ئەگەر ئۇ يېقىندا قايتمىسا، ئۈچ ۋىلايەت تەرەپ سوھبەت بۇزۇلدى، دەپ قاراپ، ئىمزالانغان بىتىم بىكار قىلىنغىنىنى بايان قىلىدۇ. 12 ـ مارت كۈنى گومىنداڭ 6 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت ئومۇمىي يىغىنىدا شىنجاڭ (شەرقىي تۈركىستان) مەسىلىسى لايىھەسىدە ـ مەركەز پەقەت دۆلەت مۇداپىئەسى، تاشقى ئىشلار، پۇل تۈزۈمى، قاتناش، ئەدلىيەنى بىر تۇتاش باشقۇرۇش كېرەك. باشقا ئىشلارنى شۇ جايدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئۆزلىرى باشقۇرۇشى كېرەك. شۇ چاغدا مەسىلە ھەل بولىدۇ، ـ دەيدۇ. 28 ـ مارتتا ۋەكىللەر 4 ـ قېتىم ئۈرۈمچى شەھىرىگە كېلىدۇ. ۋۇجيۇكشىنى خىزمەتداش قىلىپ، جاڭ جىجۇڭ قوشۇمچە ئۆلكە رەئىسى بولىدۇ. 24 ـ ئاپرېل كۈنى ۋەكىللەر 5 ـ قېتىم ئۈرۈمچىگە كېلىدۇ. 1 ـ ماي كۈنى جاڭ جىجۇڭ يېڭى كەلگەن كېڭەش كونسۇلى ساۋلىيېۋ بىلەن كۆرۈشۈپ، مىللىي ئارمىيەنى ئۆزگەرتىپ قۇرۇش ۋە كېلىشتۈرۈپ قويۇشنى سورايدۇ. ساۋلىيېۋ مۇنداق دەيدۇ: ـ 7 تۈەنگە (پولك) قىسقارتىشقا بولىدۇ. لېكىن ئۈرۈمچى، قەشقەردە بىردىن تۈەن تۇرىدۇ. خىتاي ھۆكۈمىتى قوبۇل قىلمىسا، كېلىشتۈرەلمەيمەن، ـ دېگەن. 22 ـ ماي كۈنى ۋەكىللەر جاڭ جىجۇڭ بىلەن 2 ـ قوشۇمچە ھۆججەتكە قول قويىدۇ. 24 ـ ماي كۈنى ۋەكىللەر غۇلجا شەھىرىگە قايتىدۇ. 4 ـ ئىيۇن كۈنى ۋەكىللەر 6 ـ قېتىم ئۈرۈمچى شەھىرىگە كېلىپ، قول قويىدۇ. ھۆججەت مەزمۇنى: ـ مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى ـ 3 ئاتلىق، 3 پىيادە ئەسكەرلەر تۈەنى بولۇپ، ئادەم سانى 12 مىڭ بولۇش. قوماندانلىققا ئۈچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى بەلگىلەش. مەزكۇر قىسىملار ئۈچ ۋىلايەتتە تۇرىدۇ. قەشقەر، ئاقسۇدا ئامانلىقنى ساقلاش قوشۇنى بولۇپ، شۇ جايدىكى يەرلىك ئاھالىدىن قۇرۇش. شۇنىڭ بىلەن سوھبەت ئاخىرلىشىدۇ.

8 ـ ئىيۇندىن 18 ـ ئىيۇنغىچە بىتىم بەلگىلىمىلىرى بويىچە ئۈچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى ئەسكەرلەرنى قايتۇرۇش ھەيئىتى قۇرۇپ، ئەسىرگە چۈشكەن 4 مىڭ خىتاي ئەسكىرىنى ماناس دەرياسى بويىدا بەش تۈركۈمگە بۆلۈپ ئۆتكۈزىدۇ. 9 ـ ئىيۇن كۈنى غۇلجا شەھىرىدە ئۇن مىڭلىغان ئادەم قاتناشقان يىغىن ئۆتكۈزۈلۈپ، بىتىمنىڭ ئىمزالانغانلىقىنى تەبرىكلەيدۇ. 13 ـ ئىيۇن كۈنى بىتىم ئىمزالىنىشى مۇناسىۋىتى بىلەن ئىسھاقبەگكە ھەربىي پائالىيەتنى توختىتىشقا ۋە غۇلجىغا قايتىشقا بۇيرۇق چۈشۈرىدۇ. 18 ـ ئىيۇن كۈنى گومىنداڭ ھۆكۈمىتى مەمۇرىي بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنى ئۆزگەرتىپ قۇرۇشنى، ئەزالارنى، قوشۇمچە ۋەزىپىلەرنى ئېلان قىلىدۇ. ئۆلكە رەئىسى بولۇپ جاڭ جىجۇڭ، مۇئاۋىن رەئىسلەر بولۇپ ئەخمەتجان قاسىمىي، بۇرھان سايلىنىدۇ. بىتىم بويىچە ئەسىرگە چۈشكەن 45 ـ شىنىڭ شىجاڭى كۆجى، 2 ـ شىنىڭ شىجاڭى ۋەنلىڭ يۈەن، ئالتاي ۋالىيسى كاۋبوبۇ قاتارلىق ئون نەچچە گومىنداڭنىڭ ناھىيە تۈەندىن يۇقىرى دەرىجىلىك ھەربىي، مەمۇرىي ئەمەلدارلىرى ئائىلىسىدا ئۈرۈمچىگە يەتكۈزۈلۈپ بېرىلىدۇ. غۇلجا شەھىرىدىكى كېڭەشنىڭ 1 ـ 2 ـ ئويدىكى مەسلىھەتچىلەر ۋە ئارمىيەدىكى پالكوۋنىك قاتارلىقلار، چوچەكتىكى مەنسۇر روزىلار كېڭەشكە قايتۇرۇلىدۇ. 1946 ـ يىلى 1 ـ ئىيۇل كۈنى بىرلەشمە ھۆكۈمەت رەسمىي قۇرۇلىدۇ. (بۇ مەلۇماتلار 1996 ـ يىلى ئۈرۈمچىدە بېسىلغان «شىنجاڭ ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىغا دائىر چوڭ ئىشلار خاتىرىسى» كىتابىدىن ئېلىندى).

ئاتالمىش 11 ماددىلىق بىتىمنىڭ قانداق شارائىتتا يەنى باشتىن ئاخىر كېڭەش ھۆكۈمىتىنىڭ ئارىلىشىشى ۋە كۆرسەتمىسى بىلەن تۈزۈلگەنلىكىدىن ۋاقىپ بولدۇق. ئۇزۇن ۋاقىت ئۆتمەي، گومىنداڭ تەرىپىدىن بىتىم بۇزۇلۇپ، بىرلەشمە ھۆكۈمەت تەركىبىدىكى ۋەكىللەر غۇلجىغا قايتىپ كېلىشكە مەجبۇر بولۇپ، ۋەزىيەت يەنىمۇ جىددىيلىشىدۇ. جاڭ جىجۇڭ كېتىپ، ئۆلكىگە مەسئۇت ئەپەندى رەئىس بولىدۇ. كېيىنرەك گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتى بۇرھاننى رەئىس قىلىپ سايلايدۇ. بۇ دەۋىردە جەنۇبىي شەرقىي تۈركىستاندا ئازات قىلىنغان ناھىيەلەردە مىللىي ئارمىيەگە قوشۇلۇپ، پارتىزانلىق ھەرىكەت ئېلىپ بارغانلار ۋە ھىسداشلىق قىلغانلار دەپ ناھايىتى نۇرغۇن ئادەم گومىنداڭچىلار تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ، يوق قىلىندى.

بىز ئەجداتلىرىمىزغا ۋارىسلىق قىلىۋاتىمىزمۇ؟

خىتايدا گومىنداڭ مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ، گوڭچەنداڭ غەلىبىسىدىن ئىلگىرىلىگەندە، ماۋزېدۇڭ ستالىن بىلەن تىل تېپىشىدۇ. 1949 ـ يىلى 8 ـ ئايدا ئەخمەتجان قاسىمىي باشلىق مىللىي رەھبەرلەرنىڭ ئايروپىلان ھالاكىتى سادىر قىلىندى. 1949 ـ يىلى 9 ـ ئايدا ئۆلكە رەئىسى بۇرھان ۋە گومىنداڭ ئارمىيە قوماندانى تاۋسىيۇلار شەرتسىز تەسلىم بولۇپ، خىتاي كوممۇنىست ئارمىيەسى ئۇرۇش قىلماستىن، ۋەتىنىمىزگە بېسىپ كىردى. خىتاي كوممۇنىستلىرى ھاكىمىيەتنى تىكلىۋالغاندىن كېيىن 1950 ـ 1951 ـ يىللىرى «ئەكسىل ئىنقىلابچىلارنى يوقىتىش» سىياسىي باستۇرۇش ھەرىكىتىنى ئۆلكە رەئىسى بۇرھان، مۇئاۋىن رەئىس سەيپىدىنلەرنىڭ قوللاپ ـ قۇۋۋەتلىشى بىلەن يۈرگۈزۈلۈپ، «كومپارتىيەگە، سوتسىيالىزىمغا قارشى ئەكسىل ئىنقىلابچى ئۇنسۇر، پان تۈركىست، پان ئىسلامىست» دېگەندەك بەدناملار بىلەن يۈز مىڭدىن ئوشۇق جەمئىيەتتىكى ھەر ساھادا ۋەكىللىك خاراكتېرى بولغان مۆتىۋەر زاتلار، ۋەتەنپەرۋەر زىيالىيلار، دىنىي ئۆلىمالار، خەلق ئىچىدە تونۇلغان ئاتاقلىق بايلار قولغا ئېلىنىپ، مال ـ مۈلكى مۇسادىرە قىلىندى، ئۆزلىرى يوق قىلىندى. بۇ ھەرىكەتكە ئۇلاپلا يېزىلاردا «ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى» بىلەن يەر ئىسلاھاتىنى يۈرگۈزۈپ، شەھەر، يېزا ئاھالىسىنى سىنىپىي تەركىپلەرگە بۆلۈپ، زومىگەر، پومىشچىك، باي دېخان دەپ، ئۇلارنىڭ يېرىنى، مال ـ مۈلكىنى مۇسادىرە قىلىپ، ئۆزلىرىنى قولغا ئېلىپ يوقاتتى. 1953 ـ 1954 ـ يىللىرى ئۈچكە، بەشكە قارشى ھەرىكەتنى ئېلىپ بېرىپ، ئىدارە، جەمئىيەتتىكى، مالىيە، سودا ـ ئىقتىسادىي ساھادىكى مىللىي كادىرلار بىلەن تىجارەتچىلەرگە قارشى ھۇجۇم باشلاپ، پارىخور، ئوغرى، جىنايەتچى، دۆلەت مۈلكىنى يوشۇرغان دېگەن بەدنام ئەيىبلەر بىلەن كۆرەشكە تارتىلىپ، ئۇن مىڭلىغان ئىختىدارلىق كەسىپ ئىگىلىرى يوق قىلىندى.

1957 ـ 58 ـ يىللىرى شىنجاڭ ـ ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونىنىڭ رەئىسى سەيپىدىننىڭ سەپەرۋەرلىك دوكلادى بىلەن «يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى ھەرىكەت» ناھايىتى قاتتىق ئېلىپ بېرىلدى. چوڭ خىتاي مىللەتچىلىكى بولمىسا، يەرلىك مىللەتچىلىك بولمايدۇ، ئەلۋەتتە. پۈتۈن ھاكىمىيەتنى قولغا ئېلىۋېلىپ، ئاز سانلىق مىللەتنىڭ ھەق ـ ھوقۇقىنى دەپسەندە قىلىۋاتقان ئەسلى خىتاي چوڭ مىللەتچى ئەمەلدارلىرى بولۇۋاتىسىمۇ، ئۇلار قوغدىلىپ، غەرەزلىك ھالدا، ھۇجۇمنى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ مىللىي كادىرلىرىغا قارىتىپ، ئىچكى خىتايدىن ئېلىپ چىقىدىغان مىلليونلىغان خىتاي كەلگۈندىلىرىگە قارىتا پىكىر قىلالمايدىغان، باش ئېگىپ، پارتىيە نېمە دېسە، شۇنى ئىجرا قىلىدىغان جانلىق ماشىنىغا ئايلاندۇرۇشنى مەخسەت قىلدى. بۇ ھەرىكەتتە ئاۋتونوم رايونلۇق ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىرى، نازارەتلەرنىڭ مىللىي نازىرلىرىدىن تارتىپ ئاددىي كادىرلارغىچە بىر ـ بىرلەپ ئوتتۇرىغا چىقىرىلىپ، كۆرەشكە تارتىلدى. ھەر ساھادىكى ئىلغار پىكىرلىك، قابىل زىيالىيلار بۇرژۇئا ئەكسىيەتچى، يەرلىك مىللەتچىلىكتە ئەيىبلىنىپ، ئەمگەك لاگېرلىرىغا ھەيدالدى. نۇرغۇنلىرى تۈرمە ـ لاگېرلاردا چىدىغۇسىز ئازاپلاردىن كېيىن ھاياتىدىن ئايرىلدى، خىزمەت ئورنىدىن ئايرىلغانلار ئورنىنى يەنە خىتايلار ئىگىللىدى.

1966 ـ يىلى ماي ئېيىدا باشلىنىپ، 10 يىل داۋام قىلغان ئاتالمىش «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىدا» يەنە ئاساسىي زەربە ئاۋتونوم رايوندا مىللىي رەھبەرلەرگە، مىللىي كادىرلارغا قارىتىلدى. بۇ ھەرىكەت ئۆزىنىڭ ۋەھشىيانە قەبىھلىكى بىلەن دۇنيا تارىخىدا كۆرۈلمىگەن ھەرىكەت دەپ، دۇنيادا تەن ئېلىنغان ئىدى. رەئىس سەيپىدىن ماۋزېدۇڭنىڭ بۇيرىقى بىلەن ساقلىنىپ قېلىپ، مۇئاۋىن رەئىسلەر مەتىمىن ئىمىنوۋ، ئەسەت ئىسھاقوۋلار قولغا ئېلىنىپ، تۈرمىدە ئۆلتۈرۈلدى. ئابدۇللا زاكىروۋ تۈرمىدىن ناھايىتى ئېغىر ئاغرىق بىلەن ئۆيىگە چىقىپ، كۆپ ئۆتمەي ۋاپات بولدى. پاتىخان سۇغۇربايېۋ نەزەربەنت قىلىنىپ، خىزمىتىدىن قالدۇرۇلدى. مىللىي نازىرلاردىن، ئىدارە باشلىقلىرىدىن بىرەسىمۇ ساق قالماي، كۆرەشكە تارتىلدى. بەزىلىرى خۇڭ ۋېيبىڭلار تەرىپىدىن قىيناپ ئۆلتۈرۈلدى، ئايرىملىرى تۈرمىدە ئۆلتۈرۈلدى. دېمەك، جەمئىيەتتىكى ھۆكۈمەت خادىملىرىدىن ئەڭ قابىل ئىختىدارلىقلىرى، ئاتاقلىق ئالىملار، يازغۇچىلار، سەنئەتچىلەر، كەڭ زىيالىيلار ئاممىسى بۇ ھەرىكەتنىڭ يوقىتىش ئوبيېكتى قىلىندى، جازا لاگېرلىرىغا ھەيدىلىپ، بەزىلىرى ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنىپ، يەنە ئۇن مىڭلىغان بېگۇناھ ئادەم يوق قىلىندى.

1959 ـ 60 ـ يىللىرى ۋەتىنىمىزدە سۈنئىي ئاچارچىلىق پەيدا قىلىپ، ئۇن مىڭلىغان دېخان ـ چارۋىچىلار، شەھەر ئاھالىسى ئاچتىن ئۆلتۈرۈلدى. مەسىلەن، بىرلا باي ناھىيەسىدە ئاشلىق ئامبىرىدا مىلليونلىغان تونىنا بۇغداي تۇرۇپ، شۇ ئاشلىقنى يېتىشتۈرگەن دېخانلاردىن 18 مىڭ ئادەم ئاچتىن ئۆلگەن. بۇنى ئاز دەپ، يۇرتىمىزدا ئېلىپ بېرىلىۋاتقان ئاتوم سىناقلىرى ئەتراپ مۇھىتنى زەھەرلەپ، ئۆلگەن، مەيىپ بولغانلارنىڭ سانى كۈن ساناپ ئۆسمەكتە. موشۇ 40 يىل ئىچىدە يۈز مىڭدىن ئوشۇق ئادەم زەھەرلىنىپ ئۆلگەن. ھازىر ئۇيغۇرلار زىچ جايلاشقان جەنۇبىي شىنجاڭدا ھەر خىل يۇقۇملۇق كېسەللەر تارقىلىپ، مىڭلىغان ئادەملەر ھاياتىدىن بۇرۇن ئۆلمەكتە.

خىتاي كوممۇنىستلىرى مىللىتىمىز نەسلىنى يوقىتىشتىكى ئەڭ ئېغىر، رەزىل چارە ـ تۇغۇتنى چەكلەش سىياسىتىنى ش ئۇ ئار دا كەڭ تەرغىپ قىلىپ، مىللىتىمىزگە نىسبەتەن ناھايىتى قاتتىق قوللۇق بىلەن ئېلىپ بارماقتا. بولۇپمۇ، ئۇيغۇر ئاياللىرىنى تىزىملاپ، مەجبۇرىي ھالدا ئوپېراتسىيە قىلىش بىلەن تۇغماس قىلىپ، ھامىلدار ئاياللارنى مەجبۇرلاپ بىر جايغا يىغىپ، ھېچ قانداق تىببىي شەرت ـ شارائىت ياراتماي، باللىرىنى ئېلىپ تاشلاپ، ئۇلارنى تۈرلۈك ئېغىر ئاغرىقلارغا دۇچار قىلماقتا. بۇ ۋەھشىلىك دۇنيانىڭ بىرەر مەملىكىتىدە كۆرۈلمىگەن ئەڭ ئېغىر، ۋەھشىيانە قىلمىشتۇر.

ئومۇمەن، خىتاي كوممۇنىستىك ھاكىمىيەت ھۆكۈم سۈرگەن 50 يىلدىن ئوشۇق ۋاقىت يىل ئىچىدە تىنچ ئاھالى ئۈستىدىن ئېلىپ بارغان مەزكۇر فاشىستىك تېررورۇر ـ بىر مىلليوندىن ئوشۇق خەلقىمىز ناھەق خىتاي قانخورلىرىنىڭ قۇربانى بولدى.

ھالبۇكى، خىتاي كوممۇنىست مۇستەملىكىچىلىرى تىنچلىق شارائىتتا قارشىلىق كۆرسىتىپ، قولىغا تومۇرنىڭ سۇنىغىنىمۇ ئالمىغان قانچە ـ قانچە يۈز مىڭلىغان بېگۇناھ تىنچ خەلقىمىزنى ھەر خىل ئويدۇرما چارە ـ ئۇسۇللار بىلەن، بەدنام سىياسىي ھەرىكەتلەر بىلەن يوق قىلدى. ئەڭ قابىلىيەتلىك رەھبەرلىرىمىز، دۆلەت ئەرباپلىرىمىز، ئىختىدارلىق زىيالىيلىرىمىز، ئەجايىپ باتۇرلىرىمىز، داڭلىق سەنئەتچىلىرىمىز، ئاددىي پۇخرالىرىمىز تۈرلۈك بەدنام، قۇرۇق تۆھمەت بىلەن قولغا ئېلىنىپ، ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىندى. مانا ئۇلار ئەلەم ـ ھەسرەتتە، ئارمان بىلەن قەھرى ـ غەزەپتە ئالەمدىن كۆزى ئوچۇق كەتتى...

مىڭ ئەپسۇسكى، مىللىي رەھبەرلەر سىرتتىن كەلگەنلەرنىڭ يالغان ۋەدىسىگە ئىشىنىپ، خاتا يول قويغانلار يەنە ئىچىمىزدىكى خائىنلار كاساپىتى بىلەن يوقىتىلدى. جاپاكەش خەلقىمىزنىڭ ئۈستىگە چۈشكەن بۇ ئېغىر مۇسىبەت، زۇلۇم ـ ئوقۇبەتلەرنى ئەسلىسەك، ئازاپلىنىمىز ۋە ئۆزىمىزدىكى ئىتتىپاقسىزلىقتەك رەزىل ئىللەتتىن قۇتۇلماي، ئىچىمىزدىكى مىللىي خائىنلارنى يوقاتماي، ھېچ نەرسىگە ئېرىشەلمەسلىكىمىزنى چوڭقۇر ھىس قىلىمىز...

* * *

تارىختىن مەلۇمكى، دۇنيادا بىرەر زوراۋان، تەجاۋۇزچى ھۆكۈمران ئۇزۇن دەۋىر سۈرگەن ئەمەس. دۇنياغا غوجا بولۇشنى مەخسەت قىلغان گىتلېر گېرمانىيەسىنىڭ گۇمران بولۇشى، شۇنداقلا قۇدرەتلىك كېڭەش ئىتتىپاقىنىڭ ئۆزلىگىدىن پارچىلىنىپ كېتىشى بۇنىڭ دەلىلى. ھازىر خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ ئىچكى زىددىيىتى كۈن ساناپ كۈچەيمەكتە. شۇنىڭدەك، خىتاينىڭ دۇنياغا بارغانسېرى كېڭىيىشى قەبىھ نىيىتىنى دۇنيا ئەللىرىمۇ بىلىپ، ئۇنىڭ زور بالايى ـ ئاپەت كەلتۈرۈشىنى ھىس قىلماقتا. قىزىل خىتاي ئىمپېرىيەسىنىڭمۇ ئۆز ئىچىدىن پارچىلىنىپ، زاۋالغا يۈز تۇتىدىغان كۈنى يىراق ئەمەس...

ماخمۇت ئەكرەم.
تاشكەنت شەھىرى.

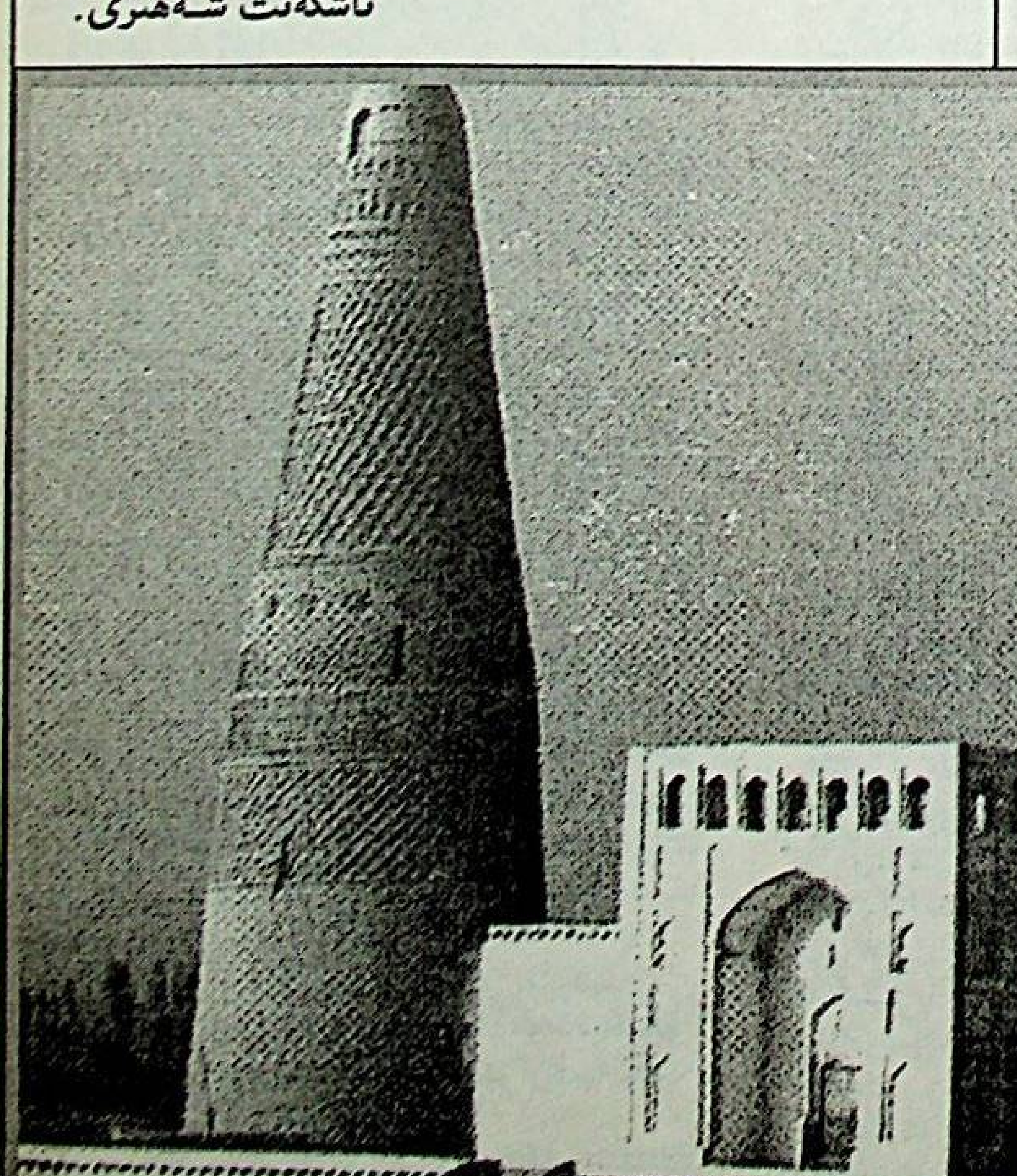

ئىمىن ۋاڭ مۇنارىسى.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ھەۋەسكارلار ئىجادىدىن

ئاپىرىن ساڭا، باتۇرۇم

ئاۋرال ئېتىكىدە ئاقار مەغرۇر قاش دەرياسى،
ياپ يېشىل چىمەنزارلىق ئۇنىڭ كەڭ دالاسى.
شۇ دىياردا تۇغۇلدى، ئۆستى قىران غېنى باتۇر،
تۇرقىدىن كۆرىنەردى ئەقىل، مەرتلىك سىماسى.

قامىتى، بەستى ئۇنىڭ خۇددى تەڭرى بوركىتى،
جورئىتى، تەمكىنلىكى خۇددى ئىلى ئۆركىشى.
مۇقەددەس دىيارنىڭ ئازاتلىقى، بەختى ئۈچۈن،
قەلبىدە يالقۇنلاپ يانغان كۆرەشنىڭ ئوتى.

ئىلى ۋە قاش غەزەپ بىلەن دولقۇنلاپ تاشقاندا،
ئىنقىلابنىڭ ئوچقۇنلىرى يالقۇنلۇنۇپ يانغاندا.
تەنتىرىگەن دۈشمەنلەر چۆشكەندە ساراسىمگە،
غېنى ئات ئۈستىدە توغ كۆتىرىپ ئاتلانغاندا.

مىڭلىغان جەسۇر جەڭچى ئىلھام ئېلىپ باتۇردىن،
چۈشتى جەڭگە ئەجەل بولۇپ ياۋۇز دۈشمەنگە.
قوشۇلدى كوكرەك كېرىپ ئىلى خەلقى مەردانە،
غېنى باشلىغان ئازاتلىق ۋە ئادىل كورەشكە.

باتۇر قوشۇنلىرى قورشاپ ئالدى دۈشمەننى،
ۋەيرى - ۋەيران بولدى گومىنداڭ ئىستىھكاملىرى.
ئىبلىس قاتىللار ئوردىسىنى تىتىپ تاشلاپ،
مۇتەھەم باسقۇنچىلاردىن ئالدى ئۆچىنى.

تەغدىرىگە تەن بېرىپ بولدى تەسلىم دۈشمەنلەر،
تىكلەندى شۇندا ئارزۇ قىلغان شەرقىي تۈركىستان.
كوكتە جاۋلان قىلدى ئاي يولتۇزلۇق كوك بايراق،
غېنى «خەلق باتۇرى» دەپ ئوقۇلدى پەرمان.

جەڭگىۋار سەركاردا جەڭچى چېنىققان باتۇر،
خەلق بەختى ئۈچۈن كۆرەشتى، ئاتالدى ئارسلان.
ئۇنىڭ نامىغا ياڭرىدى قوشاق، شېئىرلار.
قەھرىمان جاسارىتى، جۈرئىتى بىر داستان.

غېنى باتۇر چىقىپ كەلسە،
ئالا ئاتنى ئوينىتىپ.
دۈشمەنلەر، پىتىراپ قىلىشتى،
پايتىمىسىنى سۆرۈتۈپ.

كارامەتلىك غېنىغا،
ئوق ئۆتمەسكەن تېنىغا.

بەلبېغىنى يەشكەندە،
توكىلەركەن يۈزلەپ ئوق.

ئەجەپمۇ يارىشىپتۇ،
غېنىكامنىڭ تومىغى.
دۈشمەنلەرنى قاچۇرغان،
چوماقچىنىڭ چومىغى.

خەلق قەلبىدە ئىزگۇ - تىلەكلەر ياڭرىدى،
غېنى باتۇر داڭقى رىۋايەتكە ئايلاندى.
قالدى نامى باتۇرنىڭ تارىخىمىز بېتىدە،
ئەۋلادلارنىڭ قەلبىدە يولتۇز كەبى پارلىدى.

ئەر بولساڭ غېنى باتۇردەك بول شىجائەتلىك،
ئانا يەر، خەلقىڭگە سادىق بول دىيانەتلىك.
ئەلدىن ئەر چىقمىسا ئەلنى بوزەك قىلار يات،
بولغىن سادىر ۋە غېنىلاردەك كارامەتلىك.

نۇرالىسىم روزى.

ئۇمۇر ئىزتىراپلىرى

ئانام

ئانامنىڭ زەپ قوش مېغىزدەك دوستى بولغان،
تەغدىرى بىر، كېلىشكەن بوي - بەستى بولغان.
ھەقەم سايە لاياقەتلىك جۈپتى بولغان،
بىر - بىرىگە ئىراقتىن ئوت - تەپتى بولغان.
شۇ قەدىناس دوستۇكنى مەن تاپتىم، ئانام،
ئانىغا زار باغرىمنى چىڭ ياقتىم، ئانام.

ئۆزگىچە بىر ماڭا بۇگۈن راھەت، ئانام،
بەخش ئەتتى قەلبىمگە بۇ سائات، ئانام.
كورۇشكىنىم دوستۇڭ بىلەن قىسمەت، ئانام،
قوينۇق بولدى مېھرىبانلىق ئىززەت، ئانام.
جان ھەيلقۇمىدا غېمىمنى كوپ قىسپەن ئانام،
«يالغۇز بالام!» - دەپ بىرام بوپسەن ئانام.

يېشىم تېخى بەشكە تولماي كەتتىڭ ئانام،
چۈشتى روھىم، كىملەرگە خار ئەتتىڭ، ئانام.
قوش قانىتىم ھەم شاتلىقىم سەندىڭ، ئانام،
تامام ئۆچتى، ئىسسىق مېھىر - ئەجرىڭ، ئانام.
بىللە ئومۇر سۈرەر دىسەم مەغرۇر، ئانام،
بۇ ئۇمۇتكە يەتكۈزمىدى تەغدىر، ئانام.

بىلسەم بۇگۈن بولالمىغان بىرگە، ئانام،
ئاغرىق جىگى ئوق ئېچىپتۇ سىزگە، ئانام.
ئېغىر قىسمەت ھاپاش بولۇپ بىزگە، ئانام،
ئوچكەن شۇ چاغ ھەممىنىڭ تەڭ رەڭگى، ئانام.
ئېسىمدە شۇ قالغىنى بىر قەبرى، ئانام،
شۇندىن بېرى كوردۇم ئېغىر جەبرى، ئانام.

بۇ جۇدالىق بولمىدى ھەق - ئادىل، ئانام،
چىدالماستىن زار ئىغلىدىم قان دىل، ئانام.
جان ئالماق قەستىدە ئۇ ئەزرائىل، ئانام،
ھوكۇم بەرگەن ئېگىمىز ئەستايىدىل، ئانام.
كوزۇم يەتتى، ئىتتىم قالدىم مەڭگۇ ئانام،
ئىككى قولۇم سىپىلغان، بىر يەڭگە، ئانام.

سىز يا ئاتام يوق يېنىمدا خورلۇق، ئانام،
مىسكىن ئوزەم، كوڭلۇم - ئەمەس - يورۇق، ئانام.
دىلى سۇنۇق بىر بىچارە ئوغلۇڭ، ئانام،
بولغاندا سىز كېلەتتى ئۆز ھورلۇك ئانام.
قالدىم تالا - تار كوچىدا جىنىم، ئانام،
باشقا پانام يوق ھەتتا تورت تېمىم، ئانام.

پارچىلاندى پۈتۈن جىسمىم - تېنىم، ئانام،
ئوچەرمۇ بۇ تارىختىن ئىز - ئىتتىم، ئانام.

كوكۇل ئەنسىز، بىبارامەن دايىم، ئانام،
ئۇرۇگۇمدە تەشۇنشىم تولا - ۋايىم، ئانام.
غازاڭ بولدى مېنىڭ ئەركۇ - بەختىم، ئانام،
ياندى ئوتكۇر غەزەپ بىلەن قەھرىم، ئانام.

تىل - ھاقارەت، پىتنە ئىغۋا ياغدى، ئانام،
ئەجەپ قىسمەت پېشانەمگە يازدى، ئانام.
تىلىمغا تىغ، باغرىمغا ئوت سالدى، ئانام،
توكۇلگەن قان، ئولۇمىڭ مەن ئالدى، ئانام.
ئۆزۈن ئىللىق تارىخ خۇددى دېگىز، ئانام،
مەن پەگادا، ئەجەپ ئۇلار ئېگىز، ئانام.

ئازاردىن ئوچەي دىدى بار ئەس، ئانام،
قاساپ كەلدى قاتتال تۆزۈم ۋە قەست، ئانام.
ئاپەت كەلدى، كۆپ كورمىگەن بەك تەس، ئانام،
بالا - قازا يالغۇز ئەمەس نىجىس، ئانام.
خورلاندى بەك دىنۇ - تىلىم - ئەسلىم، ئانام،
ھالاكەتكە يۈزلەندى بار نەسلىم، ئانام.

قايغۇ يولداش كېچە - كۈندۈز ئەندىش، ئانام،
تاپقىنىم بىر كوييۇنۇش ۋە رەنجىش، ئانام.
ئىچكى - تاشقى قارارى - ئۇر! - تىنىتىش، ئانام،
توگەل ئەتمەك ھەممىمىزنى بىھوش، ئانام.
ئويگە باشلاپ كىرگەنگە مىڭ توۋا، ئانام،
بۇ بىداۋا دەرت بولدى يوق دورا، ئانام.

كوڭلۇم يورۇق كەڭ قوساقلىق ئەردىم، ئانام،
ئېيتقان بىلەن تۇگمەس بۇ دەردىم، ئانام.
ئۇ غوجايىن، مەن بىر مالاي ھەردەم، ئانام،
ئارام - خۇدا چاي ئىچىش يوق بىردەم، ئانام.
خۇددى تىرك ئولۇكسىمان رەڭگىم، ئانام،
قېنى قانۇن؟ بار ھوقۇقتا تەڭرىم، ئانام.

ئايان بولدى، ھالىمغا ئۇ يەتمەس، ئانام،
خىرىس قىلىپ ئالدىمدىن ھېچ كەتمەس، ئانام.
ئۇ بار ئېكەن، كۆن نۇرى ھەم تەگمەس، ئانام،
«يەر ئېگىسى» دەپ بىر كوڭۇل بولمەس، ئانام.
ئەسلى ئۇيغۇر ئۇلاردىن كام ئەمەس، ئانام،
دىنىم ئىسلام، كاپىرغا خۇش كەلمەس، ئانام.

يولۇققانمۇ كۇچلۇك تىرىك - تاپقا، ئانام،
جىسمى مۇز تاغ، ئۇرەك - باغرى تاشقا، ئانام.

تۇغۇلغاندىن - كەلگىچە بۇ ياشقا، ئانام،
نە سەۋدالار كەلمىدى بۇ باشقا، ئانام.
خانۇ - ۋەيران قىلغان ئەشۇ دىنسىز، ئانام،
قاراپ بېقىڭ، بۇگۇن زادى كىمسىز، ئانام.

قۇرۇپ كەتسۇن يەر يۈزىدىن ئوگەي، ئانام،
ئاتالدىممەن «ژىتتىم ئوغلاق» - ئولەي، ئانام.
بۇ خورلۇققا قانداق چىداپ ژۈرەي، ئانام،
ئوتەرمەنمۇ بىر ياخشىلىق كورمەي، ئانام.
چىقماس ئۇلار جىنايىتى ئەستىن، ئانام،
ئازات قىلىڭ بۇ بالايى - ئاپەتتىن، ئانام.

ئەتىدىن كەچ كورگىنىم بىر خورلۇق، ئانام،
مەن «بولگۇنچى» ۋاھ، ھەجەپ ئۇ «ئۇگلۇق»، ئانام؟
كورىنەر ئۇ مەخلۇقسىمان سۇرلۇك، ئانام،
تۇتقان يولى - قانلىق تۆزۈم زورلۇق، ئانام.
«ئەقىلىڭنى ژىغ، تىلىڭ تۇر» - دىدى دوستۇڭ، ئانام،
ئۇرۇق - توققان، پۈتۈن يەتمىش پۇشتۇم، ئانام.

كوز ياش قىلىپ، ھېچ ئامالىم يوقتىن، ئانام،
كەتتىم ژىراق ئانا - ۋەتەن - يۇرتتىن، ئانام.
جاننى ئۆزۈپ، قايناق ئازاپ ئوتتىن، ئانام،
قۇرۇق قالدىم ياقا يۇرتتىن كوپتىن، ئانام.
ئەندى يەنە قۇۋەت تاپتىم زوختىن، ئانام،
بەھرى ئالدىم ئېلىم بەرگەن روھتىن، ئانام.

تەپ تارتماستىن بىرى يولۇم توستى، ئانام،
«گۇمانلىق» دەپ بىر گۇنانى قوشتى، ئانام.
ساداقەتمەن روھىم توۋەن چۈشتى، ئانام،
كوكۇلۇڭ نۇر ئىستىقلىغى ئوچتى، ئانام.
مەندە يوق ھېچ قايشقا بەد گۇمان، ئانام،
قەسەم ئىچەي ياكى تۇتاي قۇرئان، ئانام.

ھە، دەپ قەدىر - قىممىتىمنى توكتى، ئانام،
چەكتىن ئېشىپ، تولا جىددى تۈتتى، ئانام.
ئەزىزانە تەلەي دېگەن ژۇتتى، ئانام،
بەش قىمارۋاز دوغا تىكتى ... پۈتتى، ئانام.
ھېمىشەم چۇ چۇشمەس، مەنمۇ ئاتسام، ئانام،
نوۋەت كېلۇر ماڭمۇ بىر ئاخشام، ئانام.

ئوزگىلەردەك كوڭلۇم يورۇق - چوغمەس، ئانام،
بايرىغىم يوق، قۇرۇق ئېتىم توغمەس، ئانام.
بالا! دېگەن سويگۇ مېھرىڭ توچمەس، ئانام.
ئوغلۇڭ ھايات، لوكتەمگە تىز پوكمەس، ئانام.
ئويغۇر ئېلىم ئانام بار دەپ، كەلدىم، ئانام،
ژىتىم قالغان يالغۇز ئوغلۇڭ مەن ئانام، ئانام.

ئىمان دىلىم، ئويۇم سەندە جىنىم، ئانام،
پۈتۈن باغرىم سەنسىز تامام يېرىم، ئانام.
بىۋاپالار بار يەردە بار چىقىم، ئانام،
ئۇندىن كېلۇر ھەر بالا كوپ ۋەھىم، ئانام.
ئۇرار بىر كۆن بەرگەن تىز - ئاش، ئېنىڭ، ئانام،
تۇتماي ھارام ئاماقنى كوز يېشىڭ، ئانام.

چوقۇم شۇنداق بولۇش لازىم ئاخىر، ئانام،
ئالدىڭدا ئۇ ماختاشقا ئاجىز، ئانام.
جەڭگىۋار قىز - ژىگىتلەرنى چاقىر، ئانام،
بۇ ھەممىدىن مۇھىم غايە ھازىر، ئانام.
ئىرادەم چىڭ، مەن ھېمىشەم تەييار، ئانام،
كۆرەش ئوتى ۋۇجۇت - تەندە قاينار، ئانام.

كەلگىنىدىگە زاۋال بولۇپ يەتكىن، ئانام،
ئەنتىگىنى ئال! پولەك بولغاي، ئېيت! كىم ئانام.
بۇ ئۇمۇتلۇك كوكلۇمنى شات ئەتكىن، ئازام،
ئازاتلىقنىڭ مارشىنى بىر ئېيتقىن، ئانام.
مەنمۇ خەختەك خوشال - خورام ژۈرەي، ئانام،
ئىستىقلالنى بىر ئاللادىن تىلەي، ئانام.

قەشقەر - ئالمۇتا.

ئاتىنىڭ ئاھ - زارى

(بۇرادەرلىرىمدىن بىرىنىڭ ماڭا ئېيتقان ھەسرەتلىرىدىن)

دوستۇم
مىڭ جاپادا باققان بالام ماڭا قىلدى،
يەتمىش پۇشتى - تۇخۇمىدىن تامام تاندى.
تىل ئوقىدىن يارا بولدى پۈتۈن جىسمىم،
ئۆچتى كەيپىم، يوقالغاندەك نامۇ - ئىسمىم.
مەرھۇم ئانام، ئىنى - سىڭىل تىللاندى تەڭ،
بالام ئېدى، ئەندى كىمىم؟ سالغىنا زەڭ!..
دېدىم:
- تەپمۇ تارتماي، كەلتۈردىڭا شۇنچە كۈلپەت،
نىمە دەيدۇ ئۇرۇق - تۇققان، يېقىن - ئىلپەت؟!
تولا ماختاپ زېرىكمىدىڭ ئايالىڭنى،
توختات، بالام! ئەرزىمەس بۇ بايانىڭنى...
دەستىلا تۇرۇپ، ئۇستەلگە ئۇ بىرنى ئۇردى،
ئىشتەك قاۋاپ، ئايالمۇ تەڭلا تۇردى.
ئېتىلغاندا كېلىن ماڭا، يەرگە چوكتۇم،
ھالىمۇ يوق تەڭ تۇرغىدەك، يېشىم توكتۇم.
قېنى بۇزۇق، چالا ئۇيغۇر - كېلىن مەغرۇر،
ئامال تاپسا، بىر ئوسەكتىن بالا تەرگۇر.
دۈشكەللىسە، بەش بالامنى بولغان يېنىك،
(خىلە ۋاقتىن بۇ قىلمىشى ماڭا ئېنىق).
دىدى ئوغلۇم:
دەپسەن تېخى «ئارىغا ئېپ بىر قورقىتاي،
قالغان كوكۇل، مۇز باغرىنى تەڭ ئويغىتاي».
دېگەن بولساڭ، مېنى يەنە بىر سوزلىتەي،
كەلدى پۇرسەت، ماكا ئەندى، مەن كورستەي.
ئون ژىل بوپتۇ سەن مۇرتەدنى باققىنىمغا،
ئالتۇن چىشلار سېلىپ بەردىم تاپقىنىمغا.
ئويدە مەن يوق، كەچتە كېلىپ، «قوناي» دەپسەن،
ئايالىمدىن دەل ۋاقتىدا دەشنەم يەپسەن.
تېرىكمەمدۇ ئۇندە بىرسى ئىشىك قاقسا،
ئۇنىڭ جەددى - جەمەتلىرى توردە ياتسا.
سېنى قوغلاپ چىقارغىنى - دۇرۇس بولغان.
(ۋاپادارلىق ئەھتىدە چىڭ تۇرۇش بولغان).
«كەلسە، خوتۇن تۇققانلىرى كۈندە كاڭ - گۇڭ»،
مەن ئۇگەتكەن، مېنىڭ كەلسە، كۈندە ۋاڭ - ۋۇڭ.
ئېسىڭدە تۇت، مەن يوق چاغدا ئويگە كەلمە،
جىدىيلىشىپ، خانىمىمنى سەن - پەنلىمە!
بىل، سەن مېنىڭ دادام ئەمەس، كوزدىن يوقال،
ياتقان يېرىڭ قوتان بولسۇن، ئەي، پوقساقال!
كېتەمدىكىن، دەپ ئويلىما، سوزدىن يېنىپ،
ئوغۇل بالا دېگىنىدىن كەتمەس چېنىپ.
ئوزەڭ بىل بەش بالاڭنى، بىلىپ قويغىن،
يوق قىلىشقا قۇرىم يېتەر... قويدۇم.
ئايالىمنىڭ ئوي - پىكرى، ئوزى توغرا،
سىلەردىن مىڭ ھەسسە ئارتۇق، سوزى توغرا...
شۇ كۈن، دوستۇم، ھايات دوزاق بولدى گويا،
زەھەرخەندە - كۈلگەن چاغدا كېلىن زويا.
ئېيتىلمىغان پىتە - پاسات گەپ قالمىدى،
جىنىم بالام ئاق - قارىغا سەپ سالمىدى.
ھەر ئىككىسى ئەزۋەلدى يېنىپ - يېنىپ،
تىل - دەشنامنى توكۇپ سالدى قېنىپ - قېنىپ.
دېدىم:
- نەس خوتۇننى تىڭشىغان سەن قانداقمۇ ئەر؟
ئۇ قىلدىغۇ قېرىنداشنىڭ يۈزىنى يەر.
بىزدىن بىرى ئويگە بارسا، دايىم تۇتۇق،
ئوز ئەھلىنى مېھمان قىلۇر قەدىر تۇتۇپ.
داغى ھەسرەت، بۇ جىدەلنى تاپقان كېلىن،
ئايالغا خاس ئىپپىتى يوق، يۈزى قېلىن.
پىغانىمنى بەك ئىچىمگە ژۇتقان بالام،
(بۇ ھەقتە مەن ئالدىن - ئالا ئېيتقان، بالام).
شۇنى سەزمەي، ژۇرگەن ئوغۇل، ھاي - ھاي، بالام،
سېغىنىدىما، نەۋرەمنى خوي، ۋاي - ۋاي، بالام.
«ئۆچ بالاڭ بار»، - ئايالىڭ باشلار سېنى،
سەت كورستىپ قېرىنداشنى، ياتلار مېنى.
ئەر - خوتۇن - بىر، مەن ھەيرانە، كوزۇم چىقتى،
چىدىماستىن تىلىم چىقتى، سوزۇم چىقتى.
دېدىم يەنە:
ھاقارەت قىل، تۇرۇپ بېرەي، ئاتام - بالام،
كوڭلۇڭ ئارام ئالسا ئەگەر، ئاتام - بالام.
مېلى بىلەن ماختانمىغان ھاكىم لوقمان،
تېپىلارمۇ ئاتا - ئانا، ئۇرۇق - تۇققان...
خۇدا يار بول، ئىمانىغا، ئىنساۋىغا،
ئىشتەرمىگىن پىتنە - پاسات كۆلخانىغا!
تەۋپىق بېرىپ، توغرا يولدا ماڭدۇر دېدىم،
ئادەمىيلىك، ئىزگۈلۈككە ياندۇر، دېدىم.
كوپ ژىغلىدىم، كوڭلۇم سۇنۇق - يېرىم، ئاداش،
ئىشەنگەن بىر تېغىم كوچتى، جىنىم، ئاداش.
پەرزەنت سويۇپ، بەھرى ئالماق راپاۋەتتىن،
چىقمىسا گەر مىسكىن بېشىڭ مالامەتتىن.
ياشىماقتىن ئەسلى مەخسەت - مۇرات نىمە؟
ھايات نىمە، جىنىم ئاداش، مامات نىمە؟!
جاندىنمۇ جاق تويغاندەكمەن، دىلىم خەستە،
تۇنۇم ئەمەس، كۈنۈممۇ ھەم ئوتەر تەستە.
ھېچ بەندىسىن خۇدا مەندەك خار ئەتمىسۇن،
ئوز كور ئوغۇل، كاڭ خوتۇنغا زار ئەتمىسۇن.
كىمدىن ۋۇقتى ئوز ئاتىغا ياتىماق، ئاداش،
ھالىڭ ئېچىۋك، ئوغۇل - قىزىڭ قانداق، ئاداش؟!

ئەخمەت ھەسەن.
ئالمۇتا.

باشقا ئەشرلەر سەھىپىلىرىدىن

ئاخىرقى ۋىللار ساۋاقلىرى

يېڭى ئەسىرنىڭ باشلىنىشى پۇتكۇل ئىنسانىيەت ئۈچۈن لىۇنىڭ پۇتكۇل كېلەچىكىگە مۇھىم ۋە سېزىلەرلىك تەسىر يەتكۈزىدىغان، لېكىن جىسمانىي جەھەتتىن سېزىلەرلىك ئەمەس بىر نۇختىدا بولدى. ئەتىمالىم، كېلەچەكتە كوپلىگەن تارىخچىلار ئىنسانىيەت تارىخىنى يامان دېگىلەرنىڭ ھەممىسىنى ئېلىپ تاشلىغان ھالدا ۋە ئىنسانىيەتنىڭ يېڭى ئىراسىنىڭ پەيدا بولغانلىقىنى تەكىتلىگەن ھالدا بۇ ئېراغىچە ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى دەۋىرلەرگە ئاجرىتىدىغان بولسا كېرەك.

كېلەچەك ھەممىزگە گۈللىنىش ئېلىپ كېلىدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن، ئەتىمالىم، بىز كوپلىگەن ئەسىرلەر داۋامىدا ئۇنى قانداق بەرپا قىلغان بولساق، ئۇ (دۇنيا) شۇنداق بولىدۇ ۋە بىز ئۇنى يەنە بەرپا قىلىمىز. ئەلۋەتتە، تارىخچىلار بىلەن فىلوسوفلارنىڭ ئۇلۇغ ۋە كەملىرى ئۆتكەن بىر نەچچە ئون ژىلنى تەھلىل قىلىش بويىچە جىددىي ئەمگەكلەرنى يازىدۇ، بۇ تېخى ئالدىمىزدا، لېكىن مەن ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا ئاخىرقى ئون ژىل ئىچىدە يۈز بەرگەن ۋاقەلەرگە ئۆز قارىشىمنى ئورتىغا سېلىشنى ۋە ئەۋلاتلىرىمىز ئالدىدا قانداق ۋەزىپىلەرنىڭ تۇرىدىغانلىقىنى تەخمىن قىلىشنى خالىغان بولار ئىدىم. مەن ھەر قانداق شارائىتتىمۇ ئۆز تەھلىل - مۇلاھىزىلىرىمنىڭ دوگما ئېكەنلىكىگە داۋا قىلمايمەن، لېكىن مەن ئادەملەرنى تەسىرلىك قارارلارنى قوبۇل قىلىش ئۈچۈن يۈز بېرىۋاتقان ۋاقەلەرنى ۋە كېلەچەكنى چۈشىنىۋېلىشقا دەۋەت قىلىشنى خالىغان بولار ئىدىم.

بىرىنچى ساۋاق:
چېچەنىستاندىكى ئۇرۇش

بۇ ئۇرۇش بىز ئۇيغۇرلارغا، ھەتتا ئالقاندەك تەۋەدىكى كىچىككىنە خەلقمۇ پۇتكۇل دۇنيانى ئۆزى بىلەن ھېسابلىشىشقا مەجبۇرىلاشقا قادىر ئېكەنلىكىنى كورسەتتى، چېچەن خەلقى ئالدىغا قويۇلغان - ئۆز تەغدىرىنى ئۆزى ھەل قىلىش ھوقۇقىنى قولغا كەلتۈرۈش مەخسىتى توغرا يولدا كېتىپ بارغان ۋاقىتقىچە، ئىچكىرىيە كوپچىلىكنىڭ مۇھەببىتىگە سازاۋەر بولغان ئىدى. ئەينە شۇ روسسىيەگە ئوخشاش قۇدرەتلىك دولەت دۇنياۋىي جامائەتچىلىكنىڭ پىكرىدىن ۋە ئۇنىڭ كېيىن ئېھتىمال بولغان، تاشلايدىغان قەدەملىرىدىن ئەيمىنىپ، بىر نەچچە ژىل ھېچ نەرسە قىلالمىغان ئىدى. لېكىن بارلىق نورمال ئادەملەر چېچەنىستان داللا كوماندىرلىرىنىڭ ئۆز خەلقى ئۈچۈن ئاق نىيەتتە ئەمەس، بەلكى نېفت ئىشلەشتە ئازارەتسىز بېيىش ئىمكانىيىتىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن (گروزنىي شەھىرىدە سابىق س س س ر نىڭ ئەڭ قەدرەتلىك نېفت ئىشلەش زاۋۇدلىرىنىڭ بىرى ئورۇنلاشقان ئىدى) بۇ قالايمىقانچىلىقنى پەيدا قىلغانلىقىنى چۈشىنىدۇ. خەلق چېچەن ھەربىيلىرىنىڭ ئاددىي چېچەنلەرنى يەكلەپ، ئۇلار بىلەن كارى بولمىغانلىقىنى كورۇشى بىلەنلا، ۋەزىيەت ئۆزگەردى ۋە روسسىيە كېكتىكگە تۇرۇپ قالغان لوقمىنى ھەزىم قىلىش ۋە زۇتتۇۋېتىشنىڭ ئەجايىپ پۇرسىتىگە ئىگە بولدى. چېچەنىستان مۇستەقىللىقنى قولغا كەلتۈرگەن ئىدى. لېكىن ئۇنى ساقلاپ قالالمىدى. چېچەنلەرنىڭ يەنە مۇنداق پۇرستى بولامدۇ؟ ئەندى ئۇنداق پۇرسەتنىڭ بولۇشىدىن بولماسلىغى كوپىرەك بولسا كېرەك.

روسسىيەنىڭ ئالچىسى ئۇكىدىن كەلدى. بۇنىڭغا ۋ. پۇتىن سەۋەپلىك. ۋ. چېرنومىردىن ياكى ئې. پرىماكوۋ ئوخشاش ھوكۇمەت باشلىقلىرى يەنە بىر نەچچە ژىل ھوكۇمرانلىق قىلغان بولسا روسسىيەنى غەرىپكە نىسبەتەن تولۇق ۋە ئۇزۇل - كېسىل بېقىندىلىققا ئېلىپ كەلگەن بولار ئىدى. ھە، ئۇ چاغدا روسسىيە چېچەنىستاندىنلا ئەمەس، بەلكى شۇنداقلا ئۆزىنىڭ قۇدرىتىدىنمۇ ئايرىلغان بولار ئىدى.

ب. يېلتسىن توغرىلىق ھېچ نەرسە ئېيتمايمەن. ئۇنىڭ ئىلگەركى پرېمېرلار دەۋرىدە قانچىلىك جۇرئەتسىز بولغانلىقىنى ۋە ۋ. پۇتىن پرېمېر بولغاندىن كېيىن ئۆزىنىڭ پرېزىدېنتلىقىنىڭ ئاخىرلىرىدا خىتايدا بولغان چېغىدا ئا ق ش قا نىسبەتەن قانچىلىك قەتئىيلىكنى نامايەن قىلغانلىقىنى ئەسلىسەكلارلا كۇپايە قىلىدۇ. ئەندى بولسا، ۋ. پۇتىننىڭ ئۆزى دولەت سىياسىتىنى بەلگۈلەيدۇ.

ئىككىنچى ساۋاق:
ئۇرۇشنى قوللاپ - قۇۋۋەتلەش قانۇنى

ئىنسانىيەت تارىخى: ھەر قانداق دولەتنىڭ كۈچلۈك بولۇشنى خالايدىغانلىقىنى، ئەندى ئۇنداق بولالمىسا، ئۇ چاغدا ئۆزىنىڭ كۈچلۈك خوشنىسىنى ئاجىزلاشتۇرۇش ئۈچۈن بارلىق كۈچىنى سەرىپ قىلىدىغانلىقىنى كورسىتىدۇ. غەرىپ ئەللىرىنىڭ يېتەكچى يەتتىلىكى، بولۇپمۇ ئا ق ش، بۇ قانۇننى ھەر سائەتتە ئىجرا قىلىدۇ. ئۇلار چېچەنىستاننى قوللىدى (ئوچۇقتىن - ئوچۇق بولمىسىمۇ) ۋە روسسىيەنى ئەيىپلىدى، چۈنكى ئۇلارغا روسسىيەنى چېچەن يارىسى ۋەيران قىلىۋاتقانلىقى پايدىلىق ئىدى، ئۇ بۇنىڭسىزمۇ نامراتلاشقان دولەتنى تېخىمۇ ئاجىزلاشتۇراتتى. ئۇلارغا كۈچلۈك روسسىيەنىڭ كېرىكى يوق. يۇگوسلاۋىيەدىكى ئۇرۇش بۇ قانۇننى ئىسپاتلايدۇ ۋە بىزنى ئۈچىنچى ساۋاققا ئۇكتىدۇ.

ئۈچىنچى ساۋاق:
ئېچىلىقمۇ ياكى ئۇرۇشمۇ؟
ئۇلارغا پۇل ھوكۇمرانلىق قىلىدۇ

ياۋروپىنىڭ يېۋرو ۋالىيۇتىسىنىڭ پەيدا بولۇشى بىلەنلا ئا ق ش چوڭ باش ئاغرىقىغا مۇپتىلا بولدى: قانداق قىلغاندا يېۋرونىڭ ئامېرىكا دوللىرىغا قارىغاندا تېخىمۇ كۈچلۈك بولۇشىغا يول قويماسلىق مۇمكىن؟ ھە، بۇنىڭ يولى تېپىلدى. غەرىپتە ئادەملەر ھەر قانداق پائالىيەتنى، بولۇپمۇ مالىيە پائالىيىتىنى پالەچ ھالەتكە كەلتۈرىدىغان، ئۇزلىرىنىڭ يېنىدا ھەر قانداق كەسكىنلىك ئوچىغىنىڭ پەيدا بولۇشىدىن قاتتىق ئەنسىرەيدۇ. ئامېرىكىلىقلار تەرىپىدىن يۇگوسلاۋىيەدە ئوۋج ئالدۇرۇلغان ئۇرۇش (بۇ يەردە ھەممىنىش مۇزاكىرىلەر ئارقىلىق ھەل قىلىنىۋاتاتتى)، ياۋروپىدا تىجارەت ئاكتىپلىقىنى توۋەنلىتىشكە ئىمكانىيەت بەردى، شۇنىڭ بىلەن يېۋروغا بولغان ئېھتىياجمۇ تۆۋەنلىدى، بۇ بولسا يېۋرونى قوللايدىغان بارلىق ۋالىيۇتىلارنىڭ قىممىتىنىڭ توۋەنلەپ كېتىشىگە ئېلىپ كەلدى. مەسىلەن، نېمىس ماركىسى 50 پۇنكىتقا دېگىدەك (25 پائىز ئەتراپىدا) چۇشۇپ كەتتى. يەنى، يۇگوسلاۋىيەدىكى ئۇرۇش تۈپەيلى، ئا ق ش ئۆز ۋالىيۇتىسىنى مۇستەھكەملىدى ۋە ئۇ دۇنيادا تېخىمۇ كۈچلۈك ۋالىيۇتىغا ئايلاندى، ئەندى يېۋرو بولسا زاكىسىدىلا بەربات قىلىنغان ئىدى.

ئەندى بۇ ساۋاقلارنىڭ يېقىنقى ئون ژىللىقلار ئىچىدە ئۇيغۇرلارغا قانداق تەسىر قىلىشىنى كورۇپ باقايلى. بىز بۇنى نەق ئەينە شۇ ئۇيغۇرلار ئەڭ كوپ ياشايدىغان ئەللەردە، يەنى خىتاي ۋە قازاقىستاندا پەرەز قىلىپ باقايلى. قازاقىستان ئەندى دۇنياۋىي بىرلەشمە ئۈچۈن رېگىوندىكى ئېھتىمال بولغان لىدېر سۈپىتىدە ئالاھىدە ئەھمىيەتلىك دولەت بولۇپ ھېساپلانمايدۇ. بۇ ھەقتە قازاقىستاندا يېتەكچى ياكى ئازدۇ - تولا ئەھمىيەتلىك شىركەتلەرنىڭ ئۆز پائالىيىتىنى توختاتقانلىقى گۇۋالىق قىلىدۇ. مەھسۇلات ئىشلەش كارخانىلىرىنىڭ بەربات بولۇشى، ستراتېگىيەلىك مۇھىم ئوبيېكتلارنىڭ غەرىپنىڭ ساختا شىركەتلىرىگە سېتىلىشى، ئىشسىزلىق، نامراتلىق ۋە ئىستىقبالغا، كېلەچەككە تولۇق ئىشەنمەسلىك - بۇلارنىڭ ھەممىسى قازاقىستاننى ئاۋتورىتار ھوكۇمرانلىقىدىكى قالاق مەملىكەتكە ئايلاندۇردى.

خىتاي. بۇ ئەل ژىلدىن - ژىلغا تېخىمۇ كۈچلۈك، تېخىمۇ قۇدرەتلىك دولەتكە ئايلانماقتا. خىتاي ھېچ قانداق قىيىنچىلىقلارغا قارىماي ئۆز ئىختىسادىنى تەرەققىي ئەتكۈزۈۋاتقان ۋە مالىيە جەھەتتىن تېخىمۇ بېيىۋاتقان موجۇزىگە ئايلانماقتا. كۈندىلىك ئېھتىياج تاۋارلىرىنىڭ كوپچىلىكىنى ئىشلەپ چىقىرىۋاتقانلىقىنى ئېيتمىغاننىڭ ئۆزىدە، ئۇنىڭ ئەمەلىياتتا پۇتكۇل دۇنيانى كىيىندۈرۈۋاتقانلىقىنى ئېيتىش مۇمكىن. دۇنياۋىي بىرلەشمە ئۈچۈن خىتاي رېال خوۋۇپ تۇغدۇرىدۇ. دۇنيادىكى يېتەكچى ئەللەرگە كۈچلۈك خىتاينىڭ كېرىكى يوق. ئۇلارغا قارىشىنى ئىجرا قىلىدىغان، يەنى ئوبرازلىق قىلىپ ئېيتقاندا، جاناپلار ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان خىتاي ياققان بولار ئىدى. دېمەك، مەلۇم ۋاقىتتىن كېيىن يېتەكچى يەتتە ئەل خىتايدا كەسكىنلىك ئوچىغىنى پەيدا قىلىشقا باشلايدۇ، بۇنىڭ نەتىجىسىدە مەملىكەتنى پارچىلاش ۋە رېگىوندا ئۆز تەسىر دائىرىسىنى كۈچەيتىشى مۇمكىن بولغان بولار ئىدى. ئاندىن مۇلۇكنى بولۇشۇش باشلىنىدىغانلىقى مۇقەررەردۇر. بۇنىڭدا، ئەتىمالىم، ئۇرۇش ھەرىكەتلىرىدە ئامېرىكىلىقلار ئەڭ پائال بولىدۇ دەپ قاراش كېرەك. بارلىق پىيۇسلارنى تارازىغا سالغان ھالدا چوڭ ئېھتىمال بىلەن شۇنى پەرەز قىلىش مۇمكىنكى، ش ئۇ ئار مۇنداق كەسكىنلىك ئوچىغى بولۇشى مۇمكىن. خىتايلار ئۈچۈن بۇ رېگىون ئۇنىڭسىزمۇ كەسكىنلىك ئوچىغى بولۇپ ھېسابلىنىدىغانلىقى، ئېھتىمال بولغان ۋاقەلەرنىڭ مىقياسلىق دەرىجىسىنى بىلدۈرمەيدۇ. يەنە كېلىپ، بۇ يېتەكچى غەرىپ ئەللىرىنىڭ مۇستەقىل ئۇيغۇر دولىتىنى قۇرۇشقا مەنپىيەتدار ئېكەنلىكى توغرىلىق بىلدۈرمەيدۇ. لېكىن ئەگەر ئۇلارغا ئەقىللىق ۋە ئىنتائەتچان ئىنتىپاقداشنى بەرپا قىلىش مۇمكىن بولغان تەغدىردە، ئۇنى سىياسىي ۋە ئىختىسادىي جەھەتلەردىن قوللاش ناھايىتى پايدىلىق، چۈنكى روسسىيەگە يېقىنلىقى توغرىلىق ئېيتمىغاننىڭ ئۆزىدە، ئاسىيە رېگىونىنىڭ ئەمەلىياتتا بارلىق ئەللىرىنىڭ ئىختىسادىغا ۋە سىياسىي ۋەزىيىتىگە تەسىر كورسىتىش مۇمكىن بولىدۇ. ئېيتماقچى، بۇ قىسمەن مەيۈسلۈك فاكت، چۈنكى روسسىيە ئۆز چېگارىسىنىڭ يېنىدا ئۆز تەسىر دائىرىسى ئۈچۈن كۈرەشىدىغان بولىدۇ ۋە ئەتىمالىم، خىتايىنى قوللاپ - قۇۋۋەتلەيدىغان بولىدۇ، نېمە ئۈچۈنكى بىلمىدىم، لېكىن تارىخىي شۇنداق قېلىپلاشقانكى، ئۇيغۇرلارغا روسسىيەدىن ھېچ قاچان زادىلا ياخشىلىق كەلمىگەن.

شۇنداق قىلىپ، ئويلايمەنكى، ئەگەر ئۇيغۇرلارغا غەرىپنىڭ خىتايىنى پارچىلاش مەنپىيەتدارلىقى ئوخشاش پۇرسەت كەلگەن تەغدىردە، بۇ مەسىلەن، س س س ر بىلەن يۈز بەردى (جۇملىدىن ئۇرۇشسىز ۋە قانتوكۇشسىز)، ئۇ چاغدا مۇنداق پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويۇش كېلەچەك ئەۋلاتلار ئالدىدىلا ئەمەس، بەلكى ئۇيغۇرلارنىڭ مۇستەقىللىقى ۋە ئازاتلىقى ئۈچۈن كۈرەش قىلغان ئەجداتلار ئالدىدىمۇ جىنايەت بولغان بولار ئىدى. ۋ. لېنىن ئىنقىلاپنى قىلىش ئىشىنىڭ يېرىمى، ئىنقىلاپنىڭ ئۇتۇقلىرىنى ساقلاپ قېلىش، يەنى ھاكىمىيەتنى ئۇتۇپ قېلىش قىيىنراق، - دېگەن ئىدى. دېمەك، بىز ئوزىمىزنى ۋە باللىرىمىزنى ئېھتىمال بولغان ۋاقەلەرگە تەييارلىشىمىز لازىم. ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا ۋاقەلەر تەرەققىياتىنىڭ مۇمكىن بولغان بارلىق ۋارىيانتلىرىنى كوزدە تۇتۇش لازىم، ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا ئۇيغۇرلار ئارىسىدىن لىدېرنى ۋە ئىجرائىي كومىتېتنى سايلاش زورۇر، مەسىلەن، پەرەسلەر ئالدامچىلار ۋە ئىش بىلمەيدىغانلار ئارىسىدا ئالدىراشلىق بىلەن ھاكىمىيەتنى بولۇشۇشقا يول قويماسلىق ئۈچۈن ئەينە شۇ لىدېر بىلەن ئىجرائىي كومىتېت دەرھال ھاكىمىيەتنى ۋە مەملىكەتنى باشقۇرۇشنى ئۆز قولىغا ئالىدۇ. ش ئۇ ئارنىڭ ئىختىسادىي ۋە ئىشلەپ چىقىرىش تارماقلىرى بويىچە ئەخباراتنى ژىغىش زورۇر. بۇ بارلىق ئېگىلىكنى قانداق باشقۇرۇش كېرەكلىكىنى، قانداق باھادا قەيەرگە سېتىش ۋە قەيەردىن ئېلىش كېرەكلىكىنى بىلىش لازىم. پەقەت سودا خادىملىرىلا ئەمەس، بەلكى خەلق ئېگىلىكىنىڭ بارلىق ساھالىرىدا كادىرلار لازىم بولىدۇ. ئۇيغۇرستان پەقەتلا ستراتېگىيەلىك جەھەتتىن پايدىلىق جايغا ئورۇنلاشقان. بۇ رېگىون سودا جەھەتتىن، ئەپسۇسكى، ناھايىتى قولايسىز، چۈنكى غەرىپ ۋە ئامېرىكا بازارلىرىغا چىقىش پەقەتلا دېڭىز ئارقىلىق مۇمكىن بولىدۇ ۋە ئەپسۇسكى، بۇ يەنىلا خىتاي ئارقىلىق بولىدۇ. بۇ بازارلارغا قازاقىستان ۋە روسسىيە ئارقىلىق چىقىشقا بولىدۇ، لېكىن ئۇ ئىختىسادىي جەھەتتىن پايدىلىق ئەمەس. ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇيغۇر دولىتى پەقەتلا ۋۇقۇرى تېخنولوگىيەنى تەرەققىي ئەتكۈزۈش ھېساۋىغىلا ياشىشى مۇمكىن، بۇنىڭ ئۈچۈن ياخشى مۇتەخەسسىسلەر كېرەك. ئەلۋەتتە، دەسلەپكى ژىللاردا بىز خام ئەشيا رېسۇرسلىرىنى سېتىش ھېساۋىغا ھايات كەچۈرۇشىمىز مۇمكىن. لېكىن قاراپ بېقىڭلار، ئۆز تەبىئىي بايلىقلىرى ھېساۋىغا ياشاۋاتقان دولەتلەر قانچىلىك روناق تاپتى؟

ئەندى قازاقىستاندىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئەھۋالى قانداق؟ ھازىرقى ۋەزىيەتنى تەھلىل قىلغان ھالدا، بىزدە بىرلىكنىڭ يوقلىقىنى، ھەممە ئىشەش بىلدۈرگىدەك مۇناسىپ رەھبەرلەرنىڭ يوقلىقىنى كورۇش مۇمكىن. بىز كۆمانخور ۋە باشقىلارغا ئىشەنمەيمىز ۋە ئاخىردا شۇنى تەكىتلەش كېرەككى، بىز ھوزۇر ئۇيغۇر رەھبەرلەر كۈلۈپىنى قۇرۇش ۋاقتى كەلدى دەپ ئويلايمەن. ئۇنىڭدا قازاقىستان ئۇيغۇرلىرىنىڭ ھاياتىغا باغلىق كوپلىگەن مەسىلىلەر ھەل قىلىنىشى، بىرلەشكەن لايىھەلەر ئەمەلگە ئاشۇرۇلۇشى، يېڭى ئىش ئورۇنلىرى ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈلۈشى ۋە ھاكازىلارنى ھەل قىلىش مۇمكىن بولغان بولار ئىدى. ئىلگىرى ئالمۇتا بازارلىرىدا يېزا ئېگىلىكى مەھسۇلاتى ئاساسىي جەھەتتىن پانفىلوۋ ۋە چېلەك ناھىيەلىرىدىن كەلتۈرۈلەتتى. ئەندى ھازىرچۇ؟ ئۆزبەكستاندىن ۋە خىتايدىن كەلتۈرۈلمەكتە. بىزدە بولسا پىشىپ يېتىلىشكە ئۈلگىرمەي ھەممە نەرسە نابۇت بولماقتا. ئېكولوگىيە بويىچە مەسىلىنى كىم كوتىرىدۇ، خەلقىمىزنىڭ مەنپىيەتلىرىنى كىم ھىمايە قىلىشى كېرەك؟ بۇ ناھىيەلەرنىڭ رەھبەرلىرى بۇ مۇئاممالارنى كورمەمدۇ، ياكى ئۇلارنى ھەل قىلىش خاتىشى يوقمۇ؟ ئەتىمالىم، ئاستاندىن ياردەم كۇتۇش ئېغىر، ئىش ئورنىدىن ئايرىلىپ قېلىش ئوكايى بولسا كېرەك. ئەندى خەلقىمىزنىڭ قوللىشى ئاتايىن. نەتىجىدە بىز نېمىگە شكايەت قىلىماق، شۇنىڭغا ئېگە. لېكىن بەرى - بىر، بارلىق رەھبەرلەر خەلق بىر مەخسەتكە بىرلىشىپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ساخاۋىتى ۋە گۈللىنىشى ئۈچۈن ئىشلەيدىغان كۈن كېلىدۇ. لېكىن بۇ ھەتتا قانداقتۇر مەخپىي جەمىيەتنىڭ كۈچ قوللىنىش ئۇسۇللىرى بىلەن بولسىمۇ قولغا كەلتۈرۈلىدىغان بولسۇن. ئېيتماقچى: «بارلىق ۋاستىلار ياخشى».

مەن ئۇيغۇرلارغا يەھۇدىي خەلقىنىڭ تەغدىرىدىكە ئوخشاش قىسمەتنى خالىمايمەن، لېكىن ئۇلارنىڭ ئۈلگىسى پەخىرلىنىشكە ئەرزىيدۇ. بۇ خەلق 2000 ژىلدىن ئوشۇق ۋاقىت پۇتكۇل دۇنيادا تەقىپلەندى، ئۇ ئىنسانىيەت تەرەققىياتىنىڭ تەبىئىي ئاللىنىشىدىن ئوتكەن بىردىن - بىر خەلقتۇر. يەھۇدىيلارنىڭ ئۇنلىغان ئەۋلاتلىرى ئارمان قىلغان يەر توغرىلىق، ئۆز مەملىكىتى توغرىلىق ئارزۇ بىلەن تۇغۇلاتتى ۋە ئولەتتى. ئەڭ ئەقىللىقلەر، چاتقانلار ئامان قالاتتى. بۇ مىللەتنىڭ بىلىملىك ۋە رېئاجلانغان خەلققە ئايلاندى. ئۇلار مەخسىتىگە يەتتى. يەھۇدىيلار ئوزلىرىنىڭ ئارزۇ قىلغان يېرىنى، ئۆز ئىسرائىلىنى بەرپا قىلدى. بىزگىمۇ، ئۇيغۇرلارغا، ئوقۇش كېرەك ۋە ئۆز باللىرىمىزنى ياخشى، ئاساسلىق ئوقۇتۇشىمىز لازىم. ھەر قانداق ۋەزىيەتكە تەييارلىنىش ۋە تەييار تۇرۇش كېرەك. بىزنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرىمىز رېئاللىققا ئايلانمىغىچە بىز ھەر دائىم تەييارلىنىشىمىز ۋە تەييار تۇرۇشىمىز كېرەك.

يادىكار غەنىيېۋ،
موسكۋا شەھىرى.
(«رېسپۇبلىكا - 2000» گېزىتىنىڭ بىيىلقى 15 - سانىدىن ئېلىندى).

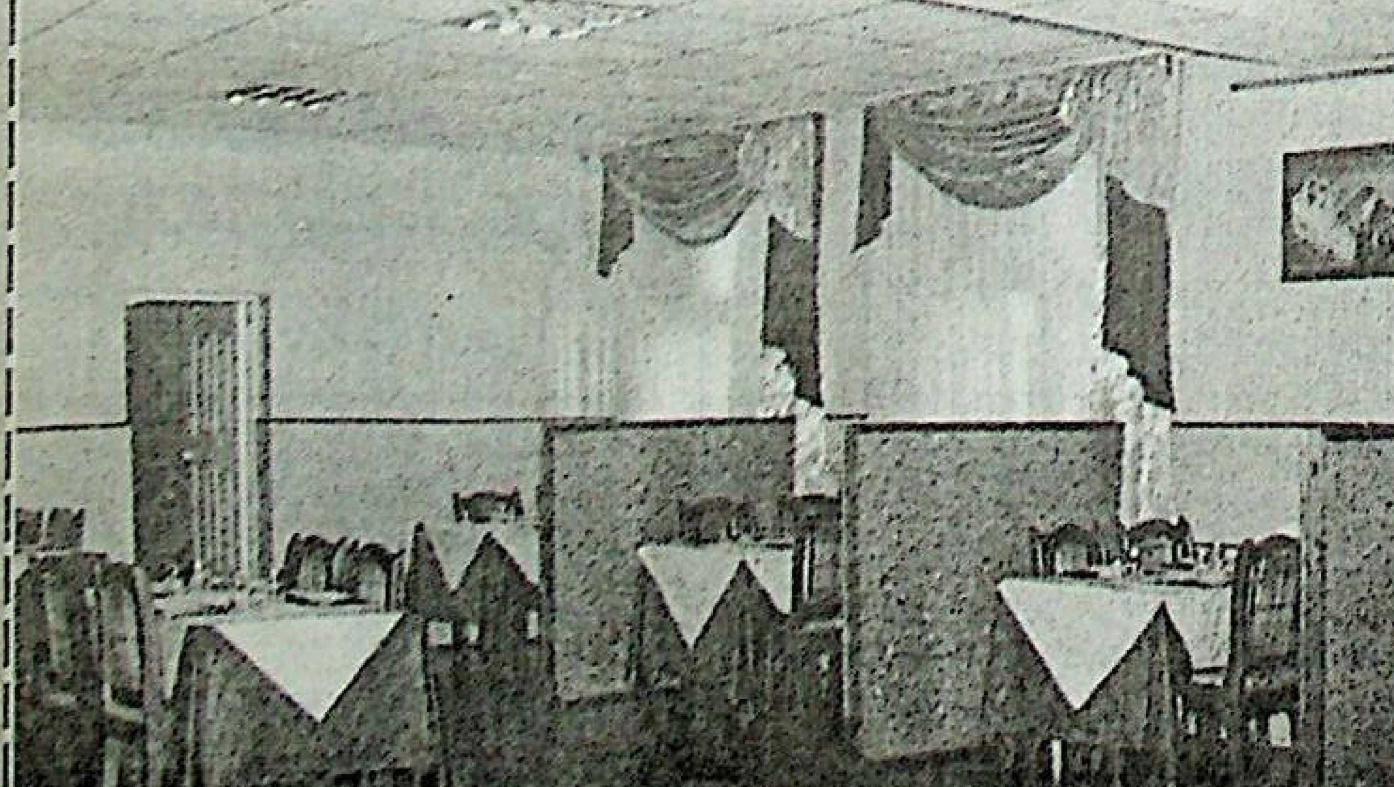

«شارىس» كافېسىغا مەرھەمەت!

ئالمۇتا شەھىرىدىكى 1 - تومۇر يول ۋوكزالىنىڭ يېنىغا ئورۇنلاشقان «شارىس» كافېسى ھەر دائىم خېرىدارلارنىڭ خىزمىتىدە بولۇپ، ئۇ يەردىكى ماھىر ئاشپەزلەر تەييارلىغان لەززەتلىك تائاملار ئۇلارنىڭ كوڭلىدىن چىقىپ كەلمەكتە. شۇنداقلا كافېدا تەۋەللۇد، ئويلىنىش تويى، تۇغۇلغان كۈن ۋە ھەر خىل سەنەلەرنى ئوتكۈزۈش ئۈچۈن قولايلىقلار يارىتىلغان 50 ۋە 80، 300 ئورۇنلۇق زاللار مەۋجۇت.
ئالاقە تېلېفونلار: 59 - 82 - 35، 83 - 29 - 36.

باش مۇھەررىر ي. ئازاماتوۋ.

يېڭى ھايات

ئالمۇتا، 480044 ئىبەك يولى كوچىسى 50 بىنا، 8 - قەۋەت، 813 - خانە

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى - جاۋاپكەرلىگى چەكلەنگەن «ۋسال» شىركىتى. تىراژى 1500 زاكاز 9698

تېلېفون: 33 - 84 - 59

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 65359, республиканская общественно-политическая газета, регистрационное свидетельство №603 -- Г. Выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан 17 марта 1999 г.

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقەسى تەھرىراتىمىزنىڭ مەۋقەسى بولۇپ ھېساپلانمايدۇ. تەھرىراتتىن ماتېرىياللار قايتۇرۇلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

ئۇيغۇر كوروپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

يېڭى ھايات

Йеңи һаят

2001 ژىل 30 - ئىيۇن شەنبە № 6 (4142)

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي - سىياسىي گېزىت. 1970 - ژىلى 1 - يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ

ھەربىيلەر ھاياتىدىن

ئوقۇشنى تاماملاش مەراسىمى بولۇپ ئۆتتى

ئۆتكەن شەنبە كۈنى ئالمۇتىدىكى قازاقستان جۇمھۇرىيىتى مۇداپىئە مىنىسترلىكىنىڭ ھەربىي ئاكادېمىيەسىدە ئوقۇشنى تاماملاش مەراسىمى بولۇپ ئۆتتى. بۇ كۈنى مەزكۇر ئالىي بىلىم دەرگاھىدىن 347 ياش ئوفىتسېر ئۆچۈم بولۇپ، ھەربىي ھاياتقا يوللانما ئالدى.

مەراسىمنىڭ رەسمىي قىسمىدا سۆزگە چىققان ئاكادېمىيە باشلىقى، گېنېرال - مايور ئاباي تاسبولاتوۋ، قازاقستان جۇمھۇرىيىتى مۇداپىئە مىنىسترىنىڭ بىرىنچى ئورۇنباسارى، قازاقستان جۇمھۇرىيىتى قۇراللىق كۈچلىرى باش شتابىنىڭ باشلىقى، گېنېرال - پولكوۋنىك ئالىبېك قاسىموۋ، ئالمۇتا شەھىرى تۈركسىب ناھىيەسىنىڭ ھاكىمى بورىس مالىنوۋسكىي، مەزكۇر بىلىم دەرگاھىنى ئىلگىرى تاملىغان گېنېراللار بىلەن ئوفىتسېرلار، ئاتا - ئانىلار ۋە كۇرسانتلار سۆزگە چىقىپ، ژۇقۇرى دەرىجىدە ھەربىي تەييارلىقتىن ئۆتۈپ، چوڭ ۋە جاۋابكەر ھاياتقا قەدەم تاشلىغان ياش ئوفىتسېرلارنىڭ كېلەچىكىگە ئاق يول تىلىدى.

ئاكادېمىيە رەھبەرلىكى مەزكۇر ئالىي بىلىم يۇرتنى تاماملىغۇچىلار قولىغا دىپلوملارنى تاپشۇرغاندىن كېيىن، كۇرسانتلار ئەنئەنىلىك مارش بىلەن ھەربىي ئاخشىلارنى ۋە باشقىمۇ ھۈنەرلىرىنى نامايىش قىلدى. مېھمانلارنى، بولۇپمۇ كەلگۈسى ئوفىتسېرلارنىڭ ئاۋتومات، قىلىچ، پىچاقلارنىڭ «قولىغىدا ئوينىشى»، يەكمۇ - يەك ۋە مۇداپىئە بويىچە كۆرۈنۈشلەردىكى چاققانلىقى قايىل قىلدى. ياش ئوفىتسېرلار ئاكادېمىيەنىڭ جەڭگىۋار تۇغى بىلەن خوشلىشىپ، ھەربىي ئەنئەنە بويىچە تومۇر تەڭگىلەرنى چاچقاندىن كېيىنلا، ئەنئەنە يېپىق دەپ ئېلان قىلىندى. خۇددى موشۇ دەقىقىنى كۈتۈپ تۇرغان ئاتا - ئانىلار، مېھمانلار گۈلدەستىلەرنى تۇتقان ھالدا، كەڭ مەيداندا سەپ تۈزۈپ تۇرغان، ئوقۇشنى تۈگەتكەن ياش ئوفىتسېرلارنى تەبرىكلەشكە باشلىدى. بىزمۇ ئۆز نۆۋىتىمىزدە مەزكۇر ئالىي بىلىم دەرگاھىنى تاماملاپ، مەملىكەت خاتىرجەملىكىنى ساقلاش خىزمىتىگە يوللانما ئالغان ژىگىتلىرىمىزگە ئاق يول تىلەيدۇق.

ئى. ئەسمەتوۋ.

مۇھىم ئىقىم مەسىلىلىرى

دۇنياۋىي قاچاقلار كۈنى
ياتلار ئارىسىدىكى ياتلار

20 - ئىيۇن كۈنى قازاقستاندا ۋە پۈتكۈل دۇنيادا دەسلەپكى قېتىم قاچاقلار كۈنى نىشانلاندى. بۇ سەنە تا ھازىرغىچە پەقەتلا ئافرىكىدا نىشانلىناتتى. بۇنىڭدىن 50 ژىل مۇقەددەم ب م ت نىڭ قاچاقلار ئىشلىرى بويىچە ئالىي كومىسسارىنىڭ باشقارمىسى (ب م ت ق ئى ئا ك ب) «قاچاقلارنىڭ ستاتۇسى توغرىلىق» كونۋېنسىيەنى ئەستىقلەشنى تەكلىپ قىلدى. ئۇنىڭدا ئۆز ئۆيلىرىنى مەجبۇرىي تاشلاپ كەتكەن ئادەملەرنىڭ ھوقۇقلىرى ۋە دۆلەتنىڭ بۇ ئادەملەرگە نىسبەتەن مەجبۇرىيەتلىرى بەلگۈلەنگەن. شۇنىڭدىن بۇيان كونۋېنسىيەنى 140 تا يېقىن دۆلەت، شۇ جۈملىدىن ئۆزبەكستاندىن تاشقىرى بارلىق م د ھ ئەللىرى تەستىقلىدى. توغرا، شۇنىڭ بىلەن بىللە دۇنيادا قاچاقلار سانى دايىم ئۆسمەكتە. ھازىر دۇنيادا خەلىق ئارا ھىمايىگە ۋە ياردەمگە مۇھتاج بولۇۋاتقان 23,5 مىللىوندىن ئوشۇق قاچاق ۋە شەخسلەر بار.

2000 - ژىلى 4 - دېكابىردا ب م ت باش ئاسسامبلېيەسى قارار قوبۇل قىلدى، ئۇنىڭغا مۇۋاپىق 20 - ئىيۇن كۈنى دۇنياۋىي قاچاقلار كۈنى سۈپىتىدە نىشانلىنىدۇ. بۇ كۈننىڭ ئاساسىي ماۋزۇسى - قاچاقلارنى ھۆرمەتلەشتىن، ئۇلارنىڭ جەمئىيەتكە قوشقان ئەجايىپ ھەسسىلىرىنى ئېتىراپ قىلىشتىن ئىبارەت. ب م ت نىڭ قاچاقلار ئىشلىرى بويىچە مەھكىمىسى بۇ سەنەنىڭ دۇنيا ھۆكۈمەتلىرىنىڭ قاچاقلارغا باش پانا بېرىش ۋە كۆچرىلگەن شەخسلەرگە ماددىي ياردەم بېرىشى لازىم ئىكەنلىكى توغرىلىق ئۇلارغا ئىشارە قىلىش كۈنىگە ئايلىنىدىغانلىقىغا ئىشەش بىلدۈردى.

دۇنياۋىي قاچاقلار كۈنى ب م ت قاچاقلار ئىشلىرى بويىچە ئالىي كومىسسارىنىڭ باشقارمىسى دۇنياۋىي بىرلەشمىگە بارلىق خەلقلەرنىڭ قاچاقلارغا ياردەم بېرىشنى ئەكسكە كەلتۈرۈشكە، بۇ ئادەملەر خوۋۇپ تۇغدۇرمايدىغان، بەلكى ئۇلارغا پات - پاتلا تەھدىت سېلىۋاتقانلىقىنى ئەستىن چىقارماسلىق توغرىلىق مۇراجىئەت قىلدى.

ئېغىر ۋەزىيەت

«جۇمھۇرىيەتتىكى ئېكولوگىيەلىك ۋەزىيەت ناھايىتى ئېغىر». - دەپ بىلدۈردى قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ باش مىنىسترى قاسىمژومارت توقايېۋ ھۆكۈمەت مەجلىسىدە تەبىئىي رېسۇرسلار ۋە ئەتراپ مۇھىتنى قوغداش مىنىسترى ئالدار شۇكپۇتوۋ - دوكلادىنى مۇھاكىمە قىلىنغان چاغدا. باش مىنىستر «خەلىق ئارا تەجرىبىنى ھېسابقا ئېلىش ئۈچۈن ئورمان ۋە ھاۋا كودېكسلىرىغا، شۇنداقلا ھايۋانات دۇنياسىنى قوغداش ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش توغرىلىق قانۇنىغا ئۆزگىرىشلەرنى كىرگۈزۈشنى لازىم دەپ ھېساپلايدۇ. «تەبىئەتنى قوغداش قانۇنىدا ئەمەلدىكى قانۇنلارغا زىت كېلىدىغان ۋە ھازىرقى زامان تەلەپلىرىگە جاۋاپ بەرمەيدىغان نورمىلار بار». - دەپ تەكىتلىدى باش مىنىستر. ق. توقايېۋ شۇنداقلا تەبىئىي رېسۇرسلار ۋە ئەتراپ مۇھىتنى قوغداش مىنىسترلىكىدە «بولۇنگەن بيۇدژېت مەبلەغلىرىنى ئۆزلەشتۈرۈش كۆڭۈلدىكىدەك ئەمەس» دەپ ھېساپلايدۇ. بۇ مەسىلىدە ھۆكۈمەت باشلىغىنى مالىيە مىنىسترى مەجىت ئېسىنبايېۋ قوللىدى. «2000 - ژىلى مىنىسترلىككە ئاجرىتىلغان بيۇدژېت مەبلىغى تولۇق ئۆزلەشتۈرۈلمىدى، مەبلەغنى بىر پروگراممىدىن ئىككىنچى پروگراممىغا يۆتكەش بولۇپ تۇردى. 2001 - ژىلمۇ شۇنداقلا بيۇدژېت مەبلىغىنى ئۆزلەشتۈرەلمەسلىك تېندېنسىيەسى شەكىللەنمەكتە». - دېدى ئۇ. باش مىنىستر شۇنداقلا ئا. شۇكپۇتوۋنىڭ «بورېسۇرسلىرىنى دۆلەت تەرىپىدىن باشقۇرۇش سىستېمىسىنى ياخشىلاشنىڭ» زۆرۈرىيىتىگە. شۇنداقلا «ئىچىملىك سۇ» دۆلەت پروگراممىسىنى قوبۇل قىلىشنىڭ زۆرۈرىيىتىگە دىققەت بۆلۈشنى تەكىتلىدى. ھۆكۈمەت مەجلىسىدە ئېكولوگىيە مۇئاممالىرىنى يەنە بىر قېتىم مۇھاكىمە قىلىش قارار قىلىندى.

ئارالغا 1,88 مىللىارد دوللار سەرپ قىلىندى

دۇنياۋىي بانك سىردەريانى ۋە ئارال دېڭىزىنىڭ شىمالىي قىسمىنى نازارەت قىلىش بويىچە لايىھەنىڭ بىرىنچى باسقۇچىنى ماقۇللىدى ۋە بۇ مەخسەتلەر ئۈچۈن 64,5 مىللىون ئا ق ش دوللىرى مىقدارىدا قەرز پۇل ئاجرىتىدۇ. ئۇنى تۆلەش مۇددىتى - بەش ژىللىق ئىمتىيازلىق دەۋر بىلەن 20 ژىل. مەزكۇر لايىھە يېزا ئىگىلىكىنى تەرەققىي ئەتكۈزۈشكە، ئەتراپ مۇھىتنى ساغلاملاشتۇرۇشقا ۋە رېگىوندا بىولوگىيەلىك خىلمۇ - خىللىقنى ساقلاشقا ياردەم بېرىدۇ. ئارال بويىچە تولۇق پروگراممىنىڭ بىرىنچى قىسمى ئۇنىڭ شىمالىي قىسمىنى ئەكسكە كەلتۈرۈشكە ئالدۇ. بۇنىڭغا ھاسىل بولغان ئىككى - شىمالىي ۋە چوڭ دېڭىزلارنى باغلاشتۇرىدىغان كانال ۋە بېرگ قولتۇغى ئارقىلىق توسما قۇرۇلۇشى، سىردەريانىڭ گىدراۋلىكىلىق ئەكشلىشىنى ياخشىلاش - سۇ رېسۇرسلىرىدىن ئېخمۇ ئەتجەدارلىق پايدىلىنىش ۋە نازارەت قىلىش ھەم ئۇنىڭ ئارالغا ئېقىشىنى كۆپەيتىش؛ ھازىر ناھايىتى ناچار ئەھۋالدا تۇرغان چاردارا توسمىسىنى ئەكسكە كەلتۈرۈش ئىشلىرى كىرىدۇ. لايىھەنىڭ بىرىنچى باسقۇچى شۇنداقلا دېڭىزنىڭ ۋە ئۇنىڭ يېنىدىكى كوللارنىڭ سۇ رېسۇرسلىرىنى ئەكسكە كەلتۈرۈشنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ، بۇ بولسا بېلىقچىلىقنى تەرەققىي ئەتكۈزۈشكە. ئۇنىڭ جىسمانىي، ئېكولوگىيەلىك، يېزا ئىگىلىكى، ئىختىسادىي ۋە ئىجتىمائىي تەسىرىنى باھالاشقا ئېلىپ كېلىدۇ. ئېلىمىز دۇنياۋىي بانك توپىغا 1992 - ژىلى قوشۇلغان، بۇ ۋاقىت ئىچىدە ئۇ قازاقستانغا 22 لايىھەنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن 1,88 مىللىارد ئا ق ش دوللىرىنى بەردى.

لىيۇبليانىدىكى ئۇچرىشىش

سلوۋېنىيەدە روسسىيە ۋە ئا ق ش پرېزىدېنتلىرىنىڭ ئۇچرىشىشى بولۇپ ئۆتتى. بۇ ئۇچرىشىش بەزىلەرنىڭ كۈتكىنىدىن ياخشى ئۆتتى. كۆپلىگەن ئېكسپېرتلار دۇنيا يېڭى «سوغ مۇناسىۋەتلەر» ئۇرۇشىغا مۇپتىلا بولۇشى مۇمكىن، دەپ پەرەز قىلغان ئىدى. لىيۇبليانىدا جورج بۇش بىلەن ۋلادىمىر پۇتىن مۇزاكىرىلەرنى كېڭەيتىش، ئامېرىكا تىجارەتچىلىرىنىڭ ئومۇمكىنى موسكۋاغا ئەۋەتىش، ئۆزلىرى كام دېگەندە يېرىل يەنە ئۈچ قېتىم ئۇچرىشىش توغرىلىق كېلىشتى. تەسىرلىك ئاممىۋىي ئەخبارات ۋاستىلىرىنىڭ تەكىتلىشىگە قارىغاندا دۆلەت باشلىقلىرىنىڭ بىرىنى سىياسىي ۋە پىسخولوگىيەلىك بايقىشى بولغان، ھەر ئىككى پرېزىدېنت ئۆز ئارا مەنپىيەتلەرنى تەكىتلىدى، زىددىيەتلەرنى كۆپتۈرمىدى. ئېھتىمال بولغان شېرىكلىك ۋە ھەتتا ئىتتىپاقداشلىق توغرىلىق، بىر - بىرىگە نىسبەتەن سەمىمىي ھېسياتلار توغرىلىق ئېيتىشتى. روسسىيە ۋە ئا ق ش پرېزىدېنتلىرى تەرىپىدىن مۇھاكىمە قىلىنغان مۇھىم ماۋزۇ، يەنىلا ناتونى كېڭەيتىش بولۇپ قالماقتا. بۇش، ئەلۋەتتە، ناتو ئەزالىرىنىڭ سانىنى كۆپەيتىش زۆرۈرىيىتى توغرىلىق ئىلگىركى مۇقەمنى تەكرارلاپ ۋە ناتونىڭ شەرققە سىلجىشى روسسىيە ئۈچۈن خوۋۇپ تۇغدۇرمايدىغانلىقى توغرىلىق تەكىتلەپ، ھېچ كىمنى ھەيران قالدۇرمىدى. ئەندى ۋ. پۇتىن بولسا، ئەكسىچە، س س س ر نىڭ شىمالىي ئاتلانتىكا بلوكى تەشكىلاتىغا قوشۇلۇش نىيىتى توغرىلىق ئىپتىلدىغان كېڭەش ھۆكۈمىتىنىڭ 1954 - ژىلدىكى نوتىسىنى ئۇنىڭغا كۆرسىتىپ، ئۆز سۆھبەتدىشىنى بىر قاتار قىزىقارلىق فاكتلار بىلەن ھەيران قالدۇردى.

بىن لادىن يەنە غايىپ بولدى

خەلىق ئارا تېررورىست ئۇسامە بىن لادىن يېقىندا ئەڭ يېقىن تەرەپدارلىرى بىلەن قەندەھەردىكى تالىپلارنىڭ قاراگاھىدىن چىقىپ، نامەلۇم يۆنىلىشتە غايىپ بولغان. بىن لادىن تەرەپدارلىرىنىڭ بىرىنىڭ مەلۇماتلىرىغا قارىغاندا، تېررورىست ھازىرقى ۋاقىتتا تالىپلار تەرىپىدىن نازارەت قىلىنىۋاتقان تەۋەنىڭ سىرتىدا بولماقتا. ن ن ئا ئاگېنتلىقىنىڭ مەلۇماتىغا قارىغاندا، بىن لادىن روسسىيە ۋە ئا ق ش تەرەپتىن ئېھتىمال بولىدىغان قاناقتۇ ھۇجۇمدىن تەشۋىشلەنمەكتە. ئىسلامابادتىكى تالىپلار ئەلچىخانىسىنىڭ ۋەكىلى ئۇنىڭغا خەلىق ئارا تېررورىستىنىڭ «تۇرغان جايى توغرىلىق ھېچ نەرسە مەلۇم ئەمەس» دەپ تەكىتلىگەن. ئا ق ش مانا بىر نەچچە ژىلدىن بۇيان بىن لادىننىڭ ئارقىسىدىن «ئوۋچىلىق قىلماقتا». 1998 - ژىلدىن باشلاپ ئا ق ش مەركىزىي رازۋېدكا باشقارمىسى ۋە پېنتاگون تەرىپىدىن تۈزۈلگەن تىزىملار ئۇنىڭ تۇرغان جايى ئۈستىدىن بايقاپ تۇرماقتا. بۇنىڭدا ھەر ژىلى ئا ق ش ھۆكۈمىتى كائىنات سۈنئىي ھەمرالىرىدىن تارتىپ تا ئاخچىغا مەلۇمات بېرىپ تۇرىدىغانلارغىچە بولغان بارلىق ئىمكانىيەتلەردىن پايدىلانغان ھالدا خەلىق ئارا تېررورىستىنىڭ ئىزىغا چۈشۈش، ئۇنى تۇتۇش ياكى يوقىتىش ئۈچۈن يۈزلىگەن مىللىون دوللار سەرپ قىلماقتا. بىن لادىن - ناھايىتى قىيىن نىشان. ئاخىرقى ۋاقىتلاردا ئۇ سپۇتنىك تېلېفونلىرىدىن پايدىلىنىشنى توختاتتى، ئەندى بىر يەرگە بېرىش ئۈچۈن بولسا كۆزگە ئانچە چېلىقمايدىغان كونا ئاۋتوموبىللاردىن ۋە ژۇك ماشىنىلىرىدىن پايدىلىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇ ھەر ئاخشىمى يېڭى جايدا قونىدۇ، ئەندى ئۆز پىلانلىرىنى بولسا ھەر مىنۇتتا ئۆزگەرتىپ تۇرىدۇ. ئا ق ش مەخسۇس خىزمەت ئورۇنلىرىنىڭ مەلۇماتلىرىغا قارىغاندا، تېررورىستىنىڭ كۆزەتچىلىرى خۇددى ئامېرىكا پرېزىدېنتىنىڭ كۆزەتچىلىرىگە ئوخشاش ناھايىتى ئېنىق ۋە بىر قېلىپتا ئىشلەيدۇ. بىن لادىننىڭ بېشى ئۈچۈن 5 مىللىون دوللار مۇكاپات ۋەدە قىلىنماقتا.

7000 - سان

6 - ئىيۇل كۈنى ھەپتىلىك جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي - سىياسىي «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىنىڭ 7000 - سانى گېزىتخانىلارنىڭ قولىغا تېگىدۇ. 1957 - ژىلى 1 - مارتتىن «كوممۇنىزم تۇغى» نامى بىلەن چىقىشقا باشلىغان بۇ گېزىت يېرىم ئەسىرگە يېقىن دەۋر ئىچىدە خەلقىمىزنىڭ ئەخباراتقا بولغان تەشناللىقىنى قاندۇرۇش بىلەن جۇمھۇرىيەتتىكى ژىرىك ئاممىۋىي ئەخبارات ۋاسىتىلىرىنىڭ بىرىگە ئايلاندى.

ئەخبارات

* قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پەن ۋە مائارىپ مىنىسترلىكى ھۆكۈمەتكە قازاقستان ئالىملىرىنىڭ مائاشىنى كۆپەيتىشنى تەكلىپ قىلدى. بۇ توغرىلىق قازاقستان جۇمھۇرىيىتى پەن ۋە مائارىپ مىنىسترىنىڭ ئورۇنباسارى سارى ئىبدىل ئېرغوژىن خەۋەر قىلدى. ئۇ ئىلمىي خادىملار مائاشىنىڭ كۆلەمى جۇمھۇرىيەت ئىختىسادىنىڭ ئۆسۈشى بىلەن بىللە، پەيدىن - پەي كۆپىيىدىغانلىقىنى تەكىتلەپ، ئۇلار مائاشىنىڭ قانچىلىك ئۆسۈشىنىڭ ئېنىق رەقىمىنى ئاتىمىدى.

* باش مىنىستر قاسىمژومارت توقايېۋنىڭ رىياسەتچىلىكى ئاستىدا ئۆتكەن ئىش بابىدىكى كېڭەشمىدە ئالمۇتىنى مەركىزىي ئاسىيەنىڭ رېگىونال مالىيە مەركىزى سۈپىتىدە تەرەققىي ئەتكۈزۈش كونسېپسىيەسى قارالدى. كېڭەشمىدە باھالىق قەغەزلەر بويىچە كومىسسىيەنىڭ رەئىسى ئازات جولداسبېكوۋ سۆزگە چىقتى. «بىز ئالمۇتىنى ئەمەلىيەتتە ئىككىنچى سىنگاپۇرغا ئايلاندۇرۇشنى خالايمىز»، - دەپ تەكىتلىدى قازاقستان جۇمھۇرىيىتى باھالىق قەغەزلەر بويىچە كومىسسىيەسىنىڭ رەئىسى.

* تۈركمەنىستان رۇ ئاگېنتلىقىنىڭ مۇخبىرىغا ھۆكۈمەتتىكى ئىشەشلىك مەنبەلەردىن مەلۇم بولۇشىغا قارىغاندا، 5 - ئىيۇلدا تۈركمەنىستان پرېزىدېنتى سەپەرمۇرات نىيازوۋنىڭ قازاقستانغا رەسمىي سەپەر بىلەن كېلىدىغانلىقى پىلانلانماقتا.

* 2001 - ژىلنىڭ 1 - مەۋسۇمىدە، ئاھالىنىڭ ئىش بىلەن تەمىنلىنىشىنى تەكشۈرۈش مەلۇماتلىرى بويىچە، ئىشسىزلار سانى 902,4 مىڭ ئادەمنى، ياكى ئىختىسادىي ئاكتىۋ ئاھالى سانىنىڭ 12,7 پائىزىنى تەشكىل قىلدى. بۇ 15 ياشتىكى ۋە ئۇنىڭدىن چوڭ شەخسلەر بولۇپ، ئۇلار كىرىم قىلىش ئورنىغا ئېگە بولمىغان، ئۇنى پائال ئىزدىگەن ۋە ئىش بولسا، ئۇنىڭغا تەييار تۇرغان ئادەملەر. خەلىق ئارا ئەمەكنى ئۇيۇشتۇرۇش مېتودولوگىيەسىگە مۇۋاپىق ئۇلار ئىشسىزلار سۈپىتىدە باھالىنىدۇ، - دەپ خەۋەر قىلىدۇ ستاتىستىكا ئاگېنتلىقى.

مەرھەمەت خالىس ئىختىسادىي ياردەم قولىنى سۇنغۇچىلارغا بىزنىڭ ھېساپ چوتىمىز:

р/с 40646789 ТОО "Висал"
РНН600400099802 МФО
190501719,
код 719 АГФ ОАО Банк
"Центр Кредит"

«ئۇيغۇر ئاۋازى» - لائۇرىيات

بېيىل ژۇرنالىستلارنىڭ كەسپىي - بايرىمى 28 - ئىيۇن مەتبۇئات كۈنى ھەپتىسىنىڭ ئۆتكۈزۈرسىغا، تەنتەنىلەر ئۈچۈن ئانچىلا قولايلىق ئەمەس كۈنگە توغرا كەلدى. بىراق شۇنداق بولسىمۇ بۇ سەنە ئۆز دەرىجىسىدە نىشانلاندى. بايرام ھارپىسىدا قازاقىستان مىللىي مەتبۇئات كلۇبىدا تەنتەنىلىك مەراسىم بولۇپ ئۆتتى. دەسلەپتە قايتىدىن ۋۇجۇتقا كەلگەن قازاقىستان ژۇرنالىستلار ئىتتىپاقى باشقارمىسىنىڭ رەئىسى سېيتقازى ماتايېۋ ۋە قازاقىستان ژۇرنالىستلار ئىتتىپاقى كېڭەشىنىڭ رەئىسى كامال سمائىلوۋ ئىتتىپاق ئەزالىرىنىڭ يېڭى گۇۋاھنامىسىنى تاپشۇردى. شۇنداقلا ئەزالىق بىلېتلار پېشقەدەم فوتومۇخبىر ئىۋسىن بۇدنىۋچقا، قازاقىستان جۇمھۇرىيىتى پرېزىدېنتىنىڭ مەتبۇئات كاتىۋى ئىگور رومانوۋقا، «پانوراما» گېزىتىنىڭ باش مۇھەررىرى لىرا سويىغا، «ئازاتلىق رادىئوسى» قازاقىستان بيۇروسىنىڭ باشلىقى ساياسات بېيىبايېۋقا، «گ س ر» خەلق ئارا ئەخبارات ئىلكىيتلىغىنىڭ مۇخبىرى كېمار ماشانلوغا، «خابار - 2» مىللىي كانال دىرېكتورى قايىنار ئولژايغا، ئاتاقلىق ژۇرنالىستلار ئالېكساندىر بېلوسېركوۋسكىي بىلەن دوكېش بايىمبېتوۋقا تاپشۇرۇلدى.

ئاندىن كېيىن قازاقىستان جۇمھۇرىيىتى مۇستەقىللىكىنىڭ ئون يىللىغىغا بېغىشلانغان ئىجادىي كونكۇرسىنىڭ يەكۈنى بويىچە ئەڭ ياخشى ژۇرنالىستىكىلىق ئەمگەكلەر ئۈچۈن مۇكاپاتلار تاپشۇرۇلدى. شۇ نەرسىنى مەمنۇنىيەت بىلەن تەكىتلەيمىزكى، لائۇرىياتلار ئارىسىدا «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىنىڭ تەھرىراتىمۇ بار. بىزنىڭ كوللېكتىۋ خەلقلەر دوستلۇغى ۋە قازاقىستان ۋەتەنپەرۋەرلىكى ماۋزۇسىغا بېغىشلانغان ماتېرىياللار تۈركۈمى ئۈچۈن ژۇرنالىستلار ئىتتىپاقىنىڭ كېمەل توقايېۋ نامىدىكى مۇكاپىتىغا سازاۋەر بولدى.

شۇنىڭدىن كېيىن «قازاقىستان» مېھمانخانىسىدا قازاقىستان ژۇرنالىستىكا ئاكادېمىيەسىنىڭ ئېچىلىشىغا بېغىشلانغان مەتبۇئات كونفېرېنسىيەسى ۋە تونۇشتۇرۇش مەراسىمى بولۇپ ئۆتتى.

ئاكادېمىيە تەركىۋىگە قازاقىستاننىڭ ئاتاقلىق ژۇرنالىستلىرى ۋە ژۇرنالىستىكىلىق تەشكىلاتلارنىڭ رەھبەرلىرى كىردى. ئاتاقلىق پۇبلىتسىست، پروفېسسور، تارىخ پەنلىرىنىڭ دوكتورى، سىياسەتشۇناسلىق پەنلىرى ئاكادېمىيەسىنىڭ ئاكادېمىگى، قازاقىستان دۆلەت ئۇنىۋېرسىتېتى ژۇرنالىستىكا تارىخى كافېدىرسىنىڭ مۇدىرى ساغىمباي قوزىبايېۋ ئاكادېمىيەنىڭ بىرىنچى پرېزىدېنتى بولۇپ سايلاندى. ئاكادېمىيەنىڭ ئىجرائىي دىرېكتورى بولۇپ «سېمنوت» ۋە «ئاۋروكرۇئىز» ژۇرناللىرىنى نەشر قىلغۇچى ئېرىك تاستېمبېكوۋ تاپىنلاندى.

ئۇنىڭدىن كېيىن ئاكادېمىيەنىڭ ئەزالىرىغا ئەزالىق دىپلوملار تاپشۇرۇلدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا قازاقىستان مەتبۇئاتىغا ئەمگىكى سىڭگەن ژۇرنالىستلار بار. جۈملىدىن، ئاكادېمىك دىپلومىغا سازاۋەر بولغانلارنىڭ ئارىسىدا «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىنىڭ باش مۇھەررىرى يولداش ئازاماتوۋمۇ بار.

مەتبۇئات كونفېرېنسىيەسىدە تەكىتلىنىشچە، ئاكادېمىك ئۇنۋانىغا سازاۋەر بولۇش بۇ - ئىلمىي ئۇنۋان ۋە ئىلمىي دەرىجىگە ئېگە بولۇش ئەمەس، بۇ كەسپىي ژۇرنالىستلارنىڭ تالانتىنى ۋە ئۇلارنىڭ خىزمەت - ئەجرىنى ئېتىراپ قىلىشتۇر.

شوھرەت مەسىموۋ.

سۈرەتتە: «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتى كومپيۇتېر مەركىزىنىڭ ئوپېراتورلىرى زۆھرەت ئىسرائىلوۋا، زايىدەم دۆلەتوۋا ۋە ئادالەت مولوتوۋالار گېزىتنىڭ 7 مىڭىنچى سانى ئۈستىدە پىكىر ئۈرگۈزۈۋاتىدۇ.

پ. ئەخمەتوۋ چۈشەرگەن سۈرەت.

غېنى باتۇرنىڭ تۇغۇلغىنىغا 100 يىل تولۇشى ئالدىدىن

سۈرەتتە: تاشكەنتتە غېنى باتۇر مەمەتباقىيېۋنىڭ 75 ياشقا كىرىشى مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن تەنتەنىلىك يىغىندىن كۆرۈنۈش. (1978 - يىل 10 - مارت). «يېڭى ھايات» ئارخىۋىدىن ئېلىندى.

باتۇر بىلەن بولغان سوھبەتتىن بىر خاتىرە

1970 - يىللارنىڭ ئوتتۇرلىرى. مەن ئۇ يىللىرى تاشكەنت دۆلەت ئۇنىۋېرسىتېتىدا تەھسىل كۆرۈۋاتقان پەيت ئېدى. نۆۋەتتىكى قېتىم تاشكەنتكە بېرىش ھارپىسىدا دادام «غېنى باتۇر» رومانىنىڭ بىر بابىنى تاشكەنتكە ئاپىرىپ، غېنى باتۇرغا ئوقۇپ بېرىشىمنى تاپشۇردى. يولدا كېتىۋېتىپ، ئىش پۈشىغىدا قول يازمىغا كۆز يۈگەرتتىم. بۇ غېنى باتۇرنىڭ 1944 - يىلى كوكلەمدە جاللات شىڭ شىسەينىڭ ئۈرۈمچى شەھرىدىكى 4 - تۈرمىسىدىن قانداق قاچقانلىقىنى تەسۋىرلەيدىغان باپ ئېكەن.

دادام قول يازمىنى بەرگەندە: «موشۇ بابىنى غېنى ئاكامغا ئاپىرىپ، ئوقۇپ بەرگىن، كېلىشمىگەن جايلىرى بولسا غېنى باتۇر ئۆز پىكرىنى ئېيتسۇن» دەپ تاپىلىغان ئېدى.

مەن تاشكەنتكە بېرىپ، ئەتىسى يازغۇچى سېيىتجان سېتىشىۋ بىلەن غېنى باتۇرنىڭ «ئېسكى جۇۋا» مەھەللىسىدىكى ئۆيىگە باردۇق.

سالام - سائەت بېرىپ، ئۆيىگە كىردۇق.

سېيىتجان ئاكا مېنى باتۇرغا تونۇشتۇرۇپ، - غېنى ئاكا سىز تونۇدىڭىزمۇ مونۇ يىگىتنى دەپ، سۆزنى باشلىۋىدى، غېنى باتۇر:

- ھوي، بۇ كوك كوزنى مەن ياخشى تونۇيمەن، بۇ ئىنقىلاپتىن كېيىن تۇغۇلغان. خوش، داداڭ قانداق؟ ياخشى تۇرامدۇ؟ - دەپ بىزدىن ھال - ئەھۋال سوراپ، جۇزىغا تەكلىپ قىلدى. سېيىتجان ئاكا بىزنىڭ كېلىشىمىز ھەققىدە سۆز باشلىۋىدى، باتۇر كەسكىنلىك بىلەن: - ئۇ گېپىڭ تۇرۇپ تۇرسۇن، بىزدە ئاۋال تائام، ئاندىن كالام دېگەن سۆز بار! رېھان، مېھمانلارغا تاماقنى ئەكىر! - دېدى.

ئانچە، رېھان ھەدە ھازىرلا سۈزۈپ ئالغان چۈشىرنى ئېلىپ كىردى. تائامنى يەپ ئولتىرىپ، باتۇر ئاندا - ساندا قىزىق گەپلەر بىلەن بىزنى كولدۇرۇپ ئولتاردى. تائام يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن، باتۇر:

- خوش، ئەندى گېپىڭنى قىل، دەپ، سېيىتجان ئاكىغا قارىدى.

- زىيا ئاكامنىڭ سىز توغرىلىق يازغان رومانىدىن بىر بابىنى ئوغلى يالقۇندىن ئەۋەتىپتۇ. مەزكۇر باپ سىزنىڭ خىتاي تۈرمىسىدىن نۆۋەتتىكى قېتىم قانداق قاچقانلىغىڭىزنى تەسۋىرلەپ يازغان ئېكەن. شۇ بابنى ئوقۇپ، پىكىر بەرسە، دېگەن ئېكەن ...

باتۇر، قېنى، ئوقى دېگەندەك سېيىتجان ئاكىغا قارىدى.

سېيىتجان ئاكا دادام ئەۋەتكەن بابنى ئوقۇشقا باشلىدى. باتۇر ناھايىتى دىققەت بىلەن تىڭشاپ ئولتىرىپ، ئاغىنىسى قازاق يىگىتى قۇسەن بىلەن تۈرمىدىن قانداق قاچقانلىغى پەيتىنى تەسۋىرلەيدىغان قۇرلارغا كەلگەندە: «توختا، ھوي، زىيا بۇنى خۇددى ئۆزى شۇ يەردە ھاغدا بولغاندەكلا، يېزىپتىغۇ؟ نەق، زىيا يازغاندەك بولغان، بەستىلىك قۇسەن تۈگۈلكتىن پاتماي قالغان چاغدا، سۈرەپ تارتىۋالغىنىم راست...»، دەپ خىتاپ قىلدى.

- مەن، بۇ ۋاقەنى زىياغا 1946 - يىلى غۇلجىدا بولغان بىر چوڭ سورۇندا ئۇنىڭ ئىلتىماسى بويىچە سۆزلەپ بەرگەن ئېدىم. پاھ، ئۇنىڭ خاتىرىسىنى، تېخىچە ئۇنتۇماپتۇ، مەن ئۆزەممۇ ئۇنتۇپ قالغان ئېدىم، مونۇ بابنى سەن ئوقۇغاندىن كېيىن ئېسىمغا كەلدى، خەپ، شۇ زامانلار، ئۇ لومۇدىلاردىن تېخى ھېساپ ئالىدىغان ۋاقىتمۇ كېلەر، - دەپ، باتۇر ئۇلۇق - كىچىك تىنىدى...

مانا، بۇ باتۇر بىلەن بولغان ئۇچرىشىشىمىزغا ئوتتۇز يىل ۋاقىت بولدى. لېكىن، خەلقىمىز ئىچىدە رىۋايەتكە ئايلانغان، خەلقىمىزنىڭ پەخرى غېنى باتۇرنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى سىماسى ھازىرغىچە كۆز ئالدىمدا تۇرىدۇ...

يالقۇن سەمەدىي.

يارقىن سىمالار

ئۇلۇق ئەدىپلەرگە بېغىشلانغان مۇزېي

قانداقلا يېزا ياكى شەھەر بولمىسۇن، ئۇ ئەڭ ئالدى بىلەن ئۆزىنىڭ كۆرنەكلىك ئادەملىرى بىلەن پەخىرلىنىدۇ. چۈنكى يۇرتنى كۆللىتىدىغان، ئۇنىڭ شان - شوھرىتىنى كۆتىرىپ، ئۆزگىلەرگە تونۇتىدىغان شۇ يۇرتنىڭ پەرزەنتلىرى، مۇنداق ئوغلانلار، ياركەنت تەۋەسىدىمۇ ئاز ئەمەس. ئۇلارنىڭ ئىچىدە قازاقىستان خەلق يازغۇچىسى زىيا سەمەدىي بىلەن قازاقىستان خەلق رەسسامى ئەبلىخان قاستېيېۋنىڭ تۇتىدىغان ئورنى ئالاھىدە.

بۇنىڭدىن يەتتە يىل مۇقەددەم، يەنى 1994 - يىلى ئە. قاستېيېۋ بىلەن زىيا سەمەدىنىڭ 90 - ۋە 80 يىللىغى تەۋەللۇدلىرى ئۆز يۇرتلىرىدا جۇمھۇرىيەتلىك دەرىجىدە تەنتەنىلىك ھالەتتە نىشانلانغان ئېدى. بۇ ۋاقىە يۇرتداشلىرى يادىدىن تېخى كۆتىرىلىپ كەتكىنى يوق. موشۇ يۇبىلېيلارغا مۇناسىۋەتلىك بىر مۇنچە چارە - تەدبىرلەر ئەمەلگە ئاشۇرۇلغان ئېدى. جۈملىدىن شۇ ۋاقىتتا ئالتوي يېزىسىدىكى ئەبلىخان قاستېيېۋ نامىدىكى مەكتەپتە ئۇلۇق ئەدىپلەرگە بېغىشلانغان مۇزېي ئۇيۇشتۇرۇلۇپ، ئۇنى زىيا ئاكىمۇ زىيارەت قىلىپ، بەك خۇشال بولغان ئېدى. شۇ كۈندىن باشلاپ مەزكۇر مۇزېينى تېخىمۇ كەڭەيتىپ، تولۇقتۇرۇش چارىلىرى قولغا ئېلىندى.

مانا شۇنىڭدىن بۇيان خېلە ۋاقىت ئۆتتى. ھازىر ئارىمىزدا زىيا ئاكىمۇ يوق. لېكىن بۈيۈك ئەدىپلەرنىڭ ئىسمىنى ئەبەدىيلەشتۈرۈش يولىدا يۇرتداشلىرى ئېرىنمەي ئىزدەندى، ئەمگەك قىلدى. نەتىجىدە شۇ چاغدا ھۇلى سېلىنغان بۇ جايىنى يۇرتداشلىرى، بولۇپمۇ ئالتويلۇقلەر «تارىخىي ئېتنوگرافىيەلىك ئۆلكەشۇناسلىق مۇزېيىغا» ئايلاندۇرۇپ ئۈلگەردى. مۇزېي ئانا يۇرت ۋە ئىككى ئۇلۇق ئەدىپلەر توغرىسىدىكى ماتېرىياللار ۋە ئېكسپوناتلار بىلەن تولۇقتۇرۇلدى.

يېقىندا مەزكۇر مۇزېينىڭ رەسمىي ئېچىلىشىغا مۇناسىۋەتلىك مەراسىم بولۇپ ئۆتتى. ئۇنى «بىرلىك» يېزا ئوكرۇگىنىڭ رەئىسى ق. ژاپېيىسوۋ ئېچىپ، دەسلەپكى سۆزنى ئە. قاستېيېۋ نامىدىكى ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ مۇدىرى ق. ژۇمابايېۋقا بەردى. دوكلادچى ئوكرۇگ تەركىۋىدىكى يېزىلار تارىخىغا، ئىختىسادىغا، مەدەنىي تەرەققىياتىغا، يۇرتداش نامايەندىلەرنىڭ ھايات يولىغا ۋە ئىجادىيىتىگە قىسقىچە توختالدى.

تەنتەنىلىك يىغىندا ئوتتۇق سۆزلىگەن ناھىيە ھاكىمى يېرمۇغانبېت ئومارۇۋ مۇنداق دېدى:

- ۋاقىت ئۆتكەنسىرى ئېلىمىز مۇستەقىللىغىنىڭ شانلىق ئون يىللىق تويى يېقىنلىشىپ كېلىۋاتىدۇ. مانا موشۇنداق بىر پەيتتە بىرلىك يېزا ئوكرۇگىدا، ئالتوي يېزىسىدا «تارىخىي ئېتنوگرافىيەلىك ئۆلكەشۇناسلىق مۇزېيى» ئىشىگىنى كەڭ ئېچىۋاتىدۇ. بۇ يېزا مەدەنىي ھاياتىدىكى چوڭ يېڭىلىق، ئۆلگە ئالارلىق ياخشى ئىش. بۇ جەھەتتىن مەكتەپ كوللېكتىۋى، ئاكتىۋىستلارنىڭ، ئالتويلۇقلەرنىڭ تىنىمسىز ئەمگەك قىلغانلىغىنى ياخشى بىلىمىز. ئۆلكەشۇناسلىق مۇزېينىڭ ئېچىلىشى ياش ئەۋلادلارنىڭ ئۆز يۇرتىنى، ئۇنىڭ تارىخىنى، ھاياتىنى، ئاتاقلىق ئادەملىرىنى بىلىشكە ياردەم بېرىدىغانلىغى ئېنىق. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ تەربىيەۋىي ئەھمىيىتى ناھايىتى چوڭ.

تەنتەنىدە ئەمگەك ۋېتېرانلىرى ئى. قوۋاخمېتوۋ، ك. سۇلېيمېنوۋا، ناھىيەلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسى ر. توختاخۇنوۋ، يىگىت بېشى يا. ئايۇپوۋ ۋە باشقىلار سۆزگە چىقىپ، ياخشى ئىشنى ئەمەلگە ئاشۇرغان ئالتويلۇقلەرگە، قاستېيېۋ نامىدىكى ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ كوللېكتىۋىغا، ئۇنى بېزەشتە ئالاھىدە ئەمگەك قىلغان رەسسام مارات ژىدىنوۋقا چوڭقۇر مىننەتدارلىقلىرىنى ئىزھار قىلدى.

ئابدۇكېرىم تۇدىياروۋ.
پانفىلوۋ ناھىيەسى.

شاڭخەي تېررورىزمغا قارشى مەركىزى بىشكەكتە

18 - ئىيۇن كۈنى بىشكەكتە قىرغىز جۇمھۇرىيىتىنىڭ مۇداپىئە مىنىستىرى ئەسبېن توپويېۋ بىلەن بىخەتەرلىك كېڭەشىنىڭ كاتىبى مىسىر ئاشىرقۇلوۋ 14 - 15 - ئىيۇن كۈنلىرى شاڭخەيدە بولۇپ ئۆتكەن ئۇچرىشىش يەكۈنلىرى بويىچە مەتبۇئات كونفېرېنسىيەسى ئۆتكەزدى.

توپويېۋنىڭ تەكىتلىشىچە، بېيىل خىتاي قىرغىزىستانغا سەككىز مىليون يۇەن مىقدارىدا ھەربىي - تېخنىكىلىق ياردەم بېرىدۇ.

قازاقىستان، خىتاي، قىرغىزىستان، روسسىيە، تاجىكىستان ۋە ئۆزبېكىستان پرېزىدېنتلىرى شاڭخەيدە تېررورىزمغا قارشى مەركەزنى قۇرۇش توغرىلىق قارار قوبۇل قىلدى ۋە ئۇنىڭ شتاب - كۋارتىرىسىنى بىشكەكتە ئورۇنلاشتۇرۇش توغرىلىق كېلىشتى. ئالتە دۆلەتنىڭ بىخەتەرلىك خىزمەتلىرىنىڭ مۇتەخەسسىسلىرى ئىيۇلنىڭ بېشىدا ئاستانىدا ئۇچرىشىدۇ ۋە مەركەزنى قۇرۇشنىڭ تەشكىلىي ھەم مالىيەۋىي مەسىلىلىرىنى مۇھاكىمە قىلىدۇ. ئەندى بۇ تەشكىلاتقا ئىشتىراك قىلغۇچى ئەللەرنىڭ باش مىنىستىرلىرى تەشكىلاتقا 2010 - يىلغىچە بولغان پائالىيەت پروگراممىسىنى تەييارلاش ئۈچۈن بېيىل كۈزدە ئالمۇتىغا كېلىدۇ.

پرېزىدېنتلار شۇنداقلا شاڭخەيدە ئۆزبېكىستاننىڭ بۇ تەشكىلاتقا كىرگەنلىكى توغرىلىق بىلدۈرۈشنى ئىمزالىدى ۋە تېررورىزمغا، ئېكستىرېمىزمغا ھەم سېپاراتىزمغا قارشى بىرلىشىپ كۈرۈشىش توغرىلىق «شاڭخەي كونۋېنسىيەسىنى» قوبۇل قىلدى.

ئاتايېۋ بىلەن پۇتىن قىرغىزىستان بىلەن روسسىيە ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتلەرنىڭ ھەر خىل تەرەپلىرىنى ۋە پۇتىننىڭ قىرغىزىستانغا قىلىدىغان سەپىرىنىڭ تەپسىلاتلىرىنى مۇھاكىمە قىلدى.

ئاتايېۋ بىلەن جىياڭ زېمىن خىتاي بىلەن قىرغىزىستان ئوتتۇرىسىدىكى ئىختىسادىي ھەمكارلىق مەسىلىلىرىنى مۇھاكىمە قىلدى. ئىككى مەملىكەتنىڭ ترانسپورت مىنىستىرلىرى شاڭخەيدە ش ئۇ ئار نىڭ قەشقەر شەھرىدىن ئېگىز تاغلىق تورۇغارت داۋىنى ئارقىلىق قىرغىزىستاننىڭ جالالاۋات شەھرىگە ۋە ئاندىن بالىقچى شەھرىگىچە تۆمۈر يول قۇرۇلۇشى توغرىلىق ھۆججەتنى ئىمزالىدى. بۇ لايىھەنىڭ تەن نەرقى تەخمىنەن بىر مىللىارد دوللار مىقدارىدا باھالانماقتا ۋە قۇرۇلۇش ئۈچ يېرىم يىل ئىچىدە تاماملىنىشى لازىم.

ئەۋلاد كۇتۇپخانىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ئىسلام ئىلمىي تەتقىقاتى

خەتنە توي قىلىش سۈننەتمۇ؟

خەتنە توي قىلىش ـ ئوغۇل بالىلارنىڭ زەكەر بېشىنى قاپلىۋالغان تېرىنى ئېلىۋېتىش بولۇپ، ئىسلام دىنىدا سۈننەت ھېساپلىنىدۇ ۋە ئادەتتە مۇسۇلمانلار بۇنىڭغا ئەمەل قىلىپ، بالىلار 5 ـ 7 ياشقا كىرگەندە ياكى 12 ياشقا كىرىشتىن بۇرۇن رەسمىيەتنى مەخسۇس خەتنىچىلەرنىڭ بېجىرىشى بىلەن ئادا قىلىدۇ. ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا رىۋايەت قىلغان بىر ھەدىستە كورسىتىلىشىچە، پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام خەتنە قىلىشنى ئىنسان تەبىئىتى ئادا قىلىشقا تېگىشلىك ئون چوڭ ئىش، يەنى ساقال ـ بۇرۇتنى ئېلىش، خەتنە قىلىش، مىسۋاك ئىشلىتىش، (چىشنى شۇتكىلاش)، بۇرۇنغا سۇ ئېلىش (مىژ ـ مىژ قىلىش)، تىماقنى ئېلىش، پۇت ـ بارماق ئارىلىقلىرىنى ژۇيۇش، قولتۇق تۈكىنى ئېلىش، ئاناسىل ئەزا تۈكلىرىنى چۈشۈرۈش، ئىختىساتچانلىق بىلەن سۇ ئىشلىتىش ۋە ئېغىز چايقاش (غار ـ غار قىلىش) قاتارىغا كىرگۈزگەن.

شەرىئەتتە كورسىتىلىشىچە، ئوغۇل بالىلار خەتنە قىلىنغاندىن كېيىن، زەكەر بېشىغا پاسكىنا نەرسىلەرنىڭ ژىغىلىپ قېلىشىدىن ساقلانغىلى بولىدۇدە، تاھارەت ئېلىش، غوسۇل قىلىشقا قولايلىق بولىدۇ (سالامەتلىككە پايدىلىق). ئۇيغۇرلار بۇ سۈننەتكە قەتئىي ئەمەل قىلىدۇ ۋە بۇنى «خەتنە قىلىش» دېيىش بىلەن بىللە بەزىدە «سۈننەت قىلىش» دەپمۇ ئاتايدۇ. بۇ، موشۇ جەھەتتىكى سۈننەتنى بەجا كەلتۈرۈش دېگەنلىك بولىدۇ.

دېمەك، خەتنە قىلىش ـ سۈننەت. ئەندى خەتنە توي قىلىشچۇ؟ بۇ، سۈننەت ئەمەس. ئەمەلىيەتتىكى ئەھۋالغا قارايلى!

جەمىيىتىمىز ئىچىدىكى مۇسۇلمانلار ئىچىدە خەتنە تويىدىن ئىبارەت ھاشامەتلىك ۋە ئىسراپچىلىق بىلەن قىلىنىۋاتقان خاتا بىر توي مىللىتىمىزنىڭ، جۈملىدىن، ۋەتىنىمىزدىكى ئۇيغۇرلار(باشقا مۇسۇلمانلار) ئاممىسىنىڭ مەنىۋىي ۋە ماددىي تۇرمۇشىغا غايەت زور تەسىر بولۇپ كەلمەكتە. ھالبۇكى، خەتنە توي ئوتكۈزۈش ئىسلامنىڭ قانۇنىي مەنبەسى بولغان «قۇرئان كەرىم» ۋە ھەدىس شەرىپنىڭ روھىغا خىلاپ قىلمىش.

پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام پەيغەمبەر بولۇپ، تا ۋاپات بولغىچە، ساھابىلەر ئوز ئوغۇللىرى ئۈچۈن خەتنە توي قىلمىغان. جۈملىدىن، پەيغەمبىرىمىزنىڭ ئەۋرىسى، ھەزرىتى ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ بىلەن بۈۋى پاتىمەنىڭ ئىككى ئوغلى ئىمامى ھەسەن ۋە ئىمامى ھۈسەيىننىڭ خەتنە تويىنىمۇ قىلمىغان. شۇنداقلا مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام پۈتكۈل ھاياتىدا ئوغۇللار ئۈچۈن خەتنە توي قىلىشنى بۇيرۇپ، بىرەر ھەدىسىمۇ قالدۇرمىغان. «قۇرئان كەرىم» ۋە سەھاھى سىتتە (ساغلام ئالتە ھەدىس كىتاۋى) دېگەن مۇقەددەس كىتاپلاردىمۇ، ئىسلام ئالىملىرى بولغان تەپسىرشۇناس ۋە ھەدىسشۇناسلارنىڭ ئەسەرلىرىدىمۇ خەتنە توي دەيدىغان بۇنداق ئاتالغۇ قەتئىي ئىشلىتىلمىگەن. ئىسلام دىنىدىكى تورت مەزھەپ كوز قاراشلىرىنىڭ بىرەرسىدىمۇ خەتنە تويىنىڭ بارلىقىنى تاپالمايمىز. ئۇنىڭدىن باشقا ئولىما ۋە مۇجتەھىدلەرنىڭ بىرەرسىنىڭ خەتنە توي قىلىش توغرىلىق قىلغان بىرەر سوزىنىمۇ ئۇچرىتالمايمىز. ئۇنداقتا بىز نېمىگە ئاساسلىنىپ خەتنە توي قىلىمىز؟ يەنە كېلىپ، خەتنە تويىنى سۈننەت توي دەپ ئاتايمىز؟ مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «يېڭى تۇغۇلغان بوۋاق ئوزىنىڭ ئەقىيقىسىگە باغلىنىشلىق تۇغۇلىدۇ. بوۋاق تۇغۇلۇپ يەتتىنچى كۈنى ئاللانىڭ رازىلىقى ئۈچۈن قوي ئولتۈرۈلىدۇ. بوۋاققا ياخشى مەزمۇنلۇق گوزەل ئىسىم قويۇلىدۇ» بوۋاقنىڭ چېچى چۈشۈرۈلىدۇ. (ئەبۇ داۋۇت رىۋايىتى).

بىز ژۇقۇرىدىكى ھەدىس شەرىپنىڭ مەزمۇنىغا قارايدىغان بولساق، خەتنە توي دېگەن ئاتالغۇنى ھەرگىزمۇ ئۇچرىتالمايمىز.

ناۋادا مۇسۇلمانلار پەيغەمبەر مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ سۈننىتىنى قىلىشنى چىن دىلىمىزدىن خالايدىغان بولساق، خەتنە تويىنىڭ ئورنىغا بوۋاق تۇغۇلۇپ يەتتىنچى كۈنى قىز ـ ئوغۇل پەرزەنتلىرىمىز ئۈچۈن ئاللا ھالال قىلىپ بەرگەن چاھار پايلاردىن خالىغىنىمىزنى ئولتۈرۈپ ئەقىيقە قىلساق، ئۇلارنىڭ چېچىنى چۈشۈرسەك، ئۇلارغا ماس گوزەل ئىسىملارنى قويساق، بۇ چاغدا، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ سۈننىتىگە ئەگەشكەن بولىمىز.

جەمىيىتىمىزدە قىلىنىۋاتقان خەتنە تويلارنىڭ يەنە بىر يامان يېرى شۇكى، ئازساندىكى كىشىلەر خەتنە توي قىلدىم دەپ، ئاللا ۋە پەيغەمبەر بۇيرىمىغان ئىشنى (بىدئەتنى) سۈننەت تويى دەپ باغاقچىلارغا يېزىپ، بۈيۈك دىنىمىزغا بوھتان چاپلاپ، دىنىمىزنىڭ قىياپىتىغا يامان تەسىر يەتكۈزمەكتە. مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام بۇيرىمىغان ۋە قىلمىغان ئىش قانداقمۇ سۈننەت بولسۇن؟ مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ بىر ھەدىسىدە مۇنداق دېيىلگەن: «ھەر قانداق بىر كىشى ماڭا يالغاننى چاپلىسا، ئۇنداق كىشى ئوزىگە دوزاقتىن بىر كىشىلىك ئورۇن ھازىرلىغان بولىدۇ»، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام يەنە بىر ھەدىسىدە مۇنداق دېگەن: «سىلەر ئىسلامدا يوق، يېڭىدىن پەيدا بولغان ئىشلاردىن ساقلىنىڭلار، يېڭىدىن پەيدا بولغان ئىشلارنىڭ بىدئەتتۇر. بىدئەتنىڭ ھەممىسى زالالەتتۇر. زالالەت ئېگىلىرىنىڭ ھەممىسى دوزاقتا بولىدۇ». (ئەبۇ داۋۇد رىۋايىتى). ژۇقۇرىدىكى ھەدىسلەرنىڭ روھىغا قارىغاندا، خەتنە تويىنى سۈننەت توي دەپ ئاتاساق، ئەلۋەتتە، پەيغەمبىرىمىزگە بوھتان چاپلىغان بولىمىز. شۇنداقلا ئېغىر گۇناھ ئوتكۈزگەن بولىمىز. يەنە بىر تەرەپتىن خەتنە توي ئاتالغۇسىنى سۈننەت توي دەپ باغاقلارغا يېزىۋالساقمۇ، ئوخشاشلا خاتالىق ئوستىگە خاتالىق ئوتكۈزگەن بولىمىز. شۇڭا جەمىيەتتىكى ھەر خىل باغاقلارنى لايىھىلەپ ياساپ باغاقچىلىق تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان تىجارەتچىلەرمۇ باغاقلارنى سۈننەتكە ماس كەلگۈدەك ياساپ سېتىش كېرەك.

خەتنە توي ئوتكۈزۈشنىڭ ئىسلامغا خىلاپ ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتكەندىن كېيىن، ئاللا ۋە پەيغەمبەر بۇيرىمىغان خەتنە تويىنى قىلىمەن دەپ ئىسراپ قىلىپ، ھاشامەتلىك، كوز ـ كوز قىلىشنىڭ ئورنىغا، ئۇنى پەرزەنتلىرىمىزنىڭ كەلگۈسى ئىستىقبالىنىڭ پارلاق، بەختىيار بولۇشى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ ئالىي بىلىم يۇرتلىرىدا ئوقۇپ، ئىلىم ـ پەن ئېگىلەپ، ئوزىدە ھەقىقىي ئىسلام دۇنيا قارىشىنى يېتىلدۈرۈپ، ئىختىدارلىق، بىلىملىك ۋە ئەخلاق ـ پەزىلەتلىك بولۇپ، دۇنيادا ئىنسانلارچە ياشىشى ئۈچۈن خەشلىسەك، ئاللا، پەيغەمبەر بىزدىن رازى بولماسمۇ؟

قەدىرلىك دىنداشلىرىم، ئاللا بىزگە ئاتا قىلغان مەنىۋىي ۋە ماددىي بايلىقىمىزنى ياخشى ئەھمىيەتلىك ئورۇنغا سەرپ قىلايلى.

ئابدۇلەھەپىز ئابدۇرەھىم ئىلتەبىر.

(«جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى» ژۇرنالىدىن ئېلىندى).

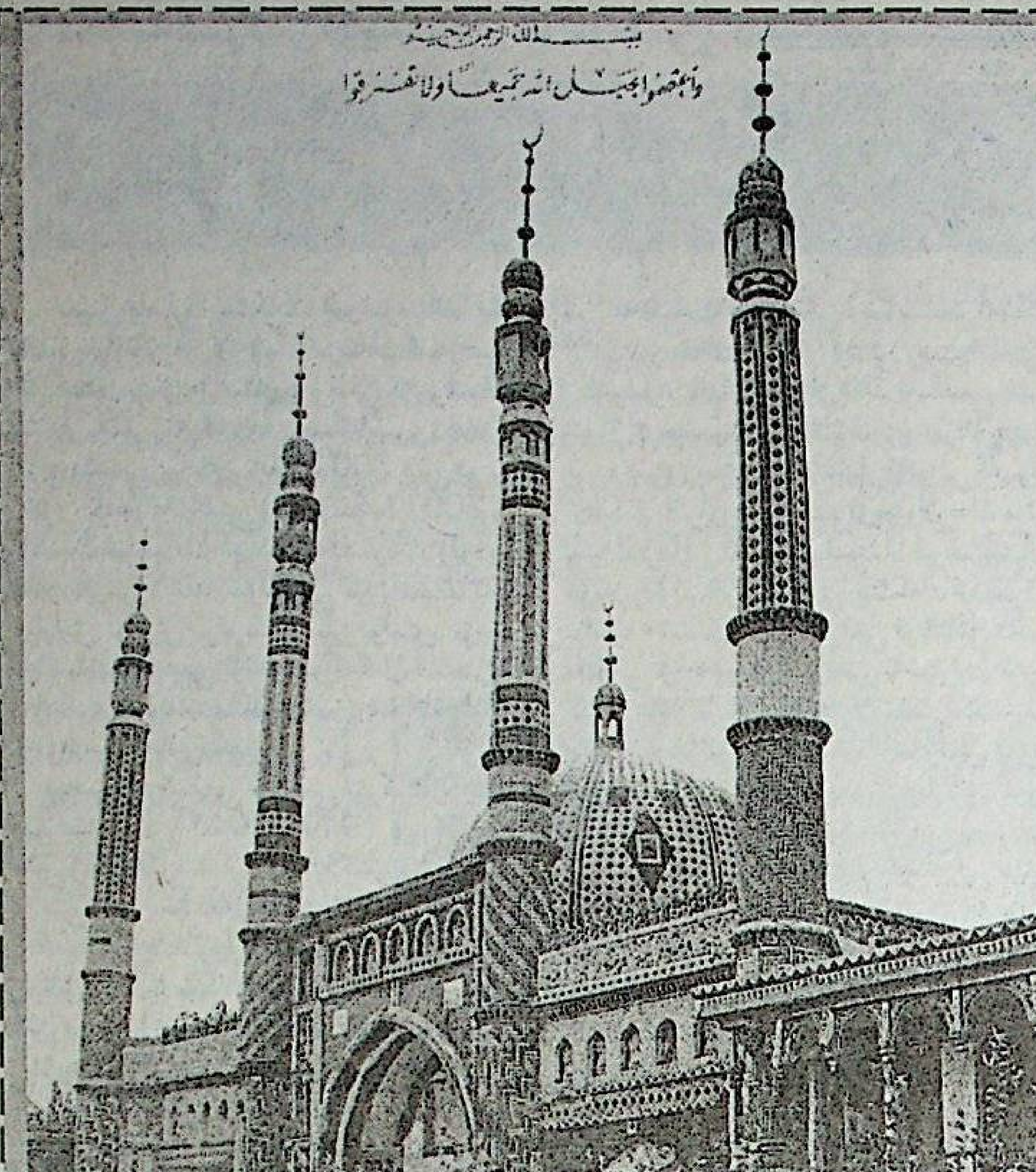

ش ئۇ ئا ر. مەكىت جامەسىنىڭ ئالدى كورۈنۈشى.

قىسقا خەۋەرلەر

قىرغىزستاندىكى نامراتلىق ۋە بورەك ئاغرىقلىرى

بىشكەك. ئاتاقلىق قىرغىزستانلىق دوختۇر، پروفېسسور مېدىن تىنالىيېۋ ھازىرقى ۋاقىتتا بىر مىللىوندىن ئوشۇق قىرغىزستانلىق، يەنى جۇمھۇرىيەت ئاھالىسىنىڭ ھەر تورتىنچىسى ئۇرولوگ مۇتەخەسسىسلىرىنىڭ ياردىمىگە مۇھتاج، ـ دەپ ھېساپلايدۇ. گوسپىتالدىكى ئۇ رەھبەرلىك قىلىۋاتقان بولۇمدىلا بەش ژىل ئىچىدە سۈدۈك يوللىرىنىڭ ھەر خىل ئاغرىقلىرى بىلەن ئاغرىغان 40 مىڭ ئادەم ئوپېراتسىيە قىلىنغان. «بۇ ئىنتايىن نۇرغۇن، ـ دەپ ھېساپلايدۇ پروفېسسور، ـ چۈنكى ھەر قېتىمقى مۇنداق ئوپېراتسىيە ئورگانىزم ئۈچۈن ناھايىتى جىددىي ئېغىرچىلىقلارنى ئېلىپ كېلىدۇ». ئەندى يەنە بىر تەرەپتىن، گوسپىتالنىڭ كوپلىگەن بىمارلىرى بۇ يەرگە شۇنداق ھالەتتە كېلىدۇكى، ئۇلارنى جىددىي ئوپېراتسىيە قىلىشتىن باشقا ھېچ قانداق ئامال يوق. مۇتەخەسسىسلەر بورەك ئاغرىقىنىڭ ئاساسىي سەۋەپلىرى پاسكىنا سۇدىن ۋە ياخشى تاماقلانماسلىقتىن ئىبارەت، دەپ ھېساپلايدۇ. مەسىلەن، جۇمھۇرىيەتنىڭ جەنۇبىدا ئاھالىنىڭ 80 پائىزى سۇنى ئۇدۇل ئېرىقتىن ئىچىدۇ، ئۇلاردا كىر ژۇيىدۇ، تېخنىكىنى ژۇيىدۇ، ئۇلارغا شۇنداقلا چارۋىچىلىق قالدۇقلىرىنى توكىدۇ. بۇ يەردە ئاخىرقى ۋاقىتلاردا سۇ پروۋودلىرى قۇرۇلۇشى ئەمەلىيەتتە توختاپ قالغان. ئەندى كوپلىگەن ئائىلىلەرنىڭ بىر كۈنلۈك تامىقى قەنتسىز چايدىن ۋە قېتىپ كەتكەن ناندىن ئىبارەت. بولۇپمۇ ئاياللار ئارىسىدا بورەك ئاغرىقلىرى ناھايىتى كوپ ئۇچرايدۇ. ئەندى بۇ بولسا، ئوز نۆۋىتىدە بالىلارنىڭ سالامەتلىكىگە تەسىر يەتكۈزمەكتە. ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇرولوگىيە خىزمىتىنى تەرەققىي ئەتكۈزۈش، قىرغىزستان ئۈچۈن مۇھىم مۇئاممىغا ئايلانماقتا، مىللەتنىڭ ئامان قېلىشى ئەينە شۇنىڭغا باغلىق بولماقتا، ـ دەپ تەكىتلەيدۇ پروفېسسور مېدىن تىنالىيېۋ. ئەگەر ئاھالىنىڭ تۇرمۇش دەرىجىسىنى كوتىرىش، سۇ بىلەن تەمىنلەش ۋە تاماقلىنىش سىستېمىسى يولغا سېلىنمىسا، بۇمۇ مەسىلىنى ھەل قىلىشقا يار بەرمەيدۇ.

2002 ـ ژىلى خىتايدا ئېلېكترونلۇق ھوججەتلەر جارىي قىلىنىدۇ

بېيجىن. خىتاي ھوكۇمىتى مەملىكەتنىڭ بارلىق ئاھالىسىنى ئېلېكترونلۇق ھوججەتلەر بىلەن تەمىنلەشنى نىيەت قىلماقتا. ھازىرقى شەخسىي گۇۋاھنامىلارنى شەخس توغرىلىق ئەخبارات ئەكس ئەتتۈرۈلگەن پلاستىكلىق كارتوچكىلار ئالماشتۇرىدۇ. كارتوچكىدا ئۇنىڭ ئېگىسىنىڭ فوتوسۈرىتى، ئۇنىڭ نومىرى، جىنسى، تۇغۇلغان ۋاقتى، شۇنداقلا ساختىلاشتۇرۇشتىن ساقلايدىغان مەخسۇس ئېلېكترونلۇق ھىمايە پلىيونكىسى بولىدۇ. كېلەر ژىلى كارتوچكىلارنى دەسلەپكىلەردىن بولۇپ ئالىي ئوقۇش ئورۇنلىرىنىڭ ستۇدېنتلىرى ئالىدۇ.

گېرمانىيە بارلىق ئاتوم ئېلېكتر ستانسىيەلىرىنى ياپىدۇ

بېرلىن. گېرمانىيە ھوكۇمىتى ئېنېرگېتىكا شىركەتلىرى بىلەن ئاتوم ئېلېكتر ستانسىيەلىرىنى يېپىش توغرىلىق كېلىشىمنى ئىمزالىدى. قولغا كەلتۈرۈلگەن كېلىشىمگە مۇۋاپىق ستانسىيەلەر ئوز رېسۇرسلىرىنى سەرىپ قىلىپ بولغاندىن كېيىن يېپىلىدۇ. گېرمانىيەنىڭ بارلىق 19 ئاتوم ئېلېكتر ستانسىيەسىنىڭ يېپىلىش جەريانى بىر نەچچە ئون ژىلغا سوزۇلىدۇ.

مىللىي فوند

ئالمۇتا. قازاقستان مىللىي فوندى جەمغۇرمىسىنىڭ قىممىتى 2001 ـ ژىل 28 ـ مايدىكى ئەھۋال بويىچە 862 مىللىون ئا ق ش دوللىرىنى تەشكىل قىلدى. بۇ ھەقتە قازاقستان مالىيە مىنىسىرلىكىنىڭ ئېلان قىلىنغان خەۋىرىدە ئېيتىلىدۇ.

مىللىي فوند پرېزىدېنت نۇرسۇلتان نازارباييېۋنىڭ پەرمانى بىلەن مەملىكەتنىڭ تۇراقلىق ئىجتىمائىي ـ ئىختىسادىي تەرەققىياتىنى تەمىنلەش، كېلەچەك ئەۋلادلار ئۈچۈن مالىيە مەبلىغىنى توپلاش، ئىختىساتنىڭ تاشقى ئامىللارنىڭ سەلبىي تەسىرىگە مۇپتىلا بولۇشىنى قىسقارتىش، شۇنداقلا جۇمھۇرىيەت ۋە يەرلىك بىيۇدژېتلارنىڭ دۇنياۋىي باھالارنىڭ ئوزگىرىشىگە باغلىق بولۇشىنى قىسقارتىش مەخسەتلىرىدە قۇرۇلغان ئىدى. فوند جۇمھۇرىيەتنىڭ بىر قاتار چوڭ كارخانىلارنىڭ دولەت بىيۇدژېتىغا پىلاندىن تاشقىرى قىلىنىۋاتقان تولەملىرى ھېساۋىغا شەكىللەنمەكتە.

مالىيە مىنىسترلىكىنىڭ خەۋىرىدە تەكىتلىنىشىگە قارىغاندا، ھازىرقى ۋاقىتتا مىللىي فوندىنى باشقۇرۇشنى ئەمەلگە ئاشۇرىۋاتقان قازاقستان مىللىي بانكىسى تەرىپىدىن فوندنىڭ ئىنۋېستىتسىيە ئىشلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنىڭ تەرتىۋىنى بەلگۈلەيدىغان ستراتېگىيە ئىشلەنمەكتە.

پىلانلىق تۇغۇت خادىملىرىنىڭ قاتىللىقى

خىتاينىڭ جەنۇبىدىكى فۇجەن ئولكىسىدە تۇغۇتنى نازارەت قىلىش خىزمىتىنىڭ ئەمەلدارلىرى تەرىپىدىن ئاختا قىلىنىشنى رەت قىلغانلىغى ئۈچۈن 34 ياشلىق ئايال ئۇرۇپ ئولتۈرۈلگەن.

يېقىندا 12 ۋە 13 ياشلىق ئىككى ئوغۇلنىڭ ئانىسى سۇن ژۇنغۇئا پىلانلىق تۇغۇت خىزمىتىنىڭ خادىملىرى تەرىپىدىن زورلۇق بىلەن ئېلىپ كېتىلگەن ئىدى. ئۇنىڭغا ئاختا قىلىش ئۈچۈن تىببىي مەركەزگە ئېلىپ كېتىلىۋاتقانلىقى ئېلان قىلىنغان.

سۇن ئىلگىرىمۇ بۇنى رەت قىلىپ كەلگەن، ئەندى بولسا ئەمەلدارلارغا سالامەتلىكىگە باغلىق ئاختا قىلىش ئۇنىڭغا تامامەن زىيان ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدىغان گۇۋالىق سپراۋكىسىنى كورسەتكەن. لېكىن ئۇنىڭ ۋە ئۇرۇق ـ تۇققانلىرىنىڭ قاتتىق نارازىلىقلىرىغا قارىماي، پىلانلىق تۇغۇت مەھكىمىسىنىڭ خادىملىرى سۇنىنى زورلۇق بىلەن ماشىنىغا سېلىپ ئېلىپ كەتكەن.

بۇ ئەھۋالدىن كېيىن سۇنىڭ ئۇرۇق ـ تۇققانلىرى پىلانلىق تۇغۇت مەھكىمىسى ئەمەلدارلىرىنىڭ قوپال ۋە قانۇنسىزلىق ھەرىكەتلىرى توغرىلىق ساقچى ئورۇنلىرىغا مەلۇم قىلغان، لېكىن ساقچىلار بۇ ئىشقا ئارىلاشمىغان.

شۇ كۈنى كەچقۇرۇنلۇغى رەسمىي ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى سۇنىنىڭ ئۇرۇق ـ تۇققانلىرىغا ئۇنىڭ يەرلىك ئاختا قىلىش مەركىزىنىڭ بەشىنچى قەۋىتى دېرىزىسىدىن ئوزىنى تاشلىۋەتكىنىنى ۋە بۇنىڭدىن ئولگەنلىكىنى خەۋەر قىلغان.

سۇن ئائىلىسىنىڭ ئەزالىرى (ئۇلارغا مەرھۇمنىڭ جەسىدىنى كورۈشكە رۇخسەت قىلغان) مەرھۇمنىڭ بېشىدا ۋە بەدىنىدە ئۇرغۇلىغان كوكەرگەن ۋە زەخمىلەنگەن جايلارنى كورگەن. «زەخىملىنىش خاراكتېرى، دېرىزىدىن سەكرەش نەتىجىسىدە پەيدا بولۇشىدىن دەرەك بەرمەيدۇ»، ـ دەپ بىلدۈرگەن ئۇلارنىڭ بىرى ئا ف پ مۇخبىرىغا.

ئۇنىڭ ئۇرۇق ـ تۇققانلىرى، ئىككى بالىنىڭ ئانىسى بولغان سۇن، خىتاي ھاكىمىيەت ئورۇنلىرىنىڭ تۇغۇتنى چەكلەش بويىچە قىلىۋاتقان ھەرىكەتلىرى توغرىلىق ياخشى خەۋەردار ئىكەنلىكىنى ۋە بۇ يولغا ئۇنىڭ قارشى بولۇش نىيىتىدە ئەمەسلىكىنى ئالاھىدە تەكىتلىدى. جۈملىدىن، 1992 ـ ژىلىدىن سۇن ئوزىنىڭ ھامىلدار بولۇپ قالغانلىقىنى ئېنىقلاش ئۈچۈن مۇنتەزىم رەۋىشتە دوختۇرغا كورۇنۇپ تۇرغان.

بۇنىڭدىن ژىگىرمە ژىل ئىلگىرى «بىر ئائىلە ـ بىر بالا» پرىنسىپى خىتايدا قانۇنغا ئايلانغان ئىدى. شۇنىڭدىن بۇيان ئىنسان ھوقۇقىنى ھىمايە قىلىش تەشكىلاتلىرى ئۇنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنىڭ خۇنۇك خاراكتېرىنى نۇرغۇن قېتىم تەكىتلىگەن. ئۇنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنىڭ دەسلەپكى ژىللىرى ئاياللارنى خوددى ھايۋانغا ئوخشاش زورلۇق بىلەن ئاختا قىلغان ئىدى.

پىلانلىق تۇغۇت مەھكىمىسىنىڭ خادىملىرى مەملىكەتنىڭ بۇ قانۇنغا نارازى بولغان ئاھالىسىنى ئۇرۇپ، قىينىغان، قانۇنسىز قامىغان، ئۇلارنىڭ مال ـ مۈلكىنى مۇسادىرە قىلغان ۋە ھەتتا ئويلىرىنى ۋەيران قىلغان.

لېكىن بۇنىڭغا قارىماي، بۇ چارىلەر خىتايدا ئاھالىنىڭ ئوسۇشىنى توختىتالمىدى ۋە ئۇ دۇنيادىكى ئاھالىسى ئەڭ زىچ دولەتلەرنىڭ بىرى بولۇپ قالماقتا. خىتاي ئاھالىسى ژىلىغا ئوتتۇرا ھېساپ بىلەن 10 مىللىون ئادەمگە كوپىيىدۇ.

خىتاي ھوكۇمىتى 2050 ـ ژىلى مەملىكەت ئاھالىسىنىڭ 1,6 مىللىارد ئادەمدىن ئېشىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن ئەڭ قاتتىق چارىلەرنى كورۇشنى ۋەدە قىلماقتا. ھازىر خىتاي ئاھالىسى 1,3 مىللىارد ئادەمنى تەشكىل قىلىدۇ.

باشقا نەشرلەر ئۇيغۇرلار توغرىلىق

قىرغىزستاندىكى ئۇيغۇرلار

بېيىل باھاردا بىشكەكتە قىرغىزستاندا يا-
شىغۇچى ئۇيغۇرلار ۋەكىللىرىنىڭ شەرقىي
تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) مىللىي قۇرۇلتىيى-
نىڭ كاتىپى ئەسقەرجان جانابىلىرى بىلەن
ئۇچرىشىشى بولدى. ۋىغىنغا 200 دىن ئو-
شۇق ئادەم قاتناشتى ۋە ئۇ ئۇنىڭدا 2001 -
يىلنىڭ ئاخىرىدا گېرمانىيەدە ئوتكۈزۈلىدى-
غان ئۇيغۇرلارنىڭ دۇنياۋىي قۇرۇلتىيىغا تەي-
يارلىق كورۈش توغرىلىق سوز بولدى. ئۇچ-
رىشىشتىن كېيىن ئۇنىڭ كوپلىگەن ئىشتىراك-
چىلىرى قىرغىزستان مىللىي بېخەتەرلىك
خىزمىتىگە چاقىرتىلدى.
بېجىن تەرىپىدىن شەرقىي تۈركىستان جۇم-
ھۇرىيىتىنىڭ (1944 - 1949) يوقىتىلى-
شى ۋە ئۇيغۇرىستاننى خىتايلاشتۇرۇش سىيا-
ستى ئون مىڭلىغان ئۇيغۇر ئائىلىلىرىنى ئە-
مەلىيەتتە قاچاقلارغا ئايلاندۇردى. سوۋېت
ئوتتۇرا ئاسىيەسىگە ئۇيغۇرلارنىڭ ئاممۇۋىي
تۇردە كوچۈپ چىقىشى 50 - يىللارنىڭ ئوت-
تۇرىغا توغرا كېلىدۇ. ئۇيغۇر كوچمەنلىرى
جۇڭگوۋا مىللىتى دېگەن نامدىن قۇتۇلۇپ، بۇ
يەردە باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەردىن ھېچ قان-
داق پەرقى قىلماي ياشىدى، بىرلا پەرقى -
ئۇلارنىڭ مىللىي - دولەتچىلىك ئاۋتونومىيە-
سى يوق ئىدى. لېكىن سوۋېت ئۇيغۇرلىرى
بىلىم ئېلىش پۇرسىتىدىن تولۇق پايدىلاندى،
شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار «مەركىزىي ئاسىيەنىڭ
يەھۇدىيلىرى» دېگەن لەقەمگە ئىگە بولغان.
س س س ر دا ئىلىم - پەن، ھەربىي ۋە مەمۇ-
رىي ساھالاردا ئوز ۋەكىللىرىگە ئىگە ئۇيغۇر
زىيالىيلىرى شەكىللەندى.
مەركىزىي ئاسىيەدىكى تۈركىي خەلقلەر-
نىڭ مۇستەقىللىقكە ئىگە بولۇشى ئۇيغۇرلارغا
ئاخىرقى ئىمپېرىيەنىڭ (خىتاينىڭ) يات -
ئارىدا پارچىلىنىشىغا ۋە ئۇيغۇرىستاننىڭ ئا-
زات بولۇشىغا ئۈمىد پەيدا قىلدى. لېكىن
س س س رنىڭ پارچىلىنىشى بىلەن خىتاي
خەلق جۇمھۇرىيىتى مەركىزىي ئاسىيەدىكى
بارلىق جۇمھۇرىيەتلەر بىلەن دەرھال دىپلو-
ماتىك مۇناسىۋەتلەرنى ئورناتتى. چۈنكى خى-
تايدىكى ئۇيغۇرلارغا ئېتنىكلىق جەھەتتىن
يېقىن خەلقلەرنىڭ مۇستەقىللىققە ئىگە بو-
لۇشى ش ئۇ ئار دىلا ئەمەس، بەلكى شۇنداقلا
ئىچكى موڭغۇلىيە ۋە تىبەتتە سېپاراتىزمنىڭ
يېڭى دولقۇنىنى پەيدا قىلىشى مۇمكىن ئې-
دى. بىرلەشكەن تۈركىي خەلقلەر قېرىنداش-
لىقى بولمىدى. بەزىلەرنىڭ پىكرىچە، قازاقلار
بىلەن قىرغىزلار، ئوزلىرىنىڭ مىللىي مەنپە-
ئەتلىرىنى كوزلەپ تۈركىي قېرىنداشلىقنى
قۇربان قىلدى. ئەندى قىرغىزستان بىلەن
قازاقستاندىكى ئۇيغۇرلار بۇ ئەللەرنىڭ خى-
تاي بىلەن بولغان مۇناسىۋەتلىرىدە تاشقى
سىياسىي ئامىلدا پايدىلىنىش ئۈچۈن ئويغۇت-
لۇق ۋاسىتىغا ئايلاندى.
يېڭى دۆلەتنىڭ شەكلەن دېموكراتىيەسى-
نىڭ ئىمكانىيەتلىرىدىن پايدىلانغان ھالدا،
ئۇيغۇرلار قىرغىزستان بىلەن قازاقستاندا ئۇي-
غۇرىستاننى ئازات قىلىش پارتىيەسىنى رويە-
خەتتىن ئوتكۈزۈشكە ئۇرۇندى. لېكىن، مەس-
لەن قىرغىزستاننىڭ ئەدلىيە مىنىستىرلىكى
«خوشنا دولەتنىڭ تەۋەسىنى ئايرىپ ئېلىش-
نى مەخسەت قىلغانلىقى» سۆيىتىدە تەشكى-
لاتنى رويختەتتىن ئوتكۈزۈشنى رەت قىلدى.
قىرغىزستاندا ئۇيغۇرلارنىڭ ئاساسىي «ئىت-
تىپاق» جەمىيىتىدىن تاشقىرى، بىر نەچچە
بىر - بىرى بىلەن ئالاقىدار ئەمەس ئايرىم
تەشكىلاتلارمۇ مەۋجۇت. ئۇيغۇرلارنىڭ مەن-
پېيەتلىرىگە ۋاكالەتلىك قىلىشقا قىرغىزستان
ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئىتتىپاقى، بىشكەك «دېموك-
راتىيە» ئىنسان ھوقۇقلىرىنى قوغداش تەش-
كىلاتى ۋە «ئىرپان» ئۇيغۇر ئەخبارات مەر-
كىزى داۋا قىلماقتا. ئۇيغۇرلار ھەركىتىنىڭ
مۇنداق بولۇنۇپ كېتىشىنىڭ سەۋەۋى ئۇي-
غۇر زىيالىيلىرى بىلەن ئۇيغۇر تىجارەتچىلىرى
مەنپېيەتلىرىنىڭ توقۇنۇشلىرىدىن ئىبارەت
بولسا كېرەك. زىيالىلار تىجارەتچىلەرنى «ئۇ-
لار ئىتتىپاقتىن پۇل تېپىش ئۈچۈنلا پايدىلان-
ماقتا ۋە ئۇيغۇر تەشكىلاتىنىڭ ئاساسىي مەخ-
سىتى - ئۇيغۇرىستاننى ئازات قىلىش ئۈچۈن
كۆرىشىش توغرىلىق ئۇنتۇپ قالدى»- دەپ
ئەيىبلىمەكتە. ئەندى تىجارەتچىلەر بولسا خو-
ۋۇپلۇق ۋە ئىستىقبالسىز سىياسەت ئۈچۈن
ئوز تىجارىتىنى تەۋەككەل قىلىشنى خالىمايدۇ.
«ئىتتىپاق» جەمىيىتىنىڭ رەئىسى روزى-
مەمەت ئابدۇلباقىيېۋ، «ئابرويلۇق بولۇش ئۇ-
چۇن، دولەت ئاپپاراتىدا ۋۇقۇرى لاۋازىمغا ئې-
گە بولۇش كېرەك. ياكى ئورغۇن پۇل بولۇش
كېرەك»، - دەپ ھېساپلايدۇ. بىرىنچىسى
ھەقىقەتەنمۇ يېتىشمەيدۇ. ھەتتا پۇل بىلەنمۇ
بەزى تەسىرلىك لاۋازىملارنى «سېتىۋېلىش»
مۇمكىن ئەمەس. ئۇيغۇرلار ھازىرقى دولەت
مەمۇرىيىتىدە ئۇزۇمەن ئوز ۋەكىللىرىگە ئىگە
ئەمەس. پارلامېنتتا ئۇيغۇر دېپۇتاتلىرى يوق.
جۇمھۇرىيەتنىڭ ئۇيغۇر ئاھالىسى بىلەن
ئۇزۇمىي دىن ۋە يېقىن تۈركىي تىل ئۇيغۇر-
لارنىڭ مەكسەپتە ئوسۇش ئىستىقبالىنى كې-
ڭەيتىشكە تۈرتكە بولماي ئاتىدۇ. مۇستەقىل
قىرغىزستاندا ئۇلارنىڭ كەسپىي ئوتتۇقلىرى
ئايلىنىپ تىجارەت قىلىش بىلەن چەكلەنمەك
تە. جۈملىدىن، تۇۋار ئەكىلىش ئۈچۈن خىتاي-
غا يات - يات بېرىپ ئۇ رۇش قىرغىزستان-
لىق ئۇيغۇرلارغا ئوزلىرىنىڭ ش ئۇ ئار دىكى
قېرىنداشلىرىدىن ياخشى ياساۋاتقانلىقىنى
بايقاش ۋە چۇشۇنۇشكە ئىمكانىيەت بېرىدۇ.
بەزىلەرگە ئادەتتىكى سودىگەرلەر ھالىتىدىن
ھالقىپ، ئوز بازىرىغا، كافې ياكى رېستورانىغا
ئىگە بولۇش نېسىپ بولىۋاتىدۇ. شۇنداق قە-
لىپ، ئۇيغۇرلارنىڭ قىرغىزستان ئىقتىسادى-
غا بولغان ئىنتېگراتسىيەسى يۈز بەرمەكتە. مىل-
لەتلەر ئارا ئىنتېگراتسىيەدە قىيىنىراق. ئۇي-
غۇرلار بىلەن قىرغىزلارنىڭ ئوز - ئارا نىكاھ-
لىنىشى - كام ئۇچرايدىغان ھادىسە. بەزىلەر
بۇنىڭدا خېلە قېدىمىي ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ
تەكەببۇرلىقىنى كورمەكتە. 20 - ئەسىركىچە
كوچمەنلەر بولغان قىرغىز قەبىلىلىرىگە قارى-
غاندا، ئۇيغۇرلار 7 - ئەسىردىن تارتىپ ئول-
تىراقلاشقان تۇرمۇش تەرزىدە بولۇپ، ئۇلار
ئوز يېزىقىغا ئىگە. ئېكسپېرتلار رۇسلارنىڭ
ئاممۇۋىي تۇردە كوچۈش مۇناسىۋىتى بىلەن
ئۇيغۇر دىئاسپورىسىنىڭ سانى ۋە تەسىرى ئو-
سىدۇ ۋە ئۇلار قىرغىزلار بىلەن ئوزبېكلەر-
دىن كېيىن ئۇچىنچى مىللىي تويىنىڭ ئورنى-
نى ئېگىلىشى مۇمكىن، دەپ ھېساپلىماقتا.
ئۇيغۇرلارنىڭ خىتايغا نىسبەتەن نارازىلى-
قى ئائىلە دائىرىسىدە چەكلەنگەن. 90 - يىل-
لارنىڭ بېشىدا بىشكەكتىكى خىتاي ئەلچە-
خانىسى ئالدىدا مىتىنگلارنى ۋە نامايىشلار-
نى ئوتكۈزۈش ئۇرۇنۇشلىرى قىلىندى، لې-
كىن مۇنداق نارازىلىق بىلدۈرۈش شەكىللى-
رى قىرغىز ھاكىمىيەت ئورگانلىرى تەرىپى-
دىن مەنسىي قىلىندى. ھازىر غەرىپ دېموك-
راتىيەلىرى تەرىپىدىن مەنۇيى قوللاشمۇ
يوق. بىشكەكتىكى ئامېرىكا ئەلچىخانىسىنىڭ
ئۇيغۇر ئاھالىسىنىڭ ۋەكىللىرى بىلەن ئېلىپ
بارغان جىددىي ئەخبارات ئالاقىلىرى
ئا ق ش نىڭ چەتلىشىشى ۋە پەرۋاسىزلىقى
بىلەن ئاياقلاشتى.
خىتايغا نىسبەتەن ئوچۇق نارازىلىقنى ئى-
پادىلەش ۋاستىسى ئايدا بىر چىقىدىغان
«ئىتتىپاق» ۋە «ۋىژدان ئاۋازى» گېزىتلىرى
بولۇپ قېلىۋاتىدۇ. بۇ گېزىتلەر مىللىي روھ-
نى ئويغىتىپ، ئۇيغۇرلارنى تارىخىي ۋەتەن-
دىكى ئەھۋال توغرىلىق خەۋەردار قىلىپ
تۇرىدۇ. گېزىتلەر ئا ق ش تىكى ئۇيغۇر ئەخ-
بارات ئاگېنتلىقىغا ئاساسلىنىپ، ش ئۇ ئار-
دىكى خىتايلارنىڭ قىرغىزچىلىق سىياسىتى
ۋە سېپاراتىزم ھەم تېررورىزمدا ئەيىپلەنگەن
ئۇيغۇرلارنىڭ ئولتۇرۇلىشى توغرىلىق بايان
قىلىدۇ.
ئۇيغۇرلار 90 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىدا ۋاخ-
تىنچىلىقتا ئەيىپلىنىپ، قىرغىز ھاكىمىيەت
ئورگانلىرى تەرىپىدىن بىرىنچى قېتىم قىسمە-
ن ئۇچرىدى. بۇ يەردە مەسىلە شۇنىڭدىكى،
ئۇيغۇرلارنىڭ مۇسۇلمان قېرىنداشلى-
رى - قىرغىزلار بىلەن قازاقلارغا قارىغاندا
خېلىلا دىندار. ئىسلام ئۇيغۇرلار ئۈچۈن - بۇ
مىللىي ئەنەنىنىڭ بىر قىسمى ۋە ئېتنىكلىق
ساقلىنىپ قېلىشىنىڭ كاپالىتىدۇر. ئىسلام دى-
نىغا ھەقىقىي ئىتائەت قىلغۇچىلار سۆيىتىدە
ئۇيغۇرلار سوۋېت دەۋرىدىلا مەسچىتلارنىڭ
ئىماملىرى بولغان. بىشكەكتە ئۇيغۇرلار ھازىر-
مۇ مەسچىتقا ئۇتاش رايونىدا توپلىشىپ ياشاي-
دۇ ۋە مەسچىت قومىنىڭ ئاساسىي قىسمە-
نى تەشكىل قىلىدۇ. لېكىن ئەنەنىۋىي ئىس-
لام ئورمىلىرىغا ئەمەل قىلىش قىرغىز مەخ-
سۇس ئورگانلىرى تەرىپىدىن «دىنىي ئېكس-
ترېمىزم» سۆيىتىدە باھالانماقتا. روزىمەمەت
ئابدۇلباقىيېۋ: «بىز ھەر دايىم مەخسۇس خىز-
مەت ئورگانلىرىنىڭ نازارىتىنى ھس قىلىپ
تۇرىمىز. مەن ھەتتا بىزنىڭ جەمىيىتىمىزدىمۇ
بىر نەچچە ئادەمنىڭ مېنى ئازارەت قىلىۋات-
قانلىقىغا گۇمانىم يوق»، - دەپ تەكىتلىدى.
1998 - يىلى ماي ئېيىلىرىدا قىر-
غىزستاننىڭ ئوش ۋىلايىتىدە كوپلىگەن ئا-
دەملەرنىڭ قۇرۇتان بولۇشىغا ئېلىپ كەلگەن
تېررورلۇق ھەرىكەتلەر يۈز بەردى. 2001 -
يىلى 12 - مارتتا ئوش شەھىرىنىڭ سوتى بۇ-
نىڭدا ئۇيغۇر مىللىتىگە مەنسۇپ خىتاي پۇخ-
رالىرىنى ئەيىپلىدى. بەھرەمجان ئالىموۋ بى-
لەن ئەسقەر توختى ئولۇم جازاسىغا، ئەلى مە-
سىم - 25 يىللىق تۈرمە جازاسىغا ھوكۇم قى-
لىندى. تەرگەۋ ئەيىپلەنگەنلەرنى - چېچەن-
ستاندىن شىنجاڭغىچە ھەرىكەت قىلىۋاتقان
خەلقئارا تېررورلۇق تەشكىلاتىنىڭ ئەزالىرى
قىلىپ كورسىتىشكە ئورۇنماقتا. قىلىنغان تېر-
رورلۇق ھەرىكەتلەرنىڭ مەخسىتى - قىرغىز-
ئوزبېك توقۇنۇشلىرىنى پەيدا قىلىشتىن ۋە
خىتاي بىلەن چېگارىداش رايونلاردا تۇراق-
سىزلىق زونىسىنى پەيدا قىلىشتىن ئىبارەت.
ئەيىپلەنگۈچىلەرنىڭ ئادۋوكاتى گۈلنۇر جا-
لانوۋا «بارلىق قويۇلغان ئەيىپلەر ئىسپاتلانما-
غان ۋە پەقەتلا تەخمىنلەرگە ئاساسلىنىدۇ»، -
دەپ ھېساپلايدۇ. قىرغىزستاندىكى خىتاي
مەسلىھەتچىسى جىڭخۇئا سەۋ «قىرغىز ھاكى-
مىيەت ئورگانلىرى بۇ توغرىلىق ئەلچىخانىنى
خەۋەردار قىلمىدى.» دېگەننى بانە قىلىپ
ئوز پۇخرالىرى - ئۇيغۇرلاردىن چەتلەشتى.
جۈملىدىن، خىتاي ۋاكالەتخانىسى ھازىرقى
ئەمەس، بەلكى ئوزىنىڭ ئىلگىرىكى پۇخرالىرى
بىلەنمۇ مۇناسىۋەت قىلىشتىن قاچىدۇ. سەۋ
جانابلىرى «خىتاي ئەلچىخانىسى بىلەن قىر-
غىزستاندىكى ئۇيغۇر ئاھالىسى ئوتتۇرىسىدا
ھېچ قانداق مۇناسىۋەت يوق» ئىكەنلىكىنى
ئىسپاتلىدى.
ئۇيغۇرلارمۇ خۇددى شۇنداق پىكىردە. مۇ-
ناسىۋەت يوق ۋە بولىشىمۇ مۇمكىن ئەمەس.
ئۇيغۇرلار ئوزلىرىنىڭ سابىق لىدېرى ئىن-
مەت بوساقوۋنىڭ ئولتۇرۇلىشىنى خىتاينىڭ
مەخسۇس خىزمەت ئورگانلىرىدىن كورمەكتە.
قىرغىز ھوقۇق قوغداش ئورگانلىرى بولسا،
بوساقوۋنى ش ئۇ ئار دىن كەلگەن سېپاراتچى-
لار ئولتۇردى، چۈنكى ئۇ ئۇلارنى مەبلەغ بى-
لەن تەمىنلەشتىن ۋاز كەچكەن، دەپ ھېساپ-
لايدۇ. شۇنداقلا سىياسىي تۇس ئالمىغان
ئۇچىنچى ۋە خېلە رىيال تەخمىنمۇ بار. ئۇيغۇر-
لار لىدېرىنىڭ ئولتۇرۇلىشى - بۇ قىرغىزستان-
دىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچكى زىددىيەتلىرى-
نىڭ ئاقىۋىتى. «ئىتتىپاق» جەمىيىتىنىڭ
رەئىسى لاۋازىمى بوساقوۋنى ئوز قېرىنداشلى-
رى - ئۇيغۇرلار ئارىسىدا تىجارەت ساھاسى-
دا تەسىرلىك رىقابەتچى قىلاتتى. لېكىن
ئۇيغۇرلارغىمۇ، ھاكىمىيەت ئورگانلىرىغىمۇ بۇ
قاتىللىقتا تاشقى سىياسىي تۇس بېرىش پايدى-
لىق. ئۇيغۇرلار ئۈچۈن - بۇ خىتايغا قارشى
كەيپىياتنى رەغبەتلەندۈرۈشنىڭ ئامىلى. ھا-
كىمىيەت ئۈچۈن بولسا - قىرغىز - خىتاي
مۇناسىۋەتلىرىنى ھەل قىلىش يولىنى مۇكەممەل-
لەشتۈرۈشتىن ئىبارەت.
پرېزىدېنت ئاقايېۋقا جۇمھۇرىيەتتە ئۇي-
غۇرلارنىڭ ئاكتىۋلىقىنى باستۇرۇپ «ئۇلۇق
خوشنىنىڭ» يەر داۋالىرىنى يۇمشىتىش مۇم-
كىن بولىۋاتىدۇ. توغرا، ئۇ ھەر خىل مۇۋاپپە-
قىيەتتە بولماقتا. تالاش قىرغىز - خىتاي يەر-
لىرى چوڭ ئوزبېڭۇكوئوش دەرياسى بويىچە
ئوتىدۇ ۋە قىرغىز ئاھالىلىق پۇنكتلىرى ئەر-
كەشتام بىلەن ئوزۇ مۇزاكىرىلەر ماۋزۇسى بول-
ماقتا. ئاخىرقى مەلۇماتلارغا قارىغاندا، قىر-
غىزستان بۇ يەرلەرنى، شۇ جۈملىدىن چېگارا
زاستاۋسىنى خان تەڭرى چوققىسىغا ئالماش-
تۇرۇشى مۇمكىن. ھوكۇمەت ئاپپاراتىنىڭ
خەلقئارا ھەمكارلىق باشقارمىسىدا خىتاي
بىلەن تەڭ ۋە مەسىلىرىنى مۇھاكىمە قىلغاندا
«ئۇيغۇر ماۋزۇسى» پەيدا بولىدىغانلىقى فاك-
تىنى تەستىقلىمىدى. لېكىن قىرغىزستان
تاشقى ئىشلار مىنىسترلىگىدىكى مەنبەلەر
«ئۇيغۇرلار مەسلىسى» - بۇ قىرغىزلارنىڭ
تېررىتورىيە مۇئاممالىرى بويىچىلا ئەمەس، بەل-
كى ئۇمۇمەن خ خ ج بىلەن بولغان مۇناسىۋەت-
لەردىكى ئاساسىي كوزنەك، دەپ ھېساپلايدۇ.
1998 - يىلى كوزدە قىرغىز - خىتاي چې-
گارىسىدىن روسسىيەنىڭ چېگارا ئەسكەرلە-
رى كەتتى. بۇنى ئۇيغۇرلار تەشۋىش بىلەن
قوبۇل قىلدى ۋە ئوزلىرىنىڭ قىرغىز قېرىن-
داشلىرىغا خىتاينىڭ يەر داۋالىرى چېگارا يې-
نىدىكى يەرلەر بىلەن چەكلەنمەيدىغانلىقىنى
ئاگاھلاندۇردى. خىتاي قىرغىزستان بىلەن
قازاقستاننىڭ ئىچكىرىسىدىكى ئۇرغۇن يەر-
لەرگە داۋا قىلماقتا. خىتايدىن كوچۈپ چىق-
قان ئاددىي ئۇيغۇرلار: «خىتايلارنىڭ كېلى-
شى بىلەنلا سىلەر رۇسلارنىڭ ئاياق ئىزلى-
رىنى سويىسىلەر»، - دەيدۇ. قىرغىزستاننىڭ
ھوكۇمران دائىرىلىرىنى خىتايلارنىڭ ئېتنىك-
لىق تېچلىق بىلەن بېسىۋېلىشى بۇئېنگىسزمۇ
تەشۋىشلەندۈرمەكتە. ھەر يىلى قىرغىزستاندا
ئوزلىرىنى سان جەھەتتىن كويەيتكەن ھالدا
خىتايلار سودىدىن قۇرۇلۇشقىچە بولغان پا-
ئالىيەتنىڭ بارلىق ساھالىرىنى مۇۋاپپەقىيەت-
لىك ئوزلەشتۈرمەكتە.
چېچەنىستاندا خىتاي پۇخرالىرى (باندىتلار
تەرەپتە بولغان ئۇيغۇرلار) ئەسىرگە ئېلىنغان-
دىن كېيىن «ئۇيغۇرلار ئامىلى» ئاقايېۋ ئۈ-
چۈن خىتاي بىلەنلا ئەمەس، بەلكى روسسىيە
بىلەن بولغان مۇناسىۋەتلەردىمۇ پايدىلىق كو-
زىرغا ئايلاندى. ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈن مەملى-
كەتنىڭ ئىچىدە «ئۇيغۇرلار مەسلىسىنىڭ»
ئەھمىيىتىنى سۇنئىي رەغبەتلەندۈرۈشكە ۋە
ئۇنىڭغا تاشقى سىياسىي تۇس بېرىشكە توغرا
كەلمەكتە. «دۇنياۋىي ئۇيغۇر ئېكسترېمىزمى-
نىڭ» خوۋۇپى ئاقايېۋقا روسسىيەدىنمۇ، خى-
تايدىنمۇ مالىيەۋىي ياردەم ئېلىشنى قولغا
كەلتۈرۈشكە ئىمكانىيەت بەرمەكتە. شاڭخەي
فورۇمى دائىرىسىدە نامايەن بولىۋاتقان خىتاي-
نىڭ، روسسىيەنىڭ ۋە مەركىزىي ئاسىيە ئەل-
لىرىنىڭ بىرلىشىشى ئۇيغۇرلارغا تارىخىي
ۋەتىنى - ئۇيغۇرىستاننى يات - ئارىدا ئازات
قىلىشقا پۇرسەت قالدۇرمايدۇ.
پەرغانە ۋادىسى يىلدىن - يىلغا تۇراقسىز-
لىق تەۋەككەلچىلىكنى بارغانسىرى ئوۋج ئال-
دۇرماقتا، ئۇنىڭغا پەقەتلا ئىسلام تېررورىست-
لىرىلا مەنپېيەتدار بولۇشى مۇمكىن ئەمەس.
تۇراقسىزلىق زونىسىنىڭ مەركىزىي ئاسىيە رە-
گىئونىغا خىتاي ش ئۇ ئار نىڭ يېقىنلىقىدىن
ئا ق ش نىمۇ مەنپېيەتدار قىلىشى مۇمكىن.
ئاق ش دىنىي فۇندامېنتالىزم دولقۇنىنى پەر-
غانە ۋادىسىدىن ئۇيغۇرىستانغا قارىتىپ، ئوز-
نىڭ ستراتېگىيەلىك رەقىبى - خىتاينى پار-
چىلىشى مۇمكىن. ئۇيغۇرلار ئا ق ش بىلەن
خىتاي ئوتتۇرىسىدىكى كەسكىنلىك ۋەزىيىتى-
نىڭ ھەر بىر سەھىپىسىنى ئۇمۇت بىلەن
جىددىي كوزەتمەكتە ۋە بۇنىڭدا «خەلقئارا
ئىمپېرىيەسىنىڭ» پارچىلىنىشىنىڭ يېقىنلى-
شىۋاتقانلىقىنى، دېمەك ئۇيغۇرىستاننىڭ مۇس-
تەقىللىقىنىمۇ كورمەكتە. ئانالىتىكلار خىتاي -
ئامېرىكا زىددىيەتلىرىنىڭ ئەڭ ئوۋج ئېلىشى-
نى 2010 - يىلغا مولچاللىماقتا. لېكىن ئۇي-
غۇرلار بۇ ئۇنىڭدىن باللدۇراراق يۈز بېرىدى-
غانلىقىغا ئۇمۇت قىلىدۇ...

ئىگور گروبېنشكوۋ،
مەخسۇس ئۇرۇش ۋە تېچلىقنى يورۇتۇش
بويىچە ئىنستىتۇت ئۈچۈن.

(«رېسپۇبلىكا - 2000» گېزىتىدىن ئېلىندى.)

تارىخ سەھىپىلىرىدىن

دوغلات ۋە موغۇللار كىملەر؟

تارىخىي مەنبەلەرنىڭ كۆرسىتىشىچە،
ھازىرقى موڭغۇلىيەدە، بايقال كولىنىڭ شەر-
قىي - جەنۇبىي ۋە غەربىي تەرەپلىرىدە موڭ-
غۇللاردىن بۇرۇن ھايات كەچۈرگەن قەبى-
لەردىن: موغۇللار، ئايمان، قىرايات - كىرەي،
سەلجۇقلار، قارلۇق، قوڭغىرات، دۇختى -
دۇختۇي، بارلاس، ئارلاس، چۇراس، نەركەس،
قىيات، قىرغىز، ساغىرە، دولغاس، قومۇق قا-
تارلىق ھەر خىل نامدىكى ئوغۇزخاننىڭ ئەۋ-
لادلىرىدىن بولغان قەبىلىلەر ياشىغان.
مەزكۇر ئوغۇز قەبىلىلىرى كېيىنرەك ھەر
خىل سەۋەبلەر تۈپەيلى بولۇنۇپ، غەربىي
تەرىپى يەتتىسۇدىن بالقاش كولىگىچە تارى-
لىپ بىر مەزگىل كوچمەنچىلىك بىلەن ھا-
يات كەچۈرۈپ، ئاندىن ئولتىراقلاشقان. دې-
مەك، بۇلاردىن كېيىن چاغاتاي ئەۋلادىدىن
بولغان بىرىنچى ئىسەن بوغا (بوقا) ئالمالىقتا
ئوز تەختىنى تىكلىگەندە، ئۇيغۇرلاردىن كې-
لىپ چىققان دوغلات جەمەتىدىكى تار-
ماقتا بولۇنۇپ، بىرىگە بولاچى بەگ يەنى
بىرىسگە تولەك بەگ رەھبەرلىك قىلغان.
ئۇلاچى بەگ ئاقسۇنى مەركەز قىلغان ھالدا،
تۇرپان ئويمانلىقىنى، غەربىي تەرەپتىن ئىس-
سىق كولگىچە كەڭ دائىرىنى باشقۇرغان. تو-
لەگ بەگ خوتەن بىلەن تارىم ۋادىسىنىڭ جە-
نۇپ تەرىپىدىن تارتىپ بەدەخشان رايونى-
نى قوشۇپ باشقۇرغان ئىدى. بىراق بۇلار
ئالمالىق ئوردىسىغا ياساق تولەپ تۇرغان.
جۈملىدىن، «تارىخىي رەشىدى» ناملىق
كىتابىنىڭ مۇئەللىپى مىرزا ھەيدار كوراگان ئو-
زىنى موشۇ دوغلات جەمەتىدىن كېلىپ چىق-
قانلىقىنى ئېيتقان. لېكىن، «دوغلات جەمە-
تى موڭغۇللارنىڭ بىر تارمىقى» دېگەن كوز
قاراشلار ئىسپاتلىق بولسا، ئۇ چاغدا دوغلات
جەمەتىنىڭ ھەممىدىن بۇرۇن ئۇيغۇرلۇشۇپ
كەتكەن موڭغۇللار ئىكەنلىكىدە شەك - شۇبھ-
بە يوق، دەپ كەسكىن تەكىتلىگەن خىتاي
تارىخچىسى ليۇزۇشاۋ. («ئۇيغۇر تارىخى» 1 -
قىسىم، 566 - 568 - بەتلەرگە قاراڭ).
ئەندى دوغلات ۋە موغۇل ئاتالمىسىنىڭ
كېلىپ چىقىشىنى كورەيلى: ۋۇۋۇردا تىلغا
ئېلىنغان ئوغۇز دوغلات قەبىلىسىدىن بول-
غان مەشھۇر تارىخچى مىرزا ھەيدەر كوراگان
«تارىخىي رەشىدى» كىتاۋىدا يەركەن سۇل-
تانى سەئىدخان دەۋرىدە قەشقەرىيە بىلەن
تۇرپاندا كوچمەنلىك ھاياتىنى ساقلاپ
قالغان 30 مىڭدەك موغۇللار قالغان،
- دەپ تەكىتلەيدۇ. بۇلاردىن باش-
قا سۇلتان سەئىد بىلەن بىللە قەشقەرىيە-
گە پەرغانە ھەم يەتتىسۇدىن دوغلات، دوخ-
تى، بارلاس، نەركەس، چوراسلاردىن بولۇپ،
توققۇز ئۇرۇققا مەنسۇپ 5 مىڭغا يېقىن مو-
غۇللار كېلىدۇ. شۇ زاماندا قەشقەرىيەدە تۇ-
راقلىق 3 مىللىون ئۇيغۇر ئاھالىسى ئىچىدە
كولدىن بىر تامچا ئىدى. موغۇللارنىڭ تىلى
ۋە ئېتنىك مەنسىكە كەلسەك، ئۇلارنىڭ تى-
لى ئوغۇز تىلىغا يېقىن بولۇپ، قەشقەر شۇ-
ئىسىدىن ئازلا پەرىق قىلاتتى، دەپ قەيت قى-
لىنغان. شۇنداقلا 17 - ئەسىردە ئوتكەن
مەشھۇر تارىخچى مەھمۇد بىننى ۋەلى ۋە
زاماندىشىمىز مەھمۇد قۇتلۇق موغۇل نىت-
نىڭ نامىنى ئىزاھلىغاندا: «موغۇللارنى ئۇي-
غۇر كوچمەنلىرى دەپ، ئۇلارنىڭ كېلىپ چى-
قىشىنى ئوغۇزلارغا باغلاپ، بايان قىلغانلى-
قىنى» تەكىتلەيدۇ.
شۇنىڭ ئۈچۈن، دوغلات بىلەن موغۇللار-
نى ئوغۇزخاننىڭ ئەۋلادلىرىدىن كېلىپ چىق-
قانلىقىنى ئاتاپ كورسىتىش توغرا دەپ قارا-
ۋەتلەيمەن. چۈنكى، خىتاي تارىخىي مەنبەلى-
رىدە تۇرپان ئۇيغۇر ئىدىقۇت (چىركىن)
دولىتىگە قارىتا ئىشلىتىپ كەلگەن «چىشى»
«كاۋكوي»، قاڭقىلى (قاڭلى)، (ئېگىز ھار-
ۋىلىقلار، ئېگىز چاقلىقلار) مەنالىرىدا ئاتاپ
كەلگەن ئىدى، چۈنكى، ئوغۇزلار: (بالا - چا-
قىلىرىنى ھارۋىلارغا ئولتارغۇزۇپ، يايلاقلار-
دا مەغرۇر ۋىزىگەنلىكىنى كورگەن خىتاي سەل-
ياھەتچىلىرى شۇنداق دەپ ئاتىغان). چۈن-
كى ئۇ دەۋرلەردە يەتتىسۇ تەۋەسىدە ئوغۇز-
لارنىڭ تەسىرى ئىنتايىن كۈچلۈك ئىدى.
يەتتىسۇ تەۋەسىنى دەسلەپ مىلادى-
دىن ئىلگىرىلا ئوغۇزلار ماكان قىلغان. ئو-
غۇز قارلۇقلار (مىلادى 766 - 899 - يىل-
لىرى) بىر ئەسىردىن كوپ يەنى، تارىخنىي-
لار تەركۇنگە قوشۇلغىچە ئالمالىقنى مەركەز
قىلىپ دولەت خاقانى ئارسلانخان ۋە ئۇ-
نىڭ تەرەپدارلىرى مۇستەقىل ھوكۇمران بو-
لۇپ كەلگەن ئىدى، بۇ جاينى ئوغۇزلار خور-
غاۋۇس دەپ ئاتىغان. 13 - ئەسىر باشلىرى-
دا چىڭگىزخاننىڭ ئىستىلاسىدىن كېيىن
چىڭگىزخاننىڭ ئىككىنچى ئوغلى چاغاتاي
نامىدا، كېيىنرەك 1347 - يىلدىن ئىتىۋا-
ردىن تۇغلۇق تومۇرخاننىڭ ئەۋلادلىرىدىن كې-
يىن بۇ جايلار قورغاس - قورغاس مازار دەپ
ئاتىلىپ كەلمەكتە.
ئايرىم تارىخچىلار چاغاتاي بىلەن موغۇل-
لار بىللە كەلگەن، يەنە بىر تەتقىقاتچىلار ئۇ-
رت بىلەن موغۇللارنىڭ قوشۇلىشىدىن ئىبا-
رەت دەپ ئوتىدۇ. مېنىڭچە بولغاندا، ئۇلار -
نىڭ كۆزۈماندۇر. ھەقىقەتتە باشتا بىر - بىر-
لەپ ئاتاپ كورسەتكەن قەبىلىلەر ئوغۇزخان-
نىڭ 28 ئەۋرىلىرىدىن تارالغان ئەۋلادلىرى-
دۇر.

ئىسمائىل ئەنۋەرىي،
تارىخچى.

ئەۋلاد كۇتۇبخانىسى
www.ewlad.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

بىزگە ئۇلار ئىتتىپاقداشمۇ؟

(خىتاي دېموكراتىك پارتىيەسىنىڭ مىللىي مەسىلە بويىچە پروگراممىسىغا باھا)

ھەممىگە مەلۇمكى، خىتايدا 1911 ـ ژىلى «شىنخەي ئىنقىلاۋى» دەپ ئاتالغان مىللىي دېموكراتىك ئىنقىلاپ بولۇپ ئۆتتى. شۇنىڭ نەتىجىسىدە نەنجىن شەھرىدە 1 ـ نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق ۋەكىللىرى قۇرۇلتىيى چاقىرىلىپ 1912 ـ ژىلى 1 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى جۇڭخۇا مىنگونىڭ قۇرۇلغانلىقى ئېلان قىلىندى. بۇ، ئەمەلىيەتتە، جۇڭگودا ئۈزۈلۈشلەر بىلەن 800 ژىل داۋام قىلغان ـ قىتانلار، جۇرجانلار، موڭغۇللار ۋە مانجۇلارنىڭ مۇستەملىكىچىلىك ھۆكۈمرانلىقى ئاخىرلىشىپ، خەنزۇلار مىللىي مۇستەقىللىقىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، ھاكىمىيەتنى ئۆز قوللىرىغا ئالغانلىقىنى كۆرسىتىدىغان تارىخىي ئۆزگىرىش پەيتى ئىدى.

دېمەك، خەنزۇلار مىللىي مۇستەقىللىككە ئېرىشىپ، ئۆز دۆلىتىگە ئىگە بولغىنىغا ئاران 90 ژىل بولدى دېگەن سۆز. موشۇ 90 ژىل ئىچىدە يۈەن شىكەي قاتارلىق مىلىتارىستلار 15 ژىل، خىتاينىڭ گومىنداڭ پارتىيەسى 23 ژىل، كوممۇنىستىك پارتىيەسى 52 ژىل ھۆكۈمرانلىق قىلمىشتى. ھازىر بولسا، ئاتالمىش خىتاي دېموكراتىك پارتىيەسى سىياسىي سەھنىگە چىقىپ، كوممۇنىستلار بىلەن ھاكىمىيەت ھوقۇقىنى تالاشماقتا. (تەيۋەندە بولسا، دېموكراتلار ھاكىمىيەتنى قوللىرىغا ئېلىشتى.) ئۇلار مەملىكەتنىڭ ئىچىدىمۇ، سىرتىدىمۇ كوممۇنىستلارغا قارشى پائالىيىتىنى ئاكتىپلاشتۇرماقتا. ھازىرقى خىتايدىكى ۋەزىيەتنىڭ تەرەققىياتىدىن، خەلق ئارا ۋەزىيەتنىڭ ئۆزگىرىشىدىن قارىغاندا، ئۇزاققا بارماي خىتايدا چوڭ ئۆزگىرىش بولىدىغاندەك. كوممۇنىستلارنىڭ چىرىگەن دىكتاتورلۇقىغا تايانغان ھاكىمىيىتى ئاغدۇرۇلۇپ، ئۇنىڭغا قارىغاندا موتىدىلراق يۈزلىنىشتىكى خىتاي دېموكراتىك پارتىيەسى ھاكىمىيەت بېشىغا كېلىدىغاندەك تۇرىدۇ. ئەگەر شۇنداق ئۆزگىرىش بولغان تەقدىردە، بۇ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تەقدىرىگە قانداق تەسىر قىلىدۇ؟ ئۇيغۇرستان مىللىي ئازاتلىق ھەرىكىتى، بۇ پارتىيەگە قانداق مەۋقەدە بولۇشى كېرەك؟ دېگەن سوئالنىڭ تۇغۇلۇشى تەبىئىي. بۇ سوئالغا جاۋاب تېپىش ئۈچۈن بىز ئالدى بىلەن ئاتالمىش «خىتاي دېموكراتلىرى»نىڭ مەۋقەسىنى ئېنىق بىلىشىمىزگە يەنى ئۇلارنىڭ سىياسىي پروگراممىسى بىلەن تونۇشۇپ چىقىشىمىزغا توغرا كېلىدۇ.

بىزنىڭ قولىمىزدا خىتاي دېموكراتىك پارتىيەسى ئېلان قىلغان ئىككى ھۆججەت تۇرۇپتۇ. ئۇنىڭ بىرسى: 1994 ـ ژىلى ئۆكتەبىردە ئامېرىكىنىڭ نيۇ ـ يورك شەھرىدە ئېچىلغان ئۇيغۇر، تىبەت، ئىچكى موڭغۇل بىرلەشمە ھەيئىتى ئۆتكۈزگەن ئىلمىي كونفېرېنسىيەدە، خىتاي دېموكراتلىرىنىڭ لىدېرى يەن جياچى ئېلان قىلغان «جۇڭگودا دېموكراتىك دۆلەت قۇرۇش لايىھەسى»، ئىككىنچىسى ـ خىتاي دېموكراتىك پارتىيەسى 2000 ـ ژىلىنىڭ بېشىدا ئېلان قىلغان، 14 ماددىدىن تەركىب تاپقان «يېڭى ئەسىر باياناتنامىسى» دۇر. بىز خىتاي دېموكراتلىرىنىڭ مەۋقەسىنى بىلىش ئۈچۈن موشۇ ھۆججەتلەرنىڭ مىللىي مەسىلە بويىچە بايان قىلغان ماددىلىرىنى ئايرىم ـ ئايرىم كۆرۈپ چىقىمىز.

بىرىنچى ھۆججەت: يەنى يەن جياچى ئېلان قىلغان «جۇڭگودا دېموكراتىك دۆلەت قۇرۇش لايىھەسى»نىڭ مىللىي مەسىلە توغرىلىق پاراگرافىدا ئەينەن مۇنداق دېيىلگەن:

ـ «ھازىرقى خىتايدىكى كوممۇنىستلار ھۆكۈمىتى تىبەت، شەرقىي تۈركىستان ۋە ئىچكى موڭغۇلىيە مەسىلىسىدە، مونۇ ئىككى يولنىڭ بىرىنى تاللىۋېلىشقا مەجبۇر. بۇنىڭ بىرى ـ قورال كۈچى بىلەن باستۇرۇش، يەنە بىرى ـ ئۆز ئارا كېلىشىپ، سىياسىي يول بىلەن ھەل قىلىش. ئەگەر، ئۇلار قورال كۈچى بىلەن باستۇرۇش يولىنى تاللىسا، مىللىي ئازاتلىق ھەرىكەتنى باستۇرۇشتا مۇۋەپپەقىيەت قازانغان تەقدىردىمۇ، كەلگۈسىدە ئۆزىنىڭ پارچىلىنىپ كېتىشى ئۈچۈن يول ئېچىپ بەرگەن بولىدۇ. شۇڭا جۇڭگودا مىللىي مەسىلە پەقەت سىياسىي يول بىلەن ھەل قىلىنىشى كېرەك. مېنىڭچە بۇ مەسىلىنى ھەل قىلىشنىڭ ئەڭ مۇۋاپىق ئۇسۇلى ـ جۇڭخۇا فېدېراتسىيەسىدۇر. بۇ سىستېما بويىچە كېلەچەكتە قۇرۇلغۇسى دېموكراتىك جۇڭگودا تىبەتكە، شەرقىي تۈركىستانغا ۋە ئىچكى موڭغۇلىيەگە فېدېراتىۋ جۇمھۇرىيەت ستاتۇسى بېرىلىشى كېرەك. بۇ جۇمھۇرىيەتلەر ئۆزلىرىنىڭ ئىچكى ئىشلىرىنى شۇنىڭدەك ئىقتىسادىي ئىشلىرىنى ئۆزلىرى باشقۇرىدۇ. بىراق، دۆلەت مۇداپىئەسى يەنى ئارمىيە، تاشقى ئالاقىلار يەنى دىپلوماتىيە، سىياسىي ـ قانۇن ئىشلىرى مەركەز تەرىپىدىن بىۋاستە باشقۇرىلىدۇ.» («شەرقىي تۈركىستان» گېزىتى. 1994 ـ ژىلى، 6 ـ سان. 4 ـ بەتكە قاراڭ).

ئىككىنچى ھۆججەت: خىتاي دېموكراتلىرى ئېلان قىلغان «يېڭى ئەسىر باياناتنامىسى»نىڭ مىللىي مەسىلىگە بېغىشلانغان 11 ـ ماددىسىدا ئەينەن مۇنداق دېيىلگەن: « خىتاي خەلقى ـ بىر نەچچە ئىرقلارنىڭ قوشۇلۇشىدىن تەركىب تاپقان. نەچچە مىڭ ژىللىق تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا خىتايلار ئاز سانلىق مىللەتلەرنى باشقۇرغان دەۋرلەر بولغاندەك، ئاز سانلىق مىللەتلەرمۇ خىتايلارنىڭ زېمىنىنى بېسىۋېلىپ، باشقۇرغان دەۋرلەرمۇ بولغان. شۇنداق قىلىپ، نەچچە مىڭ ژىللار داۋامىدا ئىرقلار ۋە مەدەنىيەتلەر بىر ـ بىرىگە قوشۇلۇپ كەتتى ...

... بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتىنىڭ ئىنسان ھەقلىرى توغرىلىق باياننامىلىرىغا، كېلىشىملىرىگە ئاساسەن، بىز خىتايدىكى بارلىق ئىرقى گۇرۇپپىلارنىڭ تەڭ ھوقۇقلۇق ئىگىلىكىنى قەتئىي قوللايمىز.

بىز، ئىرقى گۇرۇپپىلار ئوتتۇرىسىدىكى ئالاقىلارنىڭ تۈزۈتىلىشىنىڭ يولى ـ بۇ گۇرۇپپىلارنى مەلۇم دەرىجىدە ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگۈلەش ھوقۇقىغا ئىگە قىلىش، زۆرۈر دەپ قارايمىز. بۇنداق قىلىش، بىرلەشكەن پاراۋان خىتاي دۆلىتى ئۈچۈن ئاساس بولىدىغانلىقىغا ئىشىنىمىز.

. كوممۇنىستلارنىڭ ھازىرقى دىكتاتور ھاكىمىيىتى ھەممە ئىرقلارنى، شۇ قاتاردا خەنزۇلارنىمۇ ئەزمەكتە. بۇ زالىملارنى يوقاتماي تۇرۇپ، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ھوقۇقلىرىنى تىكلەش بەكمۇ قىيىن. پەقەت مەملىكەتتە ھەقىقىي دېموكراتىك تۈزۈم بولغاندىلا، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ھوقۇقلىرىنى قوغداش مۇمكىن بولىدۇ. شۇڭا ھازىرقى ئەڭ مۇھىم ۋەزىپە ـ دېموكراتىيەنى ئورنىتىش يولىدىكى كۈرەشتە. بارلىق ئىرقى گۇرۇپپىلارنى بىرلەشتۈرۈشتۇر.

مۇستەملىكە ھاياتىدىكى مىللەتلەر ئۆزلىرىنىڭ مۇستەقىللىقى ئۈچۈن ئۇرۇشقان دەۋرىدە سەلق دېتېرمىناتسىيون (مىللەتلەرنىڭ ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگۈلەش) ھوقۇقىدىن ئوبدان پايدىلاندى. بىز شۇنى ئالاھىدە تەكىتلىشىمىز كېرەككى: «بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتىنىڭ بارلىق ھۆججەتلىرىدىكى «ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگۈلەش» ئىبارىسى، باشقىلار تەرىپىدىن بېسىۋېلىنغان مىللەتلەرنى نەزەردە تۇتقان جۇڭگودىكى مۇستەملىكە بولمىغان مىللەتلەر توغرىسىدا سۆز ئېچىلغاندا بولسا، بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتىنىڭ باياناتنامىسىدىكى «مىللەتلەرنىڭ ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگۈلەش» دېگەن قائىدىسى كۈچكە ئىگە ئەمەس.

چۈنكى خىتاي دۆلىتى باشقىلارنى مۇستەملىكە قىلىش ھېساۋىغا ۋۇجۇتقا كەلگەن، دۆلەت ئەمەس. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز خىتاي مەملىكىتى توغرىلىق سۆز بولغاندا، سەلق دېتېرمىناتسىيون يەنى مىللەتلەرنىڭ ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگۈلەش ئىبارىسىنىڭ خاتا چۈشەندۈرۈلۈشىگە قارشىمىز. چۈنكى بۇنداق خاتالىق تەرتىپسىزلىككە، ھەتتا پالاكەتلىككە يول ئېچىشى مۇمكىن.» («ئىستىقلال» گېزىتى، 24 ـ سانىدىن ئېلىندى).

ھۆرمەتلىك گېزىتخان!

بىز ژۇقۇرىدا ئاتالمىش خىتاي دېموكراتلىرىنىڭ مىللىي مەسىلىنى ھەل قىلىشتىكى تەكلىپ لايىھەلىرىنى كۆرۈپ چىقتۇق. بۇ لايىھەلەردە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ۋە باشقا ئېزىلگەن مىللەتلەرنىڭ قانۇنىي ھوقۇقى ـ مىللىي مۇستەقىللىق ئارزۇلىرى قىلچىمۇ ھېساپقا ئېلىنمىغان. ھەتتا، بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتىنىڭ بارلىق ھۆججەتلىرىدىكى «ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگۈلەش» دېگەن پرىنسىپ، باشقىلار تەرىپىدىن بېسىۋېلىنغان مىللەتلەرنى نەزەردە تۇتقان، جۇڭگودىكى مۇستەملىكە بولمىغان مىللەتلەر توغرىسىدا سۆز ئېچىلغاندا بولسا، بۇ قائىدە كۈچكە ئىگە ئەمەس دېيىش ئارقىلىق ئۇيغۇر ۋە باشقا مىللەتلەرنىڭ مىللىي مۇستەقىللىق تەلۋى پۈتۈنلەي رەت قىلىنغان.

ژىغىپ ئېيتقاندا، خىتاي دېموكراتلىرىنىڭ لىدېرى يەن جياچىنىڭ نۇتقىدا بولسۇن، ياكى ئۆتكەندىكى 2000 ـ ژىلىنىڭ ئاخىرىدا ئېلان قىلغان «يېڭى ئەسىر باياناتنامىسى»دا بولسۇن، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مىللىي مۇستەقىللىق تەلۋى پۈتۈنلەي رەت قىلىنغان. خىتايدىكى ھازىرقى ئىمپېرىيەلىك تۈزۈمنى ساقلاپ قېلىش مەخسەت قىلىنغان!

ھەممىمىزنىڭ يادىمىزدا باركى، ئۆتمۈشتە خىتايغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان گومىنداڭ پارتىيەسى «قېرىنداش مىللەتلەرگە ئېتىبار بېرىپ، مىللىي مەسىلىنى ئادىل، توغرا ھەل قىلىش» توغرىلىق چىرايلىق ۋەدىلەرنى بەرگەن. ھەتتا، دۆلەتنىڭ ئاساسىي قانۇنىغا بەزى ماددىلارنى كىرگۈزگەن ئىدى.

مەسىلەن: 1924 ـ ژىلى 1 ـ ئايدا سۇنياتسىننىڭ رىياسەتچىلىكىدە (كوممۇنىستلارنىڭ قاتنىشىشى بىلەن جۇڭگو گومىنداڭ پارتىيەسىنىڭ 1 ـ قۇرۇلتىيى ئېچىلغان. شۇ قۇرۇلتايدا سۇنياتسىن ئۆزىنىڭ مىللىي مەسىلە توغرىسىدىكى تەلىماتىنى شەرھىلەپ مۇنداق دېگەن: ـ «جۇڭگو تەۋەسىدىكى مىللەتلەر ئۆزىنى ـ ئۆزى ئازات قىلىشى، شۇنىڭدەك، جۇڭگودىكى بارلىق مىللەتلەر ھوقۇقتا باراۋەر بولۇپ ياشاشلىرى كېرەك...»

... جۇڭگودىكى ھەر قايسى مىللەتلەرنىڭ ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگۈلەش ھوقۇقى بار. جاھانگىرلىككە ۋە مىلىتارىستلارغا قارشى ئىنقىلاپ غەلىبە قازانغاندىن كېيىن، مىللەتلەر ئىختىيارىي ئاساستا بىرلەشكەن فېدېراتىپ جۇڭخۇا مىنگو دۆلىتى قۇرۇلىدۇ. ـ دېيىلگەن.

يەنە 1944 ـ ژىلى يازدا قوبۇل قىلىنغان «جۇڭخۇا مىنگونىڭ ئاساسىي قانۇنى»دا:

«1 ـ جۇڭگودا ئىستىبدات ھۆكۈمرانلىقنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، دېموكراتىيەنى جارى قىلىپ، خەلقنى ھۆررىيەت، ئادالەت ۋە مۇساۋەتتىن بەھرىمەن قىلىش؛ 2 ـ دۆلەتنى تەشكىل قىلغان بەش مىللەت (خەنزۇ، مانجۇ، موڭغۇل، ئۇيغۇر، تىبەت) ئوتتۇرىسىدا بىر ـ بىرىنى قول قىلىش ۋە ئۆز ئارا دۈشمەنلىكنى تۈگىتىپ، ھەممە جەھەتتە باراۋەرلىككە ئېرىشتۈرۈش؛ 3 ـ بۇ مىللەتلەرگە ئۆزىنى ـ ئۆزى ئىدارە قىلىش ھوقۇقىنى بېرىش» دەپ، بەلگۈلەنگەن.

بىراق، بۇ «چىرايلىق» ۋەدىلەر، دەبدەبىلىك ماددىلار قەغەز يۈزىدىلا قالدى، ھېچقايسىسى ئەمەلگە ئاشمىدى. 1944 ـ ژىلى ئىلىدىن باشلانغان ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگۈلەش ھوقۇقى ئۈچۈن كۆتۈرۈلگەن ئادالەتلىك ئىنقىلاپنى قانلىق تۈردە باستۇردى! 52 ژىلدىن بېرى جۇڭگوغا ھۆكۈمرانلىق قىلىپ كېلىۋاتقان خىتاي كوممۇنىستلىرىمۇ ئەينى ۋاقىتتا، مىللىي مەسىلىنى ھەل قىلىش توغرىلىق «چىرايلىق» ۋەدىلەرنى بەرگەن ئىدى. مەسىلەن، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ 1922 ـ ژىلى 7 ـ ئايدا ئېلان قىلغان خىتاپنامىسىدا: ـ موڭغۇل، تىبەت، شىنجاڭ ئۆلكىلىرىدە فېدېراتىۋ جۇمھۇرىيەت قۇرۇش؛ فېدېراتىۋ جۇمھۇرىيەتلەرنىڭ ئىختىيارلىقى ئاساسىدا جۇڭخۇا فېدېراتىۋ جۇمھۇرىيىتىنى تەشكىل قىلىش ـ دەپ؛

1923 ـ ژىلى پارتىيەنىڭ 3 ـ قۇرۇلتىيىدا قوبۇل قىلىنغان پروگراممىسىنىڭ 9 ـ ماددىسىدا: ـ موڭغۇل، تىبەت، شىنجاڭ، چىڭخەي قاتارلىق ئۆلكىلەردىكى ئۆيلۈك مىللەتلەر ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگۈلەش ھوقۇقىغا ئىگە» دەپ؛

كوممۇنىستىك پارتىيەنىڭ 1928 ـ ژىلى 7 ـ ئايدا بولۇپ ئۆتكەن 4 ـ قۇرۇلتىيىدا قوبۇل قىلىنغان قارارىدا:
ـ «جۇڭگو دۆلىتىنىڭ پۈتۈنلىگىنى ساقلىغان ئاساستا، مىللەتلەرنىڭ ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگۈلەش ھوقۇقىنى ئېتىراپ قىلىش» دەپ، كۆرسىتىلگەن. 1931 ـ ژىلى جۇڭگو ـ سوۋېت رايونلىرىنىڭ 1 ـ قۇرۇلتىيىدا قوبۇل قىلىنغان قارارنىڭ مەتنىدە؛

ـ «جۇڭگونىڭ سوۋېت ھۆكۈمىتى دۆلەت ئىچىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگۈلەش ھوقۇقىنى ئېتىراپ قىلىش بىلەن بىللە جۇڭگودىن بۆلۈنۈپ چىقىپ، مۇستەقىل دۆلەت بولۇپ ياشاش ھوقۇقىنىمۇ ئېتىراپ قىلىدۇ» دەپ، يېزىلغان.

يۇقارقى ۋەدىلەرنى بەرگەن كوممۇنىستلار، ھاكىمىيەت بېشىغا چىقىۋالغاندىن كېيىن، بۇ ۋەدىلىرىدىن يېنىۋېلىپلا قالماستىن، مىللەتنىڭ ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگۈلەش ھوقۇقىنى تەلەپ قىلغان مىڭنەۋەر زىيالىيلىرىمىزنى مىڭلاپ ـ مىڭلاپ تۇتۇپ، تۈرمىگە قامىدى، ئاتتى، چاپتى، ئامسىزلارچە قىرغىن قىلىپ كەلدى ۋە كېلىۋاتىدۇ.

قىسقىسى، گومىنداڭچى خىتايلار بولسۇن، كوممۇنىست خىتايلار بولسۇن، ھېچ قاچان ۋەدىسىدە تۇرغان ئەمەس. ھەمىشە كاززاپلىق قىلىپ، خەلقىمىزنى ئالداپ كەلگەن. بۇنىڭغا تارىخ گۇۋا!!

ئەندى بولسا «خىتاي دېموكراتلىرى» دەپ ئاتالغان يەنە بىر تۈركۈم خىتايلار ئوتتۇرىغا چىقىپ، بىزگە ئالىقانداق فېدېراتىۋ جۇمھۇرىيەت ھوقۇقى بېرىشنى ۋەدە قىلىشىۋاتىدۇ. بۇلارمۇ «چىرايلىق» ۋەدىسىدىن يېنىۋالماسلىقىغا كىم كېپىل بولالايدۇ؟! ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ جانابلار ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا: ـ « جۇڭگودىكى مۇستەملىكە بولمىغان مىللەتلەر توغرىلىق سۆز بولغاندا، بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتىنىڭ باياناتنامىسىدىكى «مىللەتلەر ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگۈلەش» دېگەن قائىدە كۈچكە ئىگە ئەمەس» دەپ خەلقىمىزنىڭ مىللىي مۇستەقىللىق تەلۋىنى ئۈزۈل ـ كېسىل رەت قىلىۋاتقان تۇرسا!

ئاتالمىش دېموكراتىك خىتايلارنىڭ ماھىيىتىنى ئېچىپ بېرىدىغان مۇنداق فاكتلارمۇ بار: 1) بۇنىڭدىن 6 ژىل بۇرۇن خىتاي دېموكراتلىرى شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسى بويىچە ئېلىپ بېرىلغان سۆھبەتتە مۇنداق دېگەن: ـ «بۈگۈنكى دۇنيادا دېموكراتىيە، ئىنسان ھەقلىرى دېگەن ئاتالمىلار ھەممە كىشىنىڭ قۇلىقىغا خۇش ياقىدىغان، چىرايلىق ئاڭلىنىدىغان سۆزلەر بولۇپ قالدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز ۋاقىتنى چىڭ تۇتۇپ، بارلىق ئىمكانىيەتلەردىن پايدىلىنىپ، شىنجاڭغا ئادەم كۆچۈرۈشىمىز كېرەك. خىتايلارنىڭ نوپۇسى ئۇيغۇرلارنىڭكىدىن ئېشىپ كەتكەندە ئاندىن دېموكراتىيە شۇئارىنى ئوتتۇرىغا قويساق بولىدۇ. ئۇ چاغدا، خىتايلارنىڭ سانى كۆپ بولغانلىقتىن ئاۋازدا بىز ئۇتۇپ چىقىمىز، ھاكىمىيەت ھوقۇقى بىزدە بولىدۇ. ئۇيغۇرلارغا پەقەت قەشقەرلا قالىدۇ!»

2) 2000 ـ ژىلى ئاپرېلنىڭ ئاخىرىدا ئامېرىكىنىڭ ۋاشىنگتون شەھرىدە بولۇپ ئۆتكەن ئۇچرىشىشتا، ئۇيغۇر ۋەكىللەر بىر ئېغىزدىن ـ «بىز مۇستەقىللىق ئىستەيمىز، خەلقىمىز مۇستەقىللىق تەلەپ قىلىدۇ» دەپ چىڭ تۇرغان. شۇ چاغدا بۇنىڭغا چىدىمىغان دېموكراتىك خىتايلار زالنى تاشلاپ چىقىپ كەتكەن. بەزى كىشىلەر ـ «ۋاي بىزنىڭ دوستىمىز، كوممۇنىستلارغا قارشى كۈرەشتىكى ئىتتىپاقدىشىمىز.» دەپ داڭلاۋاتقان «دېموكرات» خىتايلارنىڭ ھەقىقىي قىياپىتى ئەينە شۇ!

بۇ فاكتلار، ئاتالمىش خىتاي دېموكراتىك پارتىيەسىنىڭ ھەقىقىي قىياپىتىنى ئېچىپ تاشلىدى. بۇ «دېموكرات»لارمۇ، ئۆتمۈشتىكى گومىنداڭچى، كوڭسەنداڭچى ئەشەددىي شوۋىنىستلار ئىكەنلىكىنى ئوچۇق كۆرسەتتى. خىتاينىڭ گومىنداڭچىلىرى بولسۇن، كوڭسەنداڭچىلىرى بولسۇن، دېموكراتلىرى بولسۇن ھەممىسىلا ئوخشاش مۇستەملىكىچىلەر، يەنى بىر جاڭگالنىڭ بۆرىلىرى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى.

«ئىستىقلال» گېزىتىنىڭ 2001 ـ ژىلى 1 ـ ئايدا چىققان 24 ـ سانىدا، شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) مىللىي قۇرۇلتىيى رەئىسى ئەنۋەرجان بىلەن ئامېرىكا ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى تۇردىغوجىنىڭ، خىتاي دېموكراتلىرىنىڭ «يېڭى ئەسىر باياناتنامىسى»غا قارشى بىرلەشمە باياناتى ئېلان قىلىندى. بىز بۇ باياناتنى توغرا دەپ قارايمىز ۋە قىزغىن قوللاپ ـ قۇۋۋەتلەيمىز.

ئاخىرىدا شۇنى تەكىتلەيمىزكى، ئۇيغۇر خەلقىنى ياڭ زېڭشىن، جىن شۇرېن، شېڭ شىسەي قاتارلىق مىلىتارىستلارمۇ ئالدىغان، گومىنداڭچى خىتايلارمۇ ئالدىغان، كوممۇنىست خىتايلارمۇ ئالدىغان! موشۇ ئالدىنىشلار نەتىجىسىدە بىزنىڭ خەلقىمىز، ناھايىتى چوڭ زىيان تارتتى، ھېساپسىز قۇربانلارنى بەردى!

ئەندى بولسا «دېموكراتىك» نىقاۋىنى كىيىۋالغان خىتايلار ئالدىماقچى بولۋاتىدۇ. بىز قەتئىي ئېيتىمىزكى: ئۇيغۇر خەلقى ئالدىنىپ بولغان، ئەمدى ئالدانمايدۇ!

چولپان تۇرسۇن.

خەلق سۈيگەن سەنئەتكار

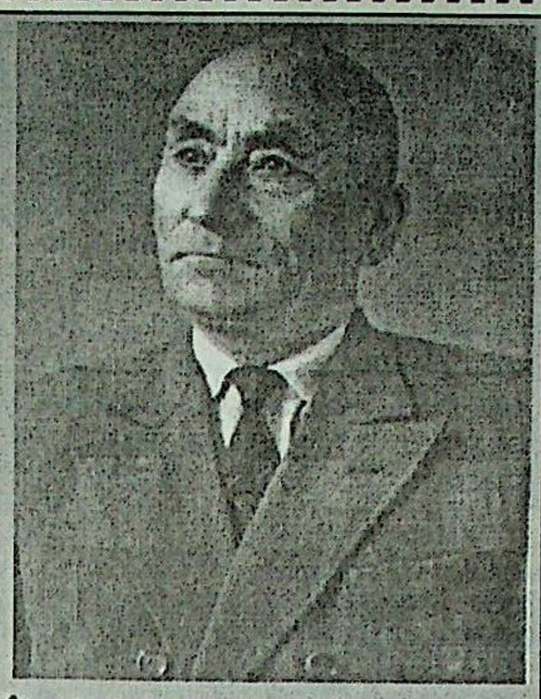

(غۇلامخان جەلىلوۋنىڭ تۇغۇلغىنىغا 100 ژىل)

جۇمھۇرىيەتلىك دولەت ئۇيغۇر مۇزىكىلىق ـ كومپەدىيە تىياتىرىنىڭ بېسىپ ئوتكەن 67 ژىلىدىن بېرىقى ئىجادىي يولىنى كەسپىي رېژىسسيورلار، كومپوزىتور ـ لار، دراماتۇرگلار، مۇزىكانت ـ چالغۇچىلار، ئارتىستلار ۋە سەنئەتكارلارسىز تەسەۋۋۇر قىلىش مۇمكىن ئەمەس.

ئۇيغۇر تىياتىرىنىڭ دەسلەپكى پەردىسى 1934 ـ ژىلى جالال ئاسىموۋ (1907 ـ 1968) ۋە ئابدۇلـ ھەي سادىروۋ (1913 ـ 1942) نىڭ «ئانارخان» مۇزىكىلىق دراممىسى بىلەن ئېچىلغان ئىدى. «... تىا ـ تىر سەھنىسىدە ئەجايىپ ئۇيغۇر ئاكتيورلىرىنىڭ بىر پۈتۈن ئەۋلادى يېتىشىپ چىقتى. غۇلامخان جەلـ ئىلوۋ، ئەخمەت شەمسىيەۋ، مەخپىر باقىيەۋ، جالال ئاسـ ھوۋ، ئابدۇلھەي سادىروۋ، مەريەم سىمەتوۋا، سەئىمەم ساتتاروۋا، روشەنگۈل ئىلاخۇنوۋا ۋە باشقا كوپلىگەن ئاكتيورلار ئەينە شۇلار جۇملىسىدىندۇر» دەيدۇ، سەنئەتـ شۇناسلىق پەنلىرىنىڭ نامزىتى ئەخمەتجان قادىروۋ. مانا شۇ دەسلەپكى ئۇيغۇر تىياتىرىنىڭ ھۆلىنى قۇرغۇـ چىلارنىڭ پىشقەدەم سەنئەتكار غۇلامخان جەلىلوۋ ـ تۇر.

غۇلامخان جەلىلوۋ 1901 ـ ژىلى ياركەنت شەھـ ىرىدە باغۋەن ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئۇ ياركەنتتىكى باشلانغۇچ مەكتەپنى تاماملاپ، ئاتىسىنىڭ باغۋەنچـ ىلىك ئىشلىرىغا كېچىكمەي ئارىلىشىدۇ. بولغۇسى سەنئەتكار ئائىلىسىنىڭ تۇرمۇش قىينىچىلىقلىرى تۇـ ىپەيلى، دەسلەپ تۇرلۇك ئىشلاردا ئىشلىگەن بولسىمۇ، ئامما ئوزى كېچىكمەي ئارمان قىلغان، سۈيگەن سەنـ ئىتى دائىرىسىدىن سىرتقا چىقىپ كېتەلمەيدى. ئۇـ ىنىڭ ئۇستىگە شۇ دەۋردىكى ياركەنتنىڭ بىر تـوپ ناخشىچى ـ سازەندىلىرىنىڭ قايتام نەغمە ـ ناۋا مۇھـ ىتى غۇلامخانغا تەسىر قىلماي قويمىدى. 16 ـ 17 يېشىدا قولىغا ماندالىن ئېلىپ، ئۇستا سازەندىلەرنىڭ ئىزىدىن سەنئەتكە يول ئىزدىدى. ئۇنىڭدىكى كـ چىك تۇرۇپ باشلانغان ھەۋەس، كېيىن مۇقىم ئىشتـ ىياقنا ئايلاندى. ئۇ، قەيەردە ناخشا ۋە ساز ئاڭلىسا، شۇ يەردىن كەتمەيدىغان بولدى. ئوغلىنىڭ ھەۋەس، ئىشـ تىياقىدىن زوقلانغان ئاتا: «ئوغلۇم چوڭ بولسا، ئەل سويگەن سازەندە بولىدۇ» دەپ ماختىنىدىغان بولـ ىدى. غۇلامخاننىڭ ساز چېلىشىغا ۋە سەنئەتكە كىچـ كىدىن قىزىقىشىغا سەۋەبچى بولغان ئادەم كورنەكـ لىك چالغۇچى مۇسا پاكا زىبىروۋ ئىدى. ئۇ روزى قەـ بىر ۋە داڭلىق ناخشىچى ساۋۇتكاملار ھۆزۈرىدا بو ـ لۇپ، قۇرامغا يەتكەن.

1931 ـ ژىلى ئاپرېل ئېيىدا ياركەنت شەھىرىدە «ئۇيغۇر سەنئەت تەرۇپپىسىنى» تەشكىل قىلىشقا بـ تۇپ سەنئەتكارلار ئۇيۇشقان ئىدى. ئۇلارنىڭ ئىچـ ىدە ئابدۇقەيى ئابدۇماتوپۇ، سەيدۇللام، خانغوجا ئېلـ ىيۇ، ئەخمەتجان ناسىروۋ، مەرۇپجان يۇسۇپوۋ، ئەخـ مەت شەمسىيۇ، ئىسرائىل ئايۇپوۋ، ساۋۇت دانىيارۇۋ، مايمۇنەم، خېلىچەم ئىلىيۇۋا، قاسىمجان ئىمنوۋ، ئاب ـ دۇجاپپار يۇسۇپوۋ، دانىخان ئومەر، ئىسمايىل ئايۇپوۋ، غۇلامخان جەلىلوۋ ۋە باشقىلار بار ئىدى. كېيىنرەك بۇلارغا جالال ئاسموۋ ۋە باشقىمۇ سەنئەتكارلار قو ـ شۇلۇپ، 16 كىشىدىن تەركىپ تاپقان سەنئەت تەرۇپـ پىسى قۇرۇلدى. بۇنىڭغا شۇ چاغدا «ناھىيەلىك سەنـ ئەت تەرۇپپا» دەپ نام بېرىلدى. بۇ تەرۇپپا ئۇز تەشـ كىلىنى بىر ئاز مۇستەھكەملەپ ئالغاندىن كېيىن كول ـ خوزلار ئارا كونسېرت ۋە كېچىك ـ كېچىك پېيىسـ لارنى قويۇپ كولخوزلارنىڭ مەدەنىي ـ مائارىپ ئىشلىرىنى جانلاندۇرۇشقا ياردەم كورسەتتى. بۇلار ـ نىڭ سەنئەت رېپېرتۇئارلىرىغا خەلق قىزىقىدىغان بولدى. مانا شۇ ژىللاردىن باشلاپ غۇلامخان جەلـ ىلوۋ پۈتكۈل سەنئەت ئىختىسارىنى يېگىدىن تەرەقـ قىي قىلىۋاتقان سەنئەت تەرۇپپىسىغا سەرىپ قىلدى، ئۇنىڭ ئەتراپىغا ياش تالانتلارنى جەلىپ قىلىشتا كېـ چە ـ كۈندۈز دېمەي ئىشلىدى. ئۇ ماددىي قىينىچـ ىلىقلارغا قارىماي، ئۇزىنى ھېچمۇھەم شۇ تەرۇپپىنىڭ تەشكىللىگۈچىلىرىنىڭ بىرى دەپ ھېسابلاتتى.

1933 ـ ژىلى ياركەنتتىكى ناھىيەلىك سەنئەت تەرۇپپىسى ئالمۇتىغا كوچۇپ كەلدى. غۇلامخان جەلـ ىلوۋ شۇ تەرۇپپا تەشكىللەپ بولۇپ، ئۇنىڭدا ساز چالاتـ تى. تەرۇپپا كەلگەندىن كېيىن بۇ يەردىكى يېڭى كۈچ لەر قوشۇلۇپ، ئۇنىڭ تەركىۋى كەڭەيدىدە، يېڭى ناخشا ـ سازلار ئوركېستىرى بولۇپ قۇرۇلدى. مۇنداق ئوركېسترنىڭ قۇرۇلۇشى بىر تەرەپتىن قارىغاندا ئىجا ـ بىي ئىش بولغان بولسىمۇ، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇنىڭ تەشكىللەپ ۋە ئۇيۇشتۇرۇشتا بەزى كامچىلىقلار مەۋ ـ جۇت ئىدى، يەنى ماددىي قىينىچىلىقلار تۇپەيلى شتات يېتىشمەتتى. بەزى ياش تالانتلارنىڭ ئىشسىز قېلىش ئەھۋاللىرى يۈز بېرەتتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە غ. جەلىلوۋمۇ بار ئىدى. ئۇ ئوزى سويگەن سەنئەتنى تاشلاپ كېتىش كەيفىدىكى ياكى قىينىچىلىققا بەرداشـ لىق بېرىپ ئىشلەش كەيفىدىكى ئىككىنچى يولنى تاللاپ ئالدىدا، تېاتردىن كەتمەي باشقا كـ ەسپ بىلەن شۇغۇللىنىپ، تۇرمۇش كەچۈرۈشكە توغـ را كەلدى.

بۇ ئېغىر ژىللاردىكى غ. جەلىلوۋنىڭ سەنئەت ساـ ھاسىدىكى پائالىيىتىنى «تېاتردا ئوتكەن ھايات» («قازاقستان» نەشرىياتى 1990 ـ ي. ئالمۇتا) دېـ گەن كىتابتا تەرىپلەپ مۇنداق يازدى: «1933 ـ ژىلى ئالمۇتىدا ئۇيغۇر مۇزىكىلىق دراما تېاترىنى قۇـ رۇشقا تەييارلىق باشلىنىپ، ئۇنىڭغا ياركەنتتىن سەنـ ئەتكارلار بىلەن غۇلامخان جەلىلوۋمۇ تەكلىپ قىلىنـ دى. بۇ يەردە ئۇ دەسلەپ سازەندە بولۇپ ئىشلـ دى. چۈنكى ئۇ تالانتلىق سازەندە سۈپىتىدە يار ـ كەنت ۋە ئالمۇتا شەھەرلىرىدىلا ئەمەس، بەلكى شەر ـ قىي تۇركستانىنىڭ غۇلجا ۋە سۈيدۈك شەھەرلىرىدىمۇ تونۇلغان ئىدى...». ئۇ 1917 ـ ژىلدىن 1921 ـ ژىل ـ لار ئارىلىقىدا ئىلى دېيارىغا بېرىپ، ئۇ يەردىكى پېشـ قەدەم چالغۇچى ـ ئەلنەغمىلەر بىلەن تونۇشۇپ دـ ـ ىدارلىشىشقا مۇيەسسەر بولدى.

غ. جەلىلوۋ تالانت ئېگىسى. ئۇ كېچىكمەدىن تار ـ تىپ ناخشىچى، چالغۇچىلارنىڭ ئارىسىدا ئوستى. ئا ـ تاقلىق سەنئەتكارلارنىڭ دەرگاھىدا سەنئەت بىلەن ئۇنى ئىشتىكىدىن باشلىنىشىغا يورۇق ئىستىقبال بولدى. مەن «ئانارخان» دراممىسىدىكى ئۇيغۇر سەھنىسىگە يېڭى قەدەم تاشلىدىم» دەيدۇ.

غ. جەلىلوۋ ئۇيغۇر سەھنىسىدە نۇرغۇنلىغان رول ـ لارنى ئوينىدى. ئۇيغۇر مىللىي دراماتۇرگىيە سەنئىتـ ىنى رېئاجلاندۇرۇشتا سالماقلىق مەسىلە قوشتى. ئو ـ زىنىڭ ئاكتيورلىق قابىلىيىتىنى، قاياناق قەلبىنى، ياش ـ لىق ئىشقىنى ئۇيغۇر سەھنىسىگە يېغىشلىدى، تىنماي ئىزدەندى. ئۇ «غېرىپ ۋە سەنەم»، «ئارشىن مال ئا ـ لان»، «مالنوۋكىدىكى توي»، «قوزى كورپەش ـ بـا ـ يان سۇلۇ»، «مايسارانىڭ ئىشى»، «ئۇرخان»، «شايى سوزانە»، «غۇلجا ئۇستىدە نۇر»، «باي ۋە مالاي»، «تا ـ ھىر ـ زوھرا» لارغا ئوخشاش 20 گە يېقىن سەھنە ئە ـ سەرلىرىدە 30 دىن ئارتۇق رولدا ئوينىاپ، مۇزاپىيەتـ يەت قازاندى. رۇس ۋە دۇنيا كلاسسىك سەھنە ئە ـ سەرلىرىدە، مەسىلەن: گوگولنىڭ «ئويلىنىش» پېيىـ سىدە ماركىز، م. گوركىينىڭ پېيىسلىرىدا، شېكسپىرنىڭ «ئوتېللو» پاجىئەلىك درامما ـ سىدىكى چوڭ روللارنى ماھىرلىق بىلەن ئوينىاپ، ئۇز قابىلىيىتىنى نامايىش قىلدى. «دوختۇر كېرەكمۇ؟» پېيىسىدە ئۇز رولىنى مۇزاپىيەتلىك ئورۇنلىغانلـ ىغىنى ئۈچۈن قازاقستان س س ر مەدەنىيەت مىنىستـ لىكىنىڭ بىرىنچى دەرىجىلىك دىپلومىنى ئېلىشقا مۇـ يەسسەر بولدى.

غۇلامخان جەلىلوۋنىڭ تىياتر ساھاسىدىكى ئۇنۇمـ لۇك خىزمەتلىرى ئۈچۈن سابىق كېڭەش ھوكۇمىتى 1945 ـ ژىلى ئۇنىڭغا قازاقستان س س ر نىڭ خىز ـ مەت كورسەتكەن ئارتىستى نامىنى بەردى. ئۇ قىرىق ژىللىق ئۆمرىنى ئۇيغۇر تىياتر سەنئىتىنى تەرەققىي ئەتكۈزۈشكە، ئۇنىڭ سەھنىسىدە قەھرىمانلارنى خەلقنى دراماتۇرگىيەسىنى ۋە دۇنيا كلاسسىك سەھنە ئەسەـ لىرىنى ئىجرا قىلىشقا سەرپىلدى. ئۇ بۇ ژىللار جەر ـ يانىدا ئۇيغۇرغۇلىغان شاكىرتلارنى تەربىيىلدى. پۈـ تۈن ئۆمرىدە سەنئەتكار غ. جەلىلوۋ دەم ئېلىشقا چىققان ژىل ـ لىرىدىمۇ ياش تالانتلارنى تەبىيلەشتە ئۆزىنىڭ ئىش ـ تەجرىبىسىنى ئايىماي، ئۇلارغا ئۈستازلىق قىلدى. ئۇ ئۇزۇن ژىللىق تىياتر ساھاسىدىكى خىزمىتى ئاساسىدا «ئۇيغۇر تىياتر تارىخىغا دائىر» دېگەن ماۋزۇدا خاتىرە يازغانلىقى مەلۇم.

غ. جەلىلوۋ ئۇيغۇر سەنئەت تارىخىغا دائىر بەزى ژىلنامىلارنى ئېنىقلاشتا ئوزى بىلگەنلىرىنى مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىشقا ياردەم بەردى. مەسىلەن: 1991 ـ ژىـ لىي 14 ـ ئىيۇندا «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىدە ئېلان قىلىنغان «نادىر سۈرەتلەر» (بۇ ماتېرىيال 1999 ـ ژىلى 17 ـ ئاپرېل «ئىلى كەچلىك گېزىتى» دە 2000 ـ ژىل، 3 ـ سان «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنالىدىمۇ بېسىلغان) دېگەن ماتېرىيالنىڭ بىرىنچى سۈرىتىدىكى سەنئەتچىلەر ۋە ئۇلارنىڭ تارىختا بې ـ سىپ ئوتكەن ھايات پائالىيەتلىرى ھەققىدە مۇئەللىپ بىلەن مۇھىم ماتېرىياللار بەرگەن.

پېشقەدەم سەنئەتكار غۇلامخان جەلىلوۋ 1995 ـ ژىلى ئالمۇتا شەھىرىدە ئالەمدىن ئوتتى. غۇلامخان خەلق سۈيگەن سەنئەتكاردۇر. ئۇ ھېچمۇھەم خەلق ھورمىتىگە ئېرىشكەن. بۈگۈن ۋە كەلگۈسىدە ئوتتۇرا ئاسىيە ۋە يەتتىسۇ ئۇيغۇر تىياترى ۋە سەنئەت تارىخى سەھـ ىپىسىگە ئۇنىڭ نامى شەرەپلىك مەڭگۈلۈك ئوتتۇلماس بولۇپ پېزىلىشى كېرەك.

تۇرسۇن قاھىرىي.
ئالمۇتا شەھىرى.

فوتو ئېتيۇد

سەنئەتسىزنىڭ ژارسلىرى.

نەۋلاد گۈزەللىك
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي نەسىر ۋە قوشاقلارنى ئىلاھىسىز

ھەر خىل رىۋايەتلەر

تەكلىماكان

1

«پەرھات ئۇستىگى» بىر قانچە تارماق ئېقىنلار بىلەن قوشۇلۇپ، ناھايىتى ئۇلۇغ سۇ ھاسىل قىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ چوڭ دەريا ئېقىننى بويلاپ چەكسىز كەتكەن ئورمانلار، چىمەنزار-يايلاقلار، سۈپسۈزۈك كۆللەر بارلىققا كەپتۇ. كاتەك شەھىرى، ئاق شەھەر، توپا شەھەر، ئاۋات شەھىرى قاتارلىق ئولتۇرغان شەھەرلەر بىنا بولۇپ، خەلقلىرى كۆپىيىپتۇ. كۆنلەرنىڭ بىرىدە، بىر ئوۋچى بوۋاي بۇ شەھەردىن چەت بىر باياۋانغا ئوۋغا چىقىپتۇ. قارىغۇدەك بولسا، بىر دوڭنىڭ يېنىدا بىر قانچە تۈلكە ياپ-يېشىل ئوسكەن شاخلار ئۈستىدە بىر نەرسە يەۋاتقان ئىكەن. ئوۋچى تۈلكىنى ئېتىپتۇ، ئوۋچى تۈلكىنىڭ يېنىغا كېلىپ ھەيران قاپتۇ: شاخلىرى مەجنۇنتالغا ئوخشاش بىر-بىرىگە چىرمىشىپ كەتكەن، دەرەخ دېسە دەرەخ ئەمەس ئاجايىپ بىر خىل ئوسۇملۈكنىڭ شاخلىرىدا مەرۋايىتتەك تىزىلىپ تۇرغان يۇمىلاق نەرسىلەرگە كۆزى چۈشۈپتۇ. تۈلكە ئەينە شۇنى يەۋاتقان ئىكەن. ئوۋچى «بۇ قانداق نەرسىدۇ» دەپ ئويلاپ، ئۇنىڭدىن بىر تال ئۈزۈپ ئاغزىغا سالغان ئىكەن، ھەسەلدىنمۇ تاتلىق تېتىپ كېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇنى خۇرجۇنىغا لىق قاچىلاپ، يۇرتىغا قايتىپ كەپتۇ. ئىككىنچى ژىلى بوۋاينىڭ ئويى ئەتراپىدا ئاشۇ خىل مەجنۇنتال ئۈنۈپ چىقىپتۇ. بوۋاي بۇ خاسىيەتلىك ئوسۈملۈكنى ئاسراپ، پەرۋىش قىپتۇ. ئارىدىن ئۈچ-تۆرت ژىل ئۆتكەندە ئۇ مېۋە بېرىپتۇ. بوۋاينىڭ بۇ خاسىيىتى ئەل-يۇرتقا تارقىلىپتۇ. دەريا بويىدا ياشىغۇچى تۇمەنلىگەن كىشىلەر ئويلىرىنىڭ ئەتراپىغا باغ ياساپ، موشۇ خاسىيەتلىك كۆچەتنى ئوستۇرۇپ، مىسلىسىز جەننەت قۇرۇپتۇ. يۇرت-جامائەت جەم بولۇپ بۇ دەرەخكە «تەك» دەپ نام بېرىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ پاياسىز يۇرتلارنىڭ ئىسمى تەكلىماكان، يەنى تەكلىك ماكان (يۇرت) دەپ ئاتىلىپ تەك (ئۈزۈم) نىڭ ئەسلى ماكانى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئالەمگە داڭقى يېيىلىپتۇ. ھازىرمۇ كىشىلەر بۇ جاينى «تەكلىماكان» دەپ ئاتايدىكەن.

2

تەكلىماكان بۇرۇنقى زامانلاردا ناھايىتى گۈزەل باغۇ-بوستان ۋە ئېتىز-ئېرىقلار بىلەن تولغان كاتتا يۇرت ئىكەن. ئېكىنزارلىرىنىڭ ھوسۇللىرى ئېشىپ-تېشىپ تۇرىدىكەن. خەلقى ھۇنەر-سەنئەتتە تەڭداشسىز ئىكەن. يات ئەللەر دائىم بۇ جايغا كۆز تىكىدىكەن. ئۇلار كۆپ قېتىم ھۇجۇم قىلىپ بۇ گۈزەل يۇرتنى ئالالماپتۇ. ئاخىر كۆھقاپ پادىشاھلىقىغا ئەلچى ئەۋەتىپ، كۆھقاپتىن ھازازۇل جادى دېگەن جادىگەرنى سېتىۋېلىپ تەكلىماكان بوستانلىقىغا ئەۋەتىپتۇ. ھازازۇل جادى بۇ يۇرتنى ۋەيران قىلىش ئۈچۈن قىرىق كېچە-كۈندۈز سېھىر قىپتۇ، سېھرى كارغا يارىماپتۇ، يەنە قىرىق كېچە-كۈندۈز ئەپسۇن ئوقۇپتۇ، ئەپسۇنلىرى كارغا يارىماپتۇ. ئاخىر ھاۋاغا كۆتۈرۈلۈپتۇ. بۇرۇنقى زامانلاردا چىن ماچىن پادىشاھى ئاسماندا يەر يۈزىدىن مۇساپىسى 500 ژىللىق ئېگىزلىككە مۇئەللەق شەھەر قۇرۇش ئۈچۈن يوتكەپ چىققان ناھايىتى زور بىر تاغ بار ئىكەن. ھازازۇل جادى ھېلىقى غايەت زور تاغنى سېھىر قىلىپ قۇمغا ئايلاندۇرۇپ، گۈزەل، ئاۋات يۇرت تەكلىماكان بوستانلىقىغا قىرىق كېچە-كۈندۈز ياغدۇرۇپتۇ. ئاخىر بۇ گۈزەل يۇرت قۇم ئەكتىدە قاپتۇ.

(«ئۇيغۇر خەلق رىۋايەتلىرى» كىتاۋىدىن ئېلىندى).

گىلەم ھەققىدە

بۇرۇنقى زاماندا يورۇڭقاش دەرياسىنىڭ بويىدىكى بىر مەھەللىدە، قۇرۇۋان ئىسىملىك بوۋاي بىلەن ئۇنىڭ گۈلەم ئاتلىق چىرايلىققىنا، يالغۇز قىزى ياشايدىكەن. ئاتىسى كەمكىز باسىدىكەن، قىزى ئۇجمە يوپۇرمىقىدا پىللە بېقىپ، ئىپەكنى بازارغا ئاپىرىپ سېتىپ، شۇنىڭ بىلەن تۇرمۇشنى قامدايدىكەن.

بىر ژىلى كېرىيە پادىشاھى ھاشامەتلىك خان ئوردىسىنى ياساتماقچى بولۇپ، يۇرتتىكى بارلىق پۇخرالارغا:

- كۈيئىنلۇن تېغىدىن قاشتېشى قېزىپ، ئورمانزارلىقلاردىن ياغاچ كېسىپ، ئەپكىلىڭلار! - دەپ بۇيرۇق بېرىپتۇ. پۇخرالار پادىشاھنىڭ بۇيرۇغىنى بەجا كەلتۈرۈش ئۈچۈن تەرەپ-تەرەپتىن تاغ-ئورمانلارغا قاراپ يولغا چىقىپتۇ. بەزى ئادەملەرنىڭ بۇ ئېغىر ئالۋان-ياساقنى پادىشاھقا تاپشۇرالماسلىقىغا كۆزى يېتىپ، ئوز بېشىدىن قورقۇپ، باشقا ياقا يۇرتلارغا سەرگەردان بولۇپ چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر بوپتۇ.

ئۇزۇن ئۆتمەي، ئوردا پۈتۈپتۇ. پادىشاھ ئوردىنى بېزەش ئۈچۈن يەنە پۇخرالارغا ھەر خىل رەڭدىكى كەمكىز ۋە پالازلارنى توقۇپ كېلىشكە پەرمان چىقىرىپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان قۇرۇۋان بوۋاي ئويىگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، نېمە قىلىشنى بىلمەي، غەمگە چۈشۈپتۇ. ئەقىللىق قىز گۈلەم ئاتىسىنىڭ ھالىغا يېتىپ، ئۇنى غەمدىن قۇتۇلدۇرماقچى بوپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن گۈلەم ئوزىنىڭ ئەقىل-پاراستىنى ئىشلىتىپ، چېۋەر ئىككى قولىغا تايىنىپ، تېرىدەك مويلۇق ۋە رەڭدار كۈللۈك، رەڭدار كۈللۈك بىسات توقۇشقا بەل باغلاپتۇ. ئۇ قوي يۇڭىنى ئېگىرىپ، ژىپ چىقىرىپتۇ. ئاندىن ژىپلارنى ھەر خىل رەڭلەرگە بوياپ، ئوزىنىڭ خىيالى بويىچە توقۇشقا كىرىشىپتۇ. بىراق ئۇنىڭ كۆڭلىگە ئولاپ ئارام ئالماستىن توقۇغان بولسىمۇ يەنىلا ئەپلەشمەپتۇ. شۇنداقتىمۇ گۈلەم بوشاشماستىن كېچە-كۈندۈز بىسات توقۇشنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ. گۈلەمنىڭ بۇنداق قايتماس ئىرادىسى ۋە ئىشچانلىقىدىن تەسىرلەنگەن تەڭرى گۈلەمگە ياردەم بېرىش ئۈچۈن ئەرشتىن بىر پەرىشتەنى زېمىنغا چۈشۈرىپتۇ.

بىر كۈنى سەھەردە ئارغىماققا مىنگەن، چىرايىدىن نۇر يېغىپ تۇرىدىغان ئاپپاق ساقاللىق بىر بوۋاي، ئادەمنىڭ كۆزىنى قاماشتۇرغىدەك ئېسىل بىر پارچە زىلچىنى ئالدىغا قويغان ھالدا ئەرشتىن چۈشۈپ، گۈلەمنىڭ ئىشىگى ئالدىدىكى ئوستەڭ بويىغا كېلىپ، ئېتىنى توختىتىپتۇ. دەل شۇ چاغدا گۈلەم ئوستەڭ بويىغا سۇ ئالغىنى چىققان ئىكەن، گۈلەم ئۇ بوۋاينى ئويىگە باشلاپتۇ. قۇرۇۋان بوۋايمۇ مېھماننى خوشاللىق بىلەن قىزغىن قارشى ئاپتۇ. بوۋاي چاي ئىچكەچ ئولتۇرۇپ، گۈلەم توقۇۋاتقان نەرسىگە سەپ سېلىپتۇ. كېيىن گۈلەمگە ئۇنىڭ يېتىشمەسلىك جايلىرىنى كورسىتىپ قويۇپتۇ. ئەقىللىق گۈلەم بۇ بوۋاينىڭ ئادەتتىكى كىشىلەردىن ئەمەسلىكىنى سېزىپتۇ. گۈلەم بوۋايغا تازىم قىلىپ تۇرۇپ، بوۋايدىن ئوزىگە ئۇستاز بولۇشنى توۋەنچىلىك بىلەن سوراپتۇ. بوۋاي گۈلەمدىن ئارغىماق ئېتىنىڭ ئۈستىگە ئارتىلغان زىلچىنى ئېلىپ كىرىشكە بۇيرۇپتۇ. گۈلەم زىلچىنى ئويىگە ئېلىپ كىرگەندىن كېيىن بوۋاي ئۇنى تامغا ئېسىپ تۇرۇپ گۈلەمگە:

- قىزىم، سەن موشۇ زىلچىنى ئۈلگە قىلىپ توقۇۋەرسەڭ ساڭا ھەممە ھۈنەرنى سوزلەپ بېرەي، - دەپتۇدە، سوزلەشكە باشلاپتۇ. بوۋاي ژىپ ئېگىرىشتىن تارتىپ تاكى بېسىپ بوياش، ژىپنى جوپلەش ۋە توقۇش، پۈتكەندىن كېيىن تۈۋتنى قىرقىشقىچە بولغان ئارىلىقتىكى ھۈنەرلەرنى گۈلەمگە سوزلەپ بېرىپتۇ. ئاندىن گۈلەمگە قاراپ:

- قىزىم، سەن بەكمۇ ئىشچان ئىكەنسەن، ئىشچان ئادەم مۇرات-مەقسىتىگە يېتەلەيدۇ. سەن مېنىڭ سوزلەپ بەرگەنلىرىمنى ئېسىڭدە مەھكەم تۇتۇپ، كىشىلەرگە بەخت-سائادەت يارىتىپ بەرگەيسەن، ئامىن ئاللاھۇ ئەكبەر! - دەپ بولۇپ گۈلەم بىلەن خوشلىشىپ، ئارغىماق ئېتىغا مىنىپتۇدە، كوزدىن غايىپ بوپتۇ. ئاق كوكۇل قىز بۇنىڭغا ھەيران قاپتۇ. ئۇ پەرىشتە بوۋاينىڭ ئۈگەتكەنلىرىنى ئېسىدە چىڭ تۇتۇپ، شۇ بويىچە باشقىدىن گىلەم توقۇشقا كىرىشىپتۇ. ژىگىرمە سەككىز كۈنلۈك جاپالىق ئەمگەكتىن كېيىن تولىمۇ كوركەم ۋە گۈزەل، ئۆرنەكلىرى خۇددى دەستە-دەستە گۈللەر پورەكلەپ ئېچىلىپ تۇرغاندەك، بەئەينى كۈلزارلىققا ئوخشايدىغان ئەجايىپ چىرايلىق چوڭ بىر پارچە زىلچىنى توقۇپ پۈتكۈزۈپتۇ ۋە پادىشاھقا سوغا قىلىش ئۈچۈن ئاتىسىغا بېرىپتۇ.

پادىشاھ بۇنى كورۇپ، تولىمۇ خوشال بوپتۇ. خانىش ۋە كېنىزەكلەرنىڭ ھەممىسى كېلىپ، زىلچىنى تاماشە قىلىشىپتۇ. پادىشاھ دەرھال قۇرۇۋان بوۋايغا نۇرغۇن ئالتۇن-كۈمۈش ئىنئام بېرىپتۇ. ئامما قۇرۇۋان بوۋاي:

- پادىشاھى ئالەم، بۇ ئالتۇن-كۈمۈشلەرنىڭ ئورنىغا يورۇڭقاش دەرياسى بويىدىكى پۇخرالارنىڭ زىممىسىدىكى ئۈچ ژىللىق باج-سېلىقنى كەچۈرۈم قىلىۋېتىشلىرىنى ئۆتۈنىمەن، - دەپ ئىلتىماس قىلىپتۇ. پادىشاھ بۇ سوزنى ئاڭلاپ:

- تولىمۇ ئاخماق ئادەم ئىكەنسەن! مەيلى، سېنىڭ دېگىنىڭچە بولسۇن، - دەپ بوۋاينىڭ تەلىۋىگە ماقۇل بوپتۇ. گۈلەم پۈتۈن يېزىدىكى ئەر-ئايال ھەممە ئادەمگە ئوزىنىڭ ھۈنىرىنى ئۈگىتىپ قويۇپتۇ. كىشىلەر گۈلەمنى چوڭقۇر ھورمەتلەپ، ئۇنى زېمىندىكى گىلەمچىلەرنىڭ پىر ئۇستازى دەپ ماختىشىپتۇ ۋە گۈلەمنىڭ ئىسمىنى ئۇلۇغلاپ ئىنسانلار ئارىسىدىن مەڭگۈ ئوچەرمەسلىك ئۈچۈن بۇ بىساتنى «گىلەم» دەپ ئاتاپتۇ. شۇنىڭدىن تارتىپ تاكى ھازىرغىچە كىشىلەر زىلچىنى «گىلەم» دەپ ئاتاپ كەلگەنىكەن.

چامغۇرنىڭ شىپالىق رولى

لوقمان ھاكىم سەييارە تېۋىپلىق قىلىپ ژۇرۇپ، تۇرپانغا كېلىپ قاپتۇ. تۇرپاننىڭ ھەممىلا يېرىدە دېگىدەك چامغۇرنىڭ بارلىقىنى كورۇپ: «بۇ يۇرتنىڭ ئادەملىرى كېسەل بولمىغۇدەك، چۈنكى بۇ جايدا چامغۇر كوپ ئىكەن، شۇڭا بۇ يەردە توختاپ تىبابەتچىلىك قىلىشنىڭ كېرىگى يوق ئىكەن» دەپ كېتىپ قالغانىكەن. شۇڭدىن باشلاپ ئادەملەر چامغۇرنى تېخىمۇ ئەتىۋالاپ، ئۇنى كەڭ-كەڭ ئوستۇرۇپ، مۇھىم ئوزۇقلۇق ھېساۋىدا ئىستىمال قىلىدىغان بولىدۇ.

ش ئۇ ئار پايتەختى ئۈرۈمچىنىڭ كورۇنۇشى.

«داڭگال يېيىش» ھەققىدە

لوقمان ھاكىم بويىغا يەتكەن قىزىنى بىرىۋىغا ياتلىق قىلىپتۇ. شۇ مەزگىللەردە لوقمان ھاكىمنىڭ تىبابەتچىلىكتىكى شوھرىتى كۈن ساناپ ئوسۇپ، ئالدىغا كېسەل كورسەتكىلى كېلىدىغان ئادەملەر كوپىيىپتۇ. ئامما ئۇنىڭ كۈيئوغلى بىرەر قېتىممۇ ئۇنىڭ ئالدىغا «مەن ئاغرىدىم» دەپ كېلىپ باقماپتۇ. بۇنىڭ سەۋەۋىنى لوقمان قىزىدىن سوراپتۇ. قىزى ئېرىنىڭ ھەر كۈنى ئەتىگەندە ئورنىدىن تۇرۇپلا قېتىپ قالغان ناندىن بىر بۇردا يەۋالىدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. لوقمان ھاكىم قىزىغا قاتتىق نان پارچىلىرىنى بىر يەرگە يوشۇرۇپ قويۇشنى جېكىپتۇ. قىزى شۇنداق قىلىپتۇ. لېكىن كۈيئوغۇل يەنىلا لوقمان ھاكىمنىڭ ئالدىغا كېسەل كورسەتكىلى كەلمەپتۇ. بۇنى لوقمان يەنە قىزىدىن سوراپتۇ. قىزى «ئۇ ھازىر ھەر كۈنى ئەتىگەنلىكى سېغىز داڭگالدىن بىر پارچىنى يەۋالىدىغان بولدى» دەپ جاۋاپ بېرىپتۇ. بۇ گەپنى ئاڭلىغان لوقمان ھاكىم: «ئۇنداق بولسا، ئۇ ئومۇرۋايەت كېسەل بولمايدىكەن» دېيىپتىكەن. ھازىرمۇ، ئادەملەر ئارىسىدا موشۇ رىۋايەتكە ئاساسلىنىپ، كېچىسى ئاشقازانغا ژىغىلىپ قالغان زەرداپ سۈنى يوقىتىش كويىدا ھەر كۈنى ئەتىگىنى بىر بۇردا قاتقان ناننى يەۋالىدىغانلار ئۇچراپ قالىدۇ.

دانالار بىساتىدىن

ئەل، يۇرت، ۋەتەن توغرىسىدا

* قەھەتچىلىك ژىللاردا ئېلىڭ ئەگە بارسا، سەنمۇ ئۇلار بىلەن بىللە بارغىن. ئېلىڭگە قايغۇلۇق كۈنلەر چۈشكەندە، ئۇلار بىلەن بىللە بولغىن.

مەھمۇد قەشقەرىي.

* ئەلگە قوشۇلغان ئارايىش تاپتى، ئەلدىن ئايرىلغان ئاسايىش تاپتى.

ئەلشىر ناۋائىي.

* خەلق كوڭلىدىن ئورۇن تۇتماقلىق مەن ئۈچۈن ھەممىدىن ئەلا.

مەھزۇن.

* ئەلنىڭ سوزىنى يامانلىق تەرەپكە بۇرىما، غالىپ دۈشمەن يېڭىلگەن بولسا، يامانلىقنى ئاشكارىلاپ، ياخشى تەرىپىنى يايما، كۈچلۈك دۈشمەن مەغلۇبىڭ بولسا، ئەركەكچىلىك قىل.

ئەلشىر ناۋايى.

* كوپچىلىكتىن بولۇنمە، خەلقتىن ئايرىلما، ئەگەر خەلق بىلەن بىرلىكتە بېشىڭغا ئولۇم كەلسىمۇ، ئۇنى ئوزەڭ ئۈچۈن توي-مەرىكە دەپ بىلگىن.

موللا مۇسا سايرامى.

* تەنھا ئادەم دەردىگە داۋا تاپالماس.

ئەلشىر ناۋايى.

* ئەلگە قوشۇلغان دوست تاپار.

ئەلشىر ناۋايى.

* ئەگەر مەرت مۇساپىر بىردە ئەلگە پادىشاھ بولسىمۇ، دىلى سۆزۈق بۇلبۇلدەك غېرىپلىقتا يەنىلا ئوزىنىڭ يۇرتىنى سېغىنىدۇ.

مۇھەممەد سىدىق زەلىلى.

* ئالتۇن قەپەز قىزىلگۈللەر بىلەن بېزەپ قويۇلغان بولسىمۇ، بۇلبۇلغا تىكەنچىلىك ماكان بولالمايدۇ.

ئەلشىر ناۋايى.

* ساۋاپ بىلەن ياخشىلىق ئەل ئارىسىدىن تېپىلىدۇ.

يۇسۇپ خاس ھاجىپ.

* رەنجى غەرىبەتنى ھەۋەس قىلماسلىڭ، ۋەتەننى بىر نەپەسمۇ تەرك ئەيلىمە.

ئەلشىر ناۋايى.

* بىر مىللەتنىڭ باشقىلاردىن پەرىقلىنىپ تۇرۇشىغا ئۈچ تەبىي نەرسە سەۋەپ بولىدۇ، بۇلار: تەبىي ئالامەتلەر ۋە ئادەملەرنىڭ خاراكتېرىگە ئاساسلانغان قانداقلا بولمىسۇن يەنىلا تەبىيلىككە ئالاقىدار بولغان نەرسىدىن ئىبارەت بولۇپ، بۇ-تىل، يەنى پىكىرنى ئىپادىلەشنىڭ قۇرالى بولغان ئۇتتۇقتۇر.

ئەبۇ ناسىر فارابىي.

دۆلەت، ھاكىمىيەت، سىياسەت توغرىسىدا

* قايسى ئەلدە گەپ تولادۇر، بەرىكەت ئاز، قايسى ئەلدە ئىش تولادۇر، بەرىكەت ساز.

مۇھەممەد ئىمىنى ئابدۇللا خاراباتى.

* ئەلنىڭ ئوقتىسى ۋە قولۇيى ئىككى نەرسىدۇر، بىرى ھوشيارلىق، يەنە بىرى، مەملىكەتنىڭ ئاساسى بولغان قانۇن.

يۇسۇپ خاس ھاجىپ.

* ھوكۇماللار ئەيتىدۇرلەركى، سەلتەنەت دەرەختۇر، سىياسەت سۇغا ئوخشايدۇ، پادىشاھ سەلتەنەت دەرىغىنى سىياسەت سۇيى بىلەن سۇغۇرۇپ تۇرمىسا، ھېچ قانداق مېۋىگە ئېگە بولالمايدۇ، ھەتتا، دەرەخ قۇرۇپ كېتىدۇ. پادىشاھلارنىڭ سىياسىتى ھەمىشە خەلققە ئازار ۋە ئەندىشە كەلتۈرىدىغان چاپان تەبەتلىك كىشىلەرگە قارىتىلىشى كېرەك.

موللا مۇھەممەد تومۇر قەشقەرىي.

* يامانلارغا ھەيۋە، سىياسەت كېرەك، ياخشىلارغا بولسا، دايىم ھورمەت كېرەك.

يۇسۇپ خاس ھاجىپ.

* مەملىكەتنى باشقۇرۇش ئۈچۈن كوپ ئەسكەر ۋە قوشۇن كېرەك، قوشۇننى تۇتۇپ تۇرماق ئۈچۈن كوپ مال-دۇنيا كېرەك، مال-دۇنيا ئېلىشقا خەلق باي بولۇشى كېرەك، خەلقنىڭ باي بولۇشى ئۈچۈن توغرا قانۇن يولغا قويۇلۇشى لازىم.

يۇسۇپ خاس ھاجىپ.

* ئەلنى ئالغۇچىلار ئۇنى قىلىچ بىلەن ئالدى، ئەلنى تۇتۇپ تۇرغۇچىلار ئۇنى قەلەم بىلەن تۇتۇپ تۇردى.

* قىلىچ بىلەن ئەلنى تېز ئالغىلى بولىدۇ. قەلەم بولمىسا، ئۇنى قولدا تۇتۇپ تۇرغىلى بولمايدۇ.

* ھەر قانداق بىر ئەل قىلىچ ۋە كۈچ بىلەن ئېلىنسىمۇ، ئۇنى زورلۇق بىلەن ئۇزۇن ژىل سورىغىلى بولمايدۇ.

* قايسى بىر شەھەر، كەنت قەلەم بىلەن باشقۇرۇلسا، ئۇ يەردە ھەر كىم تىلىگەن ئۈلۈشنى تاپىدۇ.

يۇسۇپ خاس ھاجىپ.

ئىسكەندەر ئامانئۇل: ھازىرقى ۋاقىتتا ئاۋغانستاندىكى سىياسىي ۋەھەربىي ۋەزىيەت قانداق؟

ئەزىزۇللا: ھازىرقى ۋاقىتتا ئاۋغانستاندا ئۇرۇش ھەرىكەتلىرى ژۇرگۈزۈلمەيۋاتىدۇ. «شىمالىي ئىتتىپاق» ۋە «تالىپلار» ئۇرۇش ھەرىكەتلىرىنى ژۇرگۈزۈشكە تەييارلىق كورۇش بىلەن بەنت. ئۇرۇش ئاددەتتە يازدا يۈز بېرىدۇ. ھازىر كۈچ - قۇۋۋەت توپلانماقتا. ھەربىي كۈچلەرنىڭ تەييارلىغى كېتىپ بارىدۇ. قۇرال - ياراق، ئوق - دورا ۋە ھاكازىلار توپلانماقتا. ئەنە دى ئۇمۇمەن ئەھۋالغا توختىلىدىغان بولساق، ئاخىرقى 3 - 4 ئايدا داۋامىدا ئاۋغانستان دېخانلىرى قوۋغاچلىقتىن ئازاپ چەكمەكتە. ئادەملەرنى ئاچلىقتىن ۋە ھەر خىل ئاغرىقلاردىن ئولمەكتە. خەلق مۇھتاجلىق ۋە نامراتلىق بىلەن كۈرەشمەكتە. ئامان قېلىش ئۈچۈن ھەقىقىي كۈرەش كېتىپ بارىدۇ.

پەنج دەريانسىنىڭ ئەتراپىدىكى ئاراللارغا ماكانلىغان قاچاقلار مۇئاممىسى ناھايىتى جىددىي تۇرماقتا. كۈننىڭ ئىسسىشى بىلەن تاغدا قار ئېرىپ، دەريادىكى سۇ پەيدىن - پەي كوپەيمەكتە. پات - ئاردا سۇ ئاراللارنى باسىدۇ، ئەندى بۇ بولسا ئۇ يەرلەرگە توپلانغان ئادەملەرنىڭ ئەھۋالىنى تېخىمۇ مۇرەككەپلەشتۈرىدۇ. دېمەك قاچاقلار ئەھۋالى ناھايىتى ئېغىرلاشماقتا.

ئىسكەندەر ئامانئۇل: بىزگە مەلۇم بولۇشچە، يېقىندا مېشخېدتا («شىمالىي ئىتتىپاقتا») كىرىدىغان پارتىيەلەر بىلەن ھەرىكەتلەر لىدېرلىرىنىڭ ئۇچرىشىشى بولغان. بۇ ئۇچرىشىشتا قانداق مەسىلەر ھەل قىلىندى، ئۇنىڭغا لىدېرلاردىن كىملەر ئىشتىراك قىلدى ۋە ئۇنىڭ يەكۈنلىرى نېمىدىن ئىبارەت؟

ئەزىزۇللا: ھەقىقەتەنمۇ مېشخېدتا «شىمالىي ئىتتىپاقنىڭ» بارلىق لىدېرلىرى ژىغىلدى. ئۇچرىشىشقا ئاۋغانستان ئىسلام دولىتىنىڭ پرېزىدېنتى بۇرھانىدىن رابباني، ئاۋغان شۇىئىلىرىنىڭ لىدېرى ئىسمائىل - خان، گېنېرال راشىد دوستۇم، ئەخمەد - شاھ مەسۇد، شىمالىي ئاۋغانستان پۈشتۇلىرىنىڭ لىدېرى گۈلبېددىن ھېكمەتيارنىڭ ۋەكىلى جۇماخان ئامىدات، ئاۋغانستان ئىسلام پارتىيەسىنىڭ رەھبىرى ئەنۋەرى ۋە شۇنداقلا «تالىپلار» نازارىتى ئاستىدىكى تەۋەلەرنىڭ بەزى بىر لىدېرلىرى بىلەن داھىلىرى (بېخەتەرلىك مەخسەتلىرىدە ئۇلارنىڭ ئىسملىرىنى ئاتمايمەن) ئىشتىراك قىلدى.

ئۇچرىشىش ۋاقتىدا:

- «تالىپلارغا» قارشى كەڭ مىقياسلىق ئۇرۇش ھەرىكەتلىرىنى ئېلىپ بېرىش؛

- بارلىق تالاش - تارتىشلارنى ۋە بىر - بىرىگە بولغان رەنجىشلەرنى ئۇنتۇپ، كۈچمىزنى بىرلەشتۈرۈپ بىرلىك سەپ بولۇپ ھەرىكەت قىلىش؛

- ئۇرۇش ھەرىكەتلىرىگە قاتناشتۇرۇش ئۈچۈن ئاۋغانستاننىڭ سرتىدا قالغان ئاۋغانستان لىدېرلىرىنى جەلىپ قىلىش؛

رابباني ھوكۈمىتىدىكى مۇداپىە مىنىستىرى ئەخمەد - شاھ مەسۇدنى بىرلەشكەن ئەسكەرلەرنىڭ بىردىن - بىر قوماندانى قىلىپ بەلگۈلەش قارار قىلىندى.

ئۇچرىشىش ئەتىجىلىرى بويىچە بىزنىڭ بىرلىكمىزنى ئىسپاتلايدىغان پروتوكول ئىمزالاندى.

شۇنى ئالاھىدە تەكتلەشنى خالىغان بولار ئىدىمكى، كوپلىگەن ئاممىۋىي ئەخبارات ۋاستىلىرى تالىپلار ئاۋغانستان تەۋەسىنىڭ 90 پائىزىنى نازارەت قىلىۋاتىدۇ، دەپ خەۋەر قىلماقتا، بۇ ھەقىقەتكە ئۈيغۇن ئەمەس، ئەمەلىياتتا ئاۋغانستان تەۋەسىنىڭ 40 پائىزى «شىمالىي ئىتتىپاق» ھاكىمىيىتى ئاستىدا تۇرىدۇ. (ئەخمەد - شاھ مەسۇدنىڭ «ساندى تايمىس» كېزىتىكە قىلغان بىلدۈرىشىدە ئاۋغانستان تەۋەسىنىڭ 30 پائىزىنى تالىپلار غا قارشى ئىنتىپاق نازارەت قىلىدۇ).

ئىسكەندەر ئامانئۇل: مەلۇمكى، «تالىپلار» خەلىقئارا مەيدانغا ئېتىراپ قىلىنىشقا مەنپىيەتدار. شۇنىڭ بىلەن بىللە، بۇ ھەرىكەت شۇنداق چارىلەرنى كورمەكتىكى، ئۇلار تالىپلارنى دۇنيا جامائەتچىلىگى ئالدىدا ئابرويسىزلاندۇرماقتا. سىز بۇنى نېمىگە باغلىق دەپ ئويلايسىز؟

ئەزىزۇللا: تالىپلار ئوزلىرىنىڭ جىنايى ھەرىكەتلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇپ، قۇرئاننى ئاساس قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ ئاساسىي كوپچىلىكنى ساۋاتسىز، قاراڭغۇ خەلىق تەشكىل قىلىدۇ. قالغانلىرى - بۇ تاجىكستان پۇخرالىرىدىن ئىبارەت يالانماللار، ئۇلار ئوئىغە ئاساسىي جەھەتتىن ماددىي مەنپىيەتىنى كوزلەپ قوشۇلغان. بۇنىڭدا ئۇلارغا تاجىك ئوكتەچىلىرى چوڭ ياردەم بەرمەكتە. ئەتىمالىم، تاجىكستان ھوكۈمىتى ئوز ئىلىنىڭ بارلىق تەۋەسىنى ئازادە قىلىپ بولالمىغان بولسىمۇ، ئۇلار ئوئىغە قەرغىزستان قۇراللىق كۈچلىرى بىلەن ھەرىكەتلەنگەنلىكى ئۈچۈن ھەر ئايىم مۇزاكىرىلەرنى ئوتكۈزۈشكە تەييار. ئوز نوۋىتىدە، «تالىپلار» ھەرىكىتى ئارقىسىدا تېچلىقىنى خالىمايدىغان ئادەملەر تۇرىدۇ. پاكستان بىلەن سەئۇدىيە ئەرەبىستانى، شۇنداقلا ئۇسام بىن لادېن شۇلار جۇملىسىدىندۇر. مۇزاكىرىلەر بىر نەچچە قېتىم باشلانغان، لېكىن «تالىپلار» ۋەكىللىرىنىڭ ژاكالەتلىكلىرى تېچلىق شەرتنامىنى ئىمزالاشقا ئىمكانىيەت بەرمەتتى، ئەگەر شەرتنامە تۈزۈلگەن تەغدىردىمۇ، ئۇ تالىپلار تەرىپىدىن دەرھال بۇزىلاتتى. تالىپلار بىر نەچچە قېتىم مۇزاكىرىلەر جەريانىنى بۇزدى.

ئىسلام كونفېرېنسىيەسى تەشكىلاتىنىڭ ۋە ب م ت نىڭ ھامىيلىغى ئاستىدا جىددا(سەئۇدىيە ئەرەبستانى) قاتنىشى تەشەببۇسكارلىرى ئوتكۈزۈلگەن ئۈچ قېتىملىق مۇزاكىرىلەر ئاساسىدا، ئۇلار ئوئىغە قەرغىزستان قۇراللىق كۈچلىرى بىلەن ھەرىكەتلەنگەنلىكى ئۈچۈن ھەر ئايىم مۇزاكىرىلەر ئوتكۈزۈش توغرىلىق ئىتتىپاقنامىگە ئىمزا قويغان.

قازاقستان تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكى ئاۋغانستاندا قېلىپلىشۋاتقان ۋەزىيەتنى ھېساپقا ئالغان ھالدا ئالمۇتىدا «6 + 2» پرىنسىپى بويىچە، بارلىق مەنپىيەتدار تەرەپلەرنى جەلىپ قىلىش بىلەن، ياۋروپا ئىتتىپاقىغا ئەزا كوپلىگەن ئەللەرنىڭ شۇنداقلا ئۇرغۇنلىغان ھەر خىل خەلىق ئارا تەشكىلاتلارنىڭ ئىشتىراكى بىلەن تېچلىق مۇزاكىرىلىرىنى ئوتكۈزۈش توغرىلىق تەشەببۇسنى ئوتتۇرغا قويدى.

خەلىق ئارا تەشكىلاتلار «تالىپلارنىڭ» مۇزاكىرىلەر ئۇستىلىگە ئولتارغۇزۇش ئۈچۈن ئۇرغۇن ھەرىكەتلەرنى قىلدى. ئەندى ھازىرچە قانداقتۇ مۇزاكىرىلەر ژۇرگۈزۈلگەن بولسىمۇ، ئۇلار نەتىجە بەرمىدى.

ئىسكەندەر ئامانئۇل: ئەگەر تالىپلارغا «شىمالىي ئىتتىپاقنىڭ» قۇراللىق كۈچلىرىنى تاجىكستانغا چېكىندۈرۈش مۇمكىن بولىدۇ، دەپ پەرەز قىلغاندا، سىز ۋاقىتلەرنىڭ تەرەققىياتى قانداق بولىدۇ دەپ قارايسىز؟

ئەزىزۇللا: ئەگەر تاجىكستان رەھبەرلىگى يارەدەم بەرمىسە ۋە تېچ قاچاقلارنى ئوز تەۋەسىگە ئوتكەزمىسە، ئۇ چاغدا بىزنىڭ قۇراللىق كۈچلىرىمىزگە بۇ ئەلدىن باش - پانا ئىزدەش ئۈچۈن ھېچ قانداق ئۇمۇت يوق ۋە بىزنىڭ قولىمىزغا قۇرال ئېلىپ ئوزىمىزنىڭ ياشاش ھوقۇقىمىزنى ھىمايە قىلىشتىن باشقا يول يوق.

ئىسكەندەر ئامانئۇل: مەزمۇنلۇق سوھبەتكەنلىكىڭىز ئۈچۈن رەھمەت.

سوھبەتلەشكەن ئى ۋاپ مۇخبىرى ئىسكەندەر ئامانئۇل.

(«رېسپۇبلىكا - 2000» گېزىتىنىڭ 14 - ئىيۇن سانىدىن ئېلىندى).

مۇزاكىرىلەر ئوتكۈزۈلگەن. مۇزاكىرىلەر جەريانىدا قانداقتۇ ئىجابىي ئوزگىرىشلەر بارمۇ؟

تالىپلار بىلەن مۇزاكىرە ئوتكۈزۈش مۇمكىنمۇ؟

ئاۋغانستان ئىسلام دولىتىنىڭ ۋاقتىلىق ئەلچىسى ئەزىزۇللا جانابلىرى بىلەن سوھبەت

ئەلۋىدا، دىلبىرىم ...

رەھىمسىز، پاجىەلىك ئولۇم دىلبىرىم ساماسقوۋانىڭ ھاياتىنى قىيدى.

24 - ماي كۈنى چۈشتىن كېيىن سائات 5 لەردە ئۈنىكغا تونۇش بىرى تېلېفون بېرىپ دەرھال كورۈشۈش توغرىلىق ئىلتىماس قىلغان. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ ئويىگە قايتمىغان. ئەندى بەش كۈندىن كېيىن بولسا قاپچىغاي سۇ ئامبىرىدا بېلىق چىلار ئۈنىڭ جەسىدىنى تاپقان.

دىلبىرىم سابىرجان قىزى ساماقوۋا 1956 - ئىلى 27 - ماي كۈنى چىمكەنت ۋىلايىتىنىڭ تۇركستان شەھىرىدە تۇغۇلغان. ئۇ 1975 - ئىلى سودا تېخنىكۇمنى پۈتەرگەن. 1980 - ئىلى بولسا ئاباي نامىدىكى قازاقستان پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىنىڭ تارىخ فاكۇلتېتىنى تاماملاپ، تارىخ ۋە جەمىيەتشۇناسلىق پەنلىرىنىڭ مۇئەللىمى مۇتەخەسسىسلىكىنى ئېگىلىگەن.

دىلبىرىمنىڭ پۈتكۈل ھاياتى ئوز خەلقىگە خالىس خىزمەت قىلىشىنىڭ نەمۇنىسى، ئادەملەرگە نىسبەتەن چەكسىز مۇھەببەت ۋە ياخشىلىق قىلىشىنىڭ ئۈلگىسى بولغان ئىدى.

ئاخىرقى بەش ئىل داۋامىدا ئۇ «نازۇكۇم» خەيرىخاھلىق جەمىيەتلىنىڭ قوندىنى باشقۇرۇپ، تەمناتى ناچار ئائىلىلەرگە كوپ بالىلىق ۋە يالغۇز ئانىلارغا ياردەم بېرىش ئوخشاش كوپلىگەن خەيرىخاھلىق چارە - تەدبىرلەرنى ئەمەلگە ئاشۇردى.

ئۇ شەرقىي تۈركستان (ئۇيغۇرستان) مىللىي قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى سۈپىتىدە تارىخىي ۋەتەننىڭ ئازاتلىغى ۋە ئوز تەغدىرىنى ئوزى بەلگۈلەش يولىدىكى ئىشتا چوڭ جەمىيەتلىك پائالىيەت ئېلىپ بارغان ئىدى.

ئۇ بالىلارنى ھامىيە قىلىش كۈنى - 1 - ئىيۇنغا ئالاھىدە جىددىي تەييارلىق قىلىپ، ئۇنى بىر مەزگىلدە شۇنداقلا ئانىلار كۈنى دەپ جاكالاشنى نىيەت قىلغان.

27 - مايى كۈنى ئۇ 45 ياشقا تولاتتى.

بىز قەلبى سېخى ئەجايىپ ئىنسانىدىن، ھاياتى ئوز خەلقىنىڭ گۈللىنىشىگە ۋە بەخت - سائادىتىگە خىزمەت قىلىشتىكى يورۇق يولتوزىدىن ئايرىلىپ قالدۇق. بىز بۇ يوقىتىشنىڭ دەرت - ئەلەمىنى ھېچ قانداق سوزلەر بىلەن ئىزھار قىلالمايمىز... سىزنىڭ خاتىرىڭىز بىزنىڭ قەلبىمىزدە ئەبەدىي ساقلانغۇسى.

ياتقان يېرىڭىز جەننەتتە بولسۇن، ئەزىز دوست. ئامىن.

دوست - بۇرادەرلىرى ۋە سەپداشلىرى - ھەممىسى بولۇپ 2437 ئىمزا.

«يېڭى ھايات» گېزىتىنىڭ تەھىرىراتى «نازۇكۇم» خەيرىخاھلىق ئوندىنىڭ پرېزىدېنتى، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ سوبۇملۇك قىزى

دىلبىرىم ساماسقوۋانىڭ

پاجىەلىك ھالاك بولغانلىغى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلىسىگە ۋە ئۇرۇق - تۇققانلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 65359, республиканская общественно-политическая газета, регистрационное свидетельство №603 -- Г. Выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан 17 марта 1999 г.

تېلېفون: 59 - 84 - 33

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى - جاۋاپكەرلىكى چەكلەنگەن «ۋىسال» شىركىتى. تىراژى 1500 زاكاز 9698

ئالمۇتا، 480044 نىيەك يولى كوچىسى 50 بىنا، 8 - قەۋەت، 813 - خانە

يېڭى ھايات

باش مۇھەررىر ي. ئاراماتوۋ.

گېزىتىمىزدە ھەمكارلاشماقچى بولغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقەسى تەھىرىراتىمىزنىڭ مەۋقەسى بولۇپ ھېسابلانمايدۇ. تەھىرىراتتىن ماتېرىياللار قايتۇرىلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

www.ewlat.org

ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

2001
ژىل
28 ـ ئىيۇل
شەنبە
№ 7
(4143)

يېڭى ھايات

Йеңи һаят

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي ـ سىياسىي گېزىت. 1970 ـ ژىلى 1 ـ يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ

ئۇرۇش ۋە ئەمگەك ۋېتېرانلىرى ئوز ئارا سوھبەتتە.
پ. ئەخمەتوۋ چۇشەرگەن سۇرەت.

قىسقا خەۋەرلەر

تۇنجى پرېزىدېنتنىڭ يېڭى مۇكاپىتى

قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى قازاقستان جۇمھۇرىيىتى تۇنجى پرېزىدېنتىنىڭ تېچلىق ۋە تەرەققىيات دولەت مۇكاپىتىنى توغرىلىق قانۇننى ئىمزالىدى.

قانۇن قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى تەرىپىدىن دېموكراتىيەنى تەرەققىي ئەتكۇزۇشكە ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتنى يۇكسەلدۇرۇشكە، خەلىقلەر ئوتتۇرىسىدا تېچلىقنى ۋە دوستلۇقنى مۇستەھكەملەشكە ئالاھىدە ھەسسە قوشقان شەخسلەرنى رەغبەتلەندۇرۇش بىلەن باغلىق بولغان مۇناسىۋەتلەرنى ئۇيغۇنلاشتۇرىدۇ. قانۇنغا مۇۋاپىق، دولەت مۇكاپىتى ھەر ژىلى قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى تەرىپىدىن قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پۇخرالىرىغا، چەت ئەللىكلەرگە:

دېموكراتىيەنى تەرەققىي ئەتكۇزۇشكە ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتنى يۇكسەلدۇرۇشكە ۋە خەلىقلەر ئوتتۇرىسىدا تېچلىقنى ھەم دوستلۇقنى مۇستەھكەملەشكە قارىتىلغان ئاكتىۋ پائالىيىتى، دولەتلەر ئارا مۇناسىۋەتلەردە باراۋەرلىك ۋە ئوخشاش بېخەتەرلىك ئۇچۇن، جامائەتچىلىك ۋە مىللەتلەر ئارا رازىمەنلىكنى ئورنىتىش، جۇمھۇرىيەتنىڭ كوپ مىللەتلىك خەلقىنىڭ بىرلىگىنى مۇستەھكەملەشكە قوشقان ئالاقىدە ھەسسىسى ئۇچۇن، شۇنداقلا قازاقستان مىللەتلىرى ۋە ئېلەتلىرىنىڭ مەدەنىيىتىگە ھەم تارىخىي ئەنئەنىلىرىگە نىسبەتەن ھورمەت بىلدۇرۇشنى شەكىللەندۇرۇدىغان چوڭقۇر پۇبلىتسىكىلىق ئەسەرلىرى ئۇچۇن بېرىلىدۇ.

قازاقستان جۇمھۇرىيىتى تۇنجى پرېزىدېنتىنىڭ تېچلىق ۋە تەرەققىيات دولەت مۇكاپىتى توغرىلىق قائىدە، مۇكاپاتنىڭ سانى ۋە مىقدارى، شۇنداقلا مۇكاپاتنى بېرىش بويىچە كومىسسىيەنىڭ شەخسىي تەركىۋى جۇمھۇرىيەت ھوكۇمىتىنىڭ تەۋسىيەسى بويىچە قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى تەرىپىدىن تەستىقلىنىدۇ.

سالامەتلىكنى ساقلاش ئىشىدىكى ئالاھىدە خىزمەتلىرى ئۇچۇن

ئالمۇتا شەھىرىنىڭ ھاكىمى ۋىكتور خراپۇنوۋ شەھەرلىك5 ـ شىپاخانا ھوزۇرىدىكى كورېيە ـ قازاقستان«درۇژبا» گوسپىتالىنىڭ باش دوختۇرى مىن بېن خۇنغا قازاقستان ئاھالىسىنىڭ سالامەتلىگىنى ساقلاش ئىشىدىكى ئالاھىدە خىزمەتلىرى ئۇچۇن مەيدىگە تاقايدىغان بەلگۇ تاپشۇردى. دوكتور مىن جەنۇبىي كورېيە تاشقى ئىشلار مىنىسترلىگى ھۇزۇرىدا قۇرۇلغان خەيرى ئېھسان ئاگېنتلىغىنىڭ يوللانمىسى بويىچە ئالمۇتىدا ئالتە ژىل ئىشلىدى. ئۇ بىر نەچچە مىڭ قازاقستانلىققا، قازاقستاندا ئىشلەۋاتقان ھەر خىل ئەللەر ئەلچىخانىلىرىنىڭ ۋە ۋاكالەتخانىلىرىنىڭ خادىملىرىغا تىببىي ياردەم كورسەتتى.

قازاقستان دۇنياۋىي سودا تەشكىلاتىغا ئەزا بولىدۇ

ئىختىسات ۋە سودا مىنىسترى كۇلېكېيېۋ رەھبەرلىگىدىكى قازاقستان دېلىگاتسىيەسى جۇمھۇرىيەتنىڭ دۇنياۋىي سودا تەشكىلاتىغا كىرىشىگە باغلىق مۇزاكىرىلەرنى مۇۋاپپەقىيەتلىك ژۇرگۇزدى. مۇزاكىرىلەر جەنىۋەدە ئوتتى. مىنىستر دۇنياۋىي سودا تەشكىلاتىنىڭ باش دىرېكتورى مۇر بىلەن ئۇچراشتى. ئۇچرىشىشتا قازاقستان دۇنياۋىي سودا تەشكىلاتىغا كىرىشنى ئۇستۇنلۇككە ئېگە ۋەزىپە دەپ قارايدىغانلىغى ۋە بۇ يونىلىشتىكى ئىشلارنى ئاكتىۋلاشتۇرۇش نىيىتىدە ئېكەنلىگى تەكىتلەندى.

روسسىيەدە يەنە ھورمەت تاختىلىرى پەيدا بولىدۇ

موسكۋا. روسسىيەنىڭ ئەمگەك ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات مىنىسترلىگى پۇتكۇل مەملىكەت مىقىياسىدا ھورمەت تاختىلىرىنى ئەكسىگە كەلتۇرمەكتە. بۇ ھەرىكەتنىڭ نامى ئوتكەن دەۋىرگە ئاھاڭداش: «مۇناسىپ ئەمگەكنى ـ جامائەتچىلىكنىڭ ئېتىراپ قىلىشى». سابىق خەلىق ئېگىلىگى مۇۋاپپەقىيەتلىرى كورگەزمىسىدە پۇتكۇل روسسىيە ھورمەت تاختىسى ئەكسىگە كەلتۇرۇلىدۇ. ئەمگەكتە ئالاھىدە كوزگە چېلىققان ئادەملەرنىڭ پائالىيەتلىرى توغرىلىق مەتبۇئاتتا ماقالىلارنى بېرىش، شۇنداقلا زەربىدارلار توغرىلىق تېلېپروگراممىلارنى ئىشلەش پلانلاندى. ئۇنىڭدىن تاشقىرى مىنىسترلىك رېگىونال ھاكىمىيەت ئورۇنلىرىدىن، كارخانىلار رەھبەرلىرىدىن ۋە ئۇمۇمەن بارلىق دەرىجىدىكى باشلىقلاردىن ئوزلىرىدە خۇددى شۇنداق ھورمەت تاختىلىرىنى ۋۇجۇتقا كەلتۇرۇشنى ئىلتىماس قىلدى.

ئوتتۇرا ئاسىيەدە قۇرغاقچىلىق مۇقەررەرمۇ؟

تاشكەنت. تاغدىكى مۇزلارنىڭ كېچىكىپ ئېرىشىغا باغلىق قىرغىزستان بىلەن ئوزبەكستان سۇنىڭ جىددىي يېتىشمەسلىگىنى باشتىن كەچۇرمەكتە. ئوزبەكستان ئالىملىرى تەشۋىشلەنمەكتە. ئۇلارنىڭ مەلۇماتلىرىغا قارىغاندا، بىيىل تىيانشان ۋە پامىر ـ ئالاي تاغلىرىدىكى مۇزلار ئادەتتىكىدىن خېلە كېينىرەك ئېرىشقا باشلىغان. ئالىملارنىڭ پىكرىچە، ئاۋتومو-بىل گازلىرى، سانائەت چىقىندىلىرى بىلەن ئاتموسفېرىنىڭ جىددىي پاسكىنلىشى ئاقىۋېتىدىن مۇزلۇقلارنىڭ ژۇقارقى چېگارىسى خېلىلا دەرىجىدە ژۇقۇرىغا سىلجىغان. ئەندى ئۇ يەردە بولسا ھارارەت توۋەن، مۇز قاتلىمى قۇياش نۇرلىرىغا خېلە ئۇزاققىچە بەرداشلىق بېرەلەيدۇ. مۇزلارنىڭ كېچىكىپ ئېرىشى پەرغانە ۋادىسىدىكى ۋەزىيەتنىمۇ جىددىي مۇرەككەپلەشتۇردىكى، ئۇنىڭ پۇتكۇل ئىختىسادى تولۇغى بىلەن سۇغىرىلىدىغان سۇغا باغلىق، بۇ يەردە مانا ئۇچ ژىلدىن بۇيان قۇرغاقچىلىق ئوۋچ ئالماقتا. سىردەريا سۇلىرى ھازىر ئارانلا ئوزبەكستاننىڭ ئوتتۇرىغا يېتىپ كېلەلەيدۇ. ئەندى ئۇنىڭ غەربىي ۋىلايەتلىرى، بولۇپمۇ قاراقالپاقستان ھازىرنىڭ ئوزىدىلا ئەمەلىياتتا سۇسىز ياشىماقتا. ئوزبەكستاندا يەنە سىبىر دەريالىرى ئىقىمىنىڭ بىر قىسمىنى ئوتتۇرا ئاسىيەگە بۇراش غايەت چوڭ لايھەسىنى ئەسكە ئالماقتا، بۇ پلاننى سوۋېت ئىتتىپاقى مەۋجۇت دەۋىردە ئەمەلگە ئاشۇرۇش نىيەت قىلىنغان ئېدى. لېكىن ھازىر مەبلەغنىڭ يوقلىغىدىن لايىھەنى ئەكسىگە كەلتۇرۇش ئىمكانىيىتى يوق، دەپ تەكىتلەيدۇ ئېكسپېرتلار.

قازاقستان نېفتى ئۇچۇن يېڭى مارشرۇت

روسسىيەنىڭ «ترانسنېفت» شىركىتىگە تەئەللۇق بالتىق پروۋود سىستېمىسى ئارقىلىق ژىلىغا 5 مىللىون توننىغا يېقىن قازاقستان نېفتى توشۇلۇشى مۇمكىن. بۇ توغرىلىق يېقىندا بالتىق ترۇبو ـ پروۋود سىستېمىسىنى تونۇشتۇرۇش مەراسىمىدا قازاقستان ئېنېرگىتىكا ۋە مېنېرال رىسۇرسلارنىڭ ۋىتسىي مىنىسترى نۇرلان قاپپاروۋ بىلدۇردى.

«ترانسنېفت» شىركىتىنىڭ پرېزىدېنتى س. ۋايىنشتۇكقا ئاساسلىنىپ،«قازاقستان تۇدېي»ئاگېنتلىغى بالتىق ترۇبو ـ پروۋود سىستېمىسى بىيىل دېكابردا پايدىلىنىشقا بېرىلىدىغانلىغى خەۋەر قىلدى. ئۇ ژىلىغا 12 مىللىون توننىغا يېقىن نېفتنى ئوتكۇزۇشكە قادىر. ئۇنىڭ مارشرۇتى ئاتىراۋ ـ سامارا ترۇبو ـ پروۋودى بويىچە ئوتۇپ، ئاندىن ئالىمېتيېۋسك ستانسىيەسى ئارقىلىق نابېرېژنىيىي چېلنى ـ نىژنىي نوۋگورود ترۇبو ـ پروۋودى بويىچە بالتىقنىڭ روسسىيەگە تەۋە قىرغىغىدىكى پرىمورسك پورتىغا بارىدۇ. بالتىق ترۇبو ـ پروۋود سىستېمىسىنىڭ بىرىنچى قىسمى ئىشقا سېلىنغاندىن كېيىن «ترانسنېفت» شىركىتى ئۇنىڭ قۇۋىتىنى ژىلىغا 18 مىللىون توننىغا يەتكۇزۇشنى نىيەت قىلماقتا.

دوستلۇق فېدېراتسىيەسى قۇرۇلدى

قازاقستان جۇمھۇرىيىتى تاشقى ئىشلار مىنىسترلىگى مەتبۇئات خىزمىتىنىڭ خەۋەر قىلىشىغا قارىغاندا، فرانسىيەدە قازاقستان ئەلچىخانىسىنىڭ قوللاپ ـ قۇۋەتلىشى بىلەن بۇ مەملىكەتتە «فرانسىيە ـ قازاقستان»دوستلۇق فېدېراتسىيەسى قۇرۇلغان.

مەزكۇر فېدېراتسىيە فرانسىيەنىڭ بىر نەچچە شەھەرلىرىدىكى «فرانسىيە ـ قازاقستان»ئىتتىپاقلىرىنى،شۇنداقلا«رېنن ـ ئالمۇتا» قېرىنداشلانغان شەھەرلەر كومىتېتلىرىنى بىرلەشتۇرىدۇ. فېدېراتسىيەنىڭ تەسىس ژىغىنىدا فرانسىيەدىكى قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئەلچىسى ئا. ئارىستانبېكوۋا سوزگە چىقتى، «فرانسىيە ـ قازاقستان» دوستلۇق فېدېراتسىيەسىنىڭ رەئىسى بولۇپ، ژاك مونىيي سايلاندى. ژ. مونىيي ئىلگىرى سېن ـ ئې ـ مارى دېپارتامېنتىدىكى «فرانسىيە ـ قازاقستان» دوستلۇق ئىتتىپاقىغا رەھبەرلىك قىلغان.

بىيىل «فرانسىيە ـ قازاقستان» دوستلۇق فېرېداتسىيەسىنىڭ ئەزالىرى بىر قاتار مەدەنىي ـ گۇمانىتارلىق چارە ـ تەدبىرلەرنى، جۇملىدىن، «قازاقستان مۇستە قىللىغىغا 10 ژىل» دېگەن كورگەزمە ـ كونفېرېنسىيەسىنى ئوتكۇزۇشنى نىيەت قىلماقتا. شۇنداقلا بۇگۇنكى قازاقستاننىڭ تارىخى ۋە ھاياتى توغرىلىق، قازاقستان ـ فرانسىيە مۇناسىۋەتلىرى ۋە فېدېراتسىيە ئەزالىرىنىڭ پائالىيىتى ھەققىدە مەلۇماتلارنى توپلاش قارار قىلىندى.

مەرھەمەت خالىس ئىختىسادىي ياردەم قولىنى سۇنغۇچىلارغا بىزنىڭ ھېساپ چوتىمىز:
р/с 406467897 ТОО "Висал"
РНН600400099802 МФО 190501719,
код 719 АГФ ОАО Банк "Центр Кредит"

ئۆزىمىزنى ئېتىراپ قىلايلى

ئەجداتلار روھىغا ۋارىسلىق قىلايلى

قولۇمغا قەلەم ئېلىشقا بىر كىشى بىلەن تەسادىپى ئۇچرىشىش سەۋەپ بولدى. يېقىندا ماگا قازاق قېرىنداشلارنىڭ چوڭ بىر سورۇنىغا ئىشتىراك قىلىش نەسىپ بولۇپ، شۇ يەردە بىر مويسىپىت بىلەن تونۇشۇپ، مۇڭدىشىپ قالدۇق. ئۇ كىشى مېنىڭ ئۇيغۇر ئىكەنلىكىمدىن خەۋەر تېپىپ: «ئۇلۇق خەلقنىڭ ۋەكىلى ئىكەنسەن باتۇرۇم. خەلقىڭدىن قانچىلىك پەخىرلەنسەڭمۇ ئەرزىيدۇ. قېدىمىي مەدەنىيەتلىك ئۇيغۇردىن بىز، بىزلا ئەمەس، بەلكى باشقا مىللەتلەرمۇ كوپ نەرسىلەرنى ئۆگەندۇق. تارىخىي مەنبەلەرنىڭ گۇۋالىق قىلىشىچە قەغەزنى، دەسلەپ كىتاپ بېسىش دەستگاھىنى ئۇيغۇرلار ئىجات قىلغان. كارىزلارنى قېزىپ چوللارنى بوستان قىلغان، مىڭ ئۆيلەرنى ياراتقانلارمۇ ئۇيغۇرلار... مويسىپىتنىڭ خەلقىم توغرىلىق تارىخىي ھەقىقەتنى كويچىلىك ئالدىدىلا ئىللا پىكىر قىلغىنى مېنى ناھايىتى روھلاندۇرغان ئىدى، خۇددىي ئاسماندا پەرۋاز قىلىۋاتقاندەك ھىس قىلغان ئىدىم ئوزەمنى.

ئاقساقال خەلقىمنىڭ نامىغا ئەينە شۇنداق ئىللىق سوزلەرنى ئېيتتىدە، ئاندىن بىر ئاز ئويلىنىپ: «رەنجىمىگىن، باتۇرۇم، سىلەر ھازىر نېمە بولۇپ قالدىڭلار؟ ئۇيغۇر زىيالىلىرى نېمە ئويدا؟» ـ دەپ ماگا قارىدى.مەن: ئاقساقال، نېمە بولۇپ قالدى، سىز رەنجىگىدەك بىر ئىش سادىر بولدىمۇ؟ ـ دەپ سورىۋىدىم، ئۇ كىشى دەررۇلا: «مەن رەنجىگىدەك ھېچ نەرسە بولغىنى يوق. مېنىڭ بەزى ئىشلارغا ئىچىم پۇشۇپ ژۇرىدۇ. ئەينە شۇ خېلىدىن بېرى مېنى ئويلاندۇرۇپ كېلىۋاتقان نەرسىلەرنى ھازىر ساگا ئېيتاي. توغرا دەپ تاپساڭ، ئۇنى باشقىلارغىمۇ ئېيتارسەن، ئەگەر دىتىڭغا سىغمىغىدەك بولسا، قازاننىڭ توۋىگە يېپىق پېتىچە قالار، ئىنىم». دېيىدە بىر ئاز سۈكۈت قىلدى. مەن قېنى سوزلەڭ دېگەندەك ئۇنىڭغا باقتىم، ئىچىمدە گۇمان پەيدا بولدى. چۈنكى ئاخىرقى ۋاقىتلاردا بەزى رۇس تىللىق ئاممىۋىي ئەخبارات ۋاستىلىرىدا خەلقىمىزنى تېررورىزمدا، ۋەھھابىزمدا، سېپاراتىزمدا، باندىتىزمدا ۋە باشقا «ئىزملاردا» ئەيىپلەيدىغان بىلجىراشلار پەيدا بولۇپ، كوڭلىمىزنى غەش قىلغان ئىدى. گۇمان ئىمانىنى قاچۇرىدۇ، دېگەندەك، مەن ئاقساقال موشۇ ماۋزۇدا سوز قىلسا كېرەك، دەپ تىكىرقاپ ئولتۇرىمەن. لېكىن ئۇنداق بولمىدى.

ـ ئوغلۇم، مەن كېيىنكى ژىللىرى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بەزى ھەر خىل پائالىيەتلىرىدىن ئانچە ـ مۇنچە خەۋەرىم بار. دوستىڭنى ژىغلىتىپ ئېيتار دېگەندەك، بەزى بايقىغانلىرىم توغرىلىق پىكىر قىلىمەن. ژۇقۇرىدا ئېيتقىنىمدەك توغرا كەلسە قوبۇل قىلارسەن. سىلەر ھەر قانداق پائالىيەت ئوتكەزسەڭلار، چوقۇم قازان ئاسىدىغان قىلىق چىقىرىۋالدىڭلار. ئەگەر ئۇيغۇر مەدەنىيەت كۈنلىرى ئوتكۈزۈلسە، ھەر بىر مەھەللە ئوز ئالدىغا قازان ئېسىپ، ئاياللار ھەر خىل ئاش ـ تائاملارنى كورگەزمە قىلىپ، خۇددىي يەرمەككىدەك تورۇپ كېتىدۇ. ئەلۋەتتە، تائامدىن ئۇلۇق نەرسە يوق. لېكىن مەدەنىيەت يالغۇز تائام بىلەنلا ئۆلچەنمەيدىغۇ! بولۇپمۇ ھازىرقى ئىختىسادىي ئېغىر دەۋرىدە مۇنداق تائاملارنى كوپلەپ تەييارلاپ بىكارغا تارقىتىش ئوڭاي بولمىسا كېرەك ئوغلۇم، ـ دېدى ئاقساقال. ئۇ بىر ئاز ئويلىنىپ قالدىدە، ئاندىن: يەنە بىر بايقىغىنىم، ئۇيغۇر باۋۇرلار مەسچىت سېلىشقا بەكمۇ ئامراق كېلىدىكەن. ئەلۋەتتە،مەسچىت سېلىش كېرەك، بىز مۇسۇلمان خەلقى ئوز ئىسلام ئېتىقاتىمىزنى كۆچەيتىشىمىز، ئىمانلىق بولۇشىمىز كېرەك. مەسچىتنىڭ خەلقنى ئىسلام توغرا يولدا تەربىيىلەشتىكى رولى چوڭ بولۇشى كېرەك. لېكىن، مەسچىتقىلا ئېسىلىۋېلىپ، بەزى چالا ساۋات بىلىمسىز موللىلارنىڭ ئوزى چۈشەنمەيدىغان ئوقىغان سۈرىلىرىنى (ئەرەپ تىلىدا) ئاڭلاپ، ھېچ نېمىدىن بىخەۋەر ناماز ئوقۇدۇق دەپ ژۈرۈشىمۇ، ئانچىلا توغرا بولمىسا كېرەك. مېنىڭچە بولغاندا، ھەقىقىي دىنىي بىلىمگە ئىگە، ئوقۇغان سۈرىسىنى شەرھلەپ بېرەلەيدىغان، قىسقىسى خەلقنى توغرا، ئادالەتلىك يولغا ئۈندەيدىغان موللىلارنىڭ، ئىماملارنىڭ ۋەز ـ نەسىھەتلىرىدىن بەھرىمان بولۇش ـ بۇ باشقا گەپ. ئەكسىچە،بىر مەھەللىدە بىر مەسچىت تۇرۇغلۇق، بەزى مەمەدانلار يەنە بىر مەسچىت سېلىش كېرەك دەپ كىشىلەرنى ئازدۇرۇپ قالايمىقان قىلىۋاتقان ھادىسىلەرمۇ بار. مەن ژۇقۇرىدا ئېيتقىنىمدەك، كەلسە-كەلمەس قازان ئېسىش، مەسچىت تۇرسا يەنە مەسچىت سېلىش ئوخشاش ئىشلارنىڭ ئورنىغا باشقا سوۋاپلىق، خەلقىڭنىڭ ھازىرقى ئارزۇ ـ ئارمانلىرىغا ماس كەلگىدەك ئىشلارنى قىلسا، نۇر ئۈستىگە نۇر بولىدىغان بولار ئىدى. مەسىلەن، جۇمھۇرىيىتىمىزدە ياشايدىغان كورىيى مىللىتىنى ئالايلى. ئۇلار ئالمۇتىدىكى ئا د ك مەدەنىيەت سارىيىنى سېتىۋېلىپ، چوڭ پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتىدۇ. كورىيى مەدەنىيەت مەركىزى بۇ بىنانى قايتىدىن رېمونتلاپ، ئۇنى ھەقىقىي زامانىۋىي مەدەنىيەت ئوچىقىغا ئايلاندۇردى. بارلىق مەدەنىي چارە- تەدبىرلىرىنى موشۇ يەردە ئوتكۈزىدۇ. بۇ يەردە شۇنداقلا باللارنى ئالىي ئوقۇش ئورۇنلىرىغا تەييارلاش كۇرسلىرى، كومپيۇتېرغا ئۈگىتىش بولمىلىرى مەۋجۇت. مانا بۇ ئۈلگە ئالارلىق ئىشلار. ئەندى قېرىنداش ئۇيغۇر خەلقىمۇ مانا موشۇنداق ئىشلارنى قىلالايدۇ. مەن بۇنىڭغا ئىشىنىمەن. مەسىلەن ژىل ئاخىرىدا ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى قىلغان ئىشلىرى ھەققىدە ھېساۋات بەرگەندە: مۇنچە باللىنى بىزنىڭ مەركەز كۇرسلاردا تەييارلاپ پالان ـ پالان ئىنستىتۇتلارغا چۈشەردۇق، ئەندى مۇنچە باللىنى مەركەزنىڭ بېۋاسىتە ئارىلىشىشى بىلەن چەت ئەللەرگە ئوقۇشقا ئەۋەتتۇق...دەپ خەلق ئالدىدا دوكلاد قىلسا، بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق سوۋاپلىق ئىش بولماس ئىدى. ئەپسۇس، مەن ھازىرچە ئۇنداق نەرسىنى ئىمشىكىدۇ بايقىمىدىم، بەلكىم ئۇنداق ئىشلار قىلىنىۋاتقاندۇر؟! ئىنىم، ئەگەر قاتتىق ئېيتقان بولسام، رەنجىمە، لېكىن ھازىرقى بازار ئىختىسادىي مۇناسىۋەتلىرى دەۋرىدە ھەر بىر خەلق ئوز غېمىنى ئوزى قىلىشى كېرەك. قولدا بار مەبلەغدىن توغرا، ئۈنۈملۈك پايدىلانغانغا نېمە يەتسۇن. ئۇزۇن گەپنىڭ قىسقىسى، ئۇيغۇر خەلقى ئوزىنىڭ كېلەچىكىگە پەقەت ئوزىلا كويىنىشى كېرەك، ھېچ كىم مونۇلارغا ئوگال بولدى، ئارقىدا قېلىۋاتىدۇ دەپ ياردەم قولىنى سۇنمايدۇ، ـ دېدى ئۇ.

مويسىپىتنىڭ خەلقىم توغرىلىق كويىنىپ ئېيتقان بۇ سوزلىرى مېنى چوڭقۇر ئويغا سالغان ئىدى. چۈنكى خەلقىمىز نادانلىقنىڭ دەردىنى كوپ تارتقاشقا، ئۇ بىر مەشئەلگە، يەنى دانكودەك بىر يولباشچىغا بەك مۇھتاج. ھەر قانداق خەلقنىڭ كۆلپەتلىك تەغدىرى پەقەتلا كوپ جەھەتتىن نادانلىقتىن تۇغۇلىدۇ.ئەلۋەتتە، بۇنىڭدا ئوبيېكتىۋ ۋە سۇبيېكتىۋ ئامىللار، ئىچكى ۋە تاشقى ئامىللارمۇ چوڭ رول ئوينايدۇ. لېكىن نادانلىق بارلىق دەرت ـ ئەلەملىرىمىزنىڭ ئاساسى دېسەم مۇبالىغە بولماس. بىز ئەينە شۇ نادانلىغىمىزدىن قۇتۇلماي تۇرۇپ كۆلپەتلىك تەغدىرىمىزدىن قۇتۇلالمايمىز، ئۇنى ياخشى تەرەپكە ئوزگەرتەلمەيمىز.

بىز ئوزىمىزنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىمىزنى ئېتىراپ قىلىش بىلەن بىللە خەلقىمىزنىڭ مەۋجۇتلىغىنى، تەرەققىياتىنى ۋە كەلگۈسىنى ئويلىغىنىمىزدا، يەنىلا ھازىرقى ھالىتىمىزنى، جەمىيەتتىكى ئورنىمىزنى، ئارتۇقچىلىق، كامچىلىقلىرىمىزنى ئېتىراپ قىلىشىمىز كېرەك. 20 ـ ئەسىرنىڭ بېشىدا قەشقەردە ئوتكەن ژۇرىك جامائەت ئەربابى، دىنىي ئالىم، مۇتەپەككۇر شائىر ئابدۇقادىر داموللام (1862 ـ 1924) ئوز ئەسەرلىرىدە ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ ئويغىنىپ، ئوز ـ ئوزىنى ئېتىراپ قىلىشنى، نادانلىق ۋە جاھالەتكە خاتىمە بېرىشنى، ئىسلام دىنىنىڭ ئەسلى ماھىيىتىنى توغرا تونۇپ،ئېتىقادنى ساغلاملاشتۇرۇشنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئۇرغۇن ئەمەلىي پائالىيەت ئېلىپ باردى. ئۇ «ئەقائىد زورۇرىيە» ناملىق ئەسىرىدە:

ـ « ئىنساننىڭ خار ۋە زەبۇن بولماقىغا بەئىس نېمەدۇر؟

ـ ئىككى نەرسىدۇر: بىرى جاھالەت ۋە نادانلىق، ئىككىنچىسى تەپرىق ۋە ئىختىلاپتۇر.

ـ ئىززەت- ئابروي ۋە قۇۋۋەت نېمە بىلەن بولىدۇ؟

ـ ئىلىم، مەرىپەت ۋە ئىتتىپاقلىق بىلەن بولىدۇ» دەپ يازغان بولسا، «نەسىھەتى ئاممە» ناملىق ئەسەرىدە:

«بۇ زامان غەپلەت ۋە بىپەرۋالىق زامانى ئەمەس، ئويغىنىش ۋە سەگەكلىك زامانى، جاھىللىق ۋە نادانلىق دەۋرى ئەمەس، ئىلىم- مەرىپەت دەۋرىدۇر.سۇسلۇق ۋە بىكار تەلەپلىك ۋاقتى ئەمەس، تىرىشىش ۋە غەيرەت قىلىش ۋاقتىدۇر. باشقا مىللەتلەر ئىلىم ـ مەرىپەت سايىسىدا ھاۋادا ئۇچۇپ پەرۋاز قىلماقتا، سۇ ئاستىدا بولسا،خۇددى قۇرۇقلۇقتا ژۇرگەندەك ئەركىن ئۈزۈشمەكتە. بىز تېخى غەپلەت ئۇيقۇسىدا ياتماقتىمىز. ئۇيقۇ بولسا ئولۇمنىڭ بۇرادىرى ۋە مۇقەددىمىسىدۇر. ۋاقىت ۋە پۇرسەت بار» دەپ خىتاپ قىلغان ئىدى.

ئەندى يالقۇنلۇق شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇر (1896 ـ 1932) بولسا خەلقىمىزنىڭ نادانلىق، خۇراپىيلىق،كالتە پەملىك ئوخشاش بەزى ئۇقۇسانلىرىنى پاش قىلىپ، خەلقنى ئوز ئازاتلىق، مۇستەقىللىغە ئۈندەپ يازغان:

«ئويغىنىپ كەتتى جاھان، مەغرىبى مەشرىقى تامام،
مەن تېخى سۈت ئۇيقۇدا چۈش كورۇپ ياتارمەن.
چول جەزىرە، دەشتۇ سەھرا ئىچرە قالدىم نائىلاج،
ئاھ، قاچان بىر يول تېپىپ قوشۇلاي قاتارىمەن.»

شېئىرى ئۇنىڭ ئۇيغۇرلارنى تەرەققىي قىلغان مىللەتلەر قاتارىغا كىرگۈزۈپ پەن ـ مەدەنىيەتتىن بەھرىمان بولۇپ، نادانلىق ئۇيقۇسىدىن قۇتۇلۇش مەخسىتىنى ياتقال نامايەن قىلىدۇ.

مانا 20 ـ ئەسىرنىڭ بېشىدا ياشىغان ئالىم ـ شائىرلىرىمىز يازغىنىدەك، بىز ھېلىھەم نادانلىق ئۇيقۇسىدىن ئويغىنالمايۋاتقاندەك قىلىقلارنى قىلىپ ژۈرسەك 21 ـ ئەسىرنىڭ قاتتىق تەلەپلىرىگە جاۋاپ بېرەلمەيمىز يەنى، ھازىرقى بازار ئىختىسادى ۋە قاتتىق تاللاش تەلەپلىرىگە جاۋاپ بېرەلمەي شاللىنىپ قېلىشىمىز مۇمكىن. ھازىرقى بازار ئىختىسادىي مۇناسىۋەتلىرىدىكى رىقابەتچىلىك ناھايىتى كەسكىن بولۇپ، ئۇنىڭدا پەقەت كۈچلۈكلەرلا يېڭىپ چىقالايدۇ. بۇ بولسا بىزدىن كوپ ئويلىنىشنى، يەنى خەلقىمىزنىڭ تەغدىرى ئۈستىدە زىيالىلىرىمىزنىڭ جىددىي باش قاتۇرۇشىنى تەلەپ قىلىدۇ.

ھە، جەمىيەت ھامان تەرەققىي قىلىدۇ، مىللەتمۇ شۇنداق تەرەققىي قىلىشى كېرەك. ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈن بىز ھازىرقى پۇرسەتنى غەنىمەت بىلىپ، ئوزىمىز ھەققىدە ئەستايىدىل ئويلىنىپ، ئوزىمىزنى ھەقىقىي يوسۇندا ئېتىراپ قىلغان ھالدا باشقا تەرەققىي ئەتكەن زامانىۋىي مىللەتلەر قاتارىدىن ئورۇن ئېلىشقا قەتئىي بەل باغلىشىمىز ھەقىقىي مۇددىئادۇر.

ئەگەر بىز ئوزىمىزنىڭ ھەقىقىي ئىشىمىزدا كېچىكىپ قالىدىغان بولساق، پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويساق تارىخ بىزنى كەچۈرمەيدۇ. بىز ۋەتەننىڭ، مىللەتنىڭ مەنپەئىتىنى ھەممىدىن ئەلا بىلىپ، پۈتكۈل ھاياتىنى موشۇ ئىشقا ئاتا قىلغان ئابدۇقادىر داموللام، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر كەبى ئەجداتلىرىمىزنىڭ ۋەسىيەتلىرىگە ئەمەل قىلىشىمىز كېرەك.

يادىكار سابىتى.

ختاي ئەلچىخانىسى چېگارا كېلىشىملىرىنى ئورۇنلاش تەرەپدارى

بېيىل 6 ـ ئىيۇل كۈنى بىشكەكتىكى خىتاي ئەلچىخانىسىنىڭ مەتبۇئات خىزمىتى 1996 ۋە 1999 ـ ژىللىرى ئىمزالانغان قىرغىزىستان بىلەن خىتاي ئوتتۇرىسىدىكى چېگارىنى بەلگۈلەش توغرىلىق كېلىشىملەر تەڭ ھوقۇقلۇق ۋە دوستانە مۇزاكىرىلەر ئارقىلىق ئوز ئارا بىر ـ بىرىنى چۈشىنىش، بىر ـ بىرىگە يېنىكچىلىك قىلىش روھىدا پۇختا ۋە ئۇزاق ۋاقىت تەييارلانغانلىقى ۋە ئىككى مەملىكەت ھەم خەلقلەرنىڭ تۈپلۈك مەنپىيەتلىرىگە تولۇق جاۋاپ بېرىدىغانلىقى ھەققىدىكى خەۋەرنى تارقاتتى. ئەلچىخانىنىڭ پىكرىچە، كېلىشىملەر ئىككى مەملىكەت ئوتتۇرىسىدىكى ياخشى خوشنىدارچىلىق ۋە دوستلۇق مۇناسىۋەتلەر تەرەققىياتىنى ئالغا سۈرۈپ ۋە ئۇمۇمىي چېگارىنى دوستلۇق، تىچلىق ۋە ھەمكارلىق چېگارىسىغا ئايلاندۇرۇپ، خەلق ئارا ھوقۇق نورمىلىرىغا مۇۋاپىق ئۈتۈلگەن ژىللارغا سوزۇلغان چېگارا تالاشلىرىنى ئۇزۇل ـ كېسىل ھەل قىلدى.

كېلىشىملەرگە مۇۋاپىق، قىرغىزىستان خىتايغا 125 مىڭ گېكتارغا يېقىن يەرنى بېرىۋېتىشى لازىم. ئۇنى ھازىر قىرغىز چېگارىچىلىرى قوغدىماقتا. پارلامېنتنىڭ قانۇن چىقىرىش ژىغىنى (تۆۋەنكى پالاتا) ئاخىرقى بىر نەچچە ھەپتە داۋامىدا كېلىشىملەرنى مۇھاكىمە قىلدى. لېكىن ئۇلارنى بېكار قىلىش ئۈچۈن يېتەرلىك ئاۋاز توپلالمىدى. 13 ـ ئىيۇندا ژىغىن 5 ـ ئىيۇندا باشلانغان چېگارىنى بەلگۈلەشنى توختىتىپ تۇرۇشنى توختام قىلدى، لېكىن ھوكۇمەت پالاتىنىڭ قارارى قانۇنسىز دەپ بىلدۈرۈپ، جەريانىنى داۋاملاشتۇرماقتا. پارلامېنتنىڭ ژۇقارقى پالاتىسى لازىملىق ھوججەتلەرنىڭ يوقلىغىدىن كېلىشىمنى مۇھاكىمە قىلىشتىن ۋاز كەچتى.

كېلىشىملەر 1996 ـ ژىلى 4 ـ ئىيۇلدا ۋە 1999 ـ ژىلى 26 ـ ئاۋغۇستتا قىرغىزىستان پرېزىدېنتى ئاسقار ئاقايېۋ ۋە خ خ ج رەئىسى جياڭ زېمىن تەرىپىدىن ئىمزالانغان ئىدى. كېلىشىملەر مەتىنلىرى ئوچۇق مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىنمىدى، ئەندى ئىككىنچى كېلىشىم پارلامېنتتا ھەتتا ھېچ قاچان قارالمىغان. ھوكۇمەتنىڭ ئەخباراتىغا قارىغاندا، پارلامېنتنىڭ كونا تەركىۋى بىرىنچى كېلىشىمنى 1997 ـ ژىلى 26 ـ دېكابىردا تەستىقلىغەن، لېكىن ھازىرقى دېپۇتاتلار ھوقۇق قائىدىلىرىگە خىلاپ ھالدا قىلىنغانلىغىنى بىلدۈرمەكتە. كونستىتۇتسىيە بويىچە، پەقەت پارلامېنتلا دولەت چېگارىسىنى ئوزگەرتىش ھوقۇقىغا ئىگە.

بۇ كۆنلەردە بارلىق ئېگىلىكلەردە چوپ چېپىش قىزغىن كېتىپ بارىدۇ. سەۋزۋى ياز ئايلىرى ئاياقلىشىپ، كۈزلۈك يېقىنلىشىپ كېلىۋاتىدۇ. يېزا ئېگىلىگى كوئوپېراتىۋلىرى، شەخسىي ئېگىلىكلەر مالنى قىشتىن ئامان ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن مال ئوزۇغىنى مول تەييارلاۋېلىشقا تىرىشماقتا.

سۈرەتتە: ئەمگەكچىقازاق ناھىيەسىنىڭ پىچەنلىكلىرىدە مال ئوزۇغىنى تەييارلاش قىزغىن كېتىۋاتىدۇ.

رۇستەم يۇسۇپوۋ چۈشەرگەن سۈرەت.

پەيغەمبەر توغرىلىق فىلىم

روسسىيەنىڭ ئالىي مۇسۇلمان روھانىيلىرىنىڭ ماقۇللىشى ۋە قوللاپ ـ قۇۋۋەتلىشى بىلەن پەيغەمبەر مۇھەممەدنىڭ ھاياتى توغرىلىق دۇنيادا دەسلەپكى قېتىم تەسۋىرىي فىلىم ئىشلەش باشلاندى. سابىق «سويۇزمۇلتفىلم» ئاساسىدا چۈشىرىلىدىغان فىلىمنى تەييارلاش ئۈچۈن سەككىز مىللىيون دوللاردىن ئوشۇق مەبلەغ سەرىپ قىلىش كوزدە تۇتۇلماقتا.

ئىشنى باشلاش ئالدىدا كوپ مىتراژلىق فىلىم مۇئەللىپلىرىنىڭ بىرى ماگومېد ماگومېدوۋ ئىسلام دۇنياسىدىكى ھورمەتلىك ئادەملەر:روسسىيە مۇفتىلىرى كېڭىشىنىڭ رەئىسى شەيخ غەينۇتدىن ۋە داغىستان مۇسۇلمانلىرى دىنىي باشقارمىسىنىڭ رەئىسى ئەخمەدھاجى ئابدۇللايېۋ بىلەن ئۇچراشتى. م. ماگومېدوۋ ئۇلاردىن دۇئا ئالدى ۋە فىلىم پەقەتلا ئىسلام ئەللىرىدە ئاممىباپلىققا ئىگە بولۇپ قالماي، بەلكى شۇنداقلا باشقا دىنلار ۋەكىللىرى تەرىپىدىن ئىسلامنى چۈشىنىشنى شەكىللەندۈرۈشتە ئېگىشلىك رول ئوينايدىغانلىغىنى تەكىتلىدى.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

تارىخىي شەخسلەر

غوجانىياز ھاجىم

21 ـ ئەسىر كىرىشى بىلەن ئۇيغۇرلار «20 ـ ئەسىر ئادىمى» قاتارىغا غوجانىياز ھاجىمنى كىرگۈزمەكچى. غوجانىياز ھاجىم ھەقىقەتەن20 ـ ئەسىر دەۋرىگە ۋەكىللىك قىلغۇچى مەشھۇر ئۇيغۇر ئىنقىلاپچىسى ۋە ھەربىي قوماندانىدۇر. ئۇ 1931 ـ ژىلى قۇمۇلدا كۆتىرىلگەن شەرقىي تۈركىستان (ئۇيغۇرىستان) مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلاپىنىڭ رەھبىرى سۈپىتىدە1933ـ1934 ـ ژىللىرى جەنۇبىي ئۇيغۇرىستان مۇداپىە قوماندانى ۋە 1934 ـ 1937 ـ ژىللىرى «شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھوكۇمەت»نىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولغان.

غوجانىياز ھاجىم قۇمۇلنىڭ ئاراتۈ يېزىسىدا «دورغا» (مىڭ بېگى) مەكسۇۋى بىلەن ئاتىغى چىققان ئىمىن نىياز ھاجىمنىڭ ئۈنجى ئوغلى بولۇپ، 1889 ـ ژىلى شۇ يېزىدا دۇنياغا كەلگەن. 17 يېشىدا قۇمۇلدا «خانلىق مەدرىسىنى» تاماملىغان. (شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى، 12 ـ سان). ئۇ 1907 ـ ژىلى قوراي يېزىسىدا ئاكا ـ ئۇكا ئىسمائىل بىلەن ياقۇپ تورپاقلار (توپاق) رەھبەرلىك قىلغان تاغلىقلارنىڭقۇمۇل ۋاڭى شامەخسۇتنىڭ ياگچىلىق تۈزۈمىگە قارشى قوزغىلاڭغا قاتنىشىدۇ. لېكىن قوزغىلاڭ خىتايلار تەرىپىدىن قاتتىق باستۇرۇلىدۇ. غوجانىيازنىڭ ئاتىسىنى زىندانغا تاشلايدۇ. غوجانىياز يوشۇرۇنۇپ ژۈرىدۇ. خىتاي مەمۇرىيىتى: «غوجانىيازنى كورگەن ئادەمگە 3يامبۇ.(ياكى3ئات)، تۇتۇپ بەرگەنگە12يامبۇ (ياكى12 ئات) تارتۇق قىلىنىدۇ» دېگەن يارلىق چىقىرىدۇ. غوجانىيازنى ئانىسى تۇرپان ـ ئاستانىغا ئېلىپ كېلىپ، چوڭ باي ھەم مەرىپەتپەرۋەر مۇسۇل ھاجىم مۇھىتى قولىغا تاپشۇرىدۇ. ئۇ بۇ يەردە تاتار ئابستايلارنىڭ جەدىد(يەڭىي) مەكتىۋىدە ئوقۇيدۇ. بۇ جەرياندا كەلگۈسى ئىنقىلاۋىي سەپدىشى گېنېرال ماھمۇت مۇھىتى بىلەن تونۇشىدۇ.

1908 ـ ژىلى غوجانىياز ئانىسىنىڭ ھەمرالىغىدا قەشقەر ئارقىلىق ھەرەمگە ئوتۇپ كېتىدۇ.1912 ـ ژىلى زامان بىر ئاز تىنىچلىغاندا يۇرتى ئاراتۈ يېزىسىغاقايتىپ كېلىدۇ.دەل شۇ ژىلى تۆمۈر خەلپە رەھبەرلىك قىلغان قۇمۇل ۋاڭلىق تۈزۈمىگە قارشى كۆتىرىلگەن قوزغىلاڭغا بىرىنچىلەردىن بولۇپ قاتنىشىدۇ ھەمدە يۈز بېشى ھەربىي دەرىجە بىلەن قوزغىلاڭ يېتەكچىلىرىدىن بىرى بولىدۇ. غوجانىياز ھاجىم تۆمۈر خەلپە بىلەن 1907 ـ ژىلقى تورپاقلار قوزغىلىڭىدا تونۇشقان ئىدى. خىتاي ھاكىمىيىتى تۆمۈر خەلپە بىلەن كېلىشىم تۈزۈپ(ئەمەلىيەتتە ئۇنى ئالداپ) ئۈرۈمچىگە ئاپىرىپ ئېلىپ، 1913 ـ ژىلى قەتىل قىلىپ، ئەسكەرلىرىنى تارقىتىۋېتىدۇ. بىراق، غوجانىياز ھاجىم بۇ ئالدام خالتىغا چۈشمەي، ئالتاي، تارباغاتاي، بورتالا تاغلىرىدا ئوچىلىق قىلىپ، 1914 ـ ژىلى ياركەنتكە ئوتۇپ، ۋېلىيابىنىڭ ئوچىسى بولىدۇ. 1918 ـ ژىلى قاچ ـ قاچتا غۇلجا شەھىرىگە قايتىپ كېلىدۇ، 1924 ـ ژىلى يۇرتىغا قايتىدۇ.

قۇمۇل ۋاڭى شامەخسۇت 1928 ـ ژىلى ۋاپات بولۇپ، ئورنىغا ئوغلى نەزەر ۋاڭ بولىدۇ. ئۇ: «دادام ۋاقتىدىكى ئىشلار سۈرۈشتە قىلىنمايدۇ.كەتكەنلەر قايتىپ كېلىپ، خاتىرجەم ئوقىتىنى قىلسۇن» دېگەن يارلىق جاكالىغاندا، غوجانىياز ھاجىم ئۆزىنى ئاشكارىلايدۇ.نەزەر ۋاڭ غوجانىياز ھاجىم بىلەن مەدرىسىدە ساۋاقداش بولغانلىقتىن ئۇنى ئوردا لەشكەرلىرىنىڭ باشلىقى قىلىپ بەلگۈلەيدۇ. («شىنجاڭ تارىخى ماتېرىياللىرى»، 15 ـ سان). لېكىن خىتاي ھاكىمىيىتى 1922 ـ ژىلى تورت چوڭ خاتا سىياسەت ژۈرگۈزۈپ،1931 ـ ژىلقىپۈتۈن ئۇيغۇرىستانغا يېيىلغان قۇمۇل مىللىي ـ ئازاتلىق ئىنقىلاۋىنىڭ پارتلىشىغا سەۋەپ بولىدۇ. بۇ تورت چوڭ خاتالىقنىڭ بىرىنچىسى: نەزەرنى ۋاڭلىقتىن ئېلىپ تاشلاپ، خىتاي مىللىتىدىن ۋالىي سايلاش، ئۈرۈمچىگە بىۋاستە بويى سۇندۇرۇش قىلىدۇ. ئىككىنچى خاتالىق: قۇمۇلنىڭ ئەنئەنىۋىي مەمۇرىي بەگلىك تېررىتورىيە تۈزۈمىنى بىكار قىلىپ، «شەن (ناھىيە)، «شاڭ» (يېزا) تۈزۈمىنى يولغا قويۇش بىلەن ئەمەلدارلارنى خىتايلاردىن بەلگۈلەيدۇ.ئۈچىنچى خاتالىق: يەرلىك مىللىي قوشۇنلارنى تارقىتىپ، خىتاي قوشۇنلىرىنى كوپەيتىدۇ. تۆرتىنچى خاتالىق: ئىچكى خىتايدىن خىتاي پۇقرالىرىنى كوچىرىپ چىقىپ، «بوز يەرلەرنى ئۆزلەشتۈرۈش» بانىسى بىلەن ئۇيغۇر دېھقانلىرىنىڭ سۇ مەنبەلىرىنى، بوز يەرلىرىنى تارتىپ ئالىدۇ. بولۇپمۇ، خىتاي چېرىكلىرى زورلۇق ـ زومبىلىق بىلەن ئۇيغۇرلارنى بەك خورلايدۇ. شۇنداقلا ئۇيغۇرچە يېزىلغان ياكى ئېغىزچە ئېيتىلغان ئەرىز، شىكايەتلەرنى چۈشىنىدىغان ئەمەلدار تېپىلمايدۇ. بۇ خورلۇققا تاقەت قىلىپ، چىدالمىغان قۇمۇل خەلقى 1931 ـ ژىلى غوجانىياز ھاجىم رەھبەرلىگىدە مىللىي ـ ئازاتلىق قوزغىلاڭ كوتىرىدۇ. بۇ قېتىمقى قوزغىلاڭغا سوۋېت ئىتتىپاقى تاشقى موڭغۇلىيە ئارقىلىق ھەربىي ياردەم بېرىدۇ. قوزغىلاڭنىڭ مەخسىتى، ئۇيغۇرىستاندىكى كومىنداڭ مۇستەبىت خىتاي ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ، ئازات مىللىي ئۆلكە قۇرۇشتىن ئىبارەت ئىدى.

غوجانىيازھاجىم رەھبەرلىگىدىكى قۇمۇل مىللىي ـ ئازاتلىق ئىنقىلاۋىنى قوللىغان تۇرپان، پىچان، توخسۇن خەلقى مۇسۇل مۇھەتى بىلەن ماھمۇت مۇھىتىلارنىڭ رەھبەرلىگىدە 1932 ـ ژىلى قوزغىلىپ، ئۈچ ناھىيەنى قۇمۇل بىلەن تەڭلا ئازات قىلدۇ.

قوزغىلاڭچىلار 1932 ـ ژىلى كەچ كۈزدە ئۆلكە مەركىزى ئۈرۈمچىنى شىمال ھەم جەنۇپتىن قورشاپ ئېلىپ، 1933 ـ ژىلىيانۋاردا ئۈرۈمچىگە ھۇجۇم باشلايدۇ. غوجانىياز ھاجىم جىمسارنى بازا قىلىپ، ئۇرۇش ئېلىپ بېرىۋاتقان بىر مەزگىلدە سوۋېت ئىتتىپاقى:«مۇستەملىكە ئۇيغۇرستاننى خىتاي بىلەن تەڭ پايدىلىنىش» دېگەن ئىككى ئۈزلۈك سىياسەتنى ئىشقا سالىدۇ. نەتىجىدە «سوۋېت ئىتتىپاقى ئۈرۈمچىدىكى سوۋېت كونسۇلخانىسىنىڭ ۋەكىلى» بولمىش ئەكبەر دېگەن كىشى موسكۋانىڭ توۋەندىكى ئۇختۇرۇشىنى ئېلىپ، جىمساردىكى غوجانىياز ھاجىمغا بارىدۇ:

1. سوۋېت ئىتتىپاقى ئۈرۈمچىدە 1933 ـ ژىلى 12 ـ ئاپرېلدا قۇرۇلغان يېڭى ھوكۇمەتنى تونۇيدۇ. (بۇ ھوكۇمەتنى ئورۇسلار ئۆز قولى بىلەن ۋاقىتلىق قۇرغان ئىدى).

2. سوۋېت قىزىل ئارمىيەسى شىڭ شىسەي باشچىلىغىدىكى مەزكۇر يېڭى ھوكۇمەتنىڭ تەكلىۋى بىلەن ماجۇڭيىڭغا قارشى ئۇرۇش ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن شىنجاڭ چېگارىسىغا كىرىدۇ؛

3. موسكۋانىڭ كېلىشتۈرۈش تەكلىۋى بويىچە شىمالىي شىنجاڭنى شىڭ شىسەي ئىدارىسىغا، جەنۇبىي شىنجاڭنى غوجانىياز ئىدارىسىغا تاپشۇرۇش؛

4. قوزغىلاڭچىلار ئەگەر ماجۇڭيىڭ بىلەن بىرلىشىپ، ئۈرۈمچىگە ھۇجۇم قىلسا، قىزىل ئارمىيە ئۇنىمۇ دۈشمەن سۈپىتىدە ماجۇڭيىڭ بىلەن قوشۇپ يوقىتىدۇ. (ھەمدۇللا تۇرپانى، تۈركىستان تارىخى، 94 ـ بەت. ئىستانبۇل، 1983 ـ ژ.). بۇ خىل ھەربىي بېسىم ئاستىدا غوجانىياز بىلەن شىڭ ئوتتۇرسىدا 10 ماددىلىق «بىرلەشمە ھوكۇمەت سۈلھى كېلىشىمى» تۈزۈلىدۇ. سوۋېت كونسۇلىمۇ گۇۋاچى سۈپىتىدە ئۈچ كىشى بولۇپ قول قويىدۇ. («تۈركىستان تارىخى»، 99 ـ بەت).

غوجانىياز ھاجىمنى بۇ ئۇلتىماتۇمنى قوبۇل قىلىشقا مەجبۇرلىغان ئاساسلار توۋەندىكىچە:

1. سوۋېت ھەربىي كۈچىگە قارشى تۇرۇپ، يەر ئالالمايدىغانلىغىغا كوزى يەتكەنلىكى؛

2. ماجۇڭيىڭ قوشۇنىنىڭ ئۇيغۇرىستانغا كىرىشتىكى مەخسىتى ئۇيغۇرلارغا بولۇشۇش ئەمەس، بەلكى تۇڭگان ھوكۇمىتىنى قۇرۇش ئارقىلىق ئۇيغۇرلار ئۈستىدىن ھوكۇمرانلىق قىلىشتىن ئىبارەت بولغانلىغى؛

3. كېڭەش ھوكۇمىتىنىڭ ئۇيغۇرىستانغا ئەسكەر كىرگۈزۈشتىكى مەخسىتى ـ قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئازاتلىق، مۇستەقىللىق غايىلىرىنىڭ ئىشقا ئېشىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن بولغانلىغى؛

4. ئۇيغۇرىستاندا سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوستلۇق ئالاقە ئورنىتىدىغان. سوۋېت ئىمتىيازلىرىغا كونىدىغان، خىتاي ـ ئۇيغۇر مىللىي بوھرانىغا خاتىمە بېرىدىغان،خەلقىنىڭ ئىختىسادىي، مەدەنىي ـ مائارىپ ئېھتىياجىنى قاندۇرىدىغان«يېڭى شىنجاڭ بىرلەشمە ھوكۇمەتنى قۇ ـ رۇش» دېگەن سىياسەتنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشى ...

غوجانىياز ھاجىم فۇكاڭدىكى ئۇيغۇر ـ خىتاي ـ رۇس ئۈچ تەرەپ كېلىشىمى بويىچە ئۆز قوشۇنلىرىنى ئۈرۈمچى بوسۇغىسىدىن چېكىندۈرۈپ چىقىپ، ئاقسۇنى مەركەز قىلغان جەنۇبىي ئۇيغۇرىستان مۇداپىە قوماندانلىق شتابىنى قۇرۇپ چىقىدۇ. ئامما ماجۇڭيىڭ ـ تۇڭگان قوشۇنلىرىنىڭ ئۇيغۇرىستانغا ئۆسۈپ كىرىپ، بولاپ ـ تالاپ، زومىگەرلىك قىلىشى ـ ئۇرۇش ۋەزيىتىنىڭ تېخى تۈگىمىگەنلىكىنى بىلدۈرەتتى. ئەينى زاماندا تۇڭگان يېغىلىقى (ئۇرۇشى) ئۇيغۇر ھەم خىتايلار ئۈچۈن بىردەك ھەربىي، سىياسىي خوۋۇپ ئىدى. موشۇ سۈنئىي بولۇش نەتىجىسىدە ئۈرۈمچىدە شىڭ شىسەي باشچىلىغىدىكى مۇستەملىكچى خىتاي ھاكىمىيىتى ئوتتۇرىغا چىققان بولسا، خوتەن ئىنقىلاپچىلىرى بۇ ھاكىمىيەتنى تونۇمىغان ھالدا، قارا قاشنى مەركەز قىلغان ھالدا،«مىللىي ھوكۇمەتنى» قۇرۇپ چىقتى. بۇنى ئاز دەپ قەشقەردە سابىت داموللا رەھبەرلىگىدىكى«شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» ھوكۇمىتى قۇرۇلدى. بۇ ئىككى ھوكۇمەت بىر ـ بىرىنى ئېتىراپ قىلمايدىغان ۋە بىرى ئىككىنچىسىنى ئۆز تەركىۋىگە قوبۇل قىلمايدىغان مەھەللىۋىي شەكىلدە يۈز بەردى. بۇنىڭغا ئاقسۇدىكى غوجانىيازنىڭ «جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي ـ مەمۇرىي مەھكىمەسىنى» قوشقاندا، شۇ مەزگىلدە ۋەزىيەتنىڭ بەكمۇ كەسكىنلەشكەنلىكىنى بىلۋالغىنى بولىدۇ.

دەل موشۇ پەيتتە قەشقەر كونا شەھەر ـ نى خىتايلاردىن ئازات قىلغان توخسۇنلۇق تۆمۈر سىجاڭ (دىۋىزىيە كوماندىرى) غوجانىيازھاكىمىيىتىنى تونۇپ، قەشقەرگە تەكلىپ قىلىدۇ. لېكىن خوتەندىن قەشقەرگە كەلگەن سابىت داموللا تۆمۈرنى ئىنا ـ ۋەتكە ئالماي، ئۆز ئالدىغا ھەركەت ئېلىپ بارغانلىقتىن، بۇ ئىسلامچىلارنى تۆمۈر ھەپىسكە ئالىدۇ. ئاز زاماندىن كېيىن تۆمۈر سىجاڭ تۇڭگانلار قولىدا قەتلە بولغاندىن كېيىن سابىت داموللا ھەپسىدىن بوشاپ «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنى» قۇرۇپ چىقىدۇ. جۇمھۇرىيەت رەئىسلىكىگە غوجانىياز ھاجىمنى تاينلاپ، قەشقەرگە كېلىپ، ئۆز ۋەزىپىسىنى ئوتەشنى تەكلىپ قىلىدۇ.

غوجانىياز ھاجىم 1934 ـ ژىلى 18 ـ يانۋاردا قەشقەردە داغدۇغىلىق قارشى ئېلىنىدۇ ۋە «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيەت رەئىسى، جەنۇبىي تۈركىستان باش قوماندانى» نامىدا پەرمانلارغا مۆھۈر باسىدۇ. (پولات قادىرى. ئۆلكە تارىخى،92ـ باب). موشۇ مەزگىلدە رۇس ـ خىتاي بىرلەشمە ئارمىيەسى قوغلاپ كەلگەن ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى قەشقەرگە ئىلگىرىلەپ كېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ، ئۇنى پەيزاۋاتتا توساپ، يوقىتىش ئۇرۇشىغا قوماندانلىق قىلىدۇ.ئامما، دۈشمەن ئۈستۈنلۈك كېلىپ، قاتتىق يېڭىلىپ قالىدۇ ۋە قەشقەرنى بوشىتىپ بېرىپ، يېڭىسار ھەم ياركەنتكە چېكىنىدۇ. غوجانىياز ئەركەشتام سوۋېت چېگارىسىدا موسكۋا ۋەكىلى بىلەن ئۇچرىشىپ، ئۇلارنىڭ فۇكاڭ كېلىشىمىدە غوجانىيازغا بەرگەن ئەھدىسى بويىچە بېرىلىدىغان قۇرال ـ ياراق، ھەربىي ئەسلىھەلەرنى تەلەپ قىلىدۇ. موسكۋا ئۆزىنىڭ ئۇيغۇرىستاننى ئىككىگە (شىمالىي شىڭ شىسەيگە، جەنۇپنى غوجانىيازغا) بولۇش ئالدىنقى قارارىنىڭ خاتا نەتىجە بەرگەنلىكىنى چۈشەنگەنمۇ، بۇ قېتىم غوجانىياز ھاجىمغا «بىر ئۆلكە، بىر ھوكۇمەت، بىر مەركەز» قۇرۇش قارارىغا كەلگەنلىكىنى ھەم غوجانىيازنى ئۆلكە مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە كورسىتىپ، بارلىق ياردەم ئۆلكە مەركىزى ئارقىلىق بېرىلىدىغانلىغىنى ئۇختۇرىدۇ. جۈملىدىن، موسكۋا ۋەكىلى غوجانىيازغا يەنە سابىت داموللا ھوكۇمىتىنى تونۇمايدىغانلىغىنى ۋە ئۇ يوقىلىدىغانلىغىنى ئېيتىدۇ. («تۈركىستان تارىخى»، 186 ـ بەت). غوجانىياز ھاجىم ئەركەشتامدىكى ۋاقتىدا سابىت داموللا ئىشخانىسى يېڭىساردا ئۇنىڭ ئۈستىدىن قارار ئېلىپ ھوكۇمەت رەئىسلىگىدىن ئېلىپ، خائىنلىقتا جازالىنىدىغانلىغى ئېلان قىلىنىدۇ. (غۇلام پاختا، «غوجانىياز ھاجىم»، «شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى» ئىستانبۇل، 1990 ـ ژ. 25 ـ سان).

غوجانىياز ھاجىم مۇمكىن ئامالسىز قالغانلىقتىن رۇسلار كورسەتمىسىنى بەجىرىش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئېلىپ، قەشقەرگە قايتقان بولسا كېرەك. شۇنىڭ ئۈچۈن ماھمۇت گېنېرال ئارقىلىق سابىت داموللانى قولغا ئېلىپ، مارالبېشىدىكى رۇس ـ خىتاي بىرلەشمە ئارمىيە شتابىغا تاپشۇرىدۇ. غوجانىياز ھاجىم 1934 ـ ژىلى 12 ـ فېۋرالدا موسكۋا ۋەكىللىرى بىلەن ئەركەشتامدا ھاسىل قىلغان 12 ماددىلىق «بىرلەشمە ھوكۇمەت قۇرۇش كېلىشىمى» بويىچە شۇ ژىلى ئاۋغۇستتا ئۈرۈمچىگە يېتىپ كېلىپ، مۇئاۋىن رەئىسلىك لاۋازىمىغا ئولتۇرىدۇ.

غوجانىياز ھاجىم بىلەن سابىت داموللا ئوتتۇرىسىدىكى بوھران ئەسلىدە غوجانىيازنىڭ قەشقەر خەلقىنى تۇڭگانلار قىرغىنىدىن ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن شەھەردىن چىقىپ كېتىش قارارىغا سابىت داموللانىڭ قارشى چىققانلىغى، سابىت داموللا ھوكۇمىتى غوجانىيازنى ئۇنىڭ رۇسلار مەجبۇرلىغان «ئەركەشتام كېلىشىمى» گە بارغانلىغى بىلەن خائىنلىقتا ئەيىپلەپ، رەئىسلىك لاۋازىمىدىن قالدۇرغانلىغى ۋە يەنە غوجانىيازنىڭ «بىر ئۆلكە ۋە بىر ھوكۇمەت» قارارىغا كەلگەنلىگىگە شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ قارشى چىققانلىغى سەۋەپ بولغان. ئۇمۇمەن، غوجانىياز ھاجىمنىڭ شىڭ شىسەي بىلەن سۈلھىگە كېلىش يولى مەلۇم مەنادا ئىنقىلاپنىڭ غەلىبە مېۋىسى بولۇپ، ئۇيغۇرىستاننى تولۇق مۇستەملىكىلىكتىن يېرىم مۇستەملىكە ھالىتىگە ئېلىپ كەلگەن ئىدى. بۇنىڭ نىشانىلىرى توۋەندىكىچە:

1934 ـ 1937 ـ ژىللار ئىچىدە بىرلەشمە ھوكۇمەت دەۋرى ھوكۇم سۈردى. جەنۇبىي ئۇيغۇرىستاندا خىتايلارنىڭ ۋالىي، ھاكىم، ساقچى باشلىغى بولۇش ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى؛ ئۇيغۇر تىلى ۋە يېزىغى ھوكۇمران ئورۇنغا چىقتى. ئۇيغۇر مەدەنىي، مائارىپ ئوچاقلىرى كوپلەپ قۇرۇلۇشقا باشلىدى؛ ئارمىيە بىلەن ساقچىلار مىللىي قىسىملاردىن قۇرۇلدى؛ مالىيە،چېگارا، تاشقى ئالاقە، سىياسىي ـ قانۇن مەھكىمىلىرى ئۇيغۇرلار ئىلكىگە ئوتتى؛ بۇلارنىڭ ھەممىسى قۇمۇل مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلاپنىڭ سەمەرىلىرى ئىدى، ئەلۋەتتە.

غوجانىياز ھاجىم مۇئاۋىن رەئىسلىك لاۋازىمىدىن پايدىلىنىپ،نېمەئىش قىلدى، دېگەن مەسىلىگە كەلسەك،توۋەندىكىلەرنى ئاتاپ ئوتۇشكە بولىدۇ:ئۇنىڭ شەخسىي يېتەكچىلىگىدە ئۈرۈمچى ـ قورغاس، ئۈرۈمچى ـ قەشقەر، قەشقەر ـ ئەركەشتام، ئۈرۈمچى ـ قۇمۇل ئاۋتوموبىل تاش يوللىرى ياسالدى. شۇنداقلا ئۈرۈمچى، غۇلجا، قۇمۇل، قەشقەر ئاۋتوموبىل شىركەتلىرى بىلەن «كېڭەش ـ شىنجاڭ سودا شىركىتى قۇرۇلدى. چوڭ شەھەرلەر ئېلېكترلەشتۈرۈلدى. مال ئەسلىلەندۈرۈش، ئۇن، پاختا، ماي، تېرە ئىشلەش زاۋۇتلىرى،ئاكسىيونېرلىق شىركەتلەر بىلەن تىجارەت بانكىلىرى قۇرۇلدى. بارلىق جايلاردا مەدەنىي ـ مائارىپ ئويۇشمىلىرى، يەڭىي مەكتەپلەر، تىياتىرلار، كەسپىي ئوقۇش يۇرتلىرى، تېببىي ـ داۋالاش ئورۇنلىرى بارلىققا كەلدى.

قۇمۇل ئىنقىلاۋى خەلقىمىزگە ئىنقىلاۋىي كۈرەش ئارقىلىقلا خىتاي مۇستەملىكىچىلىك تۈزۈمىنى بارغانچە ھالسىزلاندۇرۇپ، مىللىي ھوقۇق ـ مەنپەئەتىمىزنى ھىمايە قىلالايدىغانلىغىمىزدەك تارىخىي ساۋاقنى بەردى. بۇ ئىنقىلاپ ـ خىتاي مۇستەملىكچىلىكىنىڭ ئۇيغۇرىستاندا يەككە خىتاي ھاكىمىيىتىنى شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن داۋاملىق ساقلاپ قالالمايدىغانلىغىنى ئۇختۇردى. لېكىن، گومىنداڭ ھاكىمىيىتى 1937 ـ ژىلغا ئېتىۋارەن، بۇ تارىخىي ھوكۇمگە خىلاپلىق قىلىپ، بۇرۇنقى يەككە خىتاي ھاكىمىيىتىنى قايتا تىكلەشكە 1944 ـ ژىلقى مىللىي ـ ئازاتلىق ئىنقىلاپنىڭ پارتلىشىغا سەۋەپ بولدى. مىللىي زۇلۇمدىن قۇتۇلۇشنىڭ بىردىن ـ بىر چارىسى ـ مىللىي ـ ئازاتلىق كۈرەش ئېكەنلىكىنى تارىخ تەستىقلەپ بېرىدۇ.

باتۇر راشىدىن.

شاڭخەي بىتىمى: ھەممە دېگىدەك - غۇۋا، تەخمىنەن ۋە ئېھتىمال

ئازاتلىق رادىوسى،
2001 - ژىل 28 - ئىيۇن

پراگرامما مۇھەررىرى تېنگىز گۇداۋا

تېنگىز گۇداۋا: يېقىندا ختاينىڭ شاڭخەي شەھرىدە ئالتە دولەت: ختاي، روسسىيە، قازاقىستان، ئۆزبەكىستان، تاجىكىستان ۋە قىرغىزىستان رەھبەرلىرىنىڭ ئۇچرىشىشى بولۇپ ئۆتتى ۋە ئۇلەرگى «شاڭخەي بەشلىكى» شاڭخەي ھەمكارلىق تەشكىلاتىغا (ش ھ ت) ئۆزگەرتىلدى. شۇ نەرسە ياخشى مەلۇمكى، يەر يۈزىدىكى دۇنيا ئاھالىسىنىڭ چارەك قىسمىنى بىرلەشتۈرىدىغان ئىنسانىيەت تارىخىدىكى بۇ ئەڭ چوڭ خەلق ئارا بىرلەشمىدۇر. شاڭخەي ھەمكارلىق تەشكىلاتىغا باغلىق بارلىق باشقا نەرسىلەر - غۇۋا، تەخمىنەن ۋە ئېھتىمال. ئەتىمالىم، بۇ ئۆيدىكى قارشى سالماق، ياكى بىردىن - بىر دەرىجىدىن تاشقىرى دولەت - قوشما شتاتلارغا قارشى قۇرۇلغان نەرسىدۇر. بۇ - ختاينىڭ مەركىزى ئاسىيە رېگىونىنى ئۆز قولىغا ئېلىۋېلىشقا بولغان ئىنتىلىشى ئېھتىمالدىن يىراق ئەمەس. ئىسلام كېڭەيمىچىلىكى خوۋۇپى ئالدىدا كوللېكتىۋلىق بىخەتەرلىك ئىدېيەسىمۇ غۇۋا كۆرۈنگەندەك قىلىدۇ. ۋە ھاكازا ۋە باشقىلار.

بۇ سۆھبەت ماۋزۇسىنى ئازاتلىق رادىوسىنىڭ پراگىدىكى ستۇدىيەسىدە ئازاتلىق رادىوسى قازاق رېداكسىيەسىنىڭ خادىمى مېرخاد شەرىپجان، قىرغىز رېداكسىيەسىنىڭ خادىمى نارىن ئايىپ، ئازاتلىق رادىوسىنىڭ ئۆزبەك رېداكسىيەسىنىڭ خادىمى گۈلنوزا سەئىدئەزىموۋا ۋە موسكۋادىكى «مېمورىيال» ھوقۇقنى ھىمايە قىلىش مەركىزى مەركىزى ئاسىيە پروگراممىسىنىڭ ئىيغۇنلاشتۇرغۇچىسى ۋىتالىي پونوماريوۋ مۇھاكىمە قىلىدۇ.

شاڭخەي ھەمكارلىق تەشكىلاتى، قىسقارتمىسى - ش ھ ت. ئىدىيەۋىي ۋە مەمۇرىي دائىرىلىرى ھازىرچە تېخى شەكىللەنمىگەن. ياكى ئېيتايلۇق، تېخى مۇجمەل تەشكىلات. ۋىتالىي پونوماريوۋ، ئېيتىڭا، بۇ تەشكىلات روسىيە ئۈچۈن قانداق رول ئوينايدۇ؟

ۋىتالىي پونوماريوۋ: ھە دېگەندە «شاڭخەي بەشلىكى» - بۇ يېتەرلىك دەرىجىدە تار مەخسەتلەرنى ئۆز ئالدىغا قويغان - چېگارىداش رېگىونلاردا ھەربىي قارىمۇ - قارشىلىق دەرىجىسىنى پەسەيتىش ۋە ھەمكارلىقنى تەرەققىي ئەتكۈزۈش تەشكىلاتى ئىدى...

تېنگىز گۇداۋا: بۇ مەخسەت ئاساسىي جەھەتتىن قولغا كەلتۈرۈلدى...

ۋىتالىي پونوماريوۋ: ھە، پرىنسىپ جەھەتتىن بۇ مەخسەت قولغا كەلتۈرۈلدى، لېكىن ئورغۇن مۇئامماللار مەۋجۇت. مېنىڭچە بولغاندا، ھازىر ھەممىدىن ئاۋال روسىيەدە ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى بۇ تەشكىلاتقا ئىسلام ئېكىستىرېمىزمى خوۋۇپىغا قارشى كۆرىشىشكى ۋاستە سۈپىتىدە قارىماقتا.

تېنگىز گۇداۋا: شۇنى ئېيتىش كېرەككى، دەسلەپ مەخسەت تار دائىرىدە ئىدى، يەنى چېگارا رايونلىرىدا كەسكىنلىكنى پەسەيتىش كوزدە تۇتۇلغان ئىدى، لېكىن ياۋروپا بىخەتەرلىكى (ئو ب س ئى) ئوخشاش، ئېيتايلۇق، ئاسىيە بىخەتەرلىكى دېگەن چۈشەنچە بار. بۇ ئىدىيە ئەڭ بېشىدىلا مەۋجۇت ئىدى. ئەندى بولسا ئۇ تېخىمۇ مۇھىم نەرسىگە ئايلانغان بولسا كېرەك، ئەتىمالىم... بىخەتەرلىك - شاڭخەي ئىتتىپاقىنى قۇرۇشنىڭ ئېھتىمال بولغان ئىدېولوگىيەلىك سەۋەپلىرىنىڭ بىرى بولسا كېرەك. چۈشىنىشلىككى، ختاي ئۆزىنىڭ «ئېھتىمال بولغان چېچەنىستانى» بارلىقى سەۋەبىدىن - مەن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنى كوزدە تۇتۇۋاتىمەن، - ئىسلام تېررورىستلىرىدىن، پىدائىيلارىدىن، ئېكستىرېمىستلىرىدىن قورقىدۇ...
مېرخاد شەرىپجان، سىزگە سوئال - «ئۇيغۇرستاندىكى» ۋەزىيەت تەرەققىياتىنىڭ جوشقۇنلىقى قانداق؟

مېرخاد شەرىپجان: بۇ يەردە قايچىلىشىدىغان ئىككى نۇقتا بار - روسىيە تەرەپتىن - بۇ چېچەنىستان، ختاي تەرەپتىن - بۇ «ئۇيغۇرستان» ياكى «شەرقىي تۈركىستان»، 50 - ژىللارغىچە تارىختا ئۇنى شۇنداق دەپ ئاتاش قېلىپلاشقان ئىدى.

تېنگىز گۇداۋا: بۇ نام نەق ختاي ئۈچۈن ناھايىتى خوۋۇپلۇقتە...

مېرخاد شەرىپجان: ئۇلار بۇ يەرنى «شىنجاڭ» دەپ ئاتاشنى ئەۋزەل كورىدۇ، ئۇ «يېڭى چېگارا» مەنىسىدە تەرجىمە قىلىنىدۇ. ئۇلار بۇ يەر ئەڭ ئاخىرىدا زورلۇق بىلەن بېسىۋېلىنغانلىقىغا، يەنى قاچاندۇ بىر چاغلاردا بۇ يەرلەردە ختايلارنىڭ بولمىغانلىقىغا كېلىشىدىغاندەك قىلىدۇ. ئۇيغۇرلار - بۇ ھەر دايىم ختايدا باش ئاغرىغى بولۇپ كەلگەن، ئەندى ئاخىرقى ۋاقىتلاردا بولسا، بولۇپمۇ س س س ر نىڭ پارچىلىنىشى بىلەن، مەدەنىي، مەنىۋىي، دىنىي جەھەتلەردىن بەزى - بىر ئوتتۇرا ئاسىيەنىڭ ئاجرالماس قىسمى بولۇپ ھېساپلىنىدىغان ئۇيغۇرلار قازاقىستان، ئۆزبەكىستان، قىرغىزىستان، تاجىكىستانلارنىڭ مۇستەقىل دولەتلەرگە ئايلانغانلىقىنى كورۇپ، ئۇلار، تەبىيكى، ئەندى ئۆزلىرىنىڭ كېلەچىكىنى مۇستەقىل دولەت سۈپىتىدە كورمەكتە، مانا بۇ، تەبىيكى، بېجىننىڭ تەشۋىشىنى پەيدا قىلماقتا. لېكىن مەن بىر نەرسىنى تەكىتلەشنى خالىغان بولار ئىدىم: ئۇيغۇرلار، ئاساسىي جەھەتتىن، پەقەت ش ئۇ ئاردىلا ئاكتىۋلىشىپ قالماي، ئۇلارنىڭ تەشكىلاتلىرى قازاقىستاندىمۇ خېلە ئاكتىۋ. قىرغىزستاندا سەل پەسرەك، ئەندى ئۆزبەكىستاندا بولسا ئۇلار ئاكتىۋ دەپ ئېيتالمايمەن، چۈنكى بۇ يەردە ئۇلار ئاز، بەزىلەرنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، ئۇلارنىڭ كوپچىلىكى ئۆزبەك بولۇپ كەتكەن... نەق ئەينە شۇ شاڭخەي ئۇچرىشىشى ھارپىسىدا ئالمۇتىدىكى ئۇيغۇر ئاكتىۋىستلىرىنىڭ بىرى - دىلبىرىم ساماقوۋانىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكى مەلۇم بولدى. ئۇ 24 - ماي كۈنى غايىپ بولدى، ئەندى 29 - ماي كۈنى بولسا ئۇنىڭ جەسەدى قاپچىغايدىن تېپىلدى. مەن ئەلۋەتتە بۇ تەساددىپىي توغرا كېلىپ قالغان ھادىسە دەپ ئېيتىشىم مۇمكىن، لېكىن مۇنداق تەساددىپىيلىقلار ناھايىتى ئورغۇن بولماقتا. «تۇران - ئالېم» بانكىسىنىڭ بۆلۈنىشىدا - يەنە ئىككى ئۇيغۇر فامىلىياسى ۋە يەنە كېلىپ ئادەتتىكى ئىككى ئۇيغۇر فامىلىياسى بولماي، بەلكى «شەرقىي تۈركىستاننى ئازات قىلىش ئىنقىلاۋىي فرونتى» دەپ ئاتالمىش تەشكىلاتنىڭ لىدېرى يۈسۈپبەگ مۇخلىسىنىڭ ئوغلى بۇ بۇلاڭچىلىقنى ئۇيۇشتۇرغۇچى دەپ ئېلان قىلىندى. بۇ بۇلاڭچىلىق - دەھشەتلىك قوراللىق ھۇجۇم قىلىش بولۇپ، ئۇنىڭ نەتىجىسىدە 3 ئادەم ھالاك بولغان. مەن شۇنداقلا بۇنى روسىيەدىكى چېچەنلارغا قارشى كەيپىياتنى ئۇۋج ئالدۇرۇش بىلەن سېلىشتۇرۇۋاتىمەن - خۇددى موشۇ ئەھۋال قازاقىستاندىمۇ يۈز بېرىۋاتىدۇ دەپ ئېيتىش مۇمكىن. چۈنكى نەق ئەينە شۇ دىلبىرىم ساماقوۋا ئۆز ۋاقتىدا ئوشقا بارغان ۋە ئوشتا ئولۇمگە ھوكۇم قىلىنغان ئۇيغۇر تېررورىستلىرى دەپ ئاتالغان كىشىلەرگە ياردەم قىلىشقا ئورۇنغان، ئۇ ئوتكەن ژىلى سېنتەبىردە ئېتىشتىن ئۆلتۈرۈلگەن ئۇيغۇرنىڭ بالىلىرىنى ختايغا بېرىۋەتمەسلىك ئۈچۈن ناھايىتى ئورغۇن ئىش قىلغان ئادەم: ئۇ بالىلارنىڭ ئانىسىنىڭ تەغدىرىگە تەشۋىشلىنىپ، ئۇنىڭمۇ ختايغا بېرىۋەتمەسلىكىنى قولغا كەلتۈرگەن... مەن ئۇنىڭ بولۇپمۇ شاڭخەي ئۇچرىشىشى ھارپىسىدا بوگۈنكى قازاقىستاندىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئەھۋالىغا مۇناسىۋەتلىك كوپلىگەن مەسىلىلەرنى يورۇتىشى مۇمكىن بولغان قانداقتۇ ئەخباراتتىن خەۋىرى بار، دەپ پەرەز قىلىمەن.

تېنگىز گۇداۋا: ۋىتالىي پونوماريوۋ، سىزسىزگە...

ۋىتالىي پونوماريوۋ: مەن بۈگۈندىن 10 كۈن ئىلگىرى دېگىدەك بىشكەكتە ئۇيغۇرلارنىڭ لىدېرلىرى بىلەن ئۇچراشقان ئىدىم، ئۇ يەردە تەكشۈرۈلمىگەن بىر سوز بولۇۋىدى، لېكىن ئۇنىڭ ھەقلىقىغا ئۇيغۇر لىدېرلىرى ئىشىنەتتى - يېقىندا، ئاپرېلدا، ختاي ھاكىمىيەت ئورۇنلىرىنىڭ چەت ئەللەردىكى ئۇيغۇرلارنىڭ بىر قاتار لىدېرلىرىنى يوقىتىش توغرىلىق مەخپىي قارارى قوبۇل قىلىنغان، مانا ئەندى بۇ ئايال بىلەن بولغان ۋاقە - بۇ ئەينەشۇنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنىڭ دەسلەپكى بەلگۈلىرىنىڭ بىرى...

مېرخاد شەرىپجان: مەنمۇ بۇ توغرىلىق ئاڭلىغان، لېكىن مېنىڭچە بولغاندا، بۇ يەردە ختاينىڭ مەخسۇس خىزمەت ئورۇنلىرى ئوزلىرىنىڭ قازاقىستانلىق خىزمەتداشلىرىنىڭ ياردىمىسىز بىر ئىش قىلالمىغان بولار ئىدى، چۈنكى ھەر ئىككى تەرەپ شاڭخەي ھەمكارلىق تەشكىلاتى دەپ ئاتالمىشنىڭ ئەزالىرى بولۇپ ھېساپلىنىدۇ.

تېنگىز گۇداۋا: مېنىڭچە بولغاندا، بۇنىڭغا ئەجەپلىنىشنىڭ ھاجىتى بولمىسا كېرەك، ئەتىمالىم، شاڭخەي ئۇچرىشىشىنىڭ ئوچۇق ئېلان قىلىنغان پروتوكوللىرىغا قوشۇمچە قانداقتۇ مەخپىي پروتوكوللارمۇ بولغان. ھە، ئوچۇغىنى ئېيتقاندا، بۇ تەشكىلات بىخەتەرلىكنى، كوللېكتىۋلىق بىخەتەرلىكنى، ئاسىيە بىخەتەرلىكنى ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈش ئۈچۈن مەۋجۇت بولماقتا. ئەندى بىرىنچى نوۋەتتە، كىمدىن بىخەتەر بولۇشنى كوزلەيدۇ؟ ئىسلام ئېكستىرېمىسلىرىدىن. ئۇيغۇرلار ھەرىكىتى بۇ ئىسلام خوۋۇپى ھالقىسىنىڭ بىرى بولۇپ ھېساپلىنىدۇ. لېكىن ئەگەر «ئۇيغۇرىستان» - بۇ شاڭخەي فورومىنىڭ تېخى يۈز بېرىشى ئېھتىمال بولغان باش ئاغرىغى بولسا، ئۆزبەكىستان - ئەندى مۇئامما، چۈنكى ئىككى ژىل ئۇۋدا ئۇ يەرگە ئاۋغانىستاندىن ئىسلام پىدائىيلىرى، ئېتىنىكلىق ئۆزبەكلەر، ئۆزبەكلەر ھەرىكىتى ... بېسىپ كىرمەكتە. گۈلنوزا سەئىدئەزىموۋا، سىزگە سوئال - ئۆزبەكىستان«شاڭخەي بەشلىگىگە» قوشۇلدى، ئۆزبەكىستان بۇ تەشكىلاتنىڭ قالغان بەش ئەزاسىغا قارىغاندا ختاي بىلەن ئۇمۇمىي چېگارىلىرى يوق، ئېمە ئۈچۈن ئۆزبەكىستان بۇ تەشكىلاتقا كىردى؟

گۈلنوزا سەئىدئەزىموۋا: مەن باشتىلا شۇنىڭغا ئېنىقلىما بېرىشنى خالىغان بولار ئىدىمكى، «ئۆزبەكىستان ئىسلام ھەرىكىتىنىڭ»تەركىۋىگە پەقەتلا ئېتنىكلىق ئۆزبەكلەرلا ئەمەس، شۇنداقلا چېچەنلەر، ئۇيغۇرلار ۋە باشقىلار كىرىدۇ، نەق ئەينە شۇ سەۋەپتىن بۇ ھەرىكەت روسىيە ۋە ختاي ھوكۇمەتلىرى تەرىپىدىن ئۆزبەكىستان ئۈچۈنلا ئەمەس، بەلكى رېگىوننىڭ بارلىق دولەتلىرى ئۈچۈن خوۋۇپ تۇغدۇرىدىغانلىقى سۈپىتىدە قارالماقتا. ئۆزبەكىستان رېگىوندىكى ھەر قانداق باشقا بىر دولەتكە ئوخشاش ئوز بىخەتەرلىكنى مۇستەقىل تەمىنلەشكە قادىر ئەمەس. ئۆزبەكىستانغا م د ھ دائىرىسىدە چاپان ھەركەت قىلىش كۆچلىرىنى قۇرۇش بويىچە مۇزاكىرىلەرگە ئىشتىراك قىلىش ئەمەس، بەلكى ئۆزبەكىستان دايىم رېگىوندا روسىيەنىڭ تەسىر دائىرىسىنى پەسەيتىشكە ئىنتىلىپ كەلگەن ۋە ئۇنىڭغا بىر كۆچلۈك دولەت - روسىيەنىڭ يەنە بىرى - ختايغا تاقابىل تۇرۇشى، ياكى ئەكسىچە، ختاينىڭ روسىيەگە تاقابىل تۇرۇشى مۇمكىن بولغان ئىككى قۇتۇپلۇق تەشكىلاتقا كىرىش پايدىلىق ئىدى.

تېنگىز گۇداۋا: ماڭا شاڭخەي تەشكىلاتىنىڭ رېگىوندا بىخەتەرلىكنى قانداق ساقلايدىغانلىقى چۈشىنىكسىز. ئېيتايلۇق، ئەگەر ئاۋغانىستاندىن ياكى تاجىكىستاندىن قىرغىزستان ئارقىلىق پىدائىيلار كىرسە، ئۆزبەكىستاننىڭ بىخەتەرلىكى قانداق تەمىنلىنىدۇ، - ختاي ئەسكەرلىرى ياردەمگە كېلەمدۇ؟ ياكى بىخەتەرلىك دوكترىنىسىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقى چۈشىنىكسىز...

گۈلنوزا سەئىدئەزىموۋا: مېنىڭچە بولغاندا، تەشكىلاتنى كەڭەيتىش بارلىق دولەتلەر تەرەپىدىن قوبۇل قىلىنغان قانداقتۇ ئۇمۇمىي ستراتېگىيەنىڭ بولمىغانلىقىدا يۈز بەرگەن.

مېرخاد شەرىپجان: مېنىڭچە بۇ تەشكىلاتنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە كەڭەيتىلىشى - ئۇ بەزى بىر كوپ جەھەتتىن دېكلاراتسىيە خاراكتېرغا ئېگە. روسىيەگە ھەممىدىن ئاۋال ئوز خەلقىگە، پۇتىنغا بولسا روسىيەلىكلەرگە - ئىسلام ئاملى - بۇ روسىيەنىڭلا مۇئامماسى بولماي، بەلكى خەلق ئارا ئامىل ئېكەنلىكىنى ئىسپاتلاش كېرەك ۋە موشۇنداق ئۇسۇل بىلەن ئۇ «مىللىي - ئازاتلىق ھەرىكەت» چۈشەنچىسىنى «ئىسلام خوۋۇپى» چۈشەنچىسى بىلەن ئالماشتۇرۇشقا ئۇرۇنماقتا. بۇ مەسىلىنىڭ بىرىنچى تەرىپى، ئەندى ئىككىنچى تەرىپى بولسا - غەرپكە «مېنىڭ تايىنىدىغان يېرىم بار» دېگەننى ئىشارە قىلىشتىن ئىبارەت.شاڭخەي ئۇچرىشىشى ئوتۇپ، ئىككى كۈندىن كېيىن جىياڭ زېمىننىڭ جورج بۇشقا يازغان خېتىنى پۇتىننىڭ ئاپىرىپ بەرگەنلىكىنى بىلىمىز، - ئۇ گويا خەت توشىغۇچى بولۇپ ئىشلەۋاتقاندەك... مېنىڭ پىكرىمچە، ئاساسىي جەھەتتىن ختاي بۇ تەشكىلاتنىڭ لىدېرى.

تېنگىز گۇداۋا: گۈلنوزا، سىز قوشۇمچە قىلىشنى خالىمامسىز؟

گۈلنوزا سەئىدئەزىموۋا: مەن كېلىشمەيمەن، مەن پۇتىن «خەت توشىغۇچى» سۈپىتىدە ھەرىكەت قىلدى دەپ ھېساپلىمايمەن، بۇ رەمز بولدى. بۇ ئىككى دولەت بىرلەشكەنلىكىنىڭ رەمزى بولدى، شاڭخەي ئۇچرىشىشنىڭ ناتوغا ئەزا ئەللەر رەھبەرلىرى ئۇچرىشىشىدىن ئىككى كۈن ئىلگىرى بولغانلىقى ۋە ئۇمۇمەن ئا ق ش پرېزىدېنتى جورج بۇشنىڭ ياۋروپىغا سەپەر قىلغان ۋاقتىدا ۋە ئۇنىڭ ناتو بويىچە ئىتتىپاقداشلىرى بىلەن ئوتكۈزىدىغان ئۇچرىشىشلىرى ھارپىسىدا يۈز بەرگەنلىكى بىكار ئەمەس... بۇ ناتونىڭ شەرىققە، بىرىنچى نوۋەتتە پرىبالتىكىغا ئېھتىمال بولغان كېڭەيتىلىشىگە جاۋاۋەن قىلغان ئىنكاستۇر. پۇتىن «ئەگەر بىر مەسىلە يۈز بەرسە، بىز بىللە تاقابىل تۇرىمىز» دېگەننى كورستىش ئۈچۈن جىياڭ زېمىننىڭ خېتىنى ئېلىپ بارغان...

تېنگىز گۇداۋا: ئەگەر بىز شاڭخەي تەشكىلاتى چېگارىلاردا كەسكىنلىكنى پەسەيتىش ئۈچۈن قۇرۇلغانلىقىنى ئەسلىسەك ۋە ژۇقۇردا بىز تەكىتلەپ ئۆتكەندەك، بۇ مەخسەتلىك، ئاساسىي جەھەتتىن قولغا كەلتۈرۈلگەنلىكىنى قەيت قىلساق - لېكىن شۇنىڭغا قارىماي، قىرغىزىستان - ختاي چېگارىسىدىكى ۋەزىيەت غەلىتە كورۇنىدۇ.شاڭخەيدە قىلىنغان تەنتەنىلىك بىلدۈرۈشلەر ئۇۋج ئالغان بىر مەزگىلدە، قىرغىزىستاندا قىرغىزىستان - ختاي چېگارىلىرى مۇناسىۋىتى بىلەن پارلامېنتتا جاڭجال پەيدا بولدى.نارىن موشۇ ماۋزۇنى داۋاملاشتۇرسىڭىز...

نارىن ئايىپ: بۇ شاڭخەي ئىتتىپاقىنى ئۇمۇمەن ئالىدىغان بولساق، ئۇ روسىيەگە كېرسىياسىي جەھەتتىن پايدىلىق - ئۇ قانداقتۇ غەرپكە قارشى تەشكىلاتنى ۋۇجۇتقا كەلتۈرمەكتە،يەنە كېلىپ شاڭخەي ئىتتىپاقىنىڭ ئۇچرىشىشلىرىنىڭ بىرىدە ئىنسان ھوقۇقلىرى - بۇ دولەتلەرنىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلىشىش دەپ جاكالانغان - بۇ نەق ئەينە شۇ شاڭخەي ئىتتىپاقىنىڭ ئىچىدە قىلىنغان ئىدى. يەنى بۇ تەشكىلات رەھبەرلەرىنىڭ، ختاينىڭ كوممۇنىستىك رەھبەرلىرىنىڭ، روسىيەنىڭ ھازىرقى رەھبەرلىرىنىڭ ۋە بىردىنلا موسكۋادىنمۇ ۋە ئۆز خەلقىدىنمۇ مۇستەقىل بولغان ھېلىقى ئوتتۇرا ئاسىيە ھاكىملىرىنىڭ بىخەتەرلىكى ئۈچۈن قۇرۇلماقتا. بۇنىڭدىن ختايمۇ ناھايىتى چوڭ پايدا ئالىدۇ: بىرىنچىدىن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنى قامال قىلىدۇ، ئۇ يەردە سابىق س س س ردىكى دېموكراتىك ئۆزگىرىشلەرنىڭ تەسىرى ئاستىدا مىللىي - ئازاتلىق ھەرىكەت بېشىنى كوتىرىشكە باشلىغان، شۇنداقلا ختاي ئۆزىنى مەنپىيەتدار بولغان يەرلەرگە ئېگە بولىدۇ. تەۋەسى مەركىزىي ئاسىيەجۇمھۇرىيەتلىرىنىڭ بىرسى بىلەنمۇ تەگلەشتۈرۈپ بولمايدىغان چوڭ ختاي ئۆزى بىلەن چېگارىداش بارلىق بۇ جۇمھۇرىيەتلەردىن، شۇ جۇملىدىن ھەتتا روسىيەدىنمۇ يېگى يەرلەرنى ئالىدۇ. قازاقىستان 500 مىڭ گېكتار، قىرغىزىستان - 125 مىڭ گېكتار ۋە تاجىكىستان - 40 مىڭ گېكتار يەرنى بېرىدۇ. بۇ يەردە قىرغىزىستاننىڭ پەرقى شۇنىڭدىكى، تاجىكىستاننىڭ پارلامېنتىمۇ، قازاقىستاننىڭ پارلامېنتىمۇ بۇ مەسىلىنى كوتەرمىدى. ئۇلار ختايغا ئوز يەرلىرىنى بېرىۋېتىش ئۈچۈن ئېغىز ئاچماي رازى بولدى ۋە پەقەت قىرغىزىستان پارلامېنتىلا بۇ مەسىلىنى كوتەرمەكتە، ئەندى قىرغىزىستان رەھبەرلىكى بولسا بۇ شاڭخەي ئىتتىپاقىدىن پايدىلىنىپ، ئوچۇق دېگىدەكلا: «شاڭخەي فورۇمى ئالدىدا بۇ مەسىلىنى كوتەرمەيلي» دېمەكتە. ئېمە ئۈچۈن بۇ مەسىلىنى كوتىرىشكە بولماتتى؟ كەپىنىڭ ئوچۇغىنى ئېيتقاندا، ئىش شۇنىڭدىن ئىبارەتكى، قىرغىزىستاندىمۇ بۇ مەسىلە بىر تەرەپ قىلىنمايدۇ ۋە پارلامېنتتىمۇ، جەمىيەتتىمۇ ھېچ كىم قىرغىزىستان رەھبەرلىكىنىڭ ختاي مەنپىيەتلىرىنى ھىمايە قىلىۋاتقانلىقىغا تاقابىل تۇرۇشى مۇمكىن ئەمەس.

تېنگىز گۇداۋا: مەن ۋەزىيەتنى روشەنلەشتۈرۈشنى خالىغان بولار ئىدىم: ماھىيەت شۇنىڭدىن ئىبارەتكى، بۇ شەرتنامىلار مەخپىي تۈزۈلگەن، يەنى ئۇلارنىڭ مەتىنلىرى ھېچ يەردە ئېلان قىلىنمىغان، پرېزىدېنتلار تەرىپىدىن ئىمزالانغان بولسىمۇ، بۇ مۇتلەق مەخپىي دەرىجىدىكى كېلىشىملەر ئىدى... نارىن، مۇنداق شەرتنامىلارنى ئىمزالاش ئۈچۈن جاۋاپكەر بولغان ئادەملەر- ئۇلار ئىمزالىغان شەرتنامە نەتىجىسىدە مەملىكەت ئوز تەۋەسىنىڭ بىر قىسمىدىن مەھرۇم بولىدىغانلىغىنى قانداق ئاقلايدىكىن؟

نارىن ئايىپ: چېگارىنى ئېنىقلاش، بەلگۈلەش ئىشلىرىنىڭ موشۇ جەريانىغا جاۋاپكەر قىرغىزىستان ھوكۇمىتىدىكى بولۇمىنىڭ باشلىقى سالامات ئالامانوۋ بۇ شەرتنامىلار 1860 - ژىللىرى روسىيە ئىمپېرىيەسىنىڭ ختاي بىلەن تۈزگەن شەرتنامىلىرى ئاساسىدا تۈزۈلگەنلىكىنى تەكىتلىدى. ئۇ ختاي بىلەن س س س ر ئوتتۇرىسىدا بۇ مەسىلىلەرنىڭ ھەل قىلىنمىغانلىقىنى، ختاينىڭ ھەر دايىم بۇ يەرلەرگە داۋا قىلىپ كەلگەنلىكىنى، ئەندى س س س ر بولسا بۇ مەسىلىلەرنى ھەل قىلمىغانلىقىنى، ئەندى بولسا س س س ر ھەل قىلالمىغاننى بىز ھەل قىلىۋاتىمىز، دەپ بىلدۈردى.

تېنگىز گۇداۋا: لېكىن مەسىلە، ئېھتىماللىقچى، بىر تەرەپكە ھەل بولۇۋاتقاندەكقۇ؟

نارىن ئايىپ: تالاش يەرلەر بەش ۋە قىرغىزىستان بىلەن ختاي چېگارىسىدىكى ھەممە بۇ 5 تالاش يەر قىرغىزىستاننىڭ ئىچكىرىسىگە كىرىدۇ. 13 - ئىيۇن كۈنى پارلامېنت چېگارىنى بەلگۈلەشنى توختىتىپ تۇرۇش قارارىنى قوبۇل قىلدى، ھوكۇمەت بۇنىڭغا كېلىشمەيدۇ، پارلامېنتنىڭ چېگارىنى بەلگۈلەشنى توختىتىپ تۇرۇش توغرىلىق قارارى قانۇنغا خىلاپ دەپ ھېساپلايدۇ.

تېنگىز گۇداۋا: شاڭخەي شەرتنامىسىنىڭ ئىچىدىكى چېگارىلارنىڭ بىرىدە مانا شۇنداق سەرگۈزەشتىلىك دېگىدەك ۋاقە بولۇۋاتىدۇ... لېكىن ش ھ ت ناھايىتى كۈچلۈك ھالدا شەرىققە نەزەر تاشلىغان، ئەلۋەتتە، غەرىپكە قارىتىلمىغان بولسىمۇ، لېكىن ئىنسان ئەركىنلىكلىرى ۋە ھوقۇقلىرىنىڭ غەرىپچە چۈشەنچىسىگە قارىتىلغانلىقى ئېنىق بولسا كېرەك؟ ۋىتالىي پونوماريوۋ، بۇنىڭغا ئېمە دەيسىز؟

ۋىتالىي پونوماريوۋ: مېنىڭچە بولغاندا، شاڭخەي تەشكىلاتىنىڭ بەزى ئىشتىراكچىلىرى ئوتتۇرىسىدا مەۋجۇت بولغان بىر قاتار جىددىي ئىچكى زىددىيەتلەر تۈپەيلى بۇ تامامەن مۇمكىن ئەمەس نەرسە. ئۇمۇمەن، مېنىڭ پىكرىمچە، مەزكۇر شاڭخەي تەشكىلاتنىڭ ئاساسىغا رېگىونغا ئاساسىي خوۋۇپنى ئېمە ئېلىپ كېلىدىغانلىقى توغرىلىق قەتئىي نامۇۋاپىق كوز قاراش سېلىنغاندەك قىلىدۇ. ئەگەر بىز ئاۋغانىستاندىكى بىر نەچچە يۈز ئىسيانچى ختاي ئۈچۈنمۇ، ئۆزبەكىستان ئۈچۈنمۇ، پۇتكۈل رېگىون ئۈچۈنمۇ ھەقىقەتەن خوۋۇپ تۇغدۇرىدۇ دېگەنگە ئاساسلانساق، ئۇ چاغدا ھەقىقەتەنمۇ خەلق ئارا تەشكىلاتنى قۇرۇش، قانداقتۇ خەلق ئارادا ۋەتەم قالدۇرۇش تۈزۈمىنى بەرپا قىلىش ۋە ھاكازىلار لازىم بولىدۇ... ئەندى ئىككىنچى ياندىنىش، ئۇ ئاساسىي مۇئامماللار، ھەممىدىن ئاۋال، ئىچكى سىياسەت - ختاينىڭ ش ئۇ ئار دىكى ئىچكى سىياسىتىدىن كەرموۇنىڭ ئۆزبەكىستاندىكى ئىچكى سىياسىتىدىن كېلىپ چىققان، ئەندى ئەگەر بۇ شۇنداق بولىدىغان بولسا، ئەينە شۇ تاشقى ئامىل - ئۇ ئەڭ ئاساسىي ئامىل بولۇپ ھېساپلانمايدۇ، ئەندى ئاساسىي ۋاقەلەر بولسا ئەينە شۇ ئىچكى كۈرەش، سىياسىي كۈرەش مەنتىقىسى بىلەن بەلگۈلىنىدۇ.

(«رېسپۇبلىكا - 2000 » گېزىتىدىن).

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

■ ئورپى ـ ئادەتلىرىمىزنىڭ نەمۇنىلىرى

ئۇيغۇر مەشرەپلىرى

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قېدىمىي زاماندىن تارتىپ داۋام قىلىپ كېلىۋاتقان مىللىي ئويۇنلارنىڭ بىرى ـ مەشرەپ ئويۇنى بار. مەزكۇر ئويۇن ئوز ماهىيىتى بىلەن ئۇيغۇر مىللىي مەدەنىيىتى، سەنئىتى ۋە ئېتنوگرافىيە خۇسۇسىستىنىڭ ئالاهىدە بىر شەكىلىدۇر. شۇنى هەم ئېيتىپ ئوتۇش كېرەككى، مەشرەپ ئولتىرىشى دېگىنىمىز، ئادەتتىكى توي ـ توكۇن ئولتىرىشلىرىدىن باشقىچە بولۇپ، مەشرەپ ئولتىرىشى ياكى مەشرەپ ئويۇنىنىڭ ئوزىگە خاس قانۇن ـ قائىدىلىرى، تەرتىپ ـ ئىنتىزام ۋە باشقىمۇ ئالاهىدىلىكلىرى مەۋجۇت.

مەشرەپ ئەزالىرى بۇ قائىدىلەرگە قاتتىق رىايە قىلىدۇ. مەشرەپ بېگىنى هەر ژىلى بىر قېتىم سايلايدۇ. شۇنىڭدەك، مەشرەپنىڭ باشقا ئەمەلدارلىرىنىمۇ مەشرەپ ئەزالىرىنىڭ سايلىمىدىن ئوتكۇزىدۇ. سوت ـ سوراق ئىشلىرىنى ئېلىپ بارىدىغان قازىبەگ، تەرتىپ ـ ئىنتىزام ۋە شۇ خىل باشقا ئىشلارغا مەسئۇل بولىدىغان پاشاپبەگ، دەستىخان، يېمەك ـ ئىچمەك ئىشلىرىنى قائىدىگە مۇۋاپىق ئېلىپ بارىدىغان كولبېگى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش لاۋازىمدىكى ئەمەلدارلار ئوتتۇز ئوغۇل سايلىمى ئارقىلىق تايىنلىنىدۇ. ئەزالارنىڭ تەرتىپ ـ ئىنتىزامىنى مەشرەپ بېگى باشقۇرىدۇ. مەشرەپ قائىدىسىگە خىلاپلىق قىلغۇچىلارغا چارە كورىدۇ.

مەشرەپ دېگەن ئەرەپچە سوز بولۇپ، ئۇلۇق ئۇيغۇر ئالىمى مەهمۇد قەشقەرىي ئوزىنىڭ «تۇركىي تىللار دىۋانى» ئەسەرىدە مەشرەپنى «كېچىلىك ئولتىرىش ئويۇنى» دېگەن مەنادا چۇشەندۇرۇپ، «سوغدىچ»، «سۇر چۇك» ئوخشاش تۇركىي تىللار مەزمۇنىدا بايان قىلىدۇ ۋە ئۇلارنى «سورۇن»، «مۇراسىم»، دېگەنگە ئوخشاش سوزلەر مەنالىرىدىمۇ بايان قىلىدۇ.

مەشرەپ ئويۇنىنى ئوز ۋاقتىدا «ئۇتتۇز ئوغۇل» دەپ ئاتالمىش ئىخچام كوللېكتىۋ ـ ژىگىتلەر كوللېكتىۋىنىڭ باشلىغانلىغى ۋە شۇلار ئويناپ كەلگەنلىگى مەلۇم. «ئۇتتۇز ئوغۇل» دېگەن نام ئۇزۇن تارىخىي ئوتمۇشكە بېرىپ تاقىلىدۇ. ئاتاقلىق ئۇيغۇرشۇناس ئالىم س. م. مالوۋ ئوز ۋاقتىدا تالاس دەرياسى بويىدا تېپىلىغان يادىكارلىق تاشتا يېزىلغان خەتنى تەرجىمە قىلىپ، توۋەندىكى سوزلەرنى بايان قىلىدۇ. يادىكارلىق تاشتىكى خەت «ئۇتتۇز ئوغۇل ساغدىچىلارى» دېگەن سوزدىن ئىبارەت بولغانلىغىنى ئېيتىدۇ. دېمەك، «ئۇتتۇز ئوغۇل» دېگەن سوز يەنى شۇ ناملىق كوللېكتىۋ ئەينە شۇ زامانلاردىن تارتىپ مەۋجۇت بولغان دېگەن سوز.

«ئوتتۇز ئوغۇل» ئوينايدىغان مەشرەپنىڭ كېيىنكى ۋاقىتتا كوپ شەكىللىرى پەيدا بولغان. مەسىلەن، «توي مەشرىپى» بۇ مەشرەپ توي مۇناسىۋىتى بىلەن بولىدىغان مەشرەپتۇر. مەشرەپ ئەزاسى بولمىش ئادەم توي قىلماقچى بولسا، تويدىن ئاۋال مەشرەپ كوللېكتىۋىغا بىر كېچە مەشرەپ بېرىدۇ. «هېيت ـ بايرام مەشرىپى» ـ بۇ خىل مەشرەپتە «ئوتتۇز ئوغۇل» جامائىتى كوللېكتىۋ بولۇپ، دائىرىدە ئىش ژرگۇزىدۇ. بۇ مەشرەپكە يۇرت قاتنىشىدۇ. شۇنداقلا سەنئەت ئومەكلىرى، خەلىق ئىچىدىن چىققان تالانتلىق قىزىقچىلار، تۇرلۇك خەلىق ئويۇنلىرى تاماشە قىلىنىدۇ. يۇرتقا ئاش تارتىلىدۇ ۋە تۇرلۇك سوغىلار مۇسابىقە ئاساسىدا غەلىبە قىلغانلارغا بېرىلىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا «باراۋەت مەشرىۋى»، «سەيلە مەشرىۋى»، «ناما قۇللۇق مەشرىۋى» (بۇ مەشرەپ ئاساسەن نوۋەتتىن تاشقىرى بولىدىغان مەشرەپ بولۇپ، ئوتكۇزگەن خاتالىقىغى ئۇچۇن ئوتتۇز ئوغۇل ئالدىدا كەچۇرۇم سوراش مەشرىۋى بولىدۇ). «ئوتتۇز ئوغۇل» مەشرەپلىرىنىڭ ئارىسىدا «ئاداۋەتنى ژۇيۇش مەشرىۋى» خاراكتېرلىق مەشرەپتۇر. ئوملۇكنى، ئىتتىپاقلىقنى، دوستلۇقنى مەخسەت قىلغان بۇ مەشرەپ ئەهمىيىتى جەهەتتىن ناهايىتى مۇهىم مەشرەپ بولۇپ هېساپلىنىدۇ.

ئىلى مەشرىۋى ـ ئۇيغۇر مەشرەپلىرىنىڭ ئىچىدە ئەڭ دەسلەپكى مەشرەپلەرنىڭ بىرى بولۇپ، بۇ مەشرەپ تەشكىل تاپقان زاماندا «ئوتتۇز ئوغۇل مەشرىۋى» نامىدا ئاساسەن ئەرلەر بىلەن چەكلەنگەن مەشرەپ بولغان ئېدى. كېيىنكى زامانلاردا مەهەللە جامائىتىنىڭ هەر خىل قاتلاملىرى شۇنىڭدەك، ئېگىلىك مەيدانلىرىدا ئەر ـ ئاياللارنىڭ ئارىلىشىپ ئىشلىشى، قىز ـ ژىگىتلەرنىڭ مەكتەپلەردە بىللە ئوقۇشى، ژىغىنلارمۇ ئەر ـ ئاياللارنىڭ تەڭ قاتنىشىشى بىلەن ئوتىدىغان ئوخشاش ئەنئەنە تەرەققىي تاپتى. نەتىجىدە ئەر ـ ئاياللارنىڭ، ژىگىت ـ قىزلارنىڭ ئارىلىشىپ، بىللە مەشرەپ ئويناش دەۋرى ئوز ئىپادىسىنى تاپتى.

يېشىغا يەتكەن هورمەتلىك ئادەملەر ئوينايدىغان مەشرەپلەردە يۇرت ئىچىدە ۋە دۇنيادا بولۇۋاتقان ۋاقىەلەر، يېڭىلىقلار توغرىلىق ئاڭلىغان، بىلگەنلىرىنى ئېيتىش، كىتاپخانلىق قىلىش ئوخشاش مەسىلىلەر بولىدۇ. چوڭلار ئوينايدىغان مەشرەپلەردە كوپىرەك ئەرلەرگە خاس ئوينىلىدىغان سالماقلىق ئۇسسۇللار ئوينىلىدۇ. بولۇپمۇ، چوڭلار ئۇسسۇلغا چۇشكەندە، ئىككى ئادەم ئورنىدىن تۇرۇپ «سەدرى سىماغ» قىلىپ، ئويۇنغا چۇشىدۇ. شۇنىڭدەك «چوكانلار مەشرىۋى» دەپ ئاتالمىش مەشرەپ ئەينە شۇ خاراكتېرلىق مەشرەپلەردىن. مەشرەپلەردە هەر خىل ئويۇنلار بولىدۇ. ئەرلەر مەشرەپلىرىدە دورامچىلىق، كۇلدۇرگۇچىلىك ۋە تۇرلۇك ئۇسسۇللارنى ئويناش، مەسىلەن، «گۇل ئۇسلى»، «ئەۋرىشىم ئۇسسۇلى»، «ساما ئۇسسۇلى»، «پوتا ئۇسسۇلى»، «ئات ئۇسسۇلى» ۋە باشقىلار. ئاتاپ ئېيتقاندا، «پوتا ئۇسسۇلىنى» ئالايلۇق. بىر مەشرەپخان پوتىنى چىرايلىق ئېشىپ ئەكىلىپ، كوڭلى تارتقان بىرسىنىڭ ئالدىغا كېلىپ، تازىم قىلىپ، پوتىنى تەڭلەيدۇ ۋە ئۇ ئورنىدىن تۇرغاندىن كېيىن، پوتىنى بېلىغا باغلايدۇ. پوتا ئالغۇچى ئادەم جاۋاپ تازىم بىلەن ئۇسسۇلغا چۇشىدۇ. ئۇسسۇلدىن كېيىن ئۇ باشقا بىرىسىگە پوتىنى سۇنىدۇ، ئويۇن ئەينە شۇ ئاساستا داۋام قىلىدۇ. گۇل تۇتۇش، چاي تۇتۇش ئويۇنىدا بىرسى بېيىت ئېيتىپ، كوڭلى خالىغان بىر كىشىگە چاي تۇتۇپ، جاۋاپ كۇتىدۇ. تۇرپان، قۇمۇل، توقسۇن، پىچان ئوخشاش ۋىلايەتلەردە ئوينىلىدىغان مەشرەپلەرنىڭ ئوز ئالاهىدىلىكلىرى بار. مەسىلەن، قۇمۇل مەشرەپلىرىدە «چىنەگۇل» ئاساس قىلىنغان هالدا، قۇمۇل خەلىق ناخشىلىرى، مۇقاملار ئېيتىلىدۇ. دولان مەشرەپلىرىدە پوتا ئويۇنى داۋام قىلىدۇ. شۇ جەرياندا دولان ئاهاڭلىرى، دولان ئۇسسۇللىرى ئىجرا قىلىنىدۇ. تۇرپان، قۇمۇل ۋە شۇ خىل يېقىن ۋىلايەتلەردە «دادۇر» دەپ ئاتالمىش مەشرەپ ئويۇنى بولىدۇ. بۇ مەشرەپ «ئوتتۇز ئوغۇل» مەشرىۋىگە ئوخشاش ژىگىتلەردىن تەشكىل تاپقان كوللېكتىۋنىڭ مەشرىۋى ئەمەس، تورت ياكى بەش كىشىدىن تەركىپ تاپقان ئولتىرىش. بىر قانچە دادۇرنى (پوچاقنى) قورۇپ ئەكىلىپ، مېهمانلارنىڭ ئالدىدىكى دەستىخانغا قويىدۇ. مەشرەپخانلار ياغ بىلەن قورىغان پوچاقنى يەپ ئولتىرىدۇ ۋە شۇ جەرياندا هېكايە، چوچەك، رىۋايەت ۋە داستانلارنى هېكايە قىلىشىدۇ. بۇ ئولتىرىشتا ناخشا، ساز ئويۇنلىرى بولمىسىمۇ، لەتىپە، لاپ، هېكايىلار بولىدۇ.

قەشقەر ۋە شۇ تەۋەلەردە ئوينايدىغان مەشرەپلەر بىرىنچىدىن، ئۇلار بۇرۇن ـ بۇرۇندىن تارتىپلا ئەر ـ ئايال ئارىلىشىپ ئويناتتى، ئىككىنچىدىن، ئويۇننى ئورە تۇرۇپ داۋام قىلىدۇ. ئايەم، هېيت، بايرەم ۋە توي كۇنلىرى مەشرەپ ئويۇنلىرى تېخىمۇ قىزىيدۇ. ئۇچىنچىدىن، قەشقەر مەشرەپلىرى كۇندۇزلىرى بولىدۇ. قەشقەر تەرەپلەردە ئەر ـ ئايال قوشۇلۇپ ئوينايدىغانلىغى ئۇچۇن، مەشرەپنى «ئوتتۇز ئوغۇل، توققۇز قىز» مەشرىۋى دەپ ئاتايدۇ.

ئىلىدا «ئوتتۇز ئوغۇل» مەشرىۋىنىڭ مەۋسۇملۇك شەكىللىرى بار. بۇ خىل مەشرەپلەر ئاساسەن باهار، ياز، كۇز ئايلىرىدا بولىدۇ. مەسىلەن، «قىزىل گۇل سەيلە مەشرىۋى»، «ئۇرۇك سەيلە مەشرىۋى» ياكى «سېرىق چېچەك سەيلە مەشرىۋى» ۋە باشقا سەيلىلەر ۋەتەننىڭ جەنۇبىي تەرىپىدە كەڭ ئېتەك ئالغان بولۇپ، خەلىقنىڭ سەيلە قىلىش، هادۇق چىقىرىش، كوڭۇل ئېچىش مەراسىملىرى سۇپىتىدە ئوينىلىدۇ. بۇ خىل مەشرەپلەر تەڭ ـ تۇش ژىگىت ـ قىزلار، ئەر ـ ئاياللار ۋە دوستلار ئارا ئوتكۇزۇلىدۇ.

هەممىگە مەلۇم، هازىرقى ئىختىسادىي قىيىنچىلىق دەۋرىدە ئىجتىمائىي تەڭسىزلىك مەسىلىلىرىگە بولا تەكىتلەپ كېتىدىغان بىر نەرسە تارقاق مەشرەپ ئەزالىرىدىن تەركىپ تاپقان ئايرىم مەشرەپلەرنىڭ هازىرچە داۋام قىلىۋاتقانلىغى مەلۇم. بۇ خىل مەشرەپلەر بىر پۇتۇن مەهەللە ئوتتۇز ئوغۇل كوللېكتىۋىنىڭ ئوينايدىغان مەشرىپى ئەمەس، ئەكسىچە باشقا ـ باشقا مەهەللىلەردە تۇرۇشلۇق ئاغىنە ـ ئوڭگىلەرنىڭ باش قوشۇپ، بىللە ئوينايدىغان مەشرىۋىدۇر. بۇ خىل مەشرەپلەردىن ئۇزۇن زامانلاردىن بۇيان داۋام قىلىپ كېلىۋاتقانلىرىمۇ بار. مۇنداق مەشرەپلەر ئىچىدە ۋەتەن، خەلىق ئۇچۇن كۇرەش قىلغان ۋە مەدەنىيەت، سەنئەت ئۇچۇن خىزمەت قىلغانلار بار. مەسىلەن، مەرهۇم مېجىت ئابدۇللا باشچىلىغىدا ئوينالغان مەشرەپ ئەينە شۇنداق مەشرەپلەرنىڭ بىرى ئېدى.

مەزكۇر مەشرەپتە مەشهۇر يازغۇچى ۋە ئاتاقلىق سەنئەت ۋە جەمىيەت ئەربابى زىيا سەمەدىي، ئاتاقلىق مۇقامچىلار نۇرمەهەممەت ناسىروۋ، غوپۇر قادىر، هاجىيېۋلار بولغان ئېدى. شۇنىڭدەك، ئابلىزخان ئوخشاش هەزىلچىلەر، چاقچاقچىلار قاتنىشىپ كەلگەن ئېدى. سوز بولۇۋاتقان مەشرەپ سورۇنلىرى ئۇيغۇر ناهىيەسى، چېلەك ۋە يارکەنت شەهىرىدىمۇ داۋام قىلىپ كېلىۋاتىدۇ.

مەلۇمكى، ئۇيغۇر مەدەنىيىتىدە «ئەدەپ ـ ئەخلاق» دېگەن مەسىلە بار. بۇ چۇشەنچە ئىنساننىڭ خۇلقى ـ مىجەزى، ئادەمگەرچىلىگى دېگەن مەسىلىدۇر. مانا مۇشۇ مۇهىم مەسىلە ئۇيغۇر مەشرەپلىرىنىڭ كۇن تەرتىۋىدىكى مەركىزى مەسىلىلەرنىڭ بىرى بولغان ئېدى. شۇنىڭ ئۇچۇن خەلىق ئىچىدە سەلبىي خۇلۇقلۇق ئادەملەرنى «مەشرەپ كورمىگەن» ئادەم ئېكەن دەپ قوياتتى. تەربىيە مەسىلىسىگە كەلگەندە، كىشىلەر «بالاڭنى مەكتەپكە بەر، بولمىسا مەشرەپكە» دەپ ناهايىتى قىسقا ۋە ئوتكۇر مەزمۇنلۇق ئىبارىنى بېكار ئېتمىغان. «يەك تىز»، «تەرتىپ» دەپ مەشرەپتە قويۇلىغان ئىبارىلەر، مەشرەپ مەدەنىيىتىگە، مەشرەپ تەرتىۋىگە تېگىش خاس سوزلەردىن ئىبارەت ئېدى. شۇنىڭ ئۇچۇن مەشرەپنىڭ تەربىيەۋىي ـ ئىجتىمائىي ئەهمىيىتى زور ئېدى.

ژىگىت بېشى

ئوتكەن ژىللاردا ژىگىت بېشى دەپ ئاتالمىش لاۋازىمدىكى ئادەم بىرىنچىدىن شۇ مەهەللە «ئوتتۇز ئوغۇل» كوللېكتىۋىنىڭ مەهەللە بويىچە قاتار ئوينايدىغان مەشرەپ ئويۇنىنىڭ بېگى بولسا، (مەشرەپ بېگى) شۇنىڭ بىلەن ئۇ، شۇ يۇرتنىڭ ژىگىت بېشى بولۇپ سانىلاتتى. تەكىتلەپ كېتىدىغان مۇهىم بىر مەسىلە ئوتكەن ۋاقىتلاردا بىر مەهەللە بويىچە قاتار مەشرەپ ئوينايدىغان «ئوتتۇز ئوغۇل» جامائىتىنىڭ بېگىنى يەنى مەشرەپ بېگىنى ژىگىت بېشى دەپ ئاتالغان.

ئەسلىدە، مەشرەپ بېگى دەپ، «ئوتتۇز ئوغۇل» كوللېكتىۋىگە ۋە ئۇلار ئوينايدىغان مەشرەپ ئويىنىغا رەهبەرلىك قىلىدىغان مەنسەپتىكى ئادەمنى ئېيتاتتى. كېيىنكى ۋاقىتلاردا ژىگىت بېشى دېگەننىڭ مەناسى ۋە ئۇنىڭ خىزمەت دائىرىسىنىڭ مەزمۇنىمۇ كەڭەيدى، جاۋاپكەرلىگىمۇ كۇچەيدى. مەشرەپ ۋە شۇ ئوتتۇز ئوغۇل جامائىتىنىڭ مۇهىملىرىلا ئەمەس، بىر پۇتۇن مەهەللە، جامائىتىنىڭ مۇهىملىرىنىڭ هەممىسى ژىگىت بېشىنىڭ ئورۇنلايدىغان ژىگىت بېشى تەشكىللەشتۇرۇپ، ئەمەلگە ئاشۇرىدىغان ئىشى بولۇپ قالدى.

مەلۇمكى، بۇرۇنلاردا «مەشرەپ بېگى»، «ژىگىت بېشى» دېگەن ئاتىلىشى جەهەتتىن باشقا ـ باشقا نامىلار شەكلىدە بولسىمۇ، ئىش مەزمۇنى جەهەتتىن بىر مەنسەپتە پائالىيەت كورسىتىدىغان ئادەمگە ئېيتىلىدىغان بولدى. مانا شۇ مەزمۇندىكى پائالىيەت بىلەن خىزمەت كورسەتكەن ئىنسانلار ئاز بولمىدى. مەسىلەن، ئەينە شۇنداق مەزمۇندا پائالىيەت كورسەتكەن ۋە يۇرتنىڭ خىزمىتىنى قىلىشتا باشقىلارغا ئۇلگە بولغان ئادەملەرنىڭ بىرى ئوز ۋاقتىدا درۇژبا مەهەللىسىنىڭ ژىگىت بېشى بولغان مەرهۇم مەهەممەتجان موزدۇز ئېدى. مەهەممەتجان موزدۇز كوپنى كورگەن ۋە ئابرويلۇق ئادەملەر ئوينىغان مەشرەپلەرنىڭ قاتناشچىسى بولغان ئېدى.

رىشات سابىتوۋ،
فىلولوگىيە پەنلىرىنىڭ نامزىتى.
ئالمۇتا شەهىرى.
(داۋامى بار).

خەلىق ئېغىز ئىجادىيىتىنى ياراتقۇچى ھەم ئۇنى بىزنىڭ دەۋرىمىزگىچە يەتكۈزۈپ، ئۇنىڭ تارىخى بىلەن تۇرلىرىنى تولۇق بىلگۈچى ئادەملەر ئالدى بىلەن خەلىق ئىچىدىن چىققان تالانت ئېگىلىرى بولۇپ ھېساپلىنىدۇ. بىز تونۇشتۇرۇۋاتقان، ئۇيغۇر خەلىق چاقچىغىنىڭ ساھىبى ھەم تەتقىقاتچىسى نۇرالىم روزىيېۋ مانا شۇنداق سىمالارنىڭ بىرىدۇر، ئۇ، چاقچاق، لاپ قىزىغان سورۇنلاردا پىشىپ ـ يېتىلىپ چىققان قابىلىيەت ئېگىسىدۇر.

ئۇنىڭ 1999 ـ ژىلى نەشىر قىلىنغان «مۇھەببەت ئەھلى» ناملىق كىتاۋى ئۇيغۇر خەلىق ئېغىز ئىجادىيىتىنىڭ تېخى تولۇق تەتقىق قىلىنمىغان چاقچاق، لاپ ھەم يۇمور ژانرىنى ۋايىغا يەتكۈزدى. مەزكۇر كىتاپ زامانىۋىي چاقچاقچىلىرىمىزنىڭ ھايات يولى بىلەن ئۇلار ياراتقان چاقچاق ۋە يۇمورلارلىرىنىڭ تاللانغان نەمۇنىلىرى بولۇپلا قالماي، شۇنداقلا ئۇيغۇر چاقچاق ژانرىنىڭ ئىلمىي ئاساستا يەتكۈنلەپ بەرگەچى بىر غەزىنە دېيىشكە بولىدۇ.

ئېغىز ئەدەبىياتىغا قوشۇلغان توھپە

(نۇرالىم روزىيېۋ ـ 80 ياشتا)

ئەلۋەتتە، ن. روزىيېۋ كىتاپتىكى فولكلور بايلىغىنى نەق مەيداندا ئوزىدە خاتىرىلەپ ژۇرگەن ئەمەس، بەلكى، بۇ ماتېرىاللارنىڭ بارلىغىنى يېرىم ئەسىر مابايىنىدا ئېسىدا ساقلاپ كەلگەن بولۇپ، تېخى يېقىنقى ۋاقىتتىلا بىر ـ بىرلەپ ئەسلەپ، كىشىلەردىن سوراپ، بىلىپ، قەغەز بېتىگە يېزىشقا باشلىدى. بولۇپمۇ، ئاۋتورنىڭ كىتاۋىدا بېرىلگەن چاقچاق، لاپ، يۇمورلارنى بۇرۇن ئاڭلىغان كىشىلەر نۇرالىم روزىيېۋنىڭ ئۇنى ئېنىق، توغرا يازغانلىغىدا ھەم ياخشى تەتقىق قىلغانلىغىدا ئالقىشلىماقتا. بۇ ھال ئاۋتورنىڭ ياشلىق دەۋرىدە خەلىق ئىچىدىن چىققان چاقچاقچىلار ئارىسىدا كوپ بولغانلىغى، ئۇلارنىڭ ئېيتقان چاقچاقلىرىنى يادلاپ، تۇتۇۋېلىش قابىلىيىتىنىڭ قانچىلىك ئۇستۇن ئېكەنلىگى كورۇنۇپ تۇرىدۇ. بولۇپمۇ، ئۇنىڭ قەلەم تۇتۇپ، فولكلور، تارىخ ۋە پۇبلىستىستىكىلىق ماقالىلارنى يېزىشى، شېىر ۋە داستانلارنى ئىجات قىلىشى تەسادىپى ئەمەس. بۇ يەردىكى ئالاھىدىلىك: ئۇنىڭ ئوزى ئەشۇنداق چاقچاقلار بولۇپ ئوتكەن سورۇنلارغا ئىشتىراك قىلغانلىغى ۋە چاقچاقلارغا ئۇ چاقچاقچى سۈپىتىدە كىرىپ كەلگەنلىگى بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ.

نۇرالىم روزىيېۋ 1956 ـ ژىلدىن بۇيان ئالمۇتا شەھىرىدە ياشاپ، جىسمانىي ئەمگەك بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلدى. ئېغىر ئەمگەكنىڭ ھاردۇغىنى ئولتىرىشلاردا كۇلكە بىلەن چىقىرىپ قالماي، ۋەتەن ئوتىنىڭ ھىجرانلىق كويۇگىنى ئەۋلاتلارغا بىرەر توھپە قالدۇرۇش نىيىتىدە ياشىغاچقا، ئومۇر بويى توپلىغان چاقچاق، ساتىرىلىك بىلىمىنى «مۇھەببەت ئەھلى» كىتاۋىغا جەملىدى. ئۇ ئوز كىتاۋىنىڭ نامىنى «مۇھەببەت ئەھلى» دەپ ئاتىغاندا، «مۇھەببەت» سوزىنىڭ ياخشى ئەخلاق، يېقىملىق خۇلۇق، كىچىك پېىل كەبى مەنالىرىنى كوزدە تۇتقان بولۇپ، مۇنداق ئادەمدە لىرىكىلىق سېزىم، تىل ھەم ناتىقلىق قابىلىيەت يېتىلگەن بولىدۇ. مانا موشۇ شەرتلەرنى ئوزىدە ھازىرلىغان نۇرالىم روزىيېۋ چاقچاقلارنى توپلاپ، سىستېمىغا سېلىپ، ئۇنىڭدىن كۇلكە چىقىرالىدى. ئۇ چاقچاق سورۇنىنى «مۇھەببەت سورۇنى» دەپ، چاقچاقچىلارنى «مۇھەببەت ئەھلى» دەپ يەكۈنلىگەندە، مەزكۇر يەكۈنى ئۇ ئوزىنىڭ ھايات تەجرىبىسىدىن ئالغان بىلىمىدىن چىقاردى، دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ.

ئادەملەر ئەلنەغمىچىلەرنى ئولتىرىشلارغا ئالاھىدە تەكلىپ قىلغاندەك، چاقچاقچىلارنىمۇ مەخسۇس تەكلىپ قىلىشىدۇ. ن. روزىيېۋمۇ ئولتىرىشلارنى قىزىتىپ بەرگۈچى چاقچاقچى رېتىدە چاقىرتىلىپ كەلدى. بىر قېتىم نۇرالىم («قارغۇ») ئولتىرىشقا كەچ قاپتۇ. غوپۇر («دىڭخولۇ»): «قاراڭغۇدا تېپىپ كەپسىلە، دېگەن بىلەن» دېگەندە، نۇرالىم: «كوچىدا دىڭخۇلۇلارنى ياندۇرۇۋېتىپتۇ» دەپ جاۋاپ بېرىپتۇ.

ن. روزىيېۋ مانا شۇنداق چاقچاق ماھىرلىرى غوپۇر، سەنجەر، ئابلىزخان، سابىر، تۇرسۇن، ئابدۇلھەي، ئىمىنبايلار بىلەن ھېمىشەم سورۇنلاردا چاقچاقلىشىپ كەلگەن، ھەتتا بىر ـ بىرىنى ئىزدىشىپ ژۇرگەن. ئۇ، زىيا سەمەدىي، مۇنار، ئە. ناسىروۋ قاتارلىق ئادەملەر سوھبىتىگىمۇ ئورتاقلىشىپ، ئومرىنى كوڭۇللۇك ئوتكۈزگەن. باي تۇرمۇش تەجرىبىسىنى غوجۇنغا قاچىلىغان ئادەم. شۇڭا ساتىرا ژانرىنىڭ تەتقىقاتچىسى رىشات سابىتوۋ: «كوپنى ـ كورگەندىن سورا» ناملىق ماقالىسىنى («ئۇيغۇر ئاۋازى» 1991 ـ ژ. 27 ـ دېكابر سانى) نۇرالىم روزىيېۋقا بېغىشلاپ يازغان ھەم ئۇنىڭ فولكلور غەزىنىمىزگە قوشقان ئۇلۇشىنى ئۇستۇن باھالىغان.

نۇرالىم روزىيېۋ خەلىق ئېغىز ئىجادىيىتى بىلەن بىرگە شېىر مىسرالىرىنى ئىجات قىلىپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇنىڭ قەلمىدىن يېزىلغان شېىرلىرىنىڭ مەزمۇن تەرەپتىن ئالاھىدە چوڭقۇرلىغى، ۋەتەنپەرۋەرلىكنىڭ سەمىمىلىگى بىلەن كىشى قەلبىنى تەۋرىتىدۇ.

غېنى باتۇر ئوتلۇق جەڭدە غالىپتۇر ھامان،
قەھرىماننىڭ جاسارىتى تىللاردا داستان.
رۇستەم كەبى كارامەتلەر كورسىتىپ ئوغلان،
پۇتكۇل تۇركىي خەلىقلەرگە بولدى نامايەن. ـ

غېنى باتۇر ھەققىدىكى بۇ لىرو ـ ئېپىك شېىرى («يېڭى ھايات» 1993 ـ ژ.) باتۇرنىڭ قىياپىتىنى گەۋدىلەندۇرگەن.

بۇ تەۋەرۇك ئادەمنى 80 ژىللىق تويى بىلەن سەمىمىي تەبرىكلەيمىز.

باتۇر ئەرشىدىنوۋ،
ئەدەبىياتشۇناس.

رۇبائىيلار

كارۋان سارايغا ئوخشايدۇ كونا دۇنيا،
ئوتتى قونۇپ زالىملار، ئولىما، پۇخرا.
ژىغلاپ كەلدۇق ھاياتقا، كولۇپ قايتايلۇق،
توھپە توپلاش يالداما ئانا تۇپراققا.

* * *

ئومرىڭنى مەنالىق، مەزمۇنلۇق ئوتكۇز،
ياشلىقنى ئىدرەكلىك، جوشقۇنلۇق ئوتكۇز.
ياشانغان دەۋرىڭ ئالتۇن كۇز دوستۇم،
قوش تاشلىق توگمەندەك سالماقلىق ئوتكۇر.

* * *

ئوچەرمەي ئاتاڭنىڭ چىرىغىنى ياققىن،
ھەر نەقىل ئاناڭنىڭ كوڭلىنى تاپقىن.
رازى قىل، دۇئاسىن ئال جۇپ قەلبىڭ،
بەختىڭنى نەسلىڭنىڭ ئىزىدىن تاپقىن.

* * *

ئادەم نامىڭغا خاس بولغىن پاك ئادەم،
زاھىت زامانغا باق، تاشلىغىن قەدەم.
ئېلىم ئىزدە، پۇل ـ مال تاپقىن بۇرادەر،
يورۇق دۇنيادا تاتمىغىن ئەلەم.

* * *

زېھىندار ژىراقنى كورگۇنىڭ ياخشى،
ئالدىرىماي قەدەم تاشلاپ ژۇرگىن تەكشى.
تىيىلغان، پۇتلاشقانلارنى كورىسەن،
ئوي ـ چوڭقۇر كوپ، ھوشىيار بول ھەي كىشى.

* * *

قېرى دۇنيا خۇددى چوگلەتمە سەھنە،
گويا ئارتىست سەن ئوشۇ دۇگلەك سەھنىدە.
سەلبىي ياكى ئىجابىي قەھرىمان،
ئېنىق ئوبرازىڭ كورىنەر جەمىيەتتە.

* * *

دۇنيا كوپىدە ھەر خىل سەرگۈزەشتىسى،
ھاياتلىق قاينىمىدا بولغىن كوزەتكۇچى.
كەچۇرمىش تەجرىبەڭنىڭ مېغىزىن يازغىن،
نەپ ئالغاي رۇبائىڭدىن ياش ئۇگەنگۇچى.

* * *

شەيئىنىڭ سەككىز قىرى بار ۋە سىرى،
مەھكۇم مىللەتنىڭ كوپ ناچار سەت قىرلىرى.
ئىككى تاغ بەستىڭنى بېسىپ تۇرغاچ،
خائىنلىق، قۇللۇقنىڭ جاراھەت ئىزلىرى.

* * *

دۇشمەندىن دوستلىرىڭ كوپ بولغاي بۇراددر،
دوستلارنى خۇش قىلىپ بولغىن خېرىدار.
سويۇپ ئۇ ئومۇرۋايەت دىلى پاكنى،
بېشىڭغا دەرت كەلگەندە ئۇلار مەدەتكار.

* * *

كوچىدا ئوستى بىر باراقسان سىدە،
دەم ئالۇر قېرى باغۋەن دەرەخ سايىدا.
ئوغۇل ـ قىز، نەۋرە ـ چەۋرە زۇر جامائە،
سىدىنىڭ خىسلىتى بۇ ئادەم نەسلى.

* * *

ئوغۇل ـ قىزلىرىڭغا مۇۋاپىق نام تاللا،
ئاتىدىن رازى بولغاي نامىغا بالا.
ئەتراپلىق ئىزدەن مەشھۇر كىتاپ لۇغەتتىن،
خۇددى دېڭىز تېگىدىن ئېسىل جەۋھەر تاللا.

* * *

ئادەم ئومرى چەكلىككەن، تولىمۇ قىسقا،
يەتمەس كەڭ دۇنيانى ئەتراپلىق تونۇشقا،
ئوقى، ئۇگەن، ئىزدەن دۇنيانى كوزەتكىن،
تېخى ئىچىلمىغان سىر كوپ بۇ دۇنيادا.

نۇرالىم روزى.

ئۇيغۇر خەلىق ماقال ـ تەمسىللىرى

جىۋىندىن ھەسەل چىقمايدۇ.

* * *

باتۇر دۇشمەنسىز بولماس.

* * *

دېخاننىڭ ئۇبدىنى تىرىيدۇ بۇغداي، پاختا،
خوتۇننىڭ ئۇبدىنى ئويگە ئېتىدۇ سۇپرا
بىلەن تاختا.

* * *

قوساقنىڭ مەيلىچە بولسا، ئابرويىڭنى قوشۇپ بەر.

* * *

پاسار ئوتنىڭ كۇلى چوڭ،
ساپساپچىنىڭ گېپى چوڭ.

* * *

قايماققا ئامراق، كالىغا ئوچ،
خوتۇنغا ئامراق، بالىغا ئوچ.

* * *

ھورۇنلۇقتىن بالا كېلەر باشقا،
ئىشچانلىقتىن گۇل ئۇنەر تاشقا.

* * *

ھەمراھىڭ ئىشت بولسا، قولۇڭدىن كالتەك
چۇشمىسۇن.

* * *

يەر ھوسۇلنىڭ ئانىسى،
ئەمگەك ھوسۇلنىڭ ئاتىسى.

* * *

موللىنىڭ يامىنى ۋاراقچى بولۇر،
بەندىنىڭ يامىنى يالاقچى بولۇر.

* * *

كوپ يامغۇر يەرنى بۇزار،
پىتنە ـ ئىغۋا ئەلنى بۇزار.

* * *

ئەقىللىق ئوزىدىن كورەر،
نادان باشقىدىن كورەر.

* * *

خىرىس قىلغاندىن قورقما،
ھېجايغاندىن قورق.

* * *

بېخىل بايدىن سېخى گاداي ياخشى.

* * *

چىشىم سۇنمىسۇن دېسەڭ،
تىلىڭنى تۇز تۇت.

* * *

ھورۇننى ئىشقا بۇيرىساڭ،
ساڭا ئەقىل كورسىتەر.

* * *

ئاۋىلىدا مېنىڭ ئېدى، سورىۋېدىم دورا بولدى.

* * *

ئالدىرىغان قىز ئەر تاللىماس.

* * *

پاراڭدىن قورقمىساڭ توي قىل،
ئولۇشتىن قورقمىساڭ قوي قىل.

* * *

ئۇچۇرغانلا كىشى ئوز بولماس،
يات بىلەن تۇققان تەڭ بولماس.

* * *

كىشىنىڭ پەزىلىتى ئوزىنىڭ تىلى بىلەن
بىلىنىدۇ.

* * *

ئوت تۇتۇنسىز بولماس،
ژىگىت گۇناھسىز بولماس.

* * *

ئاچ ئالدىراڭغۇ، توق بېغەم.

* * *

توشۇك سۇدا بىلتەر.

* * *

پىچاق ئوز سېپىنى يۇنالماس.

* * *

قۇدۇقتىكى سۇغا ئىشتىنىڭ بۇرنى تەگمەس.

* * *

قاچ ـ قاچ بولسا، ھىچ كىم بىر ـ بىرىگە باقماس.

* * *

قوش قىلىچ بىر قىنىغا سىغماس.

* * *

سۇگەتكە ئەۋرىشىملىك يارىشار،
قىيىنغا قاتتىقلىق يارىشار.

* * *

كۇل تۇتقىچە چوغ تۇت.

* * *

ئوۋچى قانچە ھېلىگەر بولسا،
ئېيىق شۇنچە يول بىلۇر.

* * *

ياش قوشقاندىن قورقما، باش قوشقاندىن قورق.

ئۇيغۇر
خەلقىنىڭ
تەخسە
ئۇسسۇلى.

پ. ئەخمەت
چۇشەرگەم
سۇرەت.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

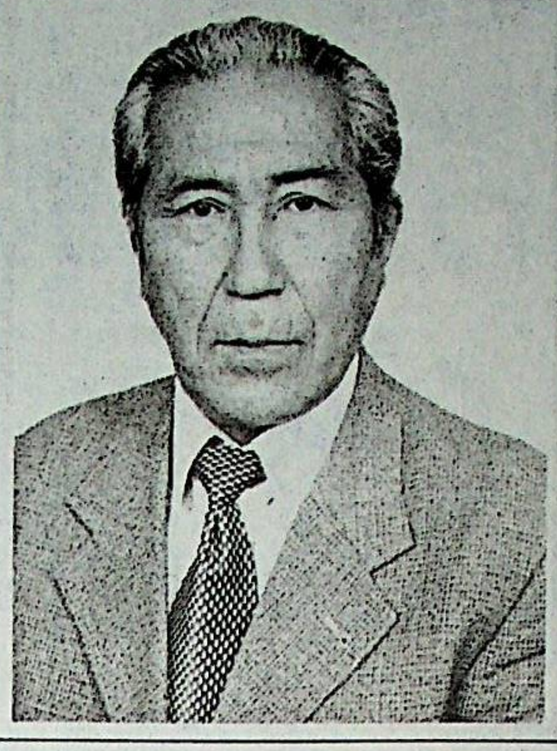

ئەخمەت ھەسەن 1936 ـ ژىلى ئەزىزانە قەشقەردە تۇغۇلغان. ئۇنىڭ بالىلىق دەۋرى غۇلجا يېنىدىكى بايانداي يېزىسىدا ئوتكەن. ئۇ 1960 ـ ژىلى ئۈرۈمچىدىكى پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىنىڭ فىلولوگىيە فاكۇلتېتىنى پۈتەرگەندىن كېيىن 1962 ـ ژىلغىچە خوتەندە تولۇق ئوتتۇرامەكتەپتە مۇئەللىم بولۇپ ئىشلىگەن. بۇ ژىللىرى ش ئۇ ئار نىڭ ھەر خىل گېزىت ـ ژۇرناللىرىدا شېئىرلىرى نەشر قىلىنغان. ئۇ 1962 ـ ژىلى قازاقستان دېيارىغا كوچۇپ چىقىدۇ. بۇ يەردە ئۇ تو ـ مۇر يول سىستېمىسىدا ئۇنۇملۈك ئىشلەپ كەلمەكتە. ئە. ھەسەنىڭ ھەر خىل ماۋزۇلار ـ دىكى شېئىرلىرى «ئۇيغۇر ئاۋازى»، «يېڭى ھايات» گېزىتلىرىدە بېرىلگەن. ئەدەبىنىڭ 65 يىاشقا تولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن، ئۇنىڭ ئىككى شېئىرىنى دىققىتىڭلارغا ھاۋالە قىلىدۇق.

تەبرىكلەيمىز

ئەخمەت ھەسەن

تۇزدىباستاۋ يېزىسى، تالغىر ناھىيەسى

بىز، ھەممىمىز خوشاللىق كەيپىيات ئىلكىدە. چۈنكى، ئويىمىزنىڭ تۇڭرۇگى، شائىر، قەدىردان ئاتىمىز، ھاياتىنىڭ ئاتمىش بەشىنچى داۋانىغا چىقتى. ئۇنىڭ ئۇمۇر يولى داغدام بولمىدى. ئۇ ھاياتىنىڭ ئىسسىق ـ سوغىنى باشتىن كەچۈرىدى. بىراق، ھەر قانداق ئەھۋالدىمۇ ھېچ قاچان روھىي چۈشكۈنلۈككە بېرىلمىدى. بىز، پەرزەنتلىرى، كويۇمچان ئاتىمىزدىن ئۇمۇرنى سويۇش، مىللەتكە كويۇنۇش ئوخشاش ئېسىل خىسلەتلىرىنى ئۈگەنىدۇق.

ئۇنى تۇغۇلغان كۈنى بىلەن چىن قەلبىمىزدىن تەبرىكلەپ، ئۇزاق ئۇمۇر، تېنىگە زور سالامەتلىك تىلەيمىز. نەۋرە، چەۋرىلەر قەزىنىنى كورۇپ، دايىم ئامان بولغىن، ئاتا، دەيمىز.

تەبرىكلىگۈچىلەر: رەپىقىسى جەننەتبۇۋى، پەرزەنتلىرى: دىلشات ـ زاكىيەم، رەخمەتجان ـ دىلمىرەم، پەرھات ـ گۈلمىرەم، ئەكبەر ـ مۇكەرەم، ماخمۇت ـ گۈلمىرەم، ئومۇتجان ـ رىسالەت.

گور ئاغزىدا ياتقان بۇۋاي

(ھاياتىي لەۋھە)

دادۇ ـ پەريات قىلار بۇۋاي جېنى قاخشاپ،
دەيدۇ ئۇكۇپ: ئولىمچۇ، ئاھ، تىنىق تۇختاپ.

*

ئانا يۇرتى ئۇلۇق دەرگاھ ـ قەشقەر ئېكەن،
تۇرغان يېرى دۇزاقتىن ھەم بەتتەر ئېكەن.

قەشقەردە بار ئاكالارغا سېلىنغان ئوي،
(كەلگۈندىكە ئىشىك ئوچۇق، ھەر كۈنى توي).

بۇ ئۇرۇننىڭ باش ھاكىمى يات بەندىكەن،
ئەسلى ئۇنىڭ ماكان ـ جايى ئوخەندىكەن.

نېمىشكە ئۇ سېغىنىدى شۇ ئوي ـ ماكانغا،
ئۇيغۇرلىغى ياقمىدىمۇ؟ ـ يا «ئاكامغا»؟

ئۇ، ئەسلىدە، قەشقەرگە بىر «مېھمان» ئېكەن،
ئادەم ئەمەس، كۆزگە چۇشكەن قانلىق تىكەن.

بىر ژىل بۇرۇن بۇ بۇۋاينى مەسلىھەت بىلەن،
ئەشۇ ئۇيگە ئىلىپ بارغان بىر قانچىلەن.

بىر قىسىملا بولۇپ كەتكەن باشلىق دېگەن،
كۇرۇنمىگەن ئەلپازىدىن دوستلۇق دېگەن.

جاۋاپ بەرگەن دەرھال تۇرۇپ شۇنداق ئېنىق،
بوش ئورۇننى نەدىن تاپاي، ـ دېگەن چىمچىق.

ئىشمىز ھەل بولۇش نەدە، گەپ باشقىچە،
چىقىپ كەتتۇق يەنە چوكىراق سوز ئاچقىچە.

مۇئاۋىن ئىش ئېلىپ ماكۇغۇچى ئۇيغۇر بۇلۇپ،
بۇ ھەقتە بىر سوز قىلمىدى دەرھال تۇرۇپ.

ھالى شۇنداق «يەر ئېگىسى ـ مەن!» ـ دېگەنىنىڭ،
سوزى ئوتكۇر سىرتتىن كىلىپ «سەن!» دېگەنىنىڭ.

تۇندە قالدى تۇرسۇن بۇۋاي ھالىغا ۋاي،
بىر ئېتىۋار قىلسا بولغان پۇلى بار باي.

تۇرسۇن ئاكام ياشار ھازىر تۇپراقلىقتا،
بوران ـ چاپقۇن قۇزغىغان چاڭ ـ توپراقلىقتا.

جېنىمدىن تامام تويغان ئوزى، رۇھى بەك سۇس،
كوڭلى ئاغرىق بۇ زاماندىن نېتەر بايقۇش.

*

ئاش ـ تاماقتىن قىس ئەمەسكەن، خېلى مەغرۇر،
نوۋەت بىلەن ھەر خىل تائام كېلىپ تۇرار.

كىمنىڭ بۇگۈن كېلەر ۋاختى بىلىپ تۇرار،
سەزگۈر ئوزى ھەممىنى ياد ئېلىپ تۇرار.

كېلىپ تۇرار ژىراق ـ يېقىن بۇنى بىلىپ،
كىچىكلەر كوپ ھال سورايدۇ ئۇنچ ۋاخ كېلىپ.

تورت چەكزىنى مختەك قاداپ تورت بولۇڭنا،
ياتسا ئۇبدان بولغىدەك بىر بۇ ئورۇندا.

ياساپ بەرگەن ئوماق بالىلار بىرچىرايلىق،
چىقمىغاندىن كاتتا ياشتىن بۇ ئوگىلىق.

ئاستى قېلىن، يۇمشاق سامان، يېپىق دالدا،
كىچىكلەرنىڭ چۇڭ ياردىمى بۇ ھەر ھالدا.

*

ھازىرغىچە تۇرسۇن بوۋاي شۇ ئازاپتا،
ھۇرلۇك دېگەن قانداق نېمە؟ ئۇ قاياقتا؟!

ئەي كاڭ پەلەك، كوزلەر ئوچۇق ئولەمدۇق بىز،
ئالتۇن دىيار تارلىق قىلىپ، تۇگەمدۇق بىز.

كۇنلەر يۇپۇق، چىقمايدۇ بىر يورۇق ئاپتاپ،
كەتكەچ ئۇلار ئانا يەرنى تۇگەل قاپلاپ.

دەرتلىك پىغان تولسا پۇتۇن ۋۇجۇدۇڭنا،
نېمە قۇمۇت قالار دەيسەن غۇرۇرۇڭدا.

مىڭنىڭ بىرى تۇرسۇن بوۋاي، ئېيتساق تولا،
ئەي، يارانلەر، ئەتىكى كۈن قانداق بولا؟!

*

ماكا سوزلەپ بەرگەن بۇنى يېقىن يولداش،
يېقىندىن مەن تۇنۇشقان ھەم تۇزۇك مۇكداش.

كوزۇم بىلەن كورمەك ئۇچۇن چىققان ئېدىم،
كوردىمىۋ ـ تىترىدى تەن، ئولەي دېدىم.

ئىككى كوزۇم ياشقا تولدى، سۇندى دىلىم،
بىر ھازاچە تۇرۇپ قالدىم چىقماي تىلىم.

ماكا ھەمرا بولۇپ بارغان كىشى ھەم بار،
ئويدىن ئېتىپ ئېلىپ چىققان ئېشى ھەم بار.

سالام بەردىم چىن ئېھتىرام ـ ئىخلاس بىلەن،
لېكىن سوزۇم قىسقا بولدى قان ژىغلاش بىلەن.

دېگىنىم شۇ: ئەھۋالىڭىز قانداق بوۋا؟
يەنە تولدى كوزۇم ياشقا، دېدىم، توۋۋا.

ناز بولسىمۇ سۇندۇم ناكا بىر ناز يېۋەن،
دۇنيا بەردى ئولۇغلاردەك شۇنداق بەلەن.

ـ ئۇزاتمىدىم كىچى پۇلنى سول قولۇمدىن،
ئېلىڭ ـ دېدىم ، ـ جېنىم ناتا ئوڭ قولۇمدىن.

ـ تىلىڭ تاتلىق ئادەمغۇ سەن ـ غۇلجىلىقتەك،
ئاھ، دەردىما! نېمە دېگەن خورلۇق زامان،
ئاقتىمۇ يا زامان قەھرى بىزلەر تامان.

«خەيرى!» ـ دېدىم، ئۇز يولۇمغا راۋان بولدۇم،
ئىچىم دەرتلىك، خۇدا ھەققى يامان بولدۇم.

ھازىرغىچە سىنى ئويلاپ تۇردۇم بوۋا،
ناچچىق ئەلەم قاينىمغا چۇمدۇم، بوۋا.

ياخشى كۇنلەر كېلەر دەيمەن ھامان بىر كۇن،
ئۇنتۇلۇپمۇ كېتەر دەيمەن بۇ قارا تۇن.

لېكىن شۇنى ئېيتقۇم كېلۇر چىن دىلىمدىن،
كۇكلىمىزنى ئۇزمەيلى بىز ئوز زېمىنىمدىن.

* * *

سەندە مىسقال ھوقۇق بولسا، پانام، ئۇيغۇر،
شۇنداقلارغا نەزەر سالغىن، ئاتام، ئۇيغۇر.
قاندىشىڭنى ھەممىدىن بەك قىممەت بىلگىن،
ناجىز ـ ناكا، يۇقىللارغا ھىممەت قىلغىن.
جان ـ تىنىڭدىن سەن سويمىسەك غېرىپلارنى،
تەلىيى كاڭ دىلى سۇنۇق مېيىپلارنى.
ھال ـ مۇڭنا ئەشۇلارنىڭ كىمىۋ يېتەر،
ئەر ئەجرىگە ئەلۋ ـ يۇرتۇڭ قۇللۇق ئېتەر.
ھەق يولىدا ساۋاپلىق ئىش قىل بۇرادەر،
ھەر ئۇيغۇرنى پۇشتى ـ پانىڭ بىل، بۇرادەر.

2000 ـ ژىل، دېكابىر، قەشقەر ـ ئالمۇتا

ئەسلى يۇرتتىن كوچمە ئاداش!

(ئات ئايلىنىپ ئوقۇرنى تاپار)

خەلىق ماقالى.

«سەن ئەيىپلىك!» دەپ تارتمىسا بىرى سوتقا،
زورلاپ مېنى ئېپ چىقمىسا سورەم ـ قوشقا.
مەن ئېمىشكە گەپ قوزغۇدۇم كوچۇش ھەقتە،
تۇرۇغلۇق مەن يۇرت ئېچىدە ھەممە سەپتە.
«كوچمە!» دېگەن پىكىر چىقىقان خېلى خەقتىن،
رەنجىگەنمەن توغرا كۇرمەي ئوچۇق گەپتىن.
«مىڭ پۇشايمان يەيسەن تېخى» دېگەن بىرى،
«بىل ھەم كوكۇل ـ ئويۇڭ كەتمەس بىزدىن ئېرى.
يۇرت ئالدىدا قىزارغاندىن خجالەتتە،
يول قويغاندەك بولۇپ روھى جنايەتكە.
خوشلۇشۇش چاي بەرگەن كۇنۇم جامائەتكە،
كوز ياش بىلەن كويگەن مەن ئوت ـ ھارارەتتە.

*

يېڭى يۇرتنى تاپقانمەن ھەم خېلى بۇرۇن،
مۇندىن ئۇزاق كېتەي دېسەم، يولى ئۇزۇن.
ۋاقتى يەتتى، كوچۇپ كەتتىم باشقا يۇرتقا،
قىرىق ژىلنى چىقاردىم ھەم بىراق يوققا.
كىمنى دەپ مەن كەلگىنىنى بىلمەم ئولەي،
يېقىنىم دەپ قۇچاق ئېچىپ، كىمنى سويەي.

*

بارغان يۇرتۇم ئىناقلىقتا گاڭ يېزىكەن،
«دروژبا» ئۇيغۇرى كوپ ـ چوڭ مەلىكەن.
يېزا ئەمەس، قەد كوتەرگەن شەھەر ھازىر،
قوشلاپ يەنە ئوز بەختىنى تاپار ئاخىر.
«دروژبا ـ دوستلۇق گۈلى ئېچىلغان يۇرت،
ساخاۋەتلىك، مېھرى نۇرى چېچىلغان يۇرت.
ئەمگەك ئەجرى مېۋىسىدىن بېيىلغان يۇرت،
بەرىكەت بىلەن دەستىخنى يېيىلغان يۇرت.
يۇز كۇرۇشمەك ئارزۇسىدا مەنمۇ چاققان،
خاسىيەتلىك جۇمە كۇنى چېيىم تارتقان.
چايدىن كېيىن پىكىر قىلدى ژۇگست بېشى،
كۇكۇل بۇلدى ئۇنىڭغا تەڭ بارلىق كىشى.
«ـ بۇ ئىنسىز كەپتۇ، ـ دېدى كالىنىندىن،
قۇيغان چېيى چايلىق بولۇپ ئارىسىزدىن.
يۇرت ھۇرمىتى قەدىرلىك، دەپ بىلگەن كىشى،
ئاگلىشىمچە كۇكلى خەندان كۇلگەن كىشى...»
مېنى شۇنداق تونۇشتۇردى بۇ ۋەتەنداش،
ئوزى خوشخوي، ئىناۋەتلىك قان قېرىنداش.
جۇمە بۇگۈن ئېھتىرام ـ دىلىم ئوچۇق،
بەك خوشالمەن كەلدى جامائەت ئەھلى تولۇق.
ياخشى تىلەك ئىزھار قىلىپ ئايباس قارىم،
دۇگا بەردى مۇكلۇق نەپەس بۇلبۇل ھاجىم.
ناستا ـ ناستا قەد رۇسلىدىم بۇ مەلىدە،
شۇنداق بولۇپ كەتسەم دېگەن مەن ئەسلىدە.
قېيتىكەنمەن خالىس نىيەت ـ رىۋاج تاپتىم،
ئاقىلانە ئەر بۇلۇشقا ئىلاج تاپتىم.
ئەسلى تۇرغان يۇرتۇم كەتمەس ئويۇمدىن ھېچ،
تۇتاشقان ئوت مۇھەببىتى قويمىدى تېخ.
«نېمە ياخشى؟» دېسەم بىرى جاھانداا،
بىرىنچىسى دەر ئېيدىم مەن بار ناھاكدا:
كالىنىن ئۇ قىرىق باھار كۇرگەن يېزام،
ئەك بەختىيار ـ خۇشال ئۇمۇر سۇرگەن يېزام.
ئوز ئانامدەك مېنى ناسراپ باققىنى راست،
ئېغىر كۇندە باغرىنى ھەم ياقىنى راست.
ئۇنتۇپ كېتىش قىيىن ئېكەن ئوز يورتۇڭنى،
تەرتىپكە سال كەتمەي تۇرۇپ ئوز ئويۇڭنى.
بۇ يېزىنىڭ چوڭ ـ كىچىكى ماكا تونۇش،
راسلا قىيىن باشقا يۇرتتا مۇنداق بولۇش.
«بېكار قىلدىڭ يۇرتتىن كېتىپ»ـ دېگەن دۇستۇم،
بېشىم قېتىپ كەتسەم كېرەك، ئەندى ئۇختۇم.
رەنجىسەڭمۇ روھسىزلىنىپ ئوچمە ئاداش،
باشقا يۇرتقا كونمەك قىيىن، كوچمە، ئاداش.

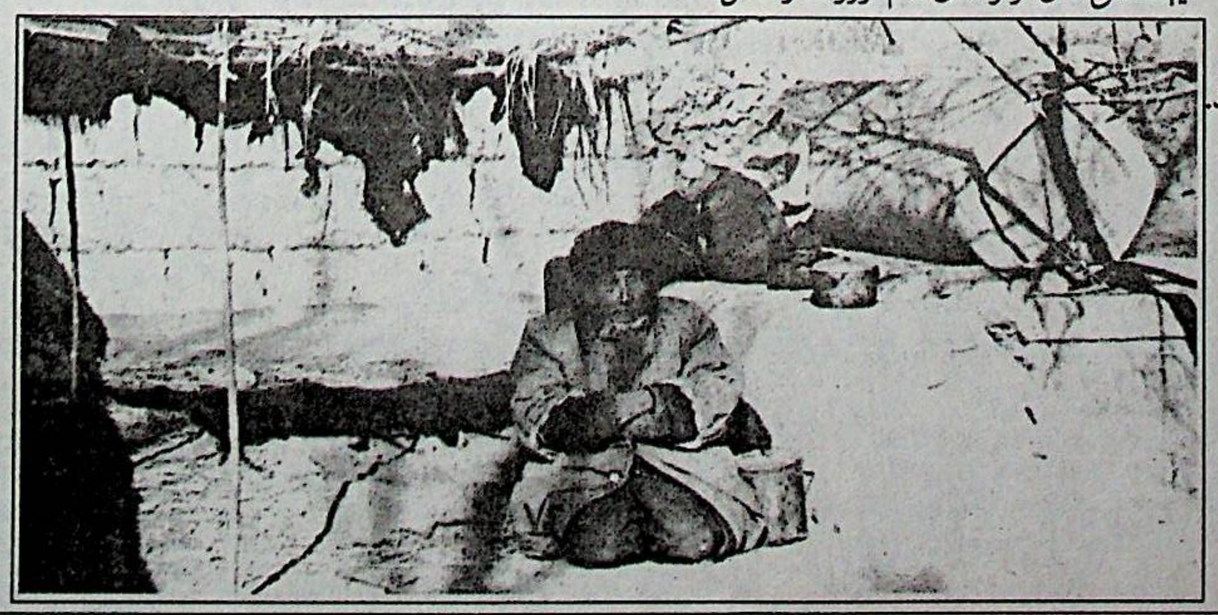

يازلىق ئەتىل كۆلىرى كوكۇللۇق ئۇتمەكتە.

دانالار سوزى ـ ئەقىلنىڭ كوزى

ئەي، ئەزىز، بىلگىنىكى، لوقمان ھاكىم كام سوزلۇك ۋە سۇكۇت توغرىسىدا توۋەندىكىلەرنى بايان قىلغان ئىدى: «كام سوزلۇك ۋە سۇكۇتتە شۇنداق خىسلەتلەر بار: 1. ئۇ زىبۇ ـ زىننەتسىز گۇزەللىك؛ 2. ـ سەلتەنەتسىز ھەيۋە ـ قۇدرەت؛ 3. مېھنەتسىز ئىبادەت؛ 4. سېپىلسىز قورغان؛ 5. ئوزرىدىن قۇتۇلۇش؛ 6. پەرىشتىدەك ئازاتلىق؛ 7. ئەيىپلەردىن خالىيلىق».

ئەبۇلبەرەكات قادىرىي.

* * *

ئاز سوزلەش، ئامما ساز سوزلەش كىشىنىڭ ئەقىللىقلىقىغا دەلىلدۇر. ئەقىلنىڭ ئاز ياكى كوپلىكى بىلەن ئادەملەر بىر ـ بىرىدىن پەرقلىنۇر. كىشى ئوزىنى بىلسە، قەدىر ـ قىممىتىنى تونۇسا، ئۇ ھالدا ئۇنىڭ ئەقىللىق ئىكەنلىكى مەلۇم بولۇر. ئاخماق كىشى ئوزىنى تۇتۇشنى بىلمەس. ئەقىللىقنىڭ ئەڭ مۇھىم بەلگۇلىرى ئادەمنىڭ باشقىلار بىلەن ئارىلىشىشنى بىلىشىدە، ژۇرۇش ـ تۇرۇشىدا، ئوزگىلەرگە ئولگە بولالىشىدا، ھەممىگە بىلىمدانلىقىدا نامايەن بولۇر.

ئەي، ئەزىز، سەن قىلماقچى بولغان ئىشىڭنى ئەۋۋەلا ئەقلىڭگە ھاۋالە قىل. ئەقلىڭ ئىجازەت بەرسە، ئۇنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا كىرىش. ئوزىنى ئوزى قاتتىق سويگەن، يەنى ئوزىگە بېنا قويغان كىشىدە ئەقىل بولماس.

«فەۋاكىھۇل جۇلەسا»دىن.

بىن لادىن ئوز پائالىيىتىنى ئاكتىپلاشتۇرماقتا

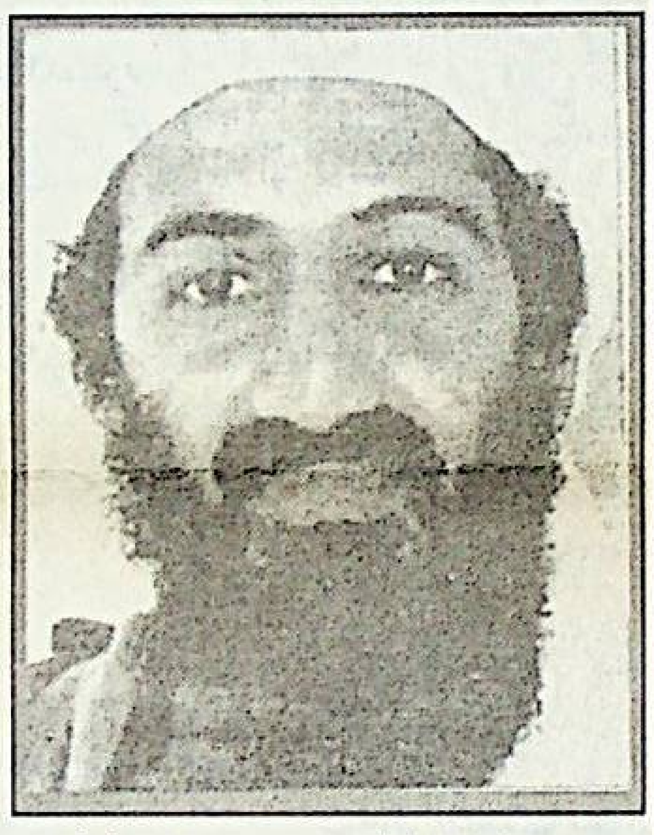

خەلق ئارا تېررورىست ئۇساما بىن لادىن مەركىزىي ئاسىيە رېگىئونىدىكى ئوز پائالىيىتىنى ئاكتىپلاشتۇردى. بۇ تېررورىست ئوز تەرەپدارلىرىدىن مەزكۇر رېگىئوندا تېررورلۇق پائالىيىتىنى ئاكتىپلاشتۇرۇش ئۇچۇن ئەرەبلەر، چېچەنلەر، فىلىپپىنلىقلاردىن ئىبارەت 35 مىڭ ئادەمدىن تەركىب تاپقان ئارمىيەنى تەشكىللىدى ۋە مەبلەغ بىلەن تەمىنلىدى.

خەلق ئارا تېررورىستلارنىڭ ئەڭ چوڭ لاگېرلىرى ئافغانىستاننىڭ مەركىزىي ئاسىيە دولەتلىرى بىلەن بولغان چېگارا بويىغا ئورۇنلاشقان.

ھەمدۇستلۇق چېگارا خىزمىتىنىڭ مەلۇماتىغا قارىغاندا، بىن لادىن ئوزبەكىستان ئىسلام ھەرىكىتىنىڭ باندىتلىرىنى تەييارلاشقا ۋە قوراللاندۇرۇشقا بېيىل 20 مىللىون دوللار ئاجراتقان.

بەزى بىر مەلۇماتلارغا قارىغاندا، قىرغىزىستان بىلەن ئوزبەكىستانغا قارشى قوراللىق تېررورلۇق ھەرىكەتلىرىگە ئىشتىراك قىلىشقا تەييار تۇرغان پىدائىيلارنىڭ ئومۇمىي سانى 4 مىڭغا يېقىن ئادەمنى تەشكىل قىلىدۇ. ئۇلاردىن 300دىن ئوشۇغى ـ چېچەنلەر.

ئوزبەك تېررورىستلىرى تەرىپىدىن قۇرۇلغان، پۇتكۇل ئوتتۇرا ئاسىيەنى، شۇنداقلا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنى ئىسلاملاشتۇرۇشنى مەخسەت قىلغان يېڭى فۇندامېنتالىستىك پارتىيە ـ «تۇركىستان ئىسلام پارتىيەسى» مەركىزىي ئاسىيە رېگىئونىدا تۇراقلىقتا بېۋاستە خوۋۇپ تۇغدۇرىدۇ.

پارتىيەنىڭ ئاكتىۋىستلىرىغا ئافغانىستاننىڭ چېگارا يېنىدىكى بالخ ئولكىسىدە ھەرىكەت قىلماقتا.

موشۇ ژىلنىڭ بېشىدىن باشلاپ قىرغىزىستاندا 40تىن ئوشۇق ئېكسترېمىست قولغا ئېلىندى ۋە مەملىكەتتىكى ھاكىمىيەتنى ئاغدۇرۇشقا چاقىرىدىغان 2 مىڭغا يېقىن تەشۋىقات ۋارىقى مۇسادىرە قىلىندى. پەقەت ئىيۇننىڭ ئىككىنچى يېرىمىدا 20 ئېكسترېمىست تۇتۇلدى.

ئوتكەن ئايدا تاجىكىستاندا جۇمھۇرىيەت ئىچكى ئىشلار مىنىستىرلىگى 400گە يېقىن ئېغىر جىنايەت قىلغان، شۇ جۇملىدىن 270 قاتىللىق قىلغان باندىتلار سانگىنوۋ ۋە مۇئاكالوۋ رەھبەرلىك قىلىۋاتقان تېررورلۇق توپنى يوقىتىش بويىچە ئوپېراتسىيە ژۇرگۈزدى.

يەنە بىر ئازدىن كېيىن تالىپلار مۇتلەق ھەممىنى مەنئىي قىلىدۇ

ئافغانىستان تالىپلىرى مەملىكەت ئاھالىسىغا، تەشكىلاتلار بىلەن مەھكىمىلەرگە ئىنتېرنېتتىن پايدىلىنىشنى مەنئىي قىلىپ، ئىسلامنىڭ تازىلىقى ئۇچۇن كورەشنى داۋاملاشتۇردى. ئافغانىستاننىڭ تاشقى ئىشلار مىنىسترى بۇ چارىنى ئىنتېرنېت تورىنىڭ مەزمۇنىنىڭ «ئەدەپسىزلىك» ۋە «ئىسلامغا قارشى» مەزمۇنى بىلەن چۇشەندۇردى. ئۇنىڭ پىكرىچە، ئۇرۇش ھالىتىدە تۇرۇۋاتقان مەملىكەتتە ئىنتېرنېتتىن پايدىلىنىشقا يول قويۇشقا بولمايدۇ.

شۇنىڭ بىلەن بىللە ئافغانىستاننىڭ ئىنتېرنېت ـ ئائۇدىتورىيەسىنىڭ مەۋجۇتلىغى توغرىلىق ئىشەنچلىك مەلۇماتلار يوق. كوپ ژىللىق ئۇرۇش نەتىجىسىدە كوپ قىسمى ۋەيران بولغان مەملىكەتتە، بىرمۇ ئىنتېرنېت ـ پروۋايدېر يوق، ژۇقۇرى ئىلداملىقتىكى ئالاقە كاناللىرى مەۋجۇت ئەمەس، ئەندى كوپلىگەن رايونلاردا ئېلېكتر ئېنېرگىيەسى يوق.

تالىپلارنىڭ مەنئىي قىلىشى ئاز ساندىكى تېلېفون لىنىيەلىرى ئارقىلىق ئىنتېرنېت تورىغا كىرىدىغان چەت ئەل گۇمانىتارلىق مىسسىيەلىرىنىڭ خادىملىرىغا تەئەللۇق بولسا كېرەك. لېكىن تالىپلار ئوز بۇيرۇغىنىڭ ئورۇنلىنىشىنى نازارەت قىلىشقا قادىر ئەمەس، چۇنكى بۇ لىنىيەلەر پاكىستان تەرىپىدىن بېرىلگەن.

ئىنتېرنېتنى مەنئىي قىلىش بىلەن بىر قاتاردا ئافغانىستان ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى ئاياللار ئۇچۇن نوۋەتتىكى چەكلىمىنى جارىي قىلدى. بۇ چەكلىمە ئافغان ئاياللىرىنىڭ دەم ئېلىشى ۋە كوڭۇل ئېچىشىدىكى پىلاندا ھوقۇقلىرىنى كامىتىدۇ.

تالىپ فۇندامېنتالىستلىرىنىڭ رەھبەرلىكى ئافغان خوتۇن ـ قىزلىرى شەھەر سىرتىغا تاماشە قىلىشقا بېرىش، شۇنداقلا دەم ئېلىش جايلىرىنى زىيارەت قىلىش ھوقۇقىغا ئېگە ئەمەس، دەپ قارار قىلغان. ئەمەلدارلار بۇنىڭدىن كېيىن مەخسۇس پولىتسىيە ئوترەدلىرى ئوزلىرىنى ئەدەپسىزلىك بىلەن تۇتقان ئاياللارنى تېپىش ئۇچۇن كورۇرتلارنى جىددىي تەكشۇرىدىغانلىقىنى ئاگاھلاندۇرماقتا.

ئافغانىستان دولىتىدە تامامەن ئەرلەر ئورنىتىدىغان قائىدىلەرگە مۇۋاپىق، ئاياللارنىڭ قىسمىتى ـ بۇ ئوي، ئائىلە ۋە ئۇنىڭ بىلەن باغلىق بولغان بارلىق نەرسىلەر.

ھازىرقى ھايات كورۇنۇشلىرى

ختايلار قازاقستاندا

ئۇلار ھەممىلا دېگىدەك ھاياتىي مۇھىم ساھالاردا ئوز ئورۇنلىرىنى ئېگىلىدى

ختاي قاچان كېلىدۇ؟ ھازىر قازاقستاندا كوپلىگەن ئادەملەر ئەينە شۇنداق سوئال بېرىدۇ. س س س ر دەۋرىدىمۇ ختاينىڭ بېسىۋېلىشى ئالدىدىكى دەھشەت مەۋجۇت ئىدى، ئەندى ھازىر بولسا ئۇ دەھشەت خېلىلا كۇچلۇك. ئېيتماقچى، ختايلار ھازىر بۇ يەردە.

ئالمۇتا كوچىلىرىدىكى ختايلار ئەندى تەبىي ھالەتتەك سېزىلمەكتە. قازاقستاندا ختاي نېفت شىركىتىنىڭ، ختاي بانكىلىرىنىڭ ۋاكالەتخانىلىرى، رېستورانلىرى، سودا مەركەزلىرى ۋە ھاكازىلار بار. ئۇلار ھەممىلا دېگىدەك ھاياتىي مۇھىم ساھالاردا، ئانچە چوڭ بولمىسىمۇ، ئوز ئورۇنلىرىنى ئېگىلىدى.

بىزگە ئاساسەن شاڭخەيدىن، ش ئۇ ئا ردىن ختايلار كەلمەكتە. ش ئۇ ئار دا، ختايلارنىڭ ئوزلىرىنىڭ تەكىتلىشىچە، گۇاڭدۇڭ، شاڭگاڭ ۋە شىمالىي ئولكىلەردىكىگە قارىغاندا تۇرمۇش دەرىجىسى خېلىلا توۋەن. ختاي رېستورانلىرىنىڭ بىرىنىڭ دىرېكتورى (ئايال) «ختايدا، ئەگەر رۇس تىلىنى بىلسەڭ، قازاقستانغا بېرىپ رېستوران ئېچىشقا بولىدۇ، ـ دېگەن سوز بار» ـ دەپ تەكىتلىدى.

ختايلار ئەگەر ئوزلىرىگە كېرەك بولسا ۋە ئۇلار ئۇنى خالىسا، ھەر قانداق نەرسىنى چاپسان ئوگىنىدۇ. كوپلىگەن فىرمىلارنىڭ رەھبەرلىرى ئىش بابىدىكى ئۇچرىشىشلاردا ئوزلىرىنى تۇتۇش مەدەنىيىتىنى ئوزلەشتۇردى. ختايلارنىڭ كوپچىلىكى رۇسچىنى چۇشىنىدۇ ۋە قىسمەن سوزلىشەلەيدۇ، لېكىن ئۇچرىشىشلاردا چوقۇم تەرجىمان ئىشتىراك قىلىشى كېرەك. جۇملىدىن ئۇلار ئوزلىرىنىڭ رۇس تىلىنى بىلىدىغانلىقىنى قاتتىق يوشۇرىدۇ. سوھبەتدىشىنىڭ ھېچ نەرسىنى چۇشەنمەيدىغانلىقىغا ئىشىنىپ، تاشلىنىدىغان لوقمىلار، كېيىن تەپسىلىي تەھلىل قىلىنىدۇ.

ئۇلار ئەگەر ئوزلىرىگە پايدىلىق بولىدىغان بولسا پۇل خەشلەشنى ياخشى كورىدۇ ۋە ئۇنى ئەقىل بىلەن قىلىدۇ. خىزمەت بابىدىكى شېرىكلەرنىڭ ئاغزىنى مايلاشمۇ، باشلىق ئالدىدا يالاقچىلىق قىلىشمۇ ياكى قىزنىڭ ئېھتىمال بولغان مۇھەببىتىنى قولغا كەلتۇرۇشمۇ، بۇ مۇھىم ئەمەس. ھەممىسىلا ئوزىنى ئاقلايدۇ.

ھاياتنىڭ ئوزى ئۇلارنى ئەينە شۇنداق چەن بىلەن ئىش قىلىشقا ئوگەتكەن. چۇنكى ختايدا ئادەم كوپ، ئىش ئورنى ھەممىگە يېتىشمەيدۇ. كىمدۇ بىرى قازاقستاندىمۇ تەكپۇكلۇق يوق، ئوزىنىڭ ئىشسىزلىرى يېتىدۇ، دېيىشى مۇمكىن. ختايدا ئىشسىزلار خېلىلا ئورغۇن ۋە ئۇلار قول قوشتۇرۇپ ئولتارمايدۇ، ئىش تېپىش ئۇچۇن ھەر قانداق ئىمكانىيەتنى ئىزدەيدۇ. ئەندى ختاي ھوكۇمىتى بولسا بۇنى تەبرىكلەيدۇ ۋە باشقا ئەللەرنى ئىختىسادىي جەھەتتىن ئىشغال قىلىش ئۇچۇن پايدىلىنىدۇ. ئەتىمالىم، ئۇلار پەقەت ئافرىكىغىلا يېتىپ بارالمىغان، ئەندى ئا ق ش، فرانسىيە، ئاۋستراليە ۋە باشقا ئەللەردە پوكەيلەر ختاي توۋارلىرى بىلەن توشۇپ كەتكەن، توغرا، ئۇ يەردىكى توۋارلارنىڭ سۇپىتى، قازاقستاندىكىدىن ياخشى.

مەلۇمكى، باراخولكىدا ختاي ئوزى كونتېينېردا تۇرۇپ سودا قىلالمايدۇ، ئەگەر كوزگە چېلىقىپ قالسا، رۇخسەت قەغىزىنى تاتتۇېلىشى مۇمكىن. ئادەتتە يەرلىك سېتىقچىلار كونتېينېردا تۇرىدۇ، لېكىن تەۋەككەلچىلەرمۇ بار، ئوزلىرى سودا قىلىدۇ. تەكشۇرۇش ۋاقتىدا موكۇنۇۋالىدۇ، ئەگەر قولغا چۇشۇپ قالسا، ـ پارە بېرىپ قۇتۇلىدۇ.

ختايلار ـ ناھايىتى ئەمگەكچان كېلىدۇ. بۇنىڭدا ئۇلارغا يېتىدىغىنى يوق. ھەتتا قازاقستانلىقلار ئۇلاردىن ئولگە ئېلىشى مۇمكىن. ختايلار بۇ يەرگە پۇل تېپىش ئۇچۇن كەلگەنلىگىنى ناھايىتى ياخشى چۇشىنىدۇ ۋە ئەتىمالىم ھەتتا كېچىسىمۇ ئىشلەشكە تەييار. قىزىقارلىقى، ئۇلار قازاقستانلىق ئىستېمالچىغا نېمە كېرەكلىكىنى چاپسانلا بىلىۋالىدۇ. فىرمىنىڭ ۋە شۇنىڭ بىلەن بىللە ئەرزەنرەك كىيىم ـ كېچەك كېرەكمۇ؟ «ئادىداس»، «رىبوك» ۋە باشقا ماركىدىكى ساختا توۋارلار پەيدا بولىدۇ. كوگۇلدە ئەمەلىياتتا بۇ ئەرزەن كوشىنىڭ شۇۋسى يوق دېگەندەك بىر نەرسە ئېكەنلىكىنى ھېس قىلىسىمۇ، خېرىدار، ئېھتىمال بۇ لىتسېنزىيە بويىچە ئىشلەنگەن بولۇشى مۇمكىن دېگەن ئويى بىلەن خاتىرجەم قىلىدۇ. ئېيتماقچى، بۇ يەردە ئىشلەۋاتقان ختايلار ئوزلىرى ئەمەلىياتتا ئوز توۋارىنى سېتىپ ئالمايدۇ. مەسىلەن، ختاي قىزى ياخشىراق كىيىنىشنى خالىسا، ئۇ ئادەتتە، تۇركىيەدە ئىشلەنگەن كىيىمنى سېتىپ ئالىدۇ.

ئەمەلىياتتا، ختايلارغا قازاقستاندا تىجارەت قىلىش ئوڭايمۇ ئەمەس. بىزدە قېلىپلاشقان: «ختاينىڭ بولغاندىن كېيىن ـ ھەممىسىنىڭ ساپاسى يوق» دېگەن كوز قاراش كاشىلا بولماقتا. بۇ ئۇنداق ئەمەس. خ خ ج سۇپەتلىك مەھسۇلاتنىمۇ خېلە ئىشلەپ چىقىرىدۇ، لېكىن ھەر قانداق ياخشى توۋارغا ئوخشاش ئۇ قىممەت تۇرىدۇ. بىر ختاي ئالمۇتىدا ئوز تىجارىتىنى باشلاپ، پۇتكۇل دۇنياغا باھالىنىدىغان ھەقىقىي ختاي چىنە ـ قاچىسىنى ئېلىپ كەلگەن، لېكىن ئۇنىڭ خېرىدارى تېپىلمىغان. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ ئەرزەن سۇپەتسىز چىنە ـ قاچا ئېلىپ كەلگەن، بۇنى بولسا خېرىدارلار بۇلاپ كەتكەن، بۇ يەردە، ختاي بىزگە ئەرزەن توۋارلارنى كوپلەپ ئېلىپ كەلگەنلىگىدە ئوزىمىز ئەيىپلىكمۇ دېگەن سوئال پەيدا بولىدۇ.

ختاي ئەركەكلىرىنىڭ قازاقستانلىق قىزلارغا نىسبەتەن مۇناسىۋىتى ئالاھىدە. قازاقستانلىق قىزغا ئويلىنىپ، چەت ئەللىك «ياشاش گۇۋاھنامىسىنى» ئېلىش مۇمكىن ۋە ۋىزا مۇئامماسى ھەل بولىدۇ.

قازاقستانغا ۋە ئۇنىڭ خەلقىگە نىسبەتەن مۇنداق مۇناسىۋىتى ئۇچۇن بىزنىڭ ئادەملەر ختايلارنى ياخشى كورمەيدۇ. مىلىتسىيە ئادەتتىكى پۇقرادىن قېلىشمايدۇ، شۇنىڭ ئۇچۇن ختايلار ئۇنىڭدىن بەك قورقىدۇ، چۇنكى ھوججەتلەرنى تەكشۇرۇشتىن تاشقىرى ھوقۇق قوغداش ئورگانلىرىنىڭ ۋەكىللىرى يانچۇقلارنىمۇ ئاختۇرىدۇ. مۇنداق تەكشۇرۇشلەردىن كېيىن، ختايلار غايىپ بولغان ھادىسىلەرمۇ بولغان.

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، بەزى بىر ختايلارنىڭ، بولۇپمۇ، خېلىدىن بېرى قازاقستاندا ئىشلەۋاتقان ختايلارنىڭ «ھىمايىچىلىرى» بار دېگەن گەپ بار. مىلىتسىيە خادىملىرى تەرىپىدىن تۇتۇلغانلار ئۇلار ھېلىقىلارغا تېلېفون بېرىدۇ ۋە «ھىمايىچى» ھەممە مۇئاممانى ھەل قىلىدۇ.

ختاي چەكسىز تەبىي ۋە ئادەم رېسۇرسلىرىغا ئېگە. ئۇ ئىستىقباللىق ئىنۋېستور (مەبلەغ سالغۇچى) سۇپىتىدە قازاقستان ئۇچۇن ئىنتايىن چوڭ مەنپىيەتدارلىق پەيدا قىلىدۇ. ئەڭ مۇھىمى، كېلەچەكتە بىزنىڭ دولىتىمىز ختاينىڭ بىر ئولكىسىگە ئايلىنىپ قالمىسىلا بولدى. ئېيتماقچى، «يەرلىك» ختايلارنىڭ بۇ توغرىلىق: «بۇ يەرگە بىزنىڭ ھاكىملىرىمىزنىڭ بىرىنى ئەۋەتسە، ئۇ بۇ يەردە تەرتىپ ئورناتقان بولار ئىدى»، ـ دېگەن چاقچىقى بار.

غالىيە كارىي.

(«ۋرېميا پو» گېزىتىدىن).

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 65359, республиканская общественно-политическая газета, регистрационное свидетельство №603 -- Г. Выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан 17 марта 1999 г.

تېلېفون: 33 ـ 84 ـ 59

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى ـ جاۋاپكەرلىگى چەكلەنگەن «ۋسال» شىركىتى.
تىراژى 1500 زاكاز 9698

ئالمۇتا، 480044 نېمەك يولى كوچىسى 50 بېنا، 8 ـ قەۋەت، 813 ـ خانە

يېڭى ھايات

باش مۇھەررىرى ي. ئازاماتوۋ.

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقەسى تەھرىراتىمىزنىڭ مەۋقەسى بولۇپ ھېساپلانمايدۇ. تەھرىراتتىن ماتېرىياللار قايتۇرۇلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

2001
ژىل
25 - ئاۋگۇست
شەنبە
№8
(4144)

يېڭى ھايات
Йеңи hаят

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي - سىياسىي گېزىت. 1970 - ژىلى 1 - يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ

مۇھىم ئېقىم مەسىلىلىرى

ئا ق ش كونگرېسسىنىڭ دوكلادى

ئا ق ش كونگرېسسىدا خەۋەر قىلىنىشىغا قارىغاندا، تەرەققىي ئېتىۋاتقان ئەللەركە قۇرال- ياراق سېتىش داۋام قىلماقتا، بۇ بازاردا قوشما شتاتلار ئاساسىي قۇرال ساتقۇچى بولۇپ ھېساپلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن فرانسىيە بىلەن روسسىيە تۇرىدۇ. ھەممىسى بولۇپ تەرەققىي ئېتىۋاتقان ئەللەر 25 مىللىارد دوللارلىقتىن ئوشۇق قۇرال - ياراق سېتىۋېلىشقا تەييار - بۇ ئۆتكەن ژىلى دۇنيا مىقياسىدا قۇرال - ياراق ئۈچۈن تۆلەنگەن بارلىق مەبلەغنىڭ ئۈچتىن ئىككى قىسمىنى تەشكىل قىلىدۇ.

ئۆزبەكىستاندا دىنىي ئەركىنلىككە خىلاپلىق قىلىنماقتا

«خەلىق ئاراكەچۈرۈم قىلىش» ئىنسان ھوقۇقلىرىنى قوغداش تەشكىلاتى ئا ق ش نى دىنىي ئەركىنلىككە خىلاپلىق قىلىنىۋاتقان ئەللەر تىزىمىغا ئۆزبەكىستاننى كىرگۈزۈشكە چاقىردى. تەشكىلاتنىڭ دوكلادىدا ئۆزبەكىستاندا مۇستەقىل مۇسۇلمان توپلىرىغا قارشى قارىتىلغان ھەرىكەت ژۈرگۈزۈلۈۋاتقانلىقى توغرىلىق مەلۇماتلار كەلتۈرۈلىدۇ. ئۇلارنىڭ يۈزلىگەن مەسچىتلىرى يېپىلىپ، مىڭلىغان ئادەملەر قولغا ئېلىنغان ۋە سوتقا بېرىلگەن.

ئا ق ش خەلىق ئارا ھوقۇققا خىلاپلىق قىلماقتا

دۇنياۋىي سودا تەشكىلاتى ئاق ش ئۆز ئېكسپورتېرلىرىغا ئۇرغۇن سېلىق ئىمتىيازلىرىنى بېرىپ، خەلىق ئارا ھوقۇققا خىلاپلىق قىلىۋاتقانلىقىنى توختام قىلدى. بۇ قارار ئا ق ش قا ئۇمۇمىي مىقدارى تورت مىللىارد دوللارلىق سودا سېلىقى سېلىنىدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ.

م د ھ ئەللىرىنىڭ ئېنېرگىيە سىستېمىلىرى بىرلەشتۈرۈلدى

قازاقستان، روسسىيە، ئۇكرائىنا، مولدوۋا ۋە مەركىزىي ئاسىيە ئېنېرگوسىستېمىلىرىنىڭ پاراللېل ئىشلىشى باشلاندى. شۇنداق قىلىپ، بىرلەشكەن چاستوتىدا س س س ر پارچىلانغاندىن كېيىنكى 14 دۆلەتنىڭ، شۇ جۈملىدىن، بالتىق ئەللىرىنىڭ، ئەزەربەيجان ۋە گرۇزىيەنىڭ ئېنېرگىيە سىستېمىلىرى بىرلەشكەن چاستوتىدا ئىشلەيدىغان بولىدۇ. ئېنېرگىيە سىستېمىلىرىنى بىرلەشتۈرۈش قازاقستاننىڭ جەنۇپ - شىمال 200 - 500 ۋ ل ئېلېكتر لىنىيەلىرىنى كاپىتال رېمونتلاش ئاياقلاشقاندىن كېيىن مۇمكىن بولدى، ئۇ شىمالىي ۋە جەنۇبىي قازاقستان ئېنېرگىيە سىستېمىلىرى ئوتتۇرىسىدىكى باغلاشتۇرغۇچى ھالقا بولۇپ ھېساپلىنىدۇ.

ئۆزبەكىستان بىلەن ئىران ئوتتۇرىسىدىكى تۆمۈر يول

ئۆزبەكىستان ۋە ئىران تۆمۈر يولچىلىرى تېز قاتنايدىغان كونتېينېر پويىزىدىنى ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈشكە كىرىشتى، ئۇ ئۆزبەكىستاننىڭ سىردەريا ۋىلايىتى بىلەن ئىراننىڭ بەندەر - ئابباس پورتى ئارىلىغىدا قاتنايدىغان بولىدۇ.

كوللېكتىۋ كۈچلەر شتابىنىڭ ئوپېراتىۋ توپى ئىش باشلىدى

قىرغىزستان پايتەختى بىشكەكتە مەركىزىي ئاسىيە رېگىونى چاپسان ھەرىكەت قىلىش كوللېكتىۋ كۈچلىرى دائىمىي ئوپېراتىۋ شتابى توپىنىڭ ئىشى باشلاندى. چاپسان ھەرىكەت قىلىش كۈچلىرىنىڭ ئارمىيە قىسىملىرى م د ھ نىڭ جەنۇبىي قانىتىنى ھىمايە قىلىدۇ. ھەربىيلەرنىڭ پىكرىچە، ئۇلار ھەمدوستلۇققا ئۆزبەكىستاننىڭ ئىسلام ھەرىكىتى پىدائىيلىرىنىڭ ۋە تالىپلارنىڭ بېسىپ كىرىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا ئىمكانىيەت بېرىدۇ. چاپسان ھەرىكەت قىلىدىغان كوللېكتىۋلۇق كۈچلەر شۇنداقلا قىرغىزستاندا، ئوش شەھىرىگە ئورۇنلاشقان م د ھ نىڭ تېررورىزمغا قارشى مەركىزى بىلەن ئۆز ھەرىكەتلىرىنى ئۇيغۇنلاشتۇرىدۇ.

قازاقستاندىكى ئىشسىزلار

قازاقستاندا رەسمىي رويخەتكە ئېلىنغان ئىشسىزلار سانى 2001 - ژىلى ئىيۇلنىڭ ئاخىرىدا 233 مىڭ ئادەمنى تەشكىل قىلدى، بۇ ئۆتكەن ژىلنىڭ شۇ ۋاقتىدىكى بىلەن سېلىشتۇرغاندا 31,3 مىڭ ئادەمگە، ياكى 9، 11 پائىزغا قىسقارغان. مۇنداق مەلۇماتنى ستاتىستىكا ئاگېنتلىقى ئەمگەك ۋە ئاھالىنى ئىجتىمائىي ھىمايە قىلىش مىنىسترلىكىنىڭ ئەخباراتىغا ئاساسلىنىپ تارقاتتى. رويخەتكە ئېلىنغان ئىشسىزلارنىڭ يېرىمىدىن ئوشۇغى 2، 124 مىڭ ئادەم - ئاياللار، جۈملىدىن ئۇلاردىن 7، 28 پائىزى - يېزا تۇرغۇنلىرى - 35,7 مىڭ ئادەم.

مۇتلەق لىدېرلار

سابىق س س س ر ئەللىرى ئارىسىدا روسسىيە بىلەن قازاقستان ئۆزلىرىنىڭ دۆلەت ئىقتىسات سىستېمىلىرىنى ئىسلاھات قىلىشتا ۋە ئۇلارنى خەلىق ئارا مالىيە ستاندارتلىرىغا مۇۋاپىقلاشتۇرۇشتا مۇتلەق لىدېرلار بولۇپ ھېساپلىنىدۇ. ئۇلۇق بىرىتانىيەنىڭ ئېكونومىست ئىنتېللىگېنسى ئۇنىت ئېكسپېرت خىزمىتىنىڭ تەتقىقاتىدا ئەينە شۇنداق خۇلاسە چىقىرىلغان.

سابىق باش مىنىستىر ئەكېژان قاژېگېلدىن ئۈستىدىن غايىبانە سوت بولماقتا

قازاقستان پايتەختى ئاستانادا سابىق باش مىنىستىر ئەكېژان قاژېگېلدىن ئۈستىدىن غايىبانە سوت بولماقتا. ئۇ ھاكىمىيەتنى سۇيىستېمال قىلغانلىقىدا، سېلىق تۆلىمىگەنلىكىدە ۋە كۆپ مىقداردا پارە ئالغانلىقىدا ئەيىپلەنمەكتە.

قاژېگېلدىن ھەر دائىم قازاقستان پرېزىدېنتى نۇرسۇلتان نازاربايېۋنى ئوچۇق تەنقىتلەپ كەلگەن ۋە 1999 - ژىلى پرېزىدېنت سايلىمىدا ئۇنىڭغا رىقابەتتە بولۇشقا ئورۇنغان ئىدى. ئۇ ئۆز ئىختىيارى بىلەن مۇھاجىر بولۇپ كەتكەن، لېكىن ئۇنىڭ ھازىرقى تۇرۇۋاتقان جايى نامەلۇم.

سوت مەجلىسىنىڭ ئېچىلىشىدا سۇديا سوتنىڭ كۆپ قىسمى ژۇرنالىستلار ئۈچۈن ئوچۇق بولىدىغانلىقىنى، دۆلەت مەخپىيەتلىكىگە ئېگە بولغان مەلۇماتلار ئېلان قىلىنغان تەقدىردە ئۇنىڭ يېپىق بولىدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

30 - ئاۋگۇست - قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ كونستىتۇتسىيە كۈنى

سۈرەتتە: ئاستانا. قازاقستان جۇمھۇرىيىتى پارلامېنتىنىڭ بىناسى.

ختاينىڭ قەشقەردىكى ھەربىي مەشقلىرى

مانا ئۇنلىغان ژىللار بولدى، ئۇيغۇر دىيارى ختاينىڭ ياردو قۇراللىرىنى سىنايدىغان پولىگونىغا ئايلاندى. ئۇنىڭ تەبەتكە، ئادەمزاتقا كەلتۈرۈۋاتقان زىيىنى، ئازاپ - ئوقۇبەتلىرى ئېيتىپ تۈگەتكۈسىز. بۇ ھەقتە دۇنيا جامائەتچىلىكى ياخشى بىلىدۇ. شۇڭلاشقىمۇ كۆپلىگەن ئەللەردە تەرەققىيپەرۋەر ئىنسانىيەت مەزكۇر پولىگوننى تامامەن يېپىش، ئۇيغۇر دىيارىدىكى ئاتوم سىنىقىنى ئۈزۈل - كېسىل توختىتىش توغرىلىق ختاي ھوكۇمىتىدىن جىددىي تەلەپ قىلىپ كەلمەكتە. بىراق تېخىچە ئۇ ئۆزىنىڭ تولۇق نەتىجىسىنى بەرگىنى يوق.

ئەندى ئاتوم پولىگونىدىن باشقا بۇ يەردە ختاينىڭ تانكىلار، زەمبىرەكلەر، ساموليوتلار ۋە باشقىمۇ ئوق ئېتىش قۇراللىرى بىلەن تەمىنلەنگەن يۈزلىگەن، مىڭلىغان ھەربىي قىسىملىرى مەۋجۇت، ئۇلار پات-پاتلا «ئۆز ماھارىتىنى كۆتىرىش، ھەربىي تاكتىكىنى تېخىمۇ جىددىي ئۆگىنىش» مەخسىتىدە ھەربىي مەشقلەرنى ئوتكۈزۈپ تۇرىدۇ. كۆپلىگەن چەت ئەل مەتبۇئات ۋاستىلىرى بۇ مەشقلەرنى «يەرلىك خەلقنى - ئۇيغۇرلارنى قورقىتىش، ئۇلارغا پوپوزا قىلىش، كۆڭلىگە دائىم غۇلغۇلا سېلىش» ئۈچۈن ئوتكۈزۈلۈۋاتىدۇ، دەپ ھېساپلايدۇ. چۈنكى مۇنداق «چارە - تەدبىرسىز» ئۇيغۇرلار زېمىنىغا ئىچكىرى ختايدىن ھەر ژىلى يۈز مىڭلىغان ختايلارنى كۆچرۈپ ئەكېلىش مۇمكىن ئەمەس. ئەللىكىنچى ژىللارنىڭ باشلىرىدا ئۇيغۇرستاندا ختايلار پۈتكۈل ئاھالىنىڭ پەقەت ئۈچلا پائىزىنى تەشكىل قىلغان بولسا، ھازىرقى ۋاقىتتا ئۇنىڭ سانى بۇ جايدىكى خەلقنىڭ يېرىمىنى تەشكىل قىلىدۇ. كورۇپ تۇرسىلەر، كېيىنكى يېرىم ئەسىردە ئۇيغۇرلار ئۆز يېرىدە ئارانلا ئىككى ھەسسىدىن سەل ئوشۇق كوپەيگەن بولسا، ختايلار نەچچە يۈزلىگەن ھەسسە كوپەيگەن. مۇنداق «كوپىيش» ھازىرقى ۋاقىتتا تېخىمۇ كۈچىيىپ كەتتى...

يېقىندا بەزى بىر ئەخبارات ۋاستىلىرىنىڭ خەۋەر قىلىشىچە، ختاي ھوكۇمىتى ھەربىي مەشىق ئوتكۈزۈش باناسى بىلەن ئۇيغۇرلارنىڭ چەت ئەل باسقۇنچىلىرىغا نارازىلىقى كۈچلۈك بولغان قەشقەر تەۋەسىگە چوڭ ئارمىيە قىسىملىرىنى ئېلىپ كىرگەن. بىرئايغا يېقىن ۋاقىتتا سوزۇلغان مەشقلەرگە ئون مىڭلىغان ھەربىي قىسىملار قاتناشقان. بۇ مەشىق موشۇ رېگىوندا ئىلگىرىدىن ئوتكۈزۈلگەن ھەربىي قىسىملارنىڭ ھەر قانداق مەشقلىرىدىن چوڭ بولغان. ئۇنىڭغا ئون مىڭلىغان ھەربىيلەر قاتناشقان.

ئەندى «ۋاشىنگتون پوستىنىڭ» تەكىتلىشىچە، ۋېرتولىيوت ۋە ساموليوتلارنىڭ قوللىشىدىكى يۈزلىگەن ھەربىي ماشىنىلار قەشقەر شەھىرىگە كىرىدىغان يوللارنى توساۋالغان. ھەربىي ساموليوتلار شەھەردىكى ئۆيلەر ئوكۇزلىرى ئۈستىدىن سەل - پەل ئېگىزلىكتىلا ئۇچۇپ ئوتكەن. بۇ يەنىلا شۇ يەرلىك ئاھالىنى قورقىتىش، ئۇنىڭ ژۈرىكىنى موجۇش ئاملىدۇر. چۈنكى، مانا بىر نەچچە ئەسىردىن بېرى يەرلىك خەلقنىڭ كەلگۈندىلەرگە قارشى كۆتىرىلىشى بولسۇن ياكى سەل - پەل نارازىلىقى بولسۇن ھەر قاچان قانغا بوياپ، باستۇرۇلۇپ كەلمەكتە.

شۇنداق قىلىپ، بۇ قېتىمقى ختاي كوممۇنىستىك ھوكۇمىتى ئۇيۇشتۇرغان قەشقەر تەۋەسىدىكى كەڭ كولەمدىكى ھەربىي مەشقلەر قەشقەر شەھىرىنىڭ ئوزىدە ھەربىي تېخنىكىنى نامايىش قىلىش بىلەن ئاياقلاشتى. يەرلىك ئاھالىنى ئۇنى كورسۇن دەپ ئويلىرىدىن، ئىشلىرىدىن كوچىلاربويلىرىغا قوغلاپ دېگىدەك ئېلىپ چىقتى. باشتا ئېيتقىنىمىزدەك، مەخسەت ئېنىق. ئۈنۈڭنى - تىۋىشىڭنى چىقارماي، جىم ياتقىن، ئەكسى ئەھۋالدا كۈچ بىلەن سېنى ھەر قاچان بويۇن ئەككۈزىمىز دېگىنى موشۇ ئەمەسمۇ.

قىسقا خەۋەرلەر

تاجىكىستاننىڭ ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى باندىتلارغا قۇرال ساتقانلىقىدا ئەيىپلىنىۋاتقان 12 روسسىيە ۋە تاجىكىستان ھەربىيلىرىنىڭ ئىشى بويىچە تەرگەۋ باشلىغانلىقىنى خەۋەر قىلدى. تاجىكىستان ئىچكى ئىشلار مىنىسترىنىڭ ئورۇنباسارى ژۇرنالىستلارغا تەرگەۋ بۇ ھەربىي خىزمەتچىلەرنىڭ يېقىندا بولغان ئىسيانچىلارغا قارشى ھەربىي ئوپېراتسىيە ۋاقتىدا ياكى ئۇنىڭ ئالدىدا قۇرال ساتقانلىقىنى ئېنىقلىشى لازىم ئىكەنلىكىنى بىلدۈردى.

* * *

قىرغىزستان پرېزىدېنتى ئاسقار ئاقايېۋ يېقىندا ئۆز پەرمانى بىلەن دۆلەت باشلىغىنىڭ ھاياتىغا سۇيقەست تەييارلىغانلىقى ئۈچۈن ئالتە ژىللىق ئەركىنلىكتىن مەھرۇم قىلىشقا ھۆكۈم قىلىنغان كورنەكلىك ئىنسان ھوقۇقىنى قوغدىغۇچى توپچۇبېك تۇرغۇنالىيېۋنى كەچۈرۈم قىلدى.

* * *

ئا ق ش ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى تېخاس ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ستاژيورى سەردار ھاسانوۋنى ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسى نادىرەنى ئۆزبەكىستاندىن ئاياللارنى ئەكىلىپ قانۇنسىز ساتقانلىقىدا ئەيىپلەپ قاماققا ئالدى. پولتسىيە بۇ ئەر - ئاياللار كام دېگەندە ئۈچ ئاياللى قانۇنسىز تۇتۇپ، ئۇلارنى ھەپتىسىگە دەم ئېلىشسىز يەتتە كۈن ستريپتىزېر (ياللاغاچ بولۇپ) تانسا ئويناشقا مەجبۇرلىغان.

* * *

ئا ق ش دا قاماقتا ياتقان ئۇكرائىنىنىڭ سابىق باش مىنىستىرى پاۋېل لازارېنكو ئۈستىدىن بولىدىغان سوت سېنتەبىرغا يۆتكەلگەن.

* * *

پاۋلوداردا 40 ياشلىق ۋالېنتىنا كۆپتكو ئۆزىنى ئۆزى كويدۈرگەن. بۇ پاجىئە شەھەرنىڭ چېتىغا ئورۇنلاشقان خۇسۇسىي ھايۋانات فېرمىسى تەۋەسىدىكى ئامباردا يۈز بەرگەن. ئوت ئوچەرگۈچىلەر يېتىپ كەلگەندە بۇ ئايالنىڭ تېنى تولۇق كويۈپ كەتكەن. ئۇ ھايۋانات فېرمىسىنىڭ غوجايىنىنىڭ ئايالى ئىكەن. بۇ ئۆزىنى ئۆزى ئۆلتۈرۈۋېلىشنىڭ سەۋەپلىرى تېخى ئېنىقلانمىدى.

* * *

لىۋوۋ شەھىرىدە قاتناش - ترانسپورت ھالاكەتلىرىدە ھالاك بولغانلارنىڭ تەنلىرىدىن قانۇنسىز ھالدا ئېلىنغان ئادەم ئەزالىرىنى ساتقانلىقىدا گۇمانلىنىۋاتقان ئۇكرائىنىنىڭ بەش پۇخراسى ئۈستىدىن تەرگەۋ باشلاندى. ئۇكرائىنا ئىچكى ئىشلار مىنىسترلىكى ۋەكىلىنىڭ ئەكىتلىشىگە قارىغاندا، گۇمانلىنىۋاتقانلار ئاۋتوموبىل ھالاكەتلىرىدە بەدىنى ئېغىر شىقەستلەنگەنلەرنىڭ بۆرەكلىرىنى كېسىۋېلىپ ساتقان.

مەرھەمەت خالىس ئىختىيارىي ياردەم قولىنى سۇنغۇچىلارغا بىزنىڭ ھېسابات جوتىمىز

p/c 40646 7897
TOO "Висал"
PHH600400099802

ئۆزىمىزنى ئېتىراپ قىلايلى

دەۋىر تەلىۋى شۇنداق

مانا ھەش - پەش دېگىچىلا 21 - ئەسىرنىڭ دەسلەپكى يىلىمۇ ئاخىرلىشىش ئال-
دىدا تۇرىدۇ. باشقا مىللەتلەر 20 - ئەسىردە غايەت چوڭ ئۇتۇقلارنى قولغا كەل-
تۈرۈپ، مەيلى مەدەنىيەتتە بولسۇن، مەيلى پەن - تېخنىكىدا، ئىختىساتتا بول-
سۇن ھەر تەرەپلىمە يۈكسىلىپ بۇ يېڭى ئەسىر - يېڭى مىڭ يىللىقنى خوشاللىق،
ئىشەنچىلىك ھالدا قارشى ئېلىپ، بۇ ئەسىردە تېخىمۇ چوڭ چوققىلارغا يېتىش ئۇ-
چۇن يەنىلا تىرىشىپ ئەجىر قىلماقتا، ئەندى بىز بولساق، 20 - ئەسىردە قىلىشقا
تېگىشلىك بولغان كۆپلىگەن ئىشلىرىمىزنى قىلىپ ئۈلگىرەلمەي، 21 - ئەسىرگە ئا-
مانەت قويۇپ، تېنەپ - تەنتىرەپ، تېخىچىلا ئۆزىمىزنىڭ مۇشكۇل ئەھۋالىمىزنى
ئېتىراپ قىلمىغاندەك ۋاقىتنى بىھۇدە ئۆتكۈزۈۋەتكەن پەيتلىرىمىز ئاز بولمىدى.
يېقىندا بىر سورۇندا بىر بۇرادىرىم خەلقىمىزنىڭ ئىچىدىكى بەزى ھازىرقى دە-
ۋىرگە ماس كەلمەيدىغان ئادەتلىرىنى بايان قىلىپ، بۇ ئىشلارنىڭ ھەتتا بارلىق
مۇسۇلمانلار ئۈچۈن مۇقەددەس «قۇرئان كەرىم»دە بۇيرۇلمىغانلىقى ھەققىدە ئې-
نىق ئىسپاتلارنى كۆرسىتىپ، مىللىتىمىزنىڭ ئىللەتلىرى توغرىلىق پاراڭ قىلىۋې-
لىدى، بىر مەھەلدانە غەزەپ بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ، «ھوي ئۆز خەلقىڭنى ھاقا-
رەتلەشكە ساڭا كىم ھوقۇق بەرگەن؟ بۇ ئادەتلەر بىزنىڭ قېنىمىزغا سىڭىپ كەت-
كەن، ئۇ جان بىلەن چىقىدۇ، بىز ئەينە شۇنداق ئۇرىپى - ئادەتلىرىمىز بىلەن مىل-
لەت سۈپىتىدە ساقلىنىپ كېلىۋاتىمىز» - دەپ بىلجىرلاپ، ھېلىقى بۇرادىرىمگە
ھۇجۇم قىلدى. مەن ئۇنى ھىمايە قىلىشقا تەمشىلۋېدىم، يېنىمدا ئولتارغان موي-
سەپىت ماڭا كۆز قىسىپ قويۇپ: ئۇلۇق ئەللامە شائىرىمىز ئەلشىر ناۋائىي: «ئە-
گەر سەن ئادەم بولىدىغان بولساڭ، خەلقنىڭ غېمىنى يېمىگەن كىشىلەرنى ئادەم
ھېساپلىما» - دېگەن ئىكەنتىكەن. ۋۇقۇرىدا ئىنىمىز ئۆزىمىز بىلىپ - بىلمەي ئا-
دەت قىلىۋالغان، ئىسلام دىنىمىزنىڭ ھەقىقىي ماھىيىتىگە يات، يەنە كېلىپ ھا-
زىرقى ئىختىسادىي ئېغىرچىلىق، ئىشسىزلىق بىر دەۋىردە خەلقىمىزگە، بولۇپمۇ
ئۇنىڭ تەمىناتى ناچار قاتلاملىرىغا ھېچ بىر پايدىسى يوق ئىكەنلىكى ھەققىدە
توغرا پىكىر قىلدى. بىز ئۆزىمىزنىڭ دەۋىر تەلىۋىگە ئۇيغۇن كەلمەيدىغان، پايدى-
سىز، ئەڭ مۇھىمى، كۆپ مەبلەغ تەلەپ قىلىدىغان بەزى ئادەتلىرىمىزنى ئۆز-
گەرتىشىمىز، باشقىلار قاتارىدا ئۆزىمىزنى ئىختىساتچانلىق، تېجەملىك بىلەن باش-
قۇرۇشنى بىلىشىمىز ھەقىقىي مۇددىما بولغان بولار ئىدى، - دېدى.
پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ بىر ھەدىسىدە: «ھەر قانداق بىر
كىشى ماڭا يالغاننى چاپلىسا، ئۇنداق كىشى ئۆزىگە دوزاختىن بىر كىشىلىك ئورۇن
ھازىرلىغان بولىدۇ» دېسە، يەنە بىر ھەدىسىدە: «سىلەر ئىسلامدا يوق، يېڭىدىن
پەيدا بولغان ئىشلاردىن ساقلىنىڭلار، يېڭىدىن پەيدا بولغان ئىشلارنىڭ ھەممى-
سى بىدئەتتۇر، بىدئەتنىڭ ھەممىسى زالالەتتۇر. زالالەت ئېگىلىرىنىڭ ھەممىسى
دوزاختا بولىدۇ». (ئەبۇ داۋۇد رىۋايىتى) دېيىلگەن. ھە، بۇ ھەدىسلەرنىڭ روھى-
غا قارىغاندا، بىزدىكى بەزى ئادەتلەرنى ئىسلام دىنىمىزغا تاقاش، ئەلۋەتتە توغرا
بولمايدىغانلىقى رەشەندۇر.
جەمىيەت تەرەققىياتىغا قاراپ مىللەتمۇ تەرەققىي قىلىشى كېرەك. تەرەققىيات
بۇ ھازىرقى جۇشقۇن ھاياتىمىزنىڭ، بازار ئىختىسادىي مۇناسىۋەتلىرىنىڭ تەلە-
ۋى. لېكىن ئۆزىنى ئېتىراپ قىلالمايدىغان (ئۆزىنى تونىمىغان) مىللەتنىڭ را-
ۋاجلىنىشى ناتايىن. ئۇ 21 - ئەسىرنىڭ رىقابەتچىلىككە تولۇپ تاشقان قاتتىق
تەلەپلىرىگە جاۋاپ بېرەلمەي شاللىنىپ تاشلىنىشىمۇ ھەقىقەتتىن ژىراق ئەمەس.
بىز ئەينە شۇ ھازىرقى زامان تەلەپلىرىگە جاۋاپ بېرەلەيدىغان دەرىجىگە چىقىشى-
مىز ئۈچۈن ئەقلىي مىللەتلەر قاتارىدىن ئورۇن ئېلىشقا ھەرىكەت قىلىشىمىز كې-
رەك.
دۇنيادا ھەر قانداق مىللەت بىرى - بىرىدىن ئۆگىنىپ، باشقا ئىلغار مىللەت-
لەردىن ئۈلگە ئېلىپ، كامچىلىقلىرىنى تۈزىتىپ ئالغا ئىلگىرلىگەنلىكى ھېچ كىم-
گە سىر ئەمەس. مەسىلەن، يەھۇدىلار باشقىلاردىن باشقىلارنىڭ ئۆگىنىدىغان نەرسىلىرى
ئازمۇ؟ يەھۇدىلار باشقىلاردىن ئۆگىنىشتە دۇنيادىكى ھەر قانداق مىللەتتىن ئۆس-
تۈن بولغان. يەھۇدىلار ۋەتەنسىزلىكنىڭ دەردىنى تويغىچە تارتىپ، «ۋەتىنى بول-
مىغان ئادەمنىڭ بايلىقى ھەر قاچان بۇلىنىپ كېتىش خوۋۇپى ئاستىدا تۇرىدى-
غانلىقىغا، ئامما بىلىم بولسا «قەيەرگىلا بولسا ئېلىپ ژۈرۈشكە بولىدىغان، ئۆمۈر
بويى ئىشلىتىپ بولغىلى بولمايدىغان بىردىن بىر بايلىق» دېگەن ئىنتايىن توغ-
را خۇلاسىغا كەلگەن. ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بېتخوۋېن، ماركس، چاپلىن، پىكاس-
سو، ئېينشتېين، ئېرىنبۇرگ كەبى مەشھۇر ئالىم، يازغۇچى، كومپوزىتور، رەسسام
ۋە ھاكازىلار يەھۇدىلاردىن چىققان بولۇپ، ئۇلار ئۆز مىللىتىنىڭ شوھرىتىنى دۇن-
ياغا تونۇتتى.
ھە، مانا موشۇ ئەسىر بېشىدىكى ئەڭ جاۋاپكەرلىك بىر پەيتتە، باشقا مىللەتلەر-
گە ئوخشاش بىز ئۇيغۇرلارمۇ ئۆزىمىزنى ھەقىقىي ئېتىراپ قىلغان ھالدا، ئۆز ئارا
ھەمكارلىشىش، ئىتتىپاقلىشىپ بىرلىكتە ئالغا ئىلگىرلەش بىلەن ئاخىرقى ھېساپتا
ئىلغار مىللەتلەر قاتارىدىن ئورۇن ئېلىشقا بەل باغلىشىمىز ھەقىقىي مۇددىئادۇر.
ئۆزىمىزنىڭ مەۋجۇتلىقى، تەرەققىياتى ۋە كەلگۈسىمىزنى ئويلايدىغان بولساق،
بىز چوقۇم ئۆزىمىزنىڭ ھازىرقى ھالىتىمىزنى، جەمىيەتتىكى تۇتقان ئورنىمىزنى،
قەدىر - قىممىتىمىزنى ئېتىراپ قىلغان ھالدا ئۆزىمىزنىڭ رېئال مۇئاممالىرىمىزنى
ھەل قىلىش ئۈچۈن جىددىي ھەرىكەت قىلىش دەۋىر تەلىۋىگە ئۇيغۇن ئىش
قىلغان بولىمىز.

يادىكار سابىتى.

يۇرت موتىۋەرلىرى

ھەر بىر يۇرتتا جامائەتچىلىكنىڭ ئىز-
زەت - ھۆرمىتىگە سازاۋەر، يۇرت خىزمە-
تىدە ھەر دايىم ئالدىنقى سەپتە بولۇپ،
باشقىلارغا ئۆزىنىڭ ئىبرەتلىك ئىشلىرى
بىلەن ئۈلگە كۆرسەتكەن موتىۋەرلىرى-
مىز بار. ئەخمەتجان يۇنۇس ئوغلى ئەينە
شۇنداق يۇرت ھۆرمىتىگە سازاۋەر موتى-
ۋەر زاتلارنىڭ بىرى. ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈن
مۇ يېقىندا ئالمۇتا شەھىرى تۇۋەنكى پە-
تلىبتكا مەھەللىسىنىڭ يۇرت جامائىتى
ئەخمەتجان ئاكىنىڭ 80 ياشلىق ۋە ئۆمۈر-
لۈك رەپىقىسى ھاۋاخاننىڭ 65 ياشلىق
مەرىكىسىنى ئالاھىدە خۇشاللىق ئىلكىدە
نىشانلاپ ئۆتتى.
ئەخمەتجان يۇنۇس ئوغلى ئەيارى
1921 - يىلى ئاۋغۇستتا ئۇيغۇر ناھىيە-
سىنىڭ غالجات يېزىسىدا ھاللىق دېخان
ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ھاكىم مۇت-
لەق كېڭەش ئىتتىپاقىنىڭ رەزىللىك، مۇد-
ھىش ھەرىكەتلىرى باشقىلار قاتارىدا ئۇي-
غۇر خەلقىنىمۇ ھەلەيكۇمگە سېلىپ، ئىس-
سىق ئورنىدىن قوزغىۋەتتى. 1929 - ۋى-
لى ئەخمەتجان ئاكىلار ئائىلىسى ئىلى ۋى-
لايىتىنىڭ جاغىستاي يېزىسىغا ئورۇنلاش-
قان. ئەخمەتجان ئاكا ئوتتۇرا مەكتەپنى،
ئاندىن غۇلجىدىكى دارىلمۇئەللىملىنى پۈ-
تىرىپ يۇرتى جاغىستايدا ئوتتۇرا مەكتەپ-
تە مۇئەللىم، مۇدىر بولۇپ ئىشلىگەن.
1944-يىلى ئۇيغۇرلار دىيارىدا مىللىي-
ئازاتلىق ئىنقىلاپ پارتلىغاندا ئۇ چاپچال
ناھىيەلىك ھاكىم ئىدارىسىنىڭ كاتىپى بو-
لۇپ ئىشلەپ، كومىنداڭچىلارغا قارشى
ھەرىكەتنىڭ ئەڭ جاۋاپكەرلىك پەيتلىرى-
دە ئۆزىگە يۈكلەنگەن مۇھىم ۋە شۇنىڭ
بىلەن بىللە شەرەپلىك ئىنقىلاۋىي ئىشلار-
نىڭ ھۆددىسىدىن چىقىش ئۈچۈن بارلىق
كۈچ - غەيرىتىنى سەرىپ قىلغان. ئىنقى-
لاۋىي شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ
ئۇنىڭغا بەرگەن تەشەككۈرنامىلىرى ۋۇقار-
قى سۆزىمىزنىڭ ياققال ئىسپاتى بولسا كې-
رەك. ئۇيغۇرلار دىيارىنى خىتاي كوممۇ -
نىستلىرى ئىشغال قىلغاندا ئۇ 1950- ۋى-
لى خىزمىتىدىن چېكىنىپ تىجارەتچىلىك
بىلەن شۇغۇللانغان. 1959 - يىلى
س س س رغا كۆچۈپ چىقىپ تۆمۈر يول
سىستېمىسىدا ئىشلەپ 1981 - يىلى
ھۆرمەتلىك دەم ئېلىشقا چىققان.
رەپىقىسى ھاۋاخان مەھەممەت قىزى
تۇردىيېۋا 1936 - يىلى چوچەك شەھىرى-
دە تىجارەتچى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئۇ
1953 - يىلى ئۈرۈمچى شىنجاڭ ئىنس-
تىتۇتىنىڭ تارىخ - جۇغراپىيە فاكۇلتېتىنى
پۈتتۈرۈپ 1962 - يىلغىچە شۇ ئىنستى-
تۇتتا ئىشلىگەن. 1962 - يىلى قازاقىس-
تانغا كۆچۈپ چىقىپ 1991 - يىلغىچە
ئوتتۇرا مەكتەپ مۇئەللىمى، ئالمۇتا شەھە-
رىدىكى جۇمھۇرىيەتلىك پۈشكىن كۈتۈپ-
خانىسىدا كۈتۈپخانا خادىمى بولۇپ ئىش-
لەپ ھۆرمەتلىك دەم ئېلىشقا چىققان.
ئەخمەتجان ئاكىنىڭ ئىككى ئايالدىن
12 پەرزەندى، 27 نەۋرىسى ۋە 16 چەۋ-
رىسى بار. بۇ بەختلىك ئائىلىنىڭ پەرزە-
نتلىرى خەلق ئېكىلىگىنىڭ ھەر خىل سا-
ھالىرىدا ئۆز ئورنىنى تاپقان. بىز ئەخمەت-
جان ئاكا ۋە ھاۋاخان ھەدىلەرگە ئۇزاق
ئۆمۈر ۋە ساغلام سالامەتلىك، بەخت -
سائادەت تىلەيمىز.

پەتلىبتكا مەھەللىسىدىكى دوست -
بۇرادەرلىرى.

سېرگېي كوۋالېۋ پۇتىننى گىتلېر بىلەن سېلىشتۇردى

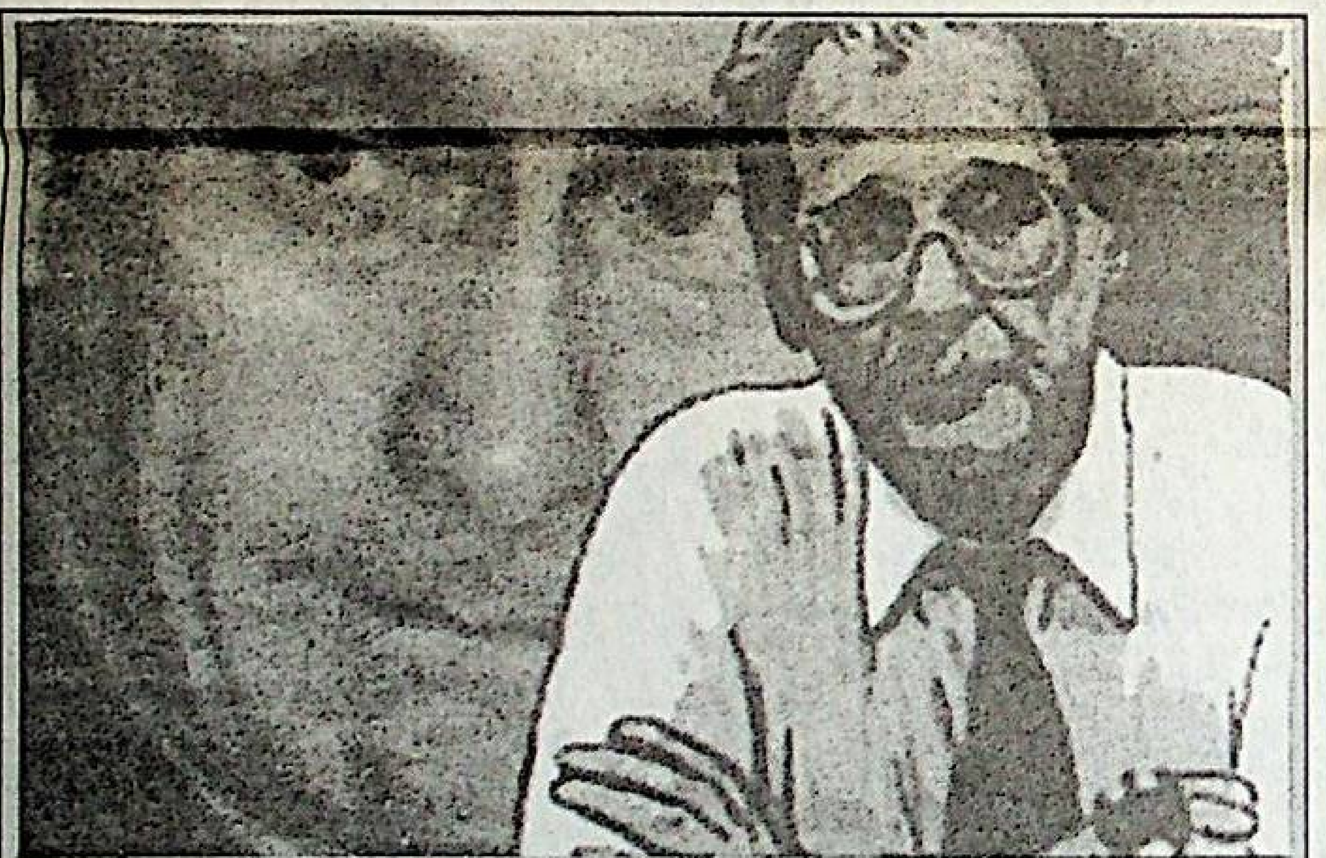

سېرگېي كوۋالېۋ

ئاتاقلىق روسسىيەلىك ئىنسان ھوقۇقى
كۈرەشچىسى ۋە پارلامېنت ئەزاسى سېر-
گېي كوۋالېۋ گېرمانىيەنىڭ «فرانكفۇرتېر
رۇندشاۋ» گېزىتىنىڭ مۇخبىرىغا پۇتىن-
نى ناھايىتى خوۋۇپلۇق ئادەم دەپ ھې-
ساپلايدىغانلىقىنى ۋە ياۋروپىنىڭ ئۇنىڭغا
نىسبەتەن ياخشى مۇناسىۋەتتە بولۇۋاتقان-
لىقىغا نارازى ئىكەنلىكىنى تەكىتلىگەن.
كوۋالېۋ ياۋروپىدا پۇتىن مۇناسىپ رە-
ۋىشتە ئىسلاھاتچى شوھرىتىدىن پايدىلان-
ماقتا، لېكىن ئىسلاھاتچىلار ھەر خىل بو-
لىدۇ. «گېرمانىيەدە گىتلېر ئىسمىلىك ئىس-
لاھاتچى بولغان ئىدى، - دەپ ئەسلىتى-
دۇ كوۋالېۋ، - ھازىر پۇتىن روسسىيەدە
خۇددى شۇنداق قىلىۋاتىدۇ».
پۇتىننىڭ ئىنسان ھوقۇقلىرى ۋە دېموك-
راتىيە توغرىلىق بارلىق سۆزلىرىنى كوۋا-
لېۋ قۇرۇق سۆز دەپ ھېساپلايدۇ: «پۇتىن-
نىڭ ئەڭ سۆيۈملۈك سۆزى - بۇ «باشقۇ-
رۇلىدىغان دېموكراتىيە». كەم تەرىپىدىن
باشقۇرۇلىدۇ؟ دېموكراتىيە پەقەت ئۆزىنى
مۇستەقىل باشقۇرۇشى مۇمكىن، پەقەت
شۇ چاغدىلا ئۇ مەۋجۇت ۋە ياشاشقا قابى-
لىيەتلىك بولۇپ ھېساپلىنىدۇ».
كوۋالېۋ پۇتىننىڭ جامائەتچىلىك تە-
رىپىدىن كەڭ دائىرىدە پايدىلىنىدىغانلى-
غىنى ئېتىراپ قىلىدۇ، لېكىن بۇنى «بىز-
نىڭ مىللىي شەرمەندىلىكىمىز» دەپ ھې-
ساپلايدۇ. ھازىر غەرىپ روسسىيە بىلەن
بولغان مۇناسىۋەتلەردە ئۆزىنى كېڭەش
دەۋرىدىكىگە قارىغاندا مەلۇم دەرىجىدە
خېلىلا سەممىي تۇتماقتا، - دەپ ھېساپ-
لايدۇ كوۋالېۋ. - ئۇ چاغدا كۆپلىگەن نەر-
سىلەر نامەلۇم ئىدى، لېكىن ھازىر چېچەن-
ستاندا يۈز بېرىۋاتقان ۋاقىەلەردىن ھېچ
قانداق سىر ساقلانمايدۇ.
شۇنىڭ بىلەن بىللە، كوۋالېۋنىڭ گېرما-
نىيە ژۇرنالىستىغا قىلغان بىلدۈرۈشكە قا-
رىغاندا، گېرمانىيەنىڭ چېچەنىستاندا يۈز
بېرىۋاتقان ۋاقىەلەرگە باغلىق ئىنسان ھو-
قۇقلىرى بويىچە ياۋروپا سوتىغا بېرىشى
بىردىن - بىر توغرا ئىنكاس بولغان بولار
ئىدى: «سىياسىي پراگماتىزم سۈيىتىدە
كۆرسىتىلىۋاتقان، يېنىك مىجەزلىك بىلەن
چېكارىداش بۇ رەزىللىككە قارىغاندا، مانا
بۇ نورمال، قەھرىمانلىق مۇناسىۋەت بول-
غان بولار ئىدى».

خىتاي كوممۇنىستلىرى ئادەملەرنى گۆرۈگە ئالماقتا

ئا ق ش، نيۇ - يورك. «دوكتور گاۋ
جاننى قاماققا ئېلىش، ئۇنىڭغا ھۆكۈم
چىقىرىش ۋە ئۇنى پالاش - خىتاي ھا-
كىمىيەت ئورۇنلىرىنىڭ ئادەملەرنى گۆ-
رۈگە ئېلىش ستراتېگىيەسىدىن قانداق
پايدىلىنىۋاتقانلىقىنىڭ يارقىن مىسالى-
دۇر. ئا ق ش دۆلەت كاتىبى كولىن
پاۋئېل بېيجىڭغا بارغاندا خىتاي قولغا
ئېلىنغان مۇخالىپلار بىلەن ئالىملارنى
ئۆز دىپلوماتىيەسى ئۈچۈن غەرەزلىك
مەخسەتلەردە پايدىلانماقتا»، - دەپ
تەكىتلىنىدۇ ئا ق ش قا ئورۇنلاشقان
«خىتايدا ئىنسان ھوقۇقلىرى» ناملىق
ئىنسان ھوقۇقلىرىنى ھىمايە قىلىش تەش-
كىلاتىنىڭ مەتبۇئات ماتېرىيالىدا.
24 - ئىيۇلدا سوتسولوگ گاۋ جان
(ئايال) تەيۋەننىڭ پايدىسىغا شپىيونلۇق
قىلغانلىقىدا ئەيىپلىنىپ دەپ تېپىلدى. ئۇ-
نىڭغا شاگگاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفې-
سسورى، ئا ق ش پۇخراسى لى شاۋمىنغا
«ئىچكى دائىرىدە پايدىلىنىش ئۈچۈن بەل-
گۈلەنگەن» مەتنلەرنى بەرگەن دېگەن
ئەيىپ قويۇلغان ئىدى. ھەر ئىككى ئالىم
ئۇزاق مۇددەتلىك تۈرمە جازاسىغا ھۆكۈم
قىلىنىپ، ئاندىن كولىن پاۋئېلنىڭ سەپە-
رى ھارپىسىدا خىتايدىن ھايداپ چىقى-
رىلغان. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئىنسان ھو-
قۇقلىرىنى قوغداش تەشكىلاتلىرىنىڭ مە-
لۇماتلىرىغا قارىغاندا، ھەر قانداق مەتىن
(تېكست)، شۇ جۈملىدىن گېزىت ماتېر-
ىياللىرىمۇ، خىتايدا «ئىچكى دائىرىدە پاي-
دىلىنىش ئۈچۈن بەلگۈلەنگەن» دەپ ئې-
لان قىلىنىشى مۇمكىن.
«خىتايدا ئىنسان ھوقۇقلىرى» تەشكى-
لاتىنىڭ يېقىندا تارقاتقان مەتبۇئات ما-
تېرىيالىدا خ خ ج ھاكىمىيەت ئورۇنلىرىنى
ئادەملەرنى خالىغانچە قولغا ئېلىشقا يول
قويماسلىق ئۈچۈن «دۆلەت مەخپىيەتلى-
كى» دېگەن چۈشەنچىنى ئېنىق بەلگۈ-
لەشكە چاقىرىدۇ. تەشكىلات كام دېگەندە
ئۈچ ئادەم - كەسپىي ئىتتىپاق ئاكتىۋىس-
تى جان شانگۇئان، ئىنسان ھوقۇقلىرىنى
قوغدىغۇچى لى خاي ۋە نيۇ - يوركلۇق
ژىڭنە بىلەن داۋالاش دوختۇرى تەن چۇن
يان ژۇقارقىدەك ئەيىپلەر بىلەن تۈرمىدە
ياتماقتا، دەپ تەكىتلەيدۇ.
جان شانگۇئان 1998 - يىلى دېكا-
بىردا «ئەركىن ئاسىيە» رادىئوسىنىڭ مۇخ-
بىرىغا سېلىقلارنىڭ ئۆسۈشىگە قارشى دې-
خانلارنىڭ كوتىرىلىشلىرى توغرىلىق خە-
ۋەر قىلغان. بۇنىڭ ئۈچۈن 10 يىللىق
تۈرمە جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغان.
لى خاي 1989 - يىلى 4 - ئىيۇندا
بېيجىڭدا تيەنئەنمېن مەيدانىدا ھالاك بول-
غان ستۇدېنتلارنىڭ رويخىتىنى تۈزگەن.
1996 - يىلى دېكابىردا ئۇ «دۆلەت مەخ-
پىيەتلىكىنى ئاشكارىلىغانلىقى ئۈچۈن»
ئون يىللىق تۈرمە جازاسىغا ھۆكۈم قىلىن-
غان.
تېن چۇنيان ئوتكەن يىلى غەرىپ
مۇخبىرلىرىغا «فالۇنگۇن» ھەرىكىتىنىڭ
تەرەپدارلىرىغا قارشى پىسخىكىلىق تەقىپ-
لەشلەر توغرىلىق مەلۇماتنى ئاشكارىلاشقا
ياردەم بەرگەن. بۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ئۈچ يىل-
لىق تۈرمە جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنغان.
بۇنىڭدىن بىر يىل ئىلگىرى خىتاي سو-
تى «خ خ ج نىڭ 1994 - يىلقى ئەڭ
باي ئايال تىجارەتچىسى» رابىيە قادىرنى
سەككىز يىللىق تۈرمە جازاسىغا ھۆكۈم قىل-
دى. ئۇنىڭ «جىنايىتى» ئاق-ش تا ياشايدى-
غان يولدىشىغا خ خ ج نىڭ غەربىي- شىمال-
دىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئىسيانلىرى توغرى-
لىق ماقالىلار بېرىلگەن گېزىتلەرنى ئەۋەت-
كەنلىكىدىن ئىبارەت بولغان.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ۋەز ـ تەبلىغ

ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىشنىڭ ھاراملىغى توغرىسىدا

ناھايىتى شەپقەتلىك ۋە مېھرىۋان ئاللانىڭ ئىسمى بىلەن باشلايمەن.

مۇسۇلمان ئادەمنىڭ ئۆزىنى (قايسى يول بىلەن بولمىسۇن) ئۆلتۈرۈۋېلىشى ئىسلام دىنىدا ھارام دەپ ھېساپلىنىدۇ. ئاللا تائالا بۇ ھەقتە مۇنداق دەيدۇ:«سىلەر ئۆزەڭلارنى ئۆلتەرمەڭلار»(4 ـ سۈرە «نىسا»، 29 ـ ئايەت). ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغۇچى ئاخىرەتتە دوزاقتا مەڭگۈ قېلىش نامى بىلەن بىرگە ئۆزىنى نېمە بىلەن ئۆلتەرگەن بولسا، شۇنىڭ بىلەن ئازاپلىنىدۇ. مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن:«كىمكى ئۆزىنى تاغدىن (ئېگىزدىن)تاشلاپ ئۆلۈۋالسا، ئۇ ئادەم جەھەننەمدە ئېگىزدىن تاشلىنىپ ئازاپ قىلىنىدۇ. كىمكى زەھەرلىك دورا ئىچىپ ئۆلۈۋالسا، جەھەننەمدىمۇ زەھەرلىك دورا ئىچۈرۈلۈپ ئازاپ قىلىنىدۇ. كىمكى ئۆزىنى تۆمۈر بىلەن زەخمىلەندۈرۈپ ئۆلتۈرۈۋالسا، جەھەننەمدىمۇ شۇ تۆمۈر بىلەن ئۆزىگە ئازاپ سېلىنىدۇ».(ئەبۇ ھۇرەيرە رىۋايەت قىلغان).

ئامما، مەزكۇر ئادەمنىڭ دۇنيادىكى جازاسى: ئۆلۈۋېلىش ئۈچۈن دورا ئىچىپ، دورىنىڭ تەسىرى زور بولماي، ھايات قالسا، ئۇنداق ئادەمگە شەرىئەتتە تەئزىر ئۇرۇلىدۇ. بىرەر كىشىگە ئەگەر ئېغىر كېسەل يەتسە ياكى بىرەر قاتتىق خاپىلىق يەتسە، ئۇنىڭغا بەرداشلىق بېرەلمەي ئۆلۈمنى ئارزۇ قىلىشى ھارامدۇر. بۇ ھەقتە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «سىلەرنىڭ بىرىڭلارغا بىرەر زەرەر يەتسە، ئۇ زەرەرنىڭ جەھەتىدىن ئۆلۈمنى ئارزۇ قىلمىسۇن. ئەگەر ئامالسىز قالسا، ئى ئاللا! ئەگەر ماڭا ھاياتلىق ياخشى بولسا جانىنى ھايات قىلغىن. ئەگەر ۋاپاتلىق ياخشى بولسا مېنى ۋاپات قىلدۇرغىن، دېسۇن» (بۇخارى ۋە مۇسلىم رىۋايەت قىلغان).

ئەگەر ئادەم ئۆز كېسىلىنىڭ ساقىيىشىدىن ئۈمۈت ئۈزۈپ ياكى بىرەر ئېغىر خاپىلىق تۈپەيلىدىن ئۆلۈمگە ئالدىراپ، ئۆلىمەم بىراقلا قۇتۇلىمەن دەپ ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالسا، بۇ تېخىمۇ ئېغىر گۇناھ. ئۇ ئادەم ئۆلگەندىن كېيىن نېمە ئىشلارنىڭ يۈز بېرىشى پەقەت ئاللاغىلا مەلۇم. چۈنكى ئاخىرەتنىڭ ئىشى غايىپ ئىشلاردىن بولۇپ، غايىپنى بىر ئاللادىن باشقا ھېچ كىم بىلمەيدۇ. ئاللاتائالا بۇ ھەقتە مۇنداق دەيدۇ: «غايىپنى ئاللادىن باشقا كىشى بىلمەيدۇ».

بەزى كېسەللەرنىڭ ساقىيىشىدىن دوختۇرلار ئۈمۈت ئۈزگەن، داۋالىشنى توختاتقان بولسىمۇ، ئاللا تائالانىڭ شىپالىق بېرىشى بىلەن تەدرىجى ساقايغانلارمۇ بار. شۇنداقلا ئىغىر خاپىلىق ۋە غەم ـ ئەندىشىگە پاتقانلاردىنمۇ ئاللا تائالانىڭ رەھمىتى بىلەن غەم ـ ئەندىشىدىن خالى بولغانلارمۇ بار، شۇڭلاشقا مۇسۇلمان ئادەم مەيلى ئىغىر كېسەل بولسۇن ۋە ياكى قاتتىق خاپىلىقتا ئۇچرىغان بولسۇن، ئۆزىنى ياراتقان بىر ياراتقۇچىنىڭ بارلىقىنى، ھەممە ئىشنىڭ شۇ ياراتقۇچىنىڭ ئىلكىدە بولىدىغانلىقىنى ئېسىدىن چىقارماي، ئۇ ياراتقۇچىنىڭ رەھمىتىدىن ئۈمۈت ئۈزمەي، سەۋر قىلىپ ھەم ئىلگىرى بىلىپ ـ بىلمەي ئۆتكۈزگەن گۇناھلىرىغا چىن دىلىدىن تەۋبە قىلىپ ئىستىقپار ئېيتىپ تۇرسا، شۈبھىسىزكى ئاللاتائالا ئۇ كىشىگە رەھمەت قىلىدۇ. ئاللا تائالا بۇ ھەقتە مۇنداق دەيدۇ: «شۈبھىسىزكى، ئاللا سەۋر قىلغۇچىلار بىلەن بىللە». بەزى ئادەملەر ئۆزىنىڭ يوقسۇزلۇغى ئۈستىگە كېلىۋاتقان بالا ـ قازا ياكى تۈيۈقسىز جۇدالىق تۈپەيلىدىن جېنىدىن تويۇپ ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالىدۇ. ئەگەر ئۇلار ئازىراقلا تەپەككۇر قىلىپ، زامانىنىڭ داۋاملىق بىر ھالەتتە تۇرمايدىغانلىقىنى، كۈنلەرنىڭ ئۆزگىرىپ تۇرىدىغانلىقىنى، شۇنداقلا ئۆزىنىڭ ھەممە ئىشنىڭ ئاللانىڭ تەغدىرى ۋە قازاسى بىلەن بولىدىغانلىقىغا ئىمان كەلتۈرگەنلىكىنى ئويلىسا، ئۇنداق ئاخماقانە ئىشنى قىلمىغان بولاتتى. بەزى ئىمانى ئاجىز كىشىلەر ئېغىر خاپىلىق ئۈستىدە تۇرغىنىدا سەۋر قىلىشنى ئويلىغان بولسىمۇ، لېكىن شەيتاننىڭ ئازدۇرۇشى بىلەن ئۆزىنى ۋە پەرۋەردىگارىنى ئۇنتۇپ، ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالىدۇ، ئاللانىڭ غەزىۋىگە ئۇچرىغان ھالدا ئۆلىدۇ.

ئىنساننىڭ ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىشى خۇددى باشقا بىر ئادەمنى ئۆلتۈرگەنگە ئوخشاش قەبىھ گۇناھ ھېساپلىنىدۇ. ئەقىللىق ئىنسان ياشاشنى ياخشى كۆرىدۇ. ئەقىل ـ ھوشىنى يوقىتىپ، ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىش بەرى بىر شۇ ئىنساننىڭ بۇ دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە ئۆزىگە قىلغان ئەڭ قاتتىق زۇلۇمدۇر.

شۇڭلاشقا مۇسۇلمان ئادەم ئۆز بېشىغا ھەر قانچە ئېغىر خاپىلىق، بالا ـ قازا كەلسىمۇ، سەۋر قىلىپ، پەرۋەردىگاردىن مەدەت تىلەپ ھەم ئۈمۈت كۈتۈپ تۇرۇشى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە لازىم نامىزى ئوقۇپ، ئۆز بېشىغا كەلگەن بالا ـ قازا ۋە غەم ـ ئەندىشىدىن تېزىرەك قۇتۇلۇشنى ئاللادىن تىلىشى كېرەك؛ ئويگە ھەرگىز بەزىبىر چالا موللا ۋە داخانلارنى تەكلىپ قىلىپ، خەتنە ئوقۇش نامى بىلەن ئىسلام دىنىمىزغا يات بولغان پائالىيەتلەرنى قىلماسلىق كېرەك.

جانابىي ئاللا بىز مۇسۇلمانلارنى توغرا يولغا باشلىغاي، ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىشتەك قەبىھ گۇناھنى ئۆتكۈزۈپ سېلىشتىن ساقلىغاي، ئامىن!

ئابدۇكېرىم قارىم.

(«جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى» ژۇرنىلىدىن ئېلىندى.

خىتاي كاپىتالى سېلىنغان ئاقتوبە كارخانىسىدا قازاقىستان ئىشچىلىرىنى كەمسىتىش

قازاقىستان جۇمھۇرىيىتى ئەمگەك ۋە ئاھالىنى ئىجتىمائىي ھىمايە قىلىش مىنىسترلىكىنىڭ ئاقتوبە ۋىلايىتى بويىچە دېپارتامېنتىنىڭ ئەخباراتى بويىچە، رېگىونىدا خ خ ج نىڭ 100 پۇخراسى قانۇنسىز ئىشلىمەكتە. دېپارتامېنتنىڭ باش ئىنسپېكتورى ئامانگېلدى ئىسمائىلوۋنىڭ تەكتىلىشىگە قارىغاندا، ئۇلارنى ژاناژول گاز ئىشلەش زاۋۇدىنىڭ قۇرۇلۇشىغا خىتاي نېفت ئىنژېنېرلىق قۇرۇلۇش شىركىتىنىڭ شۇبە كارخانىسى جەلىپ قىلغان. ئىسمائىلوۋنىڭ تەكتىلىشىچە كارخانا پەقەت 155 چەت ئەللىكنى جەلىپ قىلىشقا رۇخسەت ئالغان، لېكىن تەكشۈرەش ۋاقتىدا ئۇلار 255 ئادەم بولۇپ چىققان.

كارخانىدا ئىشلەۋاتقان قازاقىستان پۇخرالىرىنىڭ سانى 92 ئادەمنى تەشكىل قىلغان. لېكىن خىتاي تەرەپ بەزىلەر بىلەن ئايرىم ئەمگەك شەرتنامىلىرىنى تۈزمىگەن. 39 قازاقىستانلىق شەرتنامىسىز ئىشلىگەن.

«خىتاي نېفت ئىنژېنېرلىق ـ قۇرۇلۇش شىركىتىنىڭ شۇبە تەشكىلاتىدا» ئەمگەك تۈزۈمىگە خىلاپلىق قىلىشلارمۇ ئورۇن ئالغان. ئىشچىلارنى نورمىدىن تاشقىرى ۋە شۇنداقلا دەم ئېلىش كۈنلىرى ئىشلارغا جەلىپ قىلغان. مەسىلەن، كارخانا شوفېيورلىرى ئېيىغا 203 سائات ئىشلەيدۇ، ئەندى قانۇن بويىچە بۇ 175 سائات قىلىپ بەلگۈلەنگەن.

ئىسمائىلوۋنىڭ تەكتىلىشىگە قارىغاندا، خىتاي كارخانىسىدا كەمسىتىش فاكتىمۇ پاش قىلىنغان. خىتاي ئىشچىلىرى ئىش كىيىملىرى ۋە بېخەتەرلىك ۋاستىلىرى بىلەن تەمىنلەنگەن، قازاقىستان ئىشچىلىرى بولسا ئۇلاردىن بەھرىمان ئەمەس. قازاقىستان ئىشچىلىرىغا ھەتتا تازىلىق ـ مەئىشى بولمىلىرىمۇ بېرىلمىگەن.

«خىتاي نېفت ئىنژېنېرلىق ـ قۇرۇلۇش شىركىتىنىڭ شۇبە تەشكىلاتىنى تەكشۈرەش بويىچە بارلىق ماتېرىياللار دېپارتامېنت تەرىپىدىن ۋىلايەتلىك پروكۇراتۇرىغا تاپشۇرۇلغان. ئۇنىڭدىن تاشقىرى، يېقىندا دېپارتامېنت ۋىلايەتتىكى ئەڭ چوڭ كارخانىلارنىڭ بىرى ـ «ئاقتوبېمۇنايگاز» شىركىتىنى كومپلېكسلىق تەكشۈرەشنى باشلىدى، ئۇمۇ خىتاينىڭ قاتنىشىشى بىلەن ئىشلەيدۇ.

گ. ئابىبوسىنوۋا.

«پانوراما» گېزىتىدىن.

يېڭى شېئىرلار

رەخىم ھەبىبىي

ئەقىدە

باقساڭ باقما دوست خاپا بولمايمەن،
لاي سۈيى ئىچكەن كوپ ئاددى ئۈيغۇر سەن.
قاچاكمۇ قاچۇر زەپ قۇتۇلغايمەن،
ئۆرۈپ چىشلەپ خام سۈتى ئىمگەن قۇرتقۇر سەن،
ئەسلىدە لېيىڭ بوش خۇدا ئۇرغۇر سەن.

ئېلىم دەپ، بىلىم دەپ ۋۇرسەم پەرۋانە،
ئوتقىمۇ ئۆزەمنى ئۇرسام ھەر ئانە،
دېمىدىڭ ياۋغا قارشى مەردانە،
دېدىڭسەن مېنى كام ئەقىل سەرسانە،
مەيلى مەن ۋۇرگەيمەن شۇنداق ۋەيرانە.

دولۇتىم قۇشلىرى باشتا ئايلانسا،
تارتىنماي كۈچۈكلاپ ۋۇردۇڭ ئەتراپتا.
قازىنىم، چومۇچۇم سەنچۈن مايلانسا،
توختىماي قالدىڭسەن ھامان قاتراشقا،
قالدىڭسەن مېنى ھەم بۇلبۇل دەپ سايراشقا.

بېشىمغا كۈن چۈشسە دالدا بولماستىن،
كورسەڭمۇ كورمەس بوپ قاراپ قويماستىن،
ۋاز كەچتىڭ ئىلپەتلىك بىللە ئويناشتىن،
ئۆتتۈيەن ئەقىدە قايىنام بويلاشتىن،
قاپەنا ئىنىسانى ئويلا ئويلاشتىن.

مىللەتچى ئاتالسام قورقۇپ سەن قاچتىڭ،
دوستلۇقنىڭ كۈلىنى ئاياقتا باستىڭ،
ياۋىمىز ئالدىدا خۇش چىراي ئاچتىڭ،
ئۇنىڭ غەر سوزىگە ئوتڭ قۇلاق ئاستىڭ،
ساڭمۇ، ماڭمۇ ياۋدىن نە تاپتىڭ؟!

پۇل

پۇلنىڭ ئىككى يۈزى باركى: بىرى قارا، بىرى ئاق،
يەتكىچە ئۇ خۇددى پەرى، ئالدىن باقساڭ سەت بەتباق.
جىمى پۇتكەن ياخشىلىقلار ئۇنىڭ بىلەن نىجاتلىق،
ھەمدە ھامان باشلىنىدۇ جىمى كىچىك ـ چوڭ چاتاق.

پۇل ئەسەبىنىڭ كۆشەندىسى ھەم رەھىمسىز قاتىلى،
پۇل يەنە بىر ئومۇرنىڭمۇ راھەت، غەزنە ھاسىلى.
ئەۋۇ قاتىل قان ئىچەركى بەزەن ئومۇر قىسقارتىپ،
ئەپلىك جانغا پايدا بېرەر ئۇنىڭ چەكسىز پاسلى.

پۇلدىمۇ بار ھالال ـ ھارام، ئايرىش مىڭ تەس ھاياتتا،
ئاگا بېقىپ دوس، يار، تۇققان، پەرزەنت تۇرار سىناقتا...
پۇل: تەكەببۇر، بۇۋەك، ياكى ھورۇن قىلماق خىسلەتلىك،
ئەگەر سەلبىي خۇلۇق پۇتسە جېنى تالار قىيناقتا...

پۇل كام چاغدا جەبدەس، چاققان، ئەقىللىق ھەم بولغانلار،
پۇلدار بولسا، ئۆزگەرمىسە، دەيمىز ئېزگۇ تۇرغانلار...

پۇللۇق ئاقىل، پۇلسىز نادان خەقتىن ئەسلى يامانىراق،
بولسا ئۇ بىر رەھىمسىز جان، بولار خۇدا ئۇرغانلار...

پۇل قەيەردە، ۋاي!.. شۇ يەردە، ۋاي!.. شۇ يەردە ئالامەت،
پۇل بىلەن تاج ـ دولەت قۇشمۇ قونار باشقا سالامەت،
بىراق شۇ پۇل ھەق يولىدىن مېڭىپ تېپىلغان بولسا،
ئايىھاي يولەن!.. ئېيتار كىشى ھەم ئەل ئارا كارامەت...

چىڭ سىقىمداپ ئۇتساڭ قاتتىق پۇل قۇشۇقىنى بېخىلدەك،
ئۇ ئۆلىدۇ، بوش تۇتساڭ ئۇ ئۇچۇپ كېتەر، دەرسەن خەپ.
پۇشمان زەھەر يېيەڭ جانغا ئازاپ بېرەر ئاقىۋەت،
ئەركىمىزدۇر ئاقتامىدەك، پۇل بىلەن كوكلەر پەقەت...
ئەل بەختىگە ئىشلەتسەڭ پۇل،
كەتمەس ـ كەتمەس ھېچ بەزەپ!...

ئاخىرى تاڭ ئاتامدىكەن؟

تاڭ سەھەردە تۇغۇلساقمۇ،
قاپتۇ ئومۇر تۈن كېچىگە.
قانچە ژىرتتۇق تۈن پەردىسىن،
جارتىلدىتىپ ئىچ ـ تېشىگە...
بىزمۇ ئېدىۇق زورلا كەبىي،
بىر خۇدانىڭ ئۆز بالىسى.
قايدىن چىقتى يەر يۈزىدە،
بىزگە باققان كوز ئالىسى؟
كورۇنمەيدۇ تاڭ زىياسى،
زار ئەيلەتىپ دەل ئۆززۇندىن.
سەۋرە زوقۇم ئىچۇۋەردۇق،
تېخىچە بىز شۇ بورۇندىن.
ئومرۇمىزنىڭ يورۇق كۈنى،
ئاخىر نۇرلۇق بولۇپ چاقنار،
خوشاللىقتا كەتسەك كۈلۈپ،
ئۆزلىرىمىز كوكتە ياڭرار.
تۈن باسىمۇ بۈگۈن قانچە،
قانچە قارا قاراڭغۇ بوپ؛
ئاخىرى تاڭ ئاتامدىكەن؟

تارىخىمىز ئەستىرىدە...

مەدەنى مىللەتلەر كەركەپ تاپالمىسا،
سوھبەتداش ئالدىدا بەت كوز ئاچالمىسا،
دوستنى كوككە خوپ ئېتىپ ماختايدىكەن،
سۇدىن قۇرۇق چىقاركەپ ئېپ قاچالمىسا.

بىزنىڭچۇ قاپسايدۇ قارا، دەپ ئاپ ـ ئاقنى،
يارغىدەك قىلىدۇ غېيۋەت داپ ـ دۇمباقنى.
خىجىللىق بەزمىدە كوز ئاچماي جولۇشۇپ،
بەر ئالمىسا قوزغايدۇ بېھۇد چاتاقنى...

ئەربابۇ، ئەللاما بىزدە ھەق تەرغىبچى،
ئوز ئىلكىگە خەلقچىل روھنى سىڭدۈرگىچى.
قاتماس قىپ مىللىتى كەدىنىنى مايلاپ،
قۇللۇقتا نەق كونگەك قىلار بىر ئۆلگۈچى...

خاس ھاجىتىن تارتىپ ھەممە ئوتتى سايراپ،
ئېلىگە ئادىللىق سىڭدۈرۈپ چىڭ جايلاپ.
كورەلمەسلىك ئوتنى ئىچىدىن ئۇچەرمەككە،
قۇرۇق گەپ توكۇشكەن ئەسرو، ژىل، ئايلاپ...

مەنسەپخورلۇق دەردى ـ بالاسىنى كوممەي،
بولگۈنچىلىك ئاپەت ئوتى ئەسلا ئۇچمەي،
ئىچى تار، كوڭلى ـ كۈيى بۇزۇق پېتى قالدى،
نىزانىڭ زەھەرىن مەي دەپ ئىچتى مەي ـ مەي!..

ياتقا يار، ئۆزگە ياۋ بولۇپ نە خىسلەتكىن؟
مىللەتتىن تېنىشچۇ، كەلتۈرەر قىسمەتتىن،
قىسمەتتىن مىڭ مىڭنى كورمەكتىمىزكى،
بىر تۇرغۇچقا كەلمەيمىزكى نېچۈنكىن؟

تاما ـ تاما...

خەلق ماقال تەمسىللىرى بىر ـ بىردىن،
خۇددى يارقىن كورۇمەن نۇر ـ قۇياشدەك.
مەنالىرى ئۆلۈق مۇھەت مىڭ قىردىن،
داۋالغۇيدۇ دىلىمدا خوپ سىرداشدەك.

«تاما ـ تاما كول بولار» دەپ خەلقىمىز،
تېمىپ ـ تېمىپ كول توشقۇزماس، ھەيرانمەن...
نېمە بولۇپ كەتكەندۇ بۇ قەلبىمىز؟!.
چۈشۈنەلمەي ئومۇر بويى سەرسانمەن.

خەلقىم ماقال ـ تەمسىلدە ئوغۇز تەم،
ئانا سۈتى ئېتىپ تۇرار ئوقۇسام.
بىر چېكىتى خاتاسىز تەل ـ توكۇز ھەم،
دانا سىما چۈشۈمدىدۇر ئۇخلىسام.

ئەشۇ مەتبە ـ مەجمۇئە كول تولمىدى،
بىر تامچىدىن تامچىلىسا تولاتتى.
ئازاتلىقنى ئۈيغۇر ئوتتا ئالامتى،
ئوقمۇ پۇلغا سېتىۋالماي بولامتى؟..

پۇل ۋە ئوقى جىقنىڭ ئەركى باركەن،
ئاگا كادىي خەقنىڭ يولى تاركەن.
مۇشۇ كەمدە ئۈيغۇردىن كاس قايدىكەن،
بېخىللارنىڭ بولار كۈنى خاركەن!..

بۇ دەرتلەرگە داۋا بارمۇ؟

قىپ قىزىل ساپ قىيغاق شېغىل تاشلىق يولغا،
كىرىپقۇ بىز قاپتۇق ئالماي قورال قولغا.
يالاڭ ئاياق قالغان پۇتقا ئاپماي چورۇق،
ئەقەللى تىغ، ئوقيا ئاسالماپتۇق دولغا.

دۇلدۇل تۇگۇل يوق مىنگىدەك خوتەك، توپاق،
ھېچ بولمىسا بولالمىدۇقمۇ تەڭ ئوتاق.
مىڭنى چەيلەپ، بىرنى خوش ھال قىلغانلارنى،
قانداق پاناگامىز دەپ ئاچماق بار قۇچاق.

خار خەلقىمىز ئومۇر ئۆلپار كورەر كوپ ـ كوپ،
كوچىسىدا توختىماي تىز ئاقسا ئوتۇپ.
تومۇر ئۇلپار مىنىش ھەم كوپ پۇل ساناشنى،
ئوتمەكتىنغۇ ئۇخلاپ چۈشىدىلا كورۇپ.

پەرۋانىلار ئوزلىرىنى ئۇرغىدەك ئوت،
ياللۇنلىغان گۈلخانلارنى ياقالماي خوپ.
ئوتەرمىزمۇ خالىەيلۇننى، مەشۇغۇمنى ـ
ئېيتىپ كېتىۋېرىمىزمۇ قۇلاق ئۇتۇپ.

خالىەيلۇننى، مەشۇغۇمنى ئېيتتى دېسەم،
خوشال ـ خورام بولۇپ كەتكەن دېمەڭ شۇ دەم!
ئارزۇ ـ ئۈمۈت كومۇلگەشكە دىل قەھرىگە،
يوقمۇ دەيمەن بۇ دەرتلەرگە بىرەر مەلھەم؟!

نېمە ئۈچۈن قورالمايمىز ئوتلۇق ئوچاق؟
ھەر تەرەپتە سەپ ـ ساتماقتا مىڭ خىل قورچاق!..
قۇرسا ئوچاق ئوتتۇن سېلىش نېچۈك يات ئىش،
بۇ دەرتلەرگە داۋا بارمۇ؟ جىققۇ توساق!..

ئاھ، ئىندا!..

دوزاقتىمۇ ئۆزەمنى ئەق ئەركىن ئازات سەزگەندەك،
بېھىشنىڭ ھەم ئۈمۈتىمۇ دىلىمدا خوپ كەزگەن بەك...
كۈلدى دەيمۇ، ئۆيىنىدى دەپ
ھېچ ئويلىماڭ دوست ـ دۈشمەن!
مونۇ ھايات مېنىڭ ئۈچۈن دوزاقتىنمۇ بېتەرەك!..
ئېمىشكىمۇ تورەلدىممەن دەيمۇ پۇشمان قىلمايمەن،
ئوت ۋۇرەكنى زىيدە قىلىپ تىلىم ـ تىلىم تىلمايمەن،
ھەجەپ رۇس ھەم ئىنگلىزنىڭ ئوغلى بولۇپ قالمىدىم ـ
دەيمۇ ئارمان يايلىغا ئېسىلمايمەن، ۋۇرەك باغرىم تىلمايمەن.
مەھكۇم ئەلنىڭ ئوغلىكەنمەن، ئەلەم ئوتتا ئاۋلاندىم،
ياۋ ئالدىدا كىيىك، توشقان بولۇپ قىلچە ئاۋلاندىم.
ئۆلمۇدۇمەن، ئۆلمەس بولۇپ، ئەل يادىدىن چىقماس بوپ،
ئەللىك مىڭلاپ شاكىرتلىرىم، ئۇستازى بوپ سايلاندىم.
ھەيرە خىم! سەن ئىندارىڭنى قويغىنا!
يېڭى ـ يېڭى دىلدارىڭنى تۇتقىنا!..

هورمەتلىك «يېڭى هايات»!

هازىر كوپلىگەن سورۇنلاردا ئاتاقلىق يازغۇچى زوردۇن سابىرنىڭ يېڭى ئەسىرى «ئانا يۇرت» نامىلىق تىرىلوگىيەسى توغرىلىق سوز بولماقتا. مەزكۇر كىتاپنى تېپىش بەسىي مۇشكۇل بولغانلىقتىن، ئەگەر مۇمكىن بولسا ئۇنىڭ ئايرىم باپلىرىنى گېزىتخانلارغا تونۇشتۇرۇش هەقىقىي مۇددىا بولغان بولار ئېدى.

هورمەت بىلەن: شەمشىدىن ئىمانغوجايېۋ، غىلاجىدىن قېيىم، ئومەرجان ئىيازوۋ، مەڭسۇر روزىباقىيېۋ، ئۇتۇق ئىسرائىلوۋ، مۇختەر ئەسمەتۇللايېۋ ۋە باشقىلار.

ئالمۇتا شەهىرى، درۇژبا مەهەللىسى.

* * *

تەهرىراتىمىزغا مۇنداق ئىلتىماسلار باشقا يۇرتلاردىنمۇ كەلمەكتە. بىز كوپلىگەن گېزىت مۇخلىسلىرىنىڭ ئىلتىماسلىرىنى قانائەتلەندۇرۇش ئۈچۈن هازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ يېتۇك ۋەكىللىرىنىڭ بىرى، «ئىزدىنىش»، «ئاتا» ناملىق رومانلىرى، كوپلىگەن پوۋېستلار ۋە هېكايىلار توپلاملىرى ئارقىلىق يالغۇز ئانا ۋەتەندىلا ئەمەس، بەلكى چەت ئەللەردىمۇ كەڭ دائىرىدە ئېتىراپ قىلىنىغان مەشهۇر يازغۇچى مەرهۇم زوردۇن سابىرنىڭ «ئانا يۇرت» ناملىق تىرىلوگىيەسىنىڭ ئايرىم باپلىرىنى دىققىتىڭلارغا هاۋالە قىلىۋاتىمىز.

تەهرىرات.

6

.... ئىلى دەرياسى ئەجەپ كەڭ، ئەجەپ گۇزەل دەپ ئويلاتتىم، ئەندى ئۇنىڭ تارىيىۋاتقانلىغىنى، بۇلغىنىۋاتقانلىغىنى بىلدىم. بىزنىڭ يېرىمىزدا بەزىدە ئوز ئېگىلىرىگە ئورۇن تېپىلمايدۇ، ئانا تۇپرىغىمىزغا هەر كۇنى نەچچە يۇزلىگەن، مىڭلىغان ئادەمنىڭ قېنى توكۇلىدۇ، ئەجەبا شاڭخەي كوچىلىرىدا لۇكچەكلىك قىلىپ ژۇرگەنلەردىن جاڭ كەيشى جۇڭگونى سورىغانىنى ئاز دەپ، شېڭ شىسەي كېلىپ شىنجاڭغا دۇبەن بولۇۋالدى. ما جۇڭيىڭ، جاڭ پېييۇەن، لىۋ ۋېنلۇڭ دېگەنلەر بىزنىڭ يېرىمىزگەكېلىپ خوجايىنلىق تالاشتى. ئۇچ مىللىوندىن جىق ئۇيغۇر ۋە يەنە باشقا مىللەتلەرمۇ بار جايدا يۇرت سورايدىغانلار باردۇر دەپ ئويلاپمۇ قويمىدى، هەي ئۇيغۇر، سەن بىر تىنچ ئوتلاۋاتقان قوي، سىرتتىن بورە كەلسىمۇ، ئېيىق كەلسىمۇ كەلگەنلىگى مەخلۇقنى ئوزەڭگە ئوخشاش قوي دەپ ئويلايەن، ئۇنى يايلاقتا ئوتلىسۇن، يايلىسۇن دەيسەن، ئۇنىڭ قەستى ئوت ـ چوپتە ئەمەس، سەندە. ئۇ سېنى ئوزۇق قىلماقچى، ئوتلۇغۇڭنى يوقاتماقچى، سەن بۇنى بىلمەيەن، بىچارە غوجانىياز هاجى بورە بىلەن ئېيىقنىڭ ئالدىمىغا چۈشتى. ۋەهشىي هايۋاننى قوي دەپ ئويلاپ ئۇلارنىڭ ئۇگىسىغا كىردى، بىز هازىر ئۇنى خائىن دەپ تىللاۋاتىمىز، قوشاقلارغىمۇ قاتتۇق تېخى. بىزدىن چىققان نېزەرخان غوجا چېغىدا ئىلىنىڭ دوتىيى بولىۋىدى، غوجانىيازنى خائىن دېسە خائىن دەپ تىللايدىغان بولۇۋالدى. تۇرداخۇنبايدىن دوتەيلىكنى ئۇنىڭغا ئېلىپ بېرىپ، تۇرداخۇنباي، سىراجىدىنبايلارنى خائىن قىلىپ تۇرمىگە سالغىنىغا بۇ غوجام شۇنچە خۇشال بولامدىغاندۇ ـ هە؟ ئالتە بۇيۇك سىياسەت دېگىنى قەغەزدە، ئېغىزدىلا ئېيتىلىدىغان گەپكەن، بولمىسا ئالتە بۇيۇك سىياسەتنىڭ بىرى مىللەتلەر باراۋەر بولۇش ئەمەسمىدى. قېنى ئۇ باراۋەرلىك؟ هوقۇق ئېگىلىرى تامامەن خەنزۇ، ئۇلارنى باقىدىغانلار بىز خەق، تۇرمىلەردە ئولۇۋاتقان، هەممىلا جايدا تۇتۇلۇۋاتقانلارمۇ بىز خەق!

هەممە گۇناھ تارانچىدا، يەر تېرىغان بۇغدايچىدا، باشقا كەلگەن بۇ دەرتلەرگە هامان چىدا، هامان چىدا!...

بۇ شېىرنى كىم يېزىۋىدى ـ هە؟ نەسۇها داموللىمۇ؟ ئۇ كىشىنى، زىغىر پاخىلىدا تىزلىنىپ ئوقۇيدىغانلارنى ئورۇندۇق ـ ئۇستەلدە ئولتۇرۇپ ئوقۇيدىغان قىلىپ قويغىنىغا سەن جەدىت دەپ دەررە بىلەن ئورۇپ ماڭالماس قىلىۋېتىشتى بىزنىڭ چالا مۇللىلىرىمىز. بىچارە داموللام ئاخىر غۇلجىنى تاشلاپ چەت ئەلگە يامانلاپ كەتتى... بىزنىڭ ئادەملىرىمىز قاچانغىچە يول ئىزدەيدىكىنتاڭ. شېڭ دۇبەنگە تايىنىپ بەخت تېپىش يولى سابىت داموللىنىڭ يولىنى تۇتۇپ ئىسلام جۇمهۇرىيىتى قۇرۇش يولى، كېڭەش ئىتتىپاقىغا تايىنىپ بايلارنى يوقىتىپ، كەمبەغەللەر دولىتى ـ سوتسىالىزم قۇرۇش يولى، گومىنداڭنى ئاغدۇرۇپ، شېڭ شىسەينى يوقىتىپ يەنئەندىكى ماۋزېدۇڭنىڭ ئەسكەرلىرىنى باشلاپ كېلىپ كەمبەغەللەرگە هاكىمىيەتنى تۇتقۇزۇش يولى... نېزەرخان غوجامنىڭ ئاغزىدىن شېڭ دۇبەن چۈشمەيدۇ، موللاملار سابىت داموللىنى ماختايدۇ، غوجانىياز هاجىنى تىللايدۇ، مامۇت سىجاڭ دېگەن كىشىنىڭ ئارزۇسىنى قىلىدۇ... مەنچۇ؟ هازىرغىچە نېمىشكە ئوزۇمدىن: سېنىڭ تەشەبىۇسىڭ نېمە؟ دەپ سوراپ باقمىدىم ـ هە؟ شۇنچە كىتاپ ئوقۇدۇم، شۇنچە تالاش ـ تارتىش، مۇلاهىزىلەرنى ئاڭلىدىم، شۇنچە ئويلىدىم، شۇنچە نەپرەتلەندىم، ئىرادەم كۇچلۇك، ئولۇشكە قەسەميات قىلدىم، هەممىنى تىللىدىم، هەممىدىن نەپرەتلەندىم، هەممىنى ياقتۇرمىدىم، هەممىدىن ۋاز كەچتىم... مەن نېمە قىلماقچى؟ نېمىشكە بۇ سوئالغا جاۋاپ تەييارلىمىدىم ـ هە؟ نېمىشكە ئاپامنىڭ ئولۇمى، دادامنىڭ ناهەق سولىنىشى، ئۇكىلىرىمنىڭ خورلىنىشى بىلەنلا بولۇپ قالىمەن ـ هە؟ دادام شەڭگەن يامۇلدا ياغاچ سالاسۇنىنىڭ ئىچىدە ناخشا ئېيتىپ ئولتۇرۇپتۇ، چوڭ ئىنىم مۇختەر باينىڭ قويچىسى، ئىككى كىچىك ئىنىم كىچىك دادامنىڭ ئويىدە، سىڭلىم مومامنىڭ يېنىدا، مەن بولسام بىر سەرگەردان، بېشىم قايغان، پۇتۇم تايغان يەردە ژۇرىمەن، هۇسەنباينىڭ زاۋودىدا ئىشلەپمۇ باقتىم، بۇ ژىل قىشلىق تەتىلدە پىلىچى خاڭغا چۈشۈپ بىر ئاي مەدىكار بولۇپ كومۇر ئۇگاكلىرى ئۇستىدە دۇم يېتىپ ـ دۇم قوپۇپ ئىشلەپ خېلە پۇل تېپىۋالدىم، ئۇكىلىرىمنى خۇش قىلىدىغان بولدۇم، ئاھ ۋەيرانچىلىق! دادام سولانمىغان بولسىمۇ بۇ كۇنلەرنى ماڭا كورسەتمەس ئېدى. تۇققانلار يەرنى سات دېيىشىدۇ، يەر دادامنىڭ. دادامنىڭ بايلىغى بىلەن ياخشى كۇن كورسەم مېنىڭ قەسەملىرىم، ۋەدىلىرىم بىكار بولمامدۇ؟ مەن ئېغىر ئەمگەككە پىشتىم، قوللىرىم قاداقلاشتى، تاپانلىرىم ئېيىقنىڭ تاپىنىدەك بولدى، تاش ئۇستىدە ئۇخلالايمەن، ئۇچ كۇن بىر نېمە يېمىسەممۇ كوزلىرىم تورلاشمايدۇ، ئەڭ مۇهىمى، تاتار قىزىنى بۇرۇنقىدەك سېغىنمايدىغان بولدۇم. بىچارە قىز هازىر تاشكەنتكە ئوقۇشقا كەتتىمىكىن ياكى تېخىچە گىمنازىيەدە ئوقۇۋاتامدىكىن. ئۇنىڭ قەيەر ئانىسى قىزىنىڭ بەختى ئۇچۇن ئوزىنى قۇربان قىلىپ نېمىگە ئېرىشەركىن؟...

نۇرى تاراقلاپ كېتىپ بارغان ئىككى ئات قوشۇلغان كوتەك هارۋۇدا ئولتۇرۇپ، باش ـ ئاخىرى يوق خىياللار بىلەن بىردە ئوزىدىن پەخىرلىنىپ، بىردە ئوزىنى تىللاپ سېغىنىش، ئازاپ ۋە هەسرەت، ئۇمىت بىلەن تولغىنىپ نەچچە سائاتنى ئوتكۇزدى. هەممە يەرنى ئاپپاق قار قاپلىغان، هارۋا چاقىدىن چىقىدىغان «غاچ ـ غاچ» بارغانسېرى كۇچەيمەكتە، قۇياش تۇمان ئىچىدە توڭلاپ قالغاندەك، ئىلى دەرياسى ياقىلىرىدىكى قويۇق ئورمانلار قېتىپ قالغاندەك، نېرىدىكى بۇيۇك تاغ قارىغايلارنى قۇچاغلاپ ئۇخلاپ قالغاندەك، گويا دۇنيادا ئىككى ئات قوشۇلغان دېخان هاۋۇسىلا تومۇر تارتىلغان ئىككى چاقى بىلەن قارلىق، كاتاڭلىق يولنى غىچىرلىتىپ كېتىپ بارغاندەك، نۇرىغا بۇ قىش مەنزىرىسى زېرىكىشلىك ۋە تەنهالىق يېغىپ تۇرغان كوڭۇلسىزلىك بىلەن تولغاندەك تۇيۇلدى. ئۇنىڭ هەممىنى: مۇنۇ قىشنىمۇ، قارنىمۇ، ئاۋۇ مۇز ئاستىدا ياتقان دەريانىمۇ، يامانيار دەپ ئاتىلىدىغان بۇ كەڭ ساينىڭ تىك يارلىقلىرىغا ئۇگا سېلىشقان قاغا ـ قۇزغۇنلارنىمۇ، چىغ تۇۋىدىن ئۇركۇپ چىققان توشقان ۋە قار ئۇستىدە ئىز قالدۇرۇپ، ئوزى غايىپ بولغان ياۋايى توڭغۇزلارنىمۇ تىللىغۇسى كەلدى.

ـ مۇزلىدىڭمۇ نۇرى؟ ـ دېدى هارۋۇنىڭ دوغىسىغا جەينىگى بىلەن تايىنىپ، ئاق پىيما كىيگەن ئاياقلىرىنى شوتىدىن ساڭگىلىتىۋالغان، ژۇڭلىرى قوپال، چالا ئەيلەنگەن، قىرقىلمىغان قوي تېرىسىدىن جۇگا ـ شالۋۇر، بېشىغا تاشلانمىغان تېرە قۇلاقچا كىيىپ ئوزىنى قىشنىڭ غالىپ ئادىمى هېساپلاۋالغان خۇشخۇي دېخان ئۇنلۇك قىلىپ، ـ ئاۋۇ تاغاردا هەدەڭگە ئېلىۋالغان مەخمەل چاپان بار، كىيىۋال بولمىسا...

ـ ياق، مۇزلىمىدىم، ـ دېدى قۇلاقلىرى ئېچىشىۋاتقان، پۇتى كۇيۇشۇپ، قاتتىق مۇزلاۋاتقان بولسىمۇ بىلىندۇرمەي پۇتلىرىنى هارۋۇ پەنلىرىگە تىنىمسىز هالدا ئۇرۇپ كېتىۋاتقان نۇرى چاندۇرماسقا سېلىپ، ـ كېچىگە قالىمىزمۇ نېمە؟

ـ تېخى هېزىۋەكتامغا كەلمىدۇق، گۇركىرەتمە يولىنىڭ ئوتتۇرىسى. سوغنىڭ كۇچىنى تۇزدە كورىسەن تېخى، تولا نوچىلىق قىلما دەيمەن، پۇتۇڭنى ئاۋۇ قىل تاغار بىلەن ئورىۋال. سوغ كۇچىيىۋاتىدۇ. قارا، ئاتلارنىڭ يايلىنى قىرۋ باسقىلى تۇردى، چاقمۇ قالتىس غىچىرلاۋاتىدۇ.

ـ مۇزلىمايمەن، ـ دېدى نۇرى خۇددى ئوزىگە ئوزى جەڭ ئېلان قىلىۋاتقاندەك قاتتىق ئاۋازدا سوزلەپ، ـ سوۋۇروۋ قاتتىق سوغلاردىمۇ بېشىغا بىر چېلەك سۇ قۇياتتىكەن دېگىنە!

ـ كىم ئۇ سولۇنۇپ دېگىنىڭ، جۇنۇپ يۇرمەيدىكەن ـ دە بىزدەك؟

ـ جۇنۇپ دېگىنىڭ نېمە، گايىتكا؟

ـ ها ـ ها... بىلمەمسىنا؟ بىلمەيلا قوي، ئېشەكنىڭ قۇيرۇغىنى كوتۇرۇپمۇ باقماپسەن ـ دە، هى ـ هى ...

نۇرى جىمىپ قالدى. ئۇ هارۋۇكەشنى ئىچىدە تىللىدى: «يېيىشنى، ئۇخلاشنى، ئاشۇنىلا بىلىدۇ بۇ خەق، خەلىق دېگەن نېمە؟ ئۇنىڭ دەردى نېمە، تەلىۋى نېمە؟ مىللەت دېگەن نېمە، ئۇنىڭ هالى قانداق دېگەنلەرنى ئويلاپمۇ قويمايدۇ. ئۇچ ـ تورت مىللىون ئۇيغۇرنىڭ توقسان توققۇز پۇتۇن يۇزدە توقسان توققۇزى مانا مۇشۇنداق. شۇنىڭ ئۇچۇن بۇ خەلىقنى باشقا مىللەتلەر باشقۇرىدۇ. ئۇلار باشقىلار ئۇچۇن ئىشلەيدۇ، شېڭ دۇبەندەك هەربىي بىلىمى بار، كاللىسى ئىشلەيدىغان ئادەمدىن بىزدە بىرى بولسىمىغۇ كاشكى. لېنىن، ستالىن، ماكسىم گوركىيلارغۇ يۇز ژىلدىمۇ چىقمايدۇ، هېچ بولمىسا چاپايېۋتەك قورقماس باتۇردىن بەش ـ ئالتىسى بولسىمىغۇ. غېنى ئوغرىنى خەخلەر ماختايدۇ، سادىر پالۋاندىن قېلىشمايدۇ دېيىشىدۇ. ئۇنى چالا ـ پۇلا كورۇپ قالدىم. دوڭشوپاڭ دېگەن يەرگە غېنى ئوغرى كەپتۇ دېگەننى ئاڭلاپ گىمنازىيەدىن توپىدەڭگە ژۇگۇرۇشۇپ كەلگىنىمىزنى قارىرىمامدىغان. ساۋۇت، ئالىم، ئەكبەر، ئەزىز بەشىمىز ئوغرىنى كورگىلى ژۇگۇرۇشۇپ كەلسەك، دوڭشوپاڭنىڭ جاڭگۇيدىسى بىزنى كىرگۇزمىدى: چىقىشە شۇمتەكلەر، ئۇرىدۇ، چاپىدۇ، ئولتىرىدۇ دەيدۇ تېخى، بىز قورقۇپ قالىدىغاندەك. ئوغرىنى كوردۇق، نېمانداق ئاغزى يامان. هەي بالىلار دېسە بولمامدۇ، هەي جالاپ خوتۇننىڭ بالىلىرى دەپ قىچقاردى بىزنى قاراڭغۇ بۇلۇڭدا هاراق ئىچىۋېتىپ. قامەتلىك، چوقۇر، ئاق ـ سېرىق بىر ئادەم ئېكەن. مالىخىيىمۇ ئادەم قورىققىدەك سۇرلۇك. ئېتىچۇ تېخى. تالاغا چىقىپ ئاتقا مىنىپ، پاتقاق چاچرىتىپ توخۇ بازىرىدا ئات ژۇگەرتىكىنىچۇ...»

ئۇ سوققا چىدالمىدى. پۇتلىرى ئوزىنىڭ ئەمەسلا، قۇلىغى ۋېژىلداپ كويمەكتە. تىزلىرىمۇ كۇيۇشۇپ، تىلى قېتىپ قالغاندەك گەپكە كەلمەيدۇ.

ـ توختا گايىتكا، مەن بىردەم چۈشۈپ ژۇگۇرەي!

ـ تىررر ـ ۋوھ! دېمىدىممۇ، تۇزدە ئاناڭنى كورىسەن دەپ، هە، راستمىكەن؟

ـ ياق، تېخى ئانامنى كورمىدىم. سېنىڭدىن باشقا هېچ كىمنى كورمىدىم. ئاتلىرىڭنى قامچىلا، مەن ئاتلىرىڭ بىلەن چېپىشىمەن.

ـ چۇ! ـ دېدى هارۋۇكەش تۇپتۇز ئېگىز تۇزلەڭدە ئاتلىرىنى قامچىلاپ. ئاتلار ئوكىرەڭ تاشلىدى، نۇرى بار كۇچى بىلەن ژۇگرىدى. بېشىغا سۇكنو شەپكە، ئۇچىسىغا كونا ئورە ياقىلىق تىرىكە چاپان، پۇتىغا كونا تەتۇر باشلىق باجىنگىر كىيگەن، كۇندىن ـ كۇنگە بەدىنى تولۇپ يېتىلىپ بېرىۋاتقان ئون ئالتە ياشتىن تورت ئاي ئاشقان ئوقۇغۇچى ژىگىت دېخان ئاتلىرى بىلەن تەڭ ژۇگۇرۇپ ئۇزۇن تۇزنى تۇگەتتى. دېخان ئاخىر بالىغا قايىل بولۇپ زوق بىلەن نەزەر تاشلىدى:

ـ داداڭدىن ئېشىپ چۈشىدىكەنسەن نۇرى. داداڭ زىيەك مەهەللىنىڭ بۇقىسى ئېدى. لېكىن يايىلارنى ۋاك دېگۇزەلمىدى. مۇختەر بايمۇ چىچاتىۋېتەرمىكىن دېسەك، ئازمان بولۇپ قالدى، ـ دېدى ئۇ هارۋۇغا سەكرەپ چىقىۋالغان ژىگىتكە قوپال دېخان تىلىدا سوزلەپ، ـ سەنجۇسەن دېگەنمۇ بىزدەك رەپرەپلەرنى بوزەك قىلىدۇ، غېنى ئوغرىنى سەنجۇسەندە كوينەكچان ژۇرگۇدەك دەيدۇ. جېنى تومۇر ئوخشىمامدۇ ـ هە، شۇنداقتە، بولمىسا تۇرمىنىڭ تېمىنى تىرنىغى بىلەن تېشىپ قاچالاتتىمۇ ـ هە!

نۇرى قاقاخلاپ كۇلدى:

ـ تىرناق بىلەن تام تەشكىلى بولاتتىمۇ، بۇمۇ بىر مۇبالىغە!

ـ بۇ نېمە دېگىنىڭ هوي نۇرى؟

ـ كوپتۇرمە گەپ.

ـ مۇنداق دە، قوينى پۇۋلىگەندەك، پۇۋلەپ يوغاتقان گەپ دېگىنە؟

ـ هەئە. ناخشا ئېيتمامسەن گايىتكا؟

ـ ئېيتسام ئېيتتىما، مانا تۇمشۇق بايتوقايغىمۇ كېلىپ قالدۇق. بۇ مەهەللىنىڭ چىرايلىق قىزلىرى هەيران قالسۇن، بىر ئېيتاي تازا!

ئويمان بايتوقاي سازى،
ئوردەكتىن تولا غازى.
بايتوقايدا يارىم بار،
ئولتۇردى ئۇنىڭ نازى!...

ئۇنىڭ ئاۋازى ژۇقۇرى، جاراڭلىق ئېدى. مەهەللىنىڭ ئىشىتلىرى ئوگىزىلەردىكى بېدە ـ سامانلار ئارىسىدا قىرۋ بېسىپ ياتقان يەرلىرىدىن چوچۇپ ـ سىلكىنىپ ئەنسىز قاۋاشتى، ئادەملەر هويلىلىرىدىن چىقىشىپ ئاغزىنى بۇزۇپ تىللاشتى. گايىت خىرىلداپ كۇلدى:

ـ قانداق، يېغىرىغا تەگدىممۇ؟

ـ يارايسەن، ـ دېدى نۇرى كۇلۇپ، ـ هوكۇمەتنىڭمۇ يېغىرىغا تېگىدىغان بىر باتۇر چىقسىدى، هوكۇمەتنىڭمۇ ئىشىتلىرى هاۋۇشىپ، ئادەملىرى تىللاشسا جانلىرىم يايراپ كېتەتتى ـ دە!

ـ نېمە دېگىنىڭ بۇ هوي نۇرى، هوكۇمەت دېگەن بىر غالجىر ئىشىت، خەلىق دېگەن تەمتىلەپ ماڭىدىغان بوۋاق. هوكۇمەتكە كىمنىڭ چامى يېتىدۇ ئۇكا؟

ـ خەلىق دېگەن دەريا. بىلەمسەن، ئۇچ ـ تورت مىللىون خەلىق دېگەن چوڭ دەريا. شېڭ دۇبەننىڭ ئون ـ ژىگىرمە مىڭ ئەسكىرى بار. شىنجاڭدا ئىككى يۇزنەچچەمىڭ خەنزۇدىنمۇ ئاران ئوندىن بىرى شېڭ دۇبەننى قوللايدۇ، خەلىق دېگەن دەريا، هوكۇمەت دېگىنىڭ ئەخلەت، دەريا ئەخلەتنى ئېقىتىپ كېتىدۇ. بىراق دەريا توڭلاپ قالغان، خەلىق ئويغىنىدۇ، توڭ ئېرىيدۇ، زۇلۇم تىغى سوڭەككە يەتتى. نەچچە مىڭ، نەچچە يۇز مىڭ بىگۇناھ ئادەم ئولتۇرۇلدى. شېڭ دۇبەن جاڭ كەيشىنىڭمۇ نەچچە مىڭ ئادىمىنى ئولتۇرۇپ بولدى. ئۇ ئەندى زورىيىۋېلىپ كېڭەش ئىتتىپاقىغىمۇ قارشى چىقىۋاتىدۇ. ئۇنىڭ كېڭەش كومپارتىيەسىگە ئەزا بولغىنىمۇ، كېڭەش ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولىمىز دېگىنىمۇ يالغان. ئۇ بىزنىلا ئەمەس، پۇتۇن جۇڭگونى سورىماقچى!

ـ نېمىلەرنى دەۋاتىسەن هوي نۇرى، نەدىنمۇ تاپقانسەن ئادەم بىلمەيدىغان بۇنچە جىق گەپلەرنى ـ هە؟

ـ رۇسۇلۇۋ دېگەن بىر ئۇستازىم بار. ئۇ كېڭەشتىن قېچىپ كەلگەن. مەخسۇس شىنجاڭنى تەتقىق قىلىدۇ.

ـ بۇ نېمە دېگىنىڭ، ئوڭكەي ئادەم چۈشەنمەيدىغان گەپلەرنى قىلىدىكەنسەنا؟

هارۋا غاچىلداپ مەهەللىگە كىردى.

نۇرى ئۇكىلىرىغا ئېلىۋالغان بازارلىغى بوپىلانغان خالتىسىنى كوتۇرۇپ هارۋۇدىن سەكرەپ چۈشتى ـ دە، ئوزىنىڭ قوراسىغا ژۇگەردى.

ـ هېچ كىم يوق! ـ دېدى هارۋۇكەش هارۋۇسىدىن چۈشۈپ، ـ جۇر، بىزنىڭكىدە قون، كاۋا يەيسەن دەيمەن، شېكەر كاۋا!

ـ ئۇكىلىرىم باردۇر ئويدە، ـ دېدى نۇرى غەمكىن ئاۋاز بىلەن، ـ كىچىككىنە تۇرۇپ مالاي بولۇپ قالغىنىنى دېمەمسەن، بىچارە ئۇكىلىرىم!...

ئۇنىڭ ئوپكىسى ئورۇلدى: مېهرىۋان ئانىسىنى ئەندى مەڭگۇ كورەلمەيدۇ، ئۇنىڭ ئانىلىق مۇهەببەت چاقناپ تۇرىدىغان يېقىملىق ئاۋازىنىمۇ ئاڭلىمايدۇ. بالىلىرى بىلەن چەكسىز پەخىرلىنىدىغان، هەر قانچە ئىش بولسىمۇ كولۇپلا تۇرىدىغان دادىسىچۇ! ئۇ بىگۇناھ باغلاندى، تاياق يېدى، تۇرمىدە ياتماقتا. نۇرى غۇلجا شەهىرىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى شەڭگەن يامۇلغا كىرىپ دادىسىنى كوردى. زىياۋۇدۇن قارىغاي چەڭزىلەردىن قىلىنغان سالاسۇن ئىچىدە تۇرۇپ ئوغلىنى يەنىلا شۇ كۇلكىسى بىلەن كوتۇۋالدى.

ـ دادا ... ـ دېدى نۇرى بۇغۇلداپ ژىغلاپ، ـ گۇناھسىز قامالدىڭ، نېمىشكە ئادالەت يوق بۇ جاهاندا؟

ـ مەيلى ئەمەسمۇ، ژىغلىما، ئوغۇل بالىمۇ ژىغلامدۇ، ئۇكىلىرىڭمۇ ژىغلاشمىسۇن. ئېيت، كىم ژىغلىسا شۇ دادىسىنىڭ بالىسى ئەمەس، بەرا بىلەن دەرا ژىغلىمايدۇ، كىچىك ئۇكاڭ بەك نازۇك، ئۇمۇ ئاكىلىرى بىلەن قوي بېقىۋېتىپتەك تېخى، هى ـ هى ـ هى...

دادىسىنىڭ تۇرمىدىمۇ كۇلۇپ تۇرغان چىرايى ئۇنىڭ كوز ئالدىغا كەلدى ـ دە، ۋۇجۇدى تىترىدى.

ـ هەممە گۇناھ تارانچىدا، هامان چىدا، هامان چىدا!

زوردۇن سابىر

ئانا

www.uyghurkitab.com

يۇرت

دا، - دېدى ئۇ ئىشىكى ئالدىدا توختاپ، - دېخان بولۇشنىڭ ئۆزىلا گۇناھ ئىكەن - دە، ئۇيغۇرلارنىڭ توقسەن پائىزى گۇناھكار ئىكەنغۇ، يەر بولمىسا باشقىلارغا مالاي بولسەن، يېرىڭ بولسا ئۇنىڭ جاپاسىنى تارتسەن، دان توكسەن، چوپ ئۇچى تولەيسەن، تولىسەڭمۇ تولىمىدىڭ دەپ سولايدۇ تېخى!

ئۇ ئەتراپىدىكى قار بىلەن چۈمكەلگەن ئويلارغا قارىدى، تۇغۇلۇپ ئوسكەن يېزىسى غۇۋا ئاي يورۇقىدا ئۇزىنىڭ قەلبىدەك غەمكىن، سۇلغۇن كورۇندى. جىم جىت مەھەللە ئېغىر ئۇيقۇدا. بۇ يەرنىڭ ئادەملىرى ھاياتتىن گويا ئاق نان، ئەتكەنچاي، شېرىن ئۇيقۇدىن باشقىنى تىلىمەيدۇ. شېك دۆبەنىڭ تارىخىنى رۇسولۇۋ ئۇنىڭغا سوزلەپ بەردى: ئىككى قېتىم ياپونىيەدە، بىر قېتىم شاڭخەيدە ھەربىي مەكتەپتە ئوقۇغان. ئۇ ھوكۇمران بولۇشنىلا ئويلىغان، ئوقۇشمۇ، تىرىشىپ - تىرمىشىپ ئىشلىشىمۇ مۇشۇ مەخسەت ئۈچۈن بولغان. بۇ ئويىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن باشقىلارغا يېلىنغان، خورلانغان، لېكىن يەنە پۈتۈن ئەقلىنى ئىشقا سېلىپ ئۆزىگە ياخشىلىق قىلغان، ھەتتا ئۇنى ھالاكەتتىن قۇتقۇزغان ئادەملەرگىمۇ يۈزسىزلىك قىلالىغان. مىڭلىغان ئادەملەر ئۇنىڭ قولى بىلەن ئولگەن، تۇرۇپلا مېھرىۋان، تۇرۇپلا خائىن، تۇرۇپلا قاتىل بولۇش ئۇنىڭ تەبىئىتىگە ئايلانغان. ئۇ ئەجەپ چوڭ نىيەتلەرنى تەلەپ قىلىدىكەنغۇ، بىزنىڭ دېخانلىرىمىز مۇلايىم ھايۋانلارغا ئوخشاش يەمدىن باشقا نەرسىنى تەلەپ قىلمايدىكەن. مانا ھازىر پۈتۈن يېزا ئۇيقۇدا، ئۇلار ئۈچۈن ئۇيقۇ بىر لەززەت. ئۇلار ھازىر دۇنيادا نىيەتلەر بولۇۋاتقانلىقىنى بىلمەيدۇ، بىلىشنىمۇ خالىمايدۇ. ئۇلار ئۈچۈن دۇنيا دېگەنمۇ مۇشۇ يېزا، مۇشۇ جىم جىت مەھەللە. بايلىق، يەر، بەخت، تاماق بىلەن بالا... ئىلى ۋادىسىدا نەچچە ئون ئاتا ياشىغان يەرلىك تارانچىلارمۇ، 1759 - يىلىدىن كېيىن يەتتە تۈركۈمگە بولۇنۇپ خوتەن، قەشقەر، يەكەن، ئاقسۇ، كۇچاردىن جازالىنىپ چىقىپ تارانچى بولۇپ كەتكەنلەرمۇ، ھەتتا تۇرپان، قۇمۇل ئاقسۇگەكلەرگە ئەگىشىپ چىقىپ بۇ يەرنىڭ ھوكۇمرانى ياكى جاپاكەش دېخىنى بولۇپ قالغان تارانچىلارمۇ بايلىقنىڭ نېمە دېسەڭ يەر بىلەن قوي دەپ جاۋاپ بېرىدۇ. مۇساباي، سابىرھاجىلارغا ئاپىرىن. ئۇلار ئۇيغۇرلارنىڭ ھاياتىغا ياۋروپا سانائىتى بىلەن سودا ئىشلىرىنىڭ ئەۋرىشكىلىرىنى ئېلىپ كىردى. شەھەر ئۇيغۇرلىرىنىڭ كوزى ئېچىلىپ ئەتراپىغا قاراشنى ئوگىنىۋالدى. لېكىن مېنىڭ يېزام، مېنىڭ خەلقىم تېخىچە ئېغىر ئۇيقۇدا، دادامنىڭ تۇرمىدە يېتىپمۇ كولۇپ تۇرۇشى بىكار ئەمەس. شۇ يەردىمۇ ئۇ ئىزدىگەن تاماق بىلەن ئۇيقۇ بار ئەمەسمۇ؟ ناۋادا ئۇ ئىنسان ھەقىقەت ئۈچۈن كۆرەشكۈچى دېگەن قانۇنىيەتنى بىلمىگەن بولسىدى كولمىگەن بولاتتى. ئۇنىڭ قەلبىگە نەپرەت تولغان، ۋۇجۇدىدا ئىنسانىي خورلۇقنىڭ ۋۇلقانلىرى پارتلىغان، ئۇ ئۆزىنى ھەقىقەت ئۈچۈن كۆرەشكۈچى ھېسابلىغان بولسىدى، ئون يەتتە ياشلىق ئوغلى يوقلاپ كەلگەندە: «بالام، ئىنساننىڭ قەدىر - قىممىتى ھەقىقەت ئىزدەشتە، ھەقىقەت ئىزدە، ئۇنى تاپ، ئۇنى قورال قىلىپ ئىشلەت!» دېگەن بولاتتى... نۇرى غورۇردىن ئېگىشىپ ھويلىسىغا كىرىۋىدى، سامانلىقتىن بىر ئىشت ۋۇكۇرۇپ چىقىپ ھاۋشىمايلا ئۇنىڭغا ئورىدەپ ئېسىلدى. ئۇ خالتىسى بىلەن ئىشتنى ئۇردى، لېكىن ئىشت ئىككى ئالدى پۇتىنى ئۇنىڭ ئىككى مۇرىسىگە ئېلىپ، ئاغزىنى يوغان ئېچىپ ھازىرلا چايناۋېتىدىغاندەك خىرقىرىدى. نۇرى ھودۇقۇپ ئىشتنىڭ ئىككى قۇلىقىدىن چىڭ تۇتۇۋالدى. ئىشت تېپىرلاپ، ئالدى پۇتلىرى بىلەن ئۇنىڭ يۈزلىرىنى تاتىلاپ، كەينى پۇتلىرى بىلەن ھەدەپ چىرماق سالاتتى. شۇ چاغدا پەگاغا بېشىنى قويۇپ ياتقان قېرى قانجۇقمۇ ھاۋشىپ، ئېلىشىۋاتقانلارنىڭ يېنىغا كەلدى. نۇرى بار ئاۋازى بىلەن:

- بەرا، دەرا! - دەپ ۋاقىراشقا باشلىدى. ئىشت تولىمۇ قاۋۇل ئىدى، نۇرى تامغا يولىنىۋالمىغان بولسا ئوڭدىسىغا چۈشكەن بولاتتى. ئۇ ئۆزىنى تۇتۇۋالدى. ئىشتنىڭ بارلىق قورالى ئاغزى بىلەن چىشى، قورالىنى ئىشلىتىشكە يول قويمىسىلا مېنى ھېچ نەرسە قىلالمايدۇ، دەپ ئويلىدى. ئۇ بۇ كەپنى دادىسىدىن ئوگىنىۋالغانىدى. ئۇ بىرىنچى قېتىم دۈشمەن بىلەن ئېلىشماقتا، ئۇ يېڭىلمەسلىكى كېرەك، قۇلىقىنى قويۇۋەتسىلا يەگىنى شۇ. ئۇ ھۆسەنباي زاۋۇدىدا پىلچى خاگدا ئېغىر ئەمگەك قىلىپ يېتىلدۈرگەن قىرا كۈچىنى ئىشقا سېلىپ ئىشت بىلەن ئېلىشىۋاتقاندا، ئويىنىڭ ئىشىكى ئېچىلىپ كورەك جۇگا يېپىنچاقلاۋالغان بىرى چىقىپ ۋاقىردى:

- كىم ئانداغى!

- مەن نۇرى!

- قوي بارىس!

ئېگىسىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ ئىشت غىڭشىدى، نۇرى ئۇنىڭ قۇلىقىنى قويۇۋەتتى. ئىشت لوكۇلداپ تونۇر بېشىغا ئاندىن كېيىن ئوگزىگە چىقتى - دە، چوپ ئۈستىدە تۇگۇرۇلۇپ ياتتى.

- ئى پالۋىنىم، جولبارستى جەگدىڭبا! - دەپ قاقاخلاپ كۇلدى ئويدىن چىققان گەۋدىلىك ئادەم.

- قاما ئاغاي، ئىشتلىرىڭ مېنى تانىمادىڭغۇ!

- ئورۇرىمىسەن دەپ قالدىڭغۇ، جۇر - جۇر، نى دەگەن سوۋۇق ئاۋ، قايدان كەلە جاتىرسىن؟

- قالادان!

- ئەكەڭدى كوردىڭبا؟

- كوردۇم.

- قالاي ئېكەن ئۇل پالۋان.

- تەۋىر جاقسى!

- ئۇندا بولادىڭغۇ!...

ئۇلار بىردە ئۇيغۇرچە، بىردە قازاقچە سوزلىشىپ ئويگە كىردى. دالانغا كىرىش بىلەن ئۇنىڭغا ژىغا ياماشتى. ئانىسى ئالدىغا ژۇگورەپ كېلىدىغاندەك ئىشىكلەرگە تەلمۇردى. ئۇنى قاما سارايغا باشلىۋىدى، ئۇ:

- دەرا بىلەن بەرا نەدە؟ - دەپ سورىدى.

قاما ئاشخاننى شەرت قىلىپ «ئۇخلاۋاتىدۇ» دېدى.

نۇرى ئىنىلىرىنى كورۇشكە ئالدىراپ دالانغا مېگىۋىدى، قاما سارايدىن سۇماي بىلەن ياندىغان قارا چىراقنى ئاچىقىپ ئۇنىڭغا تۇتقۇزدى:

- بىشارالار قويلارغا چوپ چاچتى، سىيىرلارغا ھەلەپ ئەتتى، جادۇ بىلەن ئاتلارغا بېدە تۇۋرادى، جاگاغانا كىرىپ ياتتى. كىشكىنتايگىمۇ بار ئەلى ...

نۇرى ئاشخانىغا كىردى. كاگدا ئۇچ ئىنىسى ئۇخلاۋاتاتتى. دەرا كىچىك ئىنىسىنى بىرى بۇلاپ كېتىدىغاندەك چىڭ قۇچاغلاۋالغان، ئۇلارنىڭ ئۈستىدە توشۇش چىت يوتقان. بەرا - تېرىككەك، تىرىشچان ئىنىسى ئۇلارغا دۇمبىسىنى قىلىپ شاتۋار يوتقاننى يېپىنىپ تۈگۈرۈلۈپ ياتاتتى. قازان بېشىدىكى چاقماق پەنجىرىگە بالىلار بۇ ژىل قەغەزمۇ چاپلىماپتۇ. يەگىلىك بىلەن توقۇمنى تېرەپ قويغان ئېكەن، بىر چېتى ئۇچۇق قالغان پەنجىرىدىن زەھەردەك ئاچچىق سوغ كىرمەكتە. مورا ئوچاقنى كول بېسىپ تۇرۇپتۇ. مايلاشقان مورا بېشىغا قايسى ئوكسى يازدىكىن: «نۇرمۇھەممەت» دېگەن ئىسمىنى كويە بىلەن يېزىپ قويۇپتۇ. ئانىسى سۇپا قىرلىرىنى، قازان باشلىرىنى سىغىز لاي بىلەن سۇگاپ سىرلىغاندەك قىلىۋېتىدىغان ئاشخانا ھازىر تونۇغۇسىز ھالغا كەپتۇ: پەگادا قان، قوي قۇملاقلىرى، كىگىز سېلىنمىغان داق يەرلەر تىلغانغان، قازان بېشىنى توپا باسقان، چىنىلەر قاپ قارا، قاسقاق... ئۇ ئۇكىلىرىنىڭ پېشانىلىرىگە سويدى، باشلىرىنى سىلىدى، كىچىك ئۇكىسىنىڭ بېشىغا ئىككى تال تاز يارىسى چىققان، بالىنىڭ يۈز - بويۇنلىرى، قوللىرى قاپ قارا كىر، پۇتلىرى قوتاندىكى قوينىڭ پۇتىنىڭ ئۈزى ... ئۇنىڭ ئوپكىسى ئورۇلدى، لېكىن ئۇ ئۆزىنى تۇتۇۋالدى. «ژىغلاش بىلەن نىمە ئىش پۈتىدۇ. دادامنىڭ بۇ كېپى توغرا، ئوغۇل بالا دېگەن ژىغلىماسلىقى كېرەك!» ئۇ ئوچاق مانتىدىن كەسلەنگەن ئوتۇنلارنى ئېلىپ مورا ئوچاققا تىزدى، كۇللەرنى ژىغىپ تازىلىدى، تۇترۇق سېلىپ چىراق بىلەن ئوت تۇتاشتۇرۇۋىدى، قاتتىق ئوتۇن چاراسلاپ گۇركىرەپ ياندى. ئۇ خوشال بولۇپ كولۇمسىرىدى. كوپەتتىن قۇم چوگۈنگە سۇ ئېلىپ ئۇنى ئوتقا قاخلاپ قويدى. پەنجىرىلەرنى ھىملىدى، ئوينى تازىلىدى، مورا يېنىغا داستىخان سېلىپ بازاردىن ئاچىقىغان گىردە، سامسا، تاگگا، شىمشىكا، كەمپۇت، پىششىق گوشلەرنى يايدى، چىنىلەرنى ژۇيۇپ چاي دەملىدى - دە، ئاپىسىدىن مىراس قالغان پاكىزلىق بىلەن ئوينى سەرەمجانلاشتۇرۇپ بولۇپ، ئۇكىلىرىغا ئاچىقىغان كىيىلگەن بولسىمۇ خېلە چىرايلىق كىيىملەرنى ئايرىم - ئايرىم قىلىپ تىزدى. ھەممە تەييارلىقنى پۈتكەندىن كېيىن ئاۋۋال بەرانىڭ ئاپىسىغا تارتقان چىرايلىق بۇرنىنى ئاستا چىمدىدى:

- بەرا، تۇرە ساقام!

چوشىدە ئاكىسىنى كورۇۋاتقان ئون تورت ياشلىق قاۋۇل بالا لاپپىدە كوزىنى ئېچىپ خۇشاللىقىدا ئاكىسىنىڭ بوينىغا ئېسىلدى ۋە:

- دەرا، ھەمرا! - دەپ ئۇكىلىرىنى ئىرغىتىپ بىردەمدىلا ئويغاتتى.

زىياۋۇدۇن بىلەن رىھانگۇلنىڭ يالقۇنلۇق مۇھەببىتى يۇلتۇزلارنى تۇغدى. مۇھەببەت بېغىنىڭ باھار - يازلىرى ئوتۇپ، زىمىستان قىش قىرۇۋلۇق مەزگىلى ھوركىرىگەن بۇ مۇبارەك ئويدە ھاياتنىڭ مۇھەببەت مايىسلىرىنى كوردى. ئىنسان تەغدىرىنىڭ «تۇغۇلۇش، ياشاش، يوقىلىش، يەنە تۇغۇلۇش» بىلەن دە ۋىرلىنىدىغان چەمبىرەكسىمان مۇساپىسى بۇ ئاشخانىدا يەنە ئەكس ئەتتى...

بالىلار شۇنچىلىك شادلاندىكى، ئۇلار گويا ھاياتنىڭ پاجىئەسىنى كورمىگەن، ئىنسانلار ئارىسىدىكى مەڭگۇلۇك جۇدالىقتىن گويا ئۇلار بىخەۋەر: ئۇلارنىڭ ھەممە نېمىسى تەل، ئۇلار ھازىر ھېچ نېمىنى ئارزۇ قىلمايدۇ. ئۇلار ئۈچۈن بەخت مانا مۇشۇ مىنۇتلار... ھەي بالىلار، قەلبىڭلار باھار قۇشلىرىغا ئوخشايدۇ، باغلاردا يېشىل ياپراقلار پەيدا بولسىلا، مەڭگۇ غازاڭ پەسلى، زىمىستان پەسلى بولمايدۇ دەپ ھاياتنى كۇيلەيسىلەر، سىلەر كېپىنەكلەرگىمۇ ئوخشايسىلەر: گۇللەر ئېچىلسىلا دۇنيانىڭ ھەممە يېرى ھەمىشە شىرنە دەپ قاناتلىرىڭلارغا بەخت پەيلىرىدىن كۇج بېرىپ توختىماي پەرۋاز قىلىسىلەر... بالىلار كۇلكىسى ئاگلانغان يەر ئەڭ گۇزەل، بالىلار شاتلىقى ھايات شاتلىقى، بالىلار بەختى ئىنسان ئارزۇسى...

ئۇلار يەپ - ئىچىپ، بىر - بىرىنى قۇچاغلاپ، سۇئىستىپ ژۇيۇنۇپ تاڭ ئاتقۇچە شاتلاندى. تاڭ ئالدىدا ئۇخلاپ قېلىشتى. مۇختەربايىنىڭ مالچىسى قاما تاتلىق ئۇخلاۋاتقان بالىلارنى كورۇپ ئەتىگەنلىك قورا ئىشلىرى: تورت بوز قويغا ئوت چېچىش، كالىلارغا سامان بېرىش، ئاتلارنى سۇغىرىشقا ئوخشاش ئىشلارنى خوتۇنى بىلەن ئىككىسى قىلىشتى.

تورت ئوغۇل چىرايلىق كىيىنىپ ھويلىغا چىققاندا، ھويلىدا سەنسەن جۇگنى يېپىنچاقلاپ ئۇلارنىڭ خوجايىنى - دادىسىنىڭ بىر نەۋرە ئاكىسى مۇختەرباي سۇپىدا كېرىلىپ تۇراتتى. بالىلار ئۇنىڭغا سالام بېرىشتى.

- ۋەئەلەيكۇم، ھە نۇرى، چوپ - چوگلا ژىگىت بولۇپ قاپسەنغۇ؟ ھە، ئوقۇپ بولدۇڭمۇ، قويىۋەتتىمۇ؟

- قىشلىق تەتىل ئاخىرلاشتى. ئەتىلدە بىر ئاي پەلىچى خاگدا ئىشلىدىم. قولۇمغا ئازىراق پۇل كىرگەن، ئۇكىلىرىمنى يوقلاپ چىقتىم!

- ئاچ قالدۇق دېمىگەندۇر بۇلار - ھە، - دېدى مۇختەرباي مېھرىۋانلىق بىلەن، - بىزنىڭكىدە تۇرۇڭلار دېسەم زىبىز ئۇنىمايدۇ بۇلار. كىچىكى چىغىدا ئانىلىرىنى كىنەپ كېلىۋاپتۇ. ئۇكىلىرىڭدىن خاتىرجەم قىل، نۇرى. ئالتە بالام ئون بولدى شۇ. ئاپاڭ رەھمەتتى ئېسىل خوتۇن ئىدى. ئاگلىغانسەن، ئاپاڭغا موماڭ يۈز قوي، ئون كالا، ئۇچ ئات مىراس بېرىپتۇ.

- دادامغا قالغان مىراس بېشىغا بالا بولدى، ئاپامغا قالغان مىراسمۇ شۇدۇ. مىراس ئالمايمۇ ياشىغىلى بولىدۇ، مۇختەر چوڭ دادا. دادامنى پارا بېرىپ بولسىمۇ قۇتۇلدۇرۇۋالساق بولاتتى.

- نىزەرخان غوجام توقۇزتارانىڭ ھاكىملىقىدىن دوتەي بولۇپ ئوسۇپتەك. غوجام ئادىل ئادەم. ئابدۇمەر مەكبېگنىڭ ئانىسىنى كوزىگە كورسىتىدۇ. شاگيو چوڭ دادىلىرىڭنىڭمۇ ئەدۇنىنى بېرىدۇ. ھېلىقىدەك قىلىپ غوجامغا بىر ئەرزە يازغىنە، نۇرى.

نىزەرخان غوجامنى ھەممىلا ئادەم خەلقپەرۋەر ئادەم دەپ ماختاتتى. لېكىن رۇسولۇۋ ستالىنچە قويۇۋالغان ژىرىك قارا بۇرۇتىنى سىلاپ: «ياخشىلىقىنى بىلمەيمەن، لېكىن غوجانىياز ھاجىنى ھەممىلا يەردە خائىن دەپ تىللىغىنىغا قاراپ شېك دۆبەنىڭ كانىيىكەن دەپ ئويلاپ قالدىم» دېگەنىدى. ھەممىلا ئىشتا رۇسولۇۋ ۋە رەخمجان سابىر ھاجىنىڭ تاتار ئۇستازى ئەمىن ئەۋزىنىڭ قاراشلىرىنى ئولچەم قىلىشقا ئادەتلەنگەن ياش ژىگىتباي چوڭ دادىسىغا ئوز پىكىرىنى ئوچۇقلا دېدى، - بەزىلەر نىزەرخان غوجاممۇ شېك دۆبەنىڭ سادىق ئادىمى دەيدىكەن. دېمىسىمۇ ئۇ ئادەم گىمىنازىيەگە كېلىپ دوكلات بەردى. دوكلاتىدا شېك دۆبەنى قالتىس ماختاپ، ئالتە بۈيۈك سىياسەتنى بەخت ئەكېلىدىغان سىياسەت، دېدى.

- شۇنداق دېمەي قانداق قىلاتتى. مەنمۇ تۇرت ژىل ماخۇسەننى ماختاپ ئالىي قوماندان، داھىي دېدىم، ئىلاج قانچە؟ جان باقماق پەرىز دېگەن گەپ مۇشۇنداق يەردە ئىشلىنىدۇ، كالۋاك!

نۇرى جىمىپ قالدى. ئۇ دادىسىنىڭ ناھەق زىيانكەشلىككە ئۇچرىغانلىقىنى نىزەرخان غوجامغا مەلۇم قىلىش نىيىتىگە كەلدى.

ئۇ قىشنىڭ بىر كۇنىنى ئۇكىلىرى بىلەن تولىمۇ كوڭۇللۇك ئوتكۇزدى. ئۇلار چانا بىلەن قىشلاقتىماغا چۇشۇپ سىگىلىسىنى يوقلىدى. مومىسى ئاۋال نەۋرىلىرىنى بىرمۇ - بىر سويۇپ قۇچاغلىدى، قىزىنى قوشاقلا قېتىپ ژىغلىدى. چوڭ دادا، كىچىك دادىلىرى بالىلارنى قوي سويۇپ مېھمان قىلىشتى. شاگيولارنىڭ زىياۋۇدۇنغا قىلغان يۈزسىزلىكىنى ئەيىپلەپ، نۇرىنىڭ دادا جەمەت باي تۇققانلىرىنى قارغاشتى...

كەچتە ئويگە ياناندا، چوڭ دادىسى ئۇلارغا سوقۇم ئۈچۈن ئىككى قوي، ئۇن، ياغ، نان - توغاچلارنى بەردى. بالىلار چانا بىلەن قاقاخلىشىپ كولۇشۇپ قاراڭغۇ چۈشكەندە مەھەللىسىگە قايتىپ چىقتى. كەچتە يەنە مۇختەربايىنىڭ ئويىدە مېھمان بولدى. نۇرى ئاخشىمى ئويىنى ياخشى ئىسسىتىپ ئۇكىلىرىنى مورا ئوچاقنىڭ چورىسىگە ئولتارغۇزۇپ، «مىڭ بىر كېچە» دىن چوچەك ئېيتىپ بەردى. يېرىم كېچىدە ئىشتلار قاتتىق قاۋاشتى. ھويلىدا بىرلىرى دۇكۇرلەشتى. بالىلار قورقۇپ بۇلۇڭلارغا موكۇشتى. نۇرى قىزىقىپ دالانغا چىقىپ پەنجىرىدىن سىرتقا قارىدى. ھويلىدا تۇلكە تۇماق كىيگەن، تولىمۇ گەۋدىلىك ئىككى ئادەم قاما بىلەن كەپلىشۋاتاتتى. نۇرى ئۇلارنىڭ يېنىغا چىقتى ۋە سالام بېرىپ ئاتلىرىنى قولىدىن ئالدى.

- غىنى ئوغرى، - دەپ نۇرىغا پىچىرلىدى قاما بېشىغا تۇلكە تۇماق، ئۇچىسىغا قىسقا جۇگا كىيگەن بەستلىك ئادەمنى كورسىتىپ، - بورىۋاي ئىككىسى قېچىپ كەپتۇ. ئۇلارنى تۇتقىلى ئادەم چىققان ئىكەن.

نۇرى چالا - بۇلىلا بىر قېتىم كورگەن غىنى ئوغرىنىڭ نامىنى ئاگلاپ خوشال بولدى.

بىزنىڭ ئوقۇغۇچىلار سىزنى قالتىس ماختايدۇ غىنى ئاكا، سىز سادىر پالۋان بولالايسىز - ھە، - دېدى ئۇ غېنىغا.

- ھا - ھا... - دېدى غىنى كولۇپ، - مېنىڭ سادىر خاگرۇقتەك يامۇلدا تولا يېتىپ بېشىم بىر قۇچاق بولمىدى تېخى، سەن نەنىڭ ئوقۇغۇچىسى؟

- گىمنازىيەنىڭ.

- ھە، ھېلىقى شېك دۆبەنىڭ مەكتىۋىنىڭ بالىسى ئېكەنسەن - دە؟

- ھەئە.

- شېك دۆبەنىڭ تامىغى تاتلىقمىكەن؟

- ئۇ دېگەن كېگەش ئىتتىپاقىنىڭ ياردىمى بىلەن قۇرۇلغان مەكتەپ غېنىكا.

- ئورۇسنىڭ پۇلى نەدىن كەلگەن؟

- ئۇ دېگەن باي، كوچلۇك، سوتسىيالىستىك دولەت.

- پاھ، پاھ، قالتىس كەپدان ئېكەنسەنغۇ، ھە. ژۇرە، ماۋۇ قازاقنىڭ گوشى پىشقۇچە ماگا دەرس سوزلەپ بېرە!

ئۇلار قامانىڭ تەر ۋە گوش پۇراپ تۇرىدىغان ئويگە كىرگەندىن كېيىن غىنى:

- پاھ، پاھ، ھېلىمۇ سودا ژۇرىدىغان قاما دېگەن ھايۋان بولغىنىڭ. بۇرسۇق بولغان بولساڭ ئويۇڭ قانچىلىك سېسىق بولاردى. پىشتلىرىڭ يوق كورپە، تېكمەتلىرىڭمۇ باردۇر - ھە؟، - دەپ چاقچاق قىلدى.

- پىشت بولمىسا ئورۇس بولۇپ قالمايمەنمۇ غېنىكا. ئورۇس بولۇپ قالسام ساگا كۇن يوققۇي!...

- ھا - ھا... مەيلى پىشتلاۋەرگىن، پىشتلىرىڭ ئۇچىسا ئۈچۈن، ئورۇس بولما. شېك دۆبەنىڭ ئەقلى ئورۇستىن كېلىدۇ. ئۇ ياقتا بىز خەخنى قىرىپ تۇگەتتى. قالغىنىنى ئەندى شېك دۆبەنىڭ قولى بىلەن يوقاتماقچى.

- ئابلايقاننى قورۇتۇپ، قازاقلارنى ئالاش ئوردا دەپ قىردى، قۇدايارقاننى جوغالتىپ شەيخۇل ئىسلام دەپ ئۆزبەكلەرنى قۇرۇتتى. ئۇيغۇرۇڭ نېمە نە؟. دېدى بورىۋاي ئىسمىلىك قارا بۇرۇت، ئىككى مەگزى خوراز تاجىسىدەك قىزىل ژىگىت. ئۇ يېنىچە يېتىپ كىگىزنى قايرىپ «چىرت» قىلىپ تۇكۇرۇپ قويدى - دە، سوزىنى داۋام قىلدى، - سەن غىنى بورىۋايغا ئەگىشىپ ئوغرىلىق قىلىشتىن باشقا نېمىگە يارايسەن؟

- چۇ سىلىگنى ئوز قولۇم بىلەن بوغۇزلايمەن! - دېدى غىنى كولۇپ قويۇپ، - ئەڭ چوڭ ئوغرى ئەشۇ چۇ سىلىك. ئۇ شېك دۆبەنىڭ قېيىناتىسى، ئۇلار ئىككىمىزدەك شېرىك ئوغرىلار. تېخى بىزنى تۇتۇپ تۇرمىگە سالغۇدەك. تۇرمىدىن يەتتە قېتىم قېچىپ قۇتۇلدۇم. ئەندى تۇتۇلسام ساق قويمايدۇ جۇمۇ. ھەي قاما، ئاتلارنى سامانلىققا تىق. مۇختەربايىنىڭ ئېتىدەك كىشنەپ قويۇپ بالا تاپمىسۇن جۇمۇ. كاپىر ئەسكەرلەرنىڭ مىلتىقلىرى يامانكەن. شېك دۆبەنمۇ قالتىس مەرگەنكەن. گاسىلىڭ، جاڭ سىلىڭ، غوجانىيازلارنى شۇنداق تىرىپىرەن قىلىۋەتتىكىن.

- راست قىيىن ئەكەن، بۇل چىڭ چىساي دېگەنىڭ!

- تۇتۇلسا قىيناپ ئولتۇرىدۇ. قولۇڭنى باغلاپ، تورت تىمغا، يەرگە توموۇر زىخ قېقىلغان، مىدىرلىغىلى بولمايدىغان بىر كىشىلىك ئويگە ئورە تۇرغۇزۇپ ئىشكىگە قۇلۇپ سېلىۋېتىدىكەن، تىپەي دېسەڭ پۇتۇڭ كىشەندە، تىللايسەن، قارغايسەن، تىك تۇرۇپ قېتىپ ئولىسەن. ئۇنىڭ مۇشۇنداق مىڭ خىل قىيناش ئۇسۇلى باركەن... پاھ، ھاھ... ئەتىلا تىلقا تاغلىرىغا ئەكبەر باتۇرنىڭ يېنىغا قېچىپ كېتەيلى جۇمۇ...

نۇرى كېپى ئۇچۇق، ئەمما قوپال، ھېكايىلەردىكى قەھرىمانلاردەك سىرلىق، چېچى تاقىرلىشقا باشلىغان، كوزلىرى سارغۇچ، بۇرنى قىسقا، گەۋدىسى تولىمۇ مەزمۇت، يوغان كەلگەن بۇ ئادەمگە ئويدانلا قىزىقىپ قالدى.

(داۋامى بار).

ۋەزىيەتنىڭ تەقەززاسى

20 - ئەسىرنىڭ 30 - ژىللىرىدىن بېرى تەشەببۇس قىلىپ كېلىۋاتقان شەرقىي تۈركىستان مىللىي مۇستەقىللىقتىن ئىبارەت بۇ سىياسىي پائالىيىتىمىزدە گەرچە ئىككى قېتىم جۇمھۇرىيەت ئېلان قىلىپ، تارىخ بېتىدە شانلىق ئىزلار باسقان بولساقمۇ، ئامما ئىنقىلاپ مېۋىلىرىنى قوغداپ قىلىشقا قادىر بولالمىدۇق.كېيىنكى زامانلاردا خەلىق ئارا سىياسىي سەھنىلەردە ژۈرگۈزۈلۈپ كەلگەن شەرقىي تۈركىستان داۋاسىدىنمۇ بىر نەتىجە ئالالمىدۇق. بۇ خۇلاسىنى شەرقىي تۈركىستان داۋاسى يولىدا كۈرەش پائالىيىتىنى ئېلىپ بارغان، مۇجاھىت ئەيسا يۈسۈپ ئالىپتېكىن تۆۋەندىكىچە يازغان ئىدى:

«ئۇ زامانلاردا پۈتكۈل دۇنيا شەرقىي تۈركىستاندىكى دەھشەتنى تاماشە كوردى. شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ (ئۇيغۇرستانلىقلارنىڭ) دەرت - پەرياتلىرىنى ھېچ كىم ئۇقمىدى. مەن بۇ ئەھۋالنى دۇنيا جامائىتىگە، دىنداشلىرىمىزغا بىلدۈرۈش، چۈشەندۈرۈش ۋە ئۇلاردىن ياردەم سوراش ئۈچۈن ئوتتۇرا شەرىق ۋە شەرىق دولەتلىرىنى ساياھەت قىلدىم. كوپ مەملىكەتلەرنىڭ سىياسىي، دىنىي ۋە مىللىي ۋەكىللىرى بىلەن كورۇشتۇم. ئېچىنىشلىق يېرى شۇكى، شەرقىي تۈركىستانىنىڭ دەردى - داۋالىرىنى چۈشەندۈرۈشكە تىرىشقىنىم بىلەن بۇ دولەتلەردىن ۋە ئۇلارنىڭ ئەرباپلىرىدىن ھېچ قانداق مەنپىيەت كورەلمىدىم، خۇسۇسەن تۈرك دۇنياسىنىڭ باش پاناھى تۈركىيەدە 1959 - ژىلدىن ئېتىبارەن ھەر بىر ئۇزگىرىشتە دېگىدەك ھوكۇمەت باشلىقلىرىغا، دىنىي، مىللىي ۋە سىياسىي رەھبەرلىرىگە شەرقىي تۈركىستانىنىڭ دەرت - داۋالىرىنى چۈشەندۈرىدىغان دەلىللىك مەكتۇپلارنى تەغدىم قىلدىم، بىۋاستە كورۇشۇپ چۈشەندۈردۇم. كىتاپلارنى، مەجمۇئەلەرنى، مەلۇماتلارنى ۋە قوللانمىلارنى نەشىر قىلدۇردۇم. ئەپسۇسكى، پۈتۈن بۇ ئەجىرلىرىمگە، زىيارەتلىرىمگە چۈشلۇق ئىنسانلىق دۇنياسىدىن ياردەم كورەلمىدۇق» (ئەيسا يۈسۈپ ئالىپتېكىن، «شەرقىي تۈركىستان ئۈچۈن» ئىستانبۇل، 1985 - ژىل، 9 - 10 - بەتلەر).

ئەجەبا نىمە ئۈچۈن؟

بۇ يەردىكى تۈپ مەسىلە مىللىتىمىز ۋە مىللىي مۇستەقىللىق ئىنقىلاۋىمىزنىڭ تەغدىرىنى بەلگۈلەيدىغان ئاساسىي پرىنسىپى ۋە غايەسىنىڭ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەۋجۇت ئىمكانىيەتلىرىدىن ھالقىغان پانتۈركىزم (كەڭ تۈركچىلىك) چۈشەنچىسى بىلەن سۇغۇرۇلغانلىقى، مىللەتنى ئىرقى ئاساسقا يۆلەپ، پۈتۈن ئىرقىي بىر مىللەت، بىر ۋەتەن، بىر بايراق ئاستىدا ئۇيۇشتۇرۇشتىن ئىبارەت سىياسىي بىرلىكنى مەخسەت قىلغان ئىمكانسىز ئارزۇ - ھەۋەسلەرنىڭ پېيىغا چۈشكەنلىكى،بۇ خاھىش ۋەجىدىن دۇنيا جامائەتچىلىكىنى ئۇركەتكەنلىكىدىن ۋە بۇ تۈرك ئىرقىنىڭ بىرلىكىدىن ئەندىشە قىلغان رۇسلار بىلەن خىتايلارنى ھەمكارلىققا زورلىغانلىقىدىن مىللىي ئىنقىلاپچىلىرىمىزنى بىللە باستۇرۇشقا تۈرتكە بولغانلىقىدىن ئىبارەت.

خەلقىمىزنىڭ ئاخىرقى بىر ئەسىردىن بېرىقى مىللىي ئىنقىلاپلىرىنىڭ ئاقىۋەتلىرىگە نەزەر سالغىنىمىزدا: «1870 - ژىللىرى ياقۇپبەگ قەشقەرنى مەركەز قىلغان ھالدا، شەرقىي تۈركىستانىنىڭ بۈيۈك بىر قىسمىنى دولەت ھالىتىگە كەلتۈردى. بۇ دولەتنىڭ تۈركىيەگە تەۋە ئېكەنلىكىنى ئېلان قىلىپ، سۇلتان ئابدۇل ئەزىز نامىغا قۇتبە ئوقۇتتى. شاھ ئالىلىرى بۇ ئىلتىماسنى قوبۇل قىلىپ، ھەربىي مۇتەخەسسىلەرنى ئەۋەتتى. قۇدرەتلىك تۈرك دولتىنىڭ تەشكىللىشىدىن، خۇسۇسەن بۇ دولەتنىڭ تۈركىيە بىلەن بولغان ئالاقىسىدىن پاراكەندە بولغان رۇسلار بىلەن خىتايلار ياقۇپبەگ دولىتىنى يوقىتىش ئۈچۈن ھەمكارلاشتى. مەملىكەتتە رۇس تەسىرى كۈچەيدى. ئانگلىيەنىڭمۇ قول سېلىشى بىلەن بۇ دولەت ئاخىرى پۈتۈنلەي خىتاينىڭ قولىغا ئوتتى». (ھايات ئېنسىكلوپېدىيەسى، 2 - توم، 986 - بەت..ئىستانبۇل).

1933 - ژىلى قەشقەردە قۇرۇلغان «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتىگە»كەلسەك، ئاندىرېيۋنىڭ كوز قاراشلىرىدىن قارىغاندا» بۇ جۇمھۇرىيەت ياقۇپبەگ ئەمىرلىكىنىڭ كام - كوتىسىز مەنەۋىي ۋارىسى ئىدى. ئۇزىنىڭ مۇستەقىللىق كورىشكە ياردەم ئېلىش ۋە ئېتىراپ قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئوتتۇرا شەرىق مۇسۇلمانلىرىغا ۋە ئانگلىيە، ھىندستانغا يالۋۇردى. ئەپسۇسكى ئۇنىڭدەك بولمىدى. ياقۇپبەگ ئەينى زاماندا ئىنگلىزلار ۋە ئوسمان تۈركلىرى تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىنىپ، مەلۇم ماددىي ياردەملەرگە ئېرىشكەن ئىدى. ئامما، شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى بۇ ئارزۇلىرىدىن پۈتۈنلەي مەھرۇم قالدى»، «ئەسلىدە شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى ھەرىكىتىنىڭ بېشىدىن تارتىپ قەتئىي ھالدا تۈركچىلىك، ئىسلامچىلىق بىر مەۋقە ئۈتقانلىقى ۋەجىدىن پايدىلىنىپ ئىتتىپاقداشلاردىن مەھرۇم قالدى. ئەينى زاماندا ئۇيغۇرلار دىيارىدىكى تۈڭگانلار، ئۇلكىلىك ھاكىمىيەت ۋە كېڭەش ئىتتىپاقىدىن ئىبارەت ئۇچ چوڭ كۈچنىڭ دۈشمەنلىكىنى قازاندى». (خىتاي، ئوتتۇرا ئاسىيەدىكى مۇسۇلمانلار، لوندون، 1986 - ژىل، 114 - 116 - بەتلەر). نەتىجىدە، 1933 - ژىلى قەشقەردە قۇرۇلغان ئىسلام جۇمھۇرىيىتىمۇ ئىككىنچى قېتىملىق خىتاي - رۇس ھەمكارلىقىنىڭ قۇربانى بولۇپ، ئاران بىر نەچچە كۈنلا تۇرالدى...

1944 - ژىلى غۇلجىدا قۇرۇلغان «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى» ئۈچىنچى قېتىم ئورۇس - خىتاي ھەمكارلىقىنىڭ قۇربانى بولۇپ، سىياسىي سەھنىدىن غايىپ بولدى. كېيىنچە بۇ جۇمھۇرىيەت خىتاي كوممۇنىستلىرى تەرىپىدىن ئىشغال قىلىندى.شۇ ئان بۇ خۇسۇستا غۇلجا شەھرىدىكى «لۇتپۇللا مۇتەللىپ» نامىدىكى باغدا مۇڭلۇق قەبرىلەردىن باشقا ھېچ بىر ئەسەر قالمىدى...

مىللىي ئازاتلىق يولىدا كۈرەش قىلىۋاتقان ئاجىز بىر مىللەت ئۈچۈن ئېيتقاندا، كۈچلۈك مۇستەملىكچىگە تاقابىل تۇرۇشتا پايدىلىنىشقا بولىدىغان ھەر قانداق كۈچتىن پايدىلىنىش ئالەمشۇمۇل تەجرىبىدۇر. مەزكۇر تەجرىبىنى ھەقىقىي تۈردە تەدبىق قىلىش ۋە ئۇنىڭدىن مۇۋاپپەقىيەت قازىنىش - تارىخىي شارائىتكە ئاساسلىق دوستىمىز ۋە دۈشمىنىمىزنى ئېنىق ئايرىشىمىزغا، دوستلار ئارىسىدىكى، دۈشمەنلەر ئارىسىدىكى ھەتتا دوست - دۈشمەن ئارىسىدىكى زىددىيەتلەرنىڭ ماھىيىتىنى، يۆنىلىشىنى ۋە مىللىي مەنپىيىتىمىزنى قوغداپ قېلىشتىكى پايدىلىق ئىمكانىيەتلىرىنى ئەتراپلىق تەھلىل قىلىپ، توغرا ھوكۇم چىقىرىشقا باغلىق ئۇستىلىق مەسىلىسى جەھەتتىكە كەلگەندە ئىدېئولوگىيە چېگارىسىدىن ھالقىغان مىللىي مەنپىيەت مەسىلىسىدۇر.

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مىللىي مۇستەقىللىق كۈرىشى جەريانىدا خۇسۇسەن ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئىنقىلاۋى ۋە شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرۇلۇشىنىڭ ئالدى - كەينىدە كېڭەش ھوكۇمىتىدىن ياردەم ئالغانلىقى ئىنكار قىلغىلى بولمايدىغان بىر ھەقىقەتتۇر. بۇ ياردەملەرنىڭ قايسى يول ۋە قانچىلىك بېرىلگەنلىكىدىن قەتئىي نەزەر ئىككى تەرەپنىڭ تارىخىي دەۋرىدىكى ئارزۇ - مەنپىيەتلىرىگە ئۇيغۇن كېلىدىغان زورۇرىيەت ئىكەنلىكىنى مۇئەييەنلەشتۇرۇش كېرەك.چۈنكى، ئۇزىدىن مىڭ مەرتەبە كۈچلۈك مۇستەملىكچىنى يوقىتىپ، مۇستەقىللىقنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئەلۋەتتە دۈشمەنگە تاقابىل تۇرالىغىدەك بىر دوستنى تېپىش - قائىدە مەجبۇرىيەت ئىدى. بۇ ۋەجىدىن قارىغاندا! مىللىي - ئازاتلىق كۈرەشتە كېڭەش ئىتتىپاقىدىن پايدىلىنىشتىن باشقا ھېچ قانداق چىقىش يولى يوق ئىدى. چۈنكى، دۈشمەننىڭ دۈشمىنى بىلەن دوست بولۇش مەنتىقلىق ئىش ئىدى.

شېڭ شىسەي خىتاي تۇرۇغلۇق بۇ تۇپراقنى خىتايدىن ئايرىپ، ئوز ئالدىغا بايرىغى، ئوز ئالدىغا قوشۇنى، ئوز ئالدىغا يول بىرلىكى، ئوز ئالدىغا سىياسىتى بولغان مۇستەقىل دولەت ھالىتىگە كەلتۈرۈۋالسىمۇ، جاڭ كەيشى يەنىلا: «ئۇ نىمە قىلسا قىلسۇن، رۇسلارنى ئالداپ، شىنجاڭنى خىتاي تۇپرىغى پېتىچە قوغداپ قېلىشى - ئۇنىڭ بۈيۈك خىزمىتىدۇر» دەپ، مەدھىيىلىگەنلىكىدىن قارىغاندا، شېڭ شىسەينىڭ مۇستەبتلىكىدىن زىيادە ئۇستا سىياسەتچىلىكى كىشىنىڭ دىققىتىنى جەلىپ قىلىدۇ. كاشكى ئۇزىمىزدىن موشۇنداق بىر سىياسەتچى چىقىپ، كېڭەشتىن پايدىلىنىشقا قادىر بولغان بولسا، بۇنىڭدىن قازانغان مۇستەقىللىق ئەجەبا بىزگە راۋا بولماسمىدى؟

مەرھۇم ئەخمەتجان قاسىمىي بۇ تارىخىي تەجرىبىلەرگە ئاساسەن كېڭەش ئىتتىپاقىدىن پايدىلىنىشنىڭ زورۇرىيىتىنى تەشەببۇس قىلىپ، شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنى قۇرۇشقا قادىر بولالىغان بولسىمۇ، ئەپسۇسكى كېيىنكى مەزگىللەردىكى ۋەزىيەت تەرەققىياتى، مىللىي بىرلىكنىڭ كامچىلىقى ۋە يوشۇرۇن غايىنىڭ ۋاقىتسىز ئاشكارىلىنىشى قاتارلىق بىر ژۈرۈش سەۋەپلەر تۈپەيلىدىن كېڭەش دوستلىرىنىڭ ۋاپاسىز چىقىشىغا تۈرتكە بولدى.

شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇشىنىڭ ئالدى - كەينىدە خەلقىمىزنىڭ مۇقەددەس مىللىي مەنپىيىتىگە تاقاشقان مەسىلە: كېڭەش ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇپ، خىتايدىن قۇتۇلۇشمۇ ياكى كېڭەش ئىتتىپاقى بىلەن دۈشمەن بولۇپ، خىتايغا تۇتۇلۇشمۇ؟ دېگەندىن ئىبارەت ئىدى. ئەگەر تەغدىرىمىزنى ئويلايدىغان مىللىي رەھبەرلىرىمىز بىر ياقىدىن باش چىقىرىپ، مەنپىيەت تارازىسىنىڭ ھېساپ كىتاۋىدىن مەنتىقىلىق يەكۇن چىقىرىشقا قادىر بولالىغان بولسا ئىدى، بىز بۇ كۈنلەرگە قالمىغان بولار ئىدۇق.

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مىللىي - ئازاتلىق غايەسى ئۇنىڭ مىللىي تارىخ ئاڭنى ھەقىقىي تۈردە ئىدرەك قىلىش ئارقىلىق ئېكەللەنمەكلىكى، تارىخىي مەۋجۇدىيەتنى ئوز - ئوزىدىن ئىنكار قىلىشقا، ھەتتا مۇستەملىكچى كۈچلەرنىڭ بۇندىن پايدىلىنىشىغا، ۋاقتى كەلگەندە ئۇجۇقتۇرىدىغان كوزىر قىلىپ ئېلىشىغا سەۋەپچى بولغانلىقى مەلۇم. بۇ نۇقتىنى خىتاينىڭ ئىستانبۇلدىكى باش كونسۇلى ۋۇكەيجىگىنىڭ: «جۇڭگودا شەرقىي تۈركىستان دېگەن بىر ئولكە يوق، جۇڭگودا ياشايدىغان تۈركلەرمۇ يوق.ئۇلار ئۇيغۇرلاردۇر. شەرقىي تۈركىستان دولىتى مەسىلىسىگە كەلسەك، بۇنداق بىر دولەت بولغان ئەمەس، بولغان تەغدىردىمۇ ئۇ پەقەت بىر - ئىككى ژىل ياشىغان. بەزى كىشىلەرنىڭ شەرقىي تۈركىستان دەپ ئاتىغان يېرى جۇڭگونىڭ شىنجاڭ ئولكىسىدۇر» دېگەن باياناتىدىن تەسەۋۋۇر قىلىش مۇمكىن.

ھالبۇكى، تۈركلىكىمىزنى ئېتىراپ قىلمايدىغان بەغەرەز ئىنسانلار بىلەن تەڭ بولۇپ، ۋاقىتنى بىھۇدە ئوتكۈزگەندىن كورە، ئۇلار ئوزلىرى تەكىتلىگەن «ئۇيغۇر»نىڭ كىملىگىنى ئوزىگە ئۇبدان تونۇتۇپ، مىللىي مۇستەقىللىق داۋارىمىزنى ئىنكار قىلىشقا زەمىن يارىتىپ بەرمەسلىگىمىز كېرەك.

مەسىلىنىڭ يەنە بىر تەرىپى شۇكى، خەلقىمىز تۈرلۈك پۈتلىكاشاڭلار تۈپەيلىدىن ئوزىنىڭ تۈرك ئىرقىغا مەنسۇپ ئېكەنلىگىنى تېخى تونۇپ يېتەلىگىنى يوق. مېنىڭچە ئاساسىي قاتلامدىكى كەڭ خەلق ئاممىسى ھېلى ھەم شۇنداق. تىل، تارىخ ساھالىرىدا مەلۇم سەۋىيەگە ئېگە كىشىلەر ۋە تۈركولوگلار ئوزىنىڭ تۈرك تىل سىستېمىسىغا ئائىت بىر مىللەت ئېكەنلىگىنىلا بىلىدۇ، خالاس. ئوزىنىڭ تۈركلىكىنى بىلمىگەن خەلق ئۇزگىنىڭ تۈرك دېمەسلىگىدىن كايىشى مەنتىقسىزدۇر. بۇ ھالدا تۈركلىكتە چىڭ تۇرۇۋېلىپ، ئۇيغۇرلىقىمىزنى ئىنكار قىلىش - قولىمىزدىكى كوزىرنى دۈشمەنگە ئۇتقۇزۇش دېمەكتۇر. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مىللىي مەۋجۇتلىقىغا كوز ژۇمىدىغان دوستلىرىمىز ئەلۋەتتە، ھېچ بولمىسا «مىللەت» سوزىنىڭ تۈرك تىلىدىكى ئىستىمالىنى ئوبدان ئىدرەك قىلىپ بىھۇدە تەنقىتلەردىن ساقلانغىنى تۈزۈك. بۇ يەردىكى مىللەت مۇنازىرىسى ئۇيغۇرنى تۈركلىكتىن ئايرىش مەسىلىسى ئەمەس، بەلكى، سىياسىي زورۇرىيەت يۈزىدىن مەۋجۇتىيەتكە قايرىش مەسىلىسىدۇر.

مىللەت - دولەتنىڭ گەۋدىسىدۇر. دۇنيادىكى ھەر قايسى دولەتلەرنىڭ نامى ئاساسىي جەھەتتىن شۇ دولەتتە ياشايدىغان، شۇ دولەتنى ئوز ۋەتىنى قىلغان ئاساسىي مىللەتنىڭ نامى بىلەن ئاتالماقتا. بىر مىللەت ئوز ۋەتىنىنى پەقەت ئوز نامى بىلەن ئىزاھلىغاندىلا تەبىي تونۇلۇش پۈرسىتىگە ئېگە بولالايدۇ. بۇ، دۇنيانىڭ ھەر بىر يېرىدە ئىسپاتلىنىۋاتقان ئومۇمىي يۈزلۈك ھەقىقەتتۇر. بۇ ھەقتە بېشىمدىن ئوتكەن بىر ۋاقەنى ئېيتىپ ئوتمەكچىمەن:

1980 - ژىلى، ئوكتەبىردە جۇڭگو ئەنجىن تىببىي بىلىم يۇرتىغا مۇتەخەسسىلىكنى مۇكەممەللەشتۈرۈشكە كەلگەن ئىدىم. بىر كۈنى ئەنجىن پوچتاخانىسىدا بىر ئېنگلىز بىلەن ئۇچرىشىپ قالدىم. ئارىمىزدا شۇنداق بىر قىسقا سوھبەت بولدى:

- مىللىتىڭىز نىمە؟
- ئۇيغۇر.
- كەچۈرىسىز! ئۇخمايدىكەنمەن.
- شەرقىي تۈركىستانلىق.
- تۈركىستانلىقمۇ؟ ئۇنداقتا سىز ئوزبەكمۇ؟ قازاقمۇ؟ قىرغىزمۇ؟
- ئوزبەك، قازاق، قىرغىزنى بىلىدىكەنسىز! ئۇيغۇرلارنى نېمىشكە بىلمەيسىز؟
- چۈنكى، ئۇلارنىڭ ئوزبەكىستان، قازاقىستان، قىرغىزستانى بار.
- شۇنداقمۇ؟ چۈشەندىم!

موشۇ سوھبەتتىن كېيىن ئويىمدىن شۇنداق بىر پىكىر كەچتىكى، ۋەتەن بىلەن مىللەتتىن ئىبارەت بۇ بىر ھەقىقەتنىڭ ئىككى تەرىپى پەقەت بىر - بىرىنى تولۇقلىغاندىلا تەبىي نامايەن شەكلىنى ئالالايدىغانلىقىنى، دولەت گەۋدىسىنىڭ تەبىي ۋەكىلى بولالايدىغانلىقىنى ھىس قىلدىم.

دۇنيادىكى دولەتلەرنىڭ نامىغا نەزەر سالىدىغان بولساق، خىتاينىڭ نامى خىتاي مىللىتى بىلەن، روسسىيەنىڭ رۇسلار بىلەن، ياپونىيەنىڭ ياپونلار بىلەن، ھىندستاننىڭ ھىندىلار بىلەن ئاتىلىدىغانلىقى مەلۇم. ھېچ بىر دولەت يوقكى، مىللەت نامى بىلەن ئاتالمايدىغان.

بۇ نۇقتىدىن قارىغاندا، ئۇيغۇر تۇپرىغىدا ياشاۋاتقان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مىللىي مۇستەقىللىق غايىسىنى ئۇيغۇرستان جۇمھۇرىيىتىگە باغلاش تېخىمۇ مەنتىقىلىقتۇر. بۇ ئوزىگە خاس جۇغراپىيە بەلگۈدە ياشاۋاتقان، ئوزىگە خاس ئالاھىدىلىككە ساھىپ بولغان بىر تۈرك پارچىسىدىن يار بەرگەن ئىمكانىيەتلەر ئىچىدە خىتاي ئىستىلاسىدىن تېخىمۇ ئوڭاي قۇتۇلدۇرۇش مەسىلىسىدۇر. بۇ ھەرگىز تەسادىپى ئوتتۇرىغا قويۇلۇۋاتقان مەسىلە ئەمەس، بەلكى ئۇزۇن تارىخىي، جۇغراپىيە، سىياسىي ئىجتىمائىي ئاساسقا ئېگە بىر مەسىلىدۇر.

ئەسلى، ئۇيغۇر يۇرتىنىڭ ئۇيغۇرستان ئېكەنلىگى مەشھۇر تارىخشۇناس ۋە توركولوگ نا. زەكىي ۋەلىدىن توگان تەرىپىدىن بۇرۇن ئوتتۇرىغا قويۇلغانلىقى مەلۇم: «شەرقىي تىيانشان قىسمى ئەسلى ئۇيغۇر يۇرتى «ئۇيغۇرستان» دەپ ئاتىلىدۇ، مۇستەقىل ھاكىمىيەتلىرى 13 - ئەسىرگىچە، يەنى موڭغۇللار دەۋرىگىچە داۋام قىلدى». (ئومۇمىي تۈرك تارىخىغا كىرىش 1 - توم، 56 - بەت. ئىستانبۇل، 1970 - ژ.).

دەرۋەقە، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تارىخىي دولەتلىرى ھەر قايسى ئالىملار تەرىپىدىن: «ئۇيغۇر خانداىلىقى»، «ئۇيغۇر خانلىقى»، «ئۇيغۇر قاغانلىقى»، «ئۇيغۇر دولتى»، «ئۇيغۇرىيە» ھەتتا «ئۇيغۇر ئىمپېراتورلىقى» نامىغا خىلمۇ - خىل تەرىپلىگەنلىكى مەلۇم. بۇ تەرىپلەرنىڭ قانچە تۈرلىنىشىدىن قەتئىي نەزەر ئۇيغۇر ئېلىنىڭ، يەنى زامانىمىزنىڭ ئالىجاناپ سوزى بىلەن ئېيتقاندا، «ئۇيغۇرستاننىڭ» مەۋجۇدىيىتى ئېكەنلىگى شەك - شۈبھىسىزدۇر. مىللىي دولەت پەقەت مىللىي مەۋجۇدىيەت ئاساسىدا قۇرۇلىدۇ. مىللىي مەۋجۇدىيەت پەقەت شۇ مىللەتنىڭ تارىخىي كۈرەشلىرى ئارقىلىق سىزىلغان مىللىي تۇپراقلىرىدا يەنى ئانا ۋەتىنىدە گەۋدىلىنىدۇ. بۇ نۇقتىدىن قارىغاندا، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئانا ۋەتىنى ئۇيغۇرستاندۇر - بۇ ھېچ كىم ئىنكار قىلالمايدىغان، ھېچ بىر ئىسپات تەلەپ قىلمايدىغان ئومۇمىي ھەقىقەتتۇر. ئوزىنىڭ كىملىگىنى، يۇرتىنىڭ ئېسىملىگىنى ئىنكار قىلغان مىللەت ھېچ ۋاقىتتا، ھېچ يەردە، ھېچ شەكىلدە مۇستەقىل دولەتكە ۋە ھاكىمىيەتكە ساھىب بولالمايدۇ.

دولەت - ئەنئەنە مەسىلىسىدۇر. ئۇيغۇر خەلقى تارىختا ئوز نامىدا ئۇيغۇر دولتى(ئۇيغۇر ئورخۇن قاغانلىقى- 646 - 845)، ئۇيغۇر ئىدىقۇت خانلىقى (850 - 1335)، ئۇيغۇر قاراخانىيلار دولتى (850 - 1220) قاتارلىق دولەتلەرنى قۇرغان شانلىق ئەنئەنىگە ساھىبتۇر. خەلقىمىز ئەلۋەتتە بۇ تارىخىي ئەنئەنىلەرگە ۋارىسلىق قىلىشى، دولىتىگە ساھىپ چىقىشى كېرەك. بۇ ئۇيغۇر مىللىي دولىتىنى داۋا قىلىشتا، قايتۇرۇپ ئېلىشتا ئۇيغۇرچىلىق ھەمدە ئۇيغۇرستانچىلىق پولاتتەك مىللىي دەستۇرىمىز بولالايدۇ. شۇنداقلا مىللىي مەۋجۇتلىغىمىزنى، مىللىي دولتىمىزنى ساقلاپ قېلىشتىمۇ ئۇيغۇرلىغىمىزدا چىڭ تۇرۇش جىددىي مەسىلىدۇر.

تارىختا ئوتكەن 16 خىل تۈرك دولەتلىرىنىڭ ناملىرىغا بىر نەزەر ئاغدۇرۇپ كورەيلى: 1. بۈيۈك ھۇن ئىمپېرىيەسى،2. غەربىي ھۇن ئىمپېراتورلىغى، 3. ياۋروپا ھۇن ئىمپېراتورلىغى، 4. ئاق ھۇن ئىمپېراتورلىغى، 5. كوك تۈرك ئىمپېراتورلىغى، 6. ئاۋار ئىمپېراتورلىغى، 7. بۈيۈك سالجۇقلار ئىمپېراتورلىغى، 8. ئۇيغۇر دولتى، 9. قاراخانىيلار دولتى، 10. غەزنەۋىلەر دولتى، 11. ھازار ئىمپېراتورلىغى، 12. خارەزم شاھلار دولتى، 13. ئالتۇن ئوردا دولتى، 14. بۈيۈك تومۇرلەر ئىمپېراتورلىغى، 15. بابۇر ئىمپېراتورلىغى، 16. ئوسمان ئىمپېراتورلىغى. بۇ دولەتلەرنىڭ ھېچ بىرى «تۈركىستان» دەپ ئاتالمىغانلىقى، بۇگۈنكى مەۋجۇت تۈرك قەبىلىلىرى ئىچىدە «ئۇيغۇردىن» باشقا ھېچ قايسىنىڭ ئېتىراپ قىلغىدەك بۈيۈك دولەت قۇرالمىغانلىقى مەلۇم. بۇ نۇقتىدىن «تۈركىستان» سوزى

ئەۋلادگۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ىنىڭ نوقۇل جۇغراپىيە ئاتالغۇ ئېكەنلىكىنى (سىياسىي دۆلەت ئاتالغۇسى ئەمەسلىكى) مۇئەييەنلەشتۈرۈش تەس ئەمەس...

«بۈيۈك تۈركىستان» نامى ئاستىدا بىرلىككە كېلىش بارلىق تۈركىي خەلقلەرنىڭ ئورتاق ئارزۇسى بولۇشىغا، تۈركچىلىكنىڭ ئومۇمىي يۈزلۈك قوبۇل قىلىنىشىغا ۋە ئىچكى - تاشقى ۋەزىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئىجازەت بېرىشىگە باغلىق بولغان ئالەمشۇمۇل مەسىلە. نۆۋەتتە سابىق كېڭەش ئىتتىپاقى بايرىقى ئاستىدا بىرلىشىپ تۇرغان تۈركىي خەلقلەرنىڭ بولۇنۇپ، ئايرىم - ئايرىم مۇستەقىل دۆلەتلەرگە ئاجرىلىشى ۋە بۇ مۇستەقىل تۈرك دۆلەتلىرىنىڭ تۈركىيە، خىتاي ۋە روسسىيە تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىنىشى «تۈركىستان» ياكى «غەربىي تۈركىستان» چۈشەنچىسىنى سىياسىي ئىستىقبالىدىن مەھرۇم قىلماقتا. بۇ ھالدا «شەرقىي تۈركىستان» داۋاسىدا چىڭ تۇرۇپ ئېلىشىنىڭ ھېچ بىر ئەھمىيىتى بولمىسا كېرەك.

پۈتكۈل تۈركىي دۆلەتلەرنى بىر «تۈركىستان» دۆلەت ھالىغا كەلتۈرۈش ھەقىقەتەن شەرەپلىك ئىش. شۇنداقلا مەشەققەتلىك ئۆتكۈل بولسىمۇ، ئامما تارىخىي ساۋاقلاردىن، مەۋجۇت ئىمكانىيەتلەردىن قارىغاندا ئەمەللىشىش ئېھتىمالى بولمىغان بىر ئىشتۇر. ھالبۇكى، كۈچلۈك روسسىيەنىڭ يېغىرىغا تېگىپ، ئۇنىڭغا ھەيۋە قىلىدىغان سىياسەت ھالىغا كەلتۈرۈشنىڭ ئۆزى دىپلوماتىك تەزىرىدىن قارىغاندا، خەتەرلىك ئىشتۇر. رۇسلار بىلەن خىتايلارنى (تۈركلەرگە قارشى) ھەمكارلىققا زورلىغان نوقتا دەل موشۇنىڭدىن ئىبارەتتۇر.

مەلۇمكى، غەربىي تۈركىستاندىكى بارلىق تۈركىي خەلقلەر ئۆز مىللەت نامىدا مۇستەقىل دۆلەتلىرىنى قۇرۇپ ئېلىشتى. بۇ ۋەزىيەتتە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مىللىي مۇستەقىللىق داۋاسىنى يەنىلا «شەرقىي تۈركىستان» شارى ئاستىدا داۋاملاشتۇرۇش دوست - دۈشمەنلىرىمىزنى ئوخشاشلا ئەجەبلەندۈرۈشى، تۈركچىلىكتىن (پانتۈركىزمدىن) پاراكەندە بولىدىغان بىر قىسىم دۇنيا جامائەتچىلىكىنىڭ تېخىمۇ دۈشمەنلىكىنى قوزغىشى، ھەتتا خىتاي سىلاۋيان ئىش بىرلىكىنى تۇغدۇرۇشى مۇمكىن. شۇڭا غەربىي تۈرك قېرىنداشلىرىمىز ھەمنەپەس بولمىغان ھالدا ئۇيغۇرلارنى بۇ داۋانىڭ سەركەردىسى قىلىپ ئېلىشى، ئۇيغۇر زېمىنىنى بۇ داۋانىڭ تەجرىبە ئۇچاستكىسىغا ئايلاندۇرۇپ ئېلىشى - خەلقىمىزنى تەكرار خاتا سىياسەتنىڭ قۇربانى قىلىش دېمەكتۇر. چۈنكى «تۈركىستان» داۋاسى پۈتۈن تۈرك ئىرقىنىڭ داۋاسىدۇر. بۇنى يالغۇز ئۇيغۇر خەلقىگە ژۈكلەش ئەينى زاماندا پۈتۈن تۈرك ئىرقىنىڭ بىر قېرىنداشنى تەس كۈنگە سېلىپ قويغانلىقىنىڭ ۋىجدان ئازاۋىنى چەكتۈرىدۇ.

مېنىڭچە بۇ داۋانى قازىنىشنىڭ ئەڭ ئەقىلانە يولى - ئاۋۋال «ئۇيغۇرستان» بولۇپ، قاتارغا كىرىش، ئاندىن زورۇر تېپىلسا ھەممە بىرلىكتە «تۈركىستان» قۇرۇشتۇر. بۇ دىپلوماتىيەدە خىتاي ھاكىمىيىتىنى قىستىغلى بولىدىغان، ھىمداشلارغا ئېرىشكىلى بولىدىغان تەدبىردۇر. سىياسەتنىڭ ئىنتىزارى، ۋەزىيەتنىڭ تەقەززاسى موشۇدۇر. مەلۇم مەنادىن ئېيتقاندا، تەشەببۇسقا زورلايدىغان تەبىي ئىلھام مانا موشۇ «ئۇيغۇرستاندۇر».

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تۈرك ئىرقىغا مەنسۇپ ئېكەنلىكىنى ئىنكار قىلىپ بولمايدىغان ھەقىقەتتۇر. بىراق، تۈركچىلىك ئۈچۈن ئۆزىنى زادى تۈرك، يۇرتىنى زادى «تۈركستان» دېيىش پەرىز ئەمەس. كاشكى خىتاي دائىرلىرى تۈركلىكىمىزنى ئېتىراپ قىلسا ئېدى، كاشكى باشقا قېرىنداش مىللەتلەر موشۇ تەرىزدە ھەرىكەت قىلسا ئېدى ئۇ ھالدا تۈركلىكتە چىڭ تۇرۇشنىڭ ئەلۋەتتە مۇنازىرە تەلەپ قىلمايدىغان ئومۇمىي ھەقىقەت ئېكەنلىكى شەك - شۈبھىسىز ئىشقا ئاشقان بولاتتى. ئۇيغۇر خەلقى كەلگۈسى غايىلىرىنى ئىشقا ئاشۇرۇشتا ئەلۋەتتە، ئۆز ئىمكانىيەتلىرىنى دۇنيا ۋەزىيىتىنىڭ يار بېرىش دائىرىسى ئىچىدە باھالىشى، ھەر ئېھتىمالنى ئويلاشقان ئاساستا سىياسىي يول تاللىشى، پانتۈركىزم كەيپىياتىنى شەكىللەندۈرۈشتىن ساقلىنىشى كېرەك. چۈنكى، بۈگۈنكى كۈندە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ پانتۈركىزملىقىنىڭ ھوددىسىدىن چىققۇچىلىقىمۇ يوق ۋە ئۇنىڭ دەردىنى تارتقۇچىلىقىمۇ يوق. ئۇيغۇرلارنى قۇتقۇزۇشنى ھەقىقەتەن ئويلاشقان ۋەتەنداشلىرىمىز ۋە قېرىنداش دوستلىرىمىز ئەلۋەتتە ئۇيغۇرلارنىڭ ھالىغا يېتىشى، قەلبىنى چۈشىنىشى، ئۆزلىرى ئەمەللەشتۈرەلمىگەن پانتۈركىزمنى ئۇيغۇر زېمىنىغا سەپمەسلىكى لازىم.

ئۇيغۇر ھەبىبى،
دوكتور.
تۈركىيە، ئىستانبۇل.

ئۆرپ - ئادەتلىرىمىزنىڭ نەمۇنىلىرى

ئۇيغۇر مەشرەپلىرى

(ئاخىرى، بېشى ئۆتكەن ساندا)

مەھەممەتجان موزدۇزنىڭ شاگىرتى سۈپىتىدە ئۇنىڭدىن كېيىن دىرۋبا يۇرتىنىڭ ژىگىت بېشى ۋەزىپىلىرىنى ئۆتكەنلەرنىڭ بىرى ئابدۇۋەلى ئاخۇنۇۋ بولغان ئېدى. ئابدۇۋەلىمۇ ژىگىت بېشى بولۇپ خىزمەت قىلىشتا ئۆزىگە تېگىشلىك ئابروي قازانغانلارنىڭ بىرى بولغان. مەھەممەتجان موزدۇز ۋە باشقا شۇ خىل ئىنسانلار دۇنيادىن كەتتى. ئۇلارنىڭ ئىشىنى داۋاملاشتۇرۇۋاتقانلار بار.

مەلۇمكى، ھازىرقى ۋاقىتتا يەنى ئىقتىسادىي قىيىنچىلىق زاماندا، بولۇپمۇ ئۆلۈم - ژىتىم ئىشلىرى ئىقتىسادىي ئەھۋالى ناچار ئائىلىلەرگە ئېغىر كەلمەكتە. خەلقتە «ئۆلۈك نەگە باردۇ دېسە، پۇلى بارنىڭ پۇلىنى چاچقىلى، پۇلى يوقنىڭ تاماشىسىنى كۆرگىلى بارىدۇ» دەيدىكەن. مانا موشۇ مەسىلىدە يەنى ئىقتىسادىي ئەھۋالى ناچار ئائىلىلەردە ئۆلۈم بالاسى يۈز بەرسە، مەھەللە جامائىتىنىڭ، بولۇپمۇ ژىگىت بېشى ۋە يۇرت ئىماملىرىنىڭ ياردىمى مۇھىم. ئامما شۇنى ئېيتىش كېرەك، مۇسىبەت بولغان، ئىقتىسادىي ئەھۋالى ناچار ئائىلىگە ياردەم قىلىش، غەمخورلۇق قىلىش ئوخشاش مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش ھەر كىمنىڭ يەنى توغرا كەلگەن ژىگىت بېشىنىڭ قولىدىن كېلىۋېرىدىغان ئىش ئەمەس. مانا موشۇنداق قىيىن مەسىلىلەرنى ھەل قىلىپ، غەم - قايغۇنىڭ دەردىنى تارتىۋاتقان ئائىلىلەرگە ياردەم قىلىشتا ئۈلگە كۆرسىتىۋاتقان يۇرت، جامائەتلىرى ۋە ژىگىت باشلىرى يوق ئەمەس. مەسىلەن، س م ئۇ - 15 يۇرتىنىڭ ژىگىت بېشى تۇرسۇن روزىيېۋ تېخى ياش، ئامما ئىشچان، تەشكىلاتچى ۋە مەلۇماتلىق ژىگىت. ئۇ ژىگىت بېشىلا ئەمەس، شۇنداقلا بوستانلىق ناھىيەلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەھبىرى بولۇپ خىزمەت قىلىدۇ. بۇ يۇرتتا توي - تۆكۈن، يەنى مىللىي بايراملار - نەۋرۇز بايرىمى ۋە ھاكازىلار ھەر ژىلى چوڭ تەييارلىقلار بىلەن ئۆتىدۇ. يۇرت موتىۋەرلىرى بايراملارغا قاتناشتۇرۇلىدۇ. بۇ مەسىلىدە ژىگىت بېشىنىڭ پائالىيىتى زور دېگەن سۆز.

ھەر بىر مەھەللىدە يۇرت ئۆزى سايلىغان ژىگىت بېشى دەپ ئاتالمىش لاۋازىمدىكى كىشىلەر بار. بۇلار يۇرت جامائىتىنىڭ تاپشۇرغان خىزمىتىنى قىلىپ، ئەمگەك سىڭدۈرۈپ كېلىۋاتىدۇ. جۈملىدىن، تۇركسىب مەھەللىسىنىڭ ژىگىت بېشى بولغان ئابدۇقېيۇم ئوتتۇز ژىلغا يېقىن جەريانىدا تۇركسىب مەھەللىسىنىڭ ژىگىت بېشى بولۇش داۋامىدا كۆپ ئىشلارنى قىلدى. ئابدۇقېيۇم ژىگىت بېشى بولۇپ سايلىنىش بىلەن 7 كىشىدىن ئىبارەت ھەيئەت قۇرۇلۇپ، مەھەللىنىڭ بارلىق ئىجتىمائىي - تەربىيەۋىي ئىشلىرىنى شۇ ھەيئەت پىكرى، مەسلىھىتى بىلەن ئېلىپ باردى. يۇرتتا بولىدىغان توي - تۆكۈن ئىشلىرىنى زامانغا لايىق ھالدا ئۆتكۈزۈش مەسىلىلىرىنىمۇ تەرتىپكە سالدى. دۆلەت ۋە مىللىي بايراملار شۇنىڭدەك يۇبىلېيلارنىمۇ ئۆز يولىدا ئۆتكۈزۈپ، تۇرمۇش ئىشلىرىمۇ كۈن تەرتىۋىدىن چۈشمەي، داۋام قىلىپ كېلىۋاتىدۇ.

تۇركسىب جامائىتى ئابدۇقېيۇمنىڭ 70 ياشقا تولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن ئۇنىڭ يۇبىلېيىنى يەنى مۈچەل تويىنى ئۆتكۈزۈپ، ئۇنى ژىگىت بېشى ۋەزىپىسىدىن بوشاتتى ۋە ئەنۋەر قۇربانوۋنى ژىگىت بېشى قىلىپ سايلىدى. تۇركسىب يۇرت مۆتىۋەرلىرى يۇرت رەھبىرى بولمىش ژىگىت بېشىنىڭ خىزمىتىگە ياردەمدە بولۇپ تۇرىدۇ. ئۇلار مەھەللە ئىمامى مەھەممەتجان، موتىۋەرلەر - تۇرسۇن ھاجىم، تۇرسۇن، ئابدۇقادىر ھاجىم، موردۇن ۋە باشقىلار.

بىز ژۇقۇرىدا تەكىتلىگەندەك، ژىگىت بېشى بولغان ئادەم ساۋاتلىق يەنى ژۇقۇرى مەلۇماتلىق بولسا تېخى ياخشى دېگەن سۆز. بۈگۈنكى كۈندە ژىگىت بېشى خىزمىتىنى ئۆتەۋاتقانلارنىڭ قاتارىدا ئۆز ۋاقتىدا ھۆكۈمەتنىڭ مۇھىم ئورۇنلىرىدا خىزمەت قىلغان، شۇنىڭدەك ئالىي مەلۇماتلىق، سەۋىيەسى بار ئادەملەر بار. مانا بۇلار ژىگىت بېشى خىزمىتىنى ئەينە شۇ سەۋىيە ياكى شۇ بىلىم مەلۇمات دەرىجىسى ئاساسىدا بەجىرىپ كېلىۋاتىدۇ. ئايىقىن. مىسال سۈپىتىدە قازاقفىلىم مىكرورايونىنىڭ ژىگىت بېشى تۇرسۇن ئىمرەمزىيېۋنى ئاتاپ ئۆتۈشكە بولىدۇ. ت. ئىمزەمزىيېۋ ئەينە شۇ دەرىجىدىكى ژىگىت بېشى بولغانلىقتىن، يۇرتىنىڭ ئىشى ھەر ساھادا ياخشى تەرىپى بىلەن كۆزگە چۈشمەكتە. ئەدەپ - ئەخلاق، ئىجتىمائىي - مەدەنىي ۋە باشقىمۇ جەھەتلەردىن باشقىلارغا ئۈلگە بولۇپ كەلمەكتە. يۇرت ئىچىدە بىرلىك، ئىتتىپاقلىقنى ساقلاشتىكى ئەڭ مۇھىم مەسىلىلەرنىڭ بىرى يۇرت خاتىرجەملىكىنىڭ بۇزۇلۇشى ياكى بۇزۇلماسلىقى ھامان بىر قېلىپتا تۇرۇشى ژىگىت بېشىنىڭ، شۇنداقلا يۇرت موتىۋەرلىرىنىڭ پائالىيىتىگە باغلىق دېگەن سۆز.

ھەر جەھەتتىن باشقا يۇرتلارغا ئۈلگە بولۇپ كېلىۋاتقان يۇرتلارنىڭ يەنە بىرى گورنىي - گىگانت مەھەللىسىدۇر. مەزكۇر مەھەللىنىڭ ئۇيغۇر ئاھالىسى ئۆز جامائىتىنىڭ ئىچىدىكى مەدەنىي - مائارىپ، ئىجتىمائىي - سىياسىي ئىشلىرىنى ياخشى يولغا قويۇش بىلەن سىرت بىلەن بولغان مۇھىم ئىشلارنىمۇ ئەمەلگە ئاشۇرۇپ كەلمەكتە. جۈملىدىن، «ئۇيغۇر ئاۋازى»، «يېڭى ھايات» گېزىتلىرىگە مۇشتىرى توپلاش، ئۇيغۇر تىياترىنىڭ قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا ياردەم قىلىش، ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركەزلىرى بىلەن ئالاقە باغلاش، ئۇيغۇر مەكتەپلىرىنىڭ ئىشلىرىغا يېقىندىن ياردەم بېرىپ كەلمەكتە. مەھەللىنىڭ سابىق ژىگىت بېشى جامالدىن يۇرت ئاكتىۋلىرىنىڭ بىرىدۇر. ھازىرقى ژىگىت بېشى بولۇپ، يۇرت خىزمىتىنى بەجىرىپ كېلىۋاتقان ياش ژىگىت بېشى ئابدۇرىشىت مەخسۇتوۋمۇ يۇرتىنىڭ ئىشىنى ياخشى باشقۇرۇپ كېلىۋاتىدۇ. مەزكۇر مەھەللىنىڭ ھۆرمەتلىك يۇرت موتىۋەرلىرى - نۇر ھاجىم، راشىدىن ھاجىم، ئۆمەرجان ھاجىم، زامانىدىن ھاجىم، يۇرت ئىمامى زەيناۋدۇن ھاجىملار ژىگىت بېشى بىلەن بىر قاتاردا تۇرۇپ، كۆپىنىڭ ئىشىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇپ كېلىۋاتقانلاردۇر.

ھەممىگە مەلۇم، ئاقساي مىكرورايونى - 1 - 2 - 3 - 4 - ئاقساي مىكرورايونى دەپ بولۇنگەن. مەزكۇر مىكرورايونغا ئۇيغۇرلار زىچ جايلاشقان بولۇپ، بۇ يەردىكى ئۇيغۇر جامائەتچىلىكىنىڭ ئۆزلىرى سايلىغان ژىگىت باشلىرى بار. مەزكۇر رايوندا ئۇززۇندىن بېرى جامائەت خىزمىتىنى ئورۇنلاپ كېلىۋاتقان ژىگىت باشلىرىنىڭ بىرى ئىمزەمزى ئىسمائىلوۋتۇر. ئۇ ئۇيغۇر جامائەتچىلىكىنىڭ تاپشۇرغان ۋەزىپىلىرىنى كۆڭۈلدىكىدەك ئورۇنلاپ كېلىۋاتىدۇ. بولۇپمۇ، يۇرتتا بولىدىغان توي - تۆكۈن، ئۆلۈم - ژىتىم ئىشلىرىنى ئادەتتىكى رەسىم - قائىدىلەر بىلەن رەتكە سېلىپ، ئەمەلگە ئاشۇرۇپ كەلمەكتە.

ئالمۇتا شەھىرىدىكى ئاھالى زىچ جايلاشقان چوڭ رايونلارنىڭ بىرى - 12 مىكرو رايونىدۇر. مەزكۇر رايوندا ئۇززۇن ژىللاردىن بېرى ئۇيغۇرلار ياشاپ كەلمەكتە. ھەر بىر رايوندا ئۇيغۇر جامائەتچىلىكى بار. ئۇلارنىڭ ئۆزلىرى سايلىغان ژىگىت باشلىرى، ئىماملىرىمۇ بار. شۇنداقلا بۇ يەردە ئۇيغۇر زىيالىلىرى ئاز ئەمەس. مەزكۇر رايوندا ئۇززۇندىن بېرى ژىگىت بېشى ۋەزىپىسىنى ئۆتەپ كېلىۋاتقان تۇرسۇن غوجا، ۋاپاخان، ھاجەكبەر قاتارلىق كىشىلەر بار، شۇنىڭدەك، جۇماخۇن، ئەبەيدۇللا، م. زۇلپىقاروۋ، ئەخمەتجان روزى ئوخشاش جامائەت مۆتىۋەرلىرىمۇ بار.

شەھەردىكى «ئالماكۆل» مىكرو رايونىنىڭ ھەر بىر مەھەللىسىدە ئۆزلىرى سايلىغان ژىگىت باشلىرى ۋە ئىماملىرى بار. مەھەممەت ئەلى مەزكۇر يۇرتنىڭ بىر مەھەللىسىنىڭ ژىگىت بېشى بولۇپ، كۆپ ۋاقىتتىن بېرى ئۇيغۇر جامائەتچىلىكىنىڭ تاپشۇرغان ۋەزىپىلىرىنى ئابروي بىلەن ئورۇنلاپ كەلمەكتە.

دېمەك، بىز، ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ مەدەنىي تارىخىدا مۇھىم رول ئوينىغان مەشرەپ سورۇنى ۋە ئۇنىڭ يېتەكچىلىرى - مەشرەپ بېگى، ژىگىت بېشى ئوخشاش كىشىلەرنىڭ خىزمەتلىرى، ھوقۇق ۋەزىپىلىرى توغرىلىق قىسقىچە توختىلىپ ئۆتتۇق. شۇنى ھەم ئالاھىدە قەيت قىلىشىمىز كېرەككى، ئوتمۇشتە مەشرەپ سورۇنى تەرەققىياتىدا بارلىققا كەلگەن، رىۋاجلانغان مىللىي ئۆرپ - ئادەت، قائىدىلەر، مىللىي مەدەنىيەت نەمۇنىلىرى، ئەدەبىيات - سەنئەت ۋە ئېغىز ئىجادىيەت يېڭىلىقلىرى ئۆز ماھىيىتى بىلەن مەشرەپ ئويۇنى ۋە ئۇنىڭ تۈرلىرى بىلەن باغلىق دېگەن سۆز.

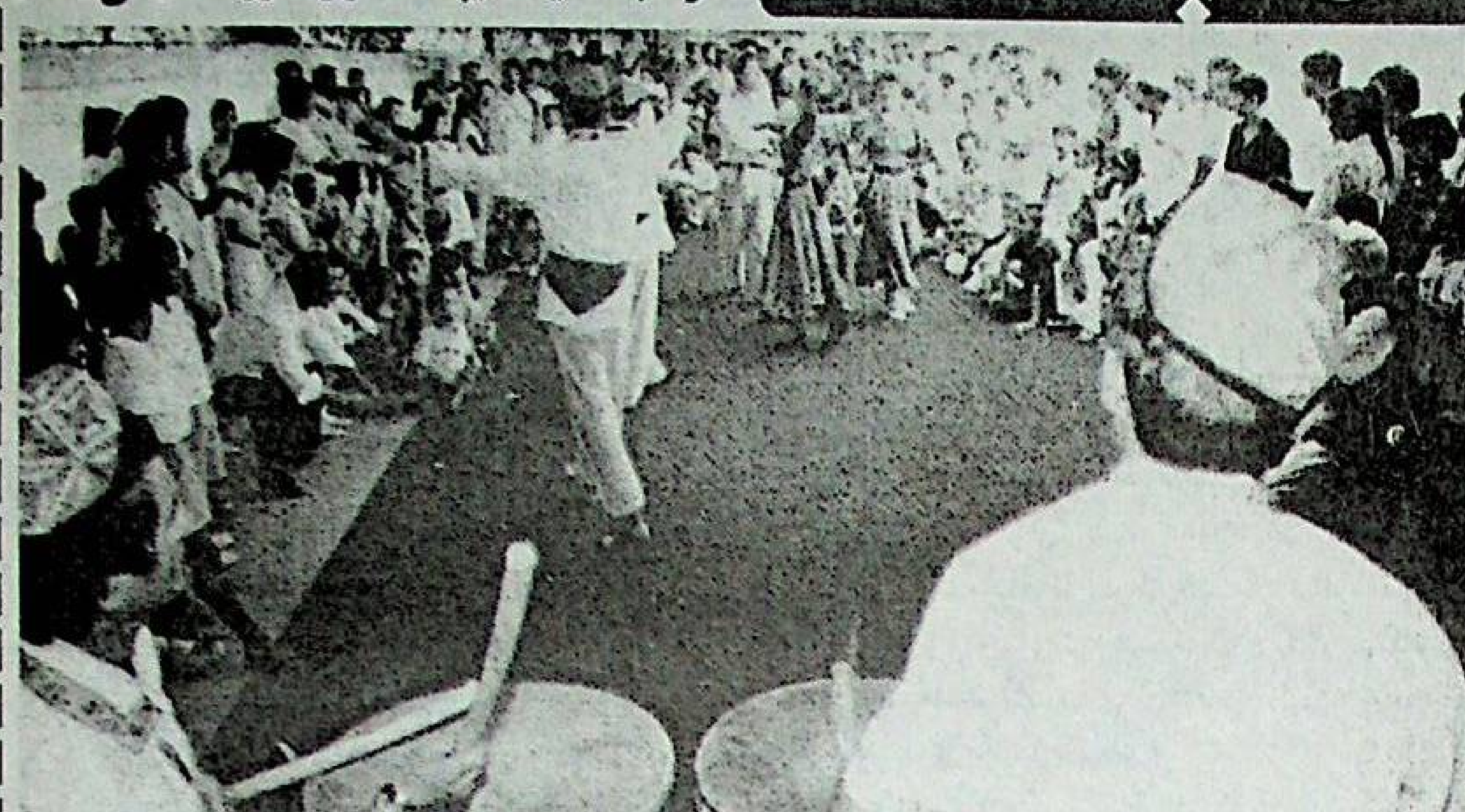

مەشرەپ سورۇنى يېتىشتۈرگەن داڭلىق مۇقامچىلار، ناخشىچىلار، ھاپىزلار، سازەندىلەر ھەممىگە مەلۇم. مەسىلەن: مەھەممەت موللا كاۋروشاڭ، تۇردىخۇن، ھەسەن تەمبىر، سادىر غىجەكچى، روزى تەمبىر، مەتتاھىر، زوردۇن شۇۋە ۋە باشقىلارنى ئاتاش مۇھىمدۇر.

مەلۇمكى، ئۇيغۇرلارنىڭ توي - تۆكۈنلىرى، مەشرەپ ئويۇنلىرى، ئولتىرىشلار چاقچاقسىز، ھەزىلسىز، كۈلكىسىز ئۆتمەيدۇ. ھازىر جاۋاپ چاقچاق مەشرەپ ئولتىرىشلىرىنىڭ ئەڭ قىزىق، كۈلكىلىك، كۆڭۈللۈك دەقىقىلىرى بولۇپ ھېساپلىنىدۇ. ئوتمۇشتە، خەلق ئارىسىدا داڭقى چىققان ھازىر جاۋاپ چاقچاقچىلار يېتىشىپ چىققان. ئاتاپ ئېيتقاندا، نىياز دۇتارچى، ئەمىردىن ھاپىز، نودەر موزدۇز، ئاق تېيىپ، مەكۇر تەتەي، زوردۇن شۇۋە، زۇنۇن ھاجى، باۋخان كورغوپۇر دىڭخولۇ، ئاۋاكرى بەگكى، ياقۇپ پوچى، ئابلىزخان مەسىمىي، ھېسامدۇن دەلدۈش ۋە ھاكازىلار. خەلقىمىز چاقچاق، ھەجۋىي سۆز ئويۇنلىرى ئارقىلىق ئۇنىڭ ئوتكۇر، مەزمۇنلۇق كۈلكىلىرى بىلەن ئۆز دۈشمەنلىرىنى پاش قىلىپ كەلدى. چاقچاق، سۆز ئويۇنى ۋە ھەزىل كەبى كۈلكىلىك ئىجادىيەت ئاساسىي جەھەتتىن مەشرەپ سورۇنلىرىدا يارىتىلدى، رىۋاجلاندى ۋە بېيىدى.

ئۇيغۇر مەشرىۋى دېگىنىمىزدە، ئاساسەن ئۇ ئىلى مەشرىۋىدىن باشلىنىدۇ. بولۇپمۇ، ئىلى مەشرىۋىنىڭ ئۇيغۇر مىللىي مەدەنىيىتىنىڭ تارىخىدا تۇتقان ئورنى ناھايىتى زور. شۇ نەرسىنى ئېيتىپ ئوتۇشىمىز زۆرۈركى، ئوتمۇشتە مەشرەپ ئويۇنىنى ئاساسەن ئاددى خەلق ئوتكۇزەتتى. مەزكۇر مەشرەپ ئويۇنلىرىغا خەلق ئىچىدىن يېتىلىپ چىققان خەلق تالانتلىرى، ھاپىزلار، ناخشىچىلار، سازەندىلەر، ناخشا - ساز ئىجاتكارلىرى، چاقچاقچىلار، خەلق ئېغىز ئىجادىنىڭ باشقا ئىجاتكارلىرى، شۇنداقلا مەشرەپ ئويۇنلىرىغا مەدەنىيەت ئەرباپلىرى ۋە ئەدەبىيات - سەنئەت ماھىرلىرىمۇ قاتنىشىپ كەلگەن. مەسىلەن ئىلى مەشرىۋىنىڭ 1930 - ژىللاردىكى تەركىۋى قىسمىدا ئەينە شۇ داڭلىق ئىنسانلاردىن تەشكىل تاپقان. جۈملىدىن، 1934 - ژىلى غۇلجا شەھىرىدە قۇرۇلغان ئۇيغۇر مەدەنىيەت - ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ رەھبەرلىرى شۇ ژىللاردا داۋام قىلغان ئىلى مەشرەپ سورۇنلىرىنىڭ ئەزالىرى بولغان. جۈملىدىن، ئۇيغۇر مەدەنىيەت - ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى تېيىپ ھاجى سابىتىي، ئۇيغۇر مەدەنىيەت - ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ ئەدەبىيات بولۇمىنىڭ باشلىقى ئاتاقلىق يازغۇچى زىيا سەمەدىي، بولۇم باشلىقى، تالانتلىق شائىر، ئارتىست قاسىمجان قەمبىرىي، ئاتاقلىق رېژىسسيور جالالىدىن يەھيياروۋ، تالانتلىق مۇقامچى، كومپوزىتور، ئارتىست زىكرى ئەلپىتا، داڭلىق ناخشىچى ئابدۇۋەلى جەرۇللايېۋ ۋە باشقىلاردۇر.

يەكۇنلەپ ئېيتقاندا، ئۇيغۇر مىللىي مەدەنىيىتى بىلەن سەنئىتىنىڭ، ئۆرپ - ئادىتى بىلەن قائىدىلىرىنىڭ يۈكسەك ئەنئەنىلىرىنى نامايەن قىلىدىغان ئۇيغۇر مەشرەپ ئويۇنىنىڭ مىللىي خۇسۇسىيىتىنى، تەربىيەۋىي ئەھمىيىتىنى، چوڭقۇر مەزمۇنىنى ياخشى ۋە داۋاملىق ئۆگىنىپ، ئىلمىي ئاساستا تەھلىل قىلىپ، بۈگۈنكى ۋە كەلگۈسى ئەۋلاتلارغا قالدۇرۇشىمىز كېرەك.

رىشات سابىتوۋ،
فىلولوگىيە پەنلىرىنىڭ نامزىتى.
ئالمۇتا شەھىرى.

بېجىندا ئولىمپىادا ئويۇنلىرىنىڭ ئۆتكۈزۈلۈشىگە يول يوق

«تىبەت ئازات بولمىغۇچە ۋە خىتايدا دېموكراتىيە ئورنىتىلمىغىچە، بېجىندا ئولىمپىادا ئويۇنلىرىغا يول يوق»

بېقىندا موسكۋادىكى ژۇرنالىستلارنىڭ مەركىزىي ئۆيىدە بولۇپ ئۆتكەن مەتبۇئات كونفېرېنسىيەسىدە دولەت دۇمىسىنىڭ دېپۇتاتى سېرگېي كوۋالېۋ بىلەن «ئېكسپرېس - خرونىكا» گېزىتىنىڭ باش مۇھەررىرى ئالېكساندىر پودرابىنېك، روسسىيەدىكى چوڭ مىللىي رادىكال پارتىيەسىنىڭ ئۇيغۇرلاشتۇرغۇچىسى نىكولاي خراموۋ، شۇنداقلا موسكۋادىكى تىبەت تەشكىلاتلىرىنىڭ ۋەكىللىرى - تىبەت قاچاقتىكى هوكۇمىتىنىڭ ۋەكىلى نگاۋانگ كېلېك ۋە تىبەت ياشلار كونگرېسىنىڭ ۋىتسې پرېزىدېنتى كارما ئېشى ئەينە شۇنداق چاقىرىق بىلەن سۆزگە چىقتى.

مەتبۇئات كونفېرېنسىيەسىنىڭ ئىشتىراكچىلىرى موسكۋادا ژىغىلغان خەلق ئارا ئولىمپىادا كومىتېتى 2008 - ژىلقى ئولىمپىادا پايتەختى بېجىن بولىدۇ دەپ قارار چىقاردى، ئەندى بۇ ئولىمپىادا بولسا 1936 - ژىلقى بېرلىن ئولىمپىادىسى ۋە 1980 - ژىلقى موسكۋا ئولىمپىادىسى بىلەن بىر قاتاردا تۇرىدىغان بولىدۇ.

مەتبۇئات كونفېرېنسىيەسىدە خىتايدا ئىنسان هوقۇقلىرىغا خىلاپلىق قىلىشنىڭ ئۆرغۇلىغان فاكتلىرى كەلتۈرۈلدى. ئالېكساندىر پودرابىنېك خىتاي جازا لاگېرلىرىدا 8 مىللىونغا يېقىن مەھبۇسنىڭ ئازاپ چېكىۋاتقانلىقى، ھەر خىل باهالار بويىچە، ئۇلارنىڭ ئىچىدە 600 مىڭدىن بىر مىللىونغىچە ئادەم ئىنسان هوقۇقلىرى ئۈچۈن كۈرەشچىلەر ئىكەنلىكىنى ئەسلىتىپ ئۆتتى. ئۇ شۇنداقلا خىتاي ساقچىلىرى تەرىپىدىن «فالۇنگۇن» دىنىي ھەرىكىتىدىن 255 ئادەمنىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى ۋە خىتايدىكى ئوپپوزىتسىيەدىكى دېموكراتىك پارتىيەنىڭ 30 ئەزاسىنىڭ ئۇزاق مۇددەتلىك تۈرمە جازالىرىغا هوكۇم قىلىنغانلىقى فاكتىنىمۇ ئەسلىتىپ ئۆتتى.

نگاۋانگ كېلېك خىتاينىڭ تىبەتنى بېسىۋالغاندىن بۇيانقى 50 ژىلغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە 1,2 مىللىوندىن ئۇشۇق تىبەتلىكنىڭ يوقىتىلغانلىقىنى توغرىلىق بىلدۈردى، ئۇلار لاگېرلار ۋە تۈرمىلەردە ئېتىۋېتىلگەن، ئاچلىقتىن، قىيىن قىستاقلاردىن ۋە ئېغىر ئەمگەكتىن ئۆلگەن.

تىبەت ياشلار كونگرېسىنىڭ ۋىتسې - پرېزىدېنتى كارما ئېشى خىتاي هاكىمىيەت ئورۇنلىرىنى تىبەت دىياسپورىسىغا قارشى ئىغۋا ئۇيۇشتۇرغانلىقىدا ئەيىپلىدى. مەسىلەن، 8 - ئىيۇن كۈنى لوزاننىدىكى خەلق ئارا ئولىمپىادا كومىتېتىنىڭ شتاب - كۋارتىرىسى ئادرېسىغا ئەگەر كومىتېت بېجىنغا ئولىمپىادا پايتەختى ستاتۇسىنى بەرگەن تەغدىردە جىسمانىي يوقىتىشقىچە بولغان پوپۇزا قىلىنغان ئىمزاسىز خەت كەلگەن. كارما ئېشى بۇنى خىتاي هاكىمىيەت ئورۇنلىرىنىڭ ئىغۋاگەرلىك ھەرىكىتى سۈپىتىدە خاراكتېرلىدى.

مەتبۇئات كونفېرېنسىيەسىدە خىتاي ۋەكىللىرىنىڭ روسسىيەنىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلاشقانلىقى توغرىلىق سۆز بولدى. مەسىلەن، مەتبۇئات كونفېرېنسىيەسى بولۇش ھارپىسىدا ژۇرنالىستلار ئۆيىنى روسسىيەدىكى خىتاي ئەلچىخانىسىنىڭ بىرىنچى كاتىبى زىيارەت قىلغان. ئۇ پىلانلانغان مەتبۇئات كونفېرېنسىيەسىنىڭ مەنئى قىلىنىشىنى تەلەپ قىلغان. نىكولاي خراموۋ بۇ توغرىلىق ئەسلىتىپ ئۆتۈپ، ژۇرنالىستلار ئۆيىنىڭ رەھبەرلىكىگە قەتئىي مەۋقە بىلدۈرگەنلىكى ئۈچۈن ئالاھىدە مىننەتدارلىق بىلدۈردى، ئەينە شۇلارنىڭ قەتئىي تۇرغانلىقىغا بولا مەتبۇئات كونفېرېنسىيەسى ئۆتكۈزۈلدى.

رېيتېر ئاگېنتلىقى مۇخبىرىنىڭ بېجىنغا ئولىمپىادا پايتەختى ستاتۇسىنى بېرىش رەت قىلىنسا، خىتايدا ئىنسان هوقۇقلىرى بىلەن باغلىق ئەھۋالنىڭ ناچارلىنىشىغا ئېلىپ كەلمەمدۇ، دېگەن سوئالىغا سېرگېي كوۋالېۋ ئولىمپىادا ئويۇنلىرىنى ھاكىم مۇتلەق دولەتلىرىدە ئۆتكۈزۈش هوكۇمەت تەرىپىدىن ئۇزىنىڭ خەلق ئارا مەيداندىكى ئوز ئابرويىنى كوتىرىش ئۈچۈن پايدىلىنىدۇ، دەپ جاۋاپ بەردى. كوۋالېۋنىڭ پىكرىچە، 1936 - ژىلى بېرلىن ئولىمپىادىسىنى ئۆتكۈزۈش كېيىن ميۇنخېن كېلىشىمىگە، ئەندى ئاخىرقى ھېساپتا بولسا ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىغا ئېلىپ كەلدى. مەتبۇئات كونفېرېنسىيەسىدە ئۈچ ئاتاقلىق ئىنسان هوقۇقلىرى ئۈچۈن كۈرەشچى: ۋلادىمىر بۇكوۋسكىي، گېرخادر لېۋېنتال ۋە ۋېي جىڭشېڭنىڭ 2008 - ژىلقى ئولىمپىادىنى بېجىندا ئۆتكۈزۈشكە يول قويماسلىق چاقىرىغى جاكالاندى.

ئالېكساندىر پودرابىنېك

ئۇتمۇشتىكى پاجەلەرنىڭ تەكرارلىنىشىغا يول قويۇلمىسۇن

ۋېي جىڭشېڭ
گېرخارد لېۋېنتال
ۋلادىمىر بۇكوۋسكىي

بۇ خەۋەر خەلق ئارا ئولىمپىادا كومىتېتىنىڭ (خ ئو ك) 2008 - ژىلقى ئولىمپىادا ئويۇنلىرىنى ئۆتكۈزۈش هوقۇقىنى خىتاي هوكۇمىتىنىڭ مۇتلەق دىكتاتورلۇق هاكىمىيىتىگە بېرىش قارارىنى قەتئىي قوبۇل قىلماسلىق توغرىلىق بىزنىڭ بىرلەشكەن بىلدۈرۈشىمىز بولۇپ ھېساپلىنىدۇ. مۇنداق قارار خىتاي خەلقىنىڭ مەنپىيەتلىرىگە زىت بولۇپلا قالماي، شۇنداقلا خىتاي بىلەن خوشنا ئەللەرنىڭ مەنپىيەتلىرىگە خوۋۇپ تۇغدۇرۇشى ۋە ئاخىرقى ھېساپتا، پۈتكۈل دۇنيا تېچلىقىغا خوۋۇپ تۇغدۇرۇشى مۇمكىن. ۋاقىئەلەرنىڭ مۇنداق تەرەققىي ئېتىش ئېھتىمالى ئولىمپىزم روھىغا زىت كېلىدۇ.

1936 - ژىلى خ ئو ك ئولىمپىادا ئۆتكۈزۈش هوقۇقىنى ناتسىستىك گېرمانىيەگە بەردى. ئادولف گىتلېر ۋە ئۇنىڭ شايكىسى ئۇزلىرىنىڭ سىياسىي فاناتىزمىنى تەرغىپ قىلىش ئۈچۈن بۇ ئىمكانىيەتتىن تولۇق دەرىجىدە پايدىلاندى ۋە ئاخىرقى ھېساپتا، مىللىونلىغان ئادەملەرنىڭ ھاياتىنى ئېلىپ كەتكەن ئۇرۇشنى باشلىدى. گېرمانىيەدە ئولىمپىادا ئويۇنلىرىنىڭ ئۆتكۈزۈلۈشى ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ پارتلىشىغا سەۋەپ بولمىغان بولسىمۇ، ئۇ شۈبھىسىز گىتلېر تەرىپىدىن ئوز مەخسەتلىرىدە پايدىلىنىلغان ئېدى. سىلەر، خ ئو ك ئەزالىرى، ئالتە مىللىون يەھۇدىنىڭ ۋە گېرمانىيەدە، پۈتكۈل ياۋروپىدا ۋە دۇنيانىڭ باشقا يەرلىرىدە ھالاك بولغانلارغا ئېچىنمامسىلەر؟ مەن، **گېرخادر لېۋېنتال، بۇ پاجەنىڭ شاھىتلىرى ۋە قۇربانلىرى قاتارىغا كىرىمەن.**

1980 - ژىلى خ ئو ك ئولىمپىادا غوجايىنلىرى بولۇش هوقۇقىنى ئوز خەلقىنى ۋە شەرقىي ياۋروپا خەلقلىرىنى رەھىمسىز باستۇرۇپ كەلگەن ۋە شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا پۈتكۈل دۇنيادىكى تېچلىققا خوۋۇپ تۇغدۇرۇپ كەلگەن س س س ر كوممۇنىستلىرىغا بەردى. سوۋېت ئىتتىپاقى كومپارتىيەسى ئولىمپىادىدىن كوممۇنىستىك فاناتىزمىغا يېڭى تۈرتكە بېرىش ئۈچۈن پۈرسەت سۈپىتىدە پايدىلاندى. كوممۇنىستلار ئاۋغانىستاندا ئۇرۇش پەيدا قىلدى، ئۇ س س س رنىڭ خوشنا ئەللەرگە نۇۋەتتىكى بېسىپ كىرىش پىلانىنىڭ دەسلەپكى قۇربانى بولدى. كوپلىگەن كېڭەش ئەسكەرلىرىنىڭ ۋە ئاۋغانىستان پۇخرالىرىنىڭ ھالاك بولۇشىدىن تاشقىرى، بۇ ئۇرۇش ئومۇمىي بىخەتەرلىككە توغرىدىن توغرا خوۋۇپ تۇغدۇردى. پۈتكۈل دۇنيادىكى تېچلىقپەرۋەر كۈچلەرنىڭ بىرلەشكەن كۈچ چىقىرىشلىرى بىلەن ۋە ئۇلارنىڭ بىرلىكى نەتىجىسىدە ئاۋغانىستان خەلقىگە ياردەم كورسىتىش ھەم ئۇرۇشنىڭ تارقىلىشىنى توختىتىش مۇمكىن بولدى. لېكىن شۇنىڭغا قارىماي، دىكتاتورلارغا ئوز پىلانلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشىغا ئىمكانىيەت بەرگەنلىكىڭلارغا ئەپسۇسلانمامسىلەر؟ مەن، ۋلادىمىر بۇكوۋسكىي، سابىق س س س ر ۋە شەرقىي ياۋروپا ئەللىرى خەلقلىرىنىڭ ئازاپلىنىشلىرىنىڭ شاھىدى بولىمەن.

خ ئو ك، تارىخ ساۋاقلىرىدىن خۇلاسە چىقىرالماي، بۈگۈن يەنە خىتاينىڭ كوممۇنىستىك هوكۇمىتىگە 2008 - ژىلنىڭ ئولىمپىادا ئويۇنلىرىنى ئۆتكۈزۈش شەرىپىنى بەردى. خىتاينىڭ كوممۇنىستىك هوكۇمىتى هازىرنىڭ ئوزىدىلا قېلىپلاشقان ۋەزىيەتنى خىتاي خەلقىگىلا ئەمەس، بەلكى شۇنداقلا ئۇنىڭغا خوشنا رېگىونلارغا ۋە ئاخىرقى ھېساپتا پۈتكۈل دۇنياغا خوۋۇپ تۇغدۇرىدىغان مىلىتارىزمنى رەغبەتلەندۈرۈش ۋە ئۇرۇشقا تەييارلىق قىلىشقا قارىتىلغان مەملىكەتتە ھۇررىچىلار ۋەتەنپەرۋەرلىكىنىڭ فاناتىزمىنى ئۇچ ئالدۇرۇش ئۈچۈن پايدىلانماقتا. پات ئارىدا پارىخورلۇققا پېتىپ قالغان خىتاي سىياسەتچىلىرى ئوز ئېلى پۇخرالىرىنى تەقىپلەش ۋە ئىنسان هوقۇقلىرى ئۈچۈن كۈرەشنى باستۇرۇش ئۈچۈن پايدىلىنىدۇ، ئەندى بۇ بولسا خىتاينىڭ دېموكراتىيەگە قاراپ قەدەم تاشلىشىنى پەسەيتىدۇ ۋە پارىخور دىكتاتورلۇق تۈزۈمىنىڭ مەۋجۇت بولۇشىنى ئۇزارتىدۇ. مەن، ۋېي جىڭشېڭ، ئاخىرقى يېرىم ئەسىردە خىتاي خەلقىنىڭ قىسمىتىگە چۈشكەن ئاپەتلەرنىڭ شاھىدى. مەن، خىتاي كوممۇنىستلىرىنىڭ خىتاينىڭ 80 مىللىون پۇخراسىنى بىھۇدە يوقاتقانلىقىغا نارازىلىق بىلدۈرىمەن. مەن كېلەچەكتە يەنە بىر، ئېھتىمال، تېخىمۇ دەھشەتلىك پاجەنىڭ شاھىدى بولۇشنى خالىمايمەن.

بىز ئۈچىمىز سىلەرنى، خ ئو ك ئەزالىرىنى، ئولىمپىادا - 2008 پايتەختىنى تاللاشتا خىتاينىڭ ۋە باشقا ئەللەرنىڭ يېڭى مىللىونلىغان پۇخراسىنىڭ قۇربان بولغانلىقى توغرىلىق ئاچچىق ئەپسۇسلىنىشلارغا يول قويماسلىق ئۈچۈن، كېلەچەك ئوتموشنىڭ دەھشەتلىك كىنولېنتىسىنى يەنە كورگەندە ئەلەملىك تۇۋۋا قىلىشلارغا يول قويماسلىق ئۈچۈن ئوز ئاۋازلىرىڭلارنى ۋىژدان تارازىسىغا قويۇشقا چاقىرغان ئېدۇق.

ئىزاھەت:

ۋېي جىڭشېڭ - خىتايدىكى ئاتاقلىق ۋە دېموكراتىيە ئۈچۈن ھەرىكەتنىڭ لىدېرى، خىتاي تۈرمىلىرىدە 18 ژىلدىن ئۇشۇق ياتقان.

ۋلادىمىر بۇكوۋسكىي - س س س ردىكى كوممۇنىستىك تۈزۈمگە بولغان ئوپپوزىتسىيەنىڭ داھىلىرىنىڭ بىرى، ئۇ كېڭەش تۈرمىلىرى بىلەن لاگېرلىرىدا 12 ژىل ياتقان.

گېرخادر لېۋېنتال - كورنەكلىك نېمىس تېلېژۇرنالىستى، ئىنسان هوقۇقلىرىنى قوغداش تەشكىلاتىنىڭ پرېزىدېنتى. ئۇ يەھۇدى سۈپىتىدە بېرلىندا تۇرۇپ، 12 - ژىل داۋامىدا ناتسىستلارنىڭ تەقىپ قىلىش قۇربانى بولغان.

خىتاينى رەھىمسىزلىگى ئۈچۈن مۇكاپاتلىماڭلار

مەن خىتاي بولغىنىم ئۈچۈن ئەگەر بېجىن ئەركىن ۋە دېموكراتىك خىتاينىڭ پايتەختى بولغان تەغدىردىلا ئولىمپىادا ئويۇنلىرىنىڭ خىتايدا ئۆتىدىغانلىقىغا ئۇزەمنىڭ چەكسىز خۇشاللىغىمنى ۋە پەخىرلىنىشنى ھېس قىلغان بولار ئېدىم. ئوز ۋەتىنىدە ئولىمپىادىنى كورۇش ھەر بىر خىتاي ئۈچۈن ھەقىقىي شان - شەرەپتۇر. ئەگەر مۇتەئزىم رەۋىشتە ئوز ئېلىدە ئىنسان هوقۇقلىرىغا خىلاپلىق قىلىۋاتقان هوكۇمەتكە مۇكاپات سۈپىتىدە ئولىمپىادا ئويۇنلىرىنى ئۆتكۈزۈش هوقۇقى بېرىلسە، بۇ ئولىمپىادا روھىنى ھاقارەتلىگەنلىك ۋە پۈتكۈل دۇنيا ئۈچۈن شەرمەندىلىك بولۇپ ھېساپلىنىدۇ. خىتاينىڭ سىياسىي جازالاشلار ۋە دىنىي ئاساستا تەقىپلەشلەر ستاتېستىكىسى ئولىمپىادا ئويۇنلىرىنىڭ پرىنسىپلىرىغا توغرىدىن - توغرا زىت كېلىدۇ، ئۇ ئىرقىي، جىنسىي، دىنىي پەرىقلەر بويىچە، ئېتىقات ۋە سىياسىي تەئەللۇقلىقى ئۈچۈن كەمسىتىشنى مەنئى قىلىدۇ.

هازىر خىتاي هوكۇمىتى خەلق ئارا ئولىمپىادا كومىتېتىغا (خ ئو ك) 2008 - ژىلنىڭ ئولىمپىادا ئويۇنلىرىنى ئۆتكۈزۈشنى كىمگە بېرىش قارارى سىياسىي مەنپىيەتلەرگە ئەمەس، بەلكى سپورت مەنپىيەتلىرىگە تايىنىشى لازىم، دەپ تەكىتلىمەكتە. ئۇنداقتا نېمە ئۈچۈن مۇنداق ئۇلچەملەر جەنۇبىي ئافرىكىغا نىسبەتەن ئەمەل قىلىنمىغان، ئۇ چاغدا خ ئو ك بۇ مەملىكەت ئولىمپىادا ھەرىكىتىگە ئىشتىراك قىلىشتىن ئاۋال ئاپارتېئىدقا (قارا تەنلىكلەرنى تەقىپلەش) خاتىمە بېرىشنى تەلەپ قىلدى؟ خ ئو ك شۇنداقلا 2008 - ژىلقى ئولىمپىادا ئويۇنلىرىنى ئۆتكۈزۈش هوقۇقىنى بېجىنغا بېرىشنىڭ ئېھتىمال بولغان ئاقىۋەتلىرىنىمۇ ھېساپقا ئېلىشى لازىم، چۈنكى هازىر تېخى ئارانلا 2001 - ژىل. بۇ يەتتە ژىل ئىچىدە قانداق ۋاقىئەلەر يۈز بېرىدۇ؟ خىتاي هوكۇمىتى ئىنسان هوقۇقلىرىغا ۋە باشقا پىكىردىكىلەرنى ئۇزلۇكسىز رەۋىشتە تەقىپلەشنى توختىتامدۇ، خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ ئابرويىغا داغ چۈشۈرۈشكە جۈرئەت قىلىۋاتقان ياكى مەملىكەت فالۇنگون ھەرىكىتىنىڭ تەرەپدارلىرىنى، خىتاي دېموكراتىك پارتىيەسىنى ۋە باشقا توپلارنى جازالاشنى داۋاملاشتۇرامدۇ؟ مۇنداق تاكتىكا بۇ لىكشىپ قالغان تۈزۈمنىڭ تۇراقلىقلىغىنى مۇستەھكەملەشنى داۋاملاشتۇرامدۇ ياكى هوكۇمەت، ئاخىرى، دۇنيادىكى ئەڭ كوپ ساندىكى خەلقنى نارازەت ئاستىدا تۇتۇش ئۈچۈن چوڭ مىقياسلىق زورلۇق - زومبۇلۇقنى چەكسىز داۋاملاشتۇرۇشى مۇمكىن ئەمەسلىكىنى ھېس قىلامدۇ؟

1936 - ژىلى دۇنيا ئولىمپىادا ئويۇنلىرىنى ئۆتكۈزۈش هوقۇقىنى ئىختىسادىي يۈكسىلىشى ژۇقۇرى پەللىدە تۇرغان دولەتكە بەردى، ئۇنىڭ لىدېرى ئادەملەرنى ئوزىگە جەلىپ قىلىش قابىلىيىتى بىلەن خەلققە مىللەتچىلىكنى ئۇچ ئالدۇرغان ئېدى. دۇنيا 1936 - ژىلدىكى بېرلىن ئولىمپىادىسىدىن ساۋاق ئېلىشى لازىم ۋە مۇستەھكەملىنىۋاتقان ئىختىساتنىڭ ۋە تەرتىپكە بولغان ساختا ئىنتىلىشنىڭ ئىنسان هوقۇقلىرىغا ئەشەددىي خىلاپلىق قىلىشلارغا چۈمپەردە بولۇشىغا يول قويماسلىقى لازىم. ئولىمپىادا ئويۇنلىرى كېلەچەكتە دېموكراتىيە ۋە ئىنسان هوقۇقلىرىنى هورمەتلەش ئاساسىدا يېڭى دولەت قۇرغانلىقى ئۈچۈن مۇكاپات سۈپىتىدە خىتايدا ئۆتكۈزۈلۈشى مۇمكىن. 2008 - ژىلقى ئولىمپىادا ئويۇنلىرىنى خىتايدا ئۆتكۈزۈش قارارى خىتايدا ئەركىنلىك ئۈچۈن كۈرىشىۋاتقانلارغا خ ئو ك ۋە ئولىمپىادا ئويۇنلىرىغا ئىشتىراك قىلىۋاتقان بارلىق ئەللەر خىتاي خەلقىنىڭ ئېزىلىش فاكتلىرىنى ئىنكار قىلىشقا تەييار ئېكەنلىكىنىڭ ئىسپاتى بولىدۇ خالاس.

مۇئەللىپ توغرىلىق:

گاررى ۋۇ - لوگەيلەرنى تەتقىق قىلىش مەركىزىنىڭ مۇدىرى. 1938 - ژىلى شاڭخەيدە بانكىر ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. شاڭخەي كوممۇنىستلارنىڭ قولىغا ئوتكەندىن كېيىن ۋۇ ئائىلىسىنىڭ مۈلكى مۇسادىرە قىلىندى.

1995 - ژىلى، بېجىندا دۇنياۋىي ئاياللار قۇرۇلتىيى ئېچىلىش ھارپىسىدا خىتايغا كەلگەندە قولغا ئېلىنغان، ئۇ خەن شەھىرىدە سوت تەرىپىدىن جاسۇسلۇقتا ئەيىپلىنىپ 15 ژىللىق تۈرمە جازاسىغا هوكۇم قىلىنغان. لېكىن خ خ ج دىن هايداپ چىقىرىلغان.

باش مۇھەررىر ي. ئازاماتوۋ.

يېڭى هايات

ئالمۇتا، 480044 ئېيەك يولى كوچىسى 50 بىنا، 8 - قەۋەت، 813 - خانە

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى - جاۋاپكەرلىكى چەكلەنگەن «ۋىسال» شىركىتى. تىراژى 1500 زاكاز 9698

تېلېفون: 33 - 84 - 59

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 65359, республиканская общественно-политическая газета, регистрационное свидетельство №603 -- Г. Выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан 17 марта 1999 г.

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقەسى تەھرىراتىمىزنىڭ مەۋقەسى بولۇپ ھېساپلانمايدۇ. تەھرىراتتىن ماتېرىياللار قايتۇرۇلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

يېڭى هايات

Йеңи һаят

2001
ژىل
29 ـ سېنتەبر
شەنبە
№ 9
(4145)

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي ـ سىياسىي گېزىت. 1970 ـ ژىلى 1 ـ يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ

رىم پاپىسىنىڭ سەپىرى ـ قازاقستاننىڭ تېچلىقپەرۋەر سىياستىنى ژۇقۇرى باھالىغانلىغىنىڭ نىشانى

بىيىل 22 ـ 24 ـ سېنتەبر كۇنلىرى ۋاتىكان رەھبىرى 2 ئىوئانن پاۋېل قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنى رەسمىي سەپەر بىلەن زىيارەت قىلدى. ئاستانا ئائېروپورتىدا رىم پاپىسىنى دولەت رەھبىرى نۇرسۇلتان نازاربايېۋ شەخسەن قارشى ئالدى.

23 ـ سېنتەبر يەكشەنبە خۇنى ئاستانادىكى «ۋەتەن ھىمايىچىلىرى» مونۇمېنتى يېنىدىكى مەيداندا 2 ئىوئانن پاۋېل قازاقستان ۋە مەركىزىي ئاسىيە كاتولىكلىرىغا بېغىشلاپ خاسىيەتلىك مېسسا ئوتكۇزدى. بەزى بىر مەلۇماتلارغا قارىغاندا، ئۇنىڭغا 35 مىڭغا يېقىن ئادەم ئىشتىراك قىلغان. مېسسىدا پونتىفىك دىندارلارنى، دۇنيانىڭ بارلىق خەلىقلىرىنى بىرلىك ـ جىپسىلىققا چاقىردى. ئۇ خەلىقلەرگە ئا ق ش دا يۇز بەرگەن پاجىەلىك ۋاقىەلەرنىڭ كىشىلەرنىڭ مىللىي ـ دىنىي ئالاھىدىلىكلىرى بويىچە بولۇنۇشىگە يول قويماسلىق چاقىرىغى بىلەن مۇراجىەت قىلدى.

شۇ كۇنى كەچقۇرۇنلىغى ژۇقۇرى دەرىجىلىك مېھماننى قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى نۇرسۇلتان نازاربايېۋ قوبۇل قىلدى. پرېزىدېنت رىم پاپىسىغا قازاقستانغا رەسمىي سەپەر بىلەن كەلگەنلىگى ئۇچۇن مىننەتدارلىق بىلدۇرۇپ، سوھبەت ماۋزۇسىنى ھازىر پۇتكۇل دۇنيانى تەشۋىشلەندۇرۇۋاتقان تېررورىزم مۇئامماسىغا بۇرىدى. 2 ئىوئانن پاۋېل بولسا، قازاقستانلىقلارنى دولەت مۇستەقىللىغىنىڭ ئون ژىللىغى مۇناسىۋېتى بىلەن تەبرىكلەپ، مۇۋاپەققىيەتلەر تىلىدى.

شۇنىڭدىن كېيىن 2 ئىوئانن پاۋېل ياۋروئاسىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدا ستۇدېنت ـ ياشلار بىلەن ئۇچراشتى.

24 ـ سېنتەبر كۇنى پونتىفىك كافېدرال سوبورىدا قازاقستان ۋە مەركىزىي ئاسىيە روھانىيلىرى، سېمىنارىستلىرى ھەم موناخلىرى ئۇچۇن مېسسا ئوتىدى. 25 ـ سېنتەبر سېشەنبە كۇنى ژۇقۇرى دەرىجىلىك مېھمان يېرىۋانغا ژۇرۇپ كەتتى.

«يېڭى ھاياتنىڭ» تەغدىرى سىزنى ئويلاندۇرامدۇ؟

ھەش ـ پەش دېگىچىلا كۇزمۇ كەلدى. جۇمھۇرىيىتىمىزدە 2002 ـ ژىل ئۇچۇن قەرەللىك نەشىرلەرگە مۇشتىرى توپلاش ئىشى ئۇمۇمىيۇزلۇك باشلاندى. بىزنىڭ قەدىرلىك گېزىتخانلىرىغا مەلۇمكى، توختىماي داۋام قىلىۋاتقان ئىختىسادىي بوھرانچىلىق نەتىجىسىدە قازاقستان جۇمھۇرىيىتى ھوكۇمىتى دولەت بيۇدژېتىدىكى بىر نەچچە نەشىرلەرنى يېپىشقا مەجبۇر بولغاندا 1970 ـ ژىلدىن نەشىر قىلىنىپ كېلىۋاتقان «يېڭى ھايات» گېزىتى 1999 ـ ژىلى مارتتا يېپىلغان ئېدى. لېكىن ئوتتۇز ژىلدىن بېرى بىز بىلەن دوستلىشىپ، مۇڭدىشىپ كېلىۋاتقان ئوز مۇخلىسلىرىمىزنىڭ ئىشەنچىنى ئاقلاش، ئۇلارنىڭ ئەخباراتقا بولغان تەشنالىغىنى قىسمەن بولسىمۇ قانائەتلەندۇرۇش مەخسىتىدە «يېڭى ھاياتنى» ئايدا بىر قېتىمدىن بولسىمۇ نەشىر قىلىشقا قارار قىلغان ئېدۇق. 1999 ـ ژىلى مايدىن «يېڭى ھايات» مۇستەقىل گېزىت سۇپىتىدە ھەر ئايدا بىر قېتىمدىن قولىڭىزغا تېگىۋاتىدۇ.

«يېڭى ھايات» گېزىتىنىڭ مۇخلىسلىرى ئاساسىي جەھەتتىن چوڭ ياشتىكىلەر، ئۇلارنىڭ سانى ژىلدىن ـ ژىلغا ئازىيىپ كېتىۋاتقانلىقتىن، بۇ تەبىيكى گېزىت تىراژىنىڭمۇ ئازىيىشىغا ئېلىپ كەلدى. گېزىت ئوزىنى ـ ئوزى ئاقلالمايدۇ، دېمەك بىز دولەت بيۇدژېتىدىن چىقىرىلغاندىن بۇيان، زىيان تارتىپ ئىشلەشكە توغرا كېلىۋاتىدۇ. ھە، بازار مۇناسىۋەتلىرى بەزىلىرىمىزنى گاڭگىرىتىپ قويدى، بەزىلىرىمىزنىڭ كاللىسىنى سەگىتتى. ھازىر مەلۇم نەرسىلەردىن ۋاز كېچىش بىلەن مەلۇم نەرسىلەرگە ئېرىشىش ئالدىدىكى ئازاپلىق تاللاش ھەر بىرىمىزنى بېارام قىلماقتا. بىز ھازىر خەلقىمىزنىڭ كېلەچەك تەغدىرى توغرىلىق قاتمۇقات ئەندىشىلىك خىياللار ئىلكىدە ئازاپلىنىۋاتقان بىر ۋاقىتتا، سىز گېزىتخان ئۇچۇن نەشىر قىلىنىۋاتقان «يېڭى ھايات» قولىڭىزغا تەككەندە قەلبىڭىزگە زەررىدەك بولسىمۇ مەلھەم بولىدۇ، رەھىمسىز رېاللىقنىڭ بىزنى قىيناۋاتقان چىگىش سوئاللىرىغا ئوز دائىرىسىدە جاۋاپ بېرىدۇ دەپ ئويلايمىز.

ئەندى ھورمەتلىك گېزىتخان، «يېڭى ھاياتنىڭ» داۋاملىق نەشىر قىلىنىپ تۇرۇشى پەقەت سىلەرگە باغلىق، يەنى گېزىت مۇخلىسلىرى قانچىلىك كوپ بولسا ئۇ بىر قېلىپتا نەشىر قىلىنىدۇ. شۇنداق ئېكەن، 2002 ـ ژىل ئۇچۇن ھەر بىرىمىز «يېڭى ھاياتقا» مۇشتىرى بولغاندىن تاشقىرى خولۇم ـ خوشنا، بۇرادەرلىرىمىزنىمۇ مۇشتىرى بولۇشقا دەۋەت قىلساق نۇر ئۇستىگە نۇر بولغان بولار ئېدى. مىللىي مەدەنىيىتىمىزنىڭ ئاجرالماس قىسمى «ئۇيغۇر ئاۋازى»، «يېڭى ھايات» گېزىتلىرىسىز ھاياتىمىزنى قانداقمۇ تەساۋۋۇر قىلغىلى بولار؟ بىز ئىختىساتنى، يەنىي ھازىرقى ۋاقىتلىق قىيىنچىلىقلارنى بانە قىلىپ، گېزىتلىرىمىزگە مۇشتىرى بولمىساق، بىز ئۇچۇن كىم مۇشتىرى بولىدۇ؟ مەنىۋىي گادايلىققا مۇپتىلا بولۇشتىن خۇدا ساقلىسۇن. بىز ئوزىمىزگە ئوزىمىز ياردەم قىلمىساق، بىزگە ھېچ كىم ياردەم قىلمايدۇ. يەنە تەكرارلايمىزكى «يېڭى ھاياتنىڭ» كەلگۇسى تەغدىرى پەقەت ئوزىمىزگە باغلىق. شۇنىڭ ئۇچۇن ھەممىمىز تۇگەل «يېڭى ھاياتقا» مۇشتىرى بولايلى!

«يېڭى ھاياتنىڭ»

«كازپوچتا» ئارقىلىق بىر ژىلغا مۇشتىرى بولۇش باھاسى:
جۇمھۇرىيەت تەۋەسىدە ـ 451 تەڭگە 80 تىيىن؛
ئالمۇتا شەھىرىدە ـ 439 تەڭگە 32 تىيىن؛
«كازباسپاسوز» ئاگېنتلىغى ئارقىلىق يېزىلغاندا:
جۇمھۇرىيەتنىڭ بارلىق تەۋەسىدە ـ 457 تەڭگە 80 تىيىن.
ئىندېكسى ـ 65359.

«ئۇيغۇر ئاۋازىنىڭ»

«كازپوچتا» ئارقىلىق بىر ژىلغا مۇشتىرى بولۇش باھاسى
جۇمھۇرىيەت تەۋەسىدە ـ 1026 تەڭگە 48 تىيىن؛
ئالمۇتا شەھىرىدە ـ 972 تەڭگە 36 تىيىن؛
«كازباسپاسوز» ئاگېنتلىغى ئارقىلىق يېزىلغاندا:
جۇمھۇرىيەتنىڭ بارلىق تەۋەسىدە ـ 1030 تەڭگە 68 تىيىن.
ئىندېكسى ـ 65357.

بيۇدژېت تېررورغا قارشى

مالىيە مۇتەخەسسىسلىرىنىڭ پىكرىچە، 2002 ـ ژىلغا بەلگۇلەنگەن بيۇدژېت لايھىسى پەقەت ئىجتىمائىي خاراكتېرغىلا ئەمەس، بەلكى تېررورغا قارشى يونىلىشكە ئېگە

ئاستانا. 2002 ـ ژىلغا بەلگۇلەنگەن بيۇدژېت لايھىسىنى تەرەققىيات ۋە ئىجتىمائىي يونىلىشتىكى بيۇدژېت دەپ خاراكتېرلەش قوبۇل قىلىنغان. ئۇنى شۇنداقلا تەڭپۇڭلاشتۇرۇلغان، ئاقىۋېتىنى بىلىش مۇمكىن بولغان ۋە ھەتتا ئوچۇق بيۇدژېتمۇ دەپ ئاتايدۇ. بيۇدژېت لايھىسىنى تېررورىزمغا قارشى دەپ ئاتاش مۇمكىنمۇ؟

بىز بۇنى ئېنىقلاشقا ئۇرۇنۇپ، مەملىكەتنىڭ بيۇدژېت لايھىسىنى تەپسىلىي كورۇپ چىقتۇق. مەسىلەن، 2002 ـ ژىلغا بەلگۇلەنگەن مۇداپىە خراجەتلىرى ئۇچۇن بولۇنگەن مەبلەغ 7، 34 مىللىارد تەڭگىنى كوزدە تۇتىدۇ. بۇ 2001 ـ ژىلىدىكىغا قارىغاندا 7 مىللىارد تەڭگىگە يېقىن ئوشۇقتۇر.

تېررورىزمغا قارشى كۇرىشىش دولەت پروگراممىسىنى قوللاپ ـ قۇۋەتلەش ئۇچۇن 240 مىللىون تەڭگىدىن ئوشۇق مەبلەغ بولۇش كوزدە تۇتۇلغان. ئەندى ھەربىي ئوبيېكتلارنى قوغداش ئۇچۇن 150 مىللىون تەڭگە، ئەسكەرلەرنىڭ جەڭگىۋار تەييارلىغى بويىچە چارە ـ تەدبىرلەرگە ـ 250 مىللىون تەڭگە ئاجرىتىلغان.

جەمىيەت تەرتىۋىنى قوغداش ئۇچۇن 8، 3 مىللىارد تەڭگە پايدىلىنىش كوزدە تۇتۇلغان.

بيۇدژېتنىڭ مونۇ ماددىلىرىمۇ قىزىقارلىق: دىپلوماتىك ۋاكالەتخانىلارنى قوغداشقا ـ 23 مىللىارد، ئوپېراتىۋ ئىنكاس قىلىش خىزمىتىگە ـ 75 مىللىون، ئوپېراتىۋ ـ ئىز ـ دەشتۇرۇش خىزمىتىگە 8، 763 مىللىون تەڭگە ئاجرىتىش كوزدە تۇتۇلغان.

مەجلىس پالاتىسىنىڭ رەئىسى ژارماخان تۇياقباينىڭ پىكرىچە، دېپۇتاتلار خىراجەتلەرنىڭ بۇ ماددىلىرىنى ئوزگەرتىشكە جۇرئەت قىلمايدۇ:

ـ بىزنىڭ رېگىوندا قېلىپلىشىۋاتقان ۋەزىيەت، مەملىكەتنىڭ مۇداپىە قابىلىيىتىنى ۋە بېخەتەرلىگىنى كۇچەيتىش، تېررورىزمغا قارشى كۇرەشنى تېخىمۇ جىددىلەشتۇرۇشنى تەلەپ قىلماقتا.

قازاقستان جۇمھۇرىيىتى پرېزىدېنتىنىڭ بۇيرۇغى

قازاقستان خەلىقلىرى ئاسسامبلېيەسىنىڭ نوۋەتتىكى سېسسىيەسىنى چاقىرىش توغرىلىق

1. 2001 ـ ژىلى 24 ـ ئوكتەبردە ئاستانا شەھىرىدە قازاقستان خەلىقلىرى ئاسسامبلېيەسىنىڭ نوۋەتتىكى سېسسىيەسى چاقىرتىلىپ، ئۇنىڭ كۇن تەرتىۋىگە «مۇستەقىللىككە 10 ژىل: تېچلىق، تەرەققىيات ۋە جەمىيەتلىك رازىمەنلىك» مەسىلىسى كىرگۇزۇلسۇن.

2. قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ھوكۇمىتى قازاقستان خەلىقلىرى ئاسسامبلېيەسىنىڭ سېسسىيەسىنى ئوتكۇزۇشنى ئۇيۇشتۇرۇش چارىلىرىنى كورسۇن.

قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى
ن. نازاربايېۋ.

ئاستانا، 2001 ـ ژىل، 22 ـ سېنتەبر.

مىننەتدارلىق بىلدۇرىمىز

ئىختىسادىي قىيىنچىلىقلارغا دۇچ كەلگەن گېزىتىمىزغا ئون مىڭ تەڭگە ئىانە قىلغان ئالمۇتا شەھىرى درۇژبا مەھەللىسىنىڭ ئىمام ئابباس قارى ھاجىم باشلىق مەسچىت قومىغا مىننەتدارلىق بىلدۇرىمىز.
«يېڭى ھايات» تەھرىراتى.

مەرھەمەت خالىس ئىختىسادىي ياردەم قولىنى سۇنغۇچىلارغا بىزنىڭ ھېساپ چوتىمىز:

р/с 406467897 ТОО "Висал"
РНН600400099802 МФО 190501719,
код 719 АГФ ОАО Банк "Центр Кредит"

پۈتكۈل دۇنيانى زىل - زىلىگە كەلتۈرگەن ئامېرىكا پاجىەسى

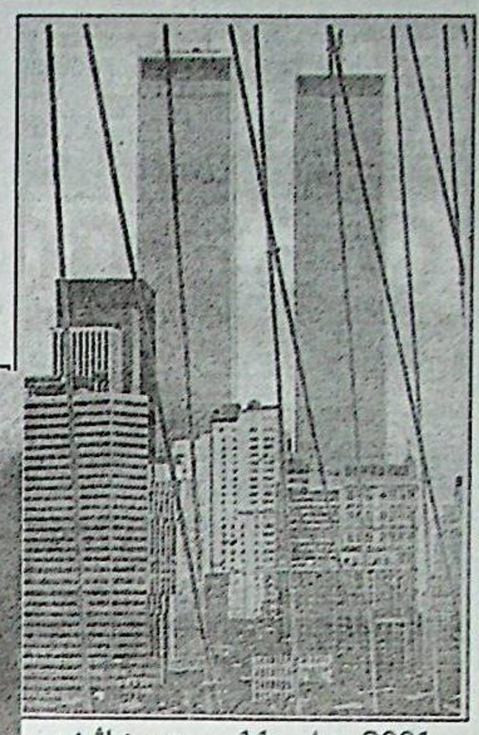

2001 - ژىلى 11 - سېنتەبرنىڭ ئەنە شۇ سانىيەت تارىخىغا ماتەم كۈنى سۈپىتىدە كىرىدىغانلىقىدا شۈبھە يوق. نۇۋەتتىكى ئىش كۈنى باشلىنىشى ئالدىدا نيۇ - يورك بىلەن ۋاشىنگتوندا تېچ ئاھالى ئارىسىدا قۇرۇلغانلارنىڭ سانى ئەڭ كۆپ بولۇپ، بۇ چە بارلىق ئىلگەركىلەردىن ئېشىپ كېتىدىغان پاجىە يۈز بەردى. «بوئىنگ» تىپىدىكى يولۇچىلار ساموليوتى 18 - 20 مىنۇت ئارىلىقىدا نيۇ - يوركتىكى خەلىق ئارا سودا مەركىزىنىڭ ئېگىزلىگى 415 مېتىرلىق ئىككى 11 قەۋەتلىك بىناسىغا ئۇرۇلغان. بىز ئاز ۋاقىت ئوتكەندىن كېيىن ئۇچىچى ساموليوت ئا ق ش مۇداپىە مىنىستىرلىگىنىڭ بىناسىغا - پېنتاگونغا غۇلغان. تورتىنچى ساموليوت پىتسبۇرگنىڭ يېنىدىكى سومېرسېت ئائېروپورتىنىڭ يېنىدا ھالاكەتكە ئۇچرىغانلىقى خەۋەر قىلىندى.

ئەخبارات ئاگېنتلىقلىرىنىڭ خەۋەر قىلىشىغا قارىغاندا، بۇ كۈنى ئا ق ش تا 11 سا - مولىيوت جىنايەتچىلەر تەرىپىدىن ئوغرىلىنىپ ھايداپ كېتىلگەن.

ئەخبارات ئاگېنتلىقلىرىنىڭ خەۋەر قىلىشچە، خەلىق ئارا سودا مەركىزىنىڭ ۋەيران قىلىنغان ئىككى ھەشەمەتلىك بىناسى ئامېرىكىنىڭ ئەڭ چوڭ نيۇ - يورك شەھىرىنىڭلا ئەمەس، بەلكى بارلىق ئامېرىكىلىقلارنىڭ پەخرى بولغان. بۇ بىنالار ئاق ش قۇد - رىتىنى ۋە بايلىغىنى ئەكس ئەتتۈرەتتى ۋە ئېگىزلىگى بويىچە دۇنيادا 3 - ئۇرۇندا تۇراتتى. مەزكۇر خەلىق ئارا سودا مەركىزىدە بىر مەزگىلدە 50 مىڭ ئادەم ئىشلىگەن. بۇ

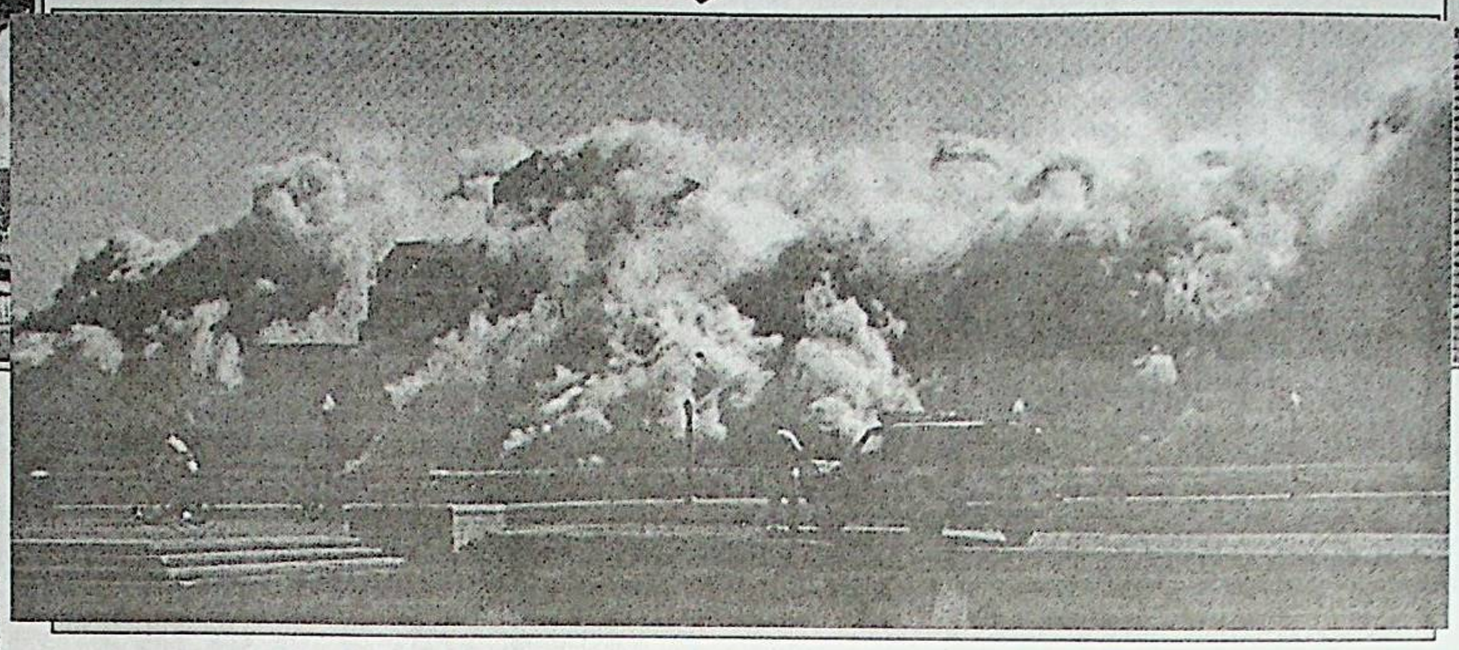

بىنالارغا تېررورلۇق ھەرىكىتى ئىش باشلىنىش ئالدىدا قىلىنغانلىقىدىن، قۇرۇلغان بولغانلارنىڭ سانى ئېنىق ئەمەس. ساموليوتلارنىڭ يولۇچىلىرى ۋە كوچىدىكى تەسادىپىي ئادەملەر بىلەن قوشۇپ ھېساپلىغاندا قۇرۇلغان بولغان ۋەزداپ چەككەنلەرنىڭ سانى بىر نەچچە مىڭ ئادەمنى تەشكىل قىلىشى مۇمكىن.

ئامېرىكىدا يۈز بەرگەن بۇ پاجىە تولۇق مقىياسلىق ۋە تەپسىلىي ئويلاشتۇرۇلغان تېررورلۇق ھەرىكىتىنىڭ نەتىجىسىدىن ئىبارەت بولغانلىغى ھېچ كىمدە شۈبھە تۇغدۇرمايدۇ. بۇ تېررورلۇق ھەرىكىتىنىڭ نەتىجىسىدە ئاقۇشتىكى ئاساسلىق ئالدىنقى سەپتىكى تورلىرى ھازىرنىڭ ئوزىدىلا بەلگۈلەنگەن ئەسكىرلىرىنىڭ ئالدىنقى سەپتىكى توپلىرى ھازىرنىڭ ئوزىدىلا بەلگۈلەنگەن يەردە بولدى.

ئاۋغانستانىنىڭ تالىبلار ھاكىمىيەت دائىرىلىرى ئا ق ش نىڭ بىن لادېننى دەرھال تاپشۇرۇپ بېرىش تەلىۋىنى رەت قىلدى. ئەندى پۈتكۈل دۇنيا تالىبلارغا قارشى چوڭ مقىياسلىق «ئىنتىقام ئېلىش» ھەرىكىتىنىڭ باشلىنىشىنى كۈتۈپ تۇرماقتا.

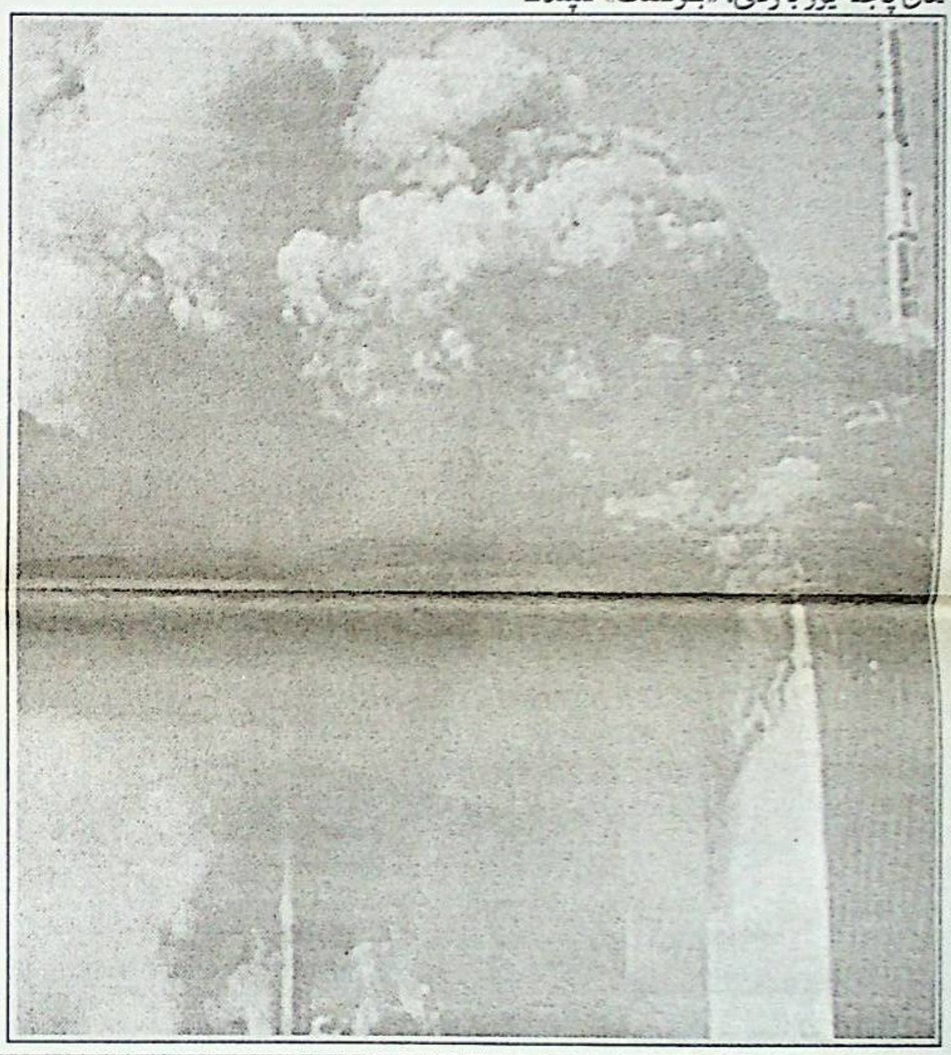

ئۇساما بىن لادېن ئا ق ش تىكى تېررورلۇق ھەرىكەتلەرگە بېۋاستە مۇناسىۋەتلىك دەپ ھېسابلانماقتا

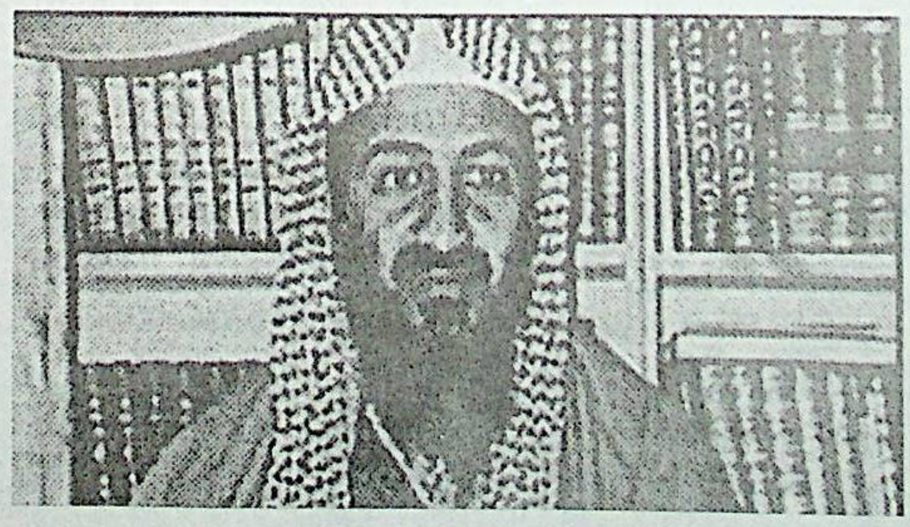

شېيخ ئۇساما مۇھەممەد بىن ئاۋاد بىن لادېن 1957 - ژىلى جىددە شەھىرىدە (سەئۇدىيە ئەرەبىستانى) تۇغۇلغان. ئۇ باي تىجارەتچى بولۇپ، بىر قاتار ئەرەپ ئەللىرىدە، شۇنداقلا ئۇلۇق برىتانىيە بىلەن گېرمانىيەدە بىر نەچچە سودا شىركەتلىرىگە ئىگە.

1994 - ژىلى بىن لادېن مەملىكەت ھۆكۈمىتىگە قارشى قارىتىلغان پائالىيىتى ئۈچۈن سەئۇدىيە ئەرەبىستانىنىڭ پۇخرالىقىدىن مەھرۇم قىلىنغان. ئۇ 1979 - 1989 - ژىللارغىچە بولغان دەۋىر ئىچىدە ئاۋغانستاندا ئۇرۇش ھەرىكەتلىرىگە ئىشتىراك قىلغان.

چەت ئەل ۋە ئەتەن ئاممىۋىي ئەخبارات ۋاستىلىرىدا بىن لادېن تونۇرىلىق دەسلەپكى قېتىم 1995 - ژىلى نويابردا خەۋەر قىلىندى، بۇ ۋاقىتتا باخران شەھىرىدىكى (سەئۇدىيە ئەرەبىستانى) ئامېرىكا ھەربىي بازىسى يېنىدا پارتلاش يۈز بەرگەن ئىدى. 1996 - ژىلى بۇ خىلدىكى تېررورلۇق ھەرىكەتلەر نيۇ - يوركتىكى دۇنياۋىي سودا مەركىزى بىناسىدا ۋە ئەرەبىيادتىكى مىللىي كۈزاردىيە شتابى ئالدىدا يۈز بەردى. شۇ ژىلى يەنە بىن لادېننىڭ ئىشتىراكىدا ئېغىر پىيەنىك پاجىەسى - ئاپېبىدا بۇ مەملىكەتتە سەپەر بىلەن بولۇۋاتقان مىسسر پرېزىدېنتى ھوسنى مۇبارەككە سۇيىقەست قىلىندى.

1997 - ژىلى بىن لادېن دەسلەپكى قېتىم چېچەن تىسيانچىلىرىنىڭ ۋەكىللىرى بىلەن ئۇچرىشتى ۋە بۇنىڭدىن بۇ يىللارغا دايىم ھەربىي ۋە مالىيە ياردەم بېرىپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇز ئۇيۇشتۇرغان چېچەنلەر «قۇراللىق ئىسلام كۇھى» ۋە «مۇسۇلمان قېرىنداشلار» ئوخشاش تەشكىلاتلارنىڭ پائالىيىتىگە بېۋاستە ئىشتىراك قىلماقتا. بۇنىڭدىن تاشقىرى بىن لادېن ئاخىرقى ۋاقىتلارغىچە پاكىستاننىڭ مىسىرنىڭ، بانگلادېشنىڭ ۋە باشقا ئەرەپ دولەتلىرىنىڭ رادىكال ئىسلامچى گۇرۇھلىرىنى «جىھاد فرونتى» دەپ ئاتالمىشقا بىرلەشتۈرۈش ئۇرۇنۇشلىرىنى قىلماقتا. فرونت (بىرلىك سەپ) لىدېرلىرىنىڭ بىرى ئۇلارغا دايىم ھەربىي ۋە مالىيە ياردەم بېرىپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇز ئۇيۇشتۇرغان چېچەنلەر «قۇراللىق ئىسلام كۇھى» ۋە «مۇسۇلمان قېرىنداشلار» ئوخشاش تەشكىلاتلارنىڭ پائالىيىتىگە بېۋاستە ئىشتىراك قىلماقتا. بۇنىڭدىن تاشقىرى بىن لادېن ئاخىرقى ئون ژىل داۋامىدا پالىستىنىدىكى «جىھاد» ۋە «ھاماس» رادىكال ئېكستىرىمىستلىك تەشكىلاتلارنى مالىيەۋى جەھەتتىن قوللاپ كەلمەكتە.

بىن لادېننىڭ ئاۋغانستاندىكى ئوقۇش - مەشىق قىلىش تەشكىلاتلىرى قۇدرەتلىك مادىدى - تېخنىكىلىق بازىغا ئېگە. بۇ يەردە ئوقىتىلۋاتقانلار مىنىلاش ۋە پارتلىتىش ئىشلىرىنى ئېلىپ بېرىش، راز - ۋېدكا قىلىش، ئالاقىنى تەمىنلەش ئىشلىرىنى ئۇرۇگۇزۇش كونۇكىسلىرىنى ئالىدۇ.

بىن لادېن كېيىنكى ۋاقىتلارغىچە بىرلەشكەن تاجىك ئوپپوزىتسىيەسى (ھازىر ئۇيوق) بىلەن مۇناسىۋەت قىلغان، كوسوۋو ئالبانلىرى بىلەن مۇناسىۋەت قىلىپ تۇرىدۇ. بىن لادېننىڭ پىدائىلىرى ئىلگەركىدەكلا چېچەنستاندا بولۇپ - ئۇلارنىڭ ھەممىسى ھەر خىل ئەرەپ ئەللىرىنىڭ پاسپورتلىرىغا ئېگە ۋە ھەربىي ئىنىستىرۇكتورلار خىزمىتىنى ئورۇنلىماقتا.

ئا ق ش ھوكۇمىتى ھەر ژىلى مەخسۇس ئاگېنتلارنىڭ كەڭ تارمىغىدىن تارتىپ سۈنئىي ھەمراسىتېمىلىرىدىن بايقاشقىچە بولغان بارلىق ۋاستىلاردىن پايدىلانغان ھالدا، بىن لادېن توغرىلىق ھەر قانداق ئوپېراتسىيە ئەخباراتقا يۈزلىگەن مىلىون دوللار سەرپ قىلماقتا.

مەخسۇس مەخسىتلەر ئۈچۈن بەلگۈلەنگەن قىسملار (شۇ جۈملىدىن مەركىزىي رازۋېدكا باشقارمىسىنىڭ مەشھۇر «دېلتا» قىسملىرى) ھازىرقى ۋاقىتتا مەشقىلەنمەكتە ۋە « 1 - تېررورىستنى» تۇتۇش بويىچە ۋەزىپىلەرنى ھەر تەرەپلىمە ئۈيلاشتۇرماقتا. ھازىرنىڭ ئوزىدىلا بەزى بىر زەربىدار توپلار پاكىستانغا كېلىپ بۇيرۇقنى كۈتۈپ تۇرماقتا.

* * *

يېقىندا ئا ق ش پرېزىدېنتى جورج بۇش تېررورىستلارغا ۋە ئۇلارنى يوشۇرۇۋاتقان ئەللەرگە نىسبەتەن ھەربىي ھەرىكەتلەرنى كۈچەيتىدىغانلىقىنى ئېلان قىلغاندىن كېيىن، بۇش شۇنداقلا تېررورلۇق ھەرىكەتلەرنى يوقىتىش ئۈچۈن 40 مىللىارد دوللار مىقدارىدىكى مالىيە ئۈيى ياردەم توغرىلىق قانۇنىنى ئىمزالىدى. ئاق ش پرېزىدېنتى كونگرېسىنىڭ ۋەكىللەر پالاتىسىغا ۋە سېناتقا قوللاپ - قۇۋۋەتلىگەنلىگى ئۈچۈن مىننەتدارلىق بىلدۈردى.

ياپونىيەنىڭ ئوكيناۋا ئارالىدىكى بازىلاردىن ئا ق ش دېڭىز پىيادە ئەسكەرلىرىنىڭ ئەڭ خىل قىسملىرى تېررورلۇق ھەرىكەتلەر يۈز بېرىپ بىر كۈندىن كېيىن ئاۋغانستانىنىڭ چېگارىسىغا تاشلىنىشقا تەييارلىقىنى باشلىۋەتتى، ئامېرىكىنىڭ مەخسۇس مەخسىتلەر ئۈچۈن بەلگۈلەنگەن ئەسكەرلىرىنىڭ ئالدىنقى سەپتىكى توپلىرى ھازىرنىڭ ئوزىدىلا بەلگۈلەنگەن يەردە بولدى.

ئاۋغانستانىنىڭ تالىبلار ھاكىمىيەت دائىرىلىرى ئا ق ش نىڭ بىن لادېننى دەرھال تاپشۇرۇپ بېرىش تەلىۋىنى رەت قىلدى. ئەندى پۈتكۈل دۇنيا تالىبلارغا قارشى چوڭ مقىياسلىق «ئىنتىقام ئېلىش» ھەرىكىتىنىڭ باشلىنىشىنى كۈتۈپ تۇرماقتا.

ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي تەسەررۇ قولىيازمىلار نامىبىرى

تالىپلار بىن لادېننى ۋە كوپلىگەن ئىتتىپاقداشلىرىنى يوقىتىپ قويدى

«تالىپلار» ھەربىكتى بىر قاتار جىددىي زەربىگە ئۇچرىدى.شىمالىي ئىتتىپاق كەڭ مىقياسلىق ھۇجۇم باشلىدى، بىرلەشكەن ئەرەپ ئەرمىرلىكى ۋە سەئۇدىيە ئەرەپىستانى ئۇنىڭ بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەتنى ئۈزدى. تالىپلار ئۇزلىرىنىڭ ھازىرقى كوگۇلسىزلىكلىرىنىڭ ئاساسىي ئەيىپكارىنى يوقىتىپ قويدى.

شىمالىي ئىتتىپاق كۈچلىرى ئاۋغانىستاندا ئامېرىكا ئەسكەرلىرى پەيدا بولغىچە ئۇز دۈشمەنلىرىدىن مۇمكىن قەدەر كوپ كۈك تەۋەنى ئىشغال قىلىشقا ئۇرۇنماقتا. شىمالىي ئىتتىپاق تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىگىنىڭ رەھبىرى دوكتور ئابدۇللا ئابدۇل مىنىڭ تەكتلىشىگە قارىغاندا، تالىپلار ھەربىكتەقارشى كۈچلەر بالىغ، تاخار ۋە سامانگان ئولكىلىرىدە بىر قاتار چوڭ ئۇتۇقلارغا ئېرىشكەن. دوكتور ئابدۇللىنىڭ بىلدۈرۈشچە، ھازىر مەملىكەت تەۋەسىنىڭ 25 پائىزى شىمالىي ئىتتىپاقنىڭ نازارىتى ئاستىغا ئوتكەن. ئەندى كېنېرال رەشىد دوستۇم بولسا يېقىنقى كۈنلەر ئىچىدە تالىپلارغا قارشى بىرلەشمە ھازارى شەربىنى ئىشغال قىلىدىغانلىغىنى بىلدۈردى.

شۇنىڭ بىلەن بىللە شىمالىي ئىتتىپاق مۇزاكىرىلەر جەريانىنى ئاكتىۋلاشتۇرۇدى. يېقىندا دۈشەنبىدە ئىتتىپاقنىڭ يېڭى ھەربىي لىدېرى مۇھەممەد فەھىم ۋە دوكتور ئابدۇللا روسسىيە فېدېراتسىيەسى قۇرالىق كۈچلىرى باش شتابىنىڭ باشلىغى ئاناتولىي كۇشنىن بىلەن ئۇچراشتى. دوكتور ئابدۇللا ۋۇرنالىستلارغا، ئاۋغانىستانغا ھەر قانداق زەربە بېرىش ئالدىدا «بارلىق خوشنا ئەللەر بىلەن سوھبەت ئوتكۈزۈش» لازىم، دەپ بىلدۈردى.

شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا كابۇلدىن قوغلانغان بۇرھانىددىن راببانى ھوكۈمىتىنىڭ ۋەكىللىرى رەسمدا سابىق ئاۋغان كورولى مۇھەممەد زاھىر شاھ بىلەن ئۇچراشقان. ئۇ ئاۋغانستاننىڭ 40 باشقۇرغىنچى س س ر بىلەن مۇناسىۋەتلەرنى پائال تەرەققىي ئەتكۈزگەن. 1973 ـ ژىلى كورول ئۇز جىيەنى ـ شاھزادە دائۇد تەرىپىدىن غۇلىتىلغان، دائۇد ئا ق ش ۋە پاكىستاننىڭ قوللاپ ـ قۇۋۋەتلىشىگە تايانغان. شىمالىي ئىتتىپاق ۋەكىللىرى بىلەن بولغان ئۇچرىشىشتىن كېيىن 86 ياشلىق سابىق مونارخ ئاۋغانستانغا قايتىپ كېلىپ مەملىكەتنى باشقۇرۇشقا تەييار ئىكەنلىكىنى بىلدۈرگەن.

تالىپلارنىڭ دۈشمەنلىرى جېپسىللاشقانسىرى، ئۇلارنىڭ ئوچۇق ئىتتىپاقداشلىرى بارغانسىرى ئازايماقتا. يېقىندا بىرلەشكەن ئەرەپ ئەمىرلىگى ۋە سەئۇدىيە ئەرەپىستانى تالىپلار ئىزۇز دولىتىنى رەسمىي ئاتايدىغان ئاۋغانستان ئىسلام ئەمىرلىگى بىلەن بولغان دىپلوماتىك مۇناسىۋەتلەرنى ئۈزگەنلىگى توغرىلىق جاكالىدى. پەقەت پاكىستانلا تالىپلار بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەتلەرنى ساقلاپ كېلىۋاتىدۇ، لېكىن ئىسلاماباد كابۇلدىكى ئەلچىخانىسىنى يېپىپ قويغان.

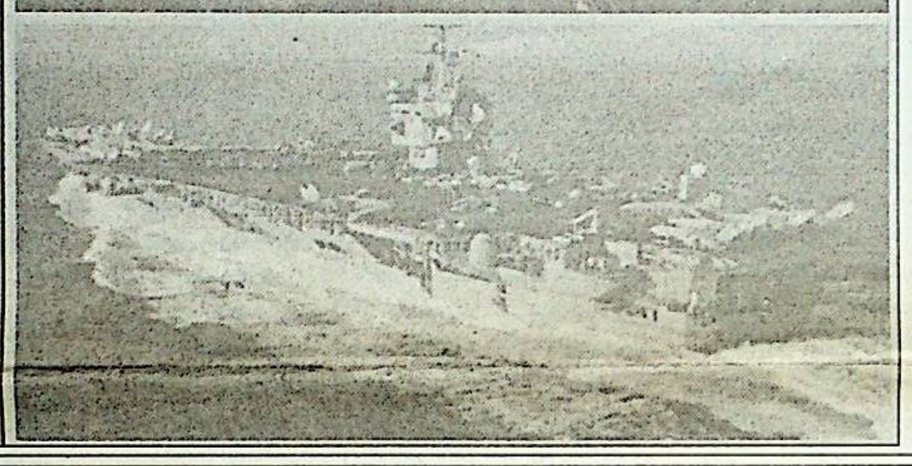

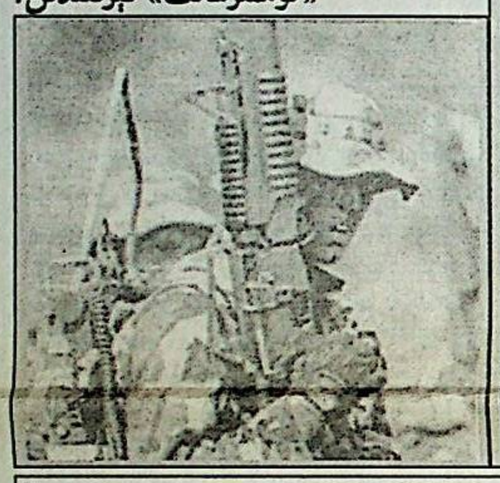

تالىپلار ھەربىكتى ئاساسلىقى ھۇجۇم باشلىدى، بىرلەشكەن ئەرەپ ئەمىرلىگى ۋە سەئۇدىيە ئەرەپىستانى ئۇنىڭ بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەتنى ئۈزدى. تالىپلار ئۇزلىرىنىڭ ھازىرقى كوگۇلسىزلىكلىرىنىڭ ئاساسىي ئەيىپكارىنى يوقىتىپ قويدى.

شىمالىي ئىتتىپاق كۈچلىرى ئاۋغانىستاندا ئامېرىكا ئەسكەرلىرى پەيدا بولغىچە ئۇز دۈشمەنلىرىدىن مۇمكىن قەدەر كوپ كۈك تەۋەنى ئىشغال قىلىشقا ئۇرۇنماقتا. شىمالىي ئىتتىپاق تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىگىنىڭ رەھبىرى دوكتور ئابدۇللا ئابدۇل مىنىڭ تەكتلىشىگە قارىغاندا، تالىپلار ھەربىكتەقارشى كۈچلەر بالىغ، تاخار ۋە سامانگان ئولكىلىرىدە بىر قاتار چوڭ ئۇتۇقلارغا ئېرىشكەن. دوكتور ئابدۇللىنىڭ بىلدۈرۈشچە، ھازىر مەملىكەت تەۋەسىنىڭ

دېققەت مەركىزىدە ـ پاكىستان

خوشنا ئاۋغانىستاندىكى تالىپلارنى ئېتىراپ قىلغان پاكىستان ھازىر ھەممىنىڭ دېققەت مەركىزىدە بولماقتا. پاكىستاندا تەخمىنەن 2 مىللىونغا يېقىن ئاۋغان قاچقىلىرى بولۇپ، ئۇ خوشنا مەملىكەتنىڭ پاجىەسى توغرىلىق ھەممىدىن ياخشى بىلىدۇ. س س ر ئاۋغانستانىنى بېسىۋالغان چاغدا ئا ق ش پاكستانىنى ھەر تەرەپلىمە قوللاپ ـ قۇۋۋەتلىگەن، لېكىن كېيىنكەرەك ئۇ گېنېرال پېرۋېز مۇشارىرافنىڭ ھەربىي ھوكۈمىتىدىن چەتلەشتى.ۋاشىنگتون ئىلگەركىدەكلا پاكىستانغا قارشى چارىلەرنى قوللىماقتا، بۇ چارىلەر ئىسلاماباد ئاتوم بومبىسىنى پارتلاتقاندىن كېيىن قوللىنىلغان ئىدى. شۇنداقلا پاكستان تەرىپىدىن كەشمىردىكى باندىلارنى قوللىغانلىغى مۇناسىۋىتى بىلەن تەشۋىشلىنىش بىلدۈرۈلمەكتە.

ئۆزبەكستان ھەربىي ـ ھاۋا كۈچلىرىنىڭ بازىسىغا ئامېرىكىنىڭ دەسلەپكى سامولیوتلىرى كەلدى

خوشنا ئاۋغانستانغا ئوچ ئېلىش زەربىلىرىنى بېرىشكە تەييارلىق كۆرۈش دائىرىسىدە ئۆزبەكستانغا ئامېرىكىنىڭ دەسلەپكى ھەربىي سامولیوتلىرى كەلدى. بۇ ئوتتۇرا ئاسىيەدىكى سابىق كېڭەش جۇمھۇرىيىتىلىرىدە ئامېرىكا ھەربىيلىرىنىڭ بولۇشىنىڭ دەسلەپكى دولقۇنى.

شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا بۇ رېگوندىكى يەنە بىر سابىق كېڭەش جۇمھۇرىيىتى ئاۋغانستانغا قارشى ھەربىي ھەرىكەتلەرنى بېرىۋاتقان تاجىكستاندىن ئاۋغانستانغا قانداق كىرگەنلىگى توغرىلىق بايان قىلىشقا ئالدىرىغان. ئۇلۇق بېرتانىيە تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىگىنىڭ ۋەكىلى بۇ مەلۇماتنى رەت قىلدى.

بېن لادېننى بېرتانىيەلىكلەرلا ئەمەس، بەلكى تالىپلارنىڭ ئۇزلىرىمۇ تاپالمايۋاتىدۇ. يېقىندا ئاۋغان ئىسلام پرېسىس ئاگېنتلىغىنىڭ خەۋەر قىلىشىغا قارىغاندا، ئاۋغانستاندىن چىقىپ كېتىش چاقىرىغى بايان قىلىنغان پەتۋانى تاپشۇرۇش ئۈچۈن تالىپلار بىر نەچچە كۈندىن بېرى ئۈنى جىددىي ئۇزدىمەكتە.

«كوممېرسانت» گېزىتىدىن.

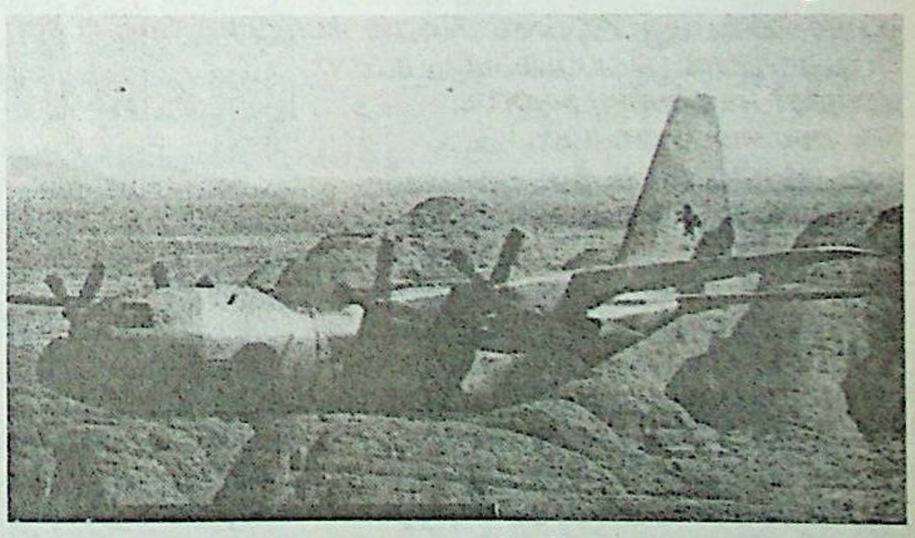

ن. نازاربايېۋ: «مېنىڭ ئىستېپاغا چىقىدىغانلىغىم توغرىلىق مەش ـ مىشلار كوپتۇرىۋېتىلگەن»

قازاقستان پرېزىدېنتى رەم پاپىسسى ئىوئانن پاۋېل ئىككىنچىنىڭ سەپىرى مۇناسىۋىتى بىلەن ئىش بابىدا كەلگەن ژۇرنالىستلار بىلەن ئۇچراشتى.

چەت ئەللىك ژۇرنالىستلارنى كوپلىگەن مەسىلىلەر قىزىقتۇردى. ئۇلارنى رەم پاپىسىنىڭ سەپىرىگە باغلىق ماۋزۇلارلا ئەمەس، بەلكى شۇنداقلا قازاقستاننىڭ تېررورىزمغا قارشى كۈرىشىدە نىسبەتەن مۇناسىۋىتى توغرىلىق مەسىلىمۇ قىزىقتۇردى. نۇرسۇلتان ئەبىش ئوغلى س ن ن مۇخبىرىنىڭ سوئالىغا جاۋاپ بېرىپ، مۇداق دەپ ئېنىق بىلدۈردى:

ـ خەلق ئارا تېررورىزمنىڭ خۇۋۇپى توغرىلىق قازاقستان باشقا بارلىق مەركىزىي ئاسىيە دولەتلىرىگە ئوخشاش ئاللىقاچان بىلدۈرگەن. مەن ئوتكەن ۋە ئېلى ب م ت سېسسىيەسىدە سوزگە چىقاندا، ئاۋغانستان مۇئاماسى بويىچە ب م ت نىڭ بىخەتەرلىك كېڭىشمىنىڭ مەخسۇس مەجلىسىنى ئوتكۈزۈشنى تەكلىپ قىلغان ئىدىم. ب م ت 50 ـ سېسسىيەسىدىمۇ بىز ب م ت نىڭ ھازىرقى تەشۋىشلىك ھەقىقەتنىڭ دۇنياغا سېلىۋاتقان تەھدىتلىرىگە جاۋاپ بەرمەيۋاتقانلىغى توغرىلىق تەكتلىگەن ئىدۇق. ئۇ يەردە ئىسلاھات يوق، دۇنيادا مەۋجۇت بولۇۋاتقان مۇئاممالارغا نىسبەتەن تېخىشلىك ئىنكاس قىلىش يوق. كوپلىگەن ژىللار داۋامىدا ئورۇن ئېلىپ كەلگەن، تېررورىزمغا مۇداق يول قويۇش، مانا شۇنداق بەختسىزلىككە ئېلىپ كەلدى. مېنىڭ بىلدۈرۈشۈمدە قازاقستان دۇنياۋىي بىرلەشمىنىڭ باشقا دولەتلىرى بىلەن بىرلىكتە بارلىق كۈچ ـ قۇۋۋەت بىلەن تېررورىزمنىڭ كورۇنۇشلىرىگە قارشى كۈرىشىشكە تەييار لىقىنى ئىزھار قىلدى.

ئا ق ش نىڭ تېررورىزمغا قارشى كۈرىشىگە يارىدەم بېرىشكە نىسبەتەن قازاقستاننىڭ مەۋقەسىنى كونكرېتلاشتۇرۇش ئىلتىماسىغا دولەت باشلىغى مۇنداق دەپ جاۋاپ بەردى:

ـ قازاقستان ئاللىقاچان تېررورىزمغا قارشى كۈرىشىشۋاتقان دولەتلەر بىلەن بىر سەپتە تۇرماقتا. لېكىن مەن شۇنى تەكتلىمەكچىمەنكى، بىز تالىپلارنى ئاۋغان خەلقى بىلەن بىللە قارىمايمىز، بىز تېررورىزمنى ئۇمۇمەن ئىسلام دىنىدىن ئاجرىتىپ قارايمىز. ئەينە شۇ نۇقتەئىي نەزەردىن ئا ق ش پرېزىدېنتى جورج بۇشنىڭ كونگرېسىتا قىلغان نۇتقىدا دۇشمەن ئەرەپلەر،مۇسۇلمانلار ئەمەس، بەلكى تېررورىستلار بولۇپ ھېسابلىنىدۇ، دېگەن سوزلىرىنى مەن تولۇق قوللايمەن. بىز جازالىنىدىغانلارنىڭ نامىغا نىسبەتەن ئېنىق بولۇشىمىز لازىم ۋە ئۇلار جازالىنىشى كېرەك. مېنىڭ بىلدۈرۈشۈمدە قازاقستان ئۇزىدە بار بولغان بارلىق ۋاستىلار بىلەن تېررورىزمغا قارشى مەيدانغا چۈشۈشكە تەييار ئىكەنلىكىنى ئېيتىلغان. ئەينە شۇ مۇئاممالار بويىچە بىز بارلىق مەركىزىي ئاسىيە دولەتلىرى بىلەن سوھبەتلىشىۋاتىمىز. بىز ھازىرنىڭ ئۇزىدىلا قازاقستاننىڭ بارلىق چارە ـ تەدبىرلەرگە قاتنىششىغا نىسبەتەن ئۇمۇمىي رازىلىغىمىزنى بىلدۈرۈق. ھازىر ئېنىق ئىلتىماسلار يوق، ئەگەر ئىلتىماس قىلىنسا، قازاقستان ئۇنى پەقەتلا ئىجابىي قارايدۇ.

بۇنىڭدا مەملىكەت پرېزىدېنتى بۇ يەردە سوز پەقەت قازاقستاننىڭ ھەربىي باسلىرىنى، ھاۋا بوشلۇغىنى بېرىش توغرىلىق بولۇۋاتىدۇ، دەپ تەكتلىدى:

ـ ئۇرۇش ھەرىكەتلىرىگە ئىشتىراك قىلىش توغرىلىق بىزدىن ئىلتىماس قىلىنمىدى ۋە ئىش بۇ دەرىجىگە يېتىدۇ، دەپ ئويلىمايمەن.

ئېھتىمال بولغان ئىستېپاغا چىقىش ۋاقىتى تاللاش ئىستىقبالى توغرىلىق كۆتۈلمىگەن سوئالغا نۇرسۇلتان نازاربايېۋ مۇنداق جاۋاپ بەردى:

ـ مەن كونستىتۇتسىيەگە مۇۋاپىق يەتتە ۋىللىق پرېزىدېنتلىق مۇددەتكە سايلانغان. بۇ مۇددەت 2007 ـ ژىلى يانۋارنىڭ ئوچىچى چارشەنبە كۈنى ئاياقلىشىدۇ. ئەگەر خۇدايىم ماڭا سالامەتلىك ۋە خەلقنىڭ ئىشەنچىنى بەرسە، مەن بۇ مۇددەتتە تولۇق ئىشلەشنى نىيەت قىلىۋاتىمەن، يەنە سىلەرگە شۇنى تەكتلەيمەنكى، كونستىتۇتسىيە بويىچە مېنىڭ يەنە بىر مۇددەتكە نامزىتلىمنى قويۇش ئىمكانىيىتىم بار. ھەممە خاتىرجەم بولسۇن! ھەممىلا چاغدا مېنىڭ سالامەتلىگىم توغرىلىق سوئال بېرىلىدۇ...يېقىندا مەن ئالمۇتىدا تولۇق تەكشۈرۈلۈپ دوختۇرلارغا: مېنىڭ سالامەتلىگىم توغرىلىق مەلۇماتلارنى بېلان قىلىڭلار، دەپ تەكتلىدىم. خۇداغا شۈكرى،ھەممىسى جايىدا! دېمەك، بۇ يەردە قانداق مەسىلە بولۇشى مۇمكىن؟ بىزنىڭ سايلامدا ئۇز پرېزىدېنتلىنى سايلايدۇ. ئەگەر بىزدە مونارخىيە بولۇشىنى خەلق خالىسا ياكى، ئېھتىمال، سىلەر خالىساڭلار، ـ بىز ئويلىشىپ كورىمىز، ـ دەپ ئوچۇق كىنايە بىلەن خۇلاسە چىقاردى دولەت باشلىغى.

(داۋامى، بېشى ئۆتكەن ساندا)

30

ـ لەۋەي، بۇ ئېلىخان تورە ئەجەبمۇ گەپدانكەنا؟ راست ئېيتىدۇ، خەلقنى تازا تېز ئەگەشتۈرىدىغان بايراق ئاي ـ يۇلتۇزلۇق ئىسلام بايرىقى، قوزغىتىدىغان كۈچ قۇرئان كەرىم، خۇدانىڭ سۆزلىرى!

ـ ئۇغۇ دۇرۇس، ـ دېدى مۇتائالى خەلپىتىم ئالدىرىماي سۆزلەپ، ـ بىراق بۇ بايراقتا ستالىن ئۇچ.

ـ ئۇ يېۋرىيمۇ؟ بۇرۇتلىرىغا قارىغاندا شۇنداغىراق تۇرىدۇ، زادىلا چەكتۈرمەيدىكەنلا!

ـ يېۋرىي بولمىسمۇ گرۇزىن دېگەن يېۋرىيغا يېقىن خەق. مۇسا جارۇللا شۇنداق دېگەن ئىدى.

ـ ئەمىسە، ئورۇسنىڭ بايرىقىغا خەق ئەگىشەرمۇ؟ ياق، ئورۇسلار خەقنى ژۈرەك ئالدى قىلىۋەتتى. ياخشى ـ يامان ئىشلارنىڭ ھەممىسىدە شۇلارنىڭ قولى بار. بۇنى خەلق بىلىپ بولدى.

ـ تۈركىيەگە يېلىنساق دېگەن گەپچۇ؟

ـ سابىت داموللام شۇنى قىلغان. ئەينە زېرىپ قارىھاجىم تۇرۇپتۇ، ئاتمايدۇ. ئورۇسلارنىڭ رايىغا باقماساق شېڭ شىسەينىڭ زۇلۇمىدىن قۇتۇلغىلى بولمايدۇ. ئاۋال مۇنۇ شېڭدىن بىر قۇتۇلايلى ـ دە!

ـ ئەنۋەر مۇسابايېۋمۇ ئورۇسلارغا ئىشەنمەيدىغاندەك.

ـ قېرىلارنىڭ ھەممىسىلا شۇ!

ـ ئورۇسلارسىز ھېچ ئىش پۈتمەيدۇ دەگا! ـ دېدى ئاخىر ھېكىمبەگ غوجام كەمچەت تۇمىقىنى چوكۇرۇپ قويۇپ، ـ قىبلىدىن ئاچچىق شامال چىقىلى تۇرىدىغۇ ـ ھە، بۇ ژىلقى ورزى ھېيتنىڭ پەركايىنى ئۇچۇرۇپ قار ياغمىسا بولاتتى.

ئىككى بوۋاي تەرەۋدىن چىقىپ مەدرىسىدىن ئوردا مەھەللىسىگە كېتىۋېتىپ، بۈگۈن چۈشتىن كېيىن ئەنۋەر مۇسابايېۋنىڭ باغ قوراسىدىكى كاتتا ئويدە بولۇنغان كەپلەر توغرىسىدا پاراڭلاشتى. ھازىر ھەممىلا جايدا شۇ گەپ. ئالمۇتا، فرۇنزې، يەركەنت ۋە تاشكەنتلەردە غۇلجىغا ھۇجۇم قىلغۇچىلار جىددىي تەييارلىق قىلىشىۋېتىپتۇ. ئەنۋەر مۇسابايېۋ شېڭ شىسەينىڭ كېڭەشكە مال سېتىشنى توختىتىش بۇيرۇغى بىلەن ئۇرغۇن زىيان تارتىپتۇ. ھازىر خام مالنى ئالىدىغان جاي يوق، مال، تېرە، ژۇڭ ھەتتا قىممەت باھالىق تېرىلەرمۇ بېسىلىپ ياتماقتا. تېرە زاۋۇدىنىڭ خۇرۇملىرىدىن تىكىلگەن ئاياق كىيىملەر بىلەن قانچىلىك سودا بولماقچى؟ مۇھىمى شېكەر، رەخت، قەنت ۋە باشقا تۇرمۇش بۇيۇملىرى كېڭەش ئىتتىپاقىدىن كىرمىگەچكە مال باھاسى ئورلەپ،پۇل پاخاللىقى پەيدا بولۇپ، جىن شۇرېن دەۋرىدىكى بىر تاغار پۇلغا بىر تاختا چاي ئاران كېلىدىغان ھالەت يەنە پەيدا بولۇشقا باشلىدى. دېخانلارنىڭ كۈنى ئېغىر، ئاشلىق سېتىپ چاي ـ تۇزنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالماي، ئۇچىسىغا ماتا ـ شاتۇار، تېرە كىيىملەرنى، پۇتلىرىغا پۈرۈم چورۇق كىيىشىپ ھۆكۈمەتنى ئاشكارىلا تىللايدىغان بولۇۋېلىشتى. بايلار، سودىگەرلەردىن تارتىپ دېخان، ئوقۇغۇچىلارغىچە ھەممىلا ئادەم زىيان تارتىپ، ئېغىر كۆڭۈلدىكە دۇچ كەلمەكتە. ئۇنى ئاز دەپ گومىنداڭ پىرقىسى ناھىيەلەردىن تارتىپ قورۇلۇشقا باشلىغاچقا، بۇرۇنقى ئۇيۇشمىلار ئەمەلدىن قېلىپ، مائارىپ ـ مەدەنىيەت ئىشلىرىدىمۇ ئېغىر چېكىنىش پەيدا بولماقتا. گومىنداڭ ئەسكەرلىرى شىنجاڭغا كۆپلەپ كىرىشكە باشلىغاچقا، خەلقتە سېلىنىۋاتقان سېلىقنىڭ تۈرى كۆپىيىپ، سانى ئاشماقتا.

ئۆزۈندىن بېرى ئۇيەر ـ بۇ يەردە غودۇڭشۇپ ژۈرگەن غۇلجا ژۇقۇرى تەبىقە زاتلىرى مانا ئەندى بىر گەۋدە بولۇپ ئۇيۇشۇپ، چىرىك ھاكىمىيەتنى ئاغدۇرمىسا كۈن كۆرەلمەيدىغانلىقىنى چۈشەندى. غۇلجا كاتتىلىرى «ئىپتار» نامى بىلەن مۇشۇ چوڭ ئىش ئۈستىدە پىكىرلىشىۋىدى،ئۇ يەردە ھەر كىم ئۆز ھارۋىسىنى قامچىلاپ بىر ـ بىرىگە يول بېرىشمىدى. ئۇ يەرگە كەلگەن كاتتىلار كۆپىرەك كۆز ئالدىدىكى قورالىق ئىنقىلاپنى سۆزلىمەي، كەلگۈسىدە قۇرۇلىدىغان ھاكىمىيەتنى سۆزلەشتى.

ـ ئەنجانلىقلار بىزگە باش بولالامدىكىنا؟ ياق، بۇ خەقتە ۋاپا يوق!

ـ شېڭ شىسەيدىنغۇ ياخشىدۇر. نېمىلا دېگەن بىلەن بىز خەقتىن ئېلىخان تورىدەك دانا چىقمايۋاتسا!

ـ غوجامچۇ؟

ـ ئۇندىمىسە ئۇ زات، باشلىق دېگەن ھېچ بولمىسا داموللا رازىيوۋچىلىك سۆزمەن بولمىسا خەلق ئەگەشمەيدۇ ـ دە!

ـ ئەمىسە داموللا رازىيوۋ پاشا بولسۇن.

ـ ئۇ قانداق بولالايدۇ!

ـ بىزدىن پاشا بولغۇدەك بىرى چىقمامدا ـ ھە؟

ـ ئەنۋەر مۇسابايېۋچۇ؟

ـ ئابدۇرۇپ مەخسۇمچۇ؟

ـ ئۇلار قانداق بولالايدۇ؟

ـ بايلار پاشا بولسا غۇلجا يەنە ياخشى كۈن كۆرەلمەيدۇ.

ـ زادى ھېكىمبەگ غوجام بولىدۇ. ئىنساپلىق، دېخانغا كويۇنىدۇ. ئاتا ـ بوۋىسىدىن تارتىپ يۇرت سوراپ كەلگەن.

ـ ئاخىر قانداق بولدى، ھېكىم چورۇقتا يەتمىدى بۇ غوجىلار، يۇرت سوراش ئەلاخانغا قالدى. ئاشۇ سەھرالىق سۇلتان بولدى.

ـ كويچىلىك، ـ دېدى ئاخىر كەكە ساقال، ئورۇق، تىلى ئۇتكۇر ئادەم ئوزبەكچە سۆزلەپ، ـ خۇدايار ـ خانمۇ،ئابلەيخانمۇ دانا ئەمەستى.يۇرتنى يۇرت ئوزى سورايدۇ. ئىنقىلاپ غەلىبە قىلسا ئىنقىلاپ ئوزى بىزگە داھىي،سەردار،ئەمىر ـ سۇلتانلارنى كورسىتىپ بېرىدۇ. بايراقنىڭ رەڭگى، بولىدىغان ئەمىرنىڭ نامى ـ ئەمەللىرىنى ئىستىقلال غەلىبىسىدىن كېيىن تاللىشىمىز تېخى. ئۇنتۇمايلى، بىزدە مەخسەت بىرلىكى نېمە؟ ھازىرقى چىرىك، زالىم ھۆكۈمەتنى ئاغدۇرۇش. بۇنىڭغا ھېچ كىم قارشى ئەمەسقۇ دەيمەن؟ئەلۋەتتە قارشى ئەمەس. ھازىرقى كەپ، ھەربىرىمىز ئىشلەرنى قىلالايمىز، شۇنى دېيىشەيلى. جەڭ مەيدانىغا ھەر بىرىمىز بارالايمىز، قولىمىزدىن كەلمەيدۇ.قولىمىزدىن كېلىدىغىنى بىزنىڭ مەخسەتلىرىمىز ئۇچۇن جېنىنى ئاتا قىلىدىغان ياش ئەزىمەتلەرنى قوزغاش، قولىغا قورال تۇتقۇزۇش، ئۇلارغا مەدەت بېرىپ جەڭگە ئاتلاندۇرۇش. مەن قىلالايدىغان ئىشنى دەپ باقاي! مەن ياش ئەمەسمەن، ئاما مىلتىق ئاتالايمەن،پالتا چاپالايمەن.ئالالاتائالا تابارەك غازات قىلالمىغان مۇسۇلمان مېنىڭ سادىق بەندەم ئەمەس دېگەن. مەن سادىق بەندە ئېكەنلىكىمنى ئىسپاتلايمەن. جېنىم غازاتقا تىكىلدى، قولۇمغا قانداق قورال چىقسا شۇنىڭ بىلەن دۈشمەنگە ئېتىلىمەن، ئولسەم شېھىت، قالسام غازى!

ئۇ قۇرئاننى ئېگىز تۇتۇپ، ھەر بىر سوزىنى دانىمۇ دانە قىلىپ،جاراڭلىق ئاۋاز بىلەن قەسەم بەردى:

ـ مەن ئاللاتائالا تابارەكنىڭ سادىق قۇلى. مەن ئۇنىڭ بۇيرۇغىغا شەرتسىز بويسۇنىمەن.مۇسۇلمانلار،خۇدانىڭ قۇللىرى خارلىنىۋاتقان بۇ زېمىندا ئىستىقلال قىلىپ، زالالەتنى كۆم قىلىش ئىستىكىنى ئېگەم ئوزى دىلىمغا سالدى: مېنىڭ جېنىم ئىستىقلالغا مەنسۇپ، نام ـ مەنپەئەت، ژۇقۇرى ـ تۆۋەنلىك تالاشمايمەن، جېنىمنى، قولۇمدىكى ژىگىرمە سەر ئالتۇنۇمنى، يەنە ئىككى ئوغلۇمنى ئىستىقلالغا ئاتىدىم. بىر ھەپتىگىچە ئوزەمگە ئوخشاش غازات ئەھلىدىن يۈزنى تەييارلاشقا قەسەم بېرىمەن. ژىقىلسام ئوڭدا ياتىمەن، ھەرگىز دۈمبەمگە ئوق تېگىدىغان ئىشنى قىلمايمەن!

ئويدە لىق ئولتۇرۇشقانلار دۇررىدە ئورنىدىن تۇردى. ئۇلار ھاياجانلانغان، جىددىيلەشكەن، قەتئىي ئىدى:

ـ مەن ساھىبخان ئەنۋەر مۇسابايېۋ، ئىستىقلال ئۇچۇن جېنىمنى ئاتىدىم. زاۋۇدتىكى ئىككى يۈز ئىشچى، ئوقۇغۇچىنى بىردىن مىلتىق، يۈز تالدىن ئوق بىلەن قوراللاندۇرۇپ غازات يولىدا تەييارلايمەن. ئۇنىڭدىن سىرت،جەڭ ئۇچۇن ئۇچ يۈز تۇياق جەڭ ئېتى ئېگەر ـ جابدۇغى بىلەن، ئەسكەرلەر ئۇچۇن بەش يۈز كىشىلىك قىشلىق كىيىم ـ كېچەك تەييارلايمەن. ئوتتۇز مىڭ تۇياق قوي، مىڭ سەر ئالتۇن ئاتىدىم!

ـ مەن سالىجانباي مىڭ سەر ئالتۇن، ژىگىرمە مىڭ تۇياق قوي ئاتىدىم. جېنىم دايىم ئالقىنىمدا.ئوغۇللىرىم، ژىگىرمە نەپەر خىزمەتچىم ئەتىلا قولىرىغا قورال ئالىدۇ، ئۇنىڭدىن سىرت، قىرىق نەپەر پىدائىي تەييارلايمەن!

ـ مەن رەخمجان سابىرھاجىيېۋ چوڭ باي ئەمەس، لېكىن ئىستىقلال يولىدىكى مۇجاھىتمەن. ھازىردىن باشلاپ قەسەم بېرىمەن! بارلىغىم ئىنقىلاپقا مەنسۇپ، كىچىك سودىگەر بولسامۇ بەش يۈز سەر ئالتۇن ئاتىدىم!

ـ مەن مۇتائالى خەلپەت مەسچىتتا خەلقكە تەشۋىق قىلىپ مىڭ سەر ئالتۇن، يۈز مۇجاھىت، ئىككى يۈز جەڭ ئېتى تەييارلايمەن. جېنىم ئىستىقلالغا مەنسۇپ. تېرەكمازاردىكى قورا ـ جايىم ھازىردىن باشلاپ ئىنقىلاپ ئۇچۇن تەغدىم قىلىندى!..

ئادەملەر ئارقا ـ ئارقىدىن تۇرۇشۇپ ئوزلىرىنىڭ جېنى ۋە ئاتىغانلىرىنى داستىخانغا تاشلاشتى. ئۇلار ئوزلۇكىدىنلا بۇ خەيرلىك ئىشنىڭ بېشى قىلىپ ئېلىخانتورەمنى، ئىككىنچى رەھبەرگە ئەسكەرلەرنىڭ پۇتۇن ئاشلىغىنى ئۇستىگە ئالغان ھېكىمبەگ غوجامنى بېكىتىپ، تەشكىلاتنىڭ قۇرۇلغانلىقىنى ئېلان قىلىشتى. ماللارنى چېگراغا يوشۇرۇن ئاپىرىپ قورالغا ئالماشتۇرۇش، پىدائىيلارنى يوشۇرۇن ژىغىپ تەربىيىلەش، ئۇلارغا جەڭ يولىنى بىلىدىغان، قورال ماھارىتى يۇقىرى رۇسلاردىن ئىشەنچلىك كوماندىرلارنى بېكىتىشكە ئوخشاش كونكرېت ئىشلارغا ئابدۇرۇپ مەخسۇم، رەخمجان سابىرھاجىيېۋ، ئەنۋەر مۇسابايېۋنىڭ باش ماستىرى زۇنۇن تېيىپلارنى بېكىتتى. ئۇلار كېلەر ھەپتىنىڭ جۈمە كۈنى مۇتائالى خەلپىتىمنىڭ ئويىگە ژىغىلىشقا كېلىشتى. ھوشيارلىقنى ئالاھىدە تەكىتلەشتى، خائىنلاردىن ھوشيار بولۇش، ھەر بىر قەدەمنى ئاۋايلاپ بېسىش، خائىنلىق سېزىلسە دەرھال ئۇنى ئولتۇرۇۋېتىش، بۈگۈنكى ئىشنى ئالېكساندروۋ، ماۋاروۋ دېگەن رۇسلارغا ۋە كېڭەش كونسۇلىغا يەتكۈزۈشنى رەخمجان بىلەن ئەنۋەر ئەپەندىگە تاپشۇرۇشتى.

ئۇلار بىردىن ـ ئىككىدىن چىقىپ كالاسكىلارغا ئولتۇرۇپ خۇپتەن ـ تەرەۋ ئوقۇش ئۇچۇن ئوز مەھەللىسىدىكى مەسچىتلارغا مېڭىشتى.مانا ھېكىمبەگ غوجام بىلەن مۇتائالى خەلپىتىم بۈگۈنكى تەرەۋدىن تولىمۇ خۇشال ئىدى. غوجام دەرۋازىسىغا كەلگەندە:

ـ خەلپىتىم ژۈرسىلە، ئويدە بىردەم ئولتۇرسىلا، خىزمەتچىلەر ئاپىرىپ قويسۇن، ـ دېۋىدى، خەلپىتىمنىڭ يېنىدىلا بىرى:

ـ بىز بار، غوجام ئاۋارە بولمىسىلا، ـ دېدى. بۇ ھې-

ۋە ھېلىقى مۇساپىر ئۇلارنى تىللاپ ـ ئۇرماقتا!

ـ ھاي، بۇ نېمە ئىش؟

ـ ئىككى خائىننى تۇتۇۋالدۇق.

ـ نەدىن؟

ـ سىلىنىڭ دېرىزىلىرىدە ماراۋاتقان يېرىدىن.

ـ يېشىڭلار، ئويگە ئەكىرىڭلار!

خەلپىتىم خانىسىغا قايتىپ كىردى. تالادا ئاچچىق شامال قىبلىدىن ئۇرماقتا ئىدى.

ئويگە ئىككى ئادەم قوللىرى باغلانغان پېتى ئېلىپ كىرىلدى. ئۇلارنىڭ يۈز ـ كوزى يېرىلغان، بۇرنى قانىغان، كوزلىرى پۈتۈپ، كالپۇكلىرى دارىدىيىپ كەتكەندى.

ـ قوللىرىنى يېشىڭلار دېمىگەنمىدىم؟

ـ ماقۇل تەخسىر، ھېلى!

ھېلىقى ئىككىسى قوللىرى يېشىلگەندىن كېيىنمۇ

زوردۇن سابىر

ئانا

ـلىقى قەشقەردىن ئېچىپ چىققان، خەلپىتىمنىڭ ھىمايىسىگە ئېرىشكەن مۇساپىر ئىدى.

ـ سەن كىم بولىسەن؟

ـ بۇ بىر مۇساپىر، ئىشەنچلىك ژىگىت، غوجام!

كېچە جىم جىتلىقى خەلپىتىمگە راھەت، بېغىشلايدۇ. ئۇ ئوزىنىڭ كىتاپلار بىلەن تولغان چوڭ خانىسىدا، كورپە ئۈستىدە ژۈكۈنۈپ ئولتۇرۇۋېلىپ، كىچىككىنە شىرە ئۈستىگە قويۇلغان كىتاپنى پۈتۈن زېھنى بىلەن ئوقۇيدۇ.مانا ئۇنىڭ ئالدىدا «خەمسە»، ئۇ بەش داستاننى يادقا دېگۇدەك بىلىدۇ. ئۇنىڭ بۈگۈن نېمىشكىدۇر «سەددى ئىسكەندەر»نى ئوقۇغۇسى كەلدى. يەجۈج ـ مەجۈجلەردىن مۇداپىئە كورۈش ئۇچۇن سوقۇلغان ئىسكەندەر سېپىلىنى نېمە ئۇچۇن سېغىنىپ قالغىنىنى ئۇ ئوزىمۇ بىلمەيدۇ. ئىنسان ياشاش ئۇچۇن مۇداپىئەلىنىشى زورۇر ئېكەن. ئىسلام پەلسەپىسىدىكى ياشىماق دېگەن سوز «مۇداپىئە»نىمۇ ئوز ئىچىگە ئالسا كېرەك. جاننى مۇداپىئە قىلامدۇ ياكى مەنپەئەتنىمۇ؟ جان مەنپەئەتنىڭ ئالىي شەكلىمۇ؟ ياق، بۈگۈن قەسەم ئىچكەنلەر جانلىرىنى خەلقنىڭ مەنپەئەتى ئۇچۇن تىكەلىدىمۇ؟ ئەجەپ بۇ گەپ غوجامنىڭ ئاغزىدىن بىرىنچى بولۇپ چىقماي، ئېلىخان تورىنىڭ ئاغزىدىن چىقتىغۇ؟ «مېلى بارلار مال، مېلى يوقلار جان» ئاتىشى كېرەك، دېگەن سوزدىن مال جاندىن ئەزىز دېگەن مەنە چىقامدۇ؟ خەلقنىڭ، يۇرتنىڭ بېشىغا ئېغىر كۈن كەلگەندە مال ـ دۇنيا بىلەن جاننى ئاتىغانلار ئەلۋەتتە جەننەتتى بولالايدۇ. ئەجابا مال بىلەن جاننى قوغداپ قالىدىغانلار جېنىنى ئالىقىنىغا ئالغانلاردىن ئەزىز بولۇۋاتىدىغۇ؟..

ئۇنىڭ سوئاللىرى كوپ، بىر ژىپقا تىزىلمىغان، چېچىلىپ كەتكەن مارجاندەك. لېكىن پىكىر دۇر ـ دانىلىرى بىر داستىخانغا توكۈلگەن، بۇ داستىخان بۈگۈنكى ئىپتار. بۇلۇڭدا ئولتۇرغان ئۇچ سېرىق چاچ ئورۇسمۇ، نوغايمۇ؟ ئەنۋەر ئەپەندى: «ئەڭ ئىشەنچلىك، پىكىر بىرلىكى بار مېھمانلار» دېمىگەن بولسا غوجام ئۇلارنى ئىپتاردىن چىقىرىۋېتەتتى. ئۇلار كەپمۇ قىلمىدى، قەسەممۇ ئىچمىدى، ئاڭلىدى، ھەر بىرىمىز بىلەن چىڭ ـ چىڭ قول قىسىشىپ كورۇشتى. ئۇلار كىم؟ بەلكى «غازات دەر مۇلكى چىن» داستانىدىكى ئەخمەت سىڭا كوز، ماھمۇت پوچىدەك ئادەملەردۇر ياكى بىزگە كەلگۈسىدە «پاشا» بولىدىغانلار شۇلاردۇر. كەپنى بىز قىلىمىز، پىلاننى بىز تۈزىمىز، جان بېرىدىغانلار نامراتلار. ئۇلار «ئولسەك شېھىت،قالساق غازى»، غازى بولساق يەنە نامرات، يالاڭتوش بولىدىكەنمىز، شېھىت بولغان ياخشىكەن دەپ ئويلىشىدۇ ـ دە، ئېتىلىۋاتقان ئوقتا كوكرىكىنى توغرىلاپ ئالغا مېڭىۋېرىدۇ. بىر ئېغىز چوڭ كەپ،كاتتا كەپ ئۇلارنىڭ ئاغزىدىن چىقمايدۇ، چىقسا بىرلا ئەزىز جېنى چىقىدۇ شۇ. دۈشمەن دېگەن مانا شۇلاردىن قورقىدۇ. ئۇلار جان بېرىدۇ، بىز غەلىبىگە ئېگە بولىمىز، تېخى قۇرۇلمىغان ھاكىمىيەتنى تالىشىمىز. ئارىمىزدىن بىرمۇ ئادەم چىقىپ: «يوقسۇللاردىنمۇ پاشا چىقىپ قالامدۇ تېخى» دېگەن كەپنى قىلمىدى، ئۇلارنى ژىغىمىز، قوراللاندۇرىمىز، تەربىيىلەيمىز،ئۇرۇشقا سالىمىز دېيىشىدۇ. پاھ، بىزدە ئىنساپ قالماپتۇ. ئۇرۇش غەلىبە قىلسا جان بەرگەنلەرگە نېمە بېرىمىز دېگەن سوز ھېچ كىمنىڭ ئېغىزىدىن چىقمىدى ـ ھە؟ ... تالادا بىرلىرى ۋارقىراشتى، مانا ئۇرۇشتى، تىللاشتى... «خائىن، مۇناپىق!» دېگەن سوزلەر ئاڭلاندى.

ھويلىدا ساراسىمە، بۇ نېمە ئىش؟

خەلپىتىم ھويلىغا چىقتى. ئۇۋۇرۇككە ئىككى ئادەم چەمبەرچاس قىلىپ باغلانغان. ئۇندەك تالىپ

باشلىرىنى ساڭگىلىتىپ، قوللىرىنى دۈمبىسىگە قويۇپ غالىلداپ تىترەپ پاكىز چۈشۈرۈلگەن، يېرىلغان باشلىرىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇراتتى.

ـ تۈز ئولتۇرۇڭلار، قېنى سۆزلەڭلار!

ئۇلار يەنە مىدىرلىماي غالىلداپ تىترەپ تۇراتتى.

ـ بالىلىرىم، نېمانچە يالاڭ كىيىندىڭلار!

ـ كىيىملىرىنى سالدۇرۇۋېلىپ تازا سالدۇق خەلپىتىم!

ـ دېرىزىگە يۈزىنى يېقىپ ...

ـ ئابدۇمەر شەنجاڭنىڭ ئادەملىرىكەن خەلپىتىم!

ـ ئۇرغىنىڭلار بولماپتۇ بالىلىرىم. بۇلارمۇ مۇسۇلمان بالىلىرىكەنغۇ، ياخشى كەپ قىلساڭلار ئاڭلاتتى. قېنى، كەڭ ـ كۇشادە ئولتۇرۇڭلار بالىلىرىم.

ـ بىزنىڭمۇ قىلغۇمىز يوق! ـ دەپ ژىغلاشقا باشلىدى ئۇلارنىڭ بىرى كوزلىرىنى ئۇۋۇلاپ، ـ ماراڭلار، نېمىلەرنى دېيىشىدۇ ئاڭلاپ كېلىڭلار، ـ دېدى.

ـ كىم دېدى؟

ـ ئارۇپ كېچەك.

ـ كىم ئۇ؟

ـ ناھىيەلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئامانلىق ساقلاش بۆلۈمىنىڭ ئورۇنباسار باشلىغى.

ـ بوپتۇغۇ، مېنىڭ ئويۇمدىن نېمە ئاڭلىدىڭلار؟

ـ ھېچ نېمە!

ـ نامراتلارغا ياخشى كۈن تىلىگەنمۇ گۇناھمۇ دېدىلە.

ـ يەنىچۇ؟

ـ كىتاپ ئوقۇدىلا، بىز چۈشەنمىدۇق.

ـ يەنە كىمنىڭ ئويىنى مارىدىڭلار؟

ـ ھېكىمبەگ غوجامنىڭ دېرىزىلىرى ھەم ئېتىككەن، ھېچ نېمە ئاڭلىيالمىدۇق.

ـ يەنىچۇ؟

ـ ئابلا داموللام بىرىگە:پۇرسەت كەلدى،كېڭەش ئىتتىپاقى قوللىغانلىقى ئىش روناق تاپماي قالمايدۇ، دېدى.

ـ ھە، يەنە؟

ـ سالىجانباي خوتۇنىغا: ھازىر بۇنچە پۇل چىقىم بولغان بىلەن كەلگۈسىدە بىرى يۈز بولىدۇ، دېدى.

ـ يەنىچۇ؟

ـ يوق.

ـ بارى ـ يوقى ئاڭلىغىنىڭلار مۇشۇلىمۇ؟

ـ ھەئە.

ـ باشلىغىڭلار نېمىلەرنى دېگەندى؟

ـ غۇلجا بايلىرى، دىنىي زاتلار يوشۇرۇن ھەرىكەت قىلىۋاتىدۇ، ئۇلارنىڭ مەخپىي تەشكىلاتى، مەخپىي پىلانلىرى بار. ھەربىر ھەرىكىتى، ھەر بىر ئېغىز سۆزىنى ئىنچىكە كوزىتىپ، ھەر كۈن كەچ سائەت ئون ئىككىدە دوكلات قىلىڭلار. مۇھىم خەۋەر ئەكەلگەنلەرگە مۇكاپات بار.ھېچ خەۋەر ئەكەلمىگەنلەرنىڭ ئائىلىگى بېرىلمەيدۇ! ـ دېدى.

ـ مۇھىم دېگىنى قانداق خەۋەرلەركەن؟

ـ تورت خەۋەر:بىرىنچى، مەخپىي تەشكىلاتنىڭ ئىسمى، ئەزالىرىنىڭ ئىسىملىرى، پىلانلىرى. ئىككىنچى، قورال ـ ياراق سودىسى، قورالنىڭ سانى، ئورنى، ئىسمى. ئۇچىنچى، ژىغىن ئورنى، ژىغىن ۋاقتى. تورتىنچى، سىرتتىن، كېڭەشتىن كىرگەن ئادەملەر، ئۇلارنىڭ تۇرۇۋاتقان ئورنى، ئالاقىلىشىدىغان ئادەملىرى...

ـ پاھ، قالتىسكەن، مۇكاپات ئالالىدىڭلارمۇ؟

ـ مەن بىر قېتىم، مۇنۇ ئىككى قېتىم ئالدى.

ـ راست كەپ قىلىپمۇ، يالغان كەپ قىلىپمۇ؟

ـ بىرى يالغان، بىرى راست ...

ـ ئۇنداق بولسا كېتىڭلار، مۇنۇ ئۇرغانلار ئەھۋال-

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

نى ئۇقماي ئۇرۇپ قويۇپتۇ. مەگلار، هەر بىرىڭلارغا ئىككى يۈز دوللاردىن پۇل بېرىمەن. ئاڭلىغان، كورگىنىڭلارنى راستى بىلەن باشلىقىڭلارغا دەڭلار. تەشكىلات، قورال دېگەنلەر يالغان. شېڭ دۆبەننىڭ يېتەكچىلىكىدە ئەل ئامان، جاهان تىپ تىنچ. بىز دىندارلار هوكۇمەتكە ئامەت، پاراغەت تىلەپ دۇئا قىلىپ تۇرىمىز. خەلق ياخشىلارنى هىمايە قىلىدۇ. خەلق ئۇز خائىنلىرىنى ئوكايلا بىلىۋالالايدۇ هەم ئۇلارنى جازالالايدۇ! يەنە بىر ئىش، هوكۇمەتنىڭ يول - يورۇغىنى بىزگە ۋاقتى - ۋاقتىدا يەتكۇزۇپ تۇرۇڭلار. دېرىزە ماراش گۇناھ. ئىشكىم هەر قاچان سىلەرگە ئوچۇق!

ئىككى پايلاقچى چىقىپ كەتتى. مەدرىسە تالىپلىرى خەلپىتىمنىڭ پاراستىگە ئاپىرىن ئوقۇدى:

- ئۇلار ئەندى بىزگە ئىشلەيدۇ.

- ئابدۇمەرنىڭ قىلىپ ژۇركىنىنى بىلىۋالدۇق.

يۇرت

- بالىلىرىم، خائىن تولا. بىزنىڭ ئادەملىرىمىز هېچ ئىشنى قامالاشتۇرالمىسىمۇ خائىنلىق بىلەن چاققۇچىلىق، سۇخەنچىلىكنى قامالاشتۇرالايدۇ! بۇنداق مىللەتنىڭ بىر ئىشنى بىر باشقا ئېلىپ چىقىشى قىيىن بولىدۇ!

خەلپىتىم تالىپلارنى ئۇزىتىۋېتىپ هەم خۇشال بولدى، تۇرۇپلا مەيۇسلەندى. خۇشال بولغىنى، ياشلار هەرىكەتكە كەلگەن. ئۇنىڭ تەرەۋدە قىلغان بىرنەچچە ئېغىز مەنىلىك سوزى ياشلارغا تېزلا تەسىر قىلغان. ئۇلار «كېچە جېسەكچىلىكى»نى باشلىغان. كوكۇل مەيۇسلىكى، ئۇز خەلقىنىڭ تارتىۋاتقان ئازاپلىرى هېساۋىغا ئابدۇمەردەك ئادەملەرنىڭ يايراۋاتقانلىقى، ئابدۇمەرنىڭ دەستىدىن نەچچە يۈز ژىللىق چوڭ يەر ئېگىسى مۇختەرباي، زىياۋۇدۇنلار يالاڭتۇش سەركەردانلارغا ئايلاندى، تۇرمىدە ئازاپلاندى. ئۇز مىللىتىنىڭ ئازاۋى هېساۋىغا ياخشى كۇن كورۇش تولىمۇ ژىركىنىشلىك ئىش. مانا شۇ ژىركىنىشلىك ئادەملەر ئۇنىڭ مىللىتىدىن چىقماقتا.

ئۇ كوكۇل غەشلىكىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن يۇكۇنۇپ ئولتۇرۇۋېلىپ كىتاب ئوقۇدى. كىتاپ ئۇنى ئۇزىگە جەلىپ قىلماقتا. ئاجايىپ ۋەقەلەر يېزىلغان بۇ كىتاپنى يېقىندا تىيىپزات خەلپىتىم ئەكېلىپ بەرگەنىدى. كىتاپنىڭ ئىسمى «زەپەرنامە». بۇ كىتاپتا بۇنىڭدىن يەتمىش - سەكسەن ژىللار ئىلگىرى كۇچا، ئاقسۇلاردا بولغان ۋەقەلەر يېزىلغان. راشىدىن غوجا نەچچە مىڭلىغان قوزغىلاڭچىلارنى باشلاپ كۇچادىن ئاقسۇغا ژۇرۇش قىلدى، ئۇلار ئاقسۇغا هۇجۇم قىلغاندا مانجۇ ئەمەلدارلىرى چىدىماي بىر ئويگە ژىغىلىپ، بىرلىشىپ زەهەر ئىچىپ ئولۇۋېلىشتى. داستاندا خائىن نىياز هېكىم قىزىق مەسخىرە قىلىنغان:

كۇلانى تاشلاپ كىيدىلەر موزانى،
كورۇڭكىم، ئول بەدنىيەت مەيگوزانى!

خەلپىتىم قاقاخلاپ كۇلدى.

- مۇئاۋىن لىي زاكىرخان غوجام، مۇئاۋىن هاكىم ئابدۇمەرلەر نىياز هېكىم بولماي نېمە؟ ئابدۇمەرنىڭ بوۋىسى راستلا تىلەمچىلىك قىلغان، دادىسى مەدرىسىدە ئېشەك بىلەن سۇ توشۇغان، كومۇرچىلىك قىلغان. بۈگۈن ئۇلارنىڭ بالىسى هاكىم، هاكىم بولسا ئۇز پېشانىسى، ئۇ بىر زالىم، رەهىم - شەپقەت ئۇنىڭ دۈشمىنى. هوكۇمەت ئەمەلدارلىرىغا ياخشى كورۇنۇش ئۈچۈن ئوكەي قىزىنى خاراپ قىلدى، ئاسىيە خېنىمنى ۋەيران قىلدى، پارا ئۈچۈن زىياۋۇدۇننى بىگۇناھ سولاتتى، ئۇنى ئاز دەپ يارامىلىق ژىگىتنى ئوقۇش ۋە خىزمەتتىن مەھرۇم قىلدى، ئاخىرىدا مۇختەرباينى سولاتتى، مال - دۇنياسىنى مۇسادىرە قىلغۇزدى... بەدنىيەت ئۇنىڭدىن ئېشىپ كەتمەس.

ئاسىيە مۇتائالى خەلپىتىمنىڭ ئايالىنىڭ يېقىنى ئىدى. بۇ ئىككى خانىم پاراڭغا چۇشسە جانلىرى يايراپ قاقاخلىشىپ كۇلۇپ كېتىشەتتى. ئۇ هازىر نەلەردە سەرسان؟

سىرتتا توخۇلار چىللاشتى، بوران گۇركىرەشكە باشلىدى. خەلپىتىمنىڭ زادىلا ئۇيقۇسى كەلمىدى، نەدىندۇر هازىرلا مىلتىق ئاۋازى كېلىدىغاندەك، نەچچە مىڭلىغان ئەزىمەتلەر شەهەرگە هۇجۇم قىلىپ ئاتلار كىشنىشىپ، ئادەملەر چۇقان كوتۇرۇشۇپ، بىنالارنى ئورۇپ - چېقىپ، كىرىلىپ تەن - تېنىگە پاتماي قالغان ئەمەلدارلارنى پاسكىنا قانلىرىغا مىلەپ، مەدرىسىنىڭ ئاۋۇ موللا بىلال شېئىر يازىدىغان پەشتىقى ئۇستىگە ئاي - يۇلتۇزلۇق ئىسلام بايرىغىنى قاداپ، مىڭلىغان ئادەملەر قۇرئان قويۇلغان ئورۇندىكى ئاغامچا ئاستىدىن «ئولسەك شېهىت، قالساق غازى» دەپ جان پىدا بولۇپ دۈشمەنگە قارشى هۇجۇم باشلايدىغاندەك بىلىنمەكتە ئىدى. ئۇ هويلىسىغا چىقتى. بۇ هويلا ئەندى خەلقنىڭ، بەلكى قوماندانلىق شتاب مۇشۇ هويلا بولار. بەلكى غۇلجىنىڭ قۇياشى مۇشۇ هويلىدىن كوتۇرۇلەر، بەلكى مىڭلىغان - ئون مىڭلىغان ئەزىمەتلەر مۇشۇ هويلىدىن «هۇررا» ۋاقىراپ هۇجۇمغا چىقار، ئاللاتائالا ياخشى كوكۇل ئەزىمەتلەرگە يار بولغاي!...

ئۇنىڭ يادىغا ئۇنۇتقۇنلا بىرىنىڭ هازىر تۇرمىلەرگە نەچچە مىڭلىغان ئادەملەرنىڭ تولۇپ كەتكىنىنى، ئۇلارغا كۇنىگە بىر ۋاخلىق قوناق ئۇمىچىدىن باشقا هېچ نەرسە بەرمەستىن قىيناۋاتقانلىغىنى، ئولگەنلەرنى قۇدۇقتا ئۇتتۇرلۇق تاشلاپ، قۇدۇق ئىچى جەسەت بىلەن تولاي دېگىنىنى بىر خەنزۇ گۇندىپاي چىدىماستىن ئېيتىپ بەردى دەپ ئېيتقانلىغى يادىغا كەلدى. ئۇنىڭ بەدىنى شۇركۇنۇپ، قوللىرى تىترىدى. موللا تۇردىمۇ تۇرمىگە كىرىپ قالغان. ئۇ سابىت داموللىنىڭ قاچقۇن ئەسكىرى دەپ تۇتۇلغان. بۇ ۋابالچىلىق، ئۇ مامۇت سىجاڭنىڭ ئادىمى ئابدۇغوپۇر تۇەنجاڭغا ئەسكەر بولغان. ئابدۇنىياز ماخۇسەن بىلەن بىرلىشىپ توپىلاڭ كوتۇرۇپ، 1937 - ژىلى مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن ئەسكەرلەر قېچىپ كەتكەن، موللا تۇردى مانا شۇ ئەسكەرلەردىن. ئۇنىڭ ئىنىسى سەپەر ئاخۇن چۇلۇقايدا، زىياۋۇدۇن بىلەن بىللە باغدا ئىشلەۋاتىدۇ. باغ هازىر ژىغىلغان. مانا قار يېغىش ئېهتىمالىمۇ بار. ئەندى ئۇلار نەدە تۇرار؟ تائالىيە مەكتىۋىگە هوكۇمەتنىڭ كوزى قادالدى. چاققۇچىلار موللا تۇردىنى تۇتۇپ بەرگەندىن كېيىن هوكۇمەت ساقچىلىرى توپىلاڭچىلارنى يوشۇردۇڭ دەپ نەچچە قېتىم كېلىپ مۇتائالى خەلپىتىمنى سوراق قىلدى. لېكىن گومىنداڭ پىرقىسىنى هەممە يەردە قۇرۇۋاتقاچقا، بىر مەهەل ئادەم تۇتۇشنى توختىتىپ تۇرۇۋاتقانلىغى ئۈچۈنلا ئۇنىڭغا قول سېلىنمىدى، هەر قاچان ئۇنى تۇتۇپ كېتىشى مۇمكىن. ئىنقىلاپ تېزىرەك بولسىدى، تۇرمىدە ئولگەندىن جەڭ مەيدانىدا ئولگەن ياخشىدى. ئىست، شېڭ شىسەي نەنجىڭغا كەتكۇدەك، ئۇنىڭ ئورنىغا باشقا بىرى كەلگۇدەك دېيىشىدۇ، ئۇنى تىرىك كەتكۇزۇۋېتىش، يۈز مىڭ ئادەمنىڭ قىساسىنى نېسىگە قالدۇرۇش دېگەن سوز ئەمەسمۇ؟..

ئۇ يازلىق چايخانىسىغا كېلىپ سۇپىدا ئولتۇردى. ئەتىلا بۇ ئويدىن كوچۇشى كېرەك، كېيىنگە ئەمەل قىلىشتا ئولگە بولۇشى كېرەك، شۇنچە مال - دۇنيا، شۇنچە ئادەم توپلاشقا هەممىسى ۋەدە بېرىشتى، قەسەم ئىچىشتى. بۇنىڭغا ئەمەل قىلىش كېرەك، مەن مۇتائالى خەلپەت بىرىنچى بولۇپ بۇ ئويدىن كوچۇشۇم كېرەك. نەگە؟ ماقۇل، تائالىيە مەكتىۋىنىڭ يېنىدىكى مەكتەپكە ۋەخپە قىلغان قورۇ - جايىمنىڭ ئىككى ئېغىز ئويى بىكار، ئىجارىگە ئولتۇرسام بولىدۇ. مۇنۇ ئون ئېغىزلىق ئوي، چوڭ هويلا، ئۇز قولۇم بىلەن يېتىلدۇرگەن ئاۋۇ بىر گۇلۇق باغ ئەندى خەلقنىڭ!

... دەرۋازا تاراقلىدى، سەكەك خىزمەتچىنىڭ هويلىدىكى هۇجرىسىنىڭ ئىشىكى تەڭلا غىچىرلىدى.

- كىم!

- مەن زىياۋۇدۇن!

- زىياۋۇدۇن؟ - خۇشال بولۇپ ئورنىدىن تۇردى خەلپىتىم، - كەل ئۇكام، بارمۇسەن هوي!

- ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!

- ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، پاھ، قوللىرىڭ تومۇرغۇ، بۇ مىلتىقمۇ، هە سەپەر ئاخۇنمۇ بىللىكەن. پاھ، ئاتلارغا ئارتىۋالغىنىڭلار نېمە بۇ، تورت ئاتقا - هە؟..

خەلپىتىم ئۇلار بىلەن قول ئېلىشىپ كورۇشكەچ توختىماي سوزلىدى. بۇ ئۇنىڭ ئەڭ كوپ سوزلىگەن چېغى، ئۇ مېهمانلىرىنى سارىيىغا باشلاپ، خوتۇنى ياتقان ئويىنىڭ ئىشىكىدىن بېشىنى تىقىپ:

- ئابىستەي! - دېۋىدى، خوتۇن دەرهال لامپىنىڭ پىلىگىنى كوتۇرۇپ ئوينى يورۇتۇپ:

- لەۋەي، تەرەتكە سۇ تەييار، مانا هازىر! - دېدى.

- ياق، تېخى باش توخۇ بولمىدى، مېهمان كەلدى.

- ياخشىغۇ، خىلچىخانىنى ئويغىتاي ئەمىسە.

- ئاۋارە قىلمىسىزمۇ ئۇ بىچارىنى؟

- قولىنىڭ بولەكچىلا تەمى بار ئەمەسمۇ.

- ياق، - دېدى دالانغا كىرگەن زىياۋۇدۇن، - بىر چىنە چاي ئىچسەكلا بولىدى.

- غىزاسىز ئۇيقۇ كېلەمدۇ؟

- ئۇيقۇ غىزادىن ئەۋزەل خەلپىتىم. دەككە - دۈككىدە نەچچە كۇن بولدى ئۇيقۇسىز.

- شۇ ياتتىمۇ شۇنداقمۇ؟

- هەئە. هەممىلا ئادەمنىڭ قولىدا تاياق - توقماق، خۇددى قاشلىقلار توشقان ئوۋلاشقا قومۇرۇلۇپلا چىققاندەك!

- نېمشكە ياۋداق ئات بىلەنلا ماڭماي، هەر بىرىڭلار ئىككىدىن ئات يېتىلەپ، يايلاۋغا كوچكەن مالچىدەك...

- بۇ ئالتە ئات دېخانلارنىڭ هېلىقى ئىشقا ئاتىغانلىرى. ئۇستىدىكى ژۇك سەپەر ئاخۇن ئىككىمىزنىڭ مەركەنلىگىنىڭ نىشانلىرى.

- نېملەر ئۇ؟

- ئارقار، بۇغا، ئىلىك، توشقان، كەكلىك، كەكلىكلەرمۇ يېتەرلىك. تېخى تورت ئۇلارمۇ بار.

- پاهۇي، مېنىڭ ئۇلار گوشىگە ئامراقلىغىمنىمۇ بىلىپ بوپسىلەر - دە؟ ئوقنى چەنلىگە تەككۇزەلەيدىغان ئوخشىماسسىلەر؟

- شۇنداق خەلپىتىم، يازىچە قارىغا ئېتىشنى ئوگەندىم. سەپەر ئاخۇن قالتىس مەركەنكەن، يۈز مېتىر نېرىدىن هەتتا كەسلەنچۇكنىڭ بېشىغا مورىلىشىپ تەككۇزگەنمۇ بولدى. مەن هازىر ئۇنىڭغا يېتىپ - قوپۇپلا... هى - هى...

- ها - ها - ها ... مانا بۇ خەۋىرىڭ چوڭ سوغا. سىلەر بىزگە تازا كېرەك. ئەتىلا سىلەرنى هۇسەنباي زاۋۇدىغا ئەۋەتەي، ئەنۋەر ئەپەندى مەركەن كېرەك، ئىشچىلىرىمنى مەشىق قىلدۇرىمەن دېگەنىدى.

ئۇلار دالاندىلا قىزغىن پاراڭغا چۇشۇپ كېتىشتى. سەپەر ئاخۇن - قەشقەردىن قېچىپ چىققان ژىگىت ئويگە سالام بىلەن كىرگەندىن كېيىن ئۇلار مېهمانخانىغا كىرىشتى.

- هە، شائىرىڭدىن خەۋەر باردۇر؟

- ئۇرى ئىككى قېتىم كېلىپ كەتتى. باللام غېنىنغا بەك يارايتۇ. هازىر غېنىكامىنىڭ قورالىلىق ئادەملىرى ئەللىككە يېتىپتۇ. ئەكبەر باتۇرنىڭ قازاق پالۋانلىرى يۈزگە، سىپىتىنىڭ قىرىققا يەتكەن ئوخشايدۇ. ئۇرنى كورسىڭىز تونالمايسىز، خەلپىتىم بويى غېنىدەك، بەستىمۇ قېلىشمايدۇ. مەركەنلىكتە هازىر ئۇلار بەسلىشىۋېتىپتۇ. ئۇلارنىڭ قوراللىرى خىل. بەشاتار، مائۇزىر!

- ژىگىت، ياشاپ كەت! - خەلپىتىم كوزلىرىگە ياش ئېلىپ تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ دۇئا قىلدى، - ئاللاتائالا ئۇز پاناهىدا ساقلىغاي!

- خورلۇقنى يەتكۇچە تارتتۇق، خەلپىتىم، ئۇلار بىزنى هاشارات ئورنىدا كوردى. نېمە قىلساقمۇ بۇ خەق بىزگە تىكىلىپ قارالمايدۇ دەپ ئويلاشتى. ئاياق ئاستى قىلدى، بۇلىدى، تالىدى، خالىغىنىچە ئولتۇردى، ئەزىزلەيدىغان ئەرسلىرىمىزنى تارتىۋالدى. ئاكام بىلەن ئىككىمىزنىڭ گۇناهى نېمە؟ مەن نەچچە قېتىم دۇمبالاندىم، سولاندىم، قارا كوز بالامنى ئاتتى، ئاكامنى سولىدى، يەر - جاي، مال - مۇلكىمىزنى مۇسادىرە قىلدى. هازىر ئاكامنىڭ ئويىدىن ژىگىرمىگە يېقىن جان سەرسان. ئوغۇللىرى ئۇز يېرىنى تېرەلمەيدۇ، ماللىرىنى هوكۇمەت ئەكەتتى، ئۇ ئويگە كىرەلمەيدۇ، چىرايلىق باغلىرىمىزدا ئەپيۇنكەش خىتايلار توڭگۇز باقتى، ئويلىرىمىزنى بۇلغىدى، دەرەخلىرىمىزنى كەستۇرۇپ، باغلىرىمىزنى تاقىرلاشتۇردى، باغلىرىمىزغا ئەپيۇن تەرگۇزدى، ئېتىزلىرىمىزغا كەندىر تەرگۇزۇپ، بىز خەققە كەندىرنى ئۇۋۇلىتىپ نەشە ياساتتى، كېلىنلىرىمىزگە كىر ژۇغۇزۇپ، ئۇسسۇزلۇق بەرگەن بولۇپ بېهوش قىلىپ نومۇسىغا تەگدى. ئۇچ كېلىن نومۇستىن سىرتماقتا ئېسىلىپ ئولۇۋالدى، مەهەللىنىڭ خەلق سۇ ئىچىدىغان ئۇستەڭىدە توڭگۇزلىرىنى ئۇزدۇردى، مانا شۇنداق، پىچاق سوڭەككە يەتكەندە بىر كېچىسى غېنىكام بىلەن ئۇرىلار كېلىپ ئەپيۇنكەشلەردىن ئالتىسىنى ئېتىۋەتتى، بالا - ۋاقىلىرى تىكىۋەتتى، هەممە بالانىڭ بېشى ئابدۇمەر بولغاچقا، ئابدۇمەرنىڭ ئويلىرىگە ئوت قويۇۋەتتى. بۇلار، هوي بۇ خەقمۇ قارشى تۇرالايدىكىنا دەپ قالدى. قارشى تۇرۇشىنىمۇ چوڭىنى كورستىمىز خەلپىتىم، ئۇلار بىلىپ قويسۇن، بىزمۇ ئادەم، ۋىجدان ئېگىسى، بىز ئۇلارغا قىساس ئالالايمىز، ئۇزىمىزنى قوغدىيالايمىز، سەنلەرنى يوقىتالايمىز، ئۇز ئەركىمىزنى قولىمىزغا ئالالايمىز دېگەنلەرنى بىلدۇرۇپ قويۇشىمىز كېرەك. بىز سەپەر ئاخۇن ئىككىمىز يۈزدىن دۈشمەن ئولتۇرۇشكە قەسەم ئىچتۇق. قەسەمگە ۋاپا قىلمىساق بىز ئادەم ئەمەس. خەلپىتىم سىز قەسىمىمىزگە ئىگە بولۇڭ، بىز قۇرئان تۇتۇپ قەسەم ئىچمەكچى، تەرەت ئېلىپ ئىككى رەكەت خالىس پەرىز ناماز ئوقۇپ قەسەم ئىچىمىز. خەلپىتىم سىز بىزنىڭ ئاتىمىز. سىز بىزنىڭ نامىزىمىزنى چۇشۇرۇپ قويۇڭ، بىز بۈگۈندىن باشلاپ جەڭگە ئاتلاندۇق!

- پەرۋەردىگار مەدەت بەرگەي، مەن بايا خىيالىمدا مۇشۇنداق ئەزىمەتلەرنى كورگەن، مانا هازىر خىيالىم راستىقا ئايلىنىپ تۇرۇپتۇ!

- مېنىڭ قىساسىم زىياۋۇدۇننىڭكىدىن كوپ! - دېدى تارمۇش، قاتىراڭغۇ سەپەر ئاخۇن تومۇرلىرى كوپۇپ تۇرغان قوللىرىنى شالۇۋۇر كىيگەن تىزىغا قويۇپ، - سەككىز جاندىن بىر مەن قالدىم. بۇنىڭدىن توققۇز - ئون ژىل ئىلگىرى 2 - ئايدا قەشقەرنى ماخۇسەن پەتتە كۇن قىرغىن قىلدى. ماخۇسەن دېگەن توڭگۇز ئاخىر يۇت تىرەپ تۇرالمىدى، لېكىن ژۇرىگىمىزنى قان قىلدى. مانا ئون ژىلدىن بېرى مەن سەرگەردان. ئاكام تۇرمىدە، بىلمەيمەن هاياتمۇ، ئولدىمۇ، ئاڭلىسام تۇرمىدە تىلىنى كېسىپ، كوزىنى ئويۇپ قىينايمىش!..

ئۇ بۇقۇلداپ ژىغلىدى.

- مۇختەركام ئۇرۇمچى تۇرمىسىدە. ئۇ يەردىمۇ بەك قىينايدىكەن دەيدۇ، بىچارە ئاكام هاياتمىدۇ؟... زىياۋۇدۇنمۇ بېشىنى ساڭگىلىتىپ ژىغلاشقا باشلىدى.

- زالىملىق سىلەرنى باتۇر قىلىپ يېتىلدۇردى، ئۇكىلىرىم. زالىملىق بولمىسا باتۇرلۇق نەدىن كېلىدۇ؟ زۇلۇم بولمىسا ئىنقىلاپ بولمايدۇ. ئىنقىلاپ سىلەردەك قەهرى - غەزەپى ئىچىگە پاتمايۋاتقانلارنىڭ هەرىكىتى. سىلەرگە كەلگەن كۈن، خەلقىمىزگە كەلگەن كۈن، نى - نى ئەزىمەتلەر بۇلارنىڭ قىيناشلىرى، قاتىللىقى بىلەن جېنىدىن ئايرىلدى. ئۇلار قان قەرىزگە بوغۇلدى. يۈز مىڭ ئادەم، يۈز مىڭ ئەزىز جان بىگۇناھ ئولدى، ئولگەنلەرنىڭ هەممىسىلا گۇناهسىز. جىنايەتچىلەرگە ئولۇم كەلسە ئەڭ بۇرۇن شېڭ شىسەي، لى يىڭچى، لىۋ بىڭدېلەرگە كېلىشى، چىۋ سىلىڭ، ئۇنىڭ ئوغۇللىرى، هېلىقى بۇزۇق قىزى دارغا ئېسىلىشى كېرەك. مانا بۇ هەقىقەت. لېكىن، ئۇكىلىرىم، زالىم هوكۇمەتتە هەقىقەت بولمايدۇ. خۇددى مۇناپىقتا ئىنساپ بولمىغىنىدەك!

ئۇلار زولۇقتا قۇش گوشلىرى بىلەن قورداق يەپ چاي ئىچكەچ شىكايەت، دەرت توكۇش ۋە قەسەم ئىچىشلار بىلەن تاڭ ئېتىپ كەتكىنىنى تۇيماي قالدى. ئەزەن ئاڭلاندى. خەلپىتىم تەرەتكە قوپتى.

شەهەر ئىچى - مەدرىسە جامەسى ئادەملەر بىلەن، جامە پېشايۋىنى، مەسچىت دالىنى كالاچ، پويۇچلار بىلەن تولغان. مەزىن ئاخىرقى قېتىم سالاۋات ئوقۇپ بولۇپ، پەتتىسى بىر يېنىغا چۇشۇلگەن يوغان ئاق سەللىسىنى ئېلىپ قارنى قاقتى. تۇنجى قار لەپىلدەپ ياغماقتا. كوچا - كوچىلاردىن ئادەملەر توپ - توپ بولۇپ مەسچىت تەرەپكە - كۇن چىقىشقا قارىغان ئۇستى پەشتاقلىق، كوك خىش بىلەن ياسالغان دەرۋازىغا قاراپ ئاقماقتا. شەهەر ئىچى، سۇدەرۋازا، دەڭدەرۋازا، توغرا كورۇك پۇخرالىرى ئۇز مەهەللە مەسچىتلىرىگە كىرمەي مەدرىسىگە ئاقماقتا. بۇنىڭ سەۋەۋى ئۇنۇگۇنكى تەرەۋدە مۇتائالى خەلپىتىم ئۇزى چىققان. تالىپلارنىڭ «سۇيۇمەن ئەزىمىمىزنى ئەزىزەتى ۋەل ...»نى ئوقۇشىمۇ ئاجايىپ يېقىملىق بولغان. خەلپىتىم هېچ قاچان قۇرئان كەرىمدىن غازات، ئەركىنلىك ئۈچۈن جان پىدا قىلغۇچىلارغا جەننەتنى پىرداۋسنىڭ ئىشىكلىرى ئوچۇق، پەرىشتەلەر ئۇلارنى كوتۇرۇپ ئەكىرىپ كېتىدۇ دەيدىغان سۇرىلەرنى تېپىپ ئوقۇمىغانىدى، ئاخشام ئوقۇدى. هەر بىر ئايەت ۋە ئۇنىڭ تەپسىرىدىن كېيىن ژىغىنلار «هەق!»، «بەرهەق»، «ئىنشائاللا!» دېگەن ئاۋازلار تەرەپ - تەرەپتىن ئاڭلىنىپ تۇردى. خەلپىتىم قويبىدە ئولتۇرۇپ، مەدىنە يېنىدىكى ژۇرۇشتە قۇربان بولغانلار توغرىسىدا، هەزرىتى ئابابەكرى، ئومەر، ئوسمان، ئەلى مۇرتازالارنىڭ رەسۇللاللانىڭ پەرمانلىرىنى بەجا كەلتۇرۇش يولىدا قىلغان جەڭلىرى، بولۇپمۇ خۇدانىڭ شىرى، ژىگىتلەرنىڭ ژىگىتى هەزرىتى ئەلى رەزىيالاهۇ ئەنهۇنىڭ ئىسلام ئۈچۈن جەڭ قىلىپ، ئاخىرىدا ئىسلام يولىدا بىر مۇرتەتنىڭ قىلىچى ئاستىدا قۇربان بولغانلىغى، قۇرەيىش قەبىلىسى ئۇنىڭ ئولۇمى بىلەن تېخىمۇ كاتتا قوزغىلىپ، ئەرەپ يېرىم ئارىلىدا دىنىي ئىسلامنى غەلىبىگە ئېرىشتۇرۇپلا قالماي، ئۇنى باغداتقا، بەسىر، قۇددۇس، هەتتاكى تېهرانغا، دېڭىز ئاتلاپ هىندىستان ۋە هىندىچىنغا تارقاتقانلىغىنى، بۇ جەرياندا پەيغەمبەر رەسۇلللانىڭلا سوزىنى هەممىگە ئولچەم قىلغانلىغىنى، ئۇنىڭ جېنىنى پەيغەمبەر ئۈچۈن ئاتىغانلارنىڭ هامان غالىپ كېلىدىغانلىغىنى تەسىرلىك، چۇشىنىشلىك قىلىپ سوزلىدى. خەلق ئۇنىڭ نېمە دېمەكچى بولغىنىنى چۇشەنگەچكە، بۈگۈن بامداتقا يەنە شۇ مەدرىسىگە تەرەۋدىن نەچچە هەسسىلەپ كوپىيىپ ئېقىپ كىرمەكتە ئىدى.

خەلپىتىم بۈگۈن قۇيىبىگە ئابلادامولام بىلەن دامولا رازى خەلپىتىمنى تەكلىپ قىلدى. بۇ ئىككى زات شۇنچىلىك سوزمەنكى، ئادەملەر هازىرلا ئۇزلىرىنى ئوق يېغىۋاتقان جەڭ مەيدانىغا ئاتىدىغاندەك، هازىرلا قۇرۇق قول بىلەن دوتەي يامۇلغا، ساقچى ئىدارىسىگە، هەرەمباقا هۇجۇم قىلىدىغاندەك هەرىكەتكە كەلدى:

- جېنىمىز پىدا!

- هامىنى بىر ئولۇم!

- هازىرلا يېپىلايلى!

- غازات قىلمىغان مۇسۇلمان تولۇق مۇسۇلمان ئەمەس!

ئارقىدىنلا خەلقلەر ئوغۇللىرىنى، مال - دۇنيا، قولىدىكى بارلىغىنى «ئىستىقلال» ئۈچۈن ئاتايدىغانلىغىنى بىلدۇرۇپ تەرەپ - تەرەپتىن ۋاقىراشتى.

(داۋامى بار).

تارىختىن ئۆچۈرلار

تازابېك ۋە ئىلى سۇلتانلىغىنىڭ يېمىرىلىشى

يېقىندا مەن ئۇزەمنىڭ بەزى خاتىرىلىرىمنى رەتلەۋېتىپ مەشھۇر يازغۇچى زىيا سەمەدىنىڭ: «سىلەر ياشلار، ئۆز خەلقىڭلارنىڭ تارىخىنى بىلگىنىڭلار ياخشى. بەزى بىر غەرەزلىك كۆچلەر ئىلگىرىمۇ ۋە ھازىرمۇ بىز، يەنى تۈركىي تىللىق خەلقلەر ئوتتۇرىسىدا نىزا پەيدا قىلىشقا ئۇرۇنۇپ كەلمەكتە، ئەگەر بىز بىر بىرىمىز بىلەن دۈشمەنلەشسەك، ئۇ ئايرىم كۆچلەرگە پايدىلىق... لېكىن بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز بىزدىن دائىمەنىرەك بولغان. مەسىلەن، تازابېك باسۇرمانوۋ ۋاقەسىنى ئالايلى. روسسىيە چار پادىشاسىنىڭ ئەمەلدارلىرى تەرىپىدىن تەقىپلەنگەن ئۇ ئىلداش ۋە دىنداش قېرىنداشلىرى ـ ئىلى ئۇيغۇر سۇلتانلىغىدىن ئۆز ئىلى بىلەن باش پانا ئىزدەشكە مەجبۇر بولغان ئىدى. يەكى ئىلى ئۇيغۇرلىرىنىڭ يەتتىسۇغا كوچۇشىنى ئالايلى... قېرىنداش خەلقلەر ـ ئۇيغۇرلار بىلەن قازاقلار ھېچ قاچان دۈشمەنلەشمىگەن، ھەر دايىم ئەزـ گۈچلەر تەرىپىدىن خورۇپ تۇغۇلغاندا بىرىدىن بىرى باش پانا، ھمايە ئىزدىگەن.

مەن مەشھۇر قازاق يازغۇچىلىرىغەبىت مۇسرېپوۋ، سەبىت مۇقانوۋ ۋە كوپلىگەن باشقىلار بىلەن دوست بولۇپ، ھەمكارلىشىپ ئىناق، ئىجىل ئوتتۇم. مەن غ. مۇسرېپوۋنىڭ «بىر قېتىم ۋە ئەبەدىل ئەبەت» نامـلىق ھېكايىلەر ۋە پوۋېستلار توپلىمىنى، س. مۇقانوۋـنىڭ «ئىپارخان» («قەشقەر قىزى») دراممىسىنى ۋە باشقىلارنى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلدىم. مېنىڭ ئە ـ سەرلىرىم قازاق تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان.

ھازىر مەلۇم كۆچلەر يەنىلا بىزنى بىر ـ بىرىمىز بـلەن توقۇنۇش پەيدا قىلىشقا ۋە ئارىمىزغا ئوچمەنلىك پەيدا قىلىشقا ئۇرۇنماقتا. لېكىن خەلقنى ئالداش مۇمكىن ئەمەس. خەلق دانا. مانا، يادىكار، ساكا تاپشۇـرۇق، تازابېك باسۇرمانوۋ توغرىلىق ماقالە يازـ، مېنىڭـچە، ئۇ ماتېرىيال قازاقلار ئۆچۈنمۇ، ئۇيغۇرلار ئۆچۈنمۇ قىزىقارلىق بولىدۇ، ھورۇنلۇق قىلمىغىن»، ـ دېگەن مەزمۇندىكى تاپشۇرۇغى كوزۇمگە چېلىقتى.

مەرھۇم زىيا سەمەدىي ئاكا ماكا بۇ تاپشۇرۇقنى بەرـ كىنىكە 2 ژىلغا يېقىن بولدى. 1999 ـ ژىلى ئوكتەـبرىنىڭ ئاخىرىدا شەرقىي تۈركستان ئىنقىلاۋىنىڭ 55 ژىللىغى مۇناسىۋىتى بىلەن مەن ئەينە شۇ مىللىي ـ ئازاتلىق ئىنقىلاپىنىڭ بەۋاستە ئىشتىراكچىلىرىنىڭ بىرى، شەرقىي تۈركستان مىللىي ئارمىيەسىنىڭ پولـكوۋنىگى، ئارمىيە رازۋېدكا باشقارمىسىنىڭ باشلىغـى زىيا ئاكا بىلەن سوھبەتلىشىپ، كېيىنتىمىزكە ماتېرىيال يازغان ئىدىم. ئۇ چاغدا 85 ياشلىق يازغۇچى مېنـى قىزىقتۇرغان بارلىق سوئاللارغا قانائەتلىنەرلىك جا ـ ۋاپ بەرگەن ئىدى.

مانا پەقەت ئەندىلا مەندە مەرھۇم يازغۇچىنىڭ تاپ شۇرۇغىنى ئورۇنلاش ئىمكانىيىتى پەيدا بولدى.

ھەر بىر خەلقنىڭ تارىخىدا كېلەچەك ئەۋلادتىنىڭ تەغدىرى ئۈچۈن چوڭ ئەھمىيەتكە ئىگە ۋاقەلەر بولـىدۇ. 19 ـ ئەسرىنىڭ 50 ـ 60 ـ ژىللىرى چىن خانـدانلىغىدا ناھايىتى ئېغىر ئىختىسادىي بوھرانچىلىق سادىر بولدى. بۇ بولسا ئۇيغۇرلار دىيارىدىمۇ ئوز تەـسىرىنى يەتكۈزۈپ، مۇستەملىكچىلەر زۇلۇمىنى تېخىمۇ كۈچەيتىشكە ئىلىپ كەلدى. بۇ يەردە خىتايلارـنىڭ بيۇروكراتىك ئاپپاراتى پارىخورلۇققا پېتىپ قالـدۇ. چىڭ خاندانلىغى ئىختىسادىي بوھراننىڭ، «ئەپـيۇن» ئۇرۇشلىرىنىڭ بارلىق ئېغىرچىلىقلىرىنى ئاد ـ دىي خەلقنىڭ زىممىسگە ئارتىشنى قارار قىلدى. ئىختىسادىي بوھرانچىلىق مۇناسىۋىتى بىلەن خىتاي ئىمپېرىيەسىنىڭ مەركىزى ھوكۇمىتى ئىلى ئولكىسـىدىكى ھەربىي گارنىزونلارنى ۋە ئەمەلدارلارنى مەـب لەغ بىلەن تەمىنلەشنى توختاتتى، بۇ بولسا سېلىقلار ـ نىڭ كوپەيتىلىشىگە، تاماكەرلىككە، پارىخورلۇققا ئېلىپ كەلدى. ئەينە شۇ ئەھۋال 1864 ـ ژىلى يەرلىك خە ـ لقىنىڭ قوزغىلاڭ كوتىرىشىگە سەۋەپ بولدى.

1864 ـ ژىلقى قوزغىلاڭ ئىلى ئولكىسى ئۇيغۇر ـ لىرىنىڭ خىتاي ھوكۇمرانلىغىغا قارشى مىللىي ـ ئازاتـلىق ھەرىكىت بولغان ئىدى. ئەينە شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئىلى ئولكىسىنىڭ ئۇيغۇرلىرى مۇنداق دەپ يازغان: «100 ژىلدىن ئوشۇق بىزگە ھوكۇمرانلىق قىلغان خىتايلارنىڭ چىداپ بولماسلىق دەرىجىدىكى زورلۇق ـ زۇمبۇلۇقلىرى، بىزنى ئوز ئىيالىلىرىمىزنى، بالـلىلىرىمىزنى ۋە ئۇرۇق ـ تۇققانلىرىمىزنى ھالاك بو ـ لۇشتىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ئۇلارغا قارشى كوتىرـىلىشكە مەجبۇر قىلدى. بىز قوزغالدۇق ۋە ئۇلارنىـ يەڭدۇق» (قازاقستان مەركىزىي دولەت ئارخىۋى، ف. 21، 1 ـ ئا، 66 ـ ۋاراق). **بۇ قوزغىلاڭ نەتىجـىسىدە ئىلى ئولكىسىنىڭ تەۋەسىدە مۇستەقىل دو ـ لەت ـ غۇلجىنى پايتەخت قىلغان ئىلى ئۇيغۇر سۇلتانلىغى قۇرۇلدى.**

قوزغىلاڭدىن كېيىن ئۇيغۇر دېخانلىرى ئوز يەرلـەرىنىڭ غوجايىنلىرىغا ئايلاندى. «سېلىقلار كەسكىن ئازايتىلدى ۋە ئۇيغۇر دېخانلىرىنىڭ ھال ـ ئوقىتى خېلىلا ياخشىلاندى... ـ دەپ يازغان ئىدى ئا. ل. نا ـ روچنىتسكىي ئوزىنىڭ «**كاپىتالىستىك دولەتلەرنىڭ 1860 ـ 1895 ـ ژىللاردىكى ژىراق شەرىقتىكى مۇستەملىكە سىياسىتى**» دېگەن كىتابىدا. (موسكۋا، 1956، 209 ـ بەت).

ئەندى بۇ ۋاقىتتا روسسىيە ئىمپېرىيەسى قازاق دا ـ لاسىدا يەككە يېگانە ھوكۇمرانلىق قىلىپ،قازاقلارنىڭ پادىشا ئەمەلدارلىرىنىڭ باش ـ باشتاقلىقلىرىغا قارشى ھەر قانداق نارازىلىقلىرىنى رەھىمسىز باستۇرۇپ،يەر ـ لىك خەلقنى قاتتىق خورلاۋاتاتتى. ئىستىلاچى مۇس ـ تەملىكچىلەرنىڭ ھاقارەتلىرىگە ۋە باش ـ باشتاقلىق ـ لىرىغا چىدىمای قازاق خەلقىنىڭ ئەركۈيەر پەرزەنـ ـدى، پادىشا ئارمىيەسىنىڭ پوروچكى تازابېك باسۇر ـ مانوۋ ئىلى سۇلتانلىغىنىڭ سۇلتانى ئەلاخان ئوبـۇل ئوغلىدىن باش پانا سورايدۇ. بۇ ئىلتىماسقا ئـەلاخان سۇلتان ئىجابىي جاۋاپ بېرىدۇ. قىزاي ئېلىنىڭ بو ـ لۇسىپوروچىك تازابېك باسۇرمانوۋ ئائىلىسى ۋە مىڭ ئائىلىدىن ئوشۇق ئوز ئىلى بىلەن 1871 ـ ژىلى ئاپ ـ رېلدا قېرىنداش ئۇيغۇرلار تەۋەسىگە ـ ئىلى ئـۇيغۇر سۇلتانلىغىغا كوچىدۇ. بۇنىڭدىن خەۋەر تېپىپ، گېنە ـ رال كولپاكوۋسكىي تازابېك ۋە ئۇنىڭ ئېلىنىڭ ئىلـى تەۋەسىگە كوچۇشىنى توختىتىش ئۈچۈن ئەسكەر ئە ـ ۋەتىدۇ. پورۇچىك تازابېك باسۇرمانوۋ ئوز ۋىگىتلىرـ ـنى بىرلەشتۇرۇپ، كازاك ـئوررۇسلار بىلەن ئېلىشىپ، دۈشمەننىڭ مۇھاسىرىسىنى بۇزۇپ، ئاز چىقىم بىلەن ئىلىئۇيغۇر سۇلتانلىغىنىڭ تەۋەسىگە ئوتۇپ كېتىدۇ. ئەلاخان سۇلتان ئۇلارنى دېنداش، تىلداش قېرىنداش ـ لار سۈپىتىدە قوبۇل قىلىدۇ، قازاق قېرىنداشلارنـى ئوتلاققا باي، چارۇچىلارنىڭ تۇرمۇشىغا ناھايىتى قو ـ لايلىق بولغان توققۇزتاراغا ئورۇنلاشتۇرۇشنى بۇيـ ـرۇيدۇ.

ئەلاخان سۇلتان ئوز تەۋەسىگە كوچۇپ كەلگەن قا ـ زاق قېرىنداشلارنى يوقلاپ ھالىدىن خەۋەر ئېلىش ئۈچۈن 1864 ـ ژىلقى مىللىي ـ ئازاتلىق ھەرىكەت بويىچە ئوزىنىڭ ئەپدىشى شائىر ۋە مۇ ـ تەپەككۇر بىلال نازىمنى ۋە سەردارلار ئادىل بىلەن ساداقجانىنى ئەۋەتىدۇ. بۇ ئۈچرىشىشنى يازغۇچى مە ـ سىمجان زۇلپىقار «**ۋۇلقان**» ناملىق رومانىدا مۇنداق تەسۋىرلەيدۇ:«ئۇلار كېمىدىن ژىراقلاپ قاپتالغا تاقاش ـقاندا، ئات تىزگىنلىرىنى چەت قولغا بۇرىدى. بىر ئاز ۋۇرگەندىن كېيىن سارغوجا ئاچا يولنى ئوڭ قولدا تاش ـلاپ ئىلگىرىلىدى.

خېلە ۋۇرۇپ گورژىلغا دوكىلىرىنى، ئاندىن تاشتۇپـ ـنى ئارقىدا قالدۇرۇپ، چۇش مەھەل توققۇزتاراغا يې ـ تىپ، يۇزىبېگىنىڭ ئويىگە چۇشتى. سەۋەۋى، ئۇ بايانـ ـداي سوقۇشىدا بولغان ئېكەندە، ئۇ كۈنى ئوتكەن ـ كەچكەن گەپلەر بىلەن بىر ۋاقىلارغىچە ياتمىدى. كەچـ ـكىچە قانتۇرۇلۇپ تەرى قۇرۇلغان ئاتلار ئوتقا قويۇلـ ـدى.

يۇز بېگىنىڭ ئېيتقىچە، تازابېكنىڭ ئادەملىرىنىڭ بىر قىسمى ئىلگىرى ياماتۇ دەرياسىغا غەرىق بولـۇپ ئېگىسىز قالغان ئويلەرگە جايلاشتۇرۇلۇپتۇ، بىر قىسمى بولسا، كېگىز ئويلەر تىكىپ، سۇلتان تەرىپىدىن بېرىلـگەن سىيىرلارنى سېغىشىپ، قوي ـ قوزىلىرىغا سېتىۋاپ ـتۇ . قىسقىسى، يۇزبېگى تەرىپىدىن ئوي بېشىغا تاغا ـ لاپ،بېرىلگەن ئاشلىق بىلەن ھېچ قانچە قىسلىماپتەك. ئەتىسى بىلاللار جۇسەي پورە بىلەن بىر ئاپقۇردىن ئەتكەن چاي ئىچىپ تاشقىرىغا قەدەم تاشلىدى. سا ـ ھىپخان ئۇلارنى باشلاپ، مەھەللىنىڭ چېتىدىكـى دەرۋازا ئورنىدا غورۇسى بار ھويلا ئالدىدا توختىدى. ئۇ ـ تازابېك جايلاشقان ئوي ئىدى. ئاڭغىچە ئىچكـ ـرىدىن سۇر كوينەك ئۇستىدىن پاختىلىق چىبەرقۇت كەنچە، بېشىغا قالپاق، ئايىغىدا خروم ئوتۇك، ئوتتۇرا بوي بىر كىشى چىقتى. قازاق ژىگىتىدە، مېھمانلارنـى بىردىن تونۇپ، قۇچاق ئېچىپ كورۇشتى.

ئويگە كىرىپ دۇئاغا قول كوتەرگەن بىلال: «قەدەم يەتتى، بال يەتمىسۇن، قونۇش قوت بولسۇن»، ـ دې ـ ـدى.

ـ ئايتقانىڭىزدەك كېلىسىز. راقمەت ئاغا، سىزگىي، ـ دېدى بىلالغا، ئاندىن ئادىلغا تىكىلىپ: ـ راقمەت، با ـ ـتىر، ـ دېدى خوش چىراي تىكىلىپ، بۇرۇتىنى تـول ـ ـغاپ.

ـ شەپقەتلىك سۇلتانىمىز سىزگە ۋە سىز ئارقىلىق ئىلىگىزگە سالاملار ئېيتتى، ـ دېدى بىلال ئىلمىيپ.

ـ ئادال سۇلتانغا ئولكەن راقمەت. بىزدى قاشقىن دەپ ئايتىپاي، ژىلى قۇشاق ئاشپ، باس ـ پانا بې ـ ـرىپ ئوتىر. ئول خانىمىزدى قۇداي قولداسىن.

ـ قانداق، ھادۇقلار چىقاي دەمدۇ؟ ئەندى كوڭ ـلىگىلار خاتىرجەم ـ ئەمىن تاپتىمۇ؟ ـ دېدى بىلال.

ـ قۇلدىق. بەرى ژاقسى...

ئۇلار بىر پەس ئەھۋاللاشتى. ئوزى بىلەن سوزلىشـ ـۋاتقان كىشىنىڭ ئوردا ساھىبى ۋە خەلق شائىرى بـ ـلال نازىم ئېكەنلىكىنى بىلگەن تازابېك ئـۇنىڭغا مىن ـ ـنەتدارلىق بىلدۇردى...

بىلالنىڭ سوئالىغا بېنائەن، تازابېك ئوزىنىڭ مېرىكـ ـلىك ئېكەنلىكىنى، پادىشا ئارمىيەسى تەركىۋىدە پو ـ ـرۇچىك ئۇنۋاندا خىزمەت قىلغىنىنى ئېيتتى. قىسقـ ـسى، بايىسېرىكي بولۇسىنىڭ ئوز ئىلى بىلەن ئىلى تە ـ ـۋەسىگە ئوتۇپ كەتكەنلىكىدىن تەشۋىشلەنگەن كـول ـ ـپاكوۋسكىي تازابېككە شۇبھىسى كۈچىيىپ ئۇنى سو ـ لاپتۇ. تازابېك تۇرمىدىن قېچىپ يۇرت ـ جامائىتـ ـنى باشلاپ ماكىغاندا چېگارا ساقچى ئەسكەرلىرى ئۇ ـ نىڭدىن تۇيۇق ئىلىپ ئىزغا چۇشىدىكەن. بۇلارنـى ئېيتقىنىدا ئۇ ھاياجانلىنىپ:

« ... ئوسى كېزدى ئارتمىنان بىر ۋزۇود كازاك ـ ـئورۇس قۇئىپ كېلدى. سوغستىق ... ئولارغا بوي بېرىتىن تازابېك ژوق!» ـ دەپ كۈلۈپ قويدى.

ـ يارايسەن ئەزىمەت! ـ دېدى ئادىل بـەدەشقان قۇرۇپ تىك ئولتارغىنىچە ۋە:

تازابېكتىڭ مىڭغېن ئاتى مارال باستى،
تازابېك تېمىرلىكتىن داۋان ئاستى.
تازابېكتىڭ ئېرلىگىنى سودان بىلگىن،
ئوربىستىڭ سولداتى مېن ئالىستى، ـ

دېگەن قوشاقتى توقۇغان سىزغۇ؟

ـ ئۇنى سىز قايدان ئېستىدىڭىز، باتىر!؟ ـ تاڭ قالدى بىر تۇرلۇك گېدەيگەن تازابېك. ئـۇ ئادىلنىڭ سوئالىغا بېنائەن كېيىنكى ۋاقىتلاردا، بولۇپمۇ شەرقىي تۈركستاندا قوزغىلاڭ يۈز بەرگەن ژىللىرى چار ھوكۈـ ـمىتىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيە ۋە قازاق ـ قىرغىزلارغا قىسـ ـنى كۈچەيتكەنلىگى، بولۇپمۇ، ئاز مىللەتلەرنى مەكىتـ ـمەي، يەكلەپ ـ چەكلەپ، ئۇلارغا گۇمان بىلەن قارايـ ـدىغانلىغى ھەققىدە ئىزھار قىلدى. ئاقىۋەت زۇلۇمـ ـدىن قۇتۇلمىغىچە ھايات كەچۈرۈش مۇمكىن ئەمەسـ ـلىگى، نەتىجىدە ئاستىرتىن ئوچى ۋە قارا مىلتىقلار بىلەن يۇرتىنى قۇراللاندۇرۇپ، بىر كېچىسى چېگارـ ـغا قاراپ ئاتلانغانلىغى خۇسۇسىدا توختالدى. ئەلھا ـ سىل، ئۇلار جۇڭغار دالا ئېغىزىغا يەتمەستە ئىككى تە ـ رەپ قۇراللىق توقۇنۇشۇپ، ئېتىشىدىكەن. خەيىر، ئۇلاردىن قانچىسى يەر چىشلەپ قالدى، ئامما ئوزلـ ـرى ئالتە ئادەمنىڭ ئولىگىنى قالدۇرۇپ، بىر قانچـ ـلىرى يارىدارلىنىپ چېكىنىپتۇ. مىڭ بىر مەشەقـەت بىلەن تېمىرلىك داۋانىدىن ئامان ـ ئېسەن ئالقىپ، ئىلى تەۋەسىگە ئوتۇپتۇ.

بىر تەغدىرداش قازاقلار ھالىغا ئېچىنغان بىلال ئې ـ ـغىر سۈكۈناتتا قالدېكەن، ئاستا سورىدى:

ـ تازابېك، سىزمۇ بىزگە ئوخشاش ئېزىلگەن، خور ـ ـلۇق كورگەن ئەلنىڭ ئەزىزى ئېكەنسىز. ئۇمۇمەن، بىز سىلەر بىلەن قەيەردە ياشىمايلۇق، زورلۇقلارنىڭ ئازا ـ ـۋىنى كورۇپ ۋەيران بوپتىمىز. ئېيتىڭا، ئۇشبۇ ئاسا ـ ـرەت قىسمىتىنىڭ تېگى ـ تەتىنى سىز قانداق چۈشـ ـىنىسىز؟

ـ بىلىم، بىلال ئاغا، كوپ بولماسادا، ئازداپ بىلىم. بىز مۇسۇلمانلاردا بىرلىك ـ ئىنتىماقتىق ژوق. بىرلىك بولماغان ژەردې بېرىكى بولاما...؟ ئاباي ئايتقاندای، بىز قازاقتار كوزىمىزدى ئاشۇۋېمىز كېرىك...» (م. زۇلـ ـپىقار، «ۋۇلقان»، 2 ـ توم، 43 ـ 44 ـ 45 ـ بەتلەر، ئالمۇتا، 1994 ـ ژىل، «جازۇشى» نەشرىياتى).

تازابېكنىڭ ئوز ئىلى بىلەن ئىلى ئۇيغۇر سۇلتانلـ ـغىغا كوچۇپ كېتىشى قازاق دالاسىدا ئىزسىز قالمـ ـدى، گېنېرال ـ گۇبېرناتور كولپاكوۋسكىي بۇ ۋاقەگە ناھايىتى تەشۋىشلەنگەن ئىدى. ئېزىلگەن قازاق خەلـ ـقىنىڭ ئىلى ئۇيغۇر سۇلتانلىغىغا يەنە نامىۋىي تۇردە كوچۇشىگەيول قويماسلىق ئۈچۈن چار پادىشاسى بىر نەچچە قېتىم ئىلى ئۇيغۇر سۇلتانلىغىدىن تازابېكنى دەرھال روسسىيەگە قايتۇرۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلـ ـدى.

«نوۋەتتىكى قېتىم گېنېرال كولپاكوۋسكىي ئەلاخان سۇلتانغا نارازىلىق نوتىسىنى ئەۋەتتى، ئۇنىڭ مەزمۇـ ـنى تۆۋەندىكىچە: «... قاچاق تازابېك ۋە ئۇنىڭ ئـۇ ـ ـرۇق ـ تۇققانلىرى بىزگە يەتتە كۈن ئىچىدە تاپشۇرۇـ ـلۇشى لازىم! ئەكسى ھالدا بىز ئەڭ قاتتىق چارىلەرنى كورۇشكە مەجبۇر بولىمىز...»

شۇ چاغدا ئەلاخان سۇلتان جاۋاپ مەكتۇبىدە مۇنـ ـداق دەپ تەكىتلىدى: «بىز، مۇسۇلمانلار، ئوز قېرىنـ ـداشلىرىمىزنى باشقا دىندىكىلەرگە بەرمەيمىز. يەنە كې ـلىپ، تازابېك ـ مېنىڭ مېھمنىم، مېھمانغا ئاسىيلىق قىلمايدۇ...»

روسسىيە ئوزىنىڭ جەنۇبىي چېگارىسىدا كۈچلۈك مۇسۇلمان دولىتىنىڭ مەۋجۇت بولۇشىدىن ناھايىتى خوۋۇپلىناتتى، ئۇ روسسىيەدىكى قازاقلار، ئوزبېكلەر، قىرغىزلار ئۇچۇن ئۇلگە بولۇشى مۇمكىن ئىدى. چار پادىشالىغى ئۇيغۇرلار دىيارىنى ئىشغال قىلىش ۋە مۇستەقىل دولەت ـ ئىلى ئۇيغۇر سۇلتانلىغىنى يوقـ ـتىش ئۈچۈن قولايلىق بانە ـ سەۋەپ ئىزدەپ كۈ ـ ـتۈپ تۇراتتى. مۇنداق بانە ـ سەۋەپ چاپانلا تېپىلـ ـدى. «تارانچى (ئۇيغۇر ـ يا. س.) سۇلتانى ئەلاخان ئوبۇل ئوغلىنىڭ غۇلجىغا كوچۇپ كەتكەن تازابېك باشچىلىغىدىكى روسسىيە پۇخرالىغىدىكى قازاق ـ قىزايلارنى قايتۇرۇپ بېرىشتىن ۋاز كەچكەنلىكى ئۈ ـ رۇش ھەرىكەتلىرىنى باشلاش ئۈچۈن رەسمىي بانـە بولدى» (قازاقستان دولەت ئارخىۋى، ف. 21، 1871 ـ ژىل، 309 ـ دېلو، 1 ـ ۋاراق). ئىلى ئولكـ ـسىنى ئىشغال قىلىش پادىشا ھوكۈمىتىنىڭ باسقۇنچـ ـلىق مەخسەتلىرىگە تولۇق جاۋاپ بېرەتتى، ئۇ روسـ ـسىيەنىڭ مۇستەملىكچىلىك سىياسىتىنىڭ ھەقىقـي ماھىيىتىنى پاش قىلدى.

ئەلاخان سۇلتان ئوزىنىڭ بارلىق كۈچ ـ قۇۋىتىنى ۋەتەننى باسقۇنچىلاردىن ھمايە قىلىشقا سەپەرۋەر قىلدى.ئۇ جەڭلەرگە شەخسەن ئوزى قوماندانلىق قىلـ ـدى. كادىر ھەربىي، قازاق خەلقىنىڭ جەسۇر ئوغلىـ ـنى تازابېكمۇ ئوز سەربازلىرى بىلەن ۋەتەننى ھمايـە قـ ـلىشقا ئاتلاندى. لېكىن كۈچ تەڭ ئەمەس ئىدى. باسـ ـقۇنچىلار زامانىۋىي قۇرالار بىلەن قوراللانغان بولۇپ، كولپاكوۋسكىينىڭ ئارمىيەسى سان جەھەتتىن سۇلتانـ ـلىق جەڭچىلىرىدىن نۇرغۇن ئىدى.

بېھۇدە قان توكۈشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ئـ ـلى ئۇيغۇر سۇلتانلىغى ئوز پايتەختى ـ غۇلجا سېپىل ئاچقۇچىلىرىنى روسسىيە ئـەسكەرلىرىگە تاپشۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. 1971 ـ ژىلى 7 ـ ئىيۇن كۈنى ۋە ـ تەننى ھمايە قىلىش ئۇرۇشى مەغلۇبىيەت بىلەن ئا ـ ياقلىشىدۇ.

ئەلاخان سۇلتان ئەسىرگە ئېلىنىپ، ئوز يېقىنلىرى بىلەن ئالمۇتىدىكى ھازىرقى سۇلتانقۇرغانغا ئورۇنلاشـ ـتۇرىلىدۇ. ئەزەلدىن دېخان خەلق ئۇيغۇرلار بۇ يەر ـ لەرنى ئوزلەشتۈرۈپ، ماكانلىشىپ، ئاۋاتلاشتۇرىدۇ. ئۇيغۇرلار توپلىشىپ ياشايدىغان بۇ جايغا ئۇلار سـۇل ـتانقۇرغان دەپ نام قويغان.

ئەندى قازاق خەلقىنىڭ شانلىق پەرزەندى تازابېك باسۇرمانوۋ غۇلجىدا رۇس ئەسكەرلىرى تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىدۇ. پادىشا ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى ئوز خەلقىنىڭ ئەركىنلىگى ئۈچۈن كۈرەشچىنى سوتلاپ، ژېرنىي (ئالمۇتا شەھىرىنىڭ ئىلگەركى نامى) شەھـ ـرىدە ئېتىپ تاشلايدۇ.

مانا بۇ ئۇيغۇر ۋە قازاق خەلقلىرىنىڭ قەھرىمانداش ـلارچە دوستلۇق تارىخىنىڭ پەقەت بىر سەھىپىسـ ـىدۇر.

يادىكار سابىتىي.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ئىسلام ئەدەپ - ئەخلاقى

كىشىلەر ئىجتىمائىي ئالاقىنى ئەڭ ئاۋال سالاملىشىشتىن باشلايدۇ. سالاملىشىش ئارقىلىق تونۇشمىغانلار تونۇشىدۇ. تونۇشىدىغانلارنىڭ دوستلۇق مۇھەببىتى ئارتىدۇ. ھۆرمەت، ئىشەنچىسى چوڭقۇرلىشىدۇ. سالام مۇسۇلمانلارنىڭ كۈندىلىك ئۇچرىشىشتا ئېيتىدىغان بىرىنچى ئەدەپ سۆزى.

ئىسلام دىنى ئىنسانىيەتنىڭ ئەڭ يۈكسەك گۈزەل ئەدەپ - ئەخلاقىنى ئۆزىگە مۇجەسسەملىگەن دىن. «ھەقىقەتەن ئاللانىڭ نەزىرىدە مەقبۇل دىن - ئىسلام دىنىدۇر» (3 - سۈرە «ئال ئىمران»، 19 - ئايەت). ئىسلام دىنىنىڭ يۈكسەك دەپ - ئەخلاق ئىدىيەسىنىڭ پروگرامما خاراكتېرلىك نۇرلۇق يېتەكچىسى «قۇرئان كەرىم»دۇر. «قۇرئان پەقەت پۈتۈن جاھان ئەھلى ئۈچۈن ۋەز - نەسىھەتتۇر» (6 - سۈرە «ئەنئام» 90 - ئايەت). ئاللا سۆزلەرنىڭ ئەڭ چىرايلىقى بولغان قۇرئاننى نازىل قىلدى. (39 - سۈرە «زۇمەر» 23 - ئايەت). مۇھەممەد سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋە سەللەم ئېيتقانىدەك: قۇرئاننىڭ نازىل بولۇشى قىرائەت قىلىش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى گۈزەل ئەخلاقنى ئۇمۇملاشتۇرۇش ئۈچۈندۇر». «قۇرئان كەرىم»دە: «سىلەرگە بىر ئادەم سالام بەرسە، ئۇنىڭغا تېخىمۇ ياخشى سالام بىلەن جاۋاپ قايتۇرۇڭلار (يەنى بىر كىشى ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم دەپ سالام بەرسە، ئۇنىڭغا ئەسسالامۇئەلەيكۇم ۋە رەھمەتۇللاھى ۋە بەرىكاتۇھۇ دەڭلار)، ياكى ئۇنىڭ سالىمىنى ئەينەن قايتۇرۇڭلار (يەنى ۋە ئەلەيكۇم ئەسسالام دەڭلار). ئاللا ھەقىقەتەن ھەممە نەرسىدىن (يەنى بەندىلىرىنىڭ چوڭ - كىچىك ئىشلىرىدىن) ھېساپ ئالغۇچىدۇر» (4 - سۈرە «نىسا»، 86 - ئايەت) دەپ مۇسۇلمانلارنى سالام بېرىش ۋە سالام ئېلىشقا ئەمر قىلىپ، سالام كەلىمىسىنى ئۆلگە كۆرسىتىپ ئالاھىدە تەكىتلىگەن. «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم»نىڭ ھازىرقى تىلىمىزدىكى مەناسى: ساڭا ئامانلىق تىلەيمەن، دېگەنلىك. «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ۋە رەھمەتۇللاھى ۋە بەرىكاتۇھۇ» دېگەن جاۋاپ سالام: ئاللا ساڭىمۇ ئامانلىق، رەھمەت ۋە بەرىكەت ئاتا قىلسۇن، دېگەن مەنادا بولۇپ، بۇ ئارقىلىق مۇسۇلمانلار بىر - بىرىگە بولغان قېرىنداشلىق ھۆرمىتىنى، ياخشى ئارزۇ - تىلىكىنى ئىزھار قىلىش بىلەن ئاللانىڭ ئەمرىنى بەجا كەلتۈرۈپ، ئاللانىڭ ساۋابىغا مۇيەسسەر بولىدۇ. دېمەك، سالام بېرىشمۇ، جاۋاپ سالام بېرىشمۇ ئاللانىڭ ئەمرىدۇر. سالام بېرىش ئۇزاق تارىخقا ئىگە بولۇپ، ئەڭ دەسلەپ ئاللا تائالا ئادەم ئەلەيھىسسالامنى يارىتىپ، جەننەتكە ئېلىپ چىققاندا باشلانغان. ئەبۇ ھۇرەيرەدىن رىۋايەت قىلىنىشىچە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «ئاللا تائالا ئادەم ئەلەيھىسسالامنى يارىتقان چاغدا، بويىنى 60 گەز ئۇزۇنلۇقتا ياراتتى. ئاندىن ئۇنىڭغا ئەشۇ پەرىشتىلەرگە سالام بەرگىن ۋە ئۇلارنىڭ ساڭا بەرگەن قايتۇرما سالىمىغا قۇلاق سالغىن، بۇ سەن ۋە سېنىڭ ئەۋلادلىرىڭ قوللىنىدىغان سالام بولۇپ قالىدۇ، دېدى. شۇنىڭ بىلەن ئادەم ئەلەيھىسسالام پەرىشتىلەرگە«ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم»،دەپ سالام بەردى.پەرىشتىلەر ئۇنىڭغا جاۋاۋەن ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ۋە رەھمەتۇللاھى، دېگەن سۆزنى قوشۇپ قويدى. جەننەتكە كىرىدىغان كىشىلەرنىڭ ھەممىسى جەننەتكە كىرىدىغان چاغدا، ئادەم ئەلەيھىسسالامنىڭ شەكلىدە بولۇپ كىرىدۇ. ئادەم ئەلەيھىسسالامنىڭ ۋاقتىدىن تارتىپ ھازىرغا قەدەر ئادەملەر ھۆسن - چىرايى ۋە قەددى - قامەت جەھەتتىن ئارقىغا چېكىنىپ كېلىۋاتىدۇ». («سەھىھۇلبۇخارى جەۋھەرلىرى»، 167 - بەت). دېمەك مۇسۇلمانلارنىڭ ئۆز ئارا ئۇچراشقاندا ئەدەپ بىلەن سالام بېرىشى ئاللانىڭ ئەمرى، ئادەم ئاتىمىزنىڭ تەۋەررۇكى، ئۇزاق تارىخى جەريانىدا داۋاملىشىپ، ئەنئەنىۋى مىللىي ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن ياخشى پەزىلەت، ئەنئەنىۋى ئادەت.

سالام بېرىش ئىماننىڭ جۈملىسىدىن بولۇپ، «قۇرئان كەرىمدە»: «پەيغەمبەرلەرگە سالام بولسۇن! ھەمدۇسانا ئالەملەرنىڭ پەرۋەردىگارى ئاللاغا خاستۇر» (37 - سۈرە «سافقات» 181 - 182 - ئايەتلەر) دېگەن ئايەتلەر بار. مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام: «سىلەرنىڭ

ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم

بىرىڭلار مەسچىتكە كىرگەندە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا سالام بەرسۇن» دېگەن ئىدى. (ئەبۇ مۇسلىم رىۋايەت قىلغان). شۇڭا مەسچىتكە ھەر ۋاقىت سالام قىلىپ كىرىمىز. پەيغەمبەرلەرگە سالام بېرىش ئاللانىڭ ئەمرى بولۇپ، بىز مۇسۇلمانلار ئۈچۈن بۈيۈك پەرز. جەننەتلەر بەھىشكە كىرسە، پەرىشتىلەر ھەر ۋاقىت سالام بېرىپ تۇرىدۇ.«ئۇلار جەننەتتە (پەرىشتىلەر تەرىپىدىن قىلىنغان) دۇئا سالام بىلەن قارشى ئېلىنىدۇ» (25 - سۈرە «قۇرقان» 75 - ئايەت). مەسچىتتە مۇسۇلمانلار ئىككى تەرەپكە سالام بېرىپ، ئاندىن نامازدىن پارىغ بولىدۇ. ھەر ھەپتىدە جۈمە نامىزىدىن تارىغاندا، ھەر يىلدا بىر كېلىدىغان ئەنئەنىۋى مىللىي بايرام قۇربان ھېيت، روزا ھېيت نامىزىدىن كېيىن بارلىق مۇسۇلمانلار ئۆز ئارا سالام بېرىپ، تېچلىق - ئامانلىق سورىشىپ ھېيت بايرەملىرىنى تەبرىكلەيدۇ.

ئۇيغۇرلار يېڭىدىن نىكاھلانغان كېلىن قىز، يىگىتلىرىنى ئەڭ ئاۋال قېيناتا، قېينانىلىرىغا سالام بەرگۈزىدۇ. ئۇمۇمەن، ژۇقۇرىدىكى دەلىللىرىمىز سالام كەلىمىسىنىڭ ئۇلۇغلۇقى،ئۇمۇملىقى، ئەھمىيىتى ۋە رولىنى تولۇق نامايەن قىلىپ تۇرىدۇ.

سالام بېرىش ئۇزاق تارىختىن بۇيان داۋاملىشىپ، قېنىمىزغا سىڭىپ ئېسىل پەزىلەت، ياخشى ئادەتكە ئايلانغان، ھەر قانداق جايدا، ھەر قانداق ۋاقىتتا بىر مۇسۇلماننى ئۇچراتساق، تونۇش، ناتونۇش دېمەي، سالام بېرىمىز. ئەڭ بۈيۈك مۇسۇلمان بولغان چوڭ ساھابىلەردىن ئەممار ئىبنى ياسىر مۇنداق دېگەن ئىدى: «ئۈچ تۈرلۈك خىسلەت بار، كىمكى بۇ خىسلەتلەرنى ئۆزلەشتۈرسە، ئىماننى تولۇق ئۆزلەشتۈرگەن بولىدۇ.بۇ خىسلەتلەر: ئۆزىگە قارىتا ھەققانىي بولۇش، ھەر بىر مۇسۇلمانغا سالام بېرىش، يوقسۇل تۇرۇقلۇق كەڭ قول بولۇشتىن ئىبارەت»(«سەھىھۇلبۇخارى جەۋھەرلىرى»،31 - بەت). شۇڭا تەقۋادار مۇسۇلمانلار سالامنى ئىماننىڭ جۈملىسىدىن دەپ ئەقىدە قىلىشىدۇ. ھەر ۋاقىت، ھەر جايدا سالام - سائەت قىلىشقا ئالاھىدە كۆڭۈل قويىدۇ. ئۇچرىغان مۇسۇلمانغا سالام بېرىدۇ، ياكى باشقىلارنىڭ سالىمىنى ئەدەپ بىلەن ئىلىك ئېلىپ، جاۋاپ سالام قايتۇرىدۇ.

مۇسۇلمانلار دىنىي قېرىنداشلار بولۇپ، ئۆز ئارا ئىناق ئۆتۈش، ئۆز ئارا يار - يۆلەك بولۇش، ئۇچەكەشمەسلىك، ئاداۋەت ساقلىماسلىقنى ئالاھىدە تەكىتلەيدۇ. ئەگەر ئۆز ئارا زىددىيەتلىشىپ قالسا، غۇم ساقلىماي دەرھال ئەپلىشىپ قېلىشىنى ياخشى دەپ تونۇيدۇ. بۇ ھەقتە پەيغەمبىرىمىز مۇنداق دېگەن: «بىر ئادەمنىڭ دىنىي قېرىندىشىغا ئۈچ كۈندىن ئوشۇق ئاداۋەت تۇتۇپ، بىر - بىرىگە تەتۈر قاراپ ژۈرۈشى دۇرۇس ئەمەس. قايسى ئالدىدا سالام بەرسە، ئەينە شۇ ئۇلارنىڭ ياخشىسى ھېساپلىنىدۇ» (ئەبۇ ئەييۇپ ئەنسارى رىۋايەت قىلغان).

مۇسۇلمانلار باشقىلارنىڭ ئۆيىگە كىرگەندە (ئۆز ئۆيىگە كىرگەندىمۇ) سالام بېرىپ كىرىدۇ. بۇ ھەقتە «قۇرئان كەرىمدە» مۇنداق ئايەت بار: «ئى مۆمىنلەر! باشقىلارنىڭ ئۆيلىرىگە كىرىشكە ئىجازەت سورىمىغىچە ۋە ئۆي ئىگىسىگە سالام بەرمىگىچە كىرمەڭلار. ۋەز - نەسىھەت ئېلىشىڭلار (يەنى بۇ گۈزەل ئەدەپ - ئەخلاقىا ئەمەل قىلىشىڭلار ئۈچۈن) بۇ (يەنى ئىجازەت سوراپ ۋە سالام بېرىپ كىرىش ئۇشتۇمتۇت كىرىشتىن) سىلەرگە ياخشىدۇر» (24 - سۈرە «نۇر»، 29 - ئايەت)«ئۆزەڭلارغا(يەنى ئۆيدىكى كىشىلەرگە) ئاللا بەلگىلىگەن مۇبارەك، پاك سالامنى بېرىڭلار (يەنى ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم دەڭلار) » (24 - سۈرە. «نۇر» 61 - ئايەت). دېمەك، ئالتۇندەك سۆزلەرنى، پايدىلىق ۋەزلەرنى، چىرايلىق نەسىھەتلەرنى پاساھەت ھەم لاتاپەت بىلەن دىلىمىزغا نۇر قىلىپ يەتكۈزىدىغان «قۇرئان كەرىم» مۇسۇلمانلارنىڭ ئەدەپ - ئەخلاق، ئىش ھەرىكىتىنى قېلىپلاشتۇرۇپ، ئۆلچەملەشتۈرىدىغان مەنىۋى تۇۋرۇكىمىزدۇر.

ئۆز ئارا سالام بەرگەندە «قۇرئان كەرىم»دە ئۆلگە كۆرسەتكەندەك «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم» دەپ تولۇق، توغرا ئېيتىش كېرەك. دىققەتسىزلىكتىن «سامۇ ئەلەيكۇم» دېسەڭىز، ئەرەپ تىلىدا«سام» ئۆلۈم دېگەن مەنادا بولۇپ، «سامۇ ئەلەيكۇم» دېسىڭىز«ساڭا ئۆلۈم تىلەيمەن» دېگەنلىك بولىدۇۋە، ھۆرمەت - ئىززەت ئىزھار قىلىپ، دوستلۇق، ئىناقلىقنى ئىلگىرى سۈرۈش بۇ ياقتا تۇرسۇن، ئۆچ - ئاداۋەت ئۇرۇغىنى چېچىپ گۇناھكار بولىسىز. سالامنى ئىلىك ئالغاندىمۇ ئېنىق، توغرا جاۋاپ بېرىش كېرەك. بەزىلەر سالامغا دۇرۇس جاۋاپ سالام بەرمەي، بېشىنى لىڭشىتىپ قويىدۇ. بۇ خىل مۇناسىۋەت بېھۆرمەتلىك، ئەدەپسىزلىك بولىدۇ. سالام بېرىشتە «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم» دەپ ئۈنلىگىرەك سالام بېرىپ، ئوڭ قولىڭىزدا كۆكرەكنى ئۆتۈپ، ئاندىن ئىككى قولنى تەڭ چىقىرىپ، قول ئېلىشىپ كۆرۈشكىنىمىز ئەۋزەل. ئەگەر قارشى تەرەپ بىر قول بىلەن كۆرۈشسە، سىزمۇ بىر قول يەنى ئوڭ قولىڭىزنى بېرىڭ. سول قولدا كۆرۈشىشكە بولمايدۇ. ئاياللار بىلەن كۆرۈشكەندە قول بېرىش قەتئىي بولمايدۇ. ئاياللارغا كەۋدىمىزنى سەل ئېگىپ تازىم قىلىپ، ھۆرمىتىمىزنى ئىزھار قىلساق ياخشى. چوقۇم مەلۇم ئارىلىق قالدۇرۇش لازىم. يەنى يېقىن دوستلار، قېرىنداشلار ياكى ھاجى مۇھەررەملەر ئۆز ئارا يۈز كۆرۈشكەندە قۇچاقلىشىپ كۆرۈشىدۇ. لېكىن ئاياللار بىلەن ئەرلەر قۇچاقلىشىپ كۆرۈشىشكە قەتئىي بولمايدۇ.

ئۆز ئارا سالاملىشىش ئۇزاق تارىختىن بۇيان مىراس قالغان ئېسىل پەزىلەت، كۈندىلىك تۇرمۇشىمىزغا سىڭىپ كەتكەن ئەنئەنىۋى ياخشى ئادەت. بىز ئۆز ئارا سالاملىشىش ئارقىلىق قېرىنداشلىق، دوستلۇق رىشتىمىزنى چىڭىتىپ، ئۆز ئارا ئىززەت - ھۆرمەت قىلىشىمىزنىڭ شاپائىتىگە ئېرىشىمىز. ئىنشا ئاللا! دۇنيانىڭ ھەر قانداق جايىدا مۇساپىر، غېرىپلىقتا ئازاپلانساق«ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم» كەلىمىسى بىلەن يېڭى قېرىنداش، دوست تاپالايمىز، ناتونۇشلار بىلەن تونۇشىمىز، ئىزدىگىنىمىزنى تاپالايمىز. سالام بېرىش گۈزەل ئەخلاق ھېساپلىنىدۇ.

ئىنسان بارلىق مەخلۇقلاردىن چىرايلىق يارىتىلغان. ئىنساننىڭ كۆركى، زىننىتى ئۇنىڭ گۈزەل ئەخلاق - پەزىلىتىدە، ئەقىل - پاراسىتىدە، قانچىكى يېقىملىق، ئەخلاقلىق، پەزىلەتلىك بولسىڭىز، شۇنچىكى سۆيۈملۈك، كۆرۈنىسىز. دوستلىرىڭىز كۆپ بولىدۇ. ئابرويىڭىز ئۆسىدۇ. قوپال، ئەدەپسىز، ئەقلاقسىز بولسىڭىز شۇنچە چاكىنا، سورۇن تەلەت، بىزەڭ، ياۋايى كۆرۈنىسىز. خەلق سىزدىن ژىركىنىدۇ. ئاللا تائالا مۇھەممەد پەيغەمبىرىمىزگە مۇنداق دېگەن: «ئاللانىڭ رەھمىتى بىلەن سەن ئۇلارغا مۇلايىم بولدۇڭ. ئەگەر قوپال، باغرى قاتتىق بولغان بولساڭ، ئۇلار چۆرەڭدىن تارقاپ كېتەتتى...» (3 - سۈرە «ئال ئىمران» 15 - ئايەت). جەمئىيەت كەيپىياتىنى تۈزەش، مىللەتنىڭ ساپاسىنى ئۆستۈرۈشتە ئەنئەنىۋى ياخشى ئۆرپ - ئادەت، ئېسىل ئەخلاق - پەزىلەتلەرگە ۋارىسلىق قىلىش ۋە ئۇنى دەۋر روھىغا ماس ھالدا، رىۋاجلاندۇرۇشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرەمەك لازىمدۇر. ھازىرقى مەنىۋى مەدەنىيەتلىك قۇرۇلۇشىنىڭ پادروسى يەنىلا گۈزەل ئەخلاقنى ئۇمۇملاشتۇرۇش.شۇڭا مەكتەپتە مۇئەللىملەر، ئائىلىدە ئاتا - ئانىلار باللارغا، ياشلارغا ئەنئەنىۋى گۈزەل ئەخلاق، ياخشى ئۆرپ - ئادەتلەرگە توغرا ۋارىسلىق قىلىش ۋە ئۇنى تېخىمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈش توغرىسىدا زېرىكمەي تەربىيە بېرىشىمىز لازىم.

ئىسلام مەدەنىيىتى ئۇزاق تارىختىن بۇيان ئىجتىمائىي رىياللىقتا تاۋلىنىپ، يۈكسىلىپ، ئۇمۇملاشقان پاك مەدەنىيەت. ئاللانىڭ رەھمىتىدە، ئەجداتلىرىمىز ئۆزمەي ۋارىسلىق قىلىپ، ئىجادىي رىۋاجلاندۇرۇپ، گۈزەل ئەدەپ - ئەخلاقنى قېلىپلاشتۇرۇپ، ئىشىمىزغا مىزان، دىلىمىزغا ئىمان قىلىپ بىزگە يەتكۈزۈپ بەرسە. بىز ئەۋلادلار مىراسلارنى چۈرۈۋەتسەك، ئەجداتلارغا قانداق يۈز كېلەلەيمىز؟ سىزنىڭ ژۈرىكىڭىزدە ئەجداتلار قېنى يوقمۇ؟! ئەجداتلار ئىرادىسىگە ئاسىيلىق قىلىشقا ھەرگىز بولمايدۇ.

ئى، مۇسۇلمان قېرىنداشلار! بىز يەنىلا «قۇرئان كەرىمنى» گۈزەل ئەخلاق دەرسلىكى بىلىپ، مۇھەممەد پەيغەمبەر ئەلەيھى ۋەسەللەمنى گۈزەل ئەخلاق ئۆلگىسى قىلىپ، يېڭى دەۋرگە لايىقلاشتۇرۇپ ئىجتىمائىي ئەدەپ، مەنىۋى مەدەنىيەتلىك قۇرۇلۇشنى ئورنىتىشىمىز زۆرۈر.

ياقۇپ ھەمدۇللا.

«جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى» ژۇرنالىدىن بىر ئاز قىسقارتىپ ئېلىندى.

يۇرت پەرزەندى

ئاۋغۇست ئىيى ئىدى. كۈزنىڭ نازۇ - نېمەتلىرى بىلەن تالقان تۆكتى قىلىپ راسلانغان ئۈستەللەرگە ژىراق - يېقىندىن كەلگەن مېھمانلار ئولتىرىشقا باشلىدى. مەنمۇ ئۆز ئورۇنۇمنى تېپىپ ئولتاردىم. زىياپەتنى باشقۇرغۇچى ساقى مىكروفون ئارقىلىق مېھمانلارغا مۇراجەت قىلدى:

- قىممەتلىك دوستلار، ئۇرۇق - تۇققانلار، قومى - قېرىنداشلار، قورامىلىق يۇرتداشلار! بۈگۈنكى سورۇنغا يۇرتىمىزنىڭ موتىۋەر ئادىمى، ئەمگەك سۆيەر ئىنسان، دىلكەش دوستىمىز قۇربانجان ئاكا مۇسايېۋنىڭ 60 ياشقا تولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن ئۇنى تەبرىكلەپ ئولتىرىمىز. چۈنكى قۇربانجان ئاكا يۇرتىمىزنىڭ تىلغا ئالارلىق ھۆرمەتلىك پەرزەندى. شۇڭلاشقا ھەممىڭلار ئازادە ئولتىرىپ، دىلرابا كۈيلەرنى تىڭشاپ، سورۇننى قىزغىن ئۆتكۈزۈپ، ئۆي ئىگىسىنىڭ كۆڭلى ئۈچۈن ھەمنەپەس بولۇپ بېرىشىڭلارنى سورايمەن.

... مەن ساقىنىڭ سۆزىنى تىڭشاۋېتىپ، توردە ئولتارغان سالاپەتلىك، خىيالچان دوستۇمغا قاراپ، قاپتىمەن:

- ژىللار نېمە دېگەن ئۇچقۇر، تۈنۈگۈنكى نەۋقىران ياشلىق ئاللىقاچان ئارقىدا قالغان، ئۇنىڭ بېسىپ ئۆتكەن ھالاۋەتلىك ۋە قىيىنچىلىق ھايات دەقىقىلىرى ئۈچمەس تامغا بولۇپ، ئۈزىنى قورۇقلار باسقان خالاس...

1950 - ژىللارنىڭ باشلىرىدا كوممۇنىستىك خىتاي ھۆكۈمرانلىرى ئۇيغۇرلار دىيارىنى بېسىۋېلىشنى ئاز دەپ، خەلقنىڭ ژۈرىكىنى تېخىمۇ مۇجۇش ئۈچۈن ھەر خىل سىياسىي تەقىپلەشلەرنى ئېلىپ باردى. بولۇپمۇ، خەلق ئىچىدىن يېتىلىپ چىققان مىللىي زىيالىلارنى، يەر، سۇ ئىگىلىرىنى، چارۋىدار بايلارنى يوقىتىش مەخسىتىدە ئۇلارغا ھەر خىل بەدنام سىياسىي قالپاقلارنى كىيدۈرۈپ، ئىش ئورۇنلىرىدىن

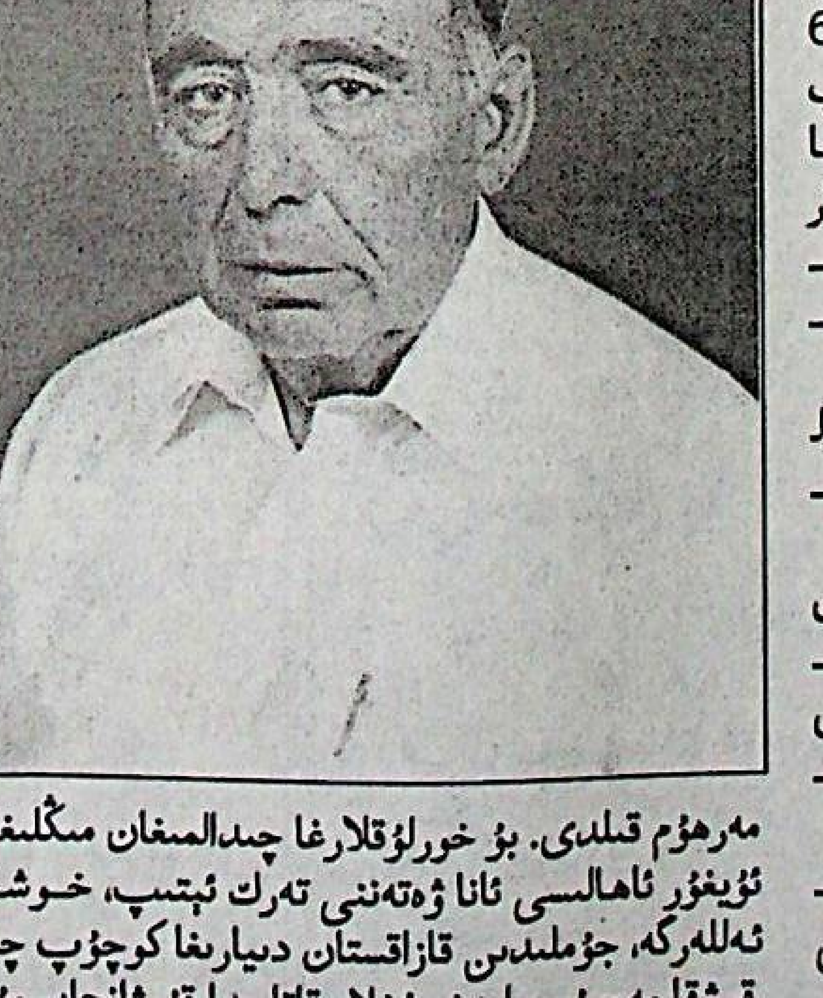

مەھرۇم قىلدى. بۇ خورلۇقلارغا چىدالمىغان مىڭلىغان ئۇيغۇر ئائىلىسى ئاتا ۋەتىنىنى تەرك ئېتىپ، خوشنا ئەللەرگە، جۈملىدىن قازاقىستان دىيارىغا كۆچۈپ چىقىشقا مەجبۇر بولىدۇ. شۇلار قاتارىدا قۇربانجان مۇسايېۋنىڭ ئاتا - ئانىسىمۇ قازاقىستاننىڭ بەتباق دالاسىدىكى كولخوزغا كېلىپ ئورۇنلىشىدۇ. قۇربانجاننىڭ دادىسى ئاۋاكرى ئاكا ئەسلى چارۋىچى بولغاچقا، ئېگىلىكنىڭ چارۋىچىلىق ساھاسىدا ئىشلەيدۇ. ئۇ كولخوزدا ئىشلەش جەريانىدا ئوغلى قۇربانجاننىڭ بىلىم ئېلىشىغا ئالاھىدە كۆڭۈل بولىدۇ. چۈنكى، ئوغلىنىڭ بىلىملىك ئادەملەردىن بولۇپ چىقىشىنى ئارزۇ قىلاتتى.

ئاۋاكرى ئاكا ئائىلىسى بىلەن مەزكۇر ئېگىلىكتە بىر نەچچە ژىل ئىستىقامەت قىلغاندىن كېيىن، ئۇيغۇرلار زىچ جايلاشقان يۇرتلارغا كېتىشنى مەخسەت قىلىپ، ئۇيغۇر يېزىلىرىدىن ھېساپلانغان، يەنى ساۋۇتاخۇنۇمنىڭ يۇرتى - قوراملىغا كۆچۈپ كېلىدۇ. قۇربانجان موسايېۋ يېزىدىكى ئۇيغۇر مەكتىۋىدە ئوقۇپ، ئونىنچى سىنىپنى تۈگەتكەندىن كېيىن تېخنىكىلىق كەسىپ ئېگىلەش مەخسىتىدە ئالمۇتا شەھىرىدىكى كەسپى - تېخنىكىلىق ئۇچىلىشچىغا چۈشۈپ ئوقۇيدۇ. مەزكۇر بىلىم يۇرتىدا ئۇ رادىو تېخنىكىسىنى ئېگىلەپ چىقىدۇ. ئوقۇشنى مۇۋاپپەقىيەتلىك تۈگەتكەندىن كېيىن ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كېلىپ، يېزىدىكى رادىوئۇزېلىغا ئىشقا كىرىدۇ. بۇ ساھادا ئىشلەش جەريانىدا ئۇ يېزىدىكى ئېگىلىك ئىشلىرىغىمۇ يېقىندىن ئارىلىشىدۇ.

موشۇ خىلدا كۈنلەر ئۆتۈپ، ژىللارغا ئۇلىشىدۇ. بىر كۈنى ئېگىلىك رەھبىرى ھاشىم ئارزىيېۋ قۇربانجان موسايېۋنى ئۆز كابىنېتىغا چاقىرتىۋېلىپ:

- قۇربانجان، بايقىساق، خېلە ئىدىرىڭنىڭ بار باللا ئىكەنسەن.سەن رادىوخەۋەرلىرىنى بېرىشتىن سىرت، ئېگىلىك ئىشلىرىغا ئارىلىشىپ ژۈرىدىكەنسەن، بىز، سۈۋخوز رەھبەرلىكى مەسلىھەتلىشىپ، سېنى 3 - تاماكا بىرىگادىسىغا بىرىگادىرنىڭ ئورۇنباسارى ۋەزىپىسىگە تايىنلىماقچى، سەن، بۇ ئىشقا قانداق قارايسەن؟

- قولۇمدىن كېلەرمۇ، بۇ ئىش؟

- ئەلۋەتتە، بىز، ساڭا ياردەم بېرىمىز، - دېدى ئېگىلىك رەھبىرى.

شۇ، شۇ بولدى، قۇربانجان موسايېۋ رادىو ئۇزېلىدىكى ئىشىدىن دېخانچىلىق ساھاسىدا ئىشلەشكە باشلىدى.مەزكۇر يېڭى ئىشتا بەل باغلاپ كىرىشكەن قۇربانجان ئالدى بىلەن تەجرىبىلىك دېخانلاردىن ئۆگىنىشكە باشلىدى. ئۇ كېچە - كۈندۈز ئىش پۈتمىگىچە، ئېتىزدىن كەلمىدى. چۈنكى، دېخانلارنىڭ ئەمگەك ئەجرىگە لايىق ئۆستۈرگەن زىرائەتتىن مول ھوسۇل ئېلىش ئۈچۈن ئۆيلاتتى. موشۇنداق تىرىشىپ ئىشلەش جەريانىدا ئۇ دېخانلار ئارىسىدا ھۆرمەتكە بۆلەندى. ژىللار ئۆتۈپ، خېلە ئىش تەجرىبىسىگە ئىگە بولغان دېخاننى 7 - بىرىگادىغا بىرىگادىر قىلىپ تايىنلايدۇ. بۇ ۋەزىپىدىمۇ، يەنى ئۇ ئۆزىگە تاپشۇرۇلغان جاۋاپكەرلىك ئىشتىمۇ پىداكارانە ئەمگەك قىلىپ، باشقىلارغا ئۈلگە كۆرسىتىدۇ. مەزكۇر بىرىگادىدا ئىشلەش جەريانىدا تاماكا زىرائىتىنىڭ مول ھوسۇل بېرىش ئىچ - سىرىنى ياخشى ئۆگەنگەن بىرىگادىرنى ناھىيەلىك تاماكا قوبۇل قىلىش كومبىناتىغا ئىشقا تەكلىپ قىلىدۇ. بۇ يەردە قۇربانجان ھۆرمەتلىك دەم ئېلىشقا قەدەر ئەمگەك قىلىدۇ.

قۇربانجان موسايېۋ جەمىيەت ئىشىنى ئاتقۇرۇپ، يېزا ئىختىسادىنى كۆتىرىشتە سالماقلىق ھەسسە قوشقان، يۇرت ھۆرمىتىگە ئىگە ئىنساندۇر. ئۇ ئۆزىگە ئوخشاش ئەمگەك سۆيەر قىلىپ پەرزەنتلىرىنى ئۆستەرگەن ئاتا. ھازىر پەرزەنتلىرى ئاتىسىغا ئوخشاش ئىشلەمچان بولۇپ، ئېگىلىكنىڭ ھەر خىل ساھالىرىدا ئۈنۈملۈك ئىشلەپ، جەمىيەتكە ئۆزلىرىنىڭ بىر كىشىلىك ھەسسىنى قوشماقتا.

ئەكرەم سادىروۋ.

قورام يېزىسى.

ئەلۋىدا ئەزىز ئىنسان

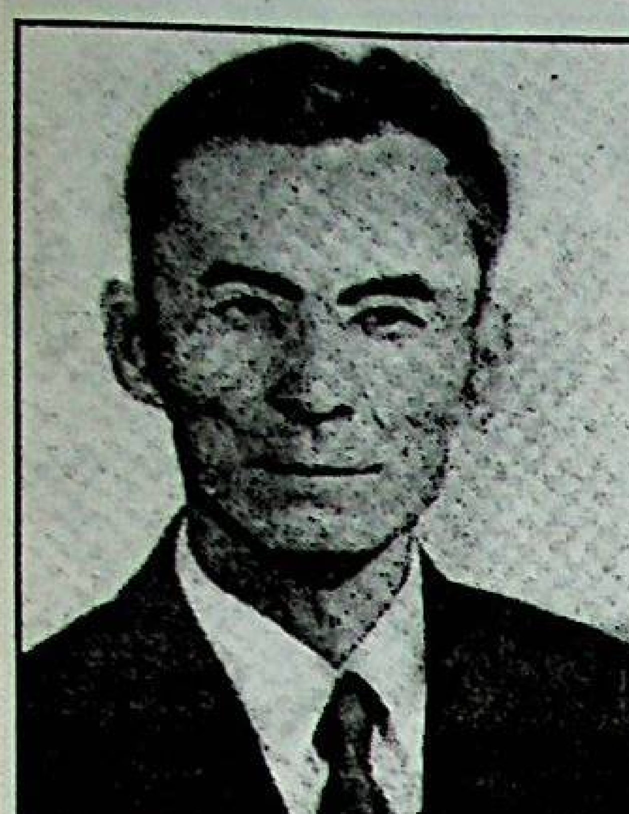

ئۈرۈمچى شەھىرىدىن بېيىل 11 - سېنتەبىر كۈنى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ سۈيۈملۈك پەرزەندى، شائىر، مەشھۇر تارىخچى ئالىم تۇرغۇن ئالماس ئالەمدىن ئوتتى، دېگەن قايغۇلۇق خەۋەر كەلدى.بۇ ئەجايىپ كەمتەر ئىنساننىڭ ۋاپاتى ئۇيغۇر تارىخ تەتققاتى ساھاسىدىكى ئورنىنى تولتۇرۇپ بولمايدىغان چوڭ يوقىتىش بولدى. مەشھۇر ئەدىپ تۇرغۇن ئالماس ئاكا ئوز ھاياتىدا تىنىمسىز ئىزدىنىپ، ئىنتايىن چوڭقۇر مەزمۇنغا ئېگە ئىلمىي قىممىتى مول ئەمگەك ئەجرىنىڭ مېۋىلىرىنى ئەۋلاتلارغا سوغا قىلىپ كەتتى.

تۇرغۇن ئالماس 1924 - ژىلى قەشقەر كونا شەھەر ناھىيەسى، دولەتباغ يېزىسىنىڭ تارىبوغۇز كەنتىدە كەمبەغەل ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 1934 - 1939 - ژىللىرى باشلانغۇچ مەكتەپتە، 1939 - ژىلدىن 1942 - ژىلغىچە ئۈرۈمچىدىكى دارىلمۇئەللىمىندە، 1956 - 57 - ژىللىرى لۇشۇن ئەدەبىيات ئىنستىتۇتىدا بىلىم ئالغان.

ئۇ 1940 - ژىللىرى ئەدەبىياتقا شېئىرىيەت بىلەن كىرىپ كەلگەن. ئۇنىڭ ئەركىنلىكنى كۈيلەيدىغان، خەلىقنى ئازاتلىق يولىدا كۈرەش قىلىشقا ئۈندەيدىغان شېئىرلىرى گومىنداڭچىلارغا تىغ كەبى سانچىلىپ، ئۇ 1943 - ژىلى قولغا ئېلىنىدۇ. تۈرمىدە ياش ئوتلۇق شائىر «تۇتقۇن»، «غېرىپ موماي»، «جەمىلە»، «ئازاتلىق مەشئىلى»، «ئىككى تامچە ياش»، «چوپان» قاتارلىق بىر تۈركۈم شېئىرلارنى يازىدۇ.

تۇرغۇن ئالماس 1946 - ژىلى تۈرمىدىن ئازات قىلىنغاندىن كېيىن قەشقەردە باشلانغۇچ مەكتەپتە مۇئەللىملىك قىلىدۇ.1946 - ژىلى ئىيۇندا 11 ماددىلىق بىتىم ئىپلان قىلىنغاندا ئۇيغۇرلار دىيارنىڭ جەنۇبىدىمۇ قىسقا مۇددەت مۇستەبىت گومىنداڭ ھاكىمىيىتىنىڭ زۇلۇمى سەل پەسىيدۇ. تۇرغۇن ئالماس بۇ چاغدا «ئۇمۇتلۇك خىيال»، «جەنۇپ ساداسى»، «مۇگلىرىم» كەبى ئوتلۇق شېئىرلىرى ئارقىلىق خەلىقنى گومىنداڭ مۇستەبىت ھاكىمىيىتىنى غۇلىتىشقا چاقىردى.

شائىر تۇرغۇن ئالماسنىڭ مۇنداق ئىنقىلاۋى ھەرىكىتى خىتاي ھاكىمىيەت ئورۇنلىرىنى قاتتىق بىئارام قىلدى. گومىنداڭچى ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى 1947 - ژىلى بىر كېچىسى تۇرغۇن ئالماس ئىشلەۋاتقان قەشقەر دارىلمۇئەللىمىننى قورشاپ ئېلىپ، ئۇنى يەنە قولغا ئالىدۇ. يالقۇنلۇق شائىر خىتاي باسقۇنچىلىرىغا باش ئەگمەي، تۈرمىدىمۇ ئوزىنىڭ خەلىقنى كۆرەشكە ئۈندەيدىغان شېئىرلىرىنى يېزىشنى توختاتمايدۇ.

ئازات ئۈچ ۋىلايەت ھوكۇمىتىنىڭ ۋە كەڭ خەلىق ئاممىسىنىڭ قاتتىق تەلىۋىگە بىنائەن گومىنداڭچىلار يالقۇنلۇق شائىرنى تۈرمىدىن بوشىتىشقا مەجبۇر بولىدۇ. تۇرغۇن ئالماس غۇلجا شەھىرىگە كېلىپ «ئالغا»گېزىتىدە تەھرىر بولۇپ ئىشلەيدۇ. تۇرغۇن ئالماس «تارىم شامالىلىرى»، «تاڭ سەھەر» نامىلىق شېئىرىي توپلاملىرىنى،«پېچاق» دىراممىسىنى، «قىزىل بايراق» قىسسىسىنى نەشىر قىلدۇرىدۇ.

تۇرغۇن ئالماس 1980 - ژىلدىن تارىخ يېزىش بىلەن جىددىي شۇغۇللاندى. ئۇ «ھۇنلارنىڭ قىسقىچە تارىخى»،«ئۇيغۇر ئىدىقۇت خانلىغى»، «تۈركلەر»، «قەدىمكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى»، «ئۇيغۇرلار» دېگەن كىتاپلارنى يازدى. ئەدىپنىڭ «ھۇنلارنىڭ قىسقىچە تارىخى» ئەسىرى فېدېراتىۋ گېرمانىيەنىڭ گامبۇرگ شەھىرىدە نېمىس تىلىدا، «قەدىمكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى» سەئۇدىيە ئەرەبىستانىدا ئەرەپ تىلىدا، «ئۇيغۇرلار» قازاقستان جۇمھۇرىيىتى ئالمۇتىدا 1992 - ژىلى مىللەتپەرۋەر زات زەيناۋدۇن ھاجىم بوساقوۋنىڭ ھامىيلىغىدا ئۇيغۇر سلاۋيان يېزىغىدا ۋە 1993 - ژىلى ئالىم خەمىت ھەمرايېۋنىڭ تەرجىمىسىدە رۇس تىلىدا نەشىر قىلىنىدى.

ئاخىرقى ۋاقىتلارغىچە ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخىنى تەتقىق قىلىش بىلەن ئاساسىي جەھەتتىن رۇس، غەربىي ياۋروپا ۋە خىتاي ئالىملىرى شۇغۇللىنىپ كەلگەن. بولۇپمۇ خىتاي شوۋىنىستلىرى ئۇيغۇر تارىخىنى بۇرمىلاپ ئوز پايدىسىغا ئوزگەرتىپ كەلگەن. مۇھەممەد ئىمىن بۇغرانىڭ تۈركىيە ئەنقەرەدە 1989 - ژىلى نەشىر قىلىنغان «شەرقىي تۈركىستان تارىخى» كىتاۋى بىلەن تۇرغۇن ئالماسنىڭ «ئۇيغۇرلار» كىتاۋى ئىلىم - پەن دۇنياسىدا چوڭ ئىنكاسلارنى پەيدا قىلدى. بۇ تەبىيىدۇر. چۈنكى دەسلەپكى قېتىم ئوز تارىخىمىزنى ئوز ئالىملىرىمىز يازدى. تۇرغۇن ئالماس ئاكا «ئۇيغۇرلار» ناملىق ئەسەردە خەلقىمىزنىڭ قەدىمىي ۋە ئوتتۇرا ئەسىر تارىخىنى كەڭ دائىرىدىكى مەنبەلەرگە ۋە بىرىنچى نۇۋەتتە، خىتاي مەنبەلىرىگە ئاساسلىنىپ يورىتىدۇ. بۇ ئۇيغۇر تارىخىنى ساختىلاشتۇرۇپ كېلىۋاتقان خىتاي تارىخچىلىرىنىڭ رەسمىي كوز قارىشىغا جىددىي ئوزگىرىش كىرگۈزدى، ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ «ئۇيغۇرلار» كىتاۋىنى خىتاي كوممۇنىست - شوۋىنىستلىرى قاتتىق تەنقىتلەپ،ئۇنىڭ مۇئەللىپىنى تەقىپلىدى. كەڭ جامائەتچىلىك تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىنغان شائىر، مەشھۇر ئەدەبىياتچى ۋە تارىخشۇناس تۇرغۇن ئالماس خىتاي ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى ئوتتۇرا ئاسىيە تەتقىقات جەمىيىتىنىڭ ئەزاسى، خىتاي يازغۇچىلار جەمىيىتىنىڭ ئەزاسى، ش ئۇ ئار ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى، «قۇتادغۇ بىلىك» تەتقىقات جەمىيىتىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى بولغان ئىدى. تۇرغۇن ئالماس ۋۇقۇرىدا تەكىتلەنگەن ئەسەرلەردىن تاشقىرى ئەدەبىيات، تارىخ - ئېتنوگرافىيە مەسىلىلىرىگە دائىر نۇرغۇنلىغان ماقالىلارنى يازغان.

تۇرغۇن ئالماسنىڭ پۈتۈن ھاياتى خەلقىمىزنىڭ ئەدەبىياتىنى، قەدىمىي باي تارىخىنى يورۇتۇش يولىدا جاپا - مۇشاقەتلىق ئەمگەك قىلىش بىلەن ئوتتى. ئەلۋىدا ئەزىز ئىنسان، ياتقان يېرىڭىز جەننەتتىن بولسۇن!

يادىكار سابىتىي.

ئابلىز ھېزىم

نادامەت

(زىبا سەمەدىيگە)

تۇرسىمۇ ياشلىغىڭ سېنىڭدىن ئۇزاق،
قۇرسىمۇ قېرىلىق ھەر دەم تور - تۇزاق،
باسسىمۇ يەلكەڭدىن تۇرمۇش تاغلىرى، ...
دەپ: «غازاڭ بولمىسۇن كوڭۈل باغلىرى»

ئۆزەڭنى سەن ئۆزەڭ قولۇڭغا ئېلىپ،
ھەر سائات، مىنۇتنى غېنىمەت بىلىپ،
قەلەمدىن قەغەزگە توكۇپ نۇر - چىراق،
ژۇرگەندىڭ ھالاۋەت راھەتتىن ژىراق.

«ئۆلگەننىڭ ئۈستىگە بېرىپ تەپكەندەك،
يىغىرنىڭ ئۈستىگە لازا سەپكەندەك»،
ئۇيغۇرنى «تېررورىست» دېدى «ئاقماقلار»
بىشىڭدا چاققاندەك بولدى چاقماقلار...

جەڭچىلەر جەڭلەردە ئۆلگەندەك ئۆتتىن،
ئاھ! دېمەك ئۆزۈلدى شۇ توھمەت، دوقتىن...
نە چارە، پەلەككە يەتتى ئاھىمىز،
يېتەرمۇ «تەڭرىگە» بىراق دادىمىز؟!

خىتاي سېپاراتچىلارغا كۈچ قوللىنىشنى ئۈچ ئالدۇرماقتا

ئەندى قازاقستان بولسا ئۇلارنى خىتايغا قايتۇرۇپ بەرمەكتە

بېيىل 9 - ئاۋگۇست كۈنى ھاۋادا ۋېرتوليوتلار ۋە قىرغۇچى ساموليوتلارنىڭ ھەمرالىغىدا يۈزلىگەن ھەربىي ژۈك ماشىنىلىرى ش ئۇ ئار نىڭ قەشقەر شەھىرىنى مۇھاسىرىگە ئالدى. بۇ ھەرىكەت خىتاي ئارمىيەسىنىڭ ش ئۇ ئا ر تەۋەسىدە ئۆتكۈزگەن 10 كۈنلۈك مەشقلىرىنىڭ ئەڭ ژۇقارقى پەللىگە يەتكەن كۈنى بولدى. بۇ مانېۋرلار خىتاينىڭ ئۆلكىدە ھەرىكەت قىلىۋاتقان ئۇيغۇر سېپاراتچىلىرىغا كۈچ بىلەن بېسىم قىلىشنى ئۈچ ئالدۇرىۋاتقانلىغىنى نامايىش قىلدى. ئېكسپېرتلار بىلەن دىپلوماتلارنىڭ تەكىتلىشىگە قارىغاندا، خىتاينىڭ غەربىي - شىمالدىكى نېفىتقا باي بۇ رېگىونغا نىسبەتەن ئۆزىنىڭ يېڭى سىياسىتىدە ھوكۇمەت ئاساسىي جەھەتتىن مۇسۇلمانلار ياشايدىغان بۇ ئۆلكىدە قاتتىق نازارەت ئورنىتىش ۋە ئۇنىڭ ئاھالىسىنى بېجىندىن كېلىدىغان كورسەتمىلەرنى ئورۇنلاشقا مەجبۇرلاش ئۇرۇنۇشىنى قىلماقتا.

كاۋاي ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى ئاسىيە تەتققاتلىرى پروفېسسورى درىيۇ كلېنى مۇنداق دېدى: «شىنجاڭ ئۆلكىسى خىتاي ھوكۇمەتىدىن تەنقىتتىن باشقا نەرسە ئالمىغاندەك كورۇنىدۇ. ھازىر ھوكۇمەت تاكتىكىنى ئۆزگەرتتى ۋە ئۆز ۋاقتىدا ئامېرىكا ئىندېيسلارنى قىرىپ ۋە ياۋروپىنى ئۆزىگە قاراتقان چاغدا قىلغان ئىشلارنى قىلىشنى كوزلىمەكتە. ئۇلار ئۆز ۋاقتىدا بىز قىلغان خاتالىقلارنى تەكرارلاشنى تەۋەككۈل قىلماقتا.»

يەرلىك ئاھالىنىڭ ۋە تەھلىلچىلەرنىڭ پىكرىچە، خىتاي مۇنداق ئىشقا قەدەم تاشلاپ بارغانسېرى خەلىق ئارانىڭ تەنقىتلەرىگە ئانچە كوڭۇل بولمەيدۇ ۋە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئىشەنچىگە ئېگە بولۇشقا ئىنتىلمايدۇ.

قىسمەن بۇنىڭ سەۋەۋى شۇنىڭدىن ئىبارەتكى، چېگارىنىڭ سىرتىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ سېپاراتىستىك تەشكىلاتلىرىغا قارشى كۈرەشتە خىتاي ئۆزىنىڭ مەركىزىي ئاسيەدىكى خوشنىلىرى بىلەن زىچ ئالاقە ئورناتتى. تەركىۋىگە مەركىزىي ئاسىيەدىكى 4 دولەت، خىتاي بىلەن روسسىيە كىرىدىغان شاڭخەي ھەمكارلىق تەشكىلاتى تەرىپىدىن خىتاي شىنجاڭ ئۆلكىسىدە ھەربىي ھەرىكەتلەرنى ژۈرگۈزۈشنى قوللاشقا ئېگە بولدى. قازاقستان بىلەن قىرغىزستان سېپاراتىزمدا ئەيىپلەنگەن ئادەملەرنى خىتايغا ئوگايلا قايتۇرۇپ بېرىدۇ، دەپ خەۋەر قىلىدۇ بۇ مەملىكەتلەرنىڭ رەسمىي شەخسلىرى. ئۆتكەن ژىلى قازاقستاندىن خىتايغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلگەن ئۈچ ئادەم قەتل قىلىندى.

خىتاي بۇنىڭغا جاۋابەن قىرغىزستاننىڭ، ئۆزبېكستاننىڭ ۋە قازاقستاننىڭ قۇراللىق كۈچلىرىگە ياردەم بەردى. خىتاي مىلليونلىغان دوللارنى قازاقستاننىڭ نېفىت سانائىتىگە دەسمى قىلىپ سالدى. خىتاي شۇنداقلا روسسىيەنىڭ چېچەنىستاندىكى ئىسيانچىلارنى يوقىتىش بويىچە قانلىق ھەرىكىتىنى ئىزچىل قوللاپ كەلمەكتە. خىتاي ئۆز تەۋەسىدە تەرەققىياتنىڭ يېڭى كونسېپسىيەسىنى ئىشلەشكە كىرىشتى، ئۇ شىنجاڭدا خەن مىللىتىنى ئاھالىنىڭ ئاساسى كوپچىلىكىنى تەشكىل قىلىدىغان توپقا ئايلىنىشنى چاپسانلىتىشنى ۋە خىتاينىڭ ئىچكىرى ئۆلكىلىرىنى كوللەندۇرۇش ئۈچۈن مىنېرال رېسۇرسلارنى،شۇ جۈملىدىن نېفىت ۋە تەبىي گازنى چىقىرىشنى كوپەيتىشنى ئوز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ كونسېپسىيەدە باي شەرىق ۋە گاداي غەرىپ ئوتتۇرىسىدىكى پەرىقنى قىسقارتىشقا ئەمەس، بەلكى تەبىي رېسۇرسلاردىن پايدىلىنىشنى تەرەققىي ئەتكۈزۈشكە ئالاھىدە دىققەت بولۇنگەن. نەتىجىدە كوپلىگەن ئۇيغۇرلاردا ئۇلار ئەندى خىتايغا ئىلگىرىكىگە قارىغاندا ئانچىمۇ كېرەك ئەمەستەك ھىسسيات پەيدا بولدى.

قەشقەر كوپلىگەن ئەسىرلەر داۋامىدا ئۇلۇق ئىپەك يولىدىكى مەشھۇر ۋادى ئىدى ۋە ھازىرمۇ ئۆلكىنىڭ ئاساسىي شەھەرلىرىنىڭ بىرى. خەنلەر ش ئۇ ئار ئاھالىسىنىڭ (17 مىللىون ئادەم) 38 پائىزىنى تەشكىل قىلىدۇ، ئەندى ئۇلار 1950 - ژىلى ئارانلا 5 پائىز ئىدى. ئۇيغۇرلار ئاھالىنىڭ 49 پائىزىنى تەشكىل قىلىدۇ. ئاھالىنىڭ قالغان قىسمىنى قازاقلار، قىرغىزلار، تاجىكلار ۋە ئۆزبەكلەر تەشكىل قىلىدۇ.

ئۇيغۇرلار 18 - ئەسىردىن خىتاي ھوكۇمرانلىغى ئاستىدا قالدى، يەنى ئۇيغۇرلار دېيارى خىتايغا زورلۇق بىلەن بېقىندۇرۇلغاندا، ئۇنىڭغا شىنجاڭ «يېڭى چېگارا» دەپ نام بېرىلگەن. 1949 - ژىلقى كوممۇنىستىك ئىنقىلاپتىن كېيىن شىنجاڭ ئۆلكىسدە پات - پاتلا ئىسيانلار پارتلاپ تۇردى.

ئۆتكەن ئايدا بولغان ھەربىي مەشقلەر ھەربىي - دېھانىت ئەسكەرلىرىنىڭ ئويۇنلىرىنى ئەسلەتتى. ۋېرتوليوتلار تورتتىن بولۇپ ۋە قىرغۇچى ساموليوتلار جۈپ بولۇپ شەھەر ئۈستىدە توۋەن ئۇچتى.بەزىدە ۋېرتوليوتلار ئويلەرنىڭ ئۈستىدە بارى - يوقى 200 فۇت ئېگىزلىكتە ئۇچۇپ ئوتتى.

«ئۇلار بىزگە، ئوزلىرىنىڭ بومبىلىرى بىزنىڭ پىچاقلىرىمىزدىن يوغان ئېكەنلىگىنى نامايىش قىلىشنى خالىماقتا»، - دېدى ئۇيغۇر ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ مۇئەللىمى، ئۇنىڭ ئويى ئۈستىدىن 4 ۋېرتوليوت ئۇچۇپ ۋە بەشىنچى قەۋەتتىكى ئۇنىڭ كۋارتىرىسىنىڭ ئەينەكلىرى قاتتىق جاراڭلاپ كەتكەندە.

«ئۇلار بۇنى نېمە ئۈچۈن قىلىۋاتقانلىغىنى بىلىدۇ. ئۇلار بىزنى دەھشەتكە سېلىشنى خالايدۇ. ھە، ئۇلارغا بۇ مۇمكىن بولىۋاتىدۇ»، - دەپ تەكىتلىدى بىر سودىگەر، ئۇ خىتاي ھاكىمىيەت ئورۇنلىرىنىڭ تەقىپلىشىدىن خوۋۇپلىنىپ، ئىسمىنى ئاتىمىدى.

ش ئۇئار دا ۋە مەركىزىي ئاسىيەدىكى ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ئۇمۇتسىزلىك كورۇنۇشلىرىنىڭ ئوسۇشى يېڭى سىياسەت نەتىجىلىرىنىڭ بىرى بولدى. ش ئۇ ئار دا، شۇنداقلا قىرغىزستاندا ۋە قازاقستاندا ژۈرگۈزۈلگەن پىكىر سوراش مۇستەقىل دولەت قۇرۇش ياكى ھەتتا خىتاينىڭ باشقۇرۇشىدا خىلە كەڭ دائىرىدىكى ئاۋتونومىيە توغرىلىق پاراڭلىشىشنى خالايدىغانلار ئاز ئېكەنلىكىنى كورسەتتى.

«مېنىڭ بۇ يەردىمۇ، شىنجاڭدىمۇ كېلەچىكىم يوق. مېنىڭ دادام ۋەتىنى شىنجاڭغا قايتىشنى ئارزۇ قىلىدۇ. مەنچۇ؟ مەن تورونتوغا مۇھاجىر بولۇپ كېتىشنى خالايمەن، - دېدى قىرغىزستان پايتەختى بىشكەكتە ياشايدىغان28 ياشلىق ئىسمىسىز ئۇيغۇر ئەكبەر ئابدۇللارازاق.

1980 - ژىللىرىنىڭ باشلىرىدا ش ئۇئاردىكى ئۇيغۇر مەدەنىيتى رىۋاجلىنىش دەۋرىنى باشتىن كەچۈردى. بېجىن ئەنئەنىۋىي مەدەنىيەت زور ئىنقىلاۋى دەۋرىدە يەرلىك مۇسۇلمانلارغا قارشى ئۈچ ئالدۇرۇلغان جازالاش ھەرىكەتلىرىنى توختاتتى. مىڭلىغان مەسچىتلەر ئەكسىگە كەلتۈرۈلدى ياكى يېڭىدىن سېلىندى. بېجىن ئۇيغۇرلارغا ھاكىمىيەت تارماقلىرىدا لاۋازىملارنى ئېگىلەش ئىمكانىيىتىنى بەردى. ئۇيغۇر تىلى ۋە باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تىللىرى رىۋاجلاندى، مەكتەپلەردە بۇ تىللاردا بالىلار ئوقۇتۇلدى، بۇ تىللەر شۇنداقلا رەسمىي ھوججەتلەردە پايدىلىنىشقا باشلىدى.

س س س ر پارچىلانغاندىن كېيىن ش ئۇئاردا ياشايدىغان كوپلىگەن ئۇيغۇرلاردا ۋە چەت ئەللەردە، ئاساسىي جەھەتتىن مەركزىي ئاسىيەدىكى چېگارىداش ئەللەردە ياشايدىغان تەخمىنەن 350000 ئۇيغۇردا، قازاقستان، قىرغىزستان ۋە باشقا مەركىزىي ئاسىيە جۇمھۇرىيەتلىرى ئالغان مۇستەقىللىق، پات ئارىدا شىنجاڭغىمۇ كېلىدۇ، دېگەن ئۇمۇت پەيدا بولدى، دەيدۇ ئالمۇتىلىق ئازات ھېكىمبەگ.

لېكىن 1990 - ژىللارنىڭ ئوتتۇرلىرىغا كەلگەندە بۇ ئۇمۇت ئۇچتى، ئاسىيە ئەللىرى دىپلوماتلىرىنىڭ تەكىتلىشىچە، بەزى ئۇيغۇر سېپاراتچىلىرى ئاۋغانىستاندىكى ياكى پاكستاندىكى ئىسيانچىلارنىڭ مەشقلىنىش لاگېرلىرىدا بايقالغان. 1990 - ژىللىرىنىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلاپ ش ئۇ ئار دا ئۇيغۇر سېپاراتچىلىرىنىڭ بىر قاتار ھەرىكەتلىرى يۈز بەردى.

ئاخىرقى بىر نەچچە ژىل خىتاي تېررورىزم توغرىلىق مۇلاھىزىلەرنى ش ئۇ ئار دا دېنىي ئەركىنلىكنى چەكلەش ئۈچۈن ئوزىنى ئاقلايدىغان بانە سۈپىتىدە پايدىلاندى. ئەندى بۇ بولسا تېررورىست دەپ ئاتىلىدىغانلارنىڭ ئابروينى ئاشۇردى خالاس.

ھازىر ئۇنىۋېرسىتېت ستۇدېنتلىرىغا مەچىتقا بېرىش مەنىي قىلىنغان. بىر نەچچە مەنبەدىن ئېلىنغان مەلۇماتلارغا قارىغاندا، تېخى يېقىندىلا قەشقەردە ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى شۇ دەرىجىگە بېرىپ يەتكەنكى، ئۇلار ئۇنىۋېرسىتېت ستۇدېنتلىرىنىڭ چەينەكلىرىنى مۇسادىرە قىلغان، بۇنىڭدا ئۇلار چەينەكمۇ ناماز ئالدىدا تاھارەت ئېلىش ئۈچۈن پايدىلىنىشى مۇمكىن ئېكەنلىگىنى بىلدۇرگەن.

لېكىن رېگىوندىكى بەزىلەر، يەنى خەنلەر، ئۇيغۇرلار، غەربىي ۋە مەركىزىي ئاسىيە، شۇنداق سوئالنى بېرىدۇ. قارشىلىشىش سىياسىتى ئاخىرىدا قانداق نەتىجىگە ئېلىپ كېلىدۇ؟ ئېتىشلارغا قارىغاندا، بېجىن ئۇيغۇرلارنىڭ كوپچىلىكىنى سېپاراتچىلىق ھەركەتلەردىن چەتلەشتۇرۇپ، ئۇلارنى قورقىتىشتا مۇۋاپپەقىيەتكە ئېگە بولغان، لېكىن شۇنىڭ بىلەن بىللە خەلىقنىڭ ئىشەنچىدىن ئايرىلىپ قېلىۋاتىدۇ.

جون پومفېت،
ۋاشىنگتون پوست.

(«رىسپۇبلىكا - 2000 » گېزىتىدىن ئېلىندى.)

باش مۇھەررىر ي. ئازاماتوۋ.

يېڭى ھايات

ئالمۇتا، 480044 ئىپەك يولى كوچىسى 50 بىنا، 8 - قەۋەت، 813 - خانە

گېزىتنى ئەسىر قىلغۇچى - جاۋاپكەرلىگى چەكلەنگەن «ۋسال» شىركىتى.
تىراژى 1500 زاكاز 9698

تېلېفون: 33 - 84 - 59

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 65359, республиканская общественно-политическая газета, регистрационное свидетельство №603 -- Г. Выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан 17 марта 1999 г.

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقەسى تەھرىراتىمىزنىڭ مەۋقەسى بولۇپ ھېساپلانمايدۇ. تەھرىراتتىن ماتېرىياللار قايتۇرۇلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

ئۇيغۇر گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

يېڭى ھايات

Йеңи һаят

2001
ژىل
30 ـ ئوكتەبر
سېشەنبە
№10
(4146)

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي ـ سىياسىي گېزىت. 1970 ـ ژىلى 1 ـ يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ

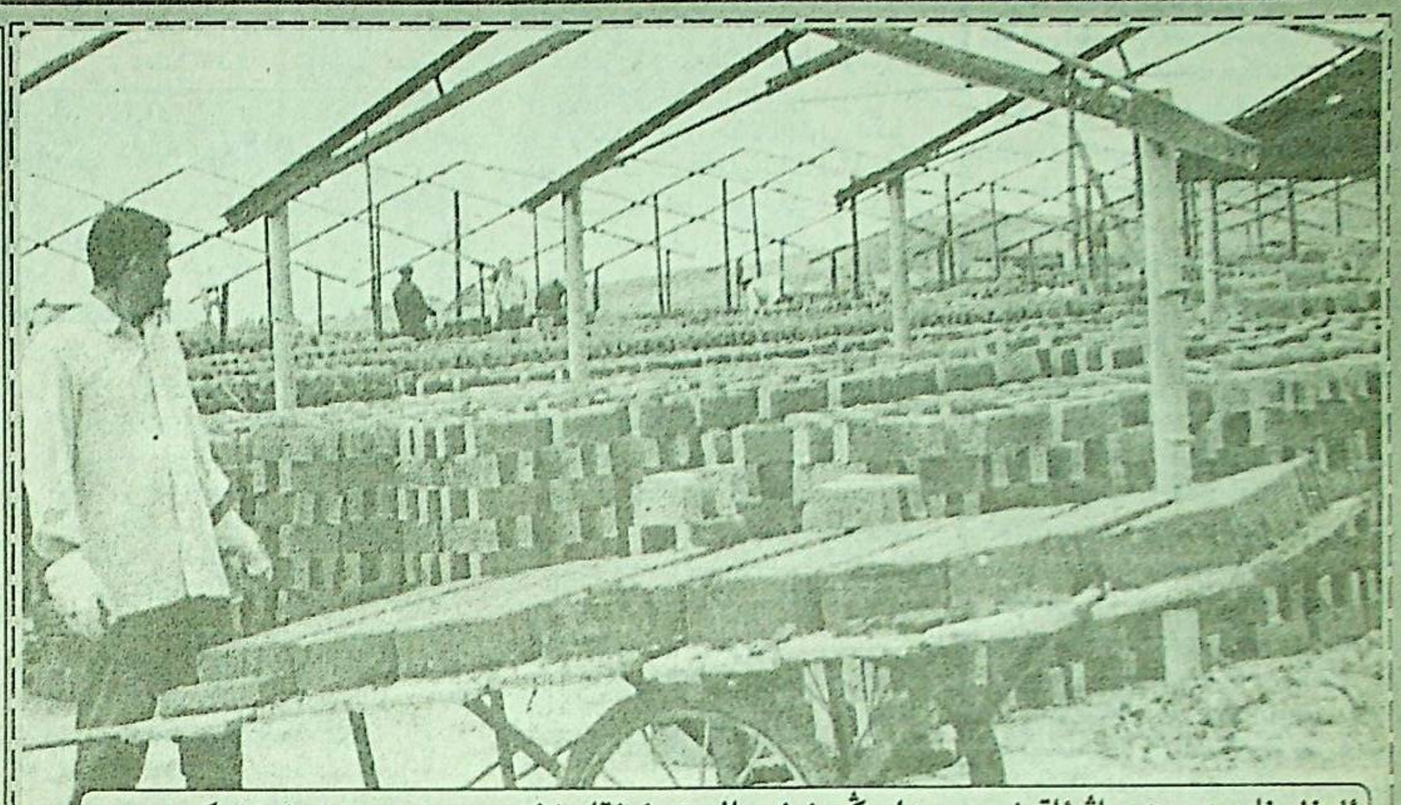

ئۇيغۇر ناھىيەسى: چوڭ ئاقسۇ يېزىسىدا يېڭىخىش زاۋودى ئىشقا چۈشتى. رۇستەم يۈسۈپوۋ چۈشەرگەن سۈرەت.

○ مۇشتەرى توپلاش ـ 2002

ھەممىنىڭ ئورتاق ئىشى

يېقىندا ئالمۇتا شەھرى دروژبا مەھەللىسىدىكى «مۇزەممىل» مەسچىتىدا 2002 ـ ژىلغا «يېڭى ھايات»، «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتلىرىغا مۇشتەرى توپلاش ئىشىنى ئۇيۇشتۇرۇش مەسلىسىگە بېغىشلانغان گېزىتلىرىمىز ئاكتىۋىستلىرىنىڭ ژىغىنى بولۇپ ئوتتى. ژىغىندا سۆزگە چىققان دروژبا «مۇزەممىل» مەسچىتىنىڭ ئىمامى ئابباس قارى ھاجىم، ئاۋېزوۋ ناھىيەلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسى زاماندىن راخمانوۋ «يېڭى ھايات»، «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتلىرىنىڭ ھازىرقى ھاياتىمىزدا ئۇينىۋاتقان رولى ھەققىدە تەپسىلىي توختالىپ ئوتتى.

ئابباس قارى ھاجىم «يېڭى ھايات» گېزىتى ھەققىدە ئىلاھىدە توختالىپ، قېنىمىي ئەجداتلىرىمىز يېزىغىدا نەشر قىلىنىۋاتقان بۇ گېزىت بەتلىرىدە بېرىلىۋاتقان خەلقىمىزنىڭ تارىخى، مەدەنىيىتى ۋە ئەدەبىيات ـ سەنئىتىنى تونۇشتۇرىدىغان ئايرىم ماقالىلارنىڭ ئالاھىدە ئەھمىيىتىنى، «يېڭى ھايات» گېزىتىنى مەنئۇي ۋە ماددىي جەھەتتىن قوللاپ ـ قۇۋۋەتلەش لازىملىقىنى تەكىتلىدى.

دروژبا مەھەللىسىدە مۇشتەرى توپلاش ئىشىنى ئۇيۇشتۇرۇش ئۈچۈن گېزىتلىرىمىز ئاكتىۋىستلىرىدىن ھەيئەت قۇرۇلدى. ھەيئەتنىڭ رەئىسى بولۇپ زامانداش راخمانوۋ، ئورۇنباسارلىرى بولۇپ مەھەممەتجان ھاجىم قادىروۋ ۋە مەھەللە ژىگىت بېشى نۇراخمەت مالەنوۋ سايلاندى.

ژىغىندا سۆزگە چىققان گېزىتلىرىمىز مۇخلىسلىرى قاسىم ھاجىم مەمەتوۋ، مەھەممەتجان ھاجىم قادىروۋ، ھاسانغوجا ئەخمەدۇللايېۋ، مىرزاخمەت تايىروۋ، نۇرجاخمەت كالاشىيېۋ، ياقۇپ ھاجىم مەھەممەتسۇپىيېۋ، ئۇيچقۇن باراتوۋ ۋە باشقىلار «يېڭى ھايات»، «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتلىرىغا 2002 ـ ژىلغا مۇشتەرى توپلاشقا ئوزلىرىنىڭ بارلىق كۈچ ـ قۇۋۋىتىنى سەرپ قىلىدىغانلىقىنى ئىزھار قىلدى.

يادىكار سابىتىي.

«يېڭى ھايات»

«كازپوچتا» ئارقىلىق بىر ژىلغا مۇشتەرى بولۇش باھاسى:
جۇمھۇرىيەت تەۋەسىدە ـ 451 تەڭگە 80 تىيىن؛
ئالمۇتا شەھىرىدە ـ 439 تەڭگە 32 تىيىن؛
«كازباسپاسوز» ئاگېنتلىقى ئارقىلىق يېزىلغاندا:
جۇمھۇرىيەتنىڭ بارلىق تەۋەسىدە ـ 457 تەڭگە 80 تىيىن.
ئىندېكسى ـ 65359.

«ئۇيغۇر ئاۋازى»

«كازپوچتا» ئارقىلىق بىر ژىلغا مۇشتەرى بولۇش باھاسى
جۇمھۇرىيەت تەۋەسىدە ـ 1026 تەڭگە 48 تىيىن؛
ئالمۇتا شەھىرىدە ـ 972 تەڭگە 36 تىيىن؛
«كازباسپاسوز» ئاگېنتلىقى ئارقىلىق يېزىلغاندا:
جۇمھۇرىيەتنىڭ بارلىق تەۋەسىدە ـ 1030 تەڭگە 68 تىيىن.
ئىندېكسى ـ 65357.

قازاقستان خەلقىنىڭ ئاسسامبلىيەسىنىڭ ۋەتەندىشلارغا مۇراجىئىتى

مۇشۇ مەزكە ژىلى ـ ئېلىمىز مۇستەقىللىكىنىڭ ئون ژىللىغىدا ـ بىز، خەلقىمىز ئاسسامبلىيەسى 8 ـ سېسسىيەسىنىڭ ئىشتىراكچىلىرى شۇنى ئىشەنچلىك ئېيتىشىمىز مۇمكىنكى، قازاقستان دولىتى سۇپىتىدە قۇرۇلدى. ئۇ ـ ئېنىق ستراتېگىيەگە ۋە تەرەققىيات ئىستىقبالىغا ئىگە. بىزنىڭ كوپ مىللەتلىك خەلقىمىز سىناقلاردىن شەرەپ بىلەن ئوتتى. بىز ئىختىسادىي چۈشكۈنلۈك قېينىچىلىقلارنى يەڭدۇق، ئوتكۈنچى دەۋىر ئىختىسادىنىڭ «قېينىچىلىقلار بوسۇغىسى» ئىسىملاھاتلىرىنى بېسىپ ئوتتۇق. بىزنىڭ بايلىغىمىزنىڭ ئەڭ باھالىق نەرسىسى ـ قازاقستان يېرىدىكى تىنچلىق ۋە خاتىرجەملىكتى ساقلاپ قالدۇق ۋە مۇستەھكەملىدۇق. بۈ بولسا كوپ جەھەتتىن مىللەتلەر ئارا رازىمەنلىك نەتىجىسىدە مۇمكىن بولىدى. بۇنىڭ ھەممىسى ـ جەمىيەت بېلەن دولەتنىڭ جىددىي ۋە مەخسەتچانلىق بىرلىشىپ ئىشلىشىنىڭ نەتىجىسى؛ بۇ ـ بىزنىڭ ستراتېگىيەلىك رېئاللىقىمىز، بۇنىڭدىن كېيىنكى تىنچلىق شارائىتىمىزدا تېخىمۇ تەرەققىي ئېتىشىمىزنىڭ ئاساسى.

لېكىن ھازىرقى دەۋىر قازاقستان ئالدىغا يېڭى مەسىلىلەرنى قويماقتا، ئۇ بىزنىڭ ئۇمۇمىي ئىۋىمىزدىكى تىنچلىق ۋە رازىمەنلىكنى، بىزنىڭ ھاياتىمىزنىڭ بارلىق ساھەلىرىدىكى تەرەققىياتنى خوڭۇپ ئاستىغا قويۇش مۇمكىن. خەلق ئارا تېررورىزم ۋە ئېكستىرىمىزم بىرـ بىرى بىلەن ئوچمەنلىكتە ياشاشقا قابىلىيەتلىك ئېكەنلىكىمىزنى ئىسپاتلىدۇق ۋە سۈبلىزاتسىيەلىك،دېموكراتىك ھەم كۆللىنىۋاتقان قازاقستاندا يا ـ شاشقا مۇناسىپ بىزنىڭ خەلقىمىزنىڭ دالىغا ئىشىنىمىز.

قازاقستان خەلقىنىڭ ئاسسامبلىيەسى 8ـ سېسسىيەسىنىڭ ئىشتىراكچىلىرى.

ئاستانا شەھىرى،
2001 ـ ژىل، 24 ـ ئوكتەبر.

قازاقستان جۇمھۇرىيىتى پرېزىدېنتىنىڭ پەرمانى

ژ. ئا. دوستالىيېۋنى قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ سالامەتلىكنى ساقلاش مىنىستىرى قىلىپ تايىنلاش توغرىلىق

دوستالىيېۋ ژاقسىلىق ئاقمۇرزا ئوغلى قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ سالامەتلىكنى ساقلاش مىنىستىرى بولۇپ تايىنلانسۇن.

قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى ن. نازارباېۋ.

ئاستانا. 2001 ـ ژىل، 17 ـ ئوكتەبر.
№706

قازاقستان جۇمھۇرىيىتى پرېزىدېنتىنىڭ پەرمانى

قازاقستان جۇمھۇرىيىتى كونستىتۇتسىيەسى 44 ـ ماددىسىنىڭ 3 ـ قوشۇمچە پۈنكتىغا مۇۋاپىق توختام قىلىمەن:

1. قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ سالامەتلىكنى ساقلاش ئىشلىرى بويىچە ئاگېنتلىق قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ سالامەتلىكنى ساقلاش مىنىستىرلىگى بولۇپ ئۆزگەرتىلسۇن.

2. قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ھۆكۈمىتى مەزكۇر پەرماندىن كېلىپ چىقىدىغان لازىم چارىلەرنى كۆرسۇن.

3. قازاقستان جۇمھۇرىيىتى پرېزىدېنتىنىڭ 1999 ـ ژىلى 22 ـ يانۋاردىكى 6 ـ نومبرلىق «قازاقستان جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتىنىڭ ستروكتۇرىسى توغرىلىق» پەرمانىغا تۆۋەندىكى ئۆزگىرىشلەر ۋە قوشۇمچىلار كىرگۈزۈلسۇن:

1 ـ پۈنكتتىكى:

«قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ سالامەتلىكنى ساقلاش ئىشلىرى بويىچە ئاگېنتلىغى» ئابزاتسى ئېلىپ تاشلىنىپ، توۋەندىكى مەزمۇندىكى يېڭى ئابزاتس قوشۇمچە قىلىنسۇن.

«قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ سالامەتلىكنى ساقلاش مىنىستىرلىگى».

4. مەزكۇر پەرماننىڭ ئورۇنلىنىشى ئۈستىدىن نازارەت قىلىش ۋەزىپىسى قازاقستان جۇمھۇرىيىتى پرېزىدېنتىنىڭ مەمۇرىيىتىگە ژۈكلەنسۇن.

5. مەزكۇر پەرمان ئىمزالانغان كۈندىن تارتىپ كۈچكە كىرىدۇ.

قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى ن. نازارباېۋ.

ئاستانا. 2001 ـ ژىل، 17 ـ ئوكتەبر.
№705

مەرھەمەت خالىس ئىختىسادىي ياردەم قولىنى سۇنغۇچىلارغا بىزنىڭ ھېساپ چوتىمىز:

p/c 406467897 ТОО "Висал"
РНН600400099802 МФО 190501719,
код 719 АГФ ОАО Банк "Центр Кредит"

گېزىتىمىز جانكويەرلىرى

مەن بۇ ژىگىتنى ئىلگىرى سىرتىدىن تونۇيتتىم، كىشىلەردىن ئۇنىڭ ياخشى پەزىلەتلىرى، ئەڭ مۇھىمى ئادەمگەرچىلىكى، جامائەتچىلىك ئىشلىرىغا دايىم جان دىلى بىلەن ئىشتىراك قىلىدىغانلىقى توغرىلىق كوپ ئاڭلايتتىم. يېقىندا 2002 ـ ژىلغا مۇشتىرى توپلاش ئىشلىرى مۇناسىۋىتى بىلەن گېزىتىمىزنىڭ جانكويەرلىرىنىڭ بىرى، ئالمۇتا شەھىرى درۇژبا مەسچىتىنىڭ نائىب ئىمامى قاسىم ھاجىم ئاكا بىلەن بولغان سوھبەتتە: بىزنىڭ كوچىدا نۇرەخمەت رەشتوۋ دېگەن بىر ژىگىت بار. ئۇ ھەر ژىلى گېزىتلىرىمىزگە مۇشتىرى توپلاش ئىشىغا پائال ئىشتىراك قىلىپ، تۇرمۇش ـ تەمىناتى تۆۋەن ئائىلىلەرنىڭ «ئۇيغۇر ئاۋازى»، «يېڭى ھايات» گېزىتلىرىگە مۇشتىرى بولۇشىغا پۇل ئانە قىلىپ تۇرىدۇ. موشۇ نۇرەخمەت رەشتوۋتەك ئىنساپ ـ دىيانەتلىك، مىللەتپەرۋەر ژىگىتلىرىمىزنىڭ خالىسانە ئىشلىرى ئارقىسىدا نوروز بايرىمى، ئۇيغۇر مەدەنىيەت كۈنلىرىنى ئوتكۈزۈش، ژىتىم ـ يېسىرلارغا ئىختىسادىي ياردەم بېرىش ئوخشاش يۇرتۇمىزدىكى كوپلىگەن خەيرىخاھلىق، مەدەنىي ـ مائارىپ چارە ـ تەدبىرلەر كوڭۇلدىكىدەك ئوتكۈزۈلمەكتە. مەسىلەن، يېقىندا ئا. روزباقىيېۋ نامىدىكى 153 ـ ئۇيغۇر گىمنازىيەسىنىڭ مۇدىرى شاۋكەت ئومەروۋنىڭ تەشەببۇسى بىلەن خەلقىمىزنىڭ پەخرى ئابدۇللا روزىباقىيېۋنىڭ ھەيكىلىنى مەكتەپ بىناسى ئالدىغا ئورنىتىش مەسلىسى كوتىرىلىپ، بۇنىڭغا ئانە تويلاش لازىم بولغان ئىدى. ئەينە شۇ چاغدا بىرىنچىلەر قاتارىدا نۇرەخمەت بۇ ئالىيجاناپ ئىشنى قوللاپ، پۇل ئانە قىلدى ۋە شۇنداقلا خولۇم ـ خوشنا، يار ـ بۇرادەرلىرىدىن 20 مىڭ تەڭگە ژىغىپ تاپشۇردى. ئۇ ھەر ژىلى ھېيت ـ ئايەملەردە تۇرمۇشى ناچار ئائىلىلەرگە ياردەم قىلىش ھەققىدە سوز بولغاندا بىرىنچىلەر قاتارىدا بۇ ئىشقا ئاۋاز قوشۇپ، قولىدىن كېلىشچە ياردەم قولىنى

سېخىلىق ئۇنىڭ ئاساسىي ھايات پرىنسىپى

سۇنىدۇ، ـ دەپ نۇرەخمەت رەشتوۋ توغرىلىق ناھايىتى ياخشى خالىس سوز قىلدى. شۇ چاغدا مەن بىر دانىشمەنىنىڭ: «ئادەمنىڭ ئەڭ بەختلىك ۋاقتى ـ باشقىلارغا ئىزگۈلۈك قىلغان دەملىرىدۇر» ـ دېگەن دانا سوزىنى ئىختىيارسىز ئەسلىدىم ۋە بۇ يۇرت ئىشلىرىنىڭ جانكويەرى نۇرەخمەت رەشتوۋ بىلەن يېقىنراق تونۇشۇش مەخسىتىدە ئۇنىڭ ئويىگە باردىم. ئوتتۇرا بويلۇق، ئاق سېرىق كەلگەن بۇ ژىگىت مېنى قەدىناس دوست ـ بۇرادەرلىرىدەك قۇچاق ئېچىپ قارشى ئالدى. ھال ـ ئەھۋال سورىشىپ، ئۇنىڭ بىلەن مۇڭداشتۇق. مەن ئۇنىڭغا ئوزى توغرىلىق باشقىلاردىن ئاڭلىغان ياخشى گەپلەر ھەققىدە سوز ئېچىۋىدىم، ئۇ سەل ئوڭايسىزلىنىپ، مېنىڭ ئورنۇمدا باشقا بىرسى بولسىمۇ خۇددى شۇنداق قىلغان بولار ئىدى. ھازىرقى قىيىنچىلىق زاماندا ئىختىسادىي بوھرانچىلىق، بازار مۇناسىۋەتلىرى ئادەملەرنى خېلىلا سەراسىمىغا سېلىپ قويىدى. مۇنداق پەيتلەردە بىر ـ بىرىمىزگە يار ـ دەم بېرىپ، بىر ـ بىرىمىزگە يار ـ يولەك بولماساق بولمايدۇ. مەن ھېچ بىر ئارتۇق ئىش قىلىپ كەتكىنىم يوق، ـ دېدى نۇرەخمەت كەمتەرلىك بىلەن.

نۇراخمەت رەشتوۋ ئەسلى ئالمۇتا ۋىلايىتى ياركەنت ۋادىسىدىكى ئالتوي يېزىسىدىن ئېكەن. ئۇ ياركەنتتىكى كىروۋ نامىدىكى ئۇيغۇر ئوتتۇرا مەكتىۋىنى پۈتتۈرۈپ مانا 34 ژىلدىن بۇيان قازاقستان ئىچكى ئىشلار مىنىستىرلىگى سىستېمىسىدا ئىشلەپ كېلىۋېتىپتۇ.

مەن نۇرەخمەت رەشتوۋ ھەققىدە، ئۇنىڭ ئىشى توغرىلىق بىلىش ئۈچۈن بېۋاستە باشلىغى ئالمۇتا شەھىرىدىكى سىزو ـ 1 (تەرگەۋ جەريانىدا جىنايەتتە گۇمانلانغانلارنى تۇتۇش ئورنى) ئېگىلىك قىسمىنىڭ باشلىغى مايور ئىليا ئىسمائىلوۋ بىلەن سوھبەتلەشتىم. ئۇنىڭدىن نۇرەخمەت توغرىلىق، ئۇنىڭ ئىش ـ پائالىيىتى ھەققىدە سوزلەپ بېرىشىنى ئىلتىماس قىلدىم.

ـ نۇراخمەت رەشتوۋ ئوز ئىشىنى پۇختا بىلىدىغان، بىزنىڭ سىستېمىدىكى ئەڭ ۋىجدانلىق، ئاق كوڭۇل خادىملىرىمىزنىڭ بىرى. ئۇ ھە دېگەندە 1967 ـ ژىلى بىزگە شوفىر بولۇپ ئىشقا ئورۇنلاشقان. سىزو ـ 1 رەھبەرلىگى ئۇنىڭ ئوز ئىشىغا نىسبەتەن مەسئۇلىيەتچانلىغى، تىرىشچانلىغى ۋە ئەڭ مۇھىمى ـ پاك، ئادىل خىسلەتلىرىگە ئېگە ئېكەنلىكىنى ئېتىۋارغا ئېلىپ، ئۇنى سكلاد باشلىغى لاۋازىمىغا يوتكىدى. بۇ ناھايىتى جاۋاپكەرلىكنى تەلەپ قىلىدىغان ئىش. چۈنكى ئۈچ مىڭغا يېقىن ئادەمنى ئوزۇق ـ تۈلۈك، كىيىم ـ كېچەك ۋە باشقا تۇرمۇشقا لازىملىق بۇيۇملار بىلەن تەمىنلەش كېرەك. مانا 1982 ـ ژىلدىن بۇيان نۇرەخمەت موشۇ ئىشنىڭ ھوددىسىدىن چىقىپ كېلىۋاتىدۇ. 1997 ـ ژىلى ئۇنىڭ ئىچكى ئىشلار ئورگانلىرى سىستېمىسىدا ئوتتۇز ژىل نۇقسانسىز ئىشلىگەنلىكى مۇناسىۋىتى بىلەن ئۇ ئالمۇتا ۋىلايەتلىك ئىچكى ئىشلار باشقارمىسىنىڭ پەخرىي يارلىغى ۋە ئىسمى يېزىلغان سائات بىلەن مۇكاپاتلاندى. ھەر ژىلى بىزنىڭ كەسپىي بايرىمىمىزدا نۇرەخمەت رەشتوۋ دايىم ئىلغارلار قاتارىدا تىلغا ئېلىنىپ، ماددىي ۋە مەنىۋىي رەغبەتلەندۈرۈلۈپ كېلىنىۋاتىدۇ.

مۇنداق جاۋاپكەرلىك ئىشتا ئوتتۇز ژىلدىن ئوشۇق ئىشلەش ئوڭاي ئەمەس. ئەگەر بۇ ئورۇندا بەزى ۋىجدانسىز، قولى ئەگرى ئادەملەر ئولتىرىپ قالغان بولسا ئاللىقاچان سوتلىنىپ كەتكەن بولار ئىدى، چۈنكى ئۈچ مىڭ ئادەمنىڭ ئوزۇق ـ تۈلۈك، كىيىم ـ كېچەك ۋە باشقا تۇرمۇش بۇيۇملىرى تەمىناتىنى توغرا يولغا سېلىش كورگەنلا ئادەمنىڭ قولىدىن كېلىۋەرمەيدۇ، مۇنداق ئورۇندا بولۇپمۇ ۋىجدانى پاك، خالىس ئادەملەر ئىشلەيدۇ، ـ دەپ تەكىتلىدى مايور ئىليا ئىسمائىلوۋ.

ھەر بىر ئادەمنىڭ قەدىر ـ قىممىتى، مەيلى ئۇ ياخشى ئەمەلنى ئاز قىلسۇن، كوپ قىلسۇن، ھەممە نەرسە ئۇنىڭ گوزەل ئەمەلىيىتىگە باغلىقتۇر. يۇرت ـ جامائەت، ئاغىنە ـ ئۈڭكىلىرى ئارىسىدا ئوزىنىڭ خەيرىخاھلىق، ئىزگۈ ئىش ئەمەلىيىتى بىلەن ئىززەت ـ ھورمەتكە سازاۋەر نۇرەخمەت رەشتوۋ ئەينە شۇنداق كوڭلى دەريا، كەمتەر ئىنساندۇر. گېزىتلىرىمىزنىڭ جانكويەرى نۇرەخمەت بېسىلقى مۇشتىرى توپلاش كامپانىيەسىدىمۇ بۇ ئىشقا بىر كىشىلىك ھەسسە قوشىدىغانلىغىدا شۇبھە يوق.

يادىكار سابىتى.

«ئالتۇن ئوردا» زامانىۋى سودا مەركىزى

يېقىندا، ئالمۇتا ـ بىشكېك چوڭ يولىنىڭ بويىدا «ئالتۇن ئوردا» ئاممىباپ سودا كومپلېكسىنىڭ ئېچىلىش مەراسىمى بولۇپ ئوتتى. ئۇنى قاراساي ناھىيەسىنىڭ ھاكىمى بولاتباي قۇتپانوۋ كىرىشمە سوز بىلەن ئاچقاندىن كېيىن ئالمۇتا ۋىلايىتىنىڭ ھاكىمى شالباي قۇلماخانوۋ، خەلق قەھرىمانى، يازغۇچى قاسىم قايسېنوۋ، ئىككى قېتىم كېڭەش ئىتتىپاقىنىڭ قەھرىمانى، ئۇچقۇچ تالغات بېگېلدىنوۋ، ئىران ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ قازاقستاندىكى ئەلچىلىكىدىن كەلگەن ۋەكىل بارلىك شايىكېنوۋ، قازاقستان تۈرگانلىرى ئاسسوتسىيەسىنىڭ رەئىسى، قازاقستان خەلقلىرى ئاسسامبلېيەسىنىڭ ئەزاسى كۈسېي دائۇروۋ ۋە باشقىلار سوزگە چىقىپ، مەزكۇر سودا مەركىزىنىڭ پائالىيىتىگە ئۇتۇقلار تىلىدى. ئاندىن مېھمانلار كومپلېكسنىڭ دىرېكتورى ئالتىنبېك ئەلپېيېۋ بىلەن يېڭى سودا مەركىزىنى ئارىلاپ چىقتى.

«ئالتۇن ئوردا» ئاممىباپ سودا مەركىزىنىڭ ئومۇمىي مەيدانى 21 گېكتارنى تەشكىل قىلىدۇ. ئۇنىڭ قۇرۇلۇشىغا 2,5 مىللىون ئا ق ش دوللارىغا يېقىن مەبلەغ سەرىپ قىلىنماقچى. بۈگۈنكى كۈنگە قەدەر ئۇنىڭ ئۈچتىن بىر قىسمى ئاياقلاشتى. ئېيتماقچى، بۇ سودا ئورنىنىڭ بارلىققا كېلىشىدە ئىران ئىسلام جۇمھۇرىيىتى ۋە ئىتالىيە ئىنۋېستورلىرىنىڭ ھەسسىسى زور.

ئومۇمەن، «ئالتۇن ئوردا» سودا كومپلېكسى بۈگۈنكى كۈن تەلەپلىرىگە تولۇق جاۋاپ بېرىدۇ. ئۇ يەردە سېتىقچىلار ئۈچۈنمۇ، خېرىدارلار ئۈچۈنمۇ بارلىق قۇلايلىقلار يارىتىلغان، يەنى ھەر خىل لابوراتورىيەلەر، مىللىي ئاشخانىلار، ساتىراشخانا، ئالاقە، كوزەت ۋە باشقىمۇ كېرەكلىك خىزمەت تۈرلىرى يولغا قويۇلغان.

بىز ۋۇقۇرىدا تەكىتلەپ ئوتكىنىمىزدەك، سودا مەركىزىنىڭ ئۈچتىن بىر قىسمى ئاياقلاشتى، كەلگۈسىدە ئۇنىڭ غەربىي قىسمىغا يەنىمۇ زامانىۋىي سودا قىلىش ئورۇنلىرى ۋە دۇكانلار ئېچىلىپ، يېپىق ئىنشائەت بەرپا قىلىنماقچى. «ئالتۇن ئوردا» ئاممىباپ سودا مەركىزىنىڭ باش دىرېكتورىنىڭ ئورۇنباسارى شوھرەت ھوسماۋۇنىڭ ئېيتىشىچە، مەزكۇر سودا مەركىزىدە 4200 ئىش ئورنىغا مولچەرلەنگەن. دېمەك، ئۇنىڭ بۈگۈنكى كۈندە ئاھالىنى قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويغان پروبلېما ـ ئىشسىزلىق مەسىلىسىنىڭ، قىسمەن بولسىمۇ، ھەل قىلىنىشىغا زەمىن يارىتىشى تۇرغان گەپ.

(ئوز مۇخبىرىمىز).
قاراساي ناھىيەسى.

مەھسۇلات خەلق ئارا ستاندارتقا جاۋاپ بېرىدۇ

يولىنىڭ ياخشى بولۇپ، ئاھالىغا ئوزاق ۋاقىت خىزمەت قىلىشى ئەڭ ئالدى بىلەن، ئەلۋەتتە، ئاسفالتىنىڭ سۈپىتىگە باغلىق. شۇڭلاشقىمۇ ئۇنى خەلق ئارا ستاندارت دەرىجىسىدە ئىشلەپ چىقىرىش ئالاھىدە دىققەتكە سازاۋەر. تېخى يېقىندىلا ئالمۇتىدا قۇرۇلغان يېڭى ئاسفالت زاۋۇدى بۈگۈنكى كۈن تەلەپلىرىگە تولۇق جاۋاپ بېرىدۇ. ئۇنىڭ قۇرۇلۇشى ئۈچۈن 2,4 مىللىون ئا ق ش دوللارى سەرىپ قىلىندى. زاۋۇدتا غەرىپنىڭ ئەڭ يېتەكچى ئەللىرىدىن زامانىۋىي قورال ـ جابدۇقلار كەلتۈرۈلدى. ھەتتا ئاسفالت سۈپىتى مەخسۇس كومپيۇتېر ئارقىلىق تەكشۈرۈلىدۇ. زاۋۇد غوجايىنلىرىنىڭ تەكىتلىشىچە، مەھسۇلاتىنىڭ سۈپىتى ناھايىتى ژۇقىرى بولۇپ، ئۇنىڭ كاپالەتلىك قىلىش قەرەلى بەش ژىلغا مۇلچەرلەنگەن.

(ئوز مۇخبىرىمىز.)

ئوزىمىزنى ئېتىراپ قىلايلى

21 ـ ئەسىرنىڭ سىناقلىرى!

تەبىەت قانۇنىيىتى شۇنداقكى، دۇنيادا تۇلمەيدىغان، ئۆزگىرىپ تۈگىمەيدىغان ھېچ نەرسە يوق. ئىنسانىيەت پەيدا بولغان ئۇزاق تارىخىي جەريان داۋامىدا يەردە ياشاش ئۈچۈن تورەلگەن مىللىونلىغان كىشىلەرنى كوتۇۋالدى. بۇ دۇنيا بەزى ئادەملەرگە تەتۈر قارىغانلىقتىن ئۇلارنىڭ جاپا ـ مەشەققەتە، يوقسىزچىلىقتا ئوتتى، ئەندى بەزىلەرنىڭ بولسا تەلىيى ئوڭدىن كېلىپ، مال ـ دۇنياغا ئېگە بولدى. يەنە بەزىلەرگە بولسا ئالاھىدە ھوقۇق ئىمتىيازلارنى بەردى. ئۇلار بۇ ئالاھىدە ھوقۇقلىرىغا مەھلىيا بولۇپ كېرىلىپ جاھانغا پاتمىغاندەك ياشىغان بولسىمۇ، ئاخىرى ھەممە ئولۈم ئالدىدا باراۋەرلەشتى، يەنى پانىي دۇنياغا يالىڭاچ كەلگەن بولسا، باقىي دۇنياغىمۇ يالىڭاچ كەتتى.

لېكىن بۇ ھەممىنى ئوز قوينىغا ئالىدىغان ئولۈم دۇنيادىكى بىر نەرسىگە زادىلا بەرداشلىق بېرەلمىدى ـ يەنى ئىلىم ـ پەننى يوقىتالمىدى. مۇنداق دېگىنىمىز، ئەجايىپ ئالىملارنىڭ ئىختىرالىرى، شائىر ـ يازغۇچىلارنىڭ ئىجادىي مىراسلىرى ئىنسانىيەتنىڭ مۇلكى سۈپىتىدە ئەسىردىن ـ ئەسىرگە ئەۋلاتتىن ئەۋلاتقا ساقلىنىپ، مەنىۋىي ھاياتىمىزنىڭ تۈگىمەس ـ پۈتمەس غەزنىسىگە ئايلاندى.

جىسمى ئولگەن بولسىمۇ ئوزى ئولمىگەن، ئىجادىي ئەمگەكلىرى كومۇلمەي بىزگە مەنىۋىي ئوزۇق بولۇپ كېلىۋاتقان، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ توھپىكار، ئەمگەكچان، كەمتەر ۋە ئەڭ مۇھىمى، 20 ـ ئەسىردىكى كېڭەش ئۇيغۇر ئالىملىرى ئىچىدىكىلەرنىڭ كارۋان بېشى دېسەك مۇبالىغا بولمايدىغان ئەجايىپ ئىنسان، ئۇيغۇرلار ئىچىدىن 27 يېشىدا تۇنجا قېتىم فىلولوگىيە پەنلىرىنىڭ دوكتورى دېگەن ئىلمىي ئۇنۋانغا سازاۋەر بولغان مۇرات كەرىم ئوغلى ھەمرايېۋ ئوخشاش زىيالىلىرىمىزنىڭ ھازىر ئارىمىزدا يوقلىغى ئالاھىدە بىلىنمەكتە.

مۇرات ھەمرايېۋ قىسقا، لېكىن ئىنتايىن مەزمۇنلۇق ھايات كەچۈردى. ئۇ بارى يوقى 47 ياش ياشىدى. مۇرات ھەمرايېۋنىڭ 60 ژىللىغى نىشانلانغان ژىغىندا شۇ چاغدىكى (1996 ـ ژىل) ئۇيغۇرشۇناسلىق ئىنستىتۇتىنىڭ مۇدىرى پەن دوكتورى شېرىپجان نادىروۋ مەرھۇمنىڭ ئەجايىپ مەھسۇلدار ئالىم ئېكەنلىكىنى تەكىتلەپ، مۇنداق دېگەن ئېدى: «مۇرات ھەمرايېۋنىڭ قىسقا، لېكىن ئىنتايىن جوشقۇن ھاياتىدا ئىنتايىن ئورغۇن ئىلمىي ئەمگەكلەرنى بىزگە قالدۇرۇپ كەتتى. ئۇنىڭ قىلغان ئىشلىرىنى بىر پۈتۈن ئىلمىي ـ تەتقىقات ئىنستىتۇتى كوللېكتىۋىمۇ قىلىپ ئۈلگۈرىشى ناتايىن». ھە، بۇ ئالىمغا بېرىلگەن ھەقىقىي، لىللا باھادۇر.

1984 ـ ژىلى ئۇيغۇر تېاترىنىڭ پاكىستانغا قىلغان گاسترولى مۇناسىۋىتى بىلەن «كوممۇنىزم تۇغى» (ھازىرقى «ئۇيغۇر ئاۋازى») گېزىتى رېداكسىيەسىدە بولغان ئۈچرىشىشتا خەلقىمىزنىڭ يەنە بىر قەدىر تۇتىدىغان پەرزەندى، كېڭەش ئىتتىپاقىدىكى تۇنجا ئۇيغۇر كەسپىي كومپوزىتورى، س س س ر ۋە قازاقستان دولەت مۇكاپاتلىرىنىڭ ساھىبى، س س س ر خەلق ئارتىستى، پروفېسسور قۇددۇس غوجامىياروۋ سوز ئارا شۇنداق دېگەن ئېدى: «مەرھۇم مۇرات ھەمرايېۋنىڭ يوقلىغى ئەندى ئالاھىدە بىلىنىۋاتىدۇ. خەلقىمىزنىڭ بەزى مۇئاممالىرىغا باغلىق مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش ئۈچۈن پارتىيە، دولەت رەھبەرلىرىنىڭ ئالدىغا كىرگەن چاغلىرىمىزدا مۇراتنىڭ سالماقلىق، دەللىل ـ ئىسپاتلىق پىكىرلىرى ھەر قانداق رەھبەرنى قايىل قىلاتتى. دولەت رەھبىرىنىڭ ئالدىدا ئوز خەلقىنىڭ ھەل قىلىنىشى لازىم بولغان مۇئاممىسىنى دادىل قويۇشمۇ بىر مەسىلە. مانا ئەندى مۇرات ئارىمىزدا يوق». ھە، ئەندى قۇددۇس ئاكىمۇ ئارىمىزدا يوق. قۇددۇس ئاكا يالغۇز كومپوزىتورلا ئەمەس، بەلكى ئۇ جەمىيەت ۋە دولەت ئەربابى سۈپىتىدە خەلقىمىزگە ۋەكىللىك قىلىپ كەلگەن ئەجايىپ ئىنسان ئېدى.

خەلقىمىزنىڭ مۇڭ ـ زارى بىلەن ياشاپ، خەلقىمىزنىڭ ھۇرلۇك، ئازاتلىغىنى كۈيلەپ، ياشىغان، ئەجايىپ رومان، پوۋېست، دراممىلىرى بىلەن تىرىك چېغىدىلا ئوزىگە بەدىي ھەيكەل ئورناتقان، ئۇيغۇر خەلقى قەدىر تۇتىدىغان، مەشھۇر ئەدىبلىرىمىزنىڭ بىرى ـ قازاقستان خەلق يازغۇچىسى زىيا ئاكا سەمەدىدۇر. زىيا ئاكىنىڭمۇ پانىي دۇنيادىن باقىي دۇنياغا سەپەر قىلغىنىغا بىر ژىل تولۇپ قالدى. بۇ تەۋەدىكى ئۇيغۇرلار 20 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ئوزىنىڭ ئەينە شۇنداق ئەجايىپ ئالىم، كومپوزىتور، يازغۇچى زىيالىلىرىدىن ئايرىلدى. «ئورنى تولماس جۇدالىققا ئۇچرىدى» ـ دېگەن مانا شۇ بولسا كېرەك. مانا ئەندى دولەت ئالدىدىمۇ، جامائەتچىلىك ئالدىدىمۇ ژۇقارقى يارقىن سىمالاردەك ئابرويغا ئېگە، كەڭ دائىرىدە ئېتىراپ قىلىنغان زىيالىلىرىمىز يوقنىڭ ئورنىدا. ئەندى ئەينە شۇ مەرھۇملارنىڭ يوقلىغى ناھايىتى بىلىنمەكتە. ۋاقىت ئوتكەنسىرى بۇ زىيالىلىرىمىزنىڭ قەدىر قىممىتى بارغانسىرى ئېخىمۇ ئېشىپ بارماقتا. بىزدە ھازىر ئەينە شۇ مەرھۇملارنىڭ ئىشلىرىغا ۋارىسلىق قىلىپ، خەلقنىڭ مۇئاممالىرىنى ھەل قىلىشقا، مىللەتنى بىر نىشاندا توغرا يولغا باشلاشقا ھەرىكەت قىلىۋاتقانلارنىڭ ئاۋازى ئاڭلانمايۋاتىدۇ. مۇنداق دېگەنلىك بىزدە ھازىر ئۇيغۇر زىيالىلىرى تۈگەپ كەتتى دېگەننى بىلدۈرمەيدۇ، مەن ئۇنداق پىكىردىن تامامەن ژىراق، بىراق مىللىتىمىزنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىغا باھا بەرگەندە بىز ۋۇقۇرىدا تەكىتلىگەن مەرھۇم زىيالىي ئاكىلىرىمىزدەك ئوز خەلقىنىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن بولغان ئىشلاردا بىرلىشەلەيدىغان، ئوز مەنپەئىتىدىن كېچەلەيدىغان زىيالىلىرىمىزنىڭ ئۇنى چىقمايۋاتقانلىغى ھەر قانداق ئادەمنى بىئارام قىلماي قالمايدۇ.

رۇس يازغۇچىسى لېۋ تولستوي ۋە خىتاي يازغۇچىسى لۇشۇن نېمە ئۈچۈن ئوز خەلقلىرىنىڭ بۈيۈك ئەدىپلىرىگە ئايلىنالىدى؟ بۇ ھەر ئىككى ئەدىپ ئوز مىللىتىنىڭ ئەينى چاغدىكى ئاھۇ ـ زارىنى، ئارزۇ ـ ئارمانىنى ئوز تەپەككۇرىدا ئەكس ئەتتۈردى، ئۇلار ئوز مىللىتىنىڭ روھىغا ۋەكىللىك قىلالىدى. ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بۇ ئەدىپلەر ئوز خەلقلىرىنىڭ روھىغا سىڭىپ، ھالقىپ پۈتكۈل دۇنيا مىقياسىدا ئېتىراپ قىلىندى. بەزىلەر: تاپقان گەپ. ئۇنداقلارغا دەيدىغىنىم: بىزنىڭ نەرىمىز كام؟ بىزنىمۇ ئاللا تائالا ئوزىنىڭ ئەزىز بەندىسى قىلىپ ياراتقانغۇ؟ بىز ۋۇقۇرىدا ئېيتقىنىمىزدەك، زىيالىي ـ بىر مىللەتنىڭ ژۈرىكى. ئەندى بەزى زىيالىلىرىمىز بولسا ئېخچىلا تەپرىقىچىلىقتىن، غىۋەت ـ شىكايەتتىن، ئوز ئارا ئاداۋەت ۋە بىر ـ بىرى بىلەن چىقىشالماسلىقتىن، بىر ـ بىرىنى سېتىش ئوخشاش ئۇزاق سانالاردىن قۇتۇلالمايۋاتقانلىغىنى ئېتىراپ قىلساق، بۇ ئىللەتلەرنىڭ مىللىتىمىزگە، ئۇنىڭ مەنپەئەتلىرىگە چوڭ زىيان يەتكۈزۋاتقانلىغىنىمۇ ئېتىراپ قىلىشىمىز كېرەك.

ھازىرقى دېموكراتىيە شارائىتىغا ماسلىشىپ، بىزدە ھەر خىل جەمىيەتلىك، ناملىرى جاراڭلىق تەشكىلاتلار خېلىلا قۇرۇلدى. مۇنداق تەشكىلاتلار قۇرۇلغاندا ھە دېگەندە نۇرغۇن ۋەدىلەر بېرىلىپ، خەلقىمىزنىڭ مەنىۋىي ھاياتىنى ئوزگەرتىش يولىدا قىلىنىدىغان ئىشلار ھەققىدە كوپ سوزلەر ئېيتىلغان ئىدى. لېكىن بۇ تەشكىلاتلارنىڭ كوپچىلىگى خەلقىمىزنىڭ ئىشەنچىنى ئاقلىيالمىدى، خەلق كىمنىڭ كىم ئېكەنلىكىنى بىلىپ يەتتى....

21 ـ ئەسىرنىڭ دەسلەپكى ژىلىمۇ ئاياقلىشاي دەپ قالدى. بۇ 21 ـ ئەسىر ئۇچقۇر ئالاقە جىددىي تەرەققىي ئەتكەن (ئىنتېرنېت گۈزىدە تۇتۇلىدۇ)، رەھىمسىز رىقابەتچىلىك دەۋرىدۇر. ئەگەر بىز خەلقىمىزنىڭ ئومۇمىي مەنپەئەتلىرىدە بىرلىشەلمىسەك، سەلبىي، قالاق ئىللەتلىرىمىزگە خاتىمە بېرەلمىسەك، ئۇ چاغدا 21 ـ ئەسىرنىڭ رىقابەتچىلىك بازىرىدا شاللىنىپ تاشلىنىمىز. بىز ئوزىمىزگە ئوزىمىز كويۈنمىسەك، ياتلار بىزگە كويۈنمەيدۇ. ئەگەر بىز ئوزىمىزنىڭ ھەققانىي ئىشىمىزدە كېچىكىپ قالىدىغان بولساق، تارىخ بىزنى كەچۈرمەيدۇ.

بىر شائىر:

پەللىگە يېتەلمەي قالسىمۇ قەبرەم،
مەنزىلدىن ـ مەنزىلگە باسىدۇ ئەۋرەم.
ئەجدادى ئىزلىرى قالغان يول بىلەن،
يەتكۈسى پەللىگە تۇمەنىمڭ چەۋرەم، ـ

دەپ يازغاندەك، ئەجداتلار ئىشىنى ئەۋلاتلارنىڭ داۋاملاشتۇرۇشى ـ بۇ تەبىەتنىڭ قانۇنىيىتىدۇر.

يادىكار سابىتى.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

يادنامە

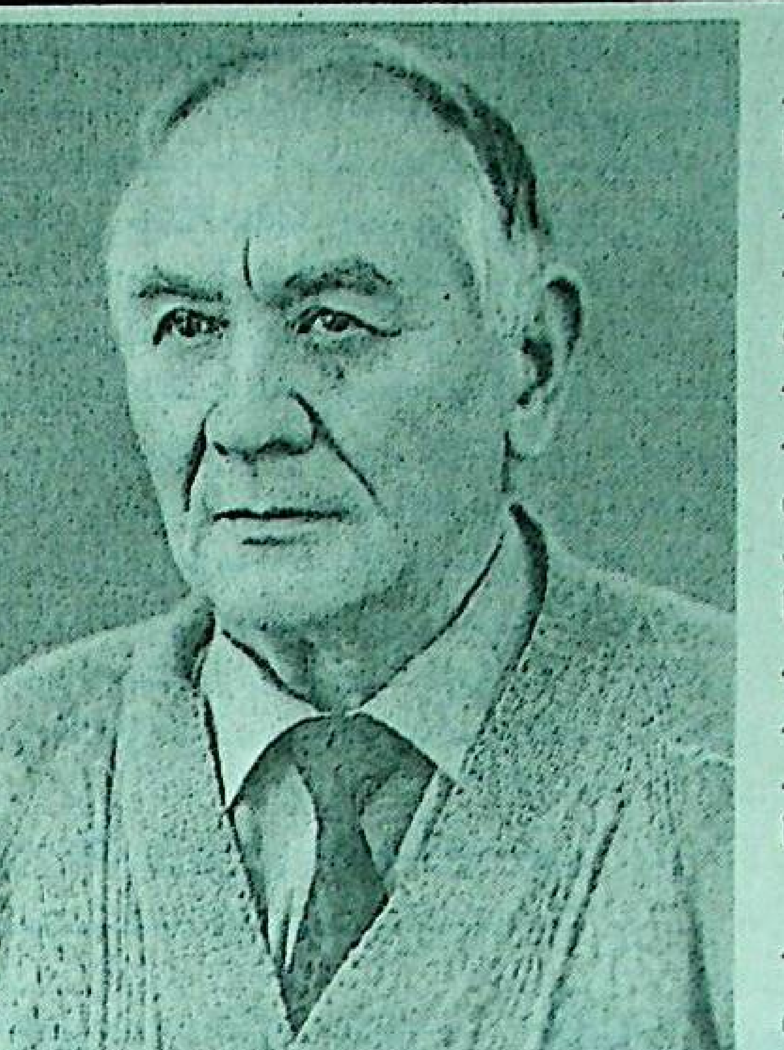

ئاتاغلىق ئەدىبنىڭ يارقىن سىماسى مەڭگۈ ھايات

ۋاقىت نېمە دېگەن ئالدىراڭغۇ، مانا بىزنىڭ مەشھۇر ئەدىپ، خەلقىمىزنىڭ پەخرى ـ قەدىرلىك زىيا ئاكا سەمەدىيدىن ئايرىلغىنىمىزغا ھەش ـ پەش دېگۈچىلا بىر ژىل تولدى. زىيا ئاكا ھايات ۋاقتىدا ئەجايىپ ئەسەرلىرى ئارقىلىق ئۆزىگە بەدىي ھەيكەل ئورنىتىپ كەتكەن ئىنسان. ئۇنىڭ مىڭلىغان مۇخلىسلىرىنىڭ قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئالغان، بەدىيلىكى ژۇقۇرى، ھايات ھەقىقىتىنى ماھارەت بىلەن ئەكىس ئەتتۈرىدىغان ۋە ئەڭ مۇھىمى، خەلقىمىزنىڭ مەنىۋىي تەشنالىغىنى قاندۇرىدىغان رومانلىرى، دراما ئەسەرلىرى، قىسسىلىرى، پۇبلىتسىتىك ماقالىلىرى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئالتۇن غەزىنىسىدىن مۇناسىپ ئورۇن ئالدى، ھە، مەشھۇر يازغۇچى ئەسەرلىرىنىڭ قىممىتى ۋاقىت ئۆتكەنسىرى ئېخمۇ ئېشىپ، ئۇنىڭغا بولغان ھۆرمىتىمىز كۈن ساناپ ئۆسمەكتە.

زىيا ئاكا سەمەدىي مۇرەككەپ ھايات يولىنى بېسىپ ئۆتتى. ئۇ 20 ـ ئەسىرنىڭ 30 ـ ژىللىرىدىن باشلاپ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بېشىغا كەلگەن بارلىق قىسمەتلەرنىڭ دېگىدەك شاھىدى، بىۋاستە ئىشتىراكچىسى بولغانلىقتىن، ئەدىپ تەغدىرى ئۆز خەلقىنىڭ تەغدىرى بىلەن چەمبەرچاس باغلىق. نەق ئەينە شۇ ئامىل ئۇنىڭ ئۈچۈن پۈتمەس ـ تۈگىمەس ئىلھام مەنبەسى بولدى. زىيا ئاكا سەمەدىي ئەڭ ئالدى بىلەن ئۆزىنىڭ قايسى مۇددىئانىڭ ئۆرتكىسى بىلەن قەلەم تەۋرىتىشى كېرەكلىگىنى چوڭقۇر ھىس قىلغان، كىشىلەرگە ھەقىقىي مەنادا مەنىۋىي ئوزۇق بېرىدىغان، ئۇزىنىڭ مىللەت ئالدىدىكى مەسئۇلىيىتىنى چۈشەنگەن ھالدا، ئىجات قىلغان يازغۇچىدۇر. ئۇنىڭ تاللاۋالغان ماۋزۇلىرىنىڭ مۇھىملىغىنى، ھاياتىيلىغىنى، ھەر دايىم ئۆز خەلقىنىڭ ئازاتلىغى بىلەن مۇستەقىللىگىنى كۆيلەشكە تىرىشقانلىغىنى ئالاھىدە قەيت قىلىش لازىم. يازغۇچى **«مايىمخان»**، **«ژىللار سىرى»**، **«غېنى باتۇر»**، **«ئەخمەت ئەپەندى»**، **«ئىلى دەرياسى بويىدا»**، **«بىر تال پاپىروس»**، **«دەرتمەنىنىڭ زارى»**، **«ئىپارخان»**، **«قانلىق داغ»**، **«غېرىپ ـ سەنەم»**، **«زۇلۇمغا زاۋال»** كەبى ئەسەرلىرىدە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇڭ ـ زارىنى، ئارزۇ ـ ئارمانلىرىنى، شاتلىغىنى ۋە قايغۇ ـ ھەسرىتىنى ياققال ئەكىس ئەتتۈرىدۇ. ئەدىپ ھەر بىر ئەسەرىدە شۇ دەۋرىدىكى مۇھىم تارىخىي ۋاقەلەرنى، خەلق تۇرمۇشىنىڭ ئەڭ مۇھىم ئاماللىرىنى بايقاپ، ئۇلارنى مۇمكىن قەدەر ئۆز ئەينى پېتىچە تەسۋىرلەش ئۈچۈن بارلىق كۈچ ـ قۇۋۋىتىنى ۋە ماھارىتىنى سەرىپ قىلدى. ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ مىڭلىغان كىتاپخانلار ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنى سويۈپ ئوقۇيدۇ.

ئەل ئۈچۈن ژۈگەرتسەڭ قەغەزدە قەلەم،
تاغلارنىڭ بېشىغا تىكەرسەن ئەلەم.
ۋە لېكىن سۇ قوشۇپ قويساڭ سىياغا،
ئىزلىرىڭ تېز ئۆچۈپ، چېكەرسەن ئەلەم.

ـ دەپ يازىدۇ ئاتاقلىق ئالىم ۋە شائىر ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر. ھە، زىيا ئاكا سەمەدىي سىياغا سۇ قوشمىغان، ئىزلىرى تېز ئۆچمەيدىغان ئەدىپلىرىمىزنىڭ بىرىدۇر.

زىيا ئاكا سەمەدىينى مەن ئېسىمگە كەلگىنىمدىن بېرى بىلىمەن. ئۇنداق بولغىنى زىيا سەمەدىي مېنىڭ دادام تېيىپ ھاجىم سابىتوۋ بىلەن خىزمەتداش، سىرداش ـ مۇڭداش بولغان، ختاي تۈرمىلىرىدە بىللە ئازاپ چەككەن ئېدى. 1934 ـ ژىلى ئۇيغۇرلار دىيارىنىڭ غۇلجا شەھىرىدە ئىلى ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ـ ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قۇرۇلغاندا، دادام ئۇنىڭ ئۇنجا رەئىسى، زىيا ئاكا سەمەدىي ئەدەبىيات بۆلۈمىنىڭ باشلىغى بولۇپ ئىشلىگەن. 1937 ـ ژىلى جاللات شىڭ شىسەي ئۇيۇمىيۇزلۇك تەقىپلەش ھەرىكىتىنى ئېلىپ بېرىپ، ئۇيغۇر مەدەنىي ـ ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ بارلىق رەھبەرلىك يادروسىنى «خەلق دۈشمىنى»، «خائىن» دېگەن تۆھمەتلەر بىلەن قاماققا ئالغاندا، دادام تېيىپ ھاجىمنى ۋە زىيا ئاكىنى بىرىنچىلەر قاتارىدا تۈرمىگە ئالغان. ئۇلار ختاي زىندانلىرىدا يەتتە ژىل ئازاپ چېكىپ، 1944 ـ ژىلى ئوكتەبىردە تۈرمىدىن بوشىتىلىدۇ ۋە بىردىن ئىنقىلاپ ئىشلىرىغا ئارىلىشىپ كېتىدۇ. 1999 ـ ژىلى ئاپرېلدا زىيا ئاكىنىڭ 85 ياشقا تولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن گېزىتقا ماقالە يېزىش مەخسىتىدە ئۇنىڭ بىلەن خېلە تەپسىلىي سوھبەتلەشكەن ئېدىم. ئۇ چاغدا زىيا ئاكا ئېتىك، روھى ئۇستۈن، شەرتلىك ھالدا «ئىستەك ۋە قىسمەت» دەپ ئاتىلىدىغان مېمۇئارى ئۈستىدە جىددىي ئىشلەۋاتقان ئېكەن. يازغۇچى بىلەن بولغان بۇ ئۇچرىشىشتا خەلقىمىزنىڭ تەغدىرى، تارىخىمىزدىكى مۇھىم ۋاقەلەر، ئايرىم تارىخىي شەخسلەر توغرىلىق، تارىخىي ۋەتىنىمىز ـ ئۇيغۇرستاندا يۈز بېرىۋاتقان ۋاقەلەر، يازغۇچى ـ شائىرلار ۋە ئۇلارنىڭ ئىجادىيىتى توغرىسىدا ماۋزۇلاردا خېلە كەڭ ـ كۇشادا پاراڭلاشقان ئېدۇق.

زىيا ئاكا شۇ سوھبەتتە ئەلشىر ناۋائىينىڭ «ئەگەر سەن ئادەم بولىدىغان بولساڭ، خەلقىنىڭ غېمىنى يېمىگەن كىشلەرنى ئادەم دەپ ھېساپلىما»، دېگەن سۆزىنى كەلتۈرۈپ، «بىز، زىيالىلار خەلقىمىزگە قەرزدار، خەلقىمىز بىزدىن كوپ نەرسىلەرنى كۈتىدۇ، ئۇلارنىڭ ئىشەنچىسىنى ئاقلاش ـ بىزنىڭ بۇرچىمىز»، دېگەن ئېدى. ئاتاشىن يازغۇچىمىزنىڭ بۇ سوزلىرى مېنى ناھايىتى ھاياجانلاندۇردى. ئۇ شۇ چاغدا «مەن خەلقىم ئالدىدا قەرزدار»، دەپ ئۆزىنىڭ ئەجايىپ كەمتەرلىگىنى نامايەن قىلغاچ، «مانا، يادىكار، پۈتكۈل ئىنسانىيەت 21 ـ ئەسىرگە قەدەم تاشلاش ھارپىسىدا تۇرىدۇ. ھەر بىر ئادەم ۋە شۇنداقلا پۈتۈن ـ تۇرۇك بىر مىللەت ئۆزىنى، يەنى ئۆزىنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرى بىلەن كەمچىلىكلىرىنى، بولۇپمۇ، بەزى دەۋر تەلۇپىگە جاۋاپ بەرمەيدىغان ئىللەتلىرىنى ئېتىراپ قىلىشى تولىمۇ قىممەتلىك بىر ئىش. مەسىلەن، بىر مىللەتنىڭ ئۆزىنى ئېتىراپ قىلىشى ـ ئۇنىڭ ئۆتمۈشىنى ۋە شانلىق تارىخىنىلا تونۇش بولۇپ قالماي، بەلكى شۇنداقلا ئۆزىنىڭ ھازىرقى ھالىتىنى ئېتىراپ قىلغان ھالدا، ئۆزىنىڭ ئەينى ئەھۋالى، قىممىتى ۋە كېلەچەكى توغرىلىق ئويلىنىشىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بىزنىڭ تارىخىمىز پەقەت بىزنىڭ ئۆتمۈشىمىزنى كورسىتىپ بېرىدۇ، خالاس. ئۇ ھەرگىزمۇ كېلەچىكىمىزنىڭ كاپالىتى بولالمايدۇ. خەلقىمىزنىڭ كېلەچىكى ئۈچۈن ھازىرقى ئەۋلات ھەرىكەت قىلىشى كېرەك. 20 ـ ئەسىرنىڭ بېشىدا قەشقەردە ياشىغان جەمىيەت ئەربابى، شائىر ۋە ئاتاقلىق مۇتەپەككۇر ئابدۇقادىر داموللام ئۆز ئەسەرلىرىدە خەلقىمىزگە ئويغىنىشنى، ئۆزىنى ئېتىراپ قىلىشنى، نادانلىق ۋە جاھالەت قارا كۈچلىرىگە خاتىمە بېرىشنى، مۇقەددەس ئىسلام دىنىمىزنىڭ ئەسلى ماھىيىتىنى توغرا چۈشىنىشنى تەشەببۇس قىلغان ئېدى، ئۇ «ئەقائىدزورۇرىيە» دېگەن ئەسەرىدە:

ـ ئىنسانىنىڭ خار ۋە زەبۇن بولماقىغا بەئىس نېمەدۇر؟

ـ ئىككى نەرسىدۇر: بىرى ـ جاھالەت ۋە نادانلىق، ئىككىنچىسى تەپرىق ۋە ئىختىلاپتۇر.

ـ ئىززەت ـ ئابروي قۇۋۋەت نېمە بىلەن بولىدۇ؟

ـ ئىلىم ـ مەرىپەت ۋە ئىتتىپاقلىق بىلەن بولىدۇ»، دەپ تەكىتلىگەن بولسا، «ئەسىھەتى ئاما» دېگەن ئەسەرىدە: «بۇ زامان غەپلەت ۋە بىپەرۋالىق زامانى ئەمەس، ئويغىنىش ۋە سەگەكلىك زامانى، جاھىللىق ۋە نادانلىق دەۋرى ئەمەس. ئىلىم ـ مەرىپەت دەۋرىدۇر. سۇسلۇق ۋە بىكار تەلەپلىك ۋاقىت ئەمەس، تىرىشىپ ۋە غەيرەت قىلىش ۋاقتىدۇر. باشقا مىللەتلەر ئىلىم ـ مەرىپەت سايىسىدا ھاۋادا ئۇچۇپ پەرۋاز قىلماقتا. سۇ ئاستىدا بولسا، خۇددى قۇرۇقلۇقتا ژۈرگەندەك، ئەركىن ئۈزۈشمەكتە. بىز تېخىچە غەپلەت ئۇيقۇسىدا ياتماقتىمىز. ئۇيقا بولسا، ئولۇمنىڭ بۇرادىرى ۋە مۇقەددىمىسىدۇر. بۇ ھالەتتە دايىم ئۇخلىماق ـ يوقىلىش ۋە ئولۇم بولىدۇ. ھېلىكەم ۋاقىت ۋە پۇرسەت بار»، دەپ خەلقىمىزگە مۇراجەت قىلغان. كورىدۇكىمۇ، يادىكار، بۇ 1920 ـ ژىللاردىكى گەپ، ئابدۇقادىر داموللام نېمە دېگەن ژىراقنى كورەلىگەن، دانىشمەن مۇتەپەككۇر. ئۇنىڭ يازغانلىرى بىزنىڭ ھازىرقى ھاياتىمىزغىمۇ ماس كېلىدۇ. خەلقىمىزنىڭ ئايرىم قاتلاملىرىدىكى نادانلىق، تەپرىقچىلىك، ئىتتىپاقسىزلىق، مەھەللىۋازلىق ئوخشاش سەلبىي ئىللەتلەر مىللىتىمىزنى روناق تاپقۇزمايدۇ. بىز ئىلغار، تەرەققىي ئەتكەن مىللەتلەرنىڭ ئىجابىي تەرەپلىرىنى ئۆگىنىش، ئۆزىمىزنى تەدبىقلەپ، بارلىق سەلبىي ئىللەتلىرىمىزگە قەتئىي جەڭ ئېلان قىلىشىمىز كېرەك.

بىر دانا: «مىللەت تەپەككۇرىنىڭ يىلتىزىنى مىللەتنىڭ جەۋھىرى بولغان زىيالىلاردىن ئىزدەش كېرەك»، دېگەن ئېكەن. بۇ ناھايىتى توغرا ئېيتىلغان پىكىر. سابىق كېڭەش ئىتتىپاقى ئۇيغۇرلىرى ئىچىدىن چىققان ئۇنجا كەسپىي كومپوزىتور قۇددۇس غوجامياروۋ ۋە سابىق س س س ر دەۋرىدە ئۇيغۇر خەلقىدىن چىققان ئۇنجا پەن دوكتورى مۇرات ھەمرايېۋلار مىللەت ۋە كېلەچەك ئەۋلات ئالدىدىكى مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى كۈچلۈك بولغان ئەجايىپ ئىنسانلار ئېدى. بىزنىڭ ھەممە زىيالىلىرىمىزنىڭ ئەينە شۇنداق مىللەت ۋە كېلەچەك ئەۋلات ئالدىدىكى مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى كۈچلۈك بولغاندا، خېلىلا روناق تېپىپ، ئۆزىمىزنى راسلاۋالغان بولار ئېدۇق. ئەپسۇس، بىزدىكى ئىتتىپاقسىزلىق، تەپرىقچىلىق، مەنمەنلىك ۋە باشقا ئىللەتلىمىز بىزنى ئالغا ئىلگىرىلەتمەيۋاتىدۇ. بارلىق ساھالاردا تەرەققىي ئېتىش ـ بۇ دەۋر تەلىۋى. ئەگەر بىز ئۆزىمىزنىڭ ئىللەتلىرىنى ئېتىراپ قىلىپ، ۋاقتىدا ئۇنىڭغا خاتىمە بەرمىسەك، مىللىتىمىز تەرەققىي قىلالماسلىغى، 21 ـ ئەسىرنىڭ جىددىي تەلەپلىرىگە جاۋاپ بېرەلمەي، شاللىنىپ تاشلىنىشى مۇقەررەر. ھە، ھازىرقى رىقابەتچىلىك دەۋرىنىڭ تەلەپلىرىگە جاۋاپ بېرىش ئۈچۈن بىز جىددىي باش قاتۇرۇشىمىز، ئەڭ مۇھىمى، ئىتتىپاقلىغىمىزنى كۈچەيتىشىمىز ۋە تىرىشىپ، تىنماي ئىشلىشىمىز كېرەك»، دېگەن ئېدى. زىيا ئاكا.

مەن، شۇ چاغدا ئادەتتە كام سوز، مويسىپىت ئەدىبنىڭ بۇ سوزلىرىنى مۇلاھىزە قىلىپ، ئۇنىڭ خەلقىمىزنىڭ تەغدىرىگە قانچىلىك كويۈنۈۋاتقانلىغىنى، ئازاپلىنىۋاتقانلىغىنى ھىس قىلغان ئېدىم...

ئەگەر خاتالاشمىسام، بىر تەنقىتچى: «ئەدەبىياتنىڭ مۇقەددەس بورچى خەلىققە ياشاشنى ئۆگىتىشتىن، ئەدەبىيات ـ سەنئەت خەلىققە قانداق ياشاۋاتقانلىغىنى ۋە قانداق ياشىشى كېرەكلىگىنى كورسىتىشتىن ئىبارەت»، دېگەن. ھە، زىيا ئاكا ئەدەبىياتنى ئەينە شۇ تەنقىتچى ئېيتقاندەك چۈشەنگەن، ئېمە مەخسەت بىلەن قەلەم تەۋرىتىۋاتقانلىغىنى ياخشى بىلگەن قەلەم ساھىبى. 1984 ـ ژىلى ئۇزىنىڭ 70 ياشلىق تەۋەللۇدى مۇناسىۋىتى بىلەن «كوممۇنىزم تۇغى» (ھازىرقى «ئۇيغۇر ئاۋازى») گېزىتى رېداكسىيەسىدە بولغان ئۇچرىشىشتا خىزمەتداشلارنىڭ بىرى: «زىيا ئاكا سىز نېمىشكە تارىخىي ماۋزۇلارغا كوپرەك مۇراجەت قىلىسىز؟»، دېگەندە، ئۇ: «مەن 30 ـ 60 ـ ژىللىرى ئۇيغۇرلار دىيارىدا يۈز بەرگەن ۋاقەلەرنىڭ بىۋاستە شاھىدى ۋە ئىشتىراكچىسى بولغان. ئەينە شۇ تارىخىي ۋاقەلەر توغرىلىق قەلەم تەۋرىتىش مېنىڭ ۋىجدانەن بورچۇم»، دەپ جاۋاپ بەرگەن ئېدى.

زىيا ئاكا ھەقىقىي مەنادىكى چىن نىيەتلىك ئىنسان ئېدى. ئۇ ھەر دايىم بىرىنىڭ ناھەق ئەيىپلىنىپ، خورلىنىشىغا يول قويماسلىققا تىرىشاتتى. 1980 ـ ژىلى ياز كۈنلىرى ئېدى. زىيا ئاكىنىڭ ئويىدە كىچىك قىزى نۇرانىيەنىڭ تويى بولۇۋاتاتتى. تۇيۇقسىز قازاقىستان يازغۇچىلار ئىتتىپاقىدىن تېلېفون قىلىپ، مۇمكىن بولسا، زىيا ئاكىنىڭ تېزىراق كېلىشىنى ئىلتىماس قىلدى، زىيا ئاكا شۇ چاغدا تويغا كەلگەن مېھمانلاردىن كەچۈرۈم سوراپ، چوڭ ئوغلى رىزايىدىنغا: «مەن يازغۇچىلار ئىتتىپاقىدىكى ژىغىنغا بارمىسام بولمايدۇ، ئۇ يەردە بىر ئىنساننىڭ تەغدىرى توغرىلىق سوز بولىدۇ. ھە، ئادەم تەغدىرى بىلەن ئويناشقا بولمايدۇ. نېكا ۋە مېھمانلارنى كۈتۈش ساڭا ئامانەت»، دەپ ئالدىراپ ژىغىنغا كەتكەن ئېدى.

مەشھۇر ئەدىبنىڭ پۈتكۈل ئاڭلىق ھاياتى ئۆز خەلقىنىڭ تەغدىرى ـ قىسمىتى بىلەن چەمبەرچاس باغلىق بولدى. 1997 ـ ژىلى فېۋرالدا ئۇيغۇر ياشلىرى غۇلجاشەھرىدە كوممۇنىستىك ختاي ھاكىمىيىتىنىڭ ئادالەتسىزلىك، باش ـ باشتاقلىقلىرىغا نارازىلىق بىلدۈرۈپ، تېچلىق نامايىشقا چىقتى. ختاي ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى قولىدا تومۇرىنىڭ پارچىسى بولمىغان بۇ نامايىشچىلارنى ئوقتا تۈتۈپ، قىرغىنچىلىق ئۇيۇشتۇردى. باسقۇنچىلارنىڭ مۇنداق ۋەھشىلىكلىرىگە چىداپ تۇرالمىغان زىيا ئاكا شۇ چاغدىكى ئا ق ش پرېزىدېنتى بىلل كلىنتونغا ۋە ئا ق ش كونگرېسسىغا ئۇيغۇرستاننى ختايلار ئىستىلا قىلىۋالغاندىن كېيىنكى ئىككى ئەسىردە يۈز بەرگەن ۋاقەلەرنى ۋە ئاخىرقى 1997 ـ ژىلى فېۋرالدا يۈز بەرگەن قىرغىنچىلىقنى بايان قىلىدىغان مەكتۇپ يېزىپ، ئۇنى ئىنگلىز تىلىغا تەرجىمە قىلدۇرۇپ، ئالمۇتىدىكى ئا ق ش ئەلچىخانىسى ئارقىلىق ۋاشىنگتونغا يوللىغان. ئاز ئۆتمەي ئا ق ش ئەلچىخانىسىدىن زىيا ئاكىغا تەكلىپنامە كەلدى. ئۇ يەرگە بارغان كىچىك ئوغلى ياشىنى ئەلچىخانىنىڭ مەسئۇل خادىمى قوبۇل قىلىپ، دادىسى يوللىغان مەكتۇبىنىڭ ئۆز ئادرېساتلىرىغا يەتكۈزۈلگەنلىگىنى خەۋەر قىلغان ئېدى.

ھە، ۋاقىت ئۆتكەنسىرى خەلقىمىزنىڭ پەخرى بولغان زىيا ئاكىنىڭ ئارىمىزدا يوقلىغى بىلىنمەكتە، ئۇنىڭغا بولغان ئىززەت ـ ھۆرمىتىمىز ھەسسىلەپ ئاشماقتا.

شائىر ئابلىمىت ھاجىنىڭ:

نادان ئۆلۈپ ناھايەت يەتتىسى ئۆتتى،
كۈندۈزدىكى چۈشتەكلا ئۇنتۇلۇپ كەتتى.
ئالىم ئۆلۈپ ئەچچىلەپ ئەسىرلەر ئۆتتى،
بارغانسىرى شوھرىتى پەلەككە يەتتى.

ـ دېگەن رۇبائىيسىنى زىيا ئاكىنىڭ ھاياتىغا قىياس قىلماقچىمەن. ھە، زىيا سەمەدىيدەك يارقىن سىمالارنىڭ شوھرىتى قانچە ئەسىر ئۆتمىسۇن، پەلەككە يېتىدىغانلىغىدا شۈبھە يوق.

يادىكار سابىتىي.
ئالمۇتا شەھىرى.

مەشھۇر يازغۇچى خاتىرىسىگە بېغىشلاندى

ئالمۇتا شەھىرىنىڭ دىرۇژبا مەھەللىسىدىكى مۇسۇلمانلار قەبرىستانلىغىدا خەلقىمىزنىڭ 20 ـ ئەسىردىكى نامايەندىلىرىنىڭ بىرى، مەشھۇر ئەدىپ، قازاقىستان خەلىق يازغۇچىسى زىيا سەمەدىينىڭ ۋاپاتىغا بىر ژىل تولۇشىغا ۋە قەبرىگە ئورنىتىلغان خاتىرە ـ يادىكارلىقنىڭ ئېچىلىشىغا بېغىشلانغان مىتىنگ بولۇپ ئۆتتى. ئۇنىڭغا ئالمۇتا شەھىرى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى ئۇيغۇرلار زىچ ئولتىراقلاشقان مەھەللىلەردىن، زىيا ئاكىنىڭ يۇرتى ياركەنت تەۋەسىدىن، شۇنداقلا خوشنا قىرغىزستاندىن، ش ئۇ ئا ر دىن كەلگەن جامائەتچىلىك ۋەكىللىرى، يازغۇچىلار، شائىرلار، ئالىملار، ئەدىبنىڭ سەپداشلىرى ئىشتىراك قىلدى.

مىتىنگنى سابىق شەرقىي تۈركىستان مىللىي ـ ئازاتلىق ئارمىيەسىنىڭ ئوفىتسېرى ئەسەت ئاكا تېيىپوۋ قىسقىچە كىرىش سوز بىلەن ئېچىپ، قۇرئان تىلاۋەت قىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن سوزگە چىققان قازاقىستان يازغۇچىلار ئىتتىپاقىنىڭ كاتىۋى ئېرىك شاخانوۋ، سابىق شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھوكۇمىتىنىڭ باش كاتىۋى ئابدۇرائۇف مەخسۇم ئىبراھىمىي، «ۋازۇشى» نەشرىياتىنىڭ دىرېكتورى ئېھىنغالىي رائۇشانوۋ، قىرغىزستان ئۇيغۇرلىرى «ئىتتىپاق» جەمىيىتىنىڭ رەئىسى روزىمەمەت ھاجىم ئابدۇلباقىيېۋ، شائىر دولقۇن ياسىن، يازغۇچى مەسىمجان زۇلپىقاروۋ، «بېنت» ئاكسىونېرلىق جەمىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى دىلمۇرات قۇزىيېۋ، ئالمۇتا ۋىلايىتىنىڭ پەخرىي پۇخراسى ئاسىم قۇربانوۋ، سابىق شەرقىي تۈركىستان مىللىي ـ ئازاتلىق ئارمىيەسىنىڭ پولكوۋنىكى ئايتوغان يۈنچى، «ۋازۇشى» نەشرىياتى ئۇيغۇر رېداكسىيەسىنىڭ باشلىغى، شائىر ساۋۇتجان مەمەتقۇلوۋ زىيا سەمەدىينىڭ ھايات پائالىيىتىگە توختىلىپ، سەممىي قەلب سوزلىرىنى ئىزھار قىلدى. ئاندىن زىيا ئاكا سەمەدىينىڭ ئۇرۇق ـ تۇققانلىرى نامىدىن ئەدىبنىڭ چوڭ ئوغلى، قازاقىستان رادىوسى، ئۇيغۇر رېداكسىيەسىنىڭ باشلىغى رىزا سەمەدىي سوزگە چىقىپ، ناتىقلارغا ۋە مىتىنگ ئىشتىراكچىلىرىغا مىننەتدارلىغىنى بىلدۈردى.

ئاخىرىدا ئا. روزىباقىيېۋ نامىدىكى 153 ـ ئۇيغۇر گىمنازىيەسىنىڭ ئاشخانىسىدا زىيا ئاكا سەمەدىينىڭ ۋاپاتىغا بىر ژىل تولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن خەتمە ـ قۇرئان قىلىندى.

يادىكار سابىتىي.

ئانا

زوردۇن سابىر

(داۋامى، بېشى ئۆتكەن سانلاردا)

48

گېنېرال جۇ شاۋلياڭ بىلەن رەئىس ۋۇجۇڭشىن بىرىنچى قېتىم بىر پىكىرگە كېلەلمىدى. شىخو بىلەن جىڭ مۇداپىئەسىنىڭ يىمىرىلىشى پۈتۈن گومىنداڭ ئەمەلدارلىرىنى تەمتىرىتىپ قويدى. ئۇلار بۇ ئىشنى ھەربىي ستراتېگىيەدىكى يارامسىزلىق دېيىشتى. لېكىن جۇ شاۋلياڭ ئۆلكە رەئىسىگە مەسئۇلىيەتنى ئىتىرىپ:

- شىنجاڭغا شېڭ شىسەي دورىكەن. مەن بۇ باندىتلارنى ئىلىدا مىدىرلاشقا باشلىغاندا، بىر دىۋىزىيە ئەسكەر ئەۋەتىپ ئۇخۇمىنى قويماي قىرىۋېتىشنى ئوتتۇرىغا قويغان. ۋۇ جۇشى نەسىھەتچىلەر ئومىگىگە ئىشىنىپ كەتتى! - دېدى ۋە تەنىسىدىن مەمنۇن بولۇپ سېمىز گەۋدىسىنى مىدىرلىتىپ قويدى.

- ياق، بۇ ئىش نېمە قىلساقمۇ مۇشۇنداق بولاتتى. زادى، شېڭ دۇبەن خەلقنى قاخشىتىپ قىساس ئالمىسا بولمايدىغان ھالغا كەلتۈرۈپ قويغان! - دېدى ۋۇ جۇڭشىنمۇ قاتاڭغۇر گەۋدىسىنى مىدىرلىتىپ قويۇپ.

ئۈرۈمچى پاتىپاراقچىلىق ئىچىدە: خەنزۇ پۇخرالار ئىچكىرىگە قاچماقتا، ھوكۇمەت ئەمەلدارلىرى ۋە خادىملىرى ئىچىدە كۆلىغا كېتىش دولقۇنى پەيدا بولدى، سودىگەرلەر بانكىدىكى پۇللىرىنى يوتكىمەكتە، ئەسكەر باشلىقلىرىنىڭ سەپراسى ئۆرلىگەن، ئەسكەرلەر پۇخراچە كىيىنىپ دوخمۇش - دوخمۇشتا قوراللىرىنى ساتماقتا، بازارلاردا مال باھاسى كۈنسېرى ئۆرلەپ، پۇخرالارنىڭ قىيىنچىلىقى كۆپەيدى. شەھەر ئاھالىسى ھەر كۈنى پوتەي ياساش، ئاكوپ كولاش بىلەن ھېرىپ ھالىدىن كەتتى. يېمەك - ئىچمەك قىس، شەھەر كوچىلىرى نە - نەلەردىن كېلىپ قالغان تىلەمچىلەر، ياندۇقچى، بۇلاڭچىلار بىلەن تولغان. ساقچى ماشىنىلىرى، ئاتلىق قوراللىق قوغدىغۇچىلار تولىمۇ ئالدىراش. قىسقىلىق، ۋەھىمە ئۈرۈمچى پۇخرالىرىنى قىينىماقتا ئىدى. كوك خىش تام، قارا دەرۋازىلىق ئۆلكىلىك ھوكۇمەت (ھازىرقى ئالدىنقى سەپ قوماندانلىق شتابى) بىناسىنى قوغدايدىغان كوك ماتادىن كىيىم كىيگەن ھەربىيلەر تېخىمۇ كوپەيگەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە كۈندە تۇت - تۇت!

ئۈرۈمچىدە ياشىماق تولىمۇ كوڭۈلسىز، ھەتتا ئازاپلىق.

ۋۇ جۇڭشىن بۈگۈن ئەتىگەندىلا ليۇ زېرۇڭنى ئېلىپ ئامېرىكا كونسۇلخانىسىغا بېرىپ كەلدى. نەنلياڭدىكى تار كوچىغا جايلاشقان بىر قەۋەتلىك بىنادا ئۇ ئامېرىكا كونسۇلى پاكستون ۋە مۇئاۋىنى ماكنان بىلەن شىنجاڭ ۋەزىيىتى توغرىسىدا سوزلەشتى.

- ۋاقىتلىق ھادىسە، كىچىك ئىش! - دېدى ئۇ گومىنداڭ دىپلوماتلىرىغا خاس چوڭچىلىق بىلەن پۈتۈن قولىدىن كەتكەن شىمالىي شىنجاڭ ۋە كېتىش خەۋپى بار جەنۇبىي شىنجاڭ ۋەزىيىتىنى قىسقىچە بايان قىلىپ بولۇپ، - قورقۇنچىلىكى يوق. ھازىر كومپارتىيەمۇ بىر مىليون ئىككى يۈز مىڭ ئەسكەر، ئىككى مىليون ئالتە يۈز مىڭ خەلق ئەسكىرىگە تايىنىپ يېڭى جۇڭگو قۇرىمىز دەپ ۋاقىراۋاتامدۇ؟ بىزنىڭ جاڭ جۇشى ماۋ زېدۇڭنى كوزگە ئىلمايدۇ. گومىنداڭ پارتىيەسىنىڭ ھۇلى چىڭ. ئوكيابلىقچە تەۋرەتكىلى بولمايدۇ. سەككىز يىل ھۇجۇم قىلىپ ياپونلار ھېچ نېمە قىلالمىدى، ئاخىر ئۆزى يەر چىشلىدى. ئۈچ چوڭ مەسىلە خەلق قەلبىدىن ئورۇن ئالدى، بۇ سۈن جۇڭشەننىڭ نامى بىلەن مەھكەم باغلانغان!

كوپ دېيىلىپ كۈچى قالمىغان سوزلەر ۋاقتى ئوتكەن دورىغا ئوخشايدۇ. گومىنداڭ ھوكۇمىتى، ئۇنىڭ سىياسىتى توغرىسىدا ئامېرىكىلىقلارنىڭ ئوز قارىشى بار. يېقىندا ترومىن ھوكۇمىتى جاڭ كەيشىنى يولەپ، جۇڭگو كوممۇنىستلىرىنى يوقىتىش توغرىسىدا ئوچۇق يول يورۇقمۇ بەردى. مۇشۇ 9 - ئايدىن باشلاپ جۇڭگو - ھىندىستان چېگارىسىدىكى ئامېرىكا ھاۋا ئارمىيەسىنىڭ 13 - ۋە 14 - قىسىملىرىنى ئىشقا سېلىپ، گومىنداڭنىڭ خۇنەن، گۇاڭشىلاردىكى ئارمىيەسىنى نەنجىڭ، تيەنجىن، بېيپىڭلارغا توشۇشنى باشلىۋەتتى. ئالتە يۈز مىليون دوللارلىق خىراجەت بىلەن گومىنداڭنىڭ بەش يۈز قىرىق مىڭ ئەسكىرىنى يوتكەپ، «تارىختىكى ئەڭ زور ھاۋا، دېڭىز قاتنىشى» يارىتىپ، كېڭەش ئىتتىپاقىدىن جۇڭگونى كونترول قىلىش ھوقۇقىنى تارتىۋالماقچى بولدى. لېكىن ئۇرغۇن ئامېرىكىلىق سىياسەتچىلەر بۇ يولەشنى ئاخماقلىق دەپ قارىماقتا. ھەتتا ئامېرىكىنىڭ جۇڭگودىكى باش ئەلچىسى ھېرلىمۇ جاڭ كەيشىنى يولەشكە قارشى. ئۇلار جاڭ كەيشى ئەسكەرلىرىنىڭ پىداكارلىق روھى توۋەن، ھاكىمىيەت، دولەت قارىشى ناچار، چۈنكى بۇ ئەسكەرلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئامراتلارنىڭ باللىرى، ئۇلار كومپارتىيەگە ھېسداشلىق قىلىدۇ. جاڭ كەيشى ئوز ئەسكەرلىرىگە ئالىي دولەت كوز قارىشىنى سىڭدۈرەلمىگەن، ئۇلار ياپون ئەسكەرلە-

رىدەك ئوز پادىشاھىنىڭ شان - شەرىپىنى جېنىدىن ئۈستۈن كورىدىغان روھتا ئەمەس دەپ قارىشىدۇ. شۇڭا ئىككى كونسۇل شىنجاڭ ھوكۇمەت رەئىسىنىڭ ئوزىگە ۋەكىللىك قىلالمايدىغان، چۈچۈگەندىن ئەۋەتىلگەن سوزلىرىنى ئاڭلاپ ھېچ قانداق ئىپادە بىلدۈرمىدى.

- بىراق، بۇ يەردىكى توپىلاڭ غوجانىيازھاجىمنىڭ ياكى سابىت داموللىنىڭ توپىلاڭلىرىغا ئوخشىمايدۇ. كېڭەش ئىتتىپاقى ئوز قولى بىلەن قىلىۋاتقان ئىش بۇ، دۇنيادىكى ئەڭ كاتتا بىر دولەتنىڭ پىلانلىق، مەخسەتلىك قىلىۋاتقان ئىشى بۇ. بۇ ئىشنى ۋاقىتلىق ھادىسە، كىچىك ئىش دېسەك خاتالىشىپ قالىمىز.

مۇئاۋىن كونسۇل ماكنان ئاخىر چىدىماي ئوچۇق گەپ قىلىۋەتتى. ۋۇ جۇڭشىن كالىستۇكىنى تۈزىگەن بولۇپ ئوڭايسىزلانغىنىنى يوشۇرۇشقا ئۇرۇندى.

ئۇ ئامېرىكا كونسۇلخانىسىدىن خاپا، چۈشكۈن ھالدا قايتىپ چىقتى. ئۇ كېڭەش كونسۇلخانىسى ئالدىدىن ئوتۇپ كېتىۋېتىپ، بۈك دەرەخلىق ئارىسىدىكى بىر قەۋەتلىك چىرايلىق ئويلەرگە قاراپ قويدى: «بۇلارغا يېلىنىش كېرەكمۇ؟ ھازىر موسكۋادا ۋاڭ شىجيې مولوتوۋ بىلەن سوزلىشىۋاتىدۇ، جياڭ جىڭگومۇ مۇشۇ يەرگە كېلىپ ئەھۋالنى كورۇپ موسكۋاغا كەتتى، پايدىلىق سودا بولۇپمۇ قالار!» ئۇ ئوز - ئوزىگە تەسەللى بەردى.

ئۇ ئىشخانىسىدا يەنە ئۈزۈن كوك تاۋار چاپان، پوسما كىيگەن ھالدا پەيدا بولغاندا، كاتىپ ئالدىغا كىرىپ:

- گېنېرال جۇ شاۋلياڭ بىلەن گېنېرال گو جىچياۋ جانابلىرى كەلدى! - دەپ خەۋەر قىلدى.

ۋۇ جۇڭشىن ئوزىنى تۈزەشتۈرۈپ ئىشىككە ماڭدى. ئاشۋال رەڭ ھەربىيچە كىيىم كىيگەن، ھەربىي فورمىلىرىمۇ تولۇق گېنېراللار دىپلوماتلاردەك سالاپەت بىلەن كىرىپ كەلدى.

- قانداق! - دېدى جۇ شاۋلياڭ سائاتىگە قاراپ قويۇپ، - ئامېرىكىلىقلاردا قانداق يېڭىلىق بار؟

- ماۋزېدۇڭ نەنجىڭ 3 - نومېرلىق بىناغا كېلىپ جاڭ جۇشىنىڭ قوبۇل قىلىشىنى كۈتۈپ ئولتۇرغان يەردە، ئىلى باندىتلىرى بۇ كوك خىشلىق بىناغا كەلمەي قويارمىدى. سىلەر نەنجىڭغا راست گەپنى مەلۇم قىلىڭلار، دەيدۇ ئۇلار.

- قايسى راست گەپنى، ئون ئىككى مىڭ ئەسكەر باندىتلارنىڭ تاياق - توخماق بىلەن قوراللانغان بەش - ئالتە مىڭ ئادىمىدىن يېڭىلدى. بىر فرونت قوماندانى گو چى دۈشمەنگە ئەسىر چۈشتى، شېي يېڭنىڭ جازاغا تارتىلدى، پۈتۈن شىمالىي شىنجاڭ قولدىن كەتتى دەيمىزما؟ بۇ مەغلۇبىيەت 8 - ئۇرۇش رايونىنىڭ قوماندانىغا تەئەللۇق دېگەن گەپنىمۇ قوشۇپ قويىمىزما؟

- لاۋ جۇ، چېچىلماڭ، بولغۇلۇق بولدى. مەغلۇبىيەت غەلبىنىڭ ئانىسى. 1860 - يىللىرى ئىلى جياڭجۈنى جاڭ چىنمۇ ئالتايدىن باشقا ھەممە شىمالىي شىنجاڭنى تارتقۇزۇپ قويغان، ئاخىر تارتىۋالغانغۇ؟ سىز ئۇرغۇن ئىش كورگەن، پىشقان قوماندان، يېتىلگەن سىياسەتچى. ئىشتىكى ئوتمىگەن گوشكە قاشىقى ئوتۇپ قالىدۇ. گەپ پىچاقنى ئىشلىتىشتە. سىز بۇنى بىلىسىز!

- خاتا ئىشلەتكەننىڭ كاساپىتى مۇشۇ. ئۇلار ۋاقتىدا ئىلىغا بىر دىۋىزىيە ئەسكەر ئەۋەتكەن بولساق، پۈتۈن غۇلجىنى ئۇيتۇز قىلىۋېتەتتۇق!

- خەلق رايى مۇھىم. شېڭ شىسەي خەلقنى ھوكۇمەتتىن بىزار قىلىۋەتكەن، گومىنداڭنىڭ ئۇلۇق پارتىيە ئىكەنلىكىنى خەلققە بىلدۈرۈش مۇھىم ئىدى. جياڭ جۇشىنىڭ ئوبرازىنى قوغداش ئۈچۈن شۇنداق قىلدۇق، يۇمشاق سىياسەت، قاشاڭ پىچاق زورۇر بولۇپ قالغاندى.

- مەن بۇ خەخنى مىللەت سۆيىتىدە يوقىتىش تەرەپدارى. بۇ خەق مۇشۇ زېمىندىلا بولىدىكەن، توپىلاڭ تىنچىمايدۇ!

- ياق، ياق. بۇنداق قىلسا گومىنداڭ پارتىيەسى گىتلېرنىڭ سوتسىيال دېموكراتلار پارتىيەسىگە ئوخشاپ قالامدۇ؟

- شىنجاڭدا ئوخشاپ قالىسمۇ مەيلى. يەھۇدىيلارغا قاراتقان سىياسەت بۇلارغا دورا. شېڭ شىسەي قوماندان بولۇپ بارمىغان بولسا، غوجانىياز جىن شۇرېننى ئاكا دېگۈزەتتى. بۇ يەردە ئاقىدىغىنى كۇڭزىنىڭ تەلىماتى، رەھمىدىللىك، ئىنساپ دېگەن نەرسىلەر ئەمەس، نەق قانلىق قىلىچ. ئەخمەتجان دېگىنىنى تۈرمىدىلا يوقىتىدىغان گەپ ئىدى. ئوسمان دېگەننى ئوز يېغىندا قورۇغلى، جانىمقان، ئەلەن، خادىۋاڭلارنىڭ قولى بىلەن جايلىغىلى، ئىسھاقبېك، ئابدۇكېرىم دېگەنلەرنىمۇ شۇنداق قىلغىلى بولاتتى. ھېلىھەم بولسىمۇ ما چېڭشياڭ ئاتلىق كورپۇسى بىلەن سۇ رۇچېڭ دىۋىزىيەسىنى ئامېرىكا قوراللىرى بىلەن قوراللاندۇرۇپ، نەنجىڭدىن ئامېرىكا بومباردىمان ئايروپىلانىدىن ۋە-

گىرمىنى، تانكا، برونېۋىكلاردىن ئەللىكنى ئالدۇرۇپ، ئوتتۇز مىڭ ئەسكەر بىلەن زامانىۋى قوراللارنى ئىشقا سېلىپ، تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ شىخو، جىڭدىكى باندىتلارنى مۇشۇنچىلىك چېغىدىلا يوقىتىشنى تەكلىپ قىلىمەن! بۇ قېتىمقى ئۇرۇشتا ئوزەم قوماندانلىق قىلىمەن!

- ياق، ياق، ئەندى تەس! - دېدى گېنېرال گو جىچياۋ دەرھال سوز قوشۇپ، - مەركەزنىڭ زور ھەربىي ئورۇنلاشتۇرۇشى بار. شىنجاڭدا ھازىرقى ۋەزىيەتنى ساقلاپ تۇرۇش مۇھىم. بۇ ياققا ئەسكەر يوتكەش، قورال ياردەم قىلىش مۇمكىن ئەمەس. شىنجاڭدا يۈز مىڭدەك ئەسكىرىمىز بار. بۇمۇ چوڭ كۈچ!

- بۇ قانداق گەپ، سەككىز مىليون ئەسكەر، شۇنچە خىل قورال تۇرۇپ، تورت تال باندىتنى تازىلالماستىن ھەدېسىلا سوھبەت، كېلىشىم دەپ ۋاقىراشاق سەت ئەمەسمۇ!

- دۇنياۋى ۋەزىيەتنىڭ تەلىۋى شۇنداق. يالتا يىغىنىدا، پوتسدام يىغىنىدا دۇنيا تىنچلىقى بارلىق دولەتلەرنىڭ 1 - نومېرلىق چوڭ ئىشى دەپ بېكىتىلگەن. شۇڭا جياڭ جۇشى ئىچكى ئۇرۇش دېگەننى ئېتىراپ قىلمايدۇ ئەمەسمۇ!

1945 - يىلى 8 - ئاينىڭ 29 - كۈنى جياڭ كەيشى ماۋزېدۇڭ بىلەن كورۇشكەندە، ماۋ زېدۇڭ:

- جياڭ ئەپەندىم، بىز بۇ قېتىمقى كېلىشىم ئارقىلىق ئىچكى ئۇرۇشنىڭ ھەقىقىي ئاخىرلىشىشى، مەڭگۈلۈك تىنچلىقنىڭ ئىشقا ئېشىشىنى ئۈمىت قىلىمىز! - دېگەندە، جاڭ كەيشىنىڭ چىرايىدا تەبەسسۇم يوقىلىپ ئوز رەقىبى ئالدىدا بىزارلىقىنى ئىپادىلەپ:

- جۇڭگودا ئىچكى ئۇرۇش يوق! - دەۋەتكەندى.

بۇ رەئىس ئوزىنىڭ بىر دولەت، بىر مەسىلەك، بىر داھىي نەزەرىيەسىنىڭ كۈچى بىلەن شۇ گەپنى دەۋەتتى. ئۇنىڭ نەزىرىدە جۇڭگو كومپارتىيەسى بىر باندىت. لېكىن ماۋزېدۇڭ بوش كەلمىدى. ئۇ ئورنىدىن دەس تۇردى، جاڭ كەيشىگە سوغۇق نەزەر بىلەن قاراپ:

- ۋىجدانلىق ھەر قانداق بىر جۇڭگولۇق «ئىچكى ئۇرۇش يوق» دېگەن سوز بىلەن ئوزىنى، خەلقنى ئالدىمايدۇ. خەلق ئاخماقمۇ، جۇڭگو كومپارتىيەسى قارىغۇمۇ؟ ئۇلار بەزىلەرنىڭ ئىچكى ئۇرۇش قىلماقچى بولۇۋاتقىنىنى، بۇ ئۇرۇش ئارقىلىق جۇڭگو كومپارتىيەسىنى، خەلق قوراللىق كۈچلىرىنى يوقاتماقچى بولۇۋاتقىنىنى كورمەيۋاتامدۇ؟ ئىچكى ئۇرۇش يوق دېيىش ئۇززۇل - كېسىل ئالدامچىلىق، فاكتقا مۇتلەق ئۇيغۇن ئەمەس. بۇ گەپكە ئۈچ ياشلىق بالىمۇ ئىشەنمەيدۇ! - دېدى.

بۇ داڭلىق مۇنازىرە ھەممىنىڭ يادىدا. ئۇلار بىر - بىرىگە قارىشىپ قويدى:

- توغرا، گومىنداڭغا قارشى ھەر قانداق كۈچ باندىت. توپىلاڭچى. ھېچكىمدە بۇنداق ھوكۇمەتكە قارشى ھوقۇق يوق!

- جياڭ جۇشى ئەڭ ئۇلۇق ۋەتەنپەرۋەر!

- ماۋزېدۇڭ بىر مىليون ئىككى يۈز مىڭ ئەسكىرى بىلەن تۇرقسان يەردىكى يەرلىك ھوكۇمەتكە تايىنىپ كورەڭلىدى: ئۇ سەككىز ماددىلىق پرىنسىپلىق پىكىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، جۇڭگو كومپارتىيەسى ئارمىيەسىنى قىرىق سەككىز دىۋىزىيە قىلىپ رەتلەپ، بېيجىڭدا مەمۇرىي ۋە سىياسىي كومىتېت قۇرۇش، بۇ ئارمىيەگە كومپارتىيە گېنېراللىرى قوماندانلىق قىلىش، بۇ قوماندانلار شەندۇڭ، جياڭسۇ، خېبېي، چاخار، رېخې، سۇيۈەن قاتارلىق جايلاردىكى ھەربىيلەرگە قوماندانلىق قىلىش مەسىلىسىنى ئوتتۇرىغا قويغاندا، جياڭ كەيشى ئاڭلاپ بولۇشقا ئارانلا تەخىر قىلىپ كۈلۈپ قويۇپ:

- ئون يىل كورۇشمەپتىمىز، سىز ماۋ ئەپەندىنىڭ ئىشتىھاسى بارغانسېرى يوغىرىپ كەتكىنىنى ئويلىماپتىمەن! ئەپسۇس، مېنىڭ بۇ يېرىمدە ئۇنچە كوپ نەرسە يوق. نەپسىڭىزنى قاندۇرالمايمەنمىكىن - ھە! - دېدى.

مۇشۇ يىل، مۇشۇ سېنتەبىرنىڭ 2 - كۈنى بولۇنغان بۇ سوزلەرمۇ ئولتارغانلارغا يادا!

- كىچىك ئىش، قورقۇنچىلىكى يوق دېگەن سوزلەر ئەجەبا ئامېرىكىلىقلارنىڭ قۇلىقىغا ياقمايدۇغۇ؟

- ئۇ خەق ئۇنىڭغا ئەستايىدىل. بۇ ئۇلارنىڭ سىياسىي قارىشى ئەمەس، مىجەزى!

29 - كورپۇسنىڭ قوماندانى لى تيېجۈن كىرىپ كەلگەندىن كېيىن، ئۇلار ئەھۋاللار توغرىسىدىكى مەسلىھەتكە رەسمىي كىرىشتى.

- باندىتلار ئايروپىلان، زەمبىرەكلەرگە ئىگە. ئۇلارنىڭ ئۈرۈمچىگە ھۇجۇم قىلىشى تۇرغانلا گەپ. بىز ئۈرۈمچىدە پۇت تىرەپ تۇرالايمىزمۇ؟ - جۇ شاۋلياڭ يېنىدىكى گو جىچياۋغا قاراپ قويدى، - 46 - دىۋىزىيە تېز بولغاندىمۇ سەككىز - ئون كۈنلەردە يېتىپ كېلەلەيدۇ. ھازىر ئاشلىق، ئوق - دورا كامچىل. خەلق پاراكەندىچىلىكتە!

- ئاساسلىقى دىن، مىللەت، تۈرمە مەسىلىلىرى، - دېدى ۋۇ جۇڭشىن قوشۇمچىلاپ، - سىياسىي مەسىلەر!

- ياق، زورۇرى ھەربىي كۈچ! - دېدى جۇ شاۋلياڭ ئۇنىڭ گېپىنى بولۇپ، - مەركىزىي ھەربىي مەكتەپنىڭ ئۈچ يۈز سەكسەن نەپەر ئوقۇغۇچىسىنى قوشۇپ ھېساپلىغاندىمۇ، پەقەتلا ئالتە باتالىيون ئەسكىرىي كۈچىمىز بار. ئوتتۇز مىڭدەك باندىت بىزدىن بىر يۈز قىرىق كىلومېتىر نېرىدا - ماناس دەرياسىنىڭ ئۇ تەرىپىدە بىزنى نىشانغا ئېلىپ تۇرماقتا. شېي يېڭنىڭ چوڭ توھپىسى ماناس دەرياسىنىڭ كورۇكىگە ئوت قويىۋېتىش بولدى. ئاخماق - كالۋا! ماناس دەرياسىنى چاڭجياڭ، خۇاڭخې دەپ قالغان ئوخشايدۇ ئۇ ئېشەك! كېچىپ ئوتەلمەمدىكەن ئۇ باندىتلار. تىيانشاندىن ئوتۈپ ئاقسۇغا ھۇجۇم قىلىپ باي ناھىيەسى بىلەن كونىشەھەرنى ئېگىلەپ بولغان باندىتلار ماناس دەرياسىدىن ئوتەلمەسمۇ؟ ئەھۋال چاتاق. ھۇجۇم قىلىپ كەلسە ئۈرۈمچىدە ئىككى سائەت تىركىشەلەيمىزمۇ، يوق! بىزگە ھەربىي ياردەم كەلمىسە بولمايدۇ. ئامېرىكا ھەربىي ئايروپىلانلىرى جەنۇبىتىن نەنجىڭغا ئەسكەر توشۇماي بىزگە توشۇسۇن، ئەللىك ئايروپىلان ئۈچ كۈن، كۈنىگە ئۈچ قېتىمدىن توشۇسىلا باندىتلارغا تېتىغۇدەك ئەسكەر يوتكىلىدۇ. جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ يوللىرىنى باندىتلار قامال قىلىپ بولدى. بايىنبۇلاق باندىتلىرى بىلەن كونەس باندىتلىرى بىرلىشىپ بىزنىڭ نەچچە يۈزلىگەن ئەسكەرلىرىمىزنى يوقىتىپ، قاراشەھەر، توقسۇنلارغا تەھدىت سالماقتا. قەشقەر، يەكەن، قاغىلىق، يېڭىسارلاردا تاشقورغاندىن چۈشكەن تاجىك، قىرغىز باندىتلىرى ئارام بەرمەيۋاتىدۇ. ئېيتماقتا يۈز مىڭدەك ئەسكەر. ئەمەلىيەتتە ساپنان قېپىلار! - گېنېرال جۇ شاۋلياڭ تىرىك قولغا چۈشكەن جىڭ مۇداپىئەسىنىڭ قوماندانى گو چىنى، قېچىپ كەلگەن باش قوماندان شېي يېڭنى، چۆچەكنىڭ قاچقۇن ۋالىسىنى، ئاقسۇنىڭ باندىتلارغا ئاق بايراق كوتۈرۈپ چىقىپ تەسلىم بولغان ۋالىسىنى، يەنە ئاللىكىملەرنى بىر - بىردىن تىللاپ چىققاندىن كېيىن، يېنىدىكى غەمكىن ئولتۇرغان ئولكە رەئىسىگە بۇرۇلۇپ قاراپ:

- ئار - نومۇسنى بىز ئىككىمىز ئۈستىمىزگە ئالىمىز. يىگىرمە مىڭدەك ئەسكىرىمىز، يەنە بىر نەچچە مىڭ خەنزۇ پۇخرالىرىمىزدىن ئايرىلدۇق. دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىقى ياخشى ئىلى، ئالتاي، چۆچەك، بىردىن - بىر نېفت كانىمىز مايتاغ قولدىن كەتتى. زىيان تولىمۇ چوڭ، تولىمۇ چوڭ بولدى. بۇ زىيان بىزنىڭ يارامسىزلىقىمىزدىن ئەمەس، بېخەستەلىكىمىز، ئوز كۈچىمىزگە ھەددىدىن زىيادە ئىشەنگەنلىكىمىزدىن بولدى! - دېدى.

- تەجرىبە - ساۋاقلىرىمىز تولىمۇ ئاچچىق، ھەممىسى شېڭ شىسەينىڭ زالىملىقى تۈپەيلىدىن، خەلق نەپرىتىنىڭ كۈچلۈكلىكىدىن بولغان. خەلقتىن ئايرىلىپ قالغان ھوكۇمەت تەقدىرى بىزگە قالغانىكەن، ئوڭشاشقا ئۈلگۈرەلمىدۇق. ھازىر بولسىمۇ خەلققە بولۇپمۇ ئۇيغۇر، قازاق مىللەتلىرىنىڭ بىزگە سادىق يۇقىرى قاتلاملىرىغا چۈشەندۈرۈشىمىز، گومىنداڭ پارتىيەسى خەلقنى باي، دولەتنى كۈچلۈك قىلىدىغان جۇڭگودىكى بىردىن - بىر پارتىيە ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈشىمىز، باندىتلارنى قولىدىكى قورالنى تاشلاپ ھوكۇمەتكە ماسلاشىشلا، قىلمىشلىرىنى سۈرۈشتۈرمەيدىغانلىقىمىزغا ئىشەندۈرۈشنىڭ يوللىرىنى تېپىشىمىز، بۇنىڭ ئۈچۈن كېڭەش ھوكۇمىتىگە دوستانىلىك بىلدۈرۈشىمىز زورۇر.

- يەنە شۇ يۇمشاق سىياسەت - سۇ بولۇۋېلىپ تاشنى يېڭىش نەزەرىيەسىمۇ؟

- مېنىڭچە، بىز مەركەزدىن يۇقىرى دەرىجىلىك بىر رەھبەر تەلەپ قىلايلى. ئۇ كىشى مەركەزگە ۋاكالىتەن بۇ يەردىكى ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىشقا تولۇق ھو-

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

يۈرت

ئۆزلۈك بولسۇن. بولمىسا بىز قاتتىق سىياسەت بىلەن يۇمشاق سىياسەتنى تالاشتۇرىدىغان ئوخشايمىز!

— راستىنى ئېيتساق، بىز ھەربىي كۈچكە تايىنىپلا غەلىبە قىلالمايدىغان ئوخشايمىز، — دېدى باياتىن خىيال سۈرۈپ ئولتارغان ئورۇق، ئېگىز قوماندان لى تىيېجۇن سوز قىستۇرۇپ، — مەنمۇ بۇ باندىتلارنى ھەربىي كۈچ بىلەن يوقىتىش، شىنجاڭ تۇپرىقىنى بىر قېتىم قانغا بوياپ، يەرلىك باندىتلارنىڭ ئەۋلادلىرىنىمۇ مەڭگۈلۈككە باش كوتۈرەلمەس قىلىۋېتىش، ئۇلارنى بىزنى كورگەندە تىزلىنىپ باش قويىدىغان بولۇشى كېرەك دەپ ئويلايمەن. قورال كوتۈرۈپ قارشى چىقىش تۆگۈل، تىكىلىپ قارالمايدىغان بولۇشى كېرەك دەپ قارايمەن. ئاخىر شۇنداق بولىدۇ. بۇ بىر تارىخىي مۇقەررەرلىك! لېكىن ھازىر بىز قىيىن ئەھۋالدا. شېڭ شىسەيمۇ 1933 - ژىلىنىڭ ئاخىرىدا قىيىن ئەھۋالدا قالغاندا ئۈستىلىق بىلەن خوجانىيازنى ئۆزىگە تارتىپ، ما جۇڭيىڭنى ژىتىم قالدۇرغاندى. ئۆز يېغىدا ئۆز گوشىنى قورۇش ئەڭ ياخشى چارە. تاشقۇرغان باندىتلىرىنى باستۇرۇشتا بۇ ئۇسۇلنىڭ ئۈنۈمى بولدىغۇ. ئۈرۈمچىدە ئۇيغۇرلارنى بىر - بىرىگە تىغ كوتۈرىدىغان قىلىشقا ئاساسىمىز يوق ئەمەس. ئوسمان كېڭەشكە ناھايىتى ئۆچ. ئۇنى دەللىقانغا قارشى تىغ كوتۈرىدىغان قىلغىلى بولىدۇ. مەنمۇ شېڭ شىسەينىڭ ئۇسۇلىنى قوللىنىشنى توغرا ھېساپلايمەن: ھەم قورال، ھەم دىپلوماتىيە ئۇسۇلىنى تەڭ قوللانغىنىمىز تۈزۈك!

— موسكۋادا ۋاڭ شىجيېمۇ نەتىجىگە ئېرىشىپتۇ. كېڭەش ئىتتىپاقىمۇ جاڭ جۇشىغا دوستانىلىق ئىپادىسىنى بىلدۈردى. مولوتوۋ ستالىنغا ۋاكالىتەن موسكۋا سوھبىتىدە يېڭى چۈشىنىش ھاسىل قىلغىنىنى ئېيتتى!

ئۇلار چۈشتىن كېيىن باشلانغان مۇلاھىزىسىنى يېرىم كېچىگىچە داۋاملاشتۇردى. بۇ چاغدا ئاقسۇ يېڭىشەھەر قورشاۋدا قالغان، كونىشەھەردە يېڭى ھاكىمىيەت قۇرۇلغان. ئاقسۇ مۇداپىئەسىنىڭ قوماندانلىق شتابىدىن ھېلىدىن - ھېلىغا تېلېگرامما، تېلېفون كېلىپ يول - يورۇق، ياردەم تەلەپ قىلىشماقتا، ماناس دەرياسىنىڭ شەرقىي قىرغىقىدىكى مۇداپىئە لىنىيەسىدە ماناس ناھىيە بازىرىنى ئاساس قىلىپ، پۈتۈن كۈچى بىلەن خۇددى شىخودىكىدەك ئاكوپ پوتەي، بىلىنداژ ياساپ، ئايروپىلان، تانكا، ئېغىر پىلىموت، زەمبىرەكلەرنى ئىشقا سېلىپ، قاتتىق تىركىشىش تەييارلىقى جىددىي كېتىۋاتماقتا ئىدى. سانجى - ئۈرۈمچى لىنىيەلىرىدە كېچە - كۈندۈز مۇداپىئە تەييارلىقى بولۇۋاتماقتا ئىدى. گومىنداڭ ساقچى ئىدارىسى ئۈرۈمچىدىكى گۇمانلىق ئادەم ۋە كوچىلارنى تىنىمسىز ئاختۇرۇپ تېپىش ئويي بېسىپ ئادەم تۇتۇش دولقۇنى قوزغىغاندى. ئېھتىماللىق ئۈچۈن چېكىنىشنىڭ تەييارلىقىمۇ جىددىي كېتىۋاتماقتا ئىدى. مەخسۇس ھوكۇمەت ئىدارىلىرى ۋە مۇھىم ئاپپاراتلارنى يوتكەش ئىشىغا قوماندانلىق قىلىش شتابى قۇرۇلغان. نەچچە يۈز ماشىنا، تۆگە، ھەتتا ئېشەكچىلەر كارۋانلىرى قوراللىق ساقچىلارنىڭ مۇھاپىزىتىدە ئېمىلىكىنى ئۆزلىرى بىلمەيدىغان يەشىك - ساندۇقلارنى قۇمۇلغا توشۇماقتا، كوچىلاردا نە كوكتات ساتىدىغان، نە مىلىچمال ساتىدىغان ئادەملەر يوق. خەنزۇ پۇخرالار بىلەن ئۇيغۇر ۋە باشقا مىللەت پۇخرالىرى دوقۇرۇشۇپ قالسا ھومىيىشىپ، ھەتتا بىر - بىرىگە تۈكۈرۈشۈپ ئوتىدىغان، ھەتتا ئاشكارا تىللىشىدىغان، ئۇرۇشىدىغان بولۇپ قېلىشقان. ئۈرۈمچىنىڭ مەركىزىي كوچىلىرىدا ئەسكەرلەر ملىتىقلىرىنى ساتماق بولۇپ يايما يېيىپ ئولتۇرۇشاتتى، بايلار جايلىرىنى سېتىپ پۇل غەملەشنىڭ كويىغا چۈشكەن. پۈتۈن شىنجاڭدا بولۇۋاتقان گومىنداڭغا قارشى ئىنقىلاپ بورىنى بۇ ئولكە مەركىزىدە ئىپادە تاپماسلىقى مۇمكىنمۇ؟

قوماندانلىق شتابىنىڭ قوراسىغىمۇ بىر ئايروپىلان ھەر قاچان تەييارلانغان، ئايرودرومدىمۇ بىر نەچچە ئايروپىلان ھەر قاچان ئۇچۇشقا تەييار تۇراتتى.

— ليۇ زېرۇڭنى كېڭەش كونسۇلى يېۋسېيېۋقا كىرگۈزۈپ بىزنىڭ پىكرىمىزنى يەتكۈزەيلى!

— مەن ئۈرۈمچىدىكى دىنىي زاتلار، ژۇقۇرى تەبىقىلەر، چوڭ زىيالىيلارنى ژىغىپ زىياپەت بېرىپ، ھوكۇمىتىمىزنىڭ شىنجاڭ خەلقىگە قىلىدىغان غەمخورلۇقلىرىنى يەنە بىر قېتىم چۈشەندۈرەي!

— يەنە شۇ دىپلوماتىيە، چۈشەندۈرۈشمۇ؟ — دېدى گېنېرال جۇ شاۋلياڭ رەللە بولۇپ، — زادىلا ئۈنۈمى يوق ئىش بۇ. ئۇنىڭغا خەجلىگەن پۇلنى ماناس بويىدىكى خەن يۇۋېننىڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرىگە خەجلەيلى. خۇيزۇ، دۇڭشياڭ ژىگىتلىرى قالتىس جەڭگىۋار! ما چېڭشياڭ كورپۇسىدىن يەنە بىرى بولسىدى، خۇيزۇلارنى ئۇيغۇرلارنى باستۇرۇشقا سالساق ئۈنۈمى چوڭ بولاتتى.

— ئۇيغۇرلاردىنمۇ بىزگە سادىق ئادەملەر كوپ چىقتى. تاشقورغان باندىتلىرىنى ئالداپ يوقىتىشتا جاپپار چوڭ، كاملجان، روزى خەلپەت، ھامدۇنبەگ، بارات بەگلەر چوڭ خىزمەت كورسەتتى. قەشقەر ئوپالدا ئەمەتبەگ ئۆزلۈكىدىن قوشۇن تەشكىللەپ، گومىنداڭ ھوكۇمىتى ئۈچۈن جەڭ قىلىپ باندىتلارنى يوقاتتى. بىر كورپۇس ما چېڭشياڭ ئەسكىرىدىن بەزىدە سوپىبەگ، سېيىت ئەخمەت غوجا، پاساربەگ، نۇربەگدەك ئۇيغۇر ۋەتەنپەرۋەرلىرىنىڭ رولى چوڭ بولىدۇ. بۇنداقلا ھازىر ئۈرۈمچىدىمۇ بار. بىزگە سادىق مۇشۇنداق بەگلەردىن يۈزى ھەتتا مىڭى بولسىدى، باندىتلارنى ماناس بويىدىن تېزلا چېكىندۈرگەن بولاتتۇق. مېنىڭ زىياپەتلىرىم مانا مۇشۇنداق بىز ئۈچۈن جان تىكىدىغان پىدائىيلارنى يېتىشتۈرىدىغان بىر مەكتەپ!

— ھا - ھا - ھا... يەنە شۇ سۆ بىلەن تاشقا ھۇجۇم قىلىش ئۇسۇلى. ھازىر كومپارتىيەمۇ بۇ ئۇسۇلدىن پايدىلىنىۋاتىدۇ.

گېنېرال جۇشاۋلياڭ سىمىز گەۋدىسىنى لىغىرلىتىپ كوزلىرى ژۇمۇلۇپ، قىسقا بۇرۇتلىرى تىترىگۈچە كۈلدى. باشلىقىغا ئەگىشىپ كوزەينەكلىك قېشى قويۇق گوجىچياۋمۇ، ئورۇق، بويىنى ئۇزۇن لى تىيېجۇنمۇ ۋە باشقىلارمۇ قاقاخلىشىپ كۈلۈشتى.

— رەئىسنىڭ زىياپەت ئۈچۈنلا خەشلىنىدىغان مەخسۇس پۇلى بار!

— ھا - ھا - ھا!...

— جايىدا خەشلەنگەن پۇل بەزىدە زەمبىرەك، مىنامىيوتلاردەك رول ئوينالايدۇ!

شۇنداق، ئادەملەر ۋەھىمە، ئۈمىتسىزلىك ئىچىدىمۇ كۈلەلەيدۇ، خۇددى تويدا ژىغلالايدىغان قىزلاردەك!

شىنجاڭ رەھبەرلىرى بىر كۈنلۈك ھارغىنلىقنى زىياپەت بىلەن چىقىرىۋالدى. ئۇلار ئەڭ ياخشى كورىدىغان تاماقلىرىنى يەپ، رومكا ئۈرۈشتۈرۈپ بولۇشقا ئىچىشتى. لېكىن بىرىمۇ ئادەم «غەلىبە ئۈچۈن ئىچەيلى» دېگەن سوزنى قىلمىدى. مەغلۇبىيەتنىڭ ئاساسىي جاۋاپكەرلىرى ھاراقنىڭ كۈچى بىلەن ئارىلىرىدىكى پەدىشەپ، سۇئىيى ھورمەت، خۇشامەت دېگەنلەرنى چورۇۋەتتى. ھەممىدىن بۇرۇن لى تىيېجۇن مەست بولۇپ قالدى. ئۇ جوزىنى مۇشتلاپ ژىغلاپ تۇرۇپ:

— بىز گىتلېرنىڭ گېنېراللىرىغا ئوخشايمىز، مەن تىرىك قولغا چۈشمەيمەن، يامىنىغا كەلسە «پاڭ!» — دەپ تاپانچىسىنى ئوز پېشانىسىگە تەگلۈيدى، جۇ شاۋلياڭ ئۇنىڭغا قاتتىق ۋاقىراپ:

— ياق، بىز مەغلۇپ بولمىدۇق، بىز كومپارتىيەنىمۇ، بۇ باندىتلارنىمۇ تەلتوكۈس يوقىتالايمىز. تەڭدىشى يوق، ئۇلۇق جۇڭخۇا مىنگو بىزنىڭ قولىمىزدا يارىتىلدى. سەن توخۇ ژۈرەك مەغلۇبىيەتنى تەن ئالغان بولساڭ ھازىرلا ئول! — دېدى ۋە ئورنىدىن تۇرۇۋېلىپ ۋاقىراپ تۇرۇپ ئوزىنىڭ شىنجاڭدىكى ئەڭ چوڭ ھوكۇمران ئېكەنلىكىنى كوز - كوز قىلغاندەك:

— مەن بۇيرۇق بېرىمەن، ئۈرۈمچىدىن قاچىدىغانلار كىم بولسا بولسۇن، ئېتىلىدۇ، مەغلۇپ بولدۇق دېگەن سوز كىمنىڭ ئېغىزىدىن چىقسا شۇ جازالىنىدۇ. كىمدىكىم باندىتلارنىڭ بىر ئېغىز ياخشى گېپىنى قىلسا ھەربىي سوتقا تارتىلىدۇ! مانا بۇ ھەربىي بۇيرۇق! - دېدى.

— گېنېرال، لېكىن، لېكىن!...

— كومپارتىيە جۇڭگو زېمىنىدا توقسان يەردە كېڭەش ھوكۇمىتى قۇردى. ئۇلار باندىتلارنىڭ ھوكۇمىتى. جۇڭخۇا مىنگونىڭ يۈزىگە چۈشكەن داغ. موسكۋادىكى سوھبەت بولسۇن، نەنجىڭدىكى سوھبەت بولسۇن، ھەممىسى شۇ توخسان رايوندىكى قىزىل ھوكۇمەتنى يوقىتىش. ئۇنى پەيدا قىلغان كومپارتىيەنى، ئۇنىڭ بىر مىللىيون ئىككى يۈز مىڭ ئەسكىرىنى، ئىككى مىللىيون ئالتە يۈز مىڭ خەلق ئەسكىرى دەۋالغان قاراقچىسىنى قوشۇپ يوقىتىش، تەلتوكۈس، پاك - پاكىز يوقىتىش! بىلدىڭلارمۇ، يېڭىش ئەمەس، يوقىتىش! بۇ يەردە 91 - قىزىل رايون - باندىتلارنىڭ ماكانى پەيدا بولدى. بۇلارنىمۇ ئوتتۇز مىڭ قوراللىق ئەسكىرى بىلەن پاك - پاكىز، ئۈزۈل - كېسىل يوقىتىش بىزنىڭ ۋەزىپىمىز!

— لېكىن، لېكىن! — دېدى ۋۇجوڭشىن ئاخىر چىدىماي، — جۇڭخۇا مىنگودا بىر دولەت، بىر پارتىيە، بىر داھىي بولۇش كېرەك، بۇنى ئىشقا ئاشۇرۇشتا قان توكۇش، قىرغىن قىلىشقا بولمايدۇ. يۈز مىللىون ئاھالىمىز كومپارتىيەنىڭ ھېلىقى رايونلىرىدا ياشايدۇ، ئۇلارغا خاتىرجەم تۇرمۇش، بەخت - سائادەت كېرەك، پەقەت گومىنداڭ پارتىيەسىنىڭ ئۇلۇق، ئادىل پارتىيە ئېكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈش ئارقىلىقلا، بىز دولەت ئاتىسىنىڭ ئۇز قولى بىلەن تىكلىگەن بايرىقىنى ھەممە يەردە جەۋلان قىلدۇرالايمىز!

— ياق، ياق! — دېدى جۇشاۋلياڭ قولىدىكى ئالتۇندىن ھەل بېرىلگەن رومكىدىكى ھاراقنى ئىچىۋەتكەچ، ئاق ئېپەك كوينىگىنىڭ ياقىسىنى ئېچىۋېتىپ، — 9 - ئاينىڭ 3 - كۈنى كومپارتىيە ئون بىر ماددىلىق سوھبەت لايىھىسىنى ئوتتۇرىغا قويغاندا، 9 - ئاينىڭ 4 - كۈنى جۇڭشەن غەربىي يول 101 - نومېرلىق قورادا بىزنىڭ شاۋلىزى نېمە دېدى، ئېسىڭىزدىن چىققان بولسا مەن دەپ بېرەي: ئۇ، لايىھىنىڭ توققۇزىنچى، ئونىنچى ماددىلىرى نېمە؟ مەن دەپ بېرەي: سىياسەتنى دېموكراتىيەلەشتۈرۈش، ئارمىيەنى دولەتلەشتۈرۈش، سىياسەت بىلەن ئارمىيە مەسىلىسى. مېغىزى ئارمىيە. بىزنىڭ مەخسىتىمىز كومپارتىيە ئارمىيەسىنى قورالسىزلاندۇرۇش، ھېچ بولمىغاندا ئاجىزلاشتۇرۇش. كومپارتىيەنىڭ مەخسىتىمۇ شۇ. 48 - دېۋىزىيەنى دولەت ئارمىيەسى قىلىپ قوراللىق باندىتلىرىنى ساقلاپ قېلىش. دېموكراتىيە دېگەن نەرسە بىلەن گومىنداڭ پارتىيەسىنىڭ ھوكۇمرانلىق ئورنىغا كومپارتىيەنى دەسسىتىش، جاڭ جۇشى ئۇلارنىڭ ئون بىر ماددىلىق لايىھىسىدىكى ھىيلىسىنى بىر كورۇپلا بىلىۋالدى. ھەممە گەپ ئارمىيەدە. ئارمىيە بولمىسا دولەت بولمايدۇ. دۇنيادا ئىككى خىللا دولەت بار. بىرى، ھوكۇمىتى خەلقتىن قورقىدىغان دولەتلەر. بۇ دولەتلەر ھەربىي كۈچى ئاجىز دولەتلەر. يەنە بىر خىلى، خەلقى ھوكۇمەتتىن قورقىدىغان دولەتلەر، بۇ دولەتلەرنىڭ ھەربىي كۈچى كۈچلۈك، ھەربىي كۈچ بىلەن ئىدارە قىلىنىدىغان دولەتلەر. دۇنيادىكى كۈچلۈك دولەتلەرنىڭ ھەممىسى شۇنداق. كېڭەش ئىتتىپاقىمۇ، ئۇنداق بولمىسا ستالىن نېمىشكە گېنېراللىسموس بولۇۋالدى، نېمىشكە سىياسىي تاج كىيمەي ھەربىي تاج كىيدى؟ قالغان ھەممىسى بىكار. شىنجاڭدا بىز خەلقنى جىر سىيدۇرەلەيدىغان ئەسكىرىي كۈچكە ئېگە بولمىساق ھەممىسى بىكار!

— لېكىن، لېكىن ... شىنجاڭنىڭ تارىخى، رىۋال ئەھۋالى مۇرەككەپ، چېگرا جاي. مىللەت كوپ، ئېتىقات كوپ، خەلقى قالاق!

— ئانداق بولسا نېمە بوپتۇ؟ ئىندىئانلاردىنمۇ قالاقمۇ؟ يېرىم ياۋايى بولسىمۇ ئۇنىڭغا ملتىق بىلەن تىزلىنىشنى ئوگەتكىلى بولىدۇ! ۋەھالەنكى، بىز زىياپەت بېرىپ خەلقنىڭ خورىگىنى ئوستۇرۇپ مۇشت ئېتىشنىلا ئوگىتىمىز خالاس!

چالا مەست گېنېرالنىڭ ئاخىرقى كېپى ئولكە رەئىسىنىڭ غۇرۇرىغا تەگدى. ئۇ ياغلىقى بىلەن قىزارغان، كىرپىكسىز كوزلىرىنى ۋە قوش بۇرۇن يۈزىنىڭ توۋەن تەرىپىنى سۈرتتى - دە، خىرىلدىغان ئاۋاز بىلەن تىرىككەندەك قىلىپ:

— ناتايىن، ناتايىن، خەلقتىن ئايرىلىپ قالغان ھەربىي ھاكىمىيەتنىڭ ئومرىمۇ ئۇزۇن بولمايدۇ. بۇمۇ بىر فاكت، ئاقسۇغا بىر يۈز سەكسەن باندىت تاغ ئېشىپ چۈشۈۋىدى، بىزنىڭ ئۈچ دېۋىزىيە ئەسكىرىمىز ھېچ نېمە قىلالمىدى. مانا ھازىر يېڭىشەھەرنىڭ سېپىلى ئىچىگە قامىلىپ ياتىدۇ. باندىتلار بىر يۈز سەكسەندىن كوپىيىپ بەش - ئالتە مىڭغا يەتتى. خەلق رايىنىڭ كۈچى بۇ. گېنېرال، سىز بىلەن تالاشقۇم يوق. بىزگە ھازىر لازىمى تالاش - تارتىش ئەمەس. ئۈرۈمچىنى ساقلاپ قېلىش، جۇڭگو زېمىنىنىڭ ئالتىدىن بىر قىسمىدا قىزىل ھاكىمىيەت پەيدا بولۇشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش، نىيىتىمىز ئوخشاش. كىمنىڭ توغرا، كىمنىڭ خاتا دېگەن مەسىلىگە جاڭ جېجۇڭ بۇجاڭ كەلگەندە بىر نېمە دېسۇن، شىنجاڭ قولدىن كەتمىسۇن، بۇ ھەممىمىزنىڭ ئارزۇسى!

— كېڭەشكە يېلىنىشقا مېنىڭ ھەربىيلەرگە خاس غۇرۇرۇم يول قويمايدۇ. يالتا ژىغىنىنىڭ قارارىغا بويسۇنۇپ، دالىيەن پورتىنى خەلق ئارا پورت قىلىش، لۈشۈنكوۋنى كېڭەش دېڭىز ئارمىيە بازىسى قىلىش، مانجۇرىيە تومۇر يولىنى كېڭەش - جۇڭگو بىرلىكتە باشقۇرۇش، تاشقى موڭغۇلىيەنىڭ مۇستەقىللىقىنى ئېتىراپ قىلىش دېگەن تورت ماددىلىق تەلەپمۇ ئادەمنىڭ غۇرۇرىغا تېگىدۇ. ھەي قىز، رومكىغا تولتۇرۇپ ھاراق قۇي، مەن قايناپ قالىدىغان ئوخشايمەن. بۇ تەلەپلەرگە جاڭ ۋېيۈەنجاڭ ئامالسىز ماقۇل دېدى، شىنجاڭدا رۇسلارغا تېتىغۇدەك كۈچلۈك ھەربىي بازا قۇرۇپ، كېڭەشكە قاتتىق زەربە بېرىپ، ئار - نومۇسنى ژۇيۇش كېرەك. ئامېرىكا ھوكۇمىتى، ترومىن پرېزىدېنت بىزنى مانا شۇنىڭ ئۈچۈن قوللاۋاتىدۇ. رومكىلارنى ئېلىڭلار، شەرىقتە پەيدا بولغان ئەڭ چوڭ، ئەڭ قۇدرەتلىك دولەت جۇڭخۇا مىنگونىڭ پۈتۈن دۇنياغا نۇر چېچىشى ئۈچۈن قەدەھ كوتۈرەيلى!

— ياشىسۇن جۇڭخۇا مىنگو!

— ياشىسۇن گومىنداڭ پارتىيەسى!

— ياشىسۇن جاڭ جۇشى، ياشىسۇن، تۈمەن مىڭ ژىللار ياشىسۇن!

قەدەھلەر جاراڭلىدى. قىرغاۋۇل، كەكلىك گوشلىرى چوكىلاردىن يوغان ئېچىلغان ئېغىزلارغا كىردى. بۇ يەردىكىلەرنىڭ ھەممىسىلا غالىبلار ھېساپلاندى. ئۇلار ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي جۇڭخۇا مىللىتى - دۇنيادىكى ئەڭ ئۇلۇق، ئەڭ ئەقىللىق، ئەڭ ئەمگەكچان، ئەڭ قەھرىمان مىللەت دەپ مەدھىيىلەشتى، بۇ مىللەتنىڭ يۈزىگە سۈركەلگەن قارا - كومپارتىيە، ئىلى باندىتلىرىنى لەنەت ياغدۇرۇپ، ئەڭ يامان، ئەڭ ژىرىكىنچىلىك تىللار بىلەن تىللاشتى. يەر يۈزىدە بىر دولەت، بىر مەسلەك، بىر داھىي نۇر چاچىدىغان بىر ئۇلۇق دولەتنى ئوز قوللىرى بىلەن پەيدا قىلىش ئۈچۈن، ئاخىرقى بىر تامچە قېنى قالغۇچە كۈرەش قىلىشقا قەسەم ئىچىشتى. ھاراق ئىچىش بىلەن قەسەم ئىچىش يېرىم كېچىگىچە داۋاملاشتى. جاراڭلىق ئاۋازلار غاراڭ - غۇرۇڭلاشتى، نۇرلۇق كوزلەر قىزىرىپ ژۇمۇلدى، لېكىن ئېغىزلار توختىمىدى، كەپ، تىللاش، ۋاقىراشتىن توختىسا يېيىش، ئىچىش، تاماشىش بىلەن بولدى. ئېغىز قەھرىمانلىقى ئىپادە تاپتى، ئېغىز ئەمگىكىنىڭ كاراستى ئىسپاتلاندى، ئېغىزنىڭ مۇھىملىقى مۇقىملاشتى، ھەتتا بەزىلەر مەست بولۇپ يېتىپ قالدى، لېكىن ئۇنىڭ ئېغىزى توختىمىدى...

— ھەر بىر ئەسكەرنىڭ بوينىغا ياپونغا قارشى ئۇرۇش غەلىبە قىلغاندىن كېيىن قايتا بېسىلغان «باندىت تازىلاش قوللانمىسى»نى ئېسىپ قويۇش كېرەك، باندىت ئولمىسە ئەسكەرگە ئۇيات! دېگەن سوزلەر قانداق جاراڭلىق! — دېدى لى تىيېجۇن گېنېرال تەستە ۋاقىراپ، — ھەر قانداق ئەسكەر بۇ قەسەمنى بوينىغا ئېسىۋېلىشى كېرەك، گو چىنى كويدۇرۇش كېرەك، شى يىفېڭنى ئىشتقا تاشلاپ ئولتۇرۇش كېرەك! «باندىت تازىلاش قوللانمىسى» شىنجاڭدا ئەسكەرلەرنىڭ قېنىغا سىڭىپ روھىغا ئايلانمىدى، ھەي ئىست، شۇنىڭ ئۈچۈن باندىتلارنىڭ قولىغا نەچچە مىڭ ئەسكىرىمىز ئەسىر چۈشتى!

— توغرا، توغرا. «باندىت تازىلاش قوللانمىسى»نى ئەسكەرلەرگە يادلىتىش، قېنىغا سىڭدۈرۈش، روھىغا ئايلاندۇرۇش...قالتىس گەپ! — گېنېرال جۇ شاۋلياڭ سەنتۈرۈلۈپ مېڭىپ، گېنېرال گو جىچياۋنىڭ يېنىغا كەلدى. ئۇنىڭ مۇرىسىگە قولىنى قويۇپ ۋاقىرىغىنىچە «باندىت تازىلاش قوللانمىسى»نى دېكلاماتسىيە قىلىشقا باشلىدى:

بەيجاڭ چېكىنسە چېرىگى بىلەن
ئولتۈرگۈلۈك بەنجاڭنى.
بەنجاڭ چېكىنمەي چېكىنسە چېرىك،
ناۋادا بەنجاڭ قالمىسا تىرىك.
قىرىپ تاشلاپ پۈتۈن بەننى،
كۈتۈرگۈلۈك بەنجاڭنى!
ھەر بىر چېرىك بىلگۈلۈك،
باندىت تازىلاش قانۇنىنى،
پىچاق قىلىپ بېشىغا،
ئارقان قىلىپ بېلىگە،
مەھكەم باغلىۋالغۇلۇق،
قاتتىق يادلىۋالغۇلۇق!...

گېنېرالغا قوشۇلۇپ ھەممىسى ۋاقىراپ ئوقۇشقا باشلىدى. بىرلا ۋۇ جوڭشىن چوڭقۇر خىيال بىلەن تامغا يولەكلىك ئېگىز يولەنچۈكلۈك كرېسلوغا تاشلىنىپ، بېشىنى ساڭگىلىتىپ ئۇندىمەي ئولتۇرماقتا ئىدى.

— بۇيرۇق! — دەپ ۋاقىرىدى بۇ شاۋلياڭ قىزارغان كوزلىرى بىلەن ئورنىتوپە بولۇشقان ھەربىي باشلىقلىرىغا ۋاقىراپ، — ئەتىدىن باشلاپ «باندىت تازىلاش قوللانمىسى» ھەر بىر جەڭچىنىڭ قولىدا بىردىن بولۇش ئەمەلگە ئاشۇرۇلسۇن! ۋۇ جۇشى، پۈتۈن باسمىخانىلارغا بۇيرۇق بېرىڭ، دەرھال باسسۇن!

— ياق، بۇ ئىشقا لېكىن ئىشلەنمەيدۇ. جاڭ ۋېيۈەنجاڭ ئۆزى قول سېلىپ ئىجات قىلغان ئىش بۇ!

— شۇنداق، شۇنداق، قەتئىي ئىجرا قىلىش كېرەك!

نۇرغۇن بۇيرۇق، نۇرغۇن قەسەم، نۇرغۇن ۋەدە تەكرارلاندى. گومىنداڭ ئەمەلدارلىرى نەچچە مىڭ ژىللىق خانلار دەۋرلىرىدىن مىراس بولۇپ قالغان چوقۇنۇش پەمىدىن مۇقەددەس دەيدىغان، روھىغا سىڭىپ كەتكەن ئادىتى بويىچە ۋۇ جۇشى بىلەن جۇ جياڭجۇننى سېلىشتۇرۇپ، جۇ جياڭجۇننىڭ ئۇستۇنلۇكىنى مەدھىيىلەش دولقۇنىنى پەيدا قىلىشتى.

كېڭەش ئىتتىپاقى ـ خىتاي ئىمپېرىيەلىرىنىڭ سۇيقەستى ۋە ماۋچى ئاۋتونومىيە

«ئۆز تەغدىرى ۋە ئۆز ھوقۇقى ئۈچۈن كۈرەش قىلالمىغان خەلق مۇنقەرز بولۇپ يوقلىشقا يۈز تۇتىدۇ»

ھىدودوت.

1

ياش شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ بارغانچە كۈچىيىپ، مىللىي ـ ئازاتلىق ئىنقىلاۋىنىڭ غالىبانە ئېلىپ كېرىلەپ، ئۇلكىنىڭ تولۇق ئازات بولۇشىنىڭ مۇقەررەرلىكىگە ۋە تېزلىكىگە كۆزى يەتكەن ستالىن جاڭ كەيشى بىلەن كېلىشىپ، شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىگە ئۇرۇشنى توختىتىپ، تېچلىق بىتىم تۈزۈشكە بۇيرۇق چۈشىرىدۇ. جۇمھۇرىيەت رەئىسى ئەلىخان تورەم بۇنىڭغا قەتئىي قارشى تۇرىدۇ. ئوتتۇرا فرونتتا ئۇرۇشنىڭ توختالغانلىقىنى توغرىلىق خەۋەرنى ئاڭلاپ، فرونت قوماندانى پولىنوۋنى چاقىرىپ، ـ نېمە سەۋەپتىن ئۇرۇشنى توختاتقانلىقىنى سورىغاندا، پولىنوۋ: ـ موسكۋا بۇيرۇغى بىلەن ئۇرۇشنىڭ توختىتىلغانلىقىنى ئېيتقاندا، ئەلىخان تورەم غەزەپ بىلەن پولىنوۋنىڭ مۇرىسىدىكى گېنېراللىق پوگونىنى يۇلۇۋېلىپ، «ساڭا بۇ پوگوننى موسكۋا بەرگەنمۇ، شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى بەرگەنمۇ؟»، دەپ ھايداپ چىقىرىۋەتكەن ئېكەن. بۇ ۋاقىئە شۇ چاغدا ئەل ئارىسىدا كەڭ تارالغان بولۇپ، بۇ تورەمنىڭ قەتئىيلىكىنى كورسەتكەن ئېدى. تورەمنىڭ بۇ قەتئىيلىكى ئەلۋەتتە ستالىنغا ياقمايدۇ. 1946 ـ ژىلى ئىيۇندا ئەلىخان تورىنى خەلقتىن يوشۇرۇن كېڭەش ئېلىگە ئوغرىلىقچە ئېلىپ كېتىدۇ. ياش شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى رەئىسسىز قالىدۇ. بۇ ئىككى ئىمپېرىيەنىڭ شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنى باستۇرۇشتىكى بىرىنچى سۇيقەستى، دەسلەپكى زەربىسى بولدى.

كېڭەش ھۆكۈمىتىنىڭ بېسىمى بىلەن گومىنداڭ بىلەن تېچلىق بىتىمى تۈزۈلدى. ئۈزۈن ئوتمەي بىتىم بۇزۇلدى، ئىچكى خىتايدا گومىنداڭ مەغلۇپ بولۇپ، گوڭچەنداڭ غالىبىيەت قازاندى. ئەندى جاڭ كەيشى ئورنىغا ماۋزېدۇڭ ستالىن بىلەن تىل تېپىشتى.

خىتاينىڭ سىياسىي مەسلىھەت ژىغىنىغا تەكلىپ بىلەن كېتىۋاتقان شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمەت رەھبىرى ئەخمەت ئەپەندىم، مىللىي ئارمىيە باش قوماندانى ئىسھاقبېك، مۇئاۋىن باش قوماندان دەلىلخان، ھۆكۈمەت ئەزاسى ئابدۇكېرىم ئابباسوۋلار 1949 ـ ژىلى 27 ـ ئاۋغۇستتا «ئايروپىلان ھالاكىتى» بىلەن يوق قىلىندى. شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى ئاساسىي رەھبەرلەردىن ۋە ھەربىي قوماندانلاردىن ئايرىلدى. بۇ مۇستەملىكچى ياۋۇز ئىككى ئىمپېرىيەنىڭ ئىككىنچى قېتىملىق چوڭ سۇيقەستى ۋە قاتتىق زەربىسى بولدى.

سەيپىدىن ئەزىزى بېيجىڭغا بېرىپ، سىياسىي مەسلىھەت ژىغىنىدا «شىنجاڭ بۇرۇن جۇڭگو تەۋەلىكىدە بولغان، ھازىرمۇ جۇڭگو تەۋەلىكىدە، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ مەڭگۈ جۇڭگو تەۋەلىكىدە بولىدۇ»، دەپ ئىپادە بىلدۈردى. بۇرھان رەئىسلىكىدىكى ئولكىلىك گومىنداڭ ھۆكۈمىتى، تاۋسىيۇ قوماندانلىقىدىكى گومىنداڭ ئارمىيەسى شەرتسىز تەسلىم بولغاندىن كېيىن قىزىل خىتاي ئارمىيەسى ئۇرۇشسىز ۋەتىنىمىزگە بېسىپ كىرىش بىلەن مىللىي ئارمىيەمىزنى خىتاي ئارمىيەسى تەركىۋىگە قوشۇپ، 5 ـ كورپۇس قىلىپ، كورپۇس قوماندانلىق شتابىدىن تارتىپ پولكلارغىچە ئۆز سىياسىي كومىسسارلىرىنى قويۇپ، مىللىي ئارمىيەنى ئۆز كونتروللىقىغا ئالدى. بۇ سۇيىقەستمۇ ئاسانلا ئىشقا ئاشتى.

خىتاي كوممۇنىست مۇستەملىكچىلىرى ۋەتىنىمىزنى تولۇق ئىشغال قىلىپ، ئۆز ھۆكۈمرانلىقىنى، يەنى كوممۇنىستىك دىكتاتۇرىسىنى تىكلەپ ئالغاندىن كېيىن، مۇستەملىكچىلىك، زوراۋانلىق سىياسىتىنى دەخلىسىز ئەمەلگە ئاشۇرۇش مەخسىتىدە 1950 ـ ژىلدىن باشلاپلا، «ئەكسىل ئىنقىلاپچىلارنى يوقىتىش» ھەرىكىتىنى ئولكە مىقياسىدا كەڭ كۆلەمدە ئېلىپ بېرىپ، ھۆكۈمەت، ئارمىيە ۋە جەمىيەتتىكى ئابرويى ـ ئىناۋەتلىك، بىلىملىك، ۋەتەنپەرۋەر زاتلارنى، زىيالىلارنى، ھەر ساھادىكى موتىۋەر يۇرت باشلىرىنى، دىنىي ئولۇماللارنى «ئەكسىل ئىنقىلاپچى، خائىن، پانتۈركىست، پان ئىسلامىست» دېگەن رەزىل جىنائىي ئەيىپلەر بىلەن قولغا ئېلىپ، مۇتلاق كۆپچىلىكىنى ئۆلتەردى. بۇ تېچلىق شارائىتتا ئوچ ئېلىش ۋە باستۇرۇش بولۇپ، يۈز مىڭدىن ئارتۇق ئادەم يوق قىلىنغان ئېدى. بۇ ماۋچىلارنىڭ ئۆزلىرى ئۈچۈن ئاساسىي خوۋۇپلۇق دەپ بىلگەن ئادەملىرىنى ئۈجۈقتۇرۇش ۋە ئۈچىنچى قېتىملىق قاتتىق زەربىسى بولدى.

ماۋچىلار ئۆز ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەپ ئالغاندىن كېيىن، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ يەرلىك خەلقنىڭ ئاۋتونومىيە ھەققىدىكى پىكىر ـ تەلىۋىنى بىلىپ بېقىش مەخسىتىدە چۈشەرگەن ئالاھىدە ئۆگىنىش كورسەتمىسى بويىچە 1951 ـ ژىلى مارتتا ھەر مىللەت ۋەكىللىرىدىن تەركىپ تاپقان 51 ئادەم غۇلجىدا سوھبەت ژىغىنى ئۆتكۈزىدۇ. (بۇ، كېيىن «51 چىلەر ژىغىنى» دەپ ئاتالدى.) ژىغىن قاتناشچىلىرىدىن بەزىلەر، خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسىنى خۇددى كېڭەش كومپارتىيەسىگە ئوخشاش ماركسىزم ـ لېنىنىزم غايىلىرىنى پارتىيەنىڭ ئاساسىي پروگراما غايىسى قىلغان پارتىيەدە مىللىي مەسىلىمۇ لېنىن غايىلىرى بويىچە مىللەتلەرنىڭ ئۆز تەغدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش پرىنسىپى بويىچە ھەل قىلىندۇ دېگەن پىكىردە پارتىيەگە بولغان سەممىي ئىشەنچ ۋە ئۈمۈت بىلەن، «بىزدىمۇ مىللىي مەسىلە كېڭەش ئىتتىپاقىدىكىدەك ھەل قىلىنسا يەنى ئۆز دولەت بايرىقى، دولەت گېمنى، دولەت گېربى ۋە مىللىي ئارمىيەسى بولغان ئۇيغۇرستان ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيەت قۇرۇلسا» دېگەن تەكلىپنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. بۇنداق تەكلىپ ماۋ باشلىق خىتاي رەھبەرلىرىنىڭ غەزىۋىنى قوزغايدۇ. جۇڭگونىڭ ئەمەلىي ئەھۋالى كېڭەش ئىتتىپاقىغا ئوخشىمايدۇ، ـ دەپ ژۇقارقىدەك پىكىردە بولغۇچىلارنى ئۆزىنى تەكشۈرتۈپ، تەكشۈرۈشلەر كۈرەشكە ئايلىنىدۇ. بۇ كىشىلەرنىڭ كۆپى كېيىنكى ھەرىكەتلەردە «ئەكسىيەتچى بۇرژۇئا يەرلىك مىللەتچى» بولۇپ جازالاندى.

1952 ـ ژىلى ۋاڭ جېن بېيجىڭدىكى ژىغىندىن قايتىپ كېلىپ، سەيپىدىن ئەزىزىگە، ـ رەئىس ماۋزېدۇڭ شىنجاڭنىڭ تېررىتورىيەلىك ئاۋتونومىيە مەسىلىسى توغرىسىدا كونكرېت لايىھەنى ئوتتۇرىغا قويۇشىڭىزنى ئېيتتى، ـ دەيدۇ. سەيپىدىن ئەزىزى، ـ بۇ ئىش توغرىلىق مەركەز قارار چىقارغاندىن كېيىن سوزلىشەيلى، ـ دېسە، ۋاڭ جېن، ـ مەركەز پىكىرىڭىزنى ئاڭلاپ باقماقچى، مېنىڭچە پىكىرىڭىزنى سوزلەپ باقسىڭىز بولىدۇ، ـ دېگەندىن كېيىن سەيپىدىن ئەزىزى ماۋزېدۇڭغا ئۆز مىننەتدارلىقىنى بىلدۈرۈپ، ـ «ئەستائىدىل ئويلىشىپ، دەسلەپكى تەسەۋۋۇرىمنى ماۋجۇشىغا يازما دوكلاد قىلدىم. دوكلادىمدا فېدېراتسىيە مەسىلىسىنى تىلغا ئالمىدىم. ئىتتىپاقداش (ئاۋتونومىيە) جۇمھۇرىيىتى مەسىلىسىنىمۇ تىلغا ئالمىدىم. مەن شىنجاڭ ئولكە دەرىجىلىك ئاۋتونومىيە ئورنىنىڭ نامى «شىنجاڭ ـ ئۇيغۇر ئاۋتونومىيە ھۆكۈمىتى» دەپ ئاتاشنى تەكلىپ قىلدىم». (سەيپىدىن ئەزىزىنىڭ شىنجاڭ ـ ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 40 ژىللىقىنى تەبرىكلەپ يازغان ماقالىسىدىن ئېلىندى).

سەيپىدىن ئەزىزى نېمە ئۈچۈن فېدېراتسىيە ياكى ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيەت مەسىلىسىنى ئېغىزغا ئالمىدى؟ بۇ سوئالغا ئەلۋەتتە، ھورمەتلىك گېزىتخان ئۆزى مۇلاھىزە قىلىپ، ئېنىق جاۋاپ بېرەلەيدۇ.

1952 ـ ژىلى 9 ـ ئاۋغۇستتا ماۋزېدۇڭ پەرمانى بىلەن جوڭگو خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مىللىي تېررىتورىيەلىك ئاۋتونومىيەنى يولغا قويۇش تېزىسى جاكالىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئولكىدىمۇ تېررىتورىيەلىك ئاۋتونومىيەگە تەييارلىق كورۇش ھەيئىتى بۇرھان شەھىدىي رەئىسلىكىدە قۇرۇلىدۇ. شىنجاڭنىڭ مىللىي تېررىتورىيەلىك ئاۋتونومىيە خىزمىتىنى يولغا قويۇش پىلانى مۇزاكىرە قىلىنىپ، شىنجاڭ ئولكىسىدە ئۇيغۇرلارنى ئاساس قىلغان ھالدا ئاۋتونوم رايون قۇرۇش، بۇنىڭدىن باشقا مەمۇرىي مەھكىمە دەرىجىلىكتىن بىر، ۋىلايەت دەرىجىلىكتىن ـ 4، ناھىيە دەرىجىلىك ـ 6، يېزا دەرىجىلىكتىن 15 بولۇپ، جەمى 22 ئورۇن بەلگىلىنىدۇ.

1952 ـ 1953 ـ ژىللىرى «ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىپ، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش» ۋە «يەر ئىسلاھاتى» ھەرىكىتى بۇنىڭ كەينىدىنلا «3 كە، 5 كە قارشى» ھەرىكەتلەر ناھايىتى قاتتىق ئېلىپ بېرىلىپ، يەنە ئون مىڭلىغان ئادەملەر مەزكۇر ھەرىكەتلەردە قارىلىنىپ، يوق قىلىندى، يېرى، مال ـ مۈلكى مۇسادىرە قىلىندى. ئۇمۇمەن خىتاي كوممۇنىستلىرى دېموكراتىك ۋە سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش نامى بىلەن ئېلىپ بارغان ھەرىكەتتىكى مەخسەت يەنە جەمىيەتتىكى قابىل، ئىختىدارلىق، ئىلغار پىكىرلىك ئادەملەرنى يوقىتىش، پۈتۈن بايلىق، ئىختىساتنى دولەت ئىگىلىكىگە ئۆتكۈزۈۋېلىش بولدى.

1954 ـ ژىلغا كەلگەندە، مىللىي ئارمىيەمىزدىن خاتىرجەم بولالماي، خىتاي ئارمىيەسىدە شتات قىسقارتىش باناسى بىلەن 5 ـ كورپۇسنى پۈتكۈل تەركىۋى بىلەن قىسقارتىپ يوقاتتى. مىللىي ئوفىتسېرلارمۇ تاساقاتتىن ئۆتكۈزۈلۈپ، كەسىپ ئالماشتۇرۇپ، مەمۇرىي خىزمەتلەرگە تەخسىم قىلىندى. جەڭچىلەر تارقىتىلدى. مىللىي گېنېراللاردىن سەيپىدىن، ساۋدانوۋ، ئەزىزوۋلار، قۇربان ئەرشىدىن، روزى ھوشۇر دېگەنلەر بىرمۇ مىللىي ئەسكىرى بولمىغان قۇرچاق گېنېراللار بولۇپ، «غوجا كورسەتكەن» ئورنى ساقلاپ قىلىندى.

1948 ـ ژىلى غۇلجا شەھىرىدە ئەخمەت ئەپەندىم رىياسەتچىلىكىدە قۇرۇلغان «شىنجاڭدا تېچلىق ۋە خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى» 1950 ـ ژىلى مەركىزىي ئاپپاراتنى غۇلجىدىن ئۇرۇمچىگە يوتكەپ، «شىنجاڭ خەلق دېموكراتىيە ئىتتىپاقى» نامىدا ئولكە بويىچە ھەممە ۋىلايەت، ناھىيەلەرگىچە تەشكىلاتلىرىنى قۇرۇپ، ئەزا قوبۇل قىلىپ، كەڭ ئاممىنىڭ قىزغىن قوللاپ ـ قۇۋۋەتلىشى بىلەن ئۆز پائالىيىتىنى باشلىغان ئېدى، «ئالغا» گېزىتى بىلەن «ئىتتىپاق» ژۇرنالى مۇنتەزىم چىقىپ تۇرغان ئېدى. كومانخور قارا نىيەت خىتاي كوممۇنىستلىرى بۇ كەڭ ئاممىنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىپ، قوللىشىغا ئېرىشكەن سىياسىي تەشكىلاتتىن خاتىرجەم بولالماي، 1954 ـ ژىلى رەسمىي بۇيرۇق بىلەن «ئىتتىپاق» ئۆزىنىڭ تارىخىي رولىنى ئورۇنلاپ بولدى، ھازىر ھەر بىر سىنىپ ۋە ھەر ساھانىڭ سىنىپىي ھەم كەسىپى تەشكىلاتلىرى قۇرۇلدى» دەپ، «ئىتتىپاقنىمۇ» تارقىتىۋەتتى.

مىللىي ئارمىيە بىلەن «ئىتتىپاقنى» تارقىتىۋېتىشى ماۋچىلارنىڭ خەلقىمىزگە قارىتا 4 ـ قېتىملىق سۇيىقەستى ۋە چوڭ زەربىسى بولدى. ماۋچىلارنىڭ ئولكىمىزگە كىرگەندىن كېيىنكى ئېلىپ بارغان چوڭ باستۇرۇشى ۋە مىللىي ئارمىيەنىڭ، «ئىتتىپاقنىڭ» يوق قىلىنىشىدا ئولكە رەئىسى بۇرھان شەھىدىي، مۇئاۋىن رەئىس سەيپىدىن ئەزىزىيلەر ئاكتىپ باشلامچى ۋە ئىجراچىلار بولۇشتى. شۇنىڭدەك ئولكىگە ئىچكى خىتايدىن خىتاي كوچمەنلىرىنى يوتكەپ چىقىشىنىڭمۇ ئاكتىپ تەشەببۇسكارلىرى بولۇشتى.

2

«بولۇپ باشقۇرۇش»، «ھۆكۈمدار ئۆزىنىڭ ياۋۇز نىيىتىنى نىقاپلاشنى بىلىشى، ئۇ چوڭ ساختىپەز، چوڭ ھەۋەسكارغا ئايلىنىشى كېرەك»

ماكياۋىللى.

ماكياۋىللىنىڭ بۇ دەستۇرىغا ئەمەل قىلغان ماۋچىلار 1950 ـ ژىلدىن باشلىغان سىياسىي بېسىقتۇرۇش ھەرىكەتلىرى ۋە ھەر خىل چارە ـ تەدبىرلەر بىلەن قولغا ئالدىغاننى ئېلىپ، ئاتىدىغانلىرىنى ئېتىپ، مۇستەملىكىچىلىك، ھاكىم مۇتلاق، زوراۋانلىق ئاساسىنى مۇستەھكەملەپ ئالغاندىن كېيىن 1954 ـ ژىلدىن باشلاپ ئولكىدە ھەر دەرىجىلىك ساختا، يالغان ئاۋتونومىيەلەرنى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ خاھىش ۋە تەلىۋىگە زىت ھالدا، ئۆز خالىغىنىچە ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا باشلىدى.

مەركەزنىڭ بۇيرۇغى بويىچە «كىچىكتىن چوڭغا قاراپ» ئىجرا قىلىپ، دەسلەپ 15 يېزا دەرىجىلىك ئاۋتونوملار، كېيىن ناھىيە دەرىجىلىك 1 ـ چاپچال شىبە، 2 ـ قوبۇقسار موڭغۇل، 3 ـ باركول قازاق، 4 ـ مورى قازاق، 5 ـ يەنجى (قاراشەھەر) خۇيزۇ (توڭگان)، ۋە 6 ـ تاشقۇرغان تاجىك ئاۋتونوم ناھىيەلىرى قۇرۇلىدۇ.

كېيىنكى باسقۇچتا ۋىلايەت دەرىجىلىكتىن موڭغۇللارغا شىمالدا بورىتالا، جىڭ، ئارشاڭ ناھىيەلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بورىتالا موڭغۇل ئاۋتونوم ئوبلۇسى، جەنۇپتا كورلا ۋىلايىتىگە قاراشلىق خوشۇت، خوتۇسۇمبۇل، باغراش شۇنىڭدەك پۈتۈنلەي ئۇيغۇرلار ياشايدىغان بۇگۇر، چەرچەن، چارقىلىق، لوبنۇر ناھىيەلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان كورلا بايىنغۇلىن ـ موڭغۇل ئاۋتونوم ئوبلۇسى قۇرۇلىدۇ. (كورلا شەھىرىدە ئولتۇراقلاشقان موڭغۇل ئاھالىسى بولمىسىمۇ ئوبلۇس مەركىزى قىلىنىدۇ).

قىزىلسۇ قىرغىز ئاۋتونوم ئوبلۇسقا ئاتۇش شەھىرى زورمۇ ـ زور، كوپچىلىكىنىڭ نارازىلىقىغا قارىماي، قىرغىز ئاۋتونوم ئوبلۇسىنىڭ مەركىزى قىلىنىدۇ. مەزكۇر ئوبلۇسقا ئاقچى، ئاقتو، ئۇلۇغچات ناھىيەلىرى قارايدۇ.

تۇڭگانلارغا سانجىنى مەركەز قىلىپ، كۈچۈڭ، فوكاڭ، مىچۈەن، جىمسار، قۇتۇبى، ماناس ۋە مورى ناھىيەلىرىنى ئۆز دائىرىسىگە ئالغان سانجى خۇيزۇ ئاۋتونوم ئوبلۇسى قۇرۇلىدۇ.

كېيىن مەمۇرىي دەرىجىلىك يەنى ئىلى (9 ناھىيە، شەھەر) تارباغاتاي (7 ناھىيە)، ئالتاي (8 ناھىيە) ۋىلايەتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئىلى ـ قازاق ئاۋتونوم ئوبلۇسى قۇرۇلۇپ، غۇلجا شەھىرى كوپ تالاش ـ تارتىشلاردىن كېيىن يەنە خەلق نارازىلىقىغا قارىماستىن قازاق ئاۋتونوم ئوبلۇسىنىڭ مەركىزى قىلىپ بەلگىلىنىدۇ.

بۇ تالاش تارتىش مۇنازىرىلار توغرىلىق سەيپىدىن ئەزىزى ئۆز ماقالىسىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ: «ئاۋتونومىيەلىك ئورۇن مەمۇرىي مەھكىمە تېررىتورىيەسىنى بەلگىلەشتە ئۇرغۇن ماس كەلمەسلىك ئەھۋاللىرى كورۇلدى. مەن ئوتتۇرىغا چىقىپ، ھەر قايسى تەرەپلەرگە خىزمەت قىلىشقا مەجبۇر بولدۇم. مەن مەركەزنىڭ يول ـ يورۇقىنى، مەسىلىلەرنى مۇزاكىرە قىلىشىمىزنىڭ ئاساسى قىلىپ، ئىدىيەمىزنى موشۇ نۇقتىغا بىرلىككە كەلتۈرۈشىمىز كېرەك. ـ دەپ تەكرار تەكىتلىدىم. مەن قازاق، قىرغىز قاتارلىق كوچمەن چارۋىچى مىللەتلەر ئەۋلاتتىن ـ ئەۋلات تاغ ئىچىدىكى ئوتلاقلاردا كوچمەن ھايات كەچۈرۈپ كەلگەن. ئۇلارنىڭ باللىرى سەييارە مەكتەپلەردە ئوقۇيدۇ. بۇ ھالدا قانداقمۇ سوتسىيالىزم قۇرغىلى بولىدۇ. بىز ئۇلارنى مۇقىم ئويلەرگە كوچىرىپ كىرىشكە تەكلىپ قىلىشىمىز، تاغدىن چۈشۈپ، چارۋىچىلىق بىلەنمۇ، دېھقانچىلىق بىلەنمۇ شۇغۇللىنىشقا تەكلىپ قىلىشىمىز لازىم. ئۇلارمۇ زاۋۇت قۇرۇشى، مۇقىم مەكتەپلەرنى قۇرۇشى لازىم. موشۇنداق قىلغاندىلا سوتسىيالىزم يولىغا ماڭالايدۇ، ـ دەپ چۈشەندۈردۈم. بولۇپمۇ ئىلىنى قازاق ئاۋتونوم ئوبلۇسقا بېرىش مەسىلىسىدە ئۇيغۇر كادىرلارنى كەڭ قوساقلىق بولايلى، شىنجاڭدا ئۇيغۇرلار ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ. شۇڭا ئۇيغۇرلار باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەرگە ياردەم بېرىشى كېرەك دەپ قايىل قىلدىم».

مانا شۇنداق قىلىپ، مەركەزنىڭ تەخسىماتى، سەيپىدىن ئەپەندىنىڭ ئاكتىپ خىزمەت قىلىشى بىلەن بىر پۈتۈن ئۇيغۇر دىيارىنىڭ 70 پائىزى دېگىدەك قازاق، موڭغۇل، تۇڭگان، قىرغىزلارغا بولۇپ بېرىلدى. ماكياۋىللىنىڭ «بولۇپ باشقۇرغىن» دېگەن دەستۇرى ئەمەلدە ئاشۇرۇپ ئىجرا قىلىندى.

ئەندى نوۋەت ئاخىرىدا ئولكە دەرىجىلىك ئاۋتونومىيەگە كەلدى. 1955 ـ ژىلى ئولكە رەئىسى بۇرھان، مۇئاۋىن رەئىس سەيپىدىن بېيجىڭغا ژىغىنغا بارىدۇ. ماۋزېدۇڭ بۇلارغا شىجۇڭشۈننى (غەربىي ـ شىمال 4 ئولكە رەئىسى) ئەۋەتىپ، ئولكە دەرىجىلىك ئاۋتونومىيە نامىنى «شىنجاڭ ئاۋتونوم رايونى» دېسەك دېگەن پىكرىنى بىلدۈرىدۇ. سەيپىدىن ئەزىزى، ـ ئاۋتونومىيە مەلۇم مىللەتكە بېرىلىدۇ، شۇڭا مىللىي تېررىتورىيەلىك ئاۋتونومىيە دېيىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن «شىنجاڭ ئاۋتونوم رايونى» دېگەن نام ئانچە مۇۋاپىق ئەمەس، ـ دەيدۇ. شىجۇڭشۈن: ـ ياخشى پىكىرىڭىزنى ماۋجۇشىغا دوكلاد قىلىمەن، ـ دەيدۇ. ئىككى كۈندىن كېيىن شىجۇڭشۈن سەيپىدىن، بۇرھان شەھىدىيلەر بىلەن كورۈشۈپ، رەئىس ماۋزېدۇڭ ئەستائىدىل ئويلاپ، يولداش سەيپىدىننىڭ پىكرىگە قوشۇلدى، ـ دېگەن. (سەيپىدىن ئەزىزىنىڭ ژۇقارقى ماقالىسىدىن).

مەھمۇد ئەكرەم.
تاشكەنت شەھىرى.
(ئاخىرى بار).

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ەخسم ھەببىيى

ھايات تەربزى ۋە مۇھەببەت

ھايات ئوزى ئوز ئالدىغا بىر دۇنياكەن،
مۇھەببەتمۇ ئوز ئالدىغا بىر باشقىچە.
ھايات دېگەن ئومۇرلۈك چوڭ موساپىكەن،
سويكۇ ـ كېچە، مسالى بىر تاڭ ئاتقىچە.
ھايات ـ سويكە، سويكۇ ـ ھايات قوش ئېكىزەك،
مۇھەببەتنىڭ ھەر سالاسى چوڭ ـ غول ئېرىق.
شۇنىڭ بىرى قىزغا دېگەن قىزىقىش بەك،
شارائىتىڭ كەلمسە ئۇ ـ جانغا مىق ـ زىق.
توغرا تۇرمۇش قانائەت ۋە نەق سەبرىدە،
ماسكاپىتەك سويكۇ سوقار تار تۇيۇقتا.
ھەقىقى بىر مۇھەببەتمۇ تا ئەگەردە،
ئەقىل كوزدە شاللانمسا تاشلار قۇدۇقتا.
بىرلەمچىسى ھاياتمۇ، يا مۇھەببەتمۇ.
(مەن مۇھەببەت دەۋاتقىنىم قىز سويكۇسى)
«توخو بورۇنمۇ، ياكى تۇخۇم بۇرۇنمۇ»
دېگەنگە پەقەت جاۋاپ يوقتەك، يوق ئۇلگۇسى.
ئامما ئېنىق ئېيتالايمىز: ھايات ـ تۇرمۇش،
جايۇ، ۋاقىت، شارائىتنى دەر بىرلەمچى.
ئانى ئەگەر كەۋسەر سۇ دەپ جۇملە قۇرۇشساق،
ئەڭ ياخشىسى شۇ كەۋسەركە بول تىلەمچى!..

دۇنيانىڭ ھەسرىتى

بالا چاغدا چوڭ بولماقنىڭ تەسلىگى،
ياش يەتكەندە قېرىلىق تېز باسقىنى،
كىمگە قانداق بىلىنگەندۇ بىلمەيمەن،
كورسەتمەيدى ماڭا غەمدىن باشقىنى.
ئۇلغۇيۇپ چوڭ بولۇشنى زەپ ئارزۇلاپ،
نېمە ئانچە خورۇدىمكى، ھەسسىنەي!..
«چوڭ بولۇپ دەرت تارتقىچە، كىچىك تۇرۇپ ـ
ئۇلگەن ياخشى» دېگەن قوشاق راسكىنەي!..
بالىلىق چاغ ۋاقىت ـ سائات قاشاڭمۇ،
ياش ئۇلغايسا بەك ۋۇگەرىدۇ ئالدىراپ.
ئالدىرىتامدۇ «مازارىڭغا تېز يەت!» دەپ،
شاشما ئومۇر نېچوك ۋۇگەر ھالسىراپ؟..
بالا چاغدا كۈن ۋە ھەپتە ۋاي!.. ئۇرۇن...
قېرىغاندا ئۇلار ئوتەر باشقىچە.
ئۇ جۇمەدىن بۇ جۇمەرىڭ تېز كېلىپ،
يېتىدىغۇ كوزنى ۋۇمۇپ ئاچقىچە.
بىراق ھەممە ئولمەسلىكىنىڭ غېمىدە،
ۋۇرۇمىزغۇ باي بولۇشنىڭ پېيىدە...
ياخشى ئېچىپ، ياخشى يەپ ھەم راھەتتە،
ئوتۇشنىڭلا كويى بىلەن ئېيىدە...

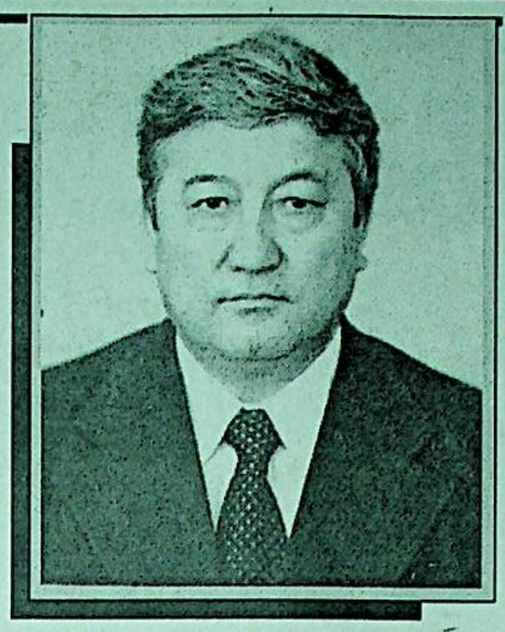

بالا چاغدا چوڭ بوپ كېتىش دەرىدە،
ياش ئۇلغايسا ياش بوپ قېلىش دەرىدە،
بۇ كارامەت غەلىتلىك بىلەن بىز،
بىر كۈن ئەجەل قۇچۇش بارغۇ ھەممىگە!..
ئالتە كۈنلۈك بۇ ئالەمدە نېمانچە،
تىپىرلايمىز، تېپىچەكلەيمىز نادانچە؟...
بايلىققۇ، باشقىغۇ ھەلىدە،
ياقلىشىش دوروس كوڭۈل ئارامچە...

مونۇمۇ قىزىق گەپ ئېكەن

بىر كۈن ئىككى ئايال سوھبەت قۇرارىكەن،
ئوچىرەتنىڭ ئارقىسىدا ئۇشتۇمتوت.
ھېچ قاچان مەن ئاڭلىمىغان قىزىق گەپ،
جەلىپ قىلدى تورغىن سەن دەپ نەق ئۇقۇپ.
بىر ئايال گەپ قىلغىنى خوپ ياشانغان،
تەجرىبىلىك، ئەقىل ـ پىنئلى توغرىدەك.
ياشىراغى ئوز ئېرىدىن داتلاپتەك،
چوڭ ئايالنى كوردۇم گەپتە يورغىدەك.
ـ سەن ئېرىڭنى ئامراق بولسۇن دېسەڭ گەر،
تۇر ئاغزىنى لەززەت بىلەن تەمىنلەپ!...
ئوز ئىلكىڭنىڭ تۇغۇرىغا قونار ھەق،
كوڭۈل قۇشى ئۇ ئېرىڭنىڭ لوقما يەپ...
قىزغىنىپ يەنە قولاق سېپ تۇرسام،
دېدى كاداڭ چوڭ ئايال ھە، مۇنداق دەپ:
ـ جاۋاپلاشما، سېنىڭ قانچە بولسۇمۇ، ـ
قىلغان ئىشىڭ تۇز ۋە توغرا، تۇر دەپ «خەپ!»
زادى ئەرىنىڭ تەلۇنىنى چانىما،
ئۇ چېپىشقا تەييار قىيما گوش ئەمەس.
ماقۇل، خوپنى كەسىپ قىلساڭ ئەر ئالدا،
سەندىن تاتلىق خوتۇن بولماس، تۇر پەخەس.

ئەرنى لەززەت، ھوزۇر ئىزدەر قىلما سەن،
بۇ ھەر قانداق ئايال قولدىن كېلەر ئىش.
باھار بېغى گۈللۈك بولۇپ يايرىساڭ،
ھېچ قانداق ئەر كوڭلى تۇرماس توڭغاق قىش...

چىقىش يول

ئانا ۋەتەننى تەرك ئەتكەن قۇمدەك، تېرىقتەك،
يات ئەللەرگە چېچىلغانكى بايقۇش ئۇيغۇر خەق.
تەرەپ ـ تەرەپتە جىن چىراقلار ياقتۇق ھەجەپ،
يورۇتالماي ژۇرمەكتىمىز بىرەر بىر روجەك.
ئاچالماستىن بىرەر يوچۇق نى نى ژىكتىلەر،
تاڭ ئاتقۇزماقتا بۇلبۇل كەبىي سايراپ كېلەر،
ئەلنىڭ كوڭۈل قۇشلىرىنى گەھ ـ گەھ دېيىشىپ،
بىر لوقما لوق گوشى يوق ساپ قۇرۇق قول شىلتەر.
چىقىش يولىنى كورمەكەن خەلق قوللاپ قېلىشماي،
كورەش سازىغا ئەقەللى چىلك ـ چاك ھەم دايمۇ چېلىشماي،
ئەڭ بولمسا بىر دوللارلىق ئوتون تاشلاپ كېپ،
بىر ئوچاققا ئوت يېقىشماي، تۇرار قول سېلىشماي.
كۈنا يوقكى مەزلۇم ئېلىم ـ جان خەقلىمىزدە،
تۇرت تاغ ببسىپ تۇرار كورۈڭ كەژكىمىزدە...
كۈنا يوقكى جان تاشقان قەيسەرلىرىمىزدە،
ئازاتلىقنىڭ نۇرىن چاچقان مۇڭدەك قەلبىمىزكە...
ھەممە كەپنىڭ تۇكۈچى بىر چىقىش يوللار يوق،
بىزدە ئۇچار قانات بومبا يوق ھەتتا بىر ئوق...
ھۇررا دەپ، ئارا ـ كۈجەك بىلەن شەر ئالاردا،
ئەژداتلىرىڭ ۋا دەرىخا ئېيتقان خۇددى توق.
شۇنىڭ ئۇچۇن يانغان چىراق جايىدا ئوچۇپ،
قەيسەرلەرنىڭ چاچقان ئوتى ئۇچقۇنداپ قالغان...
بىر كۈن كېلەر يالقۇنلۇنۇپ ئوتلارنى پۈرقۇپ!...
ئوت قويايلى! سوۋۇپ كەتكەن ئارزۇلۇق ئويغا،
ئوخشاپ قالغان خەلقىمىز تا، ۋۇكاچلاپ قويغا.
كىم ھايدىسا باش كوتەرمەي ماگىدۇ ئوتلاپ،
قۇربان بەرسە قاينىماي قولدار قىلغان تويغا...

با مەسلىھەت

كوزۇكچە ئاشۇرۇپ بالخانلىق قىلىپ،
كەتسە گەر ماختاپ كىم ھەزەر قىل ـ ھەزەر!..
ئامما سەن سەۋرەكنى تاغدەك ئېغىر قىل!
ھالقىغان كېپىدىن توختاشقا قەدەر.
ھېچ قاچان تارىختا بولمىغان ئېكەن،
چىن ماختاش كوزۇكچە جاۋاراشمىغانكەن.
كارامەت ئەھلىسى يېقىملىق سايراپ،
ۋۇرەكنى ئىكەگدەپ غاجىراشمىغانكەن.
ئادەمنىڭ ئەسكىسى ھېچىيىپ تۇرار،
ئالدىڭدا يورغىلاپ كوڭلۈڭ ئوۋلاشقا.

ئوروللۇپ ئۇ تۇرار دۇشمەنلىرىڭگە، ـ
بارىكىنى يامانلاپ قوقۇم دۇكلاشقا...
يەنە كېپ ئالدىڭغا ئەچىل ناينا قلاپ،
دىلىڭغا كېلىدۇ قاماق سېلىشقا.
قانداقتۇ بىر مەنپىيەت كوزلىمسە ئۇ،
كۇچۇكلاپ كەتمەيدۇ يېقىپ قېلىشقا.
ماختىغان بولۇپ ئۇ، ئىچىدە تىللايدۇ،
ئۇ گەپلەرئەستىرىن پەرىق ئەتكەن دوستۇم!
سەزگۈرلۈك قانچىلىك شەمشەرلەنسىلا،
ئايرىيەسەن ئەركەك يا، چىشى گەپنى، ئۇققۇن!...
با مەسلەت ئويلاپ بىز كورۈپقۇ باقساق،
تەستەقلەپ قالمىز توغرا ـ خوپ تاپساق.
خومەيلىك ھەر كىمدە ئازدۇر ـ كوپ بولار،
بەكمۇ سەت بېخەستە قالمايلى ئاقساپ.
ئالەم ھازىر ھارامغۇ؟! ـ ئاھ! نەيلەرمىز؟!...

كىم تۇزەيدۇ ـ كىم؟

ئوغۇل بالا ھۇجۇمچىكەندە،
قىز بالىلار مۇداپىەدە.
مۇھەببەتنىڭ ئەلانچىسىمۇ،
بۇ زامانداۋ ھەممە تەگكەندە.
ئېغىر ئىشلار ئوغۇل زىممىدە،
ئىنجىق ئىشلار قىزلار ئىلكىدە.
ھايات تەلەپ مۇئامماسىدىن،
كىتابى يوق بار قانۇن قائىدە.
قەلبىلەردە پولات ئابىدە.
جاھان ئەھلى ئەقىللىق پىكىر ـ
ئوي ژۇگرىتىپ ئورتاق تاپقاندە ...
شۇنداق تۇرۇپ تېچىلىق يېپىشماس،
يەر چوڭ قازاندا پۇرچوغى پىشماس.
مىلك ـ مىلك خىل تىلدا، نەچچە خىل دىندا، ـ
بولۇۋېلىشىپ پەقەت پېتىشماس.
توۋۋا دەيمەن، توۋۋا ـ توۋۋا ھە!...
يەڭ دېسە يەپ ئوزى، دېمەس كە!
شۇنداق ئېكەن نە خۇدا، نە پەيغەمبەر،
ھاياتنى تۇزەلمەي كېتەرمۇ ـ زە؟...

نېمشكە شۇنداق

جاھاننى تۇمان باستى، يېقىننى كورەلمەيمەن،
دوست بىزگە تېپىلماسكەن چۇشۇنۇپ ۋۇرەلمەيمەن.
كۇنىكە يېغىن ياغدى، ئاق ـ قارا دەلەلمەيمەن،
جاھانغا ئوگەيمۇ بىز دوستلۇقنى تىلەلمەيمەن.
ھايۋانى باغ ھەممنى دوست قىلىپ ئوتىدىكەن،
بىز ئادەم نېمشكىدۇ ھامان قەس ئوتسىزكەن؟!.

ئىشى تىكشىغۇچىلارنىڭ خىلە ۋاقتىنى ئالاتتى.
بۇزۇرۋمېھر ھىند ئالىملىرى تەرىپىدىن ئوزىگە قويۇلغان مانا شۇ بىر ئەيىبنى ئاڭلاپ، مۇنداق دېدى:
ـ ئاۋال «نېمىنى سوزلىسەمكىن؟» دەپ ئويلىغاندىن كېيىن سوز ـ لەش ـ «بۇ بېمەنا سوزلىرىنى نېمشكە سوزلىدىم؟» دەپ پۇشايمان قـ ـلمىشتىن كورە ياخشىراقتۇر. بېيىت:

ئويلىماستىن سوزلىمە، ساقلاپ ئوزەڭنى سوزلىگىن،
ياخشى ئويلاپ، ئاندىن سوزلە، تېز ئالدىراقسانلىق قىلمىغىن.

كىچىك ھىكايىلەر

سۇلايمان ۋە مېھمان

رىۋايەت قىلىنىشچە، بىر كىشى سۇلايمەن پەيغەمبەرنىڭ ئويىگە مېھمان بولۇپ كەپتۇ. سۇلايمان مېھماننىڭ ئالدىغا ئويىدە بارىنى ـ يەـ نى قېتىپ قالغان نان بىلەن تۇز ئېلىپ چىقىپ قويدى. مېھمان دەسـ تۇرخاندىكى قاتقان نانىنى كورۇپ: «كاشكى، بىر ئاز پىشلاق بولسـ سىكەن»، دېدى. سۇلايمان ئىرغىپ ئورنىدىن تۇرۇپ، بازارغا بارىدى ۋە پىشلاق ئەكىلىپ مېھماننىڭ ئالدىغا قويدى. مېھمان نان بىلەن پىشـ لاقنى يەپ بولغاچ، «ئەلھەمدۇلىللاھ، خەيرىياتكى، خۇدايىي تاتاللا مەـ نىڭ قىسمىتىمگە چىدام ۋە قانائەتنى ئاتا قىلغان»، دېدى. بۇ سوزنى ئاڭلىغان سۇلايمان: «ئەگەر خۇدانىڭ بەرگىنىگە قانائەت قىلغىنىڭدا، مەـ نى بازارغا ئەۋەتمىگەن بولار ئىدىڭ»، ـ دېدى.

مېھمان ۋە ئوي ئېگىسى

كۆڤالىق بىر كىشىنىڭ ئويىگە مېھمان كەلدى. ئوي ئېگىسى كېلىنىنى چاقىرىپ ئۇنىڭغا: «مېھمانغا شىرىنلىكلەرنى كەلتۇرۇڭ!»، ـ دەپ بۇيـ رۇيتۇ. كېلىن، ھەسەل تۇگەپ قالغان ئىدى، دەيدۇ. ئوي ئېگىسى كېلـ ـنىگە قاراپ: «ئۇنداق بولسا، مېھمانغا ئىپەك كورپىلەردىن ئورۇن سەـ ـلىپ بېرىڭ، ئۇ يېتىپ ئۇخلىسۇن» ـ دېدى.

مېھمان ئاچ ئىدى، ئۇ ئوي ئېگىسىگە قاراپ: «ئاخىر ئىپەك كـورپىدە يېتىشتىن ئاۋال بىر پارچە پىشلاق بەرسەڭچۇ...» ئوي ئېگىسى: «كـەچـ كى تاماق ھەر خىل كېسەللىكلەرگە سەۋەبچى بولىدۇ. مەن ئاپەت كېلـ ـشىنى ۋە بالاغا قېلىشنى خالىمايمەن».

بېچارە مېھمان شۇ كېچىسى ئاچ يېتىپ قالدى ۋە ئەتىگەن تـۇرۇپ، ئوي ئېگىسىگە لەنەتلەر ئوقۇپ كېتىپ قالدى.

ئەڭ بۇيۇك ھوزۇر

ھارۇن ئار ـ راشىد (786 ـ 809 ـ ژىللىرى ياشىغان ئەرەپ خەلـ ـپىسى) ئوز ۋەزىرى ژائىفار ۋە ئوزىنىڭ ئەڭ يېقىن خىزمەتچىسى بەـ ـلەن سوھبەتلىشىپ ئولتارغان ئىدى. گەپتىن ـ گەپ چىقىپ ژائىفـار ھارۇندىن:

ـ نېمىدىن ئەڭ كوپ ھوزۇرلىنىسىز؟ ـ دەپ سورىدى. ھارۇن ئار ـ رەشىد شۇنداق جاۋاپ بەردى:

ـ مەن ئەڭ نەپىس كىيىملەرنى كىيىدىم، لەززەتلىك تاماملارنى يېدىم، ئەرنى لەززەت، ھوزۇر ئىزدەر قىلما سەن،
بۇ ھەر قانداق ئايال قولدىن كېلەر ئىش.
باھار بېغى گۈللۈك بولۇپ يايرىساڭ،
ھېچ قانداق ئەر كوڭلى تۇرماس توڭغاق قىش...

چىقىش يول

ئانا ۋەتەننى تەرك ئەتكەن قۇمدەك، تېرىقتەك،
يات ئەللەرگە چېچىلغانكى بايقۇش ئۇيغۇر خەق.
تەرەپ ـ تەرەپتە جىن چىراقلار ياقتۇق ھەجەپ،
يورۇتالماي ژۇرمەكتىمىز بىرەر بىر روجەك.
ئاچالماستىن بىرەر يوچۇق نى نى ژىكتىلەر،
تاڭ ئاتقۇزماقتا بۇلبۇل كەبىي سايراپ كېلەر،
ئەلنىڭ كوڭۈل قۇشلىرىنى گەھ ـ گەھ دېيىشىپ،
بىر لوقما لوق گوشى يوق ساپ قۇرۇق قول شىلتەر.
چىقىش يولىنى كورمەكەن خەلق قوللاپ قېلىشماي،
كورەش سازىغا ئەقەللى چىلك ـ چاك ھەم دايمۇ چېلىشماي،
ئەڭ بولمسا بىر دوللارلىق ئوتون تاشلاپ كېپ،
بىر ئوچاققا ئوت يېقىشماي، تۇرار قول سېلىشماي.
كۈنا يوقكى مەزلۇم ئېلىم ـ جان خەقلىمىزدە،
تۇرت تاغ ببسىپ تۇرار كورۈڭ كەژكىمىزدە...
كۈنا يوقكى جان تاشقان قەيسەرلىرىمىزدە،
ئازاتلىقنىڭ نۇرىن چاچقان مۇڭدەك قەلبىمىزكە...
ھەممە كەپنىڭ تۇكۈچى بىر چىقىش يوللار يوق،
بىزدە ئۇچار قانات بومبا يوق ھەتتا بىر ئوق...
ھۇررا دەپ، ئارا ـ كۈجەك بىلەن شەر ئالاردا،
ئەژداتلىرىڭ ۋا دەرىخا ئېيتقان خۇددى توق.
شۇنىڭ ئۇچۇن يانغان چىراق جايىدا ئوچۇپ،
قەيسەرلەرنىڭ چاچقان ئوتى ئۇچقۇنداپ قالغان...
بىر كۈن كېلەر يالقۇنلۇنۇپ ئوتلارنى پۈرقۇپ!...
ئوت قويايلى! سوۋۇپ كەتكەن ئارزۇلۇق ئويغا،
ئوخشاپ قالغان خەلقىمىز تا، ۋۇكاچلاپ قويغا.
كىم ھايدىسا باش كوتەرمەي ماگىدۇ ئوتلاپ،
قۇربان بەرسە قاينىماي قولدار قىلغان تويغا...

با مەسلىھەت

كوزۇكچە ئاشۇرۇپ بالخانلىق قىلىپ،
كەتسە گەر ماختاپ كىم ھەزەر قىل ـ ھەزەر!..
ئامما سەن سەۋرەكنى تاغدەك ئېغىر قىل!
ھالقىغان كېپىدىن توختاشقا قەدەر.
ھېچ قاچان تارىختا بولمىغان ئېكەن،
چىن ماختاش كوزۇكچە جاۋاراشمىغانكەن.
كارامەت ئەھلىسى يېقىملىق سايراپ،
ۋۇرەكنى ئىكەگدەپ غاجىراشمىغانكەن.
ئادەمنىڭ ئەسكىسى ھېچىيىپ تۇرار،
ئالدىڭدا يورغىلاپ كوڭلۈڭ ئوۋلاشقا.

ئوروللۇپ ئۇ تۇرار دۇشمەنلىرىڭگە، ـ
بارىكىنى يامانلاپ قوقۇم دۇكلاشقا...
يەنە كېپ ئالدىڭغا ئەچىل ناينا قلاپ،
دىلىڭغا كېلىدۇ قاماق سېلىشقا.
قانداقتۇ بىر مەنپىيەت كوزلىمسە ئۇ،
كۇچۇكلاپ كەتمەيدۇ يېقىپ قېلىشقا.
ماختىغان بولۇپ ئۇ، ئىچىدە تىللايدۇ،
ئۇ گەپلەرئەستىرىن پەرىق ئەتكەن دوستۇم!
سەزگۈرلۈك قانچىلىك شەمشەرلەنسىلا،
ئايرىيەسەن ئەركەك يا، چىشى گەپنى، ئۇققۇن!...
با مەسلەت ئويلاپ بىز كورۈپقۇ باقساق،
تەستەقلەپ قالمىز توغرا ـ خوپ تاپساق.
خومەيلىك ھەر كىمدە ئازدۇر ـ كوپ بولار،
بەكمۇ سەت بېخەستە قالمايلى ئاقساپ.
ئالەم ھازىر ھارامغۇ؟! ـ ئاھ! نەيلەرمىز؟!...

كىم تۇزەيدۇ ـ كىم؟

ئوغۇل بالا ھۇجۇمچىكەندە،
قىز بالىلار مۇداپىەدە.
مۇھەببەتنىڭ ئەلانچىسىمۇ،
بۇ زامانداۋ ھەممە تەگكەندە.
ئېغىر ئىشلار ئوغۇل زىممىدە،
ئىنجىق ئىشلار قىزلار ئىلكىدە.
ھايات تەلەپ مۇئامماسىدىن،
كىتابى يوق بار قانۇن قائىدە.
قەلبىلەردە پولات ئابىدە.
جاھان ئەھلى ئەقىللىق پىكىر ـ
ئوي ژۇگرىتىپ ئورتاق تاپقاندە ...
شۇنداق تۇرۇپ تېچىلىق يېپىشماس،
يەر چوڭ قازاندا پۇرچوغى پىشماس.
مىلك ـ مىلك خىل تىلدا، نەچچە خىل دىندا، ـ
بولۇۋېلىشىپ پەقەت پېتىشماس.
توۋۋا دەيمەن، توۋۋا ـ توۋۋا ھە!...
يەڭ دېسە يەپ ئوزى، دېمەس كە!
شۇنداق ئېكەن نە خۇدا، نە پەيغەمبەر،
ھاياتنى تۇزەلمەي كېتەرمۇ ـ زە؟...

نېمشكە شۇنداق

جاھاننى تۇمان باستى، يېقىننى كورەلمەيمەن،
دوست بىزگە تېپىلماسكەن چۇشۇنۇپ ۋۇرەلمەيمەن.
كۇنىكە يېغىن ياغدى، ئاق ـ قارا دەلەلمەيمەن،
جاھانغا ئوگەيمۇ بىز دوستلۇقنى تىلەلمەيمەن.
ھايۋانى باغ ھەممنى دوست قىلىپ ئوتىدىكەن،
بىز ئادەم نېمشكىدۇ ھامان قەس ئوتسىزكەن؟!.

ئىشى تىكشىغۇچىلارنىڭ خىلە ۋاقتىنى ئالاتتى.
بۇزۇرۋمېھر ھىند ئالىملىرى تەرىپىدىن ئوزىگە قويۇلغان مانا شۇ بىر ئەيىبنى ئاڭلاپ، مۇنداق دېدى:
ـ ئاۋال «نېمىنى سوزلىسەمكىن؟» دەپ ئويلىغاندىن كېيىن سوز ـ لەش ـ «بۇ بېمەنا سوزلىرىنى نېمشكە سوزلىدىم؟» دەپ پۇشايمان قـ ـلمىشتىن كورە ياخشىراقتۇر. بېيىت:

ئويلىماستىن سوزلىمە، ساقلاپ ئوزەڭنى سوزلىگىن،
ياخشى ئويلاپ، ئاندىن سوزلە، تېز ئالدىراقسانلىق قىلمىغىن.

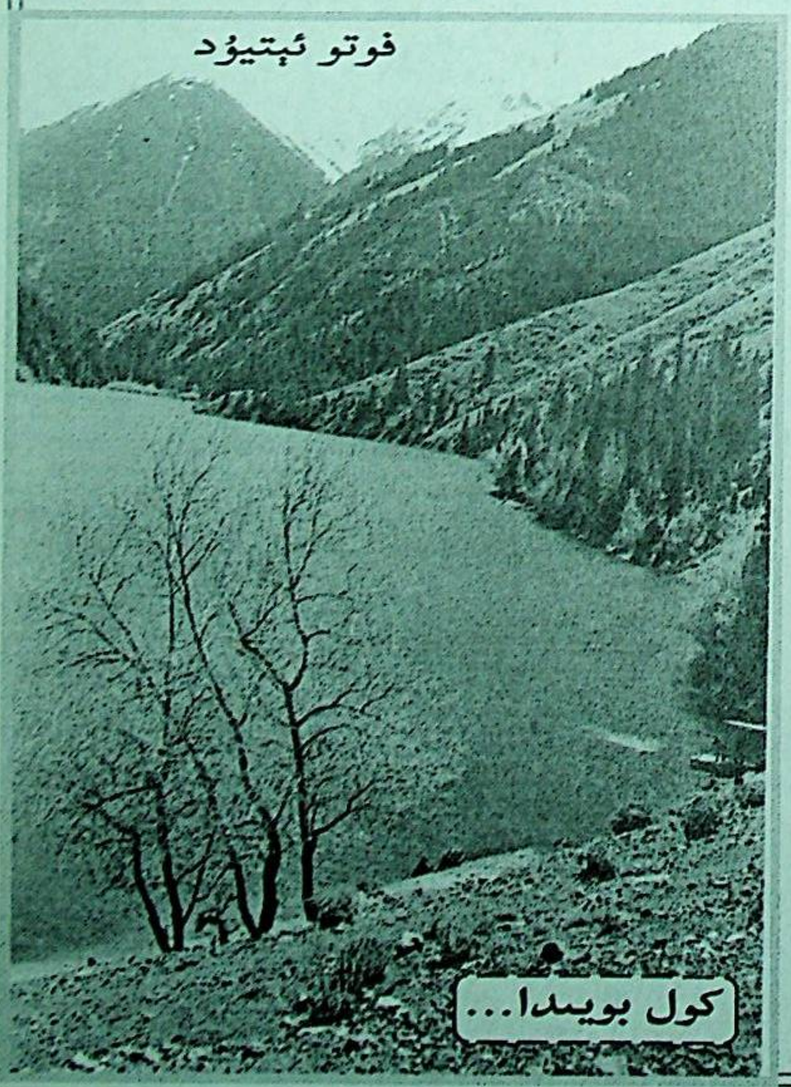

ئامېرىكىلىقلار كىمگە قارشى ئۇرۇشۇاتىدۇ

ئاۋغانستان ئاساسىي ئىجتىمائىي كورسەتكۈچلەرنى ھېساپقا ئالىدىغان «ئىنسان ئىختىدارىنىڭ تەرەققىيات ئىندېكسى» دەپ ئاتىلىدىغان ئولچەم بويىچە دۇنيادا ئاخىرقى ئورۇنلارنىڭ بىرىنى ئېگىلەيدۇ. بۇ توغرىلىق يېقىندا ب م ت تەرەققىيات پروگراممىسىنىڭ دوكلاتىدا تەكىتلىنىدۇ. 174 دولەتنىڭ تىزمىدا ئاۋغانستان 169 - ئورۇندا تۇرىدۇ.

«ئىنسان ئىختىدارىنى تەرەققىي ئەكتۈرۈش» ئولچىمىنى ھېساپلاشتا ئالىملار ئاھالىنىڭ جان بېشىغا چىقىپ ھېساپلىغاندا، كىرىم كورسەتكۈچلىرىنى، سالامەتلىكنى ساقلاش ۋە مائارىپ سىستېمىسىنىڭ سۈپىتىنى، شۇنداقلا ئومۇر كورۇش ئۇزۇنلۇغىنىڭ ئوتتۇرا را دەرىجىسى كورسەتكۈچلىرىنى كومپلېكسلىق ھېساپقا ئالىدۇ. ب م ت تەرەققىيات دوكلاتىدا كەلتۈرۈلگەن مەلۇماتلار ئاۋغانستان ئاھالىسىنىڭ ئەھۋالىنىڭ ئىنتايىن ئېغىر ئىكەنلىگى توغرىلىق دالالەت بېرىدۇ.

مەسىلەن، جۇملىدىن، بۇ مەملىكەتتە ھايات كەچۈرۈش ئۇزۇنلىغىنىڭ ئوتتۇرا ھېساپتىكى دەرىجىسى 40 ياش، دەپ كورسىتىلىدۇ مەزكۇر ھوججەتتە. بۇ - نىڭدا ئاۋغان بالىلىرىنىڭ 26 پائىزى بەش ياشقا تولماي ئولۇپ كېتىدۇ. دۇنيانىڭ پەقەت ئۈچ مەملىكىتىدە - ئانگولىدا، نىگېردا ۋە سىيېررا - لېئونېدا - بۇ رەقەم ئاۋغانستاندىكىگە قارىغاندا تووەن.

تەخمىنەن 64 پائىز ئاۋغانستانلىق ساۋاتسىز، جۈملىدىن، 1999 - ژىلى بۇ مەملىكەتتىكى بالىلارنىڭ ئۈچتىن بىرىدىن ئاز قىسمى مەكتەپتە ئوقۇغان، دەپ تەكىتلىنىدۇ دوكلاتتا.

ئۇنىڭدىن تاشقىرى، دوكلاتتا ئېلان قىلىنغان مەلۇماتلارغا مۇۋاپىق، ئاۋغانستان ئاھالىسىنىڭ 70 پائىزغا يېقىنى تويغىچە تاماق يېمەيدۇ ۋە ئاۋغانستان ئاھالىسىنىڭ ئارانلا 13 پائىزى ئىچىملىك سۇ مەنبەلىرىدىن ئەركىن پايدىلىنىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە.

خەلىق مۇھاجىرەتتە

پەقەت موسكۋادىلا 10 مىڭ ئاۋغان قاچقىنى يالىشايدۇ - ئۇلار يۇرتلار، تىببىي خادىملار، ئىختىساسچىلار. سانكت - پېتېربۇرگدا ئۇلار 2 مىڭ، 30 مىڭ قاچاق تاجىكستاندا. ھەممىسى بولۇپ سابىق س س س ر ئەلىرىدە 300 مىڭغا يېقىن ئاۋغان يالىشايدۇ. ئىرانىدا 3 مىللون ۋە پاكستاندا 2 مىللون ئاۋغان ياشايدۇ.

تىبەتتىنىڭ مۇستەقىللىقى تەرەپدارلىرىنىڭ تېچلىق نامايىشى ئىشتىراكچىلىرى قولغا ئېلىنىدى

خىتاينىڭ ساقچى ئورۇنلىرى خ خ ج تىبەت ئاۋتونوم رايونىنىڭ پايتەختى لاخاسىدا كام دېگەندە، ئۈچ چەت ئەللىك تۇرىستنى ۋە ئۈچ تىبەتلىكنى قولغا ئالدى، دەپ خەۋەر قىلدى يېقىندا لوندۇنغا ئورۇنلاشقان تىبەت ئەخبارات تارمىغى.

نامايىشچىلار دالاي لامىلارنىڭ قېدىمىي سارىيى پوتالا يېنىدا تىبەت بايرىغىنى تۇتۇپ تۇرغانلىغى ۋە تىبەتنىڭ مۇستەقىللىغى توغرىلىق شىئارلارنى ۋاقىرىغانلىغى ئۇلارنى قولغا ئېلىشنىڭ سەۋەبى بولغان. تېچلىق نامايىش باري - يوقى بىر نەچچە مىنۇتلا داۋام قىلغان، چۈنكى بىخەتەرلىك خادىملىرى ئەمەلىيات تا ئۇنىڭ ئىشتىراكچىلىرىنى دەرھال تۇتقان ئىدى. تىبەت ئەخبارات تارمىغى 12 - ئوكتەبىرگىچە بۇ ئا - دەملەرنىڭ تېخىچە قاماقتا ياتامدۇ - ياتمامدۇ، ئۇلارغا ئەيىپ قويۇلغان ياكى قويۇلمىغانلىغى توغرىلىق مەلۇمات ئالالمىغان. ھازىرچە شۇنداقلا تىبەتلىكلەرنىڭ ئىسىملىرى ۋە تۇرىستلارنىڭ قەيەردىن كەلگەنلىگى نامەلۇم.

خىتاي ئىلگەركىدەكلا تىبەتتە ۋە ئاز سانلىق مىللەتلەر ياشايدىغان باشقا چېگرالىرى رايونلاردا «تۇراقلىقنى» تۇتۇپ تۇرۇش ئۈچۈن ئاكتىۋ ھەرىكەت قىلماقتا. باشقا پىكىر قىلىشنى تېچلىق يولدا ئىپادىلەش (تىبەت بايرىغىنى نامايىش قىلىش، مۇستەقىللىق توغرىلىق شىئارلار ۋە ھاكازىلار) خىتاي ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى تەرىپىدىن «ۋەتەننى پارچىلاشقا» قارىتىلغان دولەت بىخەتەرلىكىگە خەۋىپ سۈپىتىدە قارىلىدۇ ۋە خىتاي جىنائىي ئىشلار كودېكسى بىلەن جازالىنىدۇ. مۇنداق جىنايەتلەر ئۈچۈن كورۇلىدىغان جازا مەجبۇرىي ئەمگەك لاگېرلىرىدا «ياكلۇشتىن تەربىيىلەش» ياكى تۈرمە جازاسى بولۇشى مۇمكىن.

خىتاي كومموۇنىستلىرى تەرىپىدىن تەقىپلەش نەتىجىسىدە 1959 - ژىلى خ خ ج دىن قېچىشقا مەجبۇر بولغان تىبەت بۇددىزىمىنىڭ رەھبىي لىدېرى دالاي لامىنى خ خ ج ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى تىبەتتە نىسبىي كوتىرىشكە نسبەتەن كۆچ - كۆچلەۋېتىلغانلىغىدا ئەيىپلىمەكتە. بىيىل سېنتەبىرنىڭ بېشىدا تىبەت ئاۋتونوم رايونىدا بولۇپ ئوتكەن 6 - پارتىيە كونگرېسىدا پارتىيە كاتىبى گۇئو كىنلۇك «دالاي لاما گرۇھى ئۇزۇنىنىڭ خەلىق ئارا پائالىيىتىنى ۋە شۇنداقلا ئۇزۇنىنىڭ رېگوندىكى ئىچكى ئاكتىۋلىغىنى كۆچەيتىپ، ئۇ ئىسىيان كوتىرىشكە ۋە ۋەيرانچىلىققا كۆچ - كۆچلەشكە قارىتىلغان»، - دەپ بىلدۈردى.

ئاخىرقى ۋاقىتلاردا يەرلىك ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى چەت ئەللىك تۇرىستلارغا مۇناسىۋەتلىك يول - يورۇقلارنى ئورۇنلاش ئۈچۈن نازارەتنى كۈچەيتتى. چەت ئەللىك تۇرىستلارغا تىبەت ئاۋتونوم رايونىدا پەقەتلا تۇرىستىك توپلار تەركىۋىدە بولۇش رەسمىي رۇخسەت قىلىنغان.

ئۇساما بىن لادېن بىلدۇرۇشىنىڭ تولۇق مەتنى

ئۇساما بىن لادېن كاتار تېلېۋىدېنىيەسىنىڭ پاراڭداشىرا كانالى بويىچە تۇڭدىكى بىلدۇرۇش بىلەن سوزگە چىققان:

«قۇدرەتلى ئۇلۇق ئاللاھ ئامېرىكىنىڭ ئەڭ نازۇك جايلىرىنىڭ بىرىگە زەربە بەردى، ئۇنىڭ ئەڭ ھەشەمەتلىك بىنالىرى يوقىتىلدى. ئاللاغا تەسەددۇق. ئامېرىكا شىمالدىن جەنۇبقىچە ۋە شەرقتىن غەربىگىچە دەھشەت ئاستىدا قالدى، بىز باشتىن كەچۈرگەن ئامېرىكىنىڭ باشتىن كەچۈرگەنلىگىنى ئۈچۈن، ئاللاھقا تەسەددۇق.

بىزنىڭ مىللەت 80 ژىلدىن بۇيان دەھشەت ۋە ئادالەتسىزلىك ئاستىدا ئازاپ چەكتى. لېكىن ئاللاھ ئامېرىكىنى ۋەيران قىلىشقا ئىسلامنىڭ ئەڭ ئالدىنقى ئوتتۇرىدى بولغان بىر توپ مۇسۇلمانغا دۇئا بەركەن. بۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار ئاسماندا بولىدۇ، پەقەت ئاللاھلا ئۇلارنى ئاسمانغا ئېلىپ كېتىشكە قادىر.

بىز كۆرەشمەكتىمىز. بىز پەلەستىندا ۋە باشقا مۇسۇلمان ئەللىرىدە ئازاپ چەككەن ۋە چېكىۋاتقان ئادەملەر ئۈچۈن كۆرىشىۋاتىمىز. ئىراقتا كۆنىسىز ئادەملەرنى ئولتۇرمەكتە. بىز ھەرىكىتى رامالللدا، رافاختا، بېيت - جالدا ئىسرائىل تانكىلىرىنى كورىۋاتىمىز، لېكىن ھېچ كىم ھېچ قاچان بۇ توغرىلىق ئېغىز ئاچمايدۇ، بىز بۇ ئادەملەرنىڭ نامىغا بىر ئېغىزمۇ قوللاپ - قۇۋۋەتلەش سوزىنى ئاڭلىمىدۇق. بىرمۇ ھوكۇمەت بۇ توغرىلىق سوز قىلمايدۇ. لېكىن ئامېرىكىدا بەختسىزلىك ھادىسە يۈز بەرگەندە، پۈتكۈل دۇنيا ۋاقىراپ كەتتى، پۈتكۈل دۇنيا كوردى ۋە پۈتكۈل دۇنيا ئوچ ئېلىشنى خالىدى.

پرېزىدېنت بۇش رەھبەرلىكىدىكى ئامېرىكىدىكى سىياسەتچىلەر بىزگە قارشى ئۇرۇش باشلىغانلىغىنى ۋە ئەسكەر ئەۋەتىشنى رەسمىي بىلدۇرگەندىن كېيىن، ھەر بىر مۇسۇلمان ئوز دىنى ئۈچۈن كۈرەش قىلىشى لازىم.

ياپونىيەدە يۈز مىڭلىغان ئادەملەر ھالاك بولدى (خىروسىمغا ئاتوم بومبىسى تاشلانغانلىغىنى كوزدە تۇتىدۇ) ۋە ئۇلار بۇنى جىنايەت دەپ ھېساپلىمىدى. ئىراقتا بالىلار ھالاك بولماقتا، ئۇلار بۇنىمۇ تېررورلۇق ھەرىكەت دەپ ئاتىمايدۇ.

مەن ئۇلارغا شۇنى ئېيتىمەنكى، بۇ ۋاقىتلەرنىڭ ھەممىسى دۇنيانى ئىككى لاگېرغا بولۇۋەتتى: ئېتىقات بار لاگېرغا ۋە يوق لاگېرغا. ئاللاھ بىزنى ئۇلاردىن ھىمايە قىلسۇن. ھەر بىر مۇسۇلمان ئوز دىنىنى ھىمايە قىلىشقا ئاتلىنىشى لازىم. مۇھەممەد يېرىم ئارىلى ئۇستىدە ئوزگىرىشلەر شامىلى چىقماقتا، دۇنيا بىزگە يار بولسۇن.

ئامېرىكىغا توختىلىدىغان بولساق، مەن ئامېرىكا خەلقىگە ئىككى ئېغىز سوز قىلماقچىمەن: ئاللاھ بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، پالەستىن يېرىدە تېچلىق ئورنىتىلمىغىچە ۋە مۇھەممەدنىڭ يېرىدىن ئەسكەرلەر چېقىپ كەتمىگىچە ئامېرىكىلىقلار ھېچ قاچان ئوزلىرىنى بىخەتەر ھېس قىلمايدۇ.

ئاللاھ ئۇلۇق ۋە ئىسلامغا شان - شەرەپ».

«قوشما شتاتلار ئۇرۇشقا تەييار ئەمەس» - دەپ بىلدۇردى بىن لادېننىڭ دادىسىنىڭ بۇرادىرى

ئا ق ش ستراتېگىيەلىك تەتقىقاتلار مەركىزىنىڭ چوڭ مەسلىھەتچىسى ئارنو دې بورگراف

ئوز ۋاقتىدا بىن لادېننىڭ دادىسىنىڭ ياخشى تونۇشلىرىدىن بولغان جانابى ئارنو دې بورگراف «ئىنتىقام ئۇرۇشى» باشلىنىشى ئالدىدا غەيرىي - رەسمىي سەپەر بىلەن پاكستاندا بولغان ئىدى. ئا ق ش ستراتېگىيەلىك تەتقىقاتلار مەركىزىنىڭ چوڭ مەسلىھەتچىسى كونا تونۇشلىغىدىن پايدىلىنىپ ئۇساما بىن لادېن بىلەن ئۈچرىشىنى خالىغانلىغىنى بىلدۈرگەن. لېكىن «تالىپلار» ھەرىكىتىنىڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرى مولا ئومار بىلەن تېلېفون ئارقىلىق سوزلەشكەندە، ئېيتماقچى، ئۇ بىرىنچى نومېرلىق تېررورىستنىڭ كۆيوغۇلى بولىدۇ، دې بورگراف جاناپلىرىغا بىن لادېن بىلەن ھەر قانداق ئالاقە قىلمىشقا رۇخسەت قىلىنمىغان. بۇنىڭ سەۋەبى ئاددى - ھازىرقى ۋاقىتتا ئۇنىڭ قەيەردىلىكىنى ھېچ كىم بىلمەيدۇ.

دې بورگرافنىڭ بىلدۈرۈشىگە قارىغاندا، ئاق سارايىنىڭ، دولەت دېپارتامېنتىنىڭ رەھبەرلىكىدىكى ۋە ستراتېگىيەلىك تەتقىقاتلار مەركىزى باشلىغىنىڭ ئاۋغانستان تېررورىستلىرىنىڭ بۇرادىرى ھەرىكىتى قىلىنىپ، ئۇنىڭ پىكرىچە، بۇ مەملىكەتتە ھەر قانداق ۋاقتىتا ھەربىي دولەت ئوزگىرىشى بولۇشى ئېھتىمال. ھازىرقى پاكستان - بۇ ئۈچ تۈزۈم مەملىكىتى. ھاكىمىيەتنى ھەربىيلەر نازارەت قىلىدۇ - ئۇلارنىڭ 40 پائىزى - ئىسلام فۇندامېنتالىستلىرى، دېنىي ھەرىكەتلەر ۋە ئى س ئاغا تەشكىلاتى. ئارنو دې بورگراف پاكستاندا دولەت ئوزگىرىشى يۈز بەرگەن تەغدىردە ئاۋغانستانىنىڭ قۇدرەتلىك ئتتىپاقدىشى پەيدا بولۇشى مۇمكىن. ئۇ چاغدا ھازىرقى يەرلىك ئۇرۇش ھەرىكەتلىرى مەركىزىي ئاسىيە ئەللىرى يونىلىشىدە تارقىلىشى مۇمكىن.

ۋاشىنگتون.

باش مۇھەررىر ي. ئازاماتوۋ.

پېكىر ھايات

ئالمۇتا، 480044 ئىبەك يولى كوچىسى 50 بىنا، 8 - قەۋەت، 813 - خانە

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى - جاۋاپكەرلىكى چەكلەنگەن «ۋسال» شىركىتى.

تىراژى 1500 زاكاز 9698

تېلېفون: 59 - 84 - 33

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 65359, республиканская общественно-политическая газета, регистрационное свидетельство №603 -- Г. Выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан 17 марта 1999 г.

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقەسى تەھرىراتىمىزنىڭ مەۋقەسى بولۇپ ھېسابلانمايدۇ. تەھرىراتتىن ماتېرىياللار قايتۇرىلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

www.ewlat.org

www.uygurkitap.com

ئۇيغۇرچە ماقالە. فەدىمىي ئەسەر ۋە فولىيازمىلار ئامبىرى